

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Az Állam- és Jogtudományi Intézet folyóirata

1956

XI. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР.

*

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences.

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:
*Beér János, Börsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László,
Nitzsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós*

Felelős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*
Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekk számlaszám: 61 292

TARTALOMMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny XI. 1956 évfolyamához¹

A név mellett szám oldalszámot jelez

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

- Halász Pál*: Az állam- és jogelmélet viszonya a marxizmus—leninizmus-hoz és a szakjogtudományokhoz... 21
- Kiss Géza*: A szerzett törvények eredeti kútfejről 323
- Kulcsár Kálmán*: A szocialista jog és a bíróság nevelő tevékenységének néhány kérdéséről 449
- Samu Mihály*: Az állam- és jogelmélet helye és rendszere 78
- Szotáczy Mihály*: Montesquieu nézetei az államról és a jogról 150
- Vas Tibor*: Az állam- és jogtudomány néhány kérdése az SZKP XX. kongresszusa után 193

Szemlelcikkek

- Péteri Zoltán*: Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” c. könyvének megvitatása 254
- Vas Tibor*: Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. Akad. Kiadó, 1955. [Könyvism.] 365

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

- Pecze Ferenc*: A képviselői intézmények tagjainak interpellációs joga 385

¹ Az évfolyam a 9. számmal (576. oldalszámmal) zárul.

- Pecze Ferenc*: A tanácsok jelentősége és szerepe a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében 129

Szemlelcikkek

- Ádám Antal*: Az Egyiptomi Köztársaság alkotmánya 482
- Mádl Ferenc*: Pritchett, C. Herman: Civil Liberties and the Vinson Court. Chicago, 1954. [Könyvism.] 570

Államigazgatási jog

Tanulmányok

- Toldi Ferenc*: Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje 35

Szemlelcikkek

- Bak József*: Berezovszkaja, Sz. G.: Ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban. (Általános felügyelet) [Könyvism.] 243
- Bihari Ottó*: Államigazgatási útmutató a községi tanácsok végrehajtó bizottságai részére. [Bp. Ságvári ny. 1955.] [Könyvism.] 187
- Pécsváradai János*: Városok ankétja Debrecenben [1955. febr. 23—25.] 357

Pénzügyi jog

Szemlelcikkek

- Horváth Róbert*: Ricardo, D.: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. [Bp. Akad. Kiadó, 1954.] [Könyvism.] 118

Polgári jog

Tanulmányok

- Földváriné Tóth Éva—Weiss Emilia* :
A szerződészegés kérdéseihez.... 279
Görgey Mihály : Szerződési rendszerünk fejlődésének egyes kérdései.. 397
Knapp Viktor : Néhány kérdés a gazdasági szerződéseknél a magyar és a csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatban 5
Kampis György : Kérdések a szállítási alapfeltételek köréből 534

Szemlecek

- Déri József* : A kisajátítás egyes kérdései 104
Eörsi Gyula : Beszámoló csehszlovákiai tanulmányutáról 169
Eörsi Gyula : Venediktov, A. V. : A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1955. [Könyvism.].. 370
Németi László : Polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulmányai..... 557
Nizsalovszky Endre : Krémer Miklós : A szállítási szerződések és a népgazdasági tervezés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1955. [Könyvism.]..... 251
Sárándi Imre : Vita a Polgári jog I. Általános rész egyetemi jegyzetéről 56

Munkajog

Tanulmányok

- Tóth Imre* : A munkajogviszony elhatárolása a megbízási jogviszonytól..... 219

Szemlecek

- Kertész István* : Az állami követelés elengedésének tilalma és a kártérítés mérséklése a munkajogban.... 48
Nagy László : Weltner Andor : Magyar munkajog. Bp. Tankönyvkiadó, 1955. [Könyvism.] 439

Mezőgazdasági jog

Tanulmányok

- Medve Zsigmond* : A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyai 208

- Rainer, Arlt* : A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban..... 201

Szemlecek

- Nagy László* : Egy romániai aspiráns-tanulmányút tapasztalatai 553
Nagy László : Az aedificium solo cedit elvének alkalmazásához 160
Németi László : Polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulmányai..... 557
Sárándi Imre : Vita a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyairól 434

Büntetőjog

Tanulmányok

- Barna Péter* : Kodifikációs problémák a tervgazdálkodás büntetőjogi védelme körében 461
Szabó András : A beszámíthatóság és a korlátolt beszámítás kodifikációs kérdései 138
Viski László : A szándékos bűnösség és a közösségi motiváció fogalma 513

Szemlecek

- S. Németh Lajos* : A bűncselekmény megelőzésével és a büntettesekkel való bánásmóddal foglalkozó I. ENSZ Kongresszus 352
Székely János : Büntetés-e az elkövetés? 488

Törvénykezési szervezeti jog

Tanulmányok

- Benkő Gyula* : A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító szerepe 65
Garamvölgyi Zoltán : Az ügyészi függetlenség néhány problémája 470
Markó Jenő : A valószínűség szerepe a bírói jogalkalmazásban..... 266
Révai Tibor : Az ügyvédség időszerű szervezeti kérdései 343
Szalay József : A szovjet ügyészség szerepe a szocialista törvényesség védelmében 257
Vida Ferenc : Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztálytartalmának vizsgálata 409

Szemlecek

- Baráth Lajos* : Beszámoló az ügyészi általános törvényességi felügyelet ankétjáról 114
- Garamvölgyi Zoltán* : Vita a törvénykezési szervezeti jogi munkaközösségben a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepéről. [Ism.] 174

Büntető eljárás és segédtudományai

Tanulmányok

- Móra Mihály* : Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntető perben 330

Szemlecek

- Mádai Lajos* : A bűnügyi statisztika időszerű kérdései 421
- Ladányi Ferenc* : A kriminalisztika tudomány fejlesztésének új lehetőségei 297

Polgári eljárás

Szemlecek

- Baráth Lajos* : Beszámoló „A bírósági végrehajtás elvi kérdései” c. ankétjáról 563
- Doroghy Miklós* : Ankét a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdéseiről 314
- Simon Gyula* : Az állami szervek és vállalatok, valamint a szövetkezetek elleni végrehajtás újabb szabályozása 544
- Ujlaki László* : Döntőbizottsági határozatok felülvizsgálása és megsemmisítése 163
- Szabó Jenő* hozzászólása 493

Nemzetközi jog

Tanulmányok

- Herczegh Géza* : Az önrendelkezési jog és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 525
- Pulay Gábor* : Magyarország az ENSZ tagja 1

Szemlecek

- Beck Salamon* : Réczei László : Nemzetközi magánjog. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1956. [Könyvism.] 377
- Bokorné Szegő Hanna* : A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és a nemzetközi munkaügyi egyezményekkel kapcsolatos nemzetközi jogi kérdések 231
- H[erczegh] G[éza]* : Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság nemzetközi jogi szakbizottságának munkájáról 54
- Pulay Gábor* : Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete 289
- Réczei László* : Nemzetközi jog. Egyetemi tankönyv. Szerk. Hajdu Gyula. Bp. Tankönyvkiadó, 1954. [Könyvism.] 178

Állam- és jogtörténet. Római jog

Tanulmányok

- Sarlós Márton* : A szellemi történeti irány és a magyar jogtörténetírás 87

Szemlecek

- Marton Géza* : Schulz, Fr. : Classical Roman Law. Oxford, 1951. 650 p. [Könyvism.] 511
- Péteri Zoltán* : Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Szerk. Halász Pál. Bp. Közgazd. Kiadó, 1955. [Könyvism.] 505

Jogtudomány. Tudományos élet.

Időszerű cikkek

Szemlecek

- Az [Akadémiai] Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról 126, 383, 448
- Az Állam- és Jogtudományi Intézet 192
- Eörsi Gyula* : Beszámoló csehszlovákiai tanulmányutamról 169
- Kovács István* : A DJNSZ brüsszeli kongresszusa 428
- Lukács László* : Szocialista törvényesség a jogalkalmazásban. [Az ELTE 1956. ápr.-i tudományos ülésszaka] 304
- A Magyar Jogász Szövetség 1955/56. évi pályázati felhívása 64
- A Magyar Szovjet Barátság Hónapja 128

<i>Medve Zsigmond</i> : A második ötéves terv irányelveinek jogi és állam- igazgatási vonatkozásai	495	<i>Réczei László</i> : A nemzetközi ma- gánjog	127
A Nemzetközi Jogtudományi Egye- sület (Association Internationale des Sciences Juridiques)	320	<i>Révai Tibor</i> : Az állami vállalat jogi személyisége	63
<i>P[ap] T[ibor]</i> : A Jogtudományi Köz- löny munkatársi értekezlete	60	<i>Rudolf Lóránt</i> : A pénzfizetési jog- viszonyok	576
Kandidátusi értekezések megvédése:		<i>Viski László</i> : A cselekmény szán- dékossága a büntetőjogban.....	127
<i>Benkő Gyula</i> : A kárfelelősség elvi kérdései	448		
<i>Brósz Róbert</i> : Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban..	126	Kitüntetések:	
<i>Csizmadia Andor</i> : A nemzeti bi- zottságok.....	129	<i>Szabó Imre</i> [Kossuth-díj]	191
<i>Lukács László</i> : Hivatali büntettek	191	<i>Hajdu Gyula és Sarlós Márton</i> [kormánykitüntetések]	448
<i>Nagy László</i> : A dolgozók anyagi felclőssége	64	<i>Krónika</i>63, 126, 191, 320 és 383	
<i>Pecze Ferenc</i> : A tanácsok országos gyűlése.....	126	Megemlékezések. Nekrológok:	
<i>Pólay Elemér</i> : Az eladói kellék- szavatosság szabályozása.....	191	<i>Flachbart Ernő</i>	63
		<i>Markó Jenő</i>	384
		<i>Szladits Károly</i>	321

NÉVMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny XI. 1956. évfolyamához

<i>Ádám Antal</i>	482	<i>Móra Mihály</i>	330
<i>Bak József</i>	243	<i>Nagy László</i> [MT munkabértitk. vez.]	439
<i>Baráth Lajos</i>	114, 563	<i>Nagy László</i> [ELTE tanársegéd]....	160
<i>Barna Péter</i>	461	<i>S. Németh Lajos</i>	352
<i>Beck Salamon</i>	377	<i>Németi László</i>	557
<i>Benkő Gyula</i>	65	<i>Nizsalovszky Endre</i>	251
<i>Bihari Ottó</i>	187	<i>Pap Tibor</i>	60
<i>Bokorné Szegő Hanna</i>	231	<i>Pecze Ferenc</i>	129, 385
<i>Déri József</i>	104	<i>Pécsváradi János</i>	357
<i>Doroghy Miklós</i>	314	<i>Péteri Zoltán</i>	254, 505
<i>Eörsi Gyula</i>	169, 370	<i>Pulay Gábor</i>	1, 289
<i>Földváriné Tóth Éva</i>	279	<i>Rainer, Arlt</i>	201
<i>Garamvölgyi Zoltán</i>	174, 470	<i>Récsei László</i>	178
<i>Görgey Mihály</i>	397	<i>Révai Tibor</i>	343
<i>Halász Pál</i>	21	<i>Samu Mihály</i>	76
<i>Herczegh Géza</i>	54, 525	<i>Sárándi Imre</i>	56, 434
<i>Horváth Róbert</i>	118	<i>Sarlós Márton</i>	87
<i>Kampis György</i>	534	<i>Simon Gyula</i>	544
<i>Kertész István</i>	48	<i>Szabó András</i>	138
<i>Kiss Géza</i>	323	<i>Szabó Jenő</i>	493
<i>Kovács István</i> [MJSZ Főtitkár]....	428	<i>Szalay József</i>	257
<i>Knapp Viktor</i>	5	<i>Székely János</i>	488
<i>Kulcsár Kálmán</i>	449	<i>Szotáczy Mihály</i>	150
<i>Ladányi Ferenc</i>	297	<i>Toldi Ferenc</i>	35
<i>Lukács László</i>	304	<i>Tóth Imre</i>	219
<i>Mádai Lajos</i>	421	<i>Ujlaki László</i>	163
<i>Mádl Ferenc</i>	570	<i>Vas Tibor</i>	193, 365
<i>Markó Jenő</i>	266	<i>Vida Ferenc</i>	409
<i>Marton Géza</i>	511	<i>Viski László</i>	513
<i>Medve Zsigmond</i>	208, 495	<i>Weiss Emilia</i>	279

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

1

1956 JANUÁR

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

Tartalomjegyzék

Tanulmányok :

<i>Pulay Gábor</i> : Magyarország az ENSZ tagja.....	1
<i>Viktor Knapp</i> : Néhány kérdés a gazdasági szerződéseknek a magyar és a csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatban.....	5
<i>Halász Pál</i> : Az állam- és jogelmélet viszonya a marxizmus—leninizmushoz és a szakjogtudományokhoz.....	21
<i>Toldi Ferenc</i> : Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje.....	35

Szemle :

<i>Kertész István</i> : Az állami követelés elengedésének tilalma és a kártérítés mérséklése a munkajogban.....	48
---	----

Tudományos élet és irodalom :

<i>H. G.</i> : Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság nemzetközi jogi szakbizottságának munkájáról	54
<i>Sárándi Imre</i> : Vita a Polgári jog I. Általános rész egyetemi jegyzetéről ..	56
<i>P. T.</i> : A Jogtudományi Közlöny munkatársi értekezlete.....	60
Krónika	63

Mellékelve :

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság :

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Némay László, Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felelős szerkesztő : *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak : *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség : Budapest V. Szemere u. 10. Telefon : 328-727.

Felelős kiadó : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés : Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb. : 180-850.

Előfizetési díj : egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkzámlaszám : 61-292

Megjelent 1800 példányban

Magyarország az ENSZ tagja

Dolgozó népünk örömmel és meglelégedéssel értesült arról, hogy nyolc évi huza-vona után Magyarország — 15 más állammal együtt — az ENSZ tagjává vált. A jogásztársadalom körében a meglelégedettség érzését még az is fokozza, hogy a helyes célok érdekében a helyes eszközökkel, az Alapokmányának megfelelő nemzetközi jogi érvekkel folytatott harcot siker koronázta; további eredménye a felvételnél az, hogy ily módon megnövekedtek az ENSZ lehetőségei a béke és biztonság megőrzése terén.

A 16 állam együttes felvételével kapcsolatban mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy mi tette lehetővé a kérdés megoldását. Jól tudjuk azt, hogy több állam — elsősorban az Egyesült Államok — éveken keresztül megakadályozta a Biztonsági Tanácsban a felvétel kielégítő elintézését. Jól tudjuk azt is, hogy a felvételi viták kapcsán Magyarország és a többi népi demokratikus állam ellen számtalan rágalom hangzott el. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a 16 állam felvételével még koránt sincs lezárva az ENSZ tagságával kapcsolatos probléma, hiszen az ENSZ egyik legnagyobb fogyatékosága az, hogy az Egyesült Államok kormánya által támogatott csang-kaiszekista küldött bitorolja a Kínai Népköztársaságot illető helyet az ENSZ-ben. Komoly hiányossága a kérdés jelenlegi elintézésének az is, hogy az egyik, a tagságot legrégebben kért állam — a Mongol Népköztársaság — egyelőre még nem vált az ENSZ tagjává. A 16 állam felvételének elintézésében első és döntő okként az hatott közre, hogy a Szovjetunió következetesen s több alkalommal síkra szállt az együttes tagfelvétel mellett. Emlékezetes, hogy angol-amerikai részről a IV. ülősszaktól kezdve mindent elkövettek annak érdekében, hogy a népi demokratikus államok felvételét megakadályozzák, de ugyanakkor Olaszország, Finnország és más államok felvételét kieroőszakolják. E cél érdekében a Nemzetközi Bíróságot is igénybe vették. A Közgyűlés II. ülősszakán hozott határozat alapján az ENSZ azzal a kéréssel fordult a Nemzetközi Bírósághoz, hogy adjon tanácsadó véleményt arra nézve, hogy a tagfelvételnél figyelembe vehetők-e olyan feltételek, melyek az Alapokmányának a tagfelvételtől rendelkező 4. cikkében nincsenek kifejezetten megemlítve, továbbá függővé teheti-e egy állam a felvételhez való hozzájárulását más államok egyidejű felvételétől. A Nemzetközi Bíróság 1948. május 28-i tanácsadó véleményében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a 4. cikkben adott felsorolás kimerítő jellegű, továbbá az államoknak nincs joguk arra, hogy más államok egyidejű felvételéhez kössék hozzájárulásukat. Később is felmerült ez a kérdés, s összekapcsolták azzal a törekvéssel, amely az Alapokmány rendelkezéseivel ellentétben a Biztonsági Tanács hatáskörének szűkítésére és a Közgyűlés hatáskörének növelésére irányul. 1949. november 22-én a Közgyűlés arra nézve kért tanácsadó véleményt a Nemzetközi Bíróságtól, hogy a Közgyűlés elhatározhatja-e egy állam felvételét, ha a Biztonsági

Tanács nem javasolta a felvételt. A Nemzetközi Bíróság nem helyezkedett szembe az Alapokmány nyilvánvaló rendelkezéseivel és 1950. március 3-i határozatában nagy szótöbbséggel azt a tanácsadó véleményt adta, hogy ha a Biztonsági Tanács nem javasolja valamely államnak tagul való felvételét, a Közgyűlés nem járhat el a felvétel kérdésében.

A Szovjetunió álláspontja kezdettől fogva következetes és világos volt: a felvételt kérő államok megfelelnek a 4. cikkben foglalt rendelkezéseknek, egyes államok kizárása tehát diszkriminációt jelentene, ami az Alapokmány 2. cikkébe ütközik, amely az államok szuverén egyenlőségének elvét mondja ki. Figyelemre méltó, hogy a szovjet javaslat mellett 1949-ben 12 szavazat volt, 1952-ben 22 és 1955-ben 52.

A másik körülmény, ami lehetővé tette a 16 állam felvételét, a genfi szellem kialakulása és annak bizonyos érvényesülése az ENSZ Közgyűlésének X. ülésszakán, melyet egyesek „genfi ülésszaknak” neveztek. A genfi szellem ebben a vonatkozásban úgy érvényesült, hogy utat mutatott az ENSZ tagállamok számára abban, hogy lehetséges a különböző társadalmi rendszerhez tartozó államok békés együttélése és minden vitás kérdést tárgyalások útján lehet és kell megoldani. Az egyoldalú döntések, a kész helyzetek teremtésének ideje lejárt, nem lehetséges tehát államok közötti különbségtétel bizonyos fajta államok javára. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a bandungi értekezleten képviselt 29 ázsiai és afrikai állam tanácskozása jelentékeny mértékben gyengítette a hidegháború híveinek pozícióit az ENSZ-ben is. A bandungi értekezlet nyomatékosan hangsúlyozta az ENSZ egyetemes jellegét és azt, hogy az Alapokmány értelmében az ENSZ tagállamok kötelesek a nemzetek önrendelkezési jogának érvényesülését előmozdítani.

Szerepet játszott továbbá az a körülmény, hogy az ENSZ egyes szerveiben nem volt meg minden esetben a vezető imperialista hatalmak között az egyetértés, amely a korábbi években az automatikus többség kialakulását előmozdította. Az ázsiai államok fellépése és nyomása az automatikus többség magját alkotó latin-amerikai államok ellen, pl. Algéria és Nyugat-Irán kérdésének napirendre tűzésében, egyre erősebbé vált. Nem volt meg az egyetértés továbbá a Biztonsági Tanács nem állandó tagjának megválasztása alkalmával sem. Figyelemre méltó, hogy Kanada is a 18 állam együttes felvétele mellett foglalt állást és erre vonatkozó javaslatot terjesztett elő, holott az előző években az Egyesült Államok mellett szavazott. Nagymértékben hatott közre a csang-kai-sekista küldött magatartása; a New Statesman and Nation c. angol folyóirat széles körök véleményét tükrözte, amikor megállapította, hogy „Formosa ENSZ tagsága nemcsak elméletileg és világnézetileg vitás kérdés, hanem egyszersmind az ENSZ működésének és fejlődésének türehtetlen akadálya is.” Az a tény, hogy az Egyesült Államok nyíltan vagy hallgatólagosan támogatta a csang-kai-sekista küldöttet, oda vezetett, hogy az U. S. a tagfelvétel kérdésében az elszigetelődés felé haladt.

Az ENSZ további működése szempontjából a tagfelvétel kapcsán azt a tényt kell leszögezni, hogy az ENSZ egyetemességének elve — bár nem a kívánt mértékben — előbbre jutott a megvalósulás útján. Az ENSZ a nemzetközi béke és biztonság fenntartására hivatott *egyetemes kollektív biztonsági szervezet*. Nyilvánvaló az, hogy az egyetemes kollektív biztonság garantálása a megfelelő szervezeti és működési elvek mellett a célnak megfelelő egyetemes tagság nélkül elképzelhetetlen. Éppen ezért jelent igen nagy fogyatékossgot

még most is a Kínai Népköztársaság képviselőjének távolléte. Az ENSZ egyetemességének és ezzel jelentőségének megerősödése azonban más szempontból is figyelemre méltó; az elmúlt években a hidegháború politikája amellett, hogy az ENSZ-et is igyekezett céljai szolgálatába állítani, több ENSZ-en kívüli szervezetet hozott létre. (Az Északatlanti Szerződés Szervezete, Nyugat-európai Unió, Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete stb.) Ugyanakkor pl. a bandungi értekezleten résztvevő legtöbb állam nem arra törekedett, hogy a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezetének, hanem arra, hogy az ENSZ tagjává váljék. A jelenlegi világhelyzet tehát gyökeres különbséget mutat a népszövetségi korszakkal szemben. Németország, Olaszország és Japán — a Népszövetség vezető hatalmainak támogatásával — sorozatos agressziós cselekedetekkel aláásták a Népszövetség tekintélyét, jelentőségét és működését. Ma nem ez a folyamat: igaz ugyan, hogy a koreai agressziót az ENSZ lobogója alatt folytatták, igaz az is, hogy az ENSZ-et beavatkozási kísérletekre akarták felhasználni, de a tagfelvétel kérdésének helyes útra terelésével a Szovjetunió jelentékenyen megerősítette az ENSZ jelentőségét és kellő működésének előfeltételeit. Az ENSZ további működése szempontjából jelentősége van annak is, hogy az együttes tagfelvétel elve — a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye ellenére — az államok túlnyomó többségénél tért hódított. Ennek a ténynek távlatai arra utalnak, hogy a Nemzetközi Bíróságot nem lehet minden esetben politikai kérdésekben kért és adott tanácsadó vélemények útján arra felhasználni, hogy az erőpolitika célkitűzéseit és egyoldalú döntéseket a nemzetközi bírói fórum olyan tekintélyével ruházza fel, hogy az hivatkozási alapul és helytelen gyakorlat kiindulópontjául szolgálhasson.

Külön kell szólni arról a várható hatásról, amit a felvétel ténye az Alapokmány megváltoztatására irányuló kísérletekkel kapcsolatban előreláthatóan jelent. Ismeretes az, hogy elsősorban amerikai részről az Alapokmány nyílt megsértését kísérte és nyomon követte az a törekvés, hogy az Alapokmányt először „értelmezéssel”, majd megváltoztatással kell az erőpolitika szolgálatába állítani. Ezt különben Kelsen tömören kifejezte azzal, hogy az „ex iniuria ius non oritur” nem abszolút elve a pozitív jognak és sok kivétel van ez elv alól mind a belső, mind a nemzetközi jogban.¹ Az Alapokmány 109. cikkének 3. bekezdése intézkedik arról, hogy az Alapokmány hatályba lépését követő 10. évben a Közgyűlés napirendjére kell tűzni az Alapokmány módosításával foglalkozó értekezlet összehívásának kérdését. Ismeretes az, hogy a Szovjetunió és a béketábor több más állama, valamint néhány tőkés állam is állást foglalt amellett, hogy az Alapokmány jelenlegi formájában megfelelő, módosításra nem szorul. Ugyanakkor amerikai részről ismét az Alapokmány olyan értelmű módosítására törekcszenek, hogy a nagyhatalmak egyetértésének elvét háttérbe szorítsák, illetve megszüntessék s a Biztonsági Tanács hatáskörét csökkentsék. Az a tény, hogy a négy újonnan felvett népi demokratikus állam, valamint az ázsiai-afrikai tömb több állama az Alapokmány módosítása ellen foglalt állást, kétséggé teszi az amerikai szándékok megvalósítását.

Felmerül az a kérdés, hogy melyek azok az elvek, amelyek alapján államunk a többi békeszerető állammal együtt tevékenységét ki fogja fejteni a ENSZ-ben. Kormányunk december 16-i nyilatkozatában leszögezte:

¹ H. Kelsen: The Law of the United Nations. London, Stevens and Sons, 1951. 114. old.

„A Magyar Népköztársaság kormánya, amelynek külpolitikája következetesen az ENSZ Alapokmánya szellemének megfelelően, a béke biztosítására, a nemzetközi együttműködés előmozdítására irányul, az ENSZ fórumain is minden erejét latbaveti az egyetemes béke és biztonság fenntartása és megszilárdítása, a különböző társadalmi rendszerekhez tartozó államok békés egymás mellett élésének megvalósítása érdekében.”

A fenti célok megvalósításaért — miként a múltban is — most is, az ENSZ fórumain síkra szállunk az ENSZ Alapokmánya, annak céljai és elvei érvényesítése érdekében.

Emeljük ki az Alapokmány néhány fontos rendelkezését. A legnagyobb mértékben helyeseljük a 2. cikk 1. bekezdésének azt a rendelkezését, hogy „a Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén épül fel”. Nem feladatunk a szuverenitás jelenlegi probléma-komplexumának feltárása, csak arra mutatunk rá, hogy a szuverenitás elvének elméleti sírásói nem egyszer hivatkoznak arra, hogy állítólag csökken azoknak az államoknak a köre, amelyek a szuverenitás „szigorú és merev dogmájához” ragaszkodnak. A 16 állam együttes felvétele ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy az újonnan felvett négy népi demokratikus állam is teljes erővel síkra száll a szuverenitás elvének, illetve az erre vonatkozó tételes rendelkezések érvényesítése érdekében. Egyébként is az élet nem a „nemzetekfelettség” híveinek, a szuverenitás ellenfeleinek nézeteit igazolja. Az emberiség mintegy felét jelentő országok (Szovjetunió, Kínai Népköztársaság, India, Burma) gyakorlatában érvényesül a békés együttélés öt alapelve, mely a szuverenitás tiszteletben tartásából indul ki. Ismét utalni kell továbbá a bandungi értekezletre, amely éppen nem a szuverenitás elvének gyengülésére, hanem arra mutatott rá, hogy ennek az elvnek érvényesülnie kell a világ olyan részein is, ahol még a jelenben is a gyarmatosítás rendszere uralkodik.

Teljes erővel támogatjuk a 2. cikk 3. bekezdésének azt a rendelkezését, hogy „A tagok kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne legyen veszélyeztetve.” Népi demokratikus államunk külpolitikája a békés együttélés kívánalmainak megfelelően mindig is arra törekedett, hogy az egyoldalú döntésekkel szemben az egyenlőségen alapuló tárgyalások hozzák létre a vitás kérdések békés elintézését.

Az ENSZ-ben is a legnagyobb eréllyel ragaszkodunk a 2. cikk 7. bekezdésének ahhoz a rendelkezéséhez, hogy az Alapokmány „semmilyen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely állam belső joghatóságának körébe tartoznak és nem kívánja meg a tagoktól azt sem, hogy az ilyen ügyeket ennek az Alapokmánynak megfelelő rendezés alá bocsássák”. Elveink és gyakorlatunk az Alapokmány értelmezése tekintetében mindig világos volt: a békét és nemzetközi biztonságot fenyegető lépések nemzetközi érdekűek, de ezektől szilárd határvonal választja el az országok igazságszolgáltatásába, államigazgatásába, gazdasági életébe tartozó ügyeket. Amint ezt egyes amerikai politikusok „üzenetei” bizonyítják, a 2. cikk 7. bekezdésében foglalt rendelkezések érvényesülése érdekében továbbra is harcot kell folytatnunk.

Népköztársaságunk erőteljesen fog harcolni az Alapokmány XI. fejezetében meghatározott, az önkormányzattal nem bíró területekre vonatkozó rendelkezések érvényesítéséért. A marxizmus—leninizmus elveinek meg-

felelően a Magyar Népköztársaság is felsorakozik azok mellé az államok mellé, amelyek a gyarmati rendszer megszüntetését, a népek önrendelkezési jogának érvényesítését követelik. A népi demokratikus államok felvételével tovább növekszik azoknak az államoknak a száma, amelyek az Alapokmány rendelkezéseinek valódi értelmét kívánják érvényesíteni, hogy ti. a kollektív biztonság egyetemes szervezete nemcsak nem igazolhatja és nem támogathatja a gyarmati elnyomás fenntartását, hanem az Alapokmány 76. cikke értelmében köteles „az önkormányzat vagy függetlenség” elérését támogatni.

Dolgozó népünk teljes mértékben támogatja kormányunknak az ENSZ-ben kifejtendő tevékenységét, mivel tudatában van annak, hogy országunk a béketábor államainak oldalán mindig a béke és haladás ügyét védelmezi. A jogászok — elsősorban a nemzetközi jogászok — feladatai kétségkívül meg-növekednek. Részvételünk az ENSZ különböző szerveinek munkájában, álláspontunk kifejtése és megvédelmezése számos kérdés kiterjedt elméleti feldolgozását igényli. A jogásztársadalom szélesebb körei, társadalmi szervezetek joggal várják a nemzetközi jog művelőitől a színvonalas ismeretterjesztő munkát az ENSZ tevékenységével kapcsolatban. Nem tartható már az olyan felfogás sem, amely a nemzetközi jogot sok esetben a kevésbé fontos jogágak közé sorolta. Enyhíteni kell a publikációs nehézségeken is, amelyek eddig legtöbbször megakadályozták a problémák felvetését és a tudomány állásfoglalásának kialakítását. A jogászok tervszerű, átgondolt munkával kell hogy törekedjenek a tudomány fejlesztésére s az előttük álló feladatok minél jobb megoldására.

Pulay Gábor

Néhány kérdés a gazdasági szerződéseknek a magyar és a csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatban*

A népi demokráciák országainak közös útja, amint azt a nagy csehszlovák államférfi és gondolkodó, Klement Gottwald Prágában, 1953. január 21-én a Lenin-Múzeum megnyitása alkalmával mondott beszédében megfogalmazta,¹ a szovjet példakép fokozatos megközelítése törvényének jegyében áll. Ez közös feladatokat állít a népi demokratikus országok törvényhozója és jogtudósa, valamint a gyakorlati jogi élet terén működő dolgozók elé.

Klement Gottwald rámutat a szovjet példakép fokozatos megközelítése törvényének két oldalára. Az egyik oldala az, hogy a népi demokráciák fejlődése törvényszerűen a szovjet példakép megközelítése felé irányul, a másik az a tény, hogy ennek a fejlődésnek a során szükségszerűen felmerülnek a szovjet példaképtől való, történetileg feltételezett különbségek, amelyek azonban időlegesek, és alárendelt jelentőségűek. A népi demokráciák fejlődé-

* E tanulmányt Viktor Knapp, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem Jogi Kara polgári jogi tanszékének vezetője a Jogtudományi Közlöny szerkesztőbizottságának felkérésére a lap számára írta.

¹ Rudé Pravo, 1953. január 22. Magyarul: Gottwald: A lenini úton Sztálint követve a békéért és a szocializmusért. Szlovák Politikai Kiadó. Bratislava, 1953.

sének ezeket a történetileg feltételezett különbözőségeit nem lehet figyelmen kívül hagyni és semmibe venni, de nem szabad azokat sem túlbecsülni, sem pedig állandósítani. Meg kell azokat ismerni, fel kell azokat használni és felhasználásuk útján kell rajtuk felülkerekedni. A szovjet példakép megközelítésének útja tehát az időleges és nem lényeges különbözőségek törvényszerű legyőzésének útja.

A történetileg feltételezett különbözőségek nemcsak az egyes népi demokráciák és a Szovjetunió viszonylatában állanak fenn, hanem a népi demokráciák kölcsönös viszonylataiban is, a szovjet példakép fokozatos megközelítése felé vezető közös úttjukon. Ezek a különbözőségek is történetileg feltételezettek, és káros volna, ha azokat figyelmen kívül hagynánk és arra törekednénk, hogy a szovjet példakép megközelítésének folyamata valamennyi népi demokratikus országban lineárisan azonos úton haladjon. Egyszersmind azonban tudatában kell lenni annak, hogy az egyes népi demokráciák fejlődésében tapasztalható különbözőségek időlegesek és nem lényegbe vágóak, és minél inkább el fognak tűnni az egyes népi demokráciák fejlődésének különbözőségei a Szovjetunió viszonylatában, minél inkább meg fogják közelíteni az egyes népi demokráciák a szovjet példaképet, annál hamarabb fognak eltűnni az egyes népi demokráciák időleges és nem lényegbe vágó különbözőségei egymásközi kölcsönös viszonylatukban is.

Ebből az alapvető ideológiai és módszertani szempontból kiindulva kell hozzálátniok a népi demokratikus országok jogtudósainak is országuk jogrendszer fejlődésének megismeréséhez és értékeléséhez, és annak más népi demokráciák jogrendjével való összehasonlításához.

E cikk szerzője, akinek az a különös megtiszteltetés és öröm jutott osztályrészül, hogy magyar elvtársak felkérték a gazdasági szerződéseknek az új magyar és csehszlovák jogban történt szabályozásáról szóló elméleti tanulmány megírására, szükségesnek tartotta, hogy bevezetésképpen erre az elméleti megfontolásra utaljon, mert az abban általánosságban kifejezésre jutó szempont határozza meg a gazdasági szerződéseknek a magyar és csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatos tudományos vizsgáldás módszertani kiindulópontját is.

Az új jogi szabályozás, amelyre Magyarországon (1955. augusztus 19-i 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet) és Csehszlovákiában (1955. május 28-i 33/1955. Sb. számú korm. rendelet) megközelítően azonos időpontban került sor, közelebb hozza a gazdasági szerződések jogi szabályozását a szovjet példaképhez, emellett azonban e szabályozásnak szükségképpen a hazai gyakorlat eddigi tapasztalataiból és követelményeiből, a tervezésnek és az önálló gazdaságos elszámolásnak az illető országban meglevő adottságaiból kell kiindulnia, nem utolsósorban pedig tekintettel kell lennie az egész magyar és csehszlovák jogrendszer történeti fejlődésének adott helyzetére is. Ebből azután szükségképpen következik, hogy az új magyar és csehszlovák jogi szabályozás a lényeges és alapvető kérdésekben azonos, ugyanakkor azonban néhány, mégpedig eléggé jelentős kérdésben, egymástól el is tér. E tanulmány szerzője azt a feladatot tűzte ki célul, hogy ezt az alapvető hasonlóságot kidomborítsa, főként azonban, hogy néhány meglevő eltérést a szovjet példakép megközelítésének jövő fejlődése szempontjából értékeljen. Emellett természetesen e tanulmány nem törekszik arra, hogy mechanikus összehasonlítási módszerrel kimerítően tárgyalja a magyar és a csehszlovák jogi szabályo-

zás valamennyi hasonlóságát és különbözőségét, hanem csupán néhány, elméleti szempontból fontos kérdés megtárgyalására fog törekedni.

1. A szerződő feleknek a szerződés teljesítéséhez fűződő közös érdeke

A gazdasági szerződések egyik legtipikusabb és legjellemzőbb közös vonása az a tény, hogy a szerződő felek a szerződés előkészítésénél, annak létrejötténél, a szerződés által alapított jogviszony tartama alatt, valamint a szerződés teljesítésénél — merő ellentétben a tőkés szerződő felekkel — nem önző, egymással versengő érdekeiknek igyekeznek érvényt szerezni, hanem az állami népgazdaságfejlesztési terv kellő teljesítéséhez fűződő közös érdeket tartják szem előtt. A gazdasági szerződésben és annak teljesítése során tehát nemcsak a szerződő felek közös érdeke jut kifejezésre, hanem az egész dolgozó nép érdeke is. Azok az ellentétek tehát, amelyek a szerződő felek között felmerülhetnek és felmerülnek, nem antagonisztikus ellentétek, és azok fő motívuma a tervfeladatok kellő teljesítéséhez fűződő közös érdek megvalósulásának útjában álló akadályok leküzdése.

Ez az alapgondolat egyaránt áthatja a gazdasági szerződéseknek Magyarországon és Csehszlovákiában történt szabályozását és az új magyar és csehszlovák jogszabály rendelkezéseiben kifejezetten is megnyilvánul.

Legkifejezöbben lép előtérbe ez a gondolat a gazdasági szerződések teljesítésével kapcsolatos felfogásban, amit mindkét szabályozás világosan a két szerződő felet terhelő kötelezettségnek tekint. A gazdasági szerződésnél tehát nemcsak a kötelelem teljesítésére irányuló adósi kötelezettség, valamint a teljesítés elfogadására irányuló hitelezői kötelezettség áll fenn, a hitelező is köteles a lehetőség szerint közreműködni a teljesítésnél és azt elősegíteni.

Ezt a gondolatot elméletileg igen pontosan juttatja kifejezésre a magyar jogszabály 15. § (2) bekezdése, amely kifejezetten megállapítja, hogy a felek a szerződés teljesítésében együttműködésre kötelesek, továbbá, hogy a jogosultnak (ti. a hitelezőnek) elő kell segítenie a teljesítést.

A csehszlovák szabályozásban nincs ilyen általános formula. A csehszlovák szabályozás is azonban egészen világosan ebből a gondolatból indul ki, sőt az abból folyó következményeket részletesebben és következetesebben állapítja meg, mint a magyar szabályozás.

A csehszlovák jogszabályban ez a gondolat igen kifejezően nyilvánul meg a 39. § utolsó mondatának rendelkezésében, amely úgy intézkedik, hogy „a kártérítés összegének megállapításánál arra is figyelemmel kell lenni, hogy a károsult megtett-e minden szükséges intézkedést a kár csökkentése vagy elhárítása érdekében”.

Ebben az esetben a csehszlovák jog szerint nem exculpációs ok forog fenn (a hitelezői közreműködés elégtelensége az adós vétkességét nem csökkenti, vagy azt nem igazolja), hanem az okozott kárért való adósi felelősség mértékének korlátozásáról van szó és ezzel az olyan hitelezővel szemben fennálló szankcióról, aki nem tett eleget annak a kötelezettségének, hogy közreműködje a kár elhárításában vagy csökkentésében.

A 33/1955. Sb. számú kormányrendelet itt sokkal tovább megy, mint a polgári törvénykönyv, amely a 348. §-ban a károkozó felelőssége mértékének csökkenését csak akkor teszi lehetővé, ha a kár keletkezésében a károsult *vétkessége* is közrejátszott. A 33/1955. Sb. számú kormányrendelet 39. §-a

nem kívánja meg, hogy a károsult ugyancsak vétkes legyen, hanem hátránnyal sújtja (a károkozó felelősség mértéke mennyiségi csökkentésének formájában) akkor is, ha (akár vétkesen, akár vétlenül) nem tett meg minden szükséges intézkedést a kár csökkentése vagy elhárítása érdekében.

A mai állapot tehát az, hogy például az olyan átvevő, akinek *vétkessége közrejejt* a kár keletkezésében, azt a polgári törvénykönyv 348. §-a szerint arányosan viselni köteles. Amennyiben viszont *nem működött megfelelő módon közre* a kár elhárítása vagy csökkentése érdekében, kártérítési igénye a 33/1955. Sb. számú kormányrendelet 39. §-a szerint fog csökkenni, tekintet nélkül arra, hogy a kár előidézésében ő is vétkes-e, vagy sem.

A csehszlovák jog tehát, miközben mindkét félnek a teljesítéshez fűződő közös érdekéből és a kellő teljesítésről való gondoskodás közös kötelezettségéből indul ki, a gazdasági szerződés alanyai számára azt is kötelezővé teszi, hogy minden eszközzel működjenek közre a másik szerződő fél esetleges vétkessége folytán keletkező kár elhárítása érdekében.

A 33/1955. Sb. számú kormányrendelet 39. §-ának utolsó mondatában foglalt rendelkezés azonban, amelyet az új csehszlovák szabályozás egyik legelméletesebb és elméletileg legmegalapozottabb gondolatának lehet tekinteni, szélesebb körű kihatással bíró rendelkezés a kellő teljesítésben való együttműködésre irányuló hitelezői kötelezettség megszegésének esetére szóló egyszerű szankció-megállapításnál. Ebből a rendelkezésből ugyanis az következik, hogy az a hitelezői (azaz rendszerint átvevői) kötelezettség, amely a lehetőséghez és a szükséghez képest a keletkező kár elhárításában, vagy a fenyegető kár csökkentésében való közreműködésre irányul, nemcsak a teljesítésnek tulajdonképpeni lebonyolítását érinti, hanem akkor is fennáll, amikor már a nem teljesítésre, vagy a nem kellő teljesítésre sor került. Ez azt jelenti, hogy a hitelező egyrészt köteles az adóssal együtt gondoskodni arról, hogy a kötelezettség teljesítése szabályos legyen, ugyanakkor kötelezettsége áll fenn arra nézve is, hogy minden szükséges intézkedést megtegyen a fenyegető kár elhárítása vagy csökkentése érdekében, ha már a nem teljesítésre vagy a nem megfelelő teljesítésre sor került (így pl. ha a szerződési kötelezettség megszegése a szállító késedelme folytán történt, az átvevő köteles megtenni minden intézkedést, hogy az elmaradást, amelyre a szállítói késedelem folytán került sor, behozza stb., és teljes kártérítésre csak akkor van igénye, ha a döntőbíró megállapítja, hogy megtett minden szükséges intézkedést és ennek ellenére nem tudta a kárt megakadályozni).

Jóllehet tehát a 33/1955. Sb. számú kormányrendelet 39. §-ának utolsó mondatában foglalt rendelkezés szélesebb körű annak a hitelezői kötelezettségnek a megszegésére megállapított egyszerű szankciónál, amely szerint a hitelező a szabályszerű teljesítésben együttműködni és az adóssal együtt kezdeményezően gondoskodni köteles arról, hogy a kötelezettség teljesítése megfelelő legyen, mindazonáltal ez a rendelkezés ilyen szankció is, és ezt ebben az összefüggésben sem lehet figyelmen kívül hagyni.

A helyzet tehát az, hogy mind a magyar, mind a csehszlovák jogszabály abból az alapgondolatból indul ki, hogy a két szerződő fél érdekei összhangban vannak, továbbá, hogy a szerződés teljesítéséről közösen gondoskodni kötelesek, emellett a csehszlovák jogszabályban nincs idevonatkozóan kifejezett rendelkezés, szemben a magyar jogszabály 15. §-ának (2) bekezdésével, ugyanakkor azonban ebből a gondolatból a 39. § a kártérítést illetően olyan követ-

keztetéseket von le, amelyeket viszont ilyen kifejezett formában a magyar jogszabály nem rendez.

Éppen ellenkezőleg úgy vélem, hogy a magyar jogszabályi rendelkezés — amely a kártérítés kérdésében szigorúan az objektív felelősség alapján áll és a károkozó mentesítését (egyéb okokon kívül) csak akkor engedi meg, ha a kárt maga a károsult *okozta* (32. § (1) bek.) — nem eléggé kifejező, és hogy a magyar jogszabály 32. § (1) bekezdésének rendelkezése elméleti szempontból nem áll teljesen összhangban a jogszabály 15. § (2) bekezdésével, hacsak nem magyarázzuk a károkozás fogalmát meglehetősen szabadon és tágan. Véleményem szerint következetesebb lenne ugyanis, ha a károsultat, akit mint szerződő felet az idézett jogszabály 15. § (2) bekezdése szerint az a kétségtelen és elméletileg teljesen indokolt kötelezettség terhel, hogy a megfelelő teljesítést elősegítse, nem csak akkor sújtanák szankcióval, ha a szerződési kötelezettség megszegése (különösen a szerződés nem teljesítése vagy nem megfelelő teljesítése) következtében keletkezett kárt maga *okozta*, hanem akkor is, ha bármilyen úton egyébként nem tett eleget a teljesítés elősegítésére irányuló kötelezettségének, tehát akkor is, ha nem tett meg minden lehetőt és szükségeset a fenyegető kár elhárítására vagy csökkentésére. Természetesen lehetne az 50/1955. M. T. rendelet 32. § (1) bekezdésére hivatkozva úgy magyarázni az esetet, hogy a károsult itt is maga *okozta* a kárt: de ez — amint már említettük — igen tág és szokatlan magyarázat lenne és egyébként azt eredményezné, hogy a károsult részéről a gondoskodás és intézkedés hiánya a fenyegető kár elhárítása vagy csökkentése érdekében nemcsak okul szolgálna a károkozó felelősség mértékének csökkentésére, hanem mentesítő (liberációs) ok is lenne a kormányrendelet 32. § (1) bekezdése értelmében, ami viszont véleményünk szerint nem lenne megfelelő következmény.

Álláspontunk szerint tehát az lenne helyénvaló, ha a magyar és a csehszlovák szocialista jog egymáshoz való közeledésének útján, a szovjet példakép megközelítése felé vezető közös úton, a gazdasági szerződések jogi szabályozásával kapcsolatos esetleges jövőbeli megfontolások során fontolóra vennék azt is, hogy a csehszlovák szabályozásnak (a magyar szabályozás 15. § (2) bekezdéséhez hasonlóan) nem kellene-e kifejezetten is megállapítania a két szerződő félnek a szerződés kellő teljesítésére vonatkozó közös kötelezettségét, amit ideológiai szempontból szerfelett fontos követelménynek kell tekinteni, és viszont a magyar szabályozásnak nem kellene-e ebből a 15. § (2) bekezdésében elméleti szempontból igen helyesen kifejezett gondolatból a kártérítés tekintetében a csehszlovák jogszabály 39. §-ához hasonló következtetéseket levonnia.

II. A szerződési viszonyok struktúrája

Eléggé jelentős eltérés van a gazdasági szerződéseknek a magyar és a csehszlovák jogban történt szabályozása között — ami országainkban a tervezési technika és a szerződéskötési gyakorlat eddigi fejlődésének bizonyos kétségtelenül fennálló eltérő sajátosságai következtében állt elő — a termékek szállítására és átvételére vonatkozó gazdasági szerződésekkel kapcsolatos szerződési viszonyok struktúrája terén.

A magyar szabályozás a szállítási szerződés fő formájának az *éves szerződést* tekinti (2. § (1) bek.).

A csehszlovák szabályozás lényegesen részletesebb és bonyolultabb és közelebb is áll a szovjet szabályozáshoz.

A 33/1955. Sb. számú kormányrendelet kibocsátásáig a csehszlovák polgári jog egyrészt az egymáshoz kölcsönösen kapcsolódó szerződések tipikus kettős rendszerét ismerte (keretszerződések és helyi szerződések)¹ emellett részletesen csak azokat az atipikus közvetlen szerződéseket szabályozta, amelyeket a keretszerződéseken kívül különösen azokban az esetekben kötöttek, amikor a közvetlen szerződők ugyanannak a keretszerződő félnek voltak alárendelve. A 33/1955. Sb. számú kormányrendelet, valamint a Csehszlovák Köztársaság Fődöntőbírójának 184/1955. Ü. 1. számú hirdetménye jelentős mértékben szabadabb rendezést tett lehetővé és az atipikus közvetlen szerződések mellett szabályozta a szállítási szerződéseknek azokat az egyéb atipikus formáit is, amelyeket a 33/1955. Sb. számú kormányfendelet 3—4. §-ai csak példakénti felsorolásban tartalmaznak. Ilyen atipikus szerződési formák a közvetlen szerződéseken kívül most különösen a részszerződések, az időnyre vonatkozó szerződések, a rövidlejáratú szerződések, az eseti szerződések stb. A Csehszlovák Köztársaság Fődöntőbírója felhatalmazással rendelkezik továbbá abban a tekintetben, hogy a gyakorlati szükségnek megfelelően esetleg más szerződéstípusokat is szabályozzon.

A szerződési viszonyok tipikus struktúrája mindenesetre a keretszerződés marad, amelyet a főigazgatóságok, illetőleg minisztériumok kötnek, valamint a helyi szerződés, amelyet a keretszerződés alapján az egyes keretszerződők alá tartozó és általuk meghatározott vállalatok kötnek.

A keretszerződéseket és a helyi szerződéseket azonban a 184/1955. Ü. 1. számú hirdetmény 4. § (1) bekezdése szerint a központosított kerethez tartozó termékek tekintetében csak azokkal az átvevő minisztériumokkal (központi szervekkel) kötik, amelyek számára a kormány, vagy az illetékes szállító minisztérium (központi szerv) megállapít központosított termék-keretet. Kivételesen meg lehet kötni a keretszerződést az egyes termelő főigazgatóságokra decentralizáltan tervezett termékek tekintetében is, ha a keretszerződő felek így állapodnak meg.

Annak ellenére tehát, hogy a csehszlovák jog a legutóbbi tapasztalatok alapján jelentős mértékben lazított a keretszerződések megkötésének eléggé szigorú követelményén, a szerződési viszonyok struktúráját továbbra is — ami a termékek szállítását és átvételét illeti — a keret- és helyi szerződések kettősségére építi és ebben lényegesen különbözik a magyar polgári jogtól, amely a keretszerződéseket nem szabályozza és a szerződési viszonyok fő formájának az éves szerződéseket tekinti, amelyek jellegüknél fogva a csehszlovák jog szerint a helyi szerződéseknek felelnek meg.

A lényeges eltérés tehát abban áll, hogy a termékeknek a vállalatok közötti szállítását és átvételét szabályozó szerződések a magyar jog szerint közvetlenül az anyagi-műszaki ellátás tervéhez kapcsolódnak és annak lebontására támaszkodnak, a csehszlovák jogban viszont az anyagi-műszaki ellátás terve és az olyan szerződések között, amelyek közvetlenül a termékeknek a vállalatok közötti szállítását és átvételét szabályozzák, még a keretszerző-

¹ A keretszerződés — a megfelelő eltérésekkel — a mi minisztériumi szerződésünknek felel meg, a helyi szerződés pedig a szállítási szerződésnek felel meg olyan esetben, amikor annak kötésére minisztériumi szerződés alapján kerül sor. (— szerk.)

dések állnak, amelyek nem alapítanak meg szállítási és átvételi kötelezettséget, hanem megszervezik a szállítás és átvétel szerződési biztosításának rendszerét az egyes szakigazgatási ágak, illetve főigazgatóságok között és a keretszerződést kötő felek köteleességévé teszik, hogy a keretszerződést a helyi szerződő felekre lebontsák, biztosítsák a helyi szerződések megkötését és csak e szerződések vezetnek közvetlenül a szállítás és átvétel foganatosításához.

E különbséget a gazdasági szerződések társadalmi funkciójának szempontjából kell értékelni. Ennél az értékelésnél előtérbe lép a szocialista szervezeteknek a terv teljesítésénél való kölcsönös együttműködését biztosító szervező funkció. E funkció szempontjából azután úgy véljük, hogy aktívabb eszköz e viszonyok biztosítására a keret- és a helyi szerződések kettőssége, mint egyszerűen közvetlenül a tervre épülő éves szerződés.

Emellett szem előtt kell tartani azt is, hogy itt nem csupán az egyes vállalatok közötti kooperációról van szó, hanem az egyes szakigazgatási ágak, illetve főigazgatóságok kooperációjáról is, amelyet elsősorban a keretszerződések biztosítanak és amely az egyszerű éves szerződések rendszerénél szükségképpen háttérbe szorul és kizárólag az igazgatási jog vonalára tolódik át.

A keret- és a helyi szerződések kettősségének fenntartása véleményünk szerint a gazdasági szerződések további funkciói szempontjából is megfelelő, különösen pedig azoknak a tervfeladatok konkretizálására és pontosabbá tételére irányuló funkciója szempontjából. A keretszerződések és a helyi szerződések kettőssége esetében a kétféle szerződéskötés során kétszer vizsgálják felül a tervfeladatok helyességét és pontosságát és egyszersmind két kölcsönösen egymáshoz kapcsolódó lehetőség áll fenn e feladatok konkretizálására. A terv pontosságának ilyen kettős felülvizsgálása lényegesen növeli annak valószínűségét, hogy a pontatlanságokat fel fogják tárni és azokra a terv esetleges módosítására illetékes szervek figyelmét még a szerződés megkötése előtt, azaz a szerződés megkötésére irányuló eljárás során fel fogják hívni.

A keretszerződések fenntartása véleményünk szerint előnyös a gazdasági szerződések egy további funkciója szempontjából is, ami a terv teljesítésére irányuló kötelezettség polgári jogi biztosításában és szankcionálásában áll. Az éves szerződések rendszerénél a polgári jogi biztosíték és a szankcionálás csak vállalati viszonylatban áll fenn, nem pedig a szakigazgatási ágak és a főigazgatóságok viszonylatában is, amelyek viszonylatai ilyen módon a polgári jogon és annak szankcióin teljesen kívül esnek és amint feljebb említettük, kizárólag az igazgatási jog síkjára tolódnak át. A keretszerződések tehát ebből a szempontból az állami és a tervfegyelem jelentős megszilárdítását jelentik az egyes szakigazgatási ágak, illetőleg főigazgatóságok viszonylatában.

Természetesen világos és a gazdasági szerződéseknek a csehszlovák jogban történt szabályozása terén bekövetkezett fejlődés tapasztalatai ezt meg is mutatták, hogy nem lehet a keret- és a helyi szerződések kettősségéhez mechanikusan ragaszkodni és azt minden áron fenntartani, hanem multhatatlanul szükséges egyes olyan vonatkozásokban kivételeket engedélyezni, amelyekre a szerződési viszonyoknak ez a struktúrája túlságosan nehézkes és merev volna. De egyben azt is valljuk, hogy az éves szerződéseknek a magyar jogban érvényesülő jelenlegi rendszerét, amely közvetlenül a terv lebontásához kapcsolódik, a tervezési technika további fejlődése és az önálló gazdaságos elszámolás megszilárdulása befolyásolni fogja, és ez a fejlődés nyilvánvalóan

arra fogja készíteni a magyar jogtudósokat és a magyar törvényhozót, hogy vegyék fontolóra, nem lenne-e helyes bevezetni a termékek szállítására és átvételére vonatkozó gazdasági szerződések kettős rendszerét, amelyet a szovjet és a csehszlovák jog a szállításra és átvételre vonatkozó szerződési viszonyok tipikus struktúrájának tekint.

III. A szerződés formái

Egy további igen jelentős eltérés a magyar és a csehszlovák jog között a gazdasági szerződések formájára vonatkozó szabályozás kérdésének a megoldása. Míg a magyar jogszabály (6. § (1) bek.) ugyan megkívánja a szerződések írásbeli formáját, de nem az érvénytelenség terhe mellett, a csehszlovák jogszabály (18. §) a gazdasági szerződések megkötéséhez, módosításához vagy hatályon kívül helyezéséhez szintén írásbeli formát kíván, de a szövegezés nem hagy kétséget abban a tekintetben, hogy a forma elégtelensége a szerződés semmisségét vonja maga után.

Az alapvető elméleti különbség tehát abban áll, hogy amennyiben a felek a szerződést a magyar jog szerint nem írásban kötik meg, ezzel ugyan megsértik a jogszabályt, és az, akinek ez a hiányosság a terhére róható, ezért személy szerint felelősséggel tartozik, viszont a szerződés létrejön és ennél fogva a felekre nézve belőle jogok és kötelezettségek származnak. Ha a csehszlovák jog szerint a felek a szerződést nem írásban kötik meg, ugyancsak megszegik a jogszabályt, de a szerződés nem jön létre (ez *non negotium*), úgyhogy a felekre nézve az ilyen „szerződésből” jogok és kötelezettségek nem származnak és közöttük a szerződésen kívüli állapot tovább tart.

Úgy vélem, hogy a magyar és a csehszlovák jog e különbözőségének nincsenek túlságosan mély gyökerei és nem azzal magyarázható, hogy a termelési viszonyok a Magyar Népköztársaságban és a Csehszlovák Köztársaságban időlegesen eltérő úton fejlődnek, hanem inkább a szerződés-kötésekkel kapcsolatos eddigi gyakorlati tapasztalatokkal és a vállalatok bizonyos vonatkozásával, hogy írásbeli szerződést kössenek, amivel ugyan a magyar szabályozás igyekszik szembehelyezkedni, de a szerződésen kívüli viszonyok kiküszöbölése érdekében mégis lehetővé teszi a szerződések létrejöttét az olyan esetekben is, amikor a felek — ami a szerződési forma megtartását illeti — a jogszabályt megszegették.

Tehát úgy vélem, hogy a magyar és a csehszlovák jognak ez a különbözősége minden komolyabb eltérést számbavéve a legkevésbé indokolt és a magyar szabályozás helyessége kétséges előttem.

Álláspontom szerint ugyanis, és a magyar szabályozás elvileg világosan ugyanebből a felfogásból indul ki, a szerződési fegyelem, a szocialista szervezetek közötti jogviszonyok világosságának követelménye, és a szükségtelen döntőbírói viták megelőzésére irányuló törekvés multhatatlanul az írásbeli formát kívánja meg. Természetesen kérdéses, hogy az olyan szabályozás, amely az írásbeli formát inkább csak platonikusan kívánja meg és annak hiányát nem sújtja az érvénytelenség szankciójával, hathatós fegyver-e a gazdasági szerződéseknek csupán szóban történő megkötésére irányuló törekvésekkel szemben, amelyek a magyar vállalatok részéről kétségtelenül tapasztalhatók, éppen úgy, ahogyan a mi vállalataink részéről is tapasztalhatók voltak. Úgy véljük, ez nem tekinthető hathatós eszköznek, ellenkezőleg, a kötelező

írásbeli forma bevezetését az érvénytelenség terhe mellett nem lehet olyan nagy horderejű és drasztikus intézkedésnek tekinteni, amelynek gyors végrehajtása esetleg megzavarhatná a termelést és a termékcserét, vagy dezorganizálhatná a szocialista szervezetek között fennálló szerződési viszonyok rendszerét. A csehszlovák tapasztalatok egyébként azt igazolják, hogy ettől valóban nem kell tartani és a csehszlovák törvényhozó világos és egyértelmű álláspontja gyakorlatilag teljességgel megszüntette a gazdasági szerződések szóbeli megkötését. Azoknak az okoknak a leggondosabb mérlegelése után is, amelyeket a magyar törvényhozó a szerződések formájának az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. rend. 6. § (1) bekezdésében történt szabályozása során kétségtelenül figyelembe vett, ezt a megoldást a magyar szabályozás hiányosságának tartjuk.

IV. A tervfeladatok pontosabbá tételének funkciója

A magyar szabályozás nagy előnyének kell tekinteni a gazdasági szerződések egyik igen fontos funkciójának kifejezett hangsúlyozását és szabályozását, ami a tervfeladatok pontosabbá tételében áll.

A gazdasági szerződéseknek ezt a funkcióját — amely tekintetében, amint ismeretes, a nézetek nem voltak egységesek — ugyanúgy, mint Sz. N. Bratusz,¹ nem abban látjuk, hogy a szerződő felek a szerződés megkötésénél a tervtől eltérhetnek, hanem abban, hogy magának a szerződéskötésnek a folyamata a tervfeladatok terén fennálló pontatlanságok feltárásához vezethet és a szerződő felek kötelesek ezekre a megállapított pontatlanságokra a terv esetleges módosításának végrehajtására illetékes felsőbb szervek figyelmét felhívni. A gazdasági szerződéseknek ez a funkciója, amely igen jelentős mértékben emeli alkotó jelentőségüket és aktív hatásukat a terv kellő teljesítése szempontjából, igen pontos jogszabályi kifejezésre jut az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú magyar rendelet 11. §-ában, amely szerint a szerződő felek egyenesen kötelesek az illetékes minisztériumtól a tervszám módosítását kérni, ha a szerződés megkötése alkalmával úgy látják, hogy a szerződő felek tervszámai egymástól eltérnek, hogy tehát ez a tény akadályozza a szerződés megkötését.

Ebben az esetben véleményem szerint nemcsak a gyakorlatot rendkívüli módon segítő törvényhozói intézkedésről van szó, hanem a gazdasági szerződéseknek és azok funkciójának egész ideológiai felfogásából folyó igen fontos elméleti következményről.

Nincs kétség abban a tekintetben, hogy a csehszlovák szerződő felek is hasonló helyzetben ugyanolyan magatartást fognak tanúsítani, mint a magyar szerződő felek, és hogy abban az esetben is, ha nem így járnának el, a helyesbítést az állami döntőbíróság fogja kezdeményezni a szerződési vitákban a véleményeltérések jegyzéke alapján történő tárgyalása alkalmával. Ennek ellenére sajnálatos, hogy a 33/1955. Sb. számú kormányrendeletnek nincsen olyan kifejezett rendelkezése, amely az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú magyar rendelet 11. § (1) bekezdésének megfelelően. A magyar szabályozás itt minden bizonnyal megfontolásra fogja készíteni tudományos dolgozóinkat és gyakorlati jogászainkat egyaránt, nem különben törvényhozásunkat is a gazdasági szerződéseknek esetleges jövőbeli szabályozása esetében.

¹ Sz. N. Bratusz: A gazdasági szerződés, mint az állami vállalatok közti termékcserés polgári jogi formája. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1953. 9. sz., 460—477. old.

V. Felelősség a szerződési köteleesség megszegéséért

A gazdasági szerződésből folyó kötelezettségek megszegése mindig riasztó tünete a terv teljesítése terén beállt zavarnak és annak oka rendszerint a tervfeladatok nem megfelelő teljesítése egyes vállalatok részéről. Az a kár, amely a gazdasági szerződésből eredő kötelezettségek megszegése folytán keletkezik, éppen ezért nem olyan kár, amely a másik szerződő felet éri, hanem elsősorban olyan kár, amely a közösséget sújtja. Ez a kár, amely a tervfeladatok teljesítésében beállt zavar folytán a közösséget érte, természetesen nem hozható helyre az okozott kárért való pénzbeli egyenérték nyújtásával. Emellett azonban a gazdasági szerződésekről szóló jogszabályoknak a gazdasági szerződéseken mint polgári jogi szerződéseken alapuló szerződési kötelezettségek megszegésével kapcsolatos jogi következményeket a polgári jog síkján kell szabályozniok, ahol a szabályozás tárgyát olyan vagyoni viszonyok alkotják, amelyek tipikusan pénzbeli egyenérték formájában valósulnak meg.

Ebből két dolog következik : egyrészt az, hogy a gazdasági szerződésekből eredő kötelezettségek megszegése következményeinek polgári jogi szabályozása polgári jogi eszközöket, vagyis polgári jogi szankciókat kénytelen alkalmazni, amelyek a szerződési felelősségen, vagyis a kártérítési kötelezettségen, bírság- vagy kötbérfizetési kötelezettségen alapuló új polgári jogi viszonyok keletkezésében állanak a jogsértő és a másik szerződő fél között, másrészt az, hogy e polgári jogi szankciók fő értelme és célja nem a pénzbeli egyenérték nyújtása (jóllehet a kártérítésnél az eredeti állapot helyreállítása, illetőleg az okozott hátrányért pénzbeli egyenérték nyújtása fontos szerepet játszik), hanem fő céljuk és értelmük a szankcióval való fenyegetés útján preventív módon elősegíteni a károk keletkezésének korlátozását és mozgósítólag hatni a vállalatokra, hogy a szerződési kötelezettségeiket pontosan teljesítsék, valamint a szankció érvényesítésével szignalizálni és megkönnyíteni a korona útján való ellenőrzést.

A szerződési felelősségre vonatkozó ebben az alapvető nézetben a magyar és a csehszlovák szabályozás azonos felfogást vall. Igen lényegesen különböznek azonban egymástól e nézet jogszabályi megvalósításában.

Csehszlovákiában a helyzet a 33/1945. Sb. számú kormányrendelet kibocsátásáig az volt, hogy a kártérítési kötelezettség általánosságban a vétkekesség elvén nyugodott, mégpedig úgy, hogy a vétkekességet a károsult volt köteles bizonyítani (polgári törvénykönyv 337. és köv. §-ai). A hibás szállítással okozott kár megtérítésének kötelezettsége viszont kizárólag a károkozás tényén nyugodott, azaz kizárólag az eredményért való felelősség elvén (37/1953. Sb. számú kormányrendelet 19. § (2) bek.).

A kötbér és bírság fizetésének kötelezettsége viszont a vétkekességre való tekintet nélkül sujtotta azt a felet, aki szerződési kötelezettségét megszegte.

A kárért való felelősség fentvázolt szabályozása nem vált be és ezért e felelősséget a 33/1955. Sb. számú kormányrendelet újból szabályozta és a vétkekesség világos elvének síkján egységesítette, amellet azonban érvényesül az a megcáfолható vélelem, hogy az, aki a kárt okozta, azt vétkeesen idézte elő (az idézett rendelet 39. §-ának első mondata ezeket mondja : „Az a fél, aki a terv teljesítését biztosító kötelezettségének megszegésével mást megkárosít, köteles a kárt megtéríteni, amennyiben nem igazolja, hogy a kárt nem vétkeesen okozta”).

A bírságok és kötbérek szabályozása az új kormányrendeletben változatlan maradt.

A csehszlovák jogi szabályozás jelenlegi helyzete tehát az, hogy a kárért mindig a vétkesség elve alapján tartoznak felelősséggel, amit azonban vélelmeznek, ezzel szemben a kötbér és bírság fizetésének kötelezettsége a vétkességtől független.

Az új magyar jogi szabályozás e kérdést éppen fordítva oldja meg: a kötbért a vétkesség elve alapján (50/1955. (VIII. 19.) M. T. 31. § (1) bek.), a kártérítést pedig az okozási elv, vagyis az eredményért való objektív felelősség alapján, emellett taxative állapítja meg a mentesítő okokat (32. § (2) bek.). A károkozó vétkességének hiánya természetesen a magyar jog szerint sem közömbös, de nem szünteti meg a károkozó felelősségét, hanem csak a döntőbírásgot megillető mérséklési jog esetleges alkalmazására szolgálhat alapul (32. § (2) bek.), ami által természetesen az okozott kárért az idézett rendelet 32. § (1) bekezdése szerint fennálló objektív felelősség elve (és ahogy látom, nem egészen következetesen) jelentős mértékben veszít hatékonyságából.

Az első tekintetre az tűnik fel, hogy mind a magyar, mind a csehszlovák jogszabály a vagyoni szankció (bírság és kötbér) megfizetésére irányuló kötelezettség keletkezését más elv alapján szabályozza, mint az okozott kár megtérítésére irányuló kötelezettség keletkezését, mégpedig éppen fordítva: Magyarországon a vagyoni szankció a vétkesség elvén nyugszik és a kártérítés az eredményért való felelősség elvén, míg Csehszlovákiában a vagyoni szankció az eredményért való felelősség, a kártérítés pedig a vétkesség elvére épül.

Mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, nem lenne-e kívánatos, hogy mind a vagyoni szankciókat, mind pedig a kártérítést azonos elv figyelembevételével szabályozzák (mégpedig vagy mind a kettőt a vétkesség elve, vagy mind a kettőt az eredményért való felelősség elve alapján).

Mind a magyar, mind a csehszlovák jog szerint a vagyoni szankció megfizetésére irányuló kötelezettség már akkor létrejön, ha a kötelezettségszegés megtörtént, tekintet nélkül arra, keletkezett-e ezáltal kár, vagy sem. A kártérítési kötelezettség természetesen csak akkor jön létre, ha a szerződési kötelezettség megszegésével kárt okoztak.

Így például, ha a szállító nem tartja meg a választékot, akkor is vagyoni szankcióval sújtják, ha ezáltal az átvévő nem szenvedett kárt; ha a szállító egyszersmind kárt is okoz, nemcsak vagyoni szankcióval sújtják, hanem köteles lesz a kárt is megtéríteni, amennyiben azt a vagyoni szankció nem fedezi.

A vagyoni szankció tehát előbb hatályosul, mint a kártérítési kötelezettség, és már magát a kötelezettségszegést sújtja, jóllehet kár még nem is keletkezett. Fő preventív és mozgósító ereje éppen abban áll, hogy nemcsak magát a károkozást sújtja, hanem már magát a veszélyeztetést is.

Ez a hatása és ez a funkciója a vagyoni szankciónak érintetlen maradna abban az esetben is, ha a vagyoni szankció megfizetésére irányuló kötelezettség ugyanolyan elven nyugodnék, mint a kártérítési kötelezettség.

A vagyoni szankciónak azonban még egy további funkciójuk is van, mégpedig az, hogy a kártérítést átalányösszegben fejezik ki az olyan esetekben, amikor nemcsak veszélyeztetés történt, hanem valóban kár keletkezett. Itt azután fontos jelentősége van azon elvek különbözőségének, amelyekre a

vagyoni szankciók és a kártérítési kötelezettség támaszkodnak (akár a magyar, akár a csehszlovák megoldás formáját tekintjük is).

A magyar szabályozás szerint a felet kártérítési kötelezettség akkor is sújthatja, ha nem terheli a vagyoni szankció megfizetésének kötelezettsége, tehát akkor is, amikor a fél a kötelezettségszegésben (és ezzel a károkozásban) nem vétkez, és így az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú kormányrendelet 31. §-ának (1) bekezdése szerint nem sújtják vagyoni szankciók, de az idézett rendelet 32. § (1) bekezdése értelmében mégis felelős az okozott kárért. A magyar szabályozás szerint tehát a kártérítési kötelezettség az esetek szélesebb körét érinti, mint a vagyoni szankciók.

Csehszlovákiában a helyzet éppen fordított. Az a fél, aki vétlen kötelezettségszegéssel okozott kárt, nem lesz ezért ugyan felelős a 33/1955. Sb. számú kormányrendelet 34. §-a szerint, de mégis sújtják vagyoni szankciók az idézett rendelet 28. és következő §-ai, a 33/1954. Sb. számú kormányrendelettel módosított 37/1953. Sb. számú kormányrendelet stb. szerint, sőt nem mentesülhet olyan okokra hivatkozással sem, amelyek fennforgása esetében a károkozó a magyar jog szerint mentesülhet (50/1955. M. T. számú kormányrendelet 32. §-ának (1) bek.). Csehszlovákiában tehát a vagyoni szankciók az esetek szélesebb körét sújtják, mint a kártérítési kötelezettség.

Ha azokat az alapelveket, amelyekre a vagyoni szankciók és a kártérítés támaszkodnak, egységesítenék, ha tehát mind a vagyoni szankciókat, mind a kártérítést egyformán vagy a vétkesség elvére, vagy mindkettőt az eredményért való felelősség elvére figyelemmel szabályoznák, a vagyoni szankciók abban a funkciójukban, hogy a kárt átalányösszegben fejezik ki, teljes mértékben egybeolvadnának a kártérítéssel, és funkciójuk itt pusztán eljárási könynyítésre korlátozódna a kártérítés mértékének bizonyítását illetően, továbbá a károsult javára szolgál arra az előnyre, hogy amikor a tényleges kár kisebb, mint a vagyoni szankció, vagyoni szankciók formájában magasabb térítést kapna, mint amennyi kára keletkezett. Látjuk tehát, hogy egyrészt vannak olyan okok, amelyek a kártérítésnek és a vagyoni szankciónak ugyanazon elvi síkon való egyesítése mellett szólnak, másrészt azonban olyan okok is, amelyek ellene szólnak.

Az mindenesetre tény, hogy mégha ugyanazon az elvi síkon egyesítenénk is a kártérítést és a vagyoni szankciókat, mégis elég sok különbség maradna közöttük, és e különbségek teljes mértékben indokolttá teszik a vagyoni szankciók létezését a gyakorlatban. Különösen a következő különbségekről van szó :

a) a szankciók már a kötelezettség megszegésénél előtérbe lépnek, míg a kártérítés csak akkor, amikor kár keletkezett ;

b) a vagyoni szankciót a kártérítésbe be kell számítani, úgyhogy kártérítési keresettel a kárnak csak az a része követelhető, amelyet a vagyoni szankciók nem fedeznek ; az alperes viszont nem védekezik azzal, hogy a tényleges kár alacsonyabb, mint a vagyoni szankció ;

c) a felperesnek a vagyoni szankció követelésénél az eljárásban mindig előnyösebb helyzete van, mint a kártérítés követelésénél, minthogy nemcsak nem kell bizonyítania a kár összegét, hanem egyáltalában nem kell bizonyítania, hogy kára keletkezett.

Gyakorlati szempontból tehát aligha lehetne kifogásokat támasztani

a szankcióknak és a kártérítésnek ugyanazon elv síkján való egyesítésével szemben.

Meg kell azonban vizsgálni, hogy elméletileg melyik elv a helyes és tehát melyiknek kell a gyakorlat részére szükségképpen jobban megfelelnie, a vétkességért való felelősség elvének-e, vagy az eredményért való felelősség elvének. Ez természetesen nemcsak a vagyoni szankcióra vonatkozik, hanem elsősorban a kártérítés kérdésére is, ami a probléma súlypontja és ahol a magyar és a csehszlovák jog közötti különbség a legjelentékenyebb.

Ezt a különbséget mindennekeelőtt a kár lokalizálásának elvi jelentőségű gazdasági kérdése szempontjából kell értékelni. Továbbá szem előtt kell tartani, hogy a szerződési felelősség jogi szabályozásának megoldása, aminek összhangban kell állnia a kár lokalizálása gazdasági kérdésének megoldásával, elvi jelentőségű ideológiai kérdés, amelynek megoldásánál nem szabad szűk, esetleg időleges prakticista szempontoknak engedményt tenni, annál kevésbé a hazai burzsoá jog „tradícióinak”. Természetesen a gyakorlati szempontokat sem szabad szem elől téveszteni és azokra is tekintettel kell lenni e kérdés megoldásának értékelésénél. Világos ugyanis, hogy a helyes ideológiai megoldás a gyakorlati kívánalmakkal nem állhat ellentétben, és a helyes gyakorlat nem lehet akadály a kérdés helyes ideológiai megoldásának.

A kár lokalizálásának gazdasági alapkérdésében nincs elvi ellentét a magyar és a csehszlovák szabályozás között. Mindkét rendelet lényegileg azon az állásponton van, hogy a kárt elvileg annál a vállalatnál kell lokalizálni, amely a kárt okozta. A magyar szabályozás, amely az eredményért való felelősség elvére támaszkodik, itt mindenesetre gyakorlati szempontból következetesebb. A magyar szabályozás szerint a kár az esetek túlnyomó többségében annál a vállalatnál jelentkezik, amely a kárt okozta, úgyhogy itt a kár lokalizálása következetesebb, mint a csehszlovák jog szerint. Gyakorlati szempontból ez megkönnyíti a termelés ellenőrzését, mert a károkozó vállalat gazdálkodásában minden károkozás kifejezésre jut, nemcsak a vétke-sen okozott kár. Ilyen módon teljes mértékben biztosítható valamennyi okozott kárnak egy helyen való regisztrálása (vagyis azoknál a vállalatoknál, amelyek a kárt okozták), amit a vagyoni szankciók, még ha az objektív felelősség elvén nyugszanak is, ilyen megbízható módon nem biztosítanak, minthogy a vagyoni szankciók nem pusztán a kár keletkezését signalizálják, hanem magát a veszélyeztetést is, vagyis a kötelezettségek megszegését anélkül, hogy kár keletkezne.

A magyar szabályozást e cikk szerzője a vagyoni szankciók kérdésében is következetesebbnek tartja. Ezeknek a szankcióknak, amint már említettük, nemcsak az a funkciójuk van, hogy a kártérítést átalányösszegben fejezik ki, hanem a merő kötelezettségszegést szankcionáló funkciójuk is. Ebben a funkciójukban a vagyoni szankciók jellegüknél fogva közelednek a büntető szankcióhoz. Preventív jelentőségük (vagyis az a cél, hogy a szerződési kötelezettség megszegésének gátat vessenek), és represszív jelentőségük (vagyis a kötelezettségszegő hátránnyal sújtása azért, mert kötelezettségét megszegte) lép ugyanis előtérbe, anélkül, hogy a megelőző állapotba való visszahelyezésről vagy az okozott hátrány egyenértékének megfizetéséről volna szó, mint a kártérítésnél. Ilyen jellegüknek azután elméletileg inkább a vétkesség elve felel meg (nevezetesen, hogy a büntetéshez hasonló szankcióval csak azt sújtják, aki a kötelezettség megszegésében vétkes, nem pedig azt, aki nem vétkes).

A magyar szabályozás mellett szóló fenti okokon kívül vannak azonban igen jelentős olyan egyéb okok is, amelyek ellene szólnak.

Ebből a szempontból mindenekelőtt a kártérítéssel kapcsolatban meg kell vizsgálni az eredményért való felelősség elvének tarthatóságát.

Azoknak a vitáknak a során, amelyeket ebben a kérdésben különböző alkalmakkor a magyar elvtársakkal folytattunk, a magyar elvtársak egyebekben kívül azzal is érveltek, hogy mennyiségi szempontból a magyar és a csehszlovák szabályozás között csak jelentéktelen különbség van, minthogy állítólag azok az esetek, amikor a károkozó a csehszlovák jog szerint más okokkal is exkulpálhatja magát, mint az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet 32. § (1) bekezdése szerinti mentesítő (liberációs) okokkal, a gyakorlatban ritkák lesznek (ezek állítólag csak az ún. casus minores). Ezzel az érveléssel semmiképpen sem lehet egyetérteni. A magyar és a csehszlovák szabályozás mennyiségi vonatkozásának e kérdés megoldása szempontjából nincs jelentősége, itt elvi jelentőségű minőségi különbségről van szó: Csehszlovákiában a kárért való felelősség a vétesség elvén alapul, míg Magyarországon a károkozás elvén; Csehszlovákiában a károkozó a felelősség alól csak exkulpáció útján szabadulhat, míg Magyarországon csupán *liberációval*, mégpedig akkor is, ha a konkrét exkulpációs vagy liberációs ok azonos: így például harmadik személy elháríthatatlan cselekménye folytán okozott kár a 33/1955. Sb. számú rendelet 39. §-a szerint *exkulpációs* ok, míg az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet 32. § (1) bekezdése szerint *liberációs* ok.

Tehát figyelmen kívül hagyhatjuk a magyar és a csehszlovák szabályozás mennyiségi összehasonlítását és figyelmünket a kérdés ideológiai szempontból való megítélése felé kell fordítanunk.

Úgy vélem, kétségtelen, hogy a szocialista jog, amely az embert és annak akarátát maximális mértékben veszi figyelembe, a szankciók kérdésében a vétesség elvén áll,¹ és hogy az ellenkező álláspontot, vagyis a merő károkozás elvét, a szovjet polgári jogtudományban igen határozottan bírálták és teljesen elvetették.²

Ezzel természetesen semmiképpen sem akarjuk azt mondani, hogy a vétesség elve a szovjet polgári jogban egyáltalában ne tenne lehetővé kivételeket.³ Ezeknek a kivételeknek azonban valóban kivételeseknek kell lenniök és azokat teljes mértékben gazdasági és politikai érvekkel és kívánalmakkal kell alátámasztani.

Kétségeim vannak abban a tekintetben, hogy a magyar szabályozás minden előnye mellett az ilyen kivétel a gazdasági szerződések esetében teljesen indokolt-e, és e téren a 37/1953. Sb. számú kormányrendelet már hatályon kívül helyezett 19. §-a (2) bekezdésének rendelkezésével kapcsolatban szerzett tapasztalatok, (amiről már fentebb említést tettünk) e kétségeimben megerősítenek. Egyébként úgy vélem, hogy a gazdasági szerződéseknel a vétesség elve alól való kivétel engedélyezése a kivételből szabályt és a szabályból kivételt teremtené, vagy más szavakkal, kötelmi jogunk legfontosabb területén a vétesség elvének teljes feladását jelentené és azt a károkozás elvével (az ered-

¹ V. ö. E. A. Flejsic: Károkozásból eredő kötelmek. Goszjurizdat. Moszkva, 1951. 73. és köv. old. O. Sz. Ioffe: Felelősség a szovjet polgári jog szerint. 1955. 110. old.

² G. K. Matvejev: Vétesség a szovjet polgári jogban. 1955. 97. és köv. old.

³ V. ö. E. A. Flejsic: i. m., 76. és köv. old., G. K. Matvejev: i. m. 109. és köv. old.

ményért való felelősség elvével) helyettesítené, ami ideológiai szempontból igen megfontolandó.

E kérdés elbírálásánál továbbá a jogszabályok tömegpolitikai hatása szempontjából támasztott megfontolást is figyelembe kell venni. A kártérítési kötelezettség ugyanis az akkumuláció csökkenésével nemcsak magát a vállalatot sújtja, hanem a vállalat munkásainak és egyéb dolgozóinak kollektíváját is, akik a vállalat gazdasági eredményeinek elérésében (ideértve a tervezett akkumuláció elérését és túlteljesítését) nemcsak erkölcsileg vannak érdekelve, hanem anyagilag is. A kártérítési kötelezettség tehát a vállalatot nemcsak mint jogi személyt sújtja hátránnyal, hanem mint munkásainak és többi dolgozójának kollektíváját is. Valószínűbbnek tartom, hogy a vállalat minden munkása és egyéb alkalmazottja könnyebben elismeri és jobban megérti, hogy azért éri anyagi hátrány, mert a kollektíva valakinek vétkeken okozott kárt, és így ilyen előfeltételek mellett a szankcióval való fenyegetés meggyőzőként, mozgósítóként és megelőzőként fog hatni. Aligha fogja azonban valaki felfogni, hogy hátrányt kell szenvednie akkor is, ha a kollektíva, amelyhez tartozik, a kárt nem vétkeken okozta, és így a szankcióval való fenyegetés ilyen helyzetben éppen ellenkezőleg a tervek kellő teljesítése terén közönyt fog eredményezni és ennél fogva inkább bénítóan fog hatni.

Ami a kötbérek és bírságokat illeti, a helyzet némiképpen más. Az érvényes magyar szabályozás a kötbérezés tekintetében a vétkesség elve szempontjából — amint már kifejtettük — következetesebb ugyan, mint a csehszlovák szabályozás, mégis vitatható, lehet-e a kötbérek és bírságokat elméletileg a kártérítés kérdésével egy síkra állítani, továbbá, hogy érvényesíthetők-e teljes mértékben a vagyoni szankcióknál is az eredményért való felelősség elvével szemben azok az igen komoly ideológiai kifogások, amelyeket a kártérítésnél hoztunk fel. A csehszlovák törvényhozó ugyanis, ha nem is egészen következetesen, azon az állásponton van, hogy a kötbérek és bírságok rendszerint nem ex lege szankciók, hanem szerződésileg kikötött szankciók (az a fél, aki szerződési kötelezettségét megsértette, azért köteles kötbért és bírságot fizetni, mert erre rendszerint szerződéssel kötelezte magát). E felfogás mellett azután természetesen a fél nem gátolható meg abban, hogy saját akaratából szerződéssel objektív felelősséget vállaljon magára a szerződésszegésért, úgyhogy azok az ideológiai okok, amelyek a kártérítésnél mint ex lege szankciónál a vétkesség elvének alkalmazását kívánják meg, a kötbéreknél és bírságoknál, mint szerződési szankcióknál nem érvényesülnek ilyen kifejezetten. Ennek ellenére azonban ezek az okok, amint már fentebb mondtuk, itt is érvényesülnek és véleményünk szerint túlsúlyban vannak. Amennyiben tehát egyszer de lege ferenda szóba kerülne a kártérítésnek és a vagyoni szankcióknak azonos elv síkján való egyesítése, azoknak a vétkesség elve alapján való egyesítését kellene mérlegelés tárgyává tenni.

Az utolsó szempont, amelyre figyelemmel ezt a szerfelett komoly kérdést értékelni kell, a gyakorlati szempont. Az első és legfontosabb gyakorlati kérdés az, hogy az adott megoldás mennyiben járul hozzá a szerződési fegyelem megszilárdításához és ezzel a tervfeladatok kellő teljesítéséhez, illetőleg, hogy az adott megoldás mozgósítóan hat-e a szocialista vállalatok munkásainak és egyéb alkalmazottainak kollektívájára a terv teljesítésénél. Fentebb

már utaltunk néhány aggályunkra a magyar szabályozás mozgósító és preventív erejével kapcsolatban.

További gyakorlati (jóllehet alárendelt jelentőségű) szempont, amelyre figyelemmel kell lenni, az eljárási ökonómia kérdése. Aligha leplezhetjük ugyanis olyan irányú aggodalmainkat, hogy a szerződési felelősségnek az a szabályozása, amelyet a magyar jogszabály választott, a gyakorlatban a kötbérekkel és bírságokkal kapcsolatban több vitát és komplikációt eredményez, anélkül, hogy egyszersmind a kártérítési viták számának csökkenésével járna, és anélkül, hogy ezek a viták (különösen figyelemmel az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet 32. §-ának (2) bekezdésére) leegyszerűsödnének. Mindazonáltal a magyar állami döntőbizottságnak e téren elért jó eredményei, amelyeket Csehszlovákiában ismerünk, természetesen azt mutatják, hogy e problémák a gyakorlatban megoldhatók, sőt éppenséggel annak a szükségessége, hogy a vagyoni szankciókkal kapcsolatos vitákkal részletesebben kell foglalkoznia, lehetővé teszi az állami döntőbizottságnak, hogy az egyes válsalatok problematikáját jól megismerje és feladatait operatívan végezze.

Ennek az értékelésnek eredményét abban foglalom össze, hogy a szerződésszegésért való felelősség kérdésével kapcsolatban mind a magyar, mind a csehszlovák szabályozásnál felmerülnek olyan problémák, amelyeket mindeideig nem lehet megoldottnak tekinteni. A megoldásuk felé vezető úton mérlegelni kell majd mind az egyik, mind a másik szabályozás mellett szóló érveket, értékelni kell majd az új jogszabályok gyakorlati alkalmazása során magyar és csehszlovák részről szerzett tapasztalatokat, különösképpen pedig tekintetbe kell majd venni a szovjet tapasztalatokat és szabályozást, amely példaképünk és amelyhez egyébként, amint említettük, a jelenlegi csehszlovák szabályozás áll közelebb.

*

E tanulmány befejezésekképpen a szerző még csak azt szeretné megemlíteni, hogy természetesen távol áll tőle, hogy a magyar elvtársak előzékenységével, akiktől e tanulmány megírására felhívást kapott, visszaéljen és a magyar ügyekbe beavatkozzék. Elsősorban arra törekedett, hogy röviden megindokolja és a magyar olvasó számára megvilágítsa a csehszlovák jogi szabályozást, továbbá hogy őszinte elvtársi érdeklődésből felhívja a figyelmet a magyar szabályozás egyes megoldási módozataira, amelyek helyességét a szerző elméleti szempontból kétségesnek tartja. A helyes megoldás természetesen csak a csehszlovák és a magyar gyakorlat tapasztalatainak elméleti feldolgozása útján fog nyilvánvalóvá válni. Csak a gazdasági szerződésekre vonatkozó új jogszabályok alkalmazása során szerzett tapasztalatok elméleti szempontból való általánosítása és feldolgozása mutathatja meg számunkra, hogy a vitás kérdésekben hol az igazság. Már pedig az igazság számunkra, magyar és csehszlovák jogászok számára azonos, és nem lehet más, mint a vitás kérdések helyes, a gyakorlat által igazolt ideológiai megoldása; az nem lehet a gyakorlattal ellentétes, hanem éppen ellenkezőleg olyan, amely legjobban tudja előbbre vinni építő gyakorlatunkat, amely egyedül képes arra, hogy közös célunkat, országaink szocialista építésének ügyét legjobban szolgálja.

Viktor Knapp

Az állam- és jogelmélet viszonya a marxizmus—leninizismushoz és a szakjogtudományokhoz

1. Az állam- és jogelmélet helye a tudományok rendszerében

A tudományok osztályozása mint általános filozófiai probléma az utóbbi időben mind a marxista, mind a burzsoá filozófiában egyre nagyobb érdeklődésre tart számot.¹ Új, széleskörű természettudományi felfedezések, az alkalmazott tudományok körének bővülése, tudományos jelentőségének emelkedése, a termelőerők fejlődésében bekövetkező újabb jelenségeknek, a társadalomtudományokra gyakorolt hatására vonatkozó hipotézisek és egyéb tényezők, a társadalmi tudományok körében folyó elméleti viták kiszélesedése az eddigi tudományrendszertani keretek áttekintését készítik elő. A tudományok osztályozása tekintetében, mint egyéb területen, az idealista és materialista filozófiát áthidalhatatlan szakadék választja el.

A tudományok osztályozásának jelentős tudományos haszna és gyakorlati értéke van. Áttekintést ad a valóságot visszatükröző ismeretek reális tárgyairól, ezek összefüggéséről, egységről és különbözőségéről, ami különösen érdekli a tudományos vizsgálatot, segíti a valóság összefüggéseiben mutatkozó hézagok áthidalására szolgáló tudományos feltevések felállítását. A következetesen végrehajtott osztályozás eredménye az egyes tudományágak tárgyának pontosabb meghatározása és elhatárolása más tudományágaktól, de a helyes osztályozás egyúttal rávilágít az egyes tudományágak minden irányú, közelebbi és távolabbi összefüggésére is és feltárja az egyik tudományból a másikba vezető átmenet kérdéseit. A marxizmus filozófiáját megelőző rendszertani elképzelések végső soron a prioriak és metafizikus jellegűek voltak. A gondolkodás egyes kategóriáiból és nem a valóságból vezették le az egyes alapvető tételeket, elvont elvekből és nem a lét formáinak vizsgálatából indultak ki, s az egyes tudományágak közé éles határvonalat húztak. Marx és Engels korán felleptek a változatlan és örök rendszerek ellen. Ismeretes, hogy Engels az „Anti-Dühring”-ben, a „Feuerbach”-ban állást foglalt az örök és változatlan tudományos rendszerek, a világsematika ellen, s kimutatta, hogy minden filozófusnak éppen rendszere a leggyengébb és legmúlandóbb. A marxizmus klasszikusai azonban felleptek a rendszertani nihilizmussal és neutralizmussal szemben is.

A marxizmus klasszikusai a tudományok osztályozásánál a világ anyagi természetéből és az anyagi világ egységéből indultak ki. A világ anyagi természeténél fogva a világ sokoldalú jelenségei egységes rendszert alkotnak. A természet jelenségei rendszeres összefüggésben állanak: ennek belátása arra ösztönözte a tudományt, hogy a rendszeres összefüggést mindenütt „a részletekben és az egészben is kimutassa” (Engels). Az emberi ismeretek fejlődéstörténetének megfelelően a tudományok osztályozása is viszonylagos igazságok során keresztül valósulhat meg, az abszolút ismeret irányában való haladás feltételei közt. A tudomány feladata, hogy az anyagi világ rendszeréről és annak minden összefüggéséről kimerítő képet adjon anélkül, hogy

¹ Fogarasi Béla: A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. V. köt. 1—4. sz.

a véglegességre, a lezártásra, a befejezettségre igényt tarthatna. „Ámde ezt az összefüggést megfelelően, kimerítően, tudományosan ábrázolni a világrendszerben, miben élünk, pontos gondolati képmását megrajzolni számunkra és minden idők számára is lehetetlenség marad.”¹ Minden rendszer alá van vetve az egyetemes mozgás, változás, a fejlődés törvényszerűségeinek, többek közt a megismerés, az ismeretek fejlődése törvényszerűségeinek is és szoros összefüggésben van azzal, hogy az ember tudatára milyen termelési-társadalmi viszonyok hatnak.

Marx és Engels tett kísérletet arra, hogy a tudományok rendszerét az ismeretek adott állása mellett az emberi ismeretek fejlődéstörténetével egybekapcsolva felvázolja. Marx és Engels tevékenysége Lenin és Sztálin továbbfejlesztésében az empirizmus és a pozitivizmus ellen intézett védhetetlen csapások is voltak. A marxizmus—leninizmus filozófiája a tudományok osztályozásában két alapvető elvre, az objektivitás és a fejlődés elvére támaszkodik. A marxizmus filozófiája szerint a tudományok osztályozása alapvetően ismeretelméleti kérdés, pontosabban az ismeretelméleti, a módszertani és a logikai összefüggésére és egységére utal. A tudományok osztályozásában nem valamely spekulatív vagy merőben empirikus felosztásra törekszik, hanem a belső összefüggések alapján álló felosztásra, melynek során visszatükröződnek azok az objektív folyamatok, amelyek sajátosan mennek végbe a természetben és a társadalomban és amelyeknek vizsgálata a természet- és társadalomtudományok feladata. A tudományok osztályozásában külön helyet foglal el a filozófiának mint olyan tudománynak meghatározása, amely a természetben, a társadalomban és a gondolkodásban ható legáltalánosabb törvényeket, valamint a gondolkodás speciális törvényeit, a logika törvényeit tanulmányozza.²

A tudomány valamennyi ágában a valóság sokoldalú, sokágú mozgását visszatükröző különbségek mellett az ismerettárgy jellegéből folyóan egymáshoz közel álló, közös főcsoportot alkotó tudományokat találunk. Ezeknek közös törvényszerűségeit igen gyakran egy önálló elméleti, általános tudomány kutatja.

Az állam- és jogtudományok mint a felépítmény körébe tartozó jelenségek kutatásával foglalkozó tudománycsoport tárgya az államnak és jognak vizsgálata: a társadalmi élet állami és jogi formáinak tanulmányozása. A társadalmi élet állami és jogi formáinak tanulmányozása nem történhet meg a társadalmi élet egyéb jelenségeitől elszakítottan, feltétlenül megkívánja az állami és jogi formákat létrehozó termelési viszonyok, az adott gazdasági rend beható ismeretét, amely a jogi és állami formák vonatkozásában mint tartalom jelentkezik. E tartalomtól függően jönnek létre a politikai és jogi nézetek, a nekik megfelelő politikai és jogi intézmények s a politikai intézmények között az állam, amely valamely osztály hatalmának legkoncentráltabb kifejezése. A jogi és politikai nézetek, az állam és a jogintézmények alapjukkal szemben aktív szolgálati szerepet töltenek be, amelynek hatékonysága annál nagyobb, minél hűbben tükrözik a politikai és jogi nézetek alapjukat mint objektív tartalmat.

A társadalmi élet állami és jogi formái bonyolultak, összetettek és széles

¹ Engels: Anti-Dühring. Budapest, 1948. 26. old.

² B. Kedrov: A tudományok osztályozása. Voproszi Filozofii, 1955. 2. sz. (Filozófiai Értesítő, 1955. I. sz. 8. old.)

skálán mozognak. Egységük mellett sokoldalúak; különbségeket takarnak s nem véletlen az, hogy a velük kapcsolatos nézetekben tükröződnek a legösszpontosultabban egy adott társadalomban jelentkező ellentmondások. Az állami és jogi formák egymástól eltérő vonatkozásainak tanulmányozása az állam- és jogtudományok egyes szakágainak feladata. Mint más tudománycsoportok, úgy az állam- és jogtudomány is, melynek helye a felépítmény jellegű társadalomtudományok között van, rendelkezik olyan tudományággal, amely az állam- és jogtudomány valamennyi ágára is érvényes, általános összefüggéseket kutatja. Szokták azonosítani az állam- és jogtudományt állam- és jogelmélettel mint a jogi és állami formák egészét felölelő tudománnyal. Ilyenkor az állam- és jogelmélet tudományának szélesebb értelmezést adnak.¹

Ez az azonosítás azonban nem látszik megfelelőnek. Az állam- és jogtudomány fogalma gyűjtőfogalom, amely magában foglalja az egyes szakjogtudományágak, az államjog, a büntetőjog, a polgári jog stb. egészét; olyan absztrakció, amellyel egy egész tudománycsoportot jelölünk.

Felfogásunk szerint az állam- és jogelmélet *egy* meghatározott általános és elméleti tudományt jelent, amely nem azonos az állam- és jogtudomány egészével, nem enciklopédiája az állam- és jogtudományoknak. Szemben az állam- és jogtudomány fogalmával, az állam- és jogelmélet nem gyűjtőfogalom: az állam- és jogelmélet rendszertani helye az általános és különös viszonylagos voltára utal. Különös az állam- és jogelmélet a marxizmus—leninizmus tudományához, elsősorban annak filozófiájához, közelebbről a történelmi materializmushoz való viszonyában, amelyhez képest az egész társadalmi életet átható, legáltalánosabb törvényszerűségekből csak az állami és jogi formák tekintetében releváns törvényszerűségeket vizsgálja behatóan, és ezek sajátos érvényesülési módját, sajátos tükröződését a reájuk vonatkozó nézetekben és realizálódását a nekik megfelelő intézményekben. Így az állam- és jogelmélet éppen azt az eltérést kutatja, amelyben a politikai és a jogi nézetek s a nekik megfelelő állami és jogi intézmények különböznek más, a felépítmény körébe tartozó nézetektől és intézményektől.

Az állam- és jogelmélet általános tudomány, a szakjogtudományi ágakhoz való viszonyában. Az állam- és jogelmélet a társadalmi élet állami és jogi formáinak általános sajátosságaival foglalkozik, azokkal a sajátosságokkal, amelyek az állam- és jogtudomány egész területén fellelhetők és közösek. Az állami és jogi formákat az alappal való összefüggésével vizsgálva különös gondot fordít — s elsősorban ez a feladata — a szocialista államra és jogra vonatkozó általános törvényszerűségek vizsgálatára s ezeknek meghatározott alapelvekbe való foglalására. Az így kidolgozott alapelvek a jogtudomány szakágaira vonatkozóan általános érvényű tudományos nézetek. Így általános érvényű tétele az állam- és jogelméletnek az, hogy az állam és jog fejlődése, az állami és jogi formák önmagukban nem érthetők meg, és a reájuk vonatkozó tudományos tételek az adott termelési-társadalmi viszonyokból, valamely meghatározott osztály diktatúrájából vezethetők le, nem pedig a priori elvekből vagy a tételes jog elemzéséből.² Az alapelvek a szakjogtudományok számára nem megváltozhatatlan előfeltevések, amelyeket a szak-

¹ G. Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1905. 9—13. old.

² A. J. Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. Budapest, 1950. 25. old.

jogtudományok vakon alkalmazhatnak és nem kötelesek felülvizsgálni : nem jelenthetnek kötelező dogmákat, ellenkezőleg, ezek az alapelvek olyanok, amelyeknek igazságát, valódiságát az egyes szakjogtudományok kutatási területei és a gyakorlat is kell, hogy igazoljanak. A tudomány története azt mutatja, hogy igen gyakran egyes szakjogtudományok jutnak el új általános tételekhez, új általános alapelvekhez, ezeket a tételeket, alapelveket kell, hogy az állam- és jogelmélet tudománya kellő kritika után általánosítsa, magáévá tegye. El kell utasítani azt a pozitivizmus maradványaként jelentkező felfogást is, hogy az állam- és jogelmélet nem egyéb, mint a szakjogtudományi ágak általános részeinek egyesítése.

Milyen kapcsolat áll fenn az állam- és jogelmélet által megállapított alapelvek és az állami és jogi gyakorlat között? Az elmélet és gyakorlat szoros egysége alapvető elve az igazi élenjáró tudománynak. Az állam- és jogelmélet megállapította alapelvek értékét is gyakorlati hasznosságuk adja meg. Ez a gyakorlati hasznosság attól függ, hogy az állam- és jogelmélet tételei kidolgozásánál milyen mértékben veszi figyelembe az egész társadalom életében jelentkező újat, annak hatását az állami és jogi formák alakulására, milyen mértékben tud elszakadni a dogmatikus tárgyalási módtól : a szakjogtudományok bizonyos értelemben gyorsabban követik a gyakorlat változásait. Nyilvánvaló, hogy a szakjogtudományok és az állam- és jogelmélet közötti szorosabb kapcsolat kiépítése nemcsak a szakjogtudományok elvi alapjainak megszilárdítását segíti elő, hanem alkalmas eszköz az állam- és jogelméleti dogmatizmus leküzdésére is.

A szakjogtudományok tételeinek gyakorlati hasznossága közvetlenebb, gyorsabban ható ; az állami és jogi élet mindennapjaiban könnyebben lemérhető eredményeket hoz. Azonban az állam- és jogelmélet azáltal, hogy az állami és jogi gyakorlat egészére igyekszik választ adni, bár tételei elvontabbak, mint a szakjogtudományok tételei, igen nagy jelentőséggel bír a gyakorlati jogászok és az államigazgatás dolgozói pártos, osztálytudatos állásfoglalásának, szocialista jogtudatának kialakításánál. Elősegíti a gyakorlatra való hatását az is, hogy az állam- és jogelmélet az állami és jogi formák mellett elemzi a működési és szervezeti elveket, kutatja, hogy az állami vezetés és a jogi gyakorlat miként töltheti meg e formákat szocialista tartalommal. Így alapvető tétele az állam- és jogelméletnek a szocialista állam és jog magasabbrendű demokratizmusára vonatkozó tétel. Ennek kidolgozása összefügg a szocialista állam formáinak beható tanulmányozásával, a formák változásának figyelembevételével, a belső és külső helyzetnek, a fejlődés adott szakaszának megfelelő formák alkalmazásával, az államvezetés módszereinek kérdéseivel. Alapvető elve a szocialista demokratizmusnak a munkásosztály és a dolgozó parasztság, a dolgozó tömegek politikai aktivitásának, az államügyek intézésében való részvételének és egységének elősegítése, a szilárd és tudományos, az építés feladatait meghatározó vezetés, mely a demokratikus centralizmus szervezeti elvében jut kifejezésre. A szocialista demokratizmus megvalósításának legfőbb biztosítéka a párt vezető szerepe, a párt politikai irányvonala, amely a munkásosztály és a parasztság szövetségének megerősítését, a szocialista nemzetek barátságának megerősítését szolgálja.

Az állam- és jogelmélet általános tételei az ágazati feladatok gyakorlati megoldását elősegítik, de erre a megoldásra nem adnak receptet. Azonban az állam- és jogelmélet feladata — és e feladat megoldásában elma-

radt —, hogy feltárja az egyes ágazatokon belül miként merülnek fel az általános kérdések, mi azoknak különös formája, mi okozza a problémák konkrét felmerülésében jelentkező különbségeket. Csak így tud olyan alapvető eredményeket elérni, amelyek fejlesztoen hatnak a szakjogtudományi ágakra is.

Az állam- és jogelmélet az állam- és jogtudományokra érvényes általános törvényszerűségek mellett azokat a kategóriákat is vizsgálja, amelyek a szakjogtudományi ágak számára általános kategóriák. Ilyen általános kategóriák az állam- és jogtudományok területén: az állam és jog lényege, az állam és jog történeti típusai, formái, az állam funkciói, az állami mechanizmus, a jog lényege, a törvényesség, a jogalkalmazás, a jogviszonyok, a jogrendszer, a jog és jogtudat stb. E kategóriák vizsgálata alapvető jelentőséggel bír a szocialista állam vonatkozásában.

A szovjet szocialista tudomány — mind a marxizmus-leninizmus tudománya, mind a szovjet szocialista állam- és jogelmélet — rámutat arra, hogy a szocialista állam két formája: a szovjet szocialista és a népi demokratikus forma között alapvető és a legfontosabb a kérdések azonossága. Emellett azonban a népi demokratikus országokban sajátosak a konkrét formák, eszközök, módszerek, valamint a szocialista átalakulás üteme. *Állam- és jogelméletünk feladata, hogy behatóan tanulmányozza a népi demokráciák állami és jogi formáit* és segítsen azoknak a legcélszerűbb módszereknek, legjobb formáknak feltárásában, amelyek az adott fejlődési körülményekre figyelemmel a szocialista államok közötti egység további megszilárdításához vezetnek.

Az állam- és jogelmélet tételei együttesen arra szolgálnak, hogy a szocialista állam további megerősítésével előre vigyék a szocializmus építésének ügyét, a proletárinternacionalizmus eszméinek megszilárdulását, a szocialista és demokratikus tábor országainak szorosabb kapcsolatát. Mindenekelőtt feladata az állam- és jogelméletnek, hogy a szocialista *állam és jog építése terén szerzett szovjet tapasztalatokat* a szocializmus ügyének előrehaladása érdekében felhasználja. A felhasználás nem történhet dogmatikusan. Nem egyszerűen a szovjet államépítés elmúlt korszakai tapasztalatának mechanikus alkalmazásáról, hanem a múlt és a jelen tapasztalatai együttes alkalmazásáról van szó.

Így a szovjet szocialista jogtudomány napjainkban az állam- és jogelmélet kiemelkedő feladatává teszi a szocialista törvényesség vizsgálatát.¹ Ez a közös problémája valamennyi szakjogtudományi ágának és az állam- és jogelméletnek is. Az állam- és jogelmélet feladata, hogy a szocialista törvényességre vonatkozó alapelveket a szovjet szocialista jogtudomány jelenlegi vizsgálódásainak figyelembevételével a népi demokratikus fejlődésünkre vonatkozóan leszögezze. A szocialista törvényesség a szovjet szocialista jogtudomány jelenlegi vizsgálódásaiból megállapíthatóan: „Olyan jogi vonalvezetést jelent, amely a szocialista törvények és azok alapján kiadott törvényi aktusok maradéktalan végrehajtását biztosítja és szükséges jogi kifejezése a proletáriátus diktatúrája politikai vonalvezetésének, amely segítséget nyújt az önkény és a törvénytelenység politikai gyökereinek megsemmisítéséhez.”²

¹ Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó feldolgozásáért. SZGP. 1955. 3. sz. (Állam- és Jogtudományi Intézet Dok.)

² N. G. Alekszandrov: A törvényesség és a jogrend a szocialista társadalomban. Cikkgyűjtemény a külföldi jogirodalom köréből. 1955. 10. sz. 427. old.

A szocialista törvényesség a népi demokráciákban is jogi vonalvezetést jelent s a marxista—leninista pártok és a népi demokráciák politikájának nagy jelentőségű jogi kifejezése: a szocializmus építésének egyik fontos eszköze. A törvényesség kérdésével kapcsolatban behatóan tanulmányozni kell a szocialista törvényesség fogalmát, a törvényesség és jogrend viszonyát, a törvényesség megszilárdításának legfőbb hazai és más népi demokráciákat érintő kérdéseket, annál is inkább, mert a törvényességnek az osztályharcban kiemelkedő szerepe van. A törvényesség mint a vezetés jogi eszköze és alapvető módszere a szocializmus építése közben — szervezeti biztosítókaival együtt — óvja az állam polgárainak alkotmányosan biztosított jogait, szolgálja az állampolgári kötelesség maradéktalan teljesítésének ügyét: fontos eszköze a marxista-leninista párt, a népi demokratikus állam, a munkás-paraszt szövetség megerősítésének. A szocialista törvényesség konkrét feltételeinek vizsgálata folyamán a szakjogtudományoknak különös figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy a mi viszonyaink között gyakran fordul elő még a törvényesség és a célszerűség szembeállítása. Ez a szocialista törvényesség félretételéhez, a törvények és kormányhatározatok lebecsüléséhez, az ezekhez való laza viszonyhoz, a dolgozók érdekei megsértéséhez, a munkás-paraszt szövetség gyengítéséhez, a szocializmus építése ügyének hátráltatásához vezet.

2. A marxizmus—leninizmus, dialektikus és történelmi materializmus és az állam- és jogelmélet viszonya

Az állam- és jogelmélet az általános tételek megállapításánál a marxizmus-leninizmus tudományára támaszkodik, mégpedig — hogy úgy mondjam közvetlenebbül — mint a szakjogtudományi ágak. E támaszkodás közvetlen kapcsolatot teremt a marxizmus-leninizmus tudományának filozófiájával, a dialektikus és történelmi materializmussal. A marxizmus filozófiája magában foglalja azokat a legáltalánosabb kategóriákat, amelyek a természetre és társadalomra egyaránt vonatkoznak (dialektikus materializmus) és a dialektikus materializmusnak a társadalom fejlődésére való alkalmazását is (történelmi materializmus).¹ Az állammal és joggal foglalkozó általános tudományok hosszú folyamat során differenciálódtak s váltak külön a filozófiától, illetőleg a teológiától. A politika tudománya kezdetét a renaissancetól, pontosabban Macchiavellitől, a szociológiai irányzatokat a francia racionalizmustól, Montesquieutől szokták számítani. Itt találhatjuk a jogász irány bőlcsőjét is Bodinnál és Grotiusnál. A német idealista filozófiában a jogtudomány alapvető kérdéseivel még Hegel idejében is a filozófia foglalkozik. Ismeretes, hogy Hegel a jogtudományt a filozófia részének,² a burzsoá tudomány jelentős része az államra és jogra vonatkozó legáltalánosabb fogalmakat pedig részben szociológiai, részben filozófiai előfeltevéseknek tekintette.³

A marxizmus-leninizmus tudománya a társadalom fejlődése törvényszerűségeinek mélyreható tanulmányozása alapján a társadalom forradalmi átalakí-

¹ V. ö. Voproszi filozófiai 1955. 5. sz. szerkesztőségi cikkét. A tanulmány rámutat arra, hogy a dialektikus materializmus tételeit a társadalmi gyakorlat általánosítása is gazdagítja.

² Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Leipzig, 1921. 18. old.

³ Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. 14. old.

tásának tudományosan megalapozott programjával vértel fel a kommunista pártot, a munkásosztályt és valamennyi dolgozót.¹ A marxizmus—leninizmus tudományán belül legközvetlenebbül, a dialektikus materializmus törvényszerűségeit a társadalom életére alkalmazó történelmi materializmus, az államra és jogra nézve is általános érvényű megállapításokat tesz, összefüggésben egyéb, a társadalom életében jelentkező törvényszerűségekkel. Ezek a megállapítások együttesen az állam- és jogelmélet kutatásai módszerét és általános alapját képezik.

Az állam- és jogelmélet kutatásaiban a dialektikus materializmusra is támaszkodik. A dialektikus materializmus tételei e kutatások számára nélkülözhetetlenek, pl. a lét és tudat, a tudatformák, a tükröződés, a tartalom és forma, az okozatosság, a szükségszerűség és véletlen stb. fogalmi vonatkozásában.

A történelmi materializmus mint önálló tudomány a társadalomról, a társadalmi fejlődés általános törvényszerűségeiről szóló tudomány, a társadalmi jelenségek megismerésének egyetlen helyes elmélete és a forradalmi gyakorlat vezérfonala.

A történelmi materializmus az állam és jog lényegének megítélésénél elengedhetetlen fogalmak exakt meghatározásával, mint osztály, osztályharc, forradalom, politikai diktatúra, az állam lényege, alap, felépítmény, jogi és politikai nézetek stb. közvetlen kiindulópontot ad az állam- és jogelmélet kutatásainak.

A történelmi materializmus az egyéb társadalmi jelenségekkel való összefüggésében tárja fel az állam és a jog alapvető kérdéseit. Így a történelmi materializmus foglalkozik az alap és a felépítmény, az osztályok és osztályharc, a társadalmi forradalom és különösen a proletárforradalom vonatkozásában az állam és jog kérdéseivel. Az állam és jog lényegét, keletkezését, a társadalomban, az osztályharcban betöltött szerepét a legáltalánosabb értelemben a történelmi materializmus tárgyalja. Egyéb tudatformákkal való összefüggésében vizsgálja a politikai és jogi nézeteket.

A marxista filozófia és különösen a történelmi materializmus azonban más általános tudományoknak is forrása. Hiszen a történelmi materializmus tárgyalja például magának a termelésnek, a termelőerőknek, a termelési viszonyoknak, azok történelmi típusainak stb. kérdését, amely egy általános tudományban, a politikai gazdaságtan tudományában nyert további kifejtést. Kétségtelenül minden ilyen általános tudományt fenyegeti az a veszély, hogy a marxizmus filozófiájához és különösképpen a történelmi materializmushoz vonatkoztatva, miután ismerteti, megkettőzi a marxizmus tételeit. Ezt a megkettőzést el kell kerülni. Így pl. a proletárdiktatúráról szóló tanítással kapcsolatban, amelyet a történelmi materializmus minden oldalról ragad meg, az állam- és jogelmélet különös tartozása abban áll, hogy azt a helyet és szerepet vizsgálja, amelyet a szocialista állam a proletárdiktatúra rendszerében elfoglal. Megvilágítja a szocialista állam fejlődésének tendenciáját, sokoldalú szerepét a társadalom vezetésében, elhatárolja a társadalom vezetésére hivatott más szervektől is. Itt különösen kell ügyelni arra, hogy ez az elhatárolás az összefüggések

¹ Az elmélet kapcsolata a gyakorlattal és a pártpropaganda. Kommunizist 1955. 14. sz. (Társadalmi Szemle, 1955. okt.)

szem előtt tartásával és az összefüggésekre való állandó utalással történjék. A szocialista állam és jog szolgálati szerepe elszakíthatatlan kapcsolatban áll a szocializmus gazdasági alaptörvényének felhasználásával. A szocializmus gazdasági alaptörvénye érvényesülésének legfőbb biztosítója a marxista-leninista párt politikája. A párt vezeti a szocializmus építése — a kommunizmus építése során a proletárdiktatúra mechanizmusának minden egyes részét, magát az államot is. A párt a proletárdiktatúra egész fejlődésében irányítja a társadalom állami igazgatását, sajátos eszközeivel megszabja az állami szervek munkáját. A marxizmus-leninizmus tudománya nagy gondot fordít a vezetés formáinak, módszereinek kidolgozására, állandó fejlesztésére, tökéletesítésére. Az állam- és jogelmélet sem hanyagolhatja el ezt a kérdést, különösen nem az állami vezetés formái, módszerei, alakulása, az állami szervek munkája megjavítása, a társadalom állami vezetésére hivatott szervek és a munkásosztály, a dolgozó parasztság és a dolgozó tömegek közötti kapcsolat állandó erősítése tekintetében. Nem könnyű feladat annak a követelménynek a megvalósítása, hogy az állam- és jogelmélet nem állhat meg a marxizmus-leninizmus, a dialektikus és történelmi materializmus legáltalánosabb tételeinek felhasználásánál, de teljesíthető, mert az állam- és jogelmélet feladata, hogy a legáltalánosabban felvetett kérdések mélyére hatoljon s megteremtse a kapcsolatot a szaktudományi ágak által vizsgált különös állami és jogi formák és a legáltalánosabb tételek között, miközben hozzájárulhat az államra és jogra vonatkozó alapvető tételek gazdagításához is. Vegyünk egy példát: a marxizmus-leninizmus megállapítja az állam lényegét, az uralkodó osztály erőszakoszerveként jellemezve azt. Az állam lényegének megállapítása során azonban nem meríti ki az állam egész fogalmát. Ugyanígy a jog lényege és a jog fogalma közötti viszony teljes tisztázása is az állam- és jogelméletre váró feladat. Például az állam lényege kiegészítésre szorul az állam külső ismérveinek és az állami szervek jogilag szabályozott működésének e fogalomba való bekapcsolása útján és a jog lényege, hogy az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratát kifejező magatartási szabály még nem fedi teljesen a jog, az egyes jogtípusok és a szocialista jog teljes fogalmát.

A történelmi materializmus a társadalom objektív fejlődéstörvényének felfedezésével, a társadalom valódi szerkezetének feltárásával azokat az alapvető törvényszerűségeket találta meg, amelyeknek kutatásával évszázadokon keresztül hiába, azaz a lényegét illetően eredmény nélkül foglalkozott a burzsoá és a burzsoáziát megelőző tudomány. A történelmi materializmus szükségképpen nem terjeszkedik ki olyan kérdésekre, mint az állam és a jogrend kapcsolatának a kérdése, mint az állam és a tárgyi jog közötti összefüggés kérdése, mint az állam jogalanyiségének kérdése, mint a jogforrások kérdése. Ezeknek az elemzése és általános megoldása a jogelmélet feladata. Mindezen kérdések azonban szorosan összefüggnek az egyes szakjogtudományi ágak kutatási területeivel is, ahol a problémák konkrétan, a vizsgált állami feladatoknak és jogviszonyoknak megfelelően merülnek fel. A marxizmus—leninizmus vizsgálja a társadalmi formák forradalmi változásának hatását az államtípusra és az állami formákra, a jogtípusokra és a jogi formákra; a marxizmus—leninizmus vonatkozásában magának a társadalmi formának a vizsgálata a döntő, a változást felidéző okok, az osztályerőviszonyok, a forradalmi és ellenforra-

dalmi osztályok taktikájának és stratégiájának vizsgálata. Annak a feltárása, hogy mely törvényszerűségek teszik lehetővé a meghatározott helyen és időben a forradalom jellegének megfelelő ilyen vagy olyan állami forma felhasználását és a felhasznált állami formák beható elemzése az állam- és jogelmélet feladata. A történelmi materializmus feltárja a társadalmi lét alapvető törvényszerűségeit, a társadalmi tudat összefüggését a társadalmi léttel, a tudatformák egész rendszerét. Az állam- és jogelmélet feladata a politikai tudat és a politikai intézmények: a jogtudat és a jogintézmények, a politikai tudat és jogtudat, a jog és erkölcs kapcsolatának vizsgálata.

Népi demokratikus fejlődésünkben igen nagy jelentőséggel bír a népi demokratikus állam funkcióinak vizsgálata. A népi demokratikus állam funkciói állandó átalakulásban vannak, sok olyan elemmel találkozunk, amely a szovjet szocialista állam fejlődésének második szakaszában bontakozott csak ki, így erőteljesen alakul pl. a szocialista tulajdon védelmének funkciója is, egyelőre nem mint önállósult fő funkció, de egyre inkább kiemelkedő funkció. Ehhez képest tovább kell alakítani a szocialista tulajdon védelme jogi formáit is. E funkciót széleskörűen kell értelmezni. Nemcsak a büntető szankciók alá eső magatartások esnek a funkció megvalósítása jogi formái keretébe, hanem az olyan magatartások is, mint a szocialista tulajdonhoz való laza viszony, mely még nem esik büntetőjogi értékelés alá, de amely ellen fel kell jogi eszközökkel is lépni.¹

Az állam- és jogelmélet mint a szakjogtudományok felé általános tudomány, e tételek további kidolgozásával és beható elemzésével segítheti elő a szakjogtudományok munkáját. A közbülső helyzet, amelyet az állam- és jogelmélet mint általános tudomány a legáltalánosabb, legátfogóbb társadalomtudomány a történelmi materializmus és a különös szakjogtudományok között elfoglal, szükségessé teszi a történelmi materializmus és az állam- és jogelmélet közös érintkezési pontjainak sajátos eszközökkel történő együttes feldolgozását is, a dialektikus és történelmi materializmus művelői és az állam- és jogelmélet művelői között is szoros együttműködésre van szükség. A határkérdések köréből csak példaképpen említjük annak vizsgálatát, hogy milyen különböző módon jönnek létre a meghatározott gazdasági rendből és elsősorban a szocialista gazdasági rendből, vagy a gazdaság átmeneti rendjéből a felépítmény egyes nézetei és milyen sajátos módon létesülnek e nézeteknek megfelelő intézmények. Nyilvánvaló, hogy egész más keletkezési módról van szó pl. a jogi nézetek és a nekik megfelelő intézmények vonatkozásában, vagy a politikai nézetek és az államszervezet közötti kapcsolatban, mint a művészeti nézetek és intézmények közötti kapcsolatban.

3. Az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok viszonya

A dialektikus és történelmi materializmus egységes és valóban tudományos módszert és nézőpontot ad az állam és jog törvényszerűségeinek tanulmányozásához. A burzsoá tudományban ilyen egységes és alapvető módszer a dolog természeténél fogva nem alakulhatott ki. Ez végeláthatatlan és meddő

¹ V. ö. Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó feldolgozásáért. SZGP. 1955. 3. sz. (Állam- és Jogtudományi Intézet Dok.)

módszertani vitákhoz vezetett.¹ A marxi—lenini állam- és jogelmélet egységes módszer és nézőpont birtokában mentes az ilyen alapvető módszertani vitáktól. Az alapvető módszer tisztázottsága, tudományos volta lehetővé teszi az államra és jogra vonatkozó egységes és általános törvényszerűségeknek a szaktudományok részére is érvényes alapelvként való feltárását. Ez a folyamat az ismeretek magas fokán megy végbe, amikor az egységes szempontok alkalmazását nem az ismeretek szűk köre, vagy az államélet egyszerű volta teszi szükségessé, hanem ellenkezőleg az, hogy a társadalom, az állam és a jog összefüggéseire vonatkozó bonyolult törvényszerűségek alapjainak birtokában vagyunk. Így magasfokú ismeretek alapján válik lehetővé a jelenségek belső összefüggéseinek feltárása. Ha arra gondolunk, hogy az antik görögöknél a politika, a „polisz” tudománya „minden” oldalról ragadta meg az ismerettárgyát, akkor nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ez olyan történelmi keretben ment végbe, amikor a modern államhoz képest a „polisz” a társadalom állami szervezetének fejletlen alakulatát jelentette és az egység éppen az ismeretek szűk körén, a társadalmi és állami élet viszonylag egyszerű formáin az osztályakarat kinyilvánításának aránylag könnyen áttekinthető módszerén és szerkezeti formáin alapult. A tudományok differenciálódása kihatott az állammal, joggal foglalkozó elméleti tudományokra is és fokozódott ez a differenciálódása a kapitalizmus felfelé ívelő korszakában. Amíg a kapitalizmus felfelé ívelő korszakában a társadalmi és ezen belül az elméleti állam- és jogtudományok differenciálódásáról beszélhetünk, az imperializmus korszakában sokkal inkább szólhatunk az egységes tudomány bomlásáról. Ezt a bomlást a burzsoá módszertani pluralizmus fokozottan segítette elő. Lényegében az állam és jog kérdéseinek három, alapvetően metafizikus módszere keletkezett. Az állam és a társadalom közötti összefüggést tárgyzó elméletek a szociológia, az állam és a „morál” kapcsolatából kiindulóak, a politika területére tartoztak, míg az állam jogászai, jogtani szemlélete az államot a jog produktumának tekinti. Emellett önállósult a jogfilozófia és a metafizikus szemlélet folytán elkülönült az államfilozófia és mind e tudományágak története is. Az állam- és jogelmélet a történelmi és dialektikus materializmus módszerével arra törekszik, hogy egységes nézőpontból és módszerrel minden oldalúan tárja fel a társadalmi élet állami és jogi formáinak vizsgálatával összefüggő kérdéseket. Ezért az állam- és jogelmélet egységes és általános tudomány. Ezen az egységen *belül*, nem külön tudományágakra bontva kell differenciálódnia. Rendkívül fontos az állam- és jogelmélet tudománya belső tagoltságának, belső rendszerének a marxista filozófia rendszertani elvei alapján történő helyes felosztása. A helyes tagoltságnak elő kell segíteni a vizsgált jelenségek sokoldalú megvilágítását, az ismerettárgy egészének lehető legteljesebb megragadását. Arra kell törekedni, hogy ezen a tudományágon belül közelítsük meg a lehető legszélesebb körben az államra és a jogra, az egyes történelmi állam- és jogtípusokra, különösen a szocialista államra és jogra vonatkozó legáltalánosabb kategóriákat. Nyilvánvaló, hogy e tudományág belső rendszerének kérdése külön megvitatás, külön tanulmány tárgya lehet.

Az állam- és jogelmélet rendszerében kidolgozott alapelvek csak a történelmi vizsgálatra támaszkodva, azzal együtt és a történelmi kutatás eredmé-

¹ V. ö. G. Edlin: Rechtsphilosophische Scheinprobleme und der Dualismus im Recht. Berlin, 1932.

nyeinek felhasználásával jöhetnek létre. Ezek az alapelvek ugyanis a dialektikus és történelmi materializmusnak mint módszernek felhasználása folytán történelmi folyamatok, elvi általánosító fogalmi sűrítései. Az állam- és jogelméletnek a történelmi folyamatok elvi sűrítése tekintetében fontos támaszt jelenthet az állam- és jogtörténet és a politikai tanok története. E tudományágak megegyeznek abban, hogy a történettudomány sajátos eszközeit használják fel az állami és jogi formák és az államra és jogra vonatkozó elméletek feldolgozásánál, különböznek egymástól abban, hogy míg az állam- és jogtörténet vagy egyetemesen, vagy egy ország-államra vonatkozóan tárja fel az állami és jogi formák fejlődését, annak tényanyagát, addig a politikai tanok története, szoros kapcsolatban a filozófiatörténettel, a politikai nézetek egyetemes fejlődéstörténetével a politikai nézetek kimagasló képviselői munkássága tükrében foglalkozik.

Mindkét tudományág a történelmi folyamat leírásával, a közvetlen mozgatóerő kutatásával, az időrendiségben összekapcsolt tények és adatok segítségével, a köztörténeti és filozófiatörténeti támogatáson túlterjedő speciális segítséget nyújthat az állam- és jogelmélet számára. Ez a segítség azonban még igen gyenge lábon áll. Például az állam- és jogtörténeti kutatás nem foglalkozik a népi demokratikus állam és jogfejlődés kérdéseivel, igen keveset tett ennek történelmi, adatszerű feltárása érdekében s így az állam- és jogelmélet gyakran kénytelen descriptióhoz vagy egyszerűen adatközléshez folyamodni, különösen az oktatási diszciplína területén, ami hátrányosan befolyásolja az állam- és jogelmélet profiljának kialakulását. Vannak persze területek, ahol már most megoldható az együttműködés kérdése. Így pl. feltétlenül szükséges, hogy a történelmi állam- és jogtípusok tárgyalása a két diszciplínában küszöbölje ki az átfedést. A szovjet oktatási anyagban ez az átfedés kiküszöbölése úgy történt meg, hogy az egyetemes állam- és jogtörténet keretében nem tárgyalják az egyes államtípusokra vonatkozó általános tételeket, hanem azt az állam- és jogelmélet tanítási anyaga foglalja össze. Az állam- és jogelméletnek viszont mélyebben és behatóbban kell értékelnie a felszínre hozott tényeket, elsősorban az egyes történelmi államtípusok vonatkozásában.

A politikai tanok története nálunk egyelőre szerény keretek között még az egyetemi jogi oktatásban kapott helyet — önállósult, kutató jellegű tudományágnak még nem tekinthető. A fenti két tudományág sajátossága az, hogy bizonyos értelemben maga is általános, továbbá történeti jellegű s így megállapításait a szakjogtudományi ágak is értékesíthetik. Tényanyaguk felhasználása azonban az állam- és jogelmélet tudományának nyújthat elsősorban segítséget.

A szakjogtudományok tárgya azoknak a különös törvényszerűségeknek és kategóriáknak, állami és jogi formáknak és módszereknek tanulmányozása, amelyek a jogilag szabályozott és kiemelt társadalmi viszonyok — egyes jogviszonycsoportok — meghatározott körére vonatkoznak.

Egyes szakjogtudományi ágak és az állam- és jogelmélet között szorosabb, közvetlenebb, más szakjogtudományi ágak között távolabbi, kevésbé közvetlen lehet a kapcsolat. Ezért mindennekelőtt azokat a szakjogtudományi ágakat kell szemügyre venni, amelyekkel szoros és közvetlen a kapcsolat s ezt követően olyan kategóriákkal foglalkozunk, amelyek a szakjogtudományi

ágak mindegyikében a szakjogtudományi ág tárgyát képező jogviszonyok jellegének megfelelően konkrét megoldást nyernek.

Közei, szoros a kapcsolat az állam- és jogelmélet és az államjog és a nemzetközi jog tudománya között.

A szocialista államjog tudománya az alkotmány rendszerében tárgyalja meghatározott ország-államnak az adott társadalmi, gazdasági rendjét és a legfőbb jogi és politikai nézeteket visszatükröző konkrét, alkotmányos berendezkedését és annak társadalmi szerepét.¹ Az állam- és jogelmélet e kérdéseket történelmi államtípusra általánosítja, az államjog egy adott államtípuson belül meghatározott ország-államra vonatkoztatja. A tapasztalat azt mutatja, hogy itt bizonyos tételek megkettőzésének veszélyét a megfelelő tárgyalási mód korlátozhatja. De igen fontos annak hangsúlyozása, hogy egyes elvi, általános kérdések (például a politikai alap kérdése) olyan egymáshozható, egymásba átmenő, elven hatásproblémák, hogy ezeknek jelentős része inkább az állandó együttműködés és a közös kérdések folyamatos együttes feldolgozását kívánják meg. Az elhatárolásnak az oktatási diszciplína területén azonban dialektikus szempontból is komoly jelentősége van.

Szoros kapcsolat áll fenn az állam- és jogelmélet egyes kérdései és a nemzetközi jog általános tézisei között; olyan kérdések, mint a két rendszer együttélése, a szocialista államok új típusú kapcsolatai, azok jogi szabályozása, a nemzetközi szervezetek és az állam viszonya egyaránt helyet foglalnak az állam- és jogelmélet és a nemzetközi jog problematikájában. Ilyen kérdések a jogalanyiság, a szuverenitás, az alanyi jogok területén is bőven vannak. A nemzetközi jog szilárdan kialakult rendszere, a tárgyalási módszerek különbözősége, az állam- és jogelmélettel szemben azt az igényt támasztja, hogy olyan kérdéseket, mint a két rendszer békés] együttélésére és versenyére, a szocialista tábor államainak kapcsolatára, a kapcsolatok fejlesztésére vonatkozó alapelvek további, mélyebb állam- és jogelméleti feldolgozást nyerjenek.

Jogrendszerünk felosztásának elvi alapja, hogy a jog a társadalomban létező, egymástól eltérő viszonyokat szabályozva, egymástól eltérő viszonyokat jogintézményekben tükröző sajátos ideológiai viszonyokat, jogviszonyokat hoz létre.² A jogviszonyok mint akaratí viszonyok akkor és annyiban jönnek létre, amikor és amennyiben a jogalkotó a tényleges társadalmi viszonyok valamely részét a jogi szabályozás körébe vonja, előírja az adott társadalmi viszonyok tekintetében kötelező magatartást és biztosítja az állami kényszer erejével a vonatkozó jogszabályok megtartását. Ez adja meg a jogviszonyoknak más ideológiai viszonyoktól eltérő, elütő jellegét. A jogviszonyok — mint akaratí viszonyok — általános keletkezési módjainak vizsgálata, ezeknek az ideológiai viszonyoknak más ideológiai viszonyoktól eltérő volta, a jogviszonyok általánosan fellelhető formai elemeinek vizsgálata az állam- és jogelmélet feladata, míg egyes konkrét jogviszonyok, pl. államjogi, polgári jogi, családjogi, termelőszövetkezeti stb. jogviszonyok vizsgálata, a konkrét jogtudományi ágak általános tézisei körébe tartoznak. Az állam- és jogelmélet a szocialista jogviszonyok egészét, az azokat átható alapelveket veszi szem-

¹ Ezt a tárgyalási módot követi *Beér—Kovács—Szamel*: Magyar államjog. (Egyetemi Jegyzet.) Bp. 1955. 7. old.

² V. ö. *Lenin*: Válogatott Művek. Budapest, 1949. I. köt. 94—105. old.

ügyre, kidolgozva a jogviszonyok tartalmának a szocializmus, a kommunizmus építéséből folyó törvényszerűségeit. Feladata a jogviszonyok egységes fogalmának meghatározása s a jogviszonyok és a társadalmi-termelési viszonyok kapcsolatában az általános feltárása. Ennek keretében kell utalni a egyes szakjogtudományi ágak által tárgyalt jogviszonyok közötti eltérésre a jogviszonyok egységén belül, azok különbözőségére. A jogviszonyok a szocialista társadalomban tartalmukat tekintve, a jogilag szabályozott társadalmi viszonyokat kendőzetlenül tükrözik vissza, minthogy a szocialista jogviszonyokat olyan jogi szabályozás hozza létre, amelyben a társadalom alapvető osztályainak, a munkásosztálynak és a parasztságnak lényegbevágó érdekes akarategysége valósul meg. A szocialista jogviszonyok akarati viszonyok, amelyeknek alakulása történelmi fejlődés eredménye, mely át van hatva a kommunizmus, a szocializmus építésének ideológiájától.

A szovjet szocialista jogviszonyok létrejöttének alapvető elve az állam polgárainak csorbitatlan jogalanyisága. Megszűntek a jogalany fogalmának a burzsoá társadalomra jellemző korlátozásai a népi demokráciákban is. A népi demokráciákban a volt uralkodó osztályok megdöntése közben is a szocializmus felépült országára, a Szovjetunióra, a béke és demokrácia táborára való támaszkodás folytán a népi demokratikus forradalom első percétől kezdve biztosította nemre, fajra, nemzeti hovatartozásra, lényegében vagyoni helyzetre és a múltban folytatott tevékenységre való tekintet nélkül az állam polgárai jogalanyiságát. Ilyen körülmények között a jogviszony elemei közül különös figyelmet kell fordítani az alanyi jogok kérdésére. Az alanyi jogok a szocialista társadalomban minőségileg új tartalmat kaptak, úgy a kommunizmust építő szovjet jogban, mint a szocializmust építő népi demokratikus jogban. Ezeknek az országoknak az alkotmányai azokat a reális feltételeket tükrözik vissza, amelyekben az alanyi jogok a valóságos érvényesülés és annak biztosítása realitásával lépnek fel, éppen ezért az alanyi jogok garanciális jellegét mélyebben és alaposabban kell az eddiginél kidolgozni. Az a felismerés, hogy a szocialista jog, a szocialista állam biztosíthatja csak az alanyi jogok valódi érvényesülését és védelmét, fontos eszköze az állam és az állam polgárai közötti kapcsolat megszilárdításának, a szocialista, a népi demokratikus állam tömegalapja állandó szélesedésének.

Az állam- és jogelmélet adós a jogforrások általános tanának kidolgozásával a mi viszonyaink között. Ezen a területen számos vitatott kérdés van: így a jogforrások hierarchiájának és ennek gyakorlati következményei kérdése. Az egyes szakjogtudományágak ebben a vonatkozásban sok tekintetben előbbre vannak, azonban a jogforrásokra vonatkozó alapvető elvek tisztázása nélkül a szakjogtudományok területén, pl. a jogforrások hierarchiája vonatkozásában felmerülő viták aligha oldhatók meg. A kérdésnek pedig igen nagy jelentősége van a szocialista törvényesség szempontjából, a bírói és államigazgatási jogalkalmazás egész körében is.

Az állam- és jogelmélet feladata a jogalkalmazás általános, alapvető elveinek a szakjogtudományi ágakra való támaszkodás útján történő megállapítása. A jogalkalmazás az állami szervek azon jogszabályokon alapuló eljárása, melynek során a tárgyi jogot egyes polgárok vagy a polgárok meghatározott körének magatartására individualizáló erővel vonatkoztatják. A jogalkalmazásnak csak az állami szervek, bírói és igazgatási szervek ilyen jellegű tevékenysége tekinthető s azt nem lehet kiterjesztően magya-

rázni. Kiterjesztő az a magyarázat, hogy a jog érvényesülése olyan értelemben, hogy a polgárok önkéntesen követik a jogot, alkalmazkodnak a jog szabályaihoz, önmagában is a jog alkalmazását jelenti.¹ Az ilyen felfogás csökkenti a társadalom állami vezetésének jelentőségét, s egyúttal elmosza az állami szervek különleges felelősségét. E kérdéssel kapcsolatban felmerül a gyakorlati joghézag és áthidalásának problematikája.

Az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományi ágak együttműködésének bizonyos eredményei jelentkeznek a szocialista jogrendszernek hazánkban való kialakulása vonatkozásában. Kialakult álláspontnak tekinthető, hogy jogunk rendszere a jogviszonyok meghatározott csoportján épül és közösnek látszik az a felismerés, hogy a jogrendszer egyes ágainak differenciálódása összefügg azzal a tervszerűséggel, hogy államunk az újonnan létrejövő társadalmi viszonyok egyre szélesebb körét vonja jogi szabályozás alá, ezt jogrendszerünk állandó fejlődése, változása követi. Azonban ezen a területen is sok a vitás, tisztázatlan kérdés. Így tisztázatlan a jogág, a jogtudományi ág fogalma is. Az állam- és jogelméleti feldolgozás a továbbiak során megkívánja a szakjogtudományokkal való, az eddiginél sokkal szorosabb együttműködést.

Az állam- és jogelmélet feladata egyes, ún. jogtechnikai jellegű kérdések teoretikus feldolgozása: így a jogszabály fogalmának, a jogszabály szerkezetének és fajainak vizsgálata a jogszabálymagyarázat módszereinek tanulmányozása és feldolgozása. Ebben a körben különös feladata az állam- és jogelméletnek a jogtechnikai kérdések osztályjellegű megnyilvánulásának elemzése, a szocialista jogban jelentkező sajátosságai vizsgálata.

4. Az együttműködés megvalósítása

A fentiekben igyekeztünk rámutatni arra, hogy a tárgyalt kérdés az állam- és jogtudományok osztályozásának alapja. Korántsem gondolom, hogy az itt felvetett kérdések akár megközelítették is valamennyi problémát, mégis azt hiszem, hogy a legényegesebb területekre rámutattam. Ezek a tárgykörök élénken bizonyítják az állam- és jogelmélet és a szaktudományok egymásrautaltságát. Ez az egymásrautaltság az állam- és jogelmélet művelői számára a szakjogtudományok eredményeinek tanulmányozását a szakjogtudományokban való elmélyült behatolást írja elő.

Az együttműködés kettős irányú: egyrészt a marxizmus—leninizmus tudományának beható tanulmányozását és tudományos eredményeinek alkotó felhasználását teszi szükségessé, másrészt fennáll az együttműködési kötelezettség az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok művelői között. Az együttműködés tartalmát az elvégzendő feladatok szabják meg. E feladatok tudományos és oktatási jellegűek. Az itt felvetett tárgykörök egyaránt érintik a tudományos feladatokat és az egyetemi oktatás tárgyát képező tanfolyamok kérdéseit. A feldolgozás módja azonban korántsem azonos. Tudományos területen a felvetett kérdések köréből készült tanulmányok, monografikus feldolgozások és az ezzel kapcsolatos viták segítik elő az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok munkáját. Az oktatás területén konkrét feladat az állam- és jogelméleti tankönyv megírása. Az objektív nehézség itt

¹ *Arzsanov*: Állam- és jogelmélet. (Tankönyv) 333. old.: „A jog alkalmazásának fő formája a hatályos jogszabályok pontos megtartása a polgárok, hivatalos személyek, hatalmi szervek részéről”.

abban is fennáll, hogy a legtöbb elméleti kérdés nemcsak állam- és jogelméleti irodalmunkban, hanem szakjogtudományunkban is feldolgozatlan. Egyik-másik területen vannak jelentős résztanulmányok, egy-egy monográfia is akad, azonban ez csak igen kis mértékben csökkenti a feldolgozás nehézségeit. Ezért az együttműködésnek az állam- és jogelmélet tankönyve megírása kapcsán számos megbeszélésnek, együttes megvitatáson is meg kell nyilvánulnia.

Az együttműködés kötelezettsége folyik a marxizmus—leninizmus tudományelmélete ama elvéből, hogy az egyes tudományágakat, különösen meghatározott tudománycsoportokon belül egymástól elszakítottan nem lehet művelni. Ez az elszakadottság pedig jogtudományi életünknek egyik jellemző sajátossága. Minthogy az állam- és jogelmélet nálunk fiatal tudomány, az együttműködésből fakadó előnyökre igen nagy szüksége van.

Felmerül az együttműködés tartalmi kérdései mellett az együttműködés szervezeti formájának kérdése is. Nyilvánvaló, hogy az együttes viták, megbeszélések, témafeldolgozások, esetleg ezen túlmenő állandó szervezeti formák hasznosak lehetnek, de mint minden szervezeti formánál, itt is a tartalomtól függ a munka hatékonysága. Az állam- és jogelmélet sajátos helyzeténél fogva nyilvánvaló, hogy lesznek az állam- és jogelmélet művelői között olyanok, akik a marxizmus—leninizmus és az állam- és jogelmélet közötti összefüggésekre fordítják a legtöbb figyelmet és lesznek, akik a szakjogtudományok és az állam- és jogelmélet közötti kérdések megvitatására vállalkoznak. Ezt az érdeklődési terület, kutatási terület, sok egyéb tényező, mindekelőtt pedig az elvégzendő feladat természete szabja meg. A tudáspolitikai dolog, hogy ezen a területen a kutatói igényeket a lehető legnagyobb mértékben vegye figyelembe. Az együttműködés módszerei között végül, de nem utolsó sorban említem az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok közötti kritikai kapcsolatot kialakítását.

Halász Pál

Az államigazgatási szervek aktusainak jogereje

I. Államigazgatási szerveink eljárási szabályai ez idő szerint kielégítően nincsenek rendezve. Nincsen általános államigazgatási eljárási szabályzatunk. Ennek hiánya nagymértékben nehezíti az államigazgatási munka kulturált-ságának emelését, a törvényesség elmélyítését és megszilárdítását. Az említett jogi szabályozás hiányában nem várható az sem, hogy az államigazgatási tevékenység különböző területein speciális jogszabályokban, az államigazgatási eljárás egységes alapelvekre épüljön fel.

Az egyes életviszonyokat rendező jogszabályaink az államigazgatási eljárás általános kérdéseit nem rendezik. A jogszabályok csak az általuk szabályozott kérdések sajátos eljárási vonatkozásaira térnek ki. Ez a gyakorlat különben helyes, de csak akkor elégíthet ki bennünket, ha rendelkezünk általános eljárási szabályzattal, amely az eljárás jogszerűségéhez szükséges eljárási szabályokat tartalmazza. Ma ilyen jogszabály hiányában az a helyzet, hogy egyebek között nem találunk rendelkezést a hatáskör és illetékesség kötelező vizsgálatáról, ennek elmulasztása következményeiről, a hatásköri és illeté-

kességi összeütközésről, az eljáró személyek esetleges kizárásáról, a jogsegélyről, az államigazgatási szervek eljárási kötelezettségéről, a képviselétről, az államigazgatási szervek és az állampolgárok kötelelességeiről és jogairól az eljárásban, az aktusok jogi formáiról stb., stb. A fennálló hiányosságok tehát mind az államigazgatási szervek, mind az állampolgárok szempontjából hátrányosak, rendezésük mindkét oldalról nézve nemcsak kívánatos, hanem feltétlenül szükséges is.

2. Az államigazgatási eljárás általános szabályainak rendezése körében különös jelentősége van az államigazgatási jogorvoslati jog szabályozásának. A jogorvoslati jog szabályozása megkönnyíti az állampolgárok jogsérelmeinek orvoslását, ugyanakkor ez egyben hathatós eszköz is államigazgatási szerveink tevékenységének formálására, arra, hogy azok a törvényesség követelményeinek mindjobban megfelelhessenek.

Az államigazgatási jogorvoslatok rendezését nehezíti, hogy e téren még alapvető elvi kérdések is elméleti megoldásra várnak.

E tanulmány az államigazgatási jogorvoslati rendszer egyik alapkérdésével: az államigazgatási szervek aktusainak jogerejével foglalkozik. A jogerő kérdésének elvi tisztázása alapvető fontosságú. Az államigazgatási jogorvoslati rendszer kérdéseiben való állásfoglalás attól függ, hogy az államigazgatás területén elismerhető-e a jogerő intézménye, vagy sem. E kérdésben adott válaszunktól függ, hogy *a)* milyen jogorvoslati intézményeket létesítsünk az államigazgatásban (fellebbezés, panasz stb.); *b)* helyes-e az államigazgatási eljárásban a kötött fórumrendszer, különösen az egyfokú fellebbvitel; *c)* a jogorvoslat intézményével kik élhetnek, szükséges-e személyi korlátozás; *d)* milyen ügyekben lehet jogorvoslattal élni, szükséges-e tárgyi korlátozás, és végül *e)* milyen határidőn belül lehet a jogorvoslatot előterjeszteni, szükséges-e időbeli korlátozás.

A jogerő kérdésének tárgyalását megelőzően tisztáznunk kell azt, hogy az államigazgatási szervek valamennyi aktusát, vagy csak az aktusok meghatározott szűkebb kategóriáját érintően beszélhetünk-e jogerőről. Ezért előkérdésként az államigazgatási aktusokkal és a velük szemben támasztható követelményekkel is szükséges foglalkozni.

I. Az államigazgatási szervek aktusai

1. Az államigazgatási szervek felhatalmazásuk korlátai között formálják, rendezik a társadalmi viszonyokat, szervezik az állam társadalmi és politikai életét, védik a társadalmi rendet, a polgárok jogait stb.

Az államigazgatási szervek feladataik megvalósítása céljából cselekszenek. Egy bizonyos feladat megoldásához gyakran a cselekvések egész sorára van szükség. Az államigazgatási szervek cselekvései a cselekvés jogi jelentősége szempontjából különbözők lehetnek. A szovjet államigazgatási jogtudomány az államigazgatás cselekvése körében *három* átfogó kategóriát különböztet.¹ Az egyik kategóriába az államigazgatási szervek *aktusai*, a másik kategóriába az államigazgatási szervek *anyag-technikai*, a harmadikba pedig az ún. *regisztratív* cselekményei tartoznak. E három kategória közös vonása,

¹ Ld. Sz. Sz. *Szudenyikin*: A szovjet államigazgatási jog c. egyetemi tankönyv. Bp., 1951. 98–104. old.

hogy az odatarozó cselekményeket az államigazgatási szervek feladataik megvalósítása céljából végzik.

a) Az államigazgatási szervek *aktusait* azok a cselekvések alkotják, amelyekkel az említett szervek az állampolgárok és szervezeteik részére kikényszeríthető, kötelező magatartást állapítanak meg.¹ E körben az államigazgatási szervek tehát jogokat vagy kötelességeket állapítanak, szüntetnek vagy változtatnak meg. E cselekvések meghatározott jogi következményeket váltanak ki. Az államigazgatási aktusnak ezért jogszabályon kell alapulnia és jogszabály végrehajtását kell szolgálnia.

A szocialista jogrendszer nem ismeri az államigazgatási szervek ún. diszkrecionális hatáskörét.² A szocialista államban az államigazgatási szervek joggal nem szabályozott kérdésekben aktust nem adhatnak ki. A diszkrecionális jogkör az önkény forrása lehet és mint ilyen, a szocialista állam jogrendjétől idegen. Az államigazgatási szervek aktusai törvényességének alapkövetelménye, hogy azok jogszabályon alapuljanak és egyben a jogszabályban meghatározott feladatok megvalósítására irányuljanak. Egyes szovjet szerzők az államigazgatási aktus fogalmi elemének tekintik, hogy azt az államigazgatási szervek „törvény alapján, törvény végrehajtására, a törvénnyel megállapított rendben adják ki”.³ A szocialista államban a jogszabállyal nem rendezett életviszonyok rendezése az államhatalmi szerveket illeti meg. Ez is egyik alapvető különbség az államhatalmi és államigazgatási szervek hatásköre között. Az elmondottakból folyik, hogy az államigazgatási aktusok tartalmát jogszabály határozza meg, a jogszabály pedig az államigazgatási jog területén szabályként államigazgatási aktusok révén realizálódik.

Az államigazgatási aktus kibocsátása nem megegyezés — kétoldalú ügylet — eredménye az államigazgatási szerv és a jogviszony másik alanya között. Az államigazgatási szerv a jogviszonyt egyoldalúan állapítja meg, módosítja, vagy szünteti meg, gyakran a jogviszony másik alanyának akarata ellenére. Az államigazgatási aktust illetően a jogviszony másik alanyával nincs és fogalmilag nem is lehet egyezségről szó.

b) Az államigazgatási cselekmények következő kategóriájába az ún. *anyagi-technikai* cselekmények tartoznak. Ezek olyan cselekmények, amelyek az államigazgatási aktus előkészítését és végrehajtását biztosítják, önmagukban azonban jogi következményeket nem hoznak létre. Az aktusok létrehozása és végrehajtása szempontjából azonban jelentőségük figyelemreméltó. Meg kell jegyeznünk, hogy kivételesen anyagi-technikai cselekmények is lehetnek jogsérelem előidézői. Ilyen pl. a jogvesztő határidős ügynél a téves nyilvántartásbavétel folytán bekövetkező joghátrány.

c) Az államigazgatási cselekmények további kategóriája az ún. *regisztratív* cselekmények. A regisztratív cselekmények önmagukban jogokat, kötelezettségeket nem állapítanak meg, jogokat, kötelezettségeket nem változ-

¹ Sz. Sz. Sztudenyikin, i. m. 98. old.

² A diszkrecionális jogkör a közigazgatási szervnek oly értelmű jogát jelenti, hogy joggal nem szabályozott kérdésekben is aktusokat bocsáthatnak ki. Ld. bővebben: G. I. Petrov: A szovjet államigazgatási jog elméletének kérdései c. tanulmányt (Szovjet Állam és Jog, 1950. 12. szám, 64—65. old., oroszul), valamint Szamel Lajos: „Az államigazgatási jogorvoslatok” c. kandidátusi értekezését, 102—144. old.

³ Sz. Sz. Sztudenyikin—V. A. Vlaszov—I. I. Jertyihijev: Szovjet államigazgatási jog. Moszkva, 1951. 145. old., oroszul.

tatnak meg, de alapul szolgálhatnak ilyen tárgyú aktus kibocsátására. Az államigazgatási szervek e cselekményeik körében bizonyítványokat, tényeket megállapító okiratokat állítanak ki, adatfelvételezést, továbbá nyilvántartásbavételt eszközölnek stb. Az államigazgatási szerveknek e regisztratív cselekményei, ha azokat a szervek nem a fennálló tényleges helyzetnek megfelelően teljesítik, ugyancsak jogsértők.

Az anyagi-technikai és a regisztratív cselekmények nem öncélúak, hanem az aktus-kibocsátás technikai rendjét biztosítják, illetőleg az utóbbiak az aktus kibocsátásának feltételül szolgálnak. E sajátosságaiknál fogva a jogsérelem gyakran nem közvetlenül, hanem az azok alapján, illetve figyelembevételükkel kiadott aktusból ismerhető fel. Az államigazgatási szervek tehát nemcsak aktusaikkal, hanem más természetű cselekményeikkel is okozhatnak jogsérelmet.

Az államigazgatási cselekmények körében az aktusoknak döntő jelentőségük van. Bennük jutnak kifejezésre államunk céljai, feladatai és a feladatok megvalósításának módszerei. Az államigazgatási aktusok útján érvényesül elsősorban az államigazgatási szervek aktív társadalomformáló ereje mind az állampolgárok, mind pedig a különböző állami intézmények, vállalatok stb. vonatkozásában. Az állampolgárok jogai és kötelességei nem kis mértékben az államigazgatási aktusokon keresztül realizálódnak. Államigazgatási szerveink aktusaikkal irányítják a nekik alárendelt államigazgatási szerveket, a különböző szociális, kulturális és egyéb intézményeket és vállalatokat.

Az államigazgatási szervek aktusait a jogtudomány jogi jelentőségük szerint két fő csoportra: *normatív* és *egyedi* (konkrét) *aktusokra* tagolja.¹

A normatív aktusok általános magatartást, tehát nem egyes egyedileg meghatározott, konkrét jelenségeket rendeznek. Az államigazgatási szervek egyedi aktusai normatív aktusokon alapulnak. A normatív aktus konkrét államigazgatási aktus közbenjövete nélkül jogviszonyt nem hoz létre.² Ezért a normatív aktusból kifolyóan az állampolgárokat és szerveiket illetően jogsérelemlről sem beszélhetünk. Így nincs elvi alapja annak, hogy az állampolgárok jogorvoslati jogot nyerjenek a normatív aktusok megtámadására. Az egyedi aktusok konkrét jelenség tárgyában, konkrét esetben rendelkeznek. Az egyedi aktusok konkrét jogviszonyokat hoznak létre, változtatnak vagy szüntetnek meg.

Véleményem szerint az államigazgatási aktusokat eljárásjogi szempontból hatókörük alapulvételével is vizsgálunk, osztályozunk kell.

Mind a normatív, mind az egyedi aktusokat hatókörük szempontjából az államigazgatási hierarchián *belül* ható — belső — és az államigazgatási hierarchián *kívül* ható — külső — aktusokra tagolhatjuk.³ A belső és a külső aktus is egyaránt lehet normatív vagy egyedi. A jogerő szempontjából azonban nézetem szerint csak a külső egyedi aktusoknak van jelentőségük.

A hierarchián belül ható akár normatív, akár egyedi aktus fenntartása

¹ Sz. Sz. *Sztudenjikin*: A szovjet államigazgatási jog. Bp., 1951. 106. old.

² Szamel Lajos: i. m. 29. old.

³ A különböztetés megfelel az államigazgatás tevékenységének külső és belső szervező tevékenységre való tagolásának is. A szervező tevékenység azonban lényegesen szélesebb területet ölel fel, mint az aktus fogalma. Az államigazgatás külső és belső szervező tevékenységéről ld. részletesebben „A magyar államigazgatási jog” c. egyetemi jegyzet. Bp., 1955. 6. old. A fejezet szerzője: Kovács István.

vagy fenn nem tartása, függetlenül attól, hogy jogsértő-e vagy sem, az azt kibocsátó államigazgatási szervtől és annak fölérendelt szerveitől függ. Az e körbe tartozó aktusokat az említett szervek bármikor megváltoztathatják, vagy hatályon kívül helyezhetik. A belső egyedi aktusok az államigazgatási szervek belső viszonylatán kívülálló személyekre és szervezetekre közvetlenül jogokat és kötelezettségeket nem rónak, az említett relációban konkrét jogviszonyokat nem hoznak létre.

Az általam külső egyedi aktusnak nevezett aktusok konkrét jogviszonyokat hoznak létre. E konkrét jogviszonyok során kötelezik vagy jogokkal felhatalmazzák az állampolgárokat és szervezeteiket. Ugyancsak e jogviszonyokból azokat közvetlenül jogsérelem is érheti. A jogerő vizsgálata során az államigazgatási aktusoknak tehát ezt a kategóriáját kell szem előtt tartanunk és elemzésünk középpontjába állítanunk.

2. Az államigazgatási aktusoknak ahhoz, hogy törvényesnek tekinthesük azokat, különböző *követelményeknek* kell megfelelniök. Ezek a követelmények tartalmukat tekintve: *a)* jogiak és *b)* szervezeti-technikaiak.

Az államigazgatási aktust illetően *jogi* követelmények: 1. az aktust kibocsátó szerv az aktust jogszabály alapján és annak végrehajtására adja ki; 2. az államigazgatási szervnek az aktus kibocsátására legyen jogszabályi felhatalmazása; 3. az aktus tartalmilag feleljen meg a kibocsátásához alapul szolgáló jogszabály követelményeinek; 4. az aktust olyan cél megvalósítása érdekében adja ki, amely a kiadáshoz alapul szolgáló jogszabály rendeltetésének megfelel; 5. az aktust a jogszabályban meghatározott eljárási rendben adja ki.¹ A *szervezeti-technikai* követelmények az aktus érthetőségére, pontoságára, külső alakjára vonatkozóan támasztanak igényeket.

Az államigazgatási aktusokkal szemben támasztott fentebbi követelmények megsértése, hiánya, fogyatékosága hibássá teszi az igazgatási aktust. A fogyatékoság mérvétől függően beszélhetünk megsemmisíthető, megváltoztatható s a jogorvoslati eljáráson kívül kiegészíthető és kijavítható aktusokról.

Az aktusok törvényességével kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy az aktus indokolása is lehet jogsértő. Éppen ezért az aktus indokolása ellen is — habár az aktus rendelkező része a törvényesség követelményeinek megfelelő — az orvoslás lehetőségét biztosítani kell. Előfordulhat, hogy az indokolás olyan valótlan állításokat tartalmaz, amely az aktussal kötelezettre vagy jogosítottakra nézve hátrányos lehet.

A dolgozóknak és szervezeteiknek *jogsérelem*et okozhat az államigazgatási szerv passzív magatartása, mulasztása is. Előfordul, hogy az állampolgár vagy az állampolgárok szervezeteinek ügyeiben egyáltalán nem, vagy nem megfelelő időben bocsátja ki az államigazgatási szerv aktusát. A jogsérelem ez esetben az államigazgatási szerv mulasztásának tényében rejlik. Az államigazgatási szerv e magatartása ellen is biztosítani kell a megfelelő orvoslás eszközeit.

Felmerül a kérdés, hogy a szocialista államban létezhet-e az államigazgatási szervek tevékenységi területén olyan *érdeksérelem*, amely egyben ne lenne jogsérelem is? Találkozunk ugyanis olyan állásponttal, amely szerint az államigazgatási eljárás körében előfordulhat, hogy az aktus mind az alaki,

¹ V. ö.: Sz. Sz. Sztudenyikin, i. m. 114—118. old.

mind az anyagi jog szabályainak megfelel és mégis hibás, mert érdeksérelemet eredményez.¹ Az érdeksérelem bizonyítására példaként felhozzák, hogy a végrehajtó bizottság, ha a 209/1951. (XII. 13.) M. T. sz. rendelet értelmében mindig ugyanazokat a személyeket rendeli ki fuvarba, aktusa ugyan nem ütközik jogszabályba, de érdeksérelemet jelent. Véleményem szerint az adott esetben is jogsérelemről van szó. A végrehajtó bizottság ugyanis, ha mindig ugyanazokat a személyeket rendeli ki fuvarba, nem a jogszabály céljának, rendeltetésének megfelelően jár el és így aktusa nem a jogtól független érdeksérelem, hanem a jogszabály megsértését idézi elő. A jogszabály rendeltetése és alkalmazása pedig nem függetleníthető el az osztályharc viszonyaitól és feladataitól. Ha az államigazgatási szerv aktusa mérlegelésen alapul, az adott jogszabály céljának, rendeltetésének a jogszabállyal megvalósítani szándékolt feladatok figyelembevétele dönti el az aktus jogszerűségét. Ha az államigazgatási szerv mérlegelésénél ezt nem veszi figyelembe, aktusa nyilvánvalóan jogszabályt sért, a törvényesség követelményeinek nem felel meg. A jogszabályoktól független érdeksérelem nézetem szerint joggal nem rendezett életviszonyokat tételez fel, tehát a diszkrecionális jogkör területére vezet. Ennek létezése pedig — mint már említettem — a szocialista államban nem ismerhető el. Az érdeksérelem a burzsoá államigazgatási jognak az ott széles körben érvényesülő diszkrecionális jog folytán élő problémája.² A szocialista jogrendszerben, minthogy a diszkrecionális jogkör nem fogadható el, minden érdeksérelem egyben jogsérelem is. Ez a szocialista jog felsőbbrendűségét, az állampolgárok érdekeinek fokozottabb védelmét bizonyítja.

II. Az államigazgatási aktusok jogereje

A jogerő kérdése a jogirodalomban több vonatkozásban is vitatott kérdés. A vita ez idő szerint még nem tekinthető lezártnak. A szerzők magának az alaki és anyagi jogerő kifejezésnek is gyakran különböző értelmezést adnak. Eltérenek a vélemények abban is, hogy *a)* azonos jogintézmények különféle irányú érvényesüléséről, vagy *b)* azonos intézmények különböző szempontok szerinti elbírálásáról, vagy *c)* két egymást feltételező intézményről, vagy pedig *d)* arról van szó, hogy jogerőnek csak az alaki jogerő tekinthető, míg az anyagi jogerő az alakilag jogerős ítéletnek pusztán hatása, végül *e)* az, hogy az anyagi jogerő az a jelenség, amely a jogerő kifejezés értelmének valóban megfelel-e?³ Amíg a bírói ítéleteket illetően a vita a jelzett problémakörben mozog, addig az államigazgatási aktusokat illetően a jogerő elismerhetősége, illetőleg el nem ismerhetősége a fő kérdés.

Az államigazgatás terén jogerőről — amint arra már az aktusoknál szólva rámutattam — csupán az általam külső egyedinek nevezett aktusok körében lehet szó. A belső aktusok és a normatív aktusok érdeklődésünkön kívül esnek, mert azokkal szemben a jogerő igényével egyáltalán nem léphetünk fel. A jogerő intézményével kapcsolatban a továbbiakban csupán azt

¹ Szamel Lajos: Az államigazgatási jogorvoslat fogalma. Állam és Igazgatás, 1955. 1—2. szám, 45. old.

² Magyarországon az érdeksérelem fogalma általános eljárási szabályban az 1929. XXX. tv. 47. §-ának (1) bekezdésében szerepel először.

³ Schönwitsky Bertalan: Az ítélet és a jogerő. Eger, 1938. 25. old.

vizsgálom, hogy az intézmény az államigazgatási aktusokat illetően elfogadható-e vagy nem.

1. A polgári perjogászok körében uralkodó nézet szerint az alaki jogerő az ítéletnek fellebbeviteli jogorvoslattal való megtámadhatatlanságát, az anyagi jogerő pedig az ebből folyó hatást jelenti, azaz azt, hogy az ítélet megváltoztathatatlan.¹ Az államigazgatási aktusokat illetően a probléma bonyolultabb.

A jogerő kérdésében a nézetek gyakran alapvetően különböznek, ellentétesek. Találkozunk olyan nézetekkel, amelyek szerint az államigazgatási aktusokat illetően az anyagi jogerő intézményét el kell ismerni, de találkozunk olyan nézettel is, amely szerint az államigazgatási aktusokat illetően nem lehet az anyagi jogerő intézményét elismerni. Az ellentétes nézetek képviselői között egyaránt számottevő személyeket találunk.

Az *osztrák* szerzők többségükben elismerik az államigazgatási aktusokkal kapcsolatban a jogerő intézményét. Közülük Merkl Adolf az anyagi és az alaki jogerő megkülönböztetésének nem tulajdonít nagy jelentőséget. Az alaki jogerőben az aktusnak a felek kérelmével szemben megváltoztathatatlanságát, az anyagi jogerőben pedig az aktusnak más állami aktussal való megváltoztathatatlanságát látja.² Az *osztrák* közigazgatási eljárási jogtudomány ismert képviselője, Tetzner Frigyes az anyagi jogerőt tagadja. Elejtése szinte nem jár káros következményekkel. Megállapítja, hogy a jogerő nem egyszer önmagával is ellentétbe juthat.³ Példaként említi meg, hogy a jogerő legmakacsabb híve is aligha marad meg egy összeomlással fenyegető házban csupán azért, mert annak rendszertileg veszélytelen volta jogerősen meg van állapítva s ez a megállapítás alakilag helyes.⁴

Az államigazgatási aktusok jogerejét illetően a *német* közigazgatási iskola tagjai közül Philipp Zornt és Otto Mayert említjük meg, mint olyanokat, akiknek a jogirodalomban jelentékeny hatásuk volt. Philipp Zorn a jogerő érvényesülését a közigazgatásban lehetetlennek tartja. Nézete szerint a jogerősség nem lehet akadály a olyan aktus kibocsátásának, melynek célja az, hogy a közrend szempontjából káros és helytelen állapotot a közrendnek megfelelővé tegye.⁵ Otto Mayer abszolút és relatív jogerő között különböztet. Az abszolút jogerő a közigazgatási bírói ítéletekre vonatkozóan áll fenn. A relatív jogerő azt jelenti, hogy a felek esetenként a közigazgatási szervek aktust megváltoztató határozata ellen közigazgatási bírói ítéletet igényelhetnek.⁶

Az *angol* irodalomban a közigazgatási jogerőre nézve nincsenek elméleti fejtegetések. A *francia* irodalomban is ellentétesek a jogerő intézményével kapcsolatos nézetek. Találunk olyan nézetet, amely szerint a jogerő a köz-

¹ *Magyary—Nizsalovszky*: Magyar polgári perjog. 3. kiad., Bp., 1939. 469. s. köv. old.

² *Merkl*, Adolf: Die Lehre von der Rechtskraft. Leipzig-Wien, 1919, 273. s. köv. old.

³ *Tetzner* Frigyes: Osztrák államigazgatási eljárás, Bécs, 1925. 440. old.

⁴ *Uo.*, 440. old.

⁵ *Zorn*, Philipp: Kritische Studien zur Verwaltungsgerichtsbarkeit. II. kötet, 122. old.

⁶ *Mayer*, Otto: Zur Lehre von der materiellen Rechtskraft in Verwaltungssachen. Archiv für öffentliches Recht. 1909. XXI. köt.

igazgatásban éppúgy érvényesül, mint a polgári perben.¹ De van olyan nézet is, amely szerint a közigazgatási ítéleteket illetően a jogerő minden irányban érvényesül, a közigazgatási aktusokat illetően azonban helye nincs.²

A *magyar burzsó* jogirodalomban a nézetek igen változatosak. Concha Győző arra az álláspontra helyezkedik, hogy „a közigazgatási hatóság megváltoztathatja tényeit (aktusait), ha azok időhöz kötve nincsenek, vagy ha azok alapján az érdekelték jogokat nem szereztek”. Concha tehát az említett kivételektől eltekintve a közigazgatási aktus megváltoztathatatlanságának követelményét nem ismeri el.³ 'Sigmond Andor véleménye szerint anyagilag csak olyan intézkedés tekinthető jogerősnek, amelynek tartalma a jogszabályok intenciójának megfelel. Ebből az következik, hogy a megváltoztathatatlanság a jogszabályok intencióinak meg nem felelő aktusok vonatkozásában nem állhat be.⁴ Krisztics Sándor az anyagi jogerő túlhajtott térfoglalását a közigazgatás területén épp olyan veszélyesnek tartja, mint az anyagi jogerőre alkalmas tények jogerejének el nem ismerését.⁵ Szerinte az a közigazgatási intézkedés, amely jogszabály alapján létesült, „a jogszabály teljes érvényesüléséig” nem emelkedhet anyagi jogerőre. Ha a fél által szerzett jogokról van szó, akkor mérlegelés tárgya a közigazgatási aktus esetleges megváltoztathatósága. Krisztics állásfoglalásai a különböző aktusok jogerejét illetően lényegében az említett két megoldáson belül marad. Baumgarten Nándor az anyagi jogerőt kirekeszti a nem érdemleges intézkedések és kontenciózus eljárás nélkül keletkezett határozatok köréből, továbbá ha a fél nem szerzett jogaira hivatkozik.⁶ Baumgarten tehát az anyagi jogerőt az államigazgatási aktusok szűkebb körére korlátozza. A jogerő intézményével a fél jogait helyezi előtérbe. Tomcsányi Móric abból az alapvető nézőpontból indul ki, hogy a közigazgatási jogviszony az államigazgatási szerv és az egyesek között valamely közügy elintézése alkalmával jön létre. Ebből folyik, hogy a közigazgatási intézkedéseknek, amelyek a közigazgatási jogviszonyokat megteremtik, elvileg nem sajátja a jogerő, s nevezetesen az anyagi jogerő.⁷ A közigazgatási hatósági eljárás tárgya közügy, a közügynek szigorú, törvényszerű elintézése pedig közérdekű követelmény, mely a felek akaratától jórésben független.⁸ Tomcsányi az igazgatási aktusok jogerejét csak arra az esetre ismeri el, ha az ügy természete szerint a közigazgatási bírói jogvédelem lenne kívánatos, de azt a tételes jog nem biztosítja. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a közigazgatási aktusok jogerővel nem rendelkezhetnek, mert ha a tételes jog a bírói jogvédelmet nem adja meg, az aktus bírói elbírálás alá nem is kerülhet. Ereky István általános szabályként megállapítja, hogy a diszkrecionális hata-

¹ *Becquet*: Répertoire du droit administratif. Paris, 1891. VIII. köt. 1481. sz. cikk. 412. old. (Ld. Krisztics Sándor: A jogerő hasárai és érvényesülésének korlátai a közigazgatásban, Bp., 1915. 53. old.)

² *Block*: Dictionnaire de l'administration française. 1905. I. köt. 658. old. (Ld. Krisztics: i. m. 53. old.)

³ *Concha Győző*: Politika, II. köt. Bp., 1905. 108. old.

⁴ *'Sigmond Andor*: A közigazgatási eljárás vezérfonala. Bp., 1904. 363. old.

⁵ *Krisztics S.*: i. m. 99. old.

⁶ *Baumgarten Nándor*: Jogerő a közigazgatási eljárásban. Bp., 1917. 29. old.

⁷ *Tomcsányi Móric*: A magyar közigazgatási jog alapintézményei. Bp., 1926. 220. old.

⁸ *Uo.*, 227. old.

lommal hozott határozatok jogerőre nem emelkedhetnek.¹ A nem diszkrecionális jogkörben hozott aktusok esetében viszont az általános szabály éppen az ellenkező, azaz az, hogy az aktusok a jogorvoslatról való szabályszerű lemondás, a jogorvoslatok elmulasztása vagy kimerítése esetén jogerőre emelkednek.² Megjegyzi azonban, hogy a jogerőre emelkedés nemcsak attól függ, hogy az aktus jogorvoslattal megtámadható-e vagy nem, hanem attól is, hogy az aktus hivatalból visszavonható-e vagy sem. A visszavonható aktusok ugyanis jogerőre nem emelkedhetnek. Magyary Zoltán szerint a hatóság a határozatát visszavonhatja, módosíthatja, ha a körülmények, amelyek alapulvételével azt kiadta, megváltoztak, sőt akkor is, ha a hatóság nézete változott meg a tények megítélése vagy a jogszabály magyarázata tekintetében. A magánfél is kérheti a hatóság valamely ránézve hátrányos határozatának visszavonását, vagy módosítását, hogyha közérdek a határozat fenntartását nem indokolja. Magyary ily módon a tényleges helyzetnek megfelelőbben, általános szabályként a közigazgatási határozatok megváltoztathatósága, azaz az anyagi jogerő tagadása mellett foglal állást.³

A *burzsoá nézetek* általánosítható közös vonása az, hogy az anyagi jogerő érvényesülését nem ismerik el, vagy csak szűk területre korlátozzák. Az aktus megváltoztatásának jogát a hatóságnak biztosítják, tőle teszik függővé. A fél azonban az irányába ható alaki jogerőnél fogva a maga részéről a hatósággal szemben igényt nem támaszthat arra, hogy az köteles lenne az aktus megváltoztatása tárgyában eljárni. A fél kezdeményezése tehát a hatóságra kötelezettséget nem ró.

2. A *felszabadulás utáni magyar* irodalomban a jogerő kérdésével Szamel Lajos foglalkozik behatóan. Megállapítja, hogy az államigazgatási aktusokat illetően a teljes megváltoztathatatlanság szemlélete nem tartható fenn és a teljes anyagi jogerőt el kell vetni.⁴ A megváltoztathatatlanság problémája csak olyan államigazgatási ügyekben élő probléma, amelyekben az aktus olyan tényálláson alapul, melynek változása nem következhet be, illetve az ügy természeténél fogva az aktus szempontjából közömbösen állhat be.⁵ A megváltoztathatatlanság problémája az államigazgatási aktusok aránylag szűk körére korlátozódik. Az anyagi jogerőről az államigazgatásban tehát általános szabályként nem beszélhetünk. A közigazgatási aktusok alaki jogerejét illetően azonban a szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy ezt az intézményt a közigazgatási eljárásban fenn kell tartani, mert azt éppen a közfeladatok megoldása követeli meg.⁶

Az *új lengyel* jogirodalomban a jogerő kérdésében Emanuel Iserzon, Henrik Groszyk és Antony Slominsky közös munkájukban foglalnak állást.⁷ Nézetük abban összegeezhető, hogy ha a jogerőt helytelen igazgatási aktusok hatályon kívül helyezésének vagy megváltoztatásának akadályaként ismer-

¹ Ereky István: Közigazgatási jogi jegyzetek. Szeged, 1931. 212. old.

² Uo., 213. old.

³ Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. Bp., 1942. 621. old.

⁴ Szamel Lajos, id. kandidátusi értekezés, 49. és 53. old.

⁵ Uo. 57. old.

⁶ Uo. 50. old.

⁷ Iserzon, Emanuel—Groszyk, Henrik—Slominsky, Antony: Az igazgatási aktusok elleni jogorvoslat joga. Tanulmány a lublini egyetem 1954. évi évkönyvében. (Hozzáférhető az Állam- és Jogtudományi Intézet fordítási anyagában, 47. old.)

nénk el, ez nem lenne összhangban a törvényesség követelményével, a kritika és önkritika elvével.

Az új csehszlovák jogirodalomban Josef Panírek az anyagi jogerő kérdésében megállapítja, hogy az államigazgatási aktusok anyagi jogerejét elismerni nem lehet. „A burzsoá »törvényességnek« ez az elve a népi demokratikus államban természetesen nem állhat meg, mert egyenes ellentétben van a szocialista törvényesség elvével” mondja.¹

A rendelkezésünkre álló szovjet jogirodalom tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy a szovjet jogrend az államigazgatási szervek aktusait illetően általános szabályként sem az alaki, sem az anyagi jogerőt nem ismeri el. A szovjet államigazgatási aktusok általános szabályként személyi, időbeli és tárgyi korlát nélkül bármikor megtámadhatók, jogsérelem megállapítása esetén pedig az államigazgatási szervek kötelesek a jogsérelmet orvosolni. E szabálytól egészen kivételes esetben térnek el csupán.²

3. A közigazgatási jog területére a jogerő intézménye a polgári perjogból került át és abból a szemlélethől fakadt, hogy a fél jogait és érdekeit csak a jogerő intézményével lehet teljessé tenni és biztosítani. Ez a burzsoá szemlélet azonban megtévesztő, valótlan. A burzsoá államban a burzsoázia jogait és érdekeit nem a jogerő intézményével, hanem az államigazgatásra gyakorolt hatásával, az államigazgatási szervezet kézbentartásával, osztálykapcsolatain keresztül biztosítja. A jogerő az ellentétes osztályok relációjában csupán a jogbiztonság látszatát keltő intézmény. Az uralkodó osztályok körébe tartozók ugyanis a rájuk sérelmes aktusok megváltoztatására az említett viszonylatban az államigazgatási szervezet révén külön eszközökkel, „hivatalból” bármikor képesek, a dolgozók részére viszont a jogerő korlátot állít.

A szocialista államban az államigazgatás működése társadalmi feladatok, közcélok megoldására, a legszélesebb társadalmi érdek kielégítésére irányul. A fél egyéni érdeke és a társadalmi érdek a szocialista jogrendben egységet képez. Ebből folyik, hogy a fél egyéni jogát nem helyezhetjük a társadalmi érdekek fölé, de következik az is, hogy a társadalmi érdekeket kifejező jogszabályokat oly módon kell alkalmazni, hogy az állampolgárok jogai sérelmet ne szenvedjenek.

A jogerő elismerése az állami feladatok megvalósítását, a jog erkölcsi tartalmának érvényrejutását nehezíti. Nem képzelhető el, hogy azokban az esetekben, amikor az állam az állampolgárt vagy az állampolgárok csoportját valaminek a megtételére, abbahagyására vagy túrésére kötelezi és kötelező rendelkezése a felet, vagy éppen az állami szervet jogosulatlanul előnyös vagy hátrányos helyzetbe hozza — a tett intézkedés a határozat jogerejére való hivatkozással megváltoztathatatlan legyen. Az ilyen határozat megváltoztathatatlansága nemcsak a társadalom és a jogosulatlanul előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetbe került fél viszonylatában kifogásolható, hanem az állampolgárok között is bizonyos egyenlőtlenséget idézhet elő.

Az államigazgatási eljárás szabályként egyoldalú eljárás. Az államigaz-

¹ Panírek, Josef: Az igazgatási ügyekben való eljárás új elvei. (Szocialisztická Zakonnost, 1955. évi 8. szám. Intézeti fordítási anyag, 10. old.)

² Ld. e tárgyban I. I. Jevtyihijev—V. A. Vlaszov: Államigazgatási jog. Moszkva, 1946. 130—144. old. — Sz. Sz. Sztudenyikin: Szovjet államigazgatási jog. Bp., 1951. 148—151. old. — Sz. Sz. Sztudenyikin—I. I. Jevtyihijev—V. A. Vlaszov: A Szovjet-unió államigazgatási joga. Moszkva, 1950. 221—255. old. (Egyetemi tankönyvek.)

gatási szervek aktusait egyoldalúan, a kötelezettek vagy jogosítottak közreműködése nélkül, a dolgozók érdekében, társadalmi célkitűzések megvalósítására hozzák. Nyilvánvaló, hogy aktusaik ellen az állampolgárokat és szervezeteiket hatásos jogvédelmi és egyben ellenőrzési eszközökkel is fel kell ruházni. A szocialista állam lényegéből folyik, hogy a szervei által előidézett jogsérelmeket személyi, időbeli és tárgybeli korlátozás nélkül korrigálja. A jogerő intézménye jogsérelmet konzervál. Lehetetlenné teszi ugyanis, hogy a jogsértő határozatokat az államigazgatási szerv éppen a sérelmet szenvedőnek a kezdeményezésére kötelezően felülvizsgálhassa, hogy az okozott jogsérelmet feloldja. A jogsérelm a szocialista jogrendet sérti, a szocialista életviszonyokat lazítja, amelyeknek szilárdítását az államigazgatási szerveknek mindenekelőtt szolgálniuk kell.

Azok, akik a jogerőt az államigazgatási eljárás területén is intézményesíteni kívánják, általában a polgári per gyakorlatát tartják szem előtt. Ez — véleményem szerint — eleve hibás kiindulási pont. Az államigazgatási tevékenység és az igazságszolgáltatás között rendeltetésbeli és működési formabeli különbségek vannak. A polgári perben konkrét jogvitát döntenek el. A közigazgatási aktus szabályként nem jogvitát dönt el. Az igazgatási szerv — amint az előző részben láttuk — aktusával más célokat szolgál. Az állampolgár helyzete az államigazgatási eljárásban s az államigazgatási aktusokkal szemben is más, mint a polgári perben. Az államigazgatási szerv rendelkezik, parancsot, jogosultságot állapít meg — a bíró ítélkezik. A polgári perben kiterjedt körben érvényesül a rendelkezési elv, az államigazgatási eljárás területén viszont csak rendkívül szűk körben van helye. Az államigazgatási szerv nincs kötve a felek előadásaihoz, tényállításaihoz. A felek által előadottakon és bemutatott bizonyítékon túl is köteles az objektív igazságot feltárni és az ennek megfelelő határozatot meghozni. Az államigazgatás területén az anyagi jogerő éppen az objektív igazság érvényesülésének a korlátja. Ez egyébként a polgári eljárásra is áll, bár ott a társadalmi következményei nem olyan nagyok és az objektív igazság feltárása általában kézenfekvőbb.

A burzsoá közigazgatásban — nézetem szerint — a jogerő intézményének a diszkrecionális jogkör területén van nagyobb jelentősége. Ott ugyanis a törvényességnek nincs szilárd, mérhető alapja. A jogerő az állami szervek „tekintélyének” megóvását szolgálja. A diszkrecionális jogkörben ugyanis az egymásnak ellentmondó határozatok kibocsátása elvileg ugyanabban az ügyben is korlátlanul lehetséges. Állásfoglalásom helyességét támasztja alá Krisztics Sándor is, amidőn megállapítja, hogy a jogszabály alapján létesült közigazgatási intézkedések addig anyagi jogerőre nem emelkedhetnek, amíg a jogszabály teljesen nem érvényesül.¹ A diszkrecionális jogkörben kiadott aktusok törvényessége nem állapítható meg, így a jogerő intézménye nélkül aligha teremthető meg a „törvényes” állapot, ami a jogszabályokon alapuló és a jogszabályok végrehajtását célzó aktusok esetében viszonylag könnyen elérhető. A burzsoá közigazgatási jog a diszkrecionális jogkörben kiadott aktusoknak biztosítja is a jogerőt, sok esetben a jogorvoslat teljes kizárásával. A burzsoá közigazgatási joggyakorlat ellentmond Ereky István fentebb ismertetett nézetének. A szocialista államigazgatásban, ahol a szervek a jogszabályok alapján azok végrehajtása érdekében járnak el, a törvényesség

¹ Krisztics, i. m. 100. old.

megállapításának, amint láttuk, szilárd ismervei vannak, amelyeket az államigazgatási szervek semmiféle jogintézménnyel nem kerülhetnek meg. Az államigazgatási eljárás területén nem lehet eleve meghatározni azoknak az aktusoknak a körét, amelyeket illetően a megváltoztathatatlanság általános szabályként ki lenne mondható. Az aktus időhöz kötöttsége, a jogszerzés ténye, vagy az eljárás kontenciózus jellege nem függetleníthető az aktus törvényességétől és az ehhez fűződő társadalmi követelményektől.

Az államigazgatási eljárásban az alaki és anyagi jogerő elismerése az állampolgárokat sújtja. Államigazgatási gyakorlatunkban ugyanis az államigazgatási szervek hivatalból visszavonhatják, megsemmisíthetik saját, illetőleg az alájuk rendelt szervek határozatait, ha azok jogszabályba ütköznek. Alkotmányunk és tanácestörvényünk az államigazgatási szervek elé e téren sem tárgyi, sem személyi, sem időbeli korlátot nem állítanak. A jogerő elismerésével az állampolgár az államigazgatási szervektől kötelezően nem igényelhetné saját kezdeményezése alapján az őt ért jogsérelem feloldását. A szocialista állam, amidőn államigazgatási szervei egyik szervezeti és működési alapelvének a szocialista törvényesség megtartását és megtartatását tekintti, az állampolgárok részére is a jogvédelem maximális eszközeit nyújtja. Olyan eszközökkel ruházza fel azokat, amelyek a jogsérelmek tényleges orvoslására megfelelőek. A polgári perben a helyzet más. Itt a bíróság minden fokon csak a fél- vagy alperes és egészen kivételes esetben az ügyész kezdeményezésére jár el a konkrét jogviták eldöntése céljából.

Hivatkozni szoktak arra, hogy a jogerő el nem ismerése a törvényes határozatok stabilitását veszélyezteti. Úgy vélem, a törvényes határozatok stabilitását a szocialista állam viszonyai között nem a jogerő intézménye biztosítja, hanem az a tény, hogy a határozat törvényes. A szocialista államigazgatási eljárásban azt kell biztosítani, hogy a törvényes határozatokat ne változtassák meg, a törvénysértőket viszont tegyék törvényessé. A szocialista államok számos olyan intézménnyel rendelkeznek, amelyeknek célja az állampolgárokat megillető jogorvoslati jog mellett éppen az említettek biztosítása. Ezen intézmények sorába tartozik az ügyészség, az állami külső és belső ellenőrzés, a társadalmi ellenőrzés és az állami alkalmazottak fegyelmi, anyagi és büntetőjogi felelőssége stb.

Felmerül a kérdés, hogy az alaki jogerő az államigazgatásban az anyagi jogerőtől független-e, továbbá hogy fenntartására szükség van-e?

Az alaki jogerő az anyagi jogerőtől az államigazgatásban sem választható el. Az alaki jogerő az államigazgatásban az állampolgár oldaláról nézve az aktus megváltoztathatatlanságát jelenti. Azt jelenti, hogy az állampolgár a maga részéről az aktus megváltoztatására kötelezően nem tarthat igényt. Az alaki jogerő tehát az állampolgárt megfosztja attól a jogtól, hogy a reá nézve sérelmesnek vélt aktus helyesbítését a rendes jogorvoslatok körében kérhesse. Az alaki jogerő ily módon az állampolgárt egyenlőtlen helyzetbe hozza az államigazgatási szervekkel szemben. Az alaki jogerő ugyanis az aktus megváltoztathatatlanságát illetően az államigazgatási szerveket nem köti. Így az az eset áll elő, hogy azok az aktusokat általános szabályként tárgyi, személyi és időbeli korlátok nélkül, hivatalból bármikor megváltoztathatják, a fél viszont saját érdekében kötelezően erre nem tarthat igényt. Ez a koncepció nem felelhet meg a szocialista törvényességnek, nem eredményezheti az állampolgárok és az államigazgatási szervek megfelelő együttműködését,

éppen az állami feladatok helyes, a törvényesség követelményeinek megfelelő megoldását.

Az államigazgatási eljárásban alaki jogerőnek csak kivételesen van helye. Nevezetesen akkor, ha a közigazgatási szerv aktusa ellen jogszabály bírói szervekhez enged jogorvoslatot, továbbá ha államigazgatási szerv határozata tárgyában államhatalmi szerv döntött. Ez esetekben a jogsérelem további orvoslása az államigazgatási szervek hatásköréből a bírói, illetőleg az államhatalmi szervek hatáskörébe tevődik át, így az aktus megtámadhatósága az államigazgatási szervek előtt befejezést nyert. S ennyiben az államigazgatási szervek oldaláról nézve az aktus anyagilag is jogerőssé válik, mert azok ugyanazon tényállás alapján azt többé nem változtathatják meg. Jogerőt kivételesen jogszabály is konstituálhat. Az aktus megváltoztathatatlansága az elévülés intézményével is biztosítható.

A fentebb kifejtettek *összegezéseként* általános szabályként megállapítható, hogy az államigazgatási eljárás területén fontos jogi érdek veszélyeztetése nélkül sem az alaki, sem az anyagi jogerő nem ismerhető el. Kivételes esetben azonban főként a polgárok személyi státusa körében, de egyéb körben is elképzelhető a jogerő. Az államigazgatás területén a jogerő biztosításának szükségességét és módját is a jogszabályok alkotása során esetenként konkrétan kell megvizsgálni és ennek megfelelően esetileg kell abban állást foglalni.

Az államigazgatási eljárásban az alaki jogerő helyére az államigazgatási aktusok végrehajthatósága lép. Az államigazgatási jogi gyakorlatunkban ténylegesen jelenleg is ez a helyzet. Bár jogszabályaink némelyike ismeri a jogerő intézményét, ennek azonban — attól eltekintve, hogy az aktus végrehajthatóságát a fellebbezés előterjesztésére nyitva álló időpontig, határidőn belül előterjesztett fellebbezés esetén pedig az előterjesztett fellebbezés elintézéséig elodázza — csupán formális jelentősége van. A dolgozók az 1954. évi I. törvényen alapuló panasszal az államigazgatási aktust minden korlátozás nélkül általános szabályként bármikor megtámadhatják. Az államigazgatási szervek pedig jogsérelem észlelése esetén a jogsérelem feloldása tárgyában kötelesek érdemben dönteni.¹

Az államigazgatási aktusokat illetően, minthogy a jogerő sem elvileg, sem gyakorlatilag nem érvényesül, az ún. kötött jogorvoslati rendszer elvesztette jelentőségét. Nézetem szerint ugyanis általános szabályként az állampolgárok tárgyi, személyi, időbeli és fórumrendszerbeli kötöttség nélkül megtámadhatják a jogsértő, vagy ilyennek vélt aktust. Jogrendszerünkben a jogsértő vagy jogsértőnek vélt aktus megsemmisítésére vagy megváltoztatására tett előterjesztést — függetlenül elnevezésétől — az arra illetékes államigazgatási szerv köteles tárgyalni és a megállapított jogsérelem feloldásáról intézkedni.

A jogerőnek az állampolgárok felé ható kötöttségei felszámolásával a mi államigazgatási gyakorlatunkban is szükségessé vált a következetesen szocialista jogorvoslati rendszer kialakítása, az, hogy az állampolgárok részére is biztosítsuk a törvényesség megtartásának és megtartatásának eredményes és jogilag jól rendezett eszközeit.

Toldi Ferenc

¹ L.1. az 1954. évi I. tv. 4. §-ának (1) bekezdését, 6. §-ának (2) bekezdését, valamint a 7. §-t.

Az állami követelés elengedésének tilalma és a kártérítés mérséklése a munkajogban

A közmeggyőződés szerint az állami igény érvényesítése *kötelező*. Az állam vállalatai nem mondhatnak le tetszésük szerint az igények érvényesítéséről, az állam követeléseit nem engedhetik el. Ez a helyes közfelfogás onnan ered, hogy az állami vállalat követelése a társadalmi vagyonhoz tartozik és a követelésről való lemondás a társadalmi tulajdon megőrzésének és gyarapításának alkotmányos kötelezettségével ellentétben áll.

Állami igény az állami vállalatnak a *dolgozóval szemben* keletkezett kártérítési igénye is. Az ismertetett közfelfogás ellenére azonban gyakran adott vitára alkalmat, hogy a munkajogi kártérítési igényt el lehet-e engedni, illetőleg mérsékelni lehet-e. Ez a kérdés állami vállalataink gyakorlati jogalkalmazásában nap mint nap felmerül, ezért alaposabb megvizsgálása feltétlenül indokolt.

1. Figyelemreméltó, hogy jogszabályaink az állami követelés elengedésének közmeggyőződéssé vált tilalmát kifejezetten nem mondják ki. Erre a tilalomra csak *következtetni* lehet. Mindenekelőtt tegyük vizsgálat tárgyává a kérdést érintő, elszórtan található lényegesebb rendelkezéseket, amelyek áttekintése után mozaik-szerűen rajzolódik ki előttünk az elengedés tilalma. Az állami vállalatról szóló 1950. évi 32. számú törvényerejű rendelet 8. §-ának (2) bekezdése megállapítja, hogy az igazgató a vállalat működéséért egyénileg felelős. A (3) bek. szerint a kártérítési felelősség abban áll, hogy az igazgató köteles megtéríteni azt a kárt, amelyet a vállalatnak szándékosan vagy gondatlanságból okozott.

Nem kétséges, hogy az egyes követelésekről való lemondás a vállalatnak anyagi kárt jelent. Ha az elengedés kifejezett nyilatkozattal történik, akkor ez a károkozás szándékosnak tekinthető, ha pedig az igény érvényesítésének elmulasztásával, akkor az eset körülményeitől függően szándékos vagy gondatlan károkozással állunk szemben.

Az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelezettségeiről szóló 1077/1954. (IX. 21.) számú minisztertanácsi határozat tartalmilag bővebben jelöli meg az igazgatói felelősség körvonalait. A határozat II/1. pontja többek között kimondja, hogy az igazgató felelős a kezelésére bízott állami vagyon megőrzéséért, rendeltetésszerű kezeléséért, karbantartásáért és gyarapításáért. Nyilvánvaló, hogy a lemondás a követelésről ezekkel a vagyonkezelési előírásokkal ellentétben áll. Közvetett módon ugyan, de az ismertetett rendelkezéseknél kifejezettebben lehet a joglemondási tilalomra következtetni a vállalati főkönyvelőről szóló 125/1951. (VI. 7.) M. T. sz. rendeletből. A rendelet 6. § (1) bekezdésének e) pontja szerint a főkönyvelő felelős a vállalat követeléseinak érvényesítéséért, amiből az elengedés tilos volta világosan következik.

Más oldalról világítják meg a kérdést a szállítási szerződés szabályozásáról szóló rendelkezések. Az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. r. 26. §-ának (1) bekezdése szerint a szállítási szerződésből eredő igényt a jogosított a jelentéktelen esetek kivételével érvényesíteni köteles. Ez a rendelkezés nemcsak a kötbérigényre, hanem a szavatossági és a kártérítési igényekre is áll.

2. A felsorolt valamennyi szabály pozitív magatartást ír elő, kimondja, hogy az igazgató és a főkönyvelő felelős a helyes gazdálkodásért, megállapítja, hogy a vállalat köteles az igényt érvényesíteni stb. Ezek a rendelkezések átfogó jellegükre való tekintettel nem juthatnak el odáig, hogy bizonyos magatartást — esetünkben a *joglemondást* — megtiltsák. A tilalomra tehát — a parancsok tartalmából — csak következtetni lehet.

Vannak azonban elszórtan olyan jogszabályaink is, amelyek — szűkebb körben — az állami vállalat gazdálkodásával kapcsolatosan tilalmat állítanak fel. Így az 1989/1948. G. F. számú határozat kimondja az adományozási tilalmat. Eszerint állami vállalatok más szervezetek vagy személyeknek jótékonyági vagy kulturális célra ingyenes juttatásokat, szolgáltatásokat, pénzadományokat nem nyújthatnak. A tilalom egyebek között kiterjed a vállalat termelvényeinek, szolgáltatásainak a rendes kereskedelmi szokásoktól eltérő kedvezményekkel való nyújtására is.

Az adományozás ingyenes szolgáltatás; a kedvezményes juttatás természeténél fogva ehhez hasonló: az ajándékozással vegyes ügylet, *negotium mixtum cum donatione*. Az adományozás tilos voltából — következtetés útján — ismét csak megállapíthatjuk a követelés elengedésének tilalmát. Az elengedés ugyanis, ha nem is azonos az adományozással, de azzal rokon. Adományozni — ha a G. F. határozat erről nem is emlékezik meg — végső sorban a követelés elengedésével is lehet.

3. Az ismertetett rendelkezések kivétel nélkül államigazgatási, közelebbből gazdasági igazgatási szabályok. Nem érintik az állami vállalatnak — mint a polgári jog alanyának — más *polgári jogi alanyokkal* kapcsolatos jogviszonyát. Kifelé nem korlátozzák az állami vállalat rendelkezési jogát a követelésről. Nem is korlátozhatják, hiszen az állami vállalat jogi személy, amely törvényes képviselője, az igazgató — vagy az általa aláírási joggal felruházott személyek — közbenjöttével jogokat sze-

rezhet és kötelezettségeket vállalhat, tehát — a polgári jogi szabályok szerint — joglemondó nyilatkozatot is tehet. A polgári jog szerint ugyanis nincs akadálya annak, hogy a jogosított fél a követelésről lemondjon. A joglemondásnak számos módja ismeretes. Az elengedési szerződéssel a felek a követelést megállapodás útján szüntetik meg. Bírói gyakorlatunk a szerződési alakot nem is követeli meg, megelégszik a hitelező egyoldalú elengedő nyilatkozatával. Bár a lemondás, mint a követelésről való rendelkezés természetét szerint jogügylet, a bírói gyakorlat gyakran a joglemondás következményeit tűzi bizonyos mulasztásokhoz is. Elveszti például követelését az, aki jogának érvényesítésével indokolatlanul hosszú ideig késlekedik és ezzel az utaló magatartásával az adóst olyan helyzetbe hozza, hogy az jóhiszeműen úgy rendezkedik be, mintha kötelezve nem volna.

Az állami vállalat által tett joglemondó nyilatkozatot tehát kifelé a polgári jogi szabályok szerint kell elbírálni, befelé azonban — azzal a vállalati dolgozóval szemben, aki a tilalmat megszegte — a joglemondás a felelősség érvényesítéséhez vezet.

4. Az állami kártérítési igény sajátos faja a *dolgozók anyagi felelősségrevonásából* származó követelés.

Vajon ezt el lehet-e engedni, illetőleg mérsékelni lehet-e?

A kérdés a gyakorlatban azoknak a cselekményeknek a körében merül fel, amikor a dolgozó a Mt. V. 191. §-ának (1) bekezdése alapján az okozott kárért teljes anyagi felelősséggel tartozik. Egy példa: a gépkocsivezető 3 db. nagyobb méretű gépet szállított 3.5 tonnás gépkocsijával Budapestről Miskolcra. A gépeket a szállító vállalat alkalmazottai a gépkocsira nem szakszerűen rakták fel, ennek következtében azok elmozdultak, a síkos úton az egyik kanyarban a gépkocsi hátsó része megcsúszott és a magas útpadkáról az árokba fordult. Emiatt a gépkocsiban és a gépekben 13.286 Ft összegű kár esett. A gépkocsivezetőt a járásbíróság 1954 ja-

nuárjában társadalmi tulajdon rongálása miatt 6 havi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélte s egyúttal kötelezte a teljes károsszeg megtérítésére. A gépkocsivezetőt a vállalat kísértő nélkül küldte el. Felelőségét a bíróság abban látta megállapíthatónak, hogy az előírt 15 km helyett 20—25 km-es sebességgel közlekedett. A gépkocsivezető, aki a kiszabott kártérítési összegből mintegy 4300 Ft-ot már megfizetett, a hátralékos kártérítési követelés elengedését kéri. Arra hivatkozik, hogy a kapott részletkedvezmények mellett is, több mint négy évig terhelné a fizetési kötelezettség, ami súlyosnak mutatkozik jelenlegi alacsony fizetése mellett, és hosszú időre családja anyagi helyzetét is hátrányosan érintené.

A gépkocsivezetői foglalkozás körében számos hasonló esetet lehetne ismertetni, de a mérséklésre indokoltan tarthatnak számot más munkakörben és más tényállással előidézett károkozási esetek is.

5. A méltányosság feltétlenül megkívánja, hogy a vállalat igazgatója a *kártérítés mérséklését* megfontolás tárgyává tegye. Az állami vállalat kártérítési igénye azonban állami követelés s így azt elengedni eddigi fejtegetéseink szerint nem lehet. Vizsgálódásunk tehát abba a helyzetbe került, mint Goethe bűvészinasa, aki felkeltette a szellemeket s nem tud szabadulni tőlük. Megállapítottuk az állami igény elengedésének államigazgatási tilalmát s ez akadályokat gördít a munka jogviszonyai között annyira indokolt méltányosság érvényesülése elé. Pedig kétségesnek látszik, hogy a Munka Törvénykönyve alkotójának szándéka az lett volna, hogy ilyen esetekben kivétel nélkül elzárja a kártérítési követelés méltányos mérséklésének útját. Mi tehát a törvény szándéka?

6. Mint fentebb már utaltunk rá, a Mt. V. 191. §-a szerint a dolgozó a teljes kárért csak akkor felelős, ha azt szándékos magatartása (cselekménye vagy mulasztása) idézte elő, vagy ha károkozó magatartás egyébként is bűncselekménynek minősül s emiatt a bíróság a dolgozót jogerősen el-

ítélte. Egyéb esetben legfeljebb egyhavi alapbérének 15%-a erejéig felel még akkor is, ha egy naptári hónapon belül több kárt okozó cselekményt követett el. A törvény ezzel a rendelkezéssel a polgári jogban irányadó korlátlan kárfelelősséggel szemben a kevésbé felróható esetekre lényegesen *korlátozni kívánja* a kártérítés mértékét. A kártokozó cselekmények nagyobb részére tehát — amelyeknél egyszersmind a vétkesség foka is csekélyebb — a törvény maga, ipsa lege mérsékli a kártérítést azzal, hogy megtiltja az egy havi alapbér 15%-ánál magasabb kártérítés kirovását. A szabályozás célja a dolgozók túlságos anyagi megterhelésének elkerülése.

A korlátozott anyagi felelősség intézményében a nevelés, a javítás és a megelőzés gondolata jut kifejezésre; csak szűkebb körben szolgálja a korlátozott felelősség az államot ért kár megtérítésének érdekeit. A Munka Törvénykönyve tehát az enyhébb kártérítési esetek körében nemcsak hogy indokoltnak és lehetőnek tartja a kártérítés mérséklését, hanem — kényszerítő, kogens rendelkezéssel — tilalmat állít fel a dolgozók kereseti viszonyai szerint előírt viszonylag alacsony értékhatárt meghaladó kártérítés kirovására. De nem rendeli el ugyanazt a tilalmat a szándékos, és a bűncselekménnyel előidézett károkozás eseteire, hanem kimondja, hogy ilyenkor a dolgozó a „teljes kárért felel”.

Az a kérdés, hogy a „teljes” felelősség érvényesítése kötelező-e vagy pedig a vállalat igazgatója indokolt esetben mérsékelheti-e a kártérítés összegét.

7. A kérdés megoldása felé vezető úton kitérőt kell tennünk. Világosan látnunk kell: *kérdésünk* nem az, hogy a teljes anyagi felelősségről szóló rendelkezés kényszerítő vagy engedő (kogens vagy diszpozitív) szabályozás-e.

A Munka Törvénykönyvének rendelkezései túlnyomórészt kogens jellegűek. Erre figyelemmel a szabályozás azt a rendszert követi, hogy kifejezetten megjelöli azokat a rendelkezéseket, amelyek jellege diszpo-

zitiv. Ilyen megjelölés hiányában a szabály kogens. Így például a Mt. 31. §-ának (1) bekezdése szerint a felmondási idő 15 nap. A törvény külön nem tiltja meg, hogy a felek szerződéssel eltérő felmondási időben állapodjanak meg, mégis nyilvánvaló, hogy sem a vállalat nem köthet ki rövidebb, sem a dolgozó hosszabb felmondási időt. A Mt. 50. §-ának (1) bekezdése megállapítja, hogy a dolgozót naptári évenként 12 munkanap alapszabadság illeti meg. Külön tilalom hiányában is nyilvánvaló, hogy a felek az alapszabadság mértékét eltérően nem rendezhetik. A Mt. 118/A. §-a szerint a munkaviszony a munkábalépés napjával kezdődik, kivéve, ha a munkaszerződés más időpontot jelöl meg. A törvény az eltérő megállapodás lehetőségét itt külön kifejezésre juttatja. Ugyanez a helyzet a Mt. 18. §-a esetében. Ennek (1) bekezdése megállapítja, hogy a munkaszerződésben meg kell határozni a dolgozónak a bérét és munkakörét, a (2) bekezdés pedig külön hozzáteszi, hogy a felek megállapodhatnak abban is, hogy a dolgozó több munkakörbe tartozó munkát fog végezni.

A Mt. V. vizsgálódásunk tárgyát képező 191. §-ának (1) bekezdése külön lehetőséget az eltérő megállapodásra nem biztosít. Ebből nyilvánvaló, hogy a munkaszerződésben nem lehet a dolgozó anyagi felelősségének mértékét sem korlátozni, sem fel-emelni. A rendelkezés világosan kogens jellegű. Ez egyébként nemcsak a törvény kifejezésének módjából, hanem a dolog természetéből is következik.

A kérdéssel — ha nem is kifejezetten ebben az értelemben — a bírói gyakorlat is foglalkozott. A Fővárosi Bíróság 48. Pf. 33.387/1953/7. sz. ítéletében megállapítja, hogy a leltárhiányért való felelősségre vonatkozó jogszabályok kényszerítő jellegűek, ezért a jogszabályban meghatározott felelősség mértéke a felek megállapodásával sem fel nem emelhető, sem le nem szállítható. Az ítéletből kifejezésre jutó álláspont nyilvánvalóan nemcsak a kereskedelmi és raktári dolgozó különös kárfelelősségére, hanem az általános mun-

kajogi anyagi felelősség eseteire is vonatkozik. A rendelkezés kogens természete azonban a kártérítés mérséklésével, illetőleg elengedésével nincs összefüggésben.

A Legfelsőbb Bíróság Pf. V. 23.443/1953/21. sz. ítélete abból a körülményből, hogy a vállalat a dolgozó által okozott kár összegét a dolgozóval szemben a károkozást követő mintegy másfél évi munkaviszony alatt nem érvényesítette, sőt a dolgozó távozása után neki olyan igazolást szolgáltatott ki, hogy a vállalattal szemben tartozása nincs, azt állapította meg, hogy a vállalat a követelést elengedte. Ez az ítélet azokat a megállapításainkat is alátámasztja, hogy az elengedés tilalma csak belső szabály, amelynek a vállalat és a dolgozó közötti jogviszonyban nincs jelentősége.

8. A jogalkotó szándékának vizsgálatánál odáig eljutottunk, hogy a törvény az enyhébben felróható károkozásoknál a dolgozók anyagi megterhelésének elkerülése érdekében megtiltotta a teljes anyagi felelősség érvényesítését. A szándékos és nem szándékos, de bűncselekménnyel előidézett károkozás az esetek túlnyomó részében súlyosabb megtérülés alá esik, mint a nem szándékos és nem bűncselekménnyel okozott kár. Lehetnek azonban olyan esetek is, amikor a felróhatóság a *határvonalon* mozog. Ilyen esettel állunk szemben akkor, ha a szándékos károkozás nem bűncselekménnyel történt és a szándékosság a gondatlanság határát súrolja.

Közel áll a korlátozott felelősség alá tartozó esetek csoportjához az is, amikor a kárt gondatlan bűncselekménnyel okozták és a bíróság csak igen enyhe büntetést — mondjuk pénzbüntetést, felfüggesztett börtönbüntetést — látott a dolgozóval szemben alkalmazhatónak. Ezekre az esetekre a törvény ugyan már nem írja elő a teljes anyagi felelősség érvényesítésének tilalmát, de ebből még nem lehet arra következtetni, hogy a törvényalkotó szándéka ezzel, az eset körülményeire tekintet nélkül, minden esetben a teljes anyagi felelősség maradéktalan érvényesítése lett volna.

A korlátozott anyagi felelősség jogszabályi megállapítása a méltányosság gondolatán alapszik. A törvényalkotó a nem szándékos és nem bűncselekménnyel előidézett károkozásoknál — a károkozás egyéb körülményeit figyelmen kívül hagyva — kivétel nélkül minden esetben indokoltnak látta a felelősség korlátozását. Ebből az következik, hogy a törvény szándékával nem állhat ellentétben a másik káreseti csoporthoz tartozó károkozásoknál a kártérítés eseti mérséklése, ha a méltányosság azt valóban indokolttá teszi. A törvény nyilvánvalóan azért fogalmazta meg mondanivalóját kogens szabály alakjában, hogy ezzel kizárja a teljes anyagi felelősség előzetes, szerződési korlátozását. Ilyen esetben ugyanis a méltányosság fogalmilag nem érvényesülhet. Méltányosság alkalmazásának szükségessége csak utólag, a konkrét eset körülményeitől függően merülhet fel.

9. A törvényalkotó szándéka nem lehetett az, hogy a szabályozással a kártérítés méltányos mérséklését megakadályozza. Ez azonban felveti azt a már érintett kérdést, hogy az állami követelés elengedésének általános tilalma a mérsékléssel *miként egyeztethető össze*. Az elengedési tilalmat államigazgatási jellegű szabályokból vezettük le. Ezeket az államigazgatási rendelkezéseket nem a munkaviszonyt érintő, hanem polgári jogi szabályok kapcsán adták ki.

A munkaviszony azonban alapvetően különbözik a polgári jogi viszonytól. A károkozásból fakadó kötelemnek — a dolog természeténél fogva — más megítélés alá kell esnie, ha a kárt nem kívülálló, hanem a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozó okozta. Ez az eltérő megítélés nemcsak a polgári jogtól különböző törvényi szabályozásában jut kifejezésre, hanem érvényesülnie kell a kártérítési igény mérsékülésének elbírálásánál is.

Az állami vállalatnak az állam vagyoni szempontjait szem előtt kell tartania, de a munkaviszonnyal kapcsolatban jelentkező követelmények megkívánják, hogy

lehetősége legyen a kárt okozó dolgozó javára a kártérítési követelés méltányos mérséklésére is. A vállalatnak ugyanis figyelemmel kell lennie a károkozás felróhatóságának a fokára, az okozott kár összegére, a dolgozó családi és szociális viszonyaira. Emellett nem lehet kérdés, hogy a dolgozó miképp végzi munkáját és munkakedvére milyen befolyással lehet a méltányos mérséklés megengedése vagy megtagadása. Igen lényeges az is, hogy az anyagi felelősség intézménye a munkajogban — mint már említettük — elsősorban nevelő, javító és megelőző célokat szolgál, nem pedig pusztán az anyagi kár megtérítésének a gondolatát.

Nem célunk, hogy vizsgálat tárgyává tegyük, van-e követelés elengedésének a tilalma alól a munkajog területén kívül kivételnek helye s így nem vizsgálhatjuk azt sem, hogy a közületi szervek polgári jogi kártérítési igényének mérséklésére mennyiben van lehetőség. Ez a kérdés külön tanulmányozást igényel. Úgy véljük azonban, az elmondottak alapot szolgáltatnak annak megállapítására, hogy az állami követelés elengedésének a tilalma a dolgozók anyagi felelősségével kapcsolatban keletkezett állami igényre is vonatkozik, de — a vállalat és a dolgozó közötti munkaviszonyból következőleg — azzal, hogy a méltányosság által alaposan indokolt esetekben a kártérítési követelés mérsékelhető.

10. A munkajogi kártérítési igény mérsékülési lehetősége mellett természetesen hangsúlyoznunk kell, hogy ennek *csak kivételképpen* van helye. A főszabály az, hogy a kártérítést a törvény szerint megállapított határokon belül teljes összegben kell kiszabni. A gyakorlatnak gondos mérlegeléssel kell megállapítania azokat az eseteket, amikor a kivételt (a mérséklést) alkalmazni lehet. A mérséklés során az előbbieken felsorolt körülményeket összességükben kell elbírálás tárgyává tenni. Nem helyes pl. a mérséklés pusztán azért, mert a kártérítés összege magas, ha egyébként a felróhatóság nagyfokú és a mérsék-

lést a dolgozó anyagi viszonyai sem indokolják. A viszonylag csekély összegű követelést is mérsékelni lehet azonban, ha azt az összes körülmények valóban komolyan alátámasztják. A mérséklést alkalmazó szervnek tudatában kell lennie, hogy az állami igény érvényesítése kötelesség s ennél fogva a követelés mérsékléséért felelősséggel tartozik. Ennek körében számot kell adnia azokról a körülményekről, amelyek a mérséklést és a mérséklés fokát indokolták tették.

E tanulmány célja, hogy a gyakorlati jogalkalmazásnak adjon támpontokat. A munkaügyi gyakorlatban ugyanis a dolgozók anyagi felelősségének érvényesítése körében jelentős eltérések mutatkoznak. Sokhelyütt a követelést egyáltalán nem mérséklik abból a megfontolásból kiindulva, hogy a jogszabály erre nem biztosít lehetőséget, másutt. viszont mérsékelnek, de minden komolyabb megfontolás, a mérséklésre okot adó körülmények alapos vizsgálata nélkül. Mindkét szélsőséges gyakorlatot helytelennek tartjuk.

11. Álláspontunk *indokolásának alátámasztására* meg kell még emlékeznünk az iparvállalatok igazgatóinak jogairól és kötelességeiről szóló 1077/1954. (IX. 21.) sz. Minisztertanácsi határozat IV/12. pontjáról. Ez a következőképpen rendelkezik: „A vállalat követeléseinek érvényesítése terén meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy az igazgató minden esetben köteles legyen pert indítani tekintet nélkül az ügy körülményeire. A követelés mellőzéséből bekövetkező károsodás a vállalat terbére számolandó el.” A határozatnak ez a rendelkezése is jelzi a jogalkotónak azt a felfogását, hogy az állami igény elengedésének tilalmát nem tekinti kivételt nem ismerő rendelkezésnek.

Ez a szándék összhangban van azokkal a megállapításokkal, amelyeket a dolgozók anyagi felelősségéről szóló rendelkezések értelmezése során a kártérítés mérséklésének lehetőségéről tettünk. Az is kétségtelen azonban, hogy az olyan jogterületen, ahol az említett minisztertanácsi rendelkezés végrehajtásaként az igazgató az elengedésre kifejezett jogszabályi felhatalmazást nem kapott, ő maga — saját hatáskörében — a követelést nem mérsékelheti, illetőleg nem engedheti el.

12. Vizsgálódásunk befejezése előtt tehát választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mi az útja jelenleg a munkajogi kártérítési igény méltányosságon nyugvó, s fejtegetéseink szerint jogszerű, mérséklésének.

A Munka Törvénykönyve a mérséklés lehetőségéről nem emlékszik meg s így ezt sem rendezi. Vannak azonban a Munka Törvénykönyvének egyéb olyan rendelkezései, amelyek ingyenes juttatással kapcsolatos, tehát a joglemondáshoz hasonló kérdéseket szabályoznak. Az Mt. 56. §-ának (1) bekezdése szerint a rendkívüli — tehát a rendes szabadságot meghaladó, fizetett — szabadságot a miniszter engedélyezi. Az Mt. V. 154. §-a szerint a segély legmagasabb összege 500 Ft. A miniszter indokolt esetben a szakszervezet javaslatára a segély összegét — a vállalat segélykeretén belül — felemelheti.

E rendelkezések hasonlatosságára azt kell megállapítanunk, hogy a kártérítésnek méltányosságból való mérsékléséhez a miniszter hozzájárulása szükséges. Tekintettel arra, hogy az ismertetett rendelkezések nem a miniszter személyes hatáskörébe utalják a döntést, a miniszternek módja van arra, hogy a döntés jogát az általa megfelelőnek tartott minisztériumi szervre (pl. a miniszterhelyettesekre) ruházza át.

Kertész István

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság nemzetközi jogi szakbizottságának munkájáról

A már több mint egyéves múlta visszatekintő nemzetközi jogi szakbizottság — az Állam- és Jogtudományi Főbizottság határozata alapján 1954. október 16-án alakult meg — a magyar nemzetközi jogtudomány művelőinek idősebb, tapasztalt nemzedéke mellett egyesíti magában az e tudomány területén dolgozó fiatalabb kutatók nagy részét is. *Feladata, hogy összefogja a különböző intézmények keretében folyó nemzetközi jogi kutató munkát* és ennek érdekében éves és ötéves tudományos terveket dolgozzon ki, vitaüléseket, ankéteket szervezzen, gondoskodik az eredmények publikálásáról és egyes esetekben közvetlenül is megvitasson fontos és időszerű tudományos kérdéseket.

Már a szakbizottság első ülésén felmerült a *nemzetközi jogi dokumentáció* és a könyv- és folyóiratcsere kiszélesítésének, valamint a könyv- és folyóiratrendelések összehangolásának szükségessége a különböző tudományos intézmények között. A szakbizottság megkeresésére az Állam- és Jogtudományi Intézet a megküldött adatok alapján összeállította a tanszékekhez járó folyóiratok és az 1950 óta beszerzett nemzetközi jogi munkák összesített jegyzékét és megküldte a nemzetközi jogi tanszékek vezetőinek. Ez a tájékoztatás céljának megfelelt ugyan, az átfogó és magasabb szintű dokumentációt azonban természetesen nem pótolhatja. Megállapította a szakbizottság azt is, hogy a *nemzetközi magánjognak* a polgári joggal való szoros kapcsolata következtében e tudományág művelésének súlypontját a polgári jogi szakbizottság keretébe kellene áthelyezni. Ez a kérdés mindmáig nem oldódott meg kielégítő

módon, de kétségtelen, hogy csak a két szakbizottság szoros együttműködése hozhat ezen a téren megfelelő eredményt. A *publikációs nehézségek* — mint jogi életünk általános problémája — többször szóba kerültek a szakbizottság ülésein.

Az egyes tudományos problémák alapos és ugyanakkor szélesebb körű megvitatása érdekében szoros együttműködés alakult ki a szakbizottság és a Hajdu Gyula egyetemi tanár vezetése alatt álló nemzetközi jogi munkaközösség között. Közös rendezésükben tartotta meg 1955 februárjában Buza László „A légiforgalom nemzetközi joga és a légitérbe behatoló idegen katonai repülőgépek nemzetközi jogi helyzete” c. előadását, mely igen széles anyaggyűjtésre támaszkodva tárgyalta ezt a régebben oly sok feszültségre okot adó kérdést. Az előadást követő élénk vita során főleg a parti tenger jogi helyzetének és kiterjedésének problémája került előtérbe.

Ugyancsak a munkaközösség és a szakbizottság együttes ülésén számolt be Hajdu Gyula a Lengyel Tudományos Akadémia által Varsóban, 1955 áprilisában rendezett kongresszusról, amelyen a Magyar Tudományos Akadémia képviselőiben vett részt és a szuverenitás és a kollektív biztonság kapcsolatáról előadást is tartott. Beszámolójában¹ összegezte a kongresszuson elhangzott előadások és hozzászólások főbb pontjait és ismertette az ott résztvevő nemzetközi jogászokkal folytatott megbeszéléseinek eredményét. A szakbizottság és a munkaközösség tagjai egyaránt nagy öröm-

¹ Ismerteti Haraszi György: „A kollektív biztonság kérdéseinek megvitatása a Lengyel Tudományos Akadémia külön ülésszakán” címmel. (Jogtud. Közl. 1955. 7. sz.)

mel fogadták a szovjet és a népi demokratikus nemzetközi jogászok, valamint a nyugati országok haladó jogászaival való tudományos kapcsolatok kiépítésének hírért és hangsúlyozták, hogy mennyire szükséges a külföldi tudományos eredmények folyamatos ismertetése.

1955. október 1-én a Pécsi Akadémiai Napok keretében¹ rendezte meg a szakbizottság a népek, illetőleg a nemzetek önrendelkezési jogával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó ankétját. *Flachbarth Ernő*, az ankét előadója, referátumában a kérdés történeti fejlődését, a nemzeti szuverenitás és az állami szuverenitás viszonyát, valamint az ENSZ-nek az önrendelkezési jog érvényesítésére irányuló tevékenységét tárgyalta. Az önrendelkezési jog történelmi gyökerei a francia forradalomhoz és az amerikai függetlenségi háborúhoz vezetnek — állapította meg — a különválásig terjedő önrendelkezési jog elvének kitűzése és elméleti kidolgozása viszont már a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műve és ez az alapelv az Egyesült Nemzetek Alapokmányába való belefoglalás révén már tételes alapelve a mai nemzetközi jognak. A számos problémát felvető referátum élénk és tartalmas vitát eredményezett. A szerzőnek a kérdés történetére vonatkozó főbb megállapításai a felszólalók kivétel nélkül egyetértettek, a nemzeti és az állami szuverenitás viszonyával kapcsolatban kifejtett tételek azonban számos észrevételt, sőt ellenvetést váltottak ki. A vita során megállapították, hogy az állami szuverenitás — nemzeti szuverenitás problémája körül egységes, egyöntetű álláspont kezd kialakulni, ugyanakkor azonban több új tisztázásra váró elvi kérdés merült fel. Ezek között meg kell említeni a nemzetközi jogalany fogalmának és a nemzetközi jogalanyok körének problémáit, továbbá a nemzetközi jog normáinak természetét, mint amelyek fontosságuknál, központi jellegüknél fogva feltétlenül tisztázásra várnak.

Ez a körülmény tette indokolttá, hogy a szakbizottság következő, november 18-án tartott ülésén a *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*-ban a nemzetközi jog egyes elméleti kérdéseiről folytatott vitát vette vizsgálat alá. A nemzetközi jog alapja, a szocialista nemzetközi jog kialakulása, a nemzetközi közjog és a szuverenitás meghatározása voltak a folyóirat hasábjain lefolytatott vita középponti kérdései, tehát egy kivétellel csupa olyan kérdésről volt szó, amelyekkel a magyar nemzetközi jogászok is már régóta foglalkoznak. A négy kérdés túlságosan soknak bizonyult egyetlen vitaülés számára, a felszólalások azonban azt bizonyították, hogy hasonló ankétok rendezése mégis rendkívül célszerű és hasznos.

Összegezve: A nemzetközi jogi szakbizottság 1 évi munkája során következetesen és — hozzátehetjük — eredményesen törekedett arra, hogy a magyar nemzetközi jogtudomány szervező központjává váljék. A munkatervek és a dokumentáció kérdéseinek megvitatása mellett azonban érdemi tudományos munkát is végzett, amint azt különösen a sikeres pécsi ankét bizonyítja. A szakbizottság tehát nemcsak szervező központ, hanem *tudományos fórum* is, és a jövőben mindinkább ebbe az irányba kell törekednie. A vitaülések, ankétok ennek a fejlődésnek legbiztosabb és eddig is jól bevált eszközei.

Ennek leszögezése mellett azonban sajnálattal kell megállapítani, hogy az egyes szakbizottságok meglehetősen elszigetelten, egymás munkájáról aránylag kevés tudomást véve működnek. Kíváncsú, hogy köztük a jövőben szorosabb együttműködés, gazdagabb tapasztalatsere alakuljon ki és az elért módszerbeli és szervezési eredmények, amelyek a további tudományos sikerek előfeltételei, tudományos életünk közkincsévé váljanak.

Ezen gondolatok jegyében a későbbiek során folyamatosan visszatérünk a nemzetközi jogi szakbizottság munkájának ismertetésére is.

¹ Ld.: Jogtud. Közl. 1955. 11. sz.

Vita a Polgári jog I. Általános rész egyetemi jegyzetéről

1955. december 16. és 17-én a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara kibővített tanácsülésén az MTA állam- és jogtudományi Főbizottságának polgári jogi szakbizottságával közösen megvitaták a Polgári jog I. Általános rész egyetemi jegyzetét. A jegyzetet Világhy Miklós egyetemi tanár, a jogi tudományok kandidátusa írta. A vitában a kari tanács tagjain kívül a *budapesti jogi kar* polgári jogi és más tanszékeinek oktatói, a *Legfőbb Ügyészség* és a *Központi Döntőbizottság* képviselői, továbbá *bírák és ügyvédek* vettek részt. A vita tudományos mélységét és sikerét nagymértékben elősegítették Pólay Elemér egyetemi tanár „A magyar polgári jogi tankönyv általános részének rendszerezéről” és Kemenes Béla tanársegéd „Észrevételek a polgári jog című egyetemi jegyzet általános részéhez” címmel készített vitaindító tanulmányai.

A vita a következő főbb kérdések köré csoportosult.

1. A bírálók egyhangúan úgy találták, hogy a jegyzet anyaga általában szilárdan a *marxizmus—leninizmus tételeire épül*. A szerző a polgári jog általános tanait ezeknek az elveknek megfelelően fejtegeti s a jegyzetben mind a tartalom, mind a módszer vonatkozásában következetesen érvényesül a marxista—leninista jogszemlélet. A szerző állásfoglalása pártos, világosan rajzolja fel a szocialista jogfejlődés perspektíváját. Nem zárkózik el a vitás kérdések felvetésétől sem. Alkotó kritika alá veszi a burzsoá nézeteket, de nem takarékoskodik a bíráló szóval a szocialista jogtudományban fellelhető helytelen nézetek tárgyalásánál sem. Az általában elismerő megállapítások mellett a vita résztvevői rámutattak egyes fogyatékoságokra is. Így hangsúlyozták, hogy a jegyzet a polgári jog társadalmi funkcióit, a szocializmus építésében betöltött szerepét nem domborítja ki eléggé (Szilbereky). Mások (Nizsalovszky és Beck professzorok) a marxizmus vulgarizálását vélték felfe-

dezni a jogszabálytanban előforduló egyes pontatlan vagy nem teljesen kifejtett meghatározások esetében. Világhy Miklós válaszában idevonatkozó részében a megjegyzések jogosságát elismerte, Nizsalovszky Endre és Beck Salamon észrevételeire válaszolva azonban arra is rámutatott, hogy a polgári jogot az egyetem második évfolyamán oktatják és ebben az időszakban már feltételezhető a hallgatóknál alapos jogelméleti tudás, így egyes fogalmak egészen részletekig menő fejtegetése, magyarázása felesleges ismétlés lenne.

2. Azzal kapcsolatban, hogy a jegyzet megfelel-e az eléje tűzött *oktatási céloknak*, azaz hasznosan forgathatják-e a jogtanulók, nevel-e az elmélet és gyakorlat szoros összefüggéseinek felismerésére, szintén egyöntetű igen volt a válasz. Többen említett tettek azonban a jegyzet ez irányú fogyatékoságairól is. Szilbereky Jenő rámutatott arra, hogy a jegyzetet nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem a gyakorlati jogászok is felhasználják *kézikönyvként*, mint egyetlen olyan munkát, amely összefoglalóan tartalmazza a polgári jog általános részének szocialista kifejtését. Ezzel kapcsolatban — hangsúlyozta — hasznos lenne még több gyakorlati példát felsorolni, hogy minden egyes elméleti tétel világos, érthető, kézzelfogható legyen. A jegyzettel szemben állított eme követelményt az teszi különösen időszerűvé és fontossá, hogy egyes, a felszabadulás előtt végzett jogászok tudatába — mivel a szocialista polgári jogot tanulmányozni nem állott módjukban — nem mennek át zökkenőmentesen az új tételek. Weiss Emilia tanársegéd oktatási tapasztalataira támaszkodva elmondotta, hogy a jegyzet olyan fogalmakat és példákat is tartalmaz, amelyeket a II. éves joghallgató, mivel még róluk nem tanult, s a tananyag e részében részletes kifejtésre nem kerülhet-nek, egyáltalán nem vagy csak igen nehezen ért meg. Felhívta a szerző figyelmét, hogy az ilyenfajta anticipálást lehetőleg

kerülje el, illetőleg — ha röviden is — magyarázza meg az anticipált fogalmakat. Ezzel kapcsolatban Nizsalovszky professzor javasolta, hogy a tananyag végére *példatárat* kellene elhelyezni. Többen annak az óhajnak adtak kifejezést, hogy a Legfelsőbb Bíróság polgári jogi kollégiumának döntéseivel, mint a jogalkalmazási munka szempontjából igen fontos tényezőkkel külön foglalkozzék a jegyzet.

Világhy Miklós egyetértve a megjegyzésekkel, a javaslatok figyelembevételét ígérte és megjegyezte, hogy az egyetemen a gyakorlati órákon és konferenciákon mód van az anticipált fogalmak tisztázására, sőt ezt meg is kell tenni.

3. Élénk eszmecsere alakult ki az *általános rész* szükségességét illetően. E vonatkozásban különösen a rendszeres történeti fejlődést és az általános rész tárgykörét illetően igen alapos fejtegetéseket tartalmazott Pólay Elemér már említett tanulmánya. Pólay egyebek között a kódex- (legális) rendszer és az irodalmi (doctrinális) rendszer különbözőségének elvi indokaival foglalkozott. Megállapította, hogy míg a kódex rendszerét az határozza meg, hogy a kódex jogtételeket tartalmaz és célja, hogy a jogkereső egy helyen találja meg az azonos életviszonyokra vonatkozó szabályokat, az irodalmi feldolgozás az egyazon életviszonyra vonatkozó jogtételek belső összefüggéseit tárja fel és célja a törvényszerűségek kiemelése, azok osztályozása azért, hogy a jogot tanuló az újonnan szerzett ismereteket a gyakorlatban és a tudomány fejlesztésére felhasználhassa. Végeredményben tehát a legális és doctrinális rendszerezés kérdését a cél dönti el. A tanulmányíró igenlően válaszolt arra a kérdésre, hogy legyen-e általános rész a doctrinális rendszerben és néhány elvi szempontot is közölt arra vonatkozóan, hogy miféle módon kell ezt az általános részt megszerkeszteni. A jegyzet szerzője és a vita résztvevői egyetértettek abban, hogy a polgári jog doctrinális rendszere eltérően a kódex rendszertől nem nélkülözheti az általános részt.

4. Az általános rész tárgykörével kapcsolatos vita során a résztvevők különösen a *jogszabálytan*, a *jogügyleti tan*, a *jogellenesség tana*, valamint a *felhalálói és újítói jog* rendszerbeli elhelyezéséről folytattak élénk eszmecsereket. Szilbereky, Weltner és Antalffy elvtársak a jogszabálytan elhagyása mellett szólaltak fel, kifejtve, hogy jogszabálytan más jogi studiumokban, nevezetesen a jogelméletben és az államjogban tüzetes tárgyalás alá kerül, mégis Szilbereky és Weltner, s bizonyos értelemben Pólay is amellet foglalt állást, hogy a jogalkalmazás tanát — tekintettel a polgári jogi szabályok sajátosságaira — nem szabad az általános részből kihagyni. Sárándi Imre szerint bizonyos fokig a jogforrástannal is kell foglalkozni, mégpedig a jogszabályok lépesőzetességéről szóló burzsoa elmélet bírálatával kapcsolatban. A polgári jog anyagában nyílik a legnagyobb lehetőség a lépeső-elmélet tarthatatlanságának bizonyítására, különösen pedig a szerződés és a jogforrás fogalmainak elválasztására. Világhy Miklós úgy vélte, hogy a jogszabálytant egyelőre — míg a jogelmélet ezt a kérdést behatóbban nem tárgyalja — nem lehet egészen nélkülözni a polgári jog általános részében, bár kétségtelen, hogy ez a rész rövidíthető.

A polgári jog egyetemi jegyzetének jelenlegi rendszerében a jogügyletek és a jogellenesség tana a kötelmi jog általános részében van elhelyezve. Korábban ezeket a kérdéseket is az általános részben tárgyalták. Nizsalovszky és Pólay professzorok azt javasolták, hogy a jogügyleti tant és a jogellenesség tanát helyezték vissza az általános részbe. Nizsalovszky szerint a jogügyletek és a jogellenesség kérdéseinek a kötelmi jogban való elhelyezése félrevezető, mert úgy tűnik, mintha a jogügyletnek vagy a jogellenességnek csak a kötelmi jogban lenne szerepe, holott nem szabad megfedkezni azoknak a dologi jogban, az újítói és felhalálói jogban, valamint az öröklési jogban betöltött szerepéről. A vita eredményeként a jövőben már az általános rész-

ben fog sor kerülni a jogügyleti tan és a jogellenesség tárgyalására.

Az újítói és feltalálói jog elhelyezésével kapcsolatban *háromféle nézet* merült fel. Egyesek szerint az újítói és feltalálói jogot a polgári jog általános részében kell tárgyalni a személyiség általános védelmével egy fejezetben, tekintettel a védett érdek azonosságára. Ezzel ellenkező véleményt Csanádi György docens fejtett ki. Szerinte a szerzői, feltalálói és újítói jognak egyáltalán nincs helye az általános részben, hiszen más dologról van szó a személyiség általános védelménél és másról az említett esetekben. A könnyebb áttekintés kedvéért azonban meggondolható, hogy a személyiségi jogot nem volna-e helyesebb a szerzői, feltalálói és újítói joggal egy helyen tárgyalni. Asztalos László és Weltner Andor hozzászólásuk során kétségbe vonták a feltalálói és újítói jog polgári jogi jellegét. Véleményük szerint a feltalálói és újítói tevékenység alapja rendszerint a munkaviszony, éppen ezért a társadalmi viszonyok jogi szabályozása és e szabályozásnak tudományos feldolgozása a munkajog feladata.

A jegyzet szerzője szerint a feltalálói és újítói joggal mind a munkajog, mind a polgári jog tudománya foglalkozhat. A feltalálói és újítói jogot nem az általános részben, hanem különálló részben kell elhelyezni. Téves a személyiség általános védelmét azonosítani akár a szerzőt, akár a feltalálót vagy az újítót megillető védelemmel. Előbbi esetben a személyiség (ember, jogi személy) részesül védelemben, általában tehát a legszélesebb körben, míg az utóbbiaknál csak a szerző, a feltaláló, az újító, illetőleg ezek alkotásai. Éppen ezért a személyiség általános védelmét az általános részben kell tárgyalni, annál is inkább, mert demonstrálni kell azt, hogy nemcsak az ember cselekvési lehetősége (alanyi joga) részesül jogi oltalomban, hanem maga a cselekvő ember is. A feltalálói, újítói és szerzői jog külön önálló részben történő elhelyezését az is indokolja, hogy helytelen lenne a védelmet a találmány, a

szerzői alkotás stb. felhasználására vonatkozó intézményektől (licencia-szerződés-kiadói szerződés) elszakítani. Ezeket az intézményeket ugyanitt kell tárgyalni.

5. Sokáig időztek a vita résztvevői a polgári jog *alapelveinél* is. Vannak-e egyáltalán alapelvek, s ha igen, azok milyen jellegűek, csak tudományos vagy normatív értékük van-e — vetette fel a kérdést Bólya Lajos. Réczei László szerint az alapelvek egyrészt a tudomány által önállóan kidolgozott, másrészt a normákból származtatott elvek. Véleménye szerint az alapelvek a jog célját határozzák meg. Pap Tibor úgy látja, hogy az alapelvek a jogi nézetek körébe tartoznak, de sem tisztán elméletiek, sem tisztán derivált elvek. Az alapelvekkel kapcsolatban felmerült a kérdés, hogy vajon a kizsákmányolás elleni harc nem külön alapelve-e a polgári jognak (Tarnai). Weltner Andor kíváncsún tartja világosabban kifejezni, hogy a tervszerűség elve (a társadalmi tulajdon körében) és a szabad rendelkezés elve (a személyi tulajdon körében) a szükséglet-kielégítés elvének alárendelt elvek.

Világhy Miklós válaszában azt fejtette, hogy az alapelvek mindenekelőtt a jogi nézetek közé tartoznak. Ha azonban az alapelv valamely tételes törvény szabályaként jelenik meg, akkor egyben normatív jellegű is lesz. A kizsákmányolás elleni harc, mint az egész szocialista jogrendszer sarkalatos alapelve a polgári jog többi alapelvében konkretizálódik.

6. A polgári jog *tárgyának* meghatározása körében különösen az *áruforma* és a *személyiség vagyoni eszközökkel való védelme* váltott ki élénk vitát. Általánosságban hiányolták az áruforma fogalmának tüzetesebb meghatározását. Többen ki-fejtették, hogy a jegyzet e részét igen nehezen értik meg a hallgatók. Csanádi György a következetességre hívta fel a figyelmet. A jegyzet néhol a polgári jog körébe tartozó életviszonyokról, mint elosztási viszonyokról, másutt mint árujellegű, illetve áruformában lebonyolódó elosztási viszonyokról beszél. Szerinte helye-

sebb volna forgalmi viszonyokról beszélni, mert ez pontosabban határolja körül a polgári jog tárgyát. Nizsalovszky professzor szerint az áruforma jellegzetességeinek magyarázatára nem elégséges csak a mellérendeltséget említeni. Az áruforma ennél egyrészt több, másrészt pl. a házasságban is egyenjogú a két fél, mégsem lehet a házasságot polgári jogi ügyletnek tekinteni. Tüzetesíteni kell tehát ezt a fogalmat. Ugyancsak Nizsalovszky Endre és Kemenes Béla nem tartják meggyőzőnek a jegyzetnek azt a tételét, hogy a polgári jog a személyiségi jogokat vagyoni eszközökkel védi, s általában homályosnak tartják a személyi és vagyoni viszonyok kapcsolatára vonatkozó fejtegetést.

A szerző válaszában kiemelte, hogy valóban nemcsak a mellérendeltség az áruforma jellemzője. A mellérendeltség az áruforma tükröződésének egyik eleme csupán, annak lényegét egész sereg (többek között egyenértékek cseréje, az árutulajdonos akaratának szerepe) ismérv alkotja, amelyek kihámozásában a politikai gazdaságtantól vár segítséget a jogtudomány. A személyi viszonyokat a polgári jog túlnyomóan vagyoni eszközökkel védi (pl. restitutio in integrum a képmás védelménél, kártérítés), de ez nem jelenti azt, hogy kizárólag vagyoni eszközöket használ fel.

6. A *polgári jogviszony* problémájának vitája a jogviszony általános fogalmával kezdődött, majd a *jogalanyok* és a *jogviszony tárgya* került megbeszélésre.

Antalfy professzor a jogviszonyt általában s beleértve a polgári jogviszonyt is, mint jogilag szabályozott társadalmi viszonyt határozta meg. Nézete szerint a jogviszonyok materializált viszonyok. Hangsúlyozta, hogy a jogviszony egyben akarati viszony is. A polgári jogviszonynál különös figyelmet érdemel — mondotta —, hogy itt igen nagy szerepe van az egyéni akaratnak. Világhy Miklós általában egyetértett megállapításaival, de nézete szerint a „materializált viszony” kifejezés idealista hibára mutat. A helyes felfogás

szerint a jogviszony az életviszonyok jogi tükröződése.

A jogalanyok közül különösképpen a jogi személyek és az állam jogalanyisága állt a vita középpontjában. A jogi személy kritériumait elemezve Csanádi György úgy találta, hogy a jegyzet által meghatározott kritériumok nem egyenértékűek. Egyrészt a jogi személyiség elismerhetőségének feltételeit, másrészt a már elismert jogi személyiség ismertető jegyeit határozzák meg. Ezt kifejezésre kellene juttatni a jegyzetben. Többek között úgy véli, hogy a cél nem önálló kritérium és eszerint felesleges is külön említeni. Nizsalovszky Endre javasolta, hogy a kritériumok közé fel kell venni a jogi személy jogképességét is, mint a már létező jogi személyiség ismérvét. Az önálló gazdasági elszámolás rendszerében működő szervek jogalanyiságánál felmerült az a probléma, hogy az önállóan elszámoló üzemek jogi személyek-e. Főleg Réczei fejtegetései alapján a kérdés úgy dőlt el, hogy csak a teljes önálló gazdaságos elszámolás eredményez jogi személyiséget. Szilbereky a költségvetési szervek jogi személyiségével foglalkozó felszólalásában felhívta a figyelmet arra a vitás kérdésre, hogy hol kezdődik az ilyen szervek jogalanyisága. Világhy szerint csak azok a költségvetési szervek jogi személyek, amelyek önálló költségvetési címet alkotnak. A termelőszövetkezeti csoportok jogalanyiságának elismerését Németi tanársegéd fejtegette.

Nem dőlt el egyértelműen az a vita, hogy különbséget lehet-e tenni a jogi személy szervei és képviselői között (Beck). A példák, amelyeket egyik és másik szemlélet mellett produkáltak, arról győznek meg, hogy sem az egyik, sem a másik felfogást nem lehet kizárólag érvényesíteni. Havasi Győző a szocialista szervezet immár legális fogalmának tudományos kidolgozását sürgette. Ennek szükségességében a jelenlevők egyetértettek.

Nizsalovszky professzor kifejtette, hogy a Venediktov-féle „kettős kollektíva”-elméletet a maga részéről feleslegesnek

tartja. Világhy Miklós szerint a kettős kollektíva elmélete jó alap az állami vállalat jogi személyiségének megértéséhez, csak a két kollektívát (állam, a vállalat dolgozói az igazgatóval az élen) nem egy síkban, nem egyenértékűként kell szemlélteni. Az állam és a jogi személyek közti különbséget kétségre vonó állásponttal szemben az a felfogás vált általánossá, az állam, mint jogalany minőségileg, tartalmilag más, mint a jogi személy.

A polgári jogviszony tárgyról folytatott véleménycserében általánosan elfogadták a résztvevők azt a tételt, hogy a jogviszony tárgya az emberi magatartás. Pólay professzor azonban az ún. közvetett tárgy mellőzését kívánta. A vitában többen elneveztek ezt az álláspontot, főleg arra hivatkozva, hogy jogszabályaink és maga az Alkotmány is a dolgokról, mint valamely jogviszony tárgyról beszélnek.

E fő problémákon kívül úgyszólván minden egyes fejezethez akadt megjegyzés.

Így pl. vita folyt arról, vajon a vélelem eljárásjogi (Bólya) vagy anyagi jogi intézmény-e (Réczei, Farkas, Havasi, Csanádi, Beck). Több felszólalás után Világhy azt az álláspontot foglalta el, hogy a vélelem anyagi jogi intézménynek minősítendő, mert függetlenül attól, hogy perre sor

kerül-e vagy sem, a védelem az anyagi jog szabályait hozza mozgásba.

Az alakító jogok rendszerbeli elhelyezésével kapcsolatos megbeszélés során tisztázódott e jogi helyzetek alanyi jogi jellege olyképpen, hogy ezek a tulajdonképeni alanyi jogok alárendelt részei. Világhy Réczeivel vitatkozva, aki az alakító jogot az alanyi jogok sorába, annak gyakorlását a jogi tények közé javasolta elhelyezni, rámutatott: a jogot és a jog gyakorlását nem lehet egymástól elválasztani.

Hasznos tanácsokat kapott a jegyzet írója a történeti rész kihívásával, az igény, megállapítási igény, a kereskedelmi társaságok jogi személyiségével stb. kapcsolatban.

A kétnapos vita — mint azt zárszavában Kovács István, a szegedi egyetem jogi karának dékánja megállapította — igen gyümölcsöző volt. A legutóbbi polgári jogi program- és jegyzetvita óta szemmel láthatóan mélyült a civilisták marxista és szakmai műveltsége. A véleménycsere az elmélet és gyakorlat szempontjából egyaránt lényeges kérdésekre vonatkozott. Öröndetes volt a nagyszámú gyakorlati szakember jelenléte. Nem kétséges, hogy a vita a polgári jogi tankönyv megírásához igen sok jó útmutatást nyújtott.

Sárándi Imre

A Jogtudományi Közlöny munkatársi értekezlete

A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya 1956-ban foglalkozni kíván a területéhez tartozó tudományos folyóiratok eszmei-szakmai színvonalának kérdésével, hogy ezen, a tudományok fejlődése szempontjából fontos területen is hathatósan érvényesítse az Akadémia irányító szerepét.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Főbizottsága megvitatta a Jogtudományi Közlönnyel e vonatkozásban kapcsolatos problémákat, megvizsgálja, hogy a lap, amelynek az állam- és jogtudományok magas színvonalú, tudományos folyóira-

tává kell válnia, hogyan szolgálta a gyakorlat tapasztalataira építve és ezeket általánosítva a Párt célkitűzéseinek megfelelően az állam- és jogtudományok művelésének előbbrevitelét.

A folyóirat további munkájának megjavítását és a Főbizottság említett feladatának előkészítését volt hivatott szolgálni a lap munkatársainak értekezlete, amelyet a szerkesztőbizottság a szovjet tudományos folyóiratok, nevezetesen a „Szovjet állam és jog” című folyóirat példáját követően 1955. december 12-ére hívott egybe.

Az értekezleten Vas Tibor, a lap felelős

szerkesztője, röviden foglalkozott a lap eddigi munkájával. Eredményként mutatótt rá, hogy a folyóirat központi kérdésnek tekintette a polgári és büntetőjogi kodifikációt, hogy a vonatkozó jelentős törvényhozási tevékenységgel kapcsolatban emelkedett az államjogi, illetve államigazgatási jogi cikkeknek száma és pozitívumként említette, hogy mind nagyobb számban jelennek meg a fiatalabb generációhoz tartozó szerzők, tudományos és gyakorlati területen működő jogászok dolgozatai. Hangsúlyozta ezzel kapcsolatban, hogy a szerkesztőségnek a jövőben még fokozottabban kell törekednie arra, hogy szélesítse a lap munkatársainak körét és több segítséget is kell az egyes cikkek szerzőinek nyújtania. Kiemelte, hogy a lapnak többségükben olyan elméleti cikkeket kell közölnie, amelyek elvi segítséget jelentenek a gyakorlat számára, rendszeresebbé kell tennie az egyes tudományos megmozdulásokról hírt adó beszámolókat és el kell érnie, hogy a lap idejében megemlékezzen minden olyan jogász megmozdulásáról, amely az olvasóit érdekli. Előbbé kell tenni a lap rovatait, s mindez egyttvéve a folyóirat tartalmi gazdagságának javítását eredményezheti. Ugyanakkor gondoskodni kell a közölt cikkek eszmefizikai színvonalának emeléséről. Ezzel kapcsolatban foglalkozott a cikkterjedelem kérdésével, s rámutatott, hogy a lap nem lehet a jelenlegi terjedelme mellett fórum hosszúlélegzetű tanulmányok közlésére. A szovjet jogtudományi folyóirat példájára nagyobb gondot kell fordítani vitacikkek közlésére, s az egyes viták lezárása során a szerkesztőségnek ismertetnie kell saját álláspontját. Komoly hibára mutatott rá, amidőn szóvátette, hogy nem kielégítő a lap és az olvasók kapcsolata. Erre, valamint a lap munkájának tervszerűbbé tételére és az egyes munkatársak által beküldött cikkek sorsának figyelmes, segítőszándékú intézésére a jövőben nagyobb gondot kell fordítania a szerkesztőbizottságnak és a szerkesztőségnek.

Végzetül megállapította, hogy a folyó-

irat ért el bizonyos eredményeket, de az említett fogyatékok kiküszöbölése tovább javíthatja a lap munkáját. A tervszerűbb munka, a szerzőkkel, olvasókkal való szorosabb kapcsolat, a szerkesztőbizottság és a szerkesztőség aktívabb munkája a lapot gazdagabbá, tartalmában változatosabbá teszi, s az így jobban betölti majd kollektív propagandista, organizátor és agitátor szerepét.

Krémer Miklós írásban beküldött megjegyzéseiben szóvátette, hogy a lapban közölt elméleti cikkeket szorosabb kapcsolatba kell hozni a gyakorlatban jelentkező legégetőbb kérdésekkel, amelyek megoldására a folyóirat ankétokat is rendezhetne. Konkrét példákön mutatott rá, hogy egyes kérdéseket csak komplex módon, a jog különböző szakterületein működő tudományos és gyakorlati dolgozók, valamint más ágazatok művelőinek közös erőfeszítésével lehet megoldani (például a társadalmi vagyön védelme, a szállítási szerződések és a tervezés közötti kapcsolat stb.).

Pecze Ferenc kifogásolta, hogy a Közlöny megjelenése igen rapszodikus és az ebből eredő fogyatékokat az összterjedelem csökkentése nélküli nagyobb időközönként történő megjelenéssel látja kiküszöbölhetőeknek. Ezt követően rámutatott, hogy a közölt államjogi cikkek száma igen alacsony.

Vitányi Béla meglegegedéssel észlelte, hogy az utóbbi másfél év alatt emelkedett a lap színvonala, bár még ma is találni színvonal szempontjából a Közlönybe nem való cikkeket. A cikkterjedelem korlátozását jelenleg indokoltak tartja, nem látja azonban megoldottnak a 2--3 íves tanulmányok közzétételét.

Beck Salamon szerint a Közlöny csupán célkitűzéseiben a magyar jogtudomány elméleti folyóirata. A színvonal kérdésével kapcsolatban helyesnek tartaná kiemelkedő törvényalkotások (Vht, Szállítási szerződési rendelet) alkalmából csak az utóbbiak tematikájával foglalkozó külön számok közreadását. Helyteleníti a folyóira-

toknak elméleti és gyakorlati profil szerinti kategorizálását, mivel ez ellentmond az elmélet és gyakorlat közötti, indokoltan megkívánt szoros kapcsolat gondolatának és a Közlöny sem tisztán elméleti és helyesen nem csupán elméleti folyóirat. A szerkesztés munkájának megjavítását célzó javaslatai során hangsúlyozta az előre felkért szerzők által írt cikkek nagyobb számban való megjelentetésének szükségességét.

Bólya Lajos rámutatott, hogy a jogtudomány és a politika szempontjából aktuális témáknak fokozottabban kell a lapban érvényesülniök. Hiányolja a lapból a büntető eljárással és az ügyészség kérdéseivel, mint kiválóan politikai jellegű témákkal foglalkozó cikkeket és szükségességnek tartja — bizonyos megmutatkozó „provinciálizmus” elkerülése érdekében — a szovjet és népi demokratikus országok jogirodalmának ismertetését, az imperialista jogi nézetekkel való harcos szembeállást. Viták szervezésének a gondolatát nem helyesli, bár a vitacikkek minél nagyobb számban való közlését rendkívül fontosnak tartja.

Virágh Zoltán a szerkesztés kérdéseivel foglalkozott behatóan. A helyes tartalommal bíró szemleovat biztosítja a lap folyóiratszerűségét és időszerűségét, mivel már ennek témái is utalnak a megjelenés időszakára. E megállapítását példaként a lapból vett helyes és oda nem való cikkekre történő utalásokkal támasztotta alá. Kivánatosnak tartja a lap jó értelemben vett érdekességét. A szerkesztés feladata a közlemények stílusának, nyelvhelyességének gondos megvizsgálása.

Kulcsár Kálmán sem tartja helyesnek az elméleti és gyakorlati profil kérdésének szembeállítását, bár a Közlönynek inkább elméletibb folyóiratnak kell lennie. A „pro-

vinciálizmussal” kapcsolatban kifejtette, hogy a folyóiratnak kilátónak kell lennie a külföldi jogi élet területeire, s ezzel összefüggésben ismertetnie kell a külföldi jogi folyóiratokat.

Herczeg István üdvözölte a szerkesztőbizottság kezdeményezését, rámutatott, hogy a lapnak a magyar jogi tudományos élet tükrévé kell válnia, egyben szoros kapcsolatot kell tartania a gyakorlattal. Kívánatos, hogy a vidéki egyetemek mellett működő tudományos munkaközösségek megmozdulásairól is adjon a folyóirat számot. Sételmezte, hogy egyes esetekben a kéziratok hosszú ideig fekszenek el a szerkesztőségénél, anélkül, hogy a szerző érdemleges értesítést kapna.

Huszár István a KDB problémáival foglalkozó cikkek fontosságát hangsúlyozta, ugyanakkor kiemelte, hogy nagy szükség van egy olyan elméletibb jelentőségű, gyakorlati tendenciájú, terjedelmesebb folyóiratra, mint amilyen a Jogtudományi Közlöny. Ha a lap bátran fog tovább haladni a megkezdett úton, úgy jól teljesíti feladatát.

Horváth Róbert utalt arra, hogy az államjog és az államigazgatási jog problémáival tudományos szinten a Jogtudományi Közlöny hivatott foglalkozni. Mivel erre a lapnál eddig csak esetlegesen mutatkozott törekvés, a jövőben ezt a szerkesztőségnek következetesebben kell megvalósítania. Hangsúlyozta, hogy az olvasóknak a lappal szemben, a szerkesztőségnek pedig a közlésre kerülő tanulmányokkal szemben magas igényekkel kell fellépniök.

Vas Tibor a felszólalások befejeztével a szerkesztőbizottság nevében köszönettel vette az elhangzott észrevételeket és ígéretet tett gyakorlati megvalósításukra a lap további munkájában.

P. T.,

KRÓNIKA

FLACHBART ERNŐ

1955. december 12-én hosszas betegség után 59 éves korában elhunyt Flachbart Ernő professzor, a pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Nemzetközi Jogi tanszékének vezetője, a jogi tudományok kandidátusa. Halála nagy veszteség egész állam- és jogtudományunk számára.

Flachbart Ernő tudományos munkásságát a felszabadulás előtt kezdte. Ebben az időben tudományos működése lényegében a kisebbségi jog kérdéseire terjedt ki; ez irányú munkái német, angol és francia nyelven is megjelentek. E körben kifejtett tudományos tevékenység alapján a budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1939-ben egyetemi magántanárrá képesítette. Ezt követően a debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán tanítja a Nemzetközi Jogot.

Hazánk felszabadulása után Debrecenben folytatta egyetemi tanári működését, 1949-től pedig Pécsen működött, mint a Nemzetközi Jogi tanszék vezetője s mint a Kar tudományos tanácsának elnöke. Egyidejűleg tagja volt az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos tanácsának is.

Felszabadulás utáni tudományos munkássága egyre inkább a nemzetközi jog átfogó és napjainkban kiemelkedő jelentőségű kérdései felé fordult. Megjelent munkái tanúsítják, hogy mind következetesebben törekedett a szocialista nemzetközi jog tudományának felhasználására az imperialista nemzetközi jog leleplezése érdekében. Tudományos tekintélyével is híven szolgált a békemozgalom ügyét. Több tanulmányában kelt sikra Magyarországnak ENSZ tagsága ügyében. Halála előtt lényegében befejezte a szuverenitásról szóló, a MTA által is figyelemmel kísért nagyobb dolgozatát.

Flachbart Ernő mind jobban magáévá tette a szocializmus eszméit, s ezt tudományos munkásságának átértékelésével, kutatásai új irányával is bizonyította. Halálával a tudomány szenvedélyes művelője, az egyetemi ifjúság kiváló nevelője távozott körünkől. Benne a magyar nemzetközi jog tudománya egyik legkiemelkedőbb művelőjét veszítette el.

Kandidátusi disszertációk megvédése

Révai Tibor „Az állami vállalat jogi személyisége a szovjet szocialista polgári jogban” c. kandidátusi értekezését 1955. szeptember hó 7-én védte meg.

A disszertáció opponensei Eörsi Gyula, a jogi tudományok kandidátusa és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az elhangzott opponensi vélemények és a kialakult élénk vita alapján a kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt disszertációját sikeresen megvédte. Dolgozatával bebizonyította, hogy a tudományágat, különösen disszertációja témakörét, részleteiben is teljes alapossággal ismeri, továbbá hogy tudományos munkára képes. A disszertáns nagyjelentőségű témát választott és dolgozatának értékét emeli az a körülmény, hogy magyar szempontból is nagyjelentőségű szovjet tudományos eredményeket használt fel. Ügyvédi hivatásánál fogva az elmélet és a gyakorlat helyes összekapcsolásáról örömdetes módon tett tanúságot. A bizottság megállapítása szerint sem vitatható, hogy a dolgozat egyes részei leíró jellegűek. Sem ezt, sem az opponensek által kifogásolt egyes részleteket nem minősítette a bizottság olyanoknak, amelyek a dolgozat értékét számottevően csökkentenék.

A bírálóbizottság javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Révai Tibort a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Nagy László : „A dolgozók anyagi felelőssége” c. kandidátusi értekezését 1955. szeptember 21-én védte meg. A disszertáció opponensei Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusa és Weltner Andor, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensi véleménnyel és a hozzászólások során kialakult vita alapján a kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a téma megválasztása helyes volt : a disszertáció a gyakorlat egyik rendkívül fontos és sok vonatkozásban tisztázatlan kérdését dolgozta fel. Ennek során alapos elméleti felkészültségről tett tanúságot és feldolgozta a szocialista irodalom anyagát. Nem kerül a súlyos elméleti kérdések tárgyalását és kiváló érzékkel vet számot az elméleti kérdések feldolgozása során a gyakorlat igényeivel, problémáival, nehézségeivel. Tárgyát világosan és plasztikusan adja elő. További munkája során a mélyebb alapvetésre, nagyobb elmélyülésre kell törekednie.

A bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Nagy Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Társadalmi Szemle

A Társadalmi Szemle októberi számának jogi rovatában megjelent Markója Imre „A jogászok hévízi vándorgyűléséről” című cikke.

A Magyar Jogász Szövetség 1955/56. évi pályázati felhívása

A MJSZ pályázatot hirdet az alábbi témakörökben készítendő tanulmányokra :

I. *Büntetőjog* : 1. A motívumok szerepe a büntetés kiszabásában. 2. A garázdaság büntette a szovjet és a magyar jogban.

II. *Polgári jog* : 1. A szállítási szerződések szabályozásának fejlődése. 2. A szövetkezeti tulajdon polgári jogi védelme a szovjet és a magyar jogban. 3. Milyen eszközökkel mozditja elő a jog a mezőgazdaság

szocialista átalakítását. 4. A bíróság nevelő szerepe a házassági jogban. 5. A baleseti perek gyakorlata.

III. *Államjog és államigazgatási jog* : 1. Az ügyészi óvás az államigazgatási eljárásban. 2. A szakigazgatási szervek szervezeti és működési szabályzata. 3. Az államigazgatási szervek gazdálkodási kérdései. 4. Hogyan küzdünk az államigazgatásban a bürokrácia ellen? 5. A közvetlen demokrácia formái a szocialista államban. 6. Az alkotmány-törvény szerepe és jellege a szocialista államban. 7. A tanácsok fejlődése az új tanács törvény óta.

IV. *Munkajog* : 1. Valamelyik bíróság vagy egyeztető bizottság kétéves munkajogi gyakorlatának elemző feldolgozása. 2. Meghatározott kérdéssel kapcsolatban a bíróság vagy egyeztető bizottság kétéves gyakorlatának elemző feldolgozása. a) A munkaviszony megszüntetése (jogszerű és jogellenes felmondás és elbocsátás, a megszüntetéssel kapcsolatos igények). b) Nyugdíjjogosultsággal kapcsolatos igények elbírálása. 3. A munkajogi jogviszony elhatárolása.

V. *Törvénykezési jog* : 1. A védelem jogai és kötelességei a büntetőeljárásban. 2. Az új végrehajtási törvény néhány elvi és gyakorlati kérdése. 3. A bírósági és az államigazgatási út elhatárolása. 4. Törvényességi óvás a bírósági határozat megalapozatlansága okából.

VI. *Nemzetközi jog* : 1. A Magyar Népköztársaság igénye ENSZ tagságához.

A pályázaton az egyetemek és főiskolák tanszékvezetői, a jogi tudományok kandidátusai és annál magasabb tudományos képesítésű személyek *nem vehetnek részt*. Minden csoportban egy-egy 1500 Ft-os első, egy-egy 800 Ft-os második és egy-egy 500 Ft-os harmadik díj kerül kiosztásra. *Pályázati határidő* : 1956. május 31. *Eredményhirdetés* : 1956. szeptember 30. A pályamunkák jelisével ellátva a Magyar Jogász Szövetség címére küldendők. Másutt benyújtott dolgozattal a Szövetségnek pályázni nem lehet.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

2

1956 FEBRUÁR

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Organ Instituta Gosudarstva i Prava Akademii Nauk BHP.

★
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences.

Tartalomjegyzék

Tanulmányok :

<i>Benkő Gyula</i> : A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító szerepe	65
<i>Samu Mihály</i> : Az állam- és jogelmélet helye és rendszere	76
<i>Sarlós Márton</i> : A szellemtörténeti irány és a magyar jogtörténetírás.....	87

Szemle :

<i>Déri József</i> : A kisajátítás egyes kérdései.....	104
--	-----

Tudományos élet és irodalom :

<i>Baráth Lajos</i> : Beszámoló az ügyészi általános törvényességi felügyelet ankétjáról	114
<i>Horváth Róbert</i> : Ricardo „Principles”-jének új magyar kiadásáról.....	118
Krónika	126

Mellékelve :

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság :

Beér János, Börsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nissalovszky Endre, Schulheisz Emő, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felelős szerkesztő : *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak : *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség : Budapest V. Szemere u. 10. Telefon : 328-727

Felelős kiadó : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés : Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb. : 180-850

Előfizetési díj : egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekk számlaszám : 61 292

Megjelent 1800 példányban

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának irányító szerepe*

A burzsoá társadalomnak talán egyik legjellemzőbb vonása az, hogy igazságot hirdet, de nem valósítja meg azt. A gazdasági berendezkedésben megmutatkozó egyenlőtlenség formálissá teszi a hirdetett jogegyenlőséget, az osztályuralom eszközévé teszi a jogot, az osztályérdekek kiszolgálójává teszi a bírósági szervezetet. A bírósági szervezet tagjainak a részéről ennek a szerepnek a betöltése részben tudatos, részben öntudatlan. A jogszolgáltatásnak ez az igazságot csak formálisan (sokszor azonban még úgy sem) szolgáltató módja arra neveli, arra kényszeríti a bírósági szervezet tagjait, hogy vonuljanak el az élettől, ne igyekezzenek a mélyére nézni a társadalom életét mozgató okoknak, csak sajátos szemüvegen, jogi szemüvegen keresztül nézzék az eléjük kerülő jelenségeket, ne keressék az összefüggéseket, „ügyeket” intézzenek és az ügyintézés során ne keressenek gyökeres megoldásokat, legfeljebb az „ügy” sajátos körülményeit vegyék figyelembe.

Ennek megfelelően alakult ki a felszabadulás előtt Magyarországon is a jogszolgáltatás szelleme, ennek megfelelően alakult — az uralkodó osztályok képviselőiből — a magyar bírói kar, ennek felelt meg Magyarországon a felszabadulás előtt az ítélkezés. Ennek a bírói szervezetnek az élén állott, ezt a jogszolgáltatást irányította a kir. Kúria, amelynek nevében nemcsak a „kir.” jelző, hanem a Kúria (királyi székhely) szó is a királynak a Horthy-fasiszta korszakban már teljesen anakronisztikus legfőbb ítélkező hatalmára utalt.

A kir. Kúria szerepe az 1911 : I. tv. (Pp) és az 1896 : XXXIII. tv. (Bp) szerint elsősorban abban állott, hogy harmadfokú fellebbezési fórum volt olyan polgári és büntető ügyekben, amelyekben elsőfokon a törvényszékek jártak el. A Bp. 441—442. §-ai ezenfelül módot adtak arra, hogy a Kúria büntető ügyekben a koronaügyész által a jogegység érdekében benyújtott perorvoslat alapján elvi jelentőségű határozatot hozzon. A Kúriának ezt az elvi irányító funkcióját úgy polgári, mint büntető vonatkozásokban kiterjesztik és részletesen szabályozzák az 1912 : LIV. tv. 70—78. §-ai, amelyek hatályban tartják a Bp. 441—442. §-ainak rendelkezéseit, ezenfelül azonban szabályozzák a jogegységi határozatok és a teljes ülési határozatok hozatalának feltételeit és módját, valamint elrendelik hivatalos gyűjtemény készítését, illetőleg (büntető vonatkozásban) a már előzőleg is készített hivatalos gyűjtemény folytatását a Kúria teljes ülési határozataiból, jogegységi határozataiból és egyéb elvi határozataiból, amely utóbbiaknak a kiválasztására a 78. § külön bizottságot létesít. A bizottság tagjai a polgári, illetőleg a büntető szakosztály vezetője, tanácsvezetői és a koronaügyész, illetőleg ennek helyettese.

A kir. Kúria burzsoá osztálybíróság volt, mint minden burzsoá állam

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Törvénykezési-szervezeti jogi munkaközösségében 1956. január 26-án megtartott előadás szövege. Az előadást követő vitára, valamint a szerző által a bírói jogalkotás kérdésében kifejtettékre visszatérünk.
— Szerk.

bírósa. Tagjai általában a burzsoá világnézeteknek és ezen belül a burzsoá jogi világnézetnek kipróbált hívei voltak, némi feudális beütéssel. Működésük osztályjellegét számos igazságtalan, kegyetlen és emellett igen gyakran a burzsoá törvényességet is lábbal tipró büntető ítélet tanúsítja. Mint polgári jogász, a működés osztályjellegének, osztályszempontjainak és osztálykorlátainak a jellemzésére általában mégis polgári jogi példát szoktam felhozni.

A 79. számú teljes ülési határozat kimondja, hogy „a végrendelet nélkül elhalt anya hagyatékára nézve a törvénytelen gyermeknek törvényes leszármazó létezése esetében is van törvényes örökösödési joga”. Az 1906. évből való határozat indokolása a következőképpen kezdődik: „Hazai jogunkban a törvénytelen gyermekeknek nincs helyük a törvényes öröklés rendjében.” Ennek megfelelően sem ők nem örökölnek anyjuk után, sem az anyjuk útánuk. A továbbiakban kifejti az indokolás, hogy ezzel a joghelyzettel szemben a „törvénykezési gyakorlat” mégis elismerte a törvénytelen gyermek öröklési jogát, ha „törvényes gyermekkel nem versenyez”, valamint elismerte az anya törvényes öröklési jogát is törvénytelen gyermeke után. A törvénykezési gyakorlat azonban „nem állhat meg félúton” és a törvénytelen gyermek törvényes öröklési jogát arra az esetre is el kell ismerni, ha az anyának vannak törvényes leszármazói.

A hivatkozott teljes ülési határozat tehát kiemelte a törvénytelen gyermeket abból az ex lex állapotból — amely elszigetelte őt vérszerinti családjától és különleges jogfosztottságot jelentett a számára még legközelebbi hozzátartozóival, az anyjával és anyai ágú testvéreivel szemben is, ha ezek „törvényes” leszármazók voltak. Ennek ellenére a határozat nagyonis megállt a „félúton”, minthogy továbbra sem hozta teljes örökjogi, tehát teljes, sőt a burzsoá társadalomban sokak számára a leglényegesebb családjogi kapcsolatba a „törvénytelen” gyermeket anyja vérszerinti rokonaival. A határozatnak ezt — de csak ezt — a hiányosságát a 8 évvel később, az 1914. évben kelt 363. számú elvi jelentőségű határozat pótolta. Ez azonban még mindig nem jelentette az egész út megtételét, hiszen a „törvénytelen” gyermeket még mindig csak anyjával és annak rokonaival hozta öröklési jogi kapcsolatba, apjával és annak családjával azonban nem.

Ezzel szemben azt mondhatná valaki, hogy ennek az oka az apa személyének a bizonytalansága volt. Ez azonban egyáltalán nem elég ok arra, hogy a „törvénytelen” gyermeket kutasítsuk apja családjából. Ilyen alapon legfeljebb az lett volna indokolt, hogy az apával és a családjával a kapcsolat megállítását csak igen szigorú feltételek mellett lehessen megállapítani, esetleg olyan feltételek mellett, amelyek az apaságot legalább olyan bizonyossá teszik, mint bármely házasságban. De a felszabadulás előtti Magyarország kir. Kúriája apai ágon a „törvénytelen” gyermek jogállásának ilyen erősen körülbástyázott, szinte formális biztosításától is óvakodott és ennek megvolt az osztályértelme.

Köztudomású ugyanis, hogy a „törvénytelen” gyermekek anyja általában az „alacsonyabb” azaz *szegényebb* néposztályokból származott, az apák viszont elég gyakran tartoztak, különösen falusi viszonylatban a módosabb rétegekhez, sőt az arisztokráciához is. Ez utóbbi osztályokat, rétegeket védte tehát a teljes ülési határozat és az azt nyomon követő elvi jelentőségű határozat akkor, amikor mégis megállt a félúton és a család szentségének nevében megvédte a módos, illetőleg vagyonos családok szent magántulajdonát a „törvénytelen” gyerekek közti elaprózódástól. Ez a joghelyzet nem is változott egészen az 1946 : XXIX. tv. kibocsátásáig, amikorra azonban már az apa és a házasságon kívül született gyermeke kapcsolatának megszűnt az osztályjelentősége. A szocialista társadalom felépítésével ennek a kapcsolatnak — ha

a kapcsolat maga formális marad és az állam magára vállalja a házasságon kívül született gyermek tartásának terhét — minden jelentősége megszűnik.

Vannak azonban a kir. Kúria működésében bizonyos pozitívumok is. Így polgári törvénykönyv hiányában különösen a polgári jog terén hárult rá nagy feladat, mivel elsősorban Kúria bírának kellett a polgáriassuló országban az élet követelményeihez igazítani a nagyrészt feudális szokásjogon alapuló jogszabályokat. Egész munkásságuk értékelése nem ide tartozik, annyit azonban el kell mondani róluk, hogy a fasiszta kinövésektől eltekintve, osztálykorlátaik között, igyekeztek korszerű burzsoá szinten tartani a jogéletet és ez az igyekezetük nem maradt minden siker nélkül. Így különösen a kárterítési jog területén járt elől a magyar joggyakorlat a méltányos kárfelelősség kialakításával és a „veszélyes üzem” felelősségének szabályozásával.

A felszabadulás után a Kúria levetette ugyan a kir. jelzőt, összetételében, világnézetében, jogszemléletében azonban nem sokat változott. Ily módon természetesen alkalmatlan volt arra az irányító szerepre, amit az igazságszolgáltatásban helyzeténél fogva be kellett volna töltenie, amire nagy szükség lett volna és amire az ebben a vonatkozásban változatlanul maradt jogszabályok továbbra is módot adtak neki. Személyi összetételében annyiban állott be változás, hogy soraiból eltávolították a kifejezetten reakciós politikai beállítottságúak közül azokat, akik nem távoztak nyugatra és ezek helyét olyanokkal igyekeztek betölteni, akik a Horthy-fasizmus éveiben a polgári baloldalhöz, vagy legalábbis a középhez számítottak. Azonban a Kúria tagjai ebben az összetételben is szélárnyékban maradtak, ahol nem járt az új idők szele. Nem voltak alkalmasak arra, hogy a politikai változásoknak megfelelően idomsítsák régi jogszabályainkat, nem tudták, de nem is akarták segíteni a magyar népi demokratikus államot abban, hogy kialakítsa a maga új jogrendszerét.

Ennek megfelelően a Kúria nem is kapott politikai feladatokat. Ezeket külön bíróságok: a népbíróságok, a munkásbíróságok látták el. Ennek ellenére módja volt politikai megnyilatkozásokra az ún. közönséges bűnügyekben és a politikai ügyekben, ezek azonban nem voltak éppen szerencsésnek mondhatók. Sőt ellenkezőleg. . . .

A felszabadulástól a fordulat évéig terjedő időszakot, amelyet jogilag az Alkotmány kihirdetése zárt le, a Kúria hallgatása, az igazságszolgáltatás központi irányításának hiánya, alkalmi harcok, sokszor a helyi befolyások érvényesülése jellemzi.

Ez alatt az idő alatt a Kúria három polgári és egy büntető jogegységi döntvényt, valamint egy büntető teljes ülési határozatot hozott (111—113. számú polgári és 43. számú büntető jogegységi döntvények, valamint a 96. számú büntető teljes ülési határozat). E határozatok közül egyik sem volt jelentős, érdemi tartalma is csak a teljes ülési határozatnak volt, amely a gyermekölés büntetével kapcsolatban kimondotta, hogy annak az elkövetője házasságban élő anya is lehet, ha a gyermek nem a férjétől származott. Mindezt 1948-ban mondotta ki, amikor társadalmunk fejlődése már kétségtelenül mutatta, hogy a társadalmi viszonyok rövid idő múlva egyáltalán nem fogják indokolni semmilyen „kedvezmény” nyújtását a házasságon kívül született gyermek megölésével kapcsolatban, amint azt a Btk. 284. §-a (Bhő. 355. pont) teszi. Irányító szerepről tehát ezekkel a határozatokkal kapcsolatban, de a konkrét ügyintézés során hozott határozatokkal kapcsolatban sem lehet beszélni. Még a Magyar Népköztársaság Alkotmányának kihirdetése előtt, a fordulat évével megváltozott és hatását bizonyos fokig az igazságszolgáltatás különböző szerveinél is éreztető politikai helyzetnek megfelelően történt

néhány jogszabályi rendelkezés a Kúria elvi irányító szerepének visszaállítása érdekében. Az 1949 : XI. törvény feljogosította a legfőbb államügyészt arra, hogy a büntető bíróságok törvénytörő határozatai ellen a törvényesség érdekében perorvoslatot nyújtson be. Ezen túlmenő rendelkezést tartalmaz polgári ügyekben a közérdekű kifogást bevezető 4071/1949. Korm. számú rendelet. Ennek 1. §-a kimondja, hogy „mindaddig, amíg a népi demokratikus államrendnek megfelelő jogszabályok megalkotásával sikerül jogrendszerünkben el-távolítani azokat a jogszabályokat, amelyek akár szellemüknél fogva, akár rendelkezésük folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állanak, oly intézmény rendszeresítése szükséges, amelynek révén a polgári ügyekben eljáró bíróságok a jogalkalmazás alapvető szempontjaira nézve elvi irányítást kapjanak”. Ezt a célt szolgálja a közérdekű kifogás, amit a 2. § szerint az Igazságügyminisztérium jogügyi hivatala nyújthat be a Kúriánál polgári peres vagy nem peres vagyoni jogi ügyben hozott, akár jogerős, akár nem jogerős bírósági határozat ellen (kúriai határozatot is beleértve).

A 3. § értelmében közérdekű kifogásnak van helye, „ha a bíróság határozata a) az 1944. évi december hó 22. napja előtt alkotott olyan jogszabályra van alapítva, amely akár szelleménél fogva, akár rendelkezései folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben áll, vagy b) jogszabálynak olyan értelmezésén alapul, amely a magyar népi demokrácia alapvető jogelvei-nek nem felel meg”. A kifogás felett a Kúria héttagú *külön tanácsa* határozott. A kifogásnak helytadó határozat rendelkező része egyrészt elvi megállapítást, másrészt az elvi megállapítástól elkülönített konkrét döntést tartalmaz. A 8. § szerint az elvi megállapítást kimondhatja, hogy az 1944. évi december 22. előtt alkotott, formailag hatályban levő, de a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben álló jogszabályok részben vagy egészben nem alkalmazhatók, vagy a jogszabályoknak a népi demokrácia alapvető jogelveivel összhangban álló értelmezést adhat. A határozat elvi megállapítást tartalmazó rendelkező részét közzé kell tenni a Magyar Közlöny Törvények és Rendeletek Tárában és az ott közzétett elvi megállapítás a bíróságokra és *más hatóságokra* (a kieme-lés tőlem — *B. Gy.*) a 11. § (2) bekezdése értelmében kötelező.

A közérdekű kifogások nyomán a külön tanács 23 elvi megállapítást hozott, amelyek átmeneti jellegű nehézségeket küszöböltek ki a vagyoni jogi viták rendezésével kapcsolatban. Maradandó vagy akár a további fejlődésre irányt mutató rendelkezés nincs közöttük.

A törvényesség érdekében benyújtott perorvoslatra és a közérdekű kifogásra vonatkozó jogszabályi rendelkezések azonban nem adták ténylegesen vissza a Kúriának az ítélkezésben az irányító szerepet. A Kúria politikailag elmaradott és egyben súlytalanabb is volt a törvényesség érdekében való per-orvoslat és a közérdekű kifogás benyújtására jogosult hatóságokhoz viszonyítva, nem is volt módja szervezeten figyelemmel kísérni az ítélkezést, fel-fedni az ott megmutató hibákat, ennek folytán nem mutatott kezdemé-nyezést a hibák kiküszöbölése terén, viszont *rendszerint minden kritika nélkül engedett a jelzett hatóságok részéről jövő és olykor bizony kritikára szoruló kezdemé-nyezéseknek*. A fordulat éve után ebben az időszakban kezdett már kialakulni bizonyosfokú *központi irányítás az ítélkezés terén*, ez azonban formailag is csak részben volt a Kúria kezében, ténylegesen az *igazságügyminisztérium*, a bün-tető bíráskodás terén pedig részben a *legfőbb államügyészség* gyakorolta.

Ezen a helyzeten elvileg a Magyar Népköztársaság Alkotmányának elfogadása változtatott.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya, az 1949 : XX. törvény lefekteti egész állam- és jogelméletünk alapjait, így a bírói szervezet alapjait is. 38.

§-ában meghatározza a Magyar Népköztársaság *Legfelsőbb Bíróságának*¹ szerepét. Eszerint a „Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezők”.

Az Alkotmány 41. §-ának (2) bekezdése szerint „a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve”.

Az Alkotmány tehát biztosította az ítélkezés függetlenségét és az ítélkezés elvi irányítását a Legfelsőbb Bíróságra bízta. A bírák függetlenségének kimondása egyet jelentett azzal is, hogy az ítélkezésbe más szerv sem konkrétan, sem elvileg nem szólhat bele.

Az Alkotmány kihirdetését követően az abban lefektetett alapelveket speciális jogszabályok realizálták. Ilyen jogszabályok voltak az 1949. évi 9. számú törvényerejű rendelet, a 4338/1949. M. T. számú rendelet, amelyek a törvényesség érdekében benyújtott perorvoslatot és a közérdekű kifogások elbírálására, valamint az Alkotmányban jelzett — most már nemcsak polgári, hanem ugyanúgy büntető irányelvek és elvi döntések hozatalára a Legfelsőbb Bíróság kebelében hattagú *elvi tanácsot* létesítettek, továbbá felhatalmazták a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsát arra, hogy záros határidőn belül vizsgálja felül a Polgári Határozatok Tárába, valamint a Büntető Határozatok Tárába felvett határozatokat, azokat tartsa hatályban, vagy helyezze hatályon kívül, módosítsa, illetőleg a helyükbe új elvi határozatokat hozzon. E rendelkezések nyomán, most már az *elvi tanácsban*, közérdekű kifogás alapján további 10 polgári elvi megállapítás (1—10. számokkal ellátva, tehát a számozást újra kezdve), 4 polgári elvi döntés (a 11—14. számú elvi döntések), 4 büntető elvi döntés (1—4 számú elvi döntések) és 2 büntető irányelv (1—2. számú irányelvek) született meg.

A 4338/1949. M. T. számú rendelet nyomán tehát tovább folytatódott az elvi megállapítások hozatala, de jogéletünk terén a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének két új formája is jelentkezett, az irányelv és az elvi döntés. Az 1. § (2) bekezdése szerint a Legfelsőbb Bíróság irányelvvel ad elvi irányítást, ha erre a bírói hivatása helyes betöltése érdekében, vagy általában, vagy valamely jogszabály részletes kifejtése érdekében van szükség. Elvi döntést viszont akkor hoz a Legfelsőbb Bíróság, ha valamely bíróság téves elvi alapon álló jogerős határozatot hozott, vagy a bíróságok ellentétes elvi alapon álló jogerős határozatokat hoztak és az elvi kérdés eldöntése az igazságszolgáltatás helyes működése érdekében szükséges, úgyszintén akkor, ha korábbi elvi döntéstől eltérés válik szükségessé valamely már eldöntött elvi kérdésben. Mind az irányelvet, mindpedig az elvi döntést az igazságügyminiszter kezdeményezheti. Az Igazságügyi Közlöny 1949. évi 12. számának 717. oldalának 2. hasábján a rendelet 6. §-ához fűzött jegyzet megállapítja, hogy az elvi döntés az irányelvtől alig határolható el, a rendelet tartalmából mégis nyilvánvaló, hogy „az elvi döntések nem annyira az igazságszolgáltatás általános irányítására, illetőleg valamely jogszabály kereteinek kitöltésére, hanem egyfelől a jogegység megővésére, másfelől a jogszabályok helyes értelmezésének biztosítására szolgálnak”.

Következtelenség a rendeletben az, hogy az elvi döntések és az irány-

¹ Egyszer már kénytelen vagyok leírni, hogy mennyire sérti a nyelvérzékemet legfelsőfokú bíróságunk nevében a „bb”, amely szerintem nyelvtanilag helytelen, de legalább is szokatlan képzés, emellett teljesen szükségtelen, mivel nincs sem felső, sem felsőbb bíróságunk, ami esetleg megbocsáthatóvá tehetné a „legfelsőbb” szó használatát.

elvek csak a bíróságokra kötelezőek (5. § (2) bekezdés és 6. § (3) bekezdés), holott a továbbra is hozható polgári elvi megállapítások — amint már mondtam — minden hatóságra kötelezőek.

A politikailag megerősített *elvi tanács* már nagyobb önállóságot tanúsított, mint elődei. Elvi döntései, irányelvei nagyrészt időleges jelentőségűek, de átsegítették a jogalkalmazást néhány átmeneti nehézségen. A polgári ítélkezés vonalán mégis a 3., a 10. és a 12. sz. elvi döntés tartalmaz ma is jelentősebb anyagi jogi jogszabályt, a munka kikötés nélküli díjazása, a sérült által eltarthat személy baleseti járadéka és a baleseti járadék mértéke vonatkozásában. Igen jelentős munkát fejtett ki az elvi tanács a törvényesség érdekében benyújtott perorvoslatok, illetőleg a közérdekű kifogások (amelyeket a 210/1950. M. T. sz. rendelet ugyancsak a törvényesség érdekében benyújtott perorvoslatoknak nevezett el) elbírálása terén.

Nagyjelentőségű továbbá az elvi tanácsnak a Büntető Határozatok Tárába és a Polgári Határozatok Tárába felvett bírósági határozatok felülvizsgálata terén kifejtett munkája. Ez a munka tulajdonképpen még nem is nyert kellő kiértékelést, holott a felülvizsgálat szinte egész büntető és polgári jogrendszerünk áttekintését és azzal kapcsolatban az elvi tanács állásfoglalását jelentette. Sokszor nemcsak maga a hozott döntés, hanem indokolása is útmutatást jelentett jogunk további alakulása szempontjából.

Mindezek a tények mutatják, hogy ebben az időben már megnőtt a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe az igazságszolgáltatás terén. Ezt a szerepet azonban a Legfelsőbb Bíróság azért még korántsem töltötte be egyedül, amint ezt az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően tennie kellett volna. Az ítélkezés irányításában jelentős döntő szerepe maradt az Igazságügy-minisztériumnak.

Az Igazságügyminisztérium az ítélkezés irányítását gyakorolta az elvi vonalon a jogszabályok által számára biztosított kezdeményezéssel, különböző általános utasítások kibocsátásával, de azáltal is, hogy az *általánosan helyesnek talált irányvonalnak* megfelelő ítéleteket közölte az Igazságügyi Közlönyben s ezáltal befolyásolta az összetételében még ekkor sem igen változott és így gerincesnek nem mondható bírói kart. Ez irányú tevékenységét megkönnyítette az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöki széke betöltetlen volt és így a *bírói szervezet vonalán nem volt olyan szerv*, amely kellő szakmai és politikai súllyal és tekintéllyel léphetett volna fel, a maga számára igényelhetette volna az irányítást és így *érvényt szerezhetett volna azoknak a szempontoknak, amelyek az Alkotmány rendelkezéseiben kifejezésre jutottak*.

Ez maradt a helyzet az 1953. év júniusáig, amikor a Párt és a kormány figyelme fokozottan a szocialista törvényesség felé fordult. Megalakult a Legfőbb Ügyészség, és ezzel a törvényesség érdekében az óvások benyújtása a polgári ügyekben is a legfőbb ügyész jogkörébe ment át. (1953. évi 13. törvényerejű rendelet 22. § (1) bekezdése.) Betöltésre került a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöki tiszte is és az ítélkezés irányítása — eleinte még a joghelyzet módosulása nélkül — teljesen a Legfelsőbb Bíróság kezébe ment át. Az Igazságügyminisztérium részéről az általános tájékoztatók kiadása a Legfelsőbb Bírósággal történt megbeszélés után és azzal egyetértésben történt, a Legfelsőbb Bíróságot a minisztérium kezdte bevonni a bíróságoknál végzett vizsgálatok lefolytatásába és 1953. októberében „Bírósági Határozatok” címmel megjelent a Legfelsőbb Bíróság hivatalos lapjának 1. száma azzal a céllal, hogy a Legfelsőbb Bíróságnál alakított szerkesztőbizottság kiválasztása alapján közölje az ország bíróságainak ítélkezése szempontjából lényeges

legfelsőbb bírósági és más bírósági határozatokat, valamint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseit.

A nem jogi vonalon, hanem a tények vonalán megindult fejlődés teljes kibontakozásához az 1954 : II. törvény, a bírósági szervezeti törvény teremtette meg a jogi alapokat. A törvény megállapította, hogy a Magyar Népköztársaság legfőbb bírói szerve a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága. Elnökét, elnökhelyetteseit, hivatásos bíráit és népi ülnökeit az országgyűlés választja öt évre. Megismétli a törvény az Alkotmánynak azt a rendelkezését, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében.

A törvény szerint a Legfelsőbb Bíróság kivételesen elsőfokú bíróságként is eljárhat, egyébként másodfokú bíróságként határoz a megyei bíróságok, a fővárosi bíróság és a különbíróságok határozatai ellen benyújtott fellebbezések és fellebbezési óvások tárgyában. Dönt a most már nemcsak a legfőbb ügyész, hanem a Legfelsőbb Bíróság elnöke által is benyújtható törvényességi óvások felett és elvi döntéseket hoz, amelyekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapít meg. Négy kollégiumból : a büntető, a polgári, a katonai és a közlekedési kollégiumból áll, amelyek elsőfokon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsban, másodfokon és a törvényességi óvások tárgyában három hivatásos bíróból álló tanácsban ítélik.

További szerve a Legfelsőbb Bíróságnak a teljes ülés, amely meghallgatja a kollégiumok beszámolóit működésükről és az ítélkezés egységének biztosításához szükséges irányítást megadja, megvizsgálja a Legfelsőbb Bíróság kollégiumának határozatai ellen benyújtott törvényességi óváásokat, megválasztja a fegyelmi tanácsot, fellebbviteli fórum ennek határozatai tekintetében, végül elvi döntéseket hoz.

A teljes ülés nevében a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak határozatai ellen benyújtott óvások megvizsgálása tárgyában az elnökségi tanács jár el és ez hozza az elvi döntéseket is. Az elnökségi tanácsnak tizenegy tagja van, elnöke a Legfelsőbb Bíróság elnöke, többi tagjait az elnökhelyettesek és a tárgyalásokon elnöklésre kijelölt bírák közül az elnök jelöli ki.

A bírósági szervezeti törvénynek megfelelően tehát a Legfelsőbb Bíróságnak többféle funkciója van. Ezek közül nem mindegyiknek a jelentősége azonos az elvi irányító tevékenység szempontjából.

A Legfelsőbb Bíróság tevékenységében az elvi irányító jelleg elenyésző azokban az esetekben, amelyekben elsőfokú bíróságként jár el.

Másodfokú eljárásának jelentősége ebből a szempontból kollégiumonként változik. A katonai és a közlekedési kollégiumok valamennyi alsófokú különbíróság ítélkezésének fellebbezési fórumai. Ennek következtében másodfokú eljárásuk a konkrét ügyintézésen felül egyben biztosítja az ítélkezés egységét is, minthogy ezen keresztül kapcsolatban vannak valamennyi alájuk rendelt bírósággal, módjuk van ezek munkájának figyelemmel kísérésére, annak konkrét és egyben elvi irányítására is. Ezzel szemben a büntető és a polgári kollégiumok a büntető és a polgári ítélkezés tekintetében a másodfokú eljárás során csak részlegesen, mégpedig kis részben nyernek áttekintést. Mindkét vonalon a járásbíróságoknak van általános hatáskörük, amelyeknek a határozatai az egyfokú fellebbezési rendszer folytán rendes perorvoslattal nem kerülhetnek fel a Legfelsőbb Bírósáig. E kollégiumok vonatkozásában az ügyintéző munka terén ezért igen nagy jelentősége van a törvényesség érdekében benyújtott óváásoknak, amelyeknek a száma és a jelentősége a másik két kollégiumnál elenyésző. A Legfelsőbb Bíróság büntető és polgári kollégiumainak az ügyintéző munka során, tehát a törvényesség érdekében benyújtott óváások

elbírálása nyújt módot arra, hogy a büntető és a polgári ítélkezés egésze tekintetében irányító tevékenységet fejtsenek ki. Így például ebben a formában igen jelentős a polgári kollégium irányító tevékenysége a munkaügyek, a lakásügyek terén, de a lakosság széles rétegeit érintő egyéb ügyek területein is.

Természetesen a bírósági szervezeti törvény hatálybalépése után is folyt tovább a megindult Bírósági Határozatokkal és az elvi döntésekkel gyakorolt elvi irányítás. Az új elvi döntések számozása római számokkal történik. Az így számozott elvi döntések között vannak ugyan még az 1953. év végéről olyanok, amelyeket a régi héttagú elvi tanács hozott, az elnökségi tanács által hozott elvi döntések római számozása ennek ellenére folytatódott. (I—XI. a polgári elvi döntések és I—XV. a büntető elvi döntések számozása.)

Anélkül, hogy el kívánám végezni a római számokkal jelzett elvi döntések értékelésének igen komoly feladatát, néhány példa megemlítésével is bizonyítani lehet, hogy ezek az elvi döntések jogunk korszerűsítése, továbbfejlesztése szempontjából jóval jelentősebbek, mint elődeik. Ismét polgári jogi példákra hivatkozom, amikor felhívom a figyelmet az „özvegyi jogot” a nemek egyenlősége alapján rendező IV. számú polgári elvi döntésre, a névviselésre és a tartásra érdemtelenség kérdését értelmező V. számú polgári elvi döntésre, a munkavállaló kárenyhítési kötelezettségét megállapító és annak határait is meg szabó X. számú polgári elvi döntésre.

A bírósági szervezeti törvényben lefektetett irányítási lehetőségek közül a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése a számára biztosítottakat ez ideig még nem használta ki, amennyiben a kollégiumok beszámolóinak meghallgatása ugyan már több ízben megtörtént, de ezzel kapcsolatban a teljes ülés irányítást nem adott. Kérdéses, hogy a kollégiumok által kifejtett tevékenység mellett erre egyáltalán van-e különösebb szükség és nem csak egészen kiemelkedő, a kollégiumok mindegyikét érintő ítélkezéspolitikai kérdésekben látszik-e szükségesnek a teljes ülés plenáris formájának az állásfoglalása.

Az ezekben a jogszabályokban is lefektetett irányítási formákon kívül azonban a Legfelsőbb Bíróság még más módokon is gyakorol irányítást az ítélkezés terén.

A kollégiumok megalkotásával egészséges kapcsolat alakult ki a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok megfelelő kollégiumai között. Ez a kapcsolat egyrészt abban áll, hogy a Legfelsőbb Bíróság megfelelő kollégiumának alkalmasszerűen kiküldött egy-egy tagja, illetőleg a kollégium vezetője részt vesz a megyei bíróságok megfelelő kollégiumainak ülésein. A megyei bíróságok kollégiumai egyaránt tárgyalnak meg az elsőfokú és a másodfokú ítélkezés során felmerülő kérdéseket. Ezáltal a Legfelsőbb Bíróság ezen az úton is kapcsolatba jut a jogszolgáltatásnak egyébként a rendes ügyintézés során hozzá el nem jutó kérdéseivel. A megyei bíróságok kollégiumai határozataikat megküldik a Legfelsőbb Bíróság megfelelő kollégiumainak és ezek ismét megtárgyalják az ott felvetett kérdéseket, döntésüket pedig közlik az összes megyei bíróságokkal. Ez igen gyümölcsöző kapcsolat, amelynek a segítségével számos zökkenőt lehet gyorsan, közvetlenül és bürokrácia mentesen kiküszöbölni az igazságszolgáltatás menetéből. Igen hasznos volt ez az együttműködés az új bűnvádi és polgári eljárási törvénykönyvek, valamint módosításaik értelmezése terén, de más területeken is, ahol hirtelen felmerülő jogalkalmazási feladatok vártak gyors megoldásra. A Bírósági Határozatokban közzétett polgári kollégiumi határozatok száma 195, a büntetőké 99. A meghozott polgári kollégiumi határozatok száma azonban jóval nagyobb.¹

¹ E számok az 1955. december 31-ével záruló állapotot tükrözik.

A felmerülő kérdések megoldása sokszor más hatóságok ügykörét is érinti. Ilyenkor a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak üléseire meghívják a kérdéses hatóságok képviselőit is és a kollégiumok ezek részvételével, tájékoztatásaik és véleményük meghallgatása után hozzák meg döntéseiket. Így résztvettek már kollégiumi üléseken a belkereskedelmi minisztérium, a pénzügyminisztérium, a földművelésügyi minisztérium, a város- és községgazdálkodási minisztérium, a Minisztertanács kebelében szervezett munkabértitkárság képviselői stb. A kollégiumok ülésein rendszerint részt vesznek az igazságügy-minisztérium, a megfelelő egyetemi tanszékek, az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint a Legfőbb Ügyészség képviselői is.

A kollégiumi határozatokkal szemben elhangzott az a vád, hogy túl kazuisztikusak. Érzésem szerint ez a vád alaptalan. A kollégiumi határozatok mindig jogszabályokhoz, a jogszabályok egyes §-aihoz tapadnak. Egy-egy §-szal kapcsolatban nemigen van több kollégiumi állásfoglalás és így ezek az állásfoglalások igen hasznosan egészítik ki a kérdéses törvényhelyeket, emellett megfelelő rendezés esetén kellően áttekinthetők is lesznek. (Egyelőre erről még nincs szó, talán a Bírósági Határozatok tárgymutatója segít majd egy kissé a bajon.)

Az elmondottakból kitűnően elmondhatjuk tehát, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága *ma már betölti azt az irányító funkciót*, amit az Alkotmány és a bírósági szervezeti törvény ráruház.

Emellett megállapítható, hogy feladatát nem kizárólag specifikus bírói eszközökkel, tehát az ítélkezésen és az elvi döntéseken keresztül oldja meg. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságát a burzsoá államoknak az élettől távol álló, sőt sok tekintetben el is zárt, sajátos jogi szemléletet valló és megvalósító legfelső bíróságaitól élesen különbözteti meg az, hogy a keze rajta van az élet útőerén, a legkülönbözőbb forrásokon keresztül gyorsan jutnak el hozzá az életben felmerülő követelmények, és az ismertetett módokon gyorsan, életszerűen nyernek kielégítést.

Ebben is megnyilvánul az, hogy a Legfelsőbb Bíróság — a Magyar Népköztársaság legfőbb bírói szerve — a nép bírósága, a nép ügyét szolgálja, *a nép érdekeit tartja szem előtt*. Tagjai tapasztalataikat ma már nemcsak az eléjük kerülő ügyekből merítik, mivel ők maguk sem zárkóznak el az élet elől. Számos tagja a legkülönbözőbb módon vesz részt a társadalom életében, érintkezik a legkülönbözőbb emberekkel és viszi be ez úton szerzett tapasztalatait az ítélkezésbe, a többi bírói szervek ítélkezésének irányításába.

A Legfelsőbb Bíróság irányító munkája *változatos és sokoldalú*. Bekapcsolódása az állam életébe dokumentálja a népi államhatalom egységét. Fejlesztése, további javítása, hatékonyabbá tétele szép feladat minden legfelsőbb bírósági dolgozó számára. Ennek a feladatnak teljesítése nagymértékben járul hozzá a szocialista törvényesség erősítéséhez.

A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepének történeti és leíró ismertetése után ennek a cikknek a keretébe kívánczik még egy elméleti kérdés, amely ugyan nem új, de lényegében még nincs eldöntve. Eldöntéséből ugyan a gyakorlatnak nincs különösebben sok haszna, de a kérdés felvetésének és a problémák bizonyos fokú rögzítésének fejlődésünk mai szakaszán mégis lehet jelentősége, különösen a további perspektívák szempontjából. *Az elvi döntések jellegéről van szó.*

A kérdést időszerűvé teszi az is, hogy a szovjet jogászok elméleti lapjának a „Szovjet állam és jog” című folyóiratnak az 1955. évi 6. számában ezzel foglalkozik I. Sz. Tyiskevicsnek „Jogforrások-e a Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülése által kibocsátott irányelvek” című cikke.

A cikkből kiderül, hogy a kérdések tekintetében a Szovjetunióban sincs nemhogy egységes, de még „hivatalos” állásfoglalás sem. Különböző jogi tudományágak legutóbbi időkből megírt tankönyvei is egymással ellentétes álláspontot foglalnak el. A szovjet jogtudósok véleménye is erősen megoszlik. Vannak, akik az irányelveket jogforrásoknak tekintik, vannak, akik jogforrásnak tekintik általában a bírói gyakorlatot is. Mások szerint az irányelvek csak a törvény alá rendelt jogforrások, míg ismét mások szerint — és ezekhez csatlakozik a szerző is, az irányelvek csak jogszabály-értelmező jellegűek és így nem jogforrások, minthogy az értelmezés nem új jogszabály.

Az irányelvek kötelező ereje tekintetében megállapítja a cikk, hogy az irányelveket a bíróságokon kívül más hatóságok is követni tartoznak. Ugyanakkor elismeri azt is, hogy egyes esetekben az irányelvek valóban új jogszabályt tartalmaztak és a Szovjetunió Legfelső Bírósága éppen a legutóbbi időkből és éppen ezért helyezett hatályon kívül néhány ilyen irányelvet.

Az 1912 : LIV. tv. (Ppé) 70—78. §-ai értelmében a teljes ülési határozatok és a jogegységi döntvények valamennyi bíróságra kötelezőek voltak. Ezzel szemben a 70. § 1. bekezdése értelmében a Polgári és a Büntető Határozatok Tárába felvett elvi jelentőségű határozatok csak a Kúriára voltak kötelezőek. Idézem ezeknek a határozatoknak a jellegével kapcsolatban néhány burzsoá jogász állásfoglalását.

Angyal Pál szerint a döntvényekben csupán a bírói gyakorlatot kötelező erővel irányító belső szabály nyilvánul meg, anélkül, hogy az okvetlenül szokásjogi szabály minőségével is rendelkezne.¹ Finkey Ferenc szerint a döntvényeknek szokásjogi szerepük van.² Szladits Károly azt erősíti, a döntvények kötelező erővel jogszabályokat állapítanak meg. Ennek alátámasztására azt is felhossa, hogy kötelező erejük közzétételük után 15 nappal kezdődik. Megemlíti azt is, hogy a jogszabályi jelleg ellen látszik szólni a döntvények visszaható ereje.³

A felszabadulás után nálunk a szovjet források nyomán (amelyek azonban — amint láttuk — korántsem olyan egyöntetűek) és főként Visinszkij hatására az az álláspont alakult ki, hogy a bíróság nem alkothat jogot, csak alkalmazhatja azt, ennél fogva a döntvényeknek, helyesebben mai terminológiával: az elvi döntéseknek nincs jogszabály jellegük.

Véleményem szerint a kérdést többféle szempontból kell megvizsgálni. Mindenekelőtt a *joghelyzet* szempontjából.

A joghelyzet tekintetében mind a szovjet, mindpedig a magyar szabályozásra — mégpedig mind a felszabadulás előttre, mindpedig az azt követőre — az a jellemző, hogy az ún. döntvényeknek az erre vonatkozó jogszabályok általában csak jogszabály-értelmező szerepet szánnak. Kötelező erejük tekintetében is általános az a rendelkezés, hogy ilyen hatályuk a döntvényeknek csak a bíróságokkal szemben van.

Kivétel volt a 4071/1949. Korm. számú rendelet, amely korlátolt körben ugyan, de kifejezetten jogszabályrontó hatáskört biztosított a Kúriának és döntéseit minden hatóság számára kötelező erejűvé tette.

Ez azonban nemcsak kivételes, hanem egyúttal *átmeneti* jellegű rendelkezés is volt. A joghelyzet szempontjából tehát elmondhatjuk, hogy a Magyar Népköztársaság bíróságainak feladata nem a jogalkotás, hanem a jogalkalma-

¹ Ld.: Angyal Pál: Büntető eljárásjog. I. köt. 1915. 41. old.

² Ld.: Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve. 1916. 60. old.

³ Ld.: Szladits Károly főszerkesztésében: A magyar magánjog. I. köt. 124—126. old.

zás, a Legfelsőbb Bíróság által hozott elvi döntések feladata pedig a *jogértelmezés*.

A *tényleges helyzet* azonban mást mutat. Mégpedig nemcsak nálunk, hanem — amint láttuk — a Szovjetunióban is. Ennek jogunk fejlődéséből számos bizonyítékát hozhatjuk fel. Így a bírói gyakorlat házassági perekben a perköltségek megállapításánál a Családjogi Törvény megjelenése után és szellemének megfelelően, a polgári perrendtartás kifejezett szabályával ellentétben nem alkalmazta a pernyertesség-pervesztesség szabályát, hanem ettől függetlenül azt kötelezte a perköltségek megfizetésére, aki magatartásával a perre okot adott. Ezt a bírói gyakorlatban kialakult szabályt a Ppn. szentesítette. De a polgári elvi döntéseknek szinte mindegyikéről elmondható, hogy még amennyiben nem is áll ellentétben hatályos jogszabállyal, de mégis jogunkat továbbfejlesztő *jogszabályt* tartalmaz. Kisebb mértékben áll ez büntető elvi döntéseinkre, amelyek inkább a jogértelmezés keretei között maradnak. Az elvi döntések jellegének az eldöntésére nincs befolyással az — amint ezt döntvény jogszabály jellegének a hívei előttem már számos esetben kifejtették —, hogy e döntések csak a bíróságot kötik. A bíróságok ugyanis alkalmazásuk által általános érvényűvé teszik őket.

Vizsgálni kell végül a kérdést abból a szempontból is, hogy mi a *kívánatos*. A szocialista törvényesség követelménye kétségtelenül azt igényli, hogy a bíróság ne alkosson jogot, hanem alkalmazza azt, maradjon meg a jogszabályértelmezés keretei között. Ehhez azonban megállapodott életviszonyok, még ezek között is rugalmas, az élettel állandó kapcsolatot tartó, a bíróságokkal szorosan együttműködő, szakmailag is magas fokon álló jogalkotó szervek és az élet követelményeinek gyorsan hangot adó bíróságok szükségesek. Ezek hiányában, vagy csak hiányos megléte esetén elkerülhetetlen, hogy a döntvényjognak bizonyos jogszabályalkotó jelleget tulajdonítsunk, sőt biztosítsunk. A Legfelsőbb Bíróság nem látná el megfelelően a feladatát, ha az élet kívánalmainak — de igen sokszor a jogalkotással megbízott szervek kívánalmainak is — ezen a vonalon nem tenne eleget.

Ezzel a hatalommal azonban nem szabad visszaélni. Így különösen különböztetni kell a jogterületek között is és a döntvényjog jogalkotó hatályát kevésbé szabad érvényesíteni az egyiken, így a büntetőjog területén, mint a másikon, mint a mindmáig kodifikálatlan polgári jog területén.

Az ideális állapot kétségtelenül az lesz, amikor majd a döntvényjog, a fenti feltételek meglétében, megmarad a jogértelmezés mellett és a bírói jogalkotás majd valóban csak úgy megy végbe — amint vita során Kulcsár József elvtárs Grosschmid Bénit idézve mondta — „ahogy a csizma sarka kopik”.

Es ha már így lesz nálunk is, mint ahogy erre már kifejezett törekvés mutatkozik a Szovjetunióban, akkor majd elvitákozhatunk azon a kérdésen, hogy a jogértelmezés vajon maga is nem jogszabály-e, ha kötelező ereje van? Én azt mondom, hogy igen. De ennek a kérdésnek még az előbbinél is jóval kisebb a jelentősége.

Benkő Gyula

Az állam- és jogelmélet helye és rendszere*

Az állam- és jogelmélet helyét tisztáznunk kell az állam- és jogtudományokon belül azért, hogy elhatároljuk a többi jogtudományi ágaktól, s anyagát pontosan meghatározzuk és rendszerezzük. Az állam- és jogelmélet helyének, más tudományágakkal való összefüggésének és azoktól való elhatárolásának tisztázása után térhetünk rá arra, hogy hogyan épül föl belső rendszere. Az állam- és jogelmélet belső rendszerét pedig csak úgy tudjuk pontosan megállapítani, ha meghatározzuk tárgyát és rendszerezésének elvi alapjait.

1. A tudományok rendszerezését a marxizmus—leninizmus a tudományelmélet egyik fontos kérdésének tekinti. A marxizmus—leninizmus azonban csak a fejlődő objektív valóság rendjének a rendszerben való visszatükröződése mellett foglalt állást és szembeszáll minden olyan kísérlettel, amely a zárt rendszer dogmájával akarja a tudomány fejlődését akadályozni.

Az objektív világ az anyag törvényszerűségei alapján rendeződik és fejlődik; az anyagi világ törvényszerűségei alapján fejlődnek, kapcsolódnak egymáshoz és különülnek el egymástól a világ különböző jelenségei. Az anyagi világ belső törvényei által meghatározott, s ez a meghatározottság szükségszerű belső rendet követel meg: a világ nem káosz, hanem rendezett természeti és társadalmi élet. A marxizmus—leninizmus éppen ezért minden tudományág elszakíthatatlan részének, lényegéhez tartozónak tekinti az objektív valóság rendjének a tudományág rendszerében való visszatükrözését.

A marxizmus—leninizmus a tudományok osztályozása terén az anyagi világnak megfelelően általában két nagy csoportot állít fel: a természettudományokat és a társadalomtudományokat. Az állam- és jogtudományok helyének megértéséhez nekünk a társadalomtudományok osztályozását kell érintenünk. A társadalomtudományok tudományként való megteremtését és tudományos rendszerezését először a marxizmus valósítja meg. A marxizmus—leninizmus klasszikusai alapján a marxista filozófusok a társadalomtudományok osztályozását aszerint állapították meg, hogy *az adott tudományág milyen jellegű társadalmi jelenséggel* (alappal vagy a felépítmény bizonyos részével) *foglalkozik*: „ennek megfelelően az alappal, vagyis a termelési viszonyokkal foglalkoznak a gazdaságtudományok, az állami felépítménnyel az állam- és jogtudományok . . .”¹

Az állam és a jog mint a felépítmény részei szoros kapcsolatban vannak a felépítmény egyéb elemeivel és más társadalmi jelenségekkel. A társadalmi jelenségek összefüggése tükröződik az egyes tudományágak kapcsolatánál is. A különböző tudománycsoportok ágainak kapcsolata a társadalmi élet jelenségeinek bonyolult összefüggését tükrözi, s ezeknek elhatárolását ugyancsak az objektív valóság teszi szükségessé. A tudományágak elhatárolása azonban csak az osztályozás egyik oldala, a másik feladat az elhatárolt tudománycsoportok belső rendszerének meghatározása.

Az állam- és jogtudományok belső rendszerének meghatározása csak úgy lehetséges, ha megvizsgáljuk azt, hogy mivel foglalkoznak az állam- és jogtudományok. Az állam- és jogtudományok az állam és a jog létrejöttének, fejlődésének, társadalmi szerepének feltárásával, meghatározásával foglalkoznak. Az állam- és jogtudományok fölfedik az állam és jog fejlődésének, társa-

* Lapunkban ezt követően közöljük az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának kari ülésén szerző cikke alapján megtartott vita anyagát. — Szerk.

¹ Fogarasi Béla: A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései. MTA Társ. Tört. Tudományok Oszt. Közleményei. V. köt. 1—4. sz. 15. old.

dalmi szerepének általános és különös törvényszerűségeit. Az állam- és jogtudományok tárgya tehát — a felépítmény állami és jogi része ; különböző ágai visszatükrözik az állam és jog azon általános és különös törvényeit, amelyek a társadalmi fejlődés egész folyamatában és egyes időszakaiban a szolgálati szerep betöltésével kapcsolatban jelentkeznek. Az állam és a jog sokrétű társadalmi jelenség, amely a különböző társadalmi viszonyok fejlesztésénél, szabályozásánál, erősítésénél és védelménél nem egynemű, a különböző társadalmi viszonyok fejlesztését és védelmét más-más formában látja el. Az állam és a jog egészen belül a különmemű jelenségeket az állam- és jogtudomány különböző ágai tanulmányozzák.

Az állam- és jogtudományok csoportjában levő tudományágakat meghatározott rendbe kell foglalnunk. Az állam- és jogtudomány egyik ága az állam és a jog általános törvényeit állapítja meg, az állam és a jog egészét vizsgálva jut el az általános tételek megállapításához ; másik ága történetileg vizsgálja az állam és a jog alakulásának konkrét formáit, míg egy harmadik csoport az állam tevékenységének és a jog érvényesülésének konkrét formáit, a különböző társadalmi viszonyok jogi szabályozásának gyakorlati kérdéseit dolgozza föl, általánosítja. Ennek alapján az állam- és jogtudományok három csoportra oszthatók : az állam- és jogelmélet, az állam- és jogtörténet és a szakjogtudományok. E három csoport nem választható el élesen egymástól, szoros kapcsolatban vannak ; elhatárolásukat azonban az állam és jog társadalmi szerepének pontos visszatükrözése, részletekig menő tudományos földolgozása szükségessé teszi :

a) Az állam- és jogelmélet¹ az állam- és jogtudományok alaptudománya ; az állam és a jog általános törvényszerűségeit, objektív törvényeit, kategóriáit tárgyalja, a történelmi fejlődés különböző szakaszai állam- és jogtípusainak sajátos törvényszerűségeit, valamint a jelen időszak államának és jogának jellegét, sajátosságait, legfontosabb feladatait állapítja meg, s kimutatja az állam és jog társadalmi feladatainak megvalósulását, szolgálati szerepét. Az állam- és jogelmélet az általános törvények visszatükrözésén keresztül az állam- és jogtudomány többi része számára elvi alapot ad az állam és jog részletkérdéseinek vizsgálatához, értékeléséhez, tudományos elemzéséhez, a gyakorlat elvi kérdéseinek feldolgozásához ; így az állam és jog társadalmi összefüggéseinek feltárásán keresztül segíti az állam tevékenységét és a jog gyakorlati érvényesülését, segíti a gyakorlati munkát. Az állam- és jogelmélet és a többi állam- és jogtudományi ág között kölcsönhatás van. Ez a kölcsönhatás az állam- és jogtudományon belül nemcsak az egyes tudományágak fejlődése szempontjából jelentős, hanem az állam tevékenysége és a jog gyakorlati érvényesülése szempontjából is.

b) Az állam- és jogtörténet az állam- és jogtudományok azon ága, amely az állam és jog történelmi alakulásának konkrét formáival, intézményeinek válto-

¹ A Szovjet Állam és Jog c. folyóirat 1955. 3. számának vezércikke nem ért egyet a szokásos és a nálunk is használt terminológiával : a tágabb értelemben vett állam- és jogelméleten az állam- és jogtudományt érti, a szűkebb értelemben vett állam- és jogelméletet pedig általános állam- és jogelméletnek nevezi ; a következő az indoka : „a terminológiai zavarok elkerülése végett a jogi tudományoktól eltérően ezt a tudományt (vagyis az állam- és jogelméletet — S. M.) a leghelyesebb általános állam- és jogelméletnek nevezni”. (Cikkgyűjtemény, 1955. V. 7. sz. 284. old.) A terminológiai zavarokkal indoklás szerintem nem megalapozott. Az állam- és jogelmélet tudománya szükségszerűen általános kérdéseket tárgyal s ennek még az elnevezésben is kifejezést adni nem szükséges, fölösleges ; az állam- és jogtudományt pedig állam- és jogelméletnek nevezni, még inkább zavaró. Úgy gondolom, ha továbbra is a szokásos terminológiát használjuk, akkor is kifejezzük e tudományág tartalmát.

zásával és váltakozásával foglalkozik, részletesen leírja az egyes történelmi időszakok államformáinak, jogrendszereinek különféle megjelenési formáit, s ezek változását, sajátosságait az egyes állam- és jogtípusokon belül; ezeket a kérdéseket természetesen az adott korszak társadalmi, gazdasági és politikai viszonyaival szoros összefüggésben vizsgálja, s az állam- és jogelmélet általánosításai, törvényei alapján állapítja meg az egyes államszervezetek és jogintézmények változásának sajátos törvényszerűségeit.

c) Az állam- és jogtudomány következő csoportja: az *állam- és jogtudományok szakágai*. A szaktudományok az állami tevékenység, a jogalkalmazás, a joggyakorlat különböző területei konkrét formáinak különleges törvényszerűségeit határozzák meg. Mivel a szakjogtudományok vizsgálják az állami tevékenységet és joggyakorlatot, a különféle társadalmi viszonyok jogi szabályozásával kapcsolatos kérdéseket, ezért a szakjogtudományok több részre oszlanak. A szakjogtudományok több tudományágra oszthatók aszerint, hogy az egyes szakjogtudományi ágak milyen jellegű társadalmi viszonyokkal és az azonos jellegű társadalmi viszonyokkal milyen alapelv, feladat és módszer alapján foglalkoznak. Az egyes szakjogtudományi ágak között szoros kapcsolat van, elhatárolásuk azonban az állam és a jog objektív helyzetéből eredően szükséges, s az elhatárolás elvi alapjait az állam- és jogelmélet fogalmazza meg, amikor a különmemű társadalmi viszonyokat állítja föl elhatárolási alapnak; az viszont már az egyes szakjogtudományi ágak feladata, hogy az elhatárolást az elvi szempontok alapján a konkrét kérdésnél eldöntsék.

Az állam- és jogtudomány rendszerében is kifejezhető az, hogy történelmi jellegű tudomány, a történelmileg meghatározott állam és jog általános és különös törvényeivel foglalkozik, de mégsem történettudomány, mert nemcsak történeti módon tárgyalja az állam és jog kérdéseit. Ezt fejezi ki az is, hogy a központi helyet az állam- és jogelmélet foglalja el, s az állam- és jogtudomány általában, többségében rendszerező módon foglalkozik az állam és a jog kérdéseivel. „Az állam kérdései — írja Fogarasi Béla — bizonyos értelemben történeti kérdések, de a marxista államtudomány rendszerező módon foglalkozik velük . . .”¹ vagyis a logikai vizsgálódást, az állam és a jog rendszerező földolgozását támasztja alá az állam és jog fejlődésének történelmi elemzése.

2. Amikor az állam- és jogelméletet az állam- és jogtudomány rendszerében elhelyezzük, akkor az állam és jog általános törvényeinek tárgyalását tulajdonítottuk az állam- és jogelmélet anyagának — ennek alapján önkéntelenül felvetődik, hogy mi a viszony a történelmi materializmus (amely szintén foglalkozik az állam és a jog általános kérdéseivel) és az állam- és jogelmélet között. Először az elhatárolás kérdése merül föl. Az elhatárolást talán úgy lehetne megállapítani, hogy kiindulunk a tárgy meghatározásából: a történelmi materializmus (mint a társadalom legáltalánosabb törvényszerűségeinek tudománya; Fogarasi) a társadalom különböző jelenségeinek legáltalánosabb törvényszerűségeivel foglalkozik, s így ezen belül az állam és jog legáltalánosabb törvényszerűségeivel is; az állam- és jogelmélet ehhez képest a különös törvényszerűségekkel foglalkozik. *A történelmi materializmus és az állam- és jogelmélet elhatárolásának alapja az általános és a különös különbsége*, ez azonban egyúttal az elszakíthatatlan kapcsolatra is utal.

A történelmi materializmus az egész társadalom vizsgálata közben, a többi társadalmi jelenségek vizsgálata mellett foglalkozik az állammal és a joggal, az állam és a jog vizsgálatát a nagy társadalmi összefüggésekben folytatja: az állam és jog részletkérdéseivel, sajátosságaival nem, hanem csak az

¹ Fogarasi i. m. 15. old.

állam és jog legáltalánosabb törvényszerűségeivel foglalkozik. Ebben a viszonylatban tehát a történelmi materializmus az általános.

Az általános azonban nem létezhet a különöstől függetlenül, az általános a különösön keresztül kel életre — tanítja Lenin;¹ vagyis a történelmi materializmus, mint általános —, a különösön keresztül, az állam- és jogelméleten keresztül realizálódik konkrétebb, sajátos törvényszerűségeiben. A kettő között azonban nem egyoldalú a viszony; kölcsönhatás van az általános és a különös között: az általánoshoz a különösön keresztül jutunk, a különös pedig része az általánosnak. Ez a kölcsönhatás mutatkozik meg itt is: a történelmi materializmus az általános törvényszerűségek megállapításához a konkrét viszonyok elemzésén keresztül jut, s a konkrét viszonyok elemzését megkönnyíti, ha ismerjük a konkrét viszonyok sajátos vonásait — amit az állam- és jogelmélet tár föl —, az állam- és jogelmélet viszont az általános társadalmi törvények alapján vizsgálja az állam és jog sajátos törvényeit.

Az állam- és jogelméletnek a történelmi materializmussal való kapcsolata teszi lehetővé azt, hogy betöltse azt a hatalmas szerepet, ami ráhárul az egész állam- és jogtudományon belül. Az állam- és jogelmélet a történelmi materializmus alapján megállapítja azokat a legfontosabb alapelveket, törvényszerűségeket, amelyek az államra és a jogra vonatkoznak, s így tudja ellátni azt a feladatot, amit Visinszkij jelölt meg: az állam- és jogelmélet feladata „a jogtudomány egészének és minden egyes konkrét diszciplinának az iránya és kidolgozása számára kötelezően meg kell adnia az elvi tételek rendszerét...”²

Az állam- és jogelméletnek tehát meg kell adnia az elvi tételek rendszerét az állam- és jogtudományok egésze, s ezen belül a szakjogtudományok számára. Ez a feladat fölveti az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok viszonyát. A viszony itt is az általános és a különös kapcsolata, csak nem a társadalom egésze, hanem az állam és jog egésze szempontjából. Az állam- és jogelmélet az állam és jog egészét vizsgálja, az állam és jog egészére vonatkozólag állapít meg általános törvényeket, a szakjogtudományok pedig az állam és jog részletkérdéseivel foglalkoznak és ezek sajátos vonásait tanulmányozzák. Itt is kölcsönhatás van: az állam- és jogelmélet általános törvényei alapján vizsgálják a szakjogtudományok a tárgyukhoz tartozó állami és jogi jelenségeket; az állam- és jogelmélet pedig fölhasználja az általános elvek, törvények megállapításához a szakjogtudományok eredményeit, az általuk feltárt, sajátos törvényszerűségeket.

Az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok viszonyának vizsgálatánál fölmerül még egy fontos kérdés: a szakjogtudományok élén álló államjogtudomány helye a szakjogtudományok csoportjában, és viszonya az állam- és jogelmülethez. A probléma első része könnyen megoldható, mert az államjog foglalja el a központi helyet a szakjogtudományok között. Az államjog és a többi szakjogtudományok viszonya nem az általános és a különös kapcsolata, mert az államjog — szakjogtudomány, s mint ilyen tárgyalja az államrendszer egészét, a jogrendszer alapvető elveit. A probléma másik része, hogy milyen az állam- és jogelmélet és az államjog viszonya. A két jogtudományi ág viszonyára áll az, amit az előbbieken láttunk az állam- és jogelmélet és a szakjogtudományok viszonyára vonatkozólag; vagyis: az általános és a különös viszonya. A probléma mégis sajátosan merül föl, mert mindkettő központi helyet foglal el, csak az állam- és jogelméletet az állam- és jogtudományok rendszerén belül, az államjogot pedig a szakjogtudományok rendszerén belül illeti a központi hely.

¹ Filozófiai füzetek 341. old.

² Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. 1950. 26. old.

S az államjog éppen azért szerepel a szocialista jogrendszeren belül ilyen fontos helyen, mert új, szocialista viszonyok között a kizsákmányolásmentes alapon épülő társadalom állama — az egész nép állama, s a nép érdekét szolgáló társadalmi rendszerben a legfontosabb eszköz —, amely a társadalmi fejlődést és a kivívott eredmények védelmét szolgálja — az állami és jogi berendezés. A szocialista állami és jogi berendezés tudományos elemzése azonban már tételesjogi tárgyalásmódot kíván az államjogtudományon belül. Ezért helytelen az, ha az államjogtudomány az állam- és jogelmélet egy részét — különösen az államelmélet egyes kérdéseit — tárgyalja és kevéssé az adott szocialista állami berendezkedés különös törvényszerűségeit, alapvető intézményeinek sajátos vonásait, mert az állami és jogi berendezés sajátos törvényszerűségeinek föltárása segítheti csak az állam- és jogtudomány fejlődését.

3. Az állam- és jogelméletnek az állam- és jogtudományok rendszerében elfoglalt helyének és szerepének vizsgálata még további feladatot is állít elénk: meg kell állapítani az *állam- és jogelmélet belső rendszerét* is. A mitudományunkra is áll az, amit Fogarasi Béla általában a tudományok osztályozása kérdéseinek taglalásánál így fogalmazott meg: „Az osztályozási szempontok csak az egyes tudományok megkülönböztetésével foglalkoznak. Teljesen hiányzik az egyes tudományokon belül a belső felosztás, a belső osztályozás, illetőleg amennyiben az oktatási és szervezeti kívánalmaknak nyomása alatt létrejött teljesen empirikus, esetleges jellegű”.¹ Az állam- és jogelméletnek sincs tudományosan teljesen kidolgozott belső rendszere, ezért kell megkísérelnünk ennek a kérdésnek a megoldását.

Az állam és jog objektív társadalmi valóságának rendjét az állam- és jogelmélet rendszerében csak úgy lehet visszatükrözni, ha tudományos elmélet és módszer alapján értjük meg és vizsgáljuk a társadalom állami és jogi jelenségeit. Ahhoz azonban, hogy az állam- és jogelmélet objektív valóságot tükröző rendszerét megállapítsuk — szükséges az *állam- és jogelmélet tárgyának meghatározása*.

Minthogy az állam- és jogelmélet az *állam és jog általános törvényeit* kutatja, ebben már benne van az is, hogy az *állam és jog lényegét* tárja föl és meghatározza azokat a törvényeket, amelyek az *állam és jog társadalmi helyzetével, társadalmi szerepével kapcsolatosak*: így az állam és jog szerepét elsősorban gazdasági alappal, továbbá az osztályharccal és a felépítmény különböző részeivel (politika, társadalmi szervek, erkölcs) összefüggésben.

Az állam- és jogelmélet az államnak és a jognak nemcsak az általános törvényeit, hanem *általános alapelveit* is vizsgálja; az általános alapelvek rendszerét meghatározza, s ezek az alapelvek megmagyarázzák a jogágak és a legfontosabb jogintézmények tartalmát. Az állam- és jogelméletnek nemcsak az állam és jog lényegével, társadalmi szerepével kell foglalkoznia, hanem ki kell mutatnia azt is, hogy az állam és jog milyen alapelvek, milyen alapvető intézmények segítségével érvényesíti társadalmi feladatait. Ezeknek az általános alapelveknek a föltárása és megmagyarázása világítja meg az állam és jog tartalmát az egyes állam- és jogtípusokban. Erre utalt A. J. Visinszkij is a szocialista joggal kapcsolatban: „A szovjet állam- és jogelméletnek azon szovjet szocialista *alapelvek rendszerét* kell nyújtani, amelyek a szovjet *jogi diszciplínák és jogintézmények szocialista tartalmát megmagyarázzák és meghatározzák*.”²

Az állam- és jogelmélet a tartalmi kérdések vizsgálatával együtt — a tar-

¹ Fogarasi Béla: i. m. 5. old.

² Visinszkij: A szovjet állam- és jogtudomány kérdései. 1950. 25. old. (Az én kieme-
lésem — S. M.)

talom és forma egységének megfelelően — az *állam és jog formai kérdéseit* is vizsgálja : megállapítja és kidolgozza azokat az állami és jogi formákat, amelyek keretében az állam és jog tartalma, lényege érvényesül, feladatai megvalósulnak. Marx és Engels egyébként több helyen utalnak a forma és a tartalom kérdésére a jogban, s ők is aláhúzzák a forma és a tartalom egymástól elválaszthatatlan vizsgálatának szükségességét. Emellett azonban rámutatnak arra is, hogy a formának viszonylagos önállósága van, a tartalom és a forma kapcsolata nem mechanikus. Az állami és jogi formáknak is van viszonylagos önállóságuk, ezért fontos vizsgálatuk, mind a tartalom és a forma összefüggése, mind a forma viszonylagos önállósága és aktív szerepe szempontjából.

Az állam és jog általános törvényeinek, alapelveinek és formáinak vizsgálata nem végezhető el az állam és jog történeti fejlődésében mutakozó törvényszerűségek vizsgálata nélkül. Az *állam- és jogelméletnek kell vizsgálni az állam és jog történeti alakulásának általános törvényszerűségeit* : így meg kell vizsgálni az állam és jog keletkezésének, történeti fejlődésének törvényszerűségeit az állam- és jogtípusok lényegének földolgozása és általánosítása alapján. E kérdések tárgyalása után pedig az állam és jog elhalásának törvényszerűségeit kell megállapítani.

Összefoglalva : Az állam- és jogelmélet tárgya : az állam és jog általános törvényeinek, alapelveinek és formáinak, valamint az állam és jog történelmi alakulása (keletkezés, fejlődés, elhalás) törvényeinek vizsgálata.

Az állam- és jogelmélet az állam és jog kérdéseit általánosítás, tudományos elemzés útján dolgozza föl, vagyis logikai elemzés útján jut el az általános tételek meghatározásához a konkrét történelmi helyzetből kiindulva. Ez a logikai és történeti vizsgálatmód egybekapcsolódását jelenti az állam- és jogelméletben ; vagyis az általános törvények megállapítása nem a történelmi fejlődéstől függetlenül történik, hanem a történelmi tapasztalatok, az állam és jog egyes történelmi formáinak elméleti földolgozása (általánosítása) útján.

Az állam és jog történeti fejlődése alapján való általánosítás elsősorban arra irányul, hogy az *állam és a jog általános fogalmát határozzuk meg*. Az állam és a jog általános fogalmát már megfogalmazták a marxizmus—leninizmus klasszikusai és ezeket a megfogalmazásokat összefoglalóan elmélyítette a szovjet állam- és jogtudomány.¹ Az állam és a jog általános fogalma azonban absztrakció : az állam és jog mindig meghatározott történelmi viszonyok között érvényesül és nem létezik általában, az általános csak az egyes révén létezik. Minden állam- és jogtípusnak vannak közös ismertetőjelei, közös vonásai, s ezeknek a közös vonásoknak általánosítás útján való kiemelése szükségszerű. Erre utalt Marx is a termeléssel kapcsolatban : „*az általánosságban vett termelés* — absztrakció, de értelmes absztrakció, ha csakugyan kiemeli, rögzíti a közöset és ezzel megtakarítja számunkra az ismétlést”.² Marx ezután kifejti azt is, hogy a közös meghatározásoknak, az általánosnak a rögzítése nélkül a valóságos történelmi fok nem érhető meg : „vannak minden termelési fok számára közös meghatározások, amelyeket a gondolkodás mint általánosakat rögzít ; de minden termelés úgynevezett általános feltételei nem egyebek olyan elvont mozzanatoknál, amelyek segítségével egyetlen valóságos történelmi termelési fok nem érhető meg.”³ Marxnak ezek a tételei természetesen nemcsak a termelésre vonatkoznak, hanem általában a tudományos kutatásra, a jelenségek elméleti föltárására s így az állam és jog vizsgálatára is : az állam és jog általá-

¹ *Visinszkij* : i. m. 39. old.

² *Marx* : Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra. 1951. 9. old.

³ *Marx* : i. m. 12—13. old.

nosítása, absztrakciója a közös vonások meghatározásával megóv az ismétlésektől és segíti megérteni az államot és a jogot az egyes történelmi időszakokban ; vagyis az állam és jog általános fogalmának segítségével tudjuk az egyes állam- és jogtípusokat megérteni és megmagyarázni.

Az állam- és jogelméletben azonban nem elégséges, ha csak az állam és a jog általános fogalmát határozzuk meg. Ki kell fejteni az általános fogalmon kívül az állam és jog egyéb általános vonásait, egyéb általános törvényszerűségeit kifejező meghatározásokat is : „az általános, vagyis az *összehasonlítás révén kiválasztott közös, maga is sokszorosán tagolt, különböző meghatározásokba széjjelváló*. Ezek közül egyesek minden korszakra vonatkoznak ; mások egyenében közösek” — mondja Marx.¹ Tehát nem elég az, ha az állam és a jog általános fogalmát kifejtjük, szükséges még a széjjelváló fogalmak — az egyes általános alapelvek, alapvető jogintézmények és formák — meghatározása és tárgyalása is. Föl kell dolgozni például : az államtípus, az államforma, a jogforrás, jogalkalmazás stb. általános vonásait, lényegét, az általános államfogalom és jogfogalom mellett.

Az állam- és jogelméletben az állam és jog általános törvényeinek, alapelveinek és formáinak feldolgozása mellett ki kell fejteni az állam és jog történelmi fejlődésének törvényeit is. Az állam- és jogelmélet az általánosítással nemcsak az állam és jog általános fogalmát, általános alapelveit és formáit határozza meg, hanem konkrétan az egyes állam- és jogtípusok *lényeges vonásait* is ; külön kell foglalkozni az egyes állam- és jogtípusok sajátos törvényszerűségeivel, az általánostól, a közöstől eltérő vonásaival.

Az állam- és jogelmélet rendszerét a tárgymeghatározás, a marxista rendszerezés és általánosítás követelményei alapján két csoportban kell tárgyalni, az egyik rész foglalkozik az állam és jog általános törvényeivel, a szisztematizáló módon tárgyalt kérdésekkel, a második rész pedig az előbbihez képest különös — de a többi jogtudományi ágakhoz viszonyítva továbbra is általános — kérdéseket tárgyal : az állam és jog sajátos törvényszerűségeit a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban, az egyes államtípusok és jogtípusok lényeges vonásait, sajátos törvényeit és formáit. Végeredményben az *állam- és jogelmélet rendszerét is általános és különös részre* osztanánk. Az ilyen felosztás elősegíti az állam és jog tudományos elemzését és megértését, az általánosan megállapított törvényeket és történelmileg más időszakban jelentkező sajátos törvényekkel is igazolja ; az állam és jog legáltalánosabb vonásait és formáit az állam és jog történelmileg sajátos, különös módon jelentkező törvényeivel és formáival támasztja alá ; az állam- és jogelméletben is bizonyítjuk ezzel Lenin tételét, hogy az általános a különösben létezik.

Az állam- és jogelmélet rendszerében az általános és különös részre osztás lehetővé teszi azt, hogy megvizsgáljuk az *állam és jog tartalmi és formai kérdéseit*. A mi állam- és jogelméletünk eddig főleg a tartalmi kérdések vizsgálatára irányította a figyelmet. Ez érthető is volt, mert meg kellett teremteni állam- és jogtudományunk elvi alapjait a dialektikus és történelmi materializmus alapján ; ahhoz azonban, hogy az állam- és jogelmélet betöltse azokat a feladatokat, amelyek reááhárulnak, mint alaptudományra, a tartalmi kérdéseken túl föl kell dolgozni az állam és jog formáinak elvi kérdéseit is. Az állami és jogi formákat azért kell vizsgálnunk, mert az állam és a jog társadalmi szerepe betöltésénél nagyon jelentős az, hogy milyen formában látja el feladatait. Erre a kérdésre utalt Nizsalovszky Endre is : „A jogtudomány feladata . . . nemcsak a jog tartalmi elemzésére, hanem annak a formának a megállapítására is kiter-

¹ Marx : i. m. 9. old. (Kiemelés tőlem — S. M.)

jed, amelyben a szocialista jog a maga céljait a leginkább tudja betölteni.”¹

Az állam és jog konkrét megjelenési formáinak vizsgálata a szakjogtudományok, az állam és jog általános formáinak, több jogágban megtalálható formák, jogintézmények általános vonásainak, elvi kérdéseinek feldolgozása az állam- és jogelmélet feladata. Ezért külön az általános részben kellene tárgyalni azokat az általános alapelveket, jogintézményeket és formákat, amelyek a történelmi fejlődés különböző fokain, vagy a különböző szakjogokban mint a különböző célok szolgálatára alkalmas általános formák, jogintézmények előfordulnak. Az alapelvek és formák nagyobb súllyal való tárgyalása elősegítheti, hogy a szakjogtudományok nagyobb összefüggésben látják az egyes jogintézmények, alapelvek társadalmi szerepét, így hozzájárulnak ahhoz, hogy a szocialista állam és jog tartalmát az állami és jogi formák tevékenyebben segítsék.

Az állam- és jogelmélet *jelenlegi rendszerében* nem érvényesülnek az előbb érintett elvi szempontok ; az jellemző rá, hogy *elvileg és logikailag nem megalapozott*, keveri az általánost és a különöst, egyes általános fogalmakat a különös törvények és formák vizsgálatánál tárgyal ; továbbá nem határolja el eléggé a történelmi materializmus és a többi jogtudományi ág anyagát — *átfedések vannak*. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy nincsenek még megfelelően kidolgozva az állam és jog általános meghatározásai, s az egyes állam- és jogtípusok lényege nincs pontosan megfogalmazva.

Az állam- és jogelmélet mostani rendszere ad ugyan némi általános részt, kifejti az állam és a jog általános fogalmát. Azonban az általános fogalom széjjelválik különböző meghatározásokba — mondja Marx —, s ez pedig hiányzik : az állam és a jog lényege után nem fejtjük ki az állam és a jog egyéb általános alapelveit és formáit, s ezeket a rabszolgatartó, a hűbéri, a burzsoá vagy a szocialista állam- és jogtípusnál tárgyaljuk. Például az állam funkcióit és az állami mechanizmus fogalmát a rabszolgatartó államtípusnál, a jogviszony, jogforrás, jogalkalmazás kérdéseit a szocialista jogtípusnál tárgyaljuk. Az ilyen tárgyalásmód teljesen eklektikus, nem tudományos.

Az állam és a jog általános törvényei mellett — az általános részben — ki kell dolgozni az általános alapelveket és formákat, az állam és a jog általános fogalma mellett a Marx által megjelölt széjjelválasztó meghatározásokat, mint a jogviszony, jogalkalmazás, államforma, állami szuverenitás stb. Az ilyen kérdések kidolgozásával is segítenénk a szakjogtudományokat, s eleget tennénk annak a feladatnak, amit A. J. Visinszkij jelölt meg — a legfontosabb alapelveket kidolgoznánk a szakjogtudományok számára. Ha ugyanis a különböző szakjogtudományok határozzák meg az általános alapelveket, jogintézményeket, akkor a tárgyukhoz kapcsolódó kötöttség és sajátos szemléletmód miatt a meghatározás egyoldalú és eltérő lesz és nem fejezi ki az egyes alapelvek és jogintézmények általános vonásait. Az általános jogintézmények kidolgozásával az állam- és jogelmélet betöltené az állam- és jogtudományon belül azt a szerepet, ami ráhárul, mert az állam- és jogelmélet „arra hivatott, hogy *kidolgozza a közös tételeket az állam- és jogtudomány valamennyi* — az állami tevékenység valamely részét és az egyes jogágakat tanulmányozó — *tudományága számára.*”²

Az általános jogintézmények és formák tárgyalása azonban nem merülhet ki a formai meghatározásokban. Ahhoz, hogy a szakjogtudományi ágaknak valami segítséget adjunk, az egyes jogintézményeket elvileg, általánosítás

¹ Nizsalovszky Endre : Hozzászólás. MTA id. Közl. 45. old.

² Szovjet Állam és Jog. 1955. 3., 4. old. (Kiemelés tőlem — S. M.)

alapján kell kifejtetni (nem ismételtethjük meg az egy szakjogban kifejtetteket, hanem a több jogágban előforduló intézmények általános vonásait kell kidolgozni). E kérdések között ki kell fejteni például: a jogviszony általános fogalmát, s ennek keretében az alanyi jogok, a jog- és cselekvőképesség, a jogi személy, az okozatosság, a felelősség elvi kérdéseit; a jogalkalmazásnál az objektív igazság, a jogszabályok hatályának, formájának és a jogalkalmazók jogtudata szerepének elvi kérdéseit stb.

Az általános meghatározások, az általános jogintézmények azonban vagy olyanok, amelyek minden időszakra vonatkoznak, vagy csak egynémelyben közősek. Az előbbieket minden állam- és jogtípusban közősek s a törvényesség és jogrend pedig csak egynémely állam- és jogtípusban jelentkezik. Marx tanítása szerint az ilyen is az általánoshoz tartozik, ezért a jogrend és törvényesség általános fogalmát is az általános részben kell tárgyalni, nem pedig csak a szocialista állam és jog kérdései körében.¹

Az állam- és jogelmélet és a történelmi materializmus viszonyát már tárgyaltuk: az elvi elkülönítést az általános és a különös alapján végezzük el. Ezért helytelen az, ha összekeverik a *történelmi materializmus tételeit* az *állam- és jogelmélet tételeivel*; ha elfelejtik azt, hogy az állam- és jogelmélet nem külön tudományág, ha csak a történelmi materializmus tételeinek ismétlésére szorítkozik.² Az állam és jog sajátos vonásait kell kidolgozni a történelmi materializmus általános törvényei alapján. Ez a kérdés nálunk a történelmi materializmus és az állam- és jogelmélet anyagának átfedésével kapcsolatban is fölmerül: állam- és jogelméletünk mai tematikájában sok olyan kérdés szerepel, amely a történelmi materializmus anyagába tartozik (pl.: az osztályok és osztályharc, a párt ismérveinek, a burzsoá és szocialista forradalomnak, a népi demokratikus forradalomnak és a proletárdiktatúra elméletének kérdései). Ezeket a kérdéseket természetesen kell érinteni akkor, amikor az állam és jog különböző törvényeit és más társadalmi jelenségekkel való kapcsolatát vizsgáljuk, azonban külön fejezetben tárgyalni, kifejtetni és elemezni olyan kérdéseket, amelyeket a marxizmus-leninizmus magába foglal — szükségtelen, az állam- és jogelmélet rendszerébe nem illeszthető be.

Az állam- és jogelmélet rendszertani kérdése az is, hogy az általános részben milyen fogalmakat, alapelveket tárgyalunk. Az állam és a jog általános meghatározása több jelentős meghatározásra válik szét, s ezt pedig az állam és a jog általános törvényszerűségei és társadalmi helyzete alapján állapíthatjuk meg. Például: az eddigi rendszerben foglalkozunk a jog és gazdaság, a jog és politika, a jog és erkölcs kérdésével, de ezeket vagy az ezekkel párhuzamos kérdéseket az állammal kapcsolatban hangsúlyozottan nem tárgyaljuk meg; ezért meg kell vizsgálni a gazdasági alap, a politika összefüggését nemcsak a joggal, hanem az állammal és joggal kapcsolatban, továbbá nemcsak a joghoz hasonló társadalmi magatartás-szabályokat (pl. erkölcs), hanem az államhoz hasonló társadalmi szerveket is meg kell vizsgálni (az állam viszonyát más társadalmi szervekhez).

Az állam- és jogelmélet belső rendszere egyes elvi kérdéseinek fölvetése arra is irányul, hogy az állam- és jogelmélet *mostani rendszerében megtalálható eklek-*

¹ Hermann Klenner docens doktori disszertációjában megkísérelte a törvényesség általános fogalmának meghatározását s hangsúlyozta, hogy „noha a valóságban csak valamely konkrét társadalomban érvényesülő törvényességről beszélhetünk, a tudomány számára mégis rendkívül fontos, hogy a törvényesség általános fogalmához eljussunk”. (Péteri Zoltán: A törvényesség kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban. Cikkgyűjtemény V. évfolyam, 12. szám, 560. old.)

² Erre utalt a Szovjet Állam és Jog c. folyóirat 1955. 3. számának vezércikke is.

tikus, s néhol *illogikus felépítését kijavítsuk*, az ismétléseket küszöböljük ki s a kidolgozatlan, de a rendszer logikájából következően is szükséges fogalmakat állapítsuk meg. Például foglalkozunk az államtípus és államforma kérdéseivel, de a jogtípussal együtt nem foglalkozunk az államformához hasonló kategóriával, a jogrendszerrel — ki kell tehát dolgozni a jogrendszer fogalmát, s véleményem szerint ennek fogalmi körébe tartozik a jogrendszer tagozódása ; a jogrendszert — s benne a jogrendszer tagozódásának elvi kérdéseit — az általános részben fejtenénk ki, nem úgy mint a jelenlegi tematikában ; most ugyanis a szocialista jognál szerepel a jogrendszer tagozódása.

Az állam- és jogelmélet rendszertani kérdése még a szocialista állam és jog tárgyalása. *A szocialista állam és jog* hatalmas társadalmi szerepe megkívánja azt, hogy a szocialista állam és jog kérdéseit a *különös részen belül* külön fejezetben tárgyaljuk és e fejezetben belül foglalkozzunk a szocialista állam és a jog általános elvi kérdéseivel s azokkal a sajátos vonásaival (a tartalmat és a formát illetően), amelyek az előző állam- és jogtípusoktól eltérnek, a történelmi fejlődésben újat jelentenek. A szocialista állam és jog általános törvényszerűségeinek tárgyalása után kellene az egyes, szocialista jogintézményeket tárgyalni általános vonásaikban, érintve a szocialista állam és jog különböző formáinak eltérő vonásait és *külön* pontban *kellene tárgyalni a szovjet és népi demokratikus forma sajátosságait*. Az ilyen megoldás célja az lenne, hogy kerüljük az ismétléseket, s elérnénk azt is, hogy *elvileg jobban kidolgoznánk* a szocialista állam és jog általános törvényszerűségeit, a szovjet állam és jog fejlődését *nemcsak történelmileg tárgyalnánk* és nem ismételnenk az elvi kérdéseket a népi demokratikus állam és jog kérdéseinél.

A rendszertani kérdések tárgyalása szükségszerűen fölvet egy sor olyan kérdést, amelynek kidolgozása további munkánk feladata lenne. Ez azonban azt hiszem nem lehet akadálya annak, hogy az állam- és jogelmélet művelői ezeket a kérdéseket először is rendszertanilag vitassák meg. A rendszertani kérdések a szocialista állam- és jogelméletben még nem kidolgozott kérdések. Úgy gondolom, hogy a különböző vélemények megvitatása elősegíti majd egy alaposan kidolgozott rendszer kialakítását. Erre szolgál az én elképzelésem is — az előbb kifejtettek alapján — az állam- és jogelmélet rendszerének vázlatával.

Bevezetés

1. Az állam- és jogtudományok helye a társadalomtudományokban.
2. Az állam- és jogelmélet tárgya és módszere.
3. Az állam- és jogelmélet rendszere.
4. Az állam- és jogelmélet viszonya a történelmi materializmushoz.
5. Az állam- és jogelmélet viszonya az állam- és jogtörténethez, s a politikai tanítások történetéhez.
6. Az állam- és jogelmélet viszonya az állam- és jogtudományok szaktudományágaihoz.
7. Az állam- és jogelmélet pártossága.
8. A burzsoá állam- és jogbölcselet bírálata.

A) Az állam és jog mint a felépítmény része

1. Az állam és jog fogalma. (Az állam és a jog kölcsönhatása.)
2. Az állam és a jog kapcsolata a gazdasági alappal. A gazdasági törvények és a jogi törvények összefüggése.
3. Az állam és jog összefüggése az osztályharcral és a politikával.

4. Az állam és a jog funkciói, társadalmi feladatai.
5. Az állam viszonya más társadalmi szervekhez.
6. A jog és az erkölcs (egyéb magatartási szabályok).
7. Politikai és jogi nézetek (jogtudat).
8. Államtípus és államforma.
9. Jogtípus és jogrendszer.
10. Az állam szuverenitása.
11. Az állam mechanizmusa.
12. A jogviszony.
13. A jogforrás.
14. A jogalkalmazás.
15. Jogrend és törvényesség.

B) I. Az állam és jog kizsákmányoló típusai

1. Az állam és a jog keletkezése.
2. A rabszolgatartó államtípus és államformák.
3. A rabszolgatartó jogtípus és jogrendszerek.
4. A hűbéri államtípus és államformák.
5. A hűbéri jogtípus és jogrendszerek.
6. A burzsoá államtípus és államformák.
7. A burzsoá jogtípus és jogrendszerek.

II. A szocialista állam és jog

1. A burzsoá államgépezet szétzúzásának szükségessége.
2. A szocialista államok kialakulásának történelmi körülményei.
3. A szocialista állam és jog politikai alapja: a munkás-paraszt szövetség. **A szocialista állam és jog lényege.**
4. A proletárdiktatúra társadalmi szerepe és mechanizmusa. **A proletárdiktatúra és az állam viszonya.**
5. A szocialista állam szuverenitása.
6. A szocialista állam mechanizmusa.
7. A szocialista jog és a politika. A szocialista állam és jog működési alapelvei (pártvezetés, tömegek bevonása, törvényesség, humanizmus stb.).
8. A szocialista állam fejlődési szakaszai és funkciói.
9. A szocialista jog szerepe az állam különböző fejlődési szakaszaiban.
10. A szocialista állam és más társadalmi szervek viszonya.
11. A jog és az erkölcs (és egyéb magatartási szabályok) viszonya a szocialista társadalomban.
12. A szocialista jogviszony.
13. Jogforrás a szocialista államban.
14. A szocialista jogalkalmazás.
15. A szocialista jogrend és törvényesség.
16. A szocialista államforma általános vonásai és különböző megjelenési formái (szovjet és népi demokratikus formák).
17. A szocialista jogrendszer általános vonásai, tagozódási alapelvei és különböző alakjai (szovjet és népi demokratikus).
18. A szovjet állam és jog sajátosságai.
19. A népi demokratikus állam és jog sajátosságai.
20. Az állam és a jog a kommunizmusban (az állam elhalása).

Samu Mihály

A szellemtörténeti irány és a magyar jogtörténetírás*

A felszabadulás óta az állam- és jogelméletnek és a tételes jogoknak szinte minden területén marxista—leninista jogtudományunk felépítése és művelése szempontjából többé-kevésbé jelentős eredményeket látunk. Állam- és jogtörténeti irodalmunk az utóbbi időkben mutat némi fellendülést. Megjelent néhány rövidebb tanulmány — legújabbán egy nagyobb monográfia —, sajtó alá készülnek újabb művek — mind jelei annak, hogy a marxista szemlélet ezen a területen is termékeny hatásúvá válik. Érezhető akadályja azonban a további fejlődésnek a régi eszmevilág lappangó továbbélése, az elmaradt ideológiával való leszámolás és szakítás tökéletlensége. Rákosi Mátyás a III. kongresszusi beszámolóban rámutatott arra, hogy a tudományos élet ideológiai fejlődése mellett egyes társadalomtudományi ágakban az elmaradottság és komoly belső problémák jelei is mutatkoznak — és ezt elsősorban a közgazdaságtudományra és filozófiára vonatkoztatta. Hozzá kell tennünk: vonatkozik e megállapítás jogtörténettudományunkra is. E beszámoló felveti a kérdést: „Lehet-e azt állítani, hogy pl. a szellemtörténészek nézetei a mai magyar társadalomtudományban is az értelmiség gondolkodásában egyáltalán nem hatnak?”¹ Kénytelenek vagyunk erre azt felelni, hogy jogtörténetünkben nemcsak hatnak még e nézetek — hanem az ellenséges ideológia feléledésére mutat, hogy egyetemi oktatásunkban 1952-ben felbukkan és 1953—1954-ben is zavartalanul tovább él az a felfogás, hogy 1931-ben *haladást jelentett* a „szellemtörténelem meghirdetése” a jogtörténelemben.²

Szellemtörténelem és haladás? Történelemtudományunkból és a Századok lapjairól a szellemtörténeti irányt elsöpörte a Történelmi Társulatnak 1948. évbéli újjáalakulása. Részletes bírálatát adta ez iránynak történetfilozófiai szempontból Szigeti József tanulmánya az 1952. évi Filozófiai Évkönyvben. Megállapítja Szigeti József egyebek között, hogy a szellemtörténet: „az imperialista kapitalizmus alapján állt”, — „a haladás erőiről torzképet festett” —, társadalmi feladatának tekintette „nemzeti múltunk ellenforradalmi revízióját” — „a magyar történelem reakciós erőinek eszményesítését” (155., 157. 173., old.).

A szellemtörténeti irány ilyen jellemzése mellett Szigeti József arra a megnyugtató eredményre jutott, hogy történelemtudományunkban a szellemtörténelem maradványai ugyan nem egyszer még felütik fejüket — de „nyílt és durva formában” csak elvétve találkozunk velük. Ez a megállapítás felébreszti a Dante-i sóhajt:

„ó boldog Magyarország! csak ne hagyja magát
félrevezetni már”³

Mi is felsóhajtunk: ó boldog magyar történelemtudomány! Legalább is jogtörténelmünkhöz viszonyítva, ahol nem egy-egy szellemtörténeti marad-

* A tanulmány 1954 márciusában készült az Állam és Jog c. folyóirat részére, amely azonban már nem jelent meg. Így került át a Jogtudományi Közlönyhöz bizonyos változtatásokkal. A tanulmányt az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara 1955 májusi kari ülésén megvitatta; a vitáról a Felsőoktatási Szemlében Székely György számolt be. — Szerk.

¹ Rövidített jegyzőkönyv 75., 76. old.

² Az 1954. év végén megjelent 1954-es tanévi magyar jogtörténeti jegyzetben a most tárgyalt megállapítások változatlan szöveggel szerepelnek.

³ Dante: A Paradicsom, (Babits ford.) XIX. ének, 142. sor.

vány kiütközéséről, hanem magának a szellemtörténeti iránynak haladó jelle-
gűvé rehabilitálásáról van szó. Mert mi egyebet jelent, mint rehabilitálást és
glorifikációt az a felfogás, hogy Timonnak a „sajátos közjogi jellegű magyar
alkotmányfejlődésről” — „a legkorábbi időktől kezdve közjogi alapelvként
változatlanul érvényesülő szentkoronáról” szóló tanításával szemben „merész
tettnek számított a szellemtörténeti irány fellépése 1931-ben”, — amely ugyan
„helytelen világnézeti alaphól, a német idealizmus történetfelfogásából indult
ki” — de amelynek — ti. a „szellemtörténetnek meghirdetése az adott törté-
nelmi helyzetben mégis haladást jelentett.” E felfogás szerint *a szellemtörténeti
irány* „gyökerében támadta meg a magyar sovinizmus áltudományát”, külö-
nösen két pontban, és pedig : „állam- és jogfejlődésünk . . . legközelebbi roko-
nait a cseh és lengyel fejlődésben találta meg” — másrészt „metsző bírálatnak
vetette alá a szentkorona tanával űzött szemfényvesztő játékot” — majd
„megvalósította ennek adatokon alapuló kritikai megvilágítását”.¹

Ahány mondat, annyi tévtan és annyi veszedelem. E tanítás szerint a
szellemtörténeti irányban más baj nem volt, mint az idealisztikus felfogás.
Kérdés ez-e a súlyosabb hiba, vagy még inkább az a másik tanítás, hogy ti. a
szellemtörténeti irány a magyar jogtörténelemben haladást jelentett. Ehhez a
két „elvi” tételhez csatlakoznak az egyéb tévedések, mert téves az, hogy a szel-
lemtörténet csak 1931-ben nyúlt a jogtörténethez — mert betört a maga irá-
nyával a területre már 1920-ban ; téves az, hogy a magyar jogtörténet soviniz-
musának a megtámadása szellemtörténeti irányt jelent és, hogy ilyen támadás
ez irányból indult ki, — mert ezt a támadást jobb és baloldali polgári írók és
jogászok 1914 előtt megindították és bár ezt a támadást 1931-ben Eckhart
Ferenc a szellemtörténeti irány jelszávaival vette fel újból, ez nem törülheti
el a szellemtörténeti irányról magáról a legszélsebb sovinizmusnak a bélyegét;
továbbá : téves az, hogy a cseh és lengyel alkotmányfejlődés rokonságát a
magyar fejlődéssel a szellemtörténeti irány fedezte fel. Személy szerint régeb-
ben Hajnik, — 1931-ben Eckhart mutatott rá különös nyomatókkal a szláv
fejlődés fontosságára —, de egyébként ennek a fejlődési rokonságnak a vitatása
homlokegyenest ellentétben állt a szellemtörténeti iránnyal, amely a népszel-
lemet tette a jogfejlődés legfőbb tényezőjévé és a magyar társadalmat, minden
jelenségével együtt a honfoglalás óta a „germán kultúrközösségbe” utalta ;
végül téves az, hogy a szentkoronát *a szellemtörténeti irány* szigorú kritiká-
val illette — mert ellenkezőleg, lényegében teljesen magáévá tette, sőt Timonon
is túlmént és e tannak vallás-mitológiai és ultranacionalista, sovinizta tovább-
fejlesztéséig jutott.

Az első kérdés, amellyel alább foglalkozom — az : mi volt a szellem-
történelem a magyar történelemben elvileg ; — azután rátérek arra, mit hozott
ez az irány jogtörténelmünkbe a valóságban. *Szükségszerűen megmaradok
azonban az előbb körülírt téves szempontok által meghatározott keretekben — nem
térve ki sem a szellemtörténet irányának már megtörtént teljes értékelésére —, sem
annak taglalására, hogy ez irányon belül egyes írók tudományos működésében,
felfogásában, irányzatában döntő jellegű különbségek is érvényesültek.*
Továbbá előre kell bocsátanom, hogy ebben a keretben nem terjeszkedhetem ki jog-
történetünknek megemlézésre kerülő akár régebbi, akár jelenlegi művelői egész tev-
kenységének az értékelésére. Eckhart Ferenc és Bónis György professzorok
újabbban megjelent, illetve sajtó alá készülő munkái annak a jeleit mutatják,

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Jegyzetei. Eckhart
Ferenc és Bónis György : Magyar Állam- és Jogtörténet. Bp. 1952. I. rész, 8—9. old.
Ugyanígy : 1953. 8—9. old.

hogy régebbi irányuktól eltávolodtak. Különösen Eckhart Ferenc egykori egyéni kritikáját a közjogi és jogtörténeti sovinizmussal szemben ma is magunkévá tesszük — de nem úgy, hogy ezt a teljességében vészes sovinizmussal fertőzött szellemtörténeti *irány* javára írjuk. Eckhart és Bónis professzorok épp úgy, mint jogtörténetünk mindazon művelői, akik a szellemtörténetet részben is haladó jellegéről szóló tanításukat elfogadták — el kell hogy jussanak odáig, hogy e tanítás hibás voltát felismerjék — és felismerjék azt is, hogy csak ennek a múltnak az éles megtagadása vezethet a magyar nép szolgálatában a valóban tudományos munka útján. A jelen írás hasznos vagy haszontalan voltának elsőrendű fokmérője lesz az, sikerül-e ezt a felismerést előmozdítani.

A Századok lapjain a felszabadulás után még egy ideig uralkodott az a látszólag objektivista felfogás, amely kegyesen megengedte, hogy van többféle történettudományi irány, és hogy a szellemtörténet mellett van egy másik történetfelfogás is, a dialektikus történelmi materializmus. „A középkori államfogalom” című tanulmány szerint : „A történeti materialisztikus szemlélet sem a kiegyezéskori szabadelvű történetírás, sem a szellemtörténet megállapításaival nem ért egyet. Miként tiszteletreméltó elődei, a történelmi materializmus is a maga modern fogalmi apparátusán át szólaltatta meg a régmúlt időket.” Így írt a Századok 1945—1946. évi kötete (194. old.) — és jogtörténetünkben a most felbukkanó új elmélet lényegében ugyane felfogást árasztja. Ez új elmélet ugyan hibásnak mondja az idealisztikus felfogást, de egyszersmind nyitva hagyja azt a részt, hogy a szellemtörténet egy jogosult tudományos irány, amelynek „tiszteletreméltó” hívei nyilván bizonyos — jogosult —, viszontbírálattal illetik a marxista felfogást, sőt az új jogtörténeti elméletnek és a régi Századoknak egyező a felfogása abban, hogy a szellemtörténeti irány mint az „adott történelmi helyzetben” haladást jelentő — ekképp mint valóban „tiszteletreméltó elődünk” haladó hagyományaink közé lenne sorozható.

A szellemtörténeti irány elméleti jellemzése tekintetében elég utalnom az 1952. évi Filozófiai Évkönyv említett tanulmányára. De ennek az iránynak történelemtudománybeli megnyilvánulásairól kaptunk hivatott tájékoztatókat korábban is.

Széleskörű tudományos publicitása volt Andics Erzsébetnek a Magyar Történelmi Társulat 1947. március 27-i ülésén a szellemtörténeti irányról elmondott elnöki székfoglaló beszédének. Szerinte ez a hivatalos magyar történelemtudomány : — „durván és leplezetlenül kiszolgálta a fejlődéssel egyre nyíltabban szembehelyezkedő magyar uralkodó osztályokat” — „alapvetően feudális és klerikális történetírás volt” ; „egészen nyíltan a reakció, a történelmi fejlődés útján való megállás, sőt lehetőleg visszafordulás mellett szállt síkra” ; „magasan szárnyaló elméleti fejtegetéseiben a középkort állította piederasztálra” ; „Szinte közhellyé vált ennek a korszaknak történelmi irodalmában, hogy az 1848-ban hozott törvények a jobbágyság megszüntetéséről elsie-tettek voltak”. Végső konklúziója Andics Erzsébetnek — hogy „ennek a magyar népet megtevesztő történelemírásnak nagy része volt abban, hogy az országot lelkiismeretlen vezetői katasztrófába tudták vinni” — és hogy ez a történetírási irány — „akarták az egyes történetírók avagy nem, segítette létrejönni és megerősíteni a fasizmust Magyarországon”.¹

Ha ilyen előzmények és Szigeti József alapos és kimerítő tanulmányának szinte frissen kapott anyaga után, amikor szinte meg sem száradt még e tanulmánynak a nyomdafestéke — megjelenhetik jogtörténelmünkben az elmélet a „haladó jellegű” szellemtörténeti irányról —, akkor lehetetlen nem vissza-

¹ Századok : 1948. 1—4. sz. 2—7. old.

emlékeznünk Szekfű Gyulának a Horthy-korszak történetírói és közjogászai közti vitára célzó mondására közjogászaikról, akik „úgy tesznek, mintha a historikusok munkáit sohasem olvasnák”.¹ Ennyi elég arról, mi volt nálunk a szellemtörténeti irány a történelemben.

Következik a második probléma: mit hozott ez a szellemtörténeti irány a magyar jogtörténelembe? Hozta elsősorban azt a kísérletet, hogy jogtörténetileg megalapozza a magyar reakciónak azt a régi politikai tételét, hogy a jobbágyszabadítás megoldása 1848-ban elszámtalt és túlzott módon történt és ezzel előidézte a birtokos nemesség vagyoni tönkremenetelét. Ezt az elméletet a kiegyezés utáni idők reakciós publicisztikája szülte. A hetvenes évek közepén írja ennek egyik — magát konzervatívnak nevező — képviselője, Asbóth János, hogy: „Felszabadított a jobbágyság és ez üdvös és szükséges intézkedés is kárhózatossá tétetett a rögtönzés... által”. Más helyütt az elítélendő „48-iki legislativalis improvizációról” — „az 1848-i liberalizmus könynyelmű törvényhevenységéről” szól Asbóth.²

A Horthy-korszakban, amikor — egy alább idézett szellemtörténeti megállapítás szerint — „a gentry-szellem uralkodik a közvéleményen” — a szellemtörténet szállította ennek a régi publicisztikai elméletnek a tudományos jogtörténeti igazolást. A szellemtörténeti megállapítások az 1848 márciusi úrbéri törvényekről ezek: „A radikalizmus, forradalmi hajlandóságához híven, lassú átmenet helyett az újítás erőszakolását, elszámtalt változtatást eszközölt...” „A... a radikalizmus »vágató« törvényalkotói azt sem vették észre, hogy úrbéri tartozások címen olyanokat is szüntetnek meg, melyek történeti fejlődésük szerint a földesúr magánvagyonához tartoznak, s nem feudális, közjogi természetűek. Mindezen hiányokon Deák póttörvénnyel akart segíteni, melyet mint igazságügyminiszter, az 1848: XI. t. cikk (*sic!* nyilván sajtóhiha az eredeti szövegben „IX” helyett. S. M.) folytán szükséges intézkedésekről címen be is terjesztett, hogy vele az áprilisi törvénynek a speciális magyar viszonyokkal nem számoló radikalizmusát megkorrigálja. A javaslat persze a forradalom árjában nyom nélkül elmerült, s a 48-as törvény radikalizmusából vagyonos nemességünk elszegényedése következett anélkül, hogy az elszegényedésből a parasztnak haszna lett volna”.³

Nem érintve ennek a felfogásnak a politikai és történeti oldalait, nézzük szorosan a jogtörténeti alapokat. Vajon elvettek-e az 1848-as törvények a legszükségesebben értelmezett úrbéri tartozásokon felül a földesúr „nem feudális, magánvagyonából” bármit is a jobbágyság javára? Semmit sem vettek el. Megszűntek az úrbéri tartozások — megmaradtak —, szentesítve az 1848: X. tc. által — a régi feudális földrablások a földesúr ösiségtől felszabadult tulajdonként; érintetlenül maradtak a földesúri úgynevezett kisebb királyi haszonvételi jogok, ezek a most már polgári magántulajdonként érvényesíthető munkanélküli feudális jövedelem-források. Történet- és jogtudományunk a felszabadulásig gondosan hallgatott mindezekről. Szabó Ervin munkája,

¹ Szekfű Gyula: Magyar Történet. 1936. I. köt. 647—648. old.

² Asbóth János: „Magyar konzervatív Politika. Bp. 1875. 62. és 177. old. Asbóth János neves politikus és publicista volt; akadémiai l. tag. Fia annak az 1848—49-i honvédtábornoknak, Asbóth Lajosnak, aki az abszolutizmus rendőrbeszűgője lett, 1863-ban elárulta az Almásy-féle összeesküvést és a kapott vérdíj felemelését kérte Béctől azon a címen, hogy János fia zürichi neveltetési költségeit fedezhesse. Asbóth János egyébként ugyanezen művében „nemzeti érdekből” a hitbizomány és a nagybirtok szaporítását sürgeti — és rosszulja a botbüntetés eltörlését, mert ennek tulajdonítja, hogy a „gazda az ország némely részében védtelenül áll a cseléd rakoncátlanságával szemben” (id. mű 187. és 126. oldalain). Íme: egyik valóban méltó elődje a szellemtörténeti iránynak.

³ Szekfű Gyula: Három nemzedék. 2. kiadás, Bp., 1922. 224—225. old.

amely legelsőnek mutatott rá mindezek jelentőségére, Bécsben 1921-ben jelent meg — nálunk sokáig tiltott ritka csemege volt azok részére, akik hozzájuthattak. Nem került méltatásra nálunk az 1848-as törvényhozásnak az a mulasztása sem, hogy a majorsági birtokon települt zsellérbirtokosok, irtványok, telepítvények paraszti felszabadításáról nem intézkedett, féltve és gondosan őrizve a nemesség feudális földbirtokát, hogy az újjáéledhessen, mint polgári magántulajdon.

Jogtörténeti irodalmi előzmények hiányában könnyen dobhatta be a szellemtörténelem a köztudatba azt a hatásos tételt, hogy a márciusi törvényhozás elsietett radikalizmusa a földesúr magánvagyonából bármit is elvett, tetézve ezt azzal a jogtörténeti megtévesztés számbamenő további tétellel, — hogy Deák Ferenc 1848. szeptemberi törvényjavaslata korrigálni akarta a földesúri magánvagyonon az elhamarkodott radikalizmus által márciusban ejtett sérelmeket.

Deák Ferencnek a Közlöny 1848. szeptember 21. számában egész terjedelemben közzétett javaslata nem hogy bármit is visszaadni szándékozott volna a földesuraknak, hanem épp ellenkezőleg a márciusi törvényeket oly értelmében kívánta korrigálni az országgyűlési ellenzék, Táncsics Mihály, a Madarász fivérek és társaik követelésére és a parasztság megmozdulásainak *a nyomása folytán*, hogy ezeken a márciusi törvényeken túlmenően az ezekben nem érintett „földesúri magánvagyon” jogokból is egyeseket szüntessen meg a törvényhozás részben kártérítéssel, részben anélkül is. A javaslat szerint *kártérítés nélkül* megszűntek volna a márciusi törvények szerint sértetlenül maradt földesúri jogok közül: 1. a házatlan zsellérek úri tartozásai (Javaslat 14. §); 2. az iparűzés, kereskedés, boltnyitás, serfőzés, szeszesital-készítés után járó „úri adózások” (55. §); 3. vízi-, szél- és szárazmalmok utáni „úri fizetések” (55. §); 4. vadászati, madarászati, halászati jogok (58., 59. §); 5. a földesúrnak telekvisszavételi, „elbecsülési” (H. K. I. 40.) joga (68. §). *Megváltás nélkül* megszűntek volna a volt jobbágy következő tartozásai: 1. a házas zsellérnek a telke utáni úri tartozásai, ha a földesúr „nem tudja világosan bizonyítani”, hogy a telepítés majorsági vagy más — nem úrbéri telken történt (14. §); 2. az irtványok utáni tartozások feltétlenül akkor, ha az irtás 1816. előtti — későbbi irtás után akkor, ha úrbéri perbeli ítélet a volt jobbágynek könnyebb éltetés céljából juttatta (15., 16. §); a jobbágy-kézen levő maradvány-földek utáni tartozások (21. §). Mindezek a telkek parasztkézen maradtak volna megváltás nélkül, tartozásmentesen, mint az úrbérik — a földesúr pedig a megszűnt tartozásokért az 1848. IX. tc. szerint kapott volna állami kárpótlást, úgy mint az úrbéri tartozásokért. Mindezekben felül *megválthatta volna* a volt jobbágy a következő tartozásokat: 1. a majorsági birtokon telepített szőlők utáni adózásokat (11. §); 2. a házas zsellérek tartozásait, ha a földesúr világosan bizonyítani tudja, hogy majorsági, nem úrbéri földön történt a település (12. §); 3. az 1816. után szerződés nélkül vagy örökös szerződés mellett létesült irtványok utáni tartozásokat (16. §); 4. a majorsági földön települt dohánykertész-községek lakosai a belső telek és az eredetileg juttatott külső telek utáni tartozásokat (27. §). Végül a község *kisajátítási* jogot nyert a kocsmáltatási, mészárszéki, italmérési, vendégfogadó-nyitási, vásártartási földesúri jogokra.

Talán túlzottan is részletesen kellett ismertetnem ezt a javaslatot több okból is. Egyrészt, mert mutatják ezek a rendelkezések, hogy „radikalizmusban” Deák Ferenc 1848. szeptemberében messze túlment a márciusi törvényeken — mélyen belenyúlt abba az úgynevezett földesúri magánvagyonba és egyszerre elintézte volna mindazokat a volt jobbágyi problémákat, amelyeket az úri Magyarország törvényhozása egy évszázad folyamán részben a Deák-

javaslatnál a földesúrakra előnyösebben — részben egyáltalán nem intézett el. Másrészt a javaslat ismerete módot ad annak az értékelésére, hogyan viszonylik a szellemtörténelemben jogász területen a tárgyilagosság — és valóság. Függetlenül a valóságtól, a *szellemtörténelmi irány ez 1920. évbeli jogtörténeti kalandozása megcáfolást, bírálatot jogtörténészeink részéről nem kapott*, legalább is ilyet nem olvastam. Ebben a kérdésben nem tört ki vita a szellemtörténelem és jogtörténészeink közt; *jogtörténettudományunk hallgatással szankcionálta* az elsietett radikalizmust, — a vagyionfosztást korrigálni próbáló Deák-javaslat regéjét —, amely így aztán politikailag teljes eredménnyel járt.

Másfél évtized múlva a Szekfű—Magyar történetből¹ már kimaradt az 1848-i törvényhozás radikális elhamarkodott hevenyészéséről, magánvagyon elleni túlkapásairól és Deák Ferencnek javaslatáról 1920-ban adott ilyen értékelés — aminthogy az idők folyamán Szekfű Gyula, szembefordult sok egyéb — a huszas évekbeli saját tanításával is. Az a Szekfű Gyula, akiről 1945-ben Révai József azt írta, hogy tudományos és erkölcsi bátorsággal fordult szembe az utolsó néhány évben mindazzal, amit az elmúlt negyedszázad alatt hirdetett² — később abban látta a 48-as forradalom feladatát, hogy elkésetten ugyan — de mégis „megvalósította a haladás mindazon elemeit, melyek történelmünk-ből 2—300 esztendőn át kimaradtak”. Hogy ez „természetesen nem sikerült” — ez is „a balsors — amelyről költőink panaszkodtak. Jobb sors esetén 1848-ban átalakult volna Magyarország polgári demokratikus állammá”, írta Szekfű 1947-ben.³ A Horthy korszakban azonban ez a reakciónak kedves, most már szellem- és jogtörténetileg tudományosan is megalapozott elmélet a 48-as radikalizmusról és elsietettségéről virágzott tovább is, köztudattá fejlődve. Például: „Az új Magyarország agrárpolitikája 1867—1914” című művében Bernát Gyula 1938-ban magától értetődő, kétségbevonhatatlan tételként beszél „a 19. század közepén elsietett módon végrehajtott gazdaságpolitikai újításokról”, — értve ez „újítások” alatt a 48-as törvényeket (229. old.).

Az 1848-i törvényhozásnak ilyen értékelése volt az első „pozitívum”, mivel a szellemtörténelem — bár köztörténeti oldalról — jogtörténelmünket gyarapította. A jogtörténet kritikáján felül azonban hasonló irányú új „pozitívumokat” is hozott a szellemtörténet 1931. évi fellépése — ez a programkötet, amely „A Magyar történetírás új útjai” címen jelent meg — és ebben különösen Eckhart Ferenc „Jog- és alkotmánytörténet” c. tanulmánya.

Mielőtt a szellemtörténeti iránynak jogtörténeti kritikai szempontjaival foglalkoznánk, nézzük meg mi az az új, mi az a *szellemtörténeti* többlet, amit az akkori jogtörténetnek ez a programkötet és tanulmány hozott vagy hozni kívánt. A többletet azért kell keresnünk — mert ez az egymással szemben állónak látszó, külső színre különálló, egymással vitázó két irány, — a felszabadulás előtti jogtörténeti felfogás és a szellemtörténeti irány: alapjaiban egymással tökéletesen egyezik, sőt azonos. Eckhart tanulmánya szerint: „A népszellem mint a nemzetet alkotó egyének gondolkodásbeli egysége, alkotja és újítja meg a jogot” (271. old; itt és az alábbiakban az említett programkötet 1932-ben megjelent második kiadásabeli lapszámok szerint idézek). Az intézmények „a nemzeti szellem termékei” — „népszellem felvétele szükséges előfeltétele annak, hogy az emberiség eseményeit tudományosan magyarázni tudjuk” (272. old.). A népszellem jogalkotásáról más szavakkal ugyanígy tanít

¹ 1936. évi kiadás, V. köt. 394—395. old.

² Révai József: „Szekfű Gyula útja” c. cikk, „Új Szellemi Front” c. brosúrában. Szikra, (1945. könyvnap) 9. old.

³ Szekfű Gyula: Forradalom után. Cserépfalvi é. n. 200—201. old. Megjelent 1947-ben.

Verbőczy (HK. Előb. 10. c. 7. §), — ugyanígy *Hajnik* (Magyar Alkotmány és Jogtörténet az Árpádok alatt 21. old.). Ugyanezt tanítja magyar polgári tudományunk általában és egyértelműen, Hajnik óta egész a szellemtörténeti irány által megátadott jogtörténészekig és közjogászokig, akik közül Molnár Kálmán vitázó tanulmányában¹ ezt a tanítást úgy fejezi ki, hogy „a jog a néplélek lecsapódása”, — „a néplélek jogi oldalának formája”, — „a népszellem egy darabja”. A szellemtörténeti irány, mint bíráló és az akkori jogtörténészek és közgazdászok — mint megbíráltak — közt tehát teljes volt az alapvető elvi azonosság. Ha a bírálatot Eckhart kezdte a programkötetben (273. old.) és végezte egy vitázó tanulmányában azzal a jelszóval, hogy „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”² az ugyanazon elvi alapokon álló megbíráltak részéről Molnár Kálmán nem jogosultság nélkül jelenti ki ellentanulmányában, hogy : „Lelkesen visszhangozzok Eckhart figyelmeztetését Eckharttal szemben : több szellemtörténetet a jogtörténetbe!”³ Megállapítva tehát, hogy igen szépen megegyeznek a bíráló és a megbíráltak az alapelvekben, — keressük meg azt a bizonyos többletet a bírálat részéről.

A szellemtörténeti irány tanai szerint „a lovagi hűség és odaadás a középkor több századát uraló gondolat” — amelynek figyelembe vétele nélkül nem lehet a hűbériséget „pusztán hadi, társadalmi és gazdasági jelenségek alapján megérteni.” (Eckhart, 273. old.) A szellemtörténeti irány szerint csak a „korszellem ismerete” adhatja meg a képet „valamely kor jogéletéről”. Pl. Szt. István és Szt. Lászlónak a rabszolgaságról intézkedő törvényei, „a szolgának az állati munkaerővel, a szarvasmarhával egy kategóriába sorolása” e törvényekben — csak azok részére „különösek és érthetetlenek”, — akik a korszellemet nem ismerik. Ha megismerjük a korszellemet, az egyház tanításait a bűnbeesésről, a szolgaságnak a bűnből eredéséről, — akkor megtanuljuk, hogy „a bűn miatt alkalmatlan az emberiség egy része a természetes szabadságra s ez teszi szükségessé azt a fegyelmet, melyre az emberiségnek természetes állapotában nem volt szüksége” — és akkor eljutunk a szellemtörténeti iránynak a rabszolgatartó jogait megerősítő és biztosító törvényekről levont végkövetkeztetésére: „Első királyaink ezen intézkedései teljesen megfelelnek a kor szellemének” (uo. 274. old.).

Igen érdekes egyéb jogtörténeti példákat és útmutatásokat is adott a szellemtörténeti irány fellépése. Pl.: „Büntető jogtörténetünk egyik fontos és érdekes fejezete, — a boszorkányperek is csak az egykorú gondolkodás ismeretével közelíthetők meg”. Ezek csak a mai ember előtt érthetetlenek — érthetővé teszi azonban ezeket a boszorkánypereket a szellemtörténeti irány szerint a korszellem ismerete. A démonokban való hit „egyidős az emberi gondolkodás megnyilvánulásaival”: és ez a hit „az újkor küszöbén hatalmas méretekre éled a hitújítás korának vallási buzgósága, egyházi és világi gyűlölködése folytán” (uo. 276. old.). Ha ezeket tudjuk, nyilván érthetőnek találjuk a boszorkánypereket. És még érdekesebb a szellemtörténeti tanítás a tortúráról. E szerint a „démonokban való hit, az ördögöktől való megszállás magyarázza meg a kínzás módszereit is” — és tulajdonképpen: „azért kínoztak, hogy a démonok megszállta embereknek szabadbá tegyék az utat az igazsághoz”, — mert hitük szerint a kínzás alatt „a démonok elhagyják a vádlottat”. Mindebből a szellem-

¹ Molnár Kálmán: Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés jellegzetes közjogi iránya. Pécs, 1931. 57. old.

² Eckhart Ferenc : A magyar alkotmány fejlődése. (Klny. a Magyar Jogi Szemléből) 1931. 17. old.

³ Molnár Kálmán : i. m. 57. old.

történeti irány szerint az következik, hogy a középkori kínvallatás, „bizonyos mértékig erkölcsi háttérrel nyert” (uo. 276. old.).

Önmagában tökéletes zárt rendszer ez a néhány szellemtörténeti irányelv és példamutatás. Az első — a lovagi hűségnek és odaadásnak a középkor századait uralkodó gondolatként való beállítása — tökéletesen kiegészíti a 48-as radikalizmusról való tanítást. És ha Eckhart Ferenc nem is, de a szellemtörténeti program-kötet egy másik tanulmánya le is vonja mindebből, hogy tudományosan megalapozott és jogos ezek szerint az igénye az állami és társadalmi eltartásra ennek a „nemzetfenntartó történelmi osztálynak”, amelynek az anyagi érdekek nélküli lovagi hűség és odaadás volt az „uraló gondolata” a középkorban századokig és amelyet anyagilag tönkretett a 48-as elszármazott radikalizmus és saját hazafias áldozatkészsége. Arról megfeledeznek ez a szellemtörténeti irány, hogyha akadt lovagi hűség, mellette ott volt a hűség-szegés és ott volt elsősorban a rablás is mint „uraló gondolat”. Történelmünk lapjai tele vannak avval, hogyan árulták el középkori lovagjaink egymást, királyt, hazát — ahogy éppen jött —, hogyan futkosnak főuraink, birtok-adományért árulva hűségüket és odaadásukat, — egyik királyjelölttől a másikhoz. I. Ulászlótól V. Lászlóhoz és anyjához — Zápolyától Ferdinándhoz és vissza, — és így tovább. Hosszabb lenne a sor az árulásról és hűség-szegésről, mint a hűség „uraló gondolatáról”. És Engels szavai a rablásról, mint a „nemesség nemes iparáról”, — továbbá : „az árulásoknak, orgyilkosságoknak, mérgezéseknek, alattomoságoknak s az összes elképzelhető aljasságoknak . . . végtelen, önmagát mindig újratermelő sorozatáról, amely a lovagiaság költői neve mögött bújkál meg s egyre csak becsületről meg hűségről beszél”,¹ a középkori és újkor-elejei magyar urakra is helytállóak, nemcsak a német nemességre. Lehet, hogy a program-kötet útmutatása a hűség uraló gondolatáról irányította jogtörténetünknek legterjedelmesebb szellemtörténeti irányú termékét, — Bónis György 1947-ben megjelent művét, — amely oldalakon áradozik arról, hogy a magyar hűbérviszonyok országos alakjai közé sorolt familiaritásnak „legfeltűnőbb jellemvonása a pietás, a hűség”, — „a dologiasodás szerény érvényesülése”, hogy az uráért való hősi halál „logikus végpontja a familiáris kötelezettség teljesítésének . . .” stb. stb.² Végeredményképp pedig ennek a lovagi hűségnek, mint „legfeltűnőbb jellemvonásnak” romantikus ábrázolásával idealizálja, — eszményként állítja elénk a feudális viszonyokat. Pedig azt az 1931-ben szellemtörténeti céltáblául kiszemelt Timon Ákos is megírta, hogy egykor a földesúri „magánvárakból rablóvárak lettek”³ és a szellemtörténeti előretörést megelőzően Szekfű Gyula is úgy jellemezte a lovagkort, hogy a hűség és a szolgálat mellett „egyformán” ott állt a „lázadozás” sőt az „egyszerű rablás, útonállás is”.⁴

Az 1931. évi szellemtörténeti iránynak mindez nem kell, — a hűség az uralkodó gondolat a program-kötet jogtörténeti tanulmányában. A kötet Dékány Istvántól származó „Gazdaság és társadalomtörténet” c. tanulmánya már alkalmazza is a modern korra ezt a szellemtörténeti többletet, az új irány új jogtörténeti eszméjét, — amennyiben megállapítja, hogy „kollektív típus-ideált hordozott a dzsentri” a 19. század végén (229. old.) és pedig olyan „típus-ideál” a dzsentri, amely „elvi magaslátában nemcsak nemzeti jellegű, — hanem általában a társadalomnak áldozatot hozó magasabb és finomabb szfé-

¹ Engels : A német parasztháború. Szikra 1949. 168, 147. old.

² Bónis György : Hűbérviség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvar 6. n. (megjelent 1947.) 242., 244. és 301. old.

³ Timon Ákos : Magyar Alkotmány és jogtörténet 1905. 143. old.

⁴ Szekfű Gyula : Servienek és familiárisok. Bp., 1912. 29. old.

ráját jelentette". Persze, a szellemtörténeti tanítások szerint — az ilyen típusideálra jellegzetes „a szerző ösztön elhanyagolása” — és csak természetes, hogy „ha a levitézlett birtokos mégis városi keretbe jut, — itt is ... hivatal, rang, befolyás kell neki”. (Dékány István: a program-kötetben 231. old.). Nem telt el egy évtized és e részben a szellemtörténeti irányt már leplezték az események. A harmincas években egész 1944-ig kitörtek az elhanyagoltnak mondott „szerző ösztönök” és győzött a középkori rabló — parazitizmus ebben a vezető rétegben. Olvassuk el miképpen jellemzi az új utakra tért Szekfű Gyula ezt a vezető réteget uralma utolsó tíz esztendejében, — mit ír a Gömbös-korszakban „általánossá vált” panamákról, a korrupcióról „féként a gazdasági vonatkozású állami hivatalokban”, — hogyan terjedt el a korrupció és „nőtt a Gömbös-utáni években oly mértékig, hogy végül már csak azt kellett tudni, melyik hivatalnok az, akinek asztalára le lehet tenni a megvesztegetési összeget”. Szekfű szerint a vezető réteg erkölcsisége „először a hadseregben, s vele együtt az állami közigazgatás bizonyos ágaiban rendült meg”. A hitleri behódolás teljessége utáni korszakra vonatkoztatva pedig így ír Szekfű Gyula az egykori szellemtörténeti típusideálról: „... a vezetőréteg ... a mammon után futva, — szellemi tompultságában ... a magyar politikai tehetőség legmélyebb süllyedését képviselte”.¹

Ha a jogtörténetész, a gazdaság-történetíró, Engels után indul és „nem elég hiszékeny ... ahhoz, hogy készpénznek vegye valamely korszaknak önmagáról táplált illúzióit”,² akkor semmi esetre sem a hűségnek uralkodó szempontja szerint fogja szemlélni a középkori lovagot és nem fog típusideált keresni a Horthy-rendszer új típusú, lovagjaiban — de nem is fog haladó jelleget tulajdonítani a szellemtörténeti irány 1931. évi fellépésének. Szépen megmagyarázza nekünk ez a szellemtörténeti irányú jogtörténet a régmúlt, sőt talán még inkább a Horthy-rendszer egyes társadalmi jelenségeit, jogintézményeit is a korszak jellemén keresztül. Ez a program-kötet két kiadásban jelent meg 1931. és 1932-ben. A harmincas évek elején a Horthy-fasizmus súlyos válságban volt — mezőgazdasági, ipari és politikai válságban. A Magyar Kommunista Párt föld alá kényszerült, a börtönök tele voltak politikai foglyokkal. Statáriumot hirdettek 1931. szeptemberében törvénytelen rendelettel, — a kommunisták ellen az 1921. III. tc-beli cselekményekre.³ Mit tanulhatunk a szellemtörténeti iránytól erről a korszakról? Az 1931. és 1932. évek gyorsan terjedt szellemtörténeti program-kötetének jogtörténeti példái mindent megmagyaráznak: ezek szerint a korszak jellemén ismeretében érthető volt a rabszolgaság, — szükséges volt a bűnbeesett emberek fegyelmezése —, nem érthetetlenek a boszorkányperek sem és „erkölcsi háttéré” volt a középkori kínvallatásnak is. Valóban, kellemes tudomány egy elnyomó, fasiszta rendszernek. Az ilyen tudományos elméletek klasszikus példák Andics ama szavára, hogy akár akarta szerzőjük, akár nem, — de ez a tudomány segítette a fasizmust Magyarországon. A történettudományból a politikába átlépett Thiersről írja Marx, hogy a párisi kommun utáni időben mint miniszterelnök kijelentette, — „az Internacionáléval úgy kell leszámolni, miként a spanyol inkvizíció az eretnekekkel számolt le”.⁴ A Horthy-miniszterek is voltak olyan gyakorlati politikusok,

¹ Szekfű Gyula: Forradalom után. Cserépfalvi, é. n. (megjelenési év 1947.) 57—63. old.

² Engels: i. m. 24. old.

³ Domokos József: Kivételes hatalom és rögtönbíráskodás a Horthy-uralom alatt. Bp., 1946. 34. old.

⁴ Beszámoló az Internacionale 1872. évi hágai kongresszusán. Társadalmi Szemle 1953. évf.

mint Thiers. A rendszer gyártja a kommunista pereket, általánossá teszi a rendőri kínzásokat, — a szellemtörténeti tanításban pedig megtalálja a felépítmenyi ideológiai elemeket és magukat kultúrembereknek állító kormányférfiak megnyugtathatják magukat avval, hogy a neo-nacionalista korszellem, — az átfogó nemzeti érzés mindent megérthetővé tesz, a bűnbeesett emberek szükséges fegyelmezése mindezt a kormányzati kötelességek közé sorozza, — az a propaganda pedig, hogy mindez a haza üdvét szolgálja, — megadja egyúttal az „erkölcsi háttérrel” a modern kínvallatásoknak.

Nagy vonalakban ez a mérlege a szellemtörténeti irány aktivitásának a jogtörténelem területén. Hátra van még annak a vizsgálata, hogyan áll a szellemtörténeti iránynak az akkori jogtörténelemmel szemben gyakorolt bírálata, amely állítólag — a szellemtörténeti irány érdeme. A sovinizmus, — a szláv fejlődés elhanyagolása, — a szentkoronatan lenne az a három pont, ahol a felfogás szerint a szellemtörténeti irány a jogtörténet bírálatával haladó hagyományaink magaslátára emelkedett. Utaltam fentebb a másodikra — és röviden végezhetünk az elsővel; — a lényeg a szentkoronatan felfogásán van.

A régi tanítások az őshazából hozott közjogi felfogásról — a vérszerződés alapelveiből elinduló ezeréves alkotmányról —, a hűbériség nélküli sajátos magyar jogfejlődésről, — szóval az egész magyar jogtörténeti és közjogi sovinizmus tanításai : mindez nem modern termék. Ezek az eszmék a kiváltságaira veszélyes abszolutizmussal szemben óvatos, — de egyébként a Habsburguralommal lelkesedve megbékélt, — a jobbágy-munkából gazdasági biztonságban élő —, a maga világát a legjobb világnak valló XVIII. századbeli birtokos osztálynak az eszméi —, amelyeket a rendi nacionalizmustól kedves örökségként vett át a kiegyezéskori liberális nacionalizmus. Az olyan tanítások, hogy a vérszerződés az első alaptörvényünk, amellyel Álmosra és utódaira ruházta a magyar nép a főhatalmat, — már a 18. századvégi egyetemi közjogi oktatásban szerepeltek.¹ Kovachich Márton György 1804-ben adta ki Szirmay Antalnak, a magyar jakobinus-mozgalom történetírójának egy kis munkáját, amely vegyesen latinul és magyarul, — adomákban, tréfákban, jogászai és történelmi megjegyzésekben, hitelesen mutatja az akkori birtokos-nemesség átlagemberi gondolkodását. Ebben a magyar alkotmányról a következőket írja Szirmay Antal : „A magyarok szabadsága pedig abban áll, hogy az örökletes Király által a haza gyűlésein hozott törvények szerint kormányoztassanak. A kormányzatnak ezt a legtökéletesebb és legtartósabb formáját, melyet most az összes liberális nemzetek a legcsiszoltabb doktrinaként elfogadnak, — csodálatos! A mi Ázsiából kivonuló őseink, — mintegy járatosan a jövőbeli elméletekben, — Álmos fejedelem megválasztásával Európába magukkal hozták és már ezer éve sértetlenül megőrizték.”²

Elmondhatjuk Szirmay Antallal együtt : Csodálatos ! — ezek a 150 év előtti szavak szinte szólamná válnak húzódnak tovább a liberális korszak és később a Horthy-idők műveiben. A sok közül egyetlen példakép Nagy Ernőtől a következő idézet : „A magyar állam már keletkezésekor tisztá közjogi alulkulat és ezt a jelleget mindig megtartotta . . . A hűbériség nálunk nem létezett. Azok az elvek, amelyeken mai közéletünk nyugszik, állami létünk első idejében elfogadtatták . . . Mai alkotmányunk gyökérszála ezer évre nyúlnak vissza . . . A XIV. században keletkezik nálunk a szentkorona elmélet és Werbőczynek örök érdeme, hogy ezt megővta a feledéstől, mert különben

¹ Eckhart Ferenc : A jog- és államtudományi kar története. Bp., 1936. 146—152. old.

² Szirmay Antal : Hungaria in Parabolis, Buda, 1804. 22. old. (Második kiadásban megjelent : 1807.)

nekünk senki el nem hinné, hogy a magyaroknak már ebben a korban az államról olyan tiszta jogi felfogásuk volt, — amilyenre az emberiség tulajdonképpen csak a XIX. században jutott el.”¹

A jakobinusgyűlölő, — adomagyűjtő Szirmay Antaltól a nagytudományú Nagy Ernőig egyenes vonalban futnak ugyanennek a magyar-globus-tanításnak, — „az ázsiai őshazából hozott közszellemre és ebből eredő közjogi kapcsolatra” (Hajnik) épülő elméletnek a szálai és ebből a vonalból nem tér vagy alig tér ki egyetlen jogtudományi és jogtörténeti írónk sem. Az idézetek tömegét lehetne kiírni Récsi Emil, Korbuly Imre, Bonez János műveiből, akár az összes felszabadulás előtti közjogi tankönyvekből, — különbözzenek bár egymástól akár tudományos érték, akár politikai felfogás tekintetében bármennyire is, — de éppen úgy Hajnik, Wenczel műveiből is, — ezekre a rendi magyarság múlt századeleji kielégültségéből fakadó és a Habsburg abszolutizmussal szemben tetszetős, hazafiasnak hitt elméletre. Nem Timontól ered tehát ez a jogtörténeti és közjogi sovinizmus, — de nem is a szellemtörténeti irány indította el ennek a bírálását. Elindította ezt még a XVIII. században a rendi Magyarország által könyvével együtt megégetendőnek mondott, de Szalay László által dicső és közbeesülést érdemlő férfiúnak nevezett, — Kollár Ferenc Ádám, aki Werbőczy sötét nézeteiről és a magyar feudalizmusról mert írni. De támadták e sovinizmust mások is, így Berzeviczy Gergely is.² A 100—150 év előtti tudományos vitát a hűbér-mentes különmagyar jogfejlődésről méltón jellemezte Trefort Ágoston 1840-ben a Budapesti Szemlében megjelent értekezésében úgy, hogy: „valóban mulatságos látni mily buzgóan küzdenek sokan a hűbéri rendszer történeti léte ellen, mintha ez a magyarnak szégyenére válhatnék.”³

Timon Ákos nem a megteremtője, — hanem csak túlhangos híve volt a Hajniktól a kiegészítés után újból megalapozott jogtörténelmi sovinizmusnak, amely a jelen század elején is kemény kritikát kapott. Timon művét ugyan főleg büntetőjogi oldalról szemlélve, de alapjaiban és elvileg éles kritikával már 1905-ben szétszede nemcsak Balogh Jenő, akire Eckhart Ferencnek a program-kötetbeli tanulmánya is hivatkozik, hanem még ugyanabban az évben Szász-Schwarz Gusztáv „Jog- és Közjog” c. cikkében, aki az értelmetlen, homályos szentkoronaszólamok másféloldalmi példaszerű felsorolásával jellemezte a közjog és jogtörténelem „hazafias szavalását” és „hazafias frazeológiáját”, habár Timon nevének megemlézése nélkül.⁴

Balogh és Szász-Schwartz a konzervatív, — jobboldali kormánypolitika szószólói gyanánt kerültek szembe az ellenzéki hangos nacionalizmus jogászai irányával. De megvoltak annak a közjogi és jogtörténeti sovinizmusnak a támadói a polgári radikális tábor részéről is. Acsády jobbagyárténete egyenes fölforratása a gentry-szemléletű jogtörténelemnek. Mindezeknek a századeleji bírálóknak a kezéből vette át a fonalat a szellemtörténeti irány nevében Eckhart Ferenc és egynéhány a szellemtörténeti irányhoz tartozó más történész, — amidőn elsősorban a tudományosan is, a valóságban is már elhunyt Timon Ákos ellen, — és emellett az ugyanezen a vonalon haladó Horthy-korbeli közjogászoknak és jogtörténelemnek az Ázsiából hozott közjogi szellemre alapított sovinizista tanításai ellen a harcot megindították.

¹ Nagy Ernő: Reformtörékvéseink a XIX. században. Kolozsvár, 1907. 7—8. c.

² „Magyarország kereskedelméről és iparáról 1797-ben.” Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei c. kötetben. Bp., 1908. II. rész. 222. old.

³ Újra kiadva Trefort Ágoston: Kisebbségi dolgozatok. Bp., 1882. 176. old.

⁴ Jogállam 1905. évi 1. sz.; újból kiadva: Szász-Schwartz Gusztáv: Pererga, Bp., 1912. 448—449. old.

Kérdjük azonban, mit ér egy bizonyos sovinszta irány megtámadása egy olyan irány részéről, amely maga is a sovinizmus más tanításainak a szélső válfaját képviseli. A szellemtörténeti irány „az összes nemzeti értékeket átfogó igazi nacionalizmust” követeli, — szerinte „a nemzeti történetírónak nem a nacionalizmus elavult jelszavainak, gondolatszegény frazeológiáknak a hangoztatása” szükséges, — hanem „neki hinnie kell... az élő nacionalizmus élet-rejében”.¹ És meghozza a szellemtörténetírás a szerinte „gondolatszegény frazeológia” helyett az új tanításokat, a Szálasi-frazeológiáig vezető szövegeket a magyar-germán közösségről, — a frázisokat arról, — hogy „a magyar nemzet... 900 év óta áll őrt Nyugat határán a Magyarországon túl kezdődő keleti világgal szemben”, — hogy a Nyugattal már Szent István kötötte meg az „örökös szövetséget”, — hogy „a magyar nemzet történeti hivatása a maga életéért és a Nyugat kultúrájáért a Kelettel vívott küzdelem” —, hogy a nyugati világra veszélyes keleti népek támadásaival szemben a magyar nemzet a Nyugat határainak „hűséges védelmezője”.² Mindehhez vegyük hozzá a tanításokat a Szt. István-i birodalom eszméjéről, a Szt. Korona megsemmisített területéről, a magyar faj birodalmi hivatásáról, — és vegyük hozzá az egész szellemtörténetírási „élő nacionalizmussal” telített sovinszta publicisztikát, amely az ebből a tudományból merített frázisokkal alapozta meg a magyar „haza-védelmet” a Don partjain, — és a korszerűsített ultrasovinizmust megteremtő és azzal átítatott szellemtörténeti iránynak semmiféle sovinszta írók elleni támadását a haladással nem fogjuk összefüggésbe hozni.

Ennyit a sovinizmus és a szellemtörténeti irány kapcsolatáról. De megnézhetjük közelebbről azt is, mit hozott a szellemtörténet a közjogi és jogtörténeti irodalomban uralkodó „őshazából hozott közjogi szellem” helyébe? Eckhart szerint „alkotmányunk kifejlődése a hűbérjogi felfogás hatása alatt és nem valami sajátos magyar közjogi irányú szellem irányítása mellett ment végbe”. (313.) Ezt egyes intézményeken, aranybullán, adományrendszeren, rendi alkotmány kifejlődésén részletesen ki is fejti, „a hűbéri jogfelfogás megerősödésének” tulajdonítva a változásokat (313—319. old.). Az egyik szerint tehát Keletről hozott „közjogi szellem”, — a másik szerint Nyugatról jövő „hűbéri jogfelfogás” a fejlődés magyarázata. Szükségszerűen felvetődik a gondolat: a társadalmi jelenségek és átalakulások tudományos magyarázata szempontjából mi az értékkülönbség a két felfogás között. „Szellem” és „jogfelfogás” egyformán semmit sem magyaráz, megfordíthatjuk úgy is, hogy „keleti közjogi felfogás” és „nyugati hűbéri szellem”. Egyik felfogás éppoly távol van minden valóban tudományos magyarázattól, mint a másik.

Az őshazai alkotmányos szellemnek és a nyugati hűbérjogi felfogásnak ezt a homéroszi küzdelmét az egész szellemtörténeti irány egyéb tanításainak és a húszas évek végének gazdasági és politikai helyzetének a tükrében nézve, — kiemelhetjük a küzdelmet az egyszerű történeti vita keretéből.

Amilyen mértékben haladt előre az olasz—német irányban a reakciós külpolitika — és amilyen mértékben romlott a rendszer belső gazdasági és politikai helyzete —, olyan mértékben kezdett kényelmetlenné válni a rendszernek a sok tudományos loecogás az alkotmányról. Az 1930. év november havában egy Szt. István Akadémiai székfoglaló értekezésen fellép a tudományos színtérre a Habsburg-legitimizmus is és elhangzik az ősi alkotmány és a jogfolytonosság kapcsolatában az a felfogás, hogy „törvényes király nélkül nincs jogfolytonosság”, „a magyar alkotmány nem ismer trónfosztást”, az

¹ *Hóman* Bálint: *A Magyar Történetírás Új Útjai*. Bp., 1932. 2. kiadás 50—51. old.

² *Hóman* Bálint: *Magyar Történet* 1935. I. köt. 278—279. old.

egész rendszer csak provizórium, az új jogrend „csak szurrogát jogrend” és mindez „a szt. korona tannak az útmutatása”.¹ A tekintélyuralom és dinasztia-alapítás felé törő Horthy-rendszernek nem ilyen alkotmányra és nem ilyen szentkoronatanra volt szüksége. A szellemtörténet a harmincas években különböző fokozatokban szállította a szentistváni királyság tekintély-uralmi jellegének a tudományos magyarázatait az „ősi alkotmány” tanai helyébe.

A Századok 1933. évi szeptember-október havi számában megjelent egy elmefuttatás (nem is egészen aktualitás nélkül; Hitler uralomra jutásának évében), egy a mongol törzsek szokásjogáról 1299-ben megjelent angol könyvnek az ismertetésében, amely Dzsingisz kán 1206. évi törvénykönyvének egyes intézkedéseit magyar jogtörténeti emlékekkel állítja párhuzamba és egyik törvényszakaszhoz a következő megjegyzéseket fűzi: „E részletnek Freisingeni Ottó jólismert leírásához való meglepő hasonlósága világot vet arra, hogy a magyar királynak a XII. században olyan hatalma és tekintélye volt, mint a mérhetetlen területeken uralkodó Nagy kánnak. A fejedelem korlátlan hatalma tipikus keleti vonás volt, ez felelt meg a magyarok faji jellegének.”

Fentebb azt láttuk, hogy 1931-ben a szellemtörténeti irány fellépése a keleti közjogi szellem helyébe a nyugati hűbérjogi felfogást állította, — 1933-ban újat hoz ez irány a következők szerint: „Hogy a Szt. István korában behatoló hűbéri eszmék a társadalmi különbség kialakulása után kifejlődött familia-rendszerrel egyesülve sem tudták a magyar hűbériséget a nyugatihoz hasonlóan kifejleszteni, — annak oka nem a nemzet közjogi gondolkodása, hanem valószínűleg a Dzsingisz kánhoz hasonló abszolút hatalom volt.”²

Ezek szerint nem alkotmányos közjogi szellem, hanem a fejedelem korlátlan hatalma volt az, amit a magyarság keletről hozott és megjelenik ez az új keletű keleti vonás, mint a magyarság „faji jellegének” része. A hivatalos szellemtörténetírás, ha nem is ebben a nyers formában, de vallási kenettel kiegészítve, meg is marad az Árpád-házi királyok uralmának tekintélyuralmi rendszerre átmazolása mellett. Hóman szerint Szt. István hatalma formailag korlátlan volt, de az önkényuralomnak határt szab, „az isteni eredet tudata”, és a „vallás és egyház törvénye”. Korlátlanság és patriarkalizmus a jellegzetessége ennek a királyi hatalomnak a XII. században, állapítja meg Hóman, testre szabva a készülő Horthy-királyság részére.³ Márpedig Hóman felfogását joggal vehetjük a szellemtörténeti irány hivatalos és általános felfogásának, — mert Eckhart megállapítása szerint „Hóman Bálint mutatja ki legszebben, hogyan származtatja le (Szt. István) az ő hatalmát egyetemleges vallásos gondolatából... István és utódai Isten kegyelméből (Dei gratia!) nem valami közjogi átruházásból királyok. Őket Isten, nem más koronázza, az egyház útján, ők nem alkotmányra, hanem a keresztény egyház vezető gondolatára tesznek esküt”. Hómanból idézi tovább Eckhart, hogy Szt. István és közvetlen utódai korában nem volt se országgyűlés, se más alkotmányos szerv, — és hozzáteszi: „Csak ezeket az állításokat lehet adatokkal igazolni.”⁴ Mi pedig hozzátehetjük, — az alkotmányos más fenntartására mind kevésbé képes Horthy-rendszer éppen effajta tekintélyuralom felé törekedett és szívesen terítette volna erre lepelként a szt. istváni ősi királyság köpönyegét.

Az úgynevezett Timon-iskola jogtörténeti tanításainak célzatát Eckhart is, Szekfű is 1941-ben abban látták, hogy ezek a Habsburg-uralom elleni nem-

¹ Molnár Kálmán: A jogfolytonosság helyreállításának jogelvi szükségessége és lehetősége. Pécs, 1930. 29—31. old.

² Bónis György: Könyvismertetés. Századok 1933. 326. és 327. old.

³ Hóman Bálint: Magyar Történet. 1935. I. köt. 225. és 407. old.

⁴ Eckhart Ferenc: A Magyar Alkotmány fejlődése. Bp., 1931. 11. old.

zeti, hadügyi és egyéb mozgalmak erősítésére irányultak. Ámde, ha két egyformán gyenge elvi alapon álló irány közül egyik sikerrel vagy sikertelenül a nemzeti erőket akarja mozgósítani a Habsburg-abszolutizmus ellen, — a másik pedig akarva, nem akarva, — a Horthy-Hitler-fasizmust erősíti, — nem kell különösebb szemmérték annak a megállapításához, hogy melyik esett messzebb a haladás fájától.

Maradna megvizsgálásra — last but not least — a szellemtörténet, a szentkoronatan és a régi jogtörténet egymáshoz való viszonyának a kérdése, — és ebben a keretben annak vizsgálata, hogy : a) e tannal „szemfényvesztő játék” folyt a jogtörténelemben ; b) a szellemtörténeti irány ezt „metsző bírálatnak” vetette alá ; c) a szellemtörténeti irány sürgette és „megvalósította a tan kritikai megvizsgálását”.

E kérdésekben elsősorban Eckhartnak két műve jöhet számba : a már említett tanulmány az 1931. évi szellemtörténeti program-kötetben az egyik, — az 1941-ben megjelent „Szentkorona-eszme története” című mű a másik.

Ez a két mű azonban nem mindaz, amit a szellemtörténeti irány tanít a szentkorona elméletről.

Az 1924. évben a szellemtörténeti irány két akkori főképviselője szól a szentkoronatanról kisebb, — rendkívül elterjedt történeti munkákban. Szekfű Gyula „A magyar állam életrajza” c. művében (II. kiadás é. n.: megjelenési év : 1924.) két oldalon vázolja hogyan „fejlődött ki a szentkorona közjogi fogalma... Előbb hordozójának a szimboluma lett.” Werbőczy új fogalmat ad, — Szekfű szerint a szentkoronáról : „az új fogalmazásban erős a nemzeti vonás, — a szentkorona az állam teljes erejét és tartalmát szimbolizálja”. Werbőczy felfogása átszarmazik az újkorra, amelynek válságaiban király és nemzet „egyesültek egymással az egységes magyar jogfejlődés szimboluma, a szentkorona révén”. (69. és 70. old.) Eckhart az ugyanezen évben 1924-ben megjelent „Magyarország története” c. munkájában ugyancsak ismerteti a szentkoronatan, — megállapítja, hogy ez a tan „Werbőczy útján a magyar közjog alap-tételévé vált”, — a szentkorona „az állam jelképe, — minden jog forrása”, „az állami egységnek is jelképe és innen származik a kifejezés, a szentkorona országai”. A szentkoronatan *tartalma és lényege* tekintetében e szövegek szerint a szellemtörténeti felfogás 1924-ben azonos volt az ún. Timon-iskolával. Eckhart a már idézett brosrájában (5. old.) 1931-ben maga is bő idézettel hivatkozik erre az 1924-beli saját művére és hangsúlyozza, hogy nem kell neki magyarázni e tant, — „amint azt Werbőczy genialitása megfogalmazta”.

Ha ezek szerint lényegileg magáévá tette e tant a szellemtörténeti irány, — kérdés, — hol volt e tan „metsző bírálata?” Sehol sem volt. Az 1931. évi Eckhart-tanulmány a szentkoronatanal érdemileg nem is foglalkozott, alig érintette azt.

Az Eckhart-tanulmány elleni támadások a szentkoronatanat nagy zajjal mint legsúlyosabbnak látszó buzogányt vették elő, — tulajdonképpen alap nélkül. Nem szükséges belebocsátkoznunk az Eckhart-tanulmány tartalmába, hogy ezt igazoljuk, — két illetékes tanúnak a megállapításai igazolják ugyanezt. Eckhart Ferenc az egyik, aki már a bírálatra adott, fentebb említett válaszbroszúrában a szentkoronatanról általa 1924-ben vallott fentebbi nézeteinek idézése mellett, — ezeket írta : „nyitott kaput döngtetnek bírálói, mikor azt imputálják nekem, hogy nem akarok tudomást venni a szentkorona tanáról, vagy hogy ezt „kritikátlan” tannak tartom. Molnár kollégám . . . támadása sietségében alaposan félreértett engem” (5. old. Az aláhúzás tőlem — S. M.).

Vitatja ezután Eckhart, hogy ő Tomcsányinál „világosabban tudja meg-

értetni a szentkoronatanát". Bónis György — a másik tanú — később megemlékezvén e vitáról, ugyancsak megállapítja, hogy Eckhart 1931. évbéli programtanulmánya csak mellékesen érintette a szentkoronatanat.¹

Ha ezek szerint a szentkoronatanat 1931-ben Eckhart nem bírálta, hanem csak mellékesen érintette, — bírálati válaszában pedig Werbőczyvel egyező saját 1924. évbéli ismertetését e tanról újból hangoztatta, — hol volt az eltérés e kérdésben szellemtörténeti jogtörténészek és szellemtörténeti történetírók közt? Mindössze abban, hogy a szentkoronatan kezdeti érvényesülésének az időpontját különböző korokra helyezték, — nemcsak a két szellemtörténeti szak, — hanem a két szakon belül az írók is egyenként, külön-külön. Szekfü az 1924. évben Timonnál nem a lényegét, hanem csak azt kifogásolja a szentkoronatan szempontjából, hogy az „alkotmány-történetben egy túlhaladott álláspontot képviselt... A késői középkor viszonyait, amint ezek a Hármaskönyvben szemlélhetők, — visszavetíti megelőző századokra, amelyekben demokratikus intézményeket vél feltalálni" (i. m. 227. old.). Eckhart az említett bírálati válaszban azt írja, hogy nem tudná e tan fejlődési történetét az Etelközben kezdeni, mint Molnár Kálmán. Hivatkozik arra, hogy Timon szerint Nagy Lajos idejében, — Tomcsányi Móric szerint kb. Zsigmond király idejében fejlődött ki e tan teljesen, — de minderről még nem készült „adatokra támaszkodó monográfia". Felveti maga Eckhart a bírálókkal szemben azt a kérdést, hogy miben térnek el egymástól és meg is állapítja: abban, hogy ő, Eckhart, a középkori alkotmányfejlődésben még nem látja érvényesülni a szentkoronatanat, úgy ahogy azt Werbőczy megfogalmazta (i. m. 6—7. old.)

A keletkezési korszak tekintetében folyt tehát a vita az egyes vitázók között, — nem a Werbőczy fogalmazása szerinti szentkoronatan érdeme tekintetében, melyet az összes vitázók egyértelműleg közjogi alaptételnek, jelképnek, szimbólumnak stb. stb. vallottak, — úgy ahogy azt Werbőczy megfogalmazta. A legjellegzetesebb e tekintetben az egész 1931. évbéli vitának egykorú szellemtörténeti összefoglaló bírálata, amely a szentkoronatan kezdeti fejlődési időszakáról újabb saját elméletet állít fel — de egyszersmind levonja a vitáról és a szentkoronatanról a szellemtörténeti irány akkori végső következtetéseit a következőképpen: „A gentry szellemnek, amely ma is uralkodik közvéleményünkön, már nincs oka fájlalnia, hogy a szentkoronatan későbbi keletű, mint ahogyan Timon tanította. Előadásunk szerint e tan már keletkezésében nemzetmentő szerepet játszott, a teljes széthullástól, anarchiától óvta meg az országot.”² Így állt a szentkoronatan a szellemtörténeti irányban a legendásított 1931. évi „metsző bírálat” után. Mivé fejlődött az adatok vizsgálata alapján?

Eckhart az általa 1931-ben szükségesnek tartott „adatokra támaszkodó” monográfiát („A szentkorona eszme története”) 1941-ben megjelentette, — de ez nem hozott változást a szentkoronatan lényegének szellemtörténeti felfogásában. Eckhart sok kiadást megért „Magyarország története” c. munkája 1940-ben új kiadásban jelent meg — és ez nyilván már a monográfia anyagának felhasználása alapján, — nem jelentős fogalmazási javításoktól eltekintve, — ugyanúgy ismerteti és jellemzi a szentkoronatanat, — (143. old.) mint az 1924. évbéli kiadás. Eckhart szentkorona-művének megjelenése után pedig a szellemtörténeti iránynak a szentkoronáról — éppen Eckhart műve alapján

¹ Bónis György: Jogtörténelem és művelődéstörténet. Magyar Jogi Szemle, 1943. 341. old.

² Mályusz Elemér: Az Eckhart vita. Századok, 1931. 417. old.

vallott felfogását megismerhetjük az arra leghivatottabbaknak a könyv ismertetéséről írott tanulmányaiból.

Szekfű Gyula azt írja a könyvről és a szentkoronatanról egy napilaphan 1941. március 30-án: „Eckhart szerint a koronázás egyházi eredete és jellege következtében a nyugati királyságokban is megindult bizonyos korona-eszme fejlődése . . . a magyar koronaeszmenek két oly specialitása van, amely minden egyébtől megkülönbözteti: az egyik a *magyar korona transzcendens jellege, ami vallásos eredetéből* és abból következik, hogy az országalapító szent hordozta fején, a másik pedig a hűségi kötelezettség . . . a *szentkorona, mint a nemzeti és állami lét központja, örök szimbóluma egyedül a mi történetünket tölti ki elejétől napjainkig*”. „A szentkorona-eszme nem azért felemelő és nagy-szerű, mert valami ősi misztériumot revelál, amelynek birtokában Európa első alkotmányos népének érezhetjük magunkat, hanem mert a *magyarság politikai érettségének gazdag ajándéka* . . . A szentkoronának immár évezredek eszméje az ő időkénti változataival *nemzeti géniuszunk olyan alkotása, mely egyik legszebb bizonyítéka nemzetünk ősi politikai tehetségének*”. „A korona-eszme többi közép-kori eleme is megmaradt Werbőczy után az új századokban: A szentkorona továbbra is az állam jelképe, neki tartozik hűséggel minden alattvaló.” „A szentkorona-eszme e sokoldalú tartalma megmaradt a legújabb időkig. Eckhart könyvének csodálatos adatgazdagságát nem lehet kimeríteni.” „A korona-eszme annyira benn *gyökeredzett az ősi magyar múltban s terebélyes ágai és hajtásai annyira jelenvalók voltak minden magyar nemzedék szellemiségében*, hogy korok szerint más és más vonásai léptek előtérbe a szerint, hogy az illető korszak minő nemzeti feladat megoldásán fáradozott”.¹ (Az én aláhúzásaim. — S. M.)

Bőven idéztük e tanulmányt, mert mutatja a szellemtörténeti irány felfogását a régi vita összes „problémáiról” és mutatja azt, hogy a lényeg: az örök szimbólum, — a transzcendens jelleg, a minden más korona-eszmétől való különbözőség, a történetünket elejétől napjainkig kitöltő szentkorona stb., stb., mindez változatlanul él és virul a szellemtörténeti irányban az Eckhart-könyv adatai alapján is.

A Századokban (1942. évf. 206. old.) megjelent Deér Józseftől eredő könyvismertetés még tovább megy a szentkorona emberfelettségében: e szerint a korona „az uralom isteni kegyelmiségének jelvénye és jelképe”, — „a koronában a földi állam transzcendens rendeltetése igazolásának a gondolata rejlik”, — és Werbőczy felfogása a hatalom átruházásáról tulajdonképpen támadás az ellen a „magyar lélekből kiöntött korona-eszme ellen”, — amelynek lényegét „a regia dignitas személyfeletti és isteni vonatkozásai alkotják”.

Mind ennél különb sovíniszta frazeológiát, hcmályt és misztikumot a régi jogtörténelem se produkált. Ennyi talán elég arra, hogy a szentkoronatan lényegével szemben a szellemtörténeti irány nemhogy merész, de egyáltalán semmiféle bírálatot nem hangoztatott és nem valószínű meg; az egész vita a szellemtörténeti irányon belül nem a szentkoronatanak egyezően felfogott lényege körül, — hanem a lényegre nem érintő homályos keletkezési korok elmosódó részletkérdései körül forgott.

A szentkoronatan lényegében egyező felfogása tekintetében részben korrigálom a fentieket: a szellemtörténeti irány korszerűen továbbfejlesztette a liberális-nacionalista kor szentkoronatanát. Tovább fejlesztette elsősorban a felhasználhatóság érdekében, — előtérbe állította a szentkorona örök területe képzetét, amely magában foglalja a különvált országokat, — hirdette a „szent

¹ Szekfű Gyula: „A Szent Korona Eszme” c. cikk, Magyar Nemzet 1941. márc. 30.; újra megjelent: „Állam és Nemzet” Bp., 1942. 306—319. old.

korona csonkaságát”, iparkodott értékesíteni az elméletet a revíziós uszításra való eszmei mozgósítás céljára.

De lényegesen tovább fejlesztette a szentkorona tanát Timonnal szemben a szellemtörténeti irány a klerikális reakció céljaira is. Nem elég a közjogi tartalom, — a közjogi szellem : — általánossá válik még egy szellemtörténeti többlet : a vallási misztérium hozzáadása. Íme, egy meghatározás a sokból : „A szentkorona már Werbőczy előtt is morális személyiség, — akaratról beszélnek, jogai vannak az országheli birtokokra, a külhatalmak vele lépnek szerződésre. Ezt a hatalmat kétségtelenül megerősítette az egyházjog befolyása, s ezzel kapcsolatban az ún. *organikus államfelfogás, mely az egyház, mint »Krisztus misztikus teste« mintájára az államot is testnek tekintette s benne az államfőt fejnek, az alattvalókat tagoknak.*”¹

Ez még az enyhébb felfogás a szellemtörténeti irányban : láttuk fentebb azt a szigorúbb felfogást (Deér József), — amely még Werbőczyt is megrója a szentkorona isteni kegyelmi jellegét romboló túlzott közjogi szellem okából.

Ezzel eljutottunk ahhoz az egyetlen lényegi, — tartalmi eltéréshez, amelyben a szellemtörténeti irány szentkoronátana ellentmondásban van a Timon-félével. Mert Timon szerint : „A szentkorona misztériuma és azzal kapcsolatosan a »totum corpus Sacrae Regni Coronae«, mint a főhatalom tulajdonképeni birtokosa, korántsem egyházi eredetű fogalom, sem a »Mysterium Christi« utánzata, hanem *valóságos államjogi konstrukció*” (Timon aláhúzása !), amely a magyar közjognak és államszervezetnek jelenleg is kiindulási alapját, sark-tételét képezi”.²

Íme : itt az egyetlen lényegi eltérés a liberális-nacionalista szentkoronatan és a szellemtörténeti szentkoronatan közt. Hajnik Imre elindítja a tant 1867-ben minden egyházi vonatkozás megemlézése nélkül.³ Ferdinándy Géza hangsúlyozza, hogy még László és Kálmán korában a magyarság csak idegen, látványos ünnepséget lát az egyházi koronázásban, és csak utóbb, a nagy királyok tekintélye kezdett súlyt adni a koronának.⁴ Timon pedig egyenesen megtagadja a közjogi elmélet egyházi eredetét is, — amit a szellemtörténeti irány a tartalom döntő részének kíván tekinteni. Ez az a többlet tehát, amelyet a szentkoronatan liberális-nacionalista tartalmához a szellemtörténeti irány hozzáadott, — a sovinizmushoz ennek revizionista fölfokozását, — a közjogi mitológiához a vallási mitológiát. Csak mindez együtt szolgálhatta megfelelően az imperializmus „adott történelmi szakaszában” az alkotmányos polgári állam gátjaitól szabadulni akaró, — a „Szentistváni” birodalomra visszapillantató, tekintélyuralmi törekvéseket.

Azóta sok minden történt. Liberális és szellemtörténeti szentkorona-magyarázatok együtt merültek el a múlt romjaiban. Annál meglepőbb, hogy 1952-ben egyszerre felbukkan az új elmélet, megszületik a legenda a haladó, — szentkoronatanant romboló szellemtörténeti irányról. Ne engedjük, hogy ez a legenda-csecsemő kiszálljon kelengyéből és terjeszkedjék.

Sarlós Márton

¹ Uo. 308. old.

² Timon Ákos : A szentkorona és a koronázás közjogi jelentősége. Bp., 1907. 7. old.

³ Hajnik Imre : Magyarország és a hűbéri Európa. Bp., 1867. 113—115. old.; továbbá : Egyetemes Európai Jogtörténet. Bp., 1874. 207—210. old.

⁴ Ferdinándy Gejza : A királyi méltóság és hatalom Magyarországon. Bp., 1895. 193., 199., 201. old.

A kisajátítás egyes kérdései

A kisajátításról szóló új jogszabályok, vagyis az 1955. évi 23. tvr. és a végrehajtásáról szóló 56/1955. (VIII. 31.) M. T. számú rendelet, a kisajátítás intézményét új alapokon, átfogóan szabályozzák. E szabályozásokkal kapcsolatban néhány új elvi probléma merül fel, melyeknek tisztázása, a gyakorlatban felmerülő kérdések helyes megoldása érdekében is szükséges. A következőkben a kisajátítás új alapokon való szabályozásának jelentőségével és a kisajátítás intézményének új tartalmi elemeivel szeretnénk foglalkozni.

I. A kisajátítás új jogi szabályozásának jelentőségét akkor tudjuk kellőképpen értékelni, ha röviden áttekintjük kisajátítási jogunk korábbi helyzetét.

A legutóbbi időkig az 1881. évi XLI. törvény volt a kisajátítási jog alapvető jogforrása. Ezt az ún. kisajátítási törvényt számtalan más törvény, végrehajtási rendelet egészítette ki és módosította. Emellett szép számban voltak olyan külön törvények is, melyek egy-egy meghatározott létesítményre engedélyezték a kisajátítást.

A felszabadulás után több rendelet fokozatosan vezette be a legszükségesebb módosításokat és kiegészítéseket. Ezek elsősorban az előzetes birtokbavételekre, a kártalanításokra, a kisajátítási eljárás egyszerűsítésére vonatkoztak. Az első átfogó jogszabály a kisajátítás szabályainak módosításáról és kiegészítéséről szóló 114/1951. (V. 27.) M. T. sz. rendelet volt. Ez a rendelet már tükrözte azokat a változásokat, melyek népi demokratikus államunkban a szocializmus építése terén végbementek. A kisajátítási jog engedélyezése és a kisajátítási eljárás elrendelése tekintetében széles jogkört biztosított a megyei tanácsoknak és a fővárosi tanács-

nak. Jelentősebb önállóságot kaptak a tanácsok a kisajátítási eljárás lefolytatásában. A rendelet gyorsabbá és egyszerűbbé tette a kisajátítási eljárást.

A 114/1951. (V. 27.) M. T. sz. rendelet — a kétségtelenül elismerést érdemlő eredményei mellett — nem csekély bizonytalanságot idézett elő a gyakorlati jogalkalmazás terén. Azzal a rendelkezésével ugyanis, hogy az 1881. évi XLI. tv.-nek csak az ellentétes rendelkezéseit helyezte hatályon kívül, lehetőséget adott arra, hogy az egyes megyei tanácsok saját maguk döntsék el, mit tekintenek a régi rendelkezések közül a 114/1951. (V. 27.) M. T. sz. rendelet rendelkezéseivel ellentéteseknek. Nem volt egységes a gyakorlat a helyi tanácsoknál sem, pl. a kisajátítási terv közszemlére tétele, a kisajátítási tervre tett észrevételek figyelembe vétele, az azonnali hatályú birtokbahelyezés stb. tekintetében. Az is jelentős mértékben akadályozta az egységes gyakorlat kialakulását, hogy legmagasabb szinten nem volt a kisajátításnak állandó gazdája s így nem lehetett következetes és egységes az elvi irányítás sem.

A korábbi szétfolyó szabályozás és a vele együtt járó bizonytalanság után észrevehetőbben domborodik ki a kisajátítási jog kodifikálásának, helyesebben a kisajátítási joganyag újjaalkotásának jelentősége. Már első tekintetre is megállapítható, hogy az új szabályozás fokozottabban biztosítja a szocialista törvényesség érvényesülését a kisajátítási eljárásban. Szabatosan körülhatárolja a kisajátító szocialista szervezetek, a kisajátítást szenvedők és a kisajátítási eljárásban közreműködő hatóságok jogait és kötelezettségeit. Rendelkezik a kisajátítási kártalanítás általános szempontjairól. A korábbi

hiányos rendelkezésekkel ellentétben világosan szabályozza az előmunkálatoknál, a birtokbaadásnál és a kisajátítással kapcsolatos munkáknál (építkezések stb.) felmerülő károk pontos rögzítésének módját. Intézkedik a károk gyors megtérítéséről. Egyszerűbbé és gyorsabbá teszi a kisajátítási eljárást stb.

II. Az 1955. évi 23. számú törvényerejű rendelet¹ alapelveként rögzíti le, hogy földet és épületet, tehát ingatlant magánszemélytől kisajátítani, vagy ideiglenesen kisajátítani csak közérdekből lehet. Ezzel az elvi megállapítással kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a kisajátítás, mint a tulajdonjog korlátozásának különleges formája, mai jogrendünkben különbözik-e és mennyiben a kapitalista társadalom kisajátítási jogától? Vagyis, hogy a kisajátítás intézményének mint a felépítmény egy részének, az alaptól függően mennyiben változott meg a tartalma?

Anélkül, hogy e rövid tanulmány keretében a kisajátítás jogi természetének, szocialista fogalmának tudományos feldolgozását akarnánk nyújtani, néhány szóval megkíséreljük e kérdések megválaszolását.

Knapp professzor „A tulajdon a népi demokráciában” című művében, a kisajátítás intézményének rövid történeti áttekintése után, azt a következtetést vonja le, hogy a kisajátítás jelentősége abban áll, hogy az közvetlenül magából a fogalomból eredően feltételezi a magántulajdonos érdekének a közösséggel való ütközését. A kisajátítás fejlődésének és a vele kapcsolatban végbement változásoknak súlypontja ennek az ütközésnek megoldásában, azaz a kisajátítás eszközei tartalmában van.² Megállapítja ezután, hogy a burzsoá társadalom, különösen az ipari kapitalizmus korában, az egyéni tulajdonos érdekében a közösséggel való ütközésben az egyénnek kedvezett, bár az a közösség is, amelynek javára a kisajátítás történt, szintén burzsoá közösség, azaz a burzsoá osztály, mint uralkodó osztály

volt. A kisajátítás okául szolgáló közjót így természetesen az uralkodó, kizsákmányoló osztály érdeke határozta meg.³

A kisajátításra vonatkozó felszabadulás előtti jogszabályok nálunk is ezt a képet tükrözték. A gyakorlatban nem egy olyan esettel találkozhattunk, amikor jólérsült körökhöz tartozó kapitalisták azért vásárolták meg potom áron elszegényedett kisparasztnok földjeit, mert tudomást szereztek arról, hogy a földek út, vasút stb. céljára kisajátítás alá kerülnek, s tudták, hogy a kisajátítással jó üzletet csinálhatnak.⁴ A magántulajdon szentsége és sértetlensége megkövetelte, hogy a burzsoá értelemben vett közérdeknek a magánérdekkel való ütközéséből az egyéni érdek részesüljön kedvezőbb elbírálásban.

Az 1881. évi XLI. tv. megállapította ugyan, hogy kisajátításnak csak közérdekből lehet helye, de világos, hogy a „közérdek” fogalmát kapitalista értelemben alkalmazta. Így érthető meg, hogy bizonyos esetekben nemcsak az állam léphetett fel „közérdekből” kisajátítóként, hanem az a magánszemély, kereskedelmi társaság, kartel, tröszt stb. is, melynek javára a kisajátítási jogot az államhatalom engedélyezte.

A közérdek fogalma csak a szocialista és a szocializmus felé haladó társadalomban kap valóságos tartalmat. Valójában csak itt beszélhetünk közérdekről olyan értelemben, hogy az a kizsákmányolástól mentes, osztály nélküli társadalom tagjainak és egyúttal az egész közösségnek is egyaránt érdeke. A közérdek fogalmának ez az új tartalma adja meg az alapot arra, hogy a kisajátítást, vagyis a magántulajdonos és a közösség (azaz a munkásosztály vezetése alatt álló dolgozó nép) érdeke közötti összeütközést a népi demokratikus társadalom éppen ellentétesen oldja meg, mint ahogyan ezt a burzsoá társadalom tette, tehát elvileg a közösség javára.⁵

A tvr. 1. § (2) bekezdésének taxatív felsorolása szerint nem akármilyen közérdekű célból, hanem csak a felsorolásban szigo-

³ Knapp Viktor: i. m. 175. old.

⁴ Nizsalovszky Endre: Megjegyzések a tulajdonjog fejlődéséhez, különös tekintettel Eörsi Gyula könyvére. Állam és Jog. (Tanulmányok az állam- és jogtudomány köréből.) Budapest, 1952. 1. sz. 83. old.

⁵ Knapp Viktor: i. m. 177. old.

¹ A továbbiakban röviden: tvr.

² Knapp Viktor: A tulajdon a népi demokráciában. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Budapest, 1954. 175. old.

rúan meghatározott esetekben lehet igénybevenni a kisajátítást. A tvr. 1. § (2) bekezdése, részben tágabb, részben szűkebb lehetőséget biztosít a kisajátításra, mint a régi kisajátítási törvény és az azt kiegészítő jogszabályok. A (2) bekezdés utolsó pontja szerint az a)–k) pontokban fel nem sorolt esetekben külön törvény, törvényerejű rendelet vagy a Minisztertanács által kiadott jogszabály szükséges a kisajátításhoz és nem elég a kisajátítási hatóság eseti rendelkezése.

A tvr. 1. § (2) bekezdésének d) pontjával kapcsolatosan felmerül a kérdés, hogy hatályukat veszítették-e az 1931. évi XVI. törvénynek a távvezetékekre és transzformátorokra (kapcsoló berendezésekre) vonatkozó rendelkezései? Más szóval van-e lehetőség továbbra is a most említett törvény szerint használati szolgálat, építmenyi jog alapítására? A tvr. rendelkezéseinek összevetése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a tvr. a tulajdonelvonással járó végleges kisajátítást szabályozza, a kisebb eseteket azonban érintetlenül hagyja. A kodifikáció teljessége érdekében indokolt lett volna az új jogszabályokban ezeket a kérdéseket is kifejezetten szabályozni.

Míg a kapitalista társadalomban bizonyos esetekben magánszemélyek javára is engedélyezhető volt a kisajátítási jog, s ilyen esetben az illető magánszemély (cég, kereskedelmi társaság stb.) volt a tényleges kisajátító,¹ addig a szocializmusba való átmenet társadalmában más a helyzet. A tvr. 6. §-a szerint kisajátítás által az állam az ingatlanok tehermentes tulajdonjogát szerzi meg. Az új jogszabályokban sehol nem történik utalás arra, hogy kisajátítás által az államon kívül más is szerezhetne tulajdonjogot. Mindezekből, de az állami szocialista tulajdon egységességének elvéből is következik, hogy minden kisajátításnál végső soron maga az állam jelentkezik kisajátítóként.

A gyakorlat látszólag ellentmond ennek a megállapításnak. A tételes rendelkezések szerint ugyanis azt a szocialista szervezetet

kell kisajátítónak tekinteni, amely a kisajátítás engedélyezését, illetve a kisajátítási eljárás megindításának elrendelését kéri, vagy amelynek érdekében az állam azt hivatalból elrendeli. Az így mutatkozó látszólagos ellentmondást a tvr. 13. (1) bekezdésének és a végrehajtási rendeletnek az a rendelkezése oldja meg, mely szerint a kisajátítási eljárás jogerős befejezése után a kisajátított ingatlanokra telekkönyvileg az állami tulajdonjogát kell bekebelezni, de ugyanakkor a kezelő szervet is fel kell jegyezni. Tehát a kisajátított ingatlan tulajdonjogát az állam, mint tulajdonképpeni kisajátító szerzi meg, az eljárás során kisajátítónak nevezett szerv viszont kezelésbe kapja a most már állami szocialista tulajdonná vált ingatlant.²

Eljárási és egyéb gyakorlati szempontok miatt nevezzük tehát kisajátítónak azt a szervet, amelynek érdekében sor kerül a kisajátításra. A következőkben a kisajátító megjelölést célszerűségi szempontokból mi is ez utóbbi értelemben használjuk.

III. Vizsgáljuk most azt a kérdést, hogy a személyek milyen körével szemben lehet helye kisajátításnak és mi a tárgya a kisajátításnak?

A tvr. elvi megállapítása szerint ingatlant magánszemélytől lehet kisajátítani, vagy ideiglenesen kisajátítani. Meg kell állapítanunk, hogy e fogalmazás nem mondható szerencsésnek, mert félreértésekre, helytelen értelmezésre ad lehetőséget. A „magánszemély” kifejezés alkalmazása önkéntelenül is felveti egy másik nagy csoporttal, a „szocialista szervezetekkel” való szembeállítás gondolatát. Ebben az esetben pedig arra a következtetésre juthatnánk, hogy mivel a tvr. magánszemélyt említ, így semmiféle közületi szervvel, tehát például egy szövetkezettel, vagy társadalmi szervezettel szemben sem lehet alkalmazni a kisajátítás szabályait. Úgy gondoljuk, hogy ez sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lenne helyes értelmezés.

Nézzük meg, hogyan áll a kérdés elvileg és mi a helyzet a gyakorlatban. A ter-

¹ Balás Gábor: Magyarországi kisajátítási jog. A szerző saját kiadása. Budapest, 1938. 14. old.

² Azt egyébként már a 244/1950. (X. 1.) M. T. sz. rendelet 3. §-a is tisztázta, hogy az állami szervek nevére telekkönyvezett ingatlanok állami tulajdonban állnak a telekkönyvi bejegyzés módosítása nélkül is.

mészertes személyek nyilvánvalóan mindig magánszemélyek, velük szemben tehát kivétel nélkül helye lehet kisajátításnak. Más a helyzet a jogi személyek tekintetében. Problémánk szempontjából a jogi személyek körét két nagy csoportra kell választanunk. Egyik csoportba tartoznak azok, melyekben maga az állam jelentkezik különböző formában.¹ Ide soroljuk magát az államot, az államhatalom helyi szerveit, az állam intézményeit és vállalatait. A másik csoportba tartoznak az összes többi jogi személyek.

Erre a megkülönböztetésre a következő szempontok miatt van szükség. Az állam, az államhatalom helyi szervei, az állam intézményei és vállalatai tulajdonában levő ingatlanok, az úgynevezett állami ingatlanok.² Állami ingatlanokkal kapcsolatban pedig fogalmilag sem lehet szó kisajátításról. Kisajátítással az állam tulajdonjogot szerez a kisajátított ingatlanokon, illetve ideiglenes kisajátítás esetén az ingatlan időleges birtokára szerez jogot. Minthogy pedig senki sem szerezhet kisajátítás útján olyan dolog tekintetében jogot, amelynek ő a tulajdonosa,³ nyilvánvaló, hogy az állami ingatlanokon is fogalmilag kizárt az állam javára való tulajdonszerzés.

Az állami ingatlanokat általában az állami és államhatalmi szervek, állami intézmények és vállalatok kezelik. Gyakran előfordul azonban, hogy az állami ingatlanok társadalmi szervezetek, termelőszövetkezetek kezelésében, használatában vannak.⁴ Olyan esetben, ha bármely szerv kezelésében levő állami ingatlanra a tvr. 1. § (2) bekezdésében megjelölt célból más szervnek van szüksége, kisajátítás helyett az ingatlan kezelésének átadását kell kérni az erre vonatkozó jogszabályi rendelkezések alapján.

Az egyéb jogi személyek tulajdonában álló ingatlanok kisajátításának elvileg nincs akadálya. Akkor sem, ha az illető jogi személy egyes jogszabályok vagy a köz-

felfogás szerint szocialista szervezetnek minősül (pl. szövetkezet, társadalmi szervezet) és a tulajdonában levő ingatlan a szocialista tulajdon fogalma alá esik. Ha nem állami szocialista tulajdonról van szó, a kisajátítás sem elvileg, sem fogalmilag nem kizárt.

Más kérdés azután, hogy ilyen esetekben az ingatlanok tulajdonjogának az állam részére való megszerzését, éppen azért, mert szocialista szervezetekről van szó, célszerűbb önkéntes átruházással, tehát egyezség útján megoldani.⁵

Az eddigi okfejtésekből a kisajátítás tárgyára nézve is vonhatunk bizonyos következtetéseket. Láttuk, hogy nem minden ingatlan lehet tárgya a kisajátításnak. Természetesen ez a megkülönböztetés nem az ingatlan minőségével, hanem a tulajdonos személyével kapcsolatos. Állami ingatlanok nem sajátíthatók ki, de minden egyéb ingatlan lehet tárgya a kisajátításnak, függetlenül az ingatlan minőségétől.

Azt a kérdést kellene még tisztázni, hogy kizárólag csak ingatlan lehet-e a kisajátítás tárgya? Erre a kérdésre nem elvi síkon, hanem a tételes rendelkezések alapján kell keresnünk a választ.

Az 56/1955. (VIII. 31.) M. T. számú rendelet⁶ 6. §-ának a kisajátítási összeírásra vonatkozó rendelkezései szerint a kisajátítási összeírásnak a kisajátítandó ingatlanokon kívül tartalmaznia kell a kisajátítás alá kerülő egyéb tárgyak leírását, meg kell jelölnie a kisajátítás alá kerülő ingatlanért és tartozékaiért felajánlott kártalanítást, a 6. § (6) bekezdése szerint pedig a kisajátítási összeírás végén fel kell tüntetni a kisajátítás alá kerülő jogokat. Az egyéb tárgyak és a tartozékok nem ingatlanok, még kevésbé azok a kisajátítás alá kerülő jogok. Ezek szerint tehát nemcsak ingatlanok, hanem bizonyos ingók is lehetnek tárgyai a kisajátításnak.

Ingó dolgok természetesen csak járulékosan lehetnek tárgyai a kisajátításnak. Vagyis akkor, ha a kisajátítás alá kerülő ingatlannal szoros tartozéki kapcsolatban vannak, pl. az építménnyel összekapcsolt

¹ Nizsalonszky Endre: A polgári jogok alanyai. Jogtudományi Közlöny, 1955. évi 7. sz., 400. és 411. old.

² 244/1950. (X. 1.) M. T. sz. rendelet 1. §.

³ Knapp Viktor: i. m. 179. old.

⁴ 244/1950. (X. 1.) M. T. sz. rendelet 2. § (1) bek.

⁵ Knapp Viktor: i. m. 180. old.

⁶ A továbbiakban röviden végrehajtási rendelet.

gépek, drótkerítés stb. A kisajátítás tulajdonképpen tárgya ilyenkor is mindig maga az ingatlan.

Úgy gondoljuk, hogy kisajátítás alá kerülő jogokról csak átvitt értelemben lehet beszélni. A törvényalkotó aligha akarta jogok kisajátításának lehetőségét biztosítani. A végrehajtási rendelet nyilván csak célszerűségi szempontokból használja a „kisajátítás alá kerülő jogok” kifejezést és feltehetően a kisajátítandó ingatlanokon fennálló bérleti-, haszonbérleti-, szolgalmi jogot s esetleg az ingatlanhoz kapcsolódó egyéb jogokat (pl. homok- és agyagszedési jog) kívánta ezzel aposztrofálni. Ezek a jogok az ingatlan teljes kisajátítása esetén a kisajátított ingatlanon megszűnnek, látszólag tehát kisajátítás alá esnek. Ilyen megfontolás mellett elfogadható, hogy szurrogációval, mint kisajátítás alá kerülő jogokról beszél róluk a végrehajtási rendelet. E megszűnő jogoknak egyébként csak a kártalanítás szempontjából van jelentőségük.

Fejtegetéseinket összefoglalva, az alábbi következtetésekre juthatunk. Az állam, az államhatalom helyi szervei, az államintézményei és vállalatain kívül elvileg bármilyen más jogi személy és minden természetes személy lehet kisajátítást szenvedő. Nem indokolható tehát a tvr. elvi tartalmú első mondatában a „magánszemély” fogalmának használata, s helyesebb lett volna a tvr. 1. § (1) bekezdését a következő szöveggel fogalmazni: „Nem állami tulajdonban levő föld és épület (ingatlan) közérdekből kisajátítható vagy ideiglenesen kisajátítható.” Ezzel egyrészt ki lehetett volna zárni minden félreértést a kisajátítást szenvedők körét illetően, másrészt pontosabb lett volna a kisajátítás tárgyának elhatárolása is.

IV. A tvr. félreérthetetlenül lerögzíti azt az elvet, hogy a kisajátított ingatlanokért kártalanítás jár, továbbá, hogy a kártalanítást az ingatlan értékének megfelelően kell megállapítani.

A kártalanítás szabályozásánál elvileg két szempont összehangolásáról kell gondoskodni: a közösség érdekének és az

egyéni érdekeknek összeegyeztetéséről. A kisajátítás intézményének új tartalmából alólik az a követelmény, hogy a közösség (a munkásosztály vezetése alatt álló dolgozó nép) érdekeit a kártalanításnál is fokozottabban kell figyelembe venni, mint az egyéni érdekeket. A közösségi érdekek indokoltá tehetik, hogy a szabályozások bizonyos feltételeket vagy kellékeket állapítsanak meg a kártalanítás szempontjából. Például a kisajátítást szenvedő társadalmi osztályhelyzetének figyelembevételét a kártalanítás mértékének elbírálásánál. A közösségi érdekek érvényesülését van hivatva biztosítani a tvr. 11. § (3) bekezdésnek az a rendelkezése, hogy a kisajátítást szenvedő nem élhet kifogással a kártalanítás módja ellen, tehát az ellen, hogy a kártalanítás készpénzben vagy csereingatlanban, illetőleg részben ingatlanban, részben készpénzben történik.

A kártalanítás részletes szabályait a 17/1955. (X. 5.) P. M. számú rendelet¹ tartalmazza. Merész eltérése a korábbi kártalanítási elvektől a *kártalanítás alapjának* megállapítása. Egészen a legutóbbi időkig a kisajátított ingatlan forgalmi értéke volt a kártalanítás alapja. Társadalmi fejlődésünk jelenlegi fokán megszűnőben van az ingatlanok áruforgalmi jellege, megváltozott a földtulajdoni viszonyok struktúrája és tartalma. Ezek a szempontok tették indokoltá, hogy a forgalmi érték elvetésével, a szocialista fejlődés irányának megfelelőbb alapot kellett teremteni a kisajátítási kártalanítás megállapításához. Magával a kisajátítás intézményének új tartalmával is összeegyeztethetetlen lenne, ha a kártalanításnál elvileg az ingatlan forgalmi értékét kellene alapul venni. Ezzel lényegében a törvény nyújtana lehetőséget esetleges kupeckedésre, visszaélésekre, tehát arra, hogy egyesek a kisajátítással az állam rovására jó üzletet csináljanak.

A kártalanítási rendelet szerint a kártalanítás alapja a kisajátítás alá kerülő ingatlan jellegétől függ. Eltérő aszerint, hogy mezőgazdasági ingatlanról, házhelyről vagy lakó-, illetve gazdasági épületről

¹ A továbbiakban a kártalanítási rendelet.

van-e szó. Mezőgazdasági ingatlanoknál a kataszteri tiszta jövedelem, házhelyeknél a terület nagysága, lakó- és gazdasági épületeknél pedig a műszaki érték a kisajátítási kártalanítás alapja. Ezekre az alapokra épül nemcsak a kisajátított ingatlanok pénzösszegben kifejezett kártalanítási árának körülhatárolása, hanem — csereingatlanról történő kártalanítás esetén — a csereingatlan értékének megállapítása is.

Pénzkártalanításra csak akkor kerülhet sor, ha nem áll rendelkezésre cserére alkalmas ingatlan. A kártalanítási rendelet alapvető rendelkezése szerint ugyanis a kisajátított ingatlanért elsősorban csereingatlant kell kártalanításul adni. A tvr. 11. § (2) bekezdése szerint egyezség hiányában csak pénzkártalanítás esetén lehet bírósághoz fordulni. Felmerülhet a kérdés, hogy a kisajátítást szenvedő köteles-e elfogadni a részére felajánlott csereingatlant, illetve mi a helyzet akkor, ha a csereingatlan tekintetében a felek között nem jön létre egyezség? Úgy gondoljuk, hogy a tvr. 11. §-ának (3) bekezdése csak azt kívánta megakadályozni, hogy ne a kisajátítást szenvedő önkényétől legyen függővé téve a kártalanítás módjának megválasztása. Vagyis ha vannak helyben cserére alkalmas ingatlanok, és a kisajátító azokból akarja a kártalanítást rendezni, a kisajátítást szenvedő ne emelhesen kifogást azon a címen, hogy cserekártalanítás helyett pénzbeli kártalanítást igényel. A kérdés további kifejtésénél külön kell vizsgálnunk a kártalanítási rendeletben szereplő ingatlantípusokat.

Mezőgazdasági ingatlanoknál, cserekártalanítás esetében, a földrendezési és tagosítási eljárásban alkalmazott szabályok az irányadók. Az 1955. évi földrendezésről és tagosításról szóló 83/1955. (Mg. É. 33.) F. M. számú együttes utasítás szerint csereké végrehajtásánál a dolgozó paraszttal megegyezésre kell törekedni és szükségre a rendelkezésre álló ingatlanokból — választásuk szerint — feltétlenül azonos értékben és lehetőleg azonos művelési ágú földet kell cserébe adni.

Kisajátítás alá kerülő házhelyek és bel-

telkek cserekártalanítására nézve a kártalanítási rendelet nem ad különös szempontokat. A kártalanításhoz szükséges ingatlanok kisebb területe miatt azonban ilyen esetekben gyakorlatilag is könnyebb a választási lehetőség biztosítása.

Végül lakóház kisajátítása esetén a kártalanítási rendelet szerint is több alternatív megoldás van a cserekártalanításra.

Ha mindezek mellett figyelembe vesszük még azt, hogy cserekártalanításnál az értékkülönbözetek kiegyenlítésére is megvan a lehetőség,¹ arra a következtetésre juthatunk, hogy cserekártalanítás esetén is egyezségi úton kell rendezni a kártalanítás kérdését. Tehát nem kötelezhető a kisajátítást szenvedő a *felajánlott* csereingatlan feltétlen elfogadására.

Mi a megoldás akkor, ha a cserekártalanítás tekintetében a felek között mégsem jön létre egyezség? A tvr. 11. § (2) bekezdése értelmében a kisajátítást szenvedő csak az eljárás során felajánlott *összeget* meghaladó követelését érvényesítheti keresettel a bíróság előtt. Cserekártalanítás esetére a kisajátítási jogszabályok nem teszik lehetővé a bírói út igénybevételét megegyezés hiányában sem. Véleményünk szerint ilyen esetben a *kisajátítási hatóság jogosult eldönteni a vitát*, s mivel a jogszabályok erre az esetre nem biztosítanak jogorvoslati lehetőséget, a kisajátítási hatóság döntése végérvényes.

Az egyes ingatlantípusok kártalanítási alapjának figyelembevételével a részletrendelkezések olyan mutatókat tartalmaznak, amelyek szerint az ingatlanok reális pénzbeli értékét lehet megállapítani. A kártalanítási alapok és a részletrendelkezések mutatói ugyanis tapasztalati adatok felhasználásával nyertek megállapítást. Ez indokolja azt, hogy a kártalanítási rendelet aránylag szűk határok között teszi csak lehetővé az egyezkedést.

Mezőgazdasági ingatlanok pénzbeli kártalanításával kapcsolatban a kártalanítási rendelet fix képletet ad a kártalanítási ár kiszámítására. A kisajátított ingatlan kataszteri tiszta jövedelme kétszázszoros

¹ V. ö. a kártalanítási rendelet 2. § (3), illetve (8) bekezdésével és a 4. § (3) bekezdésével.

szorzatának megfelelő forintösszeg fizethető kártalanításként. Ha azonban az így kiszámított összeg az ingatlan helyi forgalmi értékét meghaladja, ez esetben a forgalmi értéket kell kártalanításul megállapítani.

Mezőgazdasági ingatlanok kártalanításánál tehát a kisajátító és kisajátítást szenvedő között legfeljebb abban a kérdésben merülhetnek fel viták, hogy a képlet szerint kiszámítandó összeg meghaladja-e az ingatlan helyi forgalmi értékét, vagy sem. A kisajátítást szenvedőnek is csak akkor indokolt bírósághoz fordulnia a kártalanítás megállapítása végett, ha ilyen vita miatt nem jöhet létre az egyezség.

Házhelyek, beltelkek és épületek kártalanításánál alsó és felső határokat állapít meg a kártalanítási rendelet. Csak ezeken belül van lehetőség az egyezkedésre.

A kártalanítási rendelet szabályai és a pénzkártalanítás szempontjából megállapított keretei nemcsak a felek közötti egyezkedésnél, hanem az esetleges bírósági eljárás során is kötelezőek. Az új kártalanítási rendszer valószínűleg magát a kisajátítási eljárást is meg fogja gyorsítani, mert a rendeletben előírt fix mértékek miatt nyilvánvalóan az eddiginél is ritkábban kerül sor bírói eljárásra.

Elvi szempontokból kifogások merülhetnek fel az ellen a konstrukció ellen, mely szerint a kártalanítási viták eldöntésére a tvr. végső soron biztosítja a bírósági út igénybevételét, ugyanakkor a kisajátítással kapcsolatos károk megtérítésének kérdésében való döntést, jogorvoslati lehetőség kizárásával, a megyei tanács igazgatási osztályának hatáskörébe utalja. A kártalanítás lényegében törvényesen biztosított, de terjedelmében szigorúan körülhatárolt *ellenérték* a tulajdonnak jogszabályilag engedélyezett elvonásáért. Mint ilyen, elvileg sokkal kevésbé igényel bírósági elbírálást, mint a jogellenes magatartással okozott károknak és a kártérítés összegének megállapítása. A kár nagysága, a károkozó magatartásának jogellenessége, a károkozásért való felelősség kérdése, a károk értékének és a kártérítés mértéké-

nek megállapítása, mind kimondottan bírói feladatok.

A tvr. konstrukciója valószínűleg a gazdaságosabb megoldás szempontjaival indokolható. A károk rögzítése igazgatási hatóságok közbenjöttével történik. A bíróság nemcsak a károk nagyságának megállapításánál támaszkodna az igazgatási hatóság adataira, hanem szakértőként is igénybe kellene vennie közreműködését (községi, városi, agronómusét stb.). A bíróság tehát az igazgatási hatóság által egyszer már kivizsgált és felértékelte károk kérdésével lenne kénytelen ismételtlen foglalkozni. A gazdaságosság szempontjai tehát amellet szólnak, hogy a kisajátítással kapcsolatos — rendszerint kisebb összegű — károk megtérítésében való döntés igazgatási hatáskörben maradjon. Emellett az igazgatási úton való intézkedés gyorsabb is a bírósági eljárásnál s így a kisajátítást szenvedők rövidebb idő alatt hozzájuthatnak a kisajátítással kapcsolatos káraik megtérítéséhez.

A kártalanítás köréből csak néhány problémát érintettünk. Bizonyos azonban, hogy a kártalanítási rendelet alkalmazása során számos komoly probléma fog felmerülni, amelyeknél az ismertetett elvi szempontok elősegíthetik a megoldást.

V. A kisajátítási eljárás kérdéseinek tárgyalásánál általánosságban megállapíthatjuk, hogy az új szabályozás szerinti eljárás gyorsabb és egyszerűbb a korábbinál. A gyakorlatban számtalan kisebb-nagyobb probléma fog felmerülni éppen azért, mert az új jogszabályok a kisajátítási eljárást jelentősen leegyszerűsítették, gyorsabbá tették és részben alapjaiban is megváltoztatták. Nem célunk az egyes gyakorlati részletkérdések ismertetése, csupán néhány alapvető szempontot szeretnénk tisztázni.

A tvr. megkülönböztetést tesz a kisajátítás engedélyezése és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelése között. Szóhasználatából azonban úgy látszik, hogy gyakorlatilag nem kívánta e két mozzanatot szétválasztani. A tvr. ugyanis ismételtten „a kisajátítás engedélyezése és egyúttal a kisajátítási eljárás megindítá-

sának elrendelése” kifejezést használja. Még jobban elhomályosítja a két fogalom közötti megkülönböztetést, hogy a végrehajtási rendelet — átvéve a tvr. 9. és 10. §-ainak címét — következetesen *kisajátítás elrendeléséről* beszél, összefoglalva e megjelöléssel a kisajátítás engedélyezését és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelését.

Véleményünk szerint felesleges fogalomzavarra vezethet ez az összevonás. A két fogalom közötti megkülönböztetést nemcsak elvi, hanem gyakorlati szempontok is indokolttá teszik.

Úgy gondoljuk, hogy ezt a kérdést illetően a jogszabályokban az okozza a határozatlanságot, hogy fogalmilag nincs tisztázva a *kisajátítási jog* engedélyezése és a *kisajátítás* engedélyezése közötti különbség, továbbá a kisajátítás engedélyezése és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelése közötti különbség.

Meg kell jegyeznünk, hogy a „kisajátítás engedélyezését” mint új fogalmat a tvr. vezette be. Akár tudatos volt e fogalom alkalmazása, akár nem, mindenképpen helyesnek és indokoltnak tekinthető, mert — mint az alábbiakból kiderül — teljesen megfelel annak az új tartalomnak, amit a kisajátítás intézménye a népi demokráciában kapott.

A *kisajátítási jog engedélyezése* burzsoá jogintézmény volt. A kisajátítási jog engedélyezése azt az alanyi jogosultságot eredményezte, melynél fogva maga a kisajátító (tehát esetleg egy egyéni cég, tröszt stb.) a tulajdonostól, birtokostól vagy más dologi jogosulttól az ingatlant beleegyezése nélkül tulajdonul elvonhatta vagy arra vonatkozólag egyéb dologi jogot szerzhettett.¹

Kisajátítási jog — mint alanyi jogosultság — van a népi demokrácia államában is, de az állam ezt fenntartja magának és más részére nem engedélyezi. Összeegyeztethetetlen is lenne a népi demokrácia jellegével, hogy az állam mások részére kisajátítási jogot engedélyezzen. Indokolt és helyes, hogy a tvr. a „kisajátítási jog engedélyezésének” fogalmát mellőzte.

A kisajátítási jog engedélyezésével nem tekinthető azonosnak a *kisajátítás engedélyezése*. Ezt az új kisajátítási jogi fogalmat az alábbiakban határozhatjuk meg.

A kisajátítás engedélyezése olyan hatósági intézkedés, mellyel az arra jogosult hatóság az érdekeltek tudomására hozza, hogy a kérelmező által igazolt közérdekű célból, a kisajátítási tervben felsorolt ingatlanok tulajdonosaival szemben az állam kisajátítási jogának gyakorlását indokoltan tartja, s amennyiben szükséges a kisajátítási eljárás megindítására is sor kerülhet.

A kisajátítást engedélyező hatóság — a tvr. szerint — a kisajátítási eljárás megindítását is elrendelheti. Itt meg kell jegyeznünk, hogy tágabb értelemben már maga a kisajátítás engedélyezése és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelése is a *kisajátítási eljárás* fogalmi körébe tartozik. Szűkebb értelemben azonban — és a tételes rendelkezések szerint is — csak azokat az igazgatási ténykeleéseket tekinthetjük kisajátítási eljárásnak, melyek során (elvileg az érdekelt felek meghallgatásával) a vitás kérdések eldöntése történik. E szűkebb értelemben vett kisajátítási eljárás az, melynek megindítását a kisajátítás engedélyezésére jogosult hatóság elrendelheti.

Az elvi elhatárolások után nézzük a gyakorlatot. Az esetek bizonyos részében szükség lesz a kisajátítási eljárás megindításának elrendelésére, mert az érdekeltek között a kisajátítási terv vagy a kártalanítás tekintetében nem jön létre önkéntes megegyezés. Ilyen esetekben nemcsak a *kisajátítás engedélyezésére*, hanem egyúttal a kisajátítási eljárás megindításának elrendelésére is szükség lesz.

A végrehajtási rendelet 7. §-a azonban lehetőséget ad az ún. előzetes eljárásra, vagyis a kisajátítandó ingatlanok tulajdonosaival való megegyezés megkísérlésére, még a kisajátítási eljárás elrendelése iránti kérelem benyújtása előtt. A kártalanításról szóló pénzügyminiszteri rendelet exakt szabályai, amelyek kereteihez a bíróságnak is alkalmazkodnia kell, az egyezéseket bizonyára nagymértékben fogják

¹ Balás Gábor: i. m. 14. old.

előmozdítani. Az előzetes eljárás lehetősége gyakorlatilag is indokolt a teszi az előbb kifejtett elvi megkülönböztetést a kisajátítás engedélyezése és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelése között. Ha a kisajátító a kisajátítandó ingatlanok tulajdonosaival vagy azok egy részével előzetesen már egyezséget kötött, akkor a „kisajátítás elrendelésére” irányuló beadványában ezt bejelenti a megyei stb. tanácsnak. Ha így előzetesen valamennyi érdekelttel létrejött az egyezség, akkor világos, hogy semmi szükség nincs a kisajátítási eljárás lefolytatására. Értelemszerű tehát, hogy a *kisajátítási eljárás* megindítását sem kell elrendelni. Viszont ahhoz, hogy a megyei stb. tanács kisajátítást megállapító határozatot hozhasson, magát a *kisajátítást engedélyeznie* kell.

Ha a kisajátító az érdekeltnek csak egy részével tudott megegyezésre jutni, a tanácsnak akkor sem kell feltétlenül elrendelnie a kisajátítási eljárás megindítását. A kisajátító bejelentése alapján előbb saját maga is megkísérélheti a kisajátító és az összes érdekelt tulajdonosok közt az egyezség létrehozását. Ha így az érdekelttekkel létrejön az egyezség, akkor ugyancsak nyomban meghozható a kisajátítást megállapító határozat és ilyenkor szintén csak a kisajátítás engedélyezésére van szükség, a kisajátítási eljárás elrendelése viszont értelmetlen és felesleges lenne.

A kisajátítás engedélyezése és a kisajátítás megállapítása ezekben az esetekben egy határozatban történhet.

Véleményem szerint a végrehajtási rendelet szóhasználatára ellenére — elvileg és gyakorlatilag is — indokolt megkülönböztetést tenni a kisajátítás engedélyezése és a kisajátítási eljárás megindításának elrendelése között.

A szűkebb értelemben vett kisajátítási eljárás szabályozásánál döntő szempontnak kell lennie a szocialista törvényesség érvényesülésének s figyelemmel kell lenni arra is, hogy az eljárást minél gyorsabban lehessen lebonyolítani.

Kisajátításnál, mint a tulajdonjog kényszer jellegű korlátozásánál a szocialista törvényesség érvényesülése a közösség ér-

dekeinek szem előtt tartását, az érdekelt jogszabályilag biztosított jogainak betartását és a kötelezettségek teljesítésének megkövetelését jelenti. A jogokat és kötelezettségeket a jogszabályi rendelkezések tételesen felsorolják, illetve a szabályozással kapcsolatos elvi megállapításokból azok értelemszerűen következnek. A közösség érdekeit az eljáró hatóságoknak hivatalból kell figyelembe venniük és érvényre juttatniok.

A kisajátítási eljárás gyors lefolytatását és befejezését nemcsak népgazdasági érdekek, hanem a kisajátítást szenvedők egyéni érdekei is megkövetelik. Népgazdasági érdekek azért, mert a közérdekű mű létesítése hamarabb folyamatba tehető. Egyéni érdekek azért, mert a kisajátítást szenvedő rövidebb idő alatt hozzájut a kártalanítási összeghez, vagy a csere-ingatlanhoz, gyorsabban rendeződnek adófizetési, beszolgáltatási kötelezettségei stb.¹

Véleményünk szerint az új jogszabályok eljárási rendelkezései megfelelnek ezeknek a szempontoknak. A szocialista törvényesség érvényesülésének biztosítása mellett elősegítik az eljárás zökkenőmentes, gyors lebonyolítását is.

Korábban már tartalmatlan formalitássá silányult a kisajátítási tervnek (tervrajznak és összeírásnak) a helyi tanácsnál való közszemlére tétele. Ezzel szemben az új szabályozás értelmében jelentős jogi aktussá vált, mert igen komoly joghatások fűződnek hozzá.

A kisajátítási tervnek a helyi tanácsnál való közszemlére vételét, helyesebben a kisajátítást szenvedők részéről való megtekintésének és az észrevételezés lehetőségének biztosítását a szűkebb értelemben vett kisajátítási eljárás egyik legfontosabb szakaszának kell tekintenünk. A kisajátítást szenvedők ekkor kerülnek abba a helyzetbe, hogy a kisajátítási tervnek őket érintő részét megismerjék és arra észrevételeket tehessenek. Kifogást emelhetnek a terv egyes részei ellen, kérhetik a terv adatainak helyesbítését vagy módosítását. Ha a törvényes előfeltételek megvannak, kérhetik ingatlanuk egy részének kisajá-

¹ Végreh. rend. 10. § (1) bek.

títása helyett az egész ingatlan kisajátítását stb.

A végrehajtási rendelet 11. §-ának (1) és (2) bekezdésében foglaltak szerint más-
képpen kell folytatni az eljárást, ha az
érdekeltek a kisajátítási tervre észrevéte-
leket tesznek és másképpen, ha nem tesz-
nek észrevételt. A kisajátítást szenvedők-
től függ tehát, hogy a kisajátítás megállá-
pítása céljából kívánják-e tárgyalás meg-
tartását vagy anélkül is hozzájárulnak a
kisajátítás megállapításához. Erre vonat-
kozó akaratukat a kisajátítási terv meg-
tekintésre való kitételénél nyilváníthat-
ják ki.

A kisajátítási eljárásnak ebben a sza-
kaszában nagy felelősség hárul a helyi
tanácsokra. Fel kell világosítaniok a ki-
sajátítást szenvedőket a kisajátítással kap-
csolatos jogaikról és kötelezettségeikről.
A szóval előadott észrevételeket világosan
és értelmesen kell jegyzőkönyvbe foglal-

niok. A kisajátítást szenvedők lakcímének
helyességét ellenőrizniök kell stb. A ki-
sajátítást szenvedők jogainak biztosítása,
a szocialista törvényesség betartása kívá-
natossá teszi, hogy a helyi tanácsok abban
az értesítésben, melyben az érdekelteket
felhívják a kisajátítási terv megtekinté-
sére és az észrevételezésre, feltétlenül hív-
ják fel a figyelmet az észrevételezésnek
vagy elmulasztásának következményeire is.

*

Csak adalékokat kívántunk nyújtani
a kisajátítás elvi kérdéseinek feldolgozásá-
hoz. A törvényerejű rendelet, a miniszter-
tanács végrehajtási rendelete és a kárta-
lanításra vonatkozó pénzügyminiszteri
rendelet nem örök érvényű, módosítha-
talan szabályozások. A gyakorlat fogja
megmutatni, hogy milyen módosításokra
és kiegészítésekre lesz szükség a kisajátítás
intézményének további fejlődése során.

Déri József

Beszámoló az ügyészi általános törvényességi felügyelet ankétjáról

Új szocialista ügyész-ségi szervezetünknek egyik legfontosabb funkciója az általános törvényességi felügyelet. Jogtudományunk ez ideig keveset foglalkozott ügyész-ségi szervezetünknek ezzel az új funkciójával. Ennek megvitatása érdekében rendezett a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságának két szakbizottsága — államjogi és törvénykezési jogi szakbizottsága — a Legfőbb Ügyész-séggel karöltve háromnapos ankétot 1955. november 10—12. között.

Az ankétot *Szalay József*, a Legfőbb Ügyész első helyettese nyitotta meg. Bevezető szavaiban rámutatott arra, hogy az ügyészi általános felügyelet kérdéseinek elvi tisztasággal való felfogása nálunk még nem történt meg. Az ankét, az előadókra és a vitában résztvevőkre hárul ez a feladat — mondotta. Annak a reményének adott kifejezést, hogy az ankét sok értékes tapasztalatot fog nyújtani ügyész-ségi szervezetünknek és egyben hozzájárul a hibák kijavításához, az általános felügyeleti munka színvonalának emeléséhez.

I. Az ankét első napján *Névai László* „Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai” c. előadásában három fő kérdéssel foglalkozott: az általános felügyelet jellegével és jelentőségével; az általános felügyelet feladataival és alapelveivel; végül az általános felügyelet tárgyával és terjedelmével.¹

Névai László előadását számos hozzászólás követte. *Váradi János* gyakorlati példán keresztül mutatta be és támasztotta alá az előadásnak azt a kiemelt tételét, hogy az általános felügyelet a legszorosabb kapcsolatban áll az ügyészi munka más területeivel. Elmondotta, hogy a váci járásban a polgári felügyeleti vizsgálat során

szükségessé vált az általános felügyeleti vizsgálat lefolytatása is. *Benedek Jenő* nem értett egyet az előadónak azzal az álláspontjával, hogy az ügyész a határozathozatal előtt ne avatkozzék be az államigazgatási aktus létrehozásába. A vita résztvevői végeredményben *Névai László* álláspontját fogadták el helyesnek azzal az indoklással együtt, hogy az ilyen beavatkozás vagy előzetes jóváhagyás csorbítja az aktus létrehozására jogosult egyedi, vagy kollektív szerv jogkörét és felelősségét. *Habermann Gusztáv* az általános felügyelet fogalmi meghatározásával foglalkozott. Figyelembe veendő *Varró Tibornak* azok a gondolatai, amelyeket az operativitás fogalmának a meghatározásával kapcsolatban vetett fel. Hozzászólásában párhuzamot vont az ügyészi általános felügyelet és az Állami Ellenőrzési Minisztériuma munkája között, majd rámutatott az ügyészi munka operatív jellegű vonásaira.

Több hozzászólás foglalkozott a törvényesség fogalmával. Így *Benedek Jenő*, *Csaba Károly* és *Beér János* a zárószavában. *Valkó Béla* nem értett egyet az előadó által az általános felügyelet perszonális és funkcionális hatásköréről újszerűen kifejtett konstrukcióval. Ennek helyébe azt javasolta, hogy meg kell maradni a korábban már ismert vertikális és horizontális szemlélet mellett. Vagyis azt kell vizsgálni, hogy a törvényben meghatározott szervek mely tevékenysége vonható az ügyészi általános felügyelet körébe (horizontális szemlélet); és azt, hogy melyik a legfelsőbb és legalsóbb szintje a törvényesség feletti felügyeletnek (vertikális szemlélet). *Skorka György* azt javasolta, hogy az ügyész a jogerős határozat előtt ne avatkozzék be az ügybe az általános felügyelet eszközeivel, mert a gyakorlat szempontjából ez előnyösebb. Ez is alátámasztja *Névai László*nak

¹ Az előadás szövegét lapunk 1955. decemberi száma részletesen közölte. — szerk.

a törvényes külön eljárás lefolytatása előtti ügyészi beavatkozás célszerűtlenségéről vallott álláspontját. Korda Lajos azt javasolta, hogy abban az esetben, ha az ügyész formailag hatályos, de végre nem hajtott vagy végre nem hajtható rendelkezésekkel találkozók, akkor hívja fel a megfelelő kormányzati szervek figyelmét az ilyen rendelkezésekre, mert a hatályos jogszabály végre nem hajtása törvénysértés. *Osaba* Károly hozzászólásában az általános felügyelet fogalmának meghatározását adta, amely bizonyos pontokban részletesebb az előadó által adott meghatározásnál. Szerinte az általános felügyelet az ügyészi törvényességi felügyeletnek az a funkciója, amelynek során az ügyész a szocialista törvényesség biztosítása érdekében a felügyelete alá tartozó államhatalmi, államigazgatási, vállalati, szövetkezeti, társadalmi szervek, hivatalos személyek és állampolgárok által elkövetett — és a speciális ügyészi felügyeleti ágak hatáskörébe nem tartozó — törvénysértéseket megállapítja, azok kiküszöbölése érdekében a törvényben megjelölt jogi intézkedéseket megteszi.

II. A második napon *Tóth* Lajos tartott előadást „Az ügyészi általános felügyelet gyakorlásának módjai és a törvénysértések kiküszöbölésére használt ügyészi eszközök” címmel. *Tóth* Lajos előadásának első részében a törvénysértések megállapításának alapvető módszereivel, a második részben a törvénysértések és az azokat előidéző okok kiküszöbölésének eszközeivel, a harmadik részben pedig a törvénysértések elkövetésében bűnösök felelősségre vonásával foglalkozott.

Előadása első részében az előadó az 1953. évi 13. tvr. 7. § (2) bekezdése a), b), c) és d) pontjaival kapcsolatos vitás, nem egyértelmű gyakorlati nehézségeket kívánta tisztázni. Ugyanis az eddigi gyakorlat a tvr. 13. §-a (2) bekezdésének d) pontja alapján kezdeményezett ügyészi vizsgálatkal kapcsolatban hozta felszínre a legtöbb vitát. A vita lényegében körül forog, hogy hogyan és mit vizsgáljon az ügyész. Egyesek azt állítják, hogy az ügyész csak akkor vizsgálhat, ha valamilyen formában jelzést kapott a törvénysértésekre vonatkozóan. Nincs joga azonban ilyen esetekben sem

a törvények végrehajtását ellenőrizni, csupán annak a vizsgálatára kell szorítkoznia, hogy a tett intézkedés vagy a hozott döntés a törvényes rendelkezéseknek megfelel-e. A másik álláspont szerint a külső jelzések mellett a saját elhatározása, illetve mérlegelése alapján is indíthat vizsgálatot. A vizsgálatoknál az ügyésznek csupán a szervek operatív tevékenységébe való beavatkozástól kell tartózkodnia. E vitás kérdéssel kapcsolatban az előadó a következő álláspontot tette magáévá. Mivel a tvr. e kérdéseket egyértelműen nem oldja meg, a 7. § (2) bekezdés d) pontja csupán azt mondja ki, hogy az ügyész vizsgálatot folytathat annak megállapítására, hogy a kérdéses szervek, vagy a hivatalos személyek a törvényeket megtartották-e. A törvény szövegéből tehát arra a következtetésre kell jutni, hogy a törvény nem kívánta az ügyész vizsgálati jogát semmilyen irányban sem korlátozni, kivéve az operatív beavatkozás kérdését. Álláspontja szerint tehát az ügyész saját elhatározása alapján is kezdeményezhet vizsgálatot, vizsgálhatja azt is, hogy a törvényeket a törvényességnek megfelelően végrehajtották-e. A törvénysértések feltárásának eszközeit a következő szempontok szerint csoportosította az előadó: a) állandó tájékozódás, rendeletek és utasítások figyelemmel kísérése, tanácsok és a tanács VB-k ülésein való részvétel; b) saját elhatározás alapján kezdeményezett vizsgálatok; c) külső jelzések alapján (panasz, beadvány, sajtó stb.) lefolytatott eljárás. Az előadás második részében *Tóth* Lajos a törvénysértések kiküszöbölésének eszközeiről (óvás, panasz, felhívás) beszélt. Az előadás harmadik része foglalkozott a törvénysértések elkövetésében bűnösök felelősségrevonásával. Az előadó rámutatott a büntető, a fegyelmi, valamint a szabálysértési eljárás fontos jelentőségére.

A hozzászólásokban megnyilvánult aktivitás az ankét második napján sem csökkent. *Tóth* Lajos (Borsod megyei ügyész) hozzászólásában négy kérdéssel foglalkozott: a) kezdeményezzen-e az ügyész hivatalból is eljárást; b) az ügyészi operatív beavatkozás; c) az ügyészi óvás felfüggesztő hatálya; d) a fegyelmi kezdeményezés joga. Véleménye szerint helyes, ha az

ügyész hivatalból, saját kezdeményezésére is indít vizsgálatot és nem vár a társadalmi szervek, állampolgárok bejelentéseire, mert jogszabályaink még nem olyan széles körben ismeretesek, hogy a bejelentések minden törvénsértést felfedeznének. Ezzel kapcsolatban ismertette a Borsod megyei Ügyészség és a Megyei Pártbizottság értékes munkáját. Hangsúlyozta, hogy törvénsértés esetén az ügyész óvással, illetve mulasztással elkövetett törvénsértés esetén javaslattal éljen. Kiemelte, hogy a végrehajtást felfüggesztő hatálya az óvának csak szabálysértési ügyekben van. Helytelenítette, hogy lakásügyekben az óvának nincsen felfüggesztő hatálya. Nagy Miklós azt hangoztatta, hogy a Legfőbb Ügyésznek a tvr. alapján a végrehajtásra vonatkozó utasítását mindenki számára hozzáférhető módon kellett volna nyilvánosságra hozni. Ez azért is fontos lett volna, mert az a fegyelmi eljárás kezdeményezésével kapcsolatos ügyészi jogkör gyakorlásával állami szervek és állampolgárok vonatkozásában kötelezettségeket állapít meg. A fegyelmi eljárással kapcsolatban az volt az álláspontja, hogy a felelős személy nyilatkozatra való felhívása és meghallgatása az ügyész által korlátozza a fegyelmi hatóság jogkörét. Ezzel kapcsolatban hasonló álláspontot foglaltak el hozzászólásaikban Bartus és Kamarás elvtársak is. Bozóki István kifejtette, hogy nem tud egyetérteni az előadónak azzal az álláspontjával, miszerint az ügyész az eljárás bármely szakaszában élhet óvással a törvénsértő határozattal szemben, mert ez esetben operatíven avatkozna be az államigazgatási szervek munkájába. Kálmán György beszélt az ügyészi szervezet és a VKGM ma már megfelelőnek mondható kapcsolatáról. Rámutatott arra, hogy a minisztérium sok segítséget kap az alsóbb ügyészi szervektől is, bár egyes ügyészégek túlzottan óvatosak és nem reagálnak mindig a törvénsértésekre. A továbbiakban a törvénsértések okaiként három csomópontot jelölt meg: a) az apparátus gyengesége, b) egyes illetéktelen funkcionáriusok beavatkozása, c) jobb- és baloldali elhajlások. Rónai Róbert az ügyészi panaszintézés fontosságá-

gára hívta fel a figyelmet. Emlékeztetett egyrészt arra, hogy a panaszok a törvénsértések feltárásának fontos eszközei, másrészt, hogy a panaszok alapján felmerült törvénsértések kiküszöbölése folyamán kifejtett ügyészi tevékenységnek jelentős politikai tartalma van. Bak József két fő kérdéssel foglalkozott: a törvénsértések kiküszöbölésére használt ügyészi eszközökkel és a felelősségrevonás kérdésével. Ez utóbbival kapcsolatban hívta fel a figyelmet az általános felügyelet, a szocialista munkafegyelem és a szocialista törvényesség között fellelhető összefüggésekre. Ő is kidomborította az ügyészi általános törvényességi felügyeleti tevékenység fontos politikai oldalát. Ezt támasztotta alá Katona Zoltánné is. Foglalkozott az ügyészi szervezet és a tanácsi végrehajtó bizottságok közötti még nem minden vonatkozásban kielégítőnek mondható kapcsolat problémájával. Feladatként jelölte meg egymás munkájáról való kölcsönös tájékozódást, kölcsönös nevelést és egymás munkaterületének alaposabb megismerését. Lévai Tibor a felhívás intézményével foglalkozott. Azonnali beavatkozást igénylő esetekben szerinte a felhívás a leggyorsabb és leghatékonyabb eszköz a törvénsértés kiküszöbölésére. A felhívás legfeljebb csak rövid utaló magyarázatot tartalmazzon a törvénsértés lényegére vonatkozóan. Szilágyi László ugyancsak foglalkozott a felhívás intézményével és azt javasolta, hogy az állampolgár törvénsértése esetén az ügyész bocsásson ki felhívást. Ezzel kapcsolatban az ankét nem foglalt el egyértelmű álláspontot.

III. A harmadik napon került sor *Alapy Gyula* előadására „Az ügyészség kapcsolata az államigazgatási szervekkel az általános felügyelet során” címmel.

Előadásának első részében meghatározta az ügyészi általános törvényességi felügyelet feladatát: az ügyész köteles felügyelni arra, hogy az államigazgatási szervek, az államhatalom helyi szervei által kiadott határozatok, rendeletek, utasítások és egyéb intézkedések a törvényeknek megfelelően, továbbá, hogy a hivatalos személyek és az állampolgárok a törvényeket ne sértse meg. Ezután az ügyészi általános

törvényességi felügyelet körét határozza meg, majd foglalkozott az ügyészi törvényességi felügyelet és az ellenőrző szervek tevékenységének az elhatárolásával. Az ellenőrző szervek rendszeres, helyszíni vizsgálatok alapján azt kívánják megállapítani, hogy a vizsgált szervek a törvényeket hogyan hajtják végre, az ügyészi felügyelet érdeklődési köre ennél szűkebb, csak azt vizsgálja, hogy hol követtek el törvénsértéseket. Előadó szerint az ügyészi törvényességi felügyeletre csak olyan jogszabályok tekintetében kerülhet sor, melyek valamilyen magatartást megtiltanak, vagy pedig akként írnak elő, hogy megjelölik annak egyetlen vagy többféle meghatározott formájú megvalósítási módját is. Amennyiben a jogszabály a megvalósítására több meghatározott formájú módot jelöl meg, a felügyelet szűkebb körű, csak arra terjedhet ki, hogy a magatartás a törvény kereteit megtartotta-e.

Az előadó az ügyész fontos feladatának jelölte meg az államigazgatási, helyi államhatalmi szervek által hozott rendelkezéseknek a tanulmányozását, amelyek közvetlenül vagy közvetve érintik az állampolgárok jogait és kötelességeit. E tanulmányozásnak kettős jelentőséget tulajdonított: a) az ügyész csak így tud felügyeletet gyakorolni a törvényesség felett; b) e tanulmányozás során észleli azokat az esetleges törvénsértéseket is, amelyeket maguk az említett rendelkezések tartalmaznak. Az előadó ide kapcsolta a szabálysértési ügyek törvényessége feletti felügyelet érdekében kifejtett rendszeres ügyészi vizsgálatokat is.

A továbbiakban foglalkozott a jelzés alapján és a hivatalból indított ügyészi vizsgálatokkal. Ezzel kapcsolatban olyan álláspontot foglalt el, mely elvileg nem vitatja az ügyésznek azt a jogát, hogy hivatalból, tehát jelzés nélkül indíton vizsgálatot egyes, főleg egyedi ügyekben hozott rendelkezések törvényessége tekintetében, bár ez azzal a veszéllyel jár, hogy az ügyész az idejét olyan vizsgálatokra fordítja, amely az ellenőrző szervek hatáskörébe tartozik és amelyek az ügyész munkáját tervszerűtlenné, kapkodóvá és eredménytelené tennék — a törvénsértés

felfedésére nem vezetnének. Helyesebb tehát ilyen esetekben a vizsgálatot jelzés alapján lefolytatni. Az ügyész jó munkájának feltétele, hogy megfelelő kapcsolatot építsen ki a párt és a tanácsai szervekkel, ezen belül az ÁB-okkal, a társadalmi szervezetekkel és az állampolgárokkal, akiktől, rendszeresen megkapja a törvénsértésekre vonatkozó jelzéseket.

Az előadás foglalkozott végül a törvénsértések okaival is. A törvénsértéseket elsősorban arra vezette vissza, hogy az egyes hivatalos személyek és az állampolgárok nem ismerik eléggé, vagy tévesen ismerik a törvényeket. Fontos feladata az ügyészségnek, hogy a törvények megismertetésében sokoldalú tevékenységet fejtessen ki, mert ezáltal nagymértékben csökkenteni lehet a jövőben bekövetkező törvénsértések számát.

Az előadáshoz többen hozzászóltak. *Gáti Endre* nem értett egyet az előadónak azzal az álláspontjával, mely szerint az ügyésznek a tanácsok és a végrehajtó bizottságok segítőtársává kell válnia. Abból indult ki, hogy egy ilyen szoros kapcsolat a helytelen ügyészi munkamódszer kialakítására vezethet, és az ügyész nem tudja betölteni fontos feladatát. A vitában résztvevők az előadó álláspontjának helyességét igazolták. E gondolatkörbe vág *Balla Sándor* észrevétele is, mely azt a kérdést feszegette, hogy vajon helyes-e az, ha az ügyész a megfelelő tanácsnak vagy állandó bizottságának tagja. Javasolta, hogy helyes volna egy olyan álláspontot egységesen elfogadni, mely szerint az ügyész tanácstagsága ellentétben áll a Tanácstörvényben foglalt rendelkezésekkel.

IV. Az ankétot *Beér János* értékelése zárta be. Mindenekelőtt pozitíven értékelte az ankét megrendezését, az előadásokat és az azokat követő vitát. Hangsúlyozta, hogy ez az ankét bebizonyította: az elmélet és gyakorlat együttműködése vezethet el a célhoz — a törvényesség biztosításához, az ügyészi munka fontosságának felismeréséhez, a hibák kijavításához.

Beér János az ügyészi tevékenységen belül az általános felügyelet helyével kapcsolatban megerősítette azt az álláspontot,

mely szerint az általános felügyelet elszakíthatatlan kapcsolatban áll az ügyészség többi tevékenységi ágával, az általános felügyelet kérdéseit minden esetben a más ágak kérdéseivel való összefüggésükben kell vizsgálni. Abban a vitában, amely az általános felügyeleti hatáskörnek perszonális és funkcionális, illetve horizontális és vertikális szemlélete körül alakult ki, olyan álláspontot foglalt el, hogy mindkét álláspont megfontolandó, további vizsgálatot igényel, több dimenzióból kell ezt a problémát megközelíteni. Hasonló nézeten volt az ÁEM és az ügyészségi szervezet feladatának elhatárolása kérdésével kapcsolatban is, hangsúlyozva, hogy ennek a kérdésnek a felvetése és megvitatása ugyancsak helyes volt. A mulasztással elkövetett törvénysértések kiküszöbölésére vonatkozó óvással kapcsolatban az volt az álláspontja, hogy ilyen esetekre az óvásnak egy speciális formáját kellene kialakítani, amely tartalmazza a felhívást és a szankciót is arra az esetre, ha a felhívás nem vezet eredményre. Megerősítette azt az álláspontot, miszerint a nem jogerős határozat ellen is lehet óvással élni, ez azonban csak kivételes esetekben fordulhat elő. Beér János itt Névai László álláspontjára helyezkedett: a nem jogerős határozat elleni óvás csorbitja a másodfokú hatóság jogkörét és felelősségét. Helyes a fegyelmi eljárás kezdeményezése, ebből a szempontból az 1953. évi 13. tvr. nem hagy kétséget és nem áll ezzel ellentétben a 9/1953. sz. Legf. Ü. utasítás.

Beér János összefoglaló értékelésében erőteljesen húzta alá, hogy a törvényesség nem szakadhat el a jogszabályoktól. Szerinte ami nincs a jogszabályban, az nem vizsgálható a törvényesség szempontjából. Hiba lenne bármiféle megkülönböztetést felvetni e vonatkozásban a jogszabályok, a kormány- és párhatalmazatok között, mivel a párt- és kormányhatározatok a jogszabályok helyes értelmezésén alapulnak, azok végrehajtását segítik elő. Szerinte is helyeselni kell a törvénysértések megelőzése érdekében kifejtett ügyészi tevékenységet, mert a megelőzés minden esetben feladata az ügyészségnek. Itt azonban az ésszerű keretek között kell maradni — mint ahogyan ezt Névai László kifejtette —, nehogy a megelőzés operatív beavatkozást eredményezzen. Végül feladatként jelölte meg az ügyészség propagandista szerepét a törvények, a törvényesség és a nevelésre alkalmas ügyek publikálásában, továbbá az ügyészi munka kultúráltságának emelését.

*

Az ankét bebizonyította, hogy a tudomány és a gyakorlat dolgozói akkor tudnak csak eredményt elérni, ha együttműködésük állandó jellegű. Az ankét anyagából úgy az elméleti, mint a gyakorlati jogászok jelentős ösztönzést kaptak a további munka megjavítása, illetőleg egyes részterületek elméleti feldolgozása irányában.

Baráth Lajos

Ricardo „Principles”-jének új magyar kiadásáról

Közgazdaságtudományi és társadalomtudományi könyvkiadásunk fejlődése szempontjából öröndetes ténynek kell tekintelnünk, hogy az Akadémiai Kiadó új kiadásban bocsátotta közre Ricardonak, az angol polgári klasszikus politikai gazdaságtan legkiemelkedőbb gondolkodójának alapvető művét.¹ E mű közrealálása nagymértékben megkönnyíti azt, hogy közgazda-

ságtani és társadalomtudományi irodalmunk művelői, az állami és pártoktatásban résztvevők tömegei és általában az érdeklődők első kézből tanulmányozhassák az angol klasszikus politikai gazdaságtant úgy, ahogy annak tanai Ricardo e főművében jelentkeznék. Ennek a tanulmányozásnak jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy az angol klasszikus politikai gazdaságtan, ahogy ezt Lenin kristálytiszta logikával megállapította, a marxiz-

¹ D. Ricardo: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. Bp. 1954., a továbbiakban „Új kiadás”.

mus egyik forrásává és egyben egyik alkotó részévé vált a társadalomtudományi és politikai fejlődés folyamán. Leninnek ebből a megállapításából következik, hogy a marxizmus—leninizmus politikai gazdaságtanának az első megközelítésen túlmenő tanulmányozása nem lehetséges a marxizmus egyik forrását jelentő angol klasszikus politikai gazdaságtan legkiemelkedőbb alakjainak és műveinek ismertetése nélkül.

Ennek a megállapításnak az igazságát különösen az elmúlt egy évtized alatt a marxizmus közgazdaságtanának tanulmányozásával foglalkozók nem mindig érezték át és csak lassan tört utat az a meggyőződés, hogy a marxizmus politikai gazdaságtanának elmélyült tanulmányozása és főleg alkotó módon való alkalmazása nem lehetséges egészen a forrásokig hatoló tanulmányozás nélkül. Ebből a szempontból tehát fejlődésünk egyik jelentősebb állomásának kell tartanunk azt a tényt, hogy az angol klasszikus politikai gazdaságtan eredetiben való tanulmányozása szükségletként jelentkezett és hogy az Akadémiai Kiadó ennek a szükségletnek Ricardo főművének új fordításban való közrebocsátásával részben eleget is tett. Hogy csak részben fedezi Ricardo főművének kiadása ezt a szükségletet, az természetesen folyik abból, hogy az angol klasszikus közgazdaságtan Ricardot megelőző másik fő alakjának, Adam Smithnek főműve még nem került hasonló új fordításban olvasóközönségünk kezébe — annak ellenére, hogy tudomásunk szerint ez utóbbi mű közreadása is folyamathan van. Az időrendi, ill. történeti sorrendnek ez a tisztán technikai okokból való megcserélése áthidalást nyert azonban az új fordítás elé bocsátott bevezető tanulmánnyal, mely azt a szoros kapcsolatot, amely Smith és Ricardo műve között fennáll, megvilágította.

A dolog természetéből következik ugyanis, hogy új fordításnál, amely a korábbi fordítások közönségével szemben teljesen megváltozott felfogású és igényű magyar olvasóközönség számára adja közre Ricardo főművét, igen kiemelkedő jelentősége

és szerepe van a bevezető tanulmánynak, mert ez segíti hozzá az olvasók táborát a mű létrejöttének, a gazdasági és társadalmi fejlődésből folyó megelőző és rokon áramlatok ismeretéhez, a szerző alakjának bemutatásához, továbbá ez vezet el hatásának az értékelésének kérdéséhez. Ezek olyan alapvető szempontok a közgazdaságtudomány fejlődése számára kiemelkedő jelentőségű mű megismerése és tanulmányozása szempontjából, amelyek nélkül a közgazdaságtudomány fejlődésének dialektikáját nem könnyű megérteni. Tekintettel arra a hatalmas fordulatra, amely hazánkban azáltal következett be, hogy jelenlegi olvasóközönségünk a marxizmus—leninizmus tudományos talajáról, annak forrásaiként és alkotórészeként tanulmányozza az angol klasszikus politikai gazdaságtant és elsősorban Ricardo szóbanforgó művét is az új kiadásban, e mű közgazdaságtudományi szerepének és jelentőségének megvilágítása tehát akkor is jelentős, amennyiben e mű korábbi magyar kiadásai ezen a téren a polgári közgazdaságtudomány szempontjából teljes munkát végeztek volna.

Jól tudjuk azonban, hogy a magyar polgári közgazdaságtudományi irodalomban korántsem ez volt a helyzet. Anélkül, hogy a magyar polgári társadalomtudomány Ricardóval kapcsolatos munkásságának és nézeteinek részletes feldolgozását és bírálatát kívánnánk ehelyütt adni, csupán utalunk rá, hogy Ricardo első magyar fordítása, mely a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottságának kiadásában jelent meg 1891-ben, ugyancsak nem fordított különösebb gondot arra, hogy Ricardo művét a század vég magyar polgári társadalomtudományának fejlődése szempontjából értékelje.¹ A mű fordítója, Láng Lajos, megelégedett azzal, hogy az 1886-os angol (Murray-féle) kiadástól átvegye a McCulloch-féle 1846-os angol kiadás nyomán ez utóbbi által írott, Ricardo életével és műveivel foglalkozó előszót,² és előtte a fordító előszavaként egy igen általánosságban tar-

¹ D. Ricardo: A közgazdaság és adózás alapelvei, fordította Láng Lajos. Bp. 1891.

² Uo. XI. és köv. old.

tott és meglehetősen felületes „értékelését” adja Ricardo életművének az akkori magyar fejlődés szempontjából. Ricardo jelentősége Láng felfogása szerint az 1890-es évek magyar társadalmi szempontjából kettős. Egyrészt a gazdasági szabadságot hagyta „minden fogyatkozásai és árnyoldalai ellenére”, mint a haladás legnagyobb biztosítékát örökölni és éppen ezért annak minden korlátozásánál a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, „ha azt nem akarjuk, hogy a bajokat fokozzuk, ahelyett, hogy azokat enyhítenők.”¹ Láng tehát, mint a neo-liberálisok egyik kiemelkedő alakja, a szabadságnak a közérdek szempontjából nélkülözhetetlen korlátozását elismerte ugyan, de a kizsákmányolás szabadságának korlátozását általánosságban nem tartotta megengedhetőnek és elméleti támaszként éppen Ricardora hivatkozott. A másik szempont, amelynek döntő jelentőséget tulajdonított Ricardo megítélésénél, az, hogy az ő művét tartja az első összefüggő és rendszeres elméletnek a közgazdaságtanban, amelyet szerinte úgy az angol, mint a kontinentális közgazdasági irodalom hosszú ideig nem méltányolt tüzetesebben és amelyre tulajdonképpen csak a „szocialista írók” hívták fel komolyabban a figyelmet.²

Ez a fordítás sem pótolta tehát azt a hiányt, amelyben Pikler Gyulának, a magyar polgári jogbölcsezet egyik nagy szerepet játszó alakjának első műve szenvedett.³ Ez a mű, ahogy erre legutóbb Szabó Imre helyesen utalt, inkább ismertető jellegű és tulajdonképpen töredékben maradt, mert Ricardo művének teljes bírálatát és főleg nézeteinek olyan továbbfejlesztését, amelyet a szerző maga elé tűzött célként,⁴ nem tudta teljességben adni és így tulajdonképpen mint kritika és mint ismertetés sem felelt meg teljesen a célnak.⁵ Pikler műve, megírását tekintve, különben még az első fordítás előttről daltáldódik és az első fordítás idejében Pikler

már véglegesen el is hagyta a közgazdasági terület művelését és teljesen a jogbölcsezet területére tért át.

Lényegesen rövidebb terjedelmű, de alapvetőbb értékelését tartalmazta Ricardo életművének Földes Béla tanulmánya, mely a „Principles” első kiadásának 100. évfordulóját követően, 1919-ben látott napvilágot és amely egy évvel később német nyelven is megjelent.⁶ Földesnek e tanulmánya már Ricardo életművének teljes értékelését tartalmazta, munkásságából mégis a háborús gazdaság és a háború finanszírozásának kérdéseit állította előtérbe. Érdekes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a háború költségeinek azt a finanszírozási módját, amelyet Ricardo ajánlott, nemcsak saját kora, de száz évvel később Földes is kivihetetlennek tartotta, míg végül is a II. világháború során a tőkés államok túlnyomó többségében, így Magyarországon is, a tőkés rendszer megmentése érdekében a Ricardo által javasolt drasztikus megoldások kerültek előtérbe a vagyon és a tőkejövödelmek fokozott megadóztatásának formájában — úgy ahogy azt Keynes a II. világháború elején elméletileg kidolgozta.⁷

Ricardo főműve újabb fordítást csak ebben az időben ért el Magyarországon a Magyar Közgazdasági Társaság részéről, ami azonban nem valószínű, hogy a háborús finanszírozási problémák Ricardo ajánlotta megoldásának szélesebb rétegekben való propagálásával függött össze. Inkább arról lehetett itt szó, hogy a korábbi fordítás meglehetősen hozzáférhetetlen volt már és talán arról is, hogy a fokozódó német gazdasági behatolás és a német fasiszta gazdasági ideológia némi ellensúlyozására az említett társaság a polgári angol klasszikus közgazdaságtan műveinek új fordításban való közreadását tartotta egyik alkalmas eszköznek. Ricardo főművének ekkori fordítása talán éppen emiatt a körülmény miatt nem tartalmaz semmi-

¹ Uo. VII. old.

² Uo. IX. old.

³ Pikler Gy.: Ricardo. Jelentősége a közgazdaságtan történetében. Érték és megoszlás tana. Bp. 1885.

⁴ Uo. 15. old.

⁵ Szabó Imre: A burzsoa állam- és jogbölcselet Magyarországon. Bp. 1955. 288. old.

⁶ Földes B.: Ricardo, különös tekintettel a háborús közgazdasági kérdéseire. Bp. 1919. és: Ricardo, mit besonderer Berücksichtigung der kriegswirtschaftlichen Probleme. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1920. 481. és köv. old.

⁷ J. M. Keynes: How to pay for the war. London, 1940.

féle kiadói vagy fordítói előszót.¹ Ez a fordítás szolgálhatott a jelenlegi kiadás fordításának alapjául is, bár az új kiadásból, mely csupán az átdolgozás tényére utal a belső címlapon, ez kétséget kizáróan nem tűnik ki, inkább csak a fordítás szövegéből.

Megemlítem még, hogy Ricardo egyéb műveinek magyar fordítására, kivéve a Malthushoz írott levelek fordítását,² egyáltalán nem került sor, holott Földes is utalt már arra említett tanulmányában, hogy Ricardo egyéb művei elsősorban pénzületi és pénzpólitikai vonatkozásban milyen döntő jelentőségűek/voltak a közgazdaságtudomány fejlődése szempontjából, valamint arra is, hogy kiterjedt levelezésének ismerete főművének értékelése szempontjából is nélkülözhetetlen.³

A történeti tény kutatás terén az utóbbi fél évszázadban a polgári gazdaságtudomány igen jelentős munkát végzett egyrészt a századforduló táján, másrészt pedig a 30-as évektől kezdve és különösen a II. világháború alatt. Gondolunk itt elsősorban Ricardo levelezésének a Holländer-féle kiadására, mely főleg a McCullochhoz és a Trowerhoz szóló levelezésre terjed ki,⁴ valamint az ugyancsak Holländer és Fr. Ricardo által 1930-ban felfedezett Ricardo iratokra, melyek a Murray, Horner és Say-féle levelezésre terjedtek ki. A 30-as években az Angol Közgazdasági Társaság által kezdeményezett új és teljes Ricardo kiadásból akkoriban csupán a James Millel folytatott levelezése és Malthus közgazdasági művének kommentárjai látszottak hiányozni ahhoz, hogy ez a kiadás teljes legyen. C. K. Kill azonban 1943-ban felfedezte ezt a két hiányzó kéziratot is,⁵ úgy hogy a Sraffa-féle legújabb kiadásban azok is szerepelnek. Ez a kiadás annyiban

is teljesnek tekinthető, hogy az először publikált 555 új levél között tartalmazza Malthus leveleit is Ricardóhoz, tartalmazza továbbá Ricardónak a parlamenti bizottságok előtt elhangzott különféle szakvéleményeit és különösen néhány tőredéket az abszolút és cseréérték kérdésében.⁶ Meg kell jegyezni, hogy a polgári közgazdaságtanban legutóbb megjelent Schumpeter-féle posthumus közgazdasági elméletek történetét feldolgozó mű sem tudta még ezt az anyagot teljes mértékben felhasználni⁷ és ily módon azok még a polgári közgazdaságtan szemszögéből sem nyertek végső értékelést, ugyanúgy a marxi—lenini közgazdaságtan szempontjából sem. Ez a feladat tehát még a szocialista tábor közgazdaságtudományának, főleg tudományos kutatásának egyik hátralevő feladata, amelyet, ha a bevezető tanulmányban elvégezni nem is, de az új felfedezések tényére és az ezekkel kapcsolatos tudományos feladatokra utalni mindenestre hasznos és kívánatos lett volna.

Ismeretes, hogy Ricardo értékelése körül a polgári közgazdaságtanban számos ellentétes nézet van forgalomban, amióta Baley 1826-ban az első támadást Ricardo tanai ellen megindította. Anélkül, hogy most itt ezekre kitérni akarnánk, csak utalunk rá, hogy Schumpeter műve szerint is Ricardo munkásságának és tanainak legkiválóbb értékelését nem a polgári gazdaságtan, hanem Marx nyújtotta.⁸

Marx és a marxi közgazdaságtan — a későbbi polgári közgazdaságtantól eltérően — Ricardo elméleti munkásságából nem a földjáradékelméletnek, hanem kétségkívül az értékelméletnek tulajdonított legnagyobb jelentőséget, bár Marx is világosan utal rá, hogy a Ricardo főművében található értékelmélet tulajdonképpen csak az értéktöbblet különböző megjelenési for-

¹ Ricardo: A közgazdaság és adózás alapelvei, fordította Kisligi Nagy Dénes. Bp. 1949.

² Ricardo: Levelek Malthushoz. Fordította Jónás János és gr. Eszterházy Mihály. Bp. 1913. Megjegyzendő, hogy az előszót itt is csak a levelek tartalmának rövid körülírása, valamint Ricardo és Malthus álláspontjai közötti eltérések pontokba szedése pótolja, a tudományos elemzés mellőzésével.

³ Földes, id. magyar kiad., 4. és köv. old.

⁴ Letters of David Ricardo to J. R. McCulloch Edited by T. H. Holländer. London, 1895.

⁵ V. ö. „The Works and Correspondence of Ricardo” edited by P. Sraffa and assisted by M. H. Dobb. Cambridge, 1951/1952., I—IX. köt., lásd I. köt., General-Preface, VIII. és köv. old.

⁶ Sraffa—Dobb id. kiad., II. köt. (Notes on Malthus), V. köt. (Speeches and Evidence) és VI—IX. köt. (Letters), továbbá az abszolút értékről szóló töredék: IV. köt. (Pamphlets and Papers) 361. és köv. old. Ez utóbbinak legkésőbbi verziója eljut az átlagmunka fogalmáig, mellyel egyenlő körülmények között előállított áru az abszolút érték mérésére alkalmassá válik. (381. és köv. old.)

⁷ J. A. Schumpeter: History of Economic Analysis. Edited from Manuscript by Elisabeth Boddy—Schumpeter. London, 1954. (Second printing 1955.), 471. old.

⁸ Uo. 478. old.

máinak elméleti tárgyalását jelenti. Marx szerint tehát csak annyiban beszélhetünk Ricardónál értéktöbbletelméletről, amennyiben profitleméletét, melyet ő az értéktöbbletelmélettel összetéveszt, ill. a helyett fejt ki, helyesen mint értéktöbbletelméletet fogjuk fel.¹ Helyes lett volna erre az alapvető marxi megállapításra már a bevezető tanulmányban is utalni, annál is inkább, mert a polgári közgazdaságtan Ricardoval kapcsolatban többnyire csak költségértékelméletről beszél — és mert ezt semmiképpen sem pótolja az a majdnem szóról szóra átvett marxi elemzés, amely Ricardo főművének a szerkezetét ismerteti, bár ott természetesen szintén van utalás arra, hogy „az értékről szóló első fejezet tehát nemcsak az áruval foglalkozik, hanem egyúttal a munkabérrel, a tőkével, a profittal, az általános profitrátával és a tőke különböző formáival is.”²

Mint erre már a fentiekből is következni lehet, a bevezető tanulmány kérdése a szóbanforgó kiadásnál különös élességgel vetődik fel, elsősorban abban a formában, hogy a lehetséges megoldások közül melyik látszik a legalkalmasabbnak fejlődésünk jelenlegi viszonyainak tekintetbevételével.

Az eddig kifejtettekből már következni lehet arra az álláspontunkra, hogy egy elsősorban tantörténeti jelentőségű elméleti műnél szerencsésebb megoldásnak tartottuk volna a bevezető tanulmány tantörténeti alapon való felépítését a Ricardo főművében adott tanítások kizárólagosan elméleti jellegű összefoglalásánál.

A bevezető tanulmány ugyanis döntően és kifejezetten elméleti jellegű és szinte olyan mélységben és részletességgel foglalja össze Ricardo főművének elméleti megállapításait, hogy azok mintegy a fő mű helyett, nem pedig a fő mű jobb megértése érdekében látszanak szólni. A tanulmány szerzője, Mátyás Antal, e dolgozatával kétségek nélkül a marxi—lenini közgazdaságtan és Ricardo tanainak igen mélyreható ismeretéről tett tanúságot és

az a fentebbi megállapításunk, hogy bevezető tanulmánya mintegy a fő mű egész mondanivalóját, sőt helyenként azon túlmenően Ricardo főbb tanításait, néhol a fő műben nem szereplőket is olyan tömörséggel foglalja össze, hogy azok bizonyos értelemben elébe vágnak az eredeti olvasásának, legalább olyan mértékben elismerés, mint egyben kifogás is az új kiadás egésze szempontjából.

A 60 oldal meghaladó terjedelem mellett természetesen elkerülhetetlenül adódott bizonyos olyan kisebb félreértések, amelyek a mondanivaló tömörítéséből állottak elsősorban elő. Ezekkel nem kívánunk itt részletesen foglalkozni. Csak annyit jegyzek meg, hogy mégsem mondható azonban, miszerint Ricardo elméleti megállapításaiban kizárólag az ipari burzsoázia érdekeiért szállt síkra,³ mert Ricardo általában a kapitalizmus haladása érdekében szállt síkra — ahogy ezt már Marx megállapította — és könyörtelenül szállott szembe bármelyik osztállyal, ha azt látta, hogy annak különleges osztályérdekei a kapitalizmus legtisztább formában való kifejlődését bármilyen vonatkozásban hátráltatják. Marx utal ui. arra a földjáradékkal kapcsolatban, hogy Ricardo sok szempontból ad abszurdum viszi következtetéseit a tőkés közgazdaságtan területén, annyira messzemenően fejt ki e rendszer végső konzekvenciáit.⁴ Ezt a megállapítást szem előtt tartva lehet csak kellő megvilágításba helyezni Ricardo pénzelméleti és pénzügytani nézeteit is, melyek a pénzügytani tudomány kezdeteit is jelezték és melyek az állam- és jogtudományok szempontjából éppen ezért különös érdeklődésre tartanak számot. Ezekkel az alábbiakban kissé részletesebben kívánunk foglalkozni főleg azért, hogy Ricardo nézeteit részben a korabeli gazdasági viszonyokkal, részben az akkori viszonyok megmagyarázására törekvő és az időben uralkodó gazdasági nézetekkel való kapcsolatában vizsgáljuk, és ugyanakkor azok kihatásait a polgári

¹ K. Marx: Theorien über den Mehrwert, Band II., 1. Teil, Stuttgart, 1905. 97. és köv. old.

² Új kiadás, 12. old. és Marx i. m. 6. és köv. oldal.

³ Uo. 6. old.

⁴ Lásd Marxnak a tőkés fejlődés kíméletlen menetéről és a ricardói földjáradékelmélet történeti feltételeiről adott fejtegetéseit, i. m., II. Teil, 6. és köv. old.

gazdaságtan fejlődésére is megvizsgáljuk. Ezzel kapcsolatos fejtegetéseink tehát egy szűkebb téren kísérik meg, hogy Ricardo tanításait a kizárólagosan absztraktdeduktív módszeren túlmenően dialektikusan — a történeti és induktív szempontok figyelembevételével is — megvilágítsák.

A polgári közgazdaságtudományi irodalomban is rámutattak már arra a szinte paradoxon-szerű tényre, hogy éppen Ricardo, aki a polgári közgazdaságtan összes főbb kérdéseiben a lényegét erősen megközelítő módon tárta fel a tőkés gazdasági rendszer törvényszerűségeit, szinte egyedülálló és saját kora szempontjából sem teljesen helytálló pénzelméletet fejtett ki.¹ A mű bevezető tanulmánya utal ugyan ezzel kapcsolatban arra, hogy a pénzről szóló fejezetek Ricardo korábbi nézeteinek további kifejtését vagy módosítását tartalmazzák, de egyáltalán nem világítja meg azt a kérdést, hogy Ricardo pénzzel kapcsolatos nézetei korának milyen közgazdasági jelenségein alapulnak és hogy miért tekintette Ricardo a pénzt közönséges árunak, — ahogy ezt Marx Ricardo analizisének kiindulópontjaként megállapította.²

Történeti szempontból eléggé ismert tény, hogy Ricardo előtt pénzelméletének megkonstruálásánál elsősorban a napoleoni háborúk korának, sőt az azt megelőző időszaknak finanszírozási tapasztalatai lebegtek, melyek során a ténylegesen már aranyalapon álló angol valuta mellett olyan jelenségek mutatkoztak, hogy a pénz elértéktelenedése nagyjából megfelelt az aranyázsiónak. Ez volt nagyjából a helyzet már az 1774–1797-es időszakban is, mely a bankjegybeváltás felfüggesztését megelőzte és hasonló volt a helyzet a háború folyamán is az infláció csekély mértéke és az államkölcsönök túlnyomóan „valódi kölcsön” jellege folytán.³ Az eddigiekből már következik, hogy Ricardo korának kényszerárfolyamú bankjegye elsősorban a

fémpénz helyett és nem azt kiegészítően forgott, ennyiben tehát ez az egész bankjegyforgalom inkább a pénzhelyettesítő szerepet betöltő papírpénzforgalom bélyegét viselte magán — körülbelül ahhoz hasonló alapon, mint amelyet napjainkban az aranybizonylatokon alapuló tőkés pénzrendszerek képviselnek. Ricardónak a „Principles” 27. fejezetében kifejtett nézetei is egy ennek megfelelő alapelgondoláshoz kapcsolódnak és ennek további megalapozását nyújtják, midőn kifejti, hogy a papírpénzforgalom költségeit az aranypénzverési költségek analógiájára kell elképzelni és ezen keresztül válik nyilvánvalóvá annak gazdaságosabb volta is. Szó sincs tehát arról, hogy Ricardo a papírpénz elméletét vitte volna át a fémpénzforgalomra — ahogy ezt a bevezető tanulmány állítja⁴ —, mert Ricardo koncepciója alapvetően metallista koncepció, melynek jellegén nem változtat az a tény sem, hogy egyes nem metallista elméleti részleteket is beleépített.

A háború azonban megmutatta azt is, hogy ennek a speciálisan papírpénz jellegű bankjegyforgalomnak mennyiségi növelése egyben hitelinflációt is jelentett azon keresztül, hogy a fémpénzforgalomnak megfelelő bankjegyforgalom többlete hitel-funciót töltött be a közgazdasági rendszerben. A beválthatatlan bankjegyrendszer megszilárdításának kérdése a hitelinfláció felszámolásán keresztül nyílegyenesen vezet el a fölös bankjegymennyiség csökkentésének kérdéséhez mint pénzügyi politikai rendszabályhoz és ez a tapasztalat lett Ricardo mennyiségi pénzelméletének alapja. A mennyiségi elmélet főhibáját is világosan megmutatja az akkori közgazdasági helyzet ismerete. Ez az elmélet nem tud ugyanis feleletet adni arra, hogy milyen mértékben teng túl a beválthatatlan bankjegymennyiség, illetve, hogy ebben a túltengésben milyen szerepet játszott a két elméletileg élesen elhatárolandó tényező, a pótlólagos hitelfelduzzasztás a bankjegy-funkció alapján, valamint a papírpénz-infláción alapuló vásárlóerőmerítés. Ricardo ezt a két szempontot egy kalap alá

¹ Ch. Gide — Ch. Rist: History of Economic Doctrines from the time of the Physiocrats to the present day. London — Toronto — Bombay — Sidney, Reprint, 1945. 165. old.

² Marx: i. m. I. Teil, 1. old.

³ Erre a tényre többen utaltak, így Földes, i. német kiadás, 493. és köv. old., legutóbb pedig Schumpeter, i. m. 690. és köv. old.

Új kiad., 33. old.

vette, midőn a mennyiségi csökkentéssel egyszerre mind a két hatást kívánta szolgálni, bár a helyzet közel sem volt olyan egyértelmű, mint ahogy ezt a mennyiségi elmélet végső megfogalmazásából visszafelé következtetni lehetne. Ez a szempont vezette pl. Ristet azon álláspontjának kialakításában, hogy Ricardo pénzelméletét nem lehet általános érvényű pénzelméletnek tekinteni, mely az egész kapitalista pénzforgalom jelenségeit megmagyarázza, hanem csupán a napleóni háborúk korszakára érvényes, speciális pénzügyi politikát szolgáló angol pénz- és hitelelméletnek, amely — tegyük hozzá — annyiban még az absztrakció túlzott fokán is áll, hogy a hitelproblémától végső fogalmazásában eltekintett.¹

A bevezető tanulmány arról sem tesz említést, hogy Ricardonak meg volt a maga elképzelése a hitelről is, amelyet kb. úgy lehetne megfogalmazni, hogy a pénz érték-megőrző szerepének és árujellegének eltűnése folytán a hiteleszköz semmiféle belső értékkel nem rendelkezik és azt a bankár „teremti”. A hitelnek ez a ricardói felfogása a mennyiségi iskolán keresztül alapot szolgáltatott a polgári közgazdaságtanban különösen a XX. században egyre inkább elterjedt „pénzteremtési” és „hitelteremtési” elméleteknek, melyeket már Marx a maga idejében alapvető bírálatban részesített,² és amelyek éppen a két világháború között, majd a II. világháború alatt éledtek újjá.

Ricardo a nemzetközi pénzforgalom kérdéseit is döntően az aranypénzforgalomra felépülő mennyiségi pénzelmélet alapján képzelte el, az aranyárak változásainak megfelelő automatikus kiegyenlítéssel, aszerint, hogy melyik országban áll elő aranyfelesleg, vagy szűkösség. Ahogy erre már Marx rámutatott, Ricardo nem tévesztette itt szem elől a tőkevándorlásokat, vagyis a nemzetközi hitel szerepét sem,³ bár a végső elméleti megfogalmazásnál egyes más jelentős tényezőkkel együtt

ettől is absztrahált csak azért, hogy a tiszta mennyiségi pénzelméletet fenntartsa. Pedig ezek az elvonatkoztatott tényezők voltak elsősorban azok, amelyek a XX. század folyamán az automatikus aranyvaluta-rendszer működését meggátolták és a beválthatatlan bankjegyrendszerekre való áttérést a kapitalizmus általános válságának korszakában a kapitalista országokban elkerülhetetlenné tették. Ezeket a ricardói gondolatokat ekkor különösen széles körben igyekeztek felhasználni a vásárlóerőparitás gondolatára felépített polgári pénzelméletekben, elsősorban Cassel pénzelméletében, a tőkés államok beválthatatlan bankjegyárfolyamának az aranyátszó ingadozások alapján való megkonstruálásával.

Ennek kapcsán ki kell emelnem, hogy Ricardo milyen kiméletlen világossággal látta a tőkés rendszer perspektíváját a pénzforgalom területén is. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a pénzkibocsátás szabályozása — amely a kapitalizmus kifejlődéséhez szükséges stabil valuta kérdésével a legszorosabban függ össze — nem hagyható a tőkésosztály kezén, mert ez veszélyeztetné az egész kapitalista fejlődés tendenciáját. Ez a gondolat jut kifejezésre 1823-as posztumusz tervezetében a jegykibocsátó nemzeti bankról, amely teljesen statikus viszonyokat tételez fel a változó tényezők kikapcsolásával és egy stabil pénzforgalmi plafont állapít meg, amelyet csupán a jegybank nyíltpiaci vásárlásai tennének rugalmasná. Innen ered a „kibocsátási” és „hitelosztály” elválasztásának gondolata is, amely az 1822-es praxis, majd az 1844-es banktörvény alapgondolatául szolgált, mégis azzal a különbséggel, hogy Ricardo itt is a legmesszebbmenően vonta le a tőkés fejlődés konzekvenciáit, midőn a „kibocsátó osztályt” egy a kormánytól is független parlamenti bizottságra kívánta bízni. A kapitalista pénz- és hitelforgalom kérdéseinek széles történeti és elméleti elemzését erre a korszakra vonatkozólag Marx végezte el elsősorban „A tőke” III. kötetében, melyet a szovjet kutatók munkái közül különösen Kozlov monográfiája egészített ki egyes vonatko-

¹ Ch. Rist: Histoire des Doctrines relatives au Crédit et à la Monnaie depuis John Law jusqu'à nos jours. 2. Ed., Paris, 1951. 137. old.

² Marx: A tőke. III. köt. Bp. 1951. 599. és köv. old.

³ Marx, Theorien, id. kiad., I. Teil. 62. és köv. old.

zásokban.¹ E kérdéssel éppen ezért nem is kívánunk bővebben foglalkozni, hanem megelégszünk az ezekre való utalással.

Csupán annyit jegyzünk még meg, hogy Ricardo pénzelméletének egyik konzekvenciája az is, hogy a beválthatóságot az aranyrúdrendszerre kívánta korlátozni. Szerinte ugyanis elegendő, ha a pénz értékcsökkenése esetén a pénzkeresletet túlnyomóan képviselő bankárok és pénzkölcsönzők jutnak hozzá az aranyhoz. A beválthatatlan bankjegy aranyárfolyamon való tartását a napoleoni háborúk tapasztalatai alapján ezzel is el lehetett érni. Ennyiben tehát nem lehet elfogadni Rist azon megállapítását, hogy Ricardo pénzelmélete kizárólag a pénz kínálatra volt csak figyelemmel és a pénzkereslet kérdését teljes egészében elhanyagolta.²

A korábbiakban már említettük néhány szóval Ricardo állampénzügyi nézeteit is. Itt még csak annyit kívánunk hozzátenni, hogy ezen a téren is a tőkés rendszer perspektívájának magas fokú ismeretéről tett tanúságot, midőn helytelenítette az államhitelezés túlzott kiterjesztését és az akkoriban világszerte követett pénzügyi alapokkal operáló államháztartási rendszert azzal az indoklással, hogy az elősegíti a tőkés kormányoknak és a tőkés államoknak háborúba való sodródását.³ Ebből folyt az az általa felállított követelmény is, mely egyéb közgazdasági tanításaival is szoros összefüggésben volt és amely a polgári adórendszer kiépítésében csúcsosodott ki. Ennek a kérdésnek a bonyolult megvilágítása mindenestre igen nagy jelentőségű az állam- és jogtudományok számára, akárcsak a népességi elmé-

letnek első jelentkezése a közgazdaságtudomány rendszerében, amely szintén Ricardonál jelentkezik először, létrehozva a szintézist a statisztikai és közgazdasági kutatások között.

Végül néhány megjegyzést még a mű fordításának kérdéséhez. Bevezető sorainkban utaltunk már arra, hogy a jelenlegi fordítás tulajdonképpen átdolgozás, amely igen nagy pontossággal és szöveg-hűséggel követi az eredeti harmadik kiadást — illetve valószínűleg annak a Gonnar-féle 1891-es kiadását. Az átdolgozást végző Bilek Rudolf mindenütt törekedett arra is, hogy a jelenlegi magyar közgazdasági terminológiának megfelelően adja vissza a ricardói fogalmakat. Talán a korszerűsége való törekvéssel függ össze az is, hogy ezen a téren túlzásokkal is találkozunk, miután egyes fogalmaknál erősen marxista ízű terminológiával adta vissza az átdolgozás a ricardói szöveget. Ez a probléma megkerülhető lett volna azzal, ha az átdolgozás ezeket a terminológiai kérdéseket a Marxnál található számos útmutatás és utalás felhasználásával⁴ a megfelelő helyeken lábjegyzetben csatolta volna a ricardói szöveghez. Ez kétségtelenül nagy mértékben emelte volna az új kiadás értékét és használhatóságát is. A fordítás átdolgozásának szellemét azonban általában mégis a címnek az a helyes fordítása tükrözi, amely az előző magyar kiadásokban változatlan helytelenséggel mint „A közgazdaság és az adózás alapelvei” szerepelt és melyet az új fordítás „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei” címen adott vissza.

Horváth Róbert

¹ Ennek a kérdésnek rövid összefoglalását a megfelelő marx és kozlovi utalásokkal lásd a szerző: „A pénzrendszer néhány problémájáról” c. dolgozatában, „A magyar pénzügyi jog főbb kérdései” c. tanulmánykötetben. Bp., 1954. 102. és köv. old.

² Rist, i. m. 144. és köv. old.

³ Erre már Földes is rámutatott, id. magyar kiad. 21. és köv. old.

⁴ Lásd Marx: Theorien id. kiad. I. Teil, 11. és köv. old., ahol Marx Ricardo profitelméletével kapcsolatban az érték szó többféle jelentését kifejti, vagy például uo. 65. old., ahol a természetes és termelési ár egybeesésének kérdését magyarázza meg, stb.

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottsága 1956. január 21-én tartott ülésén elfogadta a Bizottság 1956. első félévi munkatervét. Eszerint megvitatásra kerül a Központi Vezetőség márciusi határozatainak érvényesülése az állam- és jogtudományok területén; Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon” c. műve az MTA Tudománytörténeti albizottságával közös rendezésben; a munkajogviszony problémája; az állam- és jogtudományok helye a tudományok rendszerében. Ezenfelül az egyes szakbizottságok is rendeznek a jogágazatokat érintő főbb kérdésekről ankétokat (köbbség között a jogforrások problémájáról; a polgári és büntetőjogi viszonyáról; a termelőszövetkezetbe bevitt földtulajdoni viszonyairól; a városigazgatás kérdéseiről; az ügyészi polgári felügyelet problematikájáról; megvitatják a készülő csehszlovák-magyar polgári jogi tanulmánykötet magyar tanulmányait).

Megvitatta és tudomásul vette a Főbizottság az *Állam- és Jogtudományi Intézet beszámolóját*, majd Vas Tibornak a lap munkájáról előterjesztett beszámolója alapján behatóan foglalkozott a *Jogtudományi Közlöny* eszmei-politikai és szakmai színvonalának, valamint szerkesztésének kérdésével. Réczei Lászlónak és Szamel Lajosnak a *Közlöny* polgári-jogi, illetve államjogi és államigazgatási-jogi tárgyú közleményeiről adott referátumának meghallgatása után a Bizottság a Jogtudományi Közlöny színvonalának emelésére és szerkesztésének megjavítására irányuló részletes javaslatot terjesztett a MTA II. Osztályának Vezetősége elé.

Tárgyalta a Főbizottság Hajdu Gyula professzor beszámolója alapján a *jogtudományi könyvkiadás* nem kielégítő helyzetét, végül megvitatta a MTA által a jogtudományi kutatások előmozdítása érdekében egyes jogi karok, illetve tanszékek rendelkezésre bocsátott *célhűtel* felhasználásának és osztásának alapelveit.

Kandidátusi disszertációk megvédése

Pecze Ferenc: „A tanácsok országos gyűlése” című kandidátusi disszertációját 1955. december 7-én védte meg. A disszertáció opponensei Vas Tibor, a jogi tudományok kandidátusa és Szamel Lajos, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensi vélemények és a kialakult vita alapján megállapította, hogy a disszertáció megfelel azoknak a szakmai és ideológiai követelményeknek, amelyeket a kandidátusi értekezésekkel szemben minden esetben támasztanak. A bizottság megállapította, hogy a disszertáns témaválasztása helyes és újszerű. Olyan időszaktól vette értekezésnek témáját, amely a jogtudomány részéről is feltárára vár, hogy tovább gazdagíthassuk tudományos életünket. Az események elemzésében helyes módszert követ, gazdag tényanyagot dolgoz fel, ami arra mutat, hogy a témájában alaposan elmélyült és törekedett azt tudományos alapossággal feldolgozni. A disszertáció hiányosságának kell tekinteni — amint ezt az opponensek is megállapították —, hogy a jelölt nem minden esetben von le következtetéseket a tényekből, holott erre az adottságai megvannak. Hiánynak kell tekinteni azt is, hogy egyes vonatkozásokban mellőzte olyan okmányok feldolgozását, amelyek a disszertáció témájához tartoztak volna. Egybevetve a hozzászólásokat és a jelölt válaszát, a bizottság megállapítja, hogy a jelölt tudományos kutató munkára való alkalmasságát bebizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság Pecze Ferencet a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Brósz Róbert: „Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban” című kandidátusi értekezését 1955. október 19-én védte meg. A disszertáció opponensei Marton Géza, a Magyar Tudományos Akadémia levelező

tagja és Borzsák István, a nyelvészeti tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bíráló bizottság az opponensek véleménye és a hozzászólások során kialakult vita alapján megállapította, hogy Brósz Róbert dolgozatával bebizonyította, miszerint tudományágát, a római jogot és különösen disszertációja témakörét, az ezzel összefüggő összes kérdések jogi és történelmi vonatkozásait teljesen ismeri, önálló tudományos kutatásra nemcsak képes, hanem értékes tudományos eredményeket ért el. Témaválasztásával és feldolgozási módszerével a régi pandektista és dogmatikus tárgyalási módszertől eltávolodva, a marxizmus—leninizmus tudományos szempontjainak érvényesítésére törekedve, lépéseket tett tárgyának szélesebb társadalmi és történelmi alapon való feldolgozására. Helyenként azonban sablonossá válik és túlzó hangot használ. Kíváncsú lett volna tárgyaláskörének bizonyos kiszélesítése a történelmi szempontok teljessége érdekében. Egészben véve a dolgozat tudományos irodalmunk számottevő nyeresége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Brósz Róbertet a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Csizmadia Andor : „A nemzeti bizottságok” című kandidátusi értekezését 1956. január 27-én védte meg. A disszertáció opponensei Halász József, a jogi tudományok kandidátusa és Kovács István, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

„Az opponensek véleménye és a kialakult vita alapján a kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy szerző népi demokratikus állami életünk fejlődésének fontos, s eddig kellően fel nem tárt szakaszát és ennek egyik jelentős intézményét marxista—leninista alapon, lényegében helyes módszerrel, nagy forrásanyagot gyűjtve és feldolgozva világítja meg. Több fontos elméleti problémát vet fel és sikeresen old meg. Helyenként értékes következtetéseket von le a jelenre vonatkozóan. Az értekezés fogyatékossága, hogy olyan leíró részei vannak, amelyek mellől az elvi

elemzés hiányzik. Vizsgálódásai nem terjednek ki a tárgyalat intézmények összes lényeges oldalaira. Ebből folyik, hogy több esetben a szerzői állásfoglalást ilézetten helyettesíti. Az opponensi véleményekre és a felszólalásokra adott válasza kellő szinten állott.

A bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Csizmadia Andort a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Viski László : „A cselekmény szándékosága a büntetőjogban” című kandidátusi értekezését 1956. január 30-án védte meg. A disszertáció opponensei Losonczy István, a jogi tudományok kandidátusa és Schultheisz Emil, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensek véleménye és a vitában résztvevők hozzászólásai alapján megállapította, hogy Viski László dolgozata rendkívül alapos felkészültséggel, nagy tudományos apparátussal készült; számos újszerű megoldást ad, a részletkérdésekben is új módon veti fel a disszertáció alapvető kérdését. Bár az opponensek véleménye a disszertáció fő tételének helyességét illetően megoszlott, a bizottságnak az opponensekkel egyetértően az a véleménye, hogy a disszertáns nemcsak önálló tudományos készségről tett tanúságot, de értekezése értékes tudományos eredményekre jutott. A bizottság az értekezést megvédettnek tekinti.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján Viski Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Réczei László : „A nemzetközi magánjog” című kandidátusi értekezését 1956. január 31-én védte meg. A disszertáció opponensei Beck Salamon, a jogi tudományok kandidátusa és Világhy Miklós, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensi vélemények és a kialakult élénk vita alapján a bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció meghaladja

a kandidátusi értekezéssel szemben támasztott átlagos követelményeket. Magas színvonalú, egyes kérdésekben meggyőző, újszerű megoldásokat tartalmaz olyan területen, amelyen a magyar részletkutatások viszonylag igen gyérek. Az értekezés a marxizmus—leninizmus módszerének sikeres alkalmazását tükrözi, teljes mértékben értékesíti a tárgyára vonatkozó marxista irodalmat és megfelelően használja fel és értékeli különösen a francia, angol és amerikai irodalmat is. A disszertációban bizonyos kisebb jelentőségű egyenetlenség tapasztalható, különösen a kötelmi jog területén. A disszertációnak az opponensi véleményekre adott válasza magas színvonalú és javarészt meggyőző volt.

A Tudományos Minősítő Bizottság Réczei Lászlót a bíráló bizottság egyhangú javaslata alapján a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Külföldi tanulmányút

Eörsi Gyula a jogi tudományok kandidátusa 1955. nov. 25-től — dec. 10-ig a Csehszlovák Köztársaságban járt tanulmányúton. Ennek során Prágában meglátogatta a Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetét, a prágai Károly Egyetem jogi karát, az Igazságügy-minisztériumot, a Legfelsőbb Bíróságot, az Igazságügy-minisztérium Jogi Intézetét, az Állami Arbitrázst; Bratislavában az egyetem jogi karát, a Szlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetét, az Igazságügy-minisztérium Jogi Intézetének fiókját.

Csehszlovákiai tartózkodása alatt a csehszlovák állam- és jogtudományok szervezeti kérdéseiről, a levelező oktatásról; kodifikációs, igazságügyi szervezeti és büntetőpolitikai problémákról; a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepével és ennek szervezeti megoldásaival összefüggő kérdésekről; a jogszabály dokumentációról; a tervszerződések, elvi és gyakorlati kérdéseiről tájékozódott.

A prágai egyetemi könyvtárban megbeszéléseket folytatott a Kubelik-féle magyar könyvtári hagyatékok állapotáról.

Eörsi Gyula tanulmányútja alkalmából előadásokat tartott a tervszerződések elvi

kérdéseiről, valamint a Magyar Polgári Törvénykönyv előkészületeiről.

A Magyar-Szovjet Barátság Hónapja

alkalmából az MSZT Jogtudományi Szakosztálya a Legfőbb Ügyészséggel, az Igazságügy-minisztériummal, a Magyar Jogászszövetséggel, az MTA Jogi Főbizottságával és az ELTE Állam- és Jogtudományi Karával együtt *előadássorozatot* rendez a *szocialista törvényesség* kérdéseiről.

Az első előadást *Non György*, a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyésznének megnyitóbeszéde után *Molnár Erik* igazságügy-miniszter tartja a szovjet bíróság szerepéről a szocialista törvényesség szolgálatában. *Szalai József*, a legfőbb ügyész első helyettese, a szovjet ügyészség szerepét tárgyalja a szocialista törvényesség érvényrejuttatásában.

Tudományos *ankét* foglalkozik a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet időszzerű kérdéseivel. Az egyes előadások, amelyeket *Mátai Pál* és *Váradai József* főosztályvezető ügyészek, *Szilbereky Jenő* osztályvezető ügyész, *Szentirmai Gyula* fővárosi bírósági bíró és *Farkas József* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa tartanak, taglalják a polgári felügyelet elvi alapjait; az ügyész polgári eljárásbeli részvételét a Szovjetunióban és a népi demokráciákban; a törvényességi óvást, valamint az alsó ügyészi szervek törvényességi óvást kezdeményező munkáját; a bíróság és az ügyészség kapcsolatát a polgári eljárásban; az ügyész perbeli részvételének egyes eljárásjogi kérdéseit.

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos ülésszakot szentel a barátság hónapjának, amely a *szocialista törvényesség és a jogalkalmazás* elvi kérdéseit tárgyalja. Az ülésszak előadói: *Szabó Imre*, *Kádár Miklós*, *Nizsalovszky Endre* és *Beer János* egyetemi tanárok, foglalkoznak a jogalkalmazás és a szocialista törvényesség; a szocialista törvényesség és a büntető ítélkezés; a szocialista törvényesség és a polgári ítélkezés kérdéseivel, valamint a szocialista törvényességgel az államigazgatásban.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

3

1956 MÁRCIUS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

Tartalomjegyzék

Tanulmányok :

<i>Pecze Ferenc</i> : A tanácsok jelentősége és szerepe a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében	129
<i>Szabó András</i> : A beszámíthatóság és a korlátolt beszámítás kodifikációs kérdései	138
<i>Szotáczy Mihály</i> : Montesquieu nézetei az államról és a jogról	150

Szemle :

<i>Nagy László</i> : Az aedificium solo cedit elvének alkalmazásához	160
<i>Ujlaki László</i> : Döntőbizottsági határozatok felülvizsgálata és megsemmisítése	163
<i>Eörsi Gyula</i> : Beszámoló csehszlovákiai tanulmányutamról	169

Tudományos élet és irodalom :

<i>Garamvölgyi Zoltán</i> : Vita a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepéről	174
<i>Récsei László</i> : A nemzetközi jog tankönyve	178
<i>Bihari Ottó</i> : Államigazgatási útmutató a tanácsok végrehajtó bizottságai részére	187
Krónika	191

Mellékelve :

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság :

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nizsalovszky Endre, Schultzeisz Emil, Vas Tibor, Vildghy Miklós

Felelős szerkesztő : *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak : *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség : Budapest V. Szemere u. 10. Telefon : 328-727

Felelős kiadó : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés : Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb. : 180-860

Előfizetési díj : egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkzámlaszám : 61 292

Megjelent 1900 példányban

A tanácsok jelentősége és szerepe a Magyar Tanácsköztársaság megteremtésében

1. Immár *csaknem négy évtized* telt el azóta, hogy hazánk dolgozó népe először teremtette meg az első munkás-paraszt államunk politikai alapjává váló forradalmi intézményeket: a *tanácsokat*. A magyar proletariátus ezt követően hamarosan, éppen harminchét évvel ezelőtt meghódította az államhatalmat. Ezt a lépést a gyorsan váltakozó események során a munkásság és parasztság forradalmi cselekvéseinek újabb hullámai követték. A város és a falu dolgozó népének karöltve kifejtett erőfeszítésével megtörtént a tanácsok alakítására irányuló kezdeményezés hatalmas kibontakozása. Ez a népmozgalom következményeiben sokféle néven felbukkanó szervezetek (munkás-, paraszt-, katonai-, nemzeti- és néptanácsok) keletkezését vonta maga után. Az első magyar szocialista forradalom fő hajtóereje és a néptömegeket vezető munkásosztály az egész országban a munkás-, paraszt- és katonatanácsokat állította a széteső régi államapparátus helyébe.

Az 1918—19-ben létrejött tanácsaink *szervezeti képe* igen összetett és fejlődésük tendenciája is meglehetősen szerteágazó volt. A leghamarabb szembe-tűnő tény, hogy elnevezésük önmagában még nem nyújt minden esetben kellő támpontot jellegük megítéléséhez és meghatározásához. A következőket forradalmi tetteket megvalósító munkás-, paraszt- és katonatanácsok mellett léteztek egyfelől opportunisták befolyás alatt álló munkástanácsok, a polgári demokratikus célkitűzés keretében megrekedt katonatanácsok stb. Másfelől kifejlődtek a burzsoázia ellen is fellépésre kész nemzeti tanácsok. A helyzetet nagymértékben bonyolította, hogy a monarchista kormány harcéri sikertelenségei a dolgozó osztályokon túlmenően, még a polgárság egyes, valamint különösen az értelmiség széles rétegeiben szintén fokozódó elégedetlenséget keltettek és az uralkodó körök elszigetelését az Ausztriától való elszakadási törekvések is előmozdították. A háborúellenes harcban a magyar néppel együtt vettek részt a nemzetiségi dolgozók, az Osztrák—Magyar Monarchia összes elnyomott népei. Nyilvánvalóvá vált, hogy tovább már „... nem lehet majd a régi módon élni, mert az imperialista háború halomra döntötte a régi gazdasági és jogi viszonyokat, halomra döntötte annak az életnek minden feltételét, amelyen a régi rend mindeddig nyugodott”.¹

A burzsoázia kormányalakításokkal, s nem utolsósorban — a koalícióban is egyébként résztvevő jobboldalra orientálódó szociáldemokrata vezetők hatékony közreműködésével — a saját képére formálni tervezett nemzeti tanácsok életre hívásával akart kijutni a politikai válságból. A néptömegek harca azonban nemcsak az októberi polgári demokratikus forradalomhoz vezetett, amelynek sikerét vezetőereje a munkásosztály biztosította, hanem megnyitotta a szocializmusba való közeli forradalmi átmenet távlatát.

¹ Lenin: Művei. Szikra, Bp. 1951. 31. köt. 409. old.

Lényegesen tisztázottabb helyzet teremtődött, miután sor került a szocialista forradalom közvetlen előkészítésére. A végsőig kiélezett osztályellentétek közepette a szemben álló erők, határozottabban tömörültek saját természetes vonzási körük felé, s a viszonyok a szervezeti formák mind nyíltabb és világosan észlelhető körvonalú elrendezését követelték. A *Kommunisták Magyarországi Pártjának* megalakulásával — amelynek az első pillanattól kezdve kész és kidolgozott programja volt — bekövetkezett döntő fordulattal megkezdődött a munkástanácsok következetesen forradalmi szervekké történő átalakítása. Ebben a helyzetben a magyar munkáosztály maga elé tűzhette az államhatalom kézbevételeének feladatát és kiadta a jelszót: „Minden hatalmat a munkások, katonák és szegényparasztnak tanácsainak!”

A burzsoá koalíciós kormány most már kendőzés nélkül valamennyi tanács felszámolásának módszerére tért át.² Ezzel az uralkodó osztályok ismét tanújelét adták annak, hogy kapitalista államban valóságos helyi önkormányzati testületeknek semmi létjogosultsága nem lehet. A vonatkozó rendelkezésekben pedig kifejezésre juttatták, hogy az önkormányzatokat csupán a végrehajtó hatalom speciális decentralizációjaként fogják fel. Közben a parlament is szétesett, minthogy a képviselőház feloszlatoznak mondotta ki önmagát, a főrendiház viszont az előbbire tekintettel „bizonytalan időre berekesztette tanácskozásait”. Mindez a maga módján azt az egyébként általuk nem kívánt folyamatot segítette elő, amely az egész államapparátus bomlásához és annak összes következményeihez vezetett. Tetézte ezt, hogy a burzsoázia felismerve a bajokat, lázas sietséggel megkísérelt államszervező munkája: a nemzetgyűlés létrehozása, a választások megtartása nem sikerült, hanem teljes kudarcba fulladt.

A fentebb említett különböző elnevezésű tanácsok közül — nagy vonalakban tekintve és minden fenntartással, amivel ilyen vázlatos tárgyalás mellett a kérdést kezelni kell — a *munkás-, paraszt- és katonatanácsok* a dolgozó nép, míg a *nemzeti- és néptanácsok* a burzsoázia szervei voltak. A tanácsok megalakulásának módja, jellege, osztálytartalma, szervezete lényeges eltéréseket mutatott, s ennél fogva egészen más volt a fejlődési perspektívájuk, funkciójuk, amelyet a társadalomban, az államszervezetben betöltöttek, illetőleg betölteni voltak hivatottak. Amíg a volt uralkodó osztályok minden szervezete széteső folyamaton ment keresztül, addig a munkástanácsok egyre szaporodtak számban és gyarapodtak erőben, forradalmi eltökéltségben. Ezen a másik póluson, a dolgozó nép oldalán tehát már a szocialista forradalom előtt létrejött a tanácsok igen széles hálózata. Mégis a magyar proletariátus nem volt képes maradéktalanul elhárítani a koalíciónak a tanácsok szétforgácsolására, együttműködésük megakadályozására irányuló törekvéseit és erőfeszítéseit. Mindamellett megérték a történelmi feltételek arra, hogy a tőkés osztály kezéből kiragadják az államhatalmat és megsemmisítsék államszervezetét.

Az első magyar szocialista állam keletkezését azok a kedvező előfeltételek tették lehetővé, amelyek hazánk társadalmának méhében, gazdasági, politikai életében 1919 elejére megvalósultak. Március második felére a kommunisták megnyerték a proletárforradalom célkitűzéseinek a magyar munkáosztály döntő többségét, mindenekelőtt a főváros munkásságát. Melléjük állott a parasztság millióinak zöme és támogatta őket a hadsereg döntő része. Ugyan-

² Ld.: B. M. 153.862/III/1918. sz. és B. M. 153.932/1918. sz. körrendeleteket.

akkor a válságból kiutat kereső burzsoázia szervezeteiben tanácstalanság és zavar uralkodott.

2. A tudományos szocializmus tanítása mindig hangsúlyozta, hogy a tőkés társadalomból a szocializmusba az átmenet valamennyi országban a munkásosztály vezetése alatt végbemenő, lényegében azonos természetű forradalmi változás. Amellett azonban a szocializmusra való áttérés folyamata a nemzetközi és a belső osztályerőviszonyoktól, a nemzeti sajátosságok érvényesülésétől, valamint általában a fordulat adott körülményeitől függően a legváltozatosabb formákban játszódhat le. Ehhez képest a szocialista forradalom győzhet fegyveres erőszakkal egybekötött felkeléssel, a hatalomnak a munkásosztály csaknem kizárólag saját katonai-, tömegszervezeteinek felhasználása mellett való kivívásával, vagy békés fejlődéssel (nyílt fegyveres összeütközés nélkül), a dolgozó nép forradalmi szerveinek (tanácsok stb.) előzetes létrehozásával és a tömegakciókra támaszkodva hatalomra emelésével, végül bizonyos kedvező feltételek megléte esetében a tőkés állam szerveiben (parlamentben) a többség megszerzésével, azaz a tömegekről különféle módon történő megnyilvánítása mellett a már meglévő burzsoá intézmények nyújtotta lehetőségek egyidejű igénybevételével és tényleges népképviselővé, a népi hatalom eszközévé átváltoztatásával.³ E változatok nem jelentkeznek okvetlenül kizárólag, hanem egyik vagy másik túlsúlyba juthat, illetőleg a különféle elemek kisebb-nagyobb mértékben érvényesülhetnek.

Lenin ugyanakkor, amikor meghatározott különleges körülmények között szükségesnek, elengedhetetlennek és jogosnak tartotta a forradalmi erőszak módszerét, többször kiemelte, hogy megengedhető, sőt hasznos lehet a parlament megválasztásában való részvétel közvetlenül „... a proletariátus politikai hatalomra jutása előtt és után is”⁴. A „Baloldaliság” — a kommunizmus gyermekbetegsége című művében rámutatott arra is, hogy az adott állam és a környező államok helyzetének, illetőleg az osztályerők világméretben történő józan, szigorúan tárgyilagos számbavételén kell a munkásosztálynak meghatároznia konkrét viszonyát az egyes intézményekhez. Mindamellett a szocializmusra való áttérés sikeres megvalósításának *alapvető és elengedhetetlen feltétele*, hogy a munkásosztály saját forradalmi élcsapatának vezetésével vegye kezébe az államhatalmat. A szocialista forradalom különböző történelmi helyzetekben és országokban való lefolyásának sajátosságai lényegében egyazon és közös tartalomnak különböző megjelenési formái.

A magyar proletariátus pártjának vezetésével, szoros szövetségben a parasztsággal és a többi dolgozó tömeggel 1919 március havában nem fegyveres felkelés segítségével vívta meg a szocialista forradalmat, de nem is parlamenti keretekben a többség megszerzésével, hanem — a néptömegek közvetlen fellépésére, a fegyveres alakulatok, főleg a hadsereg, továbbá a rendőrség soraiban szerzett befolyásra támaszkodva — *saját maga alkotta szervek, a tanácsok forradalmasításával és hatalomra juttatásával* döntötte meg a burzsoázia uralmát és hozta létre új típusú szocialista államát. A rákövetkező napokban a Moszkvai Szovjet rendkívüli plenáris ülésén Lenin nyomban levonta ebből a tényből adódó nemzetközi jelentőségű következtetéseket és többször hangsúlyozta, hogy Magyarország példája döntő lesz az európai proletariátus és dolgozó parasztság számára. „A magyar forradalom azzal,

³ Vö.: Az SZKP XX. kongresszusa tanácskozásainak anyaga.

⁴ *Lenin*: i. m. 47. s. köv. old.

hogy egészen másképpen született meg — mondotta —, mint a mienk, megmutatja az egész világnak azt, ami Oroszország tekintetében nem volt világos: nevezetesen, hogy a bolsevizmus az új, a proletárdemokráciával, munkásdemokráciával függ össze, amely a régi parlament helyébe lép.”⁶

Első szocialista forradalmunk győzelme nyomán létrejött államszervezet és alkotmányos rend továbbfejlesztésére a marxizmus klasszikusainak a történelmi tapasztalatok elméleti általánosítása alapján a Párizsi Kommün megvalósította szervezeti formával kapcsolatban levont következtetései voltak irányadók. Ez a képviseleti intézmény létezésének rövid ideje alatt megmutatta, hogy rajta keresztül be lehet vonni a dolgozók széles rétegeit az állami ügyek intézésébe, s lényeges vonása, hogy „... a *munkásosztály kormány*a volt... az a végre felfedezett politikai forma...”⁶, amely már gyökeresen más felépítési és működési alapelveken nyugszik, mint a parlament. A kommünre vonatkozó, részletesen ki nem dolgozott és időközben feledésbe merült tételeket Lenin az új történelmi viszonyokra alkalmazva alkotóan továbbfejlesztette. Eközben rámutatott arra, hogy a proletárdiktatúra legjobb formája, a Szovjetköztársaság majd több ország forradalmainak tanulságai nyomán alakul ki véglegesen és hogy a szocialista típusú államnak több formája lehetséges. A történelmileg már adott új típusú szervezet példájára hivatkozva a parlamentárizmussal szemben hangsúlyozta az új képviseleti intézménynek azt a vonását, hogy bennük szabad az állásfoglalás, a tanácskozás nem fajul családsá, mert „... a képviselők maguk is kötelesek dolgozni, törvényeiket önmaguknak kell végrehajtaniuk, önmaguk ellenőrzik, hogyan festenek ezek a törvények az életben és közvetlenül viselik a felelősséget a választóik előtt.” Nyomatékosan kiemelte még azt is, hogy „képviseleti intézmények nélkül nem képzelhetjük el a demokráciát, még a proletárdemokráciát sem...”⁷

3. Az 1919 március végén hazánkban lejátszódó győztes forradalom felszámolta a tőkés és földbirtokosok uralmát és azt felváltotta a munkásosztály vezette dolgozók államhatalmával.⁸ Ez a hajtóerői alapján, *jellege szerint szocialista forradalom* gyökeresen különbözött a burzsoá forradalmaktól, mert a széles néptömegekre támaszkodó és a társadalomnak élenjáró, legforradalmibb osztályát juttatta hatalomra. A *hatalom átvétele* azonban csupán a dolog kezdetét, a feladat első és viszonylag könnyebbik felének a megoldását jelentette. Ennél jóval nehezebb a másik résznek, a *hatalom megtartása*, megszilárdítása és legyőzhetetlen erővé kovácsolása feladatának a megvalósítása. Mindehhez nélkülözhetetlen olyan államszervezet, amelyen keresztül maradéktalanul kibontakozhatnak a proletárdiktatúra funkciói. Ezen a szervezeten belül a közvetlen demokrácia elemeivel átszőtt, a dolgozók akaratát legjobban kifejező valóságos népképviseletnek kellett kiépülnie.⁹ Ilyen intézményekké ekkor a világosan kijelölt úton elindult, az első világháború időszakában alakult tanácsaink válhattak, amelyek mintaképei az oroszországi szovjetek voltak. Ezeknek léte és a tevékenységükből merített

⁶ Lenin: Művei. 29. köt. 272. old.

⁷ Marx—Engels: Válogatott Művek. I. köt. 505. old.

⁸ Lenin: Művei. Szikra, Bp. 1952. 25. köt. 455. old.

⁹ A burzsoá kormány lemondása alkalmával nem gondolt még az államforma változására sem, még kevésbé az állam jellegének átalakulására. Vö.: Kolozsváry Balázs: A pártok szerepe a diktatúra keletkezésében. Internacionálé. Kommunista tudományos folyóirat. Wien, 1920. évf. 1—2. szám.

⁹ Beér János: A demokratikus államfejlődés útján. Jogtudományi Közlöny. 1955. 4. sz.

— habár az akkori viszonyok között hozzánk csak szórványosan érkező — tanulságok felbecsülhetetlen értéket képviseltek tanácsszervezetünk kiépítése és fejlődése szempontjából.

Ismereteselek első szocialista forradalmunk megvívása során történt *fő hibák* a párt vezető szerepével, a munkás-paraszt szövetséggel stb. kapcsolatban. A Magyarországon bekövetkezett döntő fordulatot, a Tanácsköztársaság kikiáltását és az egész átalakulást egyebek mellett kifejezetten az immár államhatalommá vált tanácsok felépítésében mutatkozó hátrányos jelenség is kísérte. 1919. március 21-én Budapesten nem ült együtt, mint annak idején a szocialista forradalom győzelmekor Péterváron, a tanácsok országos szerve. Nálunk a győztes proletárforradalomnak nem állott rendelkezésére olyan országos hatáskörű intézmény, amely megjelölhette, illetve nyomban megoldhatta volna, alaptörvényi erővel is az új helyzet teremtette, legfőbb politikai és alkotmányos feladatokat.

Az országos szerv hiánya, a többi szükséges feltétel megléte esetén természetesen nem lehetett akadálya a *hatalom átvételének*. Lenin annak idején az OSZDMP pétervári és moszkvai bizottságaihoz írt levelében megállapítva, hogy a „nép többsége *mellettünk van*” és hogy „a többség a fővárosi szovjetekben annak a fejlődésnek az *eredménye*, amelyet a nép a *mi irányunkban tett...*” azt a következtetést bocsátotta előre, hogy mindkét főváros szovjetjében a többség megszerzése után a munkásosztálynak kezébe kell ragadnia a hatalmat. „A bolsevikok — húzta alá ugyanott — miután a munkás és katonaküldöttek mindkét fővárosi szovjetjében többségbe kerültek, kézbe vehetik és *kell* is, hogy kézbevegyék az államhatalmat”, mert a fővárcsok népe forradalmi elemeinek aktív többsége elegendő ahhoz, hogy magukhoz ragadják a tömegeket, legyőzzék az ellenfelet, meghódítsák és megtartsák a hatalmat.¹⁰

A Magyar Tanácsköztársaság proklamálásakor az államhatalom legfelsőbb szervének feladatát átmenetileg a Budapesti Munkástanács látta el, amely megválasztotta az Ideiglenes Forradalmi Kormányzótanácsot. A magyar szocialista forradalom *államjogi kihatását* tehát legelőször a Budapesti Munkástanács szankcionálta oly módon, hogy az ideiglenes kormány megalakításával arra ruházta — a Tanácsok Országos Gyűlésének létrejöttéig — a legfőbb hatalom gyakorlásának funkcióit.

A tudományos szocializmus államelmélete ismételten hangsúlyozza azt a gyökeres különbséget, amelyet a szocialista forradalom létrehoz és létre kell hoznia az állam jellegében. A proletariátus diktatúrája nem csupán kormányváltozást jelent, hanem *új típusú szocialista államot*, amelynek új hatalmi szervei vannak a központban és az egész országban. Noha, mint láttuk az új hatalom országos szinten a Budapesti Munkástanács, illetőleg a Kormányzótanács képében fejeződött ki, mindamellett az átalakulás nálunk nem csupán kormányváltozást jelentett. És a megtörtént hibák ellenére az államszervezet tevékenységének jelentősége a részletvonatkozások túlnyomó többségében egészében véve pozitív tanulságokból áll.

Új állami szervek rendszerének kialakítása hatalmas munkát igényelt. Mindjárt az *első időszakot* nagyszámú rendelet megalkotása és kibocsátása jellemzi. Ezek sorában jelentős helyet foglalnak el az államszervezet felépítésére, működésére vonatkozó jogszabályok, amelyek közül a legfontosabakat gyűjtőnéven „Márciusi rendeletek”-nek nevezzük. Ezek közé tartozik a többi között a Kormányzótanács által elfogadott ideiglenes alkotmány,

¹⁰ Lenin: Művei. 26. köt. 1. old.

amely az államrendet, főleg a helyi tanácsok szervezetét építette ki és a választójogot szabályozta. Ugyanakkor gondoskodni kellett arról, hogy a tanácsok az egész országot átfogó szilárd rendszert alkossanak, amelyre az új hatalom biztosan támaszkodhat.

4. Az első napok után, amelyek a Tanácsköztársaság iránti szolidaritást kifejező megnyilatkozások és demonstrációk közepette teltek el, megkezdődött a tanácsok életrehívása azokon a helyeken is, ahol korábban még nem alakultak meg. A tanácsszervek *továbbépítése* különféle módon történt és különösen előtérbe került a végrehajtó-intéző szervek létesítése. A kiépülő egységes tanácsszervezet a valódi népszuverenitás egyedüli letéteményesévé, a munkásosztály egységes államhatalmának egyedüli szervezeti rendszerévé vált.

A Tanácsköztársaság valóban új állam volt a fentebb megformulázott értelemben: a hatalom új szerveivel a központban és az egész országban. A munkás-, katona- és paraszttanácsok „szerte az egész országban kifejtett tevékenysége képezte nálunk is a forradalmi államhatalom alapját”.¹¹ Az, hogy a nép akarata nem fejeződhetett ki mindjárt országos jellegű képviselő útján, ebben az összefüggésben lényegében csupán formai jelentőségű tény. Az eredeti dokumentumok a történelmi valóság erejével tanúsítják, hogy a nem fővárosi dolgozó lakosság nagy többsége ugyancsak, a vidéki munkás-, katona- és paraszttanácsok is a Budapesti Munkástanács elhatározása mögött állottak. A Tanácsköztársaság kikiáltása után közvetlenül a helyi tanácsok egyetlen általános államszervezetté egyesültek és formálódtak, a proletariátusnak mint uralkodó osztálynak az addig elnyomott és kizsákmányolt tömegek élcsapatának és szövetségesének államszervezetévé.

A Budapesti Munkástanács nem csupán a saját, illetőleg a főváros proletariátusának, hanem *az egész ország dolgozó népének*, a vidéki tanácsoknak az akaratát is kifejezte. Az ország legkülönbözőbb részéből az alsóbb tanácsoktól, a falusi népgyűlésekről egymás után érkeztek a központi szervekhez a hírek, amelyekből félreérthetetlenül kicsendült az öröm és a hatalmas lelkesedés, amit a Tanácsköztársaság proklamálása az egész országban már az első percekben kiváltott. Nyomban az új állam kikiáltását követő napokban úgyszólván minden felsőbb kezdeményezés és különösen a határozott irányelvek és útbaigazítások teljes hiányában megalakultak a helyi tanácsok ott, ahol addig nem jöttek létre, illetőleg újjászerveződnek, ha valamilyen ok miatt működésük átmenetileg szünetelt volna. A Forradalmi Kormányzótanács hamarosan útmutatást adott az egyre inkább szaporodó és mind erőteljesebben tevékenykedő helyi tanácsoknak a legsürgősebb teendők mikénti ellátására vonatkozóan, ami nagyban elősegítette az egységes irányelvek kialakulását.

Az egész országra a tanácsok eleven élettől pezsgő tevékenysége jellemző. A legtöbb helyen első dolguknak tekintették, hogy létrehozzák végrehajtó szerveiket az intézőbizottságokat, vagy ahogy akkor még elég általánosan nevezték: a *direktóriumokat*. A végrehajtó szervek kiépítése azokon a helyeken történt meg természetesen leggyorsabban, ahol már a forradalom előtt is erős munkás-, katona- és paraszttanácsok működtek (Győr, Székesfehérvár, Debrecen, Makó stb.). Némely helyen önállóan is alakultak direktóriumok, ami különösen a megyékre, illetőleg a megyék székhelyeire jellemző

¹¹ *Beér János: Rákos Ferenc: Állam és Alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban. Társadalmi Szemle. 1954. évf. 3. sz.*

(Szombathely stb.). Ez utóbbiak látták el átmenetileg az államhatalom helyi szerveinek funkcióját is addig, amíg az adott tanácsot meg nem választották. Egy-két nap alatt lényegében minden fokon és mindenütt volt már valamilyen új szerv, amely a kezébe vette az ügyek intézését. Ez alól kivételt a járások képeztek, amelyekben csak szórványosan alakultak meg az új állam tanács-szervei. Ezen a fokon különösen kevés tanács alakult, viszont intézőbizottságot (direktóriumot) már itt is gyakrabban találunk.

A tanácsok országsszerte széles körben élvezték a *néptömegek támogatását és bizalmát* és igen erős volt a munkástanácsok tevékenysége a nemzetiségek körében. Számos nagyszerű példája volt látható a különböző nemzetiségi dolgozók szolidaritásának és a szocializmusért folytatott harcban való testvéri együttműködésnek.¹² Olyan erős szálak fűzték a tanácsokat a dolgozókhoz, hogy velük szemben a megszálló imperialista fegyveres erők mögött meghúzódo magyar és más földbirtokosok és tőkések ellenakciói nagyon kevés sikerre jogosítottak. Miként Szegeden a francia csapatok jelenléte sem tudta megakadályozni a munkástanács tevékenységét, egy ideig lényegileg ugyanaz volt a helyzet másutt is. Az aradi városi kormányzótanácsban pl. „az irányítást csakhamar a munkástanács delegáltjai ragadták magukhoz, akik úgyszólván kizárólag a munkásosztály és a legszegényebb néposztály érdekeivel törődtek”.

A hevesi munkástanács március 24-iki táviratában, amelyet a Budapesti Munkástanácshoz küldött, azt olvassuk, hogy a község dolgozói nagy örömmel fogadták a főváros Munkástanácsának elhatározását és azt a maguk részéről készek támogatni. Csapok község elöljárósága a Nagykanizsára küldött táviratában szintén bejelentette csatlakozását a Tanácsköztársasághoz. Balatonkövesd is jelenti, hogy megalakította a direktóriumot és üdvözlí a Tanácsköztársaságot. A hódmezővásárhelyi munkás- és katonatanács március 24-én ülést tartott, amelyen megjelent 117 munkástanácsai és 40 katonatanácsai tag, valamint Mindszentről 3—3 küldötte az ottani munkás-, illetve katonatanácsnak, továbbá még Budapestről is jelen volt egy kiküldött. Az ülés az új rendszer életbeléptetésével kapcsolatban felmerült kérdéseket tárgyalta meg és — a többi között — elhatározta a lemondott kormány által kiírt nemzetgyűlési választások céljából foganatosított intézkedések függőbe tételét. Ezeken a szervezeti megnyilvánulásokon túl hatalmas tömegmozgalom bontakozott ki országsszerte és március 21-ét követő munkaszüneti napon népgyűléseket tartottak Komáromban, Győrött, Sopronban, Alagon és más városokban és falvakban.

A Magyar Tanácsköztársaság állama miközben építette szocialista alkotmányos rendjét, egyben mindjárt a kezdettől fogva az államhatalmi ágak megosztásának fikcióján és a képviselőknek választók előtti függetlensége elvén nyugvó „népképviseletet” féltette. A később elfogadott alkotmánya a hatalom megosztása gondolata maradéktalan elvetésével az *államhatalom egységének elve* alapján jött létre és az államhatalom egyedüli forrásává a munkásosztály vezette dolgozó nép vált. Alaptörvényben rögzítették le azt a

¹² A fokozatosan megszállás alá kerülő déli megyék forradalmi szervezeteitől a kapcsolatot a Kormányzótanácshoz az ún. Délvidéki Direktórium közvetítette. Ennek a Direktóriumnak április 30-án keltezett jelentése beszámol például arról, hogy Lugos központtal a nagyobb ipari telepeken és egyes helyeken megalakultak a munkástanácsok és a tényleges hatalmat is átvették. A jelentés szerint Krassó-Szörény megyében a hatóságok a Tanácsköztársaság rendeleteit betartják és a tanítás az iskolákban ezeknek megfelelő szellemben folyik. Ugyanott háromnyelvű (magyar, német és román) újság jelenik meg „Népakarát” címmel. (H. I. L. 8. oszt. 13. 162. lap.)

tételt, mint az államszervezet felépítésének megdönthetetlen alapelvét, hogy minden hatalom a dolgozóktól származik és csak őket illeti meg. A valóságos népszuverenitás megtestesítője, a Magyar Tanácsköztársaság legfelsőbb államhatalmi szerve a helyi tanácsok csúcán álló képviseleti intézmény: a Tanácsok Országos Gyűlése volt.¹³

A Magyar Tanácsköztársaság állama tanácsi szervezetének valamennyi láncszeme a legalsóktól a legfelsőig az első napoktól kezdve gigantikus méretű munkát fejtett ki a szocialista állam funkcióinak betöltése terén. Rövid idő alatt a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció tekintetében is komoly előrehaladást értek el, bár akkor ez még — a történelmileg szükségszerűen és indokoltan viszonylag jobban előtérben álló többi mellett — nem bontakozhatott ki a maga teljességében.

5. A magyar proletárdiktatúra kikiáltását nagy érdeklődés kísérte külföldön is és *hatalmas visszhangot váltott ki* más országok dolgozói között. A következő napokban egymásután érkeztek az üdvözletek a határon túlról, a különböző szervektől és szakszervezetektől. Elsőként Lenin elvtárs küldött üzenetet a Tanácsköztársaság proklamálását követő napon.¹⁴ Utána jött az éppen tanácskozó OK(b)P VIII. kongresszusának üdvözlése.¹⁵ Egymást követték az üdvözletek más országokból, Ausztriából, Cseh- és Lengyelországból, stb. A varsói és a dabrowai munkástanácsok a Tanácsköztársaság kikiáltásának másnapján küldték el üdvözlüket. Külön foglalkozott a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásával előállott helyzetből folyó kérdésekkel a szomszédos Német—Ausztria Munkástanácsainak Birodalmi Végrehajtó Bizottsága. Nagy lelkesedéssel üdvözölte a fiatal Tanácsköztársaságot a Müncheni Munkástanács ülése és támogatásáról biztosította Nagyberlin Munkás- és Katonatanácsa is. Táviratot küldött a Budapesti Munkás- és Katonatanácsnak a pétervári szakszervezeti tanács, amely szolidaritását fejezte ki a magyar dolgozók iránt. Részletes kommentárokat szentelt a nagy eseménynek a külföldi sajtó is.¹⁶ Eljutott a Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának híre más kontinensek távoli országaiba, és a tudományos szocializmus legkiválóbb művelői nem egyszer utaltak az első magyar munkás-paraszt állam tanulságaira.¹⁷

Napjainkban a szocializmus és eszméi világméretű térhódítása, az akkori nagy kezdeményezés itthoni beteljesülése idején a Magyar Tanácsköztársaság emlékeinek a szocializmusért folyó küzdelem hazai és nemzetközi fegyvertárában mind fontosabb szerep jut. Köztudomású, hogy a marxizmus klasszikusai milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak általában a forradalmi események és különösen a munkásmozgalom teremtette szervezeteknek, s eközben ismételten hangsúlyozták felépítésük formáiból és működésükből leszűrhető *tanulságok tüzetes tanulmányozásának* és a szerzett tapasztalatok *elméleti általánosításának* fontosságát. „Minket nemcsak népünk jelenének és jövőjének, hanem múltjának is minden fontos kérdése érdekel”.¹⁸ Első szocialista forradalmunk eredményei méltán sorolhatók azokhoz a történelmi eseményekhez, amelyeknek következménye, hogy „...ma a világ egyhar-

¹³ Ld.: bővebben szerzőnek A Tanácsok Országos Gyűlése. 1955. c. kandidátusi értekezését.

¹⁴ Népszava. 1919. március 23.

¹⁵ Uo. 1919. március 25.

¹⁶ Így például a prágai Právo Lidu hosszabb cikkben méltatta a magyarországi átalakulást.

¹⁷ Vö. Mao Ce-Tung: Válogatott művei.

¹⁸ G. M. Dimítrov: Válogatott cikkek és beszédek. Szikra, Bp. 1952.

mada szocialista”.¹⁹ Érthető, hogy ma is nemcsak itthon, hanem külföldön ugyancsak — elsősorban a szocialista országok tudományos köreiből — széles érdeklődés nyilvánul meg történelmünk e szakaszának eseményei, s ezen belül a Magyar Tanácsköztársaság államszervezetét, jogrendjét érintő kérdések iránt.²⁰ Az is természetes, hogy mindenekelőtt a magyar szocialista jogtudomány művelőitől várják ezekre a problémákra a feleletet.²¹ Amellett, különösen a múltból gyakran találkozunk a hamis, megtévesztő „értékelésekkel”, vagy az 1919-es alkotások jelentőségének lebecsülésével.²² Akár a hazai, akár a külföldi burzsoá irodalomra azonban elsősorban nem is akkori szocialista állam- és jogrendünk támadó bírálata, hanem a lehető mély elhallgatása a jellemző.²³ Mindennek kedvezőtlen hatásai aligha küszöbölődtek ki ez ideig teljesen, habár történtek már jelentős lépések az első szocialista forradalmunkkal kapcsolatban létesített intézmények problémáinak kutatására és elméleti megvilágítására.

Mégis, mind a meglevő „fehér foltok”, mindpedig a jelentkező jogos igény és ösztönzés ellenére a fennálló teljes adósságot e téren távolról sem törlesztettük mindeddig le. A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és általában a tudományos élet különböző fórumai nyomatékosan hangsúlyozták a Magyar Tanácsköztársaság emlékeinek feltárásával kapcsolatban előttünk álló elvégzendő feladatokat. A kérdés jelentőségét növeli, hogy éppen a szóban forgó haladó nemzeti hagyományaink kimunkálásának és értékelésének *nem pusztán valami elvont eszméi jelentősége van*. Dolgozó népünk egy emberöltő előtti kezdeményezésének és kísérletének, a szocializmus építését szolgáló intézmények létrehozása és megtartása érdekében, önmagában mint ténynek, óriási tudati erőt képző és alakító szerepet lehet betudni. De ez a dolgonak

¹⁹ Ld.: William Z. Foster: A III. Internacionálé. Szikra, Bp. 1956. 28—35. és 221. old.

²⁰ Ld.: Réti László: Beszámoló a Szovjetunióban tett tanulmányútról. Századok, 1954. 4. sz., valamint K. I. Ivanov: Goszudarsztvo i Konsztitucija Vengerszkoj Szovjetszkoj Reszpubliki 1919. g. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo, 1954. 6. sz., továbbá Mario Toscano: Prime Soluzioni Costituzionali Comuniste, G. C. Sanzoni, Firenze (1946).

²¹ Vö.: Névai László: A Magyar Tanácsköztársaság polgári jogi jogalkotása. Jogtudományi Közlöny. 1955. 3. sz. Meg kell állapítani, hogy a külföldhöz képest e téren meglehetősen le vagyunk maradva. A viszonylag sokkal rövidebb ideig fennálló Szlovák Tanácsköztársaságról például már a múlt évben megjelent egy terjedelmes monográfia. Lásd: Martin Vietor: Slovenská sovietska republika. v. r. 1919. Bratislava. 1955. Az is igen jellemző, hogy a Magyar Tanácsköztársaság Alkotmányának teljes szövegét — a korábbi hivatalos kiadványoktól eltekintve — csupán külföldi idegen nyelvű (angol, olasz) gyűjteményes munkák jelentették meg. E tekintetben tökéletesen osztozott Kossuth alkotmánytervezetének sorsában, amely először ugyancsak külföldön és idegen nyelven (francia) jelent meg, hogy később nagysokára helyet kapjon a hazai sajtó hasábjain is. Vö.: Kónyi Manó: Déák Ferenc beszédei. 5. köt.

²² Graham, Malbone W.: New Governments of Central Europe. London, 1924. Ez a forrás nem riadt vissza például az ideiglenes alkotmány „kompromittáló átszövegezésétől”, amennyiben a szocialista rend megteremtésére vonatkozó rendelkezést nem közölte le teljes terjedelmében. Noha a külföldi sajtóorgánumok sem voltak mentesek a tények „megfelelő kozmetikálásától”, mégis gyakran mérsékeltabb hangot ütöttek meg, de soha nem mentek messzebbre, mint hogy legfeljebb rámutattak bizonyos és általuk antidemokratikusnak vélt intézmény (választójogi korlátozás stb.) átmeneti jellegére, de soha nem beszéltek arról, pláne nem emelték ki, hogy minő széleskörű jogokat biztosított az alkotmány a dolgozók nagy tömegeinek.

²³ Némely szerző, amikor például az első szovjet alkotmány (1918-as) hatásáról beszél, teljesen mellőzi a Magyar Tanácsköztársaság Alkotmányának említését. Lásd: Mirkine—Guetzévich: Les Constitutions Européennes (fordítás kéziratban).

csak egyik oldala, mert akkori tanácsaink működésében található a ma számára gyakorlatilag is hasznosítható mozzanatok és értékesíthető tapasztalatokat (eredményeket, intő tanulságokat). A Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeként hatalomra jutott szovjetek mintájára nálunk megalkult munkás-, paraszt- és katonatanácsok ugyanis, mindent összevetve közel két esztendőn át állottak fenn. Ez idő folyamán nemcsak döntő szerepet játszottak hazánk társadalmi-politikai életében, de majdnem egy év leforgása alatt a hatalom tényezői, s ezen belül több hónapon keresztül a valódi népszuverenitás egyedüli letéteményesei voltak.

Elsőrendű feladatunk marad továbbra is, hogy történelmileg helyesen, a tudományos szocializmus szellemében világítsuk meg mindazt, ami a nemzet történelmi múltjában értékes és összekapcsoljuk jelenlegi építő munkánkat a múlt forradalmi hagyományaival. A Magyar Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek maradéktalan feldolgozása és mindenoldalú beható elemzése jogtudományunk változatlan tartozása, a legszebb ajándék népünk és a tudományos szocializmus kincsestára számára.

Pecze Ferenc

A beszámíthatóság és a korlátozott beszámíthatóság kodifikációs kérdései

I. A büntetőjogi kodifikációval foglalkozó irodalmunk érdeklődésének homlokterében büntetési rendszerünk továbbépítésének és ezzel kapcsolatban a büntetőjogi felelősségnek a kérdése áll. Már a kodifikáció kérdéseit felvető első tanulmány tartalmazza azt az elvi megállapítást, hogy a Btá. revíziójánál „a legjelentősebb módosításra a büntetési rendszer vonatkozásában lesz szükség”.¹ A Magyar Tudományos Akadémia 1955. évi Nagygyűlésének keretében elhangzott előadás és a hozzászólások is nagyjából a büntetési rendszer egyes kérdéseivel foglalkoztak és ezen keresztül közvetve, de közvetlenül is érintették a büntetőjogi felelősség kérdését.²

A kodifikáció kérdéseivel foglalkozó magyar büntetőjogi irodalomnak a büntetési rendszer továbbfejlesztését érintő állásfoglalásai a Btá. büntetési rendszerében bennrejlő, de nem teljesen kiépített és a gyakorlatban nem teljesen felkarolt lehetőségek további kidolgozását sürgetik. Ezekből az állásfoglalásokból kitűnően egyre inkább elfogadottá válik az a gondolat, hogy a büntetésnek nemcsak *arányosnak* kell lennie, hanem egyúttal olyan *célszerűen* megválasztott eszköznek is, amelyik a büntetett egyéniségéhez igazodik és a büntetés special preventív céljait maximálisan szolgálni képes.³ A bün-

¹ Cieslár Viktor : Az új büntető törvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése. J. K. 1955. 2. sz. 87. old.

² Vö. Schultheisz Emil : A büntetőjogi kodifikáció elvi kérdései. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1955. VI. köt. 3—4. sz.

³ A Btá-nak a büntetékiszabás elveit rögzítő 50. §-ában az iránymutatás súlypontja a büntetés mértékének arányos megválasztásában áll és az ehhez szükséges mérlegelendő körülmények felsorolásából. Ugyanakkor nincsen tekintettel ez az átfogó, a büntetékiszabás elvét tárgyaló rendelkezés például az 51. §-ban rejlő ama lehetőségre, hogy az enyhítés során a bíróságnak a főbüntetési nem megválasztása is feladatkörébe tartozik. Ugyanígy nincs tekintettel a javító-nevelő munka, a felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés és a fiatalokúakkal szemben büntetést helyettesítő nevelő intézkedések kiszabásának lehetőségére, illetőleg az ezekben foglalt ama elvre, hogy a bírónak feladata lehet a büntetési nem megválasztása is.

tetés individualizációja nem merülhet ki a főbüntetés mértékének arányos kiszabásában, hanem a főbüntetési nem *megválasztásában* is lehetőséget kell teremteni a büntetés egyéniesítéséhez. Többek között ezt a lehetőséget szolgálja a javító-nevelő munkának főbüntetési nemmé való kiépítése, mert itt elsősorban az elkövető egyénisége dönti el a szabadságvesztés mellőzésének és a javító-nevelő munka alkalmazásának célszerűségét. Ugyanilyen egyéniesítési lehetőséget jelent a büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése. Ez önálló, önmagában más intézkedés foganatosítását szükségtelenné tevő olyan rendszabály, amelyik a büntetés céljait adott esetben egymagában is elérni képes. Ugyanilyen lehetőséget teremt a fiatakorúak büntetőjogának egész intézkedési rendszere is.

Büntetési rendszerünk elfogadott alapelve a speciális és generális prevenció egysége. Büntetőjogi kodifikációknak a speciális prevenciót fokozottabban szolgálni képes büntetési rendszer kiépítésének irányában kell haladnia. A szovjet büntetőjogi kodifikációval foglalkozó irodalom több helyen hangsúlyozza az ilyen törekvések létjogosultságát és jelentőségét. M. D. Sargorodszkij például a büntetési nemek differenciálásának gondolatát azért helyesli, mert „a büntetés elnyomó jellege megmarad a szovjet szocialista állam viszonyai között is, emellett azonban rendkívül jelentőssé válnak nevelő jellegű feladatai is: a büntetésnek olyan nevelő ráhatást kell kifejtenie azokra, akik bűncselekményt követtek el, hogy a büntetett a büntetés alkalmazása után többé bűncselekményt el ne kövessen.”⁴ Még élesebben veti fel a speciális prevencióra fokozottabban tekintő büntetési rendszer kérdését V. Sz. Tagyevoszjan, aki azt követeli, hogy „a Szovjetunió büntető-törvénykönyvének a büntetési nemek tekintetében nagyobb választási lehetőséget kell adnia, hogy a bíróságnak lehetősége legyen a többféle büntetési rendszabály közül minden egyes esetben a legcélszerűbbet alkalmazni”.⁵

A speciális prevenciót fokozottabban szolgálni képes büntetési rendszer nem állhat meg a bírói büntetés kiszabás kérdésénél. Gondoskodnia kell a büntetés végrehajtás hatékonyságáról is. Ezt az igényt vetette fel először irodalmunkban S. Németh Lajos a szabadságvesztés végrehajtási formáinak differenciálását sürgető cikkében.⁶

Legáltalánosabb főbüntetési nemünkkel — a szabadságvesztéssel — kapcsolatos törekvések arra mutatnak, hogy a kodifikáció során differenciálni kell a Btk. egységes szabadságvesztés büntetésének végrehajtási formáit és egyúttal gondoskodni kell a büntetés végrehajtás hatékonyságának növeléséről. A büntetés végrehajtás hatékony rendszerének megteremtése a speciális prevenció célját fokozottabban szolgálni képes büntetési rendszer szerves része. E vonatkozásban különösen figyelemreméltó a szovjet büntetőjogászok kodifikációs törekvése. A szabadságvesztés differenciált végrehajtási formáit azért kívánják megteremteni, mert: „a szabadságvesztésnek, mint büntetőjogi büntetésnek hatékonyságát nem csupán és nem is annyira a szabadságvesztés tartama határozza meg, mint inkább az azt foganatosító letartóztatási intézmények élet- és munkarendje és rendszere.”⁷

⁴ A büntetés kérdései a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetében. Cikkgyűjtemény, 1954. 4. sz. 156. old.

⁵ Hozzászólás a Szovjetunió büntetőtörvénykönyve tervezetének kidolgozásához. Cikkgyűjtemény, 1955. 1. sz. 12. old.

⁶ Hozzászólás „Cieslár Viktor: Az új büntetőtörvénykönyv kodifikációjának néhány kérdése” c. tanulmányához. J. K. 1955. 4. sz.

⁷ M. D. Sargorodszkij: i. m. 157. old.

A speciális prevenció hatékonyságát fokozottabban érvényesíteni kívánó törekvések nincsenek összefüggésben a felszabadulást követően büntetőjog-tudományunkban jelentkező olyan álláspontokkal, amelyek a tettes-büntetőjogban látták büntetőjogunk fejlődésének irányát.⁸ A klasszikus büntetőjogi iskola objektivista és dogmatikus felfogását meghaladni törekvő büntetőjogászaink a felszabadulást követően a szociológiai büntetőjogi iskola nézeteihez közeledtek. Elismerték ugyan a szovjet büntetőjog irányadó szerepét büntetőjogunk továbbfejlődése szempontjából, azonban a szovjet büntetőjog tudomány eredményeit felületesen ismerve, a szocialista jog bűncselekmény szemléletét azonosították a szociológiai büntetőjogi iskola „társadalmi” szemléletével. Így például a szovjet büntetőjognak a bűncselekmény társadalomra veszélyességéről vallott felfogását azonosították a szociológiai büntetőjogi iskola „közveszélyesség” fogalmával és a szovjet büntetőjognak a társadalom védelméről szóló tanításaiban valaminő új szociológiai büntetőjogi rendszert láttak.⁹ Az ilyen azonosítási és hasonlítási törekvésekről írta Szabó Imre: „Helytelen lenne a szovjet szocialista büntetőjogban a burzsoá büntetőjog egyes elemeit és intézményeit kutatni és a szovjet büntetőjogban a burzsoá büntetőjoghoz hasonló, de nyilvánvalóan más elvi alapokon nyugvó, más célokat szolgáló büntetőjogi rendszerbe beépített és új funkciókat ellátó intézményeket felfedezni.”¹⁰

A szociológiai büntetőjogi iskola nézeteinek meghaladása — amely nézetekhez való közeledés a klasszikus büntetőjog objektivista szemléletét áttörni akaró haladó törekvések eredményeként állott elő — csak azután következett be, miután a szovjet büntetőjog intézményei és a szovjet büntetőjogtudomány eredményei szélesebb körben és elmélyültebben váltak ismeretessé. Szocialista büntetőjogunk a klasszikus büntetőjogi iskola nézeteit mindenekelőtt a bűncselekményről alkotott felfogásával haladta meg. A bűncselekményt az adott társadalomra, annak uralkodó osztályviszonyaira veszélyes cselekménynek fogja fel, olyan cselekménynek, amely — az emberi tevékenységről általában kialakított dialektikus materialista felfogásnak megfelelően — objektív és szubjektív mozzanatok egysége¹¹ és amely cselekmény elkövetése a büntetőjogi felelősség alapja, kiindulási pontja. A bűncselekménynek ilyen egységként való felfogása az alapja a büntetés céljáról és feladatáról alkotott szocialista büntetőjogi felfogásnak. Ez a felfogás nem tekinti feladatának a megtorlást, a generális prevenció kizárólagosságát, amely a klasszikus büntetőjogi iskola naturalista és objektivista cselekmény felfogásával áll összefüggésben. Ez a fel-

⁸ Erről a kérdésről írja *Schultheisz* Emil: „A büntetőjog fejlődése — és ezt éppen lapunk hasábjain újabban nem egy büntetőjogi íróknak nyomtatékosan hangsúlyozta — a tett büntetőjognak tettes büntetőjoggá leendő átalakulásának irányában halad.” (A jellem figyelembevételére a tettes büntetőjogban.) J. K. 1949. 1. sz. 13. old.

⁹ Vö. Dr. *Gödöny* József: A büntetés a szovjet büntetőjogban. J. K. 1950. 3—4. sz. 81. old.

Jellemző egyébként, hogy ugyanilyen törekvésekről számol be az NDK büntetőjog-tudományának fejlődését elemezve J. *Renneberg*: „Über den Charakter der „soziologischen Strafrechtsschule” als Strafrechtslehre des Imperialismus” c. cikkében (Neue Justiz, 1951. 5. sz.) és Dr. *Karl Polak*: Franz von Liszt und der Zerfall der bürgerlichen Gesetzhlichkeit c. cikkében. (Neue Justiz, 1951. 3. sz.)

¹⁰ A szovjet szocialista büntetőjog alapelvei. J. K. 1950. 11—14. sz. 373. old.

¹¹ Különösen érdekes e tekintetben F. *Poláček* fejtegetése, hogy ti. a klasszikus büntetőjognak a cselekményről alkotott naturalista felfogása (amely a cselekményfolyamatból kirackezti a szubjektív mozzanatosakat) hogyan függött össze a klasszikus kapitalizmus büntetéspolitikájával, majd az ezt felváltó pozitívista iskola szubjektívizáló törekvése „a tettes személyének elválasztása a bűncselekménytől a fehér terror előkészítését jelentette.” (Az eredmény bűnös megvalósítása. Pravny Obzor, 1956. 6. sz.)

fogás nem tekinti a büntetőjog feladatának a cselekménytől független preventív intézkedéseket és a speciális prevenció kizárólagosságát, amely a szociológiai büntetőjogi iskola szubjektívista cselekmény-szemléletével áll összefüggésben. A szocialista büntetőjog a társadalom védelme érdekében a cselekmény és az elkövetőnek a cselekménnyel összefüggő sajátosságait figyelembe vevő arányos büntetés alkalmazását tartja feladatának. A szocialista büntetőjogi felfogás a generális és speciális prevenció egységének elvét dolgozta ki és tette magáévá.

A kodifikáció során jelentkező új törekvések a szocialista büntetőjognak ezeket az elveit és tételeit teszik magukévá, erre építenek. Ezekből kiindulva kívánják a speciális prevenció céljait szolgáló intézmények továbbfejlesztését, a büntetési rendszer differenciálását (a javító-nevelő munka főbüntetéssé tételét, a bírói megrovás bevezetését), a büntetéskiszabás elveinek olyan módosítását, hogy a bíróságnak lehetősége legyen a főbüntetés megválasztására (az általános részben konstituált, a feltételeket pontosan rögzítő párhuzamos büntetési rendszer) és ne csak arányos büntetés kiszabására,¹² és végül a büntetés-végrehajtás hatékonyabbá tételét (a szabadságvesztés végrehajtási formáinak differenciálását, az egyes végrehajtási formák alkalmazási feltételeinek meghatározását és bírói mérlegelés körébe utalását). Büntetési rendszerünk várható alakulásával szorosan összefüggő kérdés a beszámíthatatlanság és a korlátozott beszámíthatóság intézményének új módon történő szabályozása. Az olyan büntetési rendszernek, amelyik a speciális prevenció céljait eddigi jogunknál fokozottabban kívánja szolgálni, a büntetőjogi felelősség sajátos alakulását is figyelembe kell vennie, az elkövetők személyi körülményeire, sajátosságaira több gondot kell fordítania. A büntetési rendszerrel, mint a büntetőjogi felelősség következményeit tárgyaló büntetőjogi anyagrésszel, szorosan összefügg a büntetőjogi felelősség hiányában alkalmazandó gyógyító intézkedések, mint jogkövetkezmények kérdése. Büntetési rendszerünknek nem szabad megállnia a korlátozott beszámíthatóság esetében a büntetőjogi felelősség sajátos alakulásának megállapításával, hanem a jogkövetkezmények meghatározásánál is erre kell figyelemmel lennie. A következőkben a beszámíthatóság, illetőleg beszámíthatatlanság és a korlátozott beszámíthatóság új kodifikációs rendezésének szükségességével foglalkozom.

II. A beszámíthatóság és beszámíthatatlanság intézménye a büntetőjogi felelősség kérdésével függ szorosan össze. Ez az összefüggés kettős irányú. Egyrészt a büntetőjogi felelősségről alkotott általános elképzelések és nézetek meghatározzák a beszámíthatóság, illetőleg beszámíthatatlanság körét, terjedelmét. Másrészt a büntetőjogi felelősségtől alkotott nézetek — melyek a büntetőjog feladatait érintő elképzelésekkel függnek szorosan össze — meghatározzák a beszámíthatatlanság jogkövetkezményeiről alkotott nézetek tartalmát is.

I. Ami a kérdés első oldalát illeti, a Btá.-nak a beszámíthatatlanság eseteit rendező intézkedései revízióra nem szorulnak. Itt csak arról lehet szó, hogy a törvényi rendezés alapjául szolgáló úgynevezett vegyes rendszert következetesen vigyük keresztül. A vegyes rendszer az orvosi-pszichiátriai és jogi-pszichológiai ismérvek összekapcsolásának módszeréből áll. Ma már úgyszólván minden modern kódex ezt a rendszert követi. A Btá. vegyes rendszert követő

¹² *Schultheisz* Emilnek „A büntetés kiszabása” c. könyvében kifejtett álláspontja; hogy „a büntetés csakis akkor válthatja valóra céljait és csak akkor biztosíthatja a szocialista törvényesség érvényesülését, ha *neme* (az én kiemelésem — Sz. A.) és tartama igazodik az elbírálás alá került cselekmény jellegzetességeihez”, a helyes büntetőjogi szemléletet tükrözi.

megoldása nem következetes, ugyanis az orvosi-pszichiátriai kritériumokat is jogászai általánosítással kezeli és jogászilag értékelendő kategóriákká teszi. Így például az elmebetegség nem szerepel az orvosi-pszichiátriai kritériumok között, hanem jogászai értékelés alapján az elmebetegség vagy öntudatzavar kategóriába sorolandó. Ez ellentétes az orvosi klasszifikációval. Az elmebetegség ugyanis nem tudatzavar és nem elmebetegség, hanem a központi idegrendszer más természetű zavara, elégtelen működésének eredménye, fejlődési rendellenesség. A jogászai általánosítás kiküszöbölésével az elmebetegséget önállóan kell felsorolni az orvosi-pszichiátriai okok között.

Ugyanígy az öntudatzavar, mint orvosi-pszichiátriai kritérium is, jogászai értelmezésre szorul. A mai szöveg mellett kétséges, hogy csak a kóros elmeállapotra vonatkozik, vagy más kóros elváltozásoknak, illetőleg külső behatásoknak a tudati tevékenységre gyakorolt hatását kell-e eme fogalomkörbe vonni. Orvosi szempontból az öntudatzavar az „én” tudatának zavarát jelenti és az elmebetegség jellemzője. Nyilvánvaló azonban, hogy a törvény nem akarta az elmebetegséget kétszer orvosi kritériumként felállítani és nem az öntudatzavart — az „én” tudatának zavarát — akarta itt orvosi-pszichiátriai okként felsorolni, hanem csak egyszerűen tudatzavart. Mást fejez tehát ki a törvény öntudatzavar fogalma, mint amit valójában fedni akar. A tudatzavarról és nem öntudatzavarról kíván beszélni.

A Btá. 10. §-ának az orvosi-pszichiátriai kritériumokat felsoroló rendelkezéseit az orvostudomány fogalomrendszerével kell tehát összhangba hozni. A revízióknak nemcsak az orvosi, hanem a jogi kritériumok tekintetében is rendet kell teremtenie. A társadalomra veszélyesség felismerésére való képtelenség mellett a törvény rendelkezése az „akaratnak megfelelő magatartásra való képtelenséget” is megemlíti. A jogi okok felsorolásánál helyes a pszichiátriai-biológiai tényezők tudati és akarati zavarokat előidéző hatásának kiemelése. Az akarati zavarok tekintetében azonban a törvény éppen az ellenkezőjét fejezi ki annak, amit valójában akar. Nem az *akaratlagos* magatartásra való képtelenséget kell ugyanis itt megfogalmazni, hanem éppen ellenkezőleg azt, hogy társadalomra veszélyesség felismerése mellett, az akarati területen jelentkező zavarok miatt képtelen a helyes felismerésnek megfelelően cselekedni. Az adott esetben tehát a magatartás akaratlagos, megfelel az elkövető akaratának, csakhogy ez az akarás szemben áll a társadalomra veszélyességre vonatkozó helyes felismeréssel. Míg a tudati zavar esetében szó sincs a társadalomra veszélyesség felismeréséről, addig az akarati zavaroknál ilyen felismerés van, azonban az elkövető nem képes magatartását, akaratát helyes irányban kialakítani. Az említett hiányosságok kiküszöbölése úgy érhető el, ha az új Btk. az orvosi kritériumok felsorolásánál az orvostudomány fogalomrendszerének megfelelően a következő ismérveket sorolja fel: elmebetegség, elmebetegség, tudatzavar, melyeknek hatásaként az elkövető oly elmeállapotban cselekszik, amelyik egyrészt kizárja a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerését, másrészt a helyes felismerésnek megfelelő magatartást.

Ennek a megoldásnak irányában mozog a lengyel Btk. tervezete is. A lengyel tervezetnek két variánsát ismerjük a fenti kérdés rendezése tekintetében. Az egyik változat így szól: „Nem büntethető, aki cselekményének elkövetésekor szellemi fejletlenség, elmebetegség vagy a szellemi cselekvés egyéb zavarai okából olyan állapotban volt, melyben cselekményének jelentőségét felismerni, vagy a felismeréshez képest cselekedni nem tudott.”¹³ A másik

¹³ A tervezet szövegét Stanislaw Plawsky: A korlátozott beszámíthatóság című, a *Panstvo i pravo*, 1953. évi 12. számban megjelent cikkéből vettem.

változat így szól: „Nem követ el bűncselekményt az, aki a cselekmény elkövetésének idején annak jelentőségét felismerni vagy cselekedetét irányítani szellemi fejletlenség, pszichikai betegség vagy a pszichikai tevékenység más kóros zavara okából nem tudta.”¹⁴

Az általunk javasolt megoldás a tudatzavar kategóriáinak sorába iktatja a más kóros állapotot anélkül, hogy az orvosi fogalomhasználatától eltérne. Más kóros állapot, azaz nem az elmeműködéssel összefüggő megbetegedés ugyanis a beszámítási képességre elsősorban a tudatzavaron keresztül hat, azaz tudatzavarként eredményez felismerési és akarati képtelenséget, ami a más fajta betegség eredménye és nem az elme megbetegedése.

2. A Btá-nak a beszámíthatatlanság köréről, illetőleg a beszámíthatatlanságról szóló rendelkezései — amint láttuk — új elvi alapokon nyugvó revízióra nem szorulnak. Új elvi alapokon nyugvó rendezést igényel azonban a beszámíthatatlanság jogkövetkezményeinek kérdése. A Btá., illetőleg a III. Bn. áttörte a klasszikus büntetőjogi szemléleten nyugvó rendezést. A klasszikus büntetőjog — a büntetőjogi felelősségről vallott nézeteinek áttörése nélkül — nem járulhatott hozzá a beszámíthatatlan egyénekkel szemben alkalmazandó kényszerintézkedésekhez. Ez a felfogás ugyanis a büntethetőséget és egyúttal minden büntetőjogi kényszerintézkedés alkalmazásának feltételét — indeterminista felfogásának megfelelően — a bűnösséget mérlegelni tudó képességhez fűzte. Ma már nem vitatható, hogy a társadalomra veszélyes cselekményeket elkövető beszámíthatatlan személyek bizonyos körével szemben büntetőjogi kényszerintézkedések alkalmazása szükséges és indokolt.

A biztonsági őrizet intézményét jogrendszerünkben meghonosító III. Bn. indokolása utal a büntetőjog tettes-büntetőjoggá való átalakításának szükségességére és az elmebeteg bűnözők kérdésében többek között ez a szemléleti mód töri át a klasszikus büntetőjogi szemléletet egy új intézmény megteremtésével. A tettes büntetőjog, illetőleg a szociológiai büntetőjogi iskola nézeteivel való kapcsolat, érintkezés eredménye, a biztonsági őrizet intézményének meghonosítása. Ez a kapcsolat az új intézmény *biztonsági* jellegén keresztül érintkezik a szociológiai büntetőjogi nézetekkel. Elszakad azonban ezektől tartalmában, osztályfunkcióiban és abban, hogy büntett elkövetéséhez fűzi az alkalmazás feltételeit. A III. Bn. rendezése — minden hiányossága ellenére — az alapkérdésben, a beszámíthatatlan elmebeteg bűnözők kérdésében áttörte a klasszikus büntetőjogi hagyaték merevségét, érzéketlenségét és intézményesen rendelkezett az ilyen bűnözők kezeléséről. Ezzel bevezette büntetőjogunkba a gyógyító intézkedések intézményét.

A gyógyító intézkedés *rendezésének jellege* azonban nem szakadt el a biztonsági gondolattól sem az *alkalmazás feltételeinek*, sem a *végrehajtás rendszerének* meghatározásával. Az alkalmazás feltételeinek a biztonsági gondolaton nyugvó meghatározása a III. Bn. rendszerében nem a közveszélyes állapot megkívánása, hanem *eljárásai biztonsági* szempontok érvényesítése. A törvény megalkotásának intenciójáról írja Schäfer István: „Hivatalos helyeknek a napi sajtóban elhangzott idevágó megnyilatkozásai oda irányozzák a figyelmet,

¹⁴ Ezt a változatot Stanislaw Batavia: Megjegyzések a büntetőtörvénykönyv tervezetében a beszámíthatatlanság és a korlátozott beszámíthatóságra vonatkozó rendelkezésekkel kapcsolatban c. cikkéből vettem. (Nove pravo, 1955. 5. sz.) Batavia helyesen kifogásolja az általa közölt tervezet szövegében a „pszichikai tevékenység más kóros zavara” orvosi kritériumot. Kifejti, hogy az egybeesik az elmebetegséggel. Ehelyett a pszichikai tevékenység feldúltsága vagy egyéb zavara kifejezés használatát javasolja, mely arra utal, hogy ezek a rendellenes folyamatok nem a központi idegrendszer patológikus elváltozásaira vezethetők vissza.

hogy a megtorlás elől menekülni igyekvő büntetett részére alkalmatlan eszközzé tegyék az elmebetegség színlelését.”¹⁵ Ilyen eljárási biztonsági célokat szolgáló jellegét mutatja az alkalmazás feltételeinek olyan meghatározása, mely a közveszélyes állapotot nem követeli meg, hanem minden büntetésre kiterjeszti, aki elmebetegség okából, illetőleg azt színelve menekülhetne a büntetőjogi felelősségrevonás elől. Ugyanilyen eljárási biztonsági jellegét mutatja az is, hogy a biztonsági őrizet tartama minimálisan egy év, amely akkor sem rövidíthető meg, ha a tettes felgyógyul. Az eljárási biztonsági célokat szolgáló rendezést bizonyítja a biztonsági őrizet céljait meghatározó törvényszakasz, amely elsősorban a biztonsági őrizetbe helyezett személy ártalmatlanná tételét írta elő és csak másodsorban a gyógyítást.

A Btá. a biztonsági őrizet intézményét örökölte a III. Bn.-től, azon csak módosításokat eszközölt. Így mindenekelőtt kiküszöbölte az eljárási biztonsági célokat szolgáló rendezés fogyatékosait. Átvette és meghagyta azonban a III. Bn. rendezésének új, haladó és ma is felhasználható alapgondolatát, hogy ti. az elmebeteg bűnözők gyógyításáról intézményesen kell gondoskodni. A rendezés — mai szempontból kifogásolt fogyatékosai — fejlődésünk akkori szakaszában érdemben helyes igazságügyi politikai célt szolgáltak. A körülmények változásával azonban 1950-ben az átfogó törvényi rendezés nem vehette át változatlanul a III. Bn. intézkedéseit. Ezért a Btá. egyrészt az alkalmazás feltételeinek meghatározásakor a közveszélyes állapotot jelölte meg a büntett elkövetése mellett szükséges előfeltételként, másrészt az őrizet tartamát a közveszélyes állapot megszűnéséhez, illetőleg a gyógyuláshoz igazította.

A biztonsági őrizetnek ez a Btá. által módosított formája az új kodifikáció során már nem tartható fenn. A Btá. ugyanis a III. Bn. által létesített intézmény módosításával, tökéletesítésével sem szakadt el a *büntetőjogi biztonság* gondolatától. A beszámíthatatlan elmebeteg bűnözők tekintetében követendő cél nem lehet az ilyen elkövető ártalmatlanná tétele izolálással és őrizet elrendelésével. A társadalom védelmének gondolata nem azonosítható a biztonsági gondolattal. A büntetőjogi büntetések nem követnek minden esetben biztonsági célokat olyan értelemben, hogy a büntetésvégrehajtás önmagában biztosíték volna újabb büntett elkövetésének megakadályozására. A szabadságvesztés mellett pl. a javító-nevelő munka, vagy a pénzbüntetés végrehajtása önmagában nem nyújt biztonsági garanciákat és mégis alkalmas a társadalom védelmére.

Az elmebeteg bűnözőkkel szemben követendő *büntetőjogi cél* a társadalom védelme érdekében azoknak meggyógyítása és nem biztonsági izolálása. A büntetőjognak kétségtelenül nem *feladata* a gyógyítás. Ez orvosi, egészségügyi feladat. A büntetőjognak ha nem is feladata a gyógyítás — mert ezt saját eszközeivel elérni nem tudja — a gyógyítás *elrendelése* azonban igen. A gyógyítás, gyógykezelés formáit a büntetőjog nem határozhatja meg, mert a társadalom védelmét az adott esetben nem a büntetőjogi, biztonsági szabályok, hanem orvosi-egészségügyi szabályok biztosítják. A gyógyítás, gyógykezelés sikerességét a büntetőjogi biztonsági intézkedések mai őrizeti rendszerünkben nem segítik elő, hanem orvosi szakértő körök véleménye szerint is azt inkább hátráltatják. Az elmebetegek modern gyógykezelése ma már nem szükségszerűen és elválaszthatatlanul függ össze az egészségügyi biztonsági elszigeteléssel, hanem éppen ellenkezőleg. A társadalom védelme érdekében a büntetőjog által elrendelt gyógykezelés nem lehet tehát büntetőjogi intézmény, mint ahogy ma az, hanem egyedül és kizárólag orvosi-egészségügyi követelmények-

¹⁵ Dr. Schäfer István : Biztonság vagy gyógyítás. J. K., 1948. július, 219. old.

nek megfelelő gyógyító eljárás. Az egészségügyi intézményekben kezelt elmebetegek is követhetnek el excessusokat, amelyek megakadályozása egészségügyi biztonsági intézkedésekkel elérhető. Többletbiztonságra nincs szükség a büntettet elkövető elmebetegek esetében sem. A biztonsági őrizet intézményét nemcsak a törvényi rendezés jellege, hanem a végrehajtás rendje, a szabadságvesztés végrehajtási rendjében való működtetése teszi elsősorban biztonsági intézménnyé. A végrehajtás rendje ugyanis visszahat a szabályozás jellegére. Ha az elmebeteg büntetésekkel szemben társadalomra veszélyes cselekményük következményévé *gyógykezelés elrendelését* tesszük — és nem konstruálunk gyógyítás céljait is szolgáló őrizetet —, akkor elkerüljük a biztonsági őrizettel összefüggő azt a jogos aggályt, hogy az határozatlan tartalmú elkülönítés. Ez pedig a szocialista büntetőjoggal összeegyeztethetetlen. A beszámíthatatlan személyekkel szemben nincs szükség önálló *gyógyító-büntetőjogi intézményre*, mert a gyógyítást a büntetőjog saját eszközeivel végrehajtani nem tudja. Szükség van azonban rendszeres egészségügyi gyógykezelésre, melynek fogantatbavétele kényszer jellegű és nem függ az elmebeteg belátásától. Ennyiben a gyógykezelés büntetőjogi következmény. Ez a kényszerjelleg összefügg ugyan azzal, hogy a büntetőjog rendeli el, de nem a büntetőjogi felelősséggel összefüggő intézkedés.

Az önálló büntetőjogi gyógyító intézmény (a biztonsági őrizet) azzal a rendelkezéssel, hogy a gyógyítással összefüggő szabadságkorlátozást büntetőjogi (büntetésvégrehajtási) eszközökkel biztosítja, a felelősség hiánya ellenére is valaminő büntetőjogi joghátrányt jelent. Nincs szükség olyan hibrid intézményre, amely büntetőjogi és egészségügyi intézkedések keveréke. A szocialista büntetőjognak a határozott tartalmú joghátrányokról vallott, a személyes szabadság alkotmányos jogát szolgáló garanciális elve feltétlenül szembenáll minden olyan büntetőjogi intézménnyel, amely lényegében határozatlan tartamú intézkedés (az adott esetben a gyógyítás tartamához igazodó), és amelynek sok garanciális értékkel nem bíró korlátja a Bt. 49. §-ában meghatározott 1 év. Ha nem konstruálunk önálló büntetőjogi gyógyító intézményt, egyrészt az egészségügyi szempontok maximális érvényesülésével a gyógyítás és gyógykezelés sikerét mozdítjuk elő — már pedig ez a döntő a társadalom védelme szempontjából —, másrészt csak a gyógykezelés *elrendelését* téve büntetőjogi következménnyé és azt egészségügyi orvosi végrehajtás feladatának tekintve, a határozatlan tartamú büntetőjogi intézkedések jogos vádját kerüljük el.

3. Az eljárási-biztonsági célok mindamellettt figyelmen kívül nem hagyhatók. Az elmebetegség színlelése a büntetőjogi felelősségrevonás alól való menekülés megakadályozása érdekében megfelelő biztonsági rendszabályok érvényesülését kívánja meg. Itt tényleg szükséges a büntetőjogi biztonsági elkülönítés. A cél itt nem a gyógyítás, a gyógykezelés, hanem a büntetőjogi felelősséget esetleg kizáró elmebetegség megállapítása, vagy az elmebetegség hiányának megállapítása. Ez a kérdés nem azonosítható azzal, hogy büntetőjogi biztonsági szempontoknak kell érvényesülniök azokkal szemben, akikről már megállapítottuk, hogy elmebetegségük kizárja a büntetőjogi felelősség megállapítását. Addig, amíg ezt meg nem állapítjuk, szükség van olyan intézményre, amelyik az egészségügyi-orvosi megfigyelés mellett a biztonsági célokra is figyelemmel van. Ez lehet a továbbiakban a biztonsági őrizet, de szabályozása nem az anyagi, hanem inkább az eljárási jog körébe tartozik, mivel olyan kényszerintézkedés, amely megakadályozza a büntetőjogi felelősségrevonás alól való menekülést, az eljárás meghíúsítását és egyúttal szakértői megfigyelést tesz lehetővé.

4. Az elrendelt gyógykezelés (kényszergyógykezelés) formáit orvosi-egészségügyi követelmények határozzák meg. Ezek indokolhatnak zárt intézeti kezelést, de lehetővé tesznek pl. ambuláns kezelést is. A gyógykezelés elrendelése büntetőjogi, bírói feladat, a forma megválasztása azonban már nem. Erre szakértő orvosok testülete hivatott. A gyógykezelés további szükségességét sem büntetőjogi kritériumok alapján kell megállapítani (meghosszabbítani) és nem is büntetőjogi szerveknek, hanem egészségügyi, orvosi szempontok alapján, egészségügyi szerveknek. A gyógykezelés kényszerjellege, illetőleg a gyógykezelés elrendelése, mint büntetőjogi következmény, természetesen feloldandó bírói ítélettel, ha már egészségügyi szempontok szükségtelenné teszik a folytatását. Ez azonban nem konstituáló, hanem deklaráló ítélet volna.

A biztonsági őrizet mai intézményében szereplő közveszélyes állapot csak annyiban értékesíthető, amennyiben a kényszer-gyógykezelésnek zárt intézeti végrehajtását indokolhatja. A gyógykezelés szükségességét nem lehet függővé tenni újabb büntettek elkövetésének valószínűségétől. A gyógyítási kényszer nem függhet attól sem, hogy a betegség gyógyítható-e, nem függhet a gyógykezelés feltétlen eredményt elérő valószínűségétől. Szükséges lehet a gyógyítás, illetőleg gyógykezelés akkor is, ha a gyógyulás nem valószínű *vagy elérhetetlen*. A kényszergyógykezelés feltétele büntetőjogi rendszerünkben tehát egyrészt az elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény, másrészt a gyógyítás szükségessége olyan értelemben, hogy kóros vagy eseti beszámíthatóságot kizáró elmeállapottal van-e dolgunk. Ha nem kóros elmeállapot idézi elő a beszámíthatatlanságot, akkor büntetőjogi felelősség hiányában büntethetőség nincs és a társadalom védelme sem követeli meg a gyógykezelés elrendelését, mert az tárgytalan intézkedés volna.

5. A biztonsági őrizet mai formájának felszámolása szükséges tehát, mert: a) mint büntetőjogi intézmény határozatlan tartamú őrizet, mely összeegyeztethetetlen a szocialista büntetőjogi elvekkel ; b) olyan hibrid intézmény, melyben elsősorban a biztonsági szempontok a dominálók (az elrendelés feltételei, a cél és a végrehajtás rendje).

Az új törvényi rendezés során, ha a beszámíthatatlan elmeállapotot kóros okok idézik elő, büntetőjogi következményként — a büntetőjogi felelősségtől nem függő — gyógykezelés elrendelését kell bevezetni. Ez nem büntetőjogi, hanem kizárólag egészségügyi, orvosi szempontok által vezetett eljárás volna és nem vetné fel a határozatlan tartamú intézkedés kérdését és nem épülne a közveszélyes állapotra. Így a társadalom védelmét nem büntetőjogi biztonsági, hanem egészségügyi, orvosi biztonsági intézkedésekkel szolgálná. A gyógykezelés elrendelése bírói feladat volna és annak feloldása is, alapját azonban nem büntetőjogi, hanem orvosi-egészségügyi követelmények képeznék. Ugyanúgy a gyógykezelés formáinak megválasztása sem bírói, büntetőjogi szervek, hanem egészségügyi szervek feladata lenne.

III. 1. A *korlátozott beszámíthatóság* kérdésében a Btá. rendelkezéseit elvileg új alapon kell revízió alá venni. A revízió követelésének központi kérdése az, hogy a korlátozott beszámíthatóság jogkövetkezményeként nem elég a büntetés mértékének enyhítése, hanem a büntetés céljainak elérését gyógyító-gyógypedagógiai intézkedésekkel kell elősegíteni. A kodifikáció során a revízióra vonatkozó nézetek a következő fejlődést mutatták :

a) A revízió szükségességét felvető első javaslat az enyhébb elbírálást, a korlátlan enyhítést nem tartja alkalmas eszköznek a büntetési cél elérésére. A jogkövetkezmények tekintetében nem a büntetés enyhítésének *korlátlan-sága* volna haladás a régi jogállapothoz képest, hanem újtipusú büntetés, a szabadságvesztéssel egybekötött gyógypedagógiai intézkedések meghonosí-

tása jelentené a kérdés új elvi alapokon való rendezését. A büntetés-végrehajtás különleges intézkedései ebben a tekintetben túlnőnek a börtönügyi keretein és büntető anyagi jogi kérdéssé válnak, amennyiben a büntetési nemek kiegészítését teszik szükségessé. A javaslat csak az oligofrén (gyengeelméjű) személyekkel szemben veti fel a revízió szükségességét.

b) Ezeknek a nézeteknek ellenhatásaként alakult ki egy olyan álláspont, amely szerint elég a büntetés végrehajtási jog keretében rendezni e különleges szabadságvesztés végrehajtását. Ezen álláspont szerint a büntetőjogi felelősség mértékétől eltekintve, a felelősség tartalma változatlan. Elvileg a normális elkövetők jogkövetkezmény-elviselési kötelezettsége vonatkozik a korlátoltan beszámítható elkövetőkre is. Ezt az álláspontot foglalta el többek között Schultheisz Emil is a kodifikáció elvi kérdéseiről szóló előadásában.¹⁶

c) A továbbiak során annak az álláspontnak továbbfejlesztéseként, hogy a korlátoltan beszámítható oligofrén egyénnel szemben különleges szabadságvesztés-büntetés alkalmaztassék és ez az anyagi jogban szabályozott, a felelősség tartalmára kiható rendelkezés legyen — kialakult egy új felfogás. E szerint a korlátolt beszámíthatóság jogkövetkezményei az alapul szolgáló esetek elképzelhető változataira figyelemmel a következők lehetnek : 1. Korlátlan enyhítés (pl. a pszichopátia enyhébb eseteiben), 2. gyógyító munkatherápia munkatáborban (az oligofrén elkövetőkkel szemben) és végül 3. kényszer-gyógykezelés, ha a büntetéselviselési képességre is figyelemmel, az alapul szolgáló kóros elváltozás (pl. elmebetegség) nem zárja ugyan ki a büntetés kiszabását, de a büntetés alkalmazása célszerűtlen lenne. Ebben az utóbbi esetben a korlátolt beszámíthatóság jogkövetkezménye kényszer-gyógykezelés, azaz büntetést helyettesítő intézkedés volna, amely végső soron a büntetőjogi felelősség megállapításának mellőzését is jelentené.

Eszerint az álláspont szerint a korlátolt beszámíthatóság a büntetőjogi felelősséget korlátozó olyan állapot, amely nem büntetés, hanem gyógyító intézkedés elviselésének kötelezettségét jelentené az esetek többségében az elkövetőkre nézve. Büntetőjogunkban a jogkövetkezmények individualizációja, azaz a cél elérésére az adott esetben legalkalmasabb eszköz kiválasztása büntetési rendszerünkben ma sem ismeretlen. A személyes körülmények általában kihatnak a büntetés nemének megválasztására is és nemcsak a relatíve meghatározott törvényi büntetések mértékének egyéniesítését vonják maguk után. Büntetőjogunk elszakadt attól a felfogástól, amely csupán a cselekmény sajátosságait és jellegét tartotta szem előtt. Így az elkövető személyes adottságaihoz is igazodik azoknak az eszközöknek a megválasztásában, amelyek alkalmasak a büntetés céljainak megvalósítására.

d) Ennek az álláspontnak ellenhatásaként végül is olyan vélemény alakult ki, amelyik : 1. elismeri a korlátolt beszámítás különleges jogkövetkezményeket megkívánó jellegét ; 2. ezeket a jogkövetkezményeket a büntetés fogalmi körében és nem az azt helyettesítő intézkedések körében látja kiépíthetőnek, mivel a büntetőjogi felelősség fennáll és annak szükségszerű következménye a büntetés ; 3. ezt a büntetést azonban különleges végrehajtási formában látja megvalósítandónak, amelynek során az alkalmazott gyógyító intézkedések a büntetés-elviselési képességre tekintenek ; 4. a szabadságvesztés-büntetésnek ezt a különleges végrehajtási módját az anyagi jogban kell szabályozni, mivel a végrehajtás különleges módja itt a büntetőjogi felelősség tartalmára hat ki.

2. A várható jogi rendezés alapjául szolgáló elvi megfontolások az ismertett nézetek harcának eredményeként a következők :

¹⁶ Schultheisz Emil i. m. 309. old.

a) A szocialista büntetőjognak a speciális és generális prevenció egységére vonatkozó tételét a Btá. revíziója során a speciális prevenció céljait szolgáló intézmények erősítésével és kiépítésével kell továbbfejleszteni. Ennek során az elkövetők személyi sajátosságait fokozottan figyelembe kell venni a jogkövetkezmények megállapításánál, illetőleg a jogkövetkezményeket a személyes körülményekre figyelemmel úgy kell megállapítani, úgy kell számukat növelni, hogy a büntetés céljai maximálisan megvalósuljanak. A személyes körülmények sajátosságai szolgálják a korlátolt beszámíthatóság intézményének az alapját. Nem a cselekmény sajátosságaira, hanem az elkövető egyéniségének sajátosságaira tekint a korlátolt beszámíthatóság intézménye.

b) A korlátolt beszámítás jogkövetkezménye eddig a büntetés korlátlan enyhítése volt. Ez a következmény azokkal a nézetekkel függött össze, amelyek a büntetés alkalmazásának kérdését egyedül a bűnösségi körülmények alakulására alapozták. A korlátlan enyhítés, illetőleg az enyhítés korlátlan-sága csak annak elismerését jelenti, hogy a korlátolt beszámítási képességgel rendelkező személyeknek a büntetőjogi felelőssége általában enyhébb. Az enyhítés fakultatív szabályozása azonban annak is az elismerése — és ez az enyhítés vonalán szabályozott korlátolt beszámítás egyik belső ellentmondása — hogy az adott esetben csökkent felelősség, illetőleg bűnösség ellenére is el lehet tekinteni az enyhítéstől. Tehát az elvben elismert és csökkent felelősség ellenére a büntetés mértéke, mint a felelősség mércéje elvben a maximum is lehet. Ez az álláspont azonban nyilvánvalóan téves. A korlátolt beszámítás intézményének lényege nem a büntetés enyhítésében vagy annak korlátlan enyhítésében keresendő (tehát nem büntetés-kiszabási kérdés), hanem olyan jogkövetkezmények statuálása, amelyek az elkövető személyi sajátosságaira figyelemmel a büntetés speciál-preventív céljait maximálisan megvalósítani képesek.¹⁷

c) Az alkalmazandó jogkövetkezmény jellegét a korlátolt beszámítás alapjául szolgáló személyi állapotoknak kell meghatározniok. A korlátolt beszámíthatóság megállapítására vezethetnek: az elmebetegség, a gyengeelméjűség és a pszichopátia különböző esetei. Az elmebeteg személy és a gyengeelméjű az adott cselekmény vonatkozásában rendellenes személyisége ellenére is beszámítható. Kóros, rendellenes elváltozás, illetőleg pszichikai fejletlenség jellemző a tettesre általában, ennek ellenére azonban a beszámítási képessége — az adott cselekmény vonatkozásában — fennáll. Ezeket a bűnelkövetőket személyiségük sajátosságai folytán, a büntetésvégrehajtás rendes menetében pozitív irányban befolyásolni nem lehet. Büntetéselviselési képességük csökkent. Ezért a szabadságvesztésnek különleges módon szervezett intézeteire van szükség, ahol munkatherápiás foglalkoztatás az életrend alapja, amelyet támogat, kiegészít a rendszeres egészségügyi gondozás, a rendellenes alkatnak megfelelő eljárással.

d) Fontos annak hangsúlyozása, hogy a korlátolt beszámíthatóság jogintézményének alapjául szolgáló rendellenesen személyi sajátosságok nem

¹⁷ Stanislaw Plawsky: A korlátolt beszámíthatóság c. cikkében az ellenkező álláspontot foglalja el a Lengyel Népköztársaság büntetőtörvénykönyve tervezetének ismertetése, illetőleg kritikája kapcsán: „A korlátolt beszámíthatóság *mint büntetés-kiszabási intézmény* a büntetőtörvénykönyvnek a büntetés kiszabását tárgyaló fejezetében kell, hogy helyt foglaljon.” (Panstwo i Prawo, 1953. 12. sz.) Ezzel az állásponttal szemben helyesen hangsúlyozza Stanislaw Batavia, hogy: „A korlátolt beszámítás problematikája egyáltalában nem korlátozódik a büntetés egyhítésre, hanem ugyanúgy mint a beszámíthatatlanság eseteiben is gyógyító-megelőző eszközök alkalmazását is magában foglalja. A korlátolt beszámíthatóságról szóló rendelkezést a beszámíthatatlanságról szóló rendelkezés után kellett volna elhelyezni...” (Nowe Prawo, 1955. 5. sz.)

képeznek az orvostudomány rendszerében önálló, átmeneti kategóriákat az elmebetegség és a normális állapot között. Nincs ennek a jogintézménynek megfelelő olyan kórtani kategória, amelyik „féleszűként” volna jellemezhető.¹⁸ A korlátolt beszámítás alapjául ugyanazok a körülmények szolgálnak, mint amelyek más irányban a beszámíthatatlanság megállapításához vezetnek.

e) A korlátolt beszámíthatóság jogi intézmény, amelynek lényege a büntetőjogi felelősség problémájával kapcsolatos. A büntetőjogi felelősség alapvető kérdése a beszámíthatóság és a bűnösség. A beszámíthatóság az elkövetőnek az a képessége, amely ahhoz szükséges, hogy cselekményének jelentőségét, jellegét felismerje és magatartását ennek megfelelően irányítsa. A beszámíthatóság az alapja a beszámításnak (imputáció) és a bűnösségnek. A beszámíthatóság nemcsak a bűnösség alapját képezi, hanem az arra való képességet is, hogy az elkövető részéről bűnösség jöjjön létre, vagyis a tudatosság és akarat meghatározott viszonya alakuljon ki a cselekmény vonatkozásában szándékos-ság vagy gondatlanság formájában.

A beszámítási képesség korlátozottsága a bűnösség mértékének csökkenésére vezet, amely két körülmény együttesen a büntetőjogi felelősség mértékét csökkenti. A korlátolt beszámíthatóság esetében csökkent büntetőjogi felelősséggel van dolgunk. A büntetőjogi felelősség mértékének csökkentése a büntetés mértékében realizálódik. Ebből következik, hogy a korlátolt beszámíthatóság létjogosultságának elismerése óta a büntetés csökkenését rendelték el a különböző kódexek. Hogy ez a csökkentés ne ütközzék a törvényi speciális minimumba, ezért korlátlan enyhítés vonalán oldották meg, azaz más, enyhébb büntetési nemre való áttérésre is lehetőséget adtak. Az enyhítés korlátatlansága azóta intézményesített jogkövetkezménye a korlátolt beszámíthatóságnak, amióta a büntetési rendszer relatíve meghatározott típusú lett.

A mi jogi rendezésünk várható iránya azon a felismerésen nyugszik, hogy a korlátozottan beszámítható személyekkel szemben az enyhítés jogkövetkezménye önmagában nem elég.¹⁹ Mivel a büntetőjogi felelősség fennforgásáról van szó, ennek következménye nem lehet más, csak büntetés. A büntetőjog feladata ugyanis a jogkövetkezmények statuálásával nem lehet a gyógyítás. Számolva azonban az elkövetők személyi adottságaival, így különösen a büntetéselviselési képesség ingadozásával, ingatagságával, a korlátolt beszámíthatóság jogkövetkezményeit speciális gyógyító-gyógypedagógiai intézkedésekkel kell kiegészíteni. A büntetés céljának elérését itt támogatják, kiegészítik az egészségügyi intézkedések, de a büntetést nem helyettesítik. Szabadságkorlátozásról van tehát szó a korlátolt beszámíthatóság eseteiben is, amelyet azon-

¹⁸ Dr. Karl Willmans azért nyilatkozik például a korlátolt beszámíthatóság jogintézménye ellen, mert ez nem felel meg a modern orvosi klasszifikációnak (lásd Willmans: Die sogenannte verminderte Zurechnungsfähigkeit... Berlin, 1927.). Ugyanerre nézve lásd Plawsky id. művéből a következőket: „Nyilvánvaló, hogy a tervezetnek ezt a fogalmazását csak akkor lehet elfogadni, ha az elmebetegséget elismer olyan állapotot, amely a szellemileg teljesen egészséges állapot és a nyilvánvaló teljes elmebetegség között van, ha létezik a pathologikus állapotoknak bizonyos kategóriája, amelyet nem lehet valamilyen elmezavar vagy bizonyos fokú, teljes beszámíthatatlanságot okozó fejletlenségnek minősíteni.”

¹⁹ Az enyhítés vonalán való megoldást támadja Stanislaw Batavia a lengyel btk. tervezet kritikája során. „Amint fentebb már mondtuk, az a nézet, amely a korlátolt beszámíthatóság egész problémáját csupán a büntetés rendkívüli enyhítésére vezeti le, teljes félreértésen áll. A tervezet szerkesztése alapvetően hibás, deformálja az egész problémát, mert kiküszöböli annak lehetőségét, hogy a gyógykezelést igénylő bizonyos esetekben kórházba lehessen utalni. Felmerül tehát a szükségessége a csökkent beszámíthatóságról szóló cikkely kiegészítésének olyan megfelelő rendelkezésekkel, amelyek ezt a kérdést helyes módon szabályozzák.” (Nowe Prawo, 1955. 5. sz.)

ban különleges viszonyok között kell végrehajtani. A gyógyító-egészségügyi intézkedéseket önálló jogkövetkezménnyé tenni nem lehet olyan értelemben sem, hogy az megelőzze vagy kövesse a büntetést, mert: a) a büntetőjognak nem feladata gyógyító intézmények kimunkálása; b) ha gyógyítás volna a feladata, akkor annak, mint intézkedésnek, elvben határozatlan időtartamúnak kellene lennie (azaz a gyógyulás időtartamához kellene igazodnia), amely emiatt sem volna a szocialista büntetőjog elveivel összeegyeztethető; c) a korlátozott beszámíthatóságnál a bűncselekmény jogkövetkezménye a büntetőjogi felelősség specialitására figyelemmel sem lehet más, mint büntetés, amelynek során azonban a büntetéselviselési képesség fenntartására, a büntetés céljának megértetésére, annak előmozdítására, hogy a büntetés végrehajtása mint hátrány pozitív befolyással legyen az elkövető jövőbeli magatartására — gyógyító — egészségügyi gondozást kell alkalmazni. Ez az intézkedés a szabadságvesztés *alkotó eleme* és nem esetleges, járulékos része.

Szabó András

Montesquieu nézetei az államról és a jogról

Montesquieu kora és filozófiai gondolatai

Montesquieu a XVIII. század első nagy politikai gondolkodója. Születése arra az időre esik (1688. febr. 18.), amikor az ún. „dicsőséges” angol forradalom a feudális arisztokrácia és a burzsoázia közötti kompromisszummal végződött. Ezzel az évvel zárult le az angol burzsoá forradalom fejlődésének haladó szakasza, melyben a korona és a parlament közötti harc a burzsoá érdekeket képviselő parlament győzelmével fejeződött be. A politikai változás kihatott az angol szellemi élet, elsősorban a filozófia alakulására. Az azelőtt oly bátor hangú angol materialista filozófiai iskola (Bacon és Hobbes) fejlődése megtörik a 1688–89-es események szírtjein. Az angol materialista filozófia, melyet eddig a teológia és a skolasztika elleni kiméletlen harc jellemzett, most engedményt tesz a teológiának (Locke), s ez a fejlődés Berkeley szélsőséges szubjektív idealizmusába torkollik. Montesquieu korában a francia társadalom jórészt megőrizte a rendi tagozódás évszázados kereteit, az elavult és a kor gazdasági szükségleteinek már meg nem felelő társadalmi intézményeket.

Mutatkoznak azonban a bomlás előjelei.¹ A társadalom rendi szervezetének, a hűbéri intézményeknek idejétmúltsága mindinkább nyilvánvalóvá vált. Bár a rendek egészen belül — a papság, főnemesség és hivatali nemesség között — az osztályellentétek rendkívül élesek, előjogaikat a harmadik rend követeléseivel szemben egységesen védelmezik. A polgárság felső vagyonos rétege nincs érdekelve a rendi előjog teljes és radikális eltörlésében, mivel a rendiség bizonyos formái alkalmasak társadalmi helyzetének a kizsákmányoltakkal szembeni biztosítására. A polgárság széles tömegei (kisiparosok, kézművesek) valamint a parasztság a feudális társadalmi és gazdasági rend gyökeres felszámolására törekcszenek. A társadalmi és politikai helyzet, az abszolutizmus gazdasági és katonai kimerültsége a változtatás elkerülhetetlenségének gondolatát ébresztette az emberekben. A változtatások mélységéről és eszközeiről a különböző osztályoknak eltérő felfogása volt.

Montesquieu politikai és jogi nézetei lényegében *kora nagypolgárságának felfogását*

¹ Vö.: E. A. Koszminszkij: A középkor története. Szikra, 1949. 308. old.; J. Kuczynski: A munkásosztály helyzete Franciaországban. Szikra, 1951. 26–40. old.

tükrözik, azonban ennél mégis bátrabb, és főleg *kritikusabb* álláspontot foglal el. Törekvései nemcsak a fejedelem, hanem a tudományos élet bizonyos — a feudális abszolutizmust támogató — köreinek és az egyháznak rosszalását is kiváltották. Nézetei nem szakadnak el az adott történelmi viszonyoktól; — a történelem politikai gyakorlatának általánosítását kapjuk meg műveiben, majd tudományos általánosítás formájában (Törvények szelleme), majd pedig érzéken konkrét, művészi „képekben” (Perzsa levelek). Mint felvilágosult gondolkodónak politikai irányvonalára jellemző, hogy a legboldogabb embernek tartaná magát, ha „... az előjárók ismeretei öregbednének azon dolgokra nézve, amelyeket parancsolniok kell; és hogy az alattvalók új gyönyörködést lelnének az engedelmisségben”.² Az előbbieket alapján Montesquieu valami általános társadalmi felszabadítóként, pártatlannak tűnhetne fel; — művei azonban nagyon is pártosan hatottak, politikai célzatukat annak idején mindenki felismerte. Erre bizonyíték Fleury kardinálisnak a francia akadémiához intézett leirata: „Öfelsége sohasem adhatja beleegyezését a Perzsa levelek írójának akadémiai tagságához; a könyvet ugyan nem olvasta, de megbízható egyének rávilágítottak az abban rejlő méregre.”³

A francia felvilágosodás filozófusainak és politikai gondolkodóinak *világnézete* közöttük Montesquieu-é is, *materialista* volt; ez a materializmus azonban magán viseli a korabeli mechanikai-metafizikai korlátokat. Materialista világnézetét a természettudományok eredményei alakították ki, ezért kutatási módszere empirikus és induktív. Okfejtéseit már nem az előítéletekből, hanem „a dolgok természetéből” veszi.⁴ Ebből leli magyarázatát Montesquieu-nek a tudomány és a teológia különválasztására, a tudományos kutatásból a teológiai szemlélet kiküszöbölésére irányuló törekvése. A vallást nemcsak elméleti alapjaiban, hanem megvalósulási formáiban is támadja. Társadalmi helyzete sok szállal kötötte a nagypolgársághoz: ő maga is polgáriassodó báró volt. A nagypolgárságnak, mint egy feltörekvő osztály vezető rétegének érdeke volt a világ materiális összefüggésének felismerése. Elismeri a világ anyagiságát, annak objektív, a tudattal szemben elsődleges voltát: „a világ mozgása fölött változatlan törvényeknek kell uralkodniok.” A törvények nála objektívek, nem az emberek teremtik, hanem a „dolgok természetéből” folynak; de azokat — bár szoros kapcsolatban a jelenségekkel — metafizikus módon értelmezi.

Megállapítja, hogy az értelmes lények kétféle törvény uralma alatt állanak; egyrészt amelyeket maguk alkottak; másrészt, amelyek tőlük függetlenül keletkeztek. *Négyféle természettörvényt* ismer, melyek közül első a béke természettörvénye; második az a törvény, mely élelemszerzésre, önfenntartásra készíti az embert. Az egymáshoz való közeledés kívánsága a harmadik, végül a társaságban való élés vágya — amit Grotius „appetitus societatis”-nak nevezett — a negyedik természettörvény.⁵ Montesquieu a természettörvény fogalmát itt leszűkíti a társadalmi élet jelenségeinek körére. A béke természettörvénye, mely szemben áll a „bellum omnium contra omnes” Hobbes — adta állapotával, mesterkelt és erőltetett, miként a Hobbes-é is az. A tétel, melynek bizonyítására Montesquieu nem fordít nagy gondot, politikai tendenciát takar, az abszolutista uralkodók rablóhadjáratai és az örökösödési háborúk elleni kiállást, az indokolatlan háborúkkal szembeni állásfoglalást. A második és negyedik természettörvény figyelembe veendő materialista elemeket tartalmaz, az önfenntartás és az ember társadalmi mivoltának kérdését.⁶

Montesquieu az emberen kívüli természetben keresi a kulcsot a világtörténelem megmagyarázásához. Ő tesz először kísérletet arra, hogy a szenvedélyek és vélemények mögött azokon *kívül* keresse a „hajtóerők hajtóerőit”, melyet a földrajzi környezetben

² Montesquieu, Charles: A törvények lelkéről. Magyar fordítás. Pozsony 1833. | t. Előbeszéd. Továbbiakban: A törvények szelleme.

³ Idézve: Montesquieu: Európa egységéről. Bpest, Phoenix 1943. 26. old.

⁴ A törvények szelleme. Előbeszéd. Vö. Fr. Bacon: „Novum Organum”. I. könyv 19.

⁵ A törvények szelleme. I/2.

⁶ A törvények szelleme. VIII/3. Perzsa levelek 95.

jelölt meg. Szerinte egy bizonyos földrajzi környezet az embereknél meghatározott testi és lelki tulajdonságokat hoz létre, mely tulajdonságok bizonyosfajta társadalmi rendszert, törvényeket és intézményeket szükségszerűen vonnak maguk után.⁷ Földrajzi materializmusa előremutató annyiban, hogy filozófiai nézeteinek társadalmi-politikai következményeit levonva támadta a feudális politikai és jogi intézményeket, mint olyanokat, amelyek már nem felelnek meg a földrajzi környezet által meghatározott emberi természetnek. A földrajzi környezet társadalmi fejlődést befolyásoló szerepének marxista értékelése ismeretes, de felfogásának fogyatékoságait már kortársai is felfedték.⁸ Montesquieu meghamisítói földrajzi materializmusát rasszista, majd imperialista geopolitikai elméletek igazolására akarták felhasználni.⁹

Montesquieu *társadalmi és tudományos hatásának* értékelését illetően a politikai irodalomban nem egyértelműen foglalnak állást. Ennek oka közelebről abban keresendő, hogy műveiben haladó gondolatok felváltva követik egymást arisztokratikus, konzervatív nézetekkel. Ezért a politikai tudomány művelői céljaiknak megfelelően hol progresszív-radikális, hol pedig konzervatív-reformer oldalát domborítják ki. Az egyik szélsőséges álláspont például tagadja Montesquieu tanításainak eszmei hatását a francia polgári forradalomra, sőt elszakítja a közte és az 1789-es eszmék között valójában létező eszmei kapcsolatot. A francia forradalom szellemi előkészítését teljesen Rousseau-nak tudja be, s Montesquieu-t a forradalmi eszmék ellenségeként tünteti fel.¹⁰

Tanításainak hatását csak a halála, valamint a forradalom utáni időszakban látja érvényesülni, mely eszmék Schilling szerint közelebb állanak az angolokhoz, mint kora francia társadalmának problémáihoz. Gumplovitz hajlandó ugyan Montesquieu-t a francia forradalom előfutárai közé sorolni, de határozottan tagadja, hogy forradalmár lett volna, erősen hangsúlyozza Montesquieu mérsékelt-konzervatív és „meggyőződéses monarchista” vonását.¹¹ A másik véglet pedig eltúlozza Montesquieu-nek nemcsak objektív hatását, de szubjektív szándékát is, mintha az 1789–93-as években történekeért ő lenne a „felelős”. Az igazság az, hogy a tudomány és az osztályerőviszonyok akkori fejlettségének megfelelően a társadalmi változást csak evolúciós formában foghatta fel. Az *elavult társadalmi intézmények lebontásában igenlő álláspontot fogad el*, de a célt megvalósító eszközök tekintetében rendkívül mérsékelt és óvatos. A számánál fogva viszonylag még gyöngye francia burzsoázia nézeteit fejezi ki azokban a gondolataiban is, amelyek szerint „a törvényszerzőnek mérsékelt lelkűnek” kell lennie. A politikát pedig olyan „tompá ráspoly”-hoz hasonlítja, mely szüntelenül emészt és csendesen éri el azt, amire irányul.¹² Nézetei arról tanúskodnak, hogy a forradalommal szemben inkább a mérsékelt reformok híve — a feudális társadalomnak a kapitalista társadalomba való átmenetét „békés úton” képzei el: az állapotok megváltoztatását nem „alulról”, a néptől jövő kezdeményezéssel, hanem „felülről” az uralkodó felvilágosításával kívánja kieszközölni. Ezért maradt hű az alkotmányos monarchiához, mert még nem akarhatta a köztársaságot.¹³ Csak amikor a XVIII. század közepének francia társadalmában a termelőerők és termelési viszonyok ellentmondása az abszolutizmus osztályerői és a néptömegek közötti szélsőséges ellentétre vezetett — vált éretté a helyzet arra, hogy Rousseau Montesquieu-nek mérsékelt-reformista politikáját, forradalmi-köztársasági követelésekkel helyettesíthesse. Az őt követő felvilágosult filozófusok (Holbach, Helvetius, Diderot és D’Alambert, valamint Rousseau) radikalizmusa az elmélet és gya-

⁷ A törvények szelleme. I/3., XIV/2., ld. még XIV/10.

⁸ Plechanov: Adalékok a materializmus történetéhez. Szikra, 1951. 169. old. Holbach: Soziales System. Leipzig, 1898. III. rész. 5. old.

⁹ J. N. Szejmjonov: A fasiszta geopolitika az amerikai imperializmus szolgálatában. Szikra, 1953. 66–77. old.

¹⁰ Kurt Schilling: Geschichte der Staats und Rechtsphilosophie. Berlin. 1927. 159. old.

¹¹ Ld.: Gumplovicz: Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck. 1905. III. köt., 236. old.

¹² A törvények szelleme. XXIX/1. és XIV/13.

¹³ Ld.: Kuczinszky: i. m. 40. old.

korlat terén csak kifejezései annak a ténynek, hogy a XVIII. század második felére az osztályerőviszonyok döntő mértékben a polgárság javára tolódtak el.

Hangsúlyozni kell itt azt is, hogy Montesquieu-t nézetei formálásában erősen befolyásolták az angol polgári forradalom tapasztalatai, valamint egy esetleges parasztforradalomtól való félelem.¹⁴ Nem kétséges: Montesquieu nézetei a francia társadalom osztályerőviszonyaira vannak szabva. Mint történésznek azonban nem kerülte el a figyelmét, hogy forradalmak voltak és bekövetkezésük lehetséges. Ezért végérvényesen *nem tagad minden forradalmat*, sőt erkölcsileg helyesli annak egy bizonyos fajtáját: „... azon lázadás, amelyet a szabadság szül, nem egyéb, mint a szabadságnak megerősítése.”¹⁵ Politikai nézeteinek, a már elavult politikai és jogi intézmények és a vallási türelmetlenség bírálatának a maga idejében volt olyan „forradalmi” hatásuk, mint az említett felvilágosult gondolkodók közel negyed évszázaddal később megjelent munkáinak. Az ő idejében kellett olyan bátor kiállás a későbbi évtizedekhez mérten még „liberális” és „mérsékelt” nézeteinek hirdetéséhez, mint a „Társadalmi Szerződés”, vagy „A természet rendszere” megírásához. Ha nem is oldotta meg, de fölvetette és a maga osztályálláspontjának megfelelően választ igyekezett adni korának valamennyi társadalmi problémájára. Politikai és jogi nézetei gyakorlatilag olyan „emelőrúd” szerepét játszották, amelyek Európa-szerte megingatták a feudalizmus eszmei és anyagi pilléreit:

Montesquieu az államról

Az állam lényegére, eredetére és céljaira vonatkozó nézetei az általános bölcséleti kérdésekkel együtt filozófiai alapon, de rendszertelenül nyernek kifejtést. Filozófiai nézetei materialista elemeinek felhasználása révén ő az első Franciaországban, aki az állam- és jogtudományt döntő mértékben materialista filozófiai alapra igyekezett helyezni. Ezáltal megkezdődik az *állam- és jogtudomány felszabadulása a vallás és a teológia gyámsága alól*, aminek jelentőségét a burzsoá tudomány is pozitívumként volt kénytelen értékelni.¹⁶ Műfajbeli tisztaságot nála hiába keresünk, a Perzsa levelek-en kívül; — fogalmazása és fogalom-meghatározásai jogászai szempontból sem kifogástalanok. A múlt, valamint saját korának államát és jogát érintő kritikájában, az állam és jog alapelveiről alkotott nézeteiben is az uralomra törekvő polgárság felső rétegének érdekei öltenek ideológiai formát. Felfogása szerint az állam a „közhason”, a „közjó” érdekében létrejött társulás. A trogloditákról szóló — minden történeti hűséget nélkülöző — tanítómeséjében magyarázza meg, mi a társadalom és az állam célja, s e célok megvalósítása érdekében milyen kötelességek hárulnak az egyénre. „Az ember mindig a közérdekben találja meg legjobban a maga érdekeit is; aki kiválik a közösségből, vesztére teszi; aki mások iránt igazságos, magával szemben gyakorol szeretetet.”¹⁷ Érdekes, hogy ezen a helyen a közösségi-társadalmi együttélés egyértelmű a társadalomnak állami keretek közötti életével. Közvetlenül Arisztotelész hatása alatt alakul ki ez az álláspontja, kinél az állam, mint a „létfenntartás” eszköze, az ember pedig a „természettől fogva állami életre hivatott élő lény”-ként jelenik meg. Ugyanakkor mind a Perzsa levelek-, mind pedig A törvények szelleméből kitűnik, hogy a természetes állapotban élő emberek tulajdonképpen nem is alkotnak társadalmat, mivel „természeti függetlenségük” nem biztosítja személyes szabadságukat, a közös birtoklás pedig a birtok megtartását. A polgári törvények (állami törvények) alatti társulással a személyes szabadságot és a vagyonbiztonságot szerezték meg. A „közjó”-ról alkotott felfogása tipikusan burzsoá-individuális szemléletet, a nübéri abszolutizmus személy- és vagyonbizonytalanságával

¹⁴ A törvények szelleme. Előbeszéd.

¹⁵ A törvények szelleme. XIX/27. Vö. Perzsa levelek. 104. l.

¹⁶ *Gumplovicz* ezt a skolasztikától és természetjogtól az államkutatás „természettudományos” irányzata felé megtett lépésként értékeli, amely bizonyos fokú „naturalizmussal” és „historizmussal” együtt jelentkezik. I. m. 245. old.

¹⁷ Perzsa levelek. 12.

szemben a személyiség és a magántulajdon védelmét fejezi ki.¹⁸ A társadalmi szerződés rendszeres, átfogó tudományos kifejtésével nála — mint Hobbes- vagy Rousseau-nál — nem találkozunk, de az abból levonható haladó következtetésekkel igen. Így például a fejedelem függ a néptől, annak javát hivatott szolgálni, hatalmától a nép által megfosztható. Nem ír azonban arról, hogy ilyen szerződést valóban kötöttek volna, pedig politikai és jogi következtetései végső soron mind valamilyen hallgatólagos társadalmi szerződés hipotézisére vannak felépítve.¹⁹ A fejedelem és a nép közötti viszony bizonyos fokú patriarchális, emocionális elemekkel színeződik. A problémának ez az elvilágiasodott szemlélete, mely szerint az uralkodó a túlvilági lények helyett a népnek tartozik felelősséggel — még ha miniszterein keresztül is —, jelentős haladás a hűbéri abszolutizmust katolikus-természetjogi alapon igazoló Bossuet-hez képest. Az állam keletkezésének és céljainak feudális-katolikus, vagy protestáns-teológiai felfogásával szemben tagadja az államnak az egyházzal szembeni alárendeltségét. A rómaiak és a görögök történetének tanulmányozása során arra a következtetésre jut, hogy a vallás mindenkor az állam politikájának van elsősorban alárendelve, nem pedig fordítva. Ennek az alárendelésnek a célját abban látja, hogy a semmitől sem féltő népbe „beléleheljék az istenek félelmét, és e félelmét arra használják, hogy azáltal őket szeszélyűk szerint vezessék.”²⁰ Mivel Montesquieu az akkori francia nagypolgárság reprezentánsaként a feudális állami rendet nem felforgatni, vagy megdönteni akarta, ezért az állam és a vallás, valamint az egyház viszonyának rendezésében sem kereste a radikális megoldásokat, mert „... minden vallásban vannak a társadalomra nézve hasznos parancsolatok... , egy sincs közöttük, amelyik ne parancsolna engedelmességet és ne hirdetne hódolatot”.²¹

Államelméleti nézetei közül haladó lépésként értékelendő a népszuverenitásra vonatkozó gondolatai, melyek egyrészt az *ellenállási jogról*, másrészt a *népképviselőt elvéről* szóló tanításaiiban jelentkeznek. A társadalmi szerződésben a nép alapvető jogait az uralkodóval szemben továbbra is fenntartja, melynél fogva a nép az uralkodó fölött áll. Helyesli az angol nép cselekedetét, mely bátor volt kijelenteni és annak a gyakorlatban érvényt is szerezni, hogy „az uralkodó részéről felségsértés, ha alattvalói ellen hadakozik”.²² Tanításainak haladó és tudományos értéke csak az elődökkel, valamint a kortársakkal való összehasonlításnál domborodik ki igazán. Hobbes az abszolút monarchia hatalmának ideológiai megalapozásában a népnek az ellenállási jogtól való teljes megfosztásáig megy el, tisztán egy magánjogi szerződés konstrukciója alapján.²³ Bossuet szerint a fejedelmi teljhatalomnak csak az „istenfélelem” lehet a korlátja. Mindkettőnél a hatalom iránti tisztelet apoteozisát találjuk, majd világi, majd teológiai formában.

A nép szuverenitásáról, felkeléshez való jogáról, valamint a népképviselői rendszerről adott fejtegetései mögött az *emberi szabadság szenvedélyes szeretete*, a gyűlöletes önkényuralom korlátozásának követelése húzódik meg. Az egyén szabadságának alkotmányos biztosítása érdekében szükségesnek tartja, hogy a törvényhozó hatalmat a nép összessége gyakorolja. Mivel ez nagy országokban lehetetlen, a népnek „képviselő által kell azt tenni, amit önmaga által nem tehet”. Mivel a nép nem alkalmas arra, hogy „az ország dolgairól tanácskozzon”, ezért a nép kormányzási jogát csak a képviselőválasztásra kívánja kiterjeszteni. Amit Montesquieu elképzelt, az nem volt valódi népképviselő, mivel a nemesség számára vagyonuk arányának megfelelő hatáskörrel külön kamarát kíván felállítani, „a nép végzéseinek meggátolására”, különben „ha összezavartatnának a néppel, s ha csak olyan szavuk volna, mint a többieknek, a közszabadság reájuk nézve

¹⁸ A törvények szelleme. XIV./15.

¹⁹ Uo. XIV./15., V. 8. 105. Perzsa levél.

²⁰ Montesquieu: A rómaiak nagysága és hanyatlásának okai c. munkából. Értekezések a rómaiak politikájáról a vallásban. Magyarul: Pados János. Pest, 1856. 257–258. old.

²¹ Perzsa levelek. 86. l.

²² Uo. 105. levél.

²³ Thomas Hobbes: Leviathan. II. rész, 18. fejezet.

rabszolgaság lenne.”²⁴ Ezzel indokolja a nemesség kiváltságos helyzetét az állam irányításában, ezért szükséges a törvényhozó szerv második kamarájának a felállítása, mert közvetíti a hatalmat a néptől a fejedelem felé, egyben mind a fejedelem, mind pedig a nép irányában a hatalom mérséklését biztosítja. Arisztokratikus és antidemokratikus elemeket mutat föl képviseleti rendszere abban is, hogy a nemeseket nem a népből választott „közönséges törvényszék” elé, hanem a törvényhozásnak „egy nemességből álló, felekezete” elé tartja helyenvalónak idézni. Az említett példák mutatják, hogy osztályának adottságai még sok vonatkozásban húzzák vissza a feudalizmus felé, bár Montesquieu politikai és jogi nézeteinek profilját alapvetően nem ezek a visszahúzó erők határozzák meg.

Széles területet és korokat átfogó történelmi ismeretei lehetővé tették számára, hogy a történetileg kialakult és az ő korában is létező államokat osztályozza. Az egyes állami és jogi intézmények történeti fejlődésének egybevetésével szerzett ismeretek rendszerezése alapján az összehasonlító állam- és jogtudomány egyik korai művelőjének tekinthetjük. A legjobb kormányzatnak azt tartja, amely a legkisebb áron jut el oeljához, amelyik „a természetünknek és hajlamainknak legmegfelelőbb módon vezeti az embereket”.²⁵ Politikai megfontolások miatt a köztársasági és monarchikus kormányzat mellett, kellően meg nem indokoltan, egy harmadik típust is teremt, a despotikus formát. Kortársai, de ezeket követően mások is ennek okát abban látják, hogy így a despotikus forma palástja alatt lehetővé vált számára XIV. és XV. Lajos egyeduralkodó rendszerének kíméletlen bírálata. Mind a Perzsa levelek-ben, mind pedig A törvények szellemé-ben (főleg annak első 10 könyvében) úgy tűnik, mintha Montesquieu állam-eszméje a köztársaság lenne. Valójában a köztársaság az ő számára csak utópikus állam-eszme, amely csak kis népeknél valósulhat meg. A kis népeknél meg lehet valósítani a közvetlen demokráciát, mint például Athénben, Spártában, vagy a kezdeti Rómában. Felfogását a köztársaság vizsgálatánál erősen befolyásolja Arisztotelész, de nem kisebb mértékben Locke műve a kormányzásról.²⁶

A politikai irodalomban Montesquieu-t főleg az államhatalmi ágak megosztásáról szóló elmélete révén tartják nyilván. A burzsoá irodalom a hatalom elkülönítése elvének alkalmazását az egyéni és politikai szabadság „legfőbb biztosítékaként” tünteti föl; — kiragadva Montesquieu elméletét történelmi összefüggéseiből, jelentőségét eltúlozta, jórészt formálissá tette. Akadnak közöttük, akik minden eredetiséget megtagadnak Montesquieu-től, mintha az angol törvényhozás és államélet példáját „szolgáian” követte és művébe „beépítette” volna. Mások, így Gumplovicz és Schilling, valamint Mohl kénytelenek elismerni, hogy bár Locke-nak az angol alkotmányos élet alapján felállított alapelveiből indul ki, mégis „másként” és „szisztematikusabban” ragadja meg a problémát, miáltal túlhaladja Locke-ot. Rocholl pedig a rendiség védelmezőjeként, mint a régi rendi előjogok harcosát állítja elének Montesquieu-t, kinek elmélete csupán „a rendi szabadság” (ständische Freiheit) védelmét szolgálja.²⁷ Mindezek ellenére, ha elméletét a maga teljességében nem is, de egyes tételeiben kétségtelenül megvalósította az alkotmányok egész sora. Mint Schvarcz Gyula mondja: „Egy egész évszázadon át ő volt a népek tanítómestere az alkotmányozásban.”²⁸

Az államhatalmi ágak megosztásának gondolata nem új az államtudományok tör-

²⁴ A törvények szelleme. XI./6.

²⁵ Perzsa levelek. 81. l.

²⁶ A törvények szelleme. VI./7. Vö. Rousseau: Társadalmi szerződés. III./3–4. fejezetekkel, melyekben Montesquieu nézetét Rousseau is magáévá teszi.

²⁷ Berolzheimer: System der Rechts- und Wirtschafts-philosophie. II. München 1905. 165. old. Gumplovicz: i. m. 236. old., K. Schilling: i. m. 160. old., R. Mohl: Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. 1855. I. köt. 272. old., Rocholl: Philosophie der Geschichte. Göttingen 1878. 59. old. Vö. Paul Janet: A politikai tudomány története. Bp. 1892. III. 74. és 77. lapok. Janet úgy törekszik beállítani Montesquieut, mintha a francia monarchiának a zsarnoki abszolutizmusba való átféjlődését akarta volna megakadályozni, holott a Fronde bukása óta az befejezett tény volt.

²⁸ Schvarcz Gyula: Montesquieu elmélete a monarchiai államformáról. Értekezések a Társadalmi Tudományok Köréből, 1885. (VIII.) 48. old., vö. Gumplovicz: i. m. 245. old., R. Mohl: i. m. I. köt. 9. old. és 275. old.

ténetében. Arisztotelész a hatalmak elkülönítésének elvét mint az állami mechanizmus zavartalan működését szolgáló politikai-technikai alapelvet tünteti föl elvont logikai kategóriák formájában. A XVI. századtól kezdve ezt az elvet a világi hatalom korlátozására, vagy éppen a hatalom teljességének alátámasztására hívták segítségül Münzertől kezdve az összes protestáns, katolikus és világi bölcselőn keresztül egészen Montesquieu-ig. A probléma történetében öt időben megelőző Locke-hoz viszonyítva Montesquieu-nél sajátosan új hatalmi ág jelenik meg a bírói szervezetben, amiről Lockenál nem esik szó. Ami *új és előremutató* a hatalmak elkülönítésének elméletében, az az elmélet akkori és jelenlegi politikai funkciójában, osztálytartalmában, de főleg a törvényesség követelésével való összekapcsolásában jelentkezik. Az államhatalmi ágak megosztásának elve a korabeli francia nagypolgárság megegyezésre törekvő politikájának kifejezése az államjog területén, amellyel egyrészt a népek — ezen belül elsősorban a polgárságnak — az államhatalom gyakorlásában való részesedését igyekszik ideológiailag megalapozni. Ezért a törvényhozó hatalomban a nép egészének részvételét hangsúlyoztatja, miáltal a sajátos burzsoá osztályérdekeket általános társadalmi érdeként — osztályát pedig a társadalom általános képviselőjeként tünteti föl.²⁹ A feudális jogbizonytalanság közepette a hatalmak elkülönítése jelentős lépés a törvényesség megteremtése felé, aminek legfontosabb eszköze a különféle *állami szervek hatáskörének törvényi elhatárolása* volt, nem pedig a köztük fennálló „egyensúlyi” helyzet. Elmélete nem tekinthető valaminő csálhatatlan „örök igazságnak” a kormányzásban, amely önmagában, mindenkor és mindenütt az egyéni és politikai szabadság „legfőbb garanciája” lehet. Az államhatalmi ágak közötti egyensúlyi helyzet nem bármikor teremthető meg. Feltétele az adott osztályerőviszonyoktól, a „tényleges mozgalmatól” függ. Marx az Annenkovhoz címzett egyik levelében írja: „... a XVIII. században egész csomó középszerű elme azon fáradozott, hogy megtalálja az igazi formulát, amelynek segítségével a társadalmi rendek, a nemesség, a király, a parlamentek stb. egymással egyensúlyba hozhatók, másnap pedig nem volt már sem király, sem parlament, sem nemesség.”³⁰

Ez elvnek korlátolt érvényességét már fiatalkori munkájában ő maga is rendkívül reálisan látta és hangsúlyozta.³¹ A hatalomra került burzsoázia politikai uralmának kezdetén sem valósította meg Montesquieu elméletét annak teljességében, mert azok a viszonyok, melyek ezt az elméletet szülték, 1789 után már jelentős mértékben megváltoztak. Marx szavaival: „... ezt éppen úgy, mint más szent és csálhatatlan elvet, csak olyan mértékben alkalmazzák, amennyiben a fennálló viszonyoknak megfelelt.”³² Az államhatalmi ágak montesquieu-i elvének többé-kevésbé megfelelően megszervezett burzsoá államokban a dolgozó tömegek, de főleg az ipari proletariátus számára szélesebb lehetőség nyílt a tőkés kizsákmányolás elleni harcra. Azok az állami intézmények, amelyekben a burzsoázia a maga uralmát megszervezte, olyan eszközöket nyújtottak a munkásosztály számára, amelyek birtokában a burzsoázia ellen felvehette a harcot. Így a parlamenti képviselőlet arra használta föl, hogy a burzsoá pártokat nyílt színvallásra kényszerítse, ezáltal azokat a nép előtt leleplezze és a néptömegeket a burzsoá pártok politikai befolyása alól kivonja.³³ A XIX. század második felétől kezdve az imperialista burzsoázia megtagadja, használhatatlannak tartja, vagy eredeti értelmétől kiforgatja a montesquieu-i eszméket. A néptömegeknek a parlamentben való egyre növekvő befolyása megakadályozása érdekében korlátozza a parlament jogait és kibővíti a végrehajtó hatalom hatáskörét. A fasiszta burzsoázia pedig felszámolja azokat az állami és

²⁹ Marx — Engels: A német ideológia. Budapest, 1952. 16. old., 30 — 31. old.

³⁰ Marx — Engels: Válogatott levelek. Budapest, 1950. 38. old.

³¹ Perzsa levelek. 103. „A hatalmat sohasem lehet egyenlően megosztani uralkodó meg a nép között... előnyben többnyire az uralkodó van, mert ő áll a hadsereg élén.”

³² M. A. Arszanov: Állam- és jogelmélet. Egyetemi Tankönyv. Budapest, 1951. 87. old.

³³ Vö. Marx — Engels: Válogatott Művek. I. köt. 106 — 107. old. Osztályharcok Franciaországban. Engels bevezetése.

ogi intézményeket, az ún. „garanciákat”, amelyekben a nép befolyása megnehezíti a burzsoázia szűk körének osztatlan, önkényes uralmát, mely intézményeken keresztül a munkásosztály által vezetett széles néptömegek egységfrontja megakadályozhatja a nyílt diktatúrára való áttérést. Ezért Montesquieu-nek az államhatalmi ágak megosztásáról, valamint az állami szervek működésének törvényes alapra való helyezéséről vallott nézetei a törvényességért vívott harcban jelentős fegyverül szolgálnak ma is a fasiszta diktatúra bevezetésének leleplezésére és megakadályozására.³⁴

A jogelmélet kérdései Montesquieu-nél

Miként filozófiai és politikai nézeteit, úgy a jogra és a jogtudományra vonatkozó gondolatait is szétszórta, rendszertelenül fejti ki. Jogszemlélete *természetjogi elvekkel átitatott*, amely már nem a hűbéri katolikus természetjogból táplálkozik, hanem annak *e világi forrásai vannak*. Megtalálható nála a természetjog és a pozitív jog közötti különbségtétel, azonban a kettő közötti viszony tisztázását mellőzi. Rendkívül értékes a tételes törvényeket illető alapfelfogása, mely szerint azok nem a törvényhozó „ötletének” eredményei, hanem a társadalmi, történeti és éghajlati viszonyok termékei. A tételesjog materialista szemlélete nem zárja ki azt, hogy Montesquieu-t a természetjog észjogi irányzatához soroljuk annál az oknál fogva, hogy az értelemnek és az észnek megkülönböztetett helyet biztosít az állami és jogi intézmények alkotásánál. Az emberi értelemnek megfelelő törvények alkotásának követelése, valamint e törvényeknek az objektív viszonyokkal összhangban való alkalmazása alapján véve pozitív törekvés Montesquieu-nél. Ennek értéke elsősorban nem a tudomány fejlődésében, hanem gyakorlati-politikai hatásaiban domborodott ki, mert ezen az alapon állva bírálta az emberi észnek, az ember természetének meg nem felelő feudális társadalmi intézményeket, miáltal öntudatlanul is a feudális jogi felépítmény a feudalizmus méhében kialakult és megerősödött tőkés termelési viszonyoknak megfelelő átalakulását segítette elő. Az objektív és a jogi törvények közötti alapján véve helyes viszonyt, közelebbről a jogi törvény visszahatását, természeti és társadalmi határait felvilágosult kortársaihoz hasonlóan voluntarista módon eltúlozza. Mivel ő is mindent a törvényhozótól, illetve a törvények megváltoztatásától vár, túlértékeli az akkori törvényalkotás lehetőségeit. Azonban a bajok, melyeket orvosolni akart, ezen a módon már nem voltak gyógyíthatók. A törvényalkotás számára javasolja, hogy a törvényeknek meg kell felelniök általában az emberi értelemnek: illeszkedjen népének sajátosságaihoz, a megalakítandó, vagy meglevő kormányzat természetéhez és alapelveihez. Legyen tekintettel az ország természetes alkatára: a hideg, forró, vagy mérsékelt éghajlatra, a föld fekvésére és tulajdonságaira. Feleljen meg a szabadság ama fokának, melyet az alkotmány lehetővé tesz: vegye figyelembe a népek vallását, erkölcsét és lélekszámát. A törvények legyenek egymással valamint indítékaikkal és az általuk érintett dolgok rendjével összhangban.³⁵

Az utóbbi gondolat a *jog rendszerének logikai egységét* érinti: a jogrendszer ne tűnjön el — a mai nyelven szólva — logikai ellentmondásokat, ami a törvénytelenységnek, valamint az állami szervek visszaéléseinek teremti meg a melegágyát. Az alsófokú alárendelt szervek pedig csak az alkotmányszabta keretek között alkothassanak jogszabályt, az általuk kibocsátott „törvények” nem lehetnek az alkotmány-biztosította szabadságjogok eltiprói. Tartalmazza továbbá azt a helyes követelményt is, amely

³⁴ Vö. O. E. Polenc: Az erős végrehajtóhatalom mai burzsoá „elméleteinek” reakciós lényege. Szovjetjogi cikkgyűjtemény. 1954. 591. old.

Vö. *Szavjetin* beszéde a Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. kongresszusán, valamint *Marx*: Osztályharcok Franciaországban c. munkájához írott bevezetést.

³⁵ A törvények szelleme. I./3.

főleg a jogtudomány számára jelentős, hogy a jog rendszertan tagozódásának a „dolgok rendjét”, az általa szabályozott életviszonyok rendjét kell tükröznie.

A *jog négy ágazatát* ismeri: a népek kölcsönös viszonyát szabályozó *nemzetközi jogot*, a kormányok és kormányzottak, valamint a polgárok egymásközi viszonyát rendező *közjogot*, illetve *polgári jogot*, végül a *büntetőjogot*. Nemzetközi jogi felfogása altruista gondolatokkal van átszőve. A nemzetközi jogra fontos és rendkívül megtisztelő feladatot ruház: szilárd optimizmussal bízik abban, hogy a tudomány eredményeit a nemzetközi jog segítségével az összemberi haladás közös forrásává lehet tenni. Fölveti a háború jellegének kérdését is, bizonyos fokig hatalmi, de ugyanakkor elégtelen ismervekkel próbál különböztetni az igazságos és az igazságtalan háború között. Az igazságos háború viseléséhez való jogot a nép vagy nemzet önfenntartási jogaként analógia útján vezeti le az egyén önvédelmi jogából. A háború korlátozására irányuló törekvésében az abszolutizmussal szembenálló polgári ellenzék békevágya jut kifejezésre. A nemzetek közötti békeszerződés is csak akkor igazságos, ha mindkét nép fennmaradását biztosítja, különben a pusztulásra ítélt nép „joggal kereshet menedéket a háborúban”.³⁶

Nemcsak a jogról fejti ki nézeteit, de a *jogtudományról és annak művelőiről* is. A jogtudománynak a haladás, a nép szolgálata a feladata, nem pedig az egyéni szabadságot elnyomó zsarnoki abszolutizmus védelme. Az abszolutizmust kiszolgáló angol és francia állambölcseletről (különösen Hobbes- és Bossuet-ről), az abszolutizmus visszaéléseinek tudományos igazolóirol azt tartja, hogy ezek megalázták a tudományt, mivel kioktatták a fejedelmeket arról, „milyen mértékben sérthetik meg az igazságosságot anélkül, hogy emiatt érdekei kárt vallanának”.³⁷

A *törvényesség követelése* Montesquieu-nak egyik legjelentősebb gondolata. A törvényesség megszilárdítására alkalmas eszközöket és módszereket a kérdés államelméleti vonatkozásain túlmenően két síkon, a *jogalkotás* és a *jogalkalmazás* területén vizsgálja. A rossz törvények mellett nem valósulhat meg a törvények uralmának célja, mert az ezek nyújtotta visszaélési lehetőségek a szabadság elfojtását eredményezik. Mindenekelőtt az elavult törvények pótlását, módosítását követeli, mert a törvényeknek „nem önmagukban, hanem a körülmények szerint” kell jóknak lenniök.

A kapitalista árutermelés szükségletei, az egységes nemzeti piac és a kereskedelem szabadságának érdeke teszi szükségessé az életviszonyoknak az ország egész területére egységesen érvényes kodifikációját. Az áruforgalom zavartalanságának biztosítása az egyéni szabadság és emberi méltóság védelme pedig megköveteli a bűncselekmények szabatos és világos körülírását. Ez adja meg Montesquieu állásfoglalásának indítékát.

A törvények emellett ne elvontak, ne a logikának remekei legyenek, hanem „a házigazda okosságának kifejezései, hogy a törvények szavai minden emberben hasonló képzetet támaszsanak”.³⁸ Montesquieu nagyon jól meglátta, hogy azok a törvények, amelyek egy tanú vallomása alapján „elvesztik az embert” szabadságra nézve veszélyesek; továbbá, hogy a legszabadabb alkotmány is zsarnoksággá válik, ha a felségsértés büntette határozatlan.³⁹ A jó törvényalkotás önmagában még nem eredményezi a törvényesség általános győzelmét, s ezért az igazságszolgáltatás területén mélyreható változtatásokat kíván végrehajtani. Büntetőjogi reformjavaslatai, amelyek az egész világ elismerését váltották ki, az anyagi jog határán is messze túlmennek az eljárási jog területére. Így követeli, hogy a bírák szigorúan a törvényeknek legyenek alárendelve, hogy ítéleteik a „törvényeknek szoros értelemben vett szavai” legyenek.⁴⁰ Továbbá sürgeti az eljárási részletes jogi szabályozását, az eljárás huzamosságának és az embertelen kínzásoknak, mint a bírói önkény eszközeinek a megszüntetését.

³⁶ Perzsa levelek. 96. l.

³⁷ Uo. 95. levél.

³⁸ A törvények szelleme. XXIX./17.

³⁹ Uo. XII./2.

⁴⁰ A törvények szelleme. XI./6. és Vö. XXIX./17.

Általános társadalmi és politikai elvei közül kiemelkedik *mélységes humanizmusa*, mely nála nem marad csupán befelé forduló tisztázatlan, homályos érzés, hanem a fennálló társadalmi intézmények bírálatainak szilárd alapzata. A társadalom politikai és jogi intézményeit, valamint egyéb kulturális jelenségeit abból a szempontból értékeli, mennyiben segítik elő, vagy akadályozzák az ember természetadta lehetőségeinek a kibontakozását. Késérő, szatirikus hangon kel ki a büntetőjogi törvények embertelen visszaélései, az önkényuralom megkívánta aránytalanul súlyos büntetések és kínvallatás ellen. A törvényhozó ne annyira a fenytésről, mint inkább a bűncselekmények elkövetésének megelőzéséről gondoskodik. Az emberi méltóság nevében tiltakozik azok ellen, akik törvényileg, vagy ideológiailag szentesítik a rabszolgaságot. Még Arisztotelésszel is — akit pedig nagy tekintélynek fogad el — szembehelyezkedik. Nincsenek természetük szerint rabszolgák, a rabszolgaságot a társadalom teremtette meg; „... mivel az emberek mindnyájan egyenlők születésüknél fogva, azt kell mondani, hogy a rabszolgaság a természet ellen való.” De Grotiusnak sem ad igazat, mert a háborúban elfogott emberek fölött nyert jog csak abban áll, hogy „... személyükre nézve oly helyzetbe tegyük őket, hogy nekünk tovább ne árhassanak”. Ugyanakkor azt is látja, hogy „a cukor igen megdrágulna, ha a növényt, melyből nyerik, nem rabszolgák művelnék.”⁴¹ Ez utóbbi szavakban nem az abszolutizmussal szemben békülékeny burzsoázia önelégültsége, hanem osztályos társai miatti egyéni lelkiismeretfurdalása tükröződik vissza.

Az *egyenlőség és szabadság* kérdésének felvetésében és megoldásának formájában megelőzi felvilágosult kortársait. A keresztény felfogás isten-előtti egyenlőségével szemben már a földön kívánja azt megvalósítani, s a formális, törvény előtti egyenlőség mellett tör pálát. Az emberek — mondja A törvények szellemében — „csak mint polgárok egyenlők”.⁴² Ugyanakkor lehetetlennek tartja annak megvalósítását a vagyoni különbségek bizonyos fokú mérséklése nélkül, ami viszont a szabadság korlátozásával jár. Az egyenlőségről és szabadságról alkotott nézetei így szembekerülnek egymással, és bonyolult — a burzsoá osztály társadalmi helyzetében létező — ellentmondások ösztönös megsejtéséhez vezetik el. Ilyen erős individuális szemlélet mellett az egyes ember szabadsága az antagonistá osztálytársadalom tényleges társadalmi egyenlőtlenségének talaján, egyben a másik egyén szabadságának és egyenlőségének akadályává válik. Az embernek ember által való kizsákmányolása fontos kritériuma a burzsoá szabadságnak, ami a formális jogegyenlőség jelentőségének fokozottabb háttérbe szorítására, még tartalmatlanabbá válására vezet. Ennek az ellentmondásnak a feloldása csak a proletárforradalom idején válik objektíve lehetővé.⁴³

Montesquieu humanizmusa az elnyomó önkényuralmi rendszerrel szemben *harcos humanizmus* volt. Többirányú ingadozása ellenére is ez az a terület, amelyen a követelések legmerészebbjeit állította fel, amelyeket jóval később még „veszélyeseknek” is minősített a burzsoá irodalom.⁴⁴ Humanizmusa az elnyomott nép tiltakozásának kifejezése a feudalizmus ellen, a polgári életforma összes ellentmondásainak csíráival terhelt. *Haladó humanista gondolatainak továbbfolytatója, jogos örököse a szocialista tudomány*, nem pedig a reakcióssá vált burzsoá teoretikusok.

Szotáczy Mihály

⁴¹ Perzsa levelek. 69.

⁴² A törvények szelleme. XVI./5. Vö. Arisztoteles Politika I. 1253b.

⁴³ Lásd *Marx-Engels*: A német ideológia. 145. old.

⁴⁴ Paul Janet: I. m. III. kötetben Montesquieunek a földbirtok felosztására vonatkozó javaslatára céloz, valamint a vagyontalan és ezért munkátlan embereknek az állammal szemben fennálló azon igényére, hogy az nekik munkaalkalmat biztosítson.

Az aedificium solo cedit elvének alkalmazásához

1. Népi demokráciánkban a földtulajdoni viszonyokra a kapitalizmusból a szocialista társadalomba való átmenet nyomja rá bélyegét. A földmagántulajdon és az ezen alapuló egyéni földhasználat rendszere felbomlóban van s fokozatosan szilárdulnak és növekednek a szocialista földtulajdon és földhasználat intézményei.

Földtulajdonjogi és földhasználati jogviszonyaink vegyes képet mutatnak. A földnek egy része már állami szocialista tulajdonban van és azon állami gazdaságaink szocialista földhasználatot valósítanak meg. Az állami tulajdonban levő földek egy részén azonban — az ún. tartalékingatlanokon — a kishaszonbérlők egyéni gazdálkodást folytatnak. A magántulajdonban levő földek egy részén termelőszövetkezeteink gazdálkodnak — tehát szocialista földhasználat valósul meg e területeken (mert a termelőszövetkezetekbe belépő dolgozó parasztok bevitt földjük feletti tulajdonjogukat megtartják), más részén — az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok és a kulákok földterületein azonban a tulajdon nem válik el a földhasználattól s a mezőgazdasági termelés e szektoraiban a magántulajdonon alapuló egyéni földhasználat valósul meg.

Az a körülmény tehát, hogy földtulajdoni és földhasználati viszonyaink nem egységesek, hogy a *földtulajdon és a földhasználat kettéválása* a mezőgazdaság szocialista átalakulásával egyre inkább állandósuló tényező, de még inkább az, hogy jelen viszonyaink között törvényhozásunk és jogalkalmazásunk egyik fontos feladata a földhasználati, de különösen a szocialista földhasználati viszonyok erősítése — arra figyelmeztet bennünket, hogy akár a földtulajdon, akár a földhasználat fejlődésének irányára vonatkozó jogszabályok vagy bizonyos vitás kérdésekben

állást foglaltó elvi határozatok, mindig a konkrét — jelen viszonyok közepette erős mozgásban és átalakulásban levő — viszonyok elemzéséből kell kiinduljanak.

2. Nem egészen megnyugtató e tekintetben a Legfelsőbb Bíróság „Törvényesség érdekében hozott P. 23.872/1954. sz. határozata” (Bírósági Határozatok 1955. év 6. sz. 881. sorszám). A határozat így hangzik: „A *dologi jog szabályai szerint az ingatlan tulajdona kiterjed az ingatlanon emelt s így alkotórészévé vált épületekre is mindaddig, amíg a földdel összefügg. A telek és az azon emelt épület jogi egységet alkot s arra a tulajdoni helyzetet is csak egységesen lehet rendezni. E jogszabályokkal pedig ellenkezik a perbeli ingatlan tulajdonjogának olyan megosztása, amely szerint más személyek a tulajdonosai a teleknek és mások az épületeknek, s a tulajdoni arány is különböző a telekre és az épületekre vonatkozóan. A felek ugyanis olyan tartalommal kötötték bírói egységet, hogy a telekből 2/4 rész a III. r. alperesé, 1/4 rész az I. r. alperesé, 1/4 rész a felperesé, a telken épített házból viszont 2/3 rész a felperesé, 1/3 rész pedig az I. r. alperesé. A jogszabályba ütköző egységet a bíróság nem hagyhatta volna jóvá, hanem a Pp. 148. §-ának (2) bekezdése értelmében a jóváhagyást meg kellett volna tagadnia és az eljárást folytatnia kellett volna.”*

Bár nem kizárt, hogy a határozat állásfoglalása az adott konkrét esetben helytálló, mert az indoklás szövegéből feltételezhető, hogy olyan esetben döntötte el a konkrét jogvitát, ahol a magántulajdon és az egyéni földhasználat nem vált szét, a tulajdon és a használat jellege egyaránt egyéni, de semmiképp sem helyeselhető a határozat általánosító állásfoglalása. A határozat figyelmen kívül hagyja a) földtulaj-

doni és földhasználati viszonyaink vegyes jellegét, b) azt, hogy a tulajdonjognak a földmagántulajdonra épülő rendszere a szocializmusban több vonatkozásban átalakul, c) végül azt, hogy ez az átalakulás nálunk is kibontakozásnak indult. Ezzel magyarázható, hogy a határozat az épületet általánosságban az ingatlan alkotórészeként tekinti s az aedificium solo cedit elvét — azt, hogy az épület osztja a telektulajdonjogi sorsát — általános érvényűvé teszi, nem téve különbséget az egyes tulajdonjogi és földhasználati formák között.

3. A magyar jogirodalomban nemrégén Világhy Miklós és Eörsi Gyula mutattak rá, hogy a tulajdonjog terjedelme területén a mi viszonyaink között is fontos módosulások figyelhetők meg s hogy az aedificium solo cedit elve, vagyis az, hogy az épületet a telek nélkül, a telket az épület nélkül nem lehet elidegeníteni — nagyrészt alkalmazhatatlan.¹ A szovjet szocialista jogban ez a tétel azért nem alkalmazható, mert a földet ott nacionalizálták s ezért a föld tulajdonjoga minden esetben a szovjet államot illeti meg, a használat joga pedig az állami, szövetkezeti (kolhoz) szervek s kisebb mértékben az állampolgárok között oszlik meg. Továbbá azért, mert a szovjet polgári jog, illetve a kolhoz jog szabályai szerint az állami földön emelt épületek állampolgárok, illetve kolhozok tulajdonában lehetnek. De az említett tétel legfőképpen azért alkalmazhatatlan, mert a szovjet földjog rendelkezései értelmében a föld egyáltalán nem lehet adás-vétel tárgya.

Ez nagyjából a helyzet a Szovjetunióban. Feladatul marad hátra megvizsgálunk azt, hogy nálunk milyen területen és milyen feltételek fennforgása esetén alkalmazható, illetőleg hol és miért nem alkalmazható az aedificium solo cedit elve.

a) Nem érvényesül a szövetkezet használatában álló, de állami, a tag vagy harmadik személy tulajdonát képező földön emelt épülete, ha azt már a termelőszövetkezet építtette.

Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe belépő egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok a mintaalapszabály rendelkezése értelmében a termelőszövetkezet közös használatába adják a művelésük alatt álló összes földet, a háztáji gazdaság céljára visszatartható terület kivételével. Az alapszabály rendelkezése értelmében „A termelőszövetkezet közös gazdálkodási területéhez tartozik: a) a tagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében, vagy bármilyen címen tényleges használatában levő összes — a háztáji gazdaság céljára megtartható terület kivételével; b) az állam által tartós és ingyenes használatra a termelőszövetkezeteknek átadott föld, továbbá bármilyen címen a termelőszövetkezet kezelésébe, használatába adott föld”.²

Látható tehát, hogy a termelőszövetkezet közös gazdasága által használt földek nem képezik a termelőszövetkezetnek — mint jogi személynek — tulajdonát, de semmi okunk abban kételkedni, hogy ezeken a területeken a termelőszövetkezet osztatlan alapjából emelt épületek (magtárak, istállók stb.) nem az épület fekvése szerinti földtulajdonost illetik meg. Ellenkezőleg, ezek az objektumok a termelőszövetkezet tulajdonát képezik és annak osztatlan alapjához tartoznak. Ez a tényleges helyzet. A tényleges viszonyok által támasztott követelmények pedig semmiképpen nem férnek meg a határozat rendelkező részével. Ad absurdum véve: a termelőszövetkezetből esetleg kilépő tag kilépésével megszerzi az egy-két holdas parcelláján épített modern betonistálló tulajdonját, mert a határozat szerint: „az ingatlan tulajdona kiterjed az ingatlanon emelt s így alkotórészévé vált épületekre is mindaddig, amíg a földdel összefügg”. Úgy gondolom, nehéz volna rávenni a termelőszövetkezetet arra, hogy lebontsa az objektumot és alkalmazkodjék a határozat követelményeihez.

Ha pedig a termelőszövetkezet történetesen az általa használt, de állami tulaj-

¹ Eörsi Gyula: Földjog. Bp. 1955. 34–42. old.
Világhy Miklós: Polgári jog II. Bp. 1955. 137. old.

² 1067/1955. (VII. 28.) Mt. h. 2. szakasz.

dont képező földön épít kultúrházat vagy darálót, vajon az állam megszerzi-e a kérdéses objektum tulajdonját? Nem! Államunk ezt nem kívánja a termelőszövetkezetektől, mert az ilyen jogalkalmazás joggal sértené a termelőszövetkezet érdekeit és semmibevétele lenne a termelőszövetkezeti tulajdon tartalmának.

b) *Nem érvényesül a tétel a termelőszövetkezetbe belépő tag tulajdonát képező olyan gazdasági épületre sem, ami a háztáji gazdaság területén kívül fekszik és annak szükségletét meghaladja.*

A mezőgazdasági termelőszövetkezet már idézett mintaalapszabálya értelmében ugyanis, a termelőszövetkezetbe belépő tag, illetve család köteles a termelőszövetkezet közös gazdálkodásába bevenni „... a háztáji gazdaság területén kívül levő és annak szükségletét meghaladó gazdasági épületeket” (id. jogszabály 5. szakasz e) pontja). Ezek az épületek bár a termelőszövetkezeti tag magántulajdonban levő földjén fekszenek, mégis a termelőszövetkezet közös tulajdonát alkotják. Értéküknek 20–35%-át a belépés ténye után a szövetkezet fel nem osztható alapjához kell csatolni, az ezen felüli értéket pedig négy évi egyenlő részletben kell kifizetni.

c) *Nem érvényesül a tétel a magánszemélyek használatában határozatlan időre átengedett állami tulajdonban levő földön emelt épületekre.*

Jelen esetben azokról — a döntő mértékben belterületi — földekről van szó, amelyek használatát az állam az állampolgároknak azért engedi át, hogy azon a területen a használók családi házat építsenek. Ez esetben a tulajdonos nemcsak tűri, hanem kötelezi is a használót arra, hogy a kérdéses földterületre építkezzék. Úgy gondoljuk, hogy a lakóház személyi tulajdonának sérelmét vonná maga után az, ha e körben alkalmazásra kerülne az aedificium solo cedit elve.

Állításunkkal szemben ellenérvül felhozható, hogy a családi lakóházak építéséhez szükséges földet az állam az építőnek eladja és a tulajdonjogot az építő javára bekebelezi. Jelen esetben tehát a tulajdon és a használat nem válik ketté.

Ez így igaz. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy néhány évvel ezelőtt a lakásépítő szövetkezetek tagjaik számára az államtól lakásépítés céljára ingyenesen örökhasználatba kaptak földet és csak az újabb szabályok teszik lehetővé, hogy a lakásépítések számára juttatott földet az építkező szövetkezet vagy magános személy tulajdonaként meg is vásárolja. Tagadhatatlan tehát, hogy azokra az épületekre, családi házakra, amelyek az örökhasználatban levő földön épültek — az elv nem alkalmazható. A továbbiakban azonban aedificium solo cedit elve alkalmazásának problémája e vonatkozásban nem vitásan inkább perspektivikus jellegű. Ma ugyan még a családi lakóházak építését előmozdító jogszabályok rendelkezése értelmében a lakásépítő az építés céljára szükséges földet az államtól tulajdonaként kapja, azonban a föld majdani nacionalizálása e vonatkozásban is megszünteti a tulajdon és használat egységét és attól kezdve az aedificium solo cedit elve e területen is alkalmazhatatlanná válik.

4. Áll azonban az aedificium solo cedit elve a következő területeken:

a) *Azokra az állami földeken emelt épületekre, amely földek használatát az állam a földhasználónak időlegesen engedi át.* Ide sorolható pl. a kishaszonbérlet és az ún. szolgálati földek csoportja. A pontosság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy e területeken is különbséget kell tennünk jóhiszemű és rosszhiszemű építető között, annak eldöntése végett, hogy az építetőt a *jus tollendi* megilleti vagy nem.

b) *A magántulajdonban levő és egyénileg használt földön emelt épületekre.* Az elv alkalmazásának itt nyílik legszélesebb lehetősége.

c) *Bonyolultabb azonban a probléma eldöntése a termelőszövetkezetek háztáji gazdasági által használt földeken emelt épületek tulajdoni viszonyainak kérdésében.* Az egyetemes megoldást a háztáji gazdaság tagjai által használt földek tulajdonviszonyainak és használati viszonyainak heterogén volta nehezíti meg. Az esetek egy részében a háztáji gazdaság alanya — a termelőszövetkezeti család — a mintaalapszabály

rendelkezésével egybevégyően a saját tulajdonát képező földön gazdálkodik, az esetek másik részében — pl. ha a termelőszövetkezeti tag föld nélkül lépett be a termelőszövetkezetbe — a termelőszövetkezet által számára használatba adott földön veti meg a háztáji gazdaság alapjait és építi meg családi hajlékát. Az utóbbi esetben a föld lehet állami tulajdonban, valamelyik más tag tulajdonában, esetleg nem termelőszövetkezeti tag tulajdonában. Ha a termelőszövetkezeti tag saját földjét tartja meg háztáji gazdaság céljaira, úgy véljük, hogy *aedificium solo cedit* elve alkalmazásának különösebb akadálya nincs, hozzátéve azonban, hogy e megoldás a kérdésnek csak első megközelítése s a végső döntést alaposabb kutatás után lehetne kimondani. A második esetben — földjogi terminológiával: másodlagos földhasználatnál — az elv alkalmazása azonban lehetetlen. Senki sem kívánhatja, hogy Kiss János vagy Nagy Péter által háztáji gazdaságuk

földjére épített lakóházuk valamely más személy tulajdonába menjen át. Úgy gondoljuk, hogy egy ilyen megoldás sem Kiss János, sem Nagy Péter jogtudatával, sem szocialista jogrendszerünk alapelveivel nem egyeztethető össze.

5. Befejezésül szeretnék még egyszer utalni arra, hogy bár a vitás határozat állásfoglalása a határozatban tárgyalt, egyedi esetre vonatkozólag helytálló lehet, de a rendelkezési részének általánosítása nem tükrözi a mezőgazdaság tényleges viszonyait. A Legfelsőbb Bíróság eddig kibocsátott egy sor határozata, illetve elvi döntése igen helyesen foglalt állást a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatos jogvitákban, de jelen esetben úgy véljük, hogy a kialakuló szocialista termelőszövetkezeti és földjogi alapelveket figyelmen kívül hagyta és a határozat elvi megalapozásában — a sok tekintetben vitás és idejétmúlt — *dologi jog* rendelkezéseire támaszkodott.

Nagy László

Döntőbizottsági határozatok felülvizsgálása és megsemmisítése

1. A döntőbizottsági határozattal szemben követelmény, hogy a népgazdaság szocialista szervezetei között keletkezett vagyoni vitákat gyorsan és végérvényesen döntse el. A vita azt mutatja, hogy zavar fenyegeti a népgazdasági terv valamelyik címzettjénél a terv teljesítését, vagy pedig a zavar már be is állott. Ez azonban természetesen nem korlátozódik a konkrét érintett gazdasági szerv működésére, mert a népgazdasági terv valamennyi gazdálkodó szervet egységbe fűzi, s így akárcsak egy szerv működésében beállott funkciózavar az illető szervvel megrendelői vagy szállítói kapcsolatban álló vállalatok hosszú soránál okozhat nehézségeket. Ha egy vállalat — véleménykülönbség folytán — nem tudja egy másik vállalattal szerződését megkötni, a szállító vállalat képtelen nyersanyag, energia stb. szükségletére nézve szerződést kötni, csakúgy, mint a

megrendelő vállalat termékeinek értékesítésére nézve. Ha valamely vállalat nem szerződésszerűen teljesít, ugyancsak fennakadást szenved a tervszerű elosztás és forgalom folyamata, lassúbbodik a forgóeszközök forgási sebessége, nem sikerül a tervbevett önköltségsökkentés, visszaesik a termelékenység stb.

Mindezek folytán a vitákat gyorsan kell eldönteni. Ezért rendelkezések vannak arra, hogy a megsértett igényt meghatározott idő alatt kell érvényesíteni, az ügyeket a feleknek és a döntőbizottságoknak gyorsan és alaposan kell előkészítenie és késedelem nélkül kell határozni. A gyors döntéshez az is szükséges, hogy a jogvita felmerülte és a jogállapot végleges rendezettsége, azaz a kereseti jog keletkezése és a határozat jogerőre emelkedése között minél rövidebb időköz legyen, s felesleges jogorvoslati eljárás ezt az időközt ne nyújt-

hassa meg. Ennek érdekében mondja ki az 51/1955. M. T. számú rendelet¹ 28. §-ának (5) bekezdése, hogy a döntőbizottság a határozatát nem változtathatja meg, illetve a 29. § (4) bekezdése, hogy a határozat a kézbesítéssel emelkedik jogerőre. Ez utóbbi rendelkezést — negatív irányban — kiegészíti a 38. §-nak az a rendelkezése, hogy a végrehajtást indokolt esetben legfeljebb 30 napra fel lehet függeszteni. Pozitív irányban ez annyit jelent, hogy a felülvizsgálati kérelem benyújtása a végrehajtásra halasztó hatállyal nem bír. A 37. § kimondja végül, hogy a jogosított pénzkövetelését a teljesítési határidő lejártától számított 3 nap alatt érvényesíteni köteles. Mindezekből a rendelkezésekből az folyik, hogy a döntőbizottság a vagyoni vitát véglegesen eldönti, döntése nyomban kötelező úgy a felekre, mint az eljárásban nem szereplő harmadik személyekre (felülvizsgálati hatóság stb.), nemkülönben magára a döntőbizottságra.

Azt a tételt, hogy az arbitrázs egyfolyamodásban határoz és határozatai ellen jogorvoslatnak helye nincs, nemcsak kikövetkeztethetően, hanem világosan és határozottan leszögezi a szovjet jog. Az 1931. május 3-i rendelet 10. §-a szerint: „Az állami döntőbíróság határozatai véglegesek és fellebbezéssel nem támadhatók meg.”

Bármennyire is fontos a viták gyors eldöntése, ezen a címen semmi esetre sem lehet engedményt tenni a népgazdaság érdekei és a szocialista törvényesség kárára. Alkotmányunk is biztosítja 20. és 25. §-ában, hogy az Elnöki Tanács, illetve a minisztertanács megsemmisítheti, illetőleg megváltoztathatja az államigazgatási szervek által hozott olyan határozatot, amely az Alkotmányba ütközik, vagy sérti a dolgozó nép érdekét. A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1953 : 13. sz. tvr. 8. §-ában szabályozott ügyészi óvás is biztosíték, hogy a törvények megsértésével kiadott döntőbizottsági határozat hatályon kívül helyezése céljából eljárás induljon. A R. maga is tartalmaz rendelkezése-

ket, hogy a helytelen döntőbizottsági határozatok a jogerőre emelkedés után is — bizonyos határok között — orvosolhatók legyenek. Mellőzve itt a végzés megváltoztatásával és a kiegészítéssel kapcsolatos rendelkezéseket, részletesen a *felülvizsgálás* és a *megsemmisítés* intézményéről kell szólnunk.

2. Ha a döntőbizottság határozata sérti a népgazdaság érdekét, vagy jogszabályba ütközik, s így a szocialista törvényesség elvét sérti, a gyors döntés előnye már nem ér fel a népgazdaságnak, a társadalomnak okozott súlyos kárral. Változatlanul tartva az elvet, hogy fellebbezésnek helye nincs, ilyen esetben mégis módot kell adni arra, hogy a helytelen határozat ne maradjon hatályban. E célra statuálta a jogszabályalkotó a felülvizsgálás intézményét. Mindezekből folyik, hogy a jelenlegi rendezés mellett a felülvizsgálati kérelem nem ún. rendes jogorvoslat, amelyel többkevesebb korlátozástól eltekintve a fél általában élhet, ha a határozatot bármely okból sérelmesnek tartja, hanem kivételes jellegű, perújításszerű, panasz-számba menő, ún. rendkívüli jogorvoslat. Hogy mikor forog fenn ilyen rendkívüli jogorvoslat — a felülvizsgálati kérelem — benyújtásának lehetősége, azt a R. meghatározza. A népgazdasági érdeksérelmen és a jogszabályba ütközésen kívül ide tartozik még az eljárás során nem érvényesíthetett döntő bizonyíték felmerülése.

A felülvizsgálati kérelem panasz jellegét az domborítja ki a jogorvoslat jelleg rovására, hogy a kérelmet általában nem a határozatot hozó döntőbizottságnál magasabb szerv, hanem a határozatot hozó szerv vezetője bírálja el, vagyis tehát az elkövetett hibát lényegileg ugyanaz a szerv reparálja, mintegy ügyviteli úton. A döntőbizottságok sajátságos szervezeti viszonyainál fogva az illetén rendezésben megnyilvánult elv sem érvényesülhet egészen tisztán, mert több minisztériumi és megyei döntőbizottság van, amelyeknél összesen egy tárgyalásvezető működik, aki tehát tulajdonképpen egy személyben a döntőbizottság vezetője is, s így a határozatot ugyanaz vizsgálja felül, aki hozta. Ezt a kétségtelen visszasságot a jogszabály azzal igyekezett

¹ A továbbiakban röviden: R. — A jogforrás közelebbi megjelölése nélkül közölt §-k a R. megfelelő §-ait jelzik.

kiküszöböltni, hogy a megyei döntőbizottságok vezetői felülvizsgálati kérelmet elutasító határozatot csak a Központi Döntőbizottság elnökének előzetes hozzájárulásával hozhatnak. Ezt az előzetes hozzájárulást a Központi Döntőbizottság elnöke nemcsak esetileg, hanem általánosságban is megadhatja és a Fővárosi Döntőbizottság, valamint néhány megyei döntőbizottság tekintetében meg is adta.

Bármennyire is következik a R. már ismertetett rendelkezéseiből, hogy a döntőbizottság határozatai véglegesek és azok ellen jogorvoslatnak helye nincs, a felek egy része többé-kevésbé fellebbezést igyekezett formálni a felülvizsgálás intézményéből. Ebben nem kis része van annak a reminiscenciának, amely az agyakat a régi Pp. 520. §-ában szabályozott hasonnevű — korlátozott fellebbezés jellegű — intézményhez fűzi. A felek a 32. § (1) bekezdés a) és b) pontjaiban foglaltak tág értelmezésével valójában fellebbezésnek beillő felülvizsgálati kérelmeket nyújtanak be a döntőbizottságokhoz. A felülvizsgálati kérelmek túlnyomó része egyáltalán nem is hivatkozik arra, hogy a sérelmezett határozat jogszabályba ütközik vagy a népgazdaság érdekeit sérti, avagy ha hivatkozik is, nem jelöli meg konkrétan, hogy a megtámadott határozat melyik jogszabály milyen rendelkezésébe ütközik, vagy miben áll a népgazdasági sérelem. Egészen meglepő nagy számmal kerülnek elő a döntőbizottsági határozat meghozatala után „új” bizonyítékok, ami az esetek zömében arra utal, hogy a felek egyike vagy másika nem a szocialista szervezettől megkövetelhető gondosságnak és az elvtársi együttműködés szellemének megfelelően járt el az ügyek előkészítésében és a tárgyaláson. Ezek az ún. „új” bizonyítékok túlnyomó részben nem az ügy érdemére vonatkoznak, nem döntő bizonyítékok, illetve nem olyanok, amelyeket a fél az eljárás során önhibáján kívül ne érvényesíthetett volna. Sok vállalat van, amely nagy összegű kötbérben való marasztalás esetén tévesen és indokolatlanul utal a népgazdaságot ért érdeksérelemre, holott csak őt érte „sérelem”. A felülvizsgálat intézményének helytelen felfogására mutat az is, hogy gyakran

panaszolnak a felek „jogszabálysértést” azon az alapon, hogy a döntőbizottság határozata eltér azonos ügyekben hozott egyéb határozatoktól. Természetesen a döntőbizottsági jogegység fontos követelménye a szocialista törvényességnek, azonban a jogegység kizárólag csak magasabb elvi síkon ápolandó és merev értelmezésével nem lehet elzárni az arbiteri elvek alapján működő döntőbizottságot új gyakorlat kezdeményezésétől, avagy eseti mérlegeléstől ott, ahol ennek helye van.

Azok a szempontok, amelyek a kötelező jogérvényesítés elvének helyes alkalmazását támasztják alá, érvényesek annak elbírálására is, hogy mikor sérti egy határozat a szocialista törvényesség elvét vagy a népgazdaság érdekét. Vannak vállalatok, amelyek *úgyiszólván minden* döntőbizottsági határozattal szemben felülvizsgálati kérelmet nyújtanak be. Nem is lehet csodálkozni azon, ha a döntőbizottságok vezetői előtt idővel elkopnak az ilyen vállalatoknak a népgazdasági érdekre történő hivatkozásai. Előfordult, hogy a döntőbizottság jogszabálysértéssel marasztalt egy vállalatot 18 forint eljárási illetékben, egy másikat pedig 33 forint kamat megfizetésében. Jogszabálysértés ellenére is állíthatjuk, hogy e határozatok felülvizsgálati kérelemmel megtámadása indokolatlan és felesleges volt, egyrészt a marasztalási összeg csekély volta, másrészt pedig amiatt, hogy az ilyenfajta felülvizsgálati kérelmek adminisztrálása és kész kiadása meg is haladhatja az esetleg valóban jogszabályellenesen megállapított marasztalási összeget. — Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy vannak vállalatok viszont — és ezeknek száma nem is kevés —, amelyek az egyfolyamodású eljárással szinte óhatatlanul együttjáró jelentéktelen hibák esetén nem hozzák indokolatlanul és feleslegesen mozgásba a felülvizsgálati vagy megsemmisítési apparátust, hanem csak akkor, ha az alaphatározat valóban sérti a szocialista törvényességet, ha egy kevésbé jelentős eseti marasztaláson vagy elutasításon túlmenő hibás gyakorlat kialakulásáról van szó, ha tényleg a népgazdasági érdeket és nem csupán a fél elszigetelten nézett „saját” érdekeit sértette a döntő-

bizottság határozata. Szinte természetes, hogy a döntőbíráskodás megjavítását célzó *ilyen* felülvizsgálati kérelmek még alaposabb bírálatra serkentik a döntőbizottságok vezetőit.

3. A felülvizsgálati kérelem benyújtásának következménye az, hogy a döntőbizottság vezetője az ügyet — amelyben a megtámadott határozatot hozták — felülvizsgálja. Ennek során áttanulmányozza a felek beadványait, a tárgyaláson felvett jegyzőkönyvet, az ügyre vonatkozó egyéb dokumentumokat, a meghozott határozatot, és természetesen a felülvizsgálati kérelmet. Amennyiben szükségesnek mutatkozik, a döntőbizottság vezetője a felülvizsgálati kérelem másodpéldányát megküldi észrevételezésre a másik félnek, illetve — esetleg enélkül is — tőle vagy egyéb személyektől vagy szervektől felvilágosítást, esetleg a felülvizsgálattal élő-től adatkiegészítést kér. Ez azonban nem jogszabályilag előírt kötelessége a döntőbizottság vezetőjének, s ezért nem alapos az a panasz, hogy a másik félnek nem állott módjában a felülvizsgálati kérelemre észrevételeket tennie.

Mindezek alapján a döntőbizottság vezetője állást foglal és amennyiben a felülvizsgálati kérelmet alaptalannak találja, azt elutasítja. Emellett egyéb intézkedést is tehet, így kijavít, kiegészít, szignalizál, pl. konok perlekedésszámba menő, nyilvánvalóan alaptalan felülvizsgálás esetében stb. A felülvizsgálati kérelem elutasításáról szabály szerint csak a felülvizsgálati kérelemmel élő fél kap határozatot; a másik fél csak akkor, ha a felülvizsgálati kérelemmel kapcsolatban beadványt nyújtott be a döntőbizottsághoz, vagy a felülvizsgálat kapcsán a döntőbizottság hozzá fordult. Ha a döntőbizottság vezetője a felülvizsgálati kérelmet egészben vagy részben alaposnak minősíti, a határozatot egészben vagy részben megsemmisíti. A megsemmisítés hatálya az, hogy a megsemmisített határozathoz joghatás nem fűződik, illetve a korábban fűződött joghatások ese tunc elenyésznek, a határozatot nem kell végrehajtani, az eredeti állapotot helyre kell állítani stb., szóval úgy kell tekinteni, mintha a döntőbizottság

egyáltalán nem hozott volna még határozatot. A megsemmisítés folytán a döntőbizottság vezetője vagy maga meghozza az új határozatot, vagy elrendeli az ügynek megadott irányelvek szerint való újratárgyalását.

Itt fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy előbbi esetben a döntőbizottság vezetője, mint egyedi hatóság, s nem mint egyéb ügyekben, maga a döntőbizottság hoz új határozatot. A második esetben — akár a vezető személyesen, akár a döntőbizottság más tagja ügyködik, a határozatot a döntőbizottság hozza. Ezt a megkülönböztetést csak azért szükséges kiemelni, mert a határozathozatalról szóló 27. § szerint az ügy érdemében a döntőbizottság hoz határozatot. Amennyiben nincs szükség az ügynek tárgyaláson való eldöntésére, a határozathozatal ugyanazon módokatok mellett történik, mint ahogyan ezt fentebb, a felülvizsgálati kérelem elutasítása kapcsán már ismertettük. A döntőbizottság vezetőjének új határozata természetesen eltér a megsemmisítettől, az új határozat túlnyomórészt érdemi, de tartalmazhat visszautasítást, áttételt stb. is. A felülvizsgálati kérelem tartalma a döntőbizottság vezetőjét semmilyen vonatkozásban sem köti, miértis határozatánál felülvizsgálati támadás tárgyává nem tett vonatkozásokra is kiterjedhet, sőt az alaphatározatot a felülvizsgálattal élő terhére is megváltoztathatja, olyan pertársat is marasztalhat, amelyik eddig nem volt marasztalva, a felülvizsgálati kérelemmel nem élő pertárs javára is reformálhat stb. A „reformatio in peius”-nak ez a lehetősége a döntőbizottság vezetőjének megsemmisítési jogköréből folyik, miértis csak a megsemmisítésre nyitva álló háromhónapos határidőn belül eszközölhető. Ha tehát pl. feltételezzük azt a ritka esetet, hogy a felülvizsgálati eljárás három hónapnál hosszabb ideig húzódnék el, a három hónapon túl hozott felülvizsgálati határozat in peius reformáló rendelkezést nem tartalmazhat.

Ha a döntőbizottság vezetője az ügy újratárgyalását rendelte el, az új tárgyaláson már nem feltétlenül érdemben új határozatot hoz a döntőbizottság, hanem esetleg a tárgyalás eredményeként ugyanazt a

határozatot, amelynek megsemmisítését a vezető elrendelte.

A Központi Döntőbizottság XXXI. sz. teljes ülési határozata szerint döntőbizottsági határozat ellen a felek csak egy ízben élhetnek felülvizsgálati kérelemmel. Természetesen azonban, ha a megsemmisítés folytán a döntőbizottság az alaphatározattól *eltérő, új* érdemi határozatot hozott, ez ellen is a felek egy ízben felülvizsgálati kérelemmel élhetnek, mert hiszen a megsemmisítés folytán a korábbi döntés nem létezőnek tekintendő és elv, hogy a döntőbizottság határozatai ellen a jogszabály által meghatározott esetekben felülvizsgálatnak lehet helye.

4. A felülvizsgálati kérelmek és főleg a teljesen megalapozatlan felülvizsgálati kérelmek hatalmas mértékű megszaporodása kiváltott a döntőbizottságok vezetőiből oly törekvést, hogy a felülvizsgálati kérelmeknek lehetőség szerint ne adjanak helyt. E tendencia érvényrejuttatása érdekében igen szigorúan vizsgálták az alaki kellékeket, rigorózan bírálták el, hogy vajon a fél a bizonyítékot semmilyen körülmények között sem használhatta az alapeljárás során, szűken vonták meg az „alapos” felülvizsgálati kérelem fogalmát, a nem illetékes hatósághoz benyújtott és rendeltetési helyére csak határidő után érkezett felülvizsgálati kérelmet elkesettnek minősítették, bírságot helyeztek kilátásba alaptalan kérelmek előterjesztéséért (bár ezzel gyakorlatilag úgyszólván sohasem éltek), kialakítottak olyan elvet, hogy felülvizsgálati kérelem kötbér mérséklésére nem irányulhat stb. Maga a XXXI. sz. teljesülési határozat is a felülvizsgálati kérelmek visszaszorítását célozza csakúgy, mint az a rendelkezés, hogy a felülvizsgálati eljárásban az illeték kétszerese a döntőbizottsági eljárás illetékének.

A vázolt gyakorlatot nem lehet teljes egészében helytelennek minősíteni, mert hiszen a *végleges döntés* követelményét szolgálja és az esetek nem lebecsülhető részében tényleg alaptalan, tehát bürokráciát tenyésztő felülvizsgálati kérelmek visszaszorítására alkalmas. Természetszerűleg a véglegesség helyes elvének túlzó szolgálata az igazság rovására is mehet, sértheti a

szocialista törvényesség elvét, visszafojtja a kritikát, szűkíti a hibák feltárásának lehetőségét, emellett a helytelen döntések komoly népgazdasági károkat is okozhatnak. Mindezek folytán kb. három éve — nem utolsósorban annak folytán is, hogy az eljárási illeték bevezetésével az alaptalan felülvizsgálati kérelmek száma csökkent — a döntőbizottságok vezetői a felülvizsgálati gyakorlatot olyképp folytatják, hogy a felek gátlás nélkül élhessenek felülvizsgálati jogukkal és még nagyobb súlyt helyeznek az igazság kimunkálására. Ennek eredményeképpen relatíve nőtt ugyan a felülvizsgálati kérelmek száma, de megnövekedett a kérelemnek helytadó határozatok száma is.

A kifejtettek a következőket mutatják: A felülvizsgálati kérelmek elbírálása bizonyos mértékben emlékeztet a fellebbezési kérelmek elintézésére (kötött jogorvoslati terminus, bizonyos esetekben csak egyszeri felülvizsgálatnak van helye stb.). Ettől eltekintve túlnyomó részben azonban a döntőbizottságok vezetői is kivételes, rendkívüli jogorvoslatnak fogják fel a felülvizsgálati kérelmeket. Erre mutat az, hogy az esetek zömében a felek személyes meghallgatása nélkül az iratok alapján döntenek, megsemmisítési joguk alapján a felülvizsgálati kérelmen túl terjeszkednek, kérelem visszavonását nem feltétlenül veszik tudomásul, alaki jogsérelemre alapított panasznak — ha az a népgazdaság érdekét nem sérti — nem tesznek eleget stb. A felülvizsgálati kérelmek panasz jellegű értékelését bizonyítja az, hogy pl. a Központi Döntőbizottság elnöke elrendelte a felülvizsgálati ügyek tapasztalatainak rendszeres gyűjtését és ezek nyomán ráirányítja a döntőbizottság tagjainak figyelmét gyakrabban panasztolt hibák kiküszöbölésére, az igényesebb munkára, a tartalmilag és formailag kifogástalanabb ügyintézésre.

5. Bár intézményileg más, mégis — mivel a gyakorlat a R. hatálybalépése előtt a két intézményt egyszintre hozni igyekezett és mert az effektus mindkettőnél végeredményben ugyanaz — itt emlékezzünk meg a megsemmisítés intézményéről. A R. hatálybalépése előtt a felek egy része felülvizs-

gálati kérelem mellőzésével gyakran mindjárt „megsemmisítési kérelmet” nyújtott be, avagy két beadványban egy időben kérte a határozat felülvizsgálatát és megsemmisítését, a beadványait egyszerre több megsemmisítésre jogosulthoz nyújtotta be, a fél nem nyújtott be jogorvoslatot, azonban felügyeleti hatósága nyújtott be javaslatot a határozat megsemmisítése iránt stb.

Arra szót sem kell vesztegetni, hogy az alaptalan beadványhalmazokat veszélyezteti a jogviták gyors nyugvópontra jutásához fűződő közérdeket, emellett feleslegesen duzzasztja a vállalati és a hatósági apparátus ügyforgalmát. Mindezek orvoslása érdekében mondja ki a R. 33. §-ának (3) bekezdése azt, hogy a határozat megsemmisítése iránt javaslatot csak a felülvizsgálati eljárás lefolytatása után és kizárólag a fél felügyeleti hatósága tehet.

Ez a rendelkezés kifejezésre juttatja a következő szempontokat: a) A felek önálló működéséhez, az igazgatói jogkör helyes gyakorlásához fűződő érdek azt kívánja, hogy a jogszabályba ütköző vagy a népgazdaság érdekét sértő határozatban kötelezett vagy elutasított fél maga lépjen fel a sérelmezett határozattal szemben, ha annak törvényes feltételei fennforognak. b) A felülvizsgálati kérelem benyújtására megszabott viszonylag rövid idő (21 nap) a határozatban mutatkozó hibák gyorsabb kijavítását teszi lehetővé, mint a megsemmisítésre nyitva álló 2, illetve 3 hónap. (Egyébként köztudomású, hogy a legtöbbször a jogorvoslati beadványok a benyújtásukra megszabott határidő utolsó napján kerülnek postai feladásra vagy közvetlen beadásra.) Célravezetőbb tehát a gyorsabb megoldást ígérő felülvizsgálati út igénybevétele. c) Annak az elvnek a világos leszögezése, hogy megsemmisítés csak a felülvizsgálati eljárás folytatása után kérelmezhető, kiküszöböli a beadványok felesleges halmazát. Bár gyakorlatilag még nem fordult elő, hogy több megsemmisítésre jogosult egymástól függetlenül, vagy esetleg ellentétesen foglalt volna állást, ennek lehetősége azonban nem kizárt. Ha ez a lehetőség csekély és nem is túl gyakori, a bürokrácia növelésén felül azt is tekintetbe kell venni, hogy az egyszerre több

helyre beadott megsemmisítési kérelmek az esetek zömében egy helyen, legtöbbször a KDB elnökénél kötnek ki, s így a fél tulajdonképpen nem érte el azt a nem helyeselhető célját, hogy egyszerre több fórum foglalkozzék ugyanazzal az ügygel. d) Ha a felülvizsgálat panasz számba menő rendkívüli jogorvoslat, úgy még sokkal fokozottabban áll ez a megsemmisítési javaslatra. Helyesen: a megsemmisítési javaslat nem is jogorvoslat, hanem csak a gyakorlat próbál párhuzamos vagy második fokú jogorvoslatot formálni a megsemmisítésből. Ha a megsemmisítési javaslat nem jogorvoslat, akkor mi? Jelzés a Központi Döntőbizottság elnöke, a végrehajtó bizottság, a miniszter vagy a Minisztertanács részére, hogy a döntőbizottság megsértette a törvényt, vagy a népgazdaság érdekét, mindezt felülvizsgálati eljárás során elhárítani nem sikerült és az adott döntőbizottság vezetését vagy felügyeletét ellátó szerv intézkedik a döntőbizottság munkájának megjavítása és ennek kapcsán aziránt, hogy a sérelmes alaphatározat és felülvizsgálati határozat ne maradjon fenn, hanem helyette a törvényeknek megfelelő, népgazdasági érdeket kielégítő határozat rendezze a felek vitássá vált jogviszonyát. e) A megsemmisítési javaslat segíteni kívánja a felügyeleti hatóságokat irányító tevékenységükben és módot kíván nyújtani nekik, mint az államapparátus magasabb szintjén elhelyezkedő szerveknek, hogy alaposan megszürt esetekben helytelen döntőbizottsági határozatok megváltoztatását szorgalmazhassák. f) A vezetés, az irányítás elválaszthatatlanul egybe kell hogy kötve legyen az ellenőrzéssel. Ezért a Központi Döntőbizottság elnökének, és ama hatóság vezetőjének, amely mellett a döntőbizottság működik, módot kell adni, hogy az ellenőrző tevékenység során, vagy egyéb úton megszerzett adatok alapján megsemmisíthessék a törvénybe ütköző, vagy a népgazdaság érdekét sértő határozatokat. Ennek határidejét a R. három hónapban szabta meg.

Ha beadvány hívja fel a megsemmisítésre jogosult figyelmét népgazdasági érdek vagy jogszabályt sértő határozatra, s ezt a jogosult nem tekinti alaposnak, nem

hoz forma szerinti határozatot, hanem csak értesíti a beadvánnyal élőt, hogy megsemmisítési kérelmét nem találta alaposnak. Ha a Minisztertanács, a miniszterek, a Központi Döntőbizottság elnöke, a megyei tanács végrehajtó bizottsága megsemmisítést tart szükségesnek, nézetünk szerint nem kell forma szerinti határozatot hozniok, hanem ki kell mondaniok a megsemmisítést és el kell rendelniök az ügy újratárgyalását. A döntőbizottsági apparátuson kívül, sőt felül álló szervek nem hozhatnak döntőbizottsági határozatot, hanem csak kasszációs jogot gyakorolhatnak és az alárendelt döntőbizottságot utasíthatják, hogy újból tárgyaljon és határozzon. E tekintetben egészen világos a jogszabály

szövege, s ezért nem tekinthető helyesnek, ha a megsemmisítésre jogosult — mint erre már volt példa — a megsemmisítés kapcsán mindjárt meg is hozza az új határozatot.

*

A döntőbíráskodásban alapelv a gyors döntés. Ezt szolgálja az egyfolyamodású ítélkezés. A népi demokratikus jogalkalmazás egyik alapelve az igazságos ítélet követelménye. E két alapelv nincs egymással ellentétben és a döntőbizottságok helyes magatartásán múlik, hogy konkrét ügyekben se kerülhessenek egymással ütközésbe. Úgy véljük, hogy ennek az igyekezetnek a megvalósítása a nyitja a helyes döntőbíráskodásnak.

Ujlaki László

Beszámoló csehszlovákiai tanulmányutamról

I. 1955. november 25-től 1955. december 10-ig tartózkodtam a Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében a Csehszlovák Köztársaságban, éspedig december 7-ig Prágában, ezt követően pedig Bratislavában. Ennek során több jogi tudományos, illetőleg igazságügyi intézményt látogattam meg. Így három alkalommal tettem látogatást a *Csehszlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetében*; többször jártam a *Károly-egyetem jogi karán*, ahol a polgári jogi tanszék ülésein vettem részt, továbbá meglátogattam az államigazgatási jogi tanszéket; megbeszélésen vettem részt a *Legfelsőbb Bíróságon*; egy délelőttöt töltöttem az *igazságügyminisztérium Jogi Intézetében*; két ízben tettem látogatást az *Állami Arbitrázsánál*; Bratislavában több ízben jártam az *egyetem jogi karán*, éspedig főként a polgári jogi tanszéken; meglátogattam a *Szlovák Tudományos Akadémia Jogi Intézetét*, valamint az *igazságügyminisztérium jogi intézetének bratislavai fiókját*. Az ilyen „hivatalos” alkalmakon kívül számomra rendkívül hasznos megbeszélést volt alkalmam folytatni a csehszlovák jogászokkal, elsősorban dr. Viktor Knapp levelező taggal, akinek elsősorban köszönhetem ottlétem pél-

dás megszervezését és fesztelen baráti légkörét.

II. Két előadást készítettem tanulmányutamra. Az egyik a tervszerződések elvi kérdéseiről szolt és készülő doktori disszertációm egyes fontosabb gondolatait tartalmazta, a másik a magyar polgári törvénykönyv előkészületeiről számolt be.

Az első előadást két ízben adtam elő: egyszer nagyszámú egyetemi hallgatóság előtt, egyszer pedig az Állami Arbitrázs dolgozóinak. A másik előadást a Csehszlovák Jogász Szövetség rendezte. Az Állami Arbitrázsánál és a Jogász Szövetségben tartott előadást igen élénk és hosszantartó vita, illetőleg informatív megbeszélés követte. A hallgatóság sok kérdést vetett fel a magyar megoldásokat illetően, néhány elvi megállapítással vitába szállt.

III. A szakmai tapasztalatokkal kapcsolatosan előrebocsátom, hogy ezek zömét, a tervszerződésekre vonatkozó tapasztalatokat a disszertációm fogja tartalmazni, így ezekre itt nem térek ki. Itt csak a csehszlovák polgári jogi tudomány általános jellegzetességeiről, szervezetéről, terveiről és az elmélet és gyakorlat ott felmerült legaktuálisabb kérdéseiről számolok be.

I. A csehszlovák civiliztika a csehszlovák

állam- és jogtudományok legfejlettebb ágai közé tartozik ; ezt jelzi az a tény is, hogy a jogász-akadémikusok közel háromnegyede civiljogász. Jelenlegi legkiemelkedőbb művelői *Viktor Knapp* levelező tag, akinek a tulajdonjogról szóló Állami díjas munkáját a Szovjetunióban és Magyarországon is kiadták, továbbá a bratislavai *Stefán Luby* levelező tag, aki a polgári jogi felelősségről írt nagyterjedelmű monográfiáját most fejezte be.

A polgári jogi tudomány *problematikáját* és *módszereit* tekintve nem egy vonatkozásban eltér a mienktől. Az eltérés lényege abban áll, hogy a csehszlovák polgári jogi tudomány a gyakorlat kérdéseivel egy fokkal közelebb áll, mint a mienk ; a nagy, átfogó elvi kérdések megoldása helyett inkább részletkérdések megoldására törekszik ; módszerében nem annyira spekulatív, hanem inkább a jogszabályok szövegeit értelmező, általánosításoktól, elméleti konstrukcióktól néha bizonyos fokig húzódozó. Ennek az eltérésnek a fő okai történelmiek : legnagyobb részét alighanem arra vezethetők vissza, hogy Csehszlovákiában a felszabadulás előtt is volt polgári törvénykönyv (az 1811. évi OPT.), a felszabadulást követően pedig a cseh és szlovák jog egységesítésének parancsoló szükségességétől hajtva a népi demokráciák között elsőként már 1950-ben létrehozták polgári törvénykönyvüket, míg nálunk mind ez ideig nincs polgári törvénykönyv, hanem csupán évtizedek bírói gyakorlatának és törvényjavaslatainak, továbbá részletszabályainak a tudomány és a gyakorlat művelői által feldolgozott, egységbe foglalt anyaga.

2. A csehszlovák állam- és jogtudományok *szervezeti felépítésének* sémája a következő :

a) A *Csehszlovák Tudományos Akadémián* az állam- és jogtudományok a közgazdaságtudománnyal együtt alkotnak egy osztályt ; ennek titkára *Viktor Knapp*. A *Szlovák Tudományos Akadémián* az állam- és jogtudományok a filozófiával, nyelv- és irodalomtudománnyal, történettudománnyal, közgazdaságtudománnyal, pedagógiával, néprajzzal és archeológiával együtt alkotnak egy osztályt. Az állam-

és jogtudományi munkát a jogász-akadémikusokból és levelező tagokból álló bizottság irányítja. Mind a Csehszlovák, mind a Szlovák Tudományos Akadémiának van *Jogi Intézete* ; mindkettőnek tudományos tanácsa van, amelynek egyes egyetemi tanárok, kiemelkedő szakemberek is tagjai. A bratislavai intézet tudományos tanácsában pl. *Luby* lev. tag, két más egyetemi tanár, egy kiemelkedő gyakorlati jogász és az Intézet vezetője foglal helyet.

b) A *prágai akadémiai Jogi Intézetben* polgári jogi szekció működik, amely 11 tagból áll ; az Intézet polgári jogász dolgozói, az egyetemi dolgozók, a Legfelsőbb Bíróság egyik bírása, a Legfőbb Ügyészség polgári felügyeleti osztályának vezetője stb. vesznek részt a szekció munkájában. A szekció tagjainak részben egyéni munkájuk van, részben kollektív munkákon dolgoznak. Jelenlegi működésük közepontjában egy kormányfeladat végrehajtása áll : a kormány megbízásából 1956. március végéig kb. 500 oldalas munkában rendszeresen feldolgozzák a *gazdasági szerződések* kérdéseit ; ezt fogja követni a *szocialista szervezetek közötti jogviszonyok* feldolgozása. Emellett vannak egyéb feladataik is, így pl. a közös csehszlovák—magyar polgári jogi tanulmánykötet tematikáinak, majd tanulmányainak megvitatása stb. A gazdasági szerződések feldolgozásának módszere a következő : a) az alapvető problematika feldolgozása, megvitatása, b) kiki kidolgozza saját téziseit, c) a tematikák megvitatása után elkészülnek az egyes fejezetek, d) ezeket megvitatják, keresztülvizetik a javításokat, e) az anyagot szétküldik az érdekelt szerveknek észrevételezésre, f) elkészítik a végleges szöveget.

A Szlovák Tudományos Akadémia *bratislavai jogi intézetében* nyolc tudományos kutató dolgozik ; ezek munkakörét úgy határozták meg, hogy kiegészítse a bratislavai jogi karon dolgozók munkakörét. Ehhez képest két jogtörténész, egy állam- és jogelméleti kutató, két termelészvetkezeti jogász, egy munkajogász, egy nemzetközi jogász és egy dokumentátor működik ott. A bratislavai Intézet 1956. évi

tervében egyebek között a következő témák szerepelnek: A magyar jog változásai Szlovákiában 1918 után; A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet Szlovákiában a földtulajdoni viszonyok területén; A marxista jogalkalmazás problémái; A munkabiztonság kérdései; Az immunitás problémája; A gépállomási szerződés. Részben most készült el, részben befejezés előtt áll néhány munka: Egyházi szervezetek a csehszlovák burzsoá állam mechanizmusában; Szabadságjogok az első csehszlovák köztársaságban; a munkásosztály bírósági eszközökkel való elnyomása a köztársasági rend védelméről szóló 1920. évi törvény alapján stb.

c) A civilisztika tudományos művelésének másik központjai a jogi karok *polgári jogi tanszékei*. A prágai Károly-egyetem polgári jogi tanszéke a polgári jog, a családjog és munkajog művelésére terjed ki; a termelészövetkezeti jog ez idő szerint az államigazgatási jogi tanszékhez tartozik, ahová a legutóbbi időig a munkajog is tartozott. A bratislavai Komenius-egyetem polgári jogi tanszékéhez pedig a polgári jog, a családjog és a polgári eljárásjog művelése tartozik.

A prágai polgári jogi tanszéken három egyetemi tanár működik; egy docens a munkajogot adja elő, ezenkívül egy szakasszisztens, egy asszisztens és öt aspiráns tartozik a tanszékhez. Rendszeresen részt vesznek a tanszék munkájában az ottani közgazdasági főiskola jogi tanszékének polgári jogász oktatói, továbbá az akadémiai intézet egyik fiatal munkatársa, és az igazságügyminisztériumi jogi intézet polgári jogász munkatársa is. A tanszék dolgozóival valamennyien megértik, ha nem is mind beszélik az orosz nyelvet, továbbá még egy világnyelvet. Tanszéki üléseket kéthetenként rendszeresen tartanak; ezeken általában tudományos, nem pedig adminisztratív kérdéseket vitatnak meg. Állandó kapcsolatban vannak a döntőbizottsággal és rendszeresen kapnak állami megbízásokat jogi vélemények kidolgozására (legutóbb pl. az ifjúsági szervezet jogi személyisége kérdésében, igen gyakran külkereskedelemmel kapcsolatos kér-

désekben stb.). A tanszék szervei a polgári jogi tankönyv második átdolgozott kiadásának előkészületeit, kollektív munkát készít a szocialista tulajdon védelméről, vitákat folytat külföldi folyóiratok egyes cikkeiről.

d) E szervek mellett meg kell említeni az *igazságügyminisztérium prágai jogi intézetét* és annak *bratislavai fiókját*. Ezek az intézetek ún. *reszortintézetek*, amelyek igazságügyi feladatok megvalósításához nyújtanak segítséget. Kifejezetten tudományos kutatómunkát nem végeznek, de nagyon kiterjedt a tudományos szervező munkájuk és sok magasfokú elméleti felkészültséget igénylő elvi jellegű feladatot is meg kell oldaniuk. A prágai intézetben egyes jogágazatoknak tudományos dolgozója és dokumentátora van; a tudományos dolgozó az illető jogágazat elméleti és gyakorlati szakembereiből szekciót szervez. Az Intézet egyes elméleti vonatkozású munkái: az államigazgatási szervek felelőssége a hatósági jogkörben jogellenesen okozott károkért (előterjesztés kidolgozása); az erdőtörvény előkészületei (ez a bratislavai fiók feladata); vita rendezése az ingatlannyilvántartás, a tagosítás, a Szlovákiában az erdők és legelők tekintetében még meglevő hűbéri maradványok, a termelészövetkezetből kilépők jogi helyzete, a háztáji gazdaság, a begyűjtés büntetőjogi szankciói kérdésében; a Munka Törvénykönyvének előkészítése érdekében vitát terveznek a munkajog tárgyáról és rendszeréről; irányították a büntetőtörvénykönyv és eljárás kommentárjának elkészítését és irányítják a polgári törvénykönyv és eljárás kommentárjának munkálatait; litografált bulletint adnak ki, amely vitákat, fordításokat és dokumentációs anyagot tartalmaz stb.

3. Az állam- és jogtudományok *tervezése* szilárdabbnak látszik, mint a mienk. Ez részben arra is visszavezethető, hogy az állam- és jogtudományok terveibe rendszeresen felvesznek olyan feladatokat, amelyek elvégzésére a Minisztertanács, valamelyik minisztérium vagy más állami szerv kéri fel az állam- és jogtudományok egyes szervezeteit vagy dolgozóit. A tervek szilárdsága főként abban nyilvánul meg,

hogy az elvtársak közlése szerint a tervek egyrészt teljesen reálisak, másrészt számonkérők a tervfeladatok időbeli elvégzését, alaposan meg kell indokolni az esetleges lemaradást. A tervek elkészítésének a sémája egyébként az, hogy az egyes intézmények tervjavaslatait az Osztályelnökség megtárgyalja, ezután a javaslatot az érdekelt állami szerveknek (igazságügyminisztérium, Legfőbb Ügyészség stb.) megküldik észrevételezésre és ezt követően fogadják el a végleges tervet.

A jogi munkák kiadásának kérdése is igen rendezettnak látszik. Jogi munkákat vagy az Akadémia kiadványvállalata ad ki, vagy pedig Prágában a nagyon széles profilú Orbis, illetőleg Bratislavában a Szlovákiai Politikai Kiadó. Minden munkának, amely az Akadémiai Kiadónál jelenik meg, a prágai vagy a bratislavai *akadémiai intézet* a szerkesztője, minden más jogi munkának pedig az *igazságügyminisztérium* prágai *jogi intézete* vagy annak bratislavai fiókjá. A szerkesztés során az Intézetek szervezik a kéziratok megvitatását, a lektorok munkáját, a tudományos szerkesztő tevékenységét, kapcsolatban vannak a kiadóval, gondoskodnak arról, hogy a kiadó időben elvégezze a munkáját stb. Az igazságügyminisztériumi intézet szerkesztői tevékenységéhez tartozik az is, hogy az Orbisnál, illetőleg a Szlovákiai Politikai Kiadónál elérje, hogy a jogi könyvkiadásra, és ezen belül a tudományos munkák kiadására irányuló igényeket kielégítsék, hogy ne csak üzleti szempontoktól indítva kerüljenek a könyvek kiadásra.

4. Polgári jogi szakkérdésekkel kapcsolatosan a következőket emlitem meg.

a) A csehszlovák *polgári törvénykönyvvel* kapcsolatos tapasztalatok lényegében kielégítőek. Általános hiányosságául róják fel — különösen a Legfelsőbb Bíróságon —, hogy gyakran túlságosan keretrendelkezéseket tartalmaz, sőt bizonyos kérdéseket úgyszólván nem szabályoz. Ez arra vezethető vissza, hogy a kodifikációra igen korán került sor, — olyan időpontban, amikor utóbb igen jelentőssé vált jogintézmények (pl. az állami vállalatok vagy a gazdasági szerződések) még

nem épültek ki, továbbá arra is, hogy a kodifikálás időszakában annak a helyes elvnek a jegyében, hogy a törvénykönyv lehetőleg mindenki számára könnyen érthető legyen, kerülték bizonyos bonyolultabb kérdések mélyrehatóbb szabályozását. b) A gyakorlatnak nagy nehézségeket okoz az, hogy a *termelőszövetkezetek és tagjaik* vagy volt tagjaik vitái bírósági hatáskörbe tartoznak; különösen a háztáji gazdaság problémái körül folynak a viták. c) Ugyancsak nagy gyakorlati nehézségeket okoznak különösen Szlovákiában az *erdőhasználat és a legelőhasználat* problémái, mert az urbéri maradványok, továbbá a községi legelők termelőszövetkezeti kezelése számos nehézséget okoz. d) A gyakorlat számára nagy problémákat jelentett a *házasságfelbontás jelenlegi vétkességi rendszere*. A gyakorlat tett lépéseket afelé, hogy a bontóperekbe érdemben bevigyék a házasság feldúltságának objektív vizsgálatát, de a vétkességi rendszer nem engedte ennek következetes keresztülvitelét. Hazaérkezésem óta a csehszlovák jog is szakított a vétkességen alapuló házasságfelbontási rendszerrel. e) Sokat foglalkoztatja a csehszlovák polgári jogászokat az *államigazgatási szervek jogi személyiségének* kérdése. Ugyancsak a jogi személyiség kérdéskörében merült fel az a kérdés, hogy önálló jogi személyek-e a szakszervezetek, társadalmi szervezetek, egyesületek *helyi szervei, szakosztályai* stb. Az általában elfogadott álláspont eltér a mienktől: a csehszlovák polgári jogászok arra hajlannak, hogy az alapszervek jogi személyiségét elismerjék. f) Igen sokat foglalkoztatja a csehszlovák jogászokat az *elévülés, illetőleg preklúzió* kérdése.

5. *Igazságügyi* tapasztalataim köréből a következőket emelem ki:

a) A *Legfelsőbb Bíróság* igen messzemenően képes az ítélkezés elvi irányítására. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy nem fellebbezési bíróság és így csupán elvi irányító munkát végez. A polgári kollégiumnak van egy elvi osztálya, továbbá négy tanácsa: az egyik a polgári törvénykönyv körébe eső ügyeket tárgyalja a kötelmi jog nélkül, egy a

kötelmi jogi ügyeket, egy a családjogi ügyeket és egy a munkajogi és társadalombiztosítási ügyeket. Tevékenységének fő irányai a következők:

aa) A megyei bíróságok által felterjesztett ítéletek alapján az elvi osztály havonként összefoglaló értékeléseket készít és ezeket megküldi minden bíróságnak. bb) A polgári kollégium olyan kérdésekben, ahol az alsóbíróságok ítélkezése bizonytalan, általánosító értelmezést ad, amelynek nincs kötelező ereje. Ezeknek az általánosító értelmezéseknek az elkészítése előtt tanácskoznak a szakminisztériumokkal és a tudományos szervezetekkel. Az értelmezések mindegyike nagyobb, részletesen kidolgozott és indokolt munkát, — nemegyszer meghaladja a 100 oldalt is. cc) A polgári kollégium elintézi a törvényességi panaszokat. dd) A teljesülés határozatok útján fejt ki irányító tevékenységét. ee) A bírák személyes kapcsolatok építenek ki egy-egy megyei bírósággal, ezek bíráit személyesen ismerik, rendszeresen részt vesznek e bíróságok tanácskozásain. ff) Szerkesztik a „Bírósági határozatok”-nak megfelelő folyóiratot.

b) Csehszlovákiában széleskörű jogszabályrendezés folyik, amely arra irányul, hogy a fennálló jogszabályokat összegyűjtse, rendszerezze, majd fokozatosan megtisztítsa a jogrendszert az elavult, felesleges és ellentmondó anyagtól. Az így „megtisztított” joganyagot gyűjteményekben közzéteszik. E munka köz-

pontja az igazságügyminisztérium jogi intézetében van; az intézet mellett részt vesz benne az igazságügyminisztérium és az érintett szaktárca.

IV. Csehszlovákiai tartózkodásom számomra igen nagy haszonnal járt. Tudományos, tudományszervezési és igazságügyi vonalon egyaránt *igen sok jól felhasználható tapasztalatot* szereztem; úgy vélem, hogy különösen a *szervezés területén* lehet sokat tanulni a csehszlovák megoldásokból. Utam hozzásegített ahhoz, hogy olyan területeken, ahol problémáink lényegében azonosak, mélyrehatóbban megismerjem a csehszlovák polgári jogászok álláspontját, továbbá a tervezés, a jog stb. olyan részletkérdéseit, amelyekből ezek az álláspontok fakadnak és amelyek nélkül a csehszlovák tudományos állásfoglalások egyike-másika teljesen meg sem érthető. Itthon sokszor megvitatott kérdések a csehszlovák elvtársakkal való megbeszélések során új oldalukról mutatkoztak be, a megszokott érvek és ellenérvek felfrissültek újakkal, — ez pedig e kérdések sokoldalúbb, körültekintőbb megoldását segíti elő. Mindezek mellett utazásom legnagyobb nyeresége az volt, hogy a csehszlovák elvtársakkal való, eddig is bensőséges elvtársi kapcsolataink tovább erősödtek; én legalábbis úgy érzem, hogy nagyrabecsülésem, ezen túlmenően baráti érzésem irántuk nagymértékben megnövekedett.

Eörsi Gyula

Vita a Törvénykezési szervezeti jogi munkaközösségben a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepéről

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Törvénykezési szervezeti jogi munkaközössége 1956. január 20-án tartotta alakuló ülését. Az ülésen az elmélet képviselői mellett számos bírósági, ügyészségi és ügyvédségi dolgozó jelent meg.

Névai László egyetemi tanár — a munkaközösség vezetője — bevezető szavaiban kifejtette, hogy a munkaközösség a bíróság, ügyészség, ügyvédség és igazságügyi igazgatás szerveire vonatkozó tudományos tevékenység kiszélesítését és elmélyítését, az elméleti és gyakorlati munka tapasztalatának fejlesztését tűzi ki célul maga elé.

A munkaközösség első ülésén *Benkő Gyula* a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetője tartott előadást „A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe” címmel.¹

A hozzászólások során *Csizmadia Andor* egyetemi docens az előadónak azzal a megállapításával szállt vitába, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseinek jogalkotó jellege van. Ez sem elméleti, sem tételesjogi szempontból nem állja meg a helyét. *Elméleti szempontból* kétségtelen, hogy a bíróság nem jogalkotó, hanem jogalkalmazó szerv. A szocialista államban a jogalkotás az államhatalmi és államigazgatási szerveknek, köztük elsősorban a legfőbb államhatalmi szervnek van fenntartva, amelyben megtestesül a nép szuverenitása, a hatalom egysége. Ha a bíróságok jogot alkotnának, a legfőbb államhatalmi szerv jogalkotásával konkurráló szabályokat hozhatnának létre, az államhatalom egysége nem érvényesülne. A szocialista állam egyik legfőbb elve a szo-

cialista törvényesség. Ha a bíróság is részt vehetne a törvényalkotásban, meglazulna a törvényesség. *Tételes jogi szempontból* a jogalkotás a szocialista államban az Alkotmány által erre feljogosított szervekre van bízva. Tételes jogunk a bíróságokat jogalkotással nem ruházta fel. A továbbiakban bemutatta a magyar jogtudomány álláspontját az államjog, az állam- és jogelmélet, a polgári jog, a büntetőjog és a törvénykezési szervezeti jog művelőinek megnyilatkozásaiából, melyekből ugyanezt az elvi következtetést vonja le. Rámutat arra, hogy a mai gyakorlat e megállapításokkal többször ellentétben van, s — mint az előadásból is kitűnt — a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései a tételes jogtól eltérő rendelkezéseket is tartalmaznak, ami bizonyára abból ered, hogy jogrendszerünknek még jelentős területein, többek között éppen az igazságszolgáltatással kapcsolatos területeken hiányzik az átfogó, egységes szocialista szabályozás. Ezt a tényt kétségtelenül figyelembe kell venni, de a hiány nem jogosítja fel jogalkalmazó szerveinket arra, hogy jogot alkossanak. Az elvi döntéseknek is meg kell maradniuk a jogszabályalkalmazás keretein belül. A Legfelsőbb Bíróságot megilleti a törvényt magyarázat joga, de ez nem hivatalos magyarázat, mert az csak a legfőbb államhatalmi szerveket illeti meg, mindössze a jogszabályalkalmazás egységének biztosításáról van szó. A Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseivel a bíróságok ítélezéseit irányítja s ezáltal biztosítja az igazságszolgáltatás egységét. Elvi döntéseinek a szocialista jogalkalmazásban tehát éppen az a szerepe, hogy jelentősen segítse a szocialista törvényesség megvalósítását.

¹ Az előadást a Jogtudományi Közöny 1956. évi 2. száma közölte. — Szerk.

Skorka György főosztályügyész hangsúlyozta, hogy elvi és jogi szempontból egyaránt megalapozottabb az a felfogás, mely szerint a Legfelsőbb Bíróság tevékenysége nem jogalkotó, hanem jogértelmező jellegű. Erősen emellett szól az a kifejezett törvényi rendelkezés is, hogy az elvi döntés, iránymutatás a bíróságokra kötelező. Véleménye szerint ezt kívánja a szocialista törvényesség egyedül helyes értelmezése is, amely egyben széleskörű jogmagyarázó tevékenységet tesz lehetővé. A gyakorlati tapasztalatok viszont Benkő elvtárs álláspontját igazolják. A továbbiakban néhány példát hoz fel arra, hogy milyen veszéllyel jár és egyben milyen visszás helyzetet is teremt, ha a Legfelsőbb Bíróság kilép a törvény keretei közül. Az ilyen erőltetett és a helyes célt alkalmatlan eszközökkel szolgálni törekvő állásfoglalások elkerülhetetlenül előbb-utóbb megváltoztatásra kerülnek. Példaként hozza fel, hogy a magzatelhajtással kapcsolatos ismert, bűnhalmazatot megállapító döntés, valamint az „egy ízben — több ízben” magyarázat és a gyújtogatás gondatlan alakzata (tűzvészokozás helyett) jellegzetesen ilyen „jogmagyarázó”, valójában azonban a tételes rendelkezésekkel szemben már új szabályt kimondó döntések.

Kulcsár József a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetője kifejtette: nem mai keletű a jogtudományban az a probléma, hogy a bírói ítélezés során termelődik-e új jogszabály. Álláspontja szerint a bíró jogalkotó tevékenysége rendszerint nem a törvény rendelkezése ellen irányuló nyílt szembehelyezkedés formájában történik, hanem csak lassan kezdi ki a törvényt az ítékezés. Nem a törvényrontást kell tehát az ítékezés nyomában fakadó jogfejlesztés tipikus esetének tekinteni. Új jogszabály keletkezéséről véleménye szerint csak akkor beszélhetünk, ha a bíró a tényállást semmiképpen sem tudja egyik megszövegezett tényállás alá sem vonni. Még kétségtelenebb a bírói jogalkotás akkor, ha a jogszabályi rendelkezés értelme világos, a rendelkezésnek megfelelő eredmény azonban bántáná a jogérzetet. A bíró ilyen esetben vagy a tör-

vény értelme felől támaszt kétséget, vagy az eseti tényállásból emel ki olyan elemeket, amelyekre való tekintettel arra a bizonyos esetre a törvényt, mint más tényállásra szabott rendelkezést nem lehet alkalmazni. A valóság az, hogy olyan tétel jut ilyenkor érvényre, ami akár így, akár úgy valami újat tesz hozzá az eddigi joghoz. Ami a neveket és a szavakat illeti, véleménye szerint a jogszabálynak ezt a kényszerű keletkezését nem szükséges a hangzatos jogalkotás névvel illetni.

Pecze Ferenc egyetemi adjunktus az előadás érdemeit és a tárgyban tartott vita jelentőségét méltatva, előre bocsátotta, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései jogalkotó jellegét elismerő szélső szubjektív álláspont nem fogadható el, minthogy lényegileg valamely fennálló gyakorlat alapján szándékozik általános érvényű, mindenkorra, tehát a jövőre is irányadó elvet lerögzíteni. A felfogás egyfelől nem tekinthető elméletileg eléggé megalapozottnak, mert hívei legfőképpen a pillanatnyi követelményekkel és tényleges helyzettel argumentálnak, s így jóformán csupán magyaráznak, esetleg igazolnak bizonyos létező, ez idő szerint szükségszerű állapotot, de nem bizonyítják feltétlenül és minden körülmények közötti létjogosultságát. Ennek a nézetnek másfelől gyakorlatilag bizonyos negatív fékező hatása is van, amennyiben nem serkent az alkotmányos kívánalmak szerinti jogalkotó munkára. Nem erősíthető kellően a koncepció — mondotta —, a régi burzsoá jogtudományra és múltbeli tapasztalásokra való hivatkozással sem, nemcsak azért, mert pl. nálunk a szakirodalom nem zárta le egyértelműen e kérdést — s különösen a közjogászok részéről sorakoztattak fel a Kúria döntvényeinek jogforrási erőt tulajdonító nézetekkel szemben különböző, ma ugyan már alkalmazatlan érveket, hanem azért sem, mert sok vonatkozásban e téren is új utat kell törnünk, amihez a szocialista államok közös eszközöket mutathatnak és hasonló megoldásokat dolgozhatnak ki. Ugyancsak bizonyos mérvű egyoldalúságot tükröz I. Sz. Tyiszevics tanulmánya gondolatmenetének olyan értelmezése, mintha ab-

ban a Legfelsőbb Bíróság plénuma irányelvei a bíróságokon kívüli szervekre is kötelező voltát emelné ki, holott inkább arról — a feltétlenül fontos és helyes követelményről — van ott szó, hogy az irányelveket az említett intézmények nem hagyhatják figyelmen kívül. Mindezeknél sokkal lényegesebb azonban a végkonklúzió, hogy a teljesülés az utóbbi időben sorra hatálytalanítja számos olyan irányelvét, amelyek új jogszabályokat alkottak és ezért ellentétesek voltak a törvénnyel. Felhívta a figyelmet a burzsoa és a szocialista jog egymástól való elhatárolásának fontosságára, amivel összefüggésben hangsúlyozta, hogy konkrét ügy miként való eldöntése nálunk a törvény alapján, s nem valami utasítás nyomán történhet, de ugyanakkor ezen túlmenően a bírósági szervezet pontosan meghatározott helyet foglal el államapparátusunkban és az egész állami mechanizmusban. Az Alkotmány megfelelő rendelkezései világosan lerögzítik, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alávetve, s működésükről beszámolni kötelesek. Mindebből következik, hogy a bírói tevékenység sajátosságainak a valójában nagy jelentőségű szerepe mellett sem tulajdonítható olyan értelmezés, amely kizárja az államhatalom legfelsőbb szervének való alárendeltségét, mert a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága és valamennyi bírósága végső soron az országgyűlésnek feltétlen felelősséggel tartozik. Pecze elvtárs a szocialista fejlődés távlatában az elvi döntések jogforrási jellegének elismerésével szemben határozottan nyomósabb elméleti és tételesjogi indokok fennforgását látja, egyúttal azonban kiemeli, hogy a probléma a mindenkori konkrét történelmi körülmények alapján ítéltető meg és dönthető el. A másik véglet a törvényesség teljes megsemmisítéséhez vezetne és azt eredményezhetné, hogy a bírósági tevékenység alól eltűnne a törvényesség szilárd támasza, mert a törvény helyébe a bírónak pusztá személyes belátása lépne. Végkövetkeztetésképpen az előadás idevágó tézisét abban a fogalmazásban helyesli, hogy az elvi döntésektől átmenetileg és bizonyos esetekben

nem tagadható meg a jogalakító erő, de emellett, az időbeli és tartalmi korlátozás és mindezen megszorítások kiemelésével együtt, már most hangsúlyozandó, a Legfelsőbb Bíróságnak az a feladata, hogy kezdeményezze a szükségesnek vélt törvényi szabályozást az Alkotmány szerint arra hivatott szerveknél.

Lázár Miklós, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetője álláspontja szerint a népi demokrácia jelenlegi viszonyai között a fejlődésnek megfelelő teljes és egyértelmű jogi normák kifejeződésére kellő idő még nem állt rendelkezésre. Ellenkezőleg, a fejlődés irama folytán a jogszabályalkotás nem követte idejében az eseményeket. Ilyen helyzetben viszont a bíróság az előtt a feladat előtt állt, hogy megfelelő jogszabályok nélkül, illetve hézagos vagy nem teljesen egyértelmű jogszabályok mellett döntsön a konkrét felvetődött újszerű kérdésekben. A bíróság az élet által felvetett kérdést a változott helyzetnek a fejlődés szükségleteinek megfelelően kellett hogy megoldja. Ebben a helyzetben a bíróság régi törvényt rontott, törvényi hézagokat pótol. Számot kell vetni azzal a ténnyel, hogy ez gyakorlatilag, különösen a Legfelsőbb Bíróság működését tekintve, jogszabályalkotás-ként jelentkezik. Az elmélet munkálói helyesen teszik — mondotta —, ha követelményként azt az álláspontjukat tartják, hogy a jogszabályokat csak a törvényhozó szervek alkossák. Ez azonban nem változtat a tényleges helyzeten. Más kérdés, hogy kívánatos lenne az, hogy a törvények egyre teljesebbek és helyesebbek legyenek, úgyhogy ne merüljön fel a Legfelsőbb Bíróság részéről történő kiegészítés szükségessége.

Marton Géza egyetemi tanár, akadémiai lev. tag hozzászólásában kifejtette, hogy véleménye szerint Benkő elvtársnak van igaza, mikor jogalkotó tevékenységgel ruházza fel a bírót. A továbbiakban egy történelmi analógiára utalt. A kezdő jogásztanulóknak azt tanítjuk a római jogban — mondotta —, hogy a prétornak nem volt jogalkotó hatalma a római alkotmány alaptétele szerint: praetor ius facere non potest. De aztán mégis ezt is tanítjuk,

hogy a római prétor csinálta jóformán az egész klasszikus jogot, segítőtársával, a jogtudóssal együtt, kinek, mint magánembernek, természetesen szintén nem volt semmiféle jogalkotó hatalma. Kettőjük nélkül ma egyáltalán nem beszélhetnénk a római jogról. A római prétor és jogtudós helyzete lényegesen más volt, mint a mai bírőé. Nekik jóformán a semmiből kellett megteremteni azt a világjogot, ami reánk már kész örökségképpen maradt és az így hosszú századok során apróra kidolgozott jogrendszer a mai bírót és jogtudóst jórészt felmenti az újat teremtés nagy feladata alól, legfeljebb csak a rendszerben itt-ott mutatkozó hiányok pótlásáról, az idők folyamán változott viszonyoknak többé meg nem felelő részletintézkedések kikorrigálásáról való gondoskodás feladata maradt meg számára. Ez a feladat azonban — álláspontja szerint — bár terjedelmében korlátolt, de értékében nem lebecsülendő a mai bírónál és jogtudósnál sem, mert nincs az az akár tízezer paragrafusos törvénykönyv, amely az ezer változatban jelentkező élet minden esetlegeségét előre számon tudná tartani és a bírót felmentené a típusesetre szabott jogszabály alkalmazásának nehéz munkájától a konkrét esetre. Sőt ellenkezőleg, nyugodtan elmondhatjuk, hogy ez a bírói továbbfejlesztő működés a bírói hivatás legfinomabb, legszebb, legnemesebb része. Befejezésül annak a véleményének adott kifejezést, hogy a mi demokratikus állami berendezkedésünknek nincs oka félni a bírói jogfejlesztéstől. A mi bíránk többé nem a kizsákmányoló kisebbség osztálybírája. Viszont a hivatali jogalkotás, amelyre természetesen szükség van, sőt a vezető szerepet ennek kell vinnie, roszszul tenné, ha eltílná az ő bíróját attól, hogy az írott törvény hiányait pótolja az élet által felvetett újszerű esetekben, s általában a holt szabály érvényesülését a maga élő szemléletével a helyes mederbe irányítsa.

Benkő Gyula válaszában kijelentette, hogy eredetileg nem volt szándékában tovább is foglalkozni a döntvényjog jogforrási jellegével, mivel úgy érezte, hogy a vitalehetőségeket már az előadásban

kimerítette. Ezzel szemben a hozzászólók kizárólag ezzel a kérdéssel foglalkoztak, ezért nem tud kitérni ebben a vonatkozásban a válaszadás elől. A felszólalók közül azok, akik vitássá tették a döntvényjog jogforrási jellegét, elvi és tételesjogi érveket hoztak fel és a törvényesség követelményéből vezették le álláspontjukat. A tényekkel nem számoltak. Bár így a vita anyaga a hozzászólások során nem bővült, mégis elmélyültebb vizsgálat tárgyává lett, ami elősegíti az ellentétes álláspontok közötti különbségek tisztázását.

Névai László zárószavában rámutatott arra, hogy az elvi döntés jogi természetének problémája mind a szovjet, mind a népi demokratikus szocialista jogtudományoknak egyik legtöbbet vitatott kérdése. Mindmáig is vitás jellegének egyik oka nálunk abban rejlik, hogy népi demokratikus jogunk forrásainak problémaköre még nincs teljesen kidolgozva; az elvi döntés jogi természetének kérdése pedig ennek egyik része. Emellett azonban nyilvánvalóan hátráltatja a megnyugtató végleges megoldás elérését az a körülmény is, hogy a Legfelsőbb Bíróság gyakran hoz kétségekívül normatív tartalmú döntéseket; ez a tény pedig szemben áll azzal az alapítéssel, hogy a bíróság nem jogalkotó, hanem jogalkalmazó szerv és a jogszabályalkotás joga a szocialista államokban kizárólag az alkotmányilag erre feljogosított szerveket illeti meg.

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy Legfelsőbb Bíróságunk átmenetileg nem egyszer kényszerhelyzet előtt áll: tételes jogszabály hiányában is állást kell foglalnia az eléje került vitás kérdésekben. Ilyen nehézségek legfőként a polgári jogi ítélkezésben állhatnak elő a polgári törvénykönyv hiánya következtében. Ezt a konfliktust a tudomány egymaga nem képes megoldani. A polgári jogi kodifikáció mielőbbi befejeződése fogja lehetővé tenni az átmeneti állapot megszüntetését. Addig azonban nem lehet szemet húnyni a tények felett, sőt ki kell emelni a Legfelsőbb Bíróság szerepét — többek között —, a burzsoa magyar szokásjogi magánjog felszámolásában és új szocialista polgári jogunk egyes elvi tételeinek kialakításában.

A vita igen magas színvonalú, de — nézete szerint — kissé egyoldalú volt. A hozzászólások nem érintették a rendkívül tartalmas előadás egynéhány más, vitatható megállapítását (pl. a régi Kúria értékelését) és nem foglalkoztak eléggé a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének egyes konkrét megnyilvánulási formáival sem. Törvényeink a bíróságokra nézve „kötelező” erővel a Legfelsőbb Bíróságnak csupán elvi döntéseit ruházzák fel. Az elvi döntések mennyisége azonban a valóságban viszonylag csekély, és a Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe — az eseti ítélkezés mellett — újabban egyre inkább a kollégiumi állásfoglalásokban jut kifejezésre. Csak az elmúlt év folyamán több száz ilyen állásfoglalás született. A normatív tartalom kérdése ilyenformán

indokoltan és nagy súllyal vetődik fel velük kapcsolatban, jöllehet a törvény az állásfoglalásoknak semmiféle kötelező erőt nem kölcsönöz. Az elvi irányítás túlsúlya úgylátszik mégis áttolódik erre a területre, ami nem aggálytalan. A Legfelsőbb Bíróság irányító szerepe körül a jövőben kibontakozó vitának (mert a mostani diszkussziót csak kezdetnek tekinthetjük) erre majd nagyobb figyelmet kell fordítania — mondotta befejezésül.

A vita után az ülés résztvevői megbeszélést az 1956. évi munkatervet. Remélni lehet, hogy a munkaközösség működése elő fogja mozdítani a törvénykezési szervezeti jogi tudományos munka fejlődését, az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának elmélyülését ezen a területen.

Garamvölgyi Zoltán

A nemzetközi jog tankönyve*

I. Magyarország felvétele az ENSZ tagjai sorába nemzetközi kapcsolataink kiszélesítésének a perspektíváit nyitotta meg. Külpolitikánk eddigi irányzata is megfelelt azoknak az alapeszméknek, amelyek az ENSZ Alapokmány céljait és elveit képezik, a felvétel után azonban nemzetközi jogi kötelezettségünké is vált, hogy a világ népeivel egyetértésben e célok megvalósításában s az elvek érvényesítésében tevékenyen részt vegyünk. Az Alapokmány új tartalmat adott az államok egymásközi kapcsolatainak, központi kérdéssé tette a béke és biztonság kollektív védelmét s megtalálta az eszközöket arra, hogy hatékonyan biztosítsa az államok békés fejlődését, a szuverének egyenjogúságát s az alapvető emberi jogokat. De az elmúlt évek tanulsága is azt mutatja, hogy a jog megalkotása nem jelenti azoknak a viszonyoknak a nyombani valóra váltását, amit a jogalkotók célul maguk elé tűztek. Azok

az ellentmondások és ellentétek, amelyek a társadalmi viszonyokból folynak, szüntelenül feszegetik a jog kötöttségeit, hogy az erőszak kötetlensége által érvényesülhessenek. Ilyen körülmények között a nemzetközi törvényesség védelme fokozott jelentőséggel bír: közvetlen gyakorlati fontosságot nyer a nemzetközi jog alapos ismerete s azoknak a törekvéseknek a tudományos színvonalú leleplezése, amelyek célja, hogy a jogsértő cselekményeket a jogszerűség látszatával ruházzák fel. A mai nemzetközi jogot tárgyaló munkának tehát tudományosnak s egyben kíméletlenül harcossnak is kell lenniük.

Felszabadulásunk óta egy átfogó nemzetközi jogi munka jelent meg: a „Nemzetközi jog” Hajdu Gyula szerkesztésében, amely egyetemi tankönyv céljára készült. Minden tankönyv a benne foglalt anyag időtállóságán alapszik, feltételezi, hogy a benne feldolgozott tételek időszerűsége huzamos, tudományos eredményei a viszonyok szüntelen változása ellenére is bizonyos állandóság jellegével bírnak. Ezek az erények fokozott értékűek a nemzet-

* Nemzetközi jog. Egyetemi tankönyv. Szerk. Hajdu Gyula. Tankönyvkiadó, Budapest. 1954. 476 old.

közi joggal foglalkozó tudományos munkáknál, mert a nemzetközi viszonyok szüntelen mozgása, az uralkodó osztályok pillanatnyi érdekeinek a támogatása napról napra eredményeznek új és újabb „elméleteket”, amelyek felszámolása éppúgy harci kérdése a tudománynak, mint a nemzetközi jog és törvényesség védelme a békeszerető népeknek. A tankönyv megjelenése óta eltelt másfél év mindenekelőtt a könyv *időtállósága* mellett tanúsodik. Bár a népek életében ilyen rövid idő alatt szokás szerint nem érlelődnek nagy fordulatok, ez az időszak mégis jelentős változásokat eredményezett a nemzetközi viszonyokban. Magyarország s a többi demokratikus állam felvétele az ENSZ-be nem elszigetelt és kivételes jelensége a nemzetközi viszonyoknak, hanem olyan fordultnak a látható megnyilvánulása, amely a béke erőinek az előretörését mutatja a hidegháború híveivel szemben. A tankönyv felkészült erre a fordulatra, elvi álláspontja és tételes jogi anyaga a mai kívánalmakat is mindenben kielégíti.

A könyv *négy szerző* munkája, akik nem közösen, hanem önálló fejezetek szerint megosztva dolgozták fel a nemzetközi jog teljes anyagát. A tizennégy fejezetből *Buza László* a IV. és VII. fejezeteket (Az állam területe, A nemzetközi szerződések), *Flachbarth Ernő* az V. és X. fejezeteket (Az állam lakossága. Az államok együttműködése különleges célok megvalósítására), *Vitányi Béla* a VI. és VIII. fejezeteket (A nemzetközi kapcsolatok állami szervei, Magyarország nemzetközi szerződése), a többi fejezetet *Hajdu Gyula* dolgozta ki, aki a könyv nagyobbik felének az elkészítésén felül a szerkesztés munkáját is végezte. Mindegyik szerző világosan, érthetően tárgyalja anyagát, fejtegetéseik egyszerűek s belőlük a jogi előképzettség nélküli olvasó is világosan megértheti a mai nemzetközi jog problémáit. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szerzők egyénisége, temperamentuma ne volna az egyes fejezetek stílusán felismerhető. A hideg, szűkszavú tárgyilagosságtól kezdve a szenvedélyességig fokozott harciasságig mutatkoznak a stíluseltérések. A Vitányi által készített VI. fejezet-

ben úgy hiszem nem lehetne két felesleges szót találni, olyan exakt tömörséggel fejt ki anyagát. Ez a *változatosság* azonban éppen nem teszi nehezkessé a könyv olvasását s úgy érzem, hogy a szerkesztési munka kulturáltságát mutatja, hogy nem akarta a stílus egysége kedvéért a szerzők egyéniségéből fakadó különbségeket megszüntetni.

A mű tulajdonképpen 3 *főrészből* áll. Az első rész a nemzetközi jog általános fogalmait, fejlődését, forrásait ismerteti s idetartozik a nemzetközi jognak és tudományának a története, amely egyben „zsebvilágtörténet” is. Szerzők bizonyára elkedvetlenítő tapasztalatokat szereztek a vizsgáló jogászok világtörténelmi ismereteiről s ezért a tudomány történetét s a nemzetközi jog fogalmainak a fejlődéstörténetét az egyetemes történet ismertetésével kötötték össze. Ennek a didaktikai hasznosságát csak a tapasztalat útján lehet felmérni. A második főrész az államok békés együttélésének a jogát, ideértve a nemzetközi viszályok elintézésének különböző módjait, a harmadik főrész a háború nemzetközi jogát tárgyalja.

A szerzők *feladatul* tűzték maguk elé a nemzetközi jog teljes anyagának az ismertetését marxista–leninista világnézeti alapon, olyan didaktikai rendszerezésben, amely az egyetemi hallgatók tanulmányi igényeinek megfelel s harcosan állást foglalva a burzsoá áltudományossággal szemben. A könyv e kitzűött feladatnak mindenben megfelelt. A teljes *mai* nemzetközi jogot ismerteti, „a nemzetek együttélésének törvényes rendjét”. *Alapeszméje*: a szuverének egyenjogúsága s a béke védelme végigvonul az egész könyvön s kitűnően, életszerűen tükrözi azt a harcot, amely a nemzetközi jog területén ez alapelvek érvényesüléséért folyik. *Kiindulási pontja*, hogy „a háború indítása jogáról az államok lemondtak, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezetébe beléptek”, csak a könyv vége felé (371. old.) nyer ilyen világos megfogalmazást, de a teljes anyag tárgyalása a békebontás nemzetközi jogellenességét tartja szem előtt s ezáltal túlnő a tankönyv-kereten: a békeharcnak is dokumentumává válik.

A könyv egyébként is *több, mint tan-könyv*. Nemcsak tanulás, de gyakorlati használat célját is szolgálja, amit nagyon megkönnyít a gondosan készített név- és tárgymutató. A könyv szerkesztése idején Magyarország ENSZ tagsága nagyon bizonytalan volt, mégis szerzők az ENSZ alapokmányát, szervezeteit teljes részletességgel tárgyalják. Az egész könyvön végigvonul az, hogy Magyarország az alapokmány elveit és céljait külpolitikája alapjává tette s hazánkban a Szervezetbe történő felvétele sem külpolitikánkban, sem nemzetközi jogi felfogásunkban változást nem okozott. Főképp ez biztosítja a mű változatlan időszerűségét. Ezt részletes és átfogó ismertetés egészíti ki azokról a szervezetekről és szövetségekről, amelyek az egyes államcsoportokat összekötik. Ismerteti a gazdasági és politikai mozgatóerőket, amelyek ilyen csoportosulásokra vezettek s azokat az érdekeket, amelyeket ezek szolgálnak. Mégis *rendszerezbeli fogyatékosága* a könyvnek, hogy a „Világállam”, amely nem létezik, e szervek között szerepel, — míg a KGST, amely létezik, nem. A világállam: ideológia, amely a szuverenitás felszámolását tűzi ki célul, rendszeri helye tehát ott volna, ahol a szerzők a szuverenitást támadó vagy aláásó imperialista elméleteket tárgyalják.

Az anyag marxista—leninista elemzéséből következik, hogy a szerzők az ismertett fogalmakat nem elszigetelten, hanem azokba a történelmi körülményekbe ágyazva mutatják be, amelyek e fogalmak tartalmát mindenkor megszabták. Így érthetővé teszik az egyes fogalmak tartalmi változásait is. Gazdag történelmi és jogi példatár mutatja be az egyes intézmények és fogalmak hasznosságát (választott bíráskodás, jószolgálat, clausula rebus sic stantibus stb.), s ezzel az olvasó előtt az elvi és gyakorlati összefüggések egyszerre tárulnak fel.

Az elemzésnek ez a marxista módja vezeti a szerzőket arra, hogy a *jövőbeli fejlődés perspektíváit* is tudományos bátorsággal megmutassák. Így előre látják — s ez előttünk most bebizonyosodik —, hogy a Schumann-féle francia politika fel-

áldozza Franciaország nemzeti érdekeit, s vezető európai tőkés nagyhatalommá teszi Nyugat-Németországot, amit ez két véres háború által sem tudott elérni (309. old.). Általában a politikai állásfoglalás mindenütt helyet kap a jogi érvelés mellett.

A műnek, mint *jogtudományi* munkának egyes fogyatékoságai azonban éppen az itt ismertetett módszerre vezethetők vissza. Egyes helyeken a jogelméleti érvelést elhalványítja, háttérbe szorítja a politikai nézőpont s így egyes kérdések bizonyos mértékig egyoldalú megvilágítást nyernek. Másutt a történelmi adatok túlzott részletessége — nem egy helyen ismétlése — veszélyezteti az elvi mondanivaló egységét. Egyes fontos elméleti kérdésekben — amint erre a következőkben adok példákat — nem foglal állást teljes határozottsággal, vagy nyitva hagy olyan kérdéseket, amelyek megválaszolása nélkül a kifejtés meggyőző ereje gyengül. Elég nagy számmal fordulnak elő olyan apró hibák, amelyek nem a szerzők téves álláspontjából, hanem inkább elírásból, helyenként pontatlan fogalmazásból erednek. Máskor a politikai „ítélkezés” hevében adósak maradnak a közelebbi tények ismertetésével, amelyek az olvasót is meggyőzőnek ítéltük helyessége felől. (Pl. „az Atlanti Chartában megerősítették ugyan a tengerek szabadságának elvét, de a valóságban ezt az elvet saját agresszív céljaikra használják fel”. — 165. old. — Hogy milyen eszközökkel, erről egy szó sem esik.) Az, hogy egyes nézeteik vitathatók, magyarázatot talál abban, hogy szerzők számos olyan kérdésben foglalnak állást, amelyek a mű megjelenéséig a szocialista jogtudományban még nem nyertek tisztázást. Tudományos pártosságuk azonban mindenütt megóvta őket a politikai tévedésektől és az ideológiai hibáktól s ezért állásfoglalásukkal csak jogi megfontolások alapján lehet vitába szállni.

II. Egyes *apróbb hibák* forrása, hogy a történelmi tényeket vagy a történelmi fejlődést szerzők helyenként pontatlanul fogták fel, vagy legalábbis pontatlanul fejezték ki. Az *államok* közötti vetélkedés okait vizsgálva, azzal kezdik, hogy

„a pásztornépek jobb legelőkhöz akartak jutni” (7. old.). Amíg egy nép pásztoréletet él, legelők után vándorol, addig nem szilárdul állammá, mert az állam egyik eleme az állandó terület. A jobb legelőkért folytatott harc tehát nem államok közti vetélkedés. Nem fedi teljesen a történelmi tényeket, hogy az USA kormánya „érvényes szerződésünket semmibe véve, betiltotta a kereskedelmi kapcsolatokat országunkkal...” (113. old.). Az USA kormánya ugyanis a kereskedelmi szerződésben biztosított felmondási jogát gyakorolta s ezzel megszüntette a szerződésen alapuló kereskedelmi kapcsolatokat.

A nemzetközi joggal *határos jogterületeken* vagy olyan kérdésben, amelyek más jogterületet is érintenek, sokszor bizonytalanul mozognak s ez megoldásaikon, állásfoglalásaikon, nemegyszer az állásfoglalás hiányán érezhető.

A nemzetközi jog és nemzetközi magánjog rendszerbeli helye tekintetében *nem foglalnak állást*. Ismertetik az ellentétes nézeteket, de — állásfoglalás nélkül — csak azt fejtik ki, hogy a két kérdést külön kell tárgyalni (10. old.). Ez természetesen igaz és helyes s ez az a pont, amelyben a rendszerezésben ellentétes nézeteket vallók is egyetértenek. De ez csak a didaktikai és nem jogrendszerezési megoldás. A nemzetközi jog művelői nem lehetnek közömbösek abban a vitatott kérdésben, hogy a nemzetközi magánjog a nemzetközi jog rendszerébe tartozik-e vagy sem. Nézetem szerint a nemzetközi magánjog jogrendszerbeli helye a polgári jog — noha problémáinak teljes megértése a nemzetközi jog ismerete nélkül nem lehetséges. Mivel ez a jogrendszeri vita még a szocialista jogtudományban sincs eldöntve, előbbre vitte volna a kérdést, ha a legkiválóbb magyar nemzetközi jogászok abban állást foglaltak volna. A nemzetközi jog és belső jog szankcióinak összehasonlításaként szerzők ezt mondják: „A polgári jog rendszerében..... a jogaitban sértett alany önsége, amellyel a jogsértőt a jog betartására kívánná kényszeríteni, jogellenes, sőt büntetendő cselekmény...” (13. old.). Ez sok eset-

ben így van, de az önségelynek több formája van, amit a polgári jog is jogosnak ismer el. (Birtokháborítás elhárítása, zálogtárgyból kielégítés stb.) A hiba itt a merev „sommás” fogalmazásból ered. Ugyanilyen sommásan tárgyalják szerzők a *szovjet államotítások külföldi elismerésének* a kérdését. A valóságban a tőkés államok a szocialista államotításokat ma is csak részben ismerik el azokra a javakra, amelyek az államotítás időpontjában az államotító ország területén voltak. Úgy szólván egyértelmű az a gyakorlat, hogy az államotítás időpontjában külföldön volt javakat nem adják ki. A diplomáciai harc tehát — ha egyáltalán volt ilyen — nem volt eredményes. A tőkés bíróságok ilyen gyakorlata — amely a népi demokráciák államotításaival szemben is érvényesül — nem a nemzetközi jogot sérti (145. old.), hanem ez államok *belső* törvényeivel áll ellentétben. A *saját* törvényességüket teszik félre, hogy a kisorsajátított tőkések érdekét szolgálják. A *jogi személy honosságának* a nemzetközi jogban is nagy jelentősége van. Külföldön ugyanis diplomáciai védelemben csak az a jogi személy részesülhet, amely a védelmet ellátó állam honosa. E kérdést azonban — s ezt szerzők helyesen ismertetik — a különböző államok eltérően szabályozzák, fontos volna tehát az állásfoglalás arra nézve, hogy a magyar jog miként ítéli meg a jogi személy honosságát. Ebben azonban a szerzők nem foglalnak állást (173. old.). S ez nem azért hiányzik, mert a magyarországi jogi személyek honossága iránt kétség támadhat, — hanem azért, mert a diplomáciai fellépés jogosultságát a magyar külügyi hatóság a *magyar jog* alapján bírálja el. Valamely külföldi állam diplomáciai védelemben csak azt a jogi személyt részesítheti, amely a *magyar jog* szerint ennek az államnak a honosa, — tekintet nélkül arra, hogy a szóban forgó külföldi állam joga miként ítéli meg a jogi személy honosságát. Véleményem szerint a magyar jogban az a felfogás nyert elfogadást, hogy a jogi személy abban az államban honos, amelynek a törvénye szerint alakult (I. KT. 211. §). Vitathatónak tartom azt az állítást is, hogy „ha a diplo-

máciai mentességet élvező személy polgári pert indított... vele szemben... viszontkereset terjeszthető elő..." (211. old.). A *mentességről való lemondás* mindig megszorítóan értelmezendő.

Szerzők új állam alakulásának egyik eseteként tárgyalják az osztályuralom forradalmi megváltozását (137—138. old.). „Ha az osztályviszonyok forradalmi megváltozásával egy addig elnyomott osztály lesz a nemzet vezetője, az olyan állami berendezkedést létesít, amely a megváltozott osztályhelyzetet fejezi ki, éppen ezért új államnak tekintendő. A nemzet az ilyen változást önrendelkezési joga alapján hajtotta végre, az tehát belső ügye.” E tétel elemzésénél szembevetendő ellentmondás, hogy szerzők szerint *nemzetközi jogi* jogtétel, hogy a megváltozott osztályhelyzet szerint berendezkedő állam *új állam*, — ugyanakkor *belső* ügynek jelenítik ki (helyesen!) a forradalmi változást. Ha ez belső ügy, akkor elsősorban belső ügy az is, hogy az új uralkodó osztály a maga szervezetét új államnak tekinti-e vagy sem. Miért jelentsük ki feltétlenül új államnak, ha ő maga állja mindazokat a nemzetközi kötelezettségeket, amelyeket az előző uralkodó osztály vállalt? Másrészt, ha az elnyomott osztály forradalmi úton létrejött állama a nemzetközi jog — szerzők szerint létező — valamely szabálya folytán feltétlenül, ipso facto új állam volna, — ez a megdöntött uralkodó osztály államával szerződő valamennyi államot mentesítené szerződéses kööttségei alól s az új állam csak új szerződések egész hálózatával kapcsolódhatna be a nemzetközi jogviszonyokba. Véleményem szerint ilyen tartalomú nemzetközi jogi jogtétel nincs. Nem is volna logikus *belső* ügynek tekinteni, hogy az elnyomott osztály forradalmi úton vagy parlamenti eszközökkel szerzi-e meg a hatalmat, ugyanakkor az egyik fajta hatalomváltozásnak *más* nemzetközi jogi hatályt tulajdonítani, mint a másinak. Szerzők előtt nyilván a szovjet forradalom eseményei lebegtek. A Szovjetunió ugyanis azon az állásponton volt, hogy nem tekinti magát a cári Oroszország államutódának s annak nemzetközi szerződéseit nem

tartja magára kötelezőnek. A Szovjetuniónak ez a *joga* nem a szerzők által feltelelezett egyszerű szabályból folyik. A cári Oroszország *egy* állam volt, a Szovjetunió *sok* szuverén állam államszövetsége. *Valóban* új államalakulat, amely ebből folyóan érvényesíthette is azt a jogát, hogy mint teljesen új állam lép fel a nemzetközi viszonyokban. Nem azért új állam, mert kijelentette, hogy nem tekinti magát államutódnak, — hanem azért tehetette ezt a kijelentést, mert az Októberi Forradalom eredményeként a történelmi valóságban objektíve érzékelhető új állam jött létre.

III. Szerzők egyik fő érdeme, hogy a nemzetközi jognak *ügyszólván minden vitatott problémájára* kitérnek s határozott álláspontot foglalnak el. E kérdések között sok olyan van, ami még a szocialista jogtudományban sem nyert egyértelmű tisztázást s így a szerzők munkája határozott lépést jelent előre e problémák megoldása felé. E problémák túlnyomó része először jelentkezik a magyar jogirodalomban e munkán keresztül s ez sok helyen megkívánta volna az alaposabb elemzést, a tételek bizonyításának hézagmentességét. A bizonyítás teljes meggyőző erejének a rovására nem lehet a rövidsége törekvés „illemszabályát” tiszteltetben részesíteni. A teljességre törekvés magával hozta volna egyes álláspontok alaposabb átgondolását s talán azt is, hogy szerzők ily módon álláspontjukat szigorúbb bírálat alá vehették volna. E fogyatékok az alábbi néhány példából kitűnnek.

Szerzők a *nemzetközi jog felépítményi jellegének* a tárgyalásánál (14—16. old.) abból a helyes szemléletből indulnak ki, hogy a felépítményt a maga teljességében kell néznünk, s a jog — ezen belül a nemzetközi jog — csak része a felépítménynek. Abból a tanításból, hogy a felépítmény nem lehet közömbös a maga alapja iránt, történelmileg helyesen vezetik le, hogy a II. világháború idején miként jött létre a *mai nemzetközi jog*, egyaránt szolgálva a szocialista és kapitalista alapot. Az ezt követő fejtegetések azonban nem meggyőzőek. Elismerik, hogy a mai nemzetközi jog az imperialista agresszív terjeszkedés politikája számára „alkalmatlanná

lett", mégis arra a következtetésre jutnak, hogy „az általános nemzetközi jog továbbra is részét képezi mind a kapitalista, mind a szocialista rend felépítményének". Erre a — kétségtelenül helyes — végkövetkeztetésre csak az juthat, aki bebizonyítja, hogy az „alkalmatlanná lett" nemzetközi jog tiszteletben tartása még mindig *jobban* szolgálja a kapitalista alapot, a monopolisták uralmát, mint a nemzetközi jog nyílt megsértése. A bizonyítás *hiányzó* láncszeme annak kifejtése lett volna, hogy a tőkés világ békeszerető tömegei is világosan látják, hogy a hitleri Németország sorozatos szerződésszegései, nemzetközi jogsértő cselekményei kergettek a világot a II. világháborúba. Ezért a világméretekben megszervezett békeharc legközvetlenebb eredménye, hogy a nemzetközi jog *nyílt* megsértése ma minden kormányra elsősorban azért veszélyes, mert *saját népének* felháborodásával találkozók. Emellett az imperialista kormányok szövetségesül sok olyan tőkés országot kívánnak megnyerni, amelyeknek hódító szándékaik nem lévén, a mai nemzetközi jog szabályai szerint tartják fenn kapcsolataikat. A nemzetközi jog nyílt megsértése tehát e szövetségek szilárdságát is kétségessé tenné. Az imperialista kormányok érdekelt nem a békés együttélést biztosító mai nemzetközi jog szolgálja a maga tartalmával, hanem e jog tiszteletben tartásának a *látszata*, s csak addig, amíg propaganda apparátusuk segítségével e látszatot fenn tudják tartani. Innen ered az az erőfeszítésük egyrésről, hogy a mai nemzetközi jognak olyan *tartalmi* magyarázatot adjanak, ami törekvéseiket segíti s az az igyekezetük másrésről, hogy a propaganda minden eszközzel elhitessék saját néptükkel és szövetségeseikkel, hogy ők a nemzetközi jog tiszteletbentartásával járnak el. Ennek, vagy ehhez hasonló gondolatmenetnek a kifejtése nélkül a szerzők fejtegetéséből az következik, hogy a nemzetközi jog akkor is része a felépítménynek, ha alkalmatlanná lett az alap szolgálatára.

A nemzetközi jog és belső jog viszonyának a kérdését szerzők elvileg helyesen tárgyalják s helyes az az álláspontjuk is, amely a

nemzetközi jog primátusának az elvét elveti (19—21. old.). Két részletkérdésben azonban mégis vitatható álláspontjuk exaktsága. Az egyik így szól: „Ha a belső jogszabály ellentétben áll valamely nemzetközi jogi szabállyal, a jogtisztelő állam ennek megfelelően megváltoztatja belső törvényét". Úgy vélem, hogy ez nincs minden esetben így. A belső jog, mint *általános* szabály nagyon jól megfér a nemzetközi szerződésben foglalt ellenkező szabállyal, mint *különös* szabállyal s ezért a belső jog nem is szorul módosításra. Példaként csak a hágai családjogi egyezményeket hozom fel, amelyeknek számos rendelkezése szakít azzal az elvvel, hogy a személyállapotot érintő kérdésekben az érdekelt személy hazai joghatósága kizárólagos. A belső jog ezt a szabályt mint *általános* elvet fenntartja, de az egyezményes államok viszonylatában, mint *különös* szabályt, az egyezmény rendelkezéseit alkalmazza. Ugyanilyen a viszony az autonóm és szerződéses vámtarifa között és számos más területen. A másik vitatható kérdés ugyancsak a túl merev fogalmazásból ered. Eszerint „bár kétségtelen, hogy belső jogszabály néha nemzetközi elismerést nyer, mégsem tekinthetjük a belső jogot a nemzetközi jog forrásául". Ennek a helyes *általános* érvényű szabálynak a megfogalmazásánál figyelemmel kellett volna lenni azokra a *kivételes* esetekre, amelyekben a nemzetközi jogi rendezés hiányában csakis a belső jog szolgálhat forrásul. Ilyen pl. a már tárgyalt diplomáciai védelem esete. Kétségtelen, hogy valamely külállam diplomáciai védelemben csak *saját* polgárát részesítheti. Azt, hogy ki a „saját polgár", ennek az államnak a *belső* joga dönti el. Ha azonban a szóban forgó személy kettős (egyenben magyar) állampolgár, akkor a diplomáciai védelmet a magyar kormány *jogszerűen* utasítja vissza a magyar állampolgársági törvény 23. §-a alapján, amely szerint ha a kettős állampolgárság közül az egyik magyar, az érintett személyt magyarnak kell tekinteni (182. old.). Ha ez esetben a magyar állampolgársági törvény, mint belső jog, nem volna egyben a nemzetközi jog forrása is, a diplomáciai

közbenjárás visszautasítása nem lehetne *jogszerű*.

A nemzetközi jog tudományának egyik sokat vitatott kérdését kívánták a szerzők megoldani, amikor vállalkoztak arra, hogy *a jogforrás jellegű szerződéseket a jogforrásnak nem tekinthető nemzetközi szerződésektől elhatárolják*. „A jogforrás jellegű szerződések az államok magatartását bizonyos jövőben felmerülő ügyekre vonatkozólag szabályozzák, s állandó, illetőleg az adott körülmények között mindig megismétlődő azonos magatartást írnak elő. Az ügyintéző szerződések egy, már felmerült konkrét eset elintézésére vonatkoznak, s nem jogszabályokat tartalmaznak, csak jogokat és kötelezettségeket statuálnak”. E meghatározásból mindenekelőtt ki kell hagyni azt, hogy az ügyintéző szerződések „nem jogszabályokat tartalmaznak”. Ez ugyanis nem fogalmi ismerve az ügyintéző szerződésnek, hanem *következménye* annak, hogy az ilyen szerződés nem jogforrás. Nem azáltal minősül ügyintéző szerződésnek, hogy nincs benne jogszabály, hanem a szerződés tartalma nem válik jogszabállyá, éppen mert (valamilyen okból) ügyintéző szerződésnek minősítjük. Milyen okból minősítjük annak? Azért, mert „egy már felmerült konkrét eset elintézésére vonatkozik”. Ez az elhatárolás azonban két okból sem pontos. Először vannak egy, már felmerült esetet elintéző szerződések, amelyek kétségtől jogforrások. Ilyen pl. minden békeszerződés, határkiigazító szerződés stb. Másodszor: vannak olyan szerződések, amelyek *vegyesen* rendeznek már felmerült egyedi kérdéseket, ugyanakkor jövőbeli magatartásokat is megszabnak. Arról pedig nem lehet szó, hogy valamely szerződés egyik cikke jogforrás, a másik nem —, hanem arról, hogy maga az *egész szerződés* minek minősül. Jogalkotó, tehát tárgyi jogot teremtő aktus eredményeként jött-e létre, vagy csupán (valamely már érvényben levő tárgyi jogtételre támaszkodva) alanyi jogokat és kötelezettségeket teremtett-e a felek között. Ugyanígy a jogforrás jellegű szerződésnek nem feltétlen ismerve a „jövőbeli állandó vagy ismétlődő” magatartás. Az éves árucere-

forgalmi megállapodások ugyanis ilyen természetűek, mégsem egyebek szerződésnél. *Jogforrási* alapjuk a kereskedelmi egyezmény.

Az teljes mértékben helyes, hogy a nemzetközi szerződéseket jogforrás jellegű és nem jogforrás jellegű szerződésekre fel kell osztani. Formális és téves álláspont volna ugyanis azt mondani: a szuverén akarata jogforrás, a nemzetközi szerződés szuverének akarata, tehát a nemzetközi szerződés jogforrás. Mégis azt hiszem, hogy a kérdés túlságos leegyszerűsítése, ha az elhatárolás ismerveit a szerződésben rendezett kérdések ismétlődő, vagy egyszeri —, múltban felmerült vagy jövőre szóló jellegében keresnők. A szuverenitásból mindenekelőtt az következik, hogy elsősorban a szerződő államok akarata irányadó arra nézve, hogy szerződésüket jogforrásnak szánták-e vagy sem. Ez az akarat közvetett formában is kifejezésre juthat, pl. azáltal, hogy a szerződést törvényként hirdetik. Bármiről szól ugyanis egy nemzetközi szerződés, ha ez az aláíró államokban a belső törvényekre megszabott módon kihirdetésre került, akkor a szerződő szuverének egymásközi viszonylatában is jogforrás jellegű. Ez a kiindulás azonban messzemenő következtetésekre vezet. Ha a szerződő szuverének abban is szuverének, hogy egyező akaratuk mely megnyilvánulása *legyen* jogforrás és melyik szerződés, akkor ezen az *egyetlen* szabályon kívül nincs és *nem is lehet* olyan nemzetközi jogi szabály vagy elv, amely megszabná a szerződés jogforrási jellegét, mert ilyen szabály már *puszta léteivel* kizárná, hogy a szuverének maguk döntsék el akaratelhatározásuk minőségét. Márpedig ha egy szuverén nem akkor hoz törvényt, amikor akar és nem arról, amiről akar, — ez jogos kétséget támasztana szuverenitása iránt.

Természetesen a szuverenitás — ha e téren *kivülről*, a nemzetközi jog szabályai által — nem is korlátozható, nem puszta szeszély. Ezért a jogtudományt nem elégítheti ki az az álláspont, hogy jogforrás az, amit az azt létrehozó szuverének ilyenként jelölnek meg. A tudomány szerepe itt kettős: először a meglevő nemzetközi

szerződések jogforrás vagy nem jogforrás jellegét felderítheti, — másodszer ezek alapján megállapítja, hogy melyek azok a szerződés formák, szerződési tárgyak és rendezési módok, amelyekben a részvevő államok akarata *szokásszerűen* jogforrási erővel nyilvánul meg. Ez a nemzetközi szerződések kötésénél hasznos útmutatásul szolgálna a diplomácia számára is. Ma éppen azért, mert a meglevő nemzetközi szerződések *ilyen szempontból* való alapos tanulmányozása iránt igen csekély az érdeklődés — az a helyzet, hogy a szerződő államok úgyszólván ösztönszerűen, esetenként foglalnak állást abban a kérdésben, hogy szerződésük jogforrás-e vagy szerződés. Bizonyos azonban, s ezt a szerzők által alkalmazott osztályozás gyengítésére felhozott példáim is igazolják, hogy az itt érvényesülő szempontok több-*rétűek*, mint ahogyan szerzők feltételezik.

A *szuverenitás* oly régóta vitatott fogalma a szerzők megvilágításában sem jut meggyőző meghatározáshoz. Hozzá kell tennem, hogy e kérdésben munkájuk megjelenését követően a szovjet jogtudományban lefolyt vita eredménye sem meggyőző. Szerzők kiindulnak Visinszkij meghatározásából, amely szerint „a szuverenitás az adott államhatalom mind belső, mind külső állapotát jelenti...” (92. old.), végső konklúzióként azonban az „állapot” szót (helyesen) elhagyják s úgy határozzák meg a szuverenitást, hogy az állam korlátlan és osztatlan főhatalmát, külső és belső függetlenségét jelenti...” (94. old.). Úgy látszik azonban, hogy az „állapot” szó elhagyása nem volt tudatos, mert a következő oldalon ismét így írnak: „A szuverenitás az állam függetlenségének állapotát fejezi ki”, majd a 121. oldalon: „A Szovjetunió szuverenitása a szocialista szövetséges állam gazdasági és politikai függetlenségének állapotát fejezi ki”. Nem pusztá exegétikus magyarázatról van szó, amikor a szuverenitás fogalmának a meghatározásában az „állapot” vagy a „jog” kiemelését keressük. A szuverenitásnak, mint állapotnak a meghatározásához helyes kritikával nyúltak a szerzők. Ez ugyanis nem tükrözi a valóságos fogalmat,

mert a szuverenitás állapotának erőszakos megszüntetése csak akadályozhatja annak gyakorlását, de nem szünteti meg a szuverenitáshoz való jogot, sem azt, hogy a gyakorlás akadályozása nemzetközi jogsértés. Másrészt azonban a szuverenitásnak „jogként” való felfogása ugyanígy hiányos, mert pl. elismerjük minden nemzet jogát a szuverenitáshoz, de ez mégsem jelenti azt, hogy velük most már mint a nemzetközi jog önálló alanyaival tartunk kapcsolatokat. Ez csak akkor következik be, ha ezt a jogot valamilyen tényleges állapot egészíti ki, olyan történelmi esemény, az objektív világban jelentkező olyan ténykörülmeny, amely egy társadalmi alakulatot állammá tesz vagy legalábbis megindítja az állammá alakulás folyamatát. (Ld.: 116. old. ut. bek.) A szuverenitás tehát nem tiszta ténybeli (történelmi-politikai) és nem tiszta jogi absztrakció, hanem a kettő egysége s csak az a fogalommeghatározás lehet kielégítő, amely a szuverenitás mindkét oldalát tükrözi. Mondhatnám úgy is, hogy a jogtudomány a szuverenitásnak nevezett jogfogalmat ugyanúgy csak a jog eszközeivel adhatja meg — mint bármely más jogi fogalmat. A „rokonság” jogi fogalma éppúgy tényekre támaszkodik, mint az „elévülés” vagy a „büntett” fogalma. A pusztá tények azonban *jogi* fogalmat nem adnak. Az elévülés ténybeli része: az időtelés, semmit nem mondana a „jogelenyésztés” jogi oldala nélkül. A szerzőknek a szuverenitásról adott fogalommeghatározása az „állapot” szó elhagyása után is csak a ténybeli elemeket ragadja meg, noha utóbb a szuverenitásról, mint jogról is sok szó esik. Így pl. a „szuverenitás megvédése” nyilván a függetlenség állapotának a megvédését jelenti, a hangsúly tehát a ténybeli elemen van, — a „szuverenitás áruba bocsátása” (195. old.) nyilván e „jog” feletti alkudozást fejezi ki. Amikor a szuverenitásból vezetik le az államok egyenlőségét (117. old.), nyilván *jogról* van szó, mert az államok egyenjogúsága a *tényleges egyenlőség ellenére* nyer bizonyítást. Véleményem szerint tehát a szuverenitásnak a szerzők által meghatározott fogalma és a szovjet jogtudo-

mányban lefolyt vita eredménye csak közelebb vitt a fogalom valódi tartalmának a feltáráshoz, de még mindig nem tükrözi a szuverenitást a maga teljességében. Hiba volna a kérdést az eddigi eredmények alapján lezártnak tekinteni.

A szerzők a „*clausula rebus sic stantibus*” problémájával nem foglalkoznak elég határozottsággal. (243—244. old.) Azt helyesen s határozottan kijelentik, hogy a klauzula nem szabálya s nem elfogadott elve a nemzetközi jognak s hangoztatják azt is, hogy ilyen elv a legnagyobb bizonytalanságot vinné be a nemzetközi jogba, mert erre hivatkozással bármely szerződés bármikor felborítható volna. Mégis úgy tűnik fel, hogy osztják azoknak a szerzőknek a gondjait, akik az elv bevezetésével a nemzetközi jog „merevségén” kívánnak enyhíteni, mert „az a tétel, hogy a szerződések csak a felek közös megegyezésével módosíthatók és szüntethetők meg, a nemzetközi jogot rendkívül merevvé teszi”. Végül is az ENSZ alapokmányban látnak olyan rendelkezést, „amely megoldja a nemzetközi jog merevségének súlyos problémáját”. Én úgy vélem, hogy a klauzulával kapcsolatos vita nem valódi jogi probléma, hanem jogi álruhája egy szerződésszegési — tehát jogellenes — problémának. Kísérlet arra, hogy egy tervbe vett konkrét szerződésszegést politikai, propaganda, vagy más okból a jogszerűség látszatával követhessenek el, jogi indokkal támasszanak alá. A valóságban nem arról van szó, hogy a nemzetközi jog túl merev, hanem arról, hogy szorít a szerződés és abból jó volna kiugrani. A nemzetközi jog ugyanis nem túl merev, még csak nem is merev. Ha nem tekintjük a diplomácia szokásjogát (ami tulajdonképpen alaki jellegű jog), akkor meg kell állapítanunk, hogy az államok kapcsolatait rendező szabályok sokkal rugalmasabbak, sokkal változékonyabbak, mint ugyanezen államok *belső* jogrendszerei. A Code Civil 150 éve ragaszkodik ahhoz a szabályhoz, hogy a szerződés a törvényt helyettesíti azok közt, akik azt kötötték. Ez idő alatt az államok kapcsolatait rendezte a bécsi béke, a berlini kongresszus, a Nemzetek

Szövetsége Egyezségokmánya és az ENSZ Alapokmánya. S ezek mindegyike *új tartalmat* adott a nemzetközi jognak. A német BGB 56 éves hatálya alatt háromszor változott a „tétéles” nemzetközi jog. Mi támasztja akkor alá a klauzula védelmezőinek azt az alapvető kiindulási pontját, hogy a nemzetközi jog merev? Egyedül az a szabály, hogy az akaratmegegyezést csak akaratmegegyezés módosíthatja? De ez nem a nemzetközi jogot merevíti meg, hanem a szerződést, amelyre vonatkozik. Ezenkívül ez nem is nemzetközi jogi, hanem a legáltalánosabb érvényű jogszabály, amelynek mindenütt érvényesnek *kell* lennie, ahol a tárgyi jog szerződés kötését egyáltalán lehetővé teszi. Ez éppen az a szabály, amely az akaratmegegyezés számára *jogi* hatályt biztosít. Ha a nemzetközi jog *gyors* változásai ellenére ez a szabály változatlan maradt, ez abból következik, hogy a nemzetközi jog változásai nem szüntették meg a „nemzetközi szerződés” jogintézményét. Azt hiszem nincs olyan mérnök, aki — ha valamely gép modelljébe kerekrendszert tervez — lázadozna az ellen, hogy a kerek forgását tengely segítségével kell biztosítani. Kereket el lehet képzelni tengely nélkül is, de funkciójában semmi esetre sem. Hogyan funkcionálhat akkor egy szerződés, amelyet a tétéles jog nem „merevít” kötelezővé, vagy amelynek kötelező ereje az egyik fél belátására van bízva? Lehet, hogy nálam a szerződések kötelező erejének a tisztelete polgári jogi „velletítés”, de véleményem szerint a klauzula feletti vita a polgári jogból került át a nemzetközi jogba. Csakhogy amíg a polgári jogban szerepe egészen kivételes s főként előszerződésekre, vagy olyan szerződésekre vonatkozik, amelyek teljesítését még egyik fél sem kezdte meg, — addig nemzetközi jogi védelmezői általános *érvényű* s minden szerződésre kiható — következőleg minden szerződést veszélyeztető — szabállyá kívánják tenni. S hogy ez milyen következményekre vezethet, azt legjobban mutatja, hogy Németország egysége már rég megvalósult volna, ha a potsdami szerződés nyugati aláírói nem tekintették volna az abban

vállalt kötelezettségeiket „túlhaladottaknak”. Azt jelenti ez, hogy minden szerződés örökérvényű? Azt hiszem erre a történelmi tapasztalat meggyőzőbb cáfolatot ad, mint amit én itt kifejtethetnék. E tapasztalatra hivatkozáson kívül csak megemlítem, hogy a szerződések túlnyomó többsége vagy határidőhöz kötött, vagy felmondással megszüntethető, s viszonylag elenyésző azoknak a szerződéseknek a száma, amelyek állandó jellegű vagy ismétlődő magatartást időhatár nélkül követelnek a szerződő államoktól. A határmegállapító, országrészt elcsatoló szerződések nem ilyenek, bár természetesen végleges jelleggel, tehát időhatár nélkül rendezik a szerződő országok területi viszonyait. Itt azonban a nemzetközi jog ún. merevsége nem a szerződést védi, hanem a *tényleges állapotot*, amit ez a szerződés létrehozott s amelynek megháborítása a békét és biztonságot veszélyeztető cselekmény. Véleményem szerint tehát a klauzula problémáját sokkal határozottabban kellett volna felszámolni s nem lett volna szabad kritika nélkül elfogadni a nemzetközi jog „merevségéről” szóló tant.

IV. A könyv fogyatékoságainak és

vitatható tételeinek e bíráló keretében nagyobb hely jutott, mint erényei felsorolásának. Ez azonban a bíráló műfajából következik s nem abból, hogy e 30 ív terjedelmű kitűnő munkát fogyatékoságai jellemeznék. A mű a maga egészében felszabadulás utáni jogi alkotásainknak legjobbjai közé tartozik s ha bírálatom elején azt emeltem ki, hogy meghaladja egy tankönyv kereteit, akkor most azt kell hangoztatnom, hogy *hatása egész bizonyosan érezhető lesz a hazai jogtudomány keretein kívül is*. Nemcsak nemzetközi érdekű tárgya miatt, hanem azért is, mert a szerzők teljes tudományos felkészültséggel, politikai éleslátással és határozott állásfoglalással oldották meg feladatukat. Nemcsak a magyar, de a szocialista nemzetközi jogtudományt is előbbre vitték egy lépéssel. Éppen ezért kötelességemnek érzem, hogy e néhány sor keretében is emléket állítsak Flachbarth Ernőnek, aki alig egy évvel élte túl e könyv megjelenését. Felkészültségét, alaposságát, tudománya iránti lelkesedését nemcsak mi ismertük, de ennek bizonyítékát hagyta az általa megírt fejezetekben is.

Récsei László

Államigazgatási útmutató a községi tanácsok végrehajtó bizottságai részére*

Néhány héttel ezelőtt értékes és igazgatási dolgozóink által nagyon régen hiányolt kézikönyv jelent meg. Felszabadulásunk óta ugyan több kisebb-nagyobb brosúra, könyv jelent meg, amely foglalkozott a községi igazgatás problémáival; több esetben ismertették a községi igazgatással kapcsolatos jogszabályokat, de olyan összefoglaló mű, amely egybegyűjtötte, összefoglalta volna a községi igazgatási szervek, elsősorban a végrehajtó bizottságok feladatait, nem látott napvilágot.

Ilyen könyv kiadásának pedig igen nagy a jelentősége. A most megjelent Államigaz-

gatási útmutató bevezetője maga is rámutat arra, hogy a jelenlegi időszakban a szakmai képességek megszerzésének egyik útját éppen az ilyen könyvek kiadása teszi lehetővé. Nekünk azonban még ezen a megállapításon is túl kell mennünk. Úgy gondoljuk, hogy a jogszabályok pontos és helyes megismerése, megértése nagymértékben hozzájárul a szocialista törvényesség megszilárdításához községeinkben. Gyakorta találkozunk olyan jelenséggel, hogy községi tanácsaink végrehajtó bizottságai nem rosszindulatból, hanem a törvények nem ismeretéből, ezek félreértéséből követnek el törvénytiséteket. Éppen ezért nagy a jelentősége az olyan kézikönyveknek, amelyek nemcsak ismertetik, hanem *meg is*

* Államigazgatási útmutató a községi tanácsok végrehajtó bizottságai részére. 1955. A Közalkalmazottak Szakszervezetének kiadása.

magyarázzák törvényeinket, rendeleteinket és ezzel közelebb hozzák azokat tanácsi szervezetünk azon dolgozóihoz, akik mindennapos munkájukban maguk is találkoznak velük és betartásukra ügyelnek.

Miután az ilyen útmutatók igen nagy fontosságúak — a fentiekből kiindulva — a jogi propaganda területén is, meg kell vizsgálnunk, milyen formái lehetnek az ilyesfajta kézikönyveknek. A felszabadulást megelőzően és követően többnyire jogszabály-gyűjteményeket adtak ki, amelyek meghatározott irányt követtek és legtöbbször szemelvényeket tartalmaztak a legkülönbözőbb jogszabályokból az illető államigazgatási területre vonatkozólag. Ezeknek a gyűjteményeknek igen sok előnye és hátránya mutatkozott. Az előnyük az volt, hogy az igazgatási dolgozók magát a jogszabály-szöveget ismerhették meg és így nem torzult el a jogszabályok tartalma magyarázás folytán. Ugyanakkor azonban — a jogszabályok szövegének nehezen érthető volta és komplikáltsága miatt — legtöbbször nagyon hiányzott a jogszabályok magyarázata és ez is nehezítette a végrehajtás munkáját. A magyarázatos kiadások nagy előnye az, hogy a jogszabályok kibocsátásának indokát, a végrehajtás jól bevált munkamódszereit is meg lehet ismertetni az olvasóval és emellett módot lehet találni arra, hogy az eredeti jogszabály-szöveget ne túlságosan változtassák meg. Különösképpen hasznos az ilyen magyarázatos kiadás a községi igazgatási szervek részére; itt merülnek ugyanis fel a legnagyobb nehézségek a jogszabály-szöveg megértésében.

Éppen ezért csak helyeselhetjük, hogy az Államigazgatási útmutató szerkesztői és szerzői nagy gondot fordítottak a legfontosabb kérdések *megmagyarázására* és igen sok helyen azokat a politikai követelményeket is ismertették, amelyeket a végrehajtó bizottságoknak egyes feladatok elvégzése során szem előtt kell tartaniuk. Vitatható azonban az, vajon helyes volt-e az, hogy teljesen *mellőzték a jogszabályok szövegének idézését*. A jogszabályok szöveg szerinti ismertetése mindenestre azzal a haszonnal járt volna, hogy egyrészt a végrehajtó bizottságok funkcionáriusai meg-

ismerkedhettek volna a jogszabály szövegével és a könyv ezzel is arra nevelte volna őket, hogy rendszeresen ismerkedjenek meg a számukra oly fontos és szinte naponta elébük kerülő jogszabályokkal; másrészt ez a módszer hozzásegítette volna a szerkesztőket ahhoz, hogy bizonyos helyeken kevesebb szóval a jogszabályok rendelkezéseit pontosabban kövessék. A jogszabály-szövegek rendszeres mellőzése igazgatásunk munkájában igen gyakran arra vezet, hogy az ott dolgozók nem magát a törvényt, a rendeletet akarják megismerni, hanem valamiféle brosúrából akarnak feladataikkal, kötelezettségeikkel megismerkedni. Ennek a módszernek káros voltát szinte mindennap érezzük — különösen mi, jogászok.

Még egy fontos kérdést kell felvetnünk: ez pedig az Államigazgatási útmutatóban foglalt joganyag *élő* volta. Jogszabályaink igen nagy számban jelennek meg. A jogszabályok gyakori módosítása nagyon nehezíti teszi azt, hogy ilyen nagyobb lélegzetű kézikönyvet adjunk ki. Legtöbbször már a megjelenéskor a kiadott anyag egy részét hatályon kívül helyeztettnék kell tekinteni, vagy pedig közben olyan nagy változások történtek, hogy a könyv anyaga azokat nem követhette nyomon.

Bár — a szerkesztők gondos munkájának eredményeként — az Államigazgatási útmutató a lehető leghosszabb ideig követi az új rendelkezések megjelenését és ezért viszonylag igen kevés anyag tekinthető elavultnak, fel kell vetnünk ezt a problémát is. A legkülönbözőbb országokban — így pl. egyes népi demokráciákban, különösképpen pedig a Német Demokratikus Köztársaságban — olyan módon oldják meg a hasonló kézikönyvek kiadását, hogy magát a gyűjteményt berakhatók és kiszedhető lapokból állítják össze. Nem hihető, hogy az ilyen ún. „Karteibuch”-rendszerű könyvek kiadása nálunk lehetetlen lenne. Az elavult jogszabályanyagok pótlásáról akár az Államigazgatási útmutatót kiadó Közal alkalmazottak Szakszervezete, akár valamelyik jogi vagy igazgatási folyóiratunk (Állam és Igazgatás, Tanácsok Lapja) gondoskodhatna.

Nem pótolhatja az ilyen kézikönyv kiadá-

sát a szerkesztőknek az a — kétségtelenül jóindulatú — kísérlete, hogy magában a kézikönyvben kisebb-nagyobb helyet hagytak a jogszabály-változások keresztülvezetésére. Ez szinte megoldhatatlan feladatot jelent egy községi tanács VB elnöke vagy titkára részére; annál is inkább, mert magában a szövegben sem tűnik ki, hogy valamely rendelkezés melyik törvény, rendelet, utasítás része és ezért hatályon kívül helyezés esetén az útmutató tulajdonosa nagyon nehezen tudja a megfelelő részt törölni a könyvből. Ebből a szempontból talán legkönnyebb kezelni a mezőgazdasági igazgatásra vonatkozó részt, ahol magában a szövegben is utalnak az érvényben levő jogszabályokra.

Ezek után térjünk át a könyv részletesebb tartalmi vizsgálatára. Előljáróban meg kell állapítanunk, hogy a könyv anyaga rendkívül gazdag és kiterjed — egészen kis kivételektől eltekintve — mindazokra a feladatokra, amelyek egy községi végrehajtó bizottság előtt felvetődhetnek. A könyv gazdagságát már az első pillantásra is meg lehet állapítani, ha beletekinünk a 24 oldalas betűrendes mutatóba. Úgy gondolom, nem kell külön hangsúlyoznom, milyen nagy a jelentősége egy ilyen kézikönyvnél a mutatónak. És ha sokan azt mondják, hogy egy több mint 1200 oldalas könyvet nehezen kezelnek a községi VB funkcionáriusai, meg kell állapítanunk, hogy ennek a könyvnek a rendszere és különösképpen bő és jól összeállított mutatója megcáfolja ezt a véleményt.

Az Államigazgatási útmutató tulajdonképpen három részből áll. Az első részben államunk szervezetét mutatja be, a második részben részletesen ismerteti a községi tanácsot és szerveit, majd a könyv nagy része a különböző szakigazgatási teendőkkel foglalkozik. Ezek közül is elsőnek a különböző rendészeti feladatokkal, majd a mezőgazdasággal, begyűjtéssel, kommunális kérdésekkel, iparral és kereskedelemmel, azután a kulturális, egészségügyi és szociális, végül pedig — a könyv terjedelmének 1/5-ében — a pénzügyi (adóügyi és költségvetési) feladatokkal. A felsorolás is mutatja, hogy a könyv a községi igazgatás széles területét fogja át. Különösen jó és

kimerítő a szakigazgatási feladatokkal foglalkozó rész. Szeretném kiemelni ebből is érthetősége és pontossága miatt az anyakönyvekről szóló és a mezőgazdasági igazgatással foglalkozó fejezeteket. Általában azt mondhatjuk — kisebb kivételektől eltekintve —, hogy az útmutató szerzői és szerkesztői nagy gondot fordítottak a stílus világosságára, arra, hogy a nehezebb részek — ilyenek különösen a pénzügyi részekben vannak — közérthetőek legyenek.

A szakigazgatási anyag irányvonalát csupán egy szempontból bírálhatjuk. Ez pedig az, hogy igen gyakran nem ad segítséget a végrehajtó bizottságnak mint *általános igazgatási szervnek*. Sokszor panaszkodunk — és joggal — azért, mert a végrehajtó bizottságok elvesznek az aprócseprő ügyekben, nem tudják irányítani kellőképpen szakigazgatási szerveinket. Az Államigazgatási útmutató szerkesztőinek figyelembe kellett volna venniük azt is, hogy közsegeink jelentős részében a végrehajtó bizottságnak komolyabb szakigazgatási apparátusa van. Ennek az apparátusnak az ellenőrzése, kézbevétele igen nagy feladat. A kézikönyvnek ezért olyan módszereket is tárgyalnia kellett volna, amelyeknek segítségével a *leglényegesebb* feladatokat, azok végrehajtását tudják ellenőrizni végrehajtó bizottságaink és azok funkcionáriusai. Elismerem, hogy az Államigazgatási útmutató a jogszabályok megismertetésével már magában is nagy segítséget nyújt végrehajtó bizottságainknak; mégis helyes lett volna a legfontosabb ellenőrzési módszereket pl. a begyűjtésnél, a költségvetés végrehajtásánál feltárni.

Keveset beszél a könyv a végrehajtó bizottság előkészítő feladatairól. Márpedig minden végrehajtó bizottságnak nagyszámú ilyen feladata van. A végrehajtó bizottság jogait és kötelezettségeit ezen a területen pl. a költségvetésnél, tervnél, tanácsrendelet előkészítésénél (ez utóbbiról teljesen megfeledkeztek a szerzők) részletesen ismertetni kell. Ellenkező esetben ugyanis azt a rendkívül helytelen gyakorlatot támasztjuk alá, amely szerint a végrehajtó bizottság semmi lényegeset hozzá nem tesz, vagy el nem vesz a leglényege-

sebb dokumentumok megtárgyalásánál. Az ilyen és hasonló kézikönyveknek is harcos-ságra, önállóságra kell nevelniök községi végrehajtó bizottságainkat: elsősorban azon az úton, hogy meg kell mutatni nekik teljes gazdagságukban azokat a feladatokat, amelyek rájuk mint általános igazgatási szervekre hárulnak.

Már korábban említettük, hogy az Államigazgatási útmutató komoly szerepet vállalt végrehajtó bizottságaink politikai nevelésében is. Ez különösen a mezőgazdasági részben, valamint a kulturális igazgatásról szóló fejezetben domborodik ki. Nem ilyen világosan mutatkozik meg a VB funkcionáriusok nevelése pl. az ipari és a kereskedelmi igazgatással foglalkozó fejezetekben. A magánkisiparról szóló részben pl. fel kellett volna hívni a figyelmet az igen elharpódzott spekulációs tevékenységre, amelyet minden végrehajtó bizottságnak figyelemmel kell kísérnie saját területén. Ilyen hiányosságok azonban nagyon ritkán fordulnak elő és ebből a szempontból is általában pozitívan kell értékelnünk a könyvet.

Minden nagyobb terjedelmű és többek által írt kézikönyvnél a szerkesztőknek kell arra törekedniök, hogy a különböző anyagrészek között ne legyenek átfedések és egyugyanazon kérdés a könyvben csak egy helyen szerepeljen. Ezt a könyv szerkesztőinek nagyobbára sikerült elérniök. Mégis néhány helyen ilyen kettőzéseket találunk. A 128. és 59. oldalon meghatározza a könyv a végrehajtó bizottságok jellegét; a 68. és 87. oldalon is foglalkozik a tanács alá nem rendelt szervek kérdésével. Az állandó bizottságok feladatait és munkáját azon kívül, hogy a 47. és 107. és azt követő oldalakon részletesen elemzik, majd minden szakigazgatási ággal kapcsolatban felemlítik — legtöbbször teljesen szárazon és feleslegesen. Erre a legjellemzőbb a város- és községgazdálkodási állandó bizottságokról írott teljesen semmitmondó fél oldal, amelyet a szerző bátran elhagyhatott volna. Kétszer ír a könyv a képzelt apa bejegyzéséről (200. oldalon és 876. oldalon). Vagy így szaporítja a könyv amúgy is nagy oldalszámát a csecsemőkelengye-juttatásról szóló kétszeri anyag a 845. és 922. oldalon. Meg kell említenem,

hogy ezek a kettőzések magánál a betűsoros mutatónál is kitűnnek és helyes lett volna a mutató elkészültekor kiostálni az anyagból az átfedéseket.

Nagyon hasznos a kézikönyvnek az a vonása, hogy rendkívül sok (közel 70) iratmintát tartalmaz. Ezek az iratminták nagy segítséget nyújthatnak az egyes községi végrehajtó bizottságok részére abban, hogy irodai munkájukat racionalizálják. Az iratminták jól áttekinthetők, figyelembe veszik az ezekkel kapcsolatosan megjelent rendelkezéseket, és legjobban működő községi hivatalaink eddigi tapasztalatait. Ugyanekkor azonban hiányolnunk kell a *szemléltetés* egyéb formáit. Helyes lett volna pl. az államigazgatási eljárással, de más kérdésekkel kapcsolatban is a fórumrendszert ábrázolni. Ennek a módszernek a helyessége és eredményessége nemcsak nálunk, hanem más országokban is közzismert. A könyvben csupán egy ábra van: a mezőgazdasági szakigazgatás szervezetéről. Ez az ábra sem túlságosan szerencsés, mert pl. az derül ki belőle, hogy a baromfikeltető állomás a növényvédő állomásnak, törzsállattenyésztő állomások pedig az alsófokú mezőgazdasági szakiskoláknak vannak alárendelve. Feltétlenül kellett volna készíteni egy összefoglaló ábrát állami szervezetünkről; községi szerveink igen gyakran nincsenek ezzel sem tisztában.

Végezetül néhány kifejezésbeli és fogalmazásbeli hibát szeretnék felvetni anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék. A könyv IV. fejezete az „általános igazgatás” címet viseli. Ezzel a kifejezéssel semmiképpen sem érthetünk egyet. E fejezetben állampolgársági ügyekről, névváltoztatásról, árvíz- és belvízvédelemről, tűzrendészetről, sajtórendészetről stb. van szó. Az általános igazgatás fogalmát mi egészen más területre tartjuk fenn. Ez kiderül abból is, hogy maga a kézikönyv 59. és 128. oldalán általános igazgatási szervnek nevezi a végrehajtó bizottságot. Úgy vélem, nem kell visszariadni attól, hogy a IV. fejezetben említett igazgatási feladatok nagyrészt rendészeti feladatoknak nevezzük a közzismert kifejezéssel élve. Hasonlóképpen néhány esetben olyan kifejezéseket használ a könyv, amelyek legalábbis szokatlak.

nok. Így „kiemelt városoknak” nevezi azokat a városokat, amelyekben letelepedési engedélyt kell kérni (266. old.). Helytelenül a község területének megváltoztatása kérdésénél tárgyalja a közös tanácsú községek kérdését (72. old.). Ugyanakkor meg kell azonban jegyezni, hogy az ilyen elírások, fogalomzavarok elég ritkán fordulnak elő és nem jellemzők a könyvre.

Mindent összefoglalva meg kell állapítanunk, hogy az Államigazgatási útmu-

tató feltétlenül hozzájárul községi végrehajtó bizottságaink munkájának javításához, e munka kulturáltságának emeléséhez. Kár, hogy a könyv kiadója, a Közalkalmazottak Szakszervezete nem gondolt arra, hogyan lehet megvédeni egy ilyen anyagot — amely rengeteg munkával és erőfeszítéssel járt — az elavulástól. Ilyen formában — sajnos — hamarosan nagyon sok része érdektelenné válik majd végrehajtó bizottságaink számára.

Bihari Ottó

K R Ó N I K A

A Kossuth-díj

II. fokozatával tüntette ki a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Szabó Imrét, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját, egyetemi tanár, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatóját „*A burzsoáz állam- és jogbölcselet Magyarországon*” című úttörő jellegű állam- és jogelméleti monográfiájáért.

*

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Állam- és Jogtudományi Főbizottsága és Tudománytörténeti Szakbizottsága 1956. március 12-én megvitatta Szabó Imre elvtárs könyvét. A vita korreferensei Beér János, Pamlényi Ervin és Fukász György elvtársak voltak.*

Kandidátusi disszertációk megvédése

Pólay Elemér „Az eladói kellekszavatósság szabályozása a római árutermelő rabszolgaság korszakának fejlődő szakaszában” c. kandidátusi disszertációját 1956. február 3-án védte meg. Az értékezés opponensei Marton Géza, az MTA lev. tagja és Weltner Andor, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

* A vitáról részletes beszámolót a Jogtudományi Közlöny áprilisi száma közli — Szerk.

A kiküldött bírálóbizottság egyhangúlag megállapította, hogy a jelölt a disszertációját sikeresen megvédte. A dolgozat jól megválasztott tárgynak marxista—leninista módszerrel, a történeti szemlélet helyes érvényesítésével való feldolgozására törekszik. Érdeme, hogy a jogszabályok anyagán kívül ókori irodalmi szövegekre is figyelemmel van. A Bizottság jogosnak tekinti kandidátusi dolgozatban a kutatás területének bizonyos korszakra korlátozását, de nem helyeselheti a szerzőnek azt a beállítását, mintha a római jog körében a szocialista jogtudománynak centrális feladata a praeklasszikus kor kutatása lenne. A szerző az osztályérdekeknek közvetlenebb szerepet tulajdonít a tárgyalt egyes részletszabályok kialakításában, mint amennyire az kimutatható. A dolgozat egyébként a szerzőnek a szakmája egész területére kiterjedő igen alapos ismereteit, valamint a tudományos munkára való készségét bizonyítja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslatai alapján Pólay Elemért a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Lukács László: „Hivatali büntettek” c. kandidátusi disszertációját 1956. február 29-én védte meg. A disszertáció opponen-

sei Kádár Miklós, a jogi tudományok kandidátusa és Losonczy István, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság az opponensi vélemények és a kialakult igen élénk vita alapján egyhangúlag megállapította: Lukács László disszertációjának érdeme, hogy a büntetőtörvénykönyv különös részének igen fontos kérdését vizsgálja — olyan kérdést, amely államunk szerveinek tevékenységét közelről érinti. E kérdés egyben kodifikációnknak is megoldásra váró, a szocialista országok jogászait általánosan foglalkoztató probléma. A disszertáció sokoldalúan tárja fel a jogirodalom alapos ismertetésével, a marxizmus—leninizmus termékeny alkalmazásával a hivatali büntettek egész problematikáját, igen gondos felépítésében és megoldásában is sok, részletesen indokolt, önálló gondolata van, gazdag kifejtés keretében ad megoldási javaslatot és segítséget a kodifikációhoz. Az opponensek és a vitában felszólalók — a disszertáció egyes tételeit illető kifogások mellett — egyértelműen hangsúlyozták a disszertáció kiemelkedő színvonalát. A jelölt által adott válasz ugyancsak meggyőzően bizonyította felkészültségét és tudományos alkotóképességét.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Lukács Lászlót a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

A Társadalmi szemle

1955. év novemberi száma közli Nagy Ernő: „A tanácsok községpolitikai tevékenységének néhány tapasztalata” című dolgozatát, s ugyane számban Markója Imre ismerteti „A nürnbergi per vádbeszédei” című könyvét. A lap 1956. évi első számában Világhy Miklós foglalkozik az állam- és jogtudományi felsőoktatás időszerű kérdéseivel és közli Hajdu Gyula cikkét: „Az Egyesült Nemzetek Szervezete és Magyarország” címmel. A Szemle 1956. évi második számában Pécsi Ferenc tár-

gyalja az üzemi kollektív szerződések jelentőségét. A lap közli Markója Imre „Szocialista törvényesség és osztályharc” című cikkét és ugyane számban Beér János ismerteti Szabó Imre „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” című monográfiáját.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet

munkájával foglalkozott az MTA II. Osztályának Vezetősége 1956. március 6-i ülésén. Az Osztályvezetőség elfogadta az Intézet ezzel kapcsolatos beszámolóját. Az Osztályvezetőség hangsúlyozta, hogy az Intézetnek az állam- és jogtudományi munka kutatási központjává kell válnia. Az Intézetnek vizsgálnia kell népi demokratikus államunk és jogunk fejlődési törvényszerűségeit; az államtudomány művelését jelentőségéhez képest el kell mélyíteni, fokozott elvi-tudományos segítséget kell nyújtani az állami és jogi munkához. Az Osztályvezetőség hangsúlyozta a közgazdaságtudománnyal és a történettudománnyal való szoros együttműködés jelentőségét, különösen népi demokráciánk kérdéseinek kutatása során. Az Intézetnek gondoskodnia kell arról, hogy kibontakozzék a magyar állam- és jogtudományi munkában a lenini mű állam- és jogtudományi vonatkozásainak elmélyült feldolgozása. Az eddiginél fokozottabb mértékben kell törekedni a szovjet és a népi demokratikus állami és jogi tapasztalatok megismerésére és megismertetésére. Az Intézet feladata, hogy elősegítse a nyugati állam- és jogtudományi irodalom megfelelő kritikai feldolgozását, a burzsoá nézetek mélyreható elemzésen alapuló fokozott bírálatát. Súlyt kell helyezni a tudományos kapcsolatok megfelelő kiépítésére és a nemzetközi jog magas színvonalú művelésére. Az Intézetnek a jognépszerűsítő munkában is megfelelő szerepet kell vállalnia.

Az Osztályvezetőség szükségesnek tartotta, hogy az Intézet dolgozza ki ötéves kutatási tervét, illetőleg a terv fő vonásait.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

4

1956 ÁPRILIS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

<i>Vas Tibor</i> : Az állam- és jogtudomány néhány kérdése az SZKP XX. kongresszusa után	193
<i>Arlt Rainer</i> : A mezőgazdasági termelészövetkezeti jog időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban	200
<i>Medve Zsigmond</i> : A termelészövetkezetekbe bevitt földek tulajdoni viszonyai	208
<i>Tóth Imre</i> : A munkajogviszony elhatárolása a megbízási jogviszonytól	219

Szemle:

<i>Bokorné Szegő Hanna</i> : A Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel és a nemzetközi munkaügyi egyezményekkel kapcsolatos nemzetközi jogi kérdések, ...	231
---	-----

Tudományos élet és irodalom:

<i>Bak József</i> : Sz. G. Berezovszkaja: Ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban (Általános felügyelet)	243
<i>Nizsalovszky Endre</i> : Krémer Miklós dr. — A szállítási szerződések és a népgazdasági tervezés	251
<i>P. Z.</i> : Szabó Imre: „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” című könyvének vitája	254

Mellékelve:

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

Bédr János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nizsalovszky Endre, Schullheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felölős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felölős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-860

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkszámom: 61 292

Megjelent 1850 példányban

Az állam- és jogtudomány néhány kérdése az SZKP XX. kongresszusa után

I. Az SZKP XX. kongresszusa kiemelkedő eseménye volt a nemzetközi életnek és nemcsak a nemzetközi munkásmozgalom, hanem az egész emberiség számára mérföldkövet jelent. A kongresszus több nagy jelentőségű politikai, gazdasági, elméleti kérdést tárgyalta meg és határozatai új korszakot nyitnak meg az emberiség történetében. Nemcsak a kommunista és munkáspártok, hanem az egész nemzetközi közvélemény élénk figyelemmel kísérte a kongresszus munkáját és a befejezése óta eltelt idő alatt ez az érdeklődés csak fokozódott. A kommunista pártok megvitatják a kongresszus útmutatásait és megvizsgálják, hogyan alkalmazhatják azokat saját munkájukban. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a kongresszus eredményei máris hatást gyakorolnak a nemzetközi politikára. A kongresszus kiemelkedő eseménye volt a Központi Bizottság beszámolója, amelyet Hruscsov elvtárs terjesztett elő — a hatodik ötéves terv irányelvei, amelyet Bulganyin elvtárs ismertetett és a kongresszus határozata, amely tömören összegezte a beszámoló és a vita eredményeit. A kongresszuson elhangzott felszólalások a beszámolók sok részletkérdését mélyítették el és a marxizmus—leninizmus tudományának beható elemzése alapján járultak hozzá a határozat meghozatalához. A kongresszus elemezte a nemzetközi helyzetet, a Szovjetunió belső helyzetét politikai, gazdasági és kulturális szempontból, vizsgálta a feladatokat, amelyeken végigvonultak a párt irányító és vezető szerepéből folyó teendők.

Imponálón bontakozott ki a Központi Bizottság körül a párt és a párt körül az egész nép egysége. Lenin tanítása hatotta át a kongresszus tárgyalásait, az elméleti kérdésekben a konkrét gyakorlat valóságos feltárása és elemzése, az elvi tételeknek a gyakorlat alapján való általánosítása és az alkotó elméletnek a további munkára való alkalmazása jellemzik a kongresszus munkáját. A természettudománynak igen részletes tárgyalása mellett nagyon komoly helyet kapott a kongresszuson a társadalomtudomány is, — a marxizmus—leninizmus, a politikai gazdaságtan, a statisztika, az állam- és jogtudomány, valamint a történettudomány stb. legégetőbb kérdései vetődtek fel a konkrét gazdasági, politikai és ideológiai kérdések mellett, ezekkel való összefüggésben, az elmélet és gyakorlat szoros egysége alapján. A bírálat és önbírálat éltető eleme volt a kongresszusnak, amely végigvonult a kongresszus tárgyalásain.

II. A kongresszus Lenin tanításának szellemében sokoldalúan megtárgyalta a két rendszer békés együttélésének lehetőségét és ennek feltételeit, valamint gyakorlati megvalósításának körülményeit. Foglalkozott továbbá a kongresszus a háború kérdésével. Megállapította, hogy a háború ma már nem végzetes, nem elkerülhetetlen és a tartós béke megvédése reális lehetőség. A kapitalista világrendszer mellett kialakult a szocialista világrendszer — a kommunizmust építő Szovjetunió és a szocializmust építő államok —, kialakult

a „békeövezet”, amelyhez a szocialista államokon felül több nem szocialista, békeszerető állam is tartozik.

Leninnek az a tanítása, hogy az imperializmus korában meg van a háború indításának gazdasági alapja, ma is érvényes, de a békeövezet országainak, amelyekhez az emberiségnek több mint a fele tartozik, meg van az ereje és lehetősége ahhoz, hogy a háború kitörését megakadályozhassa. A gyarmati rendszer bomlása következtében 1500 millióból 1200 millió ember már lerázta a gyarmati igát és a felszabadult népek a békétáborhoz csatlakoztak. A békétábornak sok millió híve van az imperialista államokban is. A kongresszus elemezte azt a különbséget, amely akár az első, akár a második világháború kitörését megelőző idő társadalmi, politikai, nemzetközi viszonyai és a jelenlegi helyzet között fennáll és ennek alapján jutott a fenti következtetéshez a háború és a béke kérdésében. Rámutatott azonban a kongresszus arra is, hogy teljesen kizártnak nem tekinthetjük a háború kitörését és ezért továbbra is fel kell készülni az agresszív körök esetleges támadásaira. A honvédelmet megfelelően fejleszteni kell, mindent el kell követni a leszerelés, valamint az atom- és hidrogénbomba használatának eltiltása érdekében.

A kongresszus behatóan foglalkozott a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet kérdésével és elemezte a viszonylag békés szocialista forradalom lehetőségét. Lenin tanítása és a népi demokratikus államok fejlődésének tapasztalatai alapján jutott el ahhoz az elméleti megállapításhoz, hogy nem feltétlenül kötelező az, hogy a szocialista forradalom fegyveres felkelés és polgárháború útján *uno ictu* menjen végbe, hanem lehetséges a szocialista forradalomnak viszonylag békés lefolyása is. A viszonylag békés szocialista forradalom is sokféle változatot mutathat fel majd a konkrét történelmi megvalósulás menetében és fennforog annak a lehetősége is, hogy a parlament felhasználásával menjen végbe. Ehhez szükséges, hogy a kommunista párt együttműködve más pártokkal, elsősorban a szociáldemokrata párttal — a parlamenten belül olyan többséget hozzon létre, amelynek segítségével a parlament a burzsoá diktatúra szervéből igazi néphatalom szervévé válik, ugyanakkor a parlamenten kívül a munkásosztály vezetésével a dolgozó parasztság és a dolgozók egyéb rétegeinek szövetsége alakuljon ki, amelyet szintén a kommunista pártnak kell irányítania. Azokban az államokban, amelyekben erős a katonai, bürokratikus államgépezet, a polgárháború és a fegyveres felkelés nem lesz elkerülhető. Más államokban azonban a gyökeres változás viszonylag békés úton is végbe mehet. A viszonylag békés szocialista forradalommal kapcsolatban sok érdekes kérdés vetődhet fel: a termelési eszközök társadalmi tulajdonbavételének módja, a burzsoá államapparátus fokozatos lebontása, az állam jellege, az állam és jog szerepe stb., amelyekre feleletet a konkrét fejlődés elemzése alapján lehet majd adni, felhasználva a szocialista forradalom eddigi két válfajának gyakorlati és elméleti tapasztalatait. A kongresszus állástfoglalt abban a kérdésben is, hogy a szocialista forradalom békés menetét el kell határolni az opportunizmustól és a reformizmustól, mert ez utóbbiak a burzsoáziával való együttműködést szolgálják, míg az előbbi a kapitalizmus megdöntésére, a proletariátus diktatúrájának megvalósítására irányul. A kongresszus igen behatóan foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom kérdéseivel is. Elemezte azokat a hibákat, amelyek abból származtak, hogy a munkásosztály nem egységes és rámutatott a munkásegység és a szociáldemokrata pártokkal való együttműködés fontosságára. A kongresszus megvizsgálta azokat a területeket, amelyeken a munkásosztály egységes fellépésének, illetve a szociáldemokrata pártokkal

való együttműködés lehetősége fennforog. Ez az együttműködés állhat egyes közös akciók végrehajtásában, konkrét feladatok közös megoldásában, de kiterjedhet általános elvi jelentőségű kérdésekre is, amelyek közül a függetlenségért, a szabadságért, a demokráciáért folytatott harc, a szocializmusba való viszonylag békés átmenet és a békeharc kérdését emelem ki.

III. A kongresszus foglalkozott az állam és jog kérdéseivel is, és ráirányította a figyelmet az állam- és jogtudomány fontosságára, eredményeire és hibáira.

Ezek közül első helyen említhetem a szocialista demokratizmus kérdését. Aláhúzta, hogy tovább kell fejleszteni a szocialista állam demokratizmusát és fel kell számolni azokat a hibákat, amelyeket ezen a téren elkövettek. Fokozni kell a dolgozók aktivitását, hogy intenzívebben vegyenek részt az állami ügyek intézésében és éljenek az alkotmányban biztosított jogaikkal. A szervezeteknek pedig feladata, hogy teljesítsék az alkotmányból fakadó kötelességeiket. Ezzel kapcsolatban bírálatot gyakorolt a kongresszus az államhatalom és az államigazgatás szervei felett, sőt ez a bírálat kiterjedt az egész állami apparátusra. A szövetséges és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Tanácsai tartásuk meg az előírt ülésszakokat, a küldöttek és választók között élnék ki a kapcsolatot a beszámoló megtartásával, a tanács körüli aktívahálózat kiszélesítésével. Reálissá kell tenni a választók visszahívási jogát, amellyel élniük kell, ha a küldött méltatlanná vált a bizalomra. A szocialista demokratizmus formáihoz tartoznak azoknak a társadalmi szervezeteknek ülései, értekezletei, amelyeken a dolgozók fontos kérdéseket vitathatnak meg, bizonyos fókig irányíthatják az állami tevékenységet és ellenőrzést gyakorolhatnak munkája felett. A választott szervek jelentőségének fokozása javítja az államigazgatási szervek irányítását is. Igen tanulságos az a megoldás, amely egyes gazdasági szervek hatáskörébe utalja bizonyos államigazgatási teendők ellátását is. Javítja az állami munkát az egyes középfokú és alsóbbfokú szervek nagyobb önállósága, amely viszont összefügg a vezetés és ellenőrzés magasabb színvonalra emelésével.

Szorosabbra kell fűzni az állam és a tömegszervezetek kapcsolatát, — így foglalkozott a kongresszus a szakszervezetek, a Komszomol stb. feladataival, amelyek jobb működésével szintén el lehet mélyíteni a szocialista demokratizmust. A szűkebb értelemben vett állami mechanizmus és a társadalom között megszilárdulhat az a szoros viszony, amelyet a szovjet nép erkölcsi és politikai egysége fejez ki. A szocialista demokratizmus fejlődése kihat az állami szervek működésére, a feladatok kitűzésére és végrehajtására, valamint a határozatok ellenőrzésére. Az állami munka megjavítása összefügg a bürokrácia elleni küzdelemmel, az egyszerűsítéssel, a felduzzadt és nem a termelő munkában foglalkoztatott dolgozók számának csökkentésével. Ez elérhető egyrészt szervezeti változtatásokkal, amelyek megjavítják a vezetést és végrehajtást, másrészt a dolgozók aktívabb bevonásával.

A kongresszus rámutatott az új jogszabályok meghozatalának szükségességére, különösen a készülő új kódexek mielőbbi életbeléptetésének fontosságára. Az új büntetőjogi és büntető eljárásjogi kódex valószínűleg már a közeljövőben törvényerőre emelkedik, előrehaladott a polgári jogi kódex előkészítése is. Az utóbbi időben már néhány fontos jogszabály jelent meg (pl. az ügyészi felügyeletről) és jelenleg a legkülönbözőbb jogterületen több jogszabály áll előkészítés alatt. Jogszabály fogja rendezni a választók visszahívási jogát és gyakorlásának módját, amely elő fogja segíteni a jog érvényesítését. A hatodik ötéves terv több munkajogi reformot helyezett kilátásba, amelynek megvalósítása már meg is kezdődött. Bevezették a vásár- és más

munkaszüneti nap előtti rövidebb munkaidőt, felemelték a szülők szabadságidejét és számíthatunk arra, hogy a tervben szereplő többi reform is megfelelő ütemben jogi szabályozást nyer.

A kongresszus foglalkozott a kolhozok további fejlesztésének kérdéseivel és ennek során több jogi kérdés is felvetődött: a háztáji gazdaságok és a háztáji állattenyésztés új szabályozása, a munkaegység minimum, premizálás, előlegadás szabályozása, a kolhozalapszabályok bizonyos rendelkezéseinek a tagság általi esetleges módosítása, főként a kolhozdemokrácia kiszélesítése irányában stb. — e határozatok végrehajtása is megkezdődött már a párt által kezdeményezett jogi szabályozás formájában. Részletesen foglalkozott a kongresszus a szocialista törvényesség kérdésével.

A szocialista törvényesség a szocialista államvezetés egyik alapvető módszere. Egyúttal követelmény, hogy az állami és társadalmi szervek, valamint a polgárok teljesítsék kötelességeiket és maradéktalanul tartsák meg a jogszabályokat. A szocialista törvényesség megtartása tehát minden állami és társadalmi szervre kötelező, ami nemcsak a jogrendet és a jogbiztonságot szilárdítja, valamint a polgárok jogainak gyakorlását garantálja, hanem elősegíti azt is, hogy a polgárok önként teljesítsék kötelességeiket, tehát a polgárok is tartsák meg a törvényességet.

A kongresszus igen részletesen elemezte és tártá fel a szocialista törvényesség megsértésének legkülönbözőbb eseteit. Élesen bírálta az elkövetett jogsértéseket, amelyek egyúttal a szocialista demokratizmus sérelmét is jelentették. Megállapította, hogy korábban az államvédelmi hatóságnak az volt a törekvése, hogy az állam és a párt fölé kerekedjék, ezt a törekvést a párt már megakadályozta és az államvédelmi hatóságot is a párt és az állami ellenőrzés alá helyezte. Ez a példa világosan bizonyította annak a lenini tanításnak igazságát, hogy a szocialista törvényesség megsértése az osztályellenesség előnyére szolgál, — viszont megtartása szilárdítja a proletariátus diktatúráját.

A szocialista törvényesség megtartásával összefügg a határozatok végrehajtásának ellenőrzése. Tekintet nélkül beosztására, jó vagy rossz munkájára, mindenkit ellenőrizni kell és éppen ezért a felsőbb szerveknek, elsősorban az Állami Ellenőrzési Minisztériumnak és az ügyészségnek meg kell javítania ellenőrzési munkájának módszerét és színvonalát.

Lenin útmutatása alapján szervezte meg a szovjet állam az ügyészséget, amelynek legfontosabb feladata a szocialista törvényesség megtartásának ellenőrzése. Több évtizedes munkája során a szovjet ügyészség komoly eredményeket ért el ezen a téren, munkáját áthatja a szocialista törvényesség tisztelete, a kongresszus útmutatásai elősegítik e munka még jobb elvégzését.

A szocialista ügyészség ebben a munkájában támaszkodhat az egész szovjet nép segítségére, amelyet szocialista jogtudata ösztönöz arra, hogy ne csak maga tartsa meg önként a jogszabályokat, hanem közreműködjék azok megtartásában is. Ennek igen nagy szerepe van abban, hogy a jogsértések száma a Szovjetunióban jelentősen csökken és a dolgozók politikai és ideológiai nevelése, szocialista jogtudatuk további fejlődése még újabb eredményekhez fog vezetni. A dolgozók bejelentései is segítik a szovjet ügyészség munkáját. Az új jogszabályok megalkotása is elő fogja mozdítani a szocialista törvényesség érvényesülését, valamint fontos szerepe van ebben a szocialista együttélés, a szocialista erkölcs szabályai követésének is. Ez utóbbi szabályok nevelő hatása fejleszti a dolgozók, a Szovjetunióban az

egész nép szocialista jogtudatát és a jogszabályok önkéntes követését, a szocialista törvényesség megtartásának tiszteletét.

A szocialista demokratizmus kérdésével kapcsolatban foglalkozni kell a marxista—leninista párt vezető és irányító szerepével, amely a minden irányú demokratizmus érvényesülésének legfontosabb biztosítója. A kongresszus behatóan tárgyalta a párt vezető és irányító szerepét és megvizsgálta azokat a módszereket, amelyek segítségével a párt még jobban betöltheti ezt a feladatát. A szocialista demokratizmus elvéből következik, hogy a pártnak maga mögé kell tömöríteni a tömegszervezeteket és ezek segítségével az egész dolgozó népet. A párton belül is a demokratikus centralizmus elvéből kifolyólag hangsúlyt kapott a demokratizmus követelménye, amely a pártszervezetek, a választott szervek jelentőségét és a kollektív vezetés reális érvényesülését követeli meg. A kongresszus a pártmunkában is visszatért a lenini elvekhez. Élesen ítélte el a személyi kultuszt, a kollektív vezetés elvének megsértését és nyíltan tárta fel azokat a súlyos következményeket, amelyek a pártmunka lenini elvének megsértéséből folytak. A proletárdiktatúra rendszerében a marxista—leninista párt kormányzó párt, amely feladatát csak akkor tudja betölteni, ha a tömegekre támaszkodik. A párt irányítja a gazdasági, kulturális és politikai munkát, tűzi ki a marxizmus—leninizmus tudománya alapján a feladatokat és mozgósít ezek végrehajtására. Ennek érdekében fontos a párt politikai munkája mellett az ideológiai munka és a szervezeti munka is.

IV. Az SZKP XX. kongresszusának tanításait pártunk Központi Vezetőségének határozata szellemében megfelelően alkalmazni kell az állam- és jogtudományok területén is.

A kongresszus az ideológiai kérdésekben sok fontos tanítást adott, amelyek megtermékenyítik a tudományos munkát. Elsőnek emelhetjük ki a lenini elvekhez való visszatérést, amely szinte a kongresszus minden felszólalásából kicsendül. De ugyanakkor kiemelték a felszólalók a lenini eszmék alkotó módon való továbbfejlesztésének a jelentőségét. Kiemelték, hogy a gyakorlat elemzése alapján lehet az elméletet továbbfejleszteni és az ekként kialakított elmélet irányíthatja a gyakorlatot. Az elmélet nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala — ahogy ezt Lenin tanítja. Ez érvényesül abban, hogy a párt a marxizmus—leninizmus tudománya alapján a társadalom objektív törvényeinek ismeretében dolgozza ki programját, tűzi ki a feladatokat és ennek propagálása fokozottan aktivizálja a dolgozókat.

Lenin műveiben sokoldalúan foglalkozott a szocialista állam és jog legkülönbözőbb problémáival és ezek tanulmányozása előmozdítja szocialista állam- és jogtudományunk fejlődését. Meg kell szívlelnünk azonban azt az intelmet, hogy ne mechanikusan vegyük át ezeket az útmutatásokat, hanem alkotó módon saját viszonyainkra alkalmazzuk azokat. A szovjet tudomány a kommunizmus építése feladatainak megoldásában alkalmazza és fejleszti tovább a lenini tanításokat, a mi tudományunk előtt viszont az a feladat áll, hogy a szocializmus építése során felmerülő elméleti és gyakorlati kérdésekre adjon választ az elmélet alkotó továbbfejlesztésének segítségével.

Elméleti bátorságot és önállóságot kell tanúsítani a szovjet tapasztalatok — mind a korábbi, mind a jelenlegi — felhasználásában, ezeket nem lehet sematikusán átvenni, hanem népi demokráciánk viszonyainak megfelelően lehet csak alkalmazni. Ezért nem helyeselhetjük az olyan álláspontot, hogy halasszuk el a kodifikálás befejezését a szovjet kódexek megjelenéséig, hanem mindent el kell követni, hogy a magyar kódexek is mielőbb megjelenhessenek. Ebben természetesen értékesíthetjük a szovjet eredményeket, ez azonban nem merülhet ki a szovjet jogszabályok egyszerű lefordításában, hanem

azt kell elérnünk, hogy azok figyelembevételével a magyar viszonyoknak megfelelő kódexeket alkossunk. Lenin már a NEP-korszak elején sürgette a kodifikációs munka befejezését, mert ennek nagy jelentőséget tulajdonított. Az SZKP XX. kongresszusa is aláhúzta a kodifikáció jelentőségét és több új fontos, átfogó jogszabály megjelenése már a közeljövőben várható. Ez is azt bizonyítja, hogy az állam- és jogtudomány művelőinek, valamint a gyakorlati jogászoknak közös erőfeszítéssel el kell érniük, hogy a tervezetekből mielőbb törvény legyen.

A szocialista törvényesség megtartása és megszilárdítása olyan feladat, amelyet pártunk és kormányunk állandóan hangsúlyoz. Ebből a szempontból is fontos a kódexek megalkotása, mert a jó jogszabály segíti a törvényesség megtartását. Állam- és jogtudományunknak még fokozottabban kell foglalkozni a szocialista törvényesség elméleti kérdéseivel és gyakorlati érvényesülésének módszerével, biztosításával, szervezeti előfeltételeivel. A gyakorlati jogászok — elsősorban a bíróság és ügyészség dolgozóinak — munkáját kell segíteni ezeknek az elméleti fejtegetéseknek. A szocialista törvényesség megtartása tehát mind az elméletnek, mind a gyakorlatnak fontos kérdése. A szocialista törvényesség erősítése nálunk is elsősorban a szocialista állam szerveinek a feladata, de nélkülözhetetlen a dolgozó tömegek hathatós közreműködése és segítsége is. A Legfőbb Ügyészség felállítására óta értünk el bizonyos eredményeket, de az SZKP XX. kongresszusa után még fokozottabban kell a szocialista törvényesség megtartása felett őrködni.

Az SZKP XX. kongresszusának a szocialista demokrácia fejlesztésére és ezzel kapcsolatban az állami szervek működésére stb. vonatkozó tanításait elsősorban államjog és államigazgatási jogtudományunknak kell további munkájában figyelembe venni. A mi államunknak is feladata, hogy érvényre juttassa a széleskörű szocialista demokráciát, védje a polgárok jogait és aktivizálja a polgárokat kötelességeik teljesítésére. Az SZKP XX. kongresszusának fényénél meg kell vizsgálni, hogyan javíthatjuk állami szerveink működését, a vezetés és ellenőrzés színvonalát, mit kell tennünk a bürokrácia felszámolása, az ügyintézés egyszerűsítése, a szervek összehangolása és a közép- és alsófokú szervek hatáskörének kiszélesítése érdekében. Foglalkozni kell a párt és a tömegszervezetek, az állam és a dolgozó nép viszonyával, fokozni kell a dolgozók érdeklődését és aktivitását és szilárdítani a dolgozó nép erkölcsi és politikai egységét, a munkások és dolgozó parasztok, valamint az egyéb dolgozó rétegek szövetségét, amelynek vezetője a munkásosztály és irányítója a marxista—leninista párt. A Hazafias Népfőfront feladatainak és működésének elméleti elemzése is fontos feladat. Mindezek kérdéseinek megvizsgálásánál a kongresszus útmutatásai mellett saját konkrét viszonyainkat is figyelembe kell venni és ezek alapján lehet az elméleti kérdéseket a marxizmus—leninizmus szellemében kidolgozni. Természetesen ezek a kérdések más jogtudományi ágak szempontjából is jelentősek.

A kongresszusnak a nemzetközi kérdésekben elfoglalt álláspontja kihat az egész nemzetközi politikára. A mi államunk hozzátartozik a „békeövezet”-hez, ezen belül a szocializmus világrendszeréhez, és nemzetközi viszonylatokban is alkalmazni fogja a kongresszus útmutatásait. Ez gazdaságilag a nemzetközi közjog és magánjog területén dolgozó tudományos káderek problematikáját. Sok olyan kérdés adódik, amelyeket a jogtudomány szempontjából is meg kell vizsgálni. Így a gazdasági kapcsolatok fokozása a nemzetközi magánjog intenzívebb művelését követeli meg. A két rendszer békés együttélésének lehetősége, a háború elkerülésének és a béke megvédésének új elmélete a nemzetközi közjog szempontjából vet fel olyan kérdéseket,

amelyeknek kidolgozása szükséges. (Vitás kérdések elintézése, leszerelés, atom- és hidrogénbomba eltiltása stb.)

Meg kell vizsgálni, hogy termelőszövetkezeti mozgalmunk fejlesztése érdekében jelenlegi viszonyaink között mennyire tudjuk alkalmazni azokat az útmutatásokat, amelyeket a kongresszus ezen a területen határozott el és az új szovjet jogalkotás ismeretében termelőszövetkezeti jogunk tudományos dolgozóinak elméletileg kell elemezni, vajon milyen új jogi szabályozás szükséges nálunk. A termelőszövetkezeti demokrácia fejlesztésére vonatkozó kongresszusi irányelveket megfelelően alkalmazzunk kell.

Állam- és jogtudományunknak a kongresszus tanításai alapján több általános elvi következtetést is le kell vonnia. Mindaz a fogyatékoság, amelynek kiküszöbölését az ideológiai munka terén a kongresszus elhatározta, a mi állam- és jogtudományunkra is vonatkozik. Fel kell számolni a formalizmust, dogmatizmust, az önállótlan idézgetést, az elmélet és gyakorlat egységét a kongresszusi útmutatás szellemében kell megvalósítani. Az aktuális gyakorlati kérdéseket kell elméleti szinten kifejteni, de el kell kerülni a szűk prakticismus hibáját is. A témaválasztásnál és a kidolgozásnál bátor, önálló, alkotó munkát kell végezni, amelyben támaszkodni kell a marxizmus—leninizmus és a szovjet szocialista jogtudomány, valamint más tudományágak eredményeire is. A kongresszus kiemelte a különböző tudományágak összefüggésének és önállóságának jelentőségét, ezt az állam- és jogtudományunk szempontjából is érvényesíteni kell. A kongresszus behatóan foglalkozott a történettudományi munka kérdéseivel és ezeket az útmutatásokat az állam- és jogtörténeti tudományos dolgozóinknak is meg kell szívlelni. Alaposabban kell foglalkozni a burzsoá állam és jog, valamint állam- és jogtudomány megismerésével és bírálatával.

A bírálat és önbírálat szellemében széleskörű nyílt vitákat kell rendezni. Bátran fel kell vetni a vitás kérdéseket és el kell érni, hogy a viták eredményeképpen alkotó módon, önállóan, de a tapasztalatok és korábbi eredmények figyelembevételével fejlesszük a magyar szocialista állam- és jogtudományt, hogy ezzel is segítsük államunk és jogunk fejlődését és működését. Harcolni kell a sokszor helytelenül értelmezett titkosság ellen, mert ez gátolja a tudomány fejlődését és akadályozza a gyakorlati munka megjavítását is. Behatóan kell elemezni népi demokratikus államunk és jogunk fejlődését, jogrendszerünk problémáit, állam- és jogtudományunknak más tudományokhoz való viszonyát, mert ezeknek jelentőségük lehet a viszonylag békés szocialista forradalom különböző formáinak kibontakozásában.

Az SZKP XX. kongresszusa anyagának beható és alapos tanulmányozása új lendületet hozhat a magyar szocialista állam- és jogtudomány bátor, önálló, alkotó jellegű továbbfejlesztésébe és a kongresszus friss levegője alkotó munkára fogja serkenteni a jogtudomány művelőit.

Vas Tibor

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog időszerű kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban*

Németország Szocialista Egységpártjának II. Kongresszusa 1952 júliusában elhatározta, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban a falun is lerakja a szocializmus alapjait. Ebben az időpontban megvoltak az összes szükséges objektív és szubjektív előfeltételei annak, hogy a dolgozó parasztokat mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe való tömörítés révén bevonják a szocializmus építésébe. Ez annak az útnak következetes folytatása volt, amely a munkások és parasztok politikai uralma alatt, a demokratikus földbirtokreform végrehajtásával és eredményeinek megszilárdításával kezdődött, miután Németországot a szovjet hadsereg a fasizmus igája alól felszabadította. Az első mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalapítása óta ez a fejlődés rohamos ütemben folytatódott. Amíg 1952 decemberében még csak 1335 termelőszövetkezet létezett 22 174 taggal, és 113 750 hektár mezőgazdaságilag hasznosítható területtel,¹ addig 1955 novemberében már 6047 szövetkezet működött 196 946 taggal és 1 279 200 hektár² mezőgazdaságilag hasznosítható területtel. Ezzel a mezőgazdasági termelőszövetkezetek művelték meg már csaknem 18%-át a Köztársaság összes mezőgazdaságilag hasznosítható földterületének. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek igen sok esetben olyan termelési eredményeket tudnak felmutatni, amelyek lényegesen magasabbak mint az egyéni parasztgazdaságokéi.

A mezőgazdaságban az új termelési viszonyok kialakításának új jogszabályok létrehozását is maga után kellett vonni. Ezeknek feladata védeni és erősíteni az új társadalmi viszonyokat, valamint biztosítani, hogy ezek állandóan terjedjenek és hogy mind több és több dolgozó paraszt ismerje fel azt, hogy falun a termelőszövetkezetek jelentik az egyedüli helyes utat a jobb élet felé. Ezért ezeknek az új társadalmi viszonyoknak szabályozására az állam által a Német Demokratikus Köztársaságban átvett 1898. május 20-án kelt szövetkezeti törvényt, annak 1943. április 13-i fogalmazásában nem alkalmazták. E helyett a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jóváhagyásáról és bejegyzéséről szóló 1952. augusztus 7-én kelt rendelet 1. §-a kimondja, hogy: „a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogviszonyaikat alapszabállyal szabályozzák”.³ Az első termelőszövetkezetek alapítása óta ezek állandóan az állam törvényhozói tevékenységének középpontjában állnak, úgyhogy az elmúlt évek során az új jogszabályok egész rendszere keletkezett.

Fontos fejezetet alkotnak a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog fejlődésében a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti elnökök és élmunkások évenként*

* E tanulmányt *Arlt Rainer dr.* a Német Jogtudományi Intézet munkatársa, a Leningrádi Állami Zsdanov Egyetem jogi karának aspiránsa, a Jogtudományi Közlöny számára írta.

¹ Az adatokra nézve ld. „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti elnökök és élmunkások Berlinben, 1952. december 5–6-án tartott 1. konferenciájának jegyzőkönyvét” Berlin, 1953. 16. old.

² Az adatokra nézve ld. *Walter Ulbricht* referátumát a mezőgazdasági termelőszövetkezeti elnökök és élmunkások Lipcsében, 1955. december 9–11-én tartott 4. konferenciáján. „Neues Deutschland” 1955. XII. 11-i sz. 3. old.

³ „Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik” 1952. 713. old.

megtartott konferenciái, amelyeken a szövetkezetek legaktívabb képviselői, a munkásosztály pártja és a kormány képviselőivel együtt, megtárgyalják a szövetkezetek fejlődésének mindenkor legégetőbb kérdéseit. E konferenciák határozatait ezután a Német Demokratikus Köztársaság Minisztertanácsa megerősíti és megfelelő esetekben állami törvényekké teszi. Az *első* mezőgazdasági termelőszövetkezeti konferencián 1952 decemberében megtárgyalták a szövetkezetek szervezetének és a háztáji gazdaság intézményének alapvető törvényes szabályozásait. Ehhez tartoznak elsősorban a három termelőszövetkezeti típus mintaalapszabályai, az üzemi mintaszabályzatok és a munkanorma-jegyzékek mintái.⁴ A *második* mezőgazdasági termelőszövetkezeti konferencia 1953 decemberében mindenekelőtt a tervezéssel, az elszámolással, a munkaszervezés megjavításával, a prémiumrendszer bevezetésével, valamint a gép- és traktorállomások és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közötti együttműködés megjavításával foglalkozott.⁵ E konferencia tanácskozásainak középpontjában tehát a termelőszövetkezetek gazdasági-szervező szempontból való megerősítésének kérdései állottak. A szövetkezetek fennállásának első éveiben gyűjtött tapasztalatok alapján a *harmadik* mezőgazdasági termelőszövetkezeti konferencia 1954 decemberében rendkívül fontos határozatokat hozott a tervezés, a pénzgazdálkodás megjavításáról, a munkaszervezésnek és a munkafegyelemnek az állattenyésztésben és a növénytermelésben való megjavításáról, a teljesítmény elvének a prémium fizetési formájában való alkalmazásáról, valamint a munkaverseny-mozgalom erősebb kifejlesztéséről a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Különös figyelmet fordított továbbá a termelőszövetkezetek állattenyésztésére, belső gépesítésére, építkezési tevékenységére és vetőmagvakkal való ellátására. Megtárgyalta és elhatározta továbbá a mintaalapszabályok szükségessé vált módosításait és kiegészítéseit. A kulákoknak a szövetkezetekbe való felvételére vonatkozó szigorú tilalmat megszüntette; az állami társadalombiztosítás által szövetkezeti tagok részére nyújtott juttatások új szabályozásával kapcsolatban a szövetkezeti segélyalapba és ettől függetlenül az oszthatatlan alapba való befizetéseket is újból szabályozta.⁶ A *negyedik* mezőgazdasági termelőszövetkezeti konferencia 1955 decemberében további fontos rendszabályokat fogadott el a munka termelékenységének emelésére és az önköltségek csökkentésére a szövetkezetekben. Kezdeményezéseket tett az államapparátusnak, valamint a gép- és traktorállomásoknak a szövetkezetek vezetésére és irányítására irányuló munkája lényeges megjavítására. Különös súlyponti kérdései voltak a tanácskozásoknak valamennyi nehéz munka gépesítése a szövetkezetekben, az újítói módszerek bevezetése, távlati tervek kidolgozása a szövetkezetekben és a szocialista gazdaságosság szempontjainak kidolgozása a szövetkezetek és a gép- és traktorállomások részére.⁷

Így tehát az utóbbi évek folyamán a normák egész rendszere fejlődött ki, amelyek a szövetkezeti viszonyok szabályozását tartalmazták. A Német Demokratikus Köztársaság jogtudománya ebből azt a helyes következtetést vonta le, hogy ezzel a szocialista jog új ága alakult ki a Német Demokratikus Köztár-

⁴ Ld.: „Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik” 1952. 181. sz. és 1953. 1. sz.

⁵ Ld.: „Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik” 1953. 133. sz.

⁶ Ld.: „Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik” Teil I. 1955. 9. sz.

⁷ Ld.: a 4. mezőgazdasági termelőszövetkezeti konferencia határozatait „Neues Deutschland” 1955. XII. 14-i sz. 3. old.

saságban.⁸ Ma csaknem egyöntetű ez a felfogás, ha még eltérő vélemények e tényeket indokló kritériumok és elvek tekintetében kifejezésre jutnak is. E kérdés végleges és kielégítő megoldását csak a jogrendszer, részleteiben meg lehetősen nehéz problémájának megoldásával kapcsolatban lehet majd megtalálni.

A Német Demokratikus Köztársaság egységes jogának keretén belüli új jogágazat létesítésével felvetődött elsősorban a *polgári bíróságok* számára az a kérdés, vajon valamely mezőgazdasági termelőszövetkezet és tagjai közötti jogviták eldöntésére *hatáskörrel bírnak-e*, vagy nem tartoznak-e az ilyen jogviták valamely más állami szerv hatáskörébe. Egyes bíróságok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az összes ilyen viták tekintetében illetéktelenné kell magukat nyilvánítaniok.⁹ Ezzel szemben a jogtudomány azt a felfogást képviseli, hogy a polgári bíróságok a szövetkezetek és tagjaik közötti vagyoni jogi viták eldöntésére mindazokban az esetekben hatáskörrel bírnak, amelyekben a mintaalapszabályok, vagy más törvényhozási aktusok nem állapítják meg valamely más állami szerv, például a járási tanács, vagy a szövetkezeti közgyűlés kizárólagos hatáskörét. Csak ily módon lehet valóban betartani a demokratikus törvényességet és csak így járulhatnak hozzá a polgári bíróságok a szövetkezetek szervezeti megerősítéséhez.¹⁰ A Német Demokratikus Köztársaság Legfelső Bírósága szövetkezeti jogviszonyok eldöntésére vonatkozó ítéleteiben ugyanerre az álláspontra helyezkedett.

A szövetkezeten belüli jogviszonyok sajátosságai alapján a polgári jog szabályainak, így különösen az átvett Polgári Törvénykönyv *kártérítési kötelezettségre* vonatkozó szabályainak alkalmazását megfelelően módosítani kell. Ebben a vonatkozásban az a megállapítás, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog önálló jogágot jelent, rendkívüli jelentőségű. Ez érvényes különösen a szövetkezetek tagjaikkal szemben támasztott kártérítési igényeinek korlátozására. A polgári jog szabályai szerint ugyanis a károkozó elvileg a teljes kárt köteles megtéríteni. Belső szövetkezeti viszonylatban ellenben semmiképpen sem lenne igazságos, ha ezeket a szabályokat a maguk teljes következetességével alkalmazni kívánnánk, mert a termelőszövetkezeti tag gondatlan magatartása alapján keletkezett különösen nagy kár esetén, egy ennek megfelelő kártérítés teljesítése teljesen kizárná annak nevelő funkcióját. Mivel a mezőgazdasági termelőszövetkezetek üzemi mintaszabályzatuk révén egyrészt kifejezetten kötelesek mindazokat felelősségre vonni, akik szövetkezeti tulajdont megrongálnak vagy hűtlenül kezelnek, és mivel másrészt eddig még nem adtak ki különleges jogszabályokat, amelyek a szövetkezeti-jogi felelősséget szabályozzák, ajánlatos, hogy maga a szövetkezet állapítsa meg a közgyűlésén, mennyiben és milyen mértékben kell a megállapított kárt megtéríteni.¹¹

⁸ Vö. Heuer a „Staat und Recht” 1954. 761. old.; Hähnert a „Staat und Recht” 1954. 144. old. és Arlt: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogának kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban (Fragen des Rechts der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften in der Deutschen Demokratischen Republik) Berlin, 1955. 24. és köv. old.

⁹ Ld.: a hallei kerületi bíróság 1955. III. 14-i ítéletét „Neue Justiz” 1955. 507. old.

¹⁰ Ld.: Heuer cikkét a „Neue Justiz” 1955. 335. old.; hasonlóképpen Arlt cikkét a „Neue Justiz” 1955. 623. és köv. old.

¹¹ Vö. Arlt: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogának kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban (Fragen des Rechts der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften in der Deutschen Demokratischen Republik), Berlin, 1955. 97. és köv. old.; továbbá a lipcei kerületi bíróság 1953. VI. 15-i ítéletét Heuer észrevételeivel. „Neue Justiz” 1954. 705. és köv. old.

A kártérítési jog kérdései a szövetkezet által tagjaikkal szemben támasztott ily követelések esetében már olyan problémát jelentenek, amelynek nagy politikai fontossága van. Az új falusi társadalmi viszonyok tudományos vizsgálatánál és felmérésénél arról van szó, hogy e viszonyok sajátosságait politikailag és jogilag helyesen értékeljük, nehogy téves bírósági ítéletek jöhessenek létre. Így például a Karl-Marx-Stadt-i kerületi bíróság egyik ítéletében az I. típusú termelőszövetkezetek (ebben a szövetkezeti típusban a földet közösen művelik anélkül, hogy az alapvető mezőgazdasági termelőeszközök és szerszámok társadalmasítása megtörténne) tagjainak azt a kötelezettségét, hogy a tulajdonukat képező vontatóerőket, mezőgazdasági gépeket és eszközöket a szövetkezett rendelkezésére bocsássák, a polgári törvénykönyv értelmében bérleti jogviszonynak minősítette. Ezzel a bíróság teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy az eszközök rendelkezésre bocsátásáért a fizetést a szövetkezet nem az egyenlő értékek cseréjének alapelve szerint teljesíti, amint az a tárgyak közönséges bérleténél történik, hanem csak a gép- és traktorállomások által végzett munkák legalacsonyabb tarifája szerint. Ily szabályozás csak azért lehetséges, mert a tagok ezeket az eszközöket alapjában véve saját gazdaságuknak bocsátják rendelkezésre és munkájuk termékeit maguk kapják meg. Itt tehát nem egy bérleti viszonyról, hanem egy különlegesen kialakított tagsági viszonyról van szó. Ennek következménye továbbá a kockázat különleges megosztása is, a szövetkezetnek ideiglenesen átengedett vontatóerők és eszközök véletlen elpusztulásáért, amit a kerületi bíróság természetesen a jogi helyzetnek az általa történt megítélése során nem láthatott.¹²

A polgári bíróságoknak a szövetkezeteket érintő ítéleteiben különös szerepet játszik a *termelőszövetkezeti tag vagyona*ra vezethető *végrehajtás* kérdése, mivel erre még nincs olyan jogi szabályozás, amely figyelembe venné az itt fennálló sajátosságokat. Alapelveként elismerést nyert, hogy az adós a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe való belépésével nem mentesül harmadik személlyel szembeni személyes kötelezettségei alól, mégis figyelemmel kell itt lenni arra, hogy a harmadik személyek részére tett ilyen szolgáltatások a termelőszövetkezeti tag munkaerejét komolyan ne veszélyeztessék és ezáltal magát a szövetkezetet közvetett károsodás ne érje.¹³

Sem a szövetkezetbe való belépése alkalmával bevitt, tehát társadalmi tulajdonná váló mezőgazdasági felszerelést, sem a közös megművelésre a szövetkezetbe bevitt és ezzel a szövetkezet gazdálkodásának tárgyává váló földet nem lehet többé a szövetkezeti tagok hitelezőinek kielégítésére fordítani. A végrehajtás tehát mindenekelőtt csak a termelőszövetkezeti tag háztáji gazdaságához tartozó tárgyakra és személyi tulajdonára, valamint szövetkezeti munkából származó jövedelmeire engedhető meg. Ennél azonban abból kell kiindulni, hogy a háztáji gazdaságban ne legyen veszélyeztetve a rendszeres gazdálkodás, mert ez a termelőszövetkezeti tag és családja számára a szövetkezeti termelésből származó jövedelmének lényeges kiegészítését jelenti. A szövetkezeti mozgalom mai fejlődési fokán a háztáji gazdaság, mint a termelőszövetkezetekben a társadalmi és személyi érdekek kapcsolatának különleges formája, nagy jelentőségű a termelőszövetkezeti tagok jólétének a lehető legmagasabbra való emelése érdekében. Ezért kell a háztáji gazdaság viteléhez szükséges mezőgazdasági eszközöket, az állatokat, amelyek az alapszabályok szerint a termelőszövetkezeti tag személyi tulajdonában maradhatnak, valamint a mezőgazdasági

¹² Ld.: Arlt a „Neue Justiz” 1955. 536. és köv. old.

¹³ Ld.: A Német Demokratikus Köztársaság Legfelső Bíróságának 1955. III. 3-i ítéletét „Neue Justiz” 1955. 496. old.

termékeket, amelyek a termelőszövetkezeti tag családja ellátására és a kötelező állami beszolgáltatás fedezésére szükségesek, a lefoglalás alól mentesíteni. Mentések kell legyenek a lefoglalás alól a szövetkezeti tagnak a szövetkezetben végzett munkájáért járó természetbeni jövedelmei is, mert ezek elsősorban a tag és családjának ellátására szolgálnak. A termelőszövetkezeti tag pénzjövedelme tekintetében ellenben, meghatározott keretek között, helye lehet végrehajtásnak.

A termelőszövetkezeteink gyakorlatában felmerülő ezen égető kérdéseket végérvényesen csak a törvényhozás rendezheti. Egy ilyen szabályozásig a bíróságok — figyelembe véve a különleges szövetkezeti viszonyokat — megfelelően alkalmazni fogják a munkából származó jövedelem lefoglalásáról szóló 1955. június 9-én kelt rendeletet.¹⁴

Nagy gyakorlati és elméleti jelentőséggel bírnak mindazok a kérdések, amelyek a *szövetkezeti földhasználat*tal függnek össze. Éppen az itt felmerülő problémák mutatják meg teljes tömörséggel azokat a nehézségeket, amelyek abból keletkeznek, hogy a szocialista termelési viszonyok megteremtésénél, a történelmi előfeltételek folytán, a Német Demokratikus Köztársaságban sem lehetett végrehajtani a föld állami tulajdonbavételét. A szövetkezetbe belépő parasztok egész földjüket közös használatra beviszik a szövetkezetbe; azonban mégis a földjük magántulajdonukban marad. Ezzel kapcsolatban *földtulajdonukat* két lényeges körülmény határozza meg: 1. a föld a szövetkezeti tag tulajdona marad; a paraszt saját munkatulajdonát képezi. 2. A föld egyidejűleg a termelőszövetkezet közös gazdálkodásának tárgya. A szövetkezet egész földterületét a mezőgazdasági nagyüzem egységes szempontjai szerint művelik.

Ebből következik az egyénileg dolgozó paraszt földbirtokára vonatkozó eddigi *tulajdonjogának megfelelő módosulása*. Gazdaságilag a termelőszövetkezeti tag a földre vonatkozó tulajdonát a számára pénzben és természetben kifizetendő földjáradék formájában realizálja, amelynél a tagok között felosztandó jövedelmek százalékarányát a behozott föld nagyságának és minőségének megfelelően a különböző mintaalapszabályok különbözőképpen állapítják meg. A tulajdonos rendelkezési joga szövetkezeti tagsági ideje alatt korlátozott. Hogy a behozott föld a szövetkezet gazdasági objektumaként megtartható legyen, a tagot csak az a jog illeti, hogy földjét a szövetkezetnek vagy más olyan szövetkezeti tagoknak eladhatja, akiknek nincs földjük, vagy csak kevés földjük van. Mivel a föld bármiféle eladása szövetkezetten kívül álló harmadik személyek részére arra irányul, hogy a szövetkezet gazdasági alapját gyengítse, tehát ellenséges cselekményt jelent a szövetkezettel szemben, az ezt célzó jogügyletek a Polgári Törvénykönyv 134. és 138. §-ai alapján semmisek.

Az ilyen szabályozás egyértelműen következik a mintaalapszabályokból. Lényegesen problematikusabb ellenben az a kérdés, hogy ez a rendelkezési korlátozás mennyiben öleli fel a *földnek jelzáloggal való megterhelhetőségét*. A termelőszövetkezetbe való belépéssel a földön fennálló jelzálogjogok semmiestre sem szűnnek meg. Ellenben a tag hitelezőjének kielégítésére nem lehet ezeket igénybe venni, mert ezeket ebben az esetben a szövetkezettől mint gazdálkodásának tárgyát el kellene vonni. Ez azt jelenti, hogy ezekre a földekre végrehajtást vezetni nem lehet. A jelzálog és a földön levő egyéb dologi jogok messzemenően elvesztik tehát a tagság ideje alatt gyakorlati jelentőségüket a hitelezők számára. Csak a tagnak a szövetkezetből való kiválásával

¹⁴ Ld.: A lipcei kerületi bíróság 1955. II. 2-i ítéletét, közzétéve a „Neue Justiz” 1955. 705. és köv. old.

és a szövetkezeti földterület szélén történő földkiutalással nyerhetnek ezek a terhek a hitelezők számára ismét gyakorlati jelentőséget, amelynél ezeknek mégis semmiféle befolyásuk nincsen a tag kiválására. Ezen szempontok mellett rendkívül kérdésesnek látszik vajon a tagok tagsági idejük alatt bírnak-e azzal a joggal, hogy földjüket tovább terheljék. E kérdés végleges megoldása csak a törvényhozás útján történhet. Itt abból kell kiindulni, hogy a föld dologi megterhelése a szocializmus építésében alapjában véve nem bír társadalmi jelentőséggel és ezért azt jogilag is egyre jobban korlátozni lehet és kell.

Amíg a termelőszövetkezeti tagok földjükre vonatkozó rendelkezési jogukban *élők közötti jogügyletek* esetében annyiban vannak korlátozva, amennyiben — egész általánosan kifejezve — a földet mint a szövetkezet gazdálkodási tárgyát attól rendelkezésükkel nem vonhatják el, addig egy ilyen korlátozás az érvényben levő jog szerint nem áll fenn *halálesetre vonatkozó intézkedések* esetén. Természetesen itt is el kell kerülni, hogy a föld az örökhagyó halála után szövetkezeten kívül harmadik személyre szálljon. A további fejlődés folyamán ezen a téren különleges örökjogi szabályokra lesz szükség, amelyek biztosítják, hogy a föld elsősorban olyan örökösökre szálljon át, akik tagjai a szövetkezetnek. A fennálló jogállapot szerint a járási tanács csak olyan esetekben léphet közbe, ha a föld kivonásával a szövetkezeti gazdaság komoly veszélyeztetése következne be, vagy a föld kellő megművelése az egyénileg dolgozó örökös részéről nem lenne biztosítva. Ekkor vagy másutt kell az örökösnek földet juttatni, vagy arra kell őt rábírní, hogy a járási tanáccsal megfelelő haszonbérleti szerződést kössön.

Levonható-e mármost a tagnak a földje feletti rendelkezési jogával kapcsolatos korlátozás tényéből az a következtetés, hogy a tag erről a földről meg határozott módon a szövetkezet érdekében köteles *rendelkezni*? Ez a kérdés azért indokolt, mert a gyakorlatban léteznek olyan esetek, amikor a szövetkezet egy bizonyos területet harmadik személytől csere útján akar megszerezni, hogy azon szükséges építkezéseket végezhesen. Az a tag, akinek a kicserélendő terület tulajdonát képezi, vonakodik azonban beleegyezni ebbe a cserébe. A magam részéről egy ilyen kötelezettséget elvileg akkor mindig helyeselnék, ha a tag személyes érdekei ezáltal kárt nem szenvednek. A fennforgó esetben a tag a csere révén a földjáradék élvezetében semmi esetre sem rövidül meg. Ha a tag kilépne a szövetkezetből, úgyis csak a szövetkezeti földterület szélén fekvő földekre lehet igénye, tehát semmi esetre sem olyanokra, amelyek a szövetkezeti gazdálkodás folytatásához szükségesek. A tag tehát tagsági ideje alatt nem tudja, hogy kilépés esetén milyen területeket fognak számára majd kiadni. Az ilyen indokolatlan vonakodás földjének elcserélésétől, tehát a szövetkezetet károsító magatartást jelent. E kérdés végleges és egyértelmű tisztázása ebben az esetben is csak a törvényhozás útján lehetséges. Amíg a tag tulajdonát képező földre vonatkozó rendelkezési jog — ha korlátozott mértékben is — a tagnak megmarad és azt a szövetkezet nem gyakorolhatja, addig a használati- és birtokjog a behozott föld tekintetében a tagság idejére átszáll a szövetkezetre. A szövetkezet a föld behozatalával annak közvetlen birtokosa lesz és ennek következtében a földdel kapcsolatos összes birtokjogokat érvényesítheti. A föld tulajdonosa a törvény értelmében közvetett birtokossá válik. Hogy a szövetkezeteknek az általuk művelt földterületek *védelmére* hathatós eszközt adjanak a kezükbe, biztosítani kell számukra valamennyi tulajdoni igény gyakorlását. Ezért van összekapcsolva a földnek a szövetkezeti gazdálkodásba való bevonásával a tagok hallgatólagos felhatalmazása arra, hogy szükség esetén saját nevükben és saját maguk számára érvényesíthetik a tulajdon kiadására vonatkozó igényt, a tulajdonhábo-

rítási keresetet és a tulajdonos melléki igényeit a haszonélvezet kiadására és kártérítés szolgáltatására.

A szövetkezetbe bevitt *épületek* tekintetében, amelyek a tagok magántulajdonát képező földön állnak, a mintaalapszabályok szabályozásából, azok értelméből és céljából adódik, hogy az épületek szövetkezet általi „általános használatára” ezekre az épületekre vonatkozóan termelőszövetkezeti tulajdon formájában valósul meg. Ez azt jelenti tehát, hogy a telekre és az épületekre vonatkozó tulajdonjog szétválik. Társadalmi tulajdon áll fenn arra az épületre, amely magántulajdonban levő telken áll. Ezzel át van törve a német kapitalista földjog egyik alapvető tétele. Azt az alaptételt, amely szerint a föld tulajdonosa általában a rajta létesített épület tulajdonosává válik, az állam a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre hatályon kívül helyezte.

A Polgári Törvénykönyv 95. §-ának megfelelő értelmezésével így kell rendezni a termelőszövetkezet által olyan magántelkeken létesített építmények kérdését is, amelyek harmadik személy tulajdonában állnak és amelyeket a járási tanács egy általa harmadik személlyel kötött haszonbérleti szerződés alapján ingyenesen utalt ki a termelőszövetkezetnek. Ezért ezek a haszonbérleti szerződések rendszerint kifejezett megállapodást tartalmaznak arról, hogy a szövetkezet szükségleteinek megfelelően ezeken a területeken építkezhetik.

Különleges probléma vetődik fel a *rétek, legelők, erdők és kertek* tekintetében, amelyek az I. és II. típusú termelőszövetkezetekben a tagok személyes használatában maradnak, amelyeket tehát nem kell a közös megművelésre bevinni a szövetkezetbe. Teljesen szabadon rendelkezhetnek-e a tagok ezekkel a földekkel, vagy ellenkezőleg, ezek is a szövetkezet érdekében ebben a vonatkozásban ugyancsak korlátozás alá esnek, ha a szövetkezetek a szövetkezeti tevékenység magasabb formájára kívánnak rátérni, amelyben már közösen használják a réteket, legelőket, erdőket és kerteket is? A jelenlegi jogi helyzet alapján egy ilyen rendelkezés csak akkor tilos és érvénytelen, ha a rendelkezést, tekintettel a szövetkezeti munka magasabb formájára való áttérésre azért teszik, hogy a szövetkezetet megkárosítsák.¹⁵ Hähnert és Poeggel ezért azt javasolják, hogy a törvényhozó a jövőben az ilyen földre vonatkozó rendelkezést csak akkor nyilvánítsa megengedhetőnek, ha ezt a mezőgazdasági termelőszövetkezet hozzájárulásával tették.

A kérdéseknek abból a sokaságából, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrejöttével és állandó fejlődésével a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog területén meg kell oldani, mutassunk rá e fejtegetések végén még a III. típusú szövetkezetek tagjainak *háztáji gazdaságával* kapcsolatos néhány problémára.

A háztáji gazdaság meghagyása a III. típusú szövetkezetekben kézzelfogható bizonyíték a szövetkezetekben a társadalmi és személyi érdekek helyes összekapcsolása alapelveinek következetes megvalósítására, amelynél a személyi érdekek alá vannak rendelve a szövetkezet és a társadalom érdekeinek. A háztáji gazdaság a személyi tulajdon egy különleges formáját jelenti, amelyben nevezetesen a háztáji gazdaság tárgyai részben olyan termelőeszközök és szerszámok, amelyek mégis *fogyasztási javak* jellegével bírnak, azaz ezek a tárgyak csupán a szövetkezeti tag és családjának anyagi és kulturális szükség-

¹⁵ Ld.: Arlt fejtegetéseit a „Neue Justiz” 1955. 474. és köv. old., valamint Hähnert—Poeggel: A tulajdon egyes kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (Einige Fragen des Eigentums in den Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften) c. cikkét a „Staat und Recht” 1956. 1. számában.

leteinek kielégítésére használhatók fel. Ezért állapítják meg az alapszabályok a tárgyaknak azt a meghatározott körét, amelyek személyi tulajdonban állhatnak. Ezzel kapcsolatban vetődik fel az a kérdés, mi történjék azokkal az állatokkal, amelyeket a tagok a szövetkezet mindenkor alapszabályában megállapított normán felül tartanak. Itt olyan állatokról van szó, amelyek a tag belépése után szaporulat vagy hozzávásárlás útján kerültek tulajdonába. Mivel az ilyen állatok tartása alapszabályellenes, a szövetkezeti tag köteles ezeket az állatokat eladni és tetszésére van bízva, hogy kinek adja el ezeket.

Háztáji gazdálkodás folytatására a szövetkezeti tagnak személyes használatra a szövetkezet 0,5 hektár földet enged át. Itt nem játszik szerepet az, hogy a tag vitt-e be földet a szövetkezetbe vagy nem. Minden tag meg kell kapja azt a lehetőséget, hogy a szövetkezeti gazdálkodásból származó jövedelmét a háztáji gazdaságból származó jövedelemmel növelje. Nem játszik továbbá szerepet, hogy az a tag, aki földet vitt a szövetkezetbe, saját földjét kapja-e meg személyes használatra vagy sem. Hogy a szövetkezet a szövetkezeti földterületet a legcélszerűbben hasznosíthassa, maga állapítja meg azt, hogy mely területeket használhatnak tagjai személyesen és melyeket művelnek meg közösen. Itt természetesen lehetséges az, hogy a tagok olyan földet kapnak személyes használatra, amely egy másik tag tulajdona. A személyesen használt föld ugyanazon jogszabályok alá esik, mint a tagoknak a szövetkezet által közösen megművelt földje. Nevezetesen ugyanazok a szabályok érvényesek a rendelkezési jognak e földekre vonatkozó korlátozása tekintetében.

A háztáji gazdaság tárgyai annak a tagnak tulajdonában vannak, aki földjét és mezőgazdasági felszerelését a szövetkezetbe bevitte. A termelőszövetkezeti tag *családtagjainak* nincs semmiféle joguk a háztáji gazdaságra. Az ilyen helyzetből bizonyos esetekben jelentős hátrányok adódhatnak a háztáji gazdaságban és a szövetkezetben együtt dolgozó családtagokra nézve. A jelenleg érvényben levő jogi szabályozás a háztáji gazdaság tulajdoni alanyát tekintve, semmiesetre sem felel meg az új társadalmi viszonyoknak a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, amelyekben az emberek kizsákmányolásának és jogfosztottságának minden formája megszűnt.

A háztáji gazdaság jogintézményének további jogi kiépítésére ezért a jövőben a következő úton kell haladni: 1. A termelőszövetkezeti tag, aki a háztáji gazdaság tulajdonosa, ezt a háztáji gazdaságban és a szövetkezetben vele együtt dolgozó többi családtaggal egyetértésben kell kezelje. Ez vonatkozik különösen a háztáji gazdaság tárgyaira vonatkozó rendelkezésre. Szükséges, hogy a család érdekeivel ellenkező intézkedéseket érvénytelenné lehessen nyilvánítani. 2. A háztáji gazdaság, tekintet nélkül az olyan családtagokkal szembeni kötelezettségekre, akik kiválnak a szövetkezetből és a háztáji gazdaságból, dologi javak állaga szempontjából fenn kell maradjon a szövetkezetben bennmaradó családtagok számára. Ezeket a kötelezettségeket egy bizonyos idő alatt pénzben kell rendezni. 3. Különleges probléma áll fenn a háztáji gazdaságra vonatkozó örökjog tekintetében. Itt a gazdaság tulajdonosának a halálesetre szóló intézkedésekre vonatkozó jogát korlátozni kell. Nem szövetkezeti tagok javára történő végrendekezést mindaddig ki kell zárni, amíg családtagok még dolgoznak a szövetkezetben és a háztáji gazdaságban. Természetesen ebben az esetben is érvényesülnie kell a 2. pontban kifejtett alapelvnek olyan örökösökkel való osztály tekintetében, akik nem tagjai a szövetkezetnek és nem dolgoznak együtt a háztáji gazdaságban.¹⁶

Arlt Rainer

¹⁶ Részletesen ld.: Arlt cikkét a „Neue Justiz” 1955. 471. és köv. old.

A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyai*

I. Ismeretes előttünk a párt Központi Vezetőségének 1955 júniusi határozata, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés egyidejű fejlesztésének irányát megszabta. A határozat úgy szól, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével el kell jutnunk hazánkban a szocialista társadalom megteremtéséhez. A júniusi határozat feladatává teszi a jogtudománynak, hogy megtalálja azokat a jogi formákat, amelyek elősegítik a Központi Vezetőség által kitűzött cél megvalósítását. A jogtudománynak állást kell foglalnia a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi helyzetének megítélésében, az ebből fakadó összes elméleti és gyakorlati kérdésekben, a jogalkotás és a jogalkalmazás szempontjai miatt egyaránt. Az élet maga vetette fel eszerint ezt a kérdést a jogtudomány számára, és mi nem zárkozhatunk el az elől, hogy tudományos és gyakorlati célok tisztázása érdekében ne foglalkozzunk vele. Ezzel magyarázható a téma időszerűsége.

A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi helyzetét a hazai viszonyok figyelembevételével kell megítélni. A *Szovjetunióban* ez a kérdés úgy mint nálunk, fel sem vetődhetett. Azzal, hogy ott a földet a forradalom első óráiban nacionalizálták, megoldottak minden olyan problémát, amely a tulajdon tekintetében a mienkez hasonló vitákra adhatott volna alkalmat. A kolhozok kezdetétől fogva az állam tulajdonában levő földön gazdálkodtak, az egyénileg dolgozó paraszt, amikor a kolhozba belépett, nem magántulajdonát képező földet, hanem állami tulajdonban levő földet vitt be a kolhozba. Nem volt különbség az államtól használatba kapott és a tag által bevitt föld tulajdonjogi helyzete közt. Ennek folytán a kolhozudvarban használt földek tulajdonjogi helyzete sem különbözött a kolhozok által használt földek tulajdonjogi helyzetétől.

Ilyen körülmények között a szovjet jogi rendezés nem adhat nekünk támpontot a kérdés megoldásához. Fejlődésünk e tekintetben lényegesen elűt a szovjet fejlődéstől. *Nálunk* a termelőszövetkezet használatában álló földek egy része magántulajdonban maradt. Egész más eszerint a helyzet nálunk, mint a Szovjetunióban. A termelőszövetkezetbe lépő paraszt az alapszabály értelmében a használatában levő összes földet beviszi a termelőszövetkezetbe. Összes földön a belépő tag tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen címen tényleges használatában levő föld értendő, a háztáji gazdálkodás céljára megtartható terület kivételével. A belépő tag nemcsak a földet viszi be a termelőszövetkezetbe, hanem az alapszabályban felsorolt egyéb termelőeszközöket is. A bevitt föld és a termelőszövetkezetnek átadott egyéb termelőeszközök tulajdoni viszonyai lényegesen másképp alakulnak, ezért éles határvonalat kell közöttük húzni. A föld ugyanis továbbra is a tag magántulajdonában marad; az összes többi termelőeszköz azonban — az alapszabály 5. pontja értelmében — a termelőszövetkezet tulajdonába megy át. A földért a tag a termelőszövetkezettől tagságának idejére földjáraadékot kap, a többi termelőeszköz értékének 65—80 százalékát a termelőszövetkezet a tagnak készpénzben megtéríti. Kivétel csupán a vetőmag, ezért sem természetbeni, sem pénzbeli térítés nem jár. A tagság megszűntével a földet azonos

* A tanulmányt a MTA Jogi Főbizottságának polgári jogi szakbizottsága 1956. március 8-án tartott kibővített ülésén megvitatta. Az erről szóló beszámoló közlésére visszatérünk. — Szerk.

értékben a tag a termelőszövetkezettől visszakapja, a többi termelőeszköz értékének azonban csak azt a részét kapja vissza, amelyet még ki nem fizettek. Amíg tehát az ingóságok tulajdona az átadással átszáll a termelőszövetkezetre — az ellenérték hitelezése mellett, a föld mindenkor megmarad a tag magántulajdonában.¹

Látjuk tehát, hogy a belépéskor bevitt termelőeszközök jogi helyzete között döntő különbségek vannak. Érdemes ezt a megkülönböztetést megtennünk, hogy a föld jogi helyzetét a többi termelőeszköz jogi helyzetétől teljesen elválasztva vizsgálhassuk.

Lényegében ugyanez a helyzet az összes *népi demokratikus országokban*, bizonyos eltérések azonban a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi helyzetét illetően mégis mutatkoznak. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nemcsak más-más szövetkezeti formákat kristályosított ki — legalább is az átmenet időszakára —, hanem más-más módon alakította a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi viszonyait is. Országoként egymást váltogatva találjuk a termelőszövetkezetbe bevitt földek magántulajdonának fenn tartását, illetve egészen vagy részben társadalmi, termelőszövetkezeti tulajdonná való átalakítását. A termelőszövetkezetbe bevitt földek képezhetik: a) teljes egészükben a termelőszövetkezet tulajdonát — Románia; b) részben a tag, részben a termelőszövetkezet tulajdonát — Bulgária, Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia; c) a belépett tag magántulajdonát — Magyarország, Lengyelország.

Ha a bevitt föld egészen vagy részben a termelőszövetkezet tulajdonában van, úgy tekintjük, hogy azzal a termelőszövetkezet mint jogi személy rendelkezik. Amde ez a rendelkezési jog csak bizonyos határok között érvényesül, mert — mint azoknak az országoknak jogalkotásából, ahol termelőszövetkezeti földtulajdon van, világosan látható — a termelőszövetkezet a földet sem el nem idegenítheti, sem azzal kapcsolatban a rendelkezési jogból folyó olyan jogosítványokat nem gyakorolhat, amelyeknek gyakorlását az alapszabály a közös gazdálkodás érdekében tiltja. A termelőszövetkezet mint a föld tulajdonosa használja a földeket, s viseli összes terheit, fizeti az adókat, teljesíti a beadást stb. A tagnak az ilyen földre vonatkozó tulajdonjoga a belépéssel megszűnik, a termelőszövetkezet azért földjáradékot neki nem fizet. A termelőszövetkezet tehát a tagokkal és harmadik személyekkel szemben úgy lép fel, mint a föld tulajdonosa.

A termelőszövetkezeti földtulajdon az egyes országokban a népi demokrácia fejlődése egy bizonyos időszakának jelensége. A szocializmust építő országok *szükségképpen* mind a kollektivizálás felé haladnak, az út azonban, amelyet a termelőszövetkezeti mozgalom során járnak, *nem egyforma*. Tulajdonképpen a termelőszövetkezeti földtulajdon az egyes országokban ez a tény alakította ki. A termelőszövetkezeti földtulajdon társadalmi tulajdon, csoporttulajdon és a föld tulajdonjogi helyzete a szövetkezeteken belüli egyéb termelési eszköz tulajdonjogi helyzetétől elsősorban abban különbözik, hogy a föld adásvétel tárgya nem lehet, a többi termelési eszköz általában adásvétel tárgyát képezheti. A földek tulajdonjogi helyzetének eltérő módon való alakulása a belső fejlődési viszonyokkal van összefüggésben, melyeknek elemzése meghaladja a tanulmány kereteit.

¹ Rainer Arlt szerint a föld a belépéssel személy tulajdonná válik. Ld.: Fragen des Rechts der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1955. — Rainer Arlt a Jogtudományi Közlöny jelen számában publikált tanulmányában viszont annak a nézetének ad kifejezést, hogy a föld a belépés után magántulajdonukban marad (ld.: 204. old.) — Szerk.

Nálunk nem kerülhet föld a termelőszövetkezet tulajdonába. A termelőszövetkezet egységes földterülete zömmel kétféle földből alakul ki: a bevitt földekből és azokból, amelyeket a termelőszövetkezet az államtól kap. A termelőszövetkezet használja mind a kétfélét, de sem ezekre a földekre, sem más földekre tulajdonjogot nem szerezhet. Az alapszabályban foglalt rendelkezések nem is szólnak termelőszövetkezeti tulajdont képezhető földekről, és éppen így nem adnak feleletet arra a kérdésre sem, válhat-e egyáltalán termelőszövetkezet földterületek tulajdonosává. Hasonlóképpen nem találunk idevonatkozó rendelkezést a hatályos jogszabályokban sem. Ebből azonban távolról sem következik az, hogy a termelőszövetkezetek földtulajdont szerezhetnek. Nem szolgálhat következtetésre indokul az sem, hogy a más típusú szövetkezetek lehetnek földingatlan tulajdonosai.

Azt kell tehát megállapítanunk, hogy a termelőszövetkezetek nem tulajdonosai, és nem is lehetnek tulajdonosai a használatukban levő földeknek. A termelőszövetkezetek csak használják az egységes birtoktestükbe tartozó földeket. Ez a terület állandóan növekszik, mégpedig főként a belépésekkel. Növekedhetik ugyan másképpen is, nevezetesen az alapszabály 2. pontjának b) bekezdésében foglalt módon. A termelőszövetkezeti gazdálkodás szélesedésével azonban mégsem ezen a módon gyarapszik a termelőszövetkezet földterülete, hanem elsősorban a tagok által bevitt, azok magántulajdonát képező földekkel. És azt kell mondanunk, hogy ez a termelőszövetkezetek földszerzésének legegészségesebb módja. Céltunk éppen az, hogy ily módon növeljük a termelőszövetkezetek földterületét, mert így a középparasztság tömegeit visszük be a szocialista mezőgazdaságba.

II. A termelőszövetkezeti gazdálkodás nagyüzemi földtáblákon folyik. Csak ez teszi lehetővé a nagy gépek alkalmazását, és nyújtja ezzel a paraszt számára mindazokat az előnyöket, amelyeket a kisüzemi egyéni termelési mód nyújtani nem képes. Ehhez a bevitt földek egy tagba való összevonására van szükség. A belépéssel a föld kikerül az áruforgalomból, a tagosítással egy táblába vonják össze. Az új társadalom építése követelte feltételeknek megfelelően az állam szabályozza a gazdasági rendet, ennek megfelelően állapítja meg a termelőszövetkezeti mozgalmak irányelveit is, s ugyancsak evégből alkotja meg azokat a normákat, amelyek mindenkire nézve kötelező erejűek, aki a termelőszövetkezetbe belépni kíván. A föld bevitele általános érvényű, szankcionált szabály, aki tehát a termelőszövetkezetbe belép, annak a tudatában teszi azt, hogy ezzel aláveti magát a földjére vonatkozólag abban megállapított tulajdonjogi korlátozásoknak.

Mit állapítanak meg ezek a tételes rendelkezések a belépő földjét illetőleg? Azt, hogy a belépéssel ennek a földnek *birtoklása és használata* teljes egészében, a vele való *rendelkezési jog* pedig részben a termelőszövetkezetre szállt át, vagyis hogy a magántulajdonból származó, a tulajdon jogviszony tartalmát kifejező jogok és köteleességek ettől fogva nem a tulajdonost, hanem a termelőszövetkezetet illetik. A jogosultság oldaláról vizsgálva a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogának lényegét, a birtoklási, használati és rendelkezési jog a szocialista gazdálkodás építésének természetéből folyó sajátos jelleget mutat.

A termelőszövetkezetbe történt belépéssel a föld feletti tényleges hatalom a termelőszövetkezetet illeti meg. A *birtokátruházás* aktuusa a tag belépő nyilatkozata. Az átruházás jogalapja elűt a polgári jogban ismert birtokszerzési módoktól. Polgári jogunk szerint a dolog feletti tényleges hatalom csak tulajdoni vagy kötelmi jogviszony alapján jöhet létre. A termelőszövetkezetbe bevitt földek birtoklásának jogalapja nem tekinthető ilyen szerzési jogcímnek. A birtokát-

ruházással itt sajátos társadalmi viszony kezd kialakulni, és a birtokszerzés jogalapját ebből a szempontból kell megítélnünk. A valóságos birtoklás itt nem vonja maga után a tulajdoni védelmet, mivel nem tulajdoni birtoklásról van szó. A birtokátadás ebben az esetben olyan új társadalmi viszony kialakulásának veti meg az alapját, amellyel egybeesik a termelőszövetkezeti viszony megjelenése. A termelőszövetkezeti viszony a termelőszövetkezetnek mint jogi személynek a birtokviszonyát fejezi ki. Az átruházás folytán megszerzett birtoklás a korábbinak nem egyszerű folytatása. A birtoklás *alanya* a termelőszövetkezet mint jogi személy, amely birtoklási jogait és kötelezettségeit végrehajtó szervei útján érvényesíti. A termelőszövetkezet birtoklása az egységes termelőszövetkezeti területre terjed ki. Nem állhat fenn más személyt illető birtok a dolog egyes részein, a birtoklás csak az egészre vonatkozhat. Összefüggésben van ezzel az, hogy annak, aki az egész felett birtokol, a rész felett az egésztől önállóan külön birtoka nem lehet. A két földkategóriát a termelőszövetkezetben egymástól nem választhatjuk el. Egységes birtokviszony van itt a termelőszövetkezet javára — a közös művelésben álló és a háztáji földekre.

A tagnak a termelőszövetkezetbe való belépésével keletkezett jogviszony a termelőszövetkezet birtoklási *jogalapja* a tag által bevitt földekre. Az elsődleges helyzet a termelőszövetkezeti tagság, következésképpen a tagok részéről való tulajdonosi birtoklásról nem is beszélhetünk. A termelőszövetkezeti jogviszonyból keletkező birtoklási jogalap természetesen csak a bevitt földekre vonatkozik, az államtól örök használatra kapott földeknek azonban nem lehet birtoklási jogalapja a termelőszövetkezeti jogviszony. Vajon lehet-e különbséget tenni a bevitt földek birtoklási jogalapját illetően aszerint, hogy a tag kizárólag saját tulajdonát képező földet vitt-e be a termelőszövetkezetbe, avagy olyat is, amely csupán haszonbérletében, vagy haszonélvezetében volt, vagy amelyet bármely más címen használt? A bevitel kötelezettsége szempontjából a *különféle címeken* használt földek között nincs különbség, nem lehet tehát különbség annak a birtoklási jogalaphoz a tekintetében sem, amely ily módon a belépéssel keletkező termelőszövetkezeti jogviszonyból ered. Az alapszabálynak az a rendelkezése, hogy a tag összes földjeit köteles a termelőszövetkezetbe bevinni, olyan feltétel, amelynek nem teljesítése, illetve nem vállalása kizárja a felvételt, a termelőszövetkezeti jogviszony létrejöttét. Megfordítva viszont, a termelőszövetkezeti jogviszony keletkezése a földdel belépő tagoknál létrehozza a termelőszövetkezeti birtoklás jogalapját. A termelőszövetkezeti mozgalom során találkoztunk már olyan esettel is, amikor a tulajdonos nem lépett be a termelőszövetkezetbe, csak a földet adta be. Vajon mi ilyenkor a birtoklás jogalapja? A termelőszövetkezeti jogviszony nem lehetséges. Ilyenkor a szerzés jogcíme — az esetek többségében a haszonbérleti szerződés — kell a birtoklás jogalapjának tekinteni. Itt is birtokátruházással állunk szemben, de azért a kétféle birtokszerzés — a termelőszövetkezeti jogviszonyon alapuló és a más jogalapon keletkezett birtoklás — között mégis van egy lényeges különbség: az előbbinél a birtoklási jogalap létrejöttéhez a birtokelő személyes közreműködése szükséges, az utóbbinál törvényes meghatalmazott is eljárhat.

A birtok *megszűnése* a bevitt földekre csak két esetben lehetséges. Egyik eset, amikor a termelőszövetkezet feloszlik, s így az alkotóelemek széthullásával szétesik a birtoklás tényleges állapota is. A birtokmegszűnés másik esete, amikor a tagosítatlan terület szélére eső bevitt földet csereingatlanként, vagy a kilépő tagnak kiadják. A tagosított területnél egyébként — a tag kilépése esetén is — a bevitt föld továbbra is változatlanul a termelőszövetkezetben marad. Az a föld, amelyre a tag ismét birtokot szerez, csak értékben azonos az ő

eredeti tulajdonával. A birtokmegszűnés első esete lényegében a birtokmegszűnés abszolút esete, a másik eset ellenben nem tekinthető a birtokmegszűnés relatív esetének. Azt a birtokmegszűnés sajátos formájaként kell felfognunk.

A bevitt földek vonatkozásában a termelőszövetkezeti birtokhoz fűződő *joghatályokkal* kapcsolatban elég, ha megállapítjuk, hogy a termelőszövetkezet mindig jóhiszemű birtokosnak kell tekinteni. Rosszhiszemű birtoklás itt nem is lehetséges. Kizárja ezt a birtokszerzés sajátos módja, az alapszabálynak az a rendelkezése, amely a jogszabály erejével kötelezi a tagot a birtokában levő összes földek bevitelére. A termelőszövetkezet nem vizsgálhatja azokat a ténykörülményeket, amelyekből a belépő birtoklásának jogszerűtlenségét megismerhetné. Ez azonban az ő szempontjából irreleváns is, mert a birtokszerzés módját jogunk tételesen rendezte. A termelőszövetkezet jóhiszemű birtoklását csak az zárhatja ki, ha a belépő birtoklásának jogszerűtlensége közismert, illetve, ha a termelőszövetkezet államigazgatási úton sem nyer erről tudomást. Ebből a megállapításból következik az is, hogy a termelőszövetkezet mindig jogszerű birtokos, hiszen a szerzésnek csak a jogrend által elismert módján juthat a földek birtokába. A termelőszövetkezet mellett a jogszerűség vélelme áll, ezért ellene a birtok jogcímének kimutatása iránti pert indítani nem lehet. A termelőszövetkezeti birtokhoz fűződő jogi következmény különösen egy tekintetben üt el a polgári jognak erre vonatkozó tételétől. Abban, hogy a termelőszövetkezet jóhiszemű és jogszerű birtoklása ellenére sem *birtokolhatja el* a bevitt földeket. Nemcsak azért, mert a termelőszövetkezet — mint mondtuk — földtulajdont egyáltalán nem szerezhethet, hanem mert a termelőszövetkezetnél hiányzik az elbirtoklás folyamatának egy lényeges eleme: a saját nevében, tulajdonosként történő birtoklás. A termelőszövetkezet célja egyébként sem a földtulajdonszerzés, hanem az, hogy a tagoknak és azok családtagjainak személyes munkájával a tagság és az egész társadalom növekvő igényeit kielégítő nagyüzemi szocialista gazdálkodást folytasson.

A termelőszövetkezet földhasználatához tartoznak az *államtól* örök használatra *kapott földek* is. Ezek tulajdonjogi helyzetének vizsgálata jelenlegi feladatomon kívül esik, ezért az összehasonlítás és az egységes kép érdekében csak annyit jegyzek meg, hogy az ilyen földekre vonatkozóan a termelőszövetkezeti birtoklás jogalapja az államigazgatási aktus. Az, hogy a föld magán- vagy állami tulajdonban van-e, a termelőszövetkezet tényleges birtoklása szempontjából nem okoz különbséget.

Mindezekből azt láthatjuk, hogy a termelőszövetkezeti birtoknál a tulajdonos egyáltalán nem kerül előtérbe. Ebből a szempontból egyre megy, hogy a tag földdel lépett-e be, vagy anélkül. Nem mondhatjuk el ugyanezt — mint majd az alábbiakból kiderül — a használatra vonatkozóan.

A termelőszövetkezet a bevitt földek *használata* céljából jön létre. Az a rendeltetése, hogy a földeket nagyüzemi táblákban és olyan módszerekkel használja, amelyek megfelelnek a szocialista gazdálkodás követelményeinek. A használat módját és terjedelmét az alapító jogi tény — a belépő nyilatkozata és az alapszabály elfogadása — határozza meg. A használat jogalapja tehát hasonló a birtoklás jogalapjához. A termelőszövetkezeti jogviszonyra épül ez is, abból következik, és addig tart, ameddig a termelőszövetkezeti jogviszony.

Az állandó birtoklásra épült s a tulajdonosi jogok jelentős részének gyakorlásával együttjáró használat arra mutat, hogy a termelőszövetkezet földhasználat a haszonélvezethez áll legközelebb, de a termelőszövetkezet jogosítványában *több* jogot gyakorol, mint a haszonélvező. A tartozékra a termelőszövetkezet tulajdonjogot szerez. A termelőszövetkezet megváltoztathatja a

föld művelési ágát, arra épületet emelhet, holott a haszonélvező hasonló változtatásokra nem jogosult. Hogy — szemben a haszonélvezővel — viszont haszonbérbe nem adhatja a földet, ez a termelőszövetkezetnek a tárgyi jog által meghatározott alanyi jogosultságából következik, a termelőszövetkezetnek egyszerűen nem terjed ki a jogképessége arra, hogy haszonbérbeadó legyen. A használat tartalmának sajátos jellegét az adja meg, hogy a termelőszövetkezet olyan átfogó és állandó természetű használatot gyakorol, amelynek mértékét a termelőszövetkezet szükséglete és az állam által kitűzött gazdasági érdek határozza meg. Ezért a termelőszövetkezet földhasználata *nem lehet időleges*.

A termelőszövetkezeti földhasználatnak — most már nemcsak a bevitt földek vonatkozásában, hanem általában — az a különlegessége, hogy a közös birtokláson keresztül egy közös cél érdekében egyesíti a magántulajdonban és az állami tulajdonban levő földeket. A termelőszövetkezetbe bevitt földek a termelőszövetkezet *kizárólagos* használatában vannak. Ennek a használatnak alanya a termelőszövetkezet, mint jogi személy. A tulajdonosnak, mint tagnak használati joga feloldódik a jogi személy használatában. Ebben a használatban nyer kifejezést a kollektív gazdálkodás fölénye. A termelőszövetkezet a használat *gyakorlását* másnak át nem engedheti. A földhasználatnak haszonbérbeadás útján való hasznosítása teljességgel kizárt. Az alanyi jognak ez a korlátozása azokra a sajátosságokra vezethetők vissza, amelyeket a termelőszövetkezeti gazdálkodásra a tárgyi jog állapít meg. A haszonbérlet ellenkezőnek a termelőszövetkezeti gazdálkodás érdekeivel, a társulás szövetkezeti jellegével, amely — mint ismeretes — éppen a tagság munkájára épül.

A bevitt földeket a tagság együtt műveli a más címen a termelőszövetkezet használatába került földekkel, a tulajdonosi jog azonban, mint a birtoknál láttuk, mégsem tűnik el teljesen, hiszen a tagok tulajdonosi mivolta annyiban előtérbe lép, amennyiben a használatért *földjáradékot* kapnak. Mindaddig, ameddig tart a tagság, ez a döntő különbség, amely a földdel belépett és a föld nélkül belépett tagok között fennáll. A különbség jogi kifejezése elsősorban tehát a földjáradékban realizálódik. Ha ennek jogi konstrukcióját akarnánk keresni, azokhoz a célszerűségi okokhoz kellene nyúlnunk, amelyek a termelőszövetkezetben a földjáradékot létrehozták. Ez nyilván a szocializmus építése által szükségelt politikai és gazdasági kíváncsalom. Jogi következménye ennek csak a használattal kapcsolatban jelentkező differencia a szövetkezeti tagság két csoportja között. A jogi elhelyezéshez a kiindulási pont az, hogy a földjáradék a tag által bevitt földmagántulajdonból ered, illetve annak fennmaradását mutatja. Igaz ugyan, hogy ez a földjáradék összegére nézve végső fokon jelentéktelen, ez azonban mitsem változtat a lényegen, nevezetesen azon, hogy földjáradék létezik, mint a termelőszövetkezetbe bevitt magántulajdont képező földek használatáért járó térítés. A földjáradék ezek alapján a *kötelmi viszony* jellegzetességeit mutatja. Igen ám, de ez felveti azt a kérdést, hogy nem tekinthető-e a tag ebből a szempontból a termelőszövetkezettel szemben külső, harmadik személynek. Erre a kérdésre nemmel kell felelnünk. Vagy csupán olyan egyszerű kötelmi viszonyról van itt szó, amely a termelőszövetkezeti tagsággal párhuzamosan is fennállhat? Hogy ezekre a kérdésekre megfelelhessünk, ismét csak a termelőszövetkezeti jogviszonyhoz kell visszatérnünk. Mindenféle kölcsönös kapcsolatban alapja és kiindulópontja a termelőszövetkezeti tagság. A külső termelőszövetkezeti jogviszonyok körébe a tag és a termelőszövetkezeti viszony eszerint soha semmi körülmények között sem vonható. Ami pedig a belső jogviszonyt illeti, ez a viszony elvileg a tagság mindkét csoportjánál azonos. A termelőszövetkezetnek az a kötelessége, hogy a földdel belépett tagoknak

földjáradékot fizet, ugyancsak a termelőszövetkezeti jogviszonyra épül fel. Ez a kötelezettség is benne foglaltatik tehát a termelőszövetkezeti jogviszonyban. Nem két párhuzamos jogviszonyról van eszerint szó, mert a kettő nem válik el egymástól. A földjáradék fizetésének kötelezettsége addig tart, ameddig a tagság. Ha ez a belső jogviszony megszűnik, vele együtt megszűnik a termelőszövetkezetnek a taggal szemben való földjáradékfizetési kötelezettsége is.

A bevitt földek tulajdoni viszonyait tükrözi az a körülmény is, hogy az ilyen föld nem terhelhető meg *jelzáloggal*. Ennek ugyan gyakorlati jelentősége ma már alig van — a végrehajtási tvr.-ből megállapíthatóan —, maga a tény azonban mégis alkalmas arra, hogy demonstrálja a bevitt földek tulajdonjogi helyzetét. A kilépő tag, ha más földet is kap vissza a kilépéskor, mint amelyet a termelőszövetkezetbe bevitt, nem szerez új tulajdonjogot, még kevésbé mentesül a bevitt földekre a telekkönyvben is bekebelezett terhektől. Ezek a terhek átszállnak és terhelik a kilépéskor kapott földeket. Ennek azonban éppen úgy alig van gyakorlati jelentősége, mint a jelzálog létesítésének, a termelőszövetkezetbe bevitt földek használatára pedig semminemű befolyással nincs.

A termelőszövetkezeti földhasználatról szorosan összefügg a *lábon álló termés* tulajdonának kérdése. Ezt a bonyolult kérdést csak a bevitt földek vonatkozásában vizsgáljuk. A hasznélvezeti jog kapcsán Nizsalovszky akadémikus azt írja,² hogy „a gyümölcszedéshez a hasznok élvezéséhez és a birtokláshoz való jog a hasznélvezet esetében jogi egységbe olvad”. Azt már megállapítottuk, hogy a termelőszövetkezetet használati birtokosnak tekinthetjük, használati jogosultsága nem azonos a hasznélvezettel, jogi helyzete ennél többnek minősíthető. Mégis azt kell mondanunk, hogy Nizsalovszky akadémikusnak ez a megállapítása a termelőszövetkezeti földek használatára is helytálló, mégpedig a bevitt földekre és a termelőszövetkezet egyéb jogcímen használt földjeire egyaránt. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet használati jogviszonyai azonosak a hasznélvező jogviszonyaival, hanem mindössze azt, hogy a termelőszövetkezet által gyakorolt tulajdonosi jogosítványok több ponton kongruálnak a hasznélvező által gyakoroltakkal. Mint-hogy azonban a termelőszövetkezetek földhasználatát szocializált földhasználat és a szövetkezet belső viszonyai elütnek minden más gazdálkodó egység viszonyaitól, a közösen művelt földön lábon álló termését olyan önálló dolognak kell tekinteni, amely a termelőszövetkezeti tulajdonjognak tárgya.³

A termelőszövetkezet földhasználatának terjedelméből az állapítható meg, hogy a termelőszövetkezet részére széleskörű *rendelkezési jog* van biztosítva. Bármily széleskörű is azonban ez a jog, sohasem teszi a termelőszövetkezetet a föld tulajdonosává, de viszont olyan cselekményekre is feljogosítja, amelyek a tulajdonossal szemben is hatályosak. A termelőszövetkezetet megillető rendelkezési jog lényegében egyképpen nyilvánul meg az állam tulajdonában levő földekre, valamint a bevitt földekre. A belépés a tulajdonos rendelkezési jogán alapul, a kilépés azonban már nem s ez azt a jogi differenciát fejezi ki, amely a tagság előtti és a tagság alatti rendelkezési jogosultság tekintetében fennáll. Amíg a tulajdonos részt vesz a közös gazdálkodásban, a termelőszövetkezeti rendelkezési joga a kétféle földre azonos. A tulajdonos által gyakorolható jogosítványok azonban különböznek. A termelőszövetkezet rendelkezési joga a földhasználat kötelezettségével olvad egybe. Ez utóbbinak tartalma és terjedelme határolja körül a termelőszövetkezet rendelkezési jogát. A földet sem el nem idegenítheti, sem meg nem terhelheti, sem haszonbérletbe

² Magyar Magánjog, V. köt. 1942. 402. old.

³ Viktor Knapp: A tulajdon a népi demokráciában. Jogi Kiadó, 1954. 296. old.

nem adhatja, elcserélni azonban elcserélheti, és művelési ágát is megváltoztathatja. A termelőszövetkezeti tag tulajdonosi jogosítványainak köre ennél szűkebb is, meg tágabb is. A határvonalat éppen a termelőszövetkezet földhasználati jogának és kötelezettségének terjedelme húzza meg, összefüggésben azzal, hogy a termelőszövetkezet földhasználat céljából alakult. A föld öröklés tárgya lehet. Haszonbérletbe a tag nem adhatja, tárgyát mássá át nem alakíthatja, meg nem terhelheti, élők közötti jogügylettel el nem idegenítheti. Nem látom indokoltnak az olyan álláspontot, hogy a termelőszövetkezeti tag földjét másik termelőszövetkezeti tagnak elidegenítheti, ugyanis a dolgozó paraszt nem azért lép be a termelőszövetkezetbe, hogy földet vásároljon földjáradékának növelése érdekében. Igaz ugyan, hogy a termelőszövetkezet földhasználatát nem érintené az ilyen tulajdonosváltozás, de mégis olyan kapitalista tendenciákat rejtene magában, amelyet a szocialista mezőgazdaság megteremtésére való tekintettel ki kell zárni. Az örökös sem viheti ki a földet a termelőszövetkezetből. A bevitt földek *öröklés* esetén is változatlanul a termelőszövetkezet használatában maradnak, és a tulajdonos helyzete aszerint változik, hogy termelőszövetkezeti tag-e vagy sem. Amennyiben a termelőszövetkezet tagja, tulajdonjoga mindenekelőtt a földjáradékban jut kifejezésre. Ha a termelőszövetkezetnek nem tagja, tulajdonjoga aszerint alakul, hogy egyénileg dolgozó paraszt-e vagy sem. Az előbbi esetben megfelelő értékű földre nyílik igénye, az utóbbi esetben haszonbérleti jogviszonyt kell közte és a termelőszövetkezet között létesíteni.

Megállapítható tehát, hogy a tagság idejére a bevitt földekre a tag részéről a rendelkezési jogosítványok gyakorlásának többsége *korlátozva* van. Nem semmisülnek meg ezek a jogosítványok — hiszen a kilépéskor a kapott földre nem keletkezik új tulajdonjog —, de korlátozás alá esnek, s ez a korlátozás legpregnansabban a rendelkezési jogosultság csökkenésében nyilvánul meg.

III. Az eddigiekben a termelőszövetkezetbe bevitt földek jogviszonyaival úgy foglalkoztunk, hogy a tulajdonosi részjogosultságok alakulásával igyekeztünk bemutatni a bevitt földek jogi helyzetét. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a tulajdonjog tartalmában végbement változások folytán milyen *jogi konstrukció* felel meg a bevitt földek tulajdonjogi viszonyainak kifejezésére.

Három lehetőség vetődhet itt fel, nevezetesen, hogy a bevitt földek a) tulajdonközösséget alkotnak, b) részleges magántulajdont képeznek, c) korlátozott magántulajdonnak minősülnek.

A *közös tulajdon* gondolata már a külföldi irodalomban is felvetődött. A lengyel jogászok munkaközössége — Swiatkowski vezetésével⁴ — azt fejtegeti, hogy a termelőszövetkezetbe bevitt földek a szövetkezeti tagok közös tulajdonát alkotják. Álláspontjuk szerint a közös tulajdonnak sui generis esete látszik fennforogni, amely — mint mondják — jelentős mértékben eltér az együttes tulajdonközösség eddig ismert eseteitől. A bevitt földek tulajdoni viszonyai elemzésekor a közös tulajdonnak specifikus voltát emelik ki, és végső fokon oda jutnak el, hogy jogi helyzetüket illetően sui generis szövetkezeti tulajdonközösségnek mondják a bevitt földeket.

A mi viszonyaink között a bevitt földek jogi helyzetének ez a meghatározása nem fogadható el. Ha ismer is polgári jogunk olyan felfogást, amely a haszonélvezetben a közös tulajdonnak egy speciális esetét látja,⁵ mindaz, amit az előzőkben a haszonélvező és a termelőszövetkezet jogállása különbségéről

⁴ Nowe Prawo, 1954. 2. sz. 3—14. old.

⁵ Magyar Magánjog, V. köt. 1942. 402. old

mondottunk, kizárja, hogy a termelőszövetkezetbe bevitt földeket tulajdonközösségnek tekintsük.

A termelőszövetkezeti földterület egysége kettős képletben vetítődik elénk, a maga *külső* és *belső* szerkezetében. Kifelé a termelőszövetkezeti földterület több egyéni földtulajdon összekapcsolása meghatározott gazdasági célból, amely jogilag szervezett egységet képez. Befelé a bevitt földek birtok viszonyai olyan sajátos jogközösség formáját fejezik ki, amely nemcsak gazdasági szerkezetében, hanem a jogi normák világában is teljesen új jelenség. A dolog egysége a jogi személy birtoklásában fejeződik ki. Ez azonban nem azonos a tulajdonközösség birtokával.

Az alanyok többsége a termelőszövetkezetben nem lelhető fel. Csak két részjog : a birtoklás és a használat van jelen, s mindkettő a jogi személyt mint egységet illeti. A közös tulajdon esetében *tulajdonjogi* viszonyt és *kötelmi jogi* viszonyt találunk egymás mellett. A termelőszövetkezetbe bevitt földek magántulajdona alapján a tagok közötti tulajdoni viszony megtalálható, de a földegyesítés nem jelenti azt, hogy közöttük olyan kötelmi viszony keletkezik, amilyen a tulajdonközösség tagjai között van. A belső kötelmi viszony itt átalakult formában — mint termelőszövetkezeti jogviszony jelentkezik. Vagyis a termelőszövetkezetbe bevitt földek nem hoznak létre olyan belső kötelmi viszonyt a termelőszövetkezet tagjai között, amelyet a tulajdonközösség hoz létre ; a kötelmi viszony itt mint termelőszövetkezeti jogviszony fejeződik ki a tagok és a termelőszövetkezet között.

A *részviszonynál* az az érdekes, hogy nem a dolog van felosztva, hanem a tulajdonjog. A tulajdon eszmei hányadrészek szerint illeti az alanyokat. Ez a részviszony tárgya. A közös dolog haszna, gyümölcsei, terhei az eszmei részek arányában oszthatók fel. A termelőszövetkezetben mindez éppen a termelőszövetkezeti jogviszony folytán új formában és új tartalommal jelentkezik, és semmiképp sem azonos a tulajdonközösség kifejeződésével.

Összefoglalva a mondottakat : a termelőszövetkezetben csak a dolog egysége található meg. Nincs meg az alanyok többsége. A rendelkezés a tulajdonost csak szűk körben illeti, függetlenül a többi tagtól, ha viszont kilép, kilépése csak feléleszti azokat a tulajdoni jogosultságokat, amelyekről a belépéskor önként mondott le.

Még a *tulajdonközösség megszüntetése* szempontjából nézzük meg a kérdést. A közös tulajdon felosztása tulajdonjogi kérdés. A termelőszövetkezet megszüntésére nem lehet alkalmazni a közös tulajdon felosztási szabályait. Egyébként is abból kell kiindulnunk, hogy a termelőszövetkezet a maradandóság jellegével keletkezik, nem mint kényszerű közösség, hanem mint a dolgozó parasztok olyan önkéntes kollektívája, amely az épülő új társadalomnak egyik alappillére. Elvileg helytelen tehát, hogy olyan jogi konstrukcióba illesszük be, amely a szükség és alkalmosság bélyegét viseli magán.

Vajon elintézhetjük-e a sui generis jelleg hangsúlyozásával a tulajdonközösség konstrukciója és a bevitt földek tulajdoni viszonyai közötti különbségeket ? Azt gondolom nem, mert a tulajdoni jogosultságban végbement változásokat a sui generis forma is torz képben fejezi ki.

Mindezek mellett van a termelőszövetkezetben is — és pedig éppen a bevitt földek vonatkozásában — tulajdonközösség. Ugyanis a föld a belépés előtt a házastársak közös tulajdonában állhatott. Mivel pedig a magántulajdon nem szűnik meg a belépéssel, az ilyen föld továbbra is változatlanul közös tulajdonban marad. Ez a tulajdonközösség azonban nem azonos a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonközösségi konstrukciójával.

A *részleges magántulajdon* Világhy Miklós elvtárs szerint „a föld magántulajdonának az a formája, amely a termelőszövetkezeti csoportokba és a termelőszövetkezetekbe bevitt földre nézve áll fenn.”⁶ Arra a megállapításra jut, hogy „a részleges magántulajdon körében — kisebb vagy nagyobb mértékben — már megszűnnek a magántulajdonból folyó egyéni birtoklási, használati és rendelkezési lehetőségek, és a termelőszövetkezetek magasabb formáiban a magántulajdonnak már csupán bizonyos — tartalmában lényegesen átalakult — maradványai élnek”.⁷ Idevonatkozó fejtegetéseiben a birtoklás, a használat és a rendelkezés jogában mutat rá azokra a változásokra, amelyek a termelőszövetkezetbe lépéssel a földek tulajdoni viszonyaiban végbemennek. Részleges magántulajdon eszerint csak a termelőszövetkezetben és a termelőszövetkezeti csoportban, s csak a bevitt földekre nézve áll fenn, és pedig azért, mert az egyéni gazdálkodás körében ismeretes magántulajdon itt korlátozott formában jelentkezik.

Az a körülmény, hogy a bevitt földekre közös birtoklás és közös használat van, önmagában még akkor sem mond ellent a korlátozott tulajdonjognak, ha a két részjogosultság nem a magántulajdonból folyó tulajdonosi jogosultságból származik. A termelőszövetkezet birtoklási és használati joga — mint láttuk — sajátos jogalapon keletkezik és jellegében a tulajdonkorlátozás jegyeit viseli magán, ami különösen akkor válik szembevetővé, amikor a termelőszövetkezetből való kilépés jogi következményei kerülnek szóba. Ha pedig abból indulunk ki, hogy a föld nacionalizálás útján kerül állami tulajdonba, kérdés, hogy a termelőszövetkezet által gyakorolt szocialista jellegű jogosítványok nacionalizálása nem mond-e ellent az össznépi tulajdonbavétel követelményeinek? E mellett a két szempont mellett meg kell végül említeni azt is, hogy belső szerkezetében a részleges magántulajdon konstrukciója nem különbözik attól, amit korlátozott tulajdonjognak nevezünk. A résznek az egészhez való viszonya a korlátozott tulajdonjogban fejeződik ki.

Ezek után nem mondhatunk mást, mint azt, hogy a termelőszövetkezetbe bevitt földek esetében a tag — a szövetkezés érdekeire való tekintettel — *önmaga korlátozza* magántulajdonját. A korlátozott tulajdonjog esetével állunk itt szemben,⁸ s az, hogy ezt mondjuk, egyben azt is jelenti, hogy nem ismerjük el a tulajdonjog korlátlanságát. Nem ismerhetjük el, mert a társadalom szükségletei önmagukban rejtik a tulajdonjog korlátlanságának tagadását. A társadalmi viszonyok sajátosságai mindenkor megsabták a tulajdoni viszonyok határait. A szocialista társadalom építésének egyik jellegzetessége, és éppen az új társadalmi viszonyok egyik legfőbb követelménye, hogy a kapitalista magántulajdon átadja helyét a szocialista tulajdonnak. Ezért fogantatja az állam olyan intézkedéseket, amelyek a magántulajdon fokozatos kiszorítására, illetőleg a szocialista tulajdon megszilárdítására irányulnak. Ezeknek az intézkedéseknek körébe tartozik a földtulajdon kérdésének az a rendezése is, amely a termelőszövetkezetbe bevitt magántulajdont képező földek vonatkozásában érvényesíti a társadalmi szükségletből fakadó korlátozásokat. Az állam azzal, hogy a tulajdonosi jogosítványokat körülhatárolja, csak eleget tesz a szocializmus építése által támasztott követelményeknek. A termelőszövetkezetbe való lépés szabadságából következik, hogy ez a korlátozás nem

⁶ Világhy Miklós : Polgári jog II. rész. Tulajdonjog. Egyetemi jegyzet, 1955. 81. old.

⁷ Ld. uo.

⁸ Ld.: *Éörsi Gyula* ugyanily értelmű állásfoglalását (Mezőgazdasági jogi jegyzet — földjogi rész. Egyetemi jegyzet, 1955. 63. old.) Ugyanígy *Seres Imre*, ld.: Jogtudományi Közlöny, 1955. október. 604. old.

kényszerítő jellegű, de aki — felismerve saját magának és a társadalomnak magasabbrendű érdekeit — vállalja a közös gazdálkodást, számolnia kell azzal, hogy tulajdonjogát a bevitt földekre ezentúl csak a megszabott határok között gyakorolhatja, illetve, hogy az ő tulajdonosi részjogainak egy része a termelészövetkezetre száll át. Mindezekből és abból, amit a tulajdonosi jogosítványok tárgyalása kapcsán már elmondottunk, arra az álláspontra kell jutnunk, hogy a *bevitt földek tulajdonjoga korlátozott tulajdonjog*, amely a termelészövetkezetben az új társadalom építésének megfelelően érvényesül, de éppen ezekből az új társadalmi viszonyokból következően eddig nem ismert *új formát* is ölt. A korlátozott tulajdon itt nem közvetlenül a tulajdonos személyén keresztül, hanem az állam általános, a termelészövetkezetekre vonatkozó különleges szabályozó tevékenysége révén jelenik meg. Ebből következik, hogy itt másodlagos dologi jog nem keletkezik. A bevitt földekre vonatkozó tulajdonjogi korlátozás tehát a termelészövetkezeti jogviszony keletkezéséből folyik. Az államnak a termelészövetkezeti mozgalom érdekében hozott korlátozó rendelkezései önmagukban nem keletkeztetnek termelészövetkezeti jogviszonyt. Ellenben a dolgozó paraszt azzal, hogy a termelészövetkezetbe lép, és így termelészövetkezeti jogviszonyt keletkeztet, egyben az államnak azokat a tulajdonkorlátozó rendelkezéseit is érvényre juttatja, amelyeket a szocialista mezőgazdaság megteremtése érdekében hoz. Az, hogy melyik részjogosítvány és hogyan van korlátozva, attól függ, mit kíván a közösségi érdek, amely miatt a korlátozás van.

A tulajdonjogra keletkezett korlátozások szabják meg a tulajdonos *cselekvési szabadságát*. A termelészövetkezeti tag vonatkozásában a tulajdonjog alanyi értelemben azt jelenti, hogy a törvény milyen cselekvési lehetőséget ismer el és biztosít a tulajdonosnak. Mit jelent ez az alanyi jog a termelészövetkezet viszonylatában? Azt, hogy a tárgyi jog alapján meghatározott alanyi jog gyakorlása a termelészövetkezetet megilleti. A termelészövetkezet alanyi joga az állam rendelkezésén alapul.

A bevitt föld tulajdonjogának a termelészövetkezeti mozgalom érdekében való korlátozásával együtt jár a termelészövetkezet földjáradékfizetési kötelezettsége is, s ez a másik oldalon a tagnak ugyancsak a korlátozásból fakadó abban a jogosultságában jelentkezik, amely ez irányban követelési jogot biztosít számára a termelészövetkezet felé. Megjegyzendő, hogy a szocialista tulajdoni forma, vagyis az állami és a szövetkezeti tulajdon esetében a látszólag fennálló korlátozások valójában nem korlátozást jelentenek, hanem az illető tulajdoni forma *tartalmát*. A földmagántulajdon esetében azonban a szó szoros értelmében tulajdonjogi korlátozásról van szó. Hangsúlyoznunk kell, hogy a termelészövetkezetnek az állammal szemben fennálló azok a kötelességei, melyek a tagság földjével kapcsolatosak, nem a korlátozásból fakadnak.

Hadd szóljunk végül a termelészövetkezetbe bevitt földek *telekkönyvezési* problémáiról. A telekkönyvben a termelészövetkezetek használatába került, illetve a közös gazdaságba összevont földeknél azt kell feltüntetni, hogy a földek a termelészövetkezet táblájába estek. A másodlagos dologi jogokra történt bejegyzésektől ez annyiban is különbözik, hogy a bejegyzés nem a tulajdonos akaratától függ, hanem azt a tagosítás eredményezi. Csak a tagosítás során végrehajtott földcserék következtében beállott változásokat kell tehát a telekkönyvben feltüntetni. A mások ellen irányuló abszolút hatályt, tehát a termelészövetkezet zavartalan birtoklását és használatát a telekkönyvi bejegyzés csak deklarálja. Ezekre a földekre a telekkönyvben jogokat senkinek a javára bejegyezni nem lehet. Ezt a telekkönyvi hatóság megtagadja. Ha a telekkönyvi bejegyzés tagosítás híján még nem történt meg, a telekkönyvbe

való egyéb bejegyzések engedélyezése végső fokon az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozik, amelyek azt a termelőszövetkezeti gazdálkodásra való tekintettel megtagadják.

A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyainak teljes rendezése napjaink egyik legidősebb kérdése. Ugyanezt kell hangsúlyoznunk a *háztáji földek* viszonylatában is. Ezeknek a kérdését ezúttal éppen csak érintettük, pedig az sem kevésbé aktuális a tárgyalt problémánál. Éppen ezért további feladatunknak kell tekintenünk ezek tulajdoni viszonyainak megvitatását és megoldását.

Medve Zsigmond

A munkajogviszony elhatárolása a megbízási jogviszonytól

I. A munkajogviszony és a megbízási jogviszony egymástól való elhatárolásának kérdése nem mai keletű. Az elhatárolásra kísérletek történtek a kapitalista törvényhozásban, jogirodalomban és bírói gyakorlatban egyaránt. A kapitalizmusban az elhatárolás kérdése egyfelől mint egy jogágon belüli probléma merül fel, ui. a munkaerő árujellege következtében mind a munkaviszonyra, mind a megbízási viszonyra a burzsoá magánjog szabályai vonatkoznak. Elhatárolásra itt egyrészt az egyik jogviszonynak a másiktól eltérő sajátosságai, másrészt az ebből fakadó eltérő megoldás miatt van szükség. Másfelől, ahol a munkajog kialakul mint egyes szakjog, ott a munkajogot a munkavégzéssel kapcsolatos magánjogi viszonyoktól határolják el.

A *kapitalizmus* idején a munkaviszonyt hazánkban is uralmi, függőségi viszonynak tekintették, amelynek keretei között a munkáltató szabadon rendelkezhetett a munkavállaló munkaerejével és a munkavállaló alá volt rendelve a munkáltató akaratának. Ezzel szemben a munka végzésére irányuló megbízási jogviszonynak — az uralkodó felfogás szerint — nem fogalmi eleme a függőség, az alá- és fölérendeltség. A munkajogviszonyban álló dolgozónak alanyi joga volt a munkaviszonyból eredő meghatározott szolgáltatásokra, pl. társadalombiztosításra, felmondási időre, végkielégítésre stb., amelyek a munka végzésére létesített megbízási jogviszony alapján a megbízottat nem illették meg. Ezekkel a szolgáltatásokkal kapcsolatban keletkezett viták hosszú időn keresztül foglalkoztatták a bírói gyakorlatot és felmerült a kérdés: *milyen ismérvek* alapján lehet eldönteni, hogy a felek között létrejött jogviszony munkajogviszonynak vagy megbízási jogviszonynak minősül-e.

A *szocialista* társadalmi rendben a termelési eszközök társadalmi tulajdonbavételével megszűnt a munkaerő árujellege. A termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján szocialista munkaviszonyok jöttek létre, amelyeknek a szabályozása egy külön jogágazat, a szocialista munkajog körébe tartozik. Ezzel azonban nem oldódott meg a munkajogviszony és a munkavégzéssel kapcsolatos megbízási jogviszony elhatárolásának kérdése. Az említett két jogviszony *tárgya* között szoros a kapcsolat, így egyedül a jogviszony tárgya alapján nem lehet azokat egymástól szabatosan elhatárolni.

A vizsgált két jogviszony tárgyában megnyilvánuló hasonlóság ellenére azonban, a jogviszony *tartalmában* és a szabályozás *módszerében* lényeges különbség van közöttük. A munka végzésére irányuló megbízási viszony nem áruviszony ugyan, de áruformában bonyolódik le. A megbízási jogviszonyban

a felek mellérendeltségének elve érvényesül, ami többek között azt jelenti, hogy pl. a megbízó a megbízási jogviszonyban vállalt kötelezettségek nem megfelelő teljesítése esetén nem indíthat fegyelmi eljárást a megbízott ellen. A megbízott — amennyiben nem díjtalanul vállalkozott a megbízás teljesítésére — munkájának teljes ellenértékét megkapja. Ezzel szemben a munkajogviszonyban álló dolgozó a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazásban és egyéb, a munkaviszonyból eredő szolgáltatásban részesül. A munkajogviszony alanyai között fennálló kapcsolat szorosabb és tartósabb, mint a megbízási jogviszonyban stb.

Az elhatárolásnál tehát, amennyiben a jogviszony tárgya nem nyújt kellő alapot, elsősorban a tartalmi elemekből kell kiindulni és azokat az ismérveket kell vizsgálni, amelyek megkülönböztetik a munkajogviszonyt a munkavégzéssel kapcsolatos megbízási viszonytól. Az elhatárolásnak mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból jelentősége van. *Elméleti* téren azért, mert elősegíti a két jogágazat, a munkajog és a polgári jog egymástól való pontosabb elhatárolását. *Gyakorlati* szempontból viszont azért, mert a munkajogviszonyból folyó különböző szolgáltatásokra való jogosultság megállapításánál elég gyakran felvetődik az a kérdés, hogy munkajogviszonynak tekinthető-e a felek között kialakult jogviszony.

Az elhatárolás kérdésében való állásfoglalás előtt — úgy vélem — nem végzünk felesleges munkát, ha megvizsgáljuk a *burzsoá törvényhozás, jogirodalom* és a *bírói gyakorlat* álláspontját e kérdésekkel kapcsolatban.

II. A *burzsoá törvényhozás* a munkaviszonyt a megbízástól a jogviszony tárgya, tartalma vagy a felek akarata alapján próbálja *elhatárolni*. E törvényalkotások többé-kevésbé a római jognak a munkaviszonyra (*locatio conductio operarum*) és a megbízásra vonatkozó szabályozási elveit tükrözik. A „*Code Civil*” az említett jogviszonyok szabályozása során követi a római jog szabályainak rendszerét. A dologbérlet után foglalkozik a munkabérlettel. Különbséget tesz szolgálati és vállalkozási szerződés között. A megbízás a *Code Civil*-ben tulajdonképpen a meghatalmazással azonos, így annak tárgya csak jogügylet ellátása lehet. A megbízás lehet akár ingyenes, akár visszerterhes szerződés.¹ A *Code Civil*lel ellentétben a *német Ptk.* az ingyenességet állapítja meg a megbízási szerződés lényeges feltételeként és ezzel éles határvonalat húz a megbízási és szolgálati szerződés között.² A szolgálati szerződés tárgya mindenféle szolgálat lehet.³ Az *osztrák Ptk.* álláspontja a szóban forgó jogviszonyokra vonatkozóan lényegében megegyezik a francia szabályozási elvekkel. A *magyar magánjogi törvénykönyv-tervezetek* leszűkítik a szolgálati szerződés fogalmát. A szolgálati szerződés fogalmának ez a korlátozása arra vezethető vissza, hogy korábban külön törvények szabályozták az ipari, kereskedelmi alkalmazottak, a gyári munkások és a mezőgazdasági munkavállalók munkaviszonyát és a törvénykönyv-tervezetek az említett munkavállalókra vonatkozó törvények figyelembevételével igyekeztek a szolgálati szerződés fogalmát egységesen meghatározni. Ennek következményeként a munkavégzéssel kapcsolatos jogviszonyok jelentős része a megbízási vagy a vállalkozási jogviszonyok közé került. A fejlődés során a fent említett két jogviszony egymástól való elhatárolásával kapcsolatban keletkezett viták azonban a szolgálati szerződés fogalmának kibővítésére késztették a törvényalkotókat. A munkaviszony és megbízás elhatárolásával majdnem mindegyik törvénykönyv-tervezet, illetőleg javaslat foglalkozik. Az 1900. évi tervezet az elhatárolás kérdésében nagy

¹ Code Civil 1894. 1986. szak.

² Bürgerliches Gesetzbuch 662. §.

³ I. m. 611. §.

jelentőséget tulajdonít a felek akaratának. (1660. §.) Az 1913. évi törvényjavaslat szerint a szolgálati jogviszony létesítésére irányuló szándékot vélelmezni kell, ha „állandó alkalmazási viszony forog fenn”.⁴ Az 1928. évi törvényjavaslat tovább megy egy lépéssel és kimondja, hogy szolgálati szerződés mellett szól a vélelem, ha a munkabért idő szerint határozták meg.⁵

A munkaviszonyra és a megbízásra vonatkozó szabályok vizsgálata azt mutatja, hogy a korábbi törvénykönyvek még *nem tulajdonítanak nagy jelentőséget* a két jogviszony pontos elhatárolásának. Ez összefüggésben van azzal, hogy ebben az időszakban a munkaviszonyt elsősorban a felek megegyezése szabályozta. A törvényhozás szabályai dispositív jellegű szabályok voltak és csak akkor kerültek alkalmazásra, ha a felek másként nem rendelkeztek. Ennek megfelelően elhatárolási ismérvekre is csak azokban az esetekben volt szükség, ha a felek között vita merült fel a fennálló jogviszony jellege tekintetében és a közöttük létrejött megállapodás nem tartalmazott kifejezett rendelkezést erre vonatkozólag. Bizonyos eltérés tapasztalható a nyugati törvényhozásokkal szemben a *magyar szervezetekben*, amelyek, mivel később keletkeztek, a gazdasági és társadalmi fejlődés követelményeinek megfelelően, a munkajogviszony fokozatosan pontosabb megfogalmazására törekcszenek, és a jogviszonyt állandó alkalmazás esetén, vagy pedig, ha a munkabért idő szerint határozták meg, szolgálati jogviszonynak vélelmezik. Ennek a törekvésnek az oka arra vezethető vissza, hogy a munkásmozgalom eredményei következtében szaporodtak a munkajogviszony kötelező tartalmi elemei (felmondási idő, társadalombiztosítási szolgáltatások, végkielégítés stb.). Ezek érdekeltté tették a dolgozót a munkajogviszony létesítésében. A munkáltató ezzel szemben megbízási jogviszony létesítésével igyekezett kibújni a munkajogviszony alapján járó szolgáltatások teljesítése alól. E két ellentétes törekvés hatással volt az elhatárolásra is. A munkajogviszonynak a megbízási jogviszonytól való elhatárolása most már nemcsak elméleti kérdés, hanem gyakorlati szükségszerűség volt.

A munkajogviszony és megbízási jogviszony elhatárolásával foglalkozó *elméleti feldolgozások* követik a törvényhozás rendszerét. Ennek megfelelően pl. Lotmar a kötelmeket két fő csoportba osztja, amelyeknek tárgya: 1. dologszolgáltatás; 2. munkaszolgáltatás. Az utóbbiak a munkaszerződések csoportjába tartoznak és ezen belül különböztet meg további csoportokat, pl. szolgálati szerződés, vállalkozási szerződés stb.⁶

A *német szerzők* annak következtében, hogy a német Ptk. az ingyenesség elvével élesen elválasztja a munkajogviszonyt a megbízási jogviszonytól, elsősorban a munkaviszonynak a vállalkozási viszonytól való elhatárolásával foglalkoznak. Az elhatárolás során azonban a munkaviszonynak olyan sajátosságait vizsgálják, amelyek alkalmasak arra, hogy a munkaviszonyt a munka végzésére irányuló megbízási viszonyoktól is elhatároljuk. Egy részük (E. Jacobi, H. Sinzheimer stb.) helyesen mutat rá a munkaszerződésnek vagy alkalmazotti szerződésnek a lényegére, hogy a kötelmi viszony tartama alatt uralmi, hatalmi viszony jön létre, s ennek következtében a munkaadót rendelkezési jog illeti meg a munkavállaló munkaereje felett.

Ennek szükségességét pl. E. Jacobi azzal indokolja, hogy a munkafeladatokat nem lehet előre meghatározni.⁷ Ez az indokolás azonban nem rejtheti el

⁴ A polg. tvk. 1913. évi törvényjavaslatának 1299. §-a.

⁵ Magánjogi törvényjavaslat 1550. §

⁶ Lotmar: Der Arbeitsvertrag. I. köt. Leipzig, 1902. 6—10. old.

⁷ E. Jacobi: Grundlehren des Arbeitsrechts. Leipzig, 1927. 48. old.

azt a tényt, hogy az uralmi, hatalmi viszony, valamint a munkavállaló munkae-
reje feletti rendelkezési jog elsősorban annak következménye, hogy a ter-
melési eszközöktől megfosztott munkavállaló megélhetésének biztosítása
végett kénytelen munkae-
rejét a tőkés rendelkezésére bocsátani.

Az a megállapítás tehát, hogy a kapitalizmusban a munkaviszony uralmi,
hatalmi viszony, amelynek keretei között a munkaadónak rendelkezési joga
van a munkavállaló munkae-
reje felett, olyan általános elhatárolási ismér-
vnek tekinthető, amely megkülönbözteti a munkaviszonyt a kapitalizmusban
mind a vállalkozási, mind pedig a munka végzésére irányuló megbízási jog-
viszonytól. A magyar szerzők egyöntetűen elismerik a munkaviszony jellemző
vonásaként azt, hogy a munkavállaló függőségben van a munkaadótól.⁸

Az elhatárolással kapcsolatban jelentős szerepe volt a *felek akarata*nak, külö-
nösen a kapitalizmus kezdeti szakaszában, amikor nemcsak a szerződés felté-
teleinek a megállapításában, hanem a szerződéstípus megválasztásában is sza-
badon állapodhattak meg a felek. Ez a szemlélet, ha ritkábban is, de megnyil-
vánul a későbbi szerzők munkáiban. A magánjogi törvénytervezethez fűzött
indokolásban pl. Apáthy I. megállapítja, hogy az ingyenesség elvének az
elejtésével a munkabéri szerződés és a megbízási közt a külsőleg felismerhető
megkülönböztetés is megszűnt, így minden esetben „a feleknek a fennforgó
körülmények alapján megítélendő akarata az irányadó”.⁹ Az elhatárolási
ismérvek közé sorolják egyes szerzők az *ellenérték kikötését* is, amely a szolgálati
szerződésnek minden esetben fogalmi eleme, míg a megbízásnak nem.¹⁰ Ez a
megkülönböztetés azonban csak az ingyenes megbízástól határolja el a munka-
jogviszonyt, ezért félmegoldásnak tekinthető. Találkozunk olyan szerzőkkel is,
akik a megbízási szerződést a munkaszerződési típusok közé sorolják és a meg-
bízási szerződést úgy tekintik, mint a szolgálati és vállalkozási szerződést ki-
egészítő munkaszerződési típust.¹¹ Ez az álláspont figyelmen kívül hagyja azt
a tényt, hogy a megbízási nemcsak munka végzésére irányul. Különbséget tesz-
nek továbbá a szerzők a munkaviszony és a megbízási között azon az alapon is,
hogy a munkavállaló a munkae-
rejét egy vagy több munkáltatónak köti-e le.
Ha a dolgozó munkae-
rejét egy munkáltatónak köti le, akkor munkaviszonyról,
ha pedig több munkáltatónak, akkor viszont megbízási viszonyról van szó.
Trócsányi szerint több munkáltató a szolgálati szerződés lényegével ellenke-
zik.¹² Ezt a megkülönböztetést azonban még a kapitalista munkajogviszony
elhatárolási ismérvének sem lehet tekinteni, mert a burzsoá szabályozás is
megengedte a mellékfoglalkozás létesítését.

Az elhatárolással foglalkozó későbbi szerzők közül Vincenti a szolgálati
szerződés fogalmi elemének az ellenérték fejében való munkavégzést, a munka-
erő tartósabb jellegű lekötését és az ebből származó függőséget tekinti.¹³

⁸ Érdemes ezzel kapcsolatban utalni Trócsányi J.: A munkaszerződések magánjogi
rendszere c. művére, amelyben megállapítja, hogy „... a rábszolgálatmunkából és a
felszabadoknak a munkájából kifejedt szolgálati szerződésnek még a mai társas-
dalmi állapotok és felfogás szerint is jellemzője, hogy a munkaadó az úr, aki paran-
csol, míg a munkavállaló: az szolgálat. Utóbbi az úrnak rendelkezésére bocsátja a
nyers munkae-
rejét, ezzel együtt egész munkaidejét, úgy, hogy miután az esések túl-
nyomó többségében magának vagyona nincs, magának és családjának megélhetését
várja a munkaadótól, ennek következtében erős függőségi viszonyba kerül amattól”.
Jogállam, Bp., 1910. IX. évf. 676. old.

⁹ Apáthy I.: Indokolás a kötetmi jog különös részéhez. Bp., 1884. 93. old.

¹⁰ Kolosváry B.: Magánjog. Bp., 1927. 272. old.

¹¹ Trócsányi J.: i. m. 674. old.

¹² I. m. 679. old.

¹³ Szladits K.: Magyar magánjog. IV. köt. Bp., 1940. 547. old.

A megbízást azért nem sorolja a munka jogviszonyai közé, mert : 1. a megbízás a díjazásra való igénnyel nem szükségképpen, hanem csak esetlegesen van egybekapcsolva ; 2. a megbízási ügylet nem gazdasági javak kicserélésére irányul ; 3. a megbízottnak adott jutalom nem ellenértéke az ő szolgáltatásának, hanem csak elismerés azért, hogy a megbízó érdekét szolgálja.¹⁴ Ez az elhatárolás azonban többé-kevésbé mesterkélt. A megbízás díjazásának kérdésében az ingyenesség elvét és így a német jog álláspontját igyekszik érvényre juttatni és ezáltal elhatárolni a megbízást a munka jogviszonyaitól. Nem tekinthető elhatárolási ismérvnek a 2. pontban említett megkülönböztetés sem, mert maga a szerző sorolja a munka jogviszonyai közé az emberi munka forgalomba-helyezését, márpedig nemcsak a szolgálati és vállalkozási, hanem a megbízási szerződés is irányulhat munka végzésére. A 3. pontban említett jutalom a római jogi honorarium felelevenítésére irányuló kísérlet, melynél figyelmen kívül hagyja, hogy a kapitalizmusban a megbízási viszonyok zöme az áruviszonyok közé tartozik, így a jutalom a megbízotti szolgáltatás ellenértékének felel meg.

A bírói gyakorlat az elhatárolás során elsősorban azt vizsgálta, hogy a munkavállaló állandó jellegű *függőségi viszonyban* volt-e a munkáltatóval, munkareje állandóan és folytonosan *le volt-e kötve*, megállapítható-e az *alá- és fölrendeltség*, a munkaadó *rendelkezési jogot* gyakorolt-e a munkavállaló munkareje felett stb. E fogalmak értelmezésében azonban nem alakult ki egységes gyakorlat, így azoknak meglétét a bíróság esetenként állapította meg. Ahol a bíróság megítélése szerint állandó jellegű függőségi viszony és lekötöttség nem valósult meg, ott a jogviszonyt megbízásnak, illetőleg vállalkozásnak minősítette. A *fegyelmi jogkört* is az elhatárolási ismérvek közé sorolta a bírói gyakorlat. A fegyelmi jogkört azonban nem lehet általános elhatárolási ismérvnek tekinteni, mert az csak a dolgozók egy részére terjedt ki. A *külső elhatárolási ismérvek* tekintetében, mint pl. a dolgozó bejelentése a társadalombiztosítási szervekhez ; kereseti adójának fizetése a munkáltató által ; felvétele az alkalmazottak illetmény-jegyzékébe stb. — a bírói gyakorlat különbözőképpen foglalt állást. Kezdetben ezeket az ismérveket nem ismerték el a munkajogviszonyt jellemző ismérveknek. Később viszont éppen ezeknek a külső ismérveknek a hiányára tekintettel, nem állapították meg a munkajogviszony fennállását.¹⁵ Különbséget tett a bírói gyakorlat munkaviszony és megbízás között aszerint is, hogy a dolgozó intézkedései *jóváhagyásra szorultak-e* és a jogviszony tárgyát alkotó feladatokat előre *meghatározták-e* vagy sem. Kivételes esetekben megbízás helyett munkajogviszony fennállását állapította meg akkor is, ha a jogügylet tartalmának olyan többlete fordult elő, amely a megbízási szerződés határain túlmenően a munkajogviszony ismérveit foglalta magában. Ez a megkülönböztetés azért jelentős, mert a munkajogviszony és a munkavégzésre irányuló megbízás tárgya között bizonyos mennyiségi és minőségi kapcsolat van. Az előre meg nem határozható munkafeladatok nagy száma szükség-szerűen foglalja magában a munkaviszony ismérveit, szemben az egyedileg, konkrétan meghatározott, rövidebb időtartamra szóló megbízásokkal.

A jogirodalom és a bírói gyakorlat vizsgálata azt mutatja, hogy : 1. a kapitalista munkaviszony jellemző vonása a dolgozó függősége a munkáltatótól, akár állandó jellegű a lekötöttsége a munkaviszonyban, akár nem ; 2. több objektív és szubjektív ismérvet állapítottak meg annak érdekében, hogy a

¹⁴ Vincenzi G.: A munka magánjogi szabályai. Bp., 1942. 31. old.

¹⁵ Brachfeld D.: A megbízás mint munkaszerződés és a szolgálati szerződés. Jogtud. Közl. 1946. évf. 227. old.

munkajogviszonyt a munkavégzéssel kapcsolatos megbízási jogviszonytól elhatárolják ; 3. széles körben volt lehetőség megbízási jogviszony létesítésére azért, hogy a munkáltatók a munkajogviszony alapján járó szolgáltatások teljesítése alól mentesüljenek.

III. A *szocialista jog* álláspontja alapvetően különbözik az elhatárolás kérdésében a burzsoá jog felfogásától. A termelési eszközök társadalmi tulajdonbavételével megszűnt a dolgozó gazdasági függősége és alárendeltsége a munkáltatótól. A munkáltató nem gyakorol rendelkezési jogot a dolgozó munkaereje felett. Mind a munkajogviszony, mind pedig a megbízási az elvtársi együttműködés viszonyait fejezi ki. A két jogviszony elhatárolása során tehát azokból a sajátosságokból kell kiindulni, amelyek azokat mint szocialista jogviszonyokat különböztetik meg egymástól.

A *szovjet jog* a megbízási jogviszony szabályozásával élesebb különbséget tesz a munkaviszony és a megbízási között, mint a magyar szabályozás. Az OSZFSZK polgári törvénykönyvének 251. szakasza szerint „a megbízási szerződéssel az egyik fél (a megbízott), a másik fél (a megbízó) számlájára és nevében a megbízó által reábizott ténykedések elvégzésére kötelezi magát”. A megbízási szerződés tárgya a megbízó nevében való ténykedés. Ennek megfelelően a szovjet polgári jog a megbízási szerződést a képviseltről szóló szerződések csoportjába sorolja. A megbízó nevében való ténykedésnek ui. olyannak kell lenni, amely jogviszonyt idéz elő a megbízó és harmadik személy között. Ezzel a megkülönböztetéssel határolja el a szovjet polgári jog a megbízási jogviszonyt a munkajogviszonytól, amely utóbbi általában nem hoz létre jogviszonyt a munkáltató és harmadik személy között.

A munkajogviszony és a megbízási jogviszony elhatárolásának kérdésében a szovjet polgári jogi és munkajogi tankönyv álláspontját a következőkben lehetne *összefoglalni* : 1. munkajogviszony esetén a dolgozó a szocialista vállalat (intézmény, gazdaság) dolgozóinak a kollektívájába lép be és nem valamilyen egyéni — konkrét megbízatást (feladatot) teljesít, hanem bármilyen rábizott munkát köteles elvégezni, ami egy meghatározott foglalkozáshoz, szakképzettséghez vagy beosztáshoz hozzátartozik ; 2. a dolgozónak meghatározott idő alatt az illető vállalat (intézmény, gazdaság) kollektívájához tartozó dolgozók megfelelő kategóriái számára megállapított munkamértéket kell teljesítenie a vállalati munkarendnek megfelelően.

Ezek az elhatárolási ismérvek különböztetik meg a munkajogviszonyt a megbízási jogviszonytól, illetve egyéb, munka végzésére irányuló polgári jogviszonyoktól. A megbízási jogviszony alapján a megbízott nem válik a szocialista vállalat (intézmény, gazdaság) dolgozójává és nem alkalmazhatók rá azok a kedvezmények és biztosítékok, amelyek a munkajogviszonyban álló dolgozót megilletik. A megbízott rendszerint egy vagy néhány előre meghatározott egyéni-konkrét megbízatást lát el és nincs arra kötelezve, hogy a megbízást a vállalati dolgozókra megállapított munkamértéknek megfelelően teljesítse. Munkaszerződés esetén a vállalat (intézmény, gazdaság) biztosítja a munka végzéséhez szükséges feltételeket szemben a megbízással, ahol a megbízott rendszerint saját maga gondoskodik a megbízás teljesítéséhez szükséges feltételekről és csak a költségeket hárítja át a megbízóra. A fent említett két alapvető ismérv tehát alkalmas arra, hogy a munkajogviszonyokat a munka végzésére irányuló polgári jogviszonyoktól pl. a megbízási jogviszonytól elhatároljuk, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a vállalati belső munkarendek részletesen és konkrétan meghatározzák a vállalat (intézmény, gazdaság) dolgozóinak kötelességeit a munkavégzéssel kapcsolatban. Előfordulnak azonban olyan munkavégzések is, ahol a fenti ismérvek nem érvényesülnek teljes mér-

tékben. Így pl. a Szovjetunió Munkaügyi Népbiztosságának 1929. nov. 11-i rendelete — bizonyos kivételekkel — a munkaviszonyra vonatkozó rendelkezések alkalmazását rendeli el olyan művészeti, sajtófeladatokat ellátó dolgozókra, fotoriporterekre stb., akik munkamegbízások formájában végzik munkájukat és ez a munka megélhetésük fő forrását jelenti.¹⁶ Ebben a rendelkezésben elsősorban a dolgozók érdekének védelmére jut kifejezésre.

A szovjet munkajog *tapasztalata* azt mutatja, hogy a munka végzésére irányuló megbízások, vállalkozások az ún. „munkamegállapodások” területe egyre szűkebb lesz. Jelenleg egyre általánosabbá válik az a gyakorlat, hogy a szovjet vállalatok javítás és egyéb időszakos munkák elvégzésével, mindinkább helyi ipari vállalatokat és ipari szövethozásokat bíznak meg és csak kivételes esetekben polgárokat.

A szovjet munkajog nem bízta a felek tetszésére a szerződéstípus megválasztását, hanem a jogviszony tárgya és tartalma szerint határozza meg azt. Ennek megfelelően érvénytelennek tekinti az olyan „munkamegállapodásokat”, amelyek a vállalati létszámkeretre vonatkozó rendelkezések megkerülésével olyan munkák elvégzésére irányulnak, amelyeket a vállalati létszámkeretben álló dolgozóval szokás elvégeztetni. A megállapodás semmissége esetén is azonban megilleti a munkabér a dolgozót az elvégzett munkáért, a vállalati dolgozókra irányadó bértételek alapján.¹⁷

A munkavégzéssel kapcsolatos *megbízás és egyéni vállalkozás díjazásának* kérdésében eltérés tapasztalható a szovjet és a magyar jog között. A magyar szabályozásban az említett munkák díjazása tekintetében főszabályként az egyenértékűség elve érvényesül. Ezzel szemben a szovjet munkajog álláspontja az, hogy ezeknek a munkáknak a díjazását az illető vállalat (intézmény) munkásai és tisztviselői által teljesített hasonló munkákra érvényben levő díjszabás szerint kell meghatározni. Ennek oka, hogy a vállalat önkényesen nem állapíthatja meg a végzett munka ellenértékét, mert ez sértené a pénzügyi fegyelmet és különböző visszaélésekre vezethetne. Felmerül a kérdés, hogy a munkabéren felül a munkajogviszonyból eredő egyéb szolgáltatásokra is jogosult-e a fent említett polgári jogviszonyban álló személy. A szovjet munkajogi tankönyv szerint a munkabéren felül a munkaviszonyból eredő egyéb szolgáltatás nem jár a fent említett jogviszonyban álló személyeknek, kivéve azokat, akikre külön rendeletek kiterjesztik teljes egészében vagy részben a Munka Törvénykönyvének a rendelkezéseit.¹⁸

IV. A munkajogviszony és a munka végzésére irányuló megbízási jogviszony *szoros kapcsolatának okát* a társadalmi, termelési viszonyokban kell keresni. A dialektika törvényéből következik, hogy a társadalmi élet jelenségei dialektikus összefüggésben vannak egymással. Ez vonatkozik a munkaviszonyra és a munkavégzéssel kapcsolatos megbízásra is, amelyek mint társadalmi jelenségek között, kölcsönös összefüggés és szoros kapcsolat van. Ez az összefüggés és kapcsolat visszatükröződik a két társadalmi jelenséget szabályozó jogi jelenségekben is. Minden olyan kísérlet tehát, amely közöttük végleges, egyszer s mindenkorra érvényes határvonal felállítására irányul, hiábavaló kísérletnek tekinthető. Viszont ez nem jelenti azt, hogy nem tudjuk egyik társadalmi jelenséget a másiktól megkülönböztetni. A megkülönböztetés azonban egyre nagyobb akadályokba ütközik, ha eltávolodunk az ún. tipikus munkaviszonyoktól a határterületek felé, ahol a *lényegi sajátosságok* kevésbé

¹⁶ N. G. Alexandrov : Szovjetszkoje Trudovoje Pravo, Moszkva, 1954. 148. old.

¹⁷ I. m. 148. old.

¹⁸ I. m. 147. old.

élesen jutnak kifejezésre és az esetek többségében vagy mind a két jelenség elemei fellelhetők a vizsgált jelenségben, vagy pedig a jelenséget jellemző sajátosságok csak részben vannak meg. A megkülönböztetésre ezekben a határesetekben is azok az ismérvek nyújtanak segítséget, amelyek egyik vagy másik társadalmi viszonyt elsősorban jellemzik és ennek megfelelően egyik társadalmi viszonyt a másiktól elhatárolják. Szükséges megvizsgálni azt is, hogy ezen ismérvek között van-e olyan, amely a vizsgált társadalmi jelenségben minden esetben megtalálható és így azt döntően meghatározza még akkor is, ha a jelenségre vonatkozó ismérvek közül némelyek hiányzanak.

A *munkakörök* túlnyomó többségét az jellemzi, hogy csak munkaviszony alapján lehet azokat betölteni. Ez egyrészt abból adódik, hogy a termelési folyamatban a termelési eszközök alkalmazása, felhasználása elsősorban az egyes munkakörökre létesített munkaviszonyokon keresztül történik, másrészt abból, hogy a munkaköröket nem lehet konkrét feladatok alapján megállapítani, hanem a társadalmi munkafolyamat egy-egy részének megfelelően, amelybe a társadalmi munkafolyamat e részével kapcsolatos feladatok mind beletartoznak. A munkakörök tehát a társadalmi munkafolyamat egy-egy részét alkotják. Az egymással összefüggő munkakörök csoportjai a tartalmukat alkotó feladatokkal együtt meghatározzák valamely vállalat (intézmény) tevékenységi körét. A vállalat (intézmény) funkciójával szoros összefüggésben álló munkakörök betöltése a fentiekből következően csak munkaviszony alapján lehetséges.

Vannak ezzel szemben olyan munkafeladatok is, amelyek nem rendszeresen, hanem esetenként merülnek fel a vállalatoknál és eltérnek a vállalat tevékenységi körébe tartozó munkafeladatoktól, pl. javítási, karbantartási munkák stb. Ilyen esetenkénti munkafeladatok jelentkezhetnek akkor is, ha a vállalat működését akár belső, akár külső körülmények akadályozzák és ennek következtében a vállalati munkaköröktől eltérő munkafeladatok ellátása szükséges, pl. vagonok kirakása. Az ilyen munkafeladatok elvégzésére munkajogviszonyt csak ritkán, inkább vállalkozási vagy megbízási jogviszonyt szoktak létesíteni. Bizonyos esetekben viszont éppen a munkakör különleges sajátosságai alapján vitatható, hogy ezekre a munkakörökre vonatkozóan megbízási vagy munkajogviszonyt kell-e létesíteni, pl. egyes művészeti munkakörök, tanfolyami oktatók munkakörei stb. Más esetekben pedig a feladatok jellegétől függően állapodhatnak meg a felek megbízási vagy munkajogviszonyban, pl. jogi képviselő esetén.

A munkakörök vizsgálatából az következik, hogy 1. a vállalat (intézmény) tevékenységi körében a rendszeresen ismétlődő feladatok elvégzése csak munkaviszony alapján lehetséges, tehát az ilyen munkák elvégzésére megbízási jogviszony létesítése ki van zárva; 2. az olyan munkakörökbe tartozó feladatokra vonatkozóan pedig, amelyek nem rendszeresen ismétlődnek, vagy a munka különleges sajátosságaiból következően a munkavégzés feltételei lényegesen eltérnek az általános munkafeltételektől, beszélhetünk megbízási vagy munkajogviszonyról attól függően, hogy melyik jogviszony tartalmi elemeit foglalja magában. A munkajogviszonyt tehát, amennyiben a jogviszony tárgya nem ad kellő alapot az elhatároláshoz, a jogviszony tartalmi elemei és ezekkel kapcsolatban érvényesülő jogkövetkezmények alapján lehet megkülönböztetni a megbízási jogviszonytól. A tartalmi elemek mellett kell megemlíteni a feleknek a jogviszony keletkezésekor kinyilvánított akaratát és az ún. külső ismérveket, (a dolgozó nyilvántartása, bejelentése a társadalombiztosítási szervekhez, munkakönyv átadása stb.), amelyek az elhatárolást elősegítik. Ezeknek az ismérveknek azonban csak másodlagos szerepük van, mert ha a felek meg-

állapodásából hiányzanak pl. a munkaviszony szükséges tartalmi elemei, munkajogviszonyról akkor sem beszélhetünk, ha a fenti ismérvek megállapíthatók.

A tartalmi elemek között kell megemlíteni mindenekelőtt az *utasításadási jogot*. A Munka Törvénykönyvének 14. §-a szerint „... a dolgozó kötelezi magát, hogy a vállalat igazgatójának utasítása szerint rendszeres munkát végez...” A Mt-nek ez a meghatározása azonban — úgy vélem — kiegészítésre szorul.

A *vállalati munkarend* azáltal, hogy meghatározza a dolgozóknak a munka végzésével kapcsolatos kötelezettségeit, szintén utasításokat tartalmaz. A vállalati munkarend rendelkezései azt a célt szolgálják, hogy amikor a vállalat igazgatója nem gyakorolja az utasításadási jogot, a dolgozó akkor is ezeknek a konkrét rendelkezéseknek a figyelembevételével végezze munkáját. A szovjet munkajog a munkajogviszony és a munka végzésére irányuló polgári jogviszonyok egymástól való elhatárolásánál csak a vállalati munkarendet említi meg és nem utal a vállalat vezetőségének utasításadási jogára, ellentétben a mi Munka Törvénykönyvünk 14. §-ával, amely a *vállalat igazgatójának utasításadási jogát* helyezi előtérbe. Ennek okát abban látom, hogy a szovjet munkajog a vállalati munkarend fogalmát tágabb értelemben használja, mint a mi törvényhozásunk és a vállalat belső rendjére vonatkozó szabályok közé sorolja nemcsak az írásban rögzített munkarendet, hanem azokat a szóbeli utasításokat is, amelyek a munka végzésével kapcsolatosak.

Szükséges megemlíteni, hogy nemcsak a vállalati munkarend és az igazgató rendelkezései tartalmaznak utasításokat a dolgozóra nézve, hanem a dolgozóra háruló tervfeladatok végrehajtásával kapcsolatos rendelkezések is. A dolgozó a rá kiszabott *tervelőírásokat* külön igazgatói utasítás nélkül is köteles teljesíteni, fegyelmi felelősség terhe mellett. Kiterjesztő értelmezés mellett tehát az utasításadási jog alatt értendő nemcsak a vállalat igazgatójának az utasításadási joga, hanem a vállalati munkarendnek és mindazoknak a szabályoknak a rendelkezései is, amelyek konkrétan és részletesen meghatározzák a dolgozó kötelezettségeit a munka végzése során.

Az utasításadási jog tekintetében, ha összehasonlítjuk a munkajogviszonyt és a megbízási jogviszonyt, azt látjuk, hogy a megbízó is adhat utasításokat a megbízottnak. Alapvető *különbség* van azonban a kétféle utasításadás között. A megbízó rendszerint a jogviszony keletkezésekor meghatározza azokat a feladatokat, amelyeknek teljesítéséhez a jogviszony létesítése fűződik, tehát az utasításadást is általában akkor gyakorolja. Az utasításadást a munkajogviszonyban az jellemzi, hogy az utasításokat nem lehet előre a munkaviszony keletkezésekor pontosan meghatározni, mert a dolgozó nem egy vagy néhány konkrét feladat ellátására vállalkozik, mint a megbízási jogviszony esetén, hanem rendszeres munka végzésére. Az utasításokra éppen azért elsősorban a munka végzése folyamán kerül sor, az elvégzendő feladatoktól függően. A munkaviszony keletkezésekor csupán azt lehet rögzíteni, hogy a dolgozó az elvállalt munkakörbe tartozó feladatokat köteles teljesíteni, de hogy milyen feladatok lesznek ezek közelebbről, azt az igazgató utasításai fogják meghatározni.

Az utasítás jellegében megnyilvánuló különbség mellett a kétféle utasítás *nemteljesítésének* a jogkövetkezményei is alapvetően különböznek egymástól. Megbízási jogviszony fennállása esetén a megbízott, ha nem teljesíti a megbízó utasításait, a megbízó jogosult a szerződést felbontani és a megbízás nemteljesítésével kapcsolatban szándékosan vagy gondatlanul okozott kár megtérítését követelheti. Ezzel szemben, ha a munkajogviszonyban álló dolgozó nem teljesíti a munkavégzésre vonatkozó utasításokat, fegyelmi vétséget követ el

és fegyelmi felelősséggel tartozik. Ha pedig az utasítás nem teljesítésével kárt okozott a vállalatnak, kártérítési kötelezettség terheli, amely szintén különbözik a megbízott kártérítési kötelezettségétől, abban a vonatkozásban, hogy a megbízott mind a tényleges kár, mind az elmaradt haszon megtérítésére kötelezhető a polgári jog szabályai szerint. Ugyanakkor a munkaviszonyban álló dolgozó az utasítás nem teljesítésével kapcsolatban okozott károkért korlátozott vagy teljes anyagi felelősséggel tartozik, viszont az elmaradt haszon megtérítését nem lehet vele szemben érvényesíteni.

Az eddig elmondottakból megállapítható, hogy az *utasításadás jellege és a vele kapcsolatban érvényesülő jogkövetkezmények* olyan ismérveknek tekinthetők, amelyek elsősorban megkülönböztetik a munkajogviszonyt a munka végzésére irányuló megbízási jogviszonytól. Ebből következik, hogy munkajogviszonyról csak azokban az esetekben beszélhetünk, amikor a dolgozó utasítás szerint és fegyelmi felelősség mellett végez munkát. Az utasításadási jog és az ezzel kapcsolatos fegyelmi felelősség valamennyi munkajogviszonynak jellemző sajátossága. Kivétel ez alól a magánmunkáltatóval fennálló munkajogviszony, ahol a magánmunkáltatónak bár utasításadási joga van, de a dolgozó érdekvédelmére tekintettel nincs fegyelmi jogköre. A Munka Törvénykönyve azonban meghatározza a magánmunkáltató által igénybevehető eszközöket, ha a dolgozó a munkára vonatkozó utasításoknak nem tesz eleget. A Mt.-nek ezek a szabályai eltérnek a megbízási viszonyt szabályozó rendelkezésektől.

A munkajogviszony tartalmi elemei között kell foglalkozni a *munka végzésének rendszerességével*, amely szintén elősegíti, hogy a munkajogviszonyt a munka végzésére irányuló megbízási jogviszonyoktól elhatároljuk. A rendszeres munkavégzés egyrészt azt jelenti, hogy a dolgozó az illető munkakörre megállapított napi munkaidő alatt rendszeres, folyamatos munkát végez, másrészt, hogy a munkajogviszony tartama alatt csak a Mt-ben vagy egyéb jogszabályban meghatározott esetekben szakíthatja félbe a munkát, pl. szabadság és egyéb a munkavégzés alól mentesítő körülmények fennállása esetén.

A munka rendszerességének ebben a két irányban megnyilvánuló sajátossága a munkaviszonyok túlnyomó többségében megtalálható. A munkaviszonyok egy részében azonban a munkakörök sajátosságai következtében kivételeket kell megállapítani. A kivétel egyfelől abban jelentkezik, hogy a dolgozó munkafeladatai a napi munkaidő alatt nem folyamatosan ismétlődnek, másfelől abban, hogy a munkafeladatok a munkajogviszony tartama alatt nem állandó jelleggel veszik igénybe a dolgozó munkaezeit. A rendszeres munkavégzés ezekben a munkajogviszonyokban is megállapítható, csak nem abban a szűkebb értelemben, ahogy a munka rendszerességét az előbb meghatároztuk. Kiterjesztő értelmezés mellett viszont rendszeres munkavégzésről van szó ott is, ahol a munkafeladatok ismétlődése következtében, azok a munkáltató utasításadási jogát és a dolgozó ezzel kapcsolatos fegyelmi felelősségét feltételezik. Ilyen esetekben a munkafeladatok mennyiségi növekedése vagy csökkenése vezet el bennünket ahhoz a ponthoz, amelyen belül munkajogviszonyról, és amelyen túl megbízási viszonyról lehet beszélni. Munkajogviszonyról akkor, ha a munkafeladatok ismétlődésén felül a munka jellege szükségessé teszi az utasítás szerinti munkavégzést és a dolgozó fegyelmi felelősségét az utasítások teljesítésével kapcsolatban. Megbízási viszonyról pedig akkor, ha a munkafeladatok nem ismétlődnek; előre meg lehet határozni a megbízottnak a megbízás teljesítésével kapcsolatos kötelezettségeit és a feladat ellátásához fegyelmi felelősségre nincs szükség. A munka rendszerességének fogalmát tehát tágabb értelemben kell használni és nemcsak az állandó folyamatos

munkát kell alatta érteni, hanem az előre meg nem határozható rendszeresen ismétlődő feladatokat is. Éppen ezért az elhatárolásnál a rendszeresség fogalma mellett szükséges figyelembe venni az utasítás szerinti munkavégzést és a fegyelmi felelősséget.

A rendszeres munkavégzéssel függ össze az ún. *kötelező munkamérték*, amelyen a munkanorma vagy a törvényes munkaidő alapján meghatározott munkamennyiség elvégzését értjük. Ilyen munkamértékkel megbízási jogviszonyban nem találkozunk. A kötelező munkamértéket azonban nem tekinthetjük olyan ismérvnek, amely a munkajogviszonyt minden esetben megkülönbözteti a munka végzésével kapcsolatos megbízási jogviszonytól.

A munkajogviszony és a megbízási jogviszony egymástól való elhatárolásában jelentős szerepet játszik a *munka díjazása* is, mely a munkajogviszony lényeges tartalmi elemei közé tartozik. A munkaszerződés minden esetben visszterhes szerződés, ezzel szemben a megbízási mind ingyenes, mind visszterhes szerződés is lehet. Szükséges továbbá megemlíteni, hogy a dolgozó a munkajogviszony alapján — a törvényben meghatározott esetekben — akkor is jogosult munkabérre, ha munkát nem végez. Visszterhes megbízási esetén viszont csak a megbízásban vállalt feladat teljesítéséért jár a szerződésben vagy a jogszabályban megállapított díjazás. A munka díjazása terén további különbség a munkaviszony és a megbízási között, hogy amíg a megbízott díjazása a legtöbb esetben az elvállalt feladat eredményes teljesítésétől függ, addig a dolgozó a jogszabályban meghatározott munkabért kapja meg a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelően, attól függetlenül, hogy a vállalat a dolgozó által előállított munkaterméket értékesíti-e vagy sem.

A dolgozó a munkaviszony alapján nemcsak munkabérben, hanem számos *egyéb szolgáltatásban* is részesül. E szolgáltatások is elősegítik az elhatárolást annyiban, hogy ezek általában csak a munkaviszonyban álló dolgozókat illetik meg. Tehát e szolgáltatásokra való jogosultság elbírálásánál igen nagy gyakorlati jelentősége van az elhatárolásnak.

A társadalombiztosításra vonatkozó rendelkezések vizsgálata azt mutatja, hogy egyrészt a dolgozó érdekvédelmére tekintettel, másrészt azért, mert a felek jogviszonyában megállapíthatók a munkajogviszony legfontosabb tartalmi elemei, a jogi szabályozás az ún. határterületeken mozgó jogviszonyokat rendszerint munkajogviszonynak tekinti. Pl. a státusban nem álló statisztákkal minden esetben meghatározott munkára létesített munkaszerződést kell kötni. Az ilyen tevékenység társadalombiztosítási bejelentési kötelezettség alá esik.¹⁹

Vannak szerzők, akik azon az alapon tesznek különbséget — többek között — munkajogviszony és munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogviszonyok között, hogy munkajogviszony esetén a dolgozó *belép a vállalat kollektívájába*. Ez a megállapítás érvényes a munkaviszonyokra, azonban nem alkalmas arra, hogy megnyugtató módon elhatároljuk a munkajogviszonyt a megbízási, vállalkozási stb. polgári jogi viszonyoktól. A vállalat kollektívájába való belépés nagyon tágkörű fogalom. Erről általában akkor beszélünk, ha a dolgozó a vállalat telephelyén dolgozik. De, nemcsak munkaviszonyban álló alkalmazott dolgozhat a vállalat telephelyén, hanem megbízási és vállalkozási viszonyban álló személy is. Előfordul az is, hogy munkaviszonyban álló dolgozó lép be egy másik vállalatnak a kollektívájába és ott munkát végez, de ezáltal még nem kerül a vállalattal munkajogviszonyba, pl. a munkamódszerátadó. Fel

¹⁹ SZTK Ügyviteli Értesítő 1955. évi 10. sz. 66. old.

lehet fogni a vállalat kollektívájába való belépést úgy is, hogy a dolgozót nyilvántartják a vállalat létszámlományában. Ellenben, ha a dolgozó adminisztratív hiányosságok következtében nem szerepel a dolgozók nyilvántartásában, ez még nem jelenti azt, hogy nem áll a vállalattal munkajogviszonyban. Az elhatárolás szempontjából tehát a vállalat kollektívájába való belépést csak kiegészítő, másodlagos ismérvnek lehet tekinteni.

Az elhatárolás során kiegészítő ismérvnek tekinthető a *munkakönyv átadása* a dolgozó részéről. A munkaviszonyok zömére vonatkozik ez a rendelkezés, de ha a dolgozó valamilyen ok folytán nem adja át a munkakönyvét, ez még nem vezet szükségképpen a munkaszerződés érvénytelenségére és a munkajogviszony megszűnésére. Amennyiben ez a hiányosság pótolható, akkor a munkaszerződés érvényességét nem érinti. Kivételes esetekben a Munka Törvénykönyve megengedi, hogy a dolgozó munkakönyv átadása nélkül is munkaviszonyba léphessen.²⁰

Különösen nagy jelentősége van a munkaviszony és a megbízás egymástól való elhatárolásának a szocializmus viszonyai között, a *második állással és mellékfoglalkozással* kapcsolatban. A Munka Törvénykönyve a második állásnak és a mellékfoglalkozásnak csupán a fogalmát és keletkezésének feltételeit határozza meg, valamint a díjazását szabályozza. Ebből viszont az következik, hogy mind a második állásra, mind pedig a mellékfoglalkozásra a Mt. többi rendelkezései vonatkoznak, a fenti kivételek mellett. Lényeges eleme tehát ezeknek a munkaviszonyoknak is a rendszeres munkavégzés, az utasításadási jog és a dolgozó fegyelmi felelőssége. Mindezek ellenére a felek kapcsolata mégsem olyan szoros, mintha fő munkaviszonyban lennének. A munkafeladatok mennyiségi csökkenése alapján is, különösen mellékfoglalkozás esetén gyakran vitatható, hogy munkajogviszony vagy megbízás, illetve vállalkozási viszony jött-e létre a felek között. Úgy vélem azonban, hogy a munkaviszony elhatárolásával kapcsolatban fentebb vázolt elhatárolási ismérvek a második állásra és mellékfoglalkozásra is alkalmazhatók. Második állás és mellékfoglalkozás esetén is a jogviszony tárgyában és tartalmában megnyilvánuló sajátosságok különböztetik meg a munkajogviszonyt a megbízási jogviszonytól.

Az eddigiek *összegezéséeként* megállapíthatjuk, hogy a munkajogviszony és a munkavégzéssel kapcsolatos megbízási viszony egymástól való elhatárolásánál elsősorban a jogviszony tárgyából és tartalmából kell kiindulni. A munkajogviszony tárgya fő szabályként állandó és folyamatos munka végzésére irányul, a megbízás pedig általában egyedileg meghatározott konkrét feladatok teljesítésére. A határesetekben, ahol a jogviszony tárgya alapján nem lehetséges az elhatárolás, szükséges figyelembe venni, hogy az adott jogviszony tárgyának milyen tartalmi elemek felelnek meg. A tartalmi elemek között nagyon fontos szerepe van az utasításadási jognak és az ezzel kapcsolatos fegyelmi felelősségnek. A jogviszony alanyainak a szerződéstípus megválasztására irányuló akarata csak azokban a kivételes esetben bír jelentőséggel, amikor a jogviszony tárgya alapján nem állapítható meg, hogy milyen tartalmi elemek felelnek meg a szóban forgó jogviszonynak. Befejezésül megjegyezni kívánom, hogy a szocializmus viszonyai között a munkajogviszonyok körének kibővülésével, a munkajogviszony és a megbízási jogviszony egymástól való elhatárolásának kérdése sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem veszítette el jelentőségét. Az elhatárolással kapcsolatban végzett elemzéssel ezt a régóta vitatott, de mindezideig megoldatlan problémát igyekeztem megközelíteni.

Tóth Imre

²⁰ Mt. V. 215. § (53/1953.) M. T. számú rendelet.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel és a nemzetközi munkaügyi egyezményekkel kapcsolatos nemzetközi jogi kérdések

I. A XX. században az államok nemzetközi kapcsolatainak szabályozásában a nemzetközi szerződés szerepe a nemzetközi szokás rovására fokozatosan kiszélesedik. A nemzetközi szerződéseknek ez a térhódítása szorosan összefügg azzal a körülménnyel, hogy napjainkban a nemzetközi kapcsolatok sokoldalúbbakká, gyakoribbakká váltak és így szabályozásuk nagyobb határozottságot, részletességet és pontosságot igényel.

A XIX. század elején a nemzetközi jogi kapcsolatok alapját majdnem kizárólag a nemzetközi szokás képezte. A Bécsi Kongresszus tekinthető a nemzetközi szerződés szerepe fokozatos, de állandó növekedése kiindulópontjának. Charles de Visscher rámutatott arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok intenzitásának fokozódása és ezzel kapcsolatban az a követelmény, hogy azokat tudatos és megfontolt módon szervezzék meg, nehezen egyeztethető össze a nemzetközi szokás lassú és egyúttal határozatlan fejlődésével.¹

Az egyes szakterületeken való együttműködés tételes szabályozása különösen jelentős a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű államok együttélésének periódusában, mivel ilyen körülmények között különösképpen a nemzetközi jellegű rendszabályok szerződésszerűsége és meg egyezésszerűsége képezheti a jogbiztonság alapját.

Az együttműködés magasabb szintjét valósítják meg a nemzetközi együttműködés különleges kérdéseiben (gazdasági, szociális, kulturális stb. kérdések) különböző államok által létesített olyan *megegyezések*, amelyekkel az egyezményes

államok meghatározott célra nemzetközi szervezeteket hoznak létre. E nemzetközi szervezetek nemzetközi téren olyan feladatokat látnak el, amelyek elvégzése az egyes államokon belül az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozik. Ezek az ún. *nemzetközi igazgatási uniók* bizonyos szakterületeken az együttműködés szervezett és állandó jellegű formáját valósítják meg: az egyezményes államok igazgatási tevékenységét — az egyezményben kitűzött, különleges cél megvalósítása érdekében, — összefogják és összeegyeztetik. Ezeknek az igazgatási unióknak a nemzetközi együttműködés, a nemzetközi jog fejlődése szempontjából, továbbá az a jelentőségük, hogy a létesítésükre kötött egyezményben meghatározott célkitűzések megvalósítására nemzetközi egyezményeket kezdeményeznek és hoznak létre. Ezek a szervezetek nemzetközi egyezmények kezdeményezésén túl számos nemzetközi jelentőségű kérdésben hoznak határozatokat és ajánlásokat is. Krylov annak a véleményének adott kifejezést, hogy a nemzetközi szervezetektől kiinduló szabályozás a nemzetközi szerződés és a nemzetközi szokás mellett a nemzetközi jog *harmadik* jogforrását képezi, természetesen amennyiben az elismerésre és a gyakorlatban alkalmazásra talál.²

Ezeknek a nemzetközi igazgatási unióknak száma és jelentősége a nemzetközi jogközösség politikai megszervezése folytán megnövekedett. Már a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya elismeri annak szükségességét, hogy a nemzetközi béke és biztonság érdekében az államok gazdasági, szociális és humanitárius kérdésekben is egymással együttműködjenek. Az

¹ Charles de Visscher: Coutume et traité en droit international public. (Revue Générale de Droit international Public. 1955. 3. sz. 353–354. old.)

² Krylov: „Les notions principales du droit des gens”. (Recueil des cours 1947. I. köt. 443. old.)

Egyezségokmány 23. cikke többek között kimondja: „A Szövetség tagjai... a) arra törekcsenek, hogy férfiak, asszonyok és gyermekek részére méltányos és embe-
ries munkafeltételeket biztosítanak... és ebből a célból szükséges nemzetközi szer-
vezeteket létesítsenek és tartsanak fenn.” Az Egyezségokmány azonban nem hozott
létre egy olyan külön szervet, amely a gazdasági, szociális, humanitárius kér-
désekkel, illetve az ezekkel kapcsolatos szervezetekkel foglalkozik. Az 1936–39-es
években a Népszövetség biztonsági rend-
szerének összeomlása következtében kísér-
letek történtek arra, hogy a Népszövet-
séget, mint gazdasági és szociális együtt-
működésre szolgáló intézményt megmen-
tse a Szövetség keretében működő külön
gazdasági és szociális szervezet felállí-
tásával. A Tanács által e célból kiküldött
Bruce-bizottság jelentésében azt aján-
lotta, hogy állítsanak fel egy olyan új
szervet — amely szerv a „gazdasági és
szociális kérdések központi bizottsága”
nevét viselte volna — és amelynek feladata
lett volna a gazdasági és szociális kér-
désekkal foglalkozó népszövetségi bizott-
ságok munkájának igazgatása és fel-
ügyelete. A Bruce-bizottság úgy véleke-
dett, hogy az említett külön szerv növelné
gazdasági és szociális téren a Népszövetség
munkájának eredményességét és ezen felül
hatékonyabb együttműködést biztosítana
a terület különböző szervezeteinek tevé-
kenysége között. A Közgyűlés a javaslatot
annak idején elfogadta, de annak meg-
valósítására — mint ismeretes — már
nem került sor.³

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének
Alapokmánya már kifejezetten tartalmazza
azt a követelményt, hogy a nemzetközi
béke és biztonság megtartására létre-
hozott szervezetnek feladatául kell ki-
tűznie azon gazdasági, szociális és kultu-
rális feltételeknek az egész világon való
megteremtését, amelyek a béke fenntartá-
sához szükségesek. Az Alapokmány pre-
ambuluma, I. fejezetének 1. és 13. cikke,
valamint IX. és X. fejezete kifejezést ad
annak az elgondolásnak, hogy a nemzet-

közi béke és biztonság fenntartása és a
megfelelő gazdasági, szociális és kulturális
feltételek megteremtése között szoros ösz-
szefüggés áll fenn. Ennek megvalósítása-
képpen az Alapokmány 55. cikke ki-
mondja: „Abból a célból, hogy létre-
jöhessenek az állandóságnak és jólétnek
azok a feltételei, amelyek a nemzetek
között a népeket megillető egyenjogúság
és önrendelkezési jog elvének egyenletben-
tartásán alapuló békés és baráti kapcsola-
tokhoz szükségesek, az Egyesült Nem-
zetek elő fogják mozdítani: a) az élet-
színvonal emelését, a teljes foglalkoz-
tatást, valamint a gazdasági és szociális
haladás és fejlődés feltételeit; b) a gazda-
sági, szociális, egészségügyi téren fennálló
és ezzel kapcsolatos nemzetközi feladatok
megoldását, valamint a kulturális és
nevelésügyi téren a nemzetközi együtt-
működést; c) az emberi jogoknak és alap-
vető szabadságoknak mindenki részére,
fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való
tekintet nélkül történő általános és tény-
leges tiszteletbentartását.” Az Alapok-
mány 57. cikke szerint pedig: azokat
a különböző szakosított intézményeket,
amelyek kormányok közötti megállapodás
útján jöttek létre és a szabályzatuk értel-
mében gazdasági, szociális, kulturális, ne-
velésügyi és egészségügyi téren, valamint
ezekkel kapcsolatos területeken jelentős
nemzetközi feladatokat látnak el... az
Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba kell
hozni.

Ismeretes, hogy a népszövetségi rend-
szerrel ellentétben, az ENSZ Alapokmánya,
a Szervezet gazdasági és szociális funkciói-
nak elvégzését külön szervre, a Gazdasági
és Szociális Tanácsra ruházta. Ennek meg-
felelően az Alapokmány IX. fejezetében
a nemzetközi gazdasági és szociális együtt-
működéssel és így a szakosított intéz-
ményekkel kapcsolatban meghatározott
feladatok ellátása tekintetében a felelősség
— az Alapokmány 60. cikke értelmében,
a közgyűlést és ennek irányítása alatt
a Gazdasági és Szociális Tanácsot terheli.

A szakosított intézmények közül vannak
olyanok, amelyek hosszabb múltra tekin-
tenek vissza, (így az Egyetemes Posta
Egyesület), egy (a Nemzetközi Munkaügyi

³ Goodrich és Hambro: „The Charter of the United Nations.” 1949. 364–366. old.

Szervezet), az I. világháborút követő békeszerződések alapján létesült és része volt a népszövetségi rendszernek, míg a többi a második világháború alatt, illetve már az ENSZ megalakulása után, annak kezdeményezésére jött létre. (Pl. a Nemzetközi Pénzalap.)

II. Az egyik legnagyobb nemzetközi jelentőségű szakosított intézmény, a *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* az első világháború utáni békeszerződések alapján létesült. (Alkotmánya többek között a Trianoni Békeszerződés XIII. részét képezi.) Alapítását a békeszerződések azzal indokolják, hogy „a Nemzetek Szövetsége az általános béke megvalósítását tűzte ki céljául és ezt a békét csak úgy lehet elérni, ha a szociális igazságszágra alapítják”. Minthogy pedig „vannak munkaviszonyok, amelyek az emberek nagy tömegét annyi igazságtalansággal, nyomorral és nélkülözéssel sújtják, hogy ebből keletkező nagy elégedetlenség a világ békéjét és összhangját veszélyezteti s e viszonyok javítása sürgősen szükséges” ... „minthogy bármelyik nemzet vonakodása igazán emberies munkaviszonyok létesítésétől egymagában is akadályul szolgál más nemzetek abbéli törekvésének, hogy a munkások sorát saját országaikban javítsák: a Magas Szerződő Felek ... a következőkben állapodnak meg: a bevezetésben megjelölt feladatok megvalósítására állandó szervezet állíttatik fel.” E szervezet feladatává vált tehát a munkaviszonyoknak nemzetközi síkon történő szabályozása.

A kapitalista országok kormányférfiai és jogtudósai egyaránt igen nagy jelentőséget tulajdonítottak a Szervezet létrejöttének a szociális haladás, a nemzetközi munkaügyi törvényhozás szempontjából. Ianouloff pl. így ír: „Új korszak kezdődött a dolgozó tömegek, mondhatnám az egész emberiség számára.”⁴ Ténylegesen azonban a Szervezet keletkezésének igazi oka abban rejlett, hogy az I. világháború győztes nagyhatalmai a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az egész világra kiterjedő hatása miatt e

szervezet létrehozásával azt a látszatot igyekeztek kelteni, mintha egy olyan rendszert teremtettek volna meg, mely a munkások és tőkések közötti összefüggések békés megoldására alkalmas, gyakorlatban tehát saját munkásosztályuk elkeseredését és forradalmi törekvéseit akarták elaltatni. Lényegileg a szervezet a szociálreformista demagógia eszközévé vált. A Szervezet Alkotmánya 35. cikkében foglaltak igen jellemzőek ebből a szempontból. Eszerint a tagállamoknak jogukban áll bejelenteni, hogy az általuk ratifikált egyezményt milyen mértékben fogják azon anyaországhoz nem tartozó területekre alkalmazni, amelyek nemzetközi kapcsolataikért felelősek. A kapitalista államok az Alkotmány e rendelkezésével tehát gondoskodtak arról, hogy valamely munkaügyi egyezmény ratifikálása esetén bizonyos, számukra terhes szociális kötelezettségeket csak az anyaországban legyenek kötelesek alkalmazni, gyarmataikon azonban nem.

A Szervezet működésének hatékonyságára egyébként az is jellemző, hogy a tagállamok által megerősített egyezmények száma igen alacsony. A Szervezet 104 munkaügyi egyezményre vonatkozóan 1955. XII. 31-én 1528 ratifikálást jegyzett be, ami azt jelenti — tekintetbe véve, hogy a Szervezetnek több mint 70 tagállama van —, hogy egy-egy egyezményt átlag csak 22 állam erősített meg.

A Szervezet a két világháború között és a II. világháború után is megszakítás nélkül működött. Az 1944-ben Philadelphiában megtartott Egyetemes Értekezleten elfogadott nyilatkozat tartalmazza a Szervezet célkitűzéseinek új szövegezését, amely „Philadelphiai nyilatkozat” néven az Alkotmány függelékét képezi. A Szervezet Alkotmányát egyébként 1945-ben, 1946-ban és 1953-ban módosították. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a II. világháború után az ENSZ-szel kapcsolatba hozott szakosított intézménnyé vált, amely az ENSZ-szel az Alapokmány 57., illetve 63. cikke értelmében megállapodást kötött, amely a Szervezetnek az ENSZ-hez való kapcsolatát szabályozza. A Nemzetek Szövet-

⁴ Ianouloff: „Législation internationale du travail.” Recueil des cours 1935. I. köt. 501. old.)

ségének minden tagja automatikusan a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetnek is tagjává vált. Jelenleg a Szervezet tagsága az ENSZ tagságtól független. Tagjai egyrészt azok az államok, amelyek 1945. november 1-én tagjai voltak, másrészt az Egyesült Nemzetek Szervezetének azon tagállamai, amelyek a Szervezet Főigazgatójához juttatott nyilatkozattal formálisan magukra nézve kötelezőnek elismerik a Szervezet Alkotmányában foglalt kötelezettségeket. Azokat az államokat, amelyek nem tagjai az ENSZ-nek — kérésükre —, az Egyetemes Munkaügyi Értekezlet kétharmad többséggel veheti fel a tagok sorába. A Szervezetnek több mint 70 tagja van, Magyarország 1921 óta tagja a Szervezetnek.

Annak ellenére, hogy a Szervezet tevékenységének alapja — mint ahogy már említést nyert — lényegileg az a helytelen feltevés, hogy az osztályellentétek kibékítése lehetséges, a két rendszer együttélésének periódusában a két tábor országainak a Szervezetben való részvétele a nemzetközi együttműködést szolgálja. A szocialista típusú országoknak a Szervezetben való részvétele, fenti általános politikai célkitűzésen túl, közvetlen befolyással bír olyan nemzetközi egyezmények, nemzetközi normák létrehozására, amelyek kétségtelenül a szociális haladást szolgálják. A Szovjetunió és a népi demokratikus országoknak támogatásával például a Szervezet 1955. évi Egyetemes Értekezlete olyan nemzetközi normákat és határozatokat fogadott el, amelyek jelentős segítséget jelentenek a kapitalista, gyarmati és félgyarmati országok dolgozói számára. E normák és határozatok olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyeket a Szovjetunió és a népi demokratikus országok a legtöbb esetben már eddig is megvalósítottak: a kapitalista országokban a szakszervezeteknek a dolgozók érdekeiért vívott harcához azonban alapot nyújtanak. Közreműködésükkel az egyes nemzetközi egyezmények, ajánlások megfogalmazásánál, több esetben progresszívebb rendelkezéseket sikerült létrehozni. Így az 1955. évi Értekezlet néhány módosítással elfogadta a Szovjetunió munkás-

küldöttének a munkavédelemmel kapcsolatos határozati javaslatát. A szocialista államok küldöttei eredményesen sikra szálltak azért, hogy a munkaszerződések megsértése esetében a bennszülött lakosság ellen foganatosítható büntügyi szankciók eltöltésére vonatkozó okmány formája „egyezmény” legyen. Javasataikkal elérték azt, hogy a szociális szolgáltatásokra vonatkozó normák tervezetének megfogalmazása kedvezőbb alakot öltött stb.

A Szervezet kebelén belül a szocialista típusú államok részvétele folytán lényegileg tehát közvetlen érintkezésbe kerülnek a szocialista munkajogi elvek a kapitalista államok munkaügyi törvényhozásával. A létrejövő nemzetközi munkaügyi egyezmények lényegüket tekintve azonban részeivé válnak annak az egységes nemzetközi jognak, amely mind a szocialista, mind a kapitalista államokra hatályos. A szocialista államok belső munkajogának hatása a nemzetközi munkajogi normák kialakítására a jövőben a Szervezetben való aktívabb részvétel folytán fokozódni fog. Íme egy példája annak, hogy mennyiben járulnak hozzá a szocialista államok belső jogának elvei a haladásnak megfelelő nemzetközi jogi szabályok kialakításához.

III. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet államközi szervezet. Felépítésének jellegzetessége abban áll, hogy szerveiben az egyes államok kormányküldöttei mellett a kérdéses állam munkás- és munkaadó-küldöttei is részt vesznek. Ezt a sajátoságot nevezik a szervezet „háromrészes felépítésének” („structure tripartite”). A Szervezetnek ez a sajátos felépítése — mint ahogy a továbbiakban arra utalás történik — számos problémának képezi alapját és különleges megoldásokat tesz szükségessé.

A Szervezetnek ezzel az ún. háromrészes felépítésével kapcsolatban röviden beszélni kell arról, hogy az utolsó évek folyamán a Szervezetben belül egyes kapitalista államok részéről olyan törekvések mutatkoztak, amelyek a szocialista típusú államok munkaadó-küldöttei jogainak csorbitását célozták, pusztán attól az indítóktól

vezetett, hogy ezek a küldöttek nem magánvállalkozók, hanem állami vállalatok vezetői. Ezek a támadások azonban tudatosan figyelmen kívül hagyják a Szervezet Alkotmányában foglalt célkitűzéseket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a Szervezet célkitűzéseiről, a szociális haladás ügyéről az a munkaadó tehet többet, akinek érdeke a munkások érdekével nem ellentétes. A szocialista típusú államokban az állami szervek, az állami vállalatok és a dolgozók együttműködése — melyet az érdekellentétek felszámolása tett lehetővé — a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet célkitűzéseinek fokozott megvalósítását eredményezi. Nem árt ezzel kapcsolatban rámutatni arra, hogy Scelle a munkaadó-küldöttekről úgy beszél, mint akik az Egyetemes Értekezleten az ellenzékét képezik.⁵ Ezek az ún. „ellenzék” képviselő küldöttek nyilvánvalóan érdekeik veszélyeztetését látják abban a körülményben, hogy a szocialista típusú államokban a munkajogi törvényhozás hátterében nem osztályellentétek, hanem az egész dolgozó nép egységes érdekei állnak.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet napjainkban az osztályharc egyik jelentős nemzetközi fóruma.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet fő szervei a következők: a) *Az Egyetemes Munkaügyi Értekezlet*. (Évi közgyűlés.) Az Értekezleten minden állam négytagú delegációval képviselteti magát: két kormányküldött mellett a munkaadók és és a munkások 1—1 küldötte vesz részt az Értekezleten. Ennek megfelelően minden államnak négy szavazata van. A küldöttek egyenjogúak, ami azt jelenti, hogy a négy küldött egymástól függetlenül, gyakran egymástól eltérően szavaz. A munkás- és munkaadó-küldötteket a legreprezentatívabb munkaadó- és munkásszervezetekkel egyetértésben — az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően — a kormányok jelölik ki. Megjegyzendő, hogy a kapitalista államok ennek ellenére — az Alkotmány rendelkezéseinek megsértésével — a baloldali szakszervezetek

képviselőit következetesen nem jelölik ki a küldöttségbe. Így Franciaország munkás-küldötte — annak ellenére, hogy ott az Általános Munkásszövetség (C. G. T.) tömöríti magába a dolgozók legnagyobb számát — tehát a legreprezentatívabb munkásszervezet — az 1955. évi Egyetemes Értekezleten a keresztény szakszervezet (C. F. T. C.) képviselője volt. A C. G. T. képviselője a küldöttségben csak technikai tanácsadóként szerepelt. Az Értekezlet tárgyalja meg és fogadja el a munkaügyi egyezményeket, ajánlásokat és határozatokat. b) *Az Igazgató Tanács*, a Szervezet végrehajtó szerve. 40 tagból áll: 20 kormányküldöttből, 10 munkaadó- és 10 munkásküldöttből. c) *A Nemzetközi Munkaügyi Iroda*, a szervezet állandó adminisztratív szerve.

A nemzetközi munkaügyi egyezményeken kívül a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által létrehozott ajánlások és határozatok is hatással vannak a nemzetközi munkajogi normák kialakítására. Általában megfigyelhető az a gyakorlat, hogy olyan tárgyban is fogadnak el ajánlásokat, amely tárgykör egyezményben is szabályozást nyert. Az ajánlás ilyen esetekben tartalmazza azokat, az egyezményben foglaltaknál nagyobb terjedelmű rendelkezéseket, amelyeknek elfogadására — egyezmény formájában — valószínűleg nem sok kilátás lett volna. A Szervezet által elfogadott határozatok közül is az általános politikai jellegű határozatok mellett (határozat az atomenergia békés célokra történő felhasználásáról, a lefegyverzésről stb.) a legtöbb munkaügyi vonatkozású.

IV. Ha a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által kezdeményezett és létrehozott száznál több nemzetközi egyezményt vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy azok egészen sui generis jellegűek. A többoldali nemzetközi egyezményektől eltérő, a nemzetközi jogban egyedülálló sajátosságokat mutatnak: a) az azokban foglalt kötelezettségvállalás jellege, b) létrejöttük különleges módja és c) a hozzájuk fűzött fenntartások tekintetében.

a) A nemzetközi munkaügyi egyezmények *tipikus vonása* általában abban

⁵ Scelle: „L'Organisation internationale du Travail et le B. I. T.” 1930. 117. old.

lelhető fel, hogy az államok azokban állampolgáraik javára valamely munkajogi, szociális kérdésben vállalnak bizonyos kötelezettségeket. Maguk a szerződő államok általában közvetlenül nincsenek jogosítva a szerződésekből. Megjegyzendő, hogy az állam, illetve az egyes állampolgárok érdekeinek szétválasztása a nemzetközi munkaügyi egyezmények kérdésében — a kapitalista államok viszonylatában — feltétlenül helytálló. Ezen egyezmények létrejöttének hátterében ugyanis a tőkések, illetve azok erőszakos szerve és a munkások közötti osztályellentétek állnak.

A szocialista államok tekintetében viszont a nemzetközi munkaügyi egyezményekből fakadó előnyökről szólva nem lehet arról beszélni, hogy ezekből csak az egyes állampolgárookra nézve származnak előnyök, tekintve, hogy ezekben az államokban maga a dolgozó nép van hatalmon és így az államnak, mint a nemzetközi jog alanyának érdekei sem lehetnek az egyes állampolgárok érdekeivel ellentétesek.

Ha a XIX. század végén, illetve a XX. században létrejött nemzetközi egyezményeket vizsgáljuk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az utóbbi évtizedek folyamán egyre növekszik az olyan egyezményeknek száma, amelyek az emberi személyiséget érintő erkölcsi eszme védelmét vonják szabályozási körükbe, illetve amelyben államok e cél érdekében erkölcsi kötelezettséget vállalnak. Ez a megállapítás a II. világháborút követő évekre különösen vonatkozik. Az ENSZ Alapokmánya már korábban idézett 55. cikkében foglalt célkitűzések ugyanis kétségtelenül azzal a hatással jártak, hogy megnövekedett azoknak az egyezményeknek száma, amelyek az emberi személyiség, az emberi jogok védelmével kapcsolatosak. E célok megvalósítását szolgálja többek között a nők politikai jogaira vonatkozó egyezmény, a népirtás (genocidium) megelőzéséről és üldözéséről szóló egyezmény, az emberkereskedelem és prostitúció megszüntetése tárgyában kötött egyezmény, a háború áldozatainak védelméről szóló egyezmény vagy a Nemzetközi Munkaügyi

Szervezet által a szakszervezeti szabadság és a szakszervezeti jogok védelme, valamint az egyesülési jog és a kollektív szerződések kötésének joga tárgyában létrehozott egyezmények.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az a körülmény, hogy a nemzetközi egyezmények a humanitárius jogok védelmét egyre inkább bevonják szabályozási körükbe, kétségtelenül a nemzetközi jog fejlődése mellett tanúskodik.

b) A nemzetközi munkaügyi egyezmények *létrejöttéről* szólva, mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy elfogadásuk az Egyetemes Értekezlet hatáskörébe tartozik. Elfogadásukhoz — a Szervezet Alkotmánya 19. cikke 2. pontjának értelmében — az Értekezleten jelenlevő küldöttek szavazatának kétharmad többsége szükséges. A nemzetközi munkaügyi egyezmények sajátos vonása, hogy azokat a szerződő államok nem írják alá: az aláírást ez esetben az Értekezleten jelenlevő küldöttek szavazata, illetve az egyezménytervezetnek az Értekezlet kétharmad többsége által való elfogadása pótolja. Ennek a sajátosságnak az a magyarázata, hogy az egyezménytervezeteket nemcsak egyedül a kormányküldöttek, hanem a munkaadó- és munkásküldöttek is megszavazták: a létrejövő egyezmények az Értekezlet egészének és nemcsak résztvevői egy részének — a kormányküldötteknek — munkájából születik meg. Az a körülmény, hogy az egyezményeket egyedül a kormányküldöttek írják alá, bizonyos mértékben ellentétben állna a kormányküldöttek, valamint a munkás- és munkaadóküldöttek egyenjogúságának elvével. Ez a sajátos eljárás azonban meglehetősen formális jellegű, minthogy egy tagállamnak akkor is módjában áll valamely nemzetközi munkaügyi egyezményt utóbb ratifikálnia, ha küldöttei részt sem vettek az egyezmény létrehozó Értekezleten. A Szervezet Alkotmánya 19. cikke 4. pontja értelmében egyébként az egyezmény szövegét az Értekezlet elnöke és a Nemzetközi Munkaügyi Iroda Főigazgatója látja el aláírással.

c) A nemzetközi munkaügyi egyezményekhez fűzött *fenntartások* kérdése ebben

a viszonylatban a többoldalú nemzetközi egyezményektől eltérő megvilágításban jelentkezik. A Szervezet Alkotmánya 19. cikkének 3. pontja a következő rendelkezést tartalmazza: „Bármely általános érvényű egyezmény vagy ajánlás szerkesztésénél az Értekezlet kellő figyelembe veszi azokat az országokat is, amelyekben az éghajlati viszonyok, az ipari szervezetnek hiányos fejlettsége, vagy más különös körülmények folytán az ipari viszonyok jelentékeny eltérést mutatnak és olyan eltérő rendelkezéseket ajánl, amelyek az illető országok különleges viszonyaihoz képest megfelelőeknek látszanak.” Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Scelle rendelkezésnek olyan értelmet tulajdonít, amely kizárná a nemzetközi munkaügyi egyezmények fenntartással történő ratifikálásának lehetőségét. Szerinte ugyanis e rendelkezés alapján maga az Értekezlet köteles az egyezmény szerkesztésekor az egyes országok sajátos körülményeit figyelembe venni és így más kivételek alkalmazására, mint amelyeket az egyezmény szövege tartalmaz, nem kerülhet sor. Scelle az egyezményekhez fűzött fenntartásoktól megkülönbözteti a feltételes ratifikálás (ratification conditionnelle) intézményét, amikor is valamely állam attól teszi függővé ratifikálásának hatályosságát, hogy az egyezményt valamely más állam is ratifikálja. A feltételes ratifikálás intézményét Scelle megengedhetőnek tartja, mert szerinte annak alapján a munkaügyi egyezmények tekintetében az a törekvés képezi, hogy a nemzetközi konkurrencia területén bizonyos egyensúlyi helyzet valósuljon meg. Vagyis a munkafeltételek szabályozása területén egyik állam se kerüljön kedvezőbb helyzetbe egy, számára gazdasági konkurrenciát jelentő, más állammal. Így például a nyolcórás munkaidőről szóló, Washingtonban, 1919-ben kötött egyezmény ratifikálásának hatályosságát Franciaország, Anglia és Németország ratifikálásához kötötte.⁶ Scelle-nek a fenntartásokkal kapcsolatos fenti felfogását erősíti meg az a memorandum, amelyet a Nemzetközi

Munkaügyi Hivatal a többoldalú nemzetközi egyezményekhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatos gyakorlat tárgyában készített, amikor a Nemzetközi Bíróság a genocid egyezményhez fűzött fenntartások kérdésében a Bíróság Szabályzata 34. cikke 2. pontja értelmében a Szervezettől tájékoztatást kért. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal memorandumja határozottan leszögezi, hogy a nemzetközi munkaügyi egyezmények sui generis jellegűek, azok létrejöttének körülményei eltérnek az egyéb többoldalú egyezmények keletkezésének körülményeitől és azokat ez okból nem lehet fenntartással ratifikálni.⁷

Scelle-nek fenti felfogása egyébként a burzsoá nemzetközi jogászok között sem talált osztatlan elismerésre. Olyan tekintélyes burzsoá jogász, mint Charles de Visscher a többoldalú egyezményekhez fűzött fenntartások kérdésével kapcsolatban rámutat arra, hogy az egyezmények megoszthatatlanságának és integritásának elve olyan többoldalú egyezmények tekintetében vitatható, amelyeknél a szerződő felek saját érdekeiknél magasabb célokat tűznek maguk elé. Charles de Visscher különösen kiemeli az ENSZ égisze alatt létrejött egyezményeket, amelyek célja egy quasi univerzális terv keretében tisztán humanitárius vagy szociális célok megvalósítása. Ezen egyezmények tekintetében ugyanis bizonyos államok távolmaradása annak következtében, hogy sajátos szempontjaikat az egyezményekhez fűzött fenntartással nem juttathatják kifejezésre, veszélyeztetné az egyezményekben foglalt célkitűzések megvalósítását.⁸

A szovjet jogi felfogás szerint minden államnak vitathatatlan joga az, hogy bármely egyezményt fenntartással erősítsen meg. A fenntartás jogi követke-

⁶ Az ENSZ Közgyűlése 1950. november 16-i határozatában kérte ki a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményét a genocid egyezményhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatban. A Nemzetközi Bíróság annak a véleményének adott kifejezést, hogy azt az államot, amely valamely egyezményt fenntartással erősített meg az egyezmény részesének kell tekinteni, ha a fenntartás összeegyeztethető az egyezmény tárgyával és céljával. A fenntartással szemben ellenvetéssel élő állam azonban úgy tekintheti a fenntartást tévő állammal, mint amely nem részes az egyezménynek.

⁸ Charles de Visscher: „Théories et réalités en droit international public.” 1953. 320. old.

⁷ Scelle: „L'Organisation internationale du Travail et le B. I. T.” 1930. 178. old.

ménye az, hogy az egyezmény hatályban van a fenntartást tevő és az egyezményben részes *valamennyi* állam között; kivételt — a fenntartást tevő állam és a fenntartással szemben ellenvetéssel élő államok viszonylatában — egyedül a szerződésnek azon része képez, amelyre a fenntartás vonatkozik. Az államok szuverenitásának, a nemzetközi együttműködésnek ez a felfogás felel meg.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által folytatott gyakorlattal kapcsolatban azonban meg kell állapítani, hogy a Szervezet által bejegyzett ratifikálások közül — a Scelle által említett „feltételes ratifikálás” kivételével — egy sem történt fenntartásokkal. Valahányszor valamely állam fenntartással kívánt egy munkaügyi egyezményt megerősíteni, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal felhívta a kérdéses kormány figyelmét arra a körülményre, hogy munkaügyi egyezményt nem lehet fenntartással ratifikálni. Az esetek többségében ezek után a ratifikálás fenntartás nélkül történt meg, néhány esetben az állam eltekintett az egyezmény ratifikálásától.

A Nemzetközi Munkaügyi Iroda fent idézett memoranduma megengedhetőnek tartja, hogy a munkaügyi egyezmények ratifikálása bizonyos olyan felfüggesztő feltételekkel („conditions suspensives”) történjék, amelyek a memorandum szerint nem tekinthetők fenntartásoknak. Ilyennek tekinti elsősorban a Scelle által említett esetet, amikor valamely állam saját ratifikálásának hatályosságát egy más állam ratifikálásának bekövetkezésétől teszi függővé. De másfajta eseteket is megengedhetőnek tart. Így az Egyesült Királyság amikor a szakszervezeti szabadságra és a szakszervezeti jogok védelmére vonatkozó, 1948-ban létrejött egyezményt ratifikálta, azt a kijelentést tette, hogy a ratifikálás csak Nagy-Britanniára hatályos.

A fentiekkel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az egyezmények ratifikálása hatálybalépésének felfüggesztő feltételekhez való kötése, vagy pedig az egyezmény területi hatályára vonatkozó kikötés azonban lényegileg nem más, mint a fenntartások egyik fajtája.

Összegezőképpen tehát megállapítható, hogy a nemzetközi munkaügyi egyezményekre vonatkozóan a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Alkotmányában foglalt különböző rendelkezések, valamint a nemzetközi munkaügyi egyezmények eltérő sajátosságai alapján valóban kialakult egy olyan nemzetközi szokás, amely szerint a nemzetközi munkaügyi egyezményeket nem lehet az egyezmények tartalmát érintő fenntartásokkal ratifikálni.

V. A nemzetközi igazgatási uniók, illetve a szakosított intézmények jelentősége a nemzetközi egyezmények szempontjából nemcsak abban rejlik, hogy azokat kezdeményezik és létrehozzák, hanem hogy alkalmasak arra, hogy azok alkalmazását hathatós módon *biztosítsák*. Így a nemzetközi munkaügyi egyezmények alkalmazásának biztosítására a Szervezet Alkotmánya különleges rendelkezéseket tartalmaz.

Többoldalú egyezmények alkalmazásának biztosítására a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Alkotmányában foglaltakhoz hasonló természetű és terjedelmű rendelkezések csak olyan egyezmények tekintetében lehetségesek, amelyek az egyezményekkel kapcsolatos feladatok ellátására állandó adminisztratív szervet létesítettek. (Ilyen például a kábítószeregyezményekkel kapcsolatban létrehozott Genfi Állandó Központi Ópiumbizottság.) Többoldalú egyezmények alkalmazására valóban nagyobb biztosíték van akkor, ha azok valamely nemzetközi szervezethez kapcsolódnak, mert ellenkező esetben az egyezmények alkalmazásának ellenőrzése éppen az azokban résztvevő államok nagy számára való tekintettel gyakorlatilag nem lehetséges. (A letéteményes állam ilyen funkciók ellátására nem hivatott.) A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Alkotmánya olyan aprólékos pontossággal írja elő a tagállamoknak az egyezmények alkalmazásával kapcsolatos kötelezettségeit, amelyek a többoldalú nemzetközi egyezmények területén egyedülállóak. A Szervezet Alkotmánya az egyezmények alkalmazásának biztosítására három irányú rendelkezést tartalmaz: 1. A tagállamok kötelezettségei az Egyetemes Értekezlet

által elfogadott egyezmények tekintetében. 2. A tagállamok kötelezettségei az egyezmények ratifikálása után. 3. Azon állam elleni eljárás meghatározása, amelyet valamely ratifikált egyezmény alkalmazásával kapcsolatban mulasztás terheli.

1. A Szervezet Alkotmánya a ratifikálás tényétől függetlenül előír a tagállamoknak bizonyos kötelezettséget. A Szervezet Alkotmánya függetlenül attól, hogy valamely államnak szándékában áll-e vagy sem valamely egyezményt ratifikálnia, minden az Értekezlet által elfogadott egyezmény tekintetében elsősorban a következő rendelkezést tartalmazza: A Szervezet Alkotmánya 19. cikkének 5. pontja értelmében minden tagállam kötelezi magát arra, hogy kormánya az Értekezlet ülészakának beérése után legkésőbb egy éven belül (rendkívüli esetekben 18 hónapon belül) az egyezményt törvénybeiktatás vagy más intézkedés céljából az illetékes hatóságok elé terjeszti. Illetékes hatóságnak az a hatóság tekintendő, amely az egyes országokban a törvényhozás alkotmányos szerve. A tagállamoknak fenti kötelezettsége tehát semmi esetre sem jelenti azt, hogy az Értekezlet által elfogadott egyezményt ratifikálni tartoznak, de még azt sem, hogy a kormány azt kedvező javaslattal terjessze a törvényhozó szerv elé. A rendelkezés pusztán azt kívánja biztosítani, hogy az egyes államok törvényhozó szerveinek minden esetben lehetősége legyen az Értekezlet által elfogadott egyezmény megismerésére és ratifikálásának mérlegelésére. Berenstein rámutat arra, hogy ez, az egyezmények ratifikálásának tényétől függetlenül fennálló kötelezettség, a nemzetközi jog klasszikus szabályaihoz képest újítást jelent.⁹ Ha a törvényhozó szerv nem kívánja az egyezményt ratifikálni, a tagállamot csak az a további kötelezettség terheli, hogy az Igazgató Tanács által meghatározott időközönként a Nemzetközi Munkaügyi Iroda főigazgatójának jelentést adjon arról, hogy az egyezményben foglalt rendelkezések mennyiben valósultak meg hazai törvényhozásában, illetve

az egyezmény megerősítésének milyen nehézségei vannak. Igen jellemző ebből a szempontból az, hogy a Szervezet Alkotmánya még az Értekezlet által elfogadott ajánlások tekintetében is hasonló kötelezettséget tartalmaz — holott a nemzetközi jog az ajánlásoknak általában nem tulajdonít semmiféle kötelező erőt. A Szervezet Alkotmánya 19. cikkének 6. pontja ugyanis az ajánlások tekintetében is kimondja, hogy a tagállamok kötelesek azokat meghatározott időn belül törvénybeiktatás, vagy más intézkedés céljából — az illetékes hatóság elé terjeszteni, illetve a hazai törvényhozás állásáról meghatározott időközökben jelentést adni.

2. A Szervezet Alkotmánya az esetre, ha valamely állam az Értekezlet által elfogadott egyezményt megerősítette, a következő előírást tartalmazza: A tagállam köteles megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy az egyezmény rendelkezéseit hatályba léptesse: vagyis köteles belső törvényhozását az egyezmény rendelkezéseivel összhangba hozni. Az Alkotmány 8. pontja kifejezetten kimondja, hogy senmilyen esetben sem kívánható a tagállamok egyikétől sem, hogy valamely egyezménynek általa történt ratifikálása következtében csökkentse a saját törvényhozásában az érdekelt dolgozónak az egyezmény rendelkezéseinél kedvezőbb feltételek mellett már nyújtott védelmet. Az Alkotmány 22. cikke értelmében a tagállam köteles évenként jelentést adni a Nemzetközi Munkaügyi Irodának azon intézkedésekről, amelyeket az általa megerősített egyezmények végrehajtása tárgyában tett. A jelentésekből készített összefoglalót a Szervezet Egyetemes Értekezlete vitatja meg.

Az államoknak az a kötelezettsége, hogy az általuk ratifikált egyezmények végrehajtásáról jelentést tartoznak adni, már azon eljárás kezdetének tekinthető, amelyet a Szervezet Alkotmánya az egyezmények végrehajtásával kapcsolatban mulasztást elkövető állammal szemben meghatároz. Minthogy ugyanis a jelentések az évi Egyetemes Értekezlet elé kerülnek, a közvélemény értesül arról, hogy az egyes államok mennyiben tesznek eleget szerződéses kötelezettségeiknek. Ezáltal válik

⁹ Alexandre Berenstein: „La ratification des conventions internationales du travail et la législation interne.” (Die Friedens-Warte. 1956. 2. sz. 141. old.)

lehetővé, hogy a mulasztást elkövető állammal szemben az Alkotmányban meghatározott eljárás meginduljon. Scelle ezen eljárás helyett radikálisabb megoldást tartott volna helyesebbnek. Szerinte egy ratifikált egyezménynek meg nem felelő belső törvény hatálytalannak tekintendő. A ratifikált egyezmény szerinte ipso facto hatályon kívül helyezi a belső jognak a nemzetközi egyezménnyel ellentétes rendelkezéseit.¹⁰ Scelle-nek ebből a nemzetközi jog primátusát hirdető monista álláspontjából az következne, hogy egyes állampolgárok saját hatóságaiknál közvetlenül hivatkozhatnak arra, hogy valamely, az állam által ratifikált, nemzetközi egyezménnyel ellentétes belső rendelkezés nincs hatályban és kérhetnék a nemzetközi egyezményben foglalt rendelkezések rájuk való alkalmazását. Ezzel szemben rá kell mutatni arra, hogy a nemzetközi egyezmények rendelkezéseiből az egyes állampolgárokra nézve csak olyan módon származnak alanyi jogok, hogy azokat az állam belső törvényhozásában hatályba lépteti, vagyis belső normákká transzformálja. Scelle-nek az a felfogása, hogy a nemzetközi jog és a belső állami jog közötti konfliktus esetében a belső állami jogi norma semmis, nem tartható, mert nyilvánvaló, hogy a belső törvényhozás egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezése csak az államok alkotmányos eljárásának megfelelően történhet. Amennyiben az állam valamely általa ratifikált nemzetközi egyezményt nem hajt végre, ez az eset körülményeihez képest, nemzetközi deliktumot képezhet, amely az állam nemzetközi jogi felelősségét idézheti fel, ámde semmi esetre sem járhat olyan következménnyel, hogy az állam vállalt nemzetközi kötelezettségeivel ellentétes belső jogszabályt ipso facto hatálytalannak kellene tekinteni.

3. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Alkotmányában foglalt azon rendelkezésekben, amelyek az egyezmények végrehajtásával kapcsolatban mulasztást elkövető állammal szembeni eljárásra vonatkoznak, nem tükröződik Scelle-nek fenti felfogása. Ebben az eljárásban azonban

határozottan kifejezésre jut az államoknak az a nemzetközi jogi kötelezettsége, hogy belső államjogukat nemzetközi kötelezettségeikkel összhangba hozzák. Ianouloff rámutatott arra, hogy a nemzetközi jog szempontjából ez az eljárás haladást jelent az egyes államok jogi kötelezettségei végrehajtására vonatkozó ellenőrzés tekintetében.¹¹

Az egyezmények alkalmazásával kapcsolatban mulasztást elkövető állam elleni eljárás tekintetében a Szervezet Alkotmánya különbséget tesz a „felszólalás” (réclamation) és a „panasz” (plainte) között. Az Alkotmány 24. cikke szerint *felszólalást* valamely munkás vagy munkaadó szervezet intézhet a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalhoz, ha nézete szerint valamelyik tagállam egy általa ratifikált egyezmény végrehajtását bárminő tekintetben nem biztosította kellő módon. Az Igazgató Tanács a felszólalással kapcsolatban az illető állam kormányát nyilatkozatra felszólíthatja. Ha az Igazgató Tanács a beérkezett nyilatkozatot nem tartja kielégítőnek, joga van a felszólalást és az arra vonatkozó nyilatkozatot nyilvánosságra hozni. A szankció tehát abban rejlik, hogy a világ közvéleménye, ideértve az állam saját állampolgárait is, értesül arról, hogy valamely tagállam nem tett eleget szerződéses kötelezettségeinek. Az Alkotmány 26. cikke szerint a Nemzetközi Munkaügyi Irodánál bármely tagállam *panaszt* tehet bármely másik tagállam ellen, ha nézete szerint a kérdéses állam a mindkét tagállam részéről megerősített valamely egyezmény végrehajtását kellő módon nem biztosítja. Ilyen panaszt tehet továbbá az Egyetemes Értekezlet bármelyik küldötte — amiből az következik, hogy a munkás- és munkaadó küldöttek is rendelkeznek panaszjoggal. Végül az Igazgató Tanács hivatalból is folyamatba helyezheti az eljárást.

Az *eljárás lényege* a következő: Az Igazgató Tanács, ha célszerűnek látja, érintkezésbe lép a kérdéses kormánnyal. Ha az Igazgató Tanács ezt nem tartja szükségesnek, vagy ha a kérdéses kormánytól nem kapott megfelelő választ, a panasz meg-

¹⁰ Charles de Visser: „Théories et réalités en droit international public.” 1953. 176. old.

¹¹ Ianouloff: „Législation internationale du travail.” (Recueil des cours, 1935. évi I. köt. 543. old.)

vizsgálása és megfelelő jelentéstétel végett vizsgálóbizottság kiküldését határozhatja el. A vizsgálóbizottság a panasz megvizsgálása után jelentést készít, amely egyúttal javaslatot tartalmaz azokra az intézkedésekre nézve, amelyek azt célozzák, hogy a panasztevő kormány elégtételt kapjon. A Nemzetközi Munkaügyi Iroda Főigazgatója a jelentést az Igazgató Tanács és az érdekelt kormányok tudomására hozza. Az érdekelt kormányok kötelesek három hónapon belül közölni, hogy a jelentésben foglalt javaslatokat elfogadják-e vagy sem és nemleges esetben akarják-e a vitás esetet a Nemzetközi Bíróság elé terjeszteni. A Nemzetközi Bíróság döntése az eléje terjesztett panaszok tárgyában végérvényes. Ha valamely tagállam a megszabott határidőn belül nem veti magát alá azoknak a javaslatoknak, amelyeket a vizsgálóbizottság jelentése vagy a Nemzetközi Bíróság határozata tartalmaz, az Igazgató Tanács az Egyetemes Értekezletnek olyan intézkedések megtételét javasolhatja, amelyek szerinte a fenti javaslatok végrehajtásának biztosítására alkalmasak. Ha tehát a kérdéses állam nem tesz eleget a vizsgálóbizottság jelentésében, illetve a Nemzetközi Bíróság döntésében foglalt javaslatoknak, a panasz szankcióját azok a meg nem határozott intézkedések képezik, amelyeket az Igazgató Tanács az Egyetemes Értekezletnek javasol.

Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen természetűek ezek a *szankciók*. Ezzel kapcsolatban utalni kell arra, hogy a Szervezet eredeti, az I. világháborút követő békeszerződések részét képező alkotmánya kifejezetten kimondta, hogy gazdasági intézkedésekről van szó. Az Alkotmány eredeti szövege szerint e gazdasági intézkedéseket a vizsgálóbizottság jelentésében, illetve az akkori Állandó Nemzetközi Bíróság döntésében meghatározhatta és az államok azokat minden további nélkül alkalmazhatták, ha a kérdéses állam a megszabott határidőn belül a javaslatoknak nem tett eleget. Mahaim rámutat arra, hogy e gazdasági intézkedések azért nincsenek specifikálva, hogy a vizsgálóbizottság, illetve az Állandó Nemzetközi Bíróság azok meghatározására tág lehetőséget kapjon.

A Szervezet Alkotmánytervezetének vitája során azonban utalás történt arra, hogy ezek a szankciók egészen a gazdasági és pénzügyi blokádig, vagyis a vétkes állam és a többi állam, illetve ezen államok állampolgárai közötti mindennemű kereskedelmi összeköttetés megszakításáig terjedhetnek.¹²

Igen érdekes megjegyezni, hogy a Szervezet Alkotmányának 1946-ban módosított szövege — mint ahogy az eljárás fent ismertetett menetéből is kitűnik — már nem határozza meg, hogy a szankciók gazdasági természetű intézkedések és azok meghatározására egyébként sem hatalmazza fel a vizsgálóbizottságot és a Nemzetközi Bíróságot, hanem egyedül az Igazgató Tanácsot.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által megteremtett ellenőrző rendszerral járó kötelezettségek magyarázzák azt, hogy a nemzetközi munkaügyi egyezmények *zárt* egyezmények: azoknak csak a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tagállamai válhatnak részeseivé. Az egyezmények alkalmazásával kapcsolatban a Szervezet Alkotmányában foglalt kötelezettségek ugyanis nyilvánvalóan csak a Szervezet tagállamaira terjedhetnek ki, amelyek a Szervezet Alkotmányából folyó kötelezettségeket magukra nézve kötelezőnek ismerték el.

VI. Magyarország a felszabadulás előtt a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által 1939-ig elfogadott 67 egyezmény közül 19-et erősített meg. A felszabadulás óta hozott munkaügyi jogszabályaink az azokban foglalt rendelkezéseket megvalósítják. Meg kell jegyezni, hogy egyes, a felszabadulás előtt megerősített, munkaügyi egyezmények alkalmazásánál felmerülnek bizonyos nehézségek, tekintettel arra, hogy az azokban foglalt szabályozás a tőkés gazdasági rendet vette alapul. Így például a munkanélküliségről szóló és az 1928. évi XV. törvénnyel beikkelyezett egyezmény értelmében a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet minden tagja köteles meghatározott időközökben a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt a munkanélküliségre vonatkozó

¹² Mahaim : „L'Organisation permanente du Travail.” (Recueil des cours 1924. III. köt. 155. old.)

statisztikai adatokról és a munkanélküliség leküzdése érdekében fogantatosított intézkedésekről tájékoztatni. Minthogy Magyarországon megszűnt maga az az ok — a munkanélküliség —, amely az egyezmény, létesítését szükségessé tette, nyilvánvaló, hogy az egyezmény fenti rendelkezéseinek nem tudunk eleget tenni.

A közeljövőben Magyarország 14 újabb munkaügyi egyezményt fog megerősíteni. Az azokban foglalt rendelkezéseket hatályos munkaügyi jogszabályaink teljes mértékben megvalósítják, sőt egy részükben túl is haladják. Így az ipari és kereskedelmi vállalatoknál, a szabadfoglalkozásban, valamint a háztartásokban alkalmazott bér-munkások kötelező öregségi biztosításáról szóló 35. számú egyezmény is ratifikálásra kerül. A vonatkozó magyar jogszabályok rendelkezései kedvezőbbek az egyezményben foglaltaknál mind a biztosítottak köre, mind a biztosításban szerzett jogok fenn-tartása, a szolgáltatások összegének meg-állapítása, valamint a nyugdíjkorhatár te-kintetében is. Az egyezmény 65 éves kor-határt ír elő, szemben a magyar jogszabá-lyokban meghatározott 60, illetve nőknél 55 éves korhatárral. A magyar szabályozás továbbá a földalatti vagy egészségre ártal-mas munkahelyen dolgozók részére külön korkedvezményt is ad. Az ugyancsak meg-erősítésre kerülő, az évi fizetett szabadság-ról szóló 52. számú egyezmény szerint min-den dolgozónak joga van egy évi folyama-tos munka után évenként legalább 6 mun-kanap, a 16 évnél fiatalabbaknak és a ta-nulóknak 12 nap fizetett szabadságra. Az évi fizetett szabadság tartamát az egyez-mény szerint progresszíven növelni kell a

munkaviszony időtartamának megfelelően. A Munka Törvénykönyve, illetve a végre-hajtási rendelet az egyezményben foglal-taknál lényegesen kedvezőbb szabályozást tartalmaz : 12 munkanap alapszabadságot és ezenfelül pótszabadságot is biztosít.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet *cél-kitűzései* egyetemes érdekűek: azok meg-valósítása az államok mennél nagyobb számú és mennél aktívabb részvételét teszi szükségessé. A Nemzetközi Munkaügyi Iroda és a Szervezet nem egy tagállamának képviselői számtalanszor sikra szálltak a Szervezet univerzalitása mellett. David A. Morse, a Nemzetközi Munkaügyi Iroda fő-igazgatója a Szervezet Egyetemes Értekez-letének 1951-es ülészakán többek között ezt mondotta: „Mindaddig nem lehetünk megelégedve, amíg a világ valamennyi népe nem lesz közöttünk képviselve.” E hivatalos állásfoglalások ellenére a Szer-vezeten belül egyes kapitalista államok ré-széről mutatkoztak olyan törekvések, hogy azokat a szocialista típusú államokat (Ro-mánia, a Német Demokratikus Köztársas-ág), amelyek még nem tagjai a Szervezet-nek, távoltartsák. A Szervezeten belül a Kínai Népköztársaság jogos helyét még mindig a Kuomintang-klikk bitorolja. Az új tagoknak — köztük a Román Népköz-társaságnak — az ENSZ-be történt felvé-tele azonban már részben keresztülhúzza a Szervezeten belül mutatkozó, a Szervezet univerzalitásának eszméjét sértő, ezen tö-rekvéseket : Románia a Szervezet Alkot-mányában foglalt kötelezettségek elisme-résére vonatkozóan a Szervezet főigazgató-jához juttatott nyilatkozattal minden to-vábbi nélkül a Szervezet tagjává válhat.

Bokorné Szegő Hanna

Sz. G. Berezovszkaja: Ügyészi felügyelet a szovjet államigazgatásban (Általános felügyelet)*

Népi demokratikus államunk szocialista fejlődése folyamán egyre növekszik a szocialista törvényesség minden területen való határozott kialakításának, biztosításának és erősítésének jelentősége. A szocialista törvényesség alapjaiban való meg erősítése terén nagy lépést jelentett előre nálunk is az új egységes, szocialista típusú ügyészség létrehozása.

Szocialista típusú ügyészi szervezetünk létrehozásában — a többi népi demokratikus államhoz hasonlóan — a Szovjetunió ügyészségének tapasztalataira és a szovjet jogtudomány e téren elért eredményeire támaszkodtunk és azóta is erre támaszkodunk legerősebben. A Szovjetunió tapasztalatainak és a szovjet jogtudomány e téren elért eredményeinek legteljesebb elismerése mellett meg kell jegyezni, hogy az eddig ismert szovjet jogtudományi munkák az ügyészi általános felügyelet kérdését valamilyen más, szélesebb témakör egy részeként tárgyalták,¹ vagy ha ezzel főtémaként foglalkoztak is, akkor ebből a problémakörből csak egyes — bár igen fontos — kérdéseket emeltek ki. Ez az utóbbi módszer az ügyészi általános felügyelettel foglalkozó egyes folyóirat cikkekben konkretizálódott.²

Berezovszkaja könyvében a téma sokoldalú, alapos elemzéssel való tárgyalása mellett több helyen találkozunk már általánosan ismert problémákkal, a szerző

azonban ezeket is újszerű megvilágításban mutatja meg. Igen nagy erőnye a téma egész tárgyalása során érvényesülő dialektikus történelmi szemléletmód.

A szerző az ügyészi általános felügyelet kérdéseit négy fejezetben tárgyalja, indokoltnak és helyesnek látszik, hogy az ismer tetés is a ezt a felosztását vegye alapul, de a történelmi fejlődést tárgyaló II. fejezet csak vázlatosan kerül ismertetésre.

I. A könyv *első fejezete* kiindulásként *a törvényesség elveivel* és azoknak a szovjet államigazgatásban való *érvényesülésével* foglalkozik.

A szovjet szocialista államigazgatás szervei hatalmas alkotó munkát végeznek, amelyről a szerző alapos és tömör összefoglaló meghatározást ad. A szovjet szocialista államigazgatás összes szervei tevékenységének egységes alapelvei közül a legfontosabbak közé tartozik a szocialista törvényesség. Sz. G. Berezovszkaja itt bírál egyes szovjet jogászokat, akik munkáikban a szocialista törvényesség fogalmát egymással ugyan nem ellentétes, de különböző és nem teljes módon határozzák meg, aszerint, hogy adott esetben milyen oldalról vizsgálnak egy-egy kérdést. Ezután a *szocialista törvényesség olyan meghatározását* törekszik megadni, amely annak minden fő jellemző vonását magában foglalja. Eszerint „a szocialista törvényességet mint a szovjet szocialista társadalomban működő társadalmi, politikai rendet kell tekinteni, ahol az állami hatalom törvények formájában fejeződik ki, olyan törvények formájában, amelyek a nép akaratát fejezik ki és amelyek biztosítják e törvények vezető szerepét, egyben biztosítják maguknak a törvényeknek szigorú és aktív végrehajtását az államhatalom összes szervei, a hivatalos személyek és

* Az ismertetés az Állam- és Jogtudományi Intézetben készült kézirat magyar fordítás alapján történt.

¹ Pl. Sz. Sz. *Sztugyenyikín*: Szovjet államigazgatási jog 1948. Moszkva; Sz. Sz. *Sztugyenyikín*—V. A. *Vlaszov*: Budapest, 1951. *Jevtyikijev*: Szovjet államigazgatási jog. 1950. Moszkva. A. E. *Lunjev*—Sz. Sz. *Sztugyenyikín*—C. A. *Jampolszkaja*: A szocialista törvényesség a szovjet államigazgatásban 1948. Moszkva. K. P. *Gorcsenyin*: Az államügyészség a Szovjetunióban. 1948. Budapest. (ford.)

² Pl. V. Sz. *Tadjevosszjan*: Az ügyészség általános felügyelete. (Vitaclikk.) Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1951. évi 4. sz. stb.

állampolgárok által.”³ A szerző szerint a szocialista törvényesség alapvető elemei a következők:

a. A társadalmat irányító munkásosztály akarata olyan törvényekben jut kifejezésre, amelyek az egész szovjet nép érdekeinek felelnek meg. Tehát: *a szocialista törvényesség először is a törvényhozásban, a jogalkotásban jelentkezik.* Mint Berezovszkaja megállapítja, „a szovjet hatalom e jellemző vonása már keletkezésétől kezdve érvényesül”. Meg kell jegyezni, hogy nálunk a szocialista törvényesség kialakulása kérdésének e része lényegesen bonyolultabb. Nálunk a munkásosztály diktatúrája régebben hozott jogszabályokban, ezek alkalmazásában is megvalósul, olyan törvények alkalmazásában, amelyeket a kialakuló és fejlődő proletárdiktatúra állama különféle okoknál fogva hosszabb-rövidebb ideig hatályban tart. Ugyanakkor a szocialista törvényesség tartalmának ez az alapvető, jogalkotási téren megnyilvánuló oldala azt is megmutatja számunkra, hogy feltétlenül szükséges a szocialista jogalkotás gyorsabb fejlesztése is.

b. A szocialista törvényesség s az ennek alapját képező szovjet állami és társadalmi rend másik alapvető jellemzője, hogy ebben az állami rendben *biztosítva van a törvény vezető ereje.* Egyetlen állami szerv, egyetlen hivatalos személy sem cselekedhet másként, mint a törvény alapján és annak végrehajtásaként. A szovjet államigazgatás tevékenységében tehát nincs helye ún. „diszkréciós felhatalmazásnak”. A szovjet államban az igazgatási szervek olyan aktusai, amelyek nem a törvényekre támaszkodnak, a szocialista törvényesség feltélen megsértéseként értékelendők.

Fontos követelményként szokták felvetni — még egyes burzsoá államigazgatási jogászok is — az államigazgatással szemben az ún. „eredményességet”. Ezt a burzsoá jogi irodalomban és egyesek a szocialista államigazgatással szemben is mint olyan követelményt szokták felvetni, amely a törvényesség követelményével szembe kerülhet, illetve néha szükségzerűen szembekerül. Gyakran úgy

vetik fel a kérdést, hogy „vagy törvényesség, vagy eredményesség”. (Ez a törvényesség és célszerűség viszonyának egyik kifejezése.)⁴ Berezovszkaja lényegében erre a kérdésre felel meg, amikor megállapítja, hogy „a szocialista törvényesség követelményei abban állnak, hogy a törvények kötelezőek az állam összes szerveire és a hivatalos személyekre nézve. Azoknak pontosan, aktív módon és kezdeményezően kell teljesíteniök a törvényeket. A szocialista törvényességnek ezek a követelményei pedig éppen a legjobb feltételeket jelentik azoknak a céloknak az eléréséhez, amelyekre a törvények irányulnak.”⁵ (Véleményem szerint a szocialista államigazgatásban a „törvényesség vagy eredményesség” illetve „törvényesség vagy célszerűség” kérdését csak ilyen módon lehet felvetni és megoldani.)

c. A szocialista törvényesség harmadik alapvető eleme: a törvények *feltétlen kötelező ereje* minden állampolgárra. A szocialista törvényességgel összeegyeztethetetlen, hogy a törvények hatálya alól bármily címen az állampolgárok egyes kategóriáit kivonják. Ez a szovjet polgároknak a törvény előtti egyenlőségéből is feltétlenül következik.

II. A második fejezet az *ügyészi felügyeletnek*, mint a szocialista törvényesség fontos biztosítékának *történelmi fejlődését* tárgyalja.

A szovjet hatalom már létezésének első napjától kezdve állást foglalt a szigorú forradalmi törvényesség érvényesítése, a szigorú állami fegyelem megteremtése mellett, de az egységes törvényesség megteremtéséhez szükséges szervezeti és jogi feltételek még ebben az elsődleges időszakban elégtelenek voltak. A polgárháború és a katonai intervenció éveiben a központi szovjet hatalomnak egyes esetekben hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy *a helyi szervek olyan intézkedésekhez folyamodhassanak, amelyek a központi hatalom által kiadott törvényektől eltérnek, de — mint a VI.*

³ A hivatkozott kéziratos magyar fordítás — továbbakban: ford. 5. old.

⁴ Megjegyzendő, hogy a szocialista jogi irodalomban és államigazgatási gyakorlatban nem a Magyar Zoltán-féle burzsoá jogi kategóriaként vetik fel, hanem úgy, mint a *szocialista építés célszerű* érdekét, amely néha szembekerül, vagy szembe kerülhet a szocialista törvényességgel.

⁵ Ford. 10. old.

Összorosz rendkívüli Szovjetkongresszus kimondotta — *ilyenre csak a polgárháború és az ellenforradalom elleni harc által indokolt, sürgős esetekben kerülhetett sor*. A kongresszus ilyen esetben is arra kötelezte a helyi szerveket, hogy az általános kötelező, központilag kiadott törvényektől eltérő, rendkívüli intézkedéseikről haladéktalanul értesítsék a Népbiztosok Tanácsát. Ez a rendelkezés a forradalmi törvényesség fontos garanciája volt.

A IX. Összszovjet kongresszus (1921. december) Lenin útmutatása alapján soronlevő feladatként jelölte meg „a forradalmi törvényesség szigorú elveinek bevezetését az élet összes ágaiban” és ennek megfelelő határozatot hozott. Így került napirendre a szovjet ügyészség felállításáról szóló 1922. évi III. törvényjavaslat tárgyalása, amely kérdésben igen éles vita folyt. A vitát teljes elvi tisztasággal zárta le Lenin „A kettős alárendeltségről és a törvényességről” c. levele, amely azóta minden szocializmust építő ország számára a szocialista államépítés egyik fontos dokumentuma lett.

A fejezet a továbbiakban a népi demokratikus országok új, szocialista törvényességének fejlődését és az ügyészségnek ezekben az országokban elfoglalt államjogi helyzetét ismerteti.

III. A könyv harmadik fejezetében az *általános felügyeletet*, mint a szovjet ügyészi felügyelet *egyik ágát* tárgyalja. Mint rögtön a fejezet elején a szerző megállapítja, „a szovjet ügyészi felügyelet külön ágazatának, az általános felügyeletnek alaptartalma: a törvények pontos betartása fölötti felügyelet megvalósítása az államigazgatás terén.”⁶ Ebből a meghatározásból fontos következtetéseket lehet levonni az általános ügyészi felügyelet lényegére vonatkozóan: a. önálló felügyeleti ág az egységes ügyészség egész tevékenységén belül, b. alaptartalma a törvények pontos betartása feletti legfőbb felügyelet az államigazgatásban, vagyis feladatai legnagyobbbrészt az államigazgatás területén vannak. Amikor Berezovszkaja megállapítja az általános felügyeletnek önálló felügyeleti ág

jellegét, igen határozottan mutat rá arra, hogy az általános felügyeletet nem lehet az ügyészség egészétől különálló területként, elszakítva tanulmányozni.

Felveti az ügyészi általános felügyelet és az állami ellenőrzési szervek munkájának *egymáshoz való viszonya* kérdését. Ezzel a kérdéssel a szovjet jogi irodalomban már mások is foglalkoztak.⁷ és nálunk is felmerült, mint a gyakorlati ügyészi munka egyik igen fontos kérdése. A könyv erre nézve nem minden tekintetben ad olyan határozott álláspontot, amely az ügyészi munka ezzel kapcsolatos fontos problémáinak elvi megoldásához elegendő lenne. Mindemellott — bár a kérdést nem fejt ki minden részletében — az ellenőrző szervek munkájának és az ügyészség általános felügyeletének elhatárolására alkalmas fontos elveket szögez le, amikor megállapítja, hogy „az ellenőrzésnek az ellenőrzött szerv ténykedései értékeléséhez a *célszerűség szempontjából kell hozzáfognia*” és — „mivel minden ellenőrzés magának az igazgatásnak egyik fontos funkciója — az ellenőrző szervnek az ellenőrzött szervvel szemben bizonyos (közvetlen) *adminisztratív jogokkal is kell rendelkeznie*”. Ugyanakkor az ügyészi általános felügyelet az igazgatási szervek tevékenységét „*abból a szempontból értékeli, hogy az mennyiben felel meg a törvények pontos betartása követelményeinek.*”⁸

A fejezet többek között tárgyalja az *ügyészi hatáskör* kérdését a speciális jurisdikció alá tartozó ügyek esetében. (Pl. vállalati és hivatali munkaügyek.) Ezzel kapcsolatban azt az álláspontot foglalja el, hogy az ilyen ügyekben az ügyész beavatkozásának nincs törvényes alapja addig, amíg az ügy a törvényben előírt külön eljáráson és eljárási fórumokon (egyeztető bizottságok stb.) végig nem ment. Az ügyésznek azonban joga és kötelessége felügyeletet gyakorolni afelett, hogy az ügy az előírt külön eljárás során törvényesen intéződjék el. Mint tudjuk, az általános felügyelet során a törvény szerint a *mi ügyességünknek* is jogában

⁶ Ford. 53. old.

⁷ A. E. Lunyev — Sz. Sz. Sztugenyjikin — C. A. Jampolszkaja : i. m.

⁸ Ford. 58 — 59. old.

áll óvással, vagy egyéb szükséges intézkedéssel beavatkozni a külön eljárásra tartozó ügyekbe is, illetve az ilyen ügyek elintézésének a külön eljárásra tartozó szakában is. (Az 1953 : 13. tvr. 7. § (1) bekezdéséből ez következik.) Az említett ügyekben, (illetve ezek elintézésének bizonyos szakaszába) való ügyészi beavatkozás a mi viszonyaink között is csak kivétel lehet, de ez elől a lehetőség elől elzárkózni sem elvi, sem gyakorlati célszerűségi szempontokból nem volna helyes.

A fejezet mint igen fontos kérdést nagy terjedelemben és igen magas színvonalon, tudományos alapossággal tárgyalja az *államigazgatási aktusoknak a törvényesség szempontjából való elbírálását*. Itt igen élesen, következetesen és érdekesen, újszerű módon bírálja azt a szempontot, amelyet még a szovjet jogi tankönyvek általában felvetnek az aktusok törvényességének megítéléséhez. Ezt úgy fogalmazzák meg, hogy „az aktust nem arra használták fel, amilyen rendeltetést részére a törvény meghatározott”. Röviden: „a törvényes céltól való eltérés”, amelyet még a régi orosz irodalom a francia jogi irodalomból vett át. („Détournement de pouvoir”. Szó szerint: a hatalom — jogkör, hatáskör — eltérítése.) A burzsoá igazgatási jogban ez a fogalom az alap a diszkréciós jogkörben hozott aktusok megtámadására, amikor ezt kívánja az uralkodó osztály érdeke, éppen ugyanaz az érdek, amely magát a diszkrécionális felhatalmazást is létrehozta. A szerző ezzel szemben határozottan leszögezi: a szovjet szocialista államigazgatásban semmi alap nincs arra, hogy az ügyészek az igazgatási aktusokat ilyen pozícióból támadják meg, mert a szocialista államigazgatásban nincs helye a diszkréciós felhatalmazásnak; az államigazgatás szervei csak a törvények alapján és csak a törvények végrehajtásaként tevékenykednek. Megjegyzendő, hogy magyar jogászai körökben és állami szerveink gyakorlati dolgozói körében is többen mint helyes és a szocialista törvényességnek megfelelő kategóriát fogadják el az igazgatási szervek diszkrécionális jogkörét. Ennek az álláspontnak képviselői nálunk olyan szempontokat hoznak fel az ilyen

jogkörben hozott aktusok törvényességének megítéléséhez, hogy pl. megfelelnek-e „a törvény, a törvényben meghatározott felhatalmazás céljának”, „a törvény intenciójának”, vagy „a jogrendszer egészének” és a diszkrécionális jogkörben hozott aktusokat törvényességi szempontból ilyen pozícióból tartják megtámadhatónak. (Ezt a szempontot néha még a nem diszkrécionális jogkörben hozott aktusokkal szemben is felvetik.) Mint látjuk, ez az álláspont az előbb vázolt burzsoá elméletben gyökeredzik. A mi viszonyaink között ez az álláspont — amellet, hogy a törvényesség elbírálásának kérdésébe a célszerűség fogalmát viszi be — a törvények intencióinak, vagy éppen az egész jogrendszernek önkényes magyarázatára ad tág lehetőséget. Ez olyan káros tendencia, amely állami szerveink működését a törvényesség szilárd talajáról eltérítve, munkájukat az ösztönösség igen ingoványos területe felé vonzza. Ez a tendencia pedig az önkényeskedések veszélyét idézi fel.

Az aktusok törvényességi szempontból való elbírálását tárgyalva a szerző a továbbiakban alapvető tételként állapítja meg: az ügyész az állami szervek aktusait nem támadhatja meg olyan alapon, hogy azok az adott kérdés megoldására célszerűtlenek, ugyanakkor nem tekinthet el az óvástól azon az alapon, hogy a törvényt sértő aktusok célszerűek. Rámutat arra, hogy az ilyen „célszerűség” szempontból hozott aktusok különösen veszélyesek. Az ilyen aktusokban végső fokon az egyes állami funkcionáriusok tevékenységében még meglevő „államellenes helyi tendenciák” jelentkeznek, ezért kell az ügyésznek az ilyen aktusok ellen következetesen fellépnie.

IV. A könyv *negyedik fejezete az általános felügyelet jogi formáit* tárgyalja.

Ez a fejezet — mint ez témájánál fogva érthető is — a könyv legnagyobb terjedelmű és egyik igen érdekes, egyben elméleti, tudományos szempontból is talán legalaposabb, legmagasabb színvonalú fejezete. A szerző abból indul ki, hogy az általános felügyelet jogi formái — az ügyész általános felügyeleti tevékenysége, módszerei és aktusai — nem tanulmányozhatók

önmagukban, adott állapotukban, elszakítva az ügyészség fejlődésének egyes szakaszaitól. Ezt az alapvető szempontot aztán végig az egész fejezeten következetesen érvényesíti is. Az ügyészi általános felügyelet ilyen következetesen dialektikus és történelmi szemlélete, a könyvnek ez a főerénye, ebben a fejezetben mutatkozik meg legélesebben és legsokoldalúbban.

A szovjet állam és a szovjet ügyészség fejlődésének *első kezdeti időszakában* Lenin „A kettős alárendeltségről és a törvényességről” c. ismert levelében az ügyészt azért tette felelőssé, hogy „egyetlen helyi szerv határozata se térjen el a törvénytől”. Az ügyészségről szóló első jogszabályok az ügyészek feladatává tették, hogy emeljenek óvást a hatalmi és gazdasági szervek, társadalmi és magánszervezetek törvénsértő határozatai ellen”, de az ügyészi szervek tevékenységének első éveiben az igazgatási szervek aktusai ellen emelt óvások száma jelentéktelen volt. Nem azért, mert alacsony volt a törvénsértő határozatok száma, hanem azért, mert akkor még az óvást nem alkalmazták fő eszközként. Az ügyészi szervezet munkájában akkor szélesben fejlődtek az ún. *előzetes felügyelet* formái, amelyek lényege a tanácsi és egyéb határozattervezetek *előzetes ellenőrzése*, az ügyészség álláspontjával való előzetes egyeztetése, az ügyész véleményének előzetes kikérése volt. Az ilyen „előzetes felügyeleti forma” az akkori szükségletnek felelt meg, mert az ügyészség tevékenysége ebben az időszakban arra irányult, hogy az *egységes forradalmi törvényesség alapjai mindenütt alkalmazást nyerjenek*. Ez a módszer — amellet, hogy az adott időszakban érthető és nagyrészt indokolt volt — elősegítette a helyi befolyások kibontakozását és megkötötte a törvényesség feletti általános felügyelet további fejlődését. Ennek megszüntetése hosszú ideig tartó folyamat volt. Az általános felügyelet még egy sajátossága ebben az időszakban a *maximalizmus* volt, vagyis a felügyelet mindenre kiható „általánosítására” való törekvés. Ez különösen gazdasági szervek felé jelentkezett. (Pl. követelték az összes mérlegek, szerződések stb. rendelkezésre bocsátását.)

E felügyeleti formák az ügyészségi dolgozóknak a szocialista törvényesség megszilárdítására és védelmére irányuló legteljesebb törekvéseit is tükrözték. Bizonyos mértékig hatékonyak is voltak, elősegítették az állami fegyelem megszilárdítását, de a történelmi feltételek megváltozása folytán ezek további alkalmazása negatív eredményre vezetett.

A szovjet állam fejlődésének *második szakaszán* az ügyészi feladatok megnövekedtek, bonyolultabbak lettek, ennek megfelelően az általános felügyelet is gyors fejlődésnek indult, tartalma gazdagodott és minőségileg magasabb fokra fejlődött. Az ügyészi szervek reagálni kezdtek nemcsak az aktív törvénsértő cselekményekre, hanem az igazgatási szervek mulasztásaira is, a hivatalos személyeknek a törvények teljesítéséhez való formális — bürokratikus magatartására, amely jelenségek ellen a párt XIX. kongresszusa is — és azóta a XX. kongresszus is — aktív harcot hirdetett. Ennélfogva jellemző vonás az általános felügyelet fejlődésében, hogy a tanácsi és más szervek felé a törvénsértéseket elősegítő okok megszüntetésének követelményeivel lépnek fel, vagyis a törvénsértések megelőzése az általános felügyelet fontos célkitűzésévé vált. Megjegyzendő, hogy nálunk az ügyészi szervezet működésében kezdettől fogva fontos szerepe van a törvényesség általánosanabb megszilárdítására, a törvénsértések megelőzésére irányuló intézkedéseknek és ezek szerepe előreláthatóan tovább is egyre növekedni fog. Mi ezen a téren — mint több más területen is — már átvehettük a Szovjetunió eddigi olyan tapasztalatait is, amelyek nálunk, a szocialista építés kevésbé haladott fokán is alkalmazhatók.

A fejezet ezután az általános felügyelet során alkalmazott *aktusokat* tárgyalja. Az általános felügyelet aktusai: az ügyész intézkedéseinek formái, az ügyészség ilyen intézkedéseket tartalmazó okmányai. Ezek az intézkedési formák a mi ügyészségünk gyakorlatában is azonosak: az óvás, a javaslat és a határozat a felelősségre vonásról.

A törvénsértés ellen benyújtott óvás az államigazgatásban az ügyészi általános

felügyelet alapvető intézkedési formája. A szerző főleg az *általános (normatív) aktusok elleni óvás* kérdéseivel foglalkozik figyelmesen. Különös figyelmet érdemelnek a normatív aktusok *felfüggesztésével* kapcsolatos problémák. Ha a címzett szerv az óvást a törvényben előírt határidőn belül nem vizsgálja meg, köteles a megtámadott határozat végrehajtását felfüggeszteni. A szovjet jogi szabályozás erre vonatkozó külön határozat hozatalát nem követeli meg; a kifogásolt határozat végrehajtását felfüggeszti maga az a tény, hogy az óvást a határidőn belül nem bíralták el. A 9/1953. Legf. Ü. sz. utasításban és a magyar ügyészségi gyakorlatban ettől eltérő álláspont érvényesül.

Igen fontos érdek fűződik ahhoz, hogy az ügyészség a szükséges esetekben minél hamarabb jelentse be az óvást, de a gyakorlatban sok olyan eset előfordul, amikor a leggyorsabb óvás mellett szükséges, indokolt az aktus végrehajtásának felfüggesztése. (Pl. a törvényesség helyreállítása utólag nagy nehézségbe ütközik, vagy lehetlenné válik stb.) Elvi és célszerűségi szempontból egyet lehet érteni a szerzővel, amikor kívánatosnak tartja, hogy a gyakorlatban az illetékes szervek az ügyész kérésére függesszék fel a megóvott határozat végrehajtását. Ez azt mutatja, hogy helyes úton járnak egyes ügyészi szerveink, amikor azt a — még nem általános — gyakorlatot követik, hogy a szükséges esetekben az óvás bejelentésével egyidőben javaslatot tesznek arra, hogy a törvénysértőnek nyilvánított határozatot az óvás elbírálásáig függesszék fel.

E második kérdéssel kapcsolatban rámutat a szerző az óvások elbírálásában mutatkozó — gyakran szándékos — késedelem, vagy az óvások *formális* elfogadásának jelenségeire. Ezek az általános ügyészi felügyelet kijátszásának sajátos, igen veszélyes formái. (Ezek a jelenségek nálunk is ismeretesek, ellenük az ügyészeknek következetes harcot kell folytatniuk.) Mindemellett a szerző — helyesen — nemlegesen felel arra a kérdésre, hogy indokolt volna-e az ügyésznek megadni a megóvott aktusok felfüggesztésének jogát. Az ügyészi felügyeletnek egyik legjellemzőbb sajátos-

sága, hogy *nem lehetnek adminisztratív jogai*. Az aktusok felfüggesztési jogának megadása elferdítene az ügyészség szerepét, törvényesség feletti felügyeleti szervből közvetlen adminisztratív hatalommá válna.

Az ügyészi felügyelet *hatékonyságának emelésében* a szerző fontos feladatként veti fel az óvások megelőző jellegének erősítését. A törvénysértések megelőzését jelentősen elősegítené az óvások beható megvitatása az igazgatási- és a kolhoz-szerveknél, az ügyész személyes fellépése és érvelése e vitákban, s a legaktuálisabb óvások nyilvánosságra hozása az államigazgatás dolgozói számára, pl. a hivatalos lapokban stb. Ez a mi gyakorlatunk számára is figyelemreemeltő gondolat.

Az ügyészi intézkedések másik formája: a *javaslat*, melyet mint az ügyészi felügyelet aktusát, a jogi irodalomban nem tanulmányoztak. A javaslat mai formájában és tartalmában az ügyészi felügyelet meghatározott aktusa, amelynek speciális, más aktusoktól *megkülönböztető ismérvei* vannak. Ilyen ismérvek:

1. A javaslat tartalmát csak a törvényesség követelményeinek teljesítésével kapcsolatos kérdések képezhetik, az ügyész csak ilyen pozícióból nyújthat be javaslatokat és csak ebből a pozícióból védheti, indokolhatja azokat. A szerző rámutat az olyan tendenciák veszélyességére, hogy egyes ügyészek a javaslattétel során operatív, gazdasági stb. kérdésekben lépnek fel. Megjegyzendő, hogy a javaslatokkal szemben alapvetően ugyanezt a követelményt állította fel a mi ügyészségünk egyik oktatási anyaga is⁹ és más elméleti megnyilatkozások is ilyen álláspontot foglaltak el.¹⁰

2. A javaslatnak bizonyos konkrét tételeket, vagyis bizonyos intézkedésekre vonatkozó megoldási módokat is kell tartalmaznia, amelyek a feltárt törvénysértések kiküszöbölésére és megelőzésére irányulnak. A szerző jó példán mutatja meg,

⁹ A törvényesség fölötti általános ügyészi felügyelet elvi és gyakorlati kérdései. 1954. 52–53. old.

¹⁰ Tóth Lajos: A törvénysértések feltárásának módszerei és azok megszüntetésére irányuló ügyészi intézkedések. — Az ügyészi általános felügyelet időszaki kérdéseiről 1955 novemberében tartott ankét egyik előadása.

hogy egyes esetekben a javaslatok a már megtörtént törvénysértések kiküszöbölésére is irányulhatnak, amikor az óvás nem megfelelő intézkedés. A múlt év novemberében lefolyt általános felügyeleti ankéton bizonyos vita merült fel abban a kérdésben, hogy a javaslatok csak törvénysértések megelőzésére irányulhatnak-e, vagy a már megtörtént törvénysértések megszüntetésére is. Mind az ügyészi tvr., mind a 9/1953. Legf. Ü. sz. utasítás javaslatra vonatkozó rendelkezéseiből mindkét célra lehet következtetni. A magyar ügyészi szervek gyakorlatában a javaslatoknak inkább a megelőző jellege domborodik ki.

3. A javaslatot azokhoz a szervekhez kell benyújtani, amelyek a törvény szerint kötelesek a megfelelő intézkedéseket megtenni, illetve amely szervektől ezen intézkedések megtétele függ.

4. A javaslatot csak olyan esetben lehet benyújtani, amikor az ügyész rendelkezésére álló egyéb intézkedések (óvás, büntető eljárás megindítása, vagy fegyelmi felelősségre vonás kezdeményezése) nem elegendők a törvényesség megszilárdításával kapcsolatos célok elérésére. (Pl. a törvények helytelen értelmezése stb.)

Igen fontosak és hatékonyak azok a javaslatok, amelyeket az ügyészek a feltárt *törvénysértések mélyreható általánosítása* alapján nyújtanak be, ugyanakkor a szerző rámutat a javaslatoknak olyan fajtájára is, amelyek a *törvényben előírt intézkedések elmulasztása* esetében, az elmulasztott intézkedések megtétele érdekében kerül sor. (Mulasztásos törvénysértések esetében. A magyar ügyészi szervezet gyakorlata és az eddigi magyar irodalom különösen a javaslatok előbbi fajtájára fordít nagyobb figyelmet.)¹¹

Az általános felügyelet keretében alkalmazott ügyészi aktusok harmadik fajtája a *fegyelmi eljárás megindításáról szóló határozat*. Ennek az intézkedési formának elvi alapja az, hogy az ügyészségnek legfontosabb kötelességei közé tartozik a törvénysértésekben vétkes személyek konkrét megállapítása és felelősségre vonása.

Az ügyész a törvénysértések elkövetésében vétkes személyekkel szemben köteles a fegyelmi, adminisztratív, büntetőjogi vagy anyagi felelősséget érvényesíteni. A fegyelmi felelősségre vonás kezdeményezésének kérdése érdemel különös figyelmet. (A büntetőjogi, vagy polgári — kártérítési — felelősség érvényesítése kevesebb problémát vethet fel.) A szerző rámutat arra, hogy a jelenlegi, 1947. évben kiadott általános felügyeleti utasítást megelőző időkből a törvénysértésekért való fegyelmi felelősségre vonás kérdését az ügyészek csakis egyéb kérdésekkel kapcsolatos javaslatok keretében vetették fel. Ez nem segítette elő a javaslatok helyes alkalmazását, az ügyészek nem megfelelő konkrét módon alapozták meg a fegyelmi felelősséget, ennek eredményeként pedig az illetékes igazgatási szerveknél nem alakult ki megfelelő felelősségérzet az ügyész által felvetett fegyelmi felelősség kérdésében. Ezért indokolt volt az, hogy az általános felügyeleti utasítás e célból egy új aktust vezetett be a gyakorlatba, a fegyelmi eljárás megindításáról szóló határozatot. (A magyar ügyészi szervezet már ezen a téren is készen vehette át a kialakultabb, haladottabb szovjet gyakorlat tapasztalatait, bár ügyészi szerveink munkájában szintén széles körben ismert a fegyelmi felelősségre vonás javaslat keretében való felvetése, ami hasonló káros tendenciákat eredményezett, mint amelyeket Berezovszkaja ismertet. Ezek leküzdése terén még komoly feladataink vannak.)

A könyv szól az ezzel az aktussal szemben felhozott *ellenvetésekről* is. Ezek a — nálunk is ismeretes — ellenvetések lényegében az ügyész fegyelmi kezdeményezésének jogi erejét, az illetékes szervekre nézve kötelező, vagy nem kötelező voltát vitatják. A könyv határozottan úgy foglal állást, hogy bár a fegyelmi felelősség és a fegyelmi büntetés kirovásának kérdésében az arra illetékes szervek határoznak, az ügyész ilyen irányú kezdeményezésének jogi ereje azonban ugyanolyan, mint az óvás vagy javaslat jogi ereje, vagyis az ügyész ilyen tárgyú határozatát az illetékes szerv köteles elbírálni és az ügy-

¹¹ Vö. Idézett ügyészségi oktatási anyag 52—53. old. stb.

ben döntést is hozni. A fejezet e §-a nem mint írásbeli ügyészi aktussal, de szintén mint egyik felügyeleti formával foglalkozik még az ügyész szóbeli fellépéseivel, amelyek között legfontosabb és legáltalánosabb az *ügyészi véleménynyilvánítás* egyes igazgatási aktusok törvényességéről. (Vb. üléseken.)

Végül a fejezet az *általános felügyelet módszereit* tárgyalja. Itt lényegében azokról a munkamódszerekről van szó, amelyeket az ügyész illetékességi területén a törvényesség helyzetének megállapítása és a törvénsértések feltárása céljából alkalmaz. A szerző mint az általános felügyelet jellemző sajátosságát emeli ki, hogy ez a tevékenység csak az ügyész kezdeményezése és aktivitása folytán lehet hathatós és eredményes. Az általános felügyelet formái változtak, az ügyész aktivitása azonban a hatékonyság fontos tényezője volt mindig és az is marad.

Az általános felügyelet gyakorlásának igen fontos módszerei a *vizsgálatok*. Itt is megmutatkozik a könyv már előbb kiemelt nagy pozitívuma, mély dialektikus és történelmi szemléletmódja. A szerző itt is mélyen bebizonyítja könyve egyik alapvető tételének helyességét, hogy az általános felügyelet egy-egy formájának, módszerének helyességét mindig az adott társadalmi-történelmi feltételek szempontjából kell megítélni. A kérdést nem lehet metafizikusan úgy felvetni, hogy „alkalmas-e vagy nem alkalmas a felügyelet egyik vagy másik módszere”, hanem mindig konkrét módon, hogy alkalmazható-e egyik vagy másik módszer az adott viszonyok között. Az általános felügyelet fejlődik, ezzel a fejlődéssel nem egyeztethető össze az egyhelyben topogás, az ügyészségnek és az ügyészeknek a fejlődés során kötelességük minden helyes új módszert, formát, kezdeményezést felkarolni.

Igen fontos kérdésként mutat rá a könyv az *ügyészség jogpropaganda tevékenységére*. Az általános felügyelet gyakorlata azt mutatja, hogy a törvénsértések nagyrésznének forrása a törvények meg nem értése vagy helytelen értelmezése. Ezért az ügyészség tevékenységében fontos szerepe van a jogpropagandának, a törvé-

nyek ismertetésének és magyarázatának a dolgozók körében. A jogpropaganda a szocialista ügyész legfontosabb és legnemesebb feladatai közé tartozik. E feladat teljesítésében különösen világosan nyilvánul meg a szocialista ügyészség tevékenységének társadalmi jellege.

*

A szovjet ügyészség mindig fontos szerepet töltött be és tölt be ma is a szocialista állam építésében, a szocialista gazdasági és társadalmi viszonyok kialakításában, megszilárdításában. Ezt a szerepet úgy tölthette be, hogy tevékenységében mindig a marxizmus—leninizmus és a kommunista párt politikája vezette. A szocializmus építésének befejezése után, a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában, amikor a szocialista állam szerveinek tevékenységében az első vonalban a gazdasági-szervező és kulturális-nevelőmunka kérdései állnak, a szocialista törvényesség további megszilárdításának feladata még nagyobb jelentőségre emelkedett. Ma — mint erre az SZKP XX. kongresszusa rámutatott — az államépítés legfontosabb feladatai közé tartozik a fegyelmezetlenség, az állami feladatokhoz való formális-bürokratikus viszony elleni következetes harc, a szocialista törvényesség és az állami fegyelem további, még magasabb fokú megszilárdítása.

Összegezve az elmondottakat: Sz. G. Bereзовszkaja könyve jó összefoglaló, alapos áttekintést ad a szovjet szocialista ügyészségnek az államigazgatás területén végzett általános felügyeleti munkájáról, általában igen alaposan és — néhány vitatható megállapítástól eltekintve — igen helyesen tárgyalja az ügyészi általános felügyelet elméleti alapjait. A szocialista törvényesség és az ügyészi általános felügyelet elvi kérdéseinek az államigazgatás vonatkozásában való ilyen tárgyalása folytán a könyv nemcsak ügyészi szervezetünk dolgozói, hanem államigazgatási funkcionáriusaink számára is hasznos útmutatásokat adhat, alkalmas arra, hogy mind államigazgatási funkcionáriu-

saink, mind ügyészeink munkájának kultúráltságát emelje.

A szerző több fontos ponton élesen száll szembe a szocialista törvényesség feletti általános ügyési felügyelettel — és általában a szocialista törvényességgel — kapcsolatos helytelen nézetekkel, vagy éppen a burzsoá ideológia és jogtudomány egyes még jelenleg is ható maradványaival.

Ezek nálunk is — még nagyobb erővel — hatnak, így ez a könyv ügyészeink számára jó elméleti fegyvereket is ad a gyakorlati munkájuk során nehézségekként — több esetben bizonytalanságok, vagy tévedések formájában — jelentkező, s komoly hibákat okozó helytelen nézetek és burzsoá jogelméleti maradványok leküzdéséhez.

Bak József

Krémer Miklós dr.: A szállítási szerződések és a népgazdasági tervezés*

Érdekes kis könyv. Egy jogász munkakörben dolgozó jószemű ember foglalja benne össze nem szorosan vett jogász kérdésekben szerzett tapasztalatait avégből, hogy bizonyos észlelt fogyatékosokat főként, de mégsem kizárólag a jogász eszközeivel segítsen kiküszöbölni. Kuriozus eseteken keresztül bírál és keresi, hol lehet gyakorlati intézkedésekkel hibákat megelőzni, hol fogyatékosak a jogszabályok, hol hibás azok végrehajtása, alkalmazása. Nem esik abba a jogásznál gyakori hibába, hogy mindig alibit igazoljon, a hibákat másoknak tulajdonítva, mégis munkájának elvi tartalma abban nyilatkozik meg, hogy védelmi eszközöket nyújt mind a jogász munka túlbecsülésével, mind annak lebecsülésével szemben és igyekszik a jog és a jogász szerepét pontosan elhatárolni a szocializmus gazdasági alaptörvényének megvalósítására irányuló tevékenységek körében. Más kérdés, hogy a megfigyeléseit mennyiben tudják a népgazdaság területének különböző pontjain dolgozó egyes olvasók közvetlenül értesíteni és mennyiben segíti őket csak abban, hogy a hibák általuk el nem hárítható okait világosabban lássák. A sok közvetlenül felhasználható gondolat mellett még több az olyan feltárt hibaforrás, amelyet csak a legfelsőbb gazdasági vezetés, sőt csak a jogszabályalkotás tudna kiküszöbölni. A kérdések de lege ferenda tárgyalását azonban általában nem szoktuk elmellőzni és hasonló lét-

jogosultsága bizonyára van az olyan tárgyalásnak is, amely a lex-nél kevesebbet, az eddigőtől eltérő igazgatási intézkedéseket sürget. Persze megint más kérdés, hogy vajon éppen a javasolt intézkedések megvalósítása nyomán nem merülne-e fel más pontokon újabb, talán még súlyosabb hibák, mint amelyeket a szerző sokszor egyenesen humorosan beállítottan tárgyal.

A szerző az olvasó és az ismertető helyzetét lényegesen megkönnyíti azzal, hogy a műve elején négy oldalon, végén pedig tizennégy oldalon összefoglalja a vizsgálódásának eredményeit. De én nem is ezekben az eredményekben és az azokon alapuló javaslatokban látom a mű igazi értékes tartalmát, hanem éppen abban az empirikus anyagban, amelyet a szerző részletesen ismertet és amelyre a javaslatait felépíti.

A legkevésbé áll ez az *első részre*, amely a szállítási szerződések népgazdasági jelentőségéről szólva talán szükségtelenül bő tartalmi ismertetést ad az augusztusi rendeletről, amire az olvasóinak már aligha van szüksége. A szerződések szerepének vázolásában a minden jó hasonlat sántít szólás-mondást igazolja az óramű hasonlat (8. old.). Szerencsére nem igaz, hogy egy szerződés lebonyolításának elakadása az egész népgazdasági termelést megállítaná, márpedig olyan órát nem látam, amelyiknek valamelyik közbenső kereke állt volna ugyanakkor, amikor más kerekei vígan továbbforogtak. Lenin nem túloz, amikor a népgazdaságot hatal-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1955. 170 oldal.

mas gépezethez, de nem éppen óraműhöz hasonlítja. A szállítási szerződések szerepének igen bőséges, pontokra szedett vázolósa találó és azt is helyeslem, amikor a szerző már itt kifejezi azt az alapvető elgondolását, hogy a szállítási szerződések megkötése során a tervezés esetleges hibáinak kiküszöbölésére is alkalom nyílik (10. old.).

A mű legterjedelmesebb *második része* a szerződési rendszer alkalmazása során észlelt hibákat köti csokorba, külön-külön csoportban tárgyalva *a)* az irányítás és *b)* az egyes vállalatok részéről elkövetett hibákat, valamint *c)* a jogi szabályozás fogyatékoságait.

ad a. Az első vonatkozásban főleg a tervek rugalmasságának hiányát és azt rója fel, hogy a nagyon is indokolt tervmódosítások is csak ritkán és nehezen következnek be. Igen tanulságos annak a bemutatása, hogy bizonyos vállalati helyzet mellett a formális tervteljesítést nagy darabonkénti súlyú cikkek előállítása teszi könnyűvé, máskor pedig a sok munkát igénylő cikk termelése jár tetszetősebb eredménnyel. Ennek a következménye azután, hogy a fogyasztó majd csupa nagy lábast és fazekat talál az üzletben, majd nem talál kevés munkát igénylő kályhasövet. Rámutat a szerző a felsőbb szervek intézkedéseinek az egyes vállalatok felelősségérzetét tompító hatására. Egyetértek a szerzőnek azzal az álláspontjával, hogy a felsőbb utasításra hivatkozásnak nem szabad a szerződésszegésért való felelősség kimentő okául szolgálnia (43. old.). A kérdés laza kezelése könnyen vezethetne arra, hogy a szállító egyenesen defenzív céllal provokálna ilyen felsőbb intézkedést. Nem bizonyos, hogy ezt sohasem könnyítené meg bizonyos tárcasovinizmus.

Érdekes jelenség szemben a Szovjetunió, Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság gyakorlatával, hogy nálunk a keret- vagy globális szerződések, amelyek minisztériumi szerződés néven szerepelnek egyes jogszabályokban, nem tudnak gyökeret verni. Ez iránt a szerző sem lelkesedik (45. old.), bár a tervszámok egyeztetését a minisztériumok közt fogya-

tékosnak tartja (54. és köv. old.), és ezt a hibát éppen a minisztériumi szerződés lenne alkalmas kiküszöbölni. Érdekes a szerzőnek az az elgondolása, hogy a minisztériumi síkon kötött szerződés felei az alájuk tartozó egyes szerződő felek szerződésteljesítésének előmozdítására vállaljanak kötelezettséget. Ez lényegileg annyit jelentene, hogy az ún. minisztériumi szerződést az egyes szállítási szerződések megkötése után, mintegy azok felülvizsgálásával párhuzamosan kellene megkötöni. Ezt alig látom keresztülvihetőnek. A szerző egyébként igen erőteljesen képviseli azt a nézetet, hogy a felső tervező szervek által tervezendő cikkek számát csökkenteni kell és az eddig feleslegesen kidolgozott részlettervszámokat szállítási szerződésekkel kell helyettesíteni (56. old.).

A külkereskedelem a szerződési rendszernek kétségkívül érzékeny pontja, mert nagyon nehéz a külföld irányából megnyilatkozó keresletet előre látni (57. és köv. old.). Ez a momentum ugyan a belföldi árukereskedelemnek szánt cikkeknel is felmerül, de mégis kevesebb zavart okoz. Érdekes példaként mutatja be a szerző, hogy a facsavarok és bútortvasalások exportjának a belföldi termelés rovására történt favorizálása hogyan rontotta le a kész bútorok exportmennyiségét (58. old.). A példa esetében a baj természetesen már ott kezdődik, hogy nem helyes olyan cikket exportálni a belföldi termelés rovására, amelyet magasabbrendű produktumba behasználva is ki lehet vinni. Túlzásba esik viszont a szerző, amikor a külkereskedelmi szervek kisebb használati cikkek tekintetében végzett konjunktúrakutatásainak sikertelenségét szigorúan rója fel (59. old.).

ad b. A vállalatok egymásközi viszonyában természetesen a nagy- és kiskereskedelem közti viszonylatban felmerülő visszasságok kerülnek előtérbe. A kiskereskedelemnek az árukészletek felhalmozódásától való irtózása amennyire érthető, éppen annyira akadályos a lakosság kifogástalan áruellátásának.

ad c. A jogi szabályozás problémáit is sokrétűen és gyakorlatiasan veti fel a

szerző. Ebből a körből kiemelést érdemel a szerződés nélküli szállításoknak, a szerződésszegésen alapuló igények kötelező érvényesítésének, valamint a nagy- és kiskereskedelem jogviszonyainak beható tárgyalása. Az utóbbi vonatkozásban örömmel fogadom, hogy a szerző gyakorlati tapasztalatai is megerősítik azt a nézetemet, amely szerint nem a kiskereskedelem szerződéskötési kötelezettségének feloldásával, hanem a kiskereskedelemnél felhalmozódó készletek sorsának megfelelő rendezésével kell a kiskereskedelem által nehezen elviselhető kockázatot csökkenteni. A szerződéskötési kötelezettség elejtése a kiskereskedelem bátoratlansága mellett csak azzal az eredménnyel járhat, hogy a lakosság fogyasztási cikkekkel ellátása lényegesen az egyéb adottságaink által megengedett színvonal alatt marad.

Az anyaggazdálkodás és a közületi beszerzések kérdéseiről szóló *harmadik rész* a maga egészében olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyek a jogi irodalomban eddig meglehetősen el voltak hanyagolva. Ezt a szerző is érzi és ezért bőszes jogösszehasonlító anyagot is közöl. Meg kell vallanom, hogy az adatai ismeretében sem tudnék meggyőződéssel állást foglalni a szerző által javasolt „Központi Anyagellátási Hivatal” felállítása mellett (111. és köv. old.), amelyhez kapcsolódnak a szerző további, e körbe vágó javaslatai.

A szállítási alapfeltételek rendszerének továbbfejlesztéséről szóló *negyedik rész* többről beszél, mint ahogy ezt a cím elárulja. A szállítási szerződések jogszabályai egész sorának módosításáról és kiegészítéséről van e részben szó. Érdekes a részesi szerződés (a Szovjetunióban és Csehszlovákiában ismert forma) és a kereskedelmi diszpécserszolgálat bevezetésére irányuló javaslat. Nem tudom magamévá tenni a kötbér-szankció kettéválasztására irányuló javaslatot olyan értelemben, hogy a bírság jellegű résznek

más előfeltételei legyenek (147. old.). A mai megoldásnak is állandó — nézetem szerint nem meggyőző alapon nyugvó — támadásokban van része amiatt, hogy a kötbér és a kártérítés iránti igény előfeltételei különbözőképpen vannak meghatározva. Egy további differenciálódás alig lenne képviselhető. De még kevésbé tudok egyetérteni a szerzőnek azzal a javaslatával, hogy a (bírság-jellegű) kötbérigény érvényesítése legyen feltétlenül kötelező, a kártérítési igény érvényesítése viszont nem, mert ez „már nem a népgazdaságnak, hanem csak a kárt szenvedett vállalatnak áll érdekében” (160. old.). Az állami vállalatok érdekközössége és szocialista együttműködése szempontjából kezdettől kifogásoltam a legszorosabb együttműködésre hivatott vállalatok rendszeres belekényszerítését abba, hogy a döntőbizottság előtt egymással harcban álljanak olyankor is, amikor a támadó fél már eleve tisztában van a támadása alaptalanságával. Ezért örömmel fogadtam a jogérvényesítési kötelezettség bizonyos fokú enyhítését. De hogy a kár tekintetében az egyes vállalatok érdekei annyira elszigetelődnének egymástól, hogy a népgazdaság egészének érdekeltisége meg is szűnnék, ezt semmiképpen sem tartom képviselhetőnek.

A dolgozat megérdemli, hogy a gyakorlati élet illetékes tényezői megszívleljék, fontolóra vegyék a mondanivalóit. A szerző nem is ígéri a tudomány eddig meg nem oldott nagy problémáinak elemzését, mégis sok értékes meglátásával ejti gondolkodóba az elméleti jogászt is, sokszor világít be olyan mellékutakra, amelyeket a nagyvonalú tudományos munka szeret figyelmen kívül hagyni. A tudománynak jó szolgálatot tesz, aki ezeket kiemeli a nem éppen jótékony homályból. A gyakorlatnak tett komoly szolgálat mellett ezt a momentumot sem szabad a mű egészének értékelése során elmellőzni.

Nizsalovszky Endre

Szabó Imre „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” c. könyvének megvitatása

Állam- és jogtudományunk felélénkülését jelzik azok az egyre nagyobb számban megrendezésre kerülő *tudományos viták*, amelyek részben valamely nagy fontosságú elméleti probléma tisztázását tűzik ki célul, részben pedig tudományos életünk egy-egy kimagasló eredményéhez vagy eseményéhez kapcsolódnak. E viták sorában kétségtelenül az egyik legjelentősebb volt Szabó Imre akadémiai levelező tag 1955-ben megjelent — s most Kossuthdíjjal kitüntetett — művének, „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” című könyvnek megvitatása a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottságának és Tudománytörténeti Szakbizottságának együttes rendezésében. A vita jelentőségét alátámasztotta az a körülmény, hogy nemcsak az *állam- és jogtudomány* művelői, hanem a *történet-tudomány* és a *filozófia* szakemberei is részt vettek benne, ami lehetővé tette a felvetődött problémák sokoldalú megvitatását, a rokon tudományágak eredményeinek együttes felhasználását a könyv értékelésénél. Nagyjelentőségű volt a vita azért is, mert számos olyan előttünk álló feladatra mutatott rá, amelyek csak a különböző társadalomtudományok művelőinek együttes munkájával valósíthatók meg, s amelyek mind sürgetőbben követelik a különböző területeken működő szakembereink összefogását.

A vita anyaga a következő fő kérdések köré csoportosítható :

1. *A könyv általános értékelése.* A hozzászólók megegyeztek abban, hogy Szabó elvtárs könyve rendkívül értékes, úttörő jellegű munka, a magyar állam- és jogtudomány kimagasló alkotása. Növeli értékét az a körülmény, hogy állam- és jogtudományunk nem bővelkedik önálló, tudományos értékű monográfiákban. Szabó elvtárs könyve hatalmas anyagával, értékes részeredményeivel, az egyes szerzők és irányok marxista—leninista értékelésével nemcsak az állam- és jogtudomány, hanem a többi társadalomtudomány művelői számára is jelentős segítséget nyújt. A szerző

valóban tudományosan használta fel a marxizmus—leninizmus klasszikusainak útmutatásait; műve rendszeres, alapos munka, amely egyfelől helyes mértékkel emeli ki múltbeli állam- és jogtudományunk haladó gondolatait, másfelől pedig következetes pártossággal leplezi le a magyar burzsoá jogtudomány — egyesek által ma is tiszteletben tartott — képviselőit.

2. *A könyv témaválasztása.* A könyvvel szemben felmerült — s a Társadalmi Szemlében Beér János tollából megjelent ismertetésben¹ is kifejezésre jutott — egyik ellenvetés a téma körülhatárolását nem tartja a legsikerültebbnek. Beér elvtárs kifogásolta, hogy a szerző anyagát túlságosan leszűkíti, mereven ragaszkodik a „hivatalos” tudomány képviselőinek vizsgálódásához, és figyelmen kívül hagy számos olyan költőt, író, politikus, akiknek gondolatai megérdemelték volna a tüzetes tárgyalást. Ugyanezt az ellenvetést más hozzászólók is kifejezésre juttatták, sőt bizonyos aránytalanságokra is rámutattak (Pamlény Ervin, Vas Tibor).

Fogarasi Béla akadémikus ezzel szemben nyomós módszertani okokat sorakoztatott fel, amelyek a könyv témaválasztásának helyességét bizonyítják. Emlékeztetett a Szovjetunióban lefolyt filozófiai vitára, amelynek egyik fő kérdése éppen a filozófia-történet körülhatárolásával volt kapcsolatos. Mint ismeretes, a vita során bebizonyosodott ama nézetek helytelensége, amelyek túlságosan szélesen kívánták megvonni a filozófia-történet határvonalait. Kétségtelen, hogy Magyarországon még nem dolgozták fel sem a társadalmi gondolat, sem a magyar társadalomtudomány történetét, ez azonban nem lehet a magyar burzsoá állam- és jogbölcselettel foglalkozó mű feladata.

Szabó Imre a hozzászólásokra adott *válaszában* hangsúlyozta, hogy könyvében — a címnek megfelelően — csak azokkal foglalkozott, akik az állam- és jogbölcse-

¹ Beér János: Szabó Imre „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon”. Társadalmi Szemle, 1956. 2. sz.

letet tudományos igényekkel — akár hivatalosan, akár nem-hivatalosan — művelték. Ezt az önmaga elé állított határt csak akkor lépte át, amikor a politikai irodalomban merült fel jelentős, új állam- és jogbölcseleti gondolat. Nem vállalkozhatott viszont arra, hogy — idegen területre lépve — más tudományszakok tudománytörténetét feldolgozza. Nem törekedett arra sem, hogy valamely irányzat összes képviselőit bemutassa, azokat is, akik semmi újat nem tettek hozzá az irányzat alapgondolataához. Feladatát abban látta, hogy egy-egy irány fő képviselőinek értékelése útján adjon képet a tárgyalt időszak állam- és jogbölcseletéről.

3. *A periodizálás kérdése.* Ellenvetések merültek fel a könyv belső rendszerével, periodizációjával kapcsolatban is. Több hozzászóló véleménye szerint a szerzőnek nem sikerült teljes mértékben áthidalnia azokat a nehézségeket, amelyek feldolgozási módszeréből: a vizsgált szerzőknek iskolák szerinti csoportosításából fakadnak.

Beér János, Vas Tibor és Pamlényi Ervin felvetették, hogy talán helyesebb lett volna, ha a szerző nem az egyes iskolák szerint csoportosítja anyagát, hanem egy-egy történelmi korszakon belül állítja szembe a haladó és a reakciós elméleteket. Különösen kifogásolható az 1919-es Tanácsköztársaság állam- és jogbölcseletének korából kiszakítottan, a burzsoá fejlődés lezárása után való tárgyalása.

Fogarasi Béla akadémikus, a könyvvvel kapcsolatos részletmegjegyzések és kifogások végső gyökerét módszertani kérdésre vezette vissza. Mint ismeretes, a klasszikusok megállapítása szerint a történeti és a logikai fejlődés legfőbb vonásaiban tulajdonképpen egy és ugyanaz, de ez az azonosság nem mechanikus, és a feladat éppen abban áll, hogy a történeti fejlődés ellentmondásosságán keresztül kimutassuk a dialektikus logikai fejlődést. Ezt a gondolatot a szerzőnek nem sikerült maradéktalanul érvényesítenie. Bemutatja ugyan a történeti vonalat, megvan nála — mégpedig kitűnően — a logikai fejlődés, vagyis a fejlődés belső törvényszerűségeinek feltárása, de a kettő nincs elég konkrétan egymásba kapcsolva. Ebből ered az

időrend helyenkénti megsértése, ami természetesen nem a történelem nem-ismerésével, hanem a logikai szempontnak a történelmi felett való diadalmaskodásával magyarázható. Vas Tibor véleménye szerint a történelmi szempont háttérbe szorulása helyenként ismétlésekhez vezet, Beér János pedig hiányolta az egy időben fellépő elméletek egymásközi harcainak bemutatását.

Halász Pál a történelmi-gazdasági tárgyalásmód háttérbeszorulását a könyvnek Moór Gyulával foglalkozó részével illusztrálta, ahol — véleménye szerint — a szerző Moór működésében nem eléggé kíséri nyomon a magyar politikában bekövetkezett fokozatos jobbratolódást.

Szabó Imre *válaszában* hangsúlyozta, hogy a történeti és a logikai egységének érvényesítése a marxizmus—leninizmus alkalmazásának egyik alapvető feladata; e téren művével kapcsolatban a bíráló részben jogos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hozzászólók valamennyi észrevételét a magáévá tudná tenni. Így könyvének periodizálása elsősorban nem iskolák, hanem történelmi időszakok s ezen belül az egyes osztályok álláspontját tükröző elméletek szerint történt. A haladó és reakciós irányoknak egy fejezet keretében való tárgyalása helyenként elhomályosítaná azt a fő gondolatot, hogy fejlődésünk egyes szakaszaiban a reakciós körök állam- és jogbölcseleti gondolatai még élesen elváltak a feltörő burzsoázia állam- és jogbölcseletétől. Az 1919-es Tanácsköztársaságról szóló fejtegetések elhelyezését illetően a szerző megfontolandónak tartotta a hozzászólók észrevételeit. Talán helyesebb lett volna ezt a négy és fél hónapot is a maga helyén, az időrendi sorrend megtartásával tárgyalni, bár ez egészen különálló tudományos feladat megoldását jelentette volna; ez egyébként is nyilvánvalóan kívül esik a burzsoá állam- és jogbölcselet történetén. Moór Gyula értékelésével kapcsolatban utalt arra, hogy Moór fejlődésében éppen azt a változást domborította ki, amely a harmincas években a magyarországi politikai változások folytán bekövetkezett elméletében.

4. *Néhány részletkérdés.* Felmerült a vita során néhány részletkérdés is, amelyeknek megoldásával egyes hozzászólók nem értettek egyet. Így vita alakult ki Pikler Gyula értékelése körül, melyet Pamlényi Ervin túlságosan szigorúnak, Vas Tibor viszont megfelelőnek tartott. Szabó Imre megjegyezte, hogy Piklerrel bizonyos melegséggel foglalkozott könyvében, s bár el kellett marasztalnia a marxizmussal való szembefordulásáért, mégis igyekezett kiemelni egész társadalmi szerepének haladó vonásait. Egy-egy részlet-értékeléshez fűzött megjegyzéseket Eckhart Ferenc (Frank Ignác) és Pamlényi Ervin (Eötvös József) is.

Beér János hiányolta Szabó Ervin szerepének részletesebb kifejtését. Fogarasi Béla viszont arra mutatott rá, hogy ez egész társadalomtudományunk előtt álló feladat. Szabó Imre is leszögezte, hogy csak adaléknak szánta Szabó Ervinre vonatkozó fejtegetéseit egy később megrajzolandó teljes portréhoz.

A XX. század elején fennállott Társadalomtudományi Társaság működésének értékelésével kapcsolatban Beér János felvetette, hogy a könyv nem világít rá megfelelően a Társaság sokrétű, nem egységes jellegére. Különösen helytelen a Társaságot a maga egészében a radikális párttal azonosítani. Fukász György ezzel kapcsolatban a Jászi Oszkár és Pikler közötti ellentétekre mutatott rá. Szabó Imre hangsúlyozta, hogy nem volt feladata a Társadalomtudományi Társaság kérdésének megoldása. A Társaság tevékenységével — melyet egyébként sohasem azonosított a radikális párttal — csak 1906-ig foglalkozott, mert Pikler működése ezután lezárult, Somló pedig egy egészen eltérő jellegű irányzathoz csatlakozott. A Társaság további sorsának alakulása kívül esett vizsgálódásai körén, s azt nyilvánvalóan más irányú kutatásoknak kell felderíteniök.

5. *A vita tanulságai és eredményei.* A jelentős pozitívumok mellett a vita bizonyos hiányosságokat is felmutatott. Így mindenekelőtt a hozzászólók aránylag kis száma s különösen a fiatalabb szakemberek csaknem teljes tartózkodása kellett hiányérzetet. Nem menti ezt az a

körülmény sem, hogy a mű egyes részei már korábban is megvitatásra kerültek, hiszen a könyv problémaköre, tárgyalási módja, részeredményei csak megjelenése után váltak teljes mértékben megismerhetővé és megvitatathatóvá.

A másik hiányosság abban mutatkozott, hogy a vitaszellem nem érvényesült maradéktalanul. Egyes felszólalások elvesztek a részletkérdések — noha fontos, de ilyen alkalommal mellőzhető — boncolgatásában, mások túlságosan messzire vezető fejtegetéseket tartalmaztak. Mégis — mint erre egyes hozzászólók is rámutattak (Fogarasi Béla, Halász Pál) — már a könyv megjelenése, az egyes részeivel kapcsolatos, korábban megrendezett viták is bizonyítják, hogy kialakulóban van az a tudományos légkör, amely nélkül nem képzelhető el a marxista tudomány fejlődése. A feladat most abban áll, hogy ezt a felélenkület kihasználjuk a társadalomtudomány továbbfejlesztésére, a kutatások terén fokozottabb tervszerűség kialakítására.

Így a különböző társadalomtudományok művelőinek közös munkáját, egybehangolt kutatásait igénylik az előttünk álló nagy feladatok: a társadalmi gondolat történetének, valamint a magyar társadalomtudomány (szociológia) történetének feldolgozása. Ugyancsak egész társadalomtudományunk feladata, hogy végre átfogó, helyes értékelést adj a Szabó Ervin működésének. Halálának 40. évfordulójáról — 1958-ban — úgy emlékezhetünk meg a legméltóbban, ha önálló monográfiát vagy cikkyűjteményt jelentetünk meg a marxizmus első hazai képviselőjéről.

Felmerült az a gondolat is, hogy Szabó Imre könyvét, mely az általános műveltség körében is sok hasznos adalékot nyújt, hozzáférhetővé kell tenni a széles olvasóközönség számára.

Ezeknek a feladatoknak és elgondolásoknak a megvalósításával — mint Nizslovszky Endre akadémikus elnöki zárszavában megállapította — Szabó Imre munkájának eredményeit megfelelően gyümölcsöztetni tudjuk nemcsak az állam- és jogtudomány, hanem az egész társadalomtudomány területén is.

P. Z.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

5

1956 MÁJUS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР.

*

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences.

Tartalomjegyzék

Tanulmányok :

<i>Szalay József</i> : A szovjet ügyészség szerepe a szocialista törvényesség védelmében	257
<i>Markó Jenő</i> : A valószínűség szerepe a bírói jogalkalmazásban	266
<i>Földváriné Tóth Éva—Weiss Emília</i> : A szerződésszegés kérdéseiről	279

Szemle :

<i>Pulay Gábor</i> : Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete	289
<i>Ladányi Ferenc</i> : A kriminalisztikai tudomány fejlesztésének új lehetőségei	297

Tudományos élet és irodalom :

<i>Lukács László</i> : Szocialista törvényesség a jogalkalmazásban	304
<i>Doroghy Miklós</i> : Anket a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdéseiről	314
Krónika	320

Mellékelve :

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság :

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felelős szerkesztő : *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak : *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség : Budapest V. Szemere u. 10. Telefon : 328-727

Felelős kiadó : Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés : Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-850

Előfizetési díj : egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkszámalszám : 61 292

Megjelent 1850 példányban

A szovjet ügyészség szerepe a szocialista törvényesség védelmében*

A magyar—szovjet barátság az elmúlt tizenegy esztendő során történelmi hatóerővé vált népünk életében és egyre erősebb ösztönzője lett további fejlődésünknek. A Szovjetunió baráti segítsége erőt és példát adott népünknek ahhoz, hogy minden akadályt, minden nehézséget és minden ellenállást leküzdve, sikeresen építse boldogabb jövőjét, szocialista hazáját. Az ipar, a mezőgazdaság, a kultúra terén elért hatalmas eredményeink jelzik a Szovjetunió igazi, nagylelkű támogatását. Felbecsülhetetlen értéke van számunkra a Szovjetunió Kommunista Pártja, a kommunizmust építő szovjet nép tapasztalatainak. Ebből a szempontból történelmi jelentőségű a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának tanácskozása minden magyar kommunista, az egész magyar nép számára. A Magyar Dolgozók Pártja munkájában, mint minden kommunista párt munkájában, új sikerek forrása a XX. kongresszus tanácskozása, amely a marxizmus—leninizmus alkotó alkalmazásának, a magasfokú, kollektív pártvezetésnek, a kommunista bírálatnak és önbírálatnak, a Szovjetunió Kommunista Pártja diadalmas egységének nagyszerű megnyilvánulása.

A Magyar—Szovjet Barátsági Hónap minden évben hatalmas élményekkel gazdagítja a magyar népet, a szovjet tudomány, technika, kultúra, művészet legszebb kincseit tárja a magyar dolgozók elé. Engem, mint jogászt ebben az ünnepi hangulatban a szovjet állam tevékenységének legfontosabb vezérelve, a „szocialista törvényesség” eszméje ragad meg és ezért szabadjon ezt a rövid beszámolót úgyis, mint ügyész a „szocialista törvényesség védelmében a szovjet ügyészség szerepe” ismertetésének szentelnem. Segít feladatomban az a gazdag tapasztalat, amit a Szovjetunióban járt igazságügyi delegáció tanulmányútja során a szovjet igazságügyi szervek baráti, sokoldalú támogatásával szereztem.

A Szovjetunió Kommunista Pártja azt tanítja, hogy a szovjet törvények szigorú végrehajtása nélkül lehetetlen a szovjet állam további erősödése és az állami apparátus munkájának megjavítása. A szovjet állam valóban népi állam. A Szovjetunióban az emberiség történetében először jött létre olyan társadalmi és államrendszer, amelyben az állam és a dolgozók érdekei teljes egészében megegyeznek, elválaszthatatlanok egymástól. Ezért a szovjet törvény az egész nép akarátának kifejezése. A szovjet törvények a szocialista állam és minden egyes szovjet állampolgár életének különböző oldalát szabályozzák. A szovjet állam fejlődésének folyamán a jogszabályok harmonikus rendszere jött létre. Ebben a rendszerben az összes törvényhozási aktusok, mint jogi alapjukra az alaptörvényre, a Szovjet Alkotmányra támaszkodnak, amely a szovjet nép által a szovjet társadalom erejét megszervező és irányító Kommunista Párt vezetése alatt megtett nagy út eredményét jelenti.

* A Magyar—Szovjet Barátság hónapja alkalmából elhangzott előadás szövege.

Amíg az imperializmus korszakának burzsoá törvényességére a törvényesség szétrombolása és megsemmisítése jellemző, amíg pl. a vezető imperialista államban, az USA-ban a Smith, Mac Carren—Wood, Mac Carren—Walter és ehhez hasonló törvények alapján az alapvető emberi szabadságjogok lábbal tiprása, a haladó gondolkodású emberek tízezreinek legkegyetlenebb elnyomása tombol, a szovjet államra és a népi demokratikus államokra a törvényesség fejlődésének és megszilárdulásának töretlen folyamata jellemző.

A szocialista törvényesség a szovjet állam fejlődésével együtt fejlődött és tökéletesedett. A törvényesség elve, mint az állami tevékenység legfontosabb elve, világosan kifejezésre jutott már a szovjet hatalom létezésének legelső szakaszaiban, már a szovjet hatalom első dekrétumaiban. Így a Petrográdi Szovjet által 1917. október 25-én elfogadott és a szovjet állam nagy megalapítója, Lenin által írt határozat a következőket juttatta kifejezésre: „A szovjet annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a városi munkások a szegény parasztsággal szövetségben szilárd elvtársias fegyelmet fognak tanúsítani és megteremtik a szocializmus győzelméhez szükséges legszigorúbb forradalmi rendet.” A szocialista törvényesség a szovjet állam és az egész szovjet nép fő fegyvere a kommunizmus építéséért vívott harcban is. Kifejezésre jutott ez a SZKP XX. Kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában, Hruscsov elvtárs előadói beszédében és több elvtárs hozzászólásában. Vorosilov elvtárs felszólalásában kiemelte: „A Párt Központi Bizottsága nagy figyelmet fordít a szocialista törvényesség megszilárdítására. Eddigi intézkedéseink eredményeképpen teljes egészében visszahelyezték jogaiba és megerősítették az ügyészi felügyeletet. Az SZKP Központi Bizottsága útmutatásait követve a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége megerősítette a Szovjetunióban működő ügyészi felügyeletről szóló új rendelkezést. Ez a rendelkezés, amely a szovjet ügyészség szerepére és feladataira vonatkozó lenini útmutatásoknak megfelelően épült fel, az ügyészi szervek tevékenységének szabatos programja azt a feladatot tűzi e szervek elé, hogy legyenek elvhűek és kérelmelhetlenek harcukban, amelyet azért vívnak, hogy minden intézmény, minden hivatalos személy és a Szovjetunió minden polgára szigorúan eleget tegyen a törvényességnek.” A Szovjetunió Alkotmányának 113. cikkelye értelmében a szovjet ügyészség az az állami szerv, amely a legfelsőbb felügyeletet gyakorolja afelett, hogy a minisztériumok, az azoknak alárendelt szervek, a hivatalos személyek és az egyes polgárok a törvényeket pontosan megtartják-e.

Az új típusú ügyészség, a szovjet ügyészség létrejöttének a „forradalmi törvényesség” biztosítása adott tartalmat. A szovjet ügyészség szervezetének és működésének elméleti alapját maga Lenin vetette meg a Politikai Iroda részére írt híres levelében: „Az ügyésznek — írja ebben a levelében Lenin — a következő jogai és kötelességei vannak: örökös azon, hogy a törvényességet valóban egyöntetűen magyarázzák az egész köztársaság területén, figyelmen kívül hagyja a helyi különbségeket és minden helyi hatást.” Az ügyészi felügyeletről szóló 1922. május 28-án elfogadott szabályzat az igazságügyi népbiztosság keretében szervezte meg az államügyészséget. Az ügyészség felállítása fontos szerepet töltött be a törvénysértések felszámolásában és a szovjet jogrend megszilárdításában.

Az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása időszakában a kizsákmányoló osztályok maradványai elkeseredett ellenállást tanúsítottak a szovjet hatalommal szemben. Emellett az imperialisták kívülről jövő szüntelen támadással mindenképpen meg akarták akadályozni a Szovjetunió hatalmas arányú szocialista kibontakozását. Az ügyészi szerveknek ebben az időben nehéz és felelősségteljes feladata az iparban, a közlekedés-

ben és a mezőgazdaságban tevékenykedő károkozók, a kémeknek és szabotőröknek leleplezése és a nép ellenségeinek a bíróságok elé állítása volt. A szovjet ügyészség szervei, amikor a szovjet állam érdekeit oly eréllyel védtek, nagy munkát végeztek a szovjet polgárok jogainak megvédése érdekében is.

A szocialista jogrendszer megerősítésének egyik legfontosabb mozzanata a Szovjetunió ügyészségének megalkotása. A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága és a Népbiztosok Tanácsa által 1933. június 20-án hozott és a Szovjetunió ügyészségének megalkotásáról szóló törvényerejű rendelet értelmében a Szovjetunió államügyészségét a társadalomellenes elemekkel szemben a szocialista jogrendszer megerősítése és a társadalmi tulajdon fokozottabb ellenőrzése céljából a Szovjetunió egész területére kiterjedően szervezték meg. A Szovjetunió ügyészségének megszervezésével megvalósult a Szovjetunió ügyészi szervezetének összpontosítása. A szervezetileg megerősödött, szigorúan központosított ügyészség nagyobb eredményekkel oldhatta meg azokat a fontos feladatokat, amelyeket a kommunista párt és a szovjet kormány rábízott.

A Nagy Honvédő Háború első napjaitól kezdve az ügyészi szervek munkájának súlya arra irányult, hogy biztosítsák a hátszág és a front megerősítése érdekében kiadott törvények pontos végrehajtását, hogy segítséget nyújtsanak a katonai vezetésnek a harcoló csapatok vasfegyelmének biztosításában. A Nagy Honvédő Háború ideje alatt az ügyészek következetesen érvényt szereztek azoknak a törvényeknek, amelyek oltalmazták a katonák családtagjainak jogait. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1945. március 26-án emlékezett meg az ügyészi szerveknek a Nagy Honvédő Háború ideje alatt végzett hatalmas munkájáról.

A békés építő munkára áttérés, napjainkban pedig a kommunizmusba való átmenet szakaszában a szovjet állam, a szovjet jog, a szocialista törvényesség aktív, alkotó, szervező szerepe mérhetetlenül megnövekedett. A Kommunista Párt és a szovjet állam hatalmas munkát végeznek az államapparátus tevékenységének megjavítása és tökéletesítése érdekében. Ezt a munkát nem lehet elválasztani a szocialista törvényesség további megszilárdításának feladatától. Éppen ezért a Kommunista Párt és a polgárok a kommunizmus építésének szakaszában az ügyészi szervektől a törvények pontos betartása feletti felügyeletnek még tökéletesebb megszervezését és a bűncselekményekkel szembeni harc még eredményesebb folytatását követelik meg. Ennek szellemében született az elmúlt évben a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének határozata „Az ügyészi felügyeletről a Szovjetunióban”. A határozatban kifejezésre jutnak azok az új fokozott követelmények, amelyeket a Kommunista Párt és a szovjet kormány az ügyészségi szervekkel szemben támasztanak. A szocialista törvényesség további megszilárdítását és az ügyészi felügyelet megerősítését szolgálta a Szovjetunió vezető ügyészi dolgozóinak 1955. évi országos tanácskozása is, amelynek különös jelentőségét kidomborította az a tény, hogy munkájában Bulganyin, Vorosilov, és Hruscsov elvtársak is részt vettek.

A szovjet ügyészség a szovjet állam fejlődésének minden szakaszában — amikor a szocialista törvényesség megtartásáért harcolt, egyben a szovjet nép alapvető érdekeit: a Szovjetunió állami biztonságát és függetlenségét, a termelőerők társadalmi tulajdonát, mint a szovjet rendszer szent és sérthetetlen alapját, a szovjet állampolgárok elidegeníthetetlen jogait és szabadságát, a szocialista együttélés szabályait védelmezte és védelmezi ma is. Ez alapvetően különbözteti meg bármely kapitalista állam ügyészségétől. A burzsoá ügyészség, akár a burzsoá bíróság az uralkodó osztályoknak a dolgozó tömegek elnyomására és kizsákmányolására szolgáló egyik legfontosabb eszköze volt és marad.

A szovjet ügyészség a szocialista törvényesség megtartása feletti felügyele-

tet *különböző módszerekkel* valósítja meg. Az általános felügyelet körében öröködek a minisztériumok, a hivatalok, helyi államhatalmi és igazgatási szervek különböző aktusainak törvényessége felett. Felügyelnek a bűncselekmények nyomozásának törvényességére, a büntető és polgári ügyek bírói tárgyalásának törvényességére, a letartóztatottak fogvatartásának törvényességére. E módszerek, a felügyeleti ágak bármelyikének alapos ismertetése önmagában kitöltene egy-egy önálló beszámoló keretét. Ezért *általános ismérvek* ismertetésére kell szorítkoznom.

Az ügyészi felügyeletről szóló határozat 10. cikkelye az *általános felügyelet* tartalmát a következőképpen határozza meg: „A Szovjetunió Legfőbb Ügyésze és a neki alárendelt ügyészek hatáskörük keretein belül felügyeletet gyakorolnak afelett, hogy 1. a minisztériumok, hatóságok és a nekik alárendelt hivatalok és vállalatok, továbbá a dolgozók küldöttei helyi szovjetjeinek végrehajtó és rendelkező szervei, szövetkezeti és más társadalmi szervezetek által kiadott aktusok pontosan megfeleljenek a Szovjetunió Alkotmányának és törvényeinek, a szövetséges és autonóm köztársaságok alkotmányainak és törvényeinek, a Szovjetunió Minisztertanácsa, a szövetséges és autonóm köztársaságok minisztertanácsai határozatainak, 2. a hivatalos személyek és a Szovjetunió polgárai pontosan megtartsák a törvényeket.”

Az ügyészségre, amint Lenin tanítja, az a kötelesség és felelősség hárul, hogy minden hatósági és igazgatási szerv tevékenységének és intézkedésének törvényességére ügyeljen. Az ügyészségnek csupán arra nincs hatásköre, hogy a Szovjetunió, valamint a szövetséges és autonóm köztársaságok Legfelsőbb Tanácsa és azok elnöksége, továbbá a Szovjetunió és a szövetséges és autonóm köztársaságok minisztertanácsai tevékenységének törvényessége felett felügyeljen. Amikor az ügyész felügyeletet gyakorol afelett, hogy megtartják-e a törvényeket az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervek, egyben *ellenőrzi* azt is, hogy az adott szervnek, hivatalos személynek jogában állott-e a rendelet, utasítás, határozat kiadása s megtartották-e ezek az ilyen rendelet, utasítás, határozat kiadására megállapított szabályokat, megfelelnek-e ezek az aktusok a törvény követelményeinek.

Az ügyészség általános felügyeleti joga csak a törvénysértések felfedezésére, megállapítására, ezeknek megelőzésére terjed ki, s az ügyészség nem vonhatja magához az államigazgatási, helyi államhatalmi szervek jogkörét. Lenin mutatott rá, hogy „... megkülönböztetésül az összes közigazgatási hatóságtól, az államügyészi felügyeletnek semilyen közigazgatási hatalma nincsen.”

A törvények megtartása feletti ügyészi felügyelet ellátása nem érinti a minisztériumok, az állami ellenőrzés, a szakszervezetek és egyéb szervek ellenőrzési osztályainak jogkörét. Amíg az utóbbiak által gyakorolt ellenőrzés a felügyeletük alá rendelt szervek operatív tevékenységére terjed ki és feladatuk, hogy ezeknél a szerveknél a párt és kormány által kitűzött feladatok lehető leggyorsabb és legrázkóttabb teljesítését, végrehajtását biztosítsák, addig az ügyészi felügyelet kizárólag a törvények, rendeletek megtartásának ellenőrzésére, a törvénysértések feltárására korlátozódik. Az ügyészség nem ellenőrizheti az állami szervek egészben vett tevékenységét, nem végezhet revíziókat és ellenőri vizsgálatokat, mert ezáltal adminisztratív funkciókat vállalna magára s ezzel csorbítaná az adminisztratív szervek és azok felügyeleti hatóságainak operatív önállóságát. Ez természetesen nem jelenti, hogy az ügyészség nem végez helyszíni ellenőrzéseket, csak azt jelenti, hogy ezek a helyszíni ellenőrzések tartalmukban élesen elhatárolódnak az államigazgatás egyéb ellenőrző szerveinek helyszíni vizsgálataitól. Az ügyészség helyszíni ellenőrzése kizárólag a törvények megszegésének vizsgálatára terjed ki.

Az ügyészség általános felügyeleti tevékenysége nagymértékben *preventív természetű* is. Az ilyen tevékenység célja, hogy megszüntesse azokat a körülményeket, feltételeket, amelyek a törvény megsértését vagy bűncselekmény elkövetését eredményeznék és hogy olyan helyzet megteremtését segítsék, amely a törvények és rendeletek pontos megtartását és végrehajtását biztosítja.

Az ügyészség általános felügyeleti tevékenysége *méreteiben és tartalmában* egyaránt igen széleskörű és sokoldalú. Az ügyészségnek nagyszámú államigazgatási szerv, társadalmi szervezet, vállalat, intézmény, szövetkezet, szovhoz, kolhoz stb. tevékenysége felett kell ellenőrzést gyakorolnia. Az általános felügyelet gyakorlása körébe tartoznak igazgatási, szociális, kulturális, gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi, egészségügyi és más szervezetek és intézmények, amelyek tevékenységét sok törvény, szabályrendelet, rendelet, alapszabály stb. szabályozza. A felügyeleti tevékenység széles köre, valamint a törvények, rendeletek stb. nagy száma nem jelent veszélyt abban az irányban, hogy a szovjet ügyészség elmerül az óriási méretű mindennapi munkában. Elsősorban azért nem, mert minden intézkedésre jogosult hivatalos személyt áthat a párt- és kormányhatározatok maradéktalan végrehajtására irányuló köteleességtudat és ez egyben jelenti a törvényesség érvényesítésének biztosítását. Az ügyészi szervezet által gyakorolt felügyelet lényegében ebben nyújt segítséget és így az ügyészi szervezet rendkívüli tekintélyét alapozza meg.

Módszereiben a szovjet ügyészség általános felügyeleti munkája *két irányú*. Az egyik az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervek rendeleteinek, utasításainak, szabályzatainak vizsgálata a törvényesség szempontjából, amellyel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az ügyészek a területükön működő hatóságok, intézmények rendeleteit, általános jellegű határozatait stb. két példányban kézhez kapják. Az egyik példányt a területileg illetékes ügyész vizsgálja meg, a másik példányt pedig a felettes ügyészhez terjeszti fel. Az általános felügyeleti tevékenység másik állandó jellegű területe lényegében a szocialista tulajdon védelmét, a szocialista munkavédelmet, a munkajog egyes kérdéseit és a panaszintézés ellenőrzését öleli fel.

Az *óvás* az ügyész reagálásának legfontosabb s egyben alapformája a törvénytelen rendeletekkel, utasításokkal, határozatokkal és egyéb intézkedésekkel szemben. Az ügyészi óvás megvizsgálására 10 napos határidő van megállapítva és annak eredményéről az ügyészt értesíteni kell. Az óvások tárgyalásán az ügyész a teljes dokumentációs anyaggal részt vesz. Az ügyészi óvások jelentősége és megalapozottsága jut kifejezésre abban is, hogy ritka az olyan eset, amikor az illetékes szerv az ügyészi óvásnak ne adna helyt. Az általános felügyelet gyakorlása folyamán az ügyész tevékenysége nem korlátozódik kizárólag a törvénytértés megállapítására. Az ügyész egyben felhasználja mindazokat a lehetőségeket, amelyek a törvénytértések megelőzését biztosítják. Az ügyészek *előterjesztéseket* tesznek az állami és társadalmi szerveknél a törvénytértések és a törvénytértést előidéző okok megszüntetésére. Az előterjesztést egy hónapon belül meg kell vizsgálni. Segítik a társadalmi ellenőrzés szerveit, felhasználják a sajtót és rádiót az állampolgárok nevelése érdekében. A szovjet ügyészség tekintélye és eljárásának alapossága mutatkozik meg abban is, hogy a szovjet hivatalok és vállalati szervek az ügyészi *javaslatokat* örömmel fogadják és azokban az elvtársi segítségnyújtás gyakorlati érvényesülését látják. Amellett, hogy az ügyész óvásokat nyújt be vagy előterjesztéseket tesz a törvénytértések miatt, szükség esetén a vétkes személy ellen — a törvénytértés jellegétől függően — büntető eljárást tesz folyamatba, fegyelmi, államigazgatási vagy anyagi felelősségrevonást kezdeményez.

Rendkívül fontos feladata az ügyészi szervezetnek a *bűnözés elleni harc*.

Ezt a feladatot a szovjet ügyészség részben a bűncselekményeknek az ügyészi nyomozói apparátus segítségével történő közvetlen nyomozása, részben a más szervek nyomozása feletti felügyelet megvalósítása útján látja el. Jelenleg az ügyészségi nyomozók nyomozzák a büntetőügyek nagyobbik részét. Az ügyészi szervek a bűnözés elleni harc megszervezése során — csakúgy mint a törvényesség megszilárdítása érdekében végzett másirányú tevékenységükben is — figyelmüket mindenekelőtt a legveszélyesebb bűncselekmények és a szocialista törvényesség megsértésének azokra az eseteire összpontosítják, amelyek aláássák a szovjet jogrendet és zavarják a gazdasági és kulturális építés feladatainak megvalósítását. A párt és a kormány arra tanítja a szovjet embereket, hogy legyenek mindig éberek és szigorúan tartsák szemmel az ellenség ármánykodásait, a nyomozás törvényessége feletti felügyeletet megvalósító ügyészi szervek pedig hatékonyan vegyenek részt a szovjet állam ellenségeinek leleplezésében.

Rendkívül nagy jelentőségű a szovjet ügyészség szerepe és egyben felelőssége a *szocialista tulajdon fokozott védelme* terén. A szocialista gazdasági rendszer és a termelési eszközök szocialista tulajdona alkotják a Szovjetunió gazdasági alapját. Ezért az állami és társadalmi tulajdon védelméért folytatott harc a szocialista törvényesség egyik fő feladata. Az a hatalmas fejlődés, amely a szovjet ember gondolkodásában és tudatában végbe ment, kifejezésre jut abban is, hogy a polgárok túlnyomó többségét áthatja a szocialista tulajdon védelmére és állandó gyarapítására irányuló törekvés, miért is ezen a területen az ügyészi tevékenység súlypontja ma már a büntető eljárás területéről az általános felügyelet területére helyeződött át.

A *polgárok személyének és tulajdonának* a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben való védelme a nyomozás törvényessége feletti ügyészi felügyelet fontos feladata. Ezért az ügyész erélyesen lép fel a polgárok élete, testi épsége vagy személyi tulajdona elleni támadásokkal szemben. A szocialista társadalmi együttélés szabályainak a szovjet polgárok túlnyomó többsége részéről való megértését mutatja az a társadalmi rosszallás, amely az egyes személyek garázda, huligán cselekményeivel szemben jelentkezik. A garázdaság, huligánság elleni küzdelem már eddig is jelentős eredményeket ért el az ügyészség jó munkája és a társadalom egységes megnyilatkozása folytán.

Az ügyészi felügyeletről a Szovjetunióban hozott határozat a nyomozás törvényessége feletti ügyészi felügyelet tartalmának meghatározásánál az ismert lenini utasításból indul ki: a bűnözés elleni harcot úgy kell megszervezni, hogy az olyan légkört teremtsen, amely meggyőz mindenkit arról, hogy egyetlen bűncselekmény sem marad felderítetlenül és egyetlen bűnöző sem bújhat ki a felelősségrevonás alól.

A szovjet alkotmány féltő gonddal biztosítja a polgárok személyi jogainak sérthetetlenségét és ez a körülmény határozza meg a nyomozás törvényessége feletti felügyelet tartalmának másik oldalát. A bűncselekmények és a büntettek következetes és kérlelhetetlen üldözése mellett a szovjet ügyész örökös felelőse, hogy a bűncselekmények nyomozása során az *állampolgárokat ne vonják törvénytelenül és alaptalanul büntetőjogi felelősségre*, ne fosszák meg törvényellenesen személyi szabadságuktól, ne kerüljenek semmiféle egyéb törvényellenes korlátozás és jogfosztás hatálya alá. Ezt biztosítják az eljárási törvények, a bűncselekmények nyomozásának szabályai, az állampolgári jogok perbeli garanciái. Az eljárási törvény végrehajtása felett felügyeletet gyakorló ügyésztől a párt és a szovjet kormány a szocialista törvényesség pontos és maradéktalan végrehajtása terén sziklaszilárd magatartást követel. Az ügyésznek éreznie kell hatalmas felelősségét, amikor az állampolgárok letartóztatását

jóváhagyja. Ennek eldöntésénél behatóan meg kell ismernie a nyomozás egész anyagát, szükség esetén pedig ki kell hallgatnia a terheltet is.

A szovjet ügyész a *nyomozás törvényessége feletti felügyeleti* munkájában is Kalinyin elvtársnak szavaira emlékszük: „Mi olyan munkát követelünk az ügyésztől, a szocialista törvényességért folyó harc olyan megszervezését, amely mellett minden munkás, minden kolhozista, minden szovjet intézmény biztosítva lesz a bürokratikus eltévelyedések ellen, amely mellett mindenki nyugodt lehet, hogy megvédi törvényes jogait és érdekeit, hogy ezen érdekek felett a szovjet hatalom által külön kirendelt ügyész őrökodik.”

A szocialista törvényesség megszilárdulásának egyik megnyilvánulása, hogy a Szovjetunióban nagymértékben és állandóan *csökken a bűnözés*. 1947. évhez viszonyítva a bűncselekmények száma negyedére esett. Ezzel párhuzamosan erősödik a szovjet jogrend és szilárdul széles tömegekben a szocialista jogtudat. Ez a jelenség érthető és törvényszerű, mert kifejezi a szovjet állam általános fejlődési folyamatát.

Az ügyészek kötelesek felügyeletet gyakorolni a bíróság által büntetőügyekben hozott *ítéletek és határozatok* törvényessége felett is. A bíróságok eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelettel szemben azt a követelményt támasztják, hogy az ügyek érdemi elbírálására kiható törvénysértéseket tárják fel és törvénysértő bírói ítélet vagy határozat hatályban ne maradjon. Az ügy bírósági menetének bármely szakában az ügyész úgy lép fel, mint aki az államtól meghatalmazást nyert, hogy érvényt szerezzen a törvény helyes alkalmazásának, vagyis akinek kötelessége a törvények pontos megtartása feletti felügyelet a büntető- és polgári perek bírósági tárgyalása során. Az ügyész ügyfél a bírói eljárásban, de bizonyos vonatkozásokban különbözik is az eljárásban résztvevő többi féltől. Az ügyész nem egyszerű ügyfél az eljárásban. Az, hogy az ügyész az ügyfél jogaival rendelkezik és magatartásában a perrendtartás korlátozza, nem fosztja meg különleges minőségétől, mellyel a törvény ruházza fel, mint az állam képviselőjét, aki a konkrét ügy elbírálása kapcsán érdekelt a törvény helyes alkalmazásában.

A jól szervezett tárgyalás, a vád helyes felépítése nemcsak a törvényes és megalapozott ítélet hozatalát segíti elő, hanem azt is, hogy az ügyész a szovjet törvények *propagandistájává*, a tömegek — törvénytiszteletre és a szocialista együttélés szabályainak megtartására — nevelőjévé váljék. Ez a minőség az ügyészre az eljárás során különleges felelősséget ró: felelősséget a végkövetkeztetésért és a bíróság elé terjesztendő indítványokért. A bíróság helyes jogszabályalkalmazása feletti felügyeletről szólva különösen alá kell húzni azt, hogy a bíróság által elkövetett hiba kijavításának az ügyész által a törvényes határidőn belül benyújtott óvás a normális eszköze. Ha az ügyész elmulasztja az óvást a törvény által előírt határidőben benyújtani, ez annyit jelent, hogy nem gyakorolja a bíróság által tárgyalt büntető és polgári ügyek törvényessége feletti szokásos felügyeletet.

A bíróságok tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyelet módszereit egyébként az „Ügyészi felügyeletről a Szovjetunióban” határozat 23. cikkelye a következőképpen határozza meg: az ügyészek „1. részt vesznek a bíróság előkészítő ülésén; 2. részt vesznek a büntető és polgári ügyek tárgyalásán és a bírósági tárgyalás folyamán felmerülő kérdésekben véleményt nyilvánítanak; 3. képviselik a bűnügyek tárgyalása során az állami vádat; 4. keresetet indítanak a polgári eljárásban, vagy polgári jogi igényt terjesztenek elő a büntető eljárásban és támogatják a kereseteket a bíróságon, ha ezt az állami vagy társadalmi érdekek, illetve polgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme megköveteli; 5. a törvényben megállapított eljárásban óvással élnek

a bírói szervek törvénytelen és alaptalan büntető és polgári ítéletei, határozatai ellen ; 6. véleményt nyilvánítanak a fellebbezés vagy óvás folytán felsőbb bíróságok által elbírált büntető- és polgári ügyekben ; 7. felügyeletet gyakorolnak a bírósági ítélet végrehajtása felett.”

Ki kell emelni a bíróságok által tárgyalta *polgári perek feletti ügyészi felügyelet* nagy jelentőségét is. A polgári jog szabályainak alkalmazása a szovjet polgárok nagy számát közelről érinti. A törvény megadja az ügyésznek a keresetindítás, valamint az eljárás bármely szakában a perben való fellépés jogát az állam vagy a dolgozók védelmében. A polgári perek helyes, törvénynek megfelelő eldöntése segíti a szocialista törvényesség megszilárdítását a polgári jogviszonyokban. A párt és kormány több ízben felhívta az ügyészeket, hogy fordítsanak különös figyelmet azokra a polgári perekre, amelyek az állam, a kolhozok fontos érdekeit érintik, valamint azokra a polgári perekre, amelyek az állampolgárok munkaügyi, lakás- és egyéb jogai érvényesítésével kapcsolatosak.

A szovjet ügyész felügyeletet gyakorol a bírósági ítéletek végrehajtása és a letartóztatás törvényessége felett is. Ez a felügyelet nemcsak arra terjed ki, hogy az ügyész ellenőrzi vajon végrehajtották-e az ítéletet. Az ügyészi felügyelet kiterjed az ítéletvégrehajtás törvényességének vizsgálatára is. Az ügyész köteles ellenőrizni, hogy a letartóztató intézetekben csak olyan személyeket tartsonak fogva, akiknek fogvatartására törvényes alap van, felügyel arra, hogy a letartóztatottak részére megállapított előírásokat és a törvény által megállapított rendet megtartják-e, hogy nem alkalmaznak-e törvénytörő fegyelmi intézkedéseket, hogy megtartják-e az előírt egészségügyi szabályokat stb. Ennek a felügyeletnek hatályosságát biztosítja az, hogy az ügyészek rendszeresen látogatják a letartóztató intézeteket, átvesszik és megvizsgálják a letartóztatottak panaszait. A panaszjog érvényesülésének a legnagyobb biztosítója pl., hogy a letartóztató intézetekben postaláda van elhelyezve, ahova a letartóztatottak panaszait minden ellenőrzés nélkül bedobhatják. A láda kulcsa az ügyésznél van, aki ily módon maga veszi át a panaszokat.

A szovjet ügyészségnek a szocialista törvényesség érdekében végzett munkája állandó fejlődés eredményeképpen érte el a mai szintet. A párt és a szovjet állam mindig különös gondot fordított és fordít ma is arra, hogy biztosítsa az ügyészi felügyelet minél eredményesebb megvalósításának feltételeit és hogy segítse az ügyészi szerveket a törvényesség feletti felügyelet eredményességét befolyásoló hibák, hiányosságok felismerésében és leküzdésében.

A párt a szovjet ügyésszel szemben azt az alapvető követelményt támasztja, hogy az ügyész a szocialista törvényesség megszilárdításáért folytatott harcban a szovjet törvények bármilyen megsértésével szemben megfelelő elvi szilárdságot és következetességet tanúsítson. Ez az elvi szilárdság és engesztelhetetlenség kizárja azt, hogy az ügyész a helyi szervekkel való jó viszony helytelen értelmezése folytán szemet hunyhasson ezeknek a szerveknek a törvénytörő aktusai felett.

A párt ismételten rámutatott arra, hogy az ügyészség feladatait csak akkor tudja sikeresen végrehajtani, ha tevékenysége a *pártszervezetek állandó irányítása mellett* folyik. A Kommunista Párt a szovjet társadalom irányító ereje, a dolgozók valamennyi szervezetének, mind a társadalmi, mind az állami szervezetek vezető magja. Lenin még a szovjet ügyészség megszervezése idején rámutatott arra, hogy az ügyészség „munkáját három olyan pártintézmény közvetlen felügyelete alatt és velük a legközvetlenebb kapcsolatban köteles végezni, amelyek maximális biztosítékot nyújtanak a helyi és személyes befolyások

ellen. Ezek : a Központi Bizottság Szervező Irodája, a Központi Bizottság Politikai Irodája és a Központi Ellenőrző Bizottság.”

Az ügyészségnek a párttal való kapcsolata, valamint a pártnak az ügyészség részére nyújtott segítsége nyilvánul meg abban is, hogy az ügyészség a jelentősebb törvénysértésekről rendszeresen tájékoztatja az illetékes párt-szerveket, a párt pedig segítséget nyújt a törvénysértések megszüntetéséhez és ismétlődésének megakadályozásához.

A *dolgozók panaszainak intézése* az ügyészi munka egyik legfontosabb területe. Ebben is kifejezésre jut, hogy a panaszjog a Szovjetunió állampolgári jogának egyik pillére. A szovjet állam polgára kötelességének tekinti, hogy a megfelelő szervekhez forduljon nem csupán jogainak és érdekeinek megsértése esetén, hanem az államapparátus tevékenységében rejlő hibák megszüntetésére vonatkozó javaslataival, az egyes hivatalos személyek által elkövetett törvénysértések bejelentésével is.

A szovjet állampolgárok panaszainak jelentős része helyesen mutat rá az egyes intézmények és szervezetek munkájában előforduló törvénysértésekre, huzavonára és egyéb komoly fogyatékokra. A panaszok gyors és figyelmes intézése a törvénysértések feltárásának és megszüntetésének, a hibák kijavításának és az államapparátus munkája megjavításának fontos eszköze. A párt és kormány nem egy esetben állította az állami szervek elé az állampolgárok panaszainak és bejelentéseinek gyors és lelkiismeretes intézését, rámutatva arra, hogy a dolgozók panaszainak és bejelentéseinek bürokratikus intézése és a huzavona a szovjet törvények erejébe vetett bizalmat ássa alá. Lényegében ugyanezt hangsúlyozta az SZKP XX. kongresszusa is. A párt elvárja a szovjet ügyészekről, akik felügyeletet gyakorolnak a törvények megtartása felett, hogy különös figyelmet fordítsanak a dolgozók panaszainak az egyes szerveknél való intézésére. A Szovjetunió Legfőbb Ügyésze ezért fokozott követelményeket támaszt az ügyészekkel szemben a panaszok intézését illetően. Megköveteli, hogy az ügyészek a panaszokat 10 napon belül érdemben bírálják el.

A szovjet törvények — a szocialista együttélés kötelező szabályai. A Szovjetunió lakosságának nagy többsége készséggel és önkéntesen végrehajtja azokat. A szocialista törvényesség megszilárdítása, a különböző jogszabálysértések megelőzése szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a hatályos szovjet törvények megmagyarázásának a lakosság körében. A *szovjet jog propagandája* valamennyi párt- és társadalmi szervezet, a szovjet sajtó feladata. Komoly kötelességei vannak ezen a téren az ügyészi szerveknek is.

A párt és kormány az ügyészség minden dolgozójától megköveteli, hogy állandóan fejlessze politikai ismereteit, tökéletesítse elméleti felkészültségét és szakmai képzettségét, mert csak ezáltal válhatnak a szocialista törvényesség állhatatos és elvhű harcosaivá. A Párt Központi Bizottsága megköveteli az ügyészi dolgozóktól, hogy egész tevékenységüket a törvényesség követelményeinek rendeljék alá, hogy állhatatosan védjék az államrendet, hogy soha se térjenek el a lelkiismeret követelményeitől, amely lelkiismeretnek mindig az igazság és kizárólag az igazság oldalán kell állania, annak az igazságnak az oldalán, amely szilárdan védelmezi a munkásosztály, a szovjet nép, a szovjet állam érdekeit.

A Szovjetunió ügyészségének *szervezeti felépítése* is maradéktalanul biztosítja, hogy az ügyészség a szocialista törvényesség megtartása felett a felügyeletet eredményesen gyakorolhassa. Az a lenini alapelv, amelynek értelmében a helyi ügyészi hatalom csakis a központnak van alárendelve, az ügyészi felügyelet felépítésének legfőbb szervezési elve. A szovjet ügyészség a szigorú egyszemélyi vezetés elve alapján működik. Az egyszemélyi vezetés elve az

ügyészség szigorúan centralizált jellegéből folyik. Ez azonban nem teszi az ügyészség dolgozóit önállótlanná és nem jelenti azt sem, hogy az ügyészségi szervezetben nincs helye bírálatnak és önbírálatnak. Az az ügyész, aki az előljárójától kapott utasítást törvénytelennek vagy helytelennek tartja, nemcsak hogy értesítheti, de köteles is erről a felettes ügyészt — a Szovjetunió Legfőbb Ügyészeig bezárólag — értesíteni.

Előljáróban már hangsúlyoztam, hogy ilyen nagy terjedelmű téma beható ismertetésére egy előadás időtartama rendkívül szűk keret. Ezért a legfontosabb kérdések tárgyalására kellett szorítkoznom. A tisztánlátás érdekében elsősorban a kérdések *elvi megalapozására* törekedtem.

Ha beszámolómmal sikerült a szocialista törvényességnek a kommunizmus építésében, a szovjet állam védelmében és a szovjet nép jogainak és érdekeinek maradéktalan érvényesítésében betöltött hatalmas szerepét érzékeltetni, ha sikerült a szovjet ügyészség magasztos hivatását, nagy jelentőségű feladatait vázolni, akkor úgy érzem, hogy ez az előadás elérte a célját. Ennek ismeretében ugyanis minden becsületes magyar embert át kell hatnia annak a tudatnak, hogy a szocializmus építésének, a dolgozók anyagi és kulturális jóléte emelésének hazánkban is a szocialista törvényesség megerősítése az egyik alapvető feltetele, amelyért minden dolgozónak küzdeni kell, valamint, hogy a szocialista törvényesség megerősítéséért folytatott harcban a dolgozók teljes bizalommal támaszkodhatnak a szovjet ügyészség útjait követő magyar ügyészi szervekre.

Szalay József

A valószínűség szerepe a bírói jogalkalmazásban*

Az első, amire felelni kell, vajon időszerű-e most ennek a kérdésnek felvetése? Időszerű most, mint ahogy időszerű már több mint száz éve. (A kötött bizonyítás megszűnése óta.) Azóta mind a mai napig eszünkbe sem jutott ezt a problémát jogi szempontból alaposan megvitatni. Ha egyes írók mellékesen és röviden foglalkoztak is vele, legfeljebb filozófiai, vagy tisztán logikai oldalát érintették a kérdésnek. Annak, aki az időszerűséget abban keresné, hogy egyes ítéletek indokolásában található-e hivatkozás a valószínűségre, jó soká kellene várni, mert az olyan naív bíró, mint amelyet Sztrogovics említ,¹ aki ítéletét úgy indokolta, hogy a felhozott tényeket 99%-ban bizonyítottnak látja, igen ritkán akad. Ennek oka egyszerűen az, hogy a bíró, különösen ott, ahol többféle bizonyíték szerepel a perben, könnyen bizonyítottnak mondhat olyan tényállást, melynél csak bizonyos fokú valószínűséget ért el. Nagyon ritka eset az, amikor a fellebbviteli fórum meg tudja állapítani a valószínűség becsempészését.

A *kapitalista* berendezésű jogrendszerekben természetes volt ez a húzódozás a valószínűség kérdésének alapos és kimerítő megvitatásától, mert ott a valószínűség alapján történő ítélezés szorosan hozzátartozott a rendszerhez,

* Szerző : „Marxista—leninista jogalkalmazás alapvető kérdései” című kandidátusi disszertációjánál a Valószínűség fejezete körül merült fel erősebb vita, melynek során nem sikerült a szemben álló nézeteket összehangolni. Azt mindenki elismerte, hogy ezt az eddig nyilvánosan meg sem vitatott kérdést valamilyen formában tisztázni kell. Ezt a tisztázást kívánja megindítani e cikk.

¹ Sztrogovics : „Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban.” 111. old.

melynek legfőbb és minden eszközzel biztosítani kívánt szempontja a kisebbség uralmának biztosítása volt. Ebbe, ha szükség volt rá, jól belefért a valószínűségi ítélkezés, mert sokkal könnyebb a pontosan nem ellenőrizhető valószínűség alapján felállítani az előre kitűzött célnak megfelelő ítélethez szükséges tényállást, mint a pontos és jól ellenőrizhető bizonyosság alapján. A kapitalista rendszer egyik legerősebb fegyverét adta volna ki kezéből, ha megtiltotta, vagy akár csak kisebb értékűnek mondta volna ki a valószínűségi jogalkalmazást a bizonyosság alapján állónál. Inkább az ellenkezőjét tette. Azt, hogy — amint azt vezető jogtudósai írásai mutatják — magát a bizonyosságot is lehúzta a valószínűség szintjére, azt állítva, hogy voltaképpen nincs is bizonyosság, mert ami annak látszik, az nem más, mint egy igen magas fokú valószínűség.

Más a helyzet a *szocialista* rendszerben, ahol a nép, mint az államhatalom birtokosa ítélkezik, ellenőrzi ezt az ítélkezést és nevelődik is rajta. Ott, ahol a marxizmus—leninizmus alapelvein mérnek le minden közéleti tevékenységet, (a fontosabb magánéletbelieket is) hamar felmerül és tisztázásra vár a bizonyosság és a valószínűség szerepe a jogalkalmazásban. Innen van, hogy a Szovjetunióban közel húsz év óta élénk vita folyik a jogirodalomban e szerepek körül és ez teszi különösen időszerűvé, hogy ezt a problémát a szocializmust építő hazánkban is — a jogászok legszélesebb köreinek bevonásával — alaposan megtárgyaljuk.

I. A valószínűséget a Rosental és Jugyin által szerkesztett Filozófiai Lexikon így határozza meg: „Mérték, amellyel megállapíthatjuk, hogy valamely esemény bekövetkezésének milyen objektív lehetősége van.” Majd ezt írja: „Lehetetlenség volna megállapítani valamely esemény, vagy eredmény bekövetkezésének a valószínűségét, ha az nem az embertől független, objektív törvényszerűségeken alapulna.”²

A fenti meghatározás két irányban is megszűkíti azt a kört, amelyben a közönséges szóhasználat a valószínűség kifejezést használja. Megszűkíti először úgy, hogy csak valamely esemény *bekövetkezésének* lehetőségét érti alatta. Ez azt jelenti, hogy csak a jövőbeli események valószínűségéről lehet szó, de már ki vannak zárva a múltbeli események, melyeknek valószínű megtörténtét a mindennapi életben lépten-nyomon emlegetjük, amelyek felhasználása a fejlődést nagyban segítette és segíti, de amelyek a jogalkalmazásnak is köztudomásúan alapjai. A másik megszorítás az, hogy e meghatározás szerint a valószínűségnek „embertől független *objektív törvényszerűsége*” kell alapulnia. Ez a dialektikus materializmus ismeretelmélet-tanítása szerint feltétlenül helyes, mert megismerni csak objektív létezőt lehet. De mit jelent a valószínűség szempontjából az objektív létezés? Nyilván azt, hogy ez a valószínűség valahol megvan. Megvan függetlenül az embertől, aki foglalkozik vele, aki gondol arra, vagy keresi azt, természetesen függetlenül attól is, hogy az a valaki hisz, vagy nem hisz a valószínűség létezésében. Könnyen megérthető ez, ha az ún. matematikai valószínűségekre gondolunk és igen szemléltetően mutatja a matematikai valószínűségnek szinte vulgáris példája: a kockadobás. Az, hogy bizonyos előfeltételek (egyenletes súlyelosztás stb.) mellett megfelelő számú dobás esetén mindegyik oldal 1/6-od részében felülre esik, olyan objektív valószínűség, mely embertől független törvényszerűségeken alapszik és bekövetkezik, akár hisz benne valaki, akár nem.

Ha a valószínűséget csak a fent felállított korlátok között vesszük figyelembe, azaz csak jövőendő eseményekre és csak embertől független objektív feltételek között, akkor a *jogalkalmazásban* vajmi ritkán találkozunk vele. Kétség-

² M. Rosental és P. Jugyin: „Filozófiai Lexikon”. Szikra, 1955. 2. kiad. 721. old.

telenül van ilyen is. Ilyen volna pl. az az eset, amikor a bíró azért nem bont fel egy alaposan elrontott házasságot, mert különböző objektív körülményekből valószínűnek tartja, hogy az a jövőben még megjavul. A büntetés kiszabása a törvényszabta keretek között bizonyos fokig szintén objektív és jövőre vonatkozó valószínűséget vesz figyelembe. Érdemes volna ezekkel részletesen és alaposabban foglalkozni, de bennünket a jogalkalmazás szempontjából most csak a valószínűségeknek az a köre érdekel, amely a fent kiemelt és külön választott valószínűségeken felül megmaradt.

2. Mi maradt meg? Megmaradt a múltbeli eseményekre vonatkozó és nem „objektív törvényszerűség” alapuló valószínűségek köre. Ezeket közös néven szubjektív valószínűségeknek fogjuk nevezni. Ezzel korántsem tettünk engedményt a modern szubjektivizmusnak, hanem csak a tényleges helyzetnek megfelelő kategóriába soroztuk azokat a valószínűségeket, melyek a kétségtelenül objektív valószínűségek közé besorozhatók nem voltak. Ebben Sztrogovicsot követtük, aki könyvében azt írja, hogy „a valószínűség teljességgel alanyi kategória.”³ Egyébként ugyanezt írja Fogarasi is: „A valószínűség kifejezés azonban a bizonyossággal szembeállítva szubjektív jellegű elemet foglal magában.”⁴ Mit jelent ez? Azt, hogy a szubjektív valószínűsége tulajdonképpen nem is illik a valószínűség elnevezés a Filozófiai Lexikon által adott értelemben, mert nem mérték és különösen a múltbeli eseményekre vonatkozóan nem méri, de nem is mérheti azok bekövetkezésének lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy valamilyen új kifejezéssel kellene vagy az egyik, vagy a másik valószínűséget megjelölni. Ezt az új kifejezést eddig még senki sem találta meg. (Magunk is megpróbálkoztunk vele, bevalljuk, sikertelenül). Ezért addig, míg nem sikerül megfelelő szóképzéssel a két különböző tartalmú fogalom megjelölésére alkalmas magyar elnevezést találni, a leghelyesebbnek látszik, ha megkülönböztetésül megtartjuk az objektív és szubjektív jelzőket. Annál is inkább, mert egy rövid összehasonlításból ki fog tűnni, hogy a második csoportbeli (tehát a bírói jogalkalmazást elsősorban érdeklő) valószínűségek valóban szubjektív jelenségekkel kapcsolatosak.

Az összehasonlítás céljából, miután az objektív valószínűségekre már kiemeltünk egy példát, a kockadobást, állítsuk vele szembe a szubjektív valószínűség példáját is, mégpedig célunknak megfelelően a bírói jogalkalmazásból véve. A büntetőjog területéről vegyük azt a példát, mikor a bíró a tettes korábban elkövetett hasonló cselekményeiből következteti a vádbeli cselekmény elkövetésének szubjektív valószínűségét. A polgári eljárásból vegyük hozzá azt az esetet, amikor két egymással ellenkező tanúvallomásnál a bíró az egyiket valamilyen okból (pl. a tanú biztosabban lépett fel) valószínűbbnek tartja a másiknál. Mindkét valószínűségnek bizonyos tapasztalatok szolgálnak alapul. Ugyancsak tapasztalati alapjuk van a bírói jogalkalmazásban nagymértékben alkalmazott ténybeli vélelmeknek is, melyekről külön fogunk szólni.

A marxizmus—leninizmus tanítása szerint — mint tudjuk — az objektívnek épp az a mértéke, hogy az mindenki által *egyformán* megismerhető és így az objektív valószínűség is mindenki által egyformán ismerhető meg. Az objektív valószínűség ezen megismerés nyomán közvetlenül elvezet (a kockadobásnál esetleg szemünk láttára) a valósághoz. *A valószínűség valósággá válik.* Ezzel szemben a példaképpen felhozott két szubjektív valószínűségnél megismeréshez, éppen szubjektív voltuk miatt, sohasem juthatunk el, hanem csak tudatunk egy alacsonyabb állapotáig, a valószínűségekben való kisebb, vagy nagyobb

³ Sztrogovics : i. m. 112. old.

⁴ Fogarasi : „Logika” 2. kiadás, 233. old.

fokú hitig. Épp ezért, a szubjektív valószínűségből soha nem lehet valóság. Nem lehet belőle valóság azért sem, mert nem képzelhető el többféle valóság. Márpedig a tudat hitének foka a valószínűségekben az egyes emberek tudata szerint más és más. Ez nem zárja ki azt, hogy a tanácsban ülő három bíró, vagy akár az ugyanazon ügyben eljáró bírói fórumok összes tagjai ne higgyenek egyformán valamilyen valószínűségben. Ez azonban a ritkább eset, mert objektív támaszpont híján az emberek általában hajlandók saját szubjektív benyomásaikat követni az egyes valószínűségek elbírálásánál. Érvekkel is nehéz valakit a valószínűség kérdésében álláspontjától eltéríteni. De ha a szubjektív valószínűségből nem is lesz soha valóság, mégis hatalmas segítséget nyújt annak megkeresésénél. Van benne valami, amire a jogalkalmazásnak (mint minden, a múltra vonatkozó történelmi kutatásnak) elengedhetetlenül szüksége van. Ez pedig nem más, mint a szubjektív valószínűségnek *útmutató szerepe*, mely azt az emberiség fejlődése szempontjából (különösen régen, de még ma is) jóformán nélkülözhetetlenné teszi. *Nem lehet azonban eléggé kihangsúlyozni*, hogy ezen az útmutató szerepén a szubjektív valószínűség nem mehet túl, mert akkor — mint látni fogjuk — nyomban szembe kerül a marxizmus—leninizmus alapvető tanításaival.

Ezzel a valószínűségre vonatkozó általános kutatásainkat be is fejezzük és áttérünk annak a bírói jogalkalmazás során játszott szerepére.

3. Bevezetőül néhány megjegyzés.

A valószínűség csak tényeknél fordul elő és csak ott vizsgálható, tehát csak a bizonyosság = valósággal szembeállítva. Tények bármiféle (jogi, vagy nem jogi) minősítése nem vonható be a valószínűség körébe, mert az már értékelés, melynél csak a helyes, vagy nem helyes kategóriák használhatók. Erre különösen kell ügyelni azért, mert minden jogász tevékenységénél a tény megállapítását szorosan nyomon követi a megállapított tény jogi értékelése. Maga a pusztán tény nem is érdekli a jogászt, csak a jogi értékelésen keresztül, ezért minden vérbeli jogász előtt legtöbbször éppen csak az értékelés válik érdekessé és fontossá. Innen a zűrzavar is egyes tiszta perjogi kérdéseknél, mint pl. a fellebbviteli bíróság viszonya a ténymegállapításra hivatott első bírósághoz.

Az, hogy a valószínűség úgy a büntető, mint a polgári eljárásban egyformán szerepel, köztudomású. Hogy ez a szerep a büntető jog területén kisebb, mint a polgári jogban, annak magyarázatát elsősorban a védett érdekek különbözőségében kell keresni. A büntetőjogban olyan érdekekről van szó, amelyeknél ősidők óta nagyobb súlyt helyeztek a bizonyosság megtalálására, mint (már a közösség szempontjából is) jóval kisebb értékű polgári jogi igényeknél. Ezért annak hangsúlyozásával, hogy amit a valószínűség kérdéséről érdemben elő fogunk adni, az mindkét jogterületre egyformán áll, mégis kisebb mértékben fogunk a büntető joggal foglalkozni különösen azért, mert hazai burzsoa büntető jogtudásaink jóformán teljesen megkerülték ezt a kérdést és így pro vagy kontra kevésbé lehet rájuk hivatkozni. E helyett utalunk Sztrogovics idézett művére, melyben közel ötven oldalon (86—132. old) kizárólag a büntető eljárásbeli valószínűség híveivel viaskodik, akiknek sorába olyan kitűnő szocialista büntető jogász is tartozott, mint Cselcov, aki „A szovjet büntető eljárás” c. munkájában is a valószínűségi döntés mellett harcolt és csak művének nemrég magyar nyelven megjelent harmadik kiadásában tért el ettől.

Köztudomású az is, hogy mind a polgári, mind a büntetőjogi bírói jogalkalmazásban kétféle valószínűség található. Az egyik, mely csak az eljárás továbbfolytatását akadályozó kérdéseknél merül fel, és amelyet a törvények legtöbbször nemcsak megengednek, de egyenesen meg is követelnek. Ez az ún. valószínűsítés. Mellette a végleges döntés alapjául szolgáló tényeknél a nyíltan

soha semmiféle perrendtartásban meg nem engedett, de a jogászok jelentős része által megkövetelt és egyes bíróságok által burkolt formában elvétve alkalmazott valószínűség, mint a teljes értékű bizonyítás szurrogátuma vált valóban veszélyessé. A kétféle valószínűség közül először az utóbbival foglalkozunk.

4. A végső döntésnél felhasznált valószínűséggel szemben a legtekintélyesebb szovjet jogászok teljesen elutasító álláspontot foglalnak el. Így Visinszkij ezt írja: „Ha a bíróság csupán megközelítette az adott ügyben az igazságot, de nem állapította azt meg, milyen helyes, igazságos bírósági ítéletről lehet szó?”⁵ Majd egy tíz évvel korábban írt művében a tévesen használt valószínűség kifejezést maga helyesbíti „bizonyosságra”.⁶ Sztrogovics szerint: „Kategorikusan elutasító álláspontra kell helyezkednünk azzal a felfogással szemben, amely a bíróság ítéletének megalapozására lehetségesnek és elegendőnek tartja a bíróság által megállapított tényekre nézve fennálló valószínűséget.”⁷

E két kitűnő szovjet jogász álláspontját csak helyeselni tudjuk, mert itt a valószínűség útmutató szerepén már túl ment, amire azt mondtuk, hogy ilyen esetben szembekerül a dialektikus materializmus alapelveivel. Ezt kell közelebbről megvizsgálni. Ehhez az szükséges, hogy alaposan szemügyre vegyük azokat az érveket, amelyeket az ellenkező állásponton levők, tehát a jogalkalmazási valószínűség hívei a maguk vélt igaza mellett felhoznak. Itt azonban ügyelnünk kell azért, mert a valószínűség hívei nem mindig őszinték, nem tárják fel az igazi okokat. A törvény nem engedi meg, sőt gyakran tiltja a valószínűségnek a végső döntésnél való felhasználását, a bíró pedig — mint mondtuk — könnyen el tudja burkolni a tényleg alkalmazott valószínűséget. Hallgat a törvény és legtöbbször hallgat a bíró, ha tehát a valószínűség mellett felhozható érveket akarjuk megvizsgálni, a *jogtudósokhoz* kell fordulni.

Ezek *három csoportba* oszthatók. Az *elsőbe* azok tartoznak, akik inkább hallgatnak az egész kérdésről, mert vagy meggyőződésükkel, vagy a törvénynek — legalább is hallgatólagos — tilalmával nem akarnak szembekerülni. A *második* csoportba tartozók nem rejtik ugyan véka alá a valószínűség iránti hajlandóságukat, de utána ilyen vagy olyan formában sietnek a törvénynek is igazat adni. Így a valószínűségről való felfogásukról és mellette való kiállásuk indokolásáról egyenes választ csak a *harmadik* csoport tagjaitól kapunk, akik nyíltan és hangosan állást foglalnak a valószínűség mellett. Néhányat hazai és külföldi ilyen jogászok közül itt is fel fogunk sorolni.

Hazai jogászaink közül ki kell itt emelni elsősorban Meszlény Arthurt, aki „Bevezető a polgári perrendtartáshoz” című művének 226-ik oldalán ezt írja: „a törvény kénytelen bizonyos kisebb-nagyobb valószínűséggel beérni.” Majd a Jancsó hagyatékának felhasználásával készült munkában⁸ még határozottabban nyilatkozik: „A bizonyosság fogalma csakolyan relatív, mint minden emberi tudás s a bírónak is meg kell elégednie egy bizonyos relatív bizonyossággal.” Itt még azt a semmitmondó kifejezést is megkockáztatja, hogy: „a bíró valószínűnek vehet olyan tényt, aminek valóságáról nem győződött ugyan meg, de ami inkább lehetséges és hihető, mint sem.”

A *német* polgári jogtudósok közül itt csak kettőt említünk, James Goldschmidt berlini egyetemi tanár⁹ szerint: „Wahrheit ist hier nur im historisch

⁵ Visinszkij: „A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban”, 224. old.

⁶ Uo. 226. old.

⁷ Sztrogovics: I. m. 131. old.

⁸ Jancsó—Meszlény: „A magyar polgári perrendtartás módszeres kézikönyve”, 83. old.

⁹ James Goldschmidt: „Zivilprozessrecht” 1929. 93. old.

empirischen Sinne gemeint also eine blosse Wahrscheinlichkeit." Vele egyidőben L. Rosenberg¹⁰ így nyilatkozik : „Das heisst, eines so hohen Grades von Wahrscheinlichkeit, dass kein vernünftiger, die Lebensverhältnissen klar über-schauender Mensch noch zweifelt.”

Így a jogtudósok. A *jogalkalmazókról* azt mondtuk, hogy igen ritkán nyilatkoznak erről a kérdésről. De ha egyszer mégis megteszik, szélesre tárják a kapukat és alapos betekintést engednek a valószínűségi döntés igazi indokaiba. Ilyen a német Reichsgericht, mely idealista álláspontját sokszor elárulta. Különösen híres egyik valószínűségi ítélete,¹¹ melyre egész sor német burzsoá jogász hivatkozik. Ebben a következők olvashatók : „Az emberi megismerés korlátozottsága mellett nem juthat el senki (még saját közvetlen szemlélete esetén sem) valamely tényállás fennforgásának abszolút biztos megismeréséhez. Az a lehetőség, hogy a tényállás nem áll fenn, mindig elképzelhető. Ezért a gyakorlati életben a valószínűség magas foka, mely a megismerés eszközeinek lehető legalaposabb és leglelkiismeretesebb felhasználása útján jön létre, mint bizonyosság szerepel.”¹² Ezek eddig mind *polgári* jogászok voltak. Ízelítőül ide iktatjuk még a maga idején nagy tekintélyű *büntető* jogásznak, Balogh Jenőnek a bűnvádi bizonyításra vonatkozó véleményét : „A bizonyítás eredménye nem lesz feltétlen, *apodicticus*, ún. *mathematikai bizonyosság*, hanem több-kevesebb valószínűség.”¹³

Végigmenve a valószínűség mellett állást foglaló fent idézett érveléseken, mindenki nyomban megállapíthatja, hogy azok valamennyien az idealista filozófia vizein eveznek és valamennyien szintiszta agnoszticizmust tartalmaznak. Ezzel — azt hisszük — beigazolódtott az az állításunk, hogy aki a valószínűséget a jogalkalmazásban útmutató szerepén túl viszi, (a döntés alapjává teszi) az szembe kerül a materializmus alapvető tanításaival, melyek között első helyen áll — az agnoszticizmussal ellentétben — az, hogy a világ minden ízében megismerhető.

Még rosszabb a helyzet, ha arra gondolunk, hogy az idézett érvelések nem is igazi agnoszticizmust jelentenek, a szó tudományos értelmében, hanem csak amolyan vulgáris, ún. „józan értelemre”, általános tapasztalatokra való hivatkozást, melynek nincsenek tudományos érvei, mely tehát alapjában vissza sem verhető. Mikor Hume vagy Kant tudományos agnoszticizmusával kerülünk szembe, mindig tudjuk, hogy Hume „elvetette a magábanvalónak még a gondolatát is”. Kant pedig „az idő, tér és okozatosság objektivitását tagadta”.¹⁴ Ezek érvek, melyeket meg lehet cáfolni, mint ahogy Marx, Engels és Lenin megcáfolták azokat. De mit kezdjünk azokkal, akik „általános tapasztalatokra” hivatkozva tagadják az objektíve létező megismerhetőségét.

5. A valószínűség alapján való döntés bevezetésének hívei közül sokan észrevették, hogy az agnoszticizmus önmagában nem elég erős érv. Ezért mellette más érvek után néztek. Ezek között leginkább az „igazságtalanság”-ra való hivatkozás terjedt el. Eszerint az ún. non liquet esetén a bizonyítási teher szabályainak alkalmazása nyomán az, aki nem tudja bizonyítékaival az általa előadott tény megtörténtéről a bizonyossáigig menően meggyőzni a bírót, pervesztes lesz akkor is, ha a „mindennapi élet követelményeinek” megfelelő valószínűség szól mellette.

¹⁰ L. Rosenberg : „Lehrbuch des deutschen Zivilprozesses” 356. old.

¹¹ Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen Bd. XV. 339. old.

¹² Uo.

¹³ Balogh, Illés, Vargha : „A bűnvádi perrendtartás magyarázata”. III. 481. old.

¹⁴ Lenin : „Materializmus és empiriokriticismus” 121. old.

Különösen a század kezdete óta elég tekintélyes számú burzsoá jogász volt ezen az állásponton. Hazánkban a legnyíltabb és legkövetkezetesebb szószólója ennek az álláspontnak Tury Sándor Kornél volt, aki „Biztosítási jog és bizonyítási módszer” című 1940-ben megjelent tanulmányában a külföldi irodalom alapos ismertetése mellett foglalkozik a kérdéssel. Ő a „valószínűségi bizonyítás” (alapjában : fából vaskarika) bevezetését követeli, legalább is a biztosítási jogban. Előadása szerint ez csak a non liquet esetekben kerülne alkalmazásra és a bizonyítási teher szabályai által okozott hátrányokat eltüntetné. Ezt — mint mondtuk — sokan vallották, de titokban vallják ma is olyan jogászok, akik ezzel egyes ilyen esetekben jelentkező „igazságtalanság”-ot alapjában véve valamiféle méltányosság alkalmazásával akarják jóvá tenni.

Alapnak megmaradt itt is a tiszta agnoszticizmus. Tury nem is titkolja ezt, mert könyvének jóformán minden oldalán hirdeti, hogy „az emberi felismerés és a bizonyító eszközök tökéletlensége folytán múlt tényeknek a bizonyításában nem lehet mindig kétségen felül álló bizonyosságra szert tenni”.¹⁵

De, ha megmaradt az agnoszticizmus, melyet a marxizmus—leninizmus teljesen elvet, akkor meg kell vizsgálni, hogy ezt a súlyos tehertételt a Turyék által felhozott egyéb érvek mennyiben paralizálják, vagy teszik legalább is elviselhetővé. A legfőbb érv a non liquet, mely állítólag a jogalkalmazástól elválaszthatlan jelenség.¹⁶ A tévedés okát abban látjuk, hogy Turyék nem tesznek különbséget a ténybeli non liquet és a jogi non liquet között. Ez nyilván alapvető hiba, mert mi fentebb már eleve kizártunk minden olyan valószínűséget, mely nem tisztán tényekre vonatkozik, hanem azok jogi minősítésére. Ezt kell közelebbről megvizsgálni.

A non liquet eredetét nehéz megállapítani. Az bizonyos, hogy a régi római (köztársasági) jogban ismeretlen volt. Először Cicero említi a Pro A Caecina beszédében.¹⁷ Itt arról panaszkodik, hogy a recuperatorok sibi non liquere kijelentéssel harmadszor is elhalasztották az ügy tárgyalását, amit Bethmann szerint: „Die bis dahin nicht erschöpfend erörterte Rechtsfrage” tett szükségessé. Ez azt mutatja, hogy a non liquet kifejezés már első felmerülésekor csak jogi kérdésre vonatkozott, ténykérdésre nem.¹⁸ Ezt Tury egyáltalán nem vette figyelembe, Wassermeyer pedig bár könyve elején elismerte, később elejtette. Ezért nem sikerült neki a kérdést tisztázni.

Hogy a tényállás kérdésében nincs és nem lehet non liquet a Turyék által használt értelemben, azt mutatja az is, hogy Cicero korában már ismeretes volt a „iuramentum sibi non liquisse”, melyet a iudexnek le kellett tenni, ha azt akarta, hogy a praetor az ügyet tőle visszavegye és egy másik iudexnek adja oda. Nehéz elképzelni, hogy amikor a iudexi megbízatás már nagy tisztességnek számított, azért, mert a bizonyításra kötelezett félnek nem sikerült valamely döntő tényt teljesen bebizonyítani, a iudex a nyilvánosság előtt ilyen tehetetlenségi bizonyítványt állítson ki magáról, amikor a már korán kifejezett bizonyítási teher szabályainak alkalmazása mellett a bizonyítás nélkül maradt fél terhére könnyen és minden szűgyen nélkül számolhatta el az állítólagos

¹⁵ I. m. 7. old.

¹⁶ Érdekes, hogy Heinz Wassermayer kölni ügyvéd „Der prima facie Beweis” című 1954-ben megjelent könyvében ugyanazzal a kérdéssel foglalkozik, amivel Tury. Ő is a non liquetből indul ki, de éppen ellenkező eredményre jut, mert a tiszta valószínűség alapján való bírói jogalkalmazást erősen elítéli. Könyvét elsősorban épp azért írta, hogy megmutassa, milyen más módokon lehet segíteni a non liquet által szorult helyzetbe került bírón.

¹⁷ Bethmann—Hollweg : „Der römische Civilprozess”. II. 833. old.

¹⁸ Uganezen állásponton van Büchmann „Geflügelte Worte” Volks-Ausg. 354. old.

non liquet. Természetesen más volt a helyzet a jogkérdésben felmerülő non liquetnél, ahol csak dicséretre számíthatott az a bíró, aki becsületesen bevalólt, hogy nem tud dönteni.

Az igazi non liquet ezek szerint nem a tényeknél, hanem a tények jogi értékelésénél, legtöbbször az okozatosság, vagy éppen a vétkekesség kérdésénél merül fel.

Itt lépett közbe az a valami, ami Turyt és részben Wassermeyert is félrevezette. Ez az ún. prima facie bizonyítás volt.¹⁹ A prima facie bizonyítás nálunk mindvégig jóformán ismeretlen volt, de Németországban a húszas évektől kezdve a Reichsgericht védelme alatt állandóan használják, bár egyes burzsoá jogtudósok is erősen elleneztek.²⁰ Lényegileg a prima facie a ténybeli vélelmekhez tartozott azzal a különbséggel, hogy a tényeken túlmenően egy darab jogi bizonyítást vitt legtöbbször magával. Eppen ez tette alkalmassá a jogi non liquet-et kérdésének megoldására. Egy példával világítjuk meg ezt. A hajóösszeütközéseknél használták először, mikor pl. csak annyit lehetett megállapítani, hogy a kárt szenvedett hajó szabályszerűen le volt horgonyozva. Ebből a prima facie bizonyítás útján nem azt a *tényt* állapította meg a bíró, hogy a másik hajó így vagy úgy neki ment, hanem ezen túlmenve már azt, hogy a mozgó hajó tulajdonosát valamilyen kárterítésre kötelező gondatlanság terheli. Ugyanígy az orvosi műhibáknál, a prima facie második főfelhasználási területén. Később ahol lehetett, kiterjesztették a legtöbb jogi non liquet-ben szenvedő esetre. Ezek szerint a prima facie bizonyítás a jogi non liquet esetén segített ugyan, de azon az áron, hogy a tényállási részt egyszerűen lefedte és átugrotta. Nemcsak nem zárta ki az agnoszticizmust, de a valószínűséget még fokozta is, mert maga a prima facie bizonyítás mindenütt csak mint valószínűségi bizonyítás szerepel. És még egyet. Ez az eljárás semmi esetre sem fordítható meg, mert nem képzelhető el egy olyan prima (vagy: „ultima”) facie, vagy más hasonló szerkezetű bizonyítási mód, mely a jogi minősítés átugrásával valamilyen formában a tényállási részt tudná igazolni.

Hogy ez az egész próbálkozás a prima facie bizonyításával mit sem ér, annak csattanó bizonyítéka, hogy *soha senkinek nem jutott eszébe prima facie bizonyítást alkalmazni a büntető jogban*. Ez természetes is. Azt a tényt, hogy bizonyosan A szúrta le B-t, megfelelő közvetlen, vagy közvetett bizonyítékok hiányában megnyugtatóan semmiféle prima facie, vagy ehhez hasonló más konstrukcióval eldönteni nem lehet.

Egyébként mindennapos dolog, hogy az egyik félnek (pl. akit a tanúja félrevezetett) nem áll elegendő bizonyíték a rendelkezésére, sokszor még annyi sem, amennyi elég volna akár a legkisebb valószínűsítésre is. El is veszti a pert, de miért tartják ezt a polgári perben igazságtalanságnak ugyanazok, akik elfogadják a Bp. 180. §-ának a) pontját, mely felmentést rendel el akkor, ha a vádló nem tudja *bizonyítani* (tehát nem valószínűsíteni), hogy a terhelt a vád tárgyává tett bűncselekményt elkövette? Valóban nehéz észre nem venni, hogy itt alighanem a magántulajdon burzsoákori túlzott tiszteletének csökkenése játszik közre.

A fentiek szerint Tury-nak és társainak a non liquethez kapcsolt egész okoskodása csak a bizonyítási teher törvényes szabályozása ellen volna sikerrel felhasználható. Miután azonban az újabb polgári perrendtartások a bizonyítási teher törvényes szabályozását többnyire, vagy teljesen mellőzik,

¹⁹ Tury már könyve 6. oldalán kijelenti, hogy a külföldön prima facie-nek nevezett bizonyítás ugyanaz, mint amit ő „valószínűségi bizonyítás”-nak nevez.

²⁰ Hedemann: „Die Flucht in die Generalklauseln”, 28. old.

vagy ha nem, akkor sem foglalnak el benne olyan merev álláspontot, mint még legutóbb az 1911. I. tc. 269. §-a, illetve annak miniszteri indokolása tette, a bizonyítási teher oldaláról nézve is a kitűzött célon túlmenőnek látszik az egész okfejtés.

6. Úgy a nyílt, mint a burkolt agnoszticizmus alapján véve csak egyik (talán nem is mindig őszinte) *indokolása* a valószínűség alapján történő döntés iránti kívánságnak, vagy egyes ítéletekben ténylegesen jelentkező alkalmazásának. Elképzelhető azonban, hogy idealista hajlandóságú jogászok más indokolással próbálják bevinni a valószínűséget a jogalkalmazásba (pl. a bírói munka megkönnyítése stb.) és miután az összes elgondolható lehetőséget felsorolni nem tudjuk, meg kell vizsgálni a pusztán valószínűség oldaláról a kérdést úgy, hogy nincs-e magában a szubjektív valószínűségben olyan elem, mely kizárná bármilyen más indokolású valószínűséget a jogalkalmazásból.

Valóban, ha visszaidézzük a szubjektív valószínűség azon törvényét, mely szerint az másképp és másképp jelentkezik az egyes tudatokban, azaz ahány tudat, annyiféle valószínűség, már megkaptuk a feleletet, hogy miért nem lehet helye semmiféle valószínűségi döntésnek materialista, tehát marxista—leninista jogalkalmazásban. *Azért, mert sehogy sem egyeztethető össze a marxista—leninista jogalkalmazástól elválaszthatatlan szocialista törvényességgel.* Még a pontos törvények és az azokat kiegészítő egységes szemléleti erkölcsi felfogás mellett is a szocialista törvényesség megvédésére kénytelen minden szocialista jog külön hatalmas apparátust felállítani. De nincs és nem képzelhető el akármilyen terjedelmű ügyész és legfelsőbb bírósági szervezet, mely az egyes ügyekben százféle változatban jelentkező és fogható mérték híján pontosan le nem mérhető szubjektív valószínűségi döntés mellett meg tudná védeni a szocialista törvényességet.

Ez az eddig tárgyalt ismeretelméleti (filozófia) szempontokon túlmenő politikai vonalon is kizárja a valószínűség alapján való döntést. Ezért vannak és lehetnek az idealista, tehát burzsoá jogászok a valószínűségi döntés mellett és állnak egyértelműen vele szemben a materialista, tehát szocialista jogászok, mint ezt a szovjet példa mutatja.

7. Azoknak, kik szeretnek messzebbre nézni és minden munkájukban arra is gondolnak, hogy mivel járulhatnak hozzá a legfőbbhöz, a marxizmus—leninizmus továbbfejlesztéséhez, vagy legalábbis megvédéséhez, még a következőket ajánljuk figyelmükbe.

A valószínűség bevitelle a jogalkalmazásba nemcsak a régi agnoszticizmus feltámasztását jelentené, hanem a legmodernebb fizikai idealizmus vizeire is átvezetné. Bohr, Heisenberg és társai a materializmust olyképpen is támadják, hogy az azzal általuk egynek tartott determinizmust fenntartásának lehetetlenségét akarják kimutatni. A deterministák tudvalevőleg ragaszkodnak az okozati kapcsolatokhoz, melynek megfelelően minden okhoz hozzá tartozik egy bizonyos okozat, melyet az okból ki lehet olvasni, meg lehet jósolni. Ez természetesen csak a mechanikus determinizmusban van így, mert dialektikusan nézve, amint azt Engels és Lenin kifejtették, az oksági viszony a világot betöltő és mindenütt működő összefüggések és kölcsönhatásoknak csak egy kiragadott része.²¹ Anélkül, hogy a determinizmus és indeterminizmus vitájába a legkisebb mértékben is részt akarnánk venni, annyit minden esetre megállapíthatunk, hogy jogalkalmazási szempontból az olyan értelmű determinizmus, mely kikapcsol minden okot és okozatot, minden jogász előtt, legyen az általánosságban determinista vagy indeterminista, elképzelhetetlen és

²¹ Fogarasi: „Logika” 2. kiad. 430. old.

elvetendő. Márpedig az idealista atomfizikusok épp azért harcolnak a determinizmus ellen és az indeterminizmus mellett, mert az utóbbi elfogadása esetén általános érvényességet nyerne a Heisenberg által már matematikai úton is bevezetett bizonytalansági, azaz legfeljebb valószínűségi elv. Ha a világ egy helyén, a mikrofizikában le lehet, sőt le is kell mondani a bizonyosságról és helyette megelégedni a valószínűséggel, akkor a valószínűséget (ha kimutatásáig egyelőre csak burkolt formában) meg kell találni a világ egyéb jelenségeinél is. Ez jogalkalmazási szempontból annyit jelentene, hogy az egész bírói ítélkezést át kellene állítani bizonyosságról valószínűségre, vagy legalábbis törvényesen megengedett kiindulóponttá kellene tenni a valószínűséget és annak különböző fokához kellene kötni a különböző tárgykörű vagy értékű ügyekben való döntést. Ez ma ad absurdum vive az egész okoskodást, minden (akár idealista, akár materialista) jogász vagy nem jogász előtt eszeveszett ostobaságnak fog látszani, de nem látszottak-e ugyanilyen felháborító képzelenségeknek az idealista atomfizikusoknak azok az első érvelései is, amelyek a végén oda vezettek, hogy nincs is anyag, csak valószínűség. Eddington már 1934-ben nyugodtan leírhatta, hogy: „Tág értelemben véve, a hullám-mechanika ábrázolásában a világmindenség anyaga a valószínűség.”²²

A jogalkalmazási valószínűség ugyan más, mint a mikrofizikai, az előbbi logikai, az utóbbi inkább technikai, de a hozzákapcsolódó éles indeterminizmus erősen szembeállítja a marxizmus—leninizmussal. Már ezért is óvatosnak kell lennünk a valószínűség kérdésében.

8. Foglalkoznunk kell most még azzal a kérdéssel, milyen főbb utakon jutnak be a valószínűségek a bírói jogalkalmazásba? A kaput, melynek kinyitása megadja a jelt a bevonulásra — véleményünk szerint — a valószínűsítések alkotják. Az a bíró, aki megszokja azt, hogy a per bármilyen részében, akár kisebb, akár nagyobb jelentőségű kérdésben pusztá valószínűség alapján dönthesse, vagy éppen köteles legyen dönteni, könnyen lesz hajlamos arra, hogy a végső döntésnél is felhasználja ezt a lehetőséget. A valószínűsítésekre még külön rátérünk.

A kapun beáramló valószínűségek közül az első és legveszedelmesebb: *a ténybeli vélelem*. Különösen hangzik, ha azt mondjuk, azért a legveszedelmesebb, mert ennek valószínűsége rendszerint a legnagyobb fokú a valószínűségek között. A különösnek hangzó megállapítás érthetővé válik, ha arra gondolunk, hogy egyes ténybeli vélelmeknek magas fokú valószínűsége valósággal megragadja a bírót, aki alig tudja magát hatása alól kiszabadítani, de közben gyakran nehezebb helyzetekbe kerül, mintha nem merült volna fel ténybeli vélelem. Vegyük pl. azt a gyakran idézett és használt ténybeli vélelmet, melynek alapja az az induktív úton felállított tapasztalati tétel, hogy a hitelező rendszerint akkor adja vissza az adósnak kötelezvényét, mikor az tartozását már teljesen rendezte. Ha tehát a beperelt adós ilyen esetben a kötelezvényt felmutatja, a bírónak el kell utasítania a felperest a ténybeli vélelem alapján. A bíró úgy próbál a ténybeli vélelem szorításából kimenekülni, hogy a felperesnek megengedi, vagy tőle egyenesen megköveteli az ellenbizonyítást, ami ez esetben csak olyanféle állításra fog vonatkozni, hogy a kérdéses kötelezvényt elvesztette vagy ellopták tőle, vagy (ami több konkrét perben felmerült) felperes bízva alperes feltétlen becsületességében, maga adta neki vissza a tartozás teljes kifizetése előtt. Most könnyen előállhat az a furcsa helyzet, hogy a ténybeli vélelemmel szemben a felperes kerül bizonyítási

²² Eddington : „A természettudomány új útjai”, 127. old.

hiányba, mert felhozott állítására nincs teljes értékű bizonyítéka. Most akár-hogy dönt a bíró, annak alapja csak valószínűség lehet.

Az is nagy baj, hogy a ténybeli vélelmet és a szorosabb értelemben vett közvetett bizonyítást, az indiciumot a burzsoá írók gyakran összecserélik. Így Stein²³ többekkel együtt amellet kardoskodik, hogy a ténybeli vélelem helyett mindenütt indiciummal kell dolgozni, mert az kevesebb teret enged a bíró önkéntes megítélésének. A különbség a kettő között éppen az, hogy az indiciumnál az első ítélet mindig már beigazolt ítélet, míg a ténybeli vélelemnél csak valószínű, amint azt a felhozott példa is mutatja. Az az első ítélet, hogy a hitelező az adósnak csak akkor adja vissza a kötelezvényét, ha az a tartozást kifizette, nem beigazolt, csak valószínű ítélet.

Épp ezen nagyfokú és szembeszökő valószínűségük miatt a ténybeli vélelmeket vagy meg sem említik, vagy határozottan visszautasítják a szovjet jogászok. Így Cselcov „A szovjet bűnvádi eljárás”-ban a ténybeli vélelmekkel nem is foglalkozik. Abramov „A szovjet polgári eljárás tankönyvé”-ben megengedi a vélelemnek alkalmazását. Ezzel szemben bírálói, Komáljeva E. N., Szmülsyjejev L. P. szerint : „A praesumpció idegen a szovjet polgári per számára.”²⁴ Sztrogovics kijelenti, hogy : „*Semmiféle olyan természetes vélelem nem létezik, amely mint szabály zsinórmértékül szolgálhatna az ítélőbíróság részére az ügy tényállásbeli körülményeinek megállapításánál.*”²⁵

A szovjet szocialista jogászok elutasító álláspontját csak helyeselni lehet, mégis, miután nem lehet tagadni, hogy a ténybeli vélelmek segítségével a bírói eljárásnak egy szakasza néha megtakarítható és miután azt, hogy a bíró agyán olyan gondolatkapcsolat ne fusson keresztül (pl. a kötelezvény felmutatásánál), hogy az adott ténynek bizonyos szerepe volt, megakadályozni úgy sem lehet, véleményünk szerint Sztrogovicsék kemény elutasító álláspontját bizonyos irányban enyhíteni kellene. Ez az enyhítés nem jelenti azt, hogy a ténybeli vélelmeket meg kellene hagyni a bírói jogalkalmazásban úgy, amint az ma van, hanem, hogy ugyanúgy kellene védekezni velük szemben, mint a valószínűségnél általában. A bírót arra kell nevelni, esetleg kötelezni, hogy csak olyan valószínűséget lásson az észlelt tényben (kötelezvény felmutatása), mely ismét kizárólag a további kutatás irányát mutatja meg, de amelyre, mint bizonyosságra semmi esetre se lehessen végső döntést alapítani.

9. *A valószínűsítésekről.* Aki ellene van a bírói jogalkalmazásban a valószínűség alapján való döntésnek, az a valószínűsítésnek, mely valósággal intézményesen és bőven termeli a valószínűségeket, még inkább ellene kell hogy legyen. Ez magyarázza meg, hogy a szovjet jogászok a valószínűsítés kérdésével nem is foglalkoznak. Teszik ezt annál is inkább, mert a szovjetorosz Pp. összesen négy helyen (83, 85, 103 és 106. §§) foglalkozik közbenső kérdések elintézésével és teljesen a bíróra bízta, hogy milyen módon hárítja el a felmerült akadályt, semmiféle valószínűsítést nem követel és a valószínűsítés kifejezés elő sem fordul benne.

Még ha figyelembe vesszük Lenin tanítását, melyet a népi demokrácia fejlődésének tapasztalatai is megerősítenek, hogy a társadalmi tudat (melyhez a jogalkotás elsősorban tartozik) visszamarad a társadalmi lét átalakulása mögött,²⁶ akkor is meglepőnek kell tartanunk, hogy a magyar Pp. még új

²³ Friedrich Stein : „Das private Wissen des Richters”, 1893.

²⁴ Szovjetszkaja Knyiga 1953. 4. sz.

²⁵ Sztrogovics : I. m. 246. old.

²⁶ Fogarasi : „Logika” 2. kiad. 341. old.

formájában is, melyet némelyek már tiszta szocialista jogalkotásnak hirdettek, a valószínűsítések terén mennyi burzsoá jogi maradványt tartott meg. Az utolsó magyar burzsoá perrendtartás az 1911. évi I. tv. közel húsz esetben követeli meg a féltől valamilyen közbenső kérdésben a valószínűség kimutatását, vagy teszi kötelességévé a bírónak, hogy a fél közbenjötté nélkül maga döntsön az alapul szolgáló tény valószínűsége felett. Az alanti felsorolás, mely magában foglalja az 1954. évi VI. törvényben található jelentősebb valószínűsítéseket és zárójelben forrásukat, az 1911. évi I. tv. megfelelő §-ait, igazolja ezt az állításunkat.²⁷ Ezeket a magyar Pp.-ből mielőbb ki kell zárni. A kizárás könnyen keresztül is vihető, mert legtöbb valószínűsítésénél olyan lényegtelen kérdésről van szó, melyet a bíró más úton is (rendelkező és bírságoló hatalmával) megoldhat, de ha egyszerűen átlép a látszólagos akadályokon, abból sem származik különösebb baj.

Az ellentábor hívei álláspontjuk igazolására ugyanazt hozzák fel legfőbb érviül, amit a valószínűségeknel általában és a ténybeli vélelemnél is használtak, a *gyakorlatot*. Ahogy a gyakorlat nem nélkülözheti a valószínűséget, egyes esetekben a végső döntésnél, éppúgy nem nélkülözheti a valószínűsítéseket a közbenső döntéseknél. A gyakorlat éppen mert gyakorlat, azaz ugyanazon formában tovább élő valami, mindig konzervatív és amennyire teheti, ragaszkodik a meglevőhöz. De a gyakorlatra hivatkozva ugyanúgy vitathatta létjogosultságát annak idején a talió elve és az istenítéletek, a tűz- vagy vízpróba, a párbaj vagy a pert eldöntő eskü. Mindezek hitvallói valóban ugyanúgy hivatkoztak annak idején arra, hogy a felsorolt eszközök nélkül nincs bírói gyakorlat.

De ettől az általános szemponttól eltekintve is, joggal tehető fel a kérdés, vajon a Szovjetunióban, ahol a szovjet jogászok szerint nincs szükség sem a valószínűségekre, sem a valószínűsítésekre, nincs-e bírói gyakorlat? Azoknak, akik e kérdésben ilyen vagy olyan okból a szovjet bírói különleges helyzetére hivatkoznak, a következőkre hívjuk fel a figyelmét. Ha előveszik a népi demokráciák polgári perrendtartásait, hamar meggyőződhetnek arról, hogy a gyakorlat könnyen meg tud élni a valószínűsítések nélkül. (A valószínűségekről, melyek — mint tudjuk — a végső döntésnél kerülnek alkalmazásra, azért nem beszélünk, mert nincs olyan burzsoá vagy szocialista perrend, mely azokat kifejezetten akár megtiltaná, akár megengedné.)

Megmaradva tehát a valószínűsítéseknél, vizsgáljuk meg azt a két esetet, melyek leggyakrabban kerülnek alkalmazásra, a bíró ellen tett kizárási indítványt (Pp. 16. § (4) bek.) és a perbeavatkozást (Pp. 56. § (1) bek.). Vegyük előbb az *elfogultsági kifogást*. A 16. § (4) bek. így hangzik: „A 13. § (1) bek. e) pontja alá tartozó okot azonban a fél a tárgyalás megkezdése után csupán akkor érvényesítheti, ha nyomban valószínűsíti, hogy a bejelentés alapjául szolgáló tényről csak a tárgyalás megkezdése után szerzett tudomást.” Ezzel szemben a *román* Pp. 29. § (2) bek. e kérdésben csak annyit mond: „Ha a kizárási ok a tárgyalás megkezdése után merült fel, a fél köteles a kizárás iránti kérelmet nyomban előterjesztetni, ahogy a kizárási okról tudomást szerzett.” Tehát sem valószínűsítés, sem a félnek más tevékenysége nem szükséges. Ugyane kérdésben a *csehszlovák* Pp. 22. § (2) bek. szerint: „A fél köteles felhívni a bíróság figyelmét a kizárási okokra, mielőtt azokról tudomást szerzett”. Itt sincs valószínűsítés, a bíróság minden további nélkül határoz.

²⁷ 16. § (63. §), 43. §, 50. § (56. §), 87. § (101. §), 174. § (108. §, 459. §), 171. § (301. §, 207. §), 381. § (261. §), 567. § (267. §, 572. §.)

A perbeavatkozásnál a magyar Pp. 56. § (1) bek. szerint: „Ha a beavatkozó jogi érdekét valószínűvé teszi, a beavatkozást elutasítani nem szabad.” Ezzel szemben a román Pp. 49. § (1) bek. csak annyit mond: „Akinék érdekében áll, beavatkozhatik harmadik személyek között folyó perbe”. A bíróság valószínűsítés nélkül határoz. A csehszlovák Pp. 417. §-ban csak a mellékbeavatkozásról szól és a törvény itt sem köt ki valószínűsítést.

A román Pp. 1949-ben, a csehszlovák 1950-ben keletkezett. Ez a két dátum azért fontos, mert egyrészt mutatja, hogy a két népi demokrácia csakúgy, mint a többiek, már évekkel ezelőtt nagy súlyt helyezett törvényei szocialista tartalmának kialakítására, másrészt a mi szempontunkból különösen azért, mert mutatja, hogy ennyi idő alatt bírói jogalkalmazási gyakorlat ugyanolyan jól megvolt a valószínűsítések nélkül, mint a szovjet gyakorlat.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a népi demokráciák közül a Német Demokratikus Köztársaság Pp.-jében benne van Glaubhaftmachung elnevezés alatt a valószínűsítés (294. §) és az összes valószínűsítések, melyek a magyar Pp.-ben megtalálhatók. Ennek oka azonban az, hogy a Német Demokratikus Köztársaság polgári perrendtartását úgy szerkesztették újra 1949—1953-ig, hogy a régi német perrendtartásból egyszerűen kihagyták a Hitler-uralom alatti változtatásokat és az összes egyéb antidemokratikus rendelkezéseket. Tették pedig ezt a ZPO hivatalos (igazságügyminiszteri) kiadványának előszava szerint tisztán politikai okokból, „dass ihre Herausgabe gleichzeitig ein Schritt auf dem Wege zur Wiederherstellung der deutschen Rechtseinheit darstelle”. Ez a sajnos eddig be nem következett egyesülés utáni vágy mindent megmagyaráz.

Hogy mennyire meg lehet élni valószínűsítések nélkül, arra csattanó példa a legújabb magyar Munkatörvény, mely több rendelkezésében, pl. a 118. § (4) pontjában minden ténybeli valószínűsítés mellőzésével, pusztán a bíró belátására bízta az egyeztető bizottság határozatának felfüggesztését. A legjobb ebben az, hogy a Munkatörvény egy évvel előbb keletkezett, mint a legújabb magyar Pp. Ehhez igazán nem kell kommentár.

Márkó Jenő

A szerződésszegés kérdéseihez*

Kemenes Béla cikke a szerződésszegés általános és egyes eseteinek különös szabályai tekintetében számos problémát vet fel, számos kérdésben jut a ma fennálló rendelkezések hibáit, fogyatékoságait elemezve értékes új álláspontra. A tanulmány szerzője azt a követelményt, hogy a szerződésszegés kérdéseinek vizsgálatára az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell fordítani és e kérdések vizsgálatát, tanulmányozását a folyamatban levő kodifikáció szolgálatába kell állítani, nyilván nemcsak saját maga elé állította, hanem értékes, gondolatokban gazdag munkájával másoknak a figyelmét is fel kívánta hívni a téma fontosságára és sok vonatkozásban tisztázásra szoruló voltára. Anélkül, hogy az általunk is örömmel fogadott tartalmas cikk általános értékelését akár csak főbb vonalakban is magunk elé tűznénk feladatul, néhány kérdéshez szeretnénk megjegyzéseket fűzni, néhány kérdésben szeretnénk vitába bocsátkozni a szerzővel.

I. A szerződésszegés szabályozásának első eldöntendő kérdése, hogy új polgári törvénykönyvünk a *vétkeességi vagy az objektív felelősségi rendszert* tegye-e magáévá. Ezzel a kérdéssel és ezzel kapcsolatban azzal, hogy szocialista jogunkban mi a kártérítés célja, a prevenció vagy a reparáció, jogi irodalmunk az elmúlt másfél évben — ha nem is a szerződésszegés körére leszűkítve, hanem inkább a szerződésen kívüli károkozásért való felelősség megállapítása kapcsán — sokat foglalkozott és természetesen ezek a kérdések állnak az általunk tárgyalt tanulmány élén is.

Abban a vitában, amely a *szankcionálás célját* a szocialista polgári jogban kizárólag a prevencióban, illetve a prevencióban és a reparációban látja, az előbbi álláspont legfőbb képviselőjével, Benkő Gyulával szemben¹ a szerző álláspontjával értünk egyet, aki a szankcionálás reparatív célját sem tartja figyelmen kívül hagyhatónak, sőt háttérbe szoríthatónak sem. Abban azonban mégsem osztjuk a szerző nézetét, hogy a *reparációs gondolat a felelősségi jogon belül a szerződésszegésnél különösen fontos*, tehát fontosabb, mint a felelősségi jog más részében, vagyis a szerződésen kívüli károkozásnál. Igaz ugyan, hogy a szocialista jog az abszolút és relatív jogok közti megkülönböztetést nem teszi meg abban a vonatkozásban, hogy az abszolút jogok erősebbek volnának a relatívaknál, hogy a jogvédelem tekintetében elsőbbséget élveznének, sőt ismer olyan eseteket, amikor éppen ellenkezőleg a relatív jogokat részesíti az abszolút jogot megelőző védelemben, az adott esetben azonban véleményünk szerint az utóbbi nem lenne indokolt, hanem az egyenlő védelemhez való jog, és ennek megfelelően a *károsult egyenlő kárpótláshoz való joga* áll fenn.

Szerző álláspontját a reparációs gondolatnak a szerződésszegés körében való primátusa tekintetében azzal indokolja, hogy ebben az esetben a szerződésszegő fél valaminek a teljesítését ígéri. Szerintünk azonban az ígéret megszegése, be nem tartása nem alapítja meg jobban a reparációs kötelezettséget, mint a törvény jogellenes magatartást tiltó parancsának megszegése, be nem tartása. Ez utóbbira, illetve helyesebben a jogszabályok megtartására a társadalom tagjai éppen annyira számítanak és kell is hogy számíthassanak, mint a szerződő fél ígéretének a megvalósulására, éppen ezért ebből a szempontból mindkét esetben egyformán indokolt a hátrányos következményeknek az okozóra való hárítása. A most említett nézeteltérésünk azonban csak kis részletkérdés, amely a felelősség mikéntjének megállapításában szerző szerint sem játszhat komoly szerepet, hiszen tanulmányának egyik vezérgondolata, hogy polgári törvénykönyvünknek egységes felelősségi elvet kell követnie, sőt ezt az egységet a szerződéses és szerződésen kívüli felelősség körén belül is az eddiginél nagyobb mértékben kívánja megvalósítani.

* Hozzászólás Kemenes Béla: A szerződésszegésért való felelősség kodifikációs elvi kérdései c. tanulmányához. (Jogtudományi Közlöny 1955. évi 12. szám 738—757. old.)

¹ Benkő Gyula: A kártérítési jog elvi kérdései. Jogtudományi Közlöny 1955. évi 4. sz. 239—255. old. Különösen 243. old.

Fontosabb kérdésben is van azonban köztünk véleménykülönbség, nevezetesen a *követendő felelősségi elv* kérdésében. A felelősségi célok szempontjából ugyanis nem látjuk olyan egységesnek a kérdést, mint a tanulmány szerzője.

Abban a vitában, amely jogi irodalmunkban a körül forog, hogy vajon a prevenciók célta az objektív vagy a vétkességi felelősség szolgálja-e inkább, a tanulmány az előbbi álláspontot foglalja el, ebben ugyanis jelentékeny ösztönző erőtt lát a szocialista együttélés szabályainak betartására és ebből folyóan a kárelhárítási kötelezettség teljesítésére. Helyesnek tartjuk a tanulmánynak azt a megállapítását, hogy a szocialista társadalmi együttélés követelménye az eddiginél *szigorúbb felelősség* megállapítását kívánja meg, de hogy a szigorítás csak a vétkesség mint felelősségalapító elv elhagyásával, vagyis az objektív felelősségre való áttéréssel volna megvalósítható, az véleményünk szerint vitatható.

Nizsalovszky Endre a szállítási szerződések időszerű kérdéseiről írt munkájában² azt a körülményt, hogy a szállítási szerződést a 95/1950. M. T. sz. rendelet előtt szabályozó rendeletek a kötbérfizetési kötelezettséget a szerződésszegés objektív ténye alapján állapították meg s ez alól kimentést sem ismertek el, majd a 95/1950. M. T. sz. rendelet fordulatot jelentve már módot ad arra, hogy a szerződésszegő fél vétlensége esetén a döntőbizottság a kötbérfizetésre kötelezést mellőzze, s a 206/1951. M. T. sz. rendelet és az ezt követők már csak a vétkes szerződésszegést sújtják kötbér-szankcióval, azzal magyarázza, hogy az objektív kötbérfelelősségre addig volt szükség, amíg az elmélet, de főként a gyakorlat kialakított egy olyan fokozott gondossági mértéket, amely a szocialista szervezetek ügyleteiben, a szocialista tulajdon kezelésében megkövetelhető. E mérték kialakulása után már áttérhettünk a vétkességi felelősségre. Kérdés, a tanulmány szerzője által elérni kívánt célt, nem lehetne-e szintén az objektív felelősség helyett a *gondossági mérték felemelésével, megszorításával* jobban elérni, esetleg úgy, hogy a szerző által megkívánt elháríthatatlanságot nem objektív, hanem éppen szubjektív mértékkel mérjük. Kérdés, vajon az elháríthatatlanság szubjektív mértékkel mérése valóban csökkent-e a szabály preventív erejét, valóban azt jelenti-e, hogy emellett a nevelő lehetőség nincs kihasználva? Kérdés, van-e komoly nevelő hatása annak, ha valakit olyan károkozó magatartásért is felelőssé teszünk, amelyet saját képességeivel nem tudott elhárítani? Kérdés, a kármegelőzés valóban csak az objektív felelősség szolgálhatja-e?

Az általunk feltett kérdésekre a kérdések fordított sorrendjében kívánunk válaszolni. Nem tagadjuk azokat a pozitív eredményeket, amelyek a kármegelőzés terén az objektív felelősségi elvnek köszönhetők. Nem kétséges, hogy az objektív felelősség általánosság tétele elősegíthetné a technika fejlődését a ma még elháríthatatlan akadályok leküzdésében, hogy azonban a technika fejlődésének ez *döntő mozgató rugója volna*, hogy tehát a kármegelőzés fokozása ezért feltétlenül szükségessé tenné az objektív felelősségre való áttérést, az nézetünk szerint *nem áll*.

Arra a kérdésre, hogy várunk-e nevelő hatást attól a szankciótól, amelyet valaki vétlensége ellenére is köteles elszenvetni — kivételek lehetőségét ugyan elismerve — Benkő Gyulával együtt ugyancsak *nemmel* felelünk.³ Az a jogparancs, amely fokozottabb gondosságot, előrelátást ír elő és ezek elmulasztása esetére helyez szankciót kilátásba, meggyőződésünk szerint az emberek tömegénél sokkal jobb nevelőeszköz lesz, mint az, amely vétlenség esetén is szankcionál.

A fentiekkel megadtuk a választ az alapkérdésre is. Véleményünk szerint a szocialista jogban a *prevenciók célja a felelősség olyan fokozása felel meg, amely a gondossági mértéket, a gondossági követelményt fokozza, de megmarad a vétkességi felelősség mellett, a szerződésszegő félre (a kárt okozóra) hárítva a vétlenség bizonyításának terhét*.

² Andreas Nizsalovszky: Aktuelle Fragen der Lieferverträge. Staat und Recht 4. Jg. 1955. 4. Heft 592. és köv. old.

³ Benkő Gyula: i. m. 245. old. Hasonló álláspontot képvisel Viktor Knapp „Néhány kérdés a gazdasági szerződéseknek a magyar és a csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatban” c. tanulmányában. (Jogtudományi Közöny 1956. évi 1. sz. 17, 18, de különösen 19. old.)

Nem így áll a helyzet a szankcionálás másik céljával, a *reparációval*. E tekintetben egyetértünk a tanulmánnyal, s éppen ezért nem is kívánunk ezzel bővebben foglalkozni. Ezt valóban az *objektív felelősségi rendszer* szolgálja megfelelőbben, sőt leginkább a tiszta eredményfelelősség szolgálná, még akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy tiszta eredményfelelősség esetén a károsult közrehatását is ezen az alapon kell elbírálni.

A *felelősség két célja* tehát a tanulmánytól eltérően véleményünk szerint nem azonos, hanem *különböző felelősségi elveket kívánna meg*. A prevenciós cél szigorú gondossági mérték felállítása mellett a szubjektív, vétkességi felelősséget, a reparációs cél pedig az objektív, eredményfelelősséget.

Az eredmény, amelyre jutottunk, nehezebbé teszi a feladatunkat, mint a szerzőé volt. Aki mindkét cél szempontjából az objektív felelősségi elvet tartja megfelelőbbnek, könnyen tud állást foglalni úgy, hogy hagyjunk fel a vétkességi felelősséggel, térjünk át az objektívra. Hasonlóan könnyebb volt a mienknél Benkő Gyula feladata, aki a szankcionálás céljául csaknem kizárólag a prevenciót tekinti és minthogy az objektív felelősségtől komoly nevelő hatást nem vár, a szubjektív felelősség mellett foglal állást. Mi azonban a reparációs cél létezését és fontosságát is elismerjük és így összeütközésbe kerülünk a felelősségi elvekkel. Anélkül, hogy a felelősség kettős céljának elismerését feladnánk, *elsődleges felelősségmegalapító tényezőként a vétkességet* tartjuk igazságosabbnak, helyesebbnek — elismerve természetesen az ez alóli kivételek létjogosultságát, különösen abban a vonatkozásban, hogy a szerződésszegés bizonyos szankciói a véten szerződésszegéshez is hozzáfűződjenek.

Felmerülhet az a kérdés, hogy a *felek vagyoni viszonyainak mérlegelése alapján* ne jusson-e szerződésszegés esetén szélesebb körben elismeréshez a reparációs gondolat. Eddigi jogunk ezt csak a szerződésen kívüli jogellenes károkozás tekintetében ismerte el a méltányossági felelősség formájában. A szerződésszegés tekintetében azonban a gyakorlat nem tette magáévá a Mtj. erről rendelkező 1149. §-át. A méltányossági felelősségnek a szerződésen kívüli károkozások körében való fenntartásának kívánatos vagy nem kívánatos volta kérdésében folyó vitában — mint nem a szerződésszegés tárgykörébe vágó kérdésben — nem kívánunk itt állást foglalni, a szerződésszegés körére való általános kiterjesztését nem tartjuk szükségesnek.

Kifejtett, a szubjektív felelősséget elfogadó álláspontunkkal szemben felmerülhet az a kifogás, hogy szem elől tévesztettük azt a kodifikációs célt, amely a felelősségi rendszert *egységesíteni* kívánja, hiszen a szocialista szervezetek szállítási szerződéseiben már 1952. óta meghonosodott az objektív kárfelelősség elve. Az objektív felelősségi elv elfogadását azonban a szállítási szerződések tekintetében nem azok a célok mozgatják, amelyek a szerződésszegésért való felelősséget általában; az az önálló gazdasági elszámolás rendszeréből folyik, amely megkívánja, hogy a kár ott mutakozzék, ahol felmerül. Az a körülmény tehát, hogy ebben a körben a jogalkotás a felelősségi rendszert új elvi alapra, az objektív felelősség elvi alapjára helyezte, nem indokolja, hogy polgári jogunk általánosság tegye ezt a felelősségi elvet, a célok különbözősége megfelelően indokolja a felelősségi elvek különbözőségét is.

Meg kell jegyezni, hogy a tanulmány olvasása közben két vonatkozásban úgy éreztük, hogy a szerző maga *sem eléggé következetes álláspontjában*, ami különösen a más álláspontot vallók szemében természetesen a szerző által vallottat gyengíti. Egyik ilyen következetlenség, hogy míg a szerző mind a felelősséget meghatározó, általa felállított szabályban, mind az ezt megelőző fejtegetésekben az objektív felelősség mellett foglal állást, mégis tanulmányának a szerződésszegés egyes eseteit tárgyaló részében ismételtlen *viszszatér a vétkességi gondolat*, ha nem is a vétkes, hanem a „hibás” szóhasználatlalt,⁴

⁴ Ilyenek pl. az adóskésedelem tárgyalása során a 749. oldalon: „Ha az adós nem lenne hibás a késedelem tényében, ha a késedelem okát elhárította volna...” vagy a lehetetlenüléssel foglalkozó részben a 755. oldalon: „A jogosult hibájából bekövetkezett lehetetlenülés...”

holott az objektív felelősség éppen a szerződésszegő fél vétkessége (hibája) vizsgálásának kizártságát, a felelősségnek ettől függetlenül való megállapítását jelenti.

A másik következtetlenséget abban látjuk, hogy bár a tanulmány egészen végigvonul a szerzőnek a bizonyítás eredményességében való kételkedése, a bizonyításra kötelezett fél bizonyítékainak, előadásainak ellenőrizhetetlensége, annyira, hogy néhány szabályt éppen e miatt akar eltörölni, és nem vitás, hogy ez is egyik — ha nem is legfőbb érve — az objektív felelősségre való áttérésben, mégis amíg a felelősségi elv tekintetében kizárja a bizonyításra szoruló szubjektív elemeket, a *felelősség alól mentesítés lehetőségét* — amikor ezt attól teszi függővé, hogy a károkozó a kár elhárítására komolyan törekedett-e —, éppen nehezen bizonyítható, vagy legalább is a bizonyítékok reális voltát nehezen ellenőrizhető *szubjektív alapra helyezi*.

A szerzőnek a felelősséget megfogalmazó formulája ellen — amennyiben ezt kodifikációs célra szánta — még egy megjegyzésünk van. Szerző helyesen látja meg, hogy formulájában a „rá nézve nem volt elhárítható” kifejezés objektív és szubjektív értelmezést is nyerhet és ezért nyomban megmagyarázza, hogy tételének objektív értelmet kíván tulajdonítani. A kodifikációnak azonban — akármelyik felelősségi elvet teszi is magáévá — arra kell törekednie, hogy magából a törvény *szövegéből világosan kitudjék*, hogy melyik mellett döntött. A tudományra maradhat és marad is az a feladat, hogy vitatkozzék, helyes volt-e vagy nem a törvény választása, de nem volna helyes, ha már a törvény megszületésekor értelmezésre szorulna s így is, úgy is értelmezhető lenne.

Míg általában enyhébb felelősségi rendszer mellett foglaltunk állást, mint a tanulmány, a *felelősség szerződéses kizárása* illetve *korlátozása* tekintetében valamivel szigorúbb szabályt tartanánk megfelelőnek. A szerző által idézett bolgár törvény megoldása, amely a szocialista szervezeteknek okozott károk tekintetében hatálytalannak tekinti a gondatlanság kizárását, jobbnak látszik, mint a szerző megoldása, aki a szándékosságon és súlyos gondatlanságon kívül csak a bűncselekménnyel okozott kár esetére zárna ki a felelősségkorlátozást. A bolgár törvény idézett rendelkezése szélesebb kört ölel fel, mint a tanulmány által javasolt és inkább megfelel Alkotmányunk azon rendelkezésének, mely minden dolgozó köteletségévé teszi a nép vagyonának megvédését, a társadalmi tulajdon megszilárdítását. Ezt az Alkotmányban lefektetett szabályt a felek nyilván akkor sem tehetik félre, ha gondatlanságuk nem képez bűncselekményt. Helyes volna ezért a szerző által felállított tétel olyan *kiegészítése*, amely a felelősség szerződéses kizárását vagy korlátozását, *ha az a társadalmi tulajdon rovására történik, feltétlenül tiltja*.

II. A tanulmánynak az *adókésedelemmel* foglalkozó fejtegetései közül csupán az *adós felelősségnövekedésével*, mint az adókésedelem egyik következményével kapcsolatos kérdésekkel kívánunk vitába szállni.

Általánosságban — és nézetünk szerint is helyesen — állapítja meg a szerző, hogy „a felelősségnövekedés . . . nem önálló jogkövetkezmény, hanem abból szükségszerűen folyik, hogy az elhárítható késedelem kártérítési kötelezettséget von maga után”.⁵ A továbbiakban ezt a tételt véve alapul arra a megállapításra jut, hogy a jogi szabályozásban ma fennáll az a rendelkezést, mely szerint az adóst nem terheli kártérítési kötelezettség, ha bizonyítja, hogy a kár a szolgáltatás tárgyában kellő időben történő teljesítés esetén is következett volna, nem helyes fenntartani. Nem helyes pedig — nézete szerint — azért, mert e szabály fennmaradásával igazságtalan és így a jog által fenn nem tartható esetek merülhetnek fel. Így — Kemenes Béla példája szerint — a dolgot a késedelem ideje alatt is rendesen kezelő adós vis maior esetében is köteles a dolog elpusztulásából eredő jogkövetkezményeket vállalni, míg a nála maradt dolgot a késedelem ideje alatt hanyagul és gondatlanul kezelő adós — pusztán a mentesítő szabály alapján — a jogkövetkezmények terhe alól mentesül.

Látszatra a szerzőnek igaza van. Azonban a kérdés eldöntése végett, vagyis azért,

⁵ Kemenes Béla i. m. 749. old.

hogy állást foglaljunk a mentesítő szabály további fenntartása mellett, vagy ellen, ismételt vizsgálat tárgyává kell tenni a mentesítő szabály alkalmazási körét.

Az általános szabály az Mtj. 1156. §-a szerint így szól: „Ha a késedelem az adós hibájából állott be, a késedelem ideje alatt az adós . . . felel a véletlenért is, amely a szolgáltatást lehetetlenné teszi, vagy a szolgáltatás tárgyában egyébként kárt okoz, kivéve, ha a kár kellő időben végbement teljesítés esetében is bekövetkezhett volna.”

Ez a rendelkezés egyáltalán nem mond ellent a szerző által is helyesnek tartott, előbb elmondott szabálynak, mely szerint „... az elhárítható késedelem kártérítési kötelezettséget von maga után”. Vagyis az adós kártérítési kötelezettsége csak olyan késedellemmel áll fenn, amelyet az adós elháríthatott volna, de ennek ellenére azt nem hárította el. Tehát mindazokért a károkért felelnie kell, amelyek okozati összefüggésben vannak a késedellemmel. (Nem volt helytelen tehát a burzsoá jognak az az álláspontja, hogy a bekövetkezett károk megtérítésének a kötelezettségét arra a személyre hárította, akinek cselekményével azok okozati összefüggésben állottak.)

Az adós ilyen irányú felelőssége kettős: a) felel az adós magáért a *szolgáltatás tárgyáért*. Mégpedig a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett minden kárért — a véletlenért is —, amely teljesen vagy részlegesen lehetetlenné teszi a kötelemszerű szolgáltatást; b) a vétkes adós — az Mtj. 1157. §-ának általános rendelkezése szerint — köteles a hitelezőnek a késedelemből eredő *minden kárát* megtéríteni.

Az adósnak a szolgáltatás tárgyára vonatkozó korlátlan felelőssége abból ered, hogy az elhárítható késedelemben levő adós teljesítési kötelezettsége továbbra is fennáll, s az csupán akkor fordul át kártérítési kötelezettséggé, ha a szolgáltatás tárgya elpusztult, vagy a késedelem következtében a teljesítés a hitelezőre érdekét veszítette. Ezen az alapon, vagyis a teljesítési kötelezettség fennállása miatt felelős a vétkes késedelmes adós a szolgáltatás tárgyában véletlenül beállott minden kárért, tehát a vis maiorért is. Ez alól a szabály alól tesz kivételt az előbb említett mentesítő szabály akkor „ha a kár kellő időben végbement teljesítés esetében is bekövetkezett volna”.

Vajon mi az oka annak, hogy ezt a mentesítő szabályt a bírói gyakorlat elfogadta, s a szerző véleményével szemben mi továbbra is fenntarthatónak, sőt fenntartandónak tartjuk?

Ezekben az esetekben a következő tényállással állunk szemben: Az adós elhárítható, vagyis vétkes késedelemben van ugyan, de a dolog elpusztul vagy megrongálódik, vagyis a szolgáltatás teljesen, vagy részlegesen lehetetlenül, mégpedig olyan véletlen esemény következtében, amely kihatott mind az adós, mind pedig a hitelező érdekkörére. Mivel elhárítható, vagyis vétkes késedellemmel állunk szemben, az adós teljesítési kötelezettsége fennáll ugyan, de a szolgáltatás teljes vagy részleges lehetetlenné válása nem az adós késedelmével áll okozati összefüggésben, hanem azt *olyan véletlen esemény okozta, amelynek bekövetkezése* késedelem hiányában *felmentené az adóst teljesítési kötelezettsége alól*, illetve pontos teljesítés esetén is megfosztaná a hitelezőt a szolgáltatás tárgyától.

Szerző tehát nem halad helyes úton, amikor véleményét — a mentesítő szabály eltörlését — megindokolja. Nem lehet vitatni azt, amit megállapít, hogy akár a késedelmes adósnál marad, akár pedig időben való teljesítés mellett a hitelező birtokába kerül a dolog, annak elpusztulásából mindkét esetben a hitelezőnek kára lesz. Kérdés azonban, helyes-e, hogy az előbbi esetben a hitelezőnek ezt a kárát az adóssal, a késedelmes adóst terhelő szigorú felelősségi szabályok alapján, megtéríttesse a jog. Véleményünk szerint a késedelmes adóst terhelő szigorított felelősséget csak abban az esetben szabad az adósra hárítani, tehát csak abban az esetben lehet kártérítési kötelezettségét megállapítani, ha — a fennálló általános kártérítési szabályok szerint — *az adós vétkes magatartása és a bekövetkezett kár között az okozati összefüggés fennáll*, vagyis ha az adós a késedelem okát elhárította volna, ezzel együtt elháríthatta volna a vis maiornak és egyéb véletlen körülményeknek a kártokozó hatását is úgy, hogy azok a szolgáltatás tárgyában már nem okozhattak volna kárt. Úgy érezzük, hogy a probléma elbírálásánál a szerző a kártérítés repa-

ratív célját szem elől téveszti, s álláspontja arra az alig képviselhető eredményre vezet, hogy a tárgyalt esetben előnyösebb helyzetbe kerül a késedelmes adós szerződő partnere, mint az a hitelező, aki a szolgáltatást pontosan megkapta.

A kifejtettek alapján a vitatott szabály *változatlan fenntartását* tartjuk helyesnek természetesen azzal a kiegészítéssel, hogy ez esetben is fennáll az adósnak a kártérítési kötelezettsége mindazokért a késedelem okozta károkért (az elmaradt haszon megtérítése, a szedett gyümölcsök kiadása stb.), amelyek a dolog elpusztulásának időpontjáig a hitelező vagyonában bekövetkeztek.

III. A *részleges lehetetlenülés* körében problémaként említi meg a szerző annak a szabálynak a helyességét, „amely magatermelt dolgok vonatkozásában, tehát zártfajúság esetén úgy rendelkezik, hogy amennyiben a szerződésileg vállalt mennyiséget a kötelezett nem tudja szolgáltatni, úgy a hiányzó mennyiséget *nem köteles mástól* teljesítés céljából beszerezni, hanem a hiányzó rész tekintetében a szerződésszegési szabályok szerint felelős.”⁶ Abban, hogy ezt a szabályt a *szállítási szerződések* körében fenn kell tartani, egy véleményen vagyunk a szerzővel, mert eltörlése esetén csak szaporítanánk az árukapcsolatok számát és az adminisztratív intézkedések számát is, s ez a tervgazdálkodás szempontjából nem kívánatos. Nézetünk szerint azonban a *tervszerződések* körén kívül is helyes ennek a szabálynak a fenntartása. A szabály további *fenntartásáról* kell beszélni, nem pedig a szállítási szerződések körén kívüli *túllerjesztéséről* — miként a tanulmány teszi —, hiszen eddigi jogunk is ismerte a saját maga által termelt mezőgazdasági termékek eladójával kapcsolatban. (1930 : XXII. tv. 35. §.)⁷

Nem tartjuk helyesnek a problémának kizárólag a jogosult oldaláról való megvilágítását, mint ahogy a tanulmány szerzője teszi. Nem tudunk ugyanis egyetérteni a szerzőnek az egész tanulmányon keresztül vonuló és már az előbbiekben ismertetett azzal a szemléletével, amely elvileg az adósok mindenkor rosszhiszeműségét tételezi fel és az anyagi jogi szabályozással is a hitelező érdekét kívánja elsősorban biztosítani. Nem csupán azt kell vizsgálni, mi lenne kényelmesebb megoldás a jogosult oldaláról, hanem át kell azt is gondolni, milyen helyzetet idézne elő a szabály eltörlése az adós, vagyis a kötelezett oldalán és a kettő összevetése után alakíthatjuk ki a helyes álláspontot.

A szerző fejtegetéseivel ellentétben : magatermelt dolgok elidegenítése esetén a jogosult követelésével szemben a kötelezett, vagyis az *adós köteles* bizonyítani (tehát kizárólag bizonyítási teher kérdése), mennyi termése termett, s terméséből esetleg mennyi pusztult el és milyen körülmények között, vagyis lényegében a mentesítő okokat. Ezzel a bizonyítással szemben a jogosultnak, vagyis a hitelezőnek is megvan az a joga, hogy bizonyítsa azokat a tényeket, amelyek az adós védekezésének az erejét megdöntik : a kötelezettnek a bevallottnál több terméke volt, illetve van, s azt másnak adta el, vagy kívánja eladni, esetleg magasabb áron. Pusztán tehát a bizonyítási nehézség nem szolgálhat kellő okul az anyagi jogi szabály félretételére — ha azt egyébként igazságosnak tartjuk.

Nem értünk egyet a tanulmányban kifejtett azzal az állásponttal sem, hogy a zártfajú kötelem fenntartása *csak látszólag* csökkentené az árukapcsolatok számát, hiszen azokban az esetekben, amikor a jogosult kénytelen a hiányzó mennyiséget máshonnan beszerezni, szükségletének fedezése a zártfajú kötelem elismerése esetén ezzel az egy — a mással kötött — ügylettel (árukapcsolattal) történik, míg a zártfajú kötelem eltörlése esetén annyival szaporodik az árukapcsolatok száma, hogy a szolgáltatás kötelezettje

⁶ Kemenes Béla i. m. 755. old.

⁷ Már Grosschmidnál megtaláljuk a zártfajú kötelmekre vonatkozó fenti szabályt : „Az adós veheti a bízát máshonnan is, ha a csűrje leég ; tartozni nem tartozik véle.” (Grosschmid : Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Budapest, 1933. I. köt. 579. old.) Erre az elvre támaszkodik bírói gyakorlatunk is, amikor kimondja : „A vevő, aki tudja, hogy a termelő saját termésű gabonáját adta el, csak az eladó termelési és házi szükségleteit meghaladó termésmennyiségre nézve követelheti a szerződésnek az eladó részéről való teljesítését (Rp. VIII. 3503/1916/MD. X. 215.). A felszabadulás utáni jogszabályaink a kikötött termény helyett más termény szolgáltatására jogosították fel az eladót, pénzbeli egyenérték fizetésére pedig csak a vevő beleegyezésével (11.070/1947. Korm. sz. r.), majd közvetlenül pénzbeli egyenérték fizetésére (9.930/1948. Korm. sz. r.).

köteles lesz a szolgáltatás tárgyát máshonnan beszerezni (első árukapcsolat) s ezután a jogosulthoz juttatni (második árukapcsolat).

A tanulmány érveinek megcáfolása mellett azzal is alá kívánjuk támasztani álláspontunkat, hogy az a körülmény, hogy a szocialista gazdasági rendünk lehetőséget kíván nyújtani a termelőnek termékei értékesítésére, nem jelentheti azt, hogy a termelők közül kereskedőket is kíván nevelni, akik más terményeinek továbbeladás céljára való megvásárlásával foglalkoznak. A tanulmány álláspontja — véleményünk szerint — ide vezetne.

Végül, hogy a szabály a reális teljesítés elvével ellentétben áll — ami a tanulmány álláspontja —, vitatható. Mindenesetre érdemes kiemelni, hogy a reális teljesítés elvének megvalósítására leginkább hivatott jogterület a tervszerződések, a szállítási szerződések köre, éppen az a terület tehát, amelyen a szerző is szükségesnek tartja a szabály fenn tartását.

IV. A *jogosult hibájából bekövetkezett lehetetlenülés* esetében az adós által a jogosulttól követelhető kártérítés *mértékét* veti fel problémaként a szerző. Bírálja azt az álláspontot, mely szerint *a kártérítés mértéke nem haladhatja meg a teljesítés esetén a jogosulttól járó ellenszolgáltatást*, mert hiszen az adós szerződészerű teljesítés esetében sem számíthatott többre. (Természetesen az ellenszolgáltatásnál alacsonyabb összegű is lehet a kártérítés például azokban az esetekben, ha az adós bizonyos kiadásoktól szabadult a lehetetlenülés következtében és ezt a hitelező a kártérítés összegéből le kívánja vonni.) Az esetek többségében azonban a jogosultnak felróható lehetetlenülés következtében az adósnek többletkára is felmerülhet. Igazságtalan lenne — a szerző véleménye szerint — ilyen esetekben a jogosult magatartása következtében beállott és az ellenszolgáltatást meghaladó károkat megtérítés nélkül az adós terhén meghagyni. Ezeknek a többletkároknak a nagy része — habár azok a jogosultnak felróható lehetetlenülés következtében állottak elő — az esetek többségében — látszólag — nem szerződésszegésből származik, hanem egyéb jogsértésből, pl. az adós más vagyontárgyára vonatkozó tulajdonjogának a megsértéséből.

Az elmondottak szerint tehát az adós kártérítési igénye lényegében *kettős alapú*: egyik részről szerződésszegésből ered, a másik részről pedig szerződésen kívüli kártérítési kötelezettség. A szerző eddigi fejtegetéseivel egyetértünk. Mi sem tartjuk helyesnek, hogy a kártérítés mértékének az ellenszolgáltatás összegében való korlátozásával a kárt szenvedett adóst többletkárának megtérítésére vonatkozó igényével elutasítsuk. Feltételezhető azonban, hogy azok, akik a kártérítés mértékét legmagasabban az ellenszolgáltatás összegében kívánják korlátozni, *nem a szerző által feltételezett célt kívánják elérni*. Erre az eredményre ugyanis csak azzal az okfejtéssel lehet eljutni, amelyet szerző az elmondottak után követ. Elismeri az adós kártérítési igényének a kettősségét, de ezt a magyar jogban ismeretlen szabály szerint értékeli: az egy keresetben érvényesített két jogalapon támasztott követelés mindenikét a szerződésszegésből eredőre nézve irányadó szabályok szerint kívánja elbírálni. Ha már most a szerződésszegésre vonatkozó felelősségi szabályok szerint kellene eldönteni mind a két követelést, az adós kárának egy része rendszerint nem térülne meg.

Nem értünk egyet azzal a megállapítással sem, hogy nem lehet a gyakorlatban a kettősség szétválasztását megoldani. Tulajdonképpen nem a magatartást kell „mesterségesen kettéválasztani”, hanem a jogosult magatartása következtében beállott eredményt kell akként vizsgálni, hogy az mennyiben sérti a kötelezettel szemben fennálló szerződéses kötelezettséget, illetőleg az mennyiben volt *egyébként* jogellenes. A magatartás és eredménye egységének elismerése mellett — anélkül tehát, hogy a jogosult magatartását és annak eredményét kettéválasztani kívánnánk — nézetünk szerint azt kell vizsgálni, milyen *érdek* szenvedett jogellenesség folytán sérelmet. Ilyen érdekszéjválasztással állunk szemben akkor, amikor egy jogellenes cselekmény következtében társadalmi tulajdonban és személyi tulajdonban következik be kár. Más és szigorúbb szabályok szerint kell elbírálni a társadalmi tulajdonban esett kár megtérítését, mint az utóbbit.

A kereset elbírálására hivatott bíró az esetek többségében minden nehézség nélkül meg fogja tudni állapítani, melyek azok a bekövetkezett károk, amelyek magából a szerződészegésből erednek, amelyekért a megítélt kártérítési összeg rendszerint nem haladhatja meg az ellenszolgáltatást és melyek azok a károk, amelyek egyéb kártérítési alaphoz származnak, ahol a kárt szenvedettnek korlátozás nélkül meg kell kapnia teljes kárának megtérítését.⁸

Vitatható problémának tartjuk a továbbiakban azt is, vajon a lehetetlenülésnek az az esete, amelyben a szolgáltatás lehetetlenülése azáltal állott elő, mert a szolgáltatás tárgya a jogosultnak felróható okból elpusztult, *szerződészegésnek minősíthető-e*, vagy pedig a jogosult jogellenes cselekményének? Kiterjeszthető-e a jogosult felelőssége ezekre az esetekre (a szolgáltatandó széna felgyújtása, vagy állat megmérgezése stb.) mint látens felelősség⁹ vagy pedig önálló kártérítési kötelezettséget maga után vonó jogellenes cselekménynek tekinthető? Az utóbbi álláspont mellett nem lesz probléma, hogy a jogosult hibájából bekövetkezett lehetetlenülésnek ezekben az esetekben milyen mértékben szabjuk meg a kártérítés összegét.

Ez a felvetett kérdés is mutatja, hogy mennyire szükséges lenne jogrendszerünkben *egységes felelősségi elv* kialakítása. Addig viszont, míg egységes felelősségi rendszerünk nincs, az esetek elbírálásánál olyan elvet kell követnünk, amely az életnek és az igazságnak legjobban megfelel. Ha tehát elfogadjuk azt az álláspontot, hogy a kártérítés mértéke nem haladhatja meg az ellenszolgáltatás mértékét, akkor a megfelelő megoldás az, hogy a kettős alapon indított keresetben mindkét jogalapra nézve külön-külön irányadó szabályok szerint bíráljuk el az egyes igényeket. Azonban, ha csak az egyik jogesetre irányadó szabály szerint bírálhatók el az ilyen keresetek, úgy a mértéket megkötni nem helyes.

Végezetül nem tudjuk elfogadni a szerző e témára vonatkozó utolsó következtetését sem. Miért volna szükséges — amennyiben a vita alapját képező helytelen álláspontra helyezkednénk — jogosulti késedelem vonatkozásában is ugyanezt az elvet követni? Más a tényállás a jogosulti késedelemnél, ennél fogva más jogkövetkezményeket is kell, hogy maga után vonjon, mint a jogosult hibájából bekövetkező lehetetlenülés. El lehet képzelni olyan, a jogosultnak felróható lehetetlenülést, amikor a kötelezettnek semmi kára sem merül fel, sőt még bizonyos megtakarítása is keletkezhet, pl. a jogosult a neki szánt állatot megmérgezi. Köteles lesz a jogosult az ellenszolgáltatás összegét a kötelezettnek kifizetni, de levonhatja belőle azt az összeget, amely megfelel a kötelezettnek megtakarított takarmánymennyiség árának. Azonban igen nehéz elképzelni a jogosulti késedelem olyan esetét, amikor a kötelezettnek semmi kára sem merülne fel. Feltétlenül meg kell a hitelezőnek térítenie az adósnak legalább azokat a kiadásait, amelyek a dolog őrzésével, az át nem vett állat etetésével kapcsolatban felmerültek.

A kifejtettek szerint tehát nem tartjuk helyesnek a lehetetlenüléskor a kártérítés összegét az ellenszolgáltatás mértékében a szerző szerint kifejtett módon korlátozni, még inkább helytelennek tartanánk ezt a szabályt a jogosulti késedelem esetére is kiterjeszteni.

V. Ami a tanulmánynak a *hibás teljesítésre* vonatkozó fejtegetéseit illeti, helyeselnék a szerzőnek azt az álláspontját, hogy ebben a fejezetben kell a kellékszavatosságot szabályozni, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy amennyiben egyes szerződési típusok ezt indokoltá teszik, a törvénykönyv ezek szabályozása kapcsán ne állapíthatna meg a szerződések általános szabályaiban felállítottaktól eltérő szabályokat.

Mégis a szavatossági jogok és ezek gyakorlása tekintetében a tanulmányban foglaltakkal nem tudunk teljesen egyetérteni. Szerző egyöntetűnek mondja azt a nézetet, hogy

⁸ Már a Mtj. 1710. §-a is tartalmaz szabályozást — habár a kötelezetre vonatkozóan — a fentemlített kettőséggel elbírálására nézve: „Kötelmi jog megsértése az adós részéről csak annyiban esik a tiltott cselekményekre vonatkozó szabályok alá, amennyiben a sértő cselekmény tekintet nélkül a kötelmi viszonyra, jogellenes.” Ezt a szabályt bírói gyakorlatunk a hitelező tevékenységével kapcsolatban is kiterjesztően értelmezte.

⁹ Ld.: *Grosschmid*: Fejezetek kötelmi jogunk köréből. Különösen a XIV. Fejezet (II. köt. Második rész.). Budapest, 1933. 833. és köv. old.

a szállítási szerződést szabályozó 50/1955. M. T. sz. rendelet 23. §-ában foglalt szavatossági jogok a polgári jog egész területére nézve teljesen alkalmasak. Ezt az álláspontot csak a kellékhányos egyedi dolog szolgáltatása esetére tartjuk helyesnek, *fajlagos szolgáltatás* esetén ugyanis *alkalmatlanság hiányában sem helyes a jogosultat a kicserélés követelésétől elzárni*. A kicserélés és az elállás, amely jogokat a tanulmány csak a szolgáltatás alkalmatlansága esetére adna meg, semmiképpen sem érdemelnek egységes elbírálást, hiszen míg az elállás a szocialista polgári jog egyik fontos alapelvét, a reális teljesítés elvét megghiúsítja, a kicserélés — éppen ellenkezőleg — ennek megvalósulását szolgálja. Különösen jelentősége van a kicserélés követelhetésének akkor, ha a rendeltetésszerű használatra nem alkalmatlan kellékhányos dolog kijavítása nem lehetséges. Ilyenkor a tanulmány álláspontja mellett fajlagos szolgáltatás esetén is belekényszerítenénk a jogosultat az arányos árszállításba — nézetünk szerint indokolatlanul — a reális teljesítés elvének indokolatlan félretételével.

Nem tudunk azonban egyetérteni a kodifikáció során felmerült azzal a másik állásponttal sem, amely fajlagos szolgáltatás esetén csak a kicseréléshez vagy az arányos árszállításhoz való jogot adja meg a jogosultnak, *a kijavítás követeléséhez való jogot* azonban *nem*, s csak a kötelezettet jogosítja fel arra, hogy kicserélés helyett kijavítást eszközöljön. Különösen nem tisztázza ez az álláspont azt a kérdést, hogy vajon kisebb jelentőségű hiba esetén akkor is kijavíthatja, vagy kijavíttathatja-e a jogosult a kötelezett költségére a dolgot, ha magától a kötelezettől kijavítást nem követelhetne. Véleményünk szerint ez nem volna logikus, ugyanakkor azonban — különösen, ha a jogosult és a kötelezett különböző földrajzi helyen laknak — az esetek nagy részében ez lenne a célszerű megoldás.

Álláspontunk tehát az, hogy kellékhányos egyedi dolog szolgáltatása esetén a tanulmányban kifejtettek (természetesen a kicserélés kivételével) helyesek, ha azonban a kötelezett fajlagosan meghatározott dolgot szolgáltat kellékhányosan, a jogosultnak a szolgáltatás alkalmatlansága hiányában *választási jogot kell biztosítani a kicserélés, a kijavítás vagy a vételár arányos leszállításának követelése között* (a kijavításhoz és kijavításhoz való jogot a tanulmányban foglaltak keretében meghagyva).

A szavatossági igények érvényesítésével, illetve az erre nyitvaálló határidővel kapcsolatban merülnek fel a tanulmány által felvetetteken kívül a következő problémák: Kérdés, helyes-e a szállítási szerződések körében általános érvényű, kivételt nem tűző szabályként kimondani, hogy nyílt hiba esetén az átvételtől, illetve az átvételre a jogszabályban biztosított határidő elteltétől számított 8 napon belül a másik félhez intézett felhívás elmulasztása *jogvesztést* eredményez. Ez a szankció, amely a megrendelőt kívánja sújtani, sok esetben egyszersmind a *népgazdaság érdekét aránytalanul sérti*, ami pedig nem lehet cél. Előfordulhat ez olyan esetben is, amikor a megrendelő 8 napon túl nem kérheti az átvett termék kijavítását, de még fokozottabban áll arra az esetre, ha a szolgáltatás akár azért, mert fajlag vagy választékban eltér a szerződésszerűtől, akár más okból a megrendelő részére a rendeltetésszerű használatra alkalmatlan, de ugyanez a termék esetleg egy másik vállalatnál hasznosítható volna. Ilyenkor feltétlenül a népgazdasági érdeket sértené, s éppen ezért nem volna helyes a megrendelőt a számára hasznavehetetlen áru megtartására kötelezni pusztán azért, mert 8 napon belül nem jelentette a hibát. Ilyen esetekben a késedelmes jogérvényesítést a jogvesztés helyett más, nem a népgazdaság egészét, hanem *csak a késedelmes vállalatot érintő szankcióval* kellene sújtani. A szállítási szerződések körében a kérdés rugalmasabb rendezése annál fontosabb, mert az idevonatkozó szabályok kőgensek, azokat tehát sem a felek megállapodása, sem döntőbizottsági határozat nem változtathatja meg.

Helyes viszont az 50/1955. M. T. sz. rendeletnek a tanulmány által nem követett az a rendelkezése, amely a szavatossági időt — bizonyos esetekben — három évre terjeszti ki. Véleményünk szerint ezt az olyan *tartós használatra rendelt dolgok* tekintetében, amelyekről csak *hosszabb használat során derülhet ki a fogyatékoságuk*, általánosságban

ki kellene mondani, vagyis ezt a szabályt ebben a körben a szerződési jog általános szabályává kellene tenni. Ennyiben tehát nem értünk egyet a tanulmány azon álláspontjával, hogy a szavatossági idő meghosszabbítása mellett semmi indok nem szól.¹⁰

Végül a szavatossági jogok gyakorlási idejével kapcsolatos az a kérdés is, nem kellene-e a *hiba család elhallgatása esetére* a szavatossági időt is az *általános elévülési időben* megállapítani. Ilyen szabályt a szovjet és a csehszlovák ptk. és a bolgár kötelmi törvény is tartalmaz¹¹ és ugyanezt a Mtj. 1401. §-a, valamint a Kt. 350. §-a is kimondta. Nem pótolja ezt a jogszabályi hézagot az, hogy a szavatossági jog gyakorlására nyitva-álló idő után is fennáll — jogellenesség esetén fokozottan fennáll — a kötelezett kártérítési kötelezettsége, mert jogunk kellékhányos szolgáltatás esetén a szavatossági jogok valamelyikét és a kártérítést nem alternatív, hanem kumulatív állapítja meg. A jogosultnak család megtévesztése esetére meg lehet adni azt a jogot, hogy a szavatossági jogok helyett is kártérítést követeljen, ehhez azonban nem kell külön jogszabály, ugyanakkor azt a jogot elvonni tőle, hogy ilyenkor a szavatossági jogok valamelyikével ne élhessen, nem lenne helyes, annál kevésbé, mert a szembenálló kötelezettje nem érdemli meg azt a védelmet, amit a 6 hónapos elévülési idő a kötelezetteknek általában biztosítani kíván.

A fentiekben — miként már a bevezetésben is említettük — csak néhány főbb kérdést kívántunk kiemelni. Nem foglalkoztunk többek között azokkal a kérdésekkel, amelyekben a szerző nem ért egyet a „Kérdések a kötelemszegés köréből” c. tanulmányban¹² foglaltakkal, ami azonban nem jelenti azt, hogy hallgatásunkkal a szerző álláspontját magunkévá tettük volna.

Földváriné Tóth Éva —
Weiss Emilia

¹⁰ Meg kell jegyezni, hogy a *szovjetorosz* ptk. a 6 hónapos általános szavatossági idővel szemben épületek tekintetében a szavatossági időt egy évben állapítja meg, a *csehszlovák* ptk. és a *bolgár* kötelmi törvény ingókra 6 hónapos, ingatlanokra egyéves szavatossági időt állapít meg. Helyesebbnek tartanánk azonban a különbséget nem ingók és ingatlanok közt megtenni, hanem a hosszabb szavatossági időt a fent mondottak szerint megállapítani.

¹¹ A *szovjetorosz* ptk. 197. §-a szerint ha az eladó részéről megtévesztés áll fenn, a vevő a fogyatékok miatt 3 év alatt támaszthat igényt, az általános elévülési idő a ptk. 44. §-a és az 1934. dec. 10-i rendelet 268. §-a szerint szintén 3 év. — A *csehszlovák* ptk. 235. §-a szerint ha az elidegenítő csalárdságáról van szó, a szavatossági határidők 3 évre meghosszabbodnak, a ptk. 90. §-a szerint ennyi az általános elévülési idő is. — A *bolgár* kötelmi törvény 197. §-a kimondja, hogy ha az eladó a hiányosságokat tudatosan elhallgatja, a szavatossági idő 3 év. A ptk. 110. és 111. §-a szerint az általános elévülési idő 5 év, kiesnyben történő szállításból vagy eladásból eredő követelés, az állammal, állami vállalattal szemben szerződéses viszonyból eredő követelések elévülési ideje 3 év.

¹² Weiss Emilia : Kérdések a kötelemszegés köréből. Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből. Budapest, 1953. 47–66. old., a tanulmány által vitatott kérdések *Kemenes Béla* i. m. 752. old. 1. jegyzet és 754. old. 1. jegyzet.

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete

A négy nagyhatalom 1955-ben tartott kormányfői, majd külügyminiszteri konferenciája óta a közvéleményt egyre inkább foglalkoztatják az államok közötti *kulturális kapcsolatok* problémái. Mindkét konferencia napirendjén szerepelt az államok közötti kulturális együttműködés kifejtése, s azóta is több nemzetközi jelentőségű dokumentum mutat rá a kérdés fontosságára. Így legutóbb a szovjet vezetők angliai látogatása után kiadott közlemény is külön foglalkozik a Szovjetunió és Anglia közötti kulturális és tudományos kapcsolatok kiterjesztésének feladataival. Ez a tény ráirányítja a figyelmet az UNESCO szerepére, mely mint az ENSZ szakosított intézménye, arra hivatott, hogy a nemzetközi egyezményekben megállapított keretekben a kulturális együttműködés ügyét előmozdítsa s ezzel a saját területén hozzájáruljon az ENSZ-nek mint a nemzetközi béke és biztonság egyetemes szervezetének munkájához. Magyar szempontból a kérdés ugyancsak jelentős: az UNESCO egyike az ENSZ ama szakosított intézményeinek, melynek munkájában államunk tevékenyen részt vesz és a Szervezet alkotmányát a Magyar Népköztársaság törvényei közé iktatta. Azt a jelenséget kell tehát vizsgálnunk, hogy mi a szerepe az államok közötti kapcsolatban a kulturális érintkezésnek, hogyan foglalhatja el helyét az államok között jogilag szabályozott egyéb — politikai, gazdasági — kapcsolatok rendszerében az UNESCO mint állandó szervezet, hogyan függ össze az ENSZ-szel mint a kollektív biztonság egyetemes szervezetével.

Az államok közötti kapcsolatok körének ilyen kibővülése viszonylag új keletű. A XIX. században túlnyomóan a nemzetközi kapcsolatok legjelentősebb politikai kérdéseinek megtárgyalására gyűltek össze

a hatalmak. Különösen a század első felében — a Szent Szövetség, vagy az európai koncert rendszerében — nem találkozunk olyan jelenséggel, hogy a nemzetközi politika legfontosabb kérdésein kívül álló problémák külön értekezleten nyertek volna megoldást; a másik — ugyancsak figyelemre méltó jelenség ebben az időszakban az, hogy hiányzott olyan *állandó szervezet*, amely az államok képviselőinek időközi konferenciái között is biztosította volna a meghatározott célok végrehajtását. A bécsi kongresszus ugyan létrehozta a Rajna-Bizottságot, 1856-ban jött létre az Európai Dunabizottság, az államok együttműködése azonban az arányban halad előre, ahogy a technika szükségessé teszi egy földrész vagy több földrész államai közötti állandó együttműködést. Ennek a folyamatnak jelzői az 1874-ben megalkotott egyetemes Posta Unió, valamint az 1865-ben létrejött általános Táviró-egyezmény. Ezek az egyezmények arra mutatnak, hogy az államok közötti kapcsolatok köre egyreész a technikai haladás által igényelt új tárgyakkal bővült, másrészt, hogy az ilyen jellegű együttműködés megvalósításához állandó szervezetre volt szükség. Ez utóbbi tény ismét számos problémát vetett fel. Ezek között a legfontosabbak: milyen a hatásköre az állandó szervezetnek, milyen a viszonya más nemzetközi szervezetekhez, valamint harmadik államokhoz? Ezek a kérdések az adott időszakban nem merültek fel azzal az élességgel, mint napjainkban. Az imperializmus korában az ilyen és ehhez hasonló szervezeteket — igazgatási uniókat — is felhasználják a „nemzetekfelettség” igazolására, a szuverenitás elméletének és tényének tagadására és más államok belügyeibe való beavatkozásra.

Az első világháború után, a Nemzetek

Szövetsége korszakában a szakterületeken kibontakozó államok közötti együttműködés nagyobb jelentőséget nyert azáltal, hogy a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya (24. cikk) úgy rendelkezett, hogy „minden nemzetközi hivatal, amelyet előbb kötött általános egyezmények alapján szerveztek, a felek beleegyezésével a Szövetség igazgatása alá kerül” és „minden ilyenféle nemzetközi hivatal és nemzetközi érdekű ügyek rendezésére hivatott bizottság, amely ezentúl keletkezik, a Szövetség igazgatása alatt fog állni”. Mindamellett az akkor létező nemzetközi hivatalok és bizottságok beleegyezésének hiánya miatt az Egyezségokmány e rendelkezését nem hajtották végre s ezek az intézmények a Nemzetek Szövetsége Titkárságának csak tájékoztatást adtak működésükről. Mégis, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet megalakulásával¹ a fentebb vázolt folyamat tovább fejlődik: a munkaügyi kérdések szabályozása államok közti — jogilag szabályozott — kapcsolatok tárgya lesz, másrészt a Szervezet létrejötte és működése összekapcsolódik a Nemzetek Szövetségével, amely a kollektív biztonság megvalósításának igényével lépett fel. A Nemzetek Szövetsége sorozatos kudarcai közben kiküldött Bruce-Bizottság 1939-ben azt javasolta, hogy a Nemzetek Szövetsége keretében állítsanak fel egy, gazdasági és szociális kérdésekkel foglalkozó bizottságot. E javaslat azonban a Nemzetek Szövetsége bukása következtében nem valósult meg.

A második világháború alatt és után különösebb vita nélkül világossá vált az a felismerés, hogy a múlt tanulságaiból okulva olyan egyetemes kollektív biztonsági szervezetet kell létrehozni, amely a béke és biztonság megvalósítására alkalmas minden eszközt igénybe vesz és megteremti a jogilag szabályozott kereteket az ilyen, államok közötti együttműködés kibontakozására. Az ENSZ Alapokmányának 1. cikke a Szervezet céljai között említi, hogy „gazdasági, szociális, kulturális vagy emberbaráti jellegű nemzetközi feladatok megoldása útján... nemzetközi együtt-

működést létesítsen” és „az egyes nemzetek által e közös célok elérése érdekében kifejtett tevékenységek összeegyeztetésének központja legyen”. Az Alapokmány — a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányától eltérően — nemcsak deklaratív kijelentést tesz, hanem IX. és X. fejezetében részletebben meghatározza az idevágó feladatokat és megjelöli egyik fő szervének, a Gazdasági és Szociális Tanácsnak az e feladatok megoldásával kapcsolatos hatáskörét. Az 55. cikk részletezi a gazdasági, szociális, egészségügyi és kulturális feladatokat s az 57. cikk kimondja, hogy „azokat a különböző szakosított intézményeket, amelyek a Kormányok közötti megállapodás útján jöttek létre, és szabályzatuk értelmében gazdasági, szociális, kulturális, nevelésügyi és egészségügyi téren, valamint ezekkel kapcsolatos területeken jelentős nemzetközi feladatokat látnak el, a 63. cikk rendelkezéseinek megfelelően az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatba kell hozni”. Ez a rendelkezés egyaránt vonatkozik a régebben létező igazgatási uniókra, valamint az ENSZ létrejötte idején és azután megalakuló szervezetekre. A 60. cikk kimondja, hogy az ilyen feladatok ellátása tekintetében a felelősség a Közgylűlést és ennek irányítása alatt a Gazdasági és Szociális Tanácsot terheli.

A szakterületeken megvalósuló együttműködést így módon az ENSZ Alapokmánya magasabb szintre emelte. Mindezekelőtt a deklaratív megállapításon túlmenően, részletes rendelkezésekben szabályozta az ilyen természetű együttműködés körének *további bővülését*. A technikai és munkaügyi területen működő szakosított intézmények mellett megjelennek a gazdasági, valamint a kulturális területen létrejött szakosított intézmények. (Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezet, Nemzetközi Pénzalap, Egészségügyi Világszervezet, Meteorológiai Világszervezet stb.) A másik jelentős vonás az, hogy az Alapokmány részletesen rendelkezik a szakosított intézmények és az ENSZ közötti kapcsolatáról. E szabályozás lényege, amint azt az alábbiakban látni fogjuk, annak biztosítása, hogy amikor az adott szakosított intézmény a szakterület által megkövetelt

¹ Id. e szervezetről bővebben *Bokor Péterné* tanulmányát a *Jogtudományi Közlöny* 1956. 4. számában.

önállósággal láthatja el feladatait, ugyanakkor biztosítva legyen nemcsak az egyes intézmények közötti koordináció, hanem a Közgyűlésen, valamint a Gazdasági és Szociális Tanácson keresztül az ENSZ legfőbb céljának — a béke és nemzetközi biztonság fenntartásának — érvényesítése.

Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetét az 1945 novemberében Londonban tartott értekezleten hozták létre. A Szervezet alkotmánya 1946. november 4-én lépett életbe, miután a megerősítő okmányokat² 20 aláíró állam az Egyesült Királyság kormányánál lehelyezte.

Tény az, hogy a szakterületeken történő együttműködés kibővítése a kultúra és tudomány kérdéseivel és e kapcsolatok államok közötti, jogilag szabályozott formája nem önmagától érthető dolog; bővebb magyarázatra szorul az, hogy mennyiben szolgálhatja a kultúra és tudomány a nemzetközi béke és biztonság fenntartását. Voltak olyan nézetek, melyek szerint „az Egyesült Államok és más országok külügyi tisztviselői hajlamosak arra, hogy meglehetősen cinizmussal szemléljék az UNESCO-ra vonatkozó egész tervezetet”.³ Az ilyen állítások korroláriuma viszont az a követelés, hogy az UNESCO-nak inkább arra kellene törekednie, hogy „hozzájáruljon a kialakuló világközösség integrálódásához és ne törekedjék a feltételezett, de rendszerint illuzórius „békéhez” való hozzájárulásra”.⁴ Az UNESCO első főigazgatója, Julian Huxley kezdeményezésére olyan emlékirat került az UNESCO általános konferenciája elé, mely szerint meg kell alkotni a „tudományos humanizmus” kultúráját, amely összekötné az „egész világközösséget”.⁵ Kétségtelen az, hogy az UNESCO vonatkozásában épp úgy, mint az ENSZ, valamint annak egyéb szakosított intézményei tekintetében számolni kell olyan törekvésekkel, melyek a „nem-

zetekfelettség”, az „európai integráció” jegyében akarják valóra váltani az Alapokmány és az UNESCO-alkotmány rendelkezéseit, amelyek erre egyáltalában nem adnak alapot.

Mi tehát a reális helyzete a kulturális együttműködésnek a béke és nemzetközi biztonság megvalósításának rendszerében? Nyilvánvalóan nem lehet egyetérteni a kulturális együttműködés jelentőségének az UNESCO-alkotmány bevezetőjében levő idealista megfogalmazásával, mely szerint „a háborúk az emberek gondolkodásában kezdődnek” s ezért a béke megvédését az emberek gondolkodására való ráhatással kell megvalósítani. A háborúknak meghatározott gazdasági és társadalmi alapjuk van: az imperialista országok monopóliumainak az a törekvése, hogy a piacok és befolyási övezetek újrafelosztása útján kiterjesszék uralmukat. Ez a jelenség azonban nem kizárólagosan uralkodó tendencia a nemzetközi életben: a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa rámutatott arra, hogy napjainkban léteznek és megerősödtek azok a politikai és társadalmi erők, amelyek ellenkező tendenciát képviselnek, harcolnak a háború kirobantása ellen, a népek egyre szélesebb köreiben tudatosítják a béke megvédésének szükségességét s már eddig is jelentős sikereket értek el ezen a téren. Ebben a folyamatban jut szerep az államok közötti kulturális érintkezésnek; az emberiség közkincsét képező kulturális örökség ápolása, a népek új kulturális és tudományos vívmányainak megismerése, a tudás és műveltség terjesztése erősíti azokat a politikai, társadalmi erőket, melyek szembeállnak a háború kirobantására törekvő monopóliumok mesterkedéseivel.

Mennyiben felel meg az UNESCO szervezete és működése ezeknek a követelményeknek? Az államok közötti kulturális együttműködésre már a Nemzetek Szövetsége ideje alatt is voltak kísérletek, de az Egyezségokmány erről nem intézkedett. 1922-ben állították fel a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének és Tanácsának határozata alapján a „Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságát”, amely azonban nem volt szerves kapcsolatban a Nemzetek

² Meg kell jegyezni, hogy az UNESCO alkotmánya megerősítés helyett „elfogadás”- és megerősítő okmányok helyett „elfogadási okmányok”-ról szól. Ez a szóhasználat az amerikai jogi nyelvben fordul elő.

³ Reinhold Niebuhr: *The Theory and Practice of UNESCO. International Organization.* 1950. Vol. 4. 3. old.

⁴ I. m. 5. old.

⁵ I. m. 7. old.

Szövetségével.⁶ Az UNESCO mint az ENSZ szakosított intézménye elég pontosan körülírt kapcsolatokkal fűződik az ENSZ-hez. Ezt a tényt azért fontos leszögezni és dokumentálni, mivel az UNESCO esetében — épp úgy, mint más szakosított intézménynél — lényegében az a probléma várt megoldásra, hogy mennyiben lehet az önálló, állandó szervezettel bíró szakosított intézmény esetében — melynek nem ENSZ-tagállamok is tagjai — biztosítani az ENSZ céljainak és elveinek megfelelő működését?

Az Alapokmány (58. cikk) intézkedik az iránt, hogy az ENSZ a szakosított intézmények célkitűzésének és működésének összhangba-hozatala iránt ajánlásokat tegyen. Az ENSZ illetékes főszerve, a Gazdasági és Szociális Tanács „a szakosított intézmények működését az intézményekkel folytatott tanácskozással, a nekik tett ajánlások, valamint a Közgyűlésnek és az Egyesült Nemzetek tagjainak tett ajánlások révén összhangba hozhatja”. (63. cikk.) Az Alapokmány még részletesebb rendelkezéseket is tartalmaz: a Gazdasági és Szociális Tanács megállapodhat a Szervezet tagjaival és a szakosított intézményekkel arra vonatkozólag, hogy saját ajánlásainak, valamint a hatáskörébe tartozó ügyekben a Közgyűlés által tett ajánlásoknak végrehajtása érdekében foganatosított intézkedésekről jelentéseket kapjon. (64. cikk.) A kapcsolatokra vonatkozóan rendelkezik még a 66. 70. 91. és 96. cikk is, s a költségvetési felügyelet tekintetében kiterjedt jogkört biztosít a Közgyűlésnek a 17. cikk, mely szerint a Közgyűlés „megvizsgálja és jóváhagyja az 57. cikkben említett szakosított intézményekkel kötött pénzügyi és költségvetési megállapodásokat és megvizsgálja az ilyen szakosított intézmények igazgatásának költségvetését is abból a célból, hogy az illető intézménynek ajánlásokat tehessen”.

Részletesen szabályozza az Alapokmány rendelkezései értelmében az ENSZ-hez

fűződő viszonyt az UNESCO és az ENSZ között létrejött egyezmény. Ennek értelmében az ENSZ és az UNESCO képviselői az ENSZ egészét, illetőleg az UNESCO-t érintő ügyek tárgyalására megfigyelőket küldhetnek; az ENSZ javasolhatja az UNESCO-nak bizonyos napirendi pontok megtárgyalását, míg az UNESCO ilyen javaslattevési joga a Gazdasági és Szociális Tanács napirendjére korlátozódik. Az UNESCO köteles a Közgyűlés, valamint a Gazdasági és Szociális Tanács ajánlásait tárgyalás alá venni és a tárgyalás eredményéről jelentést tenni. Az UNESCO továbbá köteles a Biztonsági Tanács, a Gyámsági Tanács, valamint a Nemzetközi Bíróság kérésére információkat nyújtani. Nagy súlyt helyez az egyezmény az UNESCO és más szakosított intézmények közötti együttműködés biztosítására. Említésre méltó, hogy az egyezmény szerint törekedni kell az „egységesített közszolgálat”, vagyis a szakosított intézmény állandó nemzetközi tisztviselői karának kiépítésére. Az UNESCO-val kötött megállapodás — eltérően a más szakosított intézményekkel kötött egyezményektől — felhatalmazza a Gazdasági és Szociális Tanácsot, hogy visszautasíthassa az UNESCO tagfelvételi javaslatát olyan államok esetében, melyek nem tagjai az ENSZ-nek. Meg kell állapítani, hogy a fent vázolt rendelkezések elég szoros szálakkal kötik az UNESCO-t a Közgyűléshez, valamint a Gazdasági és Szociális Tanácshoz. Figyelemre méltó, hogy ebben a tekintetben az Alapokmány szövege tovább ment, mint a dumbarton-oaksi javaslatok, melyek az ENSZ szerveinek szűkebb, csak általánosságban megfogalmazott hatáskört biztosítottak. Világos tehát, hogy az UNESCO állandó szervezetének munkája a legszorosabban kell, hogy kapcsolódjék az Alapokmány egészében kifejezésre jutó elvekhez. Ez annál is jelentősebb, mivel van olyan tendencia, hogy a szakosított intézmények egyes szerveinek hatáskörét bővítsék. Az ENSZ II. Közgyűlése pl. olyan határozatot hozott, mely szerint kívánatos a szakosított intézmények végrehajtó szerveinek szélesebb működési lehetőséget biztosítani a közgyűlési ajánlások végrehajtá-

⁶ Az olyan nézetek, amelyek az UNESCO-t a Bizottság egyenes utódjának tekintik, nem veszik figyelembe azt a lényeges különbséget, amely fennáll egyrészt a Nemzetek Szövetségének egésze és az ENSZ egésze között, másrészt az UNESCO egyetemes és nemzetközi jogilag meghatározott tevékenysége és a Bizottság korlátozott működése között.

sánál, mivel az egyes intézmények legfőbb testületei csak időközönként ülnek össze, ami a végrehajtás kitolódására vezethet.

Felvetődik néhány probléma az UNESCO jogi státusával kapcsolatban is. Meg kell állapítani mindenekelőtt, hogy az UNESCO mint szakosított intézmény különbözik a nemzetközi társadalmi szervezeteiktől, mivel államok közötti megállapodás alapján jött létre; különbözik azonban az egyes országok igazgatási szervei között közvetlenül létrejött szervezetektől is. (Pl. vasúti vagy egyéb műszaki együttműködés területén alkotott bizottságok.) Meg kell állapítani továbbá azt is, hogy nem sorolható olyan „kiszegítő szervek” körébe, melyeket az Alapokmány szerint a Közggyűlés feladatainak elvégzése érdekében felállíthat. Természetesen nem esik az Alapokmány 68. cikkének rendelkezései alá sem, mely szerint a Gazdasági és Szociális Tanács létesíthet olyan „bizottságokat”, amelyekre feladatainak teljesítéséhez szüksége lehet.

Felmerültek olyan nézetek, melyek a szakosított intézmények nemzetközi jogalanyiságának megalapítását célozták: „... (a szakosított intézmények) már nem csupán a létrehozó államok szervei, amelyeket akadályoz a szuverenitásból eredő egyhangúság szabálya”.⁷ Sőt, a San Francisco-i konferencia IV/1. számú bizottságában felvetődött az a kérdés, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutumának 34. cikkét módosítsák abban az értelemben, hogy peres fél a Bíróság előtt nemcsak állam, hanem nemzetközi szervezet is lehessen. A Bizottság azonban ezt a javaslatot elvetette. Az Alapokmányt előkészítő IV/2. bizottság jelentése rámutat arra, hogy a „nemzetközi jogi személyiség” kérdésének eldöntése nem feladata az Alapokmány-nak. E problémát „az Alapokmány egészének” vizsgálata alapján kell eldönteni.

Az Alapokmány az ENSZ jogi személyiségével kapcsolatban úgy intézkedik (104. cikk), hogy az ENSZ-et mindegyik tagjának területén megilleti a feladatainak ellátásához és céljainak eléréséhez szükséges jogképesség. A 105. cikk szerint pedig az

ENSZ-et a céljainak eléréséhez szükséges kiváltságok és mentességek illetik meg. E rendelkezésekből nyilvánvaló, hogy az ENSZ sem alanya a nemzetközi jognak olyan értelemben, mint az állam, s peres félként az ENSZ sem jelenhetik meg a Nemzetközi Bíróság előtt, hanem attól csak tanácsadó véleményt kérhet. Az UNESCO alkotmányának 12. cikke értelmében az Alapokmány fenti rendelkezései vonatkoznak az UNESCO-ra is. Az idézett rendelkezéseken túlmenően az Alapokmány egészének ellentmondana az, ha a szakosított intézményekből vagy egyéb nemzetközi szervezetekből az államokhoz hasonló jogalanyok válnának. Ha a szervezet az államokhoz hasonlóan pl. a Nemzetközi Bíróság előtt peres félként jelenhetné meg, akkor előadódhatnék olyan helyzet, hogy olyan harmadik államokkal szemben lépne fel, melyekkel szemben a részes államok nem kívánnának a Bíróság előtt eljárni. Továbbmenőleg: hogyan lehetne szabályozni azt a problémát, hogy a Szervezet milyen módon lépjen fel az alkotmányában részes államokkal szemben a Nemzetközi Bíróság előtt? Az egyik lehetőség az, hogy a szakosított intézmény legfőbb szervének döntése alapján indulna meg az eljárás az adott állam ellen. Ez beleütközik a nemzetközi jog ama szilárd alapelvébe, melyet az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a kelet-karéliai ügyben hozott határozata is hangsúlyoz, hogy ti. egy államot sem lehet kötelezni arra, hogy vitás ügyét nemzetközi bíróság elé terjessze. A másik lehetőség az, hogy eleve meghatározott vitás ügyekben az államoknak alá kellene vetniük magukat a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásnak, ami viszont a Nemzetközi Bíróság Statutumának 36. cikkébe ütközik, mely szerint a Bíróság kötelező hatáskörének elismerése az ügyek meghatározott körére is csak előzetes megállapodásban történhetik. Ez esetben tehát előadódna az az eset, hogy olyan állam, amely nem ismerte el a Bíróság kötelező hatáskörét, kerülő úton ténylegesen mégis ilyen kötelezettséget vállalna.

Az UNESCO jogi helyzetét szabályozza továbbá a szakosított intézmények kiváltságaira és mentességeire vonatkozó meg-

⁷ Ph. Jessup : A Modern Law of Nations, New York, Macmillan. 1952. 25. old.

állapodás. Ennek értelmében a Szervezet polgári jogi személyiséggel bír az egyes államokban „abban a mértékben, amely államiság feladatai teljesítéséhez”. Az UNESCO hivatalos képviselői és tisztviselői többé-kevésbé a diplomáciai személyzetet megillető kiváltságokban és mentességekben részesülnek. Így pl. a Szervezet képviselői és családtagjaik a követeket megillető bánásmódban részesülnek az egyes államokban. A Szervezet tisztviselői hivatalos minőségükben végzett tevékenységük során eljárási mentességben részesülnek, adómentesség, valamint valutakorlátozások tekintetében ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a külképviseletek hasonló rangú beosztottai. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az UNESCO-tisztviselőt állama katonai szolgálatra behívhatja, azonban kívánatos, hogy a Szervezet munkájának zavartalanága érdekében előzetes tanácskozásokat folytasson a Szervezet vezetőivel. Külön ki kell emelni, hogy az UNESCO által időről időre kiküldött szakértők is hivatalos működésük során bizonyos mentességekben és kiváltságokban részesednek: személyük és poggyászuk a diplomáciai futároknak kijáró védelem alá esik, hivatalos ténykedésük közben eljárási mentességet élveznek, valamint a diplomatáknak kijáró valutakorlátozásokat is igénybe vehetik.

Az UNESCO-alkotmány a Szervezet *tag-sága* tekintetében az universalitásra törekszik. Fentebb láttuk, hogy az ENSZ tagállamok mellett olyan államok is tagjai lehetnek, melyek nem tagjai az ENSZ-nek. Ezenkívül az alkotmány 2. cikke értelmében „membres associés” minőségben tagjai lehetnek a Szervezetnek olyan területek vagy területcsoportok, amelyek nem saját maguk intézik nemzetközi kapcsolataikat. Ez a rendelkezés egyéb szakosított intézmények vonatkozásában is megvan, de különösen figyelemre méltó a kulturális szervezet működésében. Van olyan nézet,⁸ mely szerint ez a rendelkezés végeredményben a szuverenitást gyakorló állam pozícióit erősíti s abból az érdekelt területek

nem sok előnyhöz jutnak. Nézetünk szerint ezt a kérdést nem lehet elvontan eldönteni; az a tény, hogy a nem szuverén terület mennyiben jut előnyökhöz a tagsági jog gyakorlása következtében, a szuverenitást gyakorló gyarmattartó állam helyzetétől, az adott terület fejlettségének fokától és a gyarmattartó államhoz való viszonyától, valamint általában a nemzetközi helyzettől függ. Elképzelhető, hogy az UNESCO-ban való részvétel az önkormányzattal nem bíró területek részéről éppen elősegítheti az önrendelkezési jog gyakorlását s előbbre viheti az állami szuverenitás kivívását, melynek előmozdítására az Alapokmány értelmében az ENSZ tagjai különben is hivatottak. Nem érdektelen rámutatni arra, hogy az önrendelkezési jog megvalósulása számos lépcsőn át vezet az állami szuverenitás elnyeréséig. Nem lehet tehát mereven elválasztani az állami szuverenitást már kivívott, valamint a még függőben levő népek helyzetét, annak ellenére, hogy az állami szuverenitás kivívása az adott terület és nép vonatkozásában minőségi változást okoz nemzetközi jogi szempontból. Ezt azonban egy rövidebb-hosszabb folyamat előzi meg, melynek — mint látjuk — nemzetközi jogi keretei is vannak.

Az UNESCO-nak jelenleg 76 állam tagja. A tagsággal kapcsolatban jelenleg az UNESCO egyik legnagyobb hiányossága, hogy még mindig Csang Kai-sek képviselője foglal helyet a Szervezetben, továbbá az, hogy a Szervezetnek még nem tagja a Német Demokratikus Köztársaság ugyanakkor, amikor a Német Szövetségi Köztársaságot már felvették a tagok sorába.

Az UNESCO-nak három fő szerve van. Az első az *általános konferencia*, amely a tagállamok képviselőiből áll. Ez a szerv két-évenként tart ülést; az üléseken határozzák meg a Szervezet működésének általános irányelveit és programját, ennek előterjesztései kerülnek a Közgyűlés, valamint a Gazdasági és Szociális Tanács elé. A költségvetés megállapításán kívül az általános konferencia tesz javaslatot olyan államok felvételére, amelyek az ENSZ-nek nem tagjai. A javaslat elfogadásához kétharmad szótöbbség szükséges. Megvá-

⁸ C. Labeyrie-Ménahem: Az ENSZ szakosított intézményei. (Oroszul), Moszkva, 1955. Idegen nyelvű Kiadó. 26. old.

lasztja a főigazgatót, valamint a 22 tagú *végrehajtó tanácsot*. Megjegyzendő, hogy a jelölteket a tagállamok kormányai javasolják. Ez utóbbi szerv évente kétszer ül össze s a főigazgató irányításával részt vesz a Szervezet programjának lebonyolításában, előkészíti az általános konferencia elé kerülő kérdéseket, valamint a Szervezet költségvetését. A harmadik szerv a *titkárság*, melynek közel 900 tisztviselője van. A titkárság funkcionáriusai nem fogadhatnak el utasítást államuk kormányától s a főigazgató irányításával a program adminisztratív előkészítésében és végrehajtásában vesznek részt. A titkárság bonyolítja le azt a számos nemzetközi értekezletet, mely az UNESCO kezdeményezésére évről évre létrejön.

Külön kell szólni arról, hogy az UNESCO alkotmánya értelmében számos nemzetközi és (az érintett állam hozzájárulásával) nemzeti társadalmi szervezettel is tart kapcsolatot. A társadalmi (az ENSZ Alapokmány szóhasználatára szerint nem-kormányközi) szervezetekkel való együttműködés viszonylag új jelenség s azt a szakosított intézmények — elsősorban az UNESCO — egyre szélesebb körre terjesztik ki. Az ilyen szervezetek három csoportba oszlanak. Az első kategóriába azok a szervezetek tartoznak, amelyek a Gazdasági és Szociális Tanács működési körének túlnyomó részét átfogó tevékenységet fejtenek ki társadalmi téren és szoros kapcsolatban vannak az adott terület gazdasági vagy társadalmi életével. A második kategória azokat a szervezeteket foglalja magában, amelyek a Gazdasági és Szociális Tanács működési körének néhány — az előbbinél szűkebb — területén fejtenek ki tevékenységet. Végül a harmadik kategóriába azok a társadalmi szervezetek tartoznak, amelyek információk terjesztésével foglalkoznak.

Az UNESCO 1955-ben 125 ilyen társadalmi szervezettel tartott kapcsolatot. Ennek az együttműködésnek a tartalma legtöbbször az, hogy az UNESCO anyagi támogatást nyújt az egyes társadalmi szervezeteknek meghatározott feladatok elvégzésére; gyakori jelenség továbbá az, hogy az UNESCO egyes határozatainak

végrehajtása során a megfelelő szakterületen működő társadalmi szervezetet felkéri bizonyos feladatok elvégzésére. Így pl. az 1954. évi általános konferenciának a békés együttélés problémáinak kidolgozásával kapcsolatos határozata nyomán számos nemzetközi egyesület megtárgyalta a békés együttélés saját területén felmerülő kérdéseit. Ez év februárjában a Jogtudományok Nemzetközi Egyesülete a békés együttélés jogi vonatkozásaival foglalkozott egy külön értekezleten. A társadalmi szervekre való támaszkodásra utal az alkotmány azon rendelkezése is, melynek értelmében a Szervezet igénybe veszi az egyes tagállamokban a nevelésügy, tudomány és kultúra kérdéseivel foglalkozó UNESCO nemzeti bizottságok munkáját is.

Az UNESCO *tevékenysége* igen sokrétű, formái változatosak. A *nevelésügy* terén célul tűzi ki az írástudatlanság elleni küzdelmet, az oktatás színvonalának emelését, a felnőttek oktatását stb. E célok elérésére az elmúlt években nemcsak rendszeresen megjelenő folyóiratok, valamint kiadványok útján törekedett, hanem regionális központokat létesített az állandó tapasztalatcsere lebonyolítására, konferenciát hívott össze az ingyenes és kötelező népoktatás problémáinak megtárgyalására. Külön értekezleteket tartott olyan részletproblémák megtárgyalására, mint a történelem és a nemzetközi megértés oktatásának problémái, az ENSZ és a szakosított intézmények megismerésének feladatai, felnőttek oktatása. Az UNESCO egyre inkább kiterjeszti azt a tevékenységét, hogy az egyes tagállamokba szakértő bizottságokat küld ki a nevelésügy tanulmányozása és javaslatok tétele céljából. Az utóbbi években több ilyen bizottságot küldött ki Délkelet-Ázsia, Közép- és Közép-Kelet, valamint Latin-Amerika országaiba. Az ilyen közvetlen tevékenységen túlmenően pénzügyi segítséget nyújtott több, a nevelésüggyel foglalkozó nemzetközi társadalmi szervezetnek. Említésre méltó, hogy Nyugat-Németországban az UNESCO fenntart egy nevelésügyi intézetet s egy másik intézetet, ugyancsak Nyugat-Németországban az ifjúság problémáinak tanulmányozására.

A *természettudományok fejlesztése* terén az

UNESCO tevékenységének formái lényegében megegyeznek az előbbiekkal: számtalan természettudományos egyesület részesült szubvencióban az UNESCO-tól, sok természettudományos publikáció az UNESCO támogatásával jelenik meg. Az UNESCO kiadványai egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az elmaradott és fejlett országok közötti tudományos kapcsolatok kiépítésére. E cél elérése érdekében az UNESCO regionális központokat is létesített (pl. Montevideo, Kairo, Új Delhi, Manila, Dzsakarta stb.). E központok legfőbbjében intenzíven foglalkoznak a mezőgazdasági tudományokkal is. A természettudományos ismeretek terjesztésére a Szervezet időnként vándorkiállítást szervez. Az UNESCO kezdeményezésére jött létre 12 ország részvételével az Atomkutatások Európai Szervezete. Közreműködött az UNESCO az 1955-ben Genfben tartott, az atomerő békés felhasználásával foglalkozó nemzetközi értekezlet megrendezésében. A *társadalomtudományok* terén anyagi támogatást nyújt nemcsak a különböző egyesületeknek, hanem nagy súlyt helyez a társadalomtudomány dokumentációjának támogatására. Az UNESCO egyes regionális központjai mellett működő külön beosztottak tevékenyen részt vesznek a hatáskörükbe tartozó országok társadalomtudományi kutatásának előmozdításában. Ezen a területen is kiterjeszti a Szervezet a működését az elmaradott országok felé. 1950-ben pl. a Szervezet által kiküldött szakértők tanulmányozták Indiában a „társadalmi feszültség” jelenségeit és okait. Figyelemre méltó továbbá, hogy Nyugat-Németországban az UNESCO külön társadalomtudományi intézetet is tart fenn. A társadalomtudományok körében foglalkozik a faji megkülönböztetés kérdésével, az emberi jogok védelmével. Említésre méltó, hogy brosúra-sorozatot jelentet meg egyes országok „életmódjáról” (*modes de vie*).

A kulturális tevékenység fogalma alá esik az UNESCO gyakorlatában a *zene és a képzőművészet, könyvtárak és múzeumok* problémáinak tanulmányozása, illetőleg az ilyen területeken nyújtott anyagi segítség. Ebben a vonatkozásban is több szakértői értekezlet jött létre és több kiadvány látott

napvilágot az UNESCO kezdeményezésével és támogatásával. Ebben a körben kezdeményezte az UNESCO azt az egyezményt, amely a kulturális javaknak a háború idején való megőrzését célozza, s amelynek Magyarország is részese. Az UNESCO kezdeményezésére állították fel — egyéb nemzetközi intézetek mellett — a *Nemzetközi Színháztudományi Intézetet* is.

Az UNESCO egyre inkább kiterjeszti az *ösztöndíjak* rendszerét; 1955—56. tanévben összesen adományozott teljes vagy részleges UNESCO-ösztöndíjak száma 299. Ebben a számban túlnyomórészt az UNESCO által lebonyolított *technikai segélynyújtási* program keretébe tartozó ösztöndíjasok tartoznak. A technikai segélynyújtás formája ösztöndíjak adományozásán kívül *szakértők* kiküldése a segítséget kérő országba, a technikai oktatás megjavítására vonatkozó javaslatok kidolgozása, a technikai irodalom cseréjének megkönnyítése stb. Említésre méltó, hogy az UNESCO a Szovjetunióval és Indiával kötött megállapodás alapján részt vesz az 1956-ban Bombayban felállítandó technikai főiskola megszervezésében, mely a Szovjetunió anyagi támogatásával és szakmai tanácsai alapján jön létre.

A már említetten kívül több egyezménytervezet készült az UNESCO kezdeményezésére: az egyetemes szerzői jogi egyezmény, egyezmény a kulturális célokat szolgáló tárgyak szabad forgalmára.

A Magyar Népköztársaság az utóbbi években egyre tevékenyebben *vesz részt* az UNESCO munkájában. Négytagú delegációval képviseltette magát az UNESCO 1954. évi Montevideóban tartott általános konferenciáján, amely magyar javaslatra határozatot fogadott el a nagy kulturális személyiségek évfordulóinak megünneplésére vonatkozóan. Magyarország, mint az UNESCO Ifjúsági Tanácsadó Bizottságának tagja, részt vett a bizottság 1955. novemberében Párizsban tartott ülésén. A nemzetközi kulturális kapcsolatokkal foglalkozó nemzeti szervek vezetői számára rendezett UNESCO-értekezleten, az iskolai tananyagok megjavítását vizsgáló tanulmányi értekezleten, az UNESCO kezdeményezésére 1955-ben a Politikai Tudo-

mányok Társasága által tartott értekezleten, valamint a Jogtudományok Nemzetközi Egyesülete már fentebb említett értekezletén is részt vettek magyar delegátusok.

1954-ben újjáalakult a jelenleg mintegy 50 tagú UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság, amelyben a nevelésügy, a tudomány és a kulturális élet képviselői vesznek részt. A bizottság kiküldöttje a múlt évben az UNESCO meghívására három hetet töltött Párizsban az UNESCO apparátusának és tevékenységének tanulmányozására. Az UNESCO-val való közvetlen kapcsolatok fejlesztését szolgálta a Magyar Népköztársaság állandó UNESCO-delegátusának kinevezése, valamint az UNESCO titkársága képviselőinek magyarországi látogatása.

A Magyar Népköztársaság több UNESCO-akcióban vesz részt. Így bekapcsolódott a törekény mértékminiták vám-eljárásának megkönnyítésére vonatkozó UNESCO-akcióba, részt vesz az UNESCO által kezdeményezett nemzetközi kiadvány-cserében és e célból felállításra került az Országos Széchényi Könyvtár keretében a nemzetközi csereközpont. Az UNESCO — az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságá-

nak kezdeményezésére — lépéseket tett Bartók Béla, a nagy magyar zeneszerző emlékének saját szervezete keretében való méltó megünneplésére.

Az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága közreműködött Montesquieu és Miczkiewicz évfordulóinak hazai megünneplésében, bemutatta az UNESCO által rendelkezésre bocsátott könyvtári filmeket, gyermekrajzokat küldött az olasz, valamint a japán UNESCO-bizottságok által rendezett gyermekrajz-kiállításokra.

A szocialista világrendszer államai igen jelentős mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy az UNESCO egyetemes jellegének megfelelően saját területén betölthesse az alkotmányában meghatározott funkciókat. A szocialista államok az UNESCO fórumain rámutathatnak arra, hogy a kulturális forradalom eredményeként a föld lakosságának közel egyharmada indult el a kulturális felemelkedés, a művelődés útján. Rámutathatnak arra, hogy a tudomány és kultúra alkotásai az egész nép közkincsévé váltak. A szocialista államok vívmányainak megismertetése döntő jelentőségű a nemzetközi megértés és együttműködés kifejlesztése, a nemzetközi feszültség enyhítése útján.

Pulay Gábor

A kriminalisztikai tudomány fejlesztésének új lehetőségei

Az Állam- és Jogtudományi Intézetben 1955. december 22-én első ízben gyűltek össze hazánk felszabadulása óta a kriminalisztika tudományának különböző munkaterületeken dolgozó művelői, hogy erőiket egyesítve, a tervszerű és magas színvonalú tudományos munka eszközeivel segítségk előre vinni államunknak a bűnözés ellen folytatott lankadatlan harcát. A kriminalisztikával foglalkozó erők összefogása, a tudományos módszerek fejlesztése, elterjesztése, a bűnügyi nyomozás színvonalának és eredményességének ezzel elérhető emelése komoly lehetőséget biztosít bűnüldöző szerveinknek a szocialista törvényesség fokozására irányuló, előttünk álló feladatok megoldásában is. A kriminalisz-

tika tudományának rendszeres fejlesztése és művelőinek segítése nélkül a bármilyen alapos és jól működő bűnüldöző munka, a bármilyen gyorsan és helyesen reagáló igazságszolgáltatás sem képes kielégítő eredményekre. Amint a gyakorlati élet bármely más területén, a bűnügyi munka terén is nélkülözhetetlen az elmélet útmutatása, a tudományos módszerek színvonalas alkalmazása, egyszerűen: az elmélet és a gyakorlat legszorosabb együttműködése.

A *kapitalista társadalomban* a bűnözés szükségszerű velejárója a kizsákmányoláson alapuló társadalmi rendnek. A bűnözés szüntelen növekedése különösen ugrásszerű az imperializmus idején. Ezzel a

törvényszerű jelenséggel szemben az elmúlt században a kapitalista társadalom által alkalmazott nyomozási módszerek egyre tehetetlenebbeknek bizonyultak. A bűncselekmények kiderítésére szolgáló elavult módszerek természetesen alkalmatlanok voltak a hihetetlen mértékű és a technika legújabb vívmányait felhasználó bűnözés elleni harc céljaira. Mint ahogyan a bűncselekmények jellege megváltozott, végrehajtási módjuk bonyolultabbá, szervezettebbé vált, éppen úgy új módszerekre és eljárásokra volt szükségük a kizsákmányoló osztályoknak érdekeik védelmében. Ennek a szükségszerűségnek a felismerése teremtette meg a burzsoá kriminalisztika: a *bűnügyi nyomozástan* rendszerét. A burzsoáziának az a társadalmi szükséglete, hogy harcoljon az általa létrehozott bűnözéssel, alapfeltétele volt a kriminalisztika megteremtésének. Keletkezésének okai és körülményei a kriminalisztika rendszerének további fejlődésére is rányomták a bélyegét. Kifinomult módszereit, kidolgozott eljárásait, a technikai eszközök és taktikai fogások százait elsősorban azok ellen alkalmazzák, akik harcolnak a kizsákmányolók ellen, akik szót mernek emelni a tőkésországokban uralkodó reakció és önkény ellen. A tulajdonképpeni bűnözés elleni harc egyre inkább háttérbe szorult és a kriminalisztika: a munkásosztály elnyomásának, fékentartásának vak és engedelmes eszközévé, kiszolgálójává vált.

Amennyire általános és tipikus jelenség a kizsákmányoló államokban az, hogy a kriminalisztikát az osztályharc fegyvereként, az elnyomás szolgálatában alkalmazzák, annyira különbözőek a *burzsoá kriminalisták nézetei* a kriminalisztika tulajdonképpeni fogalmát és rendszerét illetően. Az elgondolások különbözőségeinek, a javasolt rendszerek egymástól eltérő voltának és nagy számának nem kis mértékben az a burkolt törekvés a forrása, amelylyel a burzsoá kriminalisták tárgyuk osztályjellegét, a kriminalisztika tulajdonképpeni szerepét igyekeznek leplezni. Az uralkodónak tekinthető burzsoá nézet a *kriminalisztikát a kriminológia részeként* fogja fel. Eszerint a kriminalisztika szűkebb ér-

telemben, mint a nyomozás tudománya azoknak a technikai és pszichológiai vizsgáló módszereknek és tervszerű alkalmazásuknak a tudománya, amelyek a tényállás megállapításához szükségesek. Némelyek azt is hangsúlyozzák, hogy a „kriminalisztika csak a jogilag megengedett módszerekkel foglalkozik”.¹ Úgy látszik, a jogilag meg nem engedett módszerek a burzsoá államokban ma már külön tudományágra tartanak igényt. Hans Gross, Julier, Hagemann, Schneickert, Weingardt és több burzsoá kriminalista megpróbálta a *kriminalisztika fogalmát* meghatározni, s valamennyien más eredményre jutottak. Példaképpen nézzünk néhány modern burzsoá felfogást a kriminalisztika tárgyköréből. Grassberger szerint a kriminalisztika tárgyát képezi először a tulajdonképpeni nyomozástan, más szóval a tárgyi bizonyítékok tana, ezen belül: a törvényszéki orvostani vizsgálat tudománya és a krimináltechnikai vizsgálat tana, másodsor a büntető eljárás pszichológiája, harmadszor pedig a krimináltaktika. Seelig, a közelmúltban elhunyt burzsoá kriminalista egyik legutóbbi munkájában szintén három fő részre tagolja a kriminalisztikát: szerinte első helyen áll a tényállásmegállapítás tana, amely krimináltaktikára és vizsgálatanra oszlik, a második főterület: az ítékezés kérdésköre — pontosabban a bírói tevékenység pszichológiája, míg a harmadik részt a büntetésvégrehajtás kérdése képezi. Zbinden az uralkodó burzsoá álláspontot képviselve azt fejti ki, hogy a nyomozástan tudománya egyfelől a tárgyi bizonyítékok tanára, másfelől a taktikai tudnivalók tanára oszlik. A tárgyi bizonyítékok vizsgálatának tana viszont a krimináltechnikából — más szóval a természettudományos kriminalistikából — és a törvényszéki orvostanból áll, míg a krimináltaktika a technikailag, pszichológiailag és perökonómiailag célszerű módszerek tana, amely módszerek a büntetendő cselekmények felderítésénél kerülnek alkalmazásra. A felsorolt, egymásnak ellentmondó foga-

¹ Karl Zbinden: Kriminalistik. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München und Berlin 1954. 9. old.

lommeghatározások híven tükrözik a burzsoá kriminalisztiká zavaros nézeteit.

Amit a burzsoá kriminalisztika osztálytartalmáról és jellegzetességeiről elmondottunk, teljes mértékben érvényes a *felszabadulás előtti magyar* kriminalisztika vonatkozásában is. Hazánkban a felszabadulás előtt a gyakorlati nyomozás igényeinek kielégítésére szolgáló feladatok megoldásának központja a Budapesti Főkapitányság volt. A főkapitányság bűnügyi osztálya kezdte megteremteni azokat a feltételeket, amelyek nélkül a bűnügyi nyomozás már nem volt elképzelhető. Ez a szerv szerezte be a Bertillon-féle — egyébként soha fel nem használt, múzeumi tárgyat képező — anthropometriai berendezést és vezette be 1902-ben a Galton—Henry-féle ujjlenyomatnyilvántartási rendszert. Ez a lépés, majd 1918-ban az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal létrehozása a kriminalisztika egy részterületén rövid ideig előnyös helyet biztosított a magyar rendőrségnek az európai rendőrségek között. 1871-ben megalakult az Országos Birósági Vegyészeti Intézet és ugyanezekben az években kezdte meg tevékenységét a budapesti egyetem törvényszéki orvostani intézete is. Nem sokkal később megkezdődött a bűnügyi múzeum anyagának viszonylag rendszeres gyűjtése is. A század elején kezdtek napvilágot látni a kriminalisztika egyes kérdéseivel foglalkozó szakmunkák is, amint erről a rendőrség történetének ezt a korszakát tárgyaló művek tanúskodnak. 1912-ben a Tudományegyetem jogi karán kriminalisztikai intézet létesült, amely az első világháború végéig fennállott. Az első világháború után lényegesen lassabban haladt a kriminalisztikai intézmények kialakítása. A *Horthy-korszak* negyedszázada alatt csupán két új intézmény jött létre: az 1930-as évek elején az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal keretében a rendőri, a csendőrség nyomozó osztályparancsnoksága mellett pedig: a csendőri kriminalisztikai laboratórium. A többi, már korábban létrehívott intézmény viszonylag lassan fejlődött, míg más, addig létezett intézmények egyenesen elszorodtak, mint pl. az egyetemi kriminalisztikai

intézet és különösen a rendőrségi szakoktatás különböző intézményei. A technikai berendezések tökéletesítése, az új módszerek meghonosítása és megfelelő szakemberek kiképzése igen vontatottan haladt és az alacsony színvonal az aránylag nagy számban megjelent kriminalisztikai és rokonmunkákra is rányomta bélyegét. E munkák között jelentős helyet foglaltak el a csekély tudományos értékkel bíró vagy azt teljesen nélkülöző publicisztikai és népszerűsítő jellegű, a nagyközönségnek szánt művek. Megtalálhatók az általános nyomozástani kérdések mellett az egyes bűncselekmények nyomozásával foglalkozó, taktikai kérdéseket is tárgyaló művek is, tudományos érték szempontjából azonban — kevés kivétellel — ezeket igen alacsonyra lehet becsülni.² A rendőrségi és csendőrségi szakajtó közleményeinek jelentékeny része a kriminalisztika tudományától igen távol eső népellenes „csendőrségi nyomozó módszerek” alkalmazását mutatta be és propagálta. Tudományos érték szempontjából ezek a lapok semmit sem nyújtottak. *Összegezve* megállapíthatjuk, hogy a felsorolt hazai kriminalisztikai jellegű létesítmények jó része nem állt tudományos színvonalon, csak a burzsoá állam politikai célkitűzéseinek megvalósítását szolgálta.

A burzsoá felfogásokkal szemben a *szocialista és szocializmust építő államban* nincs szükség a kriminalisztika osztályjellegének kódosítására szolgáló, áltudományos fogalommeghatározásokra. A kommunizmust és a szocializmust építő államokban a kriminalisztika tudományának az a feladata, hogy a dolgozók államát, a népi érdekeit védelmezze. Ez a kriminalisztikai tudomány tehát gyökeresen különbözik a burzsoá kriminalisztikától, semmi esetre sem tekinthető a burzsoá kriminalisztika továbbfejlesztésének vagy folytatásának. A szocialista kriminalisztikai tudomány által kidolgozott eljárások és módszerek a dialektikus materializmus szilárd alapjára felépülve, hasznosítják a természettudományok és más tudományok eredményeit

² Állam- és Jogtudományi Intézet: „A kriminalisztika tudományának fejlődésével kapcsolatos feladatokról” c. kézirat 5—6. oldala (1955).

és megfelelnek a szocialista jog elveinek és követelményeinek.

Vinberg és Mitricsev *szovjet kriminalisztika* meghatározása szerint a kriminalisztika azoknak a technikai és taktikai eljárásoknak és eszközöknek a tudománya, amelyek célja a szocialista jogrendszer ellen irányuló bűncselekmények felderítése érdekében alkalmazott perbeli bizonyítékok felfedezése, összegyűjtése, rögzítése és megvizsgálása, a bűnözők kiderítése és a bűnözés megelőzési módszereinek felkutatása.³ A mi kriminalisztikai vizsgáló módszerünk alapvető vonása az, hogy a dialektikus materializmus módszerével tudományosan dolgozza fel a perbeli bizonyítékok felfedezésére és megvizsgálására szolgáló eljárásokat és eszközöket. A szocialista kriminalisztika tehát: a bűncselekmények felderítésének, s a bűnözés leküzdésének taktikájáról, technikájáról és módszereiről szóló tanítás a tudomány vívmányainak és a tudományos műszaki segédeszközök felhasználása mellett. E meghatározásból következik, hogy a kriminalisztika a bűncselekmény felderítésének egész területét magában foglalja, s az ítélelhozatal időpontjáig elvégzendő munka mozzanatait és módszereit határozza meg. Jelentős a kriminalisztika tudományának alkalmazása, mert a nyomozás során összegyűjtött vizsgálati és bizonyíték-anyagot előbb az ügyész, majd a bíróság felülvizsgálja és ennek alapján dönthető el, hogy a beszerzett adatok a tettesség szempontjából bizonyító erővel bírnak-e, a nyomokat helyesen értékelték-e, s igénybe vették-e az összes krimináltechnikai lehetőségeket a tényállás megállapítása érdekében.

Ki kell emelni, hogy a kriminalisztika nem csupán pusztá készség, hanem tudomány, amely a természettudományokkal szoros kölcsönhatásban áll. Ez a kölcsönhatás jelenti elsősorban az alapját a kriminalisztika további fejlődésének: a természettudományok soha véget nem érő haladása biztosítja a kriminalisztika tudományának állandó fejlődését és tökéletes-

selését. A Szovjetunióban a tudományos kriminalisztikai intézmények lendületesen fejlődtek s jó néhány szovjet jogtudós illetőleg kriminalista: Visinszkij, Potapov Tyerzijev, Taraszov-Rogyionov, Golunszkij, Sáver, Vinberg, Mitricsev, Sejnyin eredményes működése járult hozzá ahhoz, hogy a szovjet kriminalisztika élenjáró tudománnyá fejlődhetett.

A következőkben dióhéjban tekintsük át a kriminalisztika *hazai intézményeinek felszabadulás utáni fejlődését*, miután ennek mozzanataira még élénken emlékszünk. A kriminalisztika felszabadulás előtti intézményeiből a háborús események folytán az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal csaknem teljesen megsemmisült, — beleértve a kriminalisztikai laboratóriumot és a bűnügyi múzeumot is. A felszabadulás utáni első években kriminalisztikával egyedül a rendőrség keretében foglalkoztak és ez is többé-kevésbé mechanikus, kritikátlan folytatása volt a felszabadulás előtti burzsoá kriminalisztikának. A megjelent tansegédletek és tankönyvek egynémely résztől eltekintve újabb, a kriminalisztika tudományát továbbfejlesztő anyagot nem tartalmaztak. A *fordulat éve után* itt is gyökeresen megváltozott a helyzet. Fellendült a szakoktatás, egymás után jelentek meg a még fogyatékos, de már a szovjet kriminalisztikai tudomány eredményeit is részben hasznosító technikai jellegű és taktikai kérdéseket tárgyaló szakmunkák. A Belügyminisztérium Országos Rendőrkapitánysága létrehozásával 1953-ban lehetőség nyílt a kriminalisztika intézményeinek országos méretű, egységes szempontok szerint történő fejlesztésére.

Tudományos működési körét kiterjesztette az Országos Rendőrkapitányság bűnügyi laboratóriuma, amely technikai felszerelés, tudományos felkészültség terén rövid idő alatt igen jelentős előrehaladást ért el. Számottevő eredményeket mutatott fel a bűnügyi szakoktatás is, a bűnügyi szakiskolákban megfelelő szemléltető anyaggal folytatott színvonalas képzés folyt. Eredményeket ért el az Igazságügyi Orvostani Intézet és a Bírósági Vegyészeti Intézet is az egyes speciális tudományos

³ A. J. Vinberg és Sz. P. Mitricsev: Kriminalisztika. Moszkva 1950. Orosz szöveg 4. oldala kiemelt szövege.

és gyakorlati problémák megoldása területén. A gyakorlati bűnügyi munkát végzők képzése szempontjából előrehaladást jelentett az 1953. év elejétől megindult szaklap: a Rendőrségi Szemle. A Legfőbb Ügyészség megalakulása után az ügyészi szervezet egyre több dolgozója is behatóan foglalkozott a kriminalisztika tudományával. A szovjet kriminalisztika tudományos eredményeinek megismerése széles perspektívákat tárt fel a bűnügyi nyomozás hazai tudományának továbbfejlesztése előtt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a bűncselekmények számának további csökkentése a nyomozás színvonalának emelése, a nyomozati munka minőségi megjavítása nélkül nem valósítható meg. Ehhez pedig a kriminalisztika tudományának további fejlesztése, új, tökéletesebb technikai és taktikai eljárások kidolgozása és alkalmazása, a kriminalisztikai oktatás színvonalasabbá, gyakorlatiasabbá tétele elengedhetetlenül szükséges. Egymástól elszigetelten, egységes, tudományos irányítás, az eredmények közkinccsé tétele nélkül nem lehet ezeket a feladatokat megoldani még akkor sem, ha mindegyik önálló kriminalisztikai jellegű intézményünk még oly tökéletesen dolgozik is.

A Jogtudományi Közlönyben több mint három évvel ezelőtt hangot adtam a kriminalisztika szervezett művelése szükségességének.⁴ Rámutattam arra, hogy a gyakorlati jogászok: az ügyészek, a nyomozók, a bírák és a védők nem nélkülözhetik a kriminalisztikai ismereteket és éppen ezért örömmel üdvözöltem a kriminalisztika tudományának a jogi egyeteminkben 1952. évben bevezetett — kötelező tárgyként való — oktatását.

Az utóbbi két évben a kriminalisztika tudományának művelői mind gyakrabban hangoztatták, hogy e tudományt alkalmazó szerveknek: a Legfőbb Ügyészségnek, a Belügyminisztériumnak és az Igazságügyminisztériumnak kell kezdeményezni e tudomány szervezett fejlesztését és egy hazai kriminalisztikai intézet létrehozását. Konkrétan a Rendőrségi

Szemle 1954. decemberi szerkesztőségi cikkében⁵ komoly érvekkel támasztotta alá, hogy a Szovjetunió Összszövetségi Kriminalisztikai Intézetének és az egyes szövetségi köztársaságok kriminalisztikai intézeteinek példájára nálunk is szükség van a bűnügyi nyomozások színvonala és az eredményesség növelése érdekében egy hazai kriminalisztikai intézet felállítására. Ennek előkészítése érdekében — javasolta a cikk — a szakkáderek tevékeny bekapcsolását az aktív kriminalisztikai munkába. A kriminalisztika tudományos művelőinek a száma az utóbbi években megnövekedett, mind több ügyészi, rendőri és bírói hatóságnál dolgozó beható, elmélyült munkásságot fejtett ki. Az egyetemek jogi karainak és a tudományos jogi intézményeknek egynehány dolgozója ma is intenzíven foglalkozik a kriminalisztika elméleti kérdéseivel. A kriminalisztika tudományával öntevékenyen foglalkozó elméleti és gyakorlati dolgozók felismerték tehát azt, hogy egységes irányítás nélkül egymástól elszigetelten nem lehet eredményes, színvonalas munkát végezni, — komoly mértékben előrevinni államunknak a bűnözés ellen folytatott lankadatlan harcát.

A Jogász Szövetség 1955 szeptemberében megtartott hévizi vándorgyűlésén Szalay József elvtárs, a Legfőbb Ügyész első helyettese az eredményesebb és színvonalasabb bűnüldözési munka megteremtése érdekében előfeltételként határozta meg a kriminalisztikai ismeretek gyarapítását és szervezett fejlesztését.⁶ A hévizi vándorgyűlést követően a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete a kriminalisztika tudományos művelése érdekében kezdeményező szerepet vett át. Az Intézet egy kriminalisztikai tudományos munkaközösségben való tevékeny közreműködésre hívta fel azokat az erőket, akiknek hivatali beosztása, illetőleg hivatásbeli kötelessége folytán elsőrendű feladata a bűnügyi nyomozástan kérdéseinek beható tanulmányo-

⁴ Kriminalisztikai problémáinkról. Rendőrségi Szemle II. évf. 12. sz. (1954. dec.) 1091—1097. old.

⁵ „A kriminalisztika oktatásának bevezetése egyeteminkben”. Jogtud. Közönl. 1952. évi 10. sz. 452—456. old.

⁶ Szalay József: Az ügyészi munka színvonalának emeléséért. Ügyészségi Közönl. 1955. okt. 15-i 9. sz. 110. old.

zása és e munka tervszerű fejlesztése. Ennek a célkitűzésnek megfelelően — 1955. december 22-én — a kriminalisztika tudományával elméletileg és gyakorlatilag foglalkozó közel 100 főnyi dolgozó az Állam- és Jogtudományi Intézet kebelében megalakította a *Kriminalisztikai Tudományos Munkaközösséget*. A munkaközösségben részt vesznek: a Legfőbb Ügyészség, a Belügyminisztérium, az Igazságügyminisztérium, az Állam- és Jogtudományi Intézet, a tudományegyetemek jogi karai, igazságügyi orvostani intézetek, az Országos Bírósági Vegyészeti Intézet felkért dolgozói.

A kriminalisztikai munkaközösség *feladata* kettős: 1. gondoskodik a tudományos kriminalisztikai munka területének és lehetőségének felméréséről, a tudományos munka megindulásáról, 2. előkészítő munkát végezzen önálló kriminalisztikai intézet létrehozása, megszervezése céljából. A munkaközösség tevékenységét *szakcsoportokban* fejt ki. Az egyes elvégzendő feladatoknak megfelelően a következő szakcsoportokat szervezték meg: elvi szakcsoport, krimináltaktikai szakcsoport, krimináltechnikai szakcsoport, igazságügyi orvostani és vegyészeti szakcsoport. A szakcsoportok *tagjai* valamennyien a maguk munkaterületén eddig is foglalkoztak a kriminalisztika tudományának művelésével, de központi irányítás és szervezettség nélkül munkájuk jórészt elenyészett, szétfolyt és kevés tudományos eredmény vált közkinccsé a kriminalisztikát alkalmazó szervek dolgozói között.

A szervezett kriminalisztikai tudományos élet megindulása pezsdítő hatással lesz azokra az elvtársakra, akik eddig szétszórta és magukra hagyatva foglalkoztak e tudomány művelésével, de kedvező hatását kell hogy észrevegyük az eredményesebb bűnüldöző munkában is. A kriminalisztika tudományának megállapításai, s azoknak szakszerű alkalmazása egyben a szocialista törvényesség biztosításának is egyik eszköze. A bűnügyekben nyomozói, szakértői, ügyészi, bírói vagy védői hivatásuk folytán közreműködő dolgozók a jövőben sokkal magabiztosabban, az anyagi igazság felderítése érdekében eredményesebben tud-

nak dolgozni akkor, ha mélyreható kriminalisztikai ismeretekkel rendelkeznek. A nyomozások eredményességének fokozása nagymértékben múlik azon, hogy milyen mértékben rendelkeznek a bűnügyekben eljáró szervek dolgozói kriminalisztikai ismeretekkel.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg a munkaközösség *feladatokrét*. 1. A munkaközösség főfeladata, hogy tudományos és szervező munkával magas színvonalú elméleti és gyakorlati kriminalisztikai tevékenységet fejtsen ki, ezáltal hozzájáruljon az eredményes nyomozások további feltételeinek megteremtéséhez, a magyar kriminalisztikai tudomány előbbreviteléhez. 2. Főfeladata megvalósítása érdekében a munkaközösség a megfelelő szakcsoporton vagy szakcsoportokon keresztül: rendszeres és előre megtervezett elméleti munkásságot fejt ki; átfogó és részletmunkákat tesz közzé, amelyek részben önálló kutatások eredményét, részben pedig a külföldi, elsősorban szovjet és népi demokratikus kriminalisták műveinek fordításait vagy átdolgozásait teszik a kriminalisztika elméleti és gyakorlati művelői számára hozzáférhetővé; a nyomozóhatóságok és más intézmények megkeresésére a felmerült elvi vagy nagy gyakorlati jelentőségű kérdések megoldása érdekében irodalmat, dokumentációs anyagot bocsát rendelkezésre, kísérleteket végez, új eljárásokat dolgoz ki, elvi szakvéleménnyel, tanáccsal szolgál; egyes ügyeket vagy részecselekményeket oktatói vagy dokumentációs célból értékel; kidolgozza a kriminalisztikai vonatkozású tájékoztatás elvi alapjait, ilyen irányú felvilágosító, tanácsadó és propagandamunkát végez, különösen a társadalmi tulajdon elleni bűntettek megelőzése érdekében; gondoskodik a kriminalisztikai szakterület lehető teljes hazai és alapvető külföldi bibliográfiájának összeállításáról, rendszeres továbbfejlesztéséről és széleskörű dokumentációs anyag gyűjtéséről; nyilvántartja a kriminalisztikai szakmunkák és fordításaik lelőhelyét; nyilvántartja a bel- és külföldi könyv- és folyóiratbeszerzést és elősegíti, hogy az egyes intézmények rendelkezésére álló hitelkeretek a leggazdaságosabban legyenek kihasználhatók; a kri-

minalisztikai szakoktatás számára különböző szinteken és témakörből tematikákat, előadásvázlatokat, tansegédleteket dolgoz ki, vagy felkérésre ellenőriz (lektorál); megveti a kriminalisztikai tananyaggyűjtemény és múzeum létesítésének alapjait; elősegíti előadói testület kiképzését és továbbképzését; a szakoktatási formák részére felkérésre előadásokat biztosít; dokumentáció- és tapasztalatcseréket szervez; önálló kriminalisztikai tudományos lap létrehozásának előkészítéseképpen a működő folyóiratokat rendszeresen ellátja anyaggal, a Rendőrségi Szemlében 1956. január 1-től kezdve önálló rovatot létesít.⁷

Az ismertetett felsorolás csak nagy vonásokban szabja meg a munkaközösség által megvalósítandó feladatokat.

A munkaközösség szakcsoportjai elkészítették 1956. évi I. félévi tudományos *munkatervüket*, mely szerint összesen 42 témát dolgoznak ki. Az egyes szakcsoportok munkatervéből néhány feldolgozandó témakört kiemelek. *Az elvi szakcsoport munkatervéből:* a) A kriminalisztika rendszerének és felosztásának kérdése. b) A kriminalisztika oktatásának kérdése. c) A kriminalisztika egyetemi oktatásának módszertana, tematikájának színvonala. d) A kriminalisztika összefüggése a büntetőjoggal és a büntető eljárási joggal. e) A sajtónyilvánosság és a lakosság tájékoztatásának elvi kérdése. f) A logika szerepe a kriminalisztikában. g) A tudományos módszerek alkalmazásának jelentősége a közlekedés területén előforduló bűncselekmények nyomozásában és megelőzésében. h) Az alkoholizmus és prostitúció összefüggése a bűnözéssel. *A krimináltaktikai szakcsoport munkatervéből:* a) A terhelt, a sértett, a feljelentő, a tanú, a fiataikorú és a gyermek lélektanának tanulmányozása és annak jelentősége a kihallgatásnál. b) A nyomozási kísérlet. c) Feltevések és következtetések felhasználása a nyomozásban. d) A

nyomozás tervezésének elvi és gyakorlati kérdései. e) Ismeretlen tettesek által elkövetett bűncselekmények nyomozása. A helyszíni szemle és adatainak értékelése. f) A vasúti közlekedési balesetek nyomozása. *A krimináltechnikai szakcsoport munkatervéből:* a) A krimináltechnika alkalmazása a bűnügyek felderítése és a bizonyítás során. b) A szakértő felelőssége és szerepe a büntető eljárásban. c) A térfényképezés kriminalisztikai felhasználása, távolságok mérése a térhatású fényképeken. d) Emberi és állati lábnyomok, valamint járművek nyomainak rögzítése különleges körülmények között. e) Textiliák, rostok, szálak azonosítása krimináltechnikai célokra. *A igazságügyi orvostani és vegyszeti szakcsoport munkatervéből:* a) Az orvosi tevékenység és orvosi felelősség igazságügyi orvosi vonatkozásai. b) Új gyógyszerek és gyógyeljárások kipróbálásának igazságügyi orvosi vonatkozásai. c) A sérülések vitális jeleinek tanulmányozása. d) Újabb hullavizsgálati utasítás tervezetének kidolgozása. e) A sérülések gyógytartamának megítélése. f) A beszámíthatóság kérdésének elmeorvosi vonatkozásai.

A munkaközösség által feldolgozandó témák összeállítása csak lehetőséget teremt arra, hogy a felvetett kérdések ki-munkálása hozzájáruljon a bűncselekmények számának csökkenéséhez, ahhoz, hogy nyomozó, ügyészi és bírói szerveink eredményesebb felderítő nyomozati és szakértői vizsgálatot végezzenek. A tudományos megállapításokat soron kell követnie azok minél szélesebb körben való elterjesztésének és a bűnüldözésre hivatott szerveknél dolgozók előtt való beható ismertetésének. A kriminalisztikai tudomány fejlesztését szolgáló új lehetőségek felhasználásával a XX. kongresszus szellemében még fokozottabb mértékben tudunk harcolni nálunk is a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesítéséért.

Ladányi Ferenc

⁷ Állam- és Jogtudományi Intézet: „Kriminalisztikai munkaközösség szervezete”. Kézirat (1955).

Szocialista törvényesség a jogalkalmazásban

I. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a Magyar–Szovjet Barátság hónapja alkalmából különböző állami és társadalmi szervekkel együtt április hó második felében a szocialista törvényesség és a jogalkalmazás elvi kérdéseiről *tudományos ülésszakot* rendezett. Az ülésszak előadói, a kar professzorai – a törvényességet más-más vonatkozásban vizsgálták. *Szabó Imre* Kossuth-díjas egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a jogalkalmazás; *Kádár Miklós* egyetemi tanár a büntető ítélkezés; *Nizsalovszky Endre* egyetemi tanár, akadémikus a polgári ítélkezés; *Beér János* egyetemi tanár az államigazgatási tevékenység és a szocialista törvényesség kapcsolatáról beszélt. Az előadások az egyetem dísztermében a jogtudomány művelőinek és a gyakorlat képviselőinek jelenlétében hangzottak el. Az előadásokat követő szabad *vitában* több bíró, ügyész, államigazgatási dolgozó és más gyakorlati jogász is felszólalt. Különösen egyes konkrét bírósági határozatok és államigazgatási döntések elemzése kapcsán alakultak ki élénk elvi viták.

Jogéletünkben és szakirodalmunkban a szocialista törvényesség kérdését kiváltképpen ünnepélyes alkalmakkor gyakran felvetettük. Sokat írtunk és még többet beszéltünk már erről a témáról, megvallhatjuk azonban, hogy kevés jogi témáról lehet olvasni és hallani annyi semmitmondó általánosságot, mint a törvényességről. Kevés jogi cikket és előadást jellemzett annyira az ösztönesség hiánya, a gyakorlati példák bemutatásának a mellőzése, mint éppen a törvényességgel foglalkozókat. Az ilyen munkák rendszerint oly egyáltalában nem eredeti megállapításokat tartalmaznak, hogy például a törvényesség a szocialista állam működésének,

az államvezetésnek a módszere, sőt „döntő és alapvető” módszere, továbbá, hogy a szocialista törvényesség nem azonos a burzsoá formális legalitással, hanem lényegileg más, hogy a törvényesség terén előfordulhatnak jobboldali és baloldali torzítások stb. Ennél tovább azonban nem jutottunk. Megrekedtünk a fogalomnál, mint a költő, aki a valóság ábrázolásának igyekezetéről így írt: „Egész világot vágyom versbe venni, de még tovább magamnál nem jutottam.”

A jogászok sem jutottak el a szocialista törvényesség vizsgálata során a tényleges gyakorlat elemzéséig, a valóságnak és a lehetőségnek a megkülönböztetéséig, a tapasztalatok általánosításáig és a tanulságok levonásáig. Ritkán mertük kimondani azt, hogy a mi állami szerveink munkájában is előfordulnak törvénytelenések és alaposan meggondoltuk, hogy a bíróság vagy a nyomozó szerv melyik határozatának, vagy melyik miniszteri utasításnak a törvényi alapját merjük kétségbe vonni. De ha mégis szóltunk, hangunk nem hallatszott messzire. Így volt ez és a bátortalan-ságért bajos volna elsősorban a jogtudomány képviselőit elmarasztalni.

A legtöbb előadás helyesen utalt arra, hogy a törvényességnek nem csupán az *igazságszolgáltatásban*, hanem az *államigazgatási tevékenység* során is nagy jelentősége van. A törvénytelenység az igazságszolgáltatásban drámai kifejléssel robban ki a konfliktusban, az államigazgatásban pedig az önkény gyakorlása, a törvénytelen intézkedések, a mindennapi életet elviselhetetlenné teszik. Épp úgy útját állják a társadalom egészséges fejlődésének és felemelkedésének, mint ahogyan a kizsákmányoló társadalom ezernyi rossz szokása akként költözi elmaradottságba a népet, ezt az alkotó óriást, miként Gul-

livert hajszálainál fogva kötötték a földhöz a liliputiak.

A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa után könnyebb feladat a törvényesség problémáinak a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazásával történő elemzése. Könnyebb egyfelől azért, mert a kongresszus maga is behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel, másfelől azért, mert a kongresszus a társadalomtudományokat általában a valóságos társadalmi jelenségek beható tanulmányozására bátorítja. A XX. kongresszus anyagából a magyar jogtudomány is tanulni akar. Alkalmazni kívánja azokat a módszereket, amelyeket a tudományos munka számára a kongresszus ajánlott. Ez a törekvés hatotta át az egyetem állam- és jogtudományi karának a tanárait is, amikor a szocialista törvényességről szóltak.

II. 1. Szabó Imre „Jogalkalmazás és szocialista törvényesség” című előadásában a jogalkalmazást olyan tevékenységnek jelölte meg, amelynek éppen az a feladata, hogy segítse érvényre jutni a törvényeséget. Felvázolta és bírálta a jogalkalmazás lényegét kereső burzsoá tudományos nézeteket, majd pedig ismertetette az erről a kérdésről a szovjet jogászok között az 1954–1955. években a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo hasábjain lefolytatott vitát.¹ Szerző ezenkívül elemezte a szovjet állam és jogelméleti tankönyv² fogalom-meghatározását. Kimutatta erről, hogy túlságosan átfogó, mert a jogalkalmazás körébe vonja az állampolgárok jogszerű eljárását is, holott ez csak annak a negatívumnak az alapján végezhető el, hogy éppúgy nem jogalkotó tevékenység, miként nem lehet jogalkotás az állami szervek jogalkalmazó tevékenysége sem. Az előadó elhatárolta a jogalkalmazást az állampolgárok jogszerű cselekményeitől. (Amilyen pl. a szerződésalkötés.) Megemlítette azonban azt is, hogy a dolgozóknak a jogalkalmazásban való aktív részvétele nemcsak abban jelentkezik, hogy ők a tör-

vényt követik, hanem például abban is, hogy közvetlenül részt vesznek a jogalkalmazó szervek munkájában, mint választott személyek, továbbá abban, hogy a jogalkalmazás a nyilvánosság ellenőrzése alatt áll, hogy a bírák és a tanácsstagok választóik előtt beszámolni kötelesek stb.

A jogalkalmazás szocialista jogi fogalmának meghatározását a következőkben adta meg: a) a szocialista jog alkalmazása állami szervek (vagy törvény által erre feljogosított társadalmi szervezetek) tevékenységét jelenti; b) e tevékenység során az állami szervek a szocialista törvények alapján, a párt és az állam politikájának megfelelően egyedi jogviszonyokat létesítenek, szüntetnek meg, változtatnak meg, illetőleg ezek valamelyikét megállapítják; c) ennek során megvalósítják az állampolgárok (jogi személyek) jogait és kötelességeit, a szocialista törvényesség követelményeinek megfelelően, az általános és az egyéni érdek megfelelő összehangolásával; d) e jogalkalmazási aktusok nem teljesítése közvetlenül állami kényszerintézkedést von maga után.

Az előadás rámutatott arra, hogy a jogalkalmazás körét nem lehet csak a bírói tevékenységre *leszűkíteni*, hanem oda tartozik az államigazgatási szervek működése is. Ennek pedig az a következménye, hogy az államigazgatási szervek eljárásával szemben is a törvényesség követelményét kell felállítani. Szabó Imre bírálta azt a burzsoá szemléletet, amely szerint a jogalkalmazó tevékenysége a szillogizmus logikai szabályainak alkalmazásában merül ki.³

A jogalkalmazásnak két lényeges elemét kell megkülönböztetni. Az egyik elem a *tényállásmegállapítás*, ez a szocialista jogalkalmazás magva. Az e körül elkövetett hibák vagy visszaélések folytán következik be a gyakorlatban leginkább a törvényesség megsértése. A jogalkalmazó szervek legfontosabb feladata tehát az, hogy a valósághoz híven állapítsák meg a tényállás szubjektív és objektív elemeit, a cselekmény társadalmi összefüggéseit. A jog-

¹ Ezt a tudományos vitát a folyóirat 1954. évi 4. számában I. E. Farber bevezető tanulmánya nyitotta meg és az eredmények összegezése az 1955. évi 3. számban megjelent szerkesztőségi cikkben történt.

² Káreva – Kecssekjan – Fegykin: Teória goszudarsztva i prava, Moszkva, 1955.

³ Ez annyit jelent, hogy a bírói ítélet egy olyan következtetés eredménye, amelynek logikai rendszerében a felső tétel a jogszabály, az alsó tétel a megtörtént eset, a konklúzió pedig az egyedi aktus, a határozat.

alkalmazás másik eleme a *jogszabályértelmezés*. Erről az előadás a következő megállapítást tette: „Ami a jogszabályértelmezést illeti, a szocialista törvényesség érvényesítése szempontjából nagy jelentőségű, hogy meghatározzuk azokat a módszereket, amelyek lehetővé teszik a jogszabály valóságos értelmének, társadalmi összefüggésének, a jog egész rendszerében betöltött szerepének, politikai tartalmának feltárását: másrésről elengedhetetlen azoknak a szilárd kereteknek meghatározása, amelyekben a jogszabályértelmezés nem mehet túl, mert lazítaná a jogrendet és sértené a törvényességet. Az, hogy az utóbbi irányban olykor mi is túlmentünk a kereteken, részben a jogszabályértelmező módszerek által megengedett határok nem ismerésén alapult, részben viszont azon a kényszerhelyzeten, amelyet sok tekintetben nem kodifikált jogunk jelent, — ami azonban nem lehet mentség a jogszabályértelmezésnek önkényes kiterjesztésére.” A jogalkalmazó *tudata* is fontos tényező abban a folyamatban, amelyben a szocialista törvények a szocialista építés érdekében kerülnek alkalmazásra. A jogalkalmazás *hatása* két irányban jelentkezik: hat egyrészt a jogesetben közvetlenül szereplőkre, másrészt ezen túlmenően a társadalom többi tagjára és ezzel a szocialista jogtudat fejlesztésének a tényezőjévé válik.

Az előadást követő vitában *Vas Tibor* egyetemi tanár annak a véleményének adott kifejezést, hogy a szocialista törvényesség az osztályharcnak egyik olyan formája, amelyben főként az állam nevelő funkciója domborodik ki. A továbbiakban a hozzászóló a logika szabályainak a jogalkalmazásban történő felhasználásáról beszélt. A jogalkalmazás elvi kérdéseinek tudományos feldolgozása segítségünkre van a bírói tévedések kiküszöbölésében is. *Halász Pál* tanszékvezető docens hangsúlyozta, hogy csak az igazságos ítélet — az igazság fogalmát marxista értelemben véve — fejthet ki nevelő hatást egyrészt a jogesetben közvetlenül szereplőkre, másrészt a társadalom tagjaira is.

Világhy Miklós egyetemi tanár megemlítette a nyelvtani értelmezés jelentőségét. Szerinte a nyelvtani értelem a jog-

alkalmazás végső korlátja. A jogalkalmazás menetében többek között a statikus jogszabály és a dinamikus társadalmi jelenség ellentmondását kell felismerni és megoldani. Ennek a feladatnak a megoldása a bírói döntés. Ez azonban nem juthat olyan eredményre, mely nyilvánvalóan éles ellentétben áll a törvény szavával, nyelvtani értelmével. Ha ilyen eredményre lehetne csak az ellentmondást megoldani, akkor új jogszabály alkotására van szükség. *Világhy Miklós* még több olyan kérdéssel is foglalkozott, amelyet az általános értékelés kapcsán említett meg.

2. *Kádár Miklós* előadása („Szocialista törvényesség és büntető ítélkezés”) abból az alapgondolatból indult ki, hogy a törvényt alkalmazó szerv sohasem lehet törvényalkotó. Nem alkothat jogot még a törvényértelmezés keretében sem. Az ilyen, lényegében új magatartási szabályt megállapító egyedi határozat az állampolgárokat rendkívül érzékenyen érinti. Az emberek ugyanis azonnal felismerik, hogy a döntésben nem a jogalkotó (tehát a nép törvényes akarat), hanem a jogalkalmazó (tehát az állami szerv, vagy személy) önkényes elhatározása nyilatkozik meg. Nincs szükség arra sem, hogy a bírói gyakorlat pótolja a törvény hézagait, mert a szocialista jogrend fogalmához hozzátartozik az avult szabályok törvényhozási úton történő hatályon kívül helyezése és új, a változó életviszonyoknak megfelelő törvények megalkotása.

Az előadó azt a kérdést vizsgálta, *milyen eszközökkel* biztosítható a törvényesség a büntető ítélkezésben. Megállapította, hogy a nyomozás során a törvényesség biztosításának egyik eszköze a nyomozó szakmai felkészültsége, a kriminalisztikai ismeretek megszerzése, ami sokkal könnyebben segít hozzá a bűncselekmény felderítéséhez, mint törvénytelen eszközök alkalmazása.

A büntetőjogban a törvényességnek *különös fontossága* van, mert a) a büntetőjog az állami és társadalmi rend védelmének legélesebb és leghatékonyabb eszköze, amelynek alkalmazásában elsőrendű fontosságúak a politikai szempontok; b) a büntetőjog az együttélési szabályokra szorító, tudatformáló eszköz, a benne érvé-

nyesülő kényszer-jellegénél fogva a társadalmi nevelés eszközei közül leginkább áll a közérdeklődés központjában; c) a büntetőjog területén orvosolhatók a legnehezebben a törvénysértések, így pl. az ártatlan személyek meghurcolása esetén olykor csupán az okozott sérelemnek jogi helyreállításáról lehet szó; d) végül a más jogágazatbeli tevékenységgel kapcsolatos törvénysértések legsúlyosabb következményei is a büntetőjog viszonylatában jelentkeznek. (Pl. a hivatalos személyek ténykedésével, vagy a munkajogi szabályok be nem tartásával kapcsolatban stb.)

Kádár Miklós feltette azt a kérdést, hogyan *irányítható* a bíróságok tevékenysége az igazságügyminisztérium által az alkotmányban biztosított bírói függetlenség sérelme nélkül. Bírálta továbbá az olyan igazságügyminisztériumi utasításokat, vagy felügyeleti tájékoztatásokat, amelyek a törvény világos szavával ellentétesek.

Az előadás a büntető bíróságok *gyakorlatát* számos határozat alapján mutatta be. Példákat hozott fel olyan esetekre, midőn egyes törvénysértő határozatokban a bíróság nem jogalkalmazóként, hanem jogalkotóként lép fel. Ez veszélyes a törvényességre. Milyen magatartási szabályokhoz igazodják ugyanis az állampolgár, honnan tudja meg, mit fog majd a bíróság jogosnak és mit jogellenesnek tartani, ha a bíróság nem a törvény alapján ítél? Megállapította, hogy a Bírósági Határozatok jelentékeny eredményeket ért el a joggyakorlat állandóságának és következetességének kialakítása terén. Helyes irányban alakult az ítélkezési gyakorlat a halmazati elbírálás kérdésében is, amelyben ma már igyekszik kiküszöbölni a mesterkélt halmazati minősítéseket. Kitért az előadó eljárási jogi kérdésekre is. Példákkal illusztrálta azt a helytelen gyakorlatot, hogy alaki szabálysértések esetén a felsőbbbíróság a hatályon kívül helyezést mellőzi, ha a szabálysértés nem volt döntő befolyással a büntetés kiszabására. Pedig az eljárási jogi garanciák nemcsak in concreto fontosak, hanem azoknak elvi jelentőségük is van. A törvényes eljárás biztosítékai. Az eljárás attól még nem mindig törvényes, hogy a terheltet megfelelően

büntették meg. A jelenlegi helytelen gyakorlat esetén eljuthatunk odáig, hogy például, ha a tárgyalást az egyik tag betegsége folytán csak két bíró részvételével tartották is meg, nem kell az ítéletet hatályon kívül helyezni, ha ez a két bíró megfelelő döntést hozott. Ezzel szemben a hatályon kívül helyezésnek azért is van jelentősége, mert az a szabálysértés újbóli megismétlődésének a lehetőségét korlátozza. A konkrét ügy érdemi eldöntésének a figyelembevétele az alsóbíróságokat egyenesen felbátorítja az alaki szabálysértésekre.

Az előadó szót emelt az ún. „apálydagály” jogalkalmazás ellen, midőn a bírói gyakorlat bizonyos életviszonyváltozások, vagy egyes kérdések politikai megítélésében beálló felfogáskülönbségek azonnali, leshűkített értelmezése folytán egyszer túl szigorú, máskor indokolatlanul enyhe büntető ítéleteket hoz. Kitért ezzel kapcsolatban a veszélyeztetés és a praeterintencionális cselekmények bűnösségi körülményeinek elbírálására, bemutatta az ellentéteket, amelyek a szándékos emberölés kísérletének szigorúan értelmezett feltételek alapján történő megállapítása és a kiszabott büntetések enyhése között a gyakorlatban fennállanak. Példát említett az olyan törvényellenes gyakorlatra is, hogy először az ügyész a Btá. 56. §-a alapján — egyébként indokolatlan liberalizmussal — az eljárást megszünteti, majd, midőn a tettes újabb büntettet követ el, most már vádat emel ugyanazon cselekmény miatt is, amelynek tárgyában korábban a Btá. 56. §-a alapján egyszer már az eljárást megszüntette.

Kádár Miklós előadásában a büntető ítélkezés törvényességének a megszilárdulását eredményező *feltételeket* a következőkben jelölte meg: a) a bírói függetlenség és a társadalmi ellenőrzés elvének következetes megvalósítása érdekében a bírói tisztséget választás útján kell betölteni; b) a nyilvánosság kizárása csak rendkívül kivételes esetben engedhető meg, a védő választás elvének csorbitatlanul érvényesülnie kell; c) ki kell küszöbölni a bírósági személyzet fluktuációját, az áthelyezéseket; d) a bírák továbbképzése elsősorban a világnézetű nevelés jegyében folyjék;

e) a bírák megfelelő szakképzettséggel rendelkezzenek azoknak az életviszonyoknak a tekintetében, amelyeknek az elbírálása hatáskörükbe tartozik. (Így pl. a közlekedési bíróságok tagjai tudjanak gépkocsit vezetni, ismerjék a közlekedési válsalutok munkarendjét stb.)

Az előadáshoz Jeszenszky Ferenc, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírása, Frank László ügyvéd és e sorok írója szóltak hozzá.

Jeszenszky Ferenc hozzászólásában elismerte, hogy a jogalkalmazást végző szervek — elsősorban a Legfelsőbb Bíróság — felelősek azért, hogy a szocialista törvényesség megvalósítása nem mindig sikerült. Mégis úgy látja, hogy az előadás e felelősségből a tudomány számára csak nagyon keveset foglalt le. Holott a jogtudomány is elmarasztható a törvényesség megsértésében, mert a jogalkalmazás kérdéseinek elméleti kidolgozásához nem látott hozzá. Jeszenszky elismerte, hogy helytelen az olyan nagyszabású pereknek a szervezése, amelyekben 30—40, sőt még több vádlott is szerepel, mert a bíró számára ez áttekinthetetlenül teszi a per anyagát, s a per elhúzódaa korlátozza a védőket is tevékenységük kifejtésében. Vitába szállt az előadóval abban a kérdésben, hogy mit tegyen a másodfokú bíróság olyankor, ha csak a terhelt javára bejelentett fellebbezés esetén azt észleli, hogy téves a cselekmény minősítése és a minősítésben az elsőfokú bíróság terhelt javára tévedett. Például a cselekményt az elsőfokú bíróság testi sértésnek minősítette, a másodfokú bíróság álláspontja szerint pedig szándékos emberölés kísérlete valósult meg. Ha a másodfokú bíróság ilyenkor a Bp. 205. §-a alapján a minősítést megváltoztatja, vajon hozzányúlhat-e a büntetés-kiszabáshoz? A Legfelsőbb Bíróságnak az az álláspontja és állandóan követett gyakorlata, hogy ilyenkor — még ha a minősítésre való tekintettel a kiszabott büntetés enyhének is látszik — maradéktalanul érvényre kell juttatni az eljárási jognak azt a követelményét, hogy reformatio in peius a büntetési tételt illetően nem történhetik. Csak helyeselni lehet Jeszenszky gondolatmenetét, mert hiszen ennek az elvnek a tiszteletben-

tartása feltétlenül előbbrevaló követelmény, mint esetleg a minősítésnek és a kiszabott büntetésnek az egyensúlyban tartása. Frank László bírálta a Legfelsőbb Bíróságnak a javító-nevelő munka alkalmazásáról és az ítélet feltételes felfüggesztésének a feltételeiről szóló elvi döntéseit. Ezek az elvi döntések e két intézmény alkalmazásának a lehetőségét olyannyira leszűkítették, hogy emiatt a gyakorlatban sok indokolt esetben nem kerül rájuk a sor. Nem tekinthető törvényesnek például az a megállapítás, amely szerint a büntetés végrehajtásának a feltételes felfüggesztéséhez a bíróság csak kivételesen folyamodhatik. Ezzel szemben azt kell leszögezni, hogyha a törvényi feltételek megvannak, akkor a felfüggesztés nem kivételes intézkedés. *Én magam* felszólalásomban azt fejtegettem, hogy a büntető igazságszolgáltatásnak a párt és az állam stratégiai céljait, nem pedig a napi politika gyakorlati taktikáját kell szolgálnia. Helyesnek tartottam volna, ha az előadás a szocialista törvényesség kérdéseit nemcsak a minősítés, hanem a büntetés-kiszabás szempontjából is alaposabb vizsgálat alá veszi.

3. *Nizsalovszky Endre* „Szocialista törvényesség és polgári ítélkezés” című előadásában arról szólt, hogy a jogalkalmazó szervek döntései útján a törvényesség akkor valósul meg, ha három tényezőt hangolnak össze: a) való tényállás alapján, b) a konkrét jogszabálynak és c) az ítélkezés szocialista alapelveinek megfelelően hozzák döntéseiket.

Az ítélkezési alapelvek a *burzsoá társadalom* jogalkalmazásában akkor vertek gyökeret, midőn maga a törvény már nem volt alkalmas az osztályérdekek megfelelő szolgálatára. A burzsoá társadalomban az említett harmadik tényező (amelynek tartalmát először a természetjogi felfogás, később a történeti iskola „népszellem fogalma”, s végül a célgondolat tölti ki) arra való, hogyha a bírónak az osztályérdek érvényesítése céljából el kell térnie a törvénytől, akkor módja legyen ezt megindokolni egy törvény felett álló magasabb elv figyelembevételével. Ha viszont a bíró pontosan a törvényt alkalmazza, akkor hivatkozni lehet arra, hogy az ítélkezésben

nem csupán a törvény pozitív rendelkezése, hanem egy magasabb igazság is érvényesül. Éppen ezért a burzsoá társadalomban még ha kezdetben a törvényesség a jogszabály szövegéhez való szigorú ragaszkodást jelent is, idővel ez a harmadik tényező sokkal fontosabbá válik, mint maga a törvény. A *szocialista jogban* az ítélkezési alapelvek egy részét maguk a törvények rögzítik. Így pl. a Magyar Népköztársaság alkotmányának 41. §-a, a bírósági szervezetről szóló 1954. évi II. tv. 2–4. §-a, vagy a Legfőbb Ügyészség felállításáról kibocsátott 1953. évi 13. sz. tvr. 6. §-a. Ezenkívül az ítélkezés célját konkrétabb formában határozzák meg az egyes törvényekben deklarált elvek, végül a bírónak irányt szabnak az állam és jog előtt álló időszerű feladatok is, amelyek a fejlődés egy bizonyos szakaszával függenek össze és amelyeket a jognak szolgálnia kell. Ezek a feladatok állandóan változnak és a változás hatással van a bírói gyakorlat alakulására is. Nizsalovszky Endre ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a jogalkalmazás során a társadalmi és gazdasági rendet nemcsak védeni és biztosítani kell, hanem *építeni* is. Ezért a bíró arra is törekszik, hogy ítélkezésével a fejlődést előbbre vigye. Így pl. a polgárok vagyoni jogainak és törvényes érdekeinek bírói védelme hivatott arra is, hogy a dolgozók jólétének emelését segítse. A törvény és az ítélkezési alapelvek között a konkrét esetben ellentmondás keletkezhetik. Ennek megoldása az, hogy a jogalkalmazó sem az ítélkezés szocialista alapelvét, sem a konkrét jogszabályt ne tegye félre, hanem keresse meg a törvénynek azt a helyes értelmét, amellyel a konkrét döntés az ítélkezési alapelv és a törvény összhangját biztosítani tudja.

A szocialista társadalomban a törvényesség érvényesülését szolgálja a jogszabályok egész rendszere és azoknak az intézményeknek (bíróság, ügyészség) a rendszere, amelyeknek a révén hatályosul a jog. Nizsalovszky Endre a továbbiakban a Legfelsőbb Bíróság egyes kiemelkedő jelentőségű döntéseit abból a szempontból vizsgálta, összhangban vannak-e azok a törvényesség követelményeivel és segítik-e az

állampolgárok jogainak az érvényesülését, a szocializmus építésének az ügyét. Így hangsúlyozta például, hogy az a bírói döntés, amely lényegében elzárja az állampolgárokat az állami szervek alkalmazottainak jogtalan eljárásából származó kártérítési igényük érvényesítésétől, aggályos.⁴ Javaslattal tett a helyes szabályozás módjára nézve is. Szükségesnek tartja, hogy a károsult minden további előfeltétel nélkül keresetet indíthasson és a bíróság feladata legyen azután a kártokozó alkalmazott ellen a büntető vagy a fegyelmi eljárás megindítására vonatkozó intézkedés. (A bíróság keresse meg az illetékes szervet, a pert pedig a meginduló eljárás befejezéséig, de legfeljebb meghatározott időtartamra függessze fel.)

Nizsalovszky akadémikus elvileg helyesli, hogy a polgári ítélkezés az igazságszolgáltatás eszközeivel való ellenséges visszaélések kiküszöbölésére törekszik. Nem ért azonban egyet az olyan jogi megoldással, amellyel például a *Legfelsőbb Bíróság IX. számú polgári döntése* élt.⁵ Ez az elvi döntés egyes termelőszövetkezetek önhatalmú, vagy egyéb jogellenes módon végrehajtott foglalásainak a szentesítésére is módot ad, ha azokat a helyi tanács hatásköréből vagy más okból elnézte.

Az előadás a házassági vagyoni jog köréből vett példával mutatott rá arra, hogy a nem kellő szabátossággal fogalmazott törvényi rendelkezés esetében, az élet-tapasztalatok figyelembevétele alapján olykor a népi demokrácia kodifikált jogát is rektifikálja a bírói gyakorlat.⁶ A törvény és az ítélkezési alapelv ütközése azonban ebben a kérdésben is csak látszólagos, mert helyes okfejtéssel és a törvény más rendelkezéseinek egybevetésével (rendszerbeli

⁴ 21.323/1955. sz. határozat. Bírósági Határozatok 1955. évi 10. sz. 1051.

⁵ Ennek értelmében, ha a termelőszövetkezet bármely úton vesz birtokába valamely vagyontárgyat és ez ellen a helyi tanács nem emel szót, a termelőszövetkezet által hatalmába vett dolgot a tényleg maradó hatóság által neki átadottnak kell tekinteni és az ilyen ún. átadásból semmiféle polgári jogi igény nem támad. (Bírósági Határozatok 1954. évi 5. számú, 329. sorszám). Helyes, hogy ez az elvi határozat a kialakuló szövetkezeteket akarja védeni, de hibája, hogy nem nyújt védelmet például a munkával szerzett tulajdonnak sem.

⁶ A 70-es számú polgári kollégiumi állásfoglalás a házastársak személyes használati tárgyait a különvagyonba utalja, holott a Családjogi tv. 27. §-a értelmében ezek a házastársak osztatlan közös tulajdonába tartoznának.

magyarázat) az összhangot biztosítani lehet.

Az állampolgároknak is kötelességük *közreműködni* a polgári ítélkezés törvényességének a megszilárdításában. Helyes a Legfelsőbb Bíróságnak az a törekvése, hogy gátat akar vetni a jogok érvényesítésében történő indokolatlan késedelmeskedésnek. Ennek jegyében született például az a bírói döntés, amely szerint a hasznbérkövetéseket a folyó termésév eredményéből kell kiegyenlíteni. A szocialista törvényesség azt is megkívánja, hogy a jogosult passzivitása folytán se álljon elő bizonytalanság a jogi helyzetekben.

Az előadás végül rámutatott arra, hogy a törvényesség szilárdítása érdekében a bíróságok *hatáskörét* ki kell terjeszteni néhány olyan területre, amely ma az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozik. (A bírósági eljárás ugyanis a törvényességnek több garanciáját foglalja magában.)

Az előadáshoz hozzászólva *Benkő Gyula*, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetője igyekezett megmagyarázni a IX. sz. polgári elvi döntés jelentőségét, amelyet lényegében helyesnek tartott. Védelmezte az előadásban bírált azt az elvi döntést is, amely az állammal szemben támasztható kártérítési igény érvényesítését gyakorlatilag kizárja. Elismerte viszont, hogy az államigazgatási eljárásból felmerült jogviták bírói elbírálására vonatkozó rendelkezések olykor csak formális jelentőségűek. Az 1955. évi 23. sz. tvr. értelmében kisajátítás esetén a kártalanítás tekintetében megengedést kell megkísérelni. Ha ez nem sikerül, akkor a különbözőzetre vonatkozó követelést bírói úton lehet érvényesíteni. Ámde a pénzügyminiszeri végrehajtási rendelet a kártalanítási árakat a kataszteri tiszta jövedelem alapján limitálja. Ily módon az eredeti törvényi rendelkezésnek nincs jelentősége. A szocialista törvényesség nem tartalom és gyakorlati érték nélküli jogi szabályozást kíván. *Sztodolnik László*, a Legfelsőbb Bíróság másodelnöke méltatta az elmélet művelőinek kezdeményezését a szocialista törvényesség kérdéseiről folytatott vita tartalmassá tétele érdekében. Helyeselte a konkrét bírói gyakorlat elemzésének tudományos módszerét, amely az

elmélet és a gyakorlat kapcsolatát elevenné teszi. Ennek értelmében szóltak hozzá az egyes konkrét ítéletek megvitatásához *Szilbereky Jenő*, a Legfőbb Ügyészség osztályvezetője és *Zoltán Ödön*, az I. M. főelődádjója is. *Medve Zsigmond* egyetemi docens azt fejtette ki, hogy a IX. számú polgári elvi döntés nem törvénytelen intézkedéseket kívánt fedezni, még ha egyes esetekben olyan igénybevételeket is jogosított, amelyeket a termelőszövetkezetek a törvényes lehetőségek alapján, de — tájékoztatlanyságból — a rendelkezésekben előírt formai feltételek betartása nélkül hajtottak végre. Hangsúlyozta azonban, hogy nem ez volt a jellemző. A tipikus esetek azok voltak, midőn volt földbirtokosok és más hasonló személyek 1953 júniusa után alkalmasnak vélték az időt arra, hogy az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek ellen anyagi igényeket támasszanak. Nyilván helyesebb lett volna a megfelelő jogszabály kibocsátása. De az élet rendezést kívánt s a Legfelsőbb Bíróságnak e politikailag helyes határozatára ma is szükség van. *Medve* rámutatott arra, hogy az előadás e tekintetben nem méltatta kellő figyelemre a jogi szabályozás alapjául szolgáló reális társadalmi viszonyokat. *Párniczky Mihály* tanszékvezető egyrészt a termelőszövetkezeti munkaviszonyokkal kapcsolatos kérdésekről szólott, másrészt megemlítette, hogy az állami gazdaságok egyeztető bizottságainak gyakorlatában a mezőgazdasági dolgozók fokozott védelme jut kifejezésre.

Weltner Andor egyetemi tanár a szocialista munkajognak egyik sajátosságát emelte ki. A vállalaton belül vannak olyan szolgáltatások, amelyek a dolgozót nem egyénileg, hanem mint a kollektíva tagját illetik meg. Ha például a kollektív szerződésben az igazgató kötelezettséget vállal egy porelszívó készülék felszerelésére, akkor ennek követelésére az üzemrész kollektívájának alanyi joga van. Az ilyen kollektív jellegű alanyi jog érvényesítésére az üzemi bizottság jogosult. A munkajogi törvényesség sérelme, hogy a jelenlegi szabályozásban nincs olyan közvetlen szankció, amelynek segítségével a dolgozók vagy az üzemi bizottság a vállalatot arra

kényszeríthetnék, hogy a kollektív alanyi jog tárgyát alkotó szolgáltatást teljesítse. Weltner Andor szólott a munkajogi viták problémáiról és a munkajogi alapelvek jelentőségéről is.

4. *Beér János* „Szocialista törvényesség az államigazgatásban” címmel adott elő. Előljáróban leszögezte, hogy a személyi kultusz a tudományban nemcsak dogmatizmust eredményezett, hanem elméleti tévedésekhez is vezetett.⁷ Feltette a kérdést, hogy „A tudománynak a személyi kultusból fakadó bátortalansága, önállót-lansága, opportunitása, felelősségtudatának elhalványodása nem járt-e e területen is azzal a következménnyel, hogy a gyakorlat hibáinak elméleti igazolni akarása miatt háttérbe kerültek a szocialista törvényességgel összefüggő egyes jelentős elméleti tételek.”

Az államigazgatási szervek *jogalkalmazó* tevékenysége, az előadó szerint, nem csupán az egyedi aktusok körére korlátozódik, hanem kiterjed e szervek jogszabályalkotó tevékenységének nagyobb részére is. Az államigazgatási szervek normatív aktusai ugyanis többségükben felsőbb jogszabály közvetlen végrehajtásaképpen születnek meg. (Ez alól kivételek az önálló hatáskörben végzendő feladatok megvalósítása érdekében kibocsátott magatartási szabályok, amelyek már a jogalkotó tevékenységbe tartoznak). Komoly nehézséget okoz az államigazgatási törvényesség biztosításánál, hogy törvénysértést nemcsak valamely meghozott döntéssel lehet elkövetni, hanem éppen azáltal is, hogy az intézkedésre kötelezett szerv elmulasztja a feladatává tett cselekmény elvégzését, a feladat körébe tartozó aktus kiadását. Az előadó szerint mindaddig, amíg ennek a kérdésnek az új jogi szabályozása nem történik meg, helyes az az álláspont, hogy az ügyész ilyen jellegű mulasztás esetén jogosult óvást előterjeszteni.

Az államigazgatásban kísért különösen az a veszély, hogy a *célszerűsége*re hivatkozva teszik félre a törvényességet. A szocialista jogirodalom is egységes abban az állásfoglalásban, hogy az államigazgatás-

nak is a törvényeknek megfelelően kell működnie. Bírálta az előadó azokat a nézeteket, amelyek szerint az államigazgatási szervek diszkrecionális joguknál fogva szabad belátásuk alapján dönthetnek. Kétségtelen ugyan, hogy a szocialista állam sokrétű gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységének minden részletét nem lehet normatívákba foglalni, de az államigazgatási szervek cselekvési szabadsága mindig csak a törvény által megszabott keretek között mozoghat.

A „diszkreció”, a „szabad belátás” gyökerében különbözik a szocialista jogrenden belül elismert „mérlegeléstől”: a jogalkalmazási folyamat egyik szükségszerű jelenségétől. Az előbbieket a jogi szabályozottság teljes hiányát jelentik. Az utóbbi azt az értékelő folyamatot, amelynek segítségével a jogalkalmazó eldönti, hogy az adott esetben a vonatkozó jogszabályok alapján és az azok által megszabott lehetőségek keretében milyen gyakorlati következtetéseket kell levonni.

Az államigazgatási jogalkalmazási folyamat elméletileg a következő részekre bontható: a) Először a tényállást kell megállapítani. Itt a most tárgyalt értelemben vett mérlegelésnek nincs helye. b) Azután azt kell eldönteni, hogy a szóban forgó tényállásra milyen jogszabályt kell alkalmazni. Még itt sem lehet helye ilyen mérlegelésnek. (Az analógia esetleges alkalmazása más kérdés.) Mérlegelésre csak akkor kerülhet sor, ha az első két folyamat már lezárult, mégpedig kizárólag akkor, ha a vonatkozó jogszabály egyáltalában lehetőséget nyújt a mérlegeléshez.

Az előadó példákön (ipari tanulók alkalmazásának engedélyezése, több igénylő közötti lakás kiutalása) mutatta be, hogy a döntés nem szabad belátás, hanem a jogszabály által előírt feltételek helyes értékelő megállapítása alapján születik. A hibás mérlegeléssel létrejött aktus tehát azért törvénysértő, mert a mérlegelés eredménye nincs összhangban az annak tartalmát megszabó jogszabályokkal. A szocialista államban a mérlegelő tevékenység tartalmának törvényszerűségét a jogorvoslati szervek, a felettes állami szervek felülbírálhatják.

⁷ Bátorabban szólva elméleti hamisításokat mondhatott volna!

Az előadás foglalkozott azzal a fontos kérdéssel is, hogy milyenek lehetnek a felsőbb szerveknek az alsóbb szervekhez intézett *utasításai*. Az irányító szerv az alárendelt szervet konkrét ügyben ne utasíthassa. Irányelveket adhat, felülbíráhatja az alsóbb szerv döntéseit, de ez már így a felsőbb szerv jogalkalmazó tevékenysége lesz. (Ekkor már ő a jogalkalmazó és ő viseli a felelősséget.)

A törvényesség az államigazgatási munkában nagymértékben függ attól, hogy az államigazgatási tevékenységet végző emberekben mennyire él a szocialista jogtudat, milyen magas a politikai, szakmai fejlettségük. A szocialista törvényesség kiteljesedése tehát minden jogi biztosíték mellett is azokon az embereken múlik, akik az igazgatási munkaterületen a jogalkalmazást ellátják.

Beér János előadásának elvi — fogalom-elemző — megállapításait a hozzászólók közül főleg *Szabó Imre* és *Vas Tibor* bírálták. Ugyancsak elméleti szempontból szólt hozzá az egyes tételekhez *Martonyi János* egyetemi tanár és *Szathmáry Lajos* egyetemi adjunktus. Martonyi a jogalkalmazás szocialista jellegű új módszerét az államigazgatás területén főleg abban látja, hogy a kényszerrel szemben, a meggyőzés jelentősége egyre nagyobb lesz. Szathmáry Lajos a bírói és az államigazgatási jogalkalmazás fogalmi megkülönböztetéséről beszélt. Hangsúlyozta a jogszabályok stabilitásának a fontosságát. *Benkő Gyula* — gyakorlati szempontból bírálta az előadást, mert az nem mutatott rá konkrét államigazgatási intézkedések hibáira. *Kovács István* egyetemi tanár azt fejtette ki, hogy több jogi biztosítékot kell adni a törvénybe ütköző utasítások felülvizsgálatát illetően. Ezzel kapcsolatban *Toldi Ferenc*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa is az államigazgatási eljárási kódex fontosságáról beszélt. Toldi rámutatott arra is, hogy pontosabban kell a jövőben meghatározni azokat a kategóriákat, amelyekbe az államigazgatási szervek jogszabályon alapuló tevékenységét soroljuk. Végül *Szamel Lajos* tanszékvezető docens a panaszjog jelentőségéről beszélt. A panaszjogot szervesen bele kell illesz-

teni a jogorvoslati rendszerbe, mert mai formájában nem tölti be azt a szerepét, amelyre a törvény alapján és a szocialista állam lényegéből következően hivatva van.

III. Az ismertetett előadások mindegyikére hatott a XX. kongresszus, mindegyiket áthatotta az a törekvés, hogy a törvényesség kérdéseit elvi síkon és a mi társadalmi valóságunkból kiindulva magyarázza. Az előadások *módszere* ennek ellenére nem volt egységes. Szabó Imre előadása annyira jogelméleti jelentőségű volt, hogy már-már alig érintkezett a magyar viszonyokkal és csekély változtatással elmondható lett volna bármelyik népi demokrácia jogalkalmazásáról vagy törvényességéről. Éppen ezért nem vagyok biztos abban, hogy a jogtudománnyal szemben támasztható általánosítás követelményének nem túlon túl jól felelt-e meg? Felépítésében, tudományos szakszerűségében azonban így is sokat nyújtott a jogászai hallgatóságának, ha a közelmúlt magyar viszonyainak említésével adós is maradt.

Szabó Imre előadásának ellenképét nyújtotta Kádár Miklós előadása. Ő annyira a konkrét jogesetek vizsgálatára összpontosította a figyelmét, hogy nem maradt ideje az általánosításokra és az irodalmi álláspontok feldolgozására. Igaz, hogy a tudományos munkának nem mindig elengedhetetlen alapja a más szerzők nézeteinek előrebocsátása — különösen amikor a szerzőnek saját gondolatai vannak.

A konkrét helyzet elemzését és az általánosítást formájában legegyszerűsebben Nizsalovszky Endre és Beér János végezték el. Előadásaik az elméleti és gyakorlati problémák, az induktív és a deduktív módszer összekapcsolásán alapultak. A többi népi demokrácia irodalmát és gyakorlatát azonban ők sem érintették eléggé.

A tudományos ülésszakot a maga egészében *Világhy Miklós*, az Állam- és Jogtudományi Kar dékánja zárszavában értékelte. Eredményként könyvelte el az elmélet és a gyakorlat egymáshoz közelebb kerülését, az ülésszakon megnyilvánuló kritikai szellemet, amelyet bizonyított az a tény is, hogy az előre fel nem kért hozzászólók között élénk viták zajlottak le. A tudományos ülésszak hozzájárult a jogal-

kalmazás elméletének a kidolgozásához. Emellett egyes konkrét kérdésekben is sikerült közös állásfoglalásokra jutni a követendő gyakorlat tekintetében. Sajnálatos viszont, hogy még mindig csak a jogalkalmazás legátfogóbb elvi megállapításait emlegették.

Ismertetésem bevezetésében utaltam arra, hogy a szocialista törvényességről eddig megírt cikkek; elmondott előadások csak nagyon általános és közismert tételeket szögeztek le, ismételtettek a személyi kultuszról folyó dogmatizmus jegyében. Vajon a most elhangzott előadások szaktottak-e a korábbi módszerekkel? Volt bennük törekvés arra, hogy szakítsanak! Ez elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a *konkrét helyzet elemzéséből* indultak ki. A törvényességről nem mint valami általános fogalomról, az étellel kapcsolatban nem levő fantomról szóltak, hanem ezúttal úgy beszéltek a szocialista törvényességről, mint valamennyiünk mindennapi életének egyik követelményéről, feltételéről. Egyik-másik előadót és hozzászólót azonban, mintha fékezett volna az óvatos meggondolás, a kellő bátorság hiánya.

Némely hozzászólással kapcsolatban viszont az az észrevételem, hogy a gyakorlat egyes képviselői a vitát sokkal inkább használták fel öniszólásra, semmint önbírálatra. Márpedig a törvényességnek a megszilárdítása a jövőben, anélkül, hogy kellő önvizsgálatot végezzünk — nem képzelhető el!

IV. Az ismertetett előadások nem oldottak meg *minden* kérdést. Hagytak még munkát a jogászoknak. És ez természetes is! A törvényesség megvalósítása ugyanis mindennapi feladat, amely az állami szervek mindennapi munkájában ölt testet. Ezért a törvényességet nem lehet egyszer s mindenkorra megteremteni. Nem elégedhetünk meg tehát az olyan kijelentésekkel, amelyek szerint a törvényesség kérdéseit lényegében már 1953-ban, illetőleg az azóta eltelt idő alatt megoldottuk. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a törvényesség biztosításához szükséges jogszabályokat megalkottuk és a szervezeti feltételeket (Legfőbb Ügyészség felállítása stb.) életre

hívtuk. A törvényesség azonban nem ezeknek a pusztá létén, hanem inkább a működésükön múlik. A jogalkalmazás napi gyakorlata új kérdéseket tesz fel a jogtudománynak. Ezért a törvényesség kérdései a jogtudomány számára, ha csak nem akar a valóság vizsgálatáról lemondani, le nem zárható témakört alkotnak.

A törvényesség nemcsak *jogi-szakmai* probléma. Politikai, társadalmi kérdés is. A társadalom előtt két alternatíva áll: *törvényesség vagy önkény.*

A társadalom csalthatatlantul tudja: törvényesség vagy önkény uralkodik-e rajta, mert törvényesség nélkül a társadalom tagjai az életet nehezen elviselhetőnek tartják, nem érzik biztonságban életüket, személyes szabadságukat, otthonukat és javaikat. A törvényesség viszont a társadalom tagjai számára a biztonságot jelenti. A törvényesség annak ellenére, hogy létéről vagy nemlétéről a társadalom bonyolult jogi elemzések, magyarázatások nélkül is tud, mégsem valósítható meg egyszerűen. A törvényesség a jogalkalmazás során realizálódik, a jogalkalmazásnak pedig mindig bizonyos ellentmondásokat kell feloldania.

Világhy Miklós egyetemi tanár Szabó Imre előadásához hozzászólva rámutatott arra, hogy a jogalkalmazás menetében több *ellentmondás* merül fel: ellentmondás az általános szabály (törvény) és az egyedi eset között; a statikus jogszabály és a dinamikus társadalmi jelenségek között; a jogalkalmazás objektív és szubjektív oldala között. Az ellentmondások feloldásának a mikéntje bonyolult szakmai feladat. A feloldás módszereinek kidolgozása a jogtudomány hivatása.

A jogtudományra e tárgykörben más feladatok is várnak. Foglalkoznia kell a törvényesség biztosításának *szervezeti* kérdéseivel is. Ide tartozó egyik kérdés például a bíróságok irányítása és a bírói függetlenség. A bírói függetlenség alkotmányos alapelv, a párt vezető, irányító szerepe pedig a proletárdiktatúra államának politikai alapelve. E két elv összehangolásának elméleti kidolgozásához a tudomány eddig még kevéssé járult hozzá. E kérdésben a kialakítható helyes álláspont valószínűleg

abban található meg, hogy a párt irányító szerepe nem az egyes konkrét ügyekben adott utasítást jelenti. Nem adható tehát pl. olyan utasítás, hogy valakit bűnösnek kell nyilvánítani valamely bűncselekmény elkövetésében, vagy pedig, hogy milyen büntetéssel kell őt sújtani. A *pártirányítás*-nak elvi jellegűnek kell lennie, és elsősorban a káderek kiválasztásán, nevelésén,

ideológiai és műveltségi fejlesztésén épül fel. A helyes útnak a megtalálása ebben a kérdésben a törvényesség megvalósulásának nélkülözhetetlen eszköze.

Az ismertetett előadások a törvényesség mai állapotának az elemzését nyújtották. Ha a törvényesség érvényesülésében vannak még hibák, akkor nem elég ezt magyarázni, hanem a helyzetet változtatni kell.

Lukács László

Ankét a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdéseiről

A magyar—szovjet barátság hónapja alkalmából rendezett jogtudományi előadássorozat keretében a Magyar—Szovjet Társaság jogtudományi szakosztálya, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Főbizottságának törvénykezési jogi szakbizottsága és a Legfőbb Ügyészség 1956. március 23. és 24. napjain ankétot tartott a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet legfontosabb kérdéseiről, amelyen igen nagy számban vettek részt a jogtudomány művelői, ügyészek, bírák és ügyvédek.

A polgári törvényességi felügyelet az ügyészi felügyeleti munkának aránylag fiatal ága. Ebből következik, hogy működésével kapcsolatban még számos elméleti és gyakorlati kérdés nem jutott el a végleges tisztázásig. A jogtudomány dolgozói és gyakorlati jogászok egyaránt fáradoznak megoldásukon. Az ankét előadásai és az előadásokat követő vita igen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ezek a problémák tisztázódjanak, az ügyészi polgári felügyelet tartalmában és módszereiben jobban megszilárduljon, az ügyészségek és bíróságok együttműködése elmélyüljön a törvényesség biztosítása terén.

Az ankétot Szalay József, a legfőbb ügyész első helyettese nyitotta meg. Rámutatott, hogy a törvényesség megszilárdítása a szocialista építés időszakában alapvető jelentőségű feladat. Nyomatékosan kiemelték ezt az SZKP XX. kongresszusának tanácskozásain is mind a beszámoló, mind a hozzászólók. A kongressz-

szus megállapításai reánk is vonatkoznak. Előttünk is hatalmas feladatok állanak társadalmi, gazdasági és kulturális téren egyaránt. Megvalósításuk egyik igen lényeges feltétele a törvényesség biztosítása. Ebben döntő szerep jut az ügyészségnek, amely új szervezeti formájában közel három év alatt megmutatta, hogy alkalmas ennek a feladatnak betöltésére.

A törvényesség megszilárdítása érdekében végzett ügyészi munkának fontos területe a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti felügyelet. A polgári jogvitában a bíróságok a társadalom szempontjából alapvető életviszonyok rendezése felett döntenek, határozataik közvetlenül érintik a dolgozók jogait, a társadalmi tulajdon, a munkafegyelem és általában a termelés érdekeit. A polgári ügyek száma a büntető ügyekhez viszonyítva évről-évre nő.

Hruscov elvtárs a XX. kongresszuson rámutatott, hogy az ellenség a szocialista törvényesség legkisebb gyengülését is igyekszik saját céljaira felhasználni. Nálunk is vannak ilyen tapasztalatok. Az új ügyészi szervezet kezdeti nehézségeit a polgári felügyelet terén kihasználva, különböző polgári jogcímeken veszélyes támadás indult a mezőgazdaság szocialista szektora, elsősorban a termelőszövetkezetek ellen, spekulációs jellegű ügyletekből eredő követelésekkel léptek fel burkolt jogcímeken stb. Ezeket a támadásokat, ha itt-ott késedelemmel is, erélyes fellépéssel megghiúsította az ügyészség.

Az ügyészi polgári felügyelet elvi és gya-

korlati kérdései még nem teljesen kifaróttak. A felmerült nehézségek leküzdésében biztos irányt mutat számunkra a szovjet jogtudomány. Ehhez nyújt segítséget ez a magyar–szovjet barátság jegyében megrendezett ankét is.

Végül rámutatott a legfőbb ügyész helyettese, hogy a polgári bíraskodás területén csak úgy valósulhat meg tökéletesen a szocialista törvényesség, ha bírák, ügyészek, ügyvédek, vállalati jogászok, a jogtudomány elméleti munkásai, valamennyi haladó magyar jogász vállvetve harcol ezért a célért.

Az ankét első előadása „*A polgári felügyelet elvi alapjai*”-val foglalkozott. Az e körbe tartozó kérdések tisztázása igen fontos, mert sokszor még tájékozott jogászok sincsenek tisztában azzal, hogy *milyen cél* szolgál az ügyészi polgári felügyelet, nem látják, hogy az egységes törvényesség megvédése, megszilárdítása terén milyen fontos szerepet tölt be.

Kiss Tibor főosztályügyész bevezető előadásában elsősorban a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülésének fontosságát és ennek keretében az ügyészi polgári felügyelet jelentőségét emelte ki. Rövid visszapillantás keretében ismertette az ügyész szerepét a burzsoá polgári perben, majd rámutatott, hogy egészen más természetű az ügyész polgári perbeli szerepe a szocialista államban, ahol megszűnik a felek magánautonómiája, a magánérdek helyett a polgári perben is előtérbe kerül a közérdek, amely azonban már nem áll szemben az egyének érdekével. Ennek a közérdeknek a védelmére szükséges, hogy érvényesülése végett a bíróságtól különálló szerv kapjon szerepet: kialakul az ügyészség polgári felügyeleti funkciója. Behatóan foglalkozott ezután az előadás a jog felépítmenyi szerepével és az alapra való visszahatásával. Ezzel összefüggésben rámutatott, hogy szükség van egy olyan szervezetre, amely rendszeresen vizsgálja, hogy a bírói határozatok a jogi felépítmeny feladatainak, célkitűzéseinek megfelelnek-e. Az egységes ügyészi felügyeletnek ezért ki kell terjednie a bíróságok polgári eljárására is. Nyomatékosan kiemelte az előadó, hogy az ügyészi polgári felügye-

letet nem lehet mereven elhatárolni a többi felügyeleti ágtól, mert az ügyészi felügyelet egységes és a kitűzött célt csak az egyes felügyeleti ágak helyes együttműködésével lehet elérni.

Az ügyészi polgári felügyelet ma még elsősorban az egyes konkrét ügyekben való fellépésen keresztül érvényesül. Eljárási szabályaink szerint az ügyek döntő többsége ma a járásbíró elé tartozik és fellebbvitel során a megyei bíróságoknál fejeződik be. Az ítélkezésnek ez a parcelázottsága oda vezethet, hogy területenként különbözik a bírói ítélkezés. Fontos szerep jut itt az ügyésznek, aki a bírósági kollégiumokon való részvétellel, törvényességi óvások, elvi döntések kezdeményezésével segítheti az egész országra kiterjedő, egységes gyakorlat kialakulását és ezzel a szocialista törvényesség érvényesülését. Ezzel teljesíti Lenin útmutatását, amely szerint „Az ügyész . . . örökösödik azon, hogy a törvényességet valóban egyöntetűen magyarazzák az egész köztársaság területén.”

Az ügyész — az ügyészi felügyelet egy-
sége révén — áttekintést kap az állami és gazdasági élet egészéről. Ezeket az ismereteit, tapasztalatait jól érvényesítheti a polgári eljárás körében is, kifejtett álláspontját széleskörűen megalapozhatja és komoly segítséget adhat a bíróságnak a törvényességnek megfelelő, politikailag helyes döntéshez. Hangsúlyozta végül az előadó, hogy az ügyésznek a polgári felügyelet gyakorlása során mindig súlypontot kell képeznie, helyesen kell meglátnia azokat a feladatokat, amelyeket a gazdasági és társadalmi élet előtérbe állít.

Váradi János osztályvezető ügyész „*Az ügyész polgári eljárásbeli részvétele a Szovjetunióban és a népi demokráciákban*” c. előadásában érdekesen állította párhuzamba egymással a szocialista jogoknak azon rendelkezéseit, amelyek az ügyész polgári peres eljárásban való részvételére vonatkoznak. Előadásában abból indult ki, hogy a szocialista országok jogrendszere elvi alapjaiban azonos, így a szovjet és népi demokratikus jogok lényegében egységesen szabályozzák az ügyész polgári eljárásbeli szerepét is. A részletkérdésekben azon-

ban különbségek mutatkoznak. A szovjet jog nem szabályozza részletesen az ügyész polgári perbeli részvételét, a részletes szabályokat a gyakorlat alakította ki a büntetőperrendtartás megfelelő szakaszainak értelemszerű alkalmazásával. A népi demokratikus országok új törvényeikben már részletesebb szabályozást igyekeznek adni.

Az előadás további során a következő *főkérdések* köré csoportosította anyagát: az ügyész perbeli részvételének formái, az ügyész perbeli helyzete, az ügyész által indított per költségei és jogereje.

A szovjet és népi demokratikus jogok egységesen szabályozzák azt, hogy az ügyész nem csupán a perben, hanem az eljárás valamennyi szakában részt vehet, bármely határozatot megtámadhat, illetve a törvényesség szempontjából felülvizsgálhat. A peren kívül a végrehajtás, a különböző nem peres eljárások, a közjegyzői eljárás is felügyelete alá tartozik. Egyöntetűen határozzák meg a szocialista jogok az ügyész perbeli részvételének két formáját: vagy maga az ügyész indítja meg a pert, vagy belép a más által indított eljárásba. (A mi perrendtartásunk a „fellép” kifejezést használja.) Az ügyészi részvétel fő formájának a mások által indított perben való fellépést kell tekintenünk, mert a perindító ügyész helyzete bizonyos fokig kötöttebb. Általában az ügyész maga dönti el, hogy részt kíván-e venni az eljárásban, vagy sem. A népi demokráciák joga ismeri azt a megoldást, hogy a bíróság — amennyiben szükségesnek tartja — értesíti az ügyészt a perről. A szovjet jog szerint pedig a bíróság kötelezheti az ügyészt a perben való részvételre.

Alaposan foglalkozott az előadó azzal a sokat vitatott kérdéssel, hogy milyen az ügyész perbeli helyzete, peres fél-e az ügyész vagy sem. Ismertette számos szovjet jogtudós véleményét a kérdéstről. Az újabb állásfoglalások afelé haladnak, hogy az ügyészt ne tekintsék peres félnek még akkor sem, ha a pert ő indította. Kétségtelen, hogy a felek mindig egyoldalú helyzetet foglalnak el a perben, vagy csak felperesi, vagy csak alperesi szemszögből nézik azt. Az ügyész törvényességi szerepét nem korlátozhatja a perbeli pozíciója, még

akkor sem, ha a pert ő indította. Jogunk álláspontja szerint az ügyész és a fél közt bizonyos esetben pertársaságot eredményez az ügyészi fellépés. (Pl. az ügyész kifejezetten valamelyik fél érdekében lép fel.) Ezt a konstrukciót az előadó erőltetettnek tartja, nem áll összhangban a szocialista ügyész valóságos helyzetével, feladataival. Ugyancsak helytelennek tartja az ügyészi fellépés kétféle szabályozását. A Pp. 2/A. § (4) bek. szerinti fellépés felel meg lényegében egyedül a törvényességi felügyeletnek.

Nem egyöntetű a népi demokratikus országokban annak a kérdésnek szabályozása, hogy az ügyész által indított perben hozott ítélet mennyiben jelent ítélt dolgot az anyagi jogosultra nézve. Az előadó a lengyel joggal egyezően helyesnek tartja azt a megoldást, hogy az ügyész által indított perben részt nem vevő jogosított meg nem ítélt igényét újra érvényesíthesse.

Az ügyész részvételével lefolyt per költségeinek viselése tekintetében az előadó álláspontja az, hogy ha van pervesztes fél, akkor a költségeket teljes egészében az viselje, ha nincs, vagyis ha az ügyész elvesztette a pert és a jogviszonyban érdekelt fél nem lépett be, akkor az állam. Ha tehát az anyagi jogosult belép a pert indító ügyész mellett a perbe, ő lesz a felperes. Az ügyész ugyanis anyagi jogi szempontból sohasem fél, eljárásjogi szempontból is csak azért, mert felperes nélkül nincsen per. Ez a megoldás azonban eltér a jelenlegi szabályozástól.

Szilbereky Jenő osztályvezető ügyész „A törvényességi óvás” c. előadásában az ügyészi polgári felügyelet legnagyobb jelentőségű eszközével foglalkozott. Részletesen ismertette a vele kapcsolatos legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseket.

Rámutatott, hogy a burzsoá jogi felfogás szerint a bíróság ítélete, ha jogerős, többé — bizonyos kivételektől (pl. perújítás) eltekintve — nem változtatható meg, még ha törvényt sért is. Ezzel szemben a szocialista jog felfogása szerint nem maradhat hatályban a szocialista törvényességet sértő határozat. Ezért olyan intézményt létesített, amely a perorvoslati fokok számának növelése nélkül, a felekérdekeinek védelmét és a jogerővel kapcsolatos jog-

biztonság kérdését is szem előtt tartva, lehetővé teszi hivatalból is a bírói döntések felülvizsgálatát. Ez az intézmény a törvényességi óvás. *Célja* elsősorban az egységes törvényesség biztosítása, az egységes bírói gyakorlat kialakítása. A törvénysértő vagy megalapozatlan bírói határozatok kiküszöbölése erősíti a törvények iránti tiszteletet és óvja a bíróságok tekintélyét is. Az elsődleges cél érdekében a felek akarata ellenére is helye van. Világosan mutatják ezt a felek által kötött egyezségeket jóváhagyó végzés elleni óvásk. Nem zárja ki ez természetesen a dolgozók jogainak védelmét, hiszen az egy éven belül emelt óvás hatálya a felekre is kiterjed, a felek az óvást maguk is kezdeményezhetik bejelentéssel, panasszal. Az óvás túlnő a konkrét ügybeli sérelem orvoslásán, mert az egységes törvényességet biztosítja elsősorban a törvénysértés elvi jellegű, általánosabb kihatású megállapítása. Erre mutat az is, hogy az óvás alanyai nem a jogvitában érdekelt felek, hanem annak emelése kizárólag a legfőbb ügyésztől, illetőleg a Legfelsőbb Bíróságtól függ.

Az előadó az óvás *tárgyát, tartalmát, célját, alanyait és sajátosságait* vizsgálva igen meggyőzően fejtegette, hogy a törvényességi óvás a bírói határozatok hivatalból való felülvizsgálásának sajátos szocialista eljárásjogi intézménye, a törvényességi felügyelet egyik eszköze, nem tekinthető tehát kizárólag perorvoslatnak, bár kétségtelenül vannak bizonyos perorvoslati vonásai is. Nyomatékosan kiemelte azt a fontos és egyre fokozódó szerepet, amelyet az alsóbb ügyészi szervek a törvényességi óvásk kezdeményezése terén betöltenek. Ennek a munkának elsősorban a hivatalból végzett, rendszeres időközönként előírt vizsgálatokon kell alapulnia. Az alsóbb ügyészi szervek által kezdeményezett törvényességi óvásk és a nyomukban keletkezett határozatok a bírói gyakorlat sok területén segítették elő az egységes törvényesség megszilárdítását, többször vezettek kollégiumi döntések, elvi döntések kezdeményezésére. A vizsgálatok pozitív eredményei mellett fel kell vetni azok hiányosságait is. Leglényegesebb hiba, hogy a hivatott előírt vizsgálatok a súlyos munka-

teher és egyéb objektív okok miatt nem egyszer elmaradnak. Nem ritkaság az sem, hogy formális, felszínes, módszerbelileg helytelen az elvégzésük. Az óvásk nagy része még mindig a felek panaszán, bejelentésén alapszik. Ezek nagyobb része azonban nem alapos és azt mutatja, hogy a felek és ügyvédjeik a törvényességi óvást eszköznek tekintik egy harmadfokú határozat kieszközléséhez. A Legfelsőbb Bíróság is hasonló tapasztalatokat szerzett az oda benyújtott panaszokkal kapcsolatban. Fokozott jelentőségű a gyors panaszintézés. Az alaptalan panasz is megakaszthatja a jogerős határozat végrehajtását.

Részletes és alapos fejtegetésben foglalkozott az előadás a törvényességi óvás *előfeltételeivel*: a törvénysértéssel és megalapozatlansággal. Helyesen emelte ki, hogy minden törvénysértés óvási alap lehet, de nem minden törvénysértés miatt emel óvást az arra jogosult szerv. Csak lényeges, az ügy érdemére kiható, az állam és a dolgozók érdekét érintő törvénysértés miatt kerülhet sor óváásra. A megalapozatlanság azt jelenti, hogy a határozat alapjául szolgáló tényállás helytelen, hiányos, nem felel meg az iratokból kitűnő bizonyítási anyagnak és ez a helytelen tényállás befolyásolta az érdemi döntést. Nem lehet helye óvásnak, ha az ítélet a felvett bizonyítékok esetleg nem teljesen helyes mérlegelésén alapszik. Viszont ha a bíróság nem tartotta be a Pp.-nek a mérlegelésre vonatkozó szabályait, megalapozatlan és egyben törvénysértő is az ítélet, és mód van óváásra.

Befejezésül rámutatott az előadás arra a fontos szerepre, amelyet a törvényességi óvás az állam érdekének, a társadalmi tulajdonnak és a dolgozók jogainak védelmében, az egységes törvényesség biztosításában betölt.

Az ankét második napján tartotta meg előadását *Szentirmai Gyula* fővárosi bírósági bíró „*A bíróság és az ügyészség kapcsolata a polgári eljárásban*” címmel. A téma igen fontos kérdést érintett, mert a bíró és az ügyész megfelelő viszonya, szoros együttműködése az egyik biztosítéka a polgári ítélkezéshoz a törvényesség megvalósulásának. Ebből kiindulva foglal-

kozott azokkal az okokkal, amelyek előidéztek, hogy a bírák kezdetben idegenkedtek az ügyészi polgári felügyelettől. Világos okfejtéssel mutatott rá, hogy az ügyészi felügyelet a bírói függetlenséget semmiben sem sérti, viszont nagymértékben elősegítheti a helyes ítélkezést. Felsorolta ennek a segítségnek különböző módjait. Rámutatott azokra a hibákra is, amelyek a jó kapcsolat kiépítése terén az ügyészeket terhelik. Vannak ügyészek, akik nem látják kellően a polgári ítélkezés fontosságát, lebecsülik azt. A tárgyalási magatartásban pedig előfordul az ügyész passzivitása vagy ellenkező véletelbe esése.

Részletesen fejtegette a továbbiakban, hogy milyen *eszközök* állanak rendelkezésre a jó kapcsolat megteremtése érdekében. Ilyenek ügyészi oldalról a bírósági kollégiumi üléseken való aktív részvétel, a végzett vizsgálatok eredményének, tapasztalatainak közlése, bírói oldalról pedig az ügyész figyelmének felhívása az olyan perekre, ahol fellépése indokoltnak látszik. Ez természetesen nem teszi feleslegessé a rendszeres vizsgálatot. Felsorolta azokat a hibákat, amelyek az ügyész értesítése terén a bíróság részéről gyakrabban előfordulnak. Szempontokat adott a tanácsvezető magatartására az ügyész részvételével folyó perekre nézve. A bíró a tárgyalásvezetésnél az eljárási szabályok adta kereten belül védje a törvényesség őreként fellépő ügyész tekintélyét és nyújtson részére elvtársi segítséget munkája jó végzéséhez. Kiemelte a határozott, aktív ügyészi állásfoglalás szükségét.

Az ankét utolsó előadását *Farkas József*, a jogi tudományok kandidátusa, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa tartotta „*Az ügyész perbeli részvételének vitás kérdései*” címmel.

Bevezetőben hangsúlyozta, hogy jogtudományunk aránylag sokat foglalkozott már az ügyészi polgári felügyelet elvi kérdéseivel, de nagyon kevés fordult a közvetlen *gyakorlati problémák* megoldása felé. Előadásában ezért elsőrendűen gyakorlati kérdésekkel kívánt foglalkozni. Ezek közül az ügyészi fellépés formáját, a megfelelő per kiválasztását, a fellebbezési óvás, egyezség és perki költség témáit tárgyalta

részletesen. Hangsúlyozta, milyen fontos annak helyes megválasztása, hogy milyen perben lépjen fel az ügyész. Az erre vonatkozó 22/1953. Legf. Ü. sz. utasításban említett perkategóriák közül jelenleg a társadalmi tulajdont érintő pereket, baleseti kártérítési pereket és a munkaügyi pereket tekinti elsősorban olyanoknak, ahol ügyészi fellépés szükséges; különösen az utóbbi kategóriát tartja ebből a szempontból elhanyagoltnak. E perscsoportokon belül a keresetindítás terén kiemelte a konkrét per helyes megválasztását, mert az ügyészi keresetindítás nem szolgálhatja sem a fél ingyenes képviseletét, sem az illetékmentes perlést. A helyes büntető politikával kapcsolatban fokozott figyelmet kell fordítani az ügyésznek a társadalmi tulajdont érintő ügyekre és ha a károsult vállalat nem indít pert, az ügyésznek kell ezt megtennie.

Az előadó a korábbi elhangzottakkal egyetértve kiemelte, hogy az ügyész perbeli részvételének döntő formája, amikor a már megindult perben fellép. A fellépés perjogunkban ismert két fajtáját fejtegetve, ezt a kettősséget helytelennek tartja, mert tartalmában lényegileg mindkettő azonos és csak a pertársi viszony jelent különbséget. A törvényesség feletti felügyelet megkívánja, hogy az ügyész perjogi helyzete kötetlen legyen, ezért általában a Pp. 2/A. § (4) bek. szerinti fellépést tartja helyesnek. A bíróság az ügyészt csak akkor tekintheti valamelyik fél érdekében fellépőnek, ha erre az ügyész félreérthetetlen nyilatkozata utal. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy a perben fellépő ügyésznek aktív szerepet kell játszania, indítványaival, nyilatkozataival elő kell segítenie a helyes határozat megszületését.

A fellebbezési óvások kérdésével foglalkozva kifejtette, hogy az ügyészek aránylag keveset élnek a felügyeletnek ezzel az eszközeivel, holott fokozott alkalmazása a törvényességi óvások számát is csökkenthetné. Befejezésül az ügyész részvételével folyó perben kötött egyezség perjogi problémáival és az ügyész perbeli cselekményeivel kapcsolatosan felmerült költségek kérdésével foglalkozott.

Az előadásokat követő *vita* során hozzájárulásokkal számosan segítették elő a tár-

gyalt kérdések elmélyítését, tisztázását. Felszólaltak: *Magyar Árpád* igazságügy-minisztériumi osztályvezető, *Marton Pálné* V. ker. ügyész, *Baráth Lajos* egyetemi tanársegéd, *Sörösi Andor* tatabányai ügyész, *Csiky-Mészáros Tibor* ügyész, *Benkő Gyula* legfelsőbb bírósági tanácsvezető, *Posta Ferenc* ügyész, *Szemenyei László* egyetemi adjunktus, *Szilágyi László* ügyész, *Márai Pál* ügyész, *Zsemberi István* fővárosi bírósági bírő, *Kürthy György* kerületi bírő, *Monostori István* ügyész, *Révai Tibor* ügyvéd, *Baróth Ernő* sásdi járási ügyész és *Szalkai Sándor* főosztályügyész. A felszólalások ismertetésére helyszűke miatt nincsen módunk.

A kétnapos tanácskozás *eredményei* a következőkben foglalhatók össze: a) Az ankétot a gyakorlat és a tudomány területén dolgozó jogászok messzemenő együttműködése jellemezte. b) Az ankét munkájában kiemelkedően vettek részt új, fiatal elvtársak. A fiatal ügyészi szervezet új felügyeleti ága bátran hozta nyilvánosság elé saját és a működési területével kapcsolatos problémáit. c) Az ankétot a határozott bírálat és önbírálat hangja jellemezte. Előadók és felszólalók élesen vetették fel a polgári jogalkalmazással való foglalkozás elhanyagoltságát, az ügyészi polgári felügyelet indokolatlan lebecsülését. Helyesen bírálta az ankét a felügyelet helyes működését hátrányosan befolyásoló egyes jogszabályi rendelkezéseket, a bíróságok és az ügyészek eseti helytelen magatartását is. d) Kifejezésre juttatta az ankét a Legfőbb Ügyészségnek és a Legfelsőbb Bíróságnak az alsóbb bírói és ügyészi szervek számára példamutató együttműködését. e) Az ankét több elvi kérdést helyesen vetett fel és ezek megoldását elősegítette. Emellett az ankéton nagy számban résztvevő ügyészek részére gyakorlati iránymutatásokat is adott.

Az ankéton felmerült fontosabb *elvi kérdéseket* az alábbiakban lehet összegezni. 1. Az előadások és a vita rámutatott arra, hogy a polgári felügyelet célját gyakran összekeverik annak eszközeivel. A keresetindítás, a perbeli fellépés, a törvényességi óvás, az ügyészi vizsgálat, a polgári kollégiumon való részvétel, mind felügyeleti

eszközök, mind formák a bíróság gyakorlatának megismerésére, a törvénysértések feltárására, kiküszöbölésére. A felügyelet eszközeit nem önmagukért, hanem a cél, az egységes törvényesség biztosítása érdekében kell alkalmazni. 2. Az ankét helyesen világította meg az ügyész perbeli helyzetével kapcsolatos vitát. A szovjet és népi demokratikus irodalomban is több felfogás áll szemben erre vonatkozóan. Az egyik szerint az ügyész sem anyagi jogi értelemben, sem eljárásjogi értelemben nem tekinthető félnek, a másik az ügyészt ugyanolyan félnek tekinti, mint a felperest vagy alperest. Az ankét a kompromisszumos megoldás felé hajlott: a keresetet indító ügyészt félnek tekinti, míg az eljárásban fellépő ügyészt még eljárásjogi értelemben sem tekinti annak. Az ügyész mindig a törvényesség őre, még felperessége esetén sem rendelkezik a per tárgyával, fellépése esetén szabadon nyilatkozhatik bármelyik fél érdekében. 3. Sok szó hangzott el arról, hogy az ügyész a Pp. 2/A. § (3) vagy (4) bekezdése alapján lépjen-e fel a perben. Más szocialista jogokban a kétféle fellépési forma ismeretlen. Lényegében az ügyész csak egyféleképpen vehet részt a perben: a törvényesség őreként, a törvényesség érdekében. Lényegében mindkét esetben azonos jogai vannak, csak a perjogi kihatalások lehetnek mások. (Pl. perkölttség.) Helyes az a gyakorlatnak is megfelelő álláspont, hogy az ügyész a Pp. 2/A. § (4) bek. alapján vegyen részt az eljárásban. 4. Elvi vita folyt a törvényességi óvás jellegéről. Az elvi vitának gyakorlati kihatalásai is vannak. Megállapította az ankét, hogy a törvényességi óvás célját, alanyát, tárgyát, egyéb sajátosságait tekintve, bizonyos perorvoslati tulajdonságai ellenére sem tekinthető egészében perorvoslatnak, hanem a bírói határozatok hivatából való felülvizsgálatának sajátos szocialista eljárásjogi intézménye.

Az ankét az *ügyészi gyakorlati munka színvonalának emelése* érdekében a következőkre mutatott rá: 1. Fel kell számolni a több ügyészi szervnél található közömbösséget a polgári felügyelettel szemben, világosan kell látni annak politikai jelentőségét, különösen most, amikor a szocializ-

mus építésének gazdasági oldala kerül előtérbe. 2. A polgári felügyelet során is el kell érni, hogy a felügyelet áttekintse az ítélkezés egészét, akár a megye, a járás polgári ítélkezésének egészét, akár egy-egy bírósági tanács gyakorlatát, akár egy-egy perkategória gyakorlatát. A keresetindítás a 22/1953. Legf. Ü. sz. utasítás, a fellépés a Pp. 2/A. § (4) bek. alapján történjék általában, csak kivételesen a (3) bek. alapján. A bíróságokon havonta egyszer, legalább egy percesoporra kell lefolytatni vizsgálatot. 3. A fő figyelmet szocialista fejlődésünk szempontjából jelentős perkategóriákra kell fordítani. Ezek jelenleg a társadalmi tulajdont, a mezőgazdaság szocialista szektorát érintő perek, munkaügyi és baleseti kártérítési perek. Fokozott figyelmet kell fordítani a dolgozók jogainak védelmét érintő jogvitákra, beleértve a nem peres eljárásokat is. (Hagyatéki eljárás stb.) 4. Az alsó ügyészi szervek fokozottabban éljenek a törvényességi óvás

kezdeményezésének lehetőségével. 5. A megyei ügyészségeken a polgári ügyészeknek gyökeresen változtatniuk kell munkamódszerükön. A járási ügyészségek rendszeres instruálása mellett fokozniuk kell a megyei bíróságnál a tevékenységüket, mert ez ma kevés. El kell mélyíteni a kapcsolatot más felügyeleti ágakkal, különösen az általános felügyelettel. 6. A közös célok megvalósítása érdekében tovább kell építeni a bíráló szellemű, egészséges elvtársi együttműködést a bírósággal. Az ügyész tárja fel a hibákat és törvénysértéseket, de munkája ne legyen kizárólag hibakereső. Kulturált ügyészi munkával segítse a bíróságot nehéz feladatának megvalósításában. A polgári ügyekben eljáró bíróknak pedig kell érteniük, hogy az újtípusú ügyészi szervezet új felügyeleti munkája valósul meg és szükség esetén maguk is igényeljék az ügyészség segítségét.

Doroghy Miklós

K R Ó N I K A

A Nemzetközi Jogtudományi Egyesület

(Association Internationale des Sciences Juridiques) 1956. február 17–21-e között megtartott *párizsi ülésén*, amely a békés együttműködés jogi vonatkozásaival foglalkozott, az MTA megbízásából *Szabó Imre*, az MTA levelező tagja vett részt. A megbeszélésen — a meghívott 14 ország jogi szakértői közül — jelen voltak Franciaország, Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Svédország, a Szovjetunió és Törökország jogi szakértői. Az értekezlet *feladata* az volt, hogy vizsgálja meg: melyek azok a kérdések, amelyek tanulmányozása *elősegíti a békés együttműködést* az országok között.

Az értekezlet, amely munkáját plenáris ülések és bizottsági megbeszélések formájában végezte, beható vita után egyrészt nagy átfogó témák, másrészt jogi részletkérdések feldolgozására irányuló javaslatokat fogadott el. *Általános jellegű*, más

társadalomtudományi ágakat is érdeklő *témákként* a következők kerültek elfogadásra: a) a szuverenitás és a nemzetközi együttműködés; b) A különböző gazdasági rendszerek közötti gazdasági kapcsolatok jogi vonatkozásai; c) Az államosítások problémái az összehasonlító jogban és a nemzetközi jogban; d) A törvényesség koncepciója és a jog szerepe.

Szaktémákként az értekezlet a következőket fogadta el: a) A helyi (vállalati) szolgáltatások kérdései; b) A nemzetközi polgári jogi jogsegély és a külföldi ítéletek végrehajtása; c) A házastársak és a gyermekek jogi helyzete a családjogban; az öröklési jog kérdései.

A javasolt témák — amelyeket az UNESCO által megrendezendő tudományos megbeszélés még ismételtén megtárgyal — elsősorban a nemzetközi közjogot, a nemzetközi magánjogot és az ún. összehasonlító jogot érintik.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

6

1956 JÚNIUS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

— — : Szladits Károly	321
Kiss Géza : A szerzett törvények eredeti kútfejéről	323
Móra Mihály : Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntető perben	330
Révai Tibor : Az ügyvédség időszzerű szervezeti kérdései	343

Szemle:

S. Németh Lajos : A bűncselekmény megelőzésével és a büntetésekkkel való bánásmóddal foglalkozó I. ENSZ Kongresszus	352
--	-----

Tudományos élet és irodalom:

Pécsvárad János : Városok ankétja Debrecenben	357
Vas Tibor : Szabó Imre — „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon”	365
Eörsi Gyula : A. V. Venediktov — „A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban”	370
Beck Salamon : Réczei László — „Nemzetközi magánjog”	377
Krónika	383

Mellékelve:

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László,
Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felőlős szerkesztő: Vas Tibor

Szerkesztőségi munkatársak: Pap Tibor, Márkus Ferenc

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felőlős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkzámlaszám: 61 292

Megjelenet 1850 példányban

SZLADITS KÁROLY

1871 – 1956

Közel 40 évig volt hazánk első tudományegyetemének tanára, 30 évig professzora. Tízezernél is több hallgatója volt, a magyar jogászság egész generációit nevelte a jog tudására és alkalmazására. Jórészt neki köszönhető, hogy a magyar burzsoá magánjog elérte azt a legmagasabb színvonalat, megkapta azt a tökéletes összefoglalást, amelynek kritikai átdolgozásából, a használható elemek felhasználásából ma is sokat meríthetünk. Jogász volt és tanár, tudós volt és igaz ember. Mindebben sokat ért el, mindig mélyen járt, mindig távolra tekintett, mindig egészen dolgozott és alkotott. Az életét most halála után teljes és befejezett alkotásnak érzi az ember. Azt lehet mondani: Szladits Károly nemcsak tudományos műveivel, de életével is nagyot és egészet alkotott.

Jogász volt mindenekelőtt. Ifjú kora óta, amikor 1895-ben a jogtudományok doktorává avatták és letette az esküt, hogy a jog és az igazság szolgálatára szenteli magát, életével bizonyította be, hogy minden erejét, egész munkásságát valóban a jog és az igazság szolgálatára szenteli. Koncepciója a jogról megegyezett a polgári civilizáltika hagyományos felfogásával. A jogban nem elsősorban a kényszerítő erőt, a kardot és az erőszakot látta, hanem a mérleget, amely bonyolult emberi problémák megoldásában megmutatja az igazságot. Egész munkásságának alapvető eszméje volt a jog és a humánium összefüggése. Meggyőződése volt, hogy a jog jövője a humánium felé mutat. Ez a nézet a felszabadulás előtt, amikor még alkotó ereje teljes gazdagságában működött, nem volt és nem lehetett több polgári illúziónál. De eljött a kor, amikor az embertelen jog helyébe emberi jog, az ember ellen való jog helyébe embernek való jog fejlődik. Szladits Károly eszméje a jogról, a humánus jog, ma az államok egész sorának működésében, sok millió ember mindennapi gyakorlatában válik valóra.

A jognak nemcsak tudósa, hanem mindenekfelett tanára volt. Tanárnak lenni végső fokon annyit jelent, mint segíteni az embereknek. Megértéssel és szeretettel figyelni az emberek fejlődését, jó és rossz tulajdonságait, s mindent pontosan számbavéve segíteni az erények fejlődésében, a hibák kiküszöbölésé-

ben. Tudni azt, hogy az emberiség fejlődésének útja egyebek között és nem utolsósorban az intellektuális színvonal emelkedésén, az ismeretek gazdagodásán, a látkör bővülésén keresztül halad. Szladits Károly igaz tanár volt. Amikor harminc esztendőn keresztül nap mint nap felment a katedrára és végignézett a lábainál ülő sokaságon, szemében mindig megjelent a szeretet fénye, a tanár alapvető erénye, mert tanítani csak azokat lehet, akiket mélységesen szeretünk. Sok ezer tanítványa ma szerte az országban dolgozik s egy új világot épít. Szinte nincs olyan magyar város, az országnak egyetlen vidéke sem, ahol ezekben a napokban emlékezve ne hajolna meg egy-egy jogász feje, amikor arra gondol, mennyit tanult attól a kistermetű, mosolygó, de szigorú professzortól, aki a magyar magánjog tételeit magyarázta s közben tudományra, jogra, emberszeretetre oktatott. Ilyen módon Szladits Károly tanítása végighullámszik ma szerte az országban. Mindenütt, ahol magyar jogászok dolgoznak, olyanok is, akik nem voltak közvetlenül tanítványai, sokszor öntudatlanul is alkalmazzák egy-egy szikráját annak, aminek forrása az ő fejében, lényében, tanári egyéniségében rejtett. Szladits Károly, a tanár ilyen módon vált és válik egyre inkább eggyé a néppel, amelyből származott és amely hálás neki azokért a fiaikért, akiket többé, jobbá, igazabb emberekké nevelt.

Mint jogász és mint tanár és mint tudós is mindenkor igaz ember volt. Következetes, becsületes ember, akit őszintén felháborított minden ember-telenség, kegyetlenség, az emberi haladás minden akadálya s akit őszinte részvéttel, harcos segítőkészséggel töltött el minden emberi szenvedés, minden megaláztatás, minden üldözés. Az ellenforradalom és a fasizmus sötét éveiben az ő tanszékén találtak otthonra, biztatásra mindazok, akiknek a tudomány, a jog mást jelentett, mint a környező állami-társadalmi rendnek. Akik biztosak voltak abban, hogy a fejlődés ereje mihamar gátat szab a maradiság, az előítélet, a gyávaság, az erőszak uralmának, akik bíztak benne, hogy eljön még a nap, amikor teljes szélességgel lehet kibontani a tudomány, a kultúra, az igazság zászlaját. E kevesek számára a Szladits-szeminárium azt a pontot jelentette, ahol az ősz mester lábainál megfogózhattak, biztatást, segítséget, támogatást remélhettek. S amikor eljött ez a nap, a tanítványok azt láthatták, hogy ősz mesterük ismét előttük jár az emberségben és az igazságban. Harcol azon a területen, ahol módja van, a békéért, a szabadságért, a népek jobb megértéséért, az emberiség szabad és boldog fejlődése feltételeinek biztosításáért. Mert ezekben a célokban, a béke, a szabadság, az emberi fejlődés, a haladás céljaiban fonódik egységbe Szladits Károly emberi alakja.

Emberként élt s emberként halt meg, ez a legtöbb, amit megemlékezésül róla mondhatunk.

A szerzett törvények eredeti kutfejről*

Idestova százhusz esztendeje, hogy *Szász Károly*, a reformkorszak kiváló jogásza, majd a 48-as kormány közoktatásügyi államtitkára (ahogy annak idején megkülönböztetni szokás volt: az „öreg”, vagy „legidősebb” Szász Károly), mint a „Magyar Tudós Társaság” (Tudományos Akadémia) rendes tagja a fenti címen olvasta fel az Akadémia harmadik szakosztályán székfoglaló értekezését, amelyben a jogforrástan és a jogalkalmazás elméletének alapvető kérdéseit érintette.¹

Az „öreg” Szász Károly politikai tevékenységéről, jogtanári működéséről, itt-ott, alkalmyszerűen egyes évfordulók, visszaemlékezések kapcsán meg szokott volt emlékezni az utókor kegyeletere. Felidézték jelentős szerepét, melyet Erdély közeletében a XIX. század első felében játszott, amikor is egyik vezérférfiú volt a Habsburgok önkényuralma elleni hazafias küzdelemben. Megemlékeztek, természetesen, tanári pályájának, didaktikai működésének egyes kiemelkedő, jellegzetes eseményeiről is.² Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy életművének éppen azok a mozzanatai, amelyek *haladó* irányú tevékenységére vonatkoznak és ezek között is főként a *jogtudomány* körébe vágó munkásságának azok a fennmaradt emlékei, amelyekben ma legnemesebb értelemben vett *haladó jogi hagyományt* tisztelhetünk, jóformán teljes feledésbe merültek. Eltekintve attól, hogy az imént említett visszaemlékezések legkevesébe sem fektették a súlyt arra, hogy Szász Károly életművének haladó vonatkozásait emeljék ki, *jogtudósi* minőségben kifejtett tevékenységét, a *jogelmélet* körébe tartozó alkotásait figyelmen kívül hagyták. Csak a legutóbbi időben hozta napvilágra az ismeretlenség homályából *Bónis* György Szásznak egyik figyelemre méltó jogi munkáját: a perrendtartást tárgyzó távkönyvét.³ És ugyanőt illeti elismerés azért, hogy a Magyar Népköztársaság Tudományos Akadémiája jogi állandó bizottságában a haladó jogi hagyományok értékelése tárgyában lefolytatott magas színvonalú és tanulságos vita rendjén az „öreg” Szász Károly életművére is utalt.⁴

* E tanulmányt Kiss Géza, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (Román Népköztársaság) professzora a Jogtudományi Közöny számára írta. — Szerk.

¹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei III. kötet, Budán 1838. 131—155. old. (Az alábbiakban rövid. „Akad.Ért.”)

² Lásd sok más helyett *Kemény* Zsigmond, *Emlékbeszéd Szász Károly-akadémiai tag felett*. Budapesti Szemle VIII (1860) 36 s. köv. old., P. *Szathmáry* Károly, *A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen főtanoda története*, Nagyenyed 1868., 229 s. köv. old., *Bodrogi* János, *Az „öreg” Szász Károly*, *Közérdek*, 1898. jan. 30. és febr. 6. számában, *Koncz* József, *A marosvásárhelyi ref. kollégium története*, M. Vásárhely 1899., 440. old. *Székelly* Ödön, *Az „öreg” Szász Károly*, *Erdélyi Múzeum* 1908. szept. 15. sz.-ban.

³ Az Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Magyarok és Székelyek Polgári pereik folyamatjának rajzolatja. Egy kézikönyv, melyet tanítványainak kiadott Szász Károly, leíratta *Nagy* Leopold. Nagy Enyeden, 1836. Megjelent az Erdélyi Tudományos Intézet Kiadásában; Erdélyi perjogi Emlékek. Idea Processuum. Id. Szász Károly perjogi előadásai. 1836. Bevezetéssel ellátta és közléstesi *Bónis* György. Kolozsvár 1942.

⁴ Jogtudományi Közöny, Új folyam VII. (1952) 147. old.

Amikor a következőkben Szász fentemlített akadémiai székfoglalóját méltatni óhajtjuk, úgy véljük, ez a téma nem lesz érdek nélkül a Jogtudományi Közlöny olvasói számára. Mert hiszen bizvást elmondhatjuk: ez a tanulmány, amely — korához képest — igen sok haladó, sőt egyenesen úttörő jelentőségű eszmét hirdetett, azóta, hogy azon a bizonyos szakosztályi ülésen, százhusz év előtt, néhány félálomban bóbiskoló öregúr jelenlétében elhangzott; mindmáig eltemetve maradt az Akadémia senki által nem olvasott poros kiadványai között. Ha netalán helyel-közzel említve is van az értekezés címe a Szász irodalmi munkásságát feltüntetető bibliográfiai adatok között, érdemben soha egy szó sem esett róla. Egyetlen e tárgyba vágó szakirodalmi monográfia, értekezés, vagy cikk még csak meg sem említi.⁵

Szász szóban forgó értekezése — mint már jeleztük — az általános jogelmélet egyik központi kérdését, a *jogforrások* elméletét és ezzel kapcsolatosan a *jogalkalmazás módszerét* érinti.

A tárgy megválasztásának jellemző voltát két szempontból is érdemes kiemelni. Jellemző a szerző önálló gondolkodására, hogy nem olyan témát választott, amelyet korának szakirodalma alaposan megtárgyalt és amelyhez legfeljebb kritikai észrevételek révén szolgáltatott volna néhány újabb adalékot. Szász olyan tárgynak fogott neki, melynek feldolgozására egészen ismeretlen, alig-alig járt úton kellett elindulnia. Hasonló tárgyú jogelméleti tanulmány ugyanis a tizenkilencedik század első felének magyar szakirodalmában egyáltalán nem, a sokkal előhaladottabb külföldi szakirodalomban pedig csak nagyon is gyéren és egyelőre fölöttébb kezdetleges, problematikus eredményekkel található. Ezt szerzőnk nem is késik hangoztatni: „ezek az alapfogalmak — úgymond — a leghíresebb német vagy francia, vagy angol íróknál sem ütik meg mindenkor a mélyebben ható s világos logika mértékét”, azonban — teszi hozzá — „náluk legalább meg vannak pendítve a kérdések, ha talán rossz is a felelet azokra”, míg ellenben mi még „annak a boldog együgyűségnek korszakát éljük, mely minden kérdésre kielégítő feleletet tud adni”, mert „a dolog érdemével nem törődik, sőt annak még csak hírét sem hallotta...”⁶ Hogy ezen az elmaradt állapoton segítsen, célja: „zavart eszméket rendbehozni, homályos képzeteket felvilágosítani, elfogultságokat feloldani, előítéleteket megtörni”.⁷ De jellemző a téma megválasztása ideológiai és politikai szempontból is. A jogalkalmazás elméletének kérdését abban az időben aktuálissá tette az az eszmei harc, amelyet az egykorú haladó elemek az abszolutizmus ellenében folytattak és amely harcnak célkitűzései közé tartozott a bíró felszabadítása, függetlenítése a minden államhatalmi funkciót egy kézben egyesítő államfői hatáskör túlkapásaival szemben. Szász, a haladó szellemű jogtudós bizonyára azért is érdeklődött e kérdés iránt.

Ami most már a tanulmány érdemét illeti,⁸ kiindulási pontja az, hogy még a leggondosabb és legbölcsebb törvényhozási mű sem képes az életben felmerülő minden egyes esetre találó, pontos, biztos és egyben igazságos

⁵ Ezt a „szemrehányást” e sorok írója legelsősorban önmagának teheti, ideértve legfőképpen „A jogalkalmazás módszeréről” írt munkáját (ld. alább, 14. jegyzet), valamint egyéb idevágó értekezéseit, amelyekben bibliográfiát is adott.

⁶ Akad.Ért. 131. old.

⁷ Akad.Ért. 134. old.

⁸ Lásd az alábbiakra nézve közelebbről „Szász Károly” c. művet, Bevezető tanulmányt írt, a szövegeket kiválogatta és jegyzetekkel ellátta Kiss Géza és Turnowsky Sándor, Bukarest, 1955. Állami közgazdasági és jogi könyvkiadó, Bukarest, 1955., 32. és köv. old.

szabályozást nyújtani. Ezt a megállapítást matematikai hasonlattal világítja meg: „bármilyen nagy terjedelmű és bőséges tartalmú legyen is az a kódex, tartalmazza bár a jogszabályok száz és százezreit, mégis csak *véges számú* szabályokat foglalhat magában, míg ezzel szemben a gyakorlati élet jogesetei *végtelen számúak és különbözőségűek*, minek következtében a számtannak egy igen ismert igazsága szerint, a *véges* szám bárhányszor téve vagy ismételve is, nem felelhet meg soha a *végtelen* terjedelmének.”⁹ A véges és végtelen ellentétjéből ered a *törvény* és *bíró* viszonyának megoldhatatlannak látszó ellentmondása. Egyik oldalon áll a szigorú alapelv: a bírák föltétlenül alá vannak vetve a törvénynek. A másik oldalon pedig áll az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a bírák kötelesek eldönteni egy egész csomó olyan jogvitát, melyre vonatkozóan a törvény szövege nem tartalmaz semminemű intézkedést. Íme a probléma, amelyet az egykorú jogelmélet tudvalevőleg azzal a fikcióval vélt megoldani, hogy a skolasztika fegyvereit érvényesítő logikai műveletek révén meg *lehet*, sőt meg *kell* találni minden egyes gyakorlati jogesetre nézve a törvényszerű döntés alapját: csak fel kell fedezni a törvény „látens” tartalmát. Ennek alapján próbálták a törvényértelmezés arany szabályait felállítani s ezen az úton a jogalkalmazás tudományát kiépíteni.¹⁰ Szász mindezeket a skolasztikus kísérletezéseket határozottan elveti. Szerinte a bírónak törvényhez kötöttsége nem jelenti azt, hogy ő minden körülmények között — még akkor is, ha a törvény rendelkezésének szövege a felmerült esetre nézve semmit sem mond — csak „megtalálja”, „felfedezi” azt a bizonyos (valóban nem létező) törvényes rendelkezést. Tisztában van a bíró jogalkalmazás teremtő erejével a törvényhez kötöttség elvének keretében is. Ennélfogva kétségtelen adottságnak veszi a bírói tevékenység *alkotó* erejét. Mindezen megfontolások eredményeként három alaptételből indul ki: *a)* a bíró a törvénynek alá van vetve, *b)* a törvény rendelkezései szükségképpen hiányosak, hézagosak az eldöntendő kérdések végtelen számával szemben, *c)* a bíró köteles minden egyes elébe került jogesetet elbírálni. Keresi azt a módszert, amellyel a három tétel összehangolása lehetőséggé válik.

A sűrűn összetömörített rövid értekezés nem bocsátkozik a probléma részletes és rendszeres taglalásába, csupán néhány vonással jelzi a megoldás irányadó szempontjait. De már ez a rövid expozíció is elegendő arra, hogy a kérdést új — addig alig méltatott — oldaláról világítsa meg. Ilyen új momentum volt az ő idejében a *törvény hézagainak* a kérdése, amelyet igen világosan vet fel. A törvényszerkesztési technika „két végletes módjából” indul ki: „az igen tágas általánosság” és „az igen apróra leszálló részletesség” szerint működő kodifikáció ellentétéből. Olyan téma ez, amellyel akkoriban még alig-alig foglalkoztak érdemlegesen, amely azonban jóval később, a századforduló idejében igen vitatott kérdéssé vált: a *clausula generalis* és a *kazuisztikus* törvényszerkesztés problémájává.¹¹

Szász rámutat arra, hogy a törvényszöveg hézagossága egyik esetben

⁹ Az enciklopedikus sokoldalú Szász Károly a matematikai fakultást is elvégezte a bécsi egyetemen. Amikor pedig Habsburg-ellenes magatartásával a kormánykörök neheztelését vonta magára és a jogi katedráról távoznia kellett, a matematikai tanszéket vette át. E téren irodalmilag is működött. V. ö. „Szász Károly” c. i. m. 30—31., 296—297. old.

¹⁰ „A törvényben bennrejlő gondolat rekonstrukciója a törvénynek önmagából való kiegészítése útján”: *Savigny* híres tétele, *System des heutigen römischen Rechts* (idézzve az 1840-i kiadás szerint) 213. old.

¹¹ Ld. Fr. *Geny*, *Méthode d'interprétation et sources du droit privé positif*, Paris, 1899. 59. s. köv. old.

sem kerülhető el. A kazuisztikus módon megszerkesztett kódex, amely „aprolékos különbségek meghatározásába ereszkedik”, szükségképpen hézagos, mert „*egy* eldöntött kérdésnek mindig *száz* hasonló rangú elmellőzött felel meg”. Ezzel szemben az „igen általános” értelmű jogszabály (a *clausula generalis*) azért hézagos, mert „hosszú, sokféle ágazó s tévedés nélkül csak kevesektől járható út az, mely a *közönséges* igazságoktól az *egyes* esetek tömkeleges mezejére vezet”.

Eppen ezért — úgymond — az *előbbi* esetben „a hézagosság a dolog természetéből következnek”. Még a legkimerítőbb, legtökéletesebb törvény is hiányossá válik, nem egy évtized, nem egy év, de már mérték szerint egy nap elteltével is”, mert hiszen „mint felhők az ég boltján, oly szakadatlanul halad, s változtatja formáját az emberiség tömegének állapotja. Új viszonyok tűnnek elő, melyeknek tegnap nemcsak létök, de értelmök sem vala. Megavulnak a régiek, az életmód, a foglalatosság, a törekedések iránya szüntelen új meg új formákat ölt fel, s velök együtt értelem s cél nélküli lesz a régi, s szükséges az új törvény. Mint gyermek ruháiból, úgy nő ki a nemzet, az emberiség előkora eszméiből, s azokkal törvényei rendszeréből”. Ami pedig az *utóbbi* esetet illeti: igaz ugyan, hogy az „általános értelmű jogszabály” (az ún. *clausula generalis*) már önmagában is „végtelen számú egyes eseteket foglal magában”, de nem „végtelen *neműeket*, milyenek az élet *tettleges mezejének esetei*”. Az ilyen törvényszerkesztési technika „mindenhatóságát” Szász Károly maró gúnnyal figurázza ki, ad absurdum viszi. Hiszen eszerint — úgymond — az egész törvénykönyvnek csak ezt a két jogszabályt kellene kodifikálnia: „senkit se sérts” (neminem laedere) és „*mindenkinek add meg a magáét*” (suum cuique tribuere): és íme, „kész a legtökéletesebb törvénykönyv”. Csak az a baj — így folytatja —, hogy mindjárt az első gyakorlati jogeset kapcsán felmerül a konkrét kérdés, hogy közelebbről véve mi is voltaképpen az a „senkit se sérts”, miből is áll voltaképpen az, hogy „*kinek-kinek add meg a magáét*”, mert hiszen lehetetlenség be nem látni, hogy e két kérdésre minden egyes konkrét eset kapcsán „egy kissé részletesebb felelet” kell, amely azonban „mindig hiányosan fog kiütni”.

Különösen ezek a *clausula generalis* jellegű törvényszövegek vezetik a szerzőt annak a tapasztalati igazságnak felismerésére, hogy a törvény rendelkezéseit alkalmazó bíró — ámbátor nem fejthet ki *törvényalkotó* tevékenységet és nem alkothat *új jogot* (mert hiszen a törvénynek ő alá van vetve) — mégis alkotó jellegű munkát végez azzal, hogy a törvény *általános, tipikus* jellegű rendelkezéseit az életben felmerülő *egyedi* esetekre alkalmazza. Ez az alkotó munka deríti fel, hogy az *élet által felvetett egyedi esetre nézve* voltaképpen *mit is mond a törvényszöveg*. Következésképpen a bíró az, aki „minden egyes esetben eldöntő szózatallal mondja meg: a törvény mit rendel erről, mit amarról”. Miért is a „törvények ismeretének” legilletékesebb közegei csakis a törvény „élő organumai” lehetnek; más szóval ezt a szerepet tölti be „a törvényszékek ítéleteiben magát kifejező gyakorlat”, értve ezalatt a *legfelső ítélőszék* jogerős, megtámadhatatlanul végérvényes ítéleteit.

Szemben a jogforrások elméletének akkori állásával és az e kérdés keretében felvetett szokásos kérdések hagyományos tárgyalásával, egészen *új szerű*, különösen *progresszív* szellemű, *úttörő* jelentőségű szempontok ezek. Olyan szempontok, amelyek az akkori — emelkedőben levő, haladó irányzatú — *tőkés-polgári jogtudomány legihaladóbb* eszméinek körébe illenek bele. Hogy ezt az értékelést kellőképpen alátámaszthassuk és érdeme szerint méltathassuk, szükségesnek mutatkozik Szász elvi tételeinek a jogtudomány idevágó, egykorú és későbbi állásával való tüzetesebb összehasonlítása.

• Valószínű, hogy a *Code Napoleon* előkészítő munkálatai során felmerült haladó eszmék voltak befolyással Szászra. Ezek között reá főleg *Portalis* „forradalmi” álláspontja (értve ennek az *uralkodó skolasztikus felfogással szembeni* radikális állásfoglalását) lehetett különösen termékenyítő hatással. Tudvalevőleg a törvénykönyv előkészítése rendjén *Portalis* mutatott rá a bírói törvényértelmezés *teremtő* erejére; ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a bírót nem „a törvény rabszolgája”-ként (*l’esclave de la loi*); hanem az „egyeniesítő igazságosság kiszolgálója”-ként (*ministre d’équité*) kell tekinteni, az ő érdeme ez a rendelkezés (a *Code* végleges szövegében a 4. art.), amely a bírót megfelelő törvényszöveg hiányában is kötelezi a jogeset eldöntésére. *Portalis* haladó szellemű tanai azonban csakhamar háttérbe szorultak, hogy helyet adjanak a híres „szövegmagyarázó” vagy „szövegelemző” iskolának (*École de l’exégèse*), amely a jogalkalmazás alapját megint csak formális-logikai következtetésekre, ún. „jogi konstrukciókra” fektette s így „rekonstruálta” — *Savigny* tanítása szerint — a törvényhozó akaratát. Ez volt a helyzet egészen a XIX. század végéig. Csak akkor kezdtek szót emelni a maradi elmélet ellen, miután nyilvánvalóvá lett a törvény és joggyakorlat, az elmélet és a praxis kirívó ellentéte. Így alakult ki, szemben az *école de l’exégèse*-zel, a bírói joggyakorlat alkotó szerepét kidomborító jogelmélet, melynek ilyen irányú programját az 1902. évben alapított és azóta nagy tekintélyre szert tett folyóiratnak, a „*Revue trimestrielle de droit civil*”-nek bevezető kiáltványára ismertette.¹² Ma már ez a modern felfogás az uralkodó a francia jogelméletben.¹³ Mint láttuk: Szász már 1836-ban ezeket a tanokat hirdette.

A „bírói jog” valódi jelentőségének, szerepének *módszeres* felismerése és *valóban reális szellemű* méltatása *John Austin* (1790—1859) angol jogtudós érdeme. Annak ellenére, hogy az angol jogéletben és jogfejlődésben a bírói joggyakorlatnak kezdettől fogva igen nagy befolyása volt, az angol jogelmélet — Austin fellépése előtt — ugyanazon a skolasztikus vonalon haladt, melyet a kontinentális jogászok követtek.¹⁴ Ez ellen a felfogás ellen emelt szót Austin. Ámde az ő radikális elméletéről, amelyet csupán egyetemi előadásai tartalmaztak (1828—1832), egyelőre csak igen csekély számú hallgatói vettek tudomást. Egyébként teljesen ismeretlen maradt, még az angol szaktudomány és gyakorlati jogászok számára is.¹⁵ Csak halála után, amikor is összege gondos átdolgozás után újból közzétette férjének kurzusait,¹⁶ következett be a nagy tudós számára „post mortem” a megérdemelt elismerés

¹² La jurisprudence et la doctrine, *Revue Trimestrielle* I. számának bevezető közleménye.

¹³ *Ross*, *Theorie der Rechtsquellen*, Wien—Leipzig 1929. 24. s. köv. old.

¹⁴ Az ún. „régí angol szemlélet”, amelynek legfőbb képviselői *Blackstone* (*Commentaries on the Laws of England* — Kommentárok Anglia jogához), és *Stephen* (*New Commentaries on the Laws of England* — Új Kommentárok, stb.); további adatok: *Kiss*, *A jogalkalmazás módszeréről*, 1908., 112., 140—143. old.

¹⁵ *Ross*, *Theorie stb.* id. mű 84. old.-án említi, hogy Austin könyvét annyira nem vették figyelembe, hogy még csak kritikára sem méltatták. „Amikor 1859-ben meghalt, elfelejtett ember volt.” A kontinensen éppenséggel ismeretlen volt. *Holtzendorff* „*Rechtslexikon*”-a, amelyben pedig minden „obszkrus középkori jogász” fel van említve, még nevét sem közli. (*Ross*, i. h.)

¹⁶ *Lectures on jurisprudence or the Philosophy of positive law* — (Jogelméleti előadások vagy a tételes jog bölcselete), London, 1861—1863. (első kiadás, azóta számos új kiadásban); v. ö. hozzá *Markby* cikkét az „*Encyclopaedia Britannica*”-ban, Austin John címszó alatt. II. köt. 14. kiadás 1937. (700—701. old.)

és a hírnév dicsősége.¹⁷ Természetes ezek szerint, hogy Szásznak még nem lehetett tudomása Austin elméletéről. Annál inkább mutatja az ő haladó jogi szemléletét az a körülmény, hogy egyes pontosan megformulázott tételei a bíró jogalkalmazó funkciójának lényegéről és természetéről *úgy szólván azonosak* az Austin-féle elmélet megfelelő tanításaival. Nagy kár, hogy Szász tanulmánya nem jelent meg valamely világnyelven, hiszen azokat a külföldi szakírókat, akik az övéhez hasonló elméletet fejtettek ki, a jogtudomány szakirodalmának történetében — nemzetközi vonatkozásban is — mint úttörőket ünneplik.

Legjobban kitűnik ez a német jogi szakirodalom idevágó fejezetéből. Valósággal világhírre tett szert *Oscar Bülow* műve a *törvény és bíró* viszonyáról, amely pedig Szász értekezésének megtartása után *csaknem félszázaddal később* jelent meg.¹⁸ Bülow munkájának végső következtetései, de leglényegesebb okfejtései is megegyeznek Szász fentebb ismertetett tanításával. „A törvény — mondja Bülow — magában véve még nem képes megalkotni azt a jogrendszert, amely a jogalkalmazás révén érvényre jut. A bírói funkció szükséges ahhoz, hogy ez utóbbi teljességében kifejlődjék. A törvény csak általános kereteket ad meg; a bíró ezen belül minden egyes ítéletében új és új jogelveket mond ki, sőt, törvényjog csupán „in thesi” létezik, ellenben: „in concreto” csakis a bíró által esetről esetre alkotott ad hoc jogszabály”¹⁹ van.” Mi egyéb ez, mint (még élesebb s talán szinte túlzó) hangoztatása annak, amit Szász tanított: a bíró az, aki minden esetben eldöntő szózáttal mondja meg, mit rendel a törvény, tehát a törvény ismeretének legilletékesebb közegei a bírák. És íme, a német tudományos szakkritika ezen a címen Bülowot ünnepli úgy, mint aki „a bírót felfedezte”²⁰, pedig neki már módjában lehetett (1885-ben) *Austin* elméletét is ismerni, tehát ő ezen az alapon építhette magasabbra és alkalmazhatta a kontinentális jogelméletre a „bírói jog” doktrínáját.

Hogy a tudományos elemzésnek ezt az eredményét nemzetközi viszonylatban is mennyire értékelik, bizonyítja *Ross* dán jogtudós többször idézett nagyszabású műve, amely maga is érdeme szerint méltatja Bülow felfedezését, de azért szükségesnek tartja hozzátenni, hogy A. S. *Schultze* már Bülow előtt két évvel (1883) rámutatott a bírói jogalkalmazásnak erre az alkotó jellegére,²¹ tehát a „felfedezés” dicsősége őt és nem Bülowot illetné meg.

Amikor tehát megállapítottuk, hogy Szász Károly ugyanezeket a gondolatokat félszázaddal korábban nemcsak felvetette, de ugyanolyan precizitással meg is formulázta, akkor bizonyára tartozunk a nagyvilág előtt ismeretlenül maradt szerény erdélyi jogtudós emlékének azzal, hogy művét legalább most — egy egész évszázaddal halála után — érdeme szerint méltassuk. A legértékesebb *haladó jogi hagyományok* közé tartozik az ő kis értekezése, amelyről — *érdemben* — mindeddig soha senki tudomást nem vett. Pedig itt olyan haladó hagyományról van szó, amely nemcsak az elődökhöz képest haladó, hanem *előfutár* is. Azok a jogforrástani és jogalkalmazási tanok, amelyeket Szász Károly hirdetett, félszázad múlva, a polgári jogelmélet

¹⁷ Első ízben *John Stuart Mill* figyelmeztette az angol jogászságot, „mily nagy jogtudóst veszített el Anglia Austin halálával” az *Edinburgh Review* 1863. októberi számában. Majd *Summer Maine*, *Early history of Institutions*. 1875., 343. és köv. old. népszerűsítette nagymértékben.

¹⁸ Bülow, *Gesetz und Richteramt*, 1885.

¹⁹ Bülow, i. m. 43, 47. s köv. old.

²⁰ *Rumpf*, *Gesetz und Richter*, 1906., 31. old.

²¹ *Schultze*, *Privatrecht und Prozess* 1883., 103. s köv. old.; v. ö. *Ross*, i. m. 233. old.

leghaladottabb fokán, a szaktudomány legkiválóbb képviselőinek idevágó műveiben jelentkeznek. Ez a körülmény már egymagában is értékes haladó hagyománnyá minősítené az értekezést még az esetben is, ha konklúzióinak alkalmazhatósága kizárólagosan az előrehaladott *tőkés-polgári* jogrend elméletére korlátozódnék. Annál nagyobb az érdeme, ha e konklúziók a burzsoá jogelmélet ama haladó elemei közé tartoznak, amelyek, klasszikusaink tanítása értelmében, a *szocialista jogelmélet* kiépítésénél is figyelembe jöhetnek, természetesen a szükséges módosításokkal a szocialista jogrend és jogelmélet merőben ellentétes követelményeinek figyelembevételével. Hogy ez a jelen esetben — bizonyos mértékig és az említett fenntartással — így van, annak illusztrálására legyen elég *Visinszkij* fejtegetéseire hivatkoznunk. A kiemelkedő szovjet jogtudós a szocialista jogelmélet egyik alapvető tételeként mondja ki, hogy a *bírói ítélet* az, amely az eldöntendő konkrét eset kapcsán mutatja meg, mi a törvény parancsa; tehát a bíró jogalkalmazó tevékenysége *alkotó* tevékenység, azáltal, hogy a törvényszöveg *tipikus, általános* formuláját a felmerült *egydi* jogvitára alkalmazza. Ugyancsak *Visinszkij* mutat rá arra is, hogy „elvont” igazság nincs; az igazság mindig „konkrét”, miért is nem a törvény absztrakt, fajlagos, tipikus formulája, hanem a bíró ítéletében kifejezésre jutó konkrét, egyedi norma az, amely az igazságszolgáltatást beteljesíti. Ezért — bár a bírák a törvények alá vannak rendelve (a szovjet alkotmány 112. szakasza) és így a bírói tevékenység nem lehet *törvényalkotó* forrás, mégsem a *törvény betűjének formális* követelményei, hanem a törvény *szellemének* az egyedi esetekre vonatkozó, az „élet körülményeinek megfelelő” útmutatásai irányadók a bíróra nézve. »A törvény *formális követelményei* — mondja *Visinszkij* — bizonyos esetekben *ellentmondásban* kerülhetnek az *élet követelményeivel*. Az ilyen ellentmondások *megoldása* vagy *kiküszöbölése* egyike az *igazságszolgáltatás* helyes megvalósítását jelentő legfontosabb feladatoknak. Ha az igazságszolgáltatás *nem tudja* kiküszöbölni az ehhez hasonló ellentmondásokat, akkor nem szolgáltat igazságot, hanem csupán *idézőjelben* „igazságszolgáltatás”.

A szocialista jogtudat döntő szerepet játszik a *törvény formulája* és az *élet követelménye* között esetleg felmerülő *ellentmondások kiküszöbölésében*: a bíró gondolkodását és akaratát az osztálya, társadalma által folytatott harc társadalmi és politikai elveinek magaslatára emeli. Lehetővé teszi a bíró számára, hogy az általa vizsgált eseményt a *dialektikus materializmus* elveinek szempontjából értékelje és ebből az elvi álláspontból kiindulva, helyesen válaszoljon a felmerülő kérdésekre, ami lehetetlen volna, ha egyedül formális logikai kategóriákra támaszkodnék.

A bírói tevékenységet az *alkotó jellegű elemektől* még akkor sem szabad megfosztani, ha teljesen osztjuk is azt a véleményt, mely szerint a bírói tevékenységnek *törvényalkotó* jelleg egyáltalán nem tulajdonítható. A bíró nem oldhatja meg a bírói eljárás során felmerülő feladatokat mechanikusan, tevékenysége *nem merül ki* abban, hogy az adott perbeli esetet *beleilleszti, beleigazítja* a büntető vagy polgári *törvény formulájába* és viszont. A törvényes formulának mindig *fajlagos általános típuszerű* jellege van. A törvény olyan elv, melyet az életben felmerülő konkrét esetre kell alkalmazni. Ez a *bíróság* részéről *alkotó* munkát követel meg és a büntető, illetőleg polgári *törvényről* éppen ennek az *alkotó munkának következtében* derül ki, hogy *mi a jelentősége az élet számára*.²²

²² *Visinszkij*, A szovjet állam- és jogtudomány kérdései, Budapest, 1950., 48. old. A bizonyítási eszközök, Budapest, 1951. 242. old.

Természetesen, Visinszkij tételeiben már a magasabbrendű szocialista jog felfogásának olyan vívmányai is (a jogalkalmazás szellemi funkciójának *szubjektív* elemei, a dialektikus materializmus elveinek érvényesítése a bíraskodási funkció kapcsán stb.) kifejezésre jutnak, amelynek a burzsoá jogelmélet számára jórészt, vagy éppen teljességgel ismeretlenek voltak. A burzsoá jogelmélet a jogalkalmazásnak csupán *objektív* oldalával foglalkozott, nevezetesen a jogalkalmazásnak ama végső szakaszával, amely a jogszabály *kiválasztására* és annak *joganatosítására* vonatkozik. Nem volt tekintettel arra a pszichológiai folyamatra, amely a bíróban a jogszabály alkalmazása során végbemegy.²³ Ezért kell az egybevetésnél a fentebb említett „megfelelő módosításokkal” eljárni, azzal a fenntartással, amelyet a két jogelmélet közötti ellentét követel meg. Ezzel a fenntartással azonban bizvást elmondhatjuk a kimutatottak alapján, hogy *a Szász által annak idején felkarolt haladó szemlélet, amely a bírói tevékenység jellegét reálisan ismerte fel, valóban felhasználható volt a szocialista jogelméletben is*, a megfelelő átértékelésekkel.

Csupán néhány vonással óhajtottam rámutatni Szász Károly elévülhetetlen érdemére, amely abban nyilvánult meg, hogy korát jóval megelőzve hirdette haladó, a jövő számára is életképes tanait. Illőnek és helyénvalónak tartottam, hogy erről az úttörő érdeméről most — százhusz évvel az értekezés elhangzása után — az utókor hálás elismerésével emlékezzünk meg.

Kiss Géza

Az ügyfél problémájának elvi kérdései a büntető perben

A büntető perjogban a felek tana számos tételes jogszabály foglalatára, amely az ún. sztatikus részen túl átnyúlik az ún. dinamikus részbe is. A felek tanának jogszabályai az egyes felek körül csoportosíthatók s így szoktuk külön-külön a vádló, a terhelt, a magánfél jogállását, jogait és kötelezettségeit részleteiben tárgyalni. Vannak azonban a felek tanának a felek perbeli helyzetét feltáró *általánosabb* kérdései, amelyek magára a büntető per szerkezetére, felépítésére hatnak ki elhatározóan, amelyektől függ az egyes felek jogainak és kötelezettségeinek a tartalma¹ és amelyek így az egyes felek jogállása vizsgálatát megelőző előkérdéseknek tekinthetők. Ezek kimerítő tárgyalása a folyóiratcikk megadott terjedelmét túlhaladja. Ezért az ügyfél problémájának legfontosabb elvi kérdései közül az alábbiakban csupán a következőkkel foglalkozom: *1. vajon pusztá gyűjtőnév-e az „ügyfél” megjelölés s mi a jelentősége az ügyfélminősítésnek büntető perünkben; 2. szükségesek-e materiális ismérvek az ügyfél fogalmához vagy elégségesek-e a processuális ismérvek (az ügyész ügyfél minősége); 3. lehet-e alkalmazni büntető perjogunkban a felek polgári per-*

²³ L. Markó Jenő jeles értekezését, A marxista-leninista jogalkalmazás fő kérdéseiről, Jogtud. Közlöny, új folyam. VII. (1952) 479—483. old.

¹ G. M. Minkovszkij—I. D. Perlov bírálataiban (SZGP. 1955. 6. sz. 124. old.) aláhúzzák, hogy a büntető per ügyfelének *perbeli helyzetétől* függ jogainak és kötelezettségeinek tartalma, szükséges tehát az ügyfél perbeli helyzetének *önálló* elméleti elemzést szentelni, amelynek a továbbiakra kiindulópontul kell szolgálni. Ezt az önálló elemzést hiányolják „Az állami vádló a szovjet bíróságon” (Moszkva, 1954. szerzők: M. M. Grodzinszkij, A. M. Vasziljev, I. G. Sapoznyikov, Sz. I. Rozenblitt, L. N. Szmírnov, szerk.: V. A. Boldyrev) c. egyébként pozitívan értékelt munkában.

beli fogalmát és csak ez tekinthető-e valódi, igazi ügyfélfogalomnak ; 4. mi jellemzi a burzsoá jognak az ügyfélminőségre felépített büntető perre vonatkozó álláspontját.

1. A kontradiktórius tárgyalás alapelve összhangban áll a vegyes rendszerben érvényesülő vádelv legjelentősebb rekvizitumaival. A kontradiktórius tárgyalás alapelvében kifejezésre jut, hogy a büntető perben a vádló és a vádlott tárgyalási jogaira nézve egyenlő jogállású. Az aktív közreműködésre kötelezett bíróság feladatát jobban tudja ellátni, az objektív valóság kiderítésére irányuló bizonyítást jobb feltételek között tudja foganatosítani, ha elkülönül egymástól a büntető perben résztvevő két hatósági szerv, a közvédat képviselő ügyész és a bíróság, de általában a vádolás és az ítélezés funkciója is, ha a bíróság a döntését a vádló és vádlott, mint két egyenjogú ügyfél kölcsönös meghallgatása után hozza meg (audiatur et altera pars). A vádló ügyféli minősége kettős jelentőségű : ezzel egyrészt elválasztjuk őt a bíróságtól, elkülönítjük a vádlói funkciót az ítélezési funkciótól, másrészt a vádlottat tárgyalási jogaira nézve melléállítjuk, amikor jogállásukat egyenlőnek tekintjük.

A vádlott ügyféli minősége igen jelentős a védelemnek az alkotmányban biztosított joga és az ártatlanság védelme szempontjából. Nyilvánvalóan jobban biztosítja a védekezés szabadságát, ha a vádlottnak a peres felet megillető jogai vannak, amelyeket a vádlónak is tiszteletben kell tartani. Büntető perrendtartásunk a vádló és a vádlott között fennálló viszonyt úgy rendezi, mint azt a szocialista törvényesség kívánalma megköveteli. A bíróság a vádlott indítványait éppen úgy megvizsgálni köteles, mint a vádló indítványait. A vádiratot az ügyész bocsátja ki, de arra a bíróság előtt a vádlott észrevételt tehet. A bíróság érdemi döntése előtt, de más kérdésekben is meghallgatja a vádlót, de meghallgatja a vádlottat is. A bizonyítás elrendelésére, a lefolytatott bizonyításra nézve egyaránt észrevételt tehet a vádló és a vádlott. Az objektív valóságnak megfelelő tényállás kiderítésének, az igazságos ítélet meghozatalának biztosítéka, hogy a bíróság mind az ügyészt, mind a vádlottat egyenlő mértékben hallgassa meg, hogy perbeli cselekvési szabadságuk egyenlő legyen. A vádlónak a vádlott bűnösségét anélkül kell bizonyítani, hogy a vádlottat hátrányos pozícióba szorítanánk a vádlóval szemben. Ez nem csupán a vádlott érdeke, hanem egyben az objektív valóság kiderítésére is kedvező. A társadalmunk szenved kárt azáltal, ha ártatlan embert ítélnék el, vagy a büntetés nem felel meg a bűnösségnek, vagy ha hiányzik a biztonság abban a kérdésben, hogy a vádlott teljes mértékben válaszolni tudjon a vádló által felsorolt minden érvre. (Ez persze fordítva is áll : a társadalom kára, ha bűnös ember szabadul a büntetőjogi felelősségrevonás alól, és ha a vádló el van zárva attól, hogy a védelem által felhozott érvekre válaszoljon.) Ezeknek a hátrányoknak az elkerülése érdekében biztosítja jogunk a vádló és a vádlott részére a peres fél jogállását.²

Az ügyféli minőség tehát egyáltalán nem pusztán az elnevezés, a terminológia kérdése, hanem e mögött a büntető per szerkezeti felépítése rejlik. A kérdést úgy lehet megfogalmazni : vajjon kontradiktórius szerkezetű — vagyis az ügyfélegyenlőségre felépített — legyen-e a büntető per, ahol is a két ügyfél, a tárgyalási jogaira nézve egyenlő vádló és a vádlott széleskörű meghallgatása, valóban „tárgyalás” után dönt az aktív közreműködésre kötelezett, de vádlói funkciót nem gyakorló ítélőbíróság (jelenlegi kontradiktórius büntető perünk)

² Hasonlóan a lengyel joghoz. Mieczysław Szerer : „Az ártatlanság védelmének” szükségstelensége, Nowe Prawo, 1955. 3. sz. 72—73. old.

— avagy olyan szerkezetű, amelyben a terhelt az egymástól legfeljebb csak formálisan különböző állami szervekkel áll szemben, anélkül, hogy a vádlóval megközelítően is egyenlő lenne a jogállása, és anélkül, hogy a vádlói és ítélkezési funkció elkülönítenék és ez a vádló ügyfélminőségében is kifejezésre jutna (nem kontradiktórius, inkvizíciós eljárás). Téves tehát az a felszabadulás előtti irodalmunkban is hangoztatott nézet, hogy a felek gyűjtőnév használata kizárólag törvényszerkesztési előnyökre vezethető vissza, csupán arra való, hogy ez a szóhasználat mellőzhetővé tegye a főmagánvádló, pótmagánvádló, ügyész, terhelt külön-külön nehézséget eredményező felsorolását.³ Ez még az 1896. évi XXXIII. tc. uralmának idején sem állott, mint azt Finkey kimutatta.⁴ Hogy ez a téves nézet ma képviselhető legkevésbé, az kitűnik a fentiekből.

A szocialista jog erőteljesen hangsúlyozza a büntető per ügyfél minőségre felépítésének jelentőségét. Egyes tankönyvek ezt csak a kontradiktórius tárgyalás és a védelem alapelveinek tárgyalása alkalmával teszik meg,⁵ ami rendszertani szempontból nem teljesen kifogástalan,⁶ más tankönyvek külön fejtegetést szentelnek a felek fogalmának.⁷ Elszigetelt az a nézet, amely lebecsüli az ügyfélegyenlőség kérdését.⁸ Ellenkezőleg, a Szovjetunió új büntető eljárásjogi kódexének előkészületi munkája idején napvilágot látott tanulmányok határozottan aláhúzzák a kérdés fontosságát, síkraszállnak amellett, hogy a polgárt, mint az eljárási jogviszony résztvevőjét megillető alanyi jog az eljárási jogviszony egyik eleme, az el nem választható a hozzáfűződő jogi kötelezettségtől, s e jogok érvényesítését nem lehet pusztán a jogosult magánügyének tekinteni, hanem azt úgy kell felfogni, mint az igazságos ítélethozatal egyik nélkülözhetetlen előfeltételét. Határozottan kifejezésre jut az is, hogy az ügyész a vádlottal egyenlő félként szerepel a bírósági tárgyalás szakában. Ezért helyteleníti Galperin Cselcov tankönyvének ama álláspontját, amely szerint egyes esetekben „az igazság kiderítése érdekében a terhelt jogai hát-

³ Balogh Jenő: A büntető per jog tankönyve, I. f. Budapest, 1906., 15—16. old.; önmagával ellentétben mégis azt írja, hogy: „a bűnperben két fél van: a vádló és a terhelt”, uo. 17. old. *Bierling* nézetéhez, amely szerint a büntető perben az ügyfél elnevezés csupán sablonszerű átvétel, amelynek szerepe abban merül ki, hogy a büntető per különböző érdekeltjei között a különböző feladatokat szétossza (Strafrechtsverhältnis und Strafprozessverhältnis, Zeitschrift f. d. gesamte Strafrechtswissenschaft, (= ZStW) X. k. 310. s. köv. old.), közel áll *Irk Albert* is: A felek fogalma a büntető per jogban, Jogi értekezések Degre Miklós hetvenedik életéve megünneplése alkalmából, szerk. Heller Erik, Szeged, 1937., 209. s. köv. old.

⁴ Finkey Ferenc: A felek fogalma és köre a büntetőjogi per mai elméletében. Büntetőjogi dolgozatok Balogh Jenő születése ötvenedik évfordulójának ünnepére. Szerk. Angyal Pál, Pécs, é. n., 135. s. köv. old.

⁵ M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás, Budapest, 1954. 69. old.: „A kétoldali meghallgatás elvének legfőbb jellegzetessége, hogy a vádló és a vádlott (védőjével együtt) a felek jogaival vannak felruházva.” A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban, Budapest, 1952., 278. old.: „A kontradiktórius elv a szovjet eljárásban annyit jelent, hogy a bírósági eljárásban a felek mellett, . . . az ügyfélegyenlőség, a szocialista demokratizmus elve alapján, tevékenyen részt vesz maga a bíróság is”. Karev (szerk.): Szovjet büntető eljárás, Moszkva, 1953. 36. old.: „A terhelt a büntető eljárás valamennyi szakaszában az eljárási jogok alanya és a bíróság előtti eljárásban ügyfél.”

⁶ Stanislaw Śliwinski bírálatában joggal kifogásolja, hogy Cselcov tankönyvében az eljárás alanyait röviden érinti, a „fél” fogalmára vonatkozó közelebbi fejtegetés nélkül említi a feleket és a tankönyv nem vezet végig a „fél” kifejezett elhatárolását a fél képviselőjétől vagy segítőjétől. Panstwo i Prawo, 1953. 1. sz. 103. s. köv. old.

⁷ Leon Schaff: A népi Lengyelország büntető eljárása, Varsó, 1953., 278. s. köv. old.

⁸ I. T. Goljakov szerint skolasztikus az a kérdés, vajon egyenlők-e a felek a büntető eljárásban. (Igazságszolgáltatás a szovjet szocialista államban, SZGP 1954. 8. sz. 21—22. old.)

térbe szorulnak” és hogy a büntető eljárásban feltétlenül szükség van „az igazságszolgáltatás céljainak elérése érdekében a terhelt jogainak bizonyos mértékű megszüntetésére”.⁹

Mindezek alapján bizonyosra vehető, hogy büntető perrendtartásunk nem véletlenül, nem pusztán gyűjtőnévként használta a „felek” kifejezést, hanem tudatosan, a szocialista jog ama felfogását juttatva kifejezésre, amely a büntető pert a kontradiktórius tárgyalás és a védelem alapelveinek megfelelően, a felek vitájára támaszkodva, az ártatlanság vélelmével összhangban építi fel. Az egyenlő tárgyalási jogokkal bíró ügyfél a kontradiktórius tárgyalás alapelveinek egyik igen fontos, mellőzhetetlen tartalmi eleme. Ez pedig rendszertanilag is megkívánja az ügyfélminőség, az ügyfél perbeli helyzete *általános* kérdésének az elemzését, amely az egyes ügyfelek jogköre részletesebb kifejtésének fontos előkérdése.

2. Hiba volna, ha a tárgyalási jogaira nézve egyenlő jogállású felek vitáján alapuló és következésként az egyenlő ügyfelekre támaszkodó büntető perrel szemben felhozható nehézségeknek nem szentelnénk figyelmet.

Az egyik ilyen vitás kérdés, hogy ki tekinthető *aktív* félnek. A nehézség fennáll a magánvádlóra is, de főként az ügyészre koncentrálódik. Abban a kérdésben, hogy az állam vagy a vádló tekintendő-e félnek, a marxista irodalomban részletesebb kifejtés nélkül ugyan, de többféle álláspont talált védelmezőre. Az egyik álláspont elveti azt a tételt, hogy az ügyész ügyfél. Ebből a nézetből az a következmény folyik, hogy az *állam az ügyfél*. Ez a nézet teljes egészében nem nyert ugyan kifejtést, de nyomai megtalálhatók. Így a lengyel büntető eljárásjogászok egyik széleskörű vitáján St. Sliwinski kifogásolta, hogy a vita alapjául szolgáló könyv nem magyarázta meg, miért kell elvetni azt a tételt, hogy az állam nem lehet peres fél a büntető eljárásban.¹⁰ Nézetéhez közelállónak tekintette a Karev szerkesztésében megjelent szovjet tankönyvet azért, mert abban az olvasható, hogy az ügyész „az állam nevében” emel vádat, bár ez a tankönyv felemlíti az ügyészt, mint felet is.¹¹ Élesen szembeszállt ezzel a nézettel Léon Schaff. Szerinte az államnak, mint perbeli alanynak koncepciójára támaszkodó felfogás az államhatalom megosztására épül fel. A szocialista tudomány ezzel az elmélettel együtt elveti az államnak, mint perbeli alanynak a koncepcióját is, amely logikailag abszurd megoldáshoz

⁹ I. M. Galperin : A polgárok eljárási jogainak védelme a szovjet büntető eljárásban. CGy. 1955. 9. sz. 392—393. old. A Cselcov tankönyv korábbi kiadásának (1948) bírálataban is kifogásolta a recenzió, hogy a szerző nem hangsúlyozta eléggé a terhelt eljárási alanyi minőségét, s ezzel eltorzította a vádlottnak a szovjet perben elfoglalt jogi helyzetét. (V. F. Paskevics : A szovjet igazságszolgáltatásról szóló könyv komoly fogyatékoságai, SZGP 1951. 12. sz. 72—76. old.) Az ártatlanság vélelmének fontosságát húzza alá I. D. Davidov is (A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntető eljárási törvénykönyv-tervezetének kidolgozásával kapcsolatban, SZCGY. 1954. 7—8. sz.), aki szerint a törvénykönyvbe olyan szakaszt kellene beiktatni, amely az ártatlanság vélelmének tartalmát kifejtené. Vö. még A. Sz. Kukarov és G. P. Szarkiszjanc javaslatait (Az SZSZKSZ Btk. és Bp. tervezetei kidolgozásával kapcsolatos kérdésekre vonatkozó cikkek szemléje, SZGP 1955. 1. sz. 110—111. old.), továbbá Minkovszkij—Perlov már idézett bírálatát, SZGP 1956. 6. sz. 123—127. old.

¹⁰ Janiszewska Elzbieta : Vita Leon Schaff : A népi Lengyelország büntető eljárása c. tankönyvével kapcsolatosan, Panstwo i Prawo, 1954. 10—11. sz. 638. old. — Sliwinski a vita végén leszögezte, hogy a vitából nem derült ki, kit kell a hivatalból üldözendő bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben vádlónak tekinteni. „Ha nem az állam a perbeli fél, amelyet a kövvádló képvisel, akkor talán ki kellene mondani, hogy valamely fiktív alany szerepel ; fiktíóhoz azonban nem szabad nyúlunk, mert hiányoznak ehhez az alapok és nincs rá szükség” (uo. 651—652. old.).

¹¹ Karev (szerk.) : Büntető eljárás, 220. old.

vezetne: az állam az államon keresztül (ügyészségen keresztül) az állam előtt (bíróság) indítja meg az eljárást. A bíróság és az ügyészség állami szervek. Abból a célból, hogy a törvényesség védelmének funkcióját ellássa, az állam az ügyésznek olyan jogokat biztosít, amilyennel a büntető perben a fél rendelkezik. Schaff tehát felúton megáll: *az ügyész nem tekinti ügyfélnek, hanem csupán annyit enged meg, hogy az ügyész, mint a törvényesség őre, igénybe veszi az ügyfél jogait.*¹² Lényegileg ugyanezt a nézetet vallja F. Praskiewicz is. Szerinte ha ugyanaz a fél egyidejűleg saját szervén keresztül vádat képvisel, másik szervén keresztül igazságot szolgáltat, nem lehetne szó a kontradiktórius elv, az egyenlőség elvének szabályozásáról. Következésképpen az állam nem peres fél. De az ügyész sem az, csupán *a fél funkcióját teljesíti.*¹³

A szovjet jogászok közül Cselcov ellenkező álláspontot látszik elfoglalni, bár nem egészen kifogástalan fogalmazásban. Szerinte a vádló ügyfél, aki az állam törvényes képviselője.¹⁴ Legújabbban Motovilovker száll szembe határozottan azzal a nézettel, hogy az ügyész nem ügyfél. Világos okfejtéssel húzza alá annak a kiindulásnak téves voltát, hogy az ügyész ügyféli minőségének elismerése egyértelmű lenne a törvényességi felügyelet szerve szerepének lebecsülésével. A téves nézet gyökere a perbeli ügyfél fogalmának félreértése. De helytelen az is, hogy az ügyész csupán ügyféli funkciókat teljesít, csupán az ügyfeleket megillető jogokkal él. Hogyan él az ügyész az ügyfél jogaival és miképpen valósítja meg annak funkcióit, amikor nem is ügyfél? Abban az állításban, hogy az ügyész ügyfél a perben, kifejeződnék eljárási jogai és kötelezettségei, kölcsönös kapcsolatai a bírósággal és a másik perbeli ügyféllel.¹⁵

Ennyit találunk a kérdésről a szocialista irodalom főbb képviselőinél. A kérdést másként fogom meg, legalábbis más oldalról kísérelném meg megközelíteni. Nézetem szerint a kérdés magva az, hogy szükségesek-e a materiális ismérvek az ügyfél fogalmához vagy elégségesek-e a processzuális ismérvek is. Ez kiderül abból, hogy az ügyész ügyfél minőségének fentvázolt elvetése lényegileg azon az alapon történik, hogy a pernek csak azok az anyagai tekinthetők feleknek, akik számára a büntető per az *anyagi jog alapján saját ügyüket* jelenti. A vádlottnak a büntető per „saját ügye”, de az ügyésznek nem. A materiális ügyfélfogalom tehát lényegében egyjelentőségű az ügyész ügyfél szerepének tagadásával vagy közvetítő mesterkéltséggel megoldásként az „ügyféli minőséget nélkülöző, de ügyféli funkciót teljesítő” felemás konstrukcióval. De továbbmenően, ha az anyagi jogi jogosultságot (kötelezettséget) tennénk a félminősítés alapjává, ez nemcsak a közvadás, de még a magánvadás ügyekben sem oldaná meg a kérdést, hanem ferde eredményekre vezetne azoknak az eseteknek nagy részében, amelyekben a bíróság felmentő ítéletet vagy eljárást megszüntető végzést hoz. Ilyenkor ui. éppen az derülne ki, hogy az „anyagi jogi

¹² Schaff: Büntető eljárás, 270., 284. old. — Janiszewszka i. m. 653. old.

¹³ Janiszewszka, i. m. 648. old.

¹⁴ Szovjet büntető eljárás, 23—24. old. Később úgy fogalmaz, hogy a vádló és a vádlott (védőjével együtt) „fel van ruházva” a felek jogaival, az ügyész félként lép fel, aki szemben áll a másik féllel, a vádlottal és védőjével, uo. 69., 81. old. Vö.: Karev, Szovjet büntetőeljárás, 36., 220. old. Ugyanígy a szovjet irodalomban Sifman is (Janiszewszka, i. m. 648. old.). Az ügyész perbeli ügyfél minőségének megerősítésére tesz javaslatot a csehszlovák irodalomban K. Tibítanzl (A vádely egyes káros következményei törvényhozási úton való kiküszöbölésének kérdéséhez a büntető eljárási jogunkban, Dr. Polásek cikkének margójára, Právník, 1955. évf. 10. sz. 623. old.). A javasolt módosítás véleménye szerint többek között azzal a következménnyel járna, hogy „az ügyész koncepciója közelednék a perbeli felek koncepciójához”.

¹⁵ Ja. O. Motovilovker: A népi Lengyelország büntető eljárása, SZGP 1954. 8. sz. 140—142. old.

jogosultság (kötelezettség)” nem állott fenn. De ezzel kirántanánk a talajt az ilyen per ügyfelei alól is, mert így utólagos deklarálással megszűnnék az ügyfél-minősítés alapja, magyarul mondva az a képtelenség derülne ki, hogy nem voltak a perben ügyfelek. Részben az elutasító ítéletek vezettek a polgári perben is a materiális ügyfélfogalom feladására. Még fokozottabban áll ez a büntető per eljárást megszüntető végzésére és felmentő ítéletére. Itt valóban helyénvaló, hogy — mutatis mutandis — értékesítsük a polgári per jog eredményét. Mindezekben felül az „anyagi jogi jogosultság és kötelezettség” kifejezés civiljogi árnyalatú, a polgári jogviszony elvileg egyenlő, azonos síkon elhelyezkedő hitelezőjére és adósára talál, amint arra még alább is utalok.

A materiális és a processzuális félfogalom között a döntő különbség a büntető perben gyakorlatilag abban mutatkozik, hogy az előbbi szerint a vádlói oldalon az állam a fél és az ügyész (magánvádló) csak képviseli az államot, míg az utóbbi szerint maga az ügyész (magánvádló) a fél. Azt azonban, hogy ki a fél, nem a büntetőjog, hanem a büntető eljárási jog, közelebbről csak a *büntető perbeli jogok határozzák meg*. Hogy a vádlót és a vádlottat feleknek nevezhessük, attól függ, milyen perbeli jogokat veszünk igénybe mint előfeltételt a fél pozíciójára. Ha mind a kettőnek a perbeli helyzetük lényegére nézve egymásnak megfelelő jogai vannak, úgy felek ők, ha jogállásuk minden részlete — eltérő perbeli funkciójuk és feladatuk folytán — nem is tökéletesen egybevághó. A kontradiktórius tárgyalás és a védelem elvén felépülő büntető perünkben a vádlónak és a vádlottnak a tárgyalási jogai egyenlőek. Az *ügyfélegyenlőség* tehát fennáll, csakhogy büntető perbeli értelemben. Az ügyész hatósági többletjogát kiegyenlíti az ügyésznek, mint a törvényesség őrének a védelem elvénél fogva reá háruló és a vádlottra nézve előnyös kötelességei, valamint a favor defensionis néven összefoglalni szokott kedvezmények. Mint-hogy az egyenlő *tárgyalási* jogokról csak a bírói tárgyalás szakaszában lehet szó, az *ügyfél minőség a büntető perhez kötött*, az a büntető eljárás más szakaszára nem áll. A büntető perhez tartozó tárgyaláselőkészítés során az ügyfélegyenlőség mégis korlátozott.

A fentiek alapján nincs szükség a „fél funkcióját teljesítő nem ügyfél” önmagának ellentmondó kategóriájára. Felesleges aggályoskodás az ügyész ügyféli minőségében a törvényesség felett felügyeletet gyakorló szerv mivoltában viselt szerepének lebecsülését látni. Az állami vádlónak a büntető perben ügyfélként történő fellépése nem egyéb, mint a törvényesség megtartása felett gyakorolt felügyeleti funkció módszereinek egyike. Az ellenkező felfogás ahhoz a kétségtelenül hibás állásponthoz vezetne, hogy büntető perünkben az ügyész, mint a törvényesség megtartására felügyeletet gyakorló szerv az ügyet elbíráló független bíróság felett állana.¹⁶ A szovjet irodalomban is hangsúlyozzák, hogy az ügyésznek a többi féllel egyenlő eljárási jogokat élvező ügyféli mivolta nem zárja ki az ügyésznek azt a funkcióját, amely a szocialista törvényesség megóvásában áll. B. M. Minkovszkij—I. D. Perlov helytelenítik az olyasféle kijelentéseket, hogy az „ügyész szerepe messze túlmegy a perbeni egyszerű fél szerepének határain”,¹⁷ mert a szovjet törvények nem ismerik a

¹⁶ Ugyanígy helyesen *Motovilovker*, i. m. és nálunk *Horgosi György*: A bíróság tevékenységének törvényessége feletti ügyészi felügyeletről, *Magyar Jog*, 1955. 10. sz. 296. s köv. old. *Horgosi* vizsgálván azt a gyakorlati kérdést, hogy az ügyész kettős törvényi kötelezettségének, a vádlói és a törvényesség őre szerepének hogyan felelhet meg sikeresen, helyesen arra az eredményre jut, hogy „... az ügyész törvényességi felügyeleti tevékenysége sem tér el... az ügyészi ügyfél-tevékenységtől, attól szigorúan el sem különíthető”. (I. m. 298. old.)

¹⁷ I. m. 125. old.

feleknek „egyszerű” és „nem egyszerű” felekre történő felosztását és mert e kijelentések szembeállítják a formát a tartalommal, úgy vélvén, hogy nem lehet összeegyeztetni a fél perbeli helyzetét a törvényesség örének szerepével. Ezzel szemben „a szovjet bíróságon az ügyész semmiféle előjogokat nem élvezhet”, mert „a felek perbeli jogainak egyenlősége nélkül nem valósulhat meg a perben az igazi kontradikció”. Minkovszkij—Perlov nagyon határozottan elítéli azt a nézetet, amely az ügyészt a bíróság „gyámja” szerepére kötelezné, vagy amely burkoltan a bíróságnak az ügyész által történő felváltását ajánlaná. Helytelenítik azt a terminológiát is, amely az ügyésznek a bíróság előtti „kivételes” helyzetét aláhúzza, ezáltal az ügyészt nemcsak a többi fél fölé, hanem a bíróság fölé is helyezi.¹⁸ Nem tartják véletlennek azt sem, hogy a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1955. évi május 24-i törvényrendeletével megerősített „Szabályzat az ügyészi felügyeletről a Szovjetunióban” többé már nem a bíróságok feletti ügyészi felügyeletről és nem a törvényeknek a bírói tevékenység során történő megtartása feletti felügyeletről szól (amint ezt teszi, amikor a nyomozás és az előzetes vizsgálat szervei tevékenységének törvényessége feletti felügyeletről beszél), hanem a bíróságok által hozott ítéletek, végzések, határozatok törvényessége és megalapozottsága feletti felügyeletről (22. §).¹⁹ A bírósági tárgyaláson pl. az ügyész is, mint ügyfél alá van vetve a bíróság és az elnök pervezetésének.

Az utóbb említettek nézetem szerint helyesen világítják meg az ügyész büntetőperbeli szerepét. A bíróság „eljárása”, „tevékenysége” tágabb, mint a „határozatai” szóval megvont kör (s ennek megfelelően szűkebbek vagy tágabbak a felügyelet határai is). Az ügyfélegyenlőségből folyó ügyészi jogok az utóbbi körre vonatkoznak. Ennek megfelelően pl. a bíróság határozatát megelőző tanácskozáson az ügyész sem vehet részt, felügyeleti funkciója erre nem terjed ki. Ellenkező esetben megbillenne az ügyfélegyenlőség, amely az előkészítő ülés jelenlegi szabályozásával ott úgysem áll olyan erősen, mint a tárgyaláson. Ezzel nem áll ellentétben, hogy az ügyészt a büntetőperben az ügyfél kezdeményezési, indítványozási joga is megilleti; éppen úgy, mint a vádlottat (kivéve persze az utóbbit meg nem illető, kifejezetten a vádlói jogkörrel összefüggő olyan cselekményeket, mint a vádirati vagy az előzetes letartóztatási indítvány). Az ügyész felügyeleti funkciójának megbecsülését, fontosságát az ezt előmozdító jogszabályokon felül az ügyésznek a büntető perben való *tényleges részvétele* szolgálja. Ez nyújt leginkább alkalmat arra, hogy a felügyeleti funkciót megfelelően gyakorolja. Ennek a felügyeleti funkciónak a kellő gyakorlása érdekében áll, hogy az ügyész a büntető per tárgyalásán részt vegyen azokon az eseteken kívül is, amikor ez a Bp. szerint kötelező.

3. Azok a nehézségek, amelyek a büntető perben az ügyfél fogalmával kapcsolatban felmerültek, részben abból származnak, hogy egyesek az ügyfél

¹⁸ I. m. 125—126. old.

¹⁹ I. m. 125. old. Az említett szabályzattal nem egészen áll összhangban a magyar terminológia és ezért változtatást igényel. Az 1953. évi 13. sz. tvr. „a bűnügyi nyomozás törvényessége feletti felügyelet” mellett „a bíróságok *tevékenységének* törvényessége feletti felügyelet”-ről és nem a bíróságok által hozott *határozatok* törvényessége és megalapozottsága feletti felügyeletről szól. Kérdés, hogy szolgálja-e kellően az ügyfélegyenlőség megfelelő alátámasztását az olyanforma fogalmazás, hogy „a bíróságok *tevékenységének* törvényessége feletti felügyelet *különleges* szerepet biztosít az ügyésznek a büntető perben: az ügyész *nemcsak ügyfél*... hanem *emellett* a törvények pontos végrehajtása feletti felügyeletet is gyakorolja”. (A Legfőbb Ügyész — 63/1954. sz. legf. ü. utasításával fenntartott — 20/1953. legf. ü. sz. utasításának 2. pontja; az utasítás egyébként a megfelelő ügyészi tennivalóknak alapos elemzését nyújtja. A lábjegyzetben és az ahhoz tartozó szövegben az aláhúzás a szerzőtől származik.)

fogalmára nézve a büntető perben is a polgári per ügyfélkonstrukcióját tekintik irányadónak. Az kétségtelen, hogy a feudális büntető eljárásban ügyfelekről a vádló és ítélkező funkció elkülönítésének és a terhelt eljárási jogalanyi minőségének hiányában nem lehetett szó. A burzsoa jogban a vádelves-vegyesrendszerű büntető per nyomán alakult ki a felek vitáján alapuló büntetőper és a polgári eljárási jog elméletében a felek tanának kidolgozása nem maradt hatás nélkül a büntető eljárásjogra sem. Kérdés, *lehet-e alkalmazni büntető perjogunkban a felek polgári perbeli fogalmát és csak ez tekinthető-e „valódi”, „igazi” ügyfélfogalomnak?*

Nem ismeretlen jelenség, hogy azonos elnevezés mögött sokszor nem teljesen azonos tartalom rejlik a büntető perben és a polgári perben. Razonos kíváncságot, amely a büntető per és a polgári per azonosított ügyfél minőségéből indul ki, lényegileg arra a sokszor ki nem mondott, de odaértett követelményre vezet, hogy a két per ügyfélfogalma hajszálra egyezzenek. Ez a felfogás azonban szem előtt téveszti, hogy az alkalmazandó anyagi jog mindkét perben más, ami pedig gátolja a mechanikus átvételt és megfelelően színezi a büntetőperbeli ügyfél minőségét. A vagyoni jogi tárgyú polgári perben mindkét fél tehet fel egymásnak kérdéseket kölcsönös követeléseikkel kapcsolatban, az alperes a felperes ellen viszontkeresetet támaszthat, a marasztalási perben általában mindegyik fél törekedhetik arra, hogy javára az ellenfelet marasztalják és a bíróság általában marasztalhatja mind a két felet, sőt csupán a felperest is. Ennek az az oka, hogy az ilyen polgári pernek a tárgya a vitás polgári jog, amely megilleti a felperest is és az alperest is egyaránt. A büntető pernek viszont a terhelt büntetőjogi felelőssége a tárgya a neki felróható bűncselekményért. A terhelt nem támaszthat semmiféle viszontkövetelést az ügyéssel szemben, nem adhat fel neki kérdéseket stb. Ő csak védekezik az ellene emelt vád ellen. (Másként áll a dolog kivételesen a magánvádas per bizonyos eseteiben.) A polgári perben legtöbbször olyan felek szerepelnek, akik az anyagi jog világában mint jogosultak és kötelezettek általában egyenlő szinten helyezkednek el és ez befolyással van a polgári per ügyfélfogalmára is. Míg a polgári perre általában ez a jellemző, a közbiztonsági büntető perben szereplő felek egyike bűnüldözést és a törvényességi felügyeletet ellátó hatósági szerv, amely a nyomozás folyamán ügydöntő tényező és csak a perben ügyfél. Az *anyagi* jogi igény, a *polgári* jogviszony jogosulti és kötelezett pozíciója a büntetőper világában az ügyfélminőség tartalmi meghatározására nem használható. Nincs tehát szükség arra, de nem is lehetséges, hogy a polgári per ügyfélfogalmát tekintsük egyedül irányadónak a büntető perben. Ez azonban nem azzal a következménnyel jár, hogy csak a polgári perbeli fél tekinthető ügyfélnek, a büntető perben ezzel hajszálra nem azonos jogkörrel rendelkező személyekre az ügyfél elnevezés már nem alkalmazható. Csupán arról van szó, hogy *a büntető perben a büntető anyagi jog feltételeinek és a büntető per ebből eredő sajátosságainak megfelelően állapítható meg az ügyfél minőség.* Ügyfelekről tehát a büntető perben akkor is lehet beszélni, ha ezek jogköre — éppen a büntető per sajátosságainál fogva — eltér a polgári per feleinek jogkörétől. Az ügyfél jelensége a büntető perben nem azon múlik, hogy tudunk-e konstruálni a polgári per ügyfelének mintájára, azzal lehetőleg azonos jogkörű felet, s ha ez nem sikerül, egyszerűen elejtjük az ügyfél fogalmát a büntető perben.

Más oldalról viszont a büntető anyagi jog eltérő mivolta nem akadályozza meg, hogy ügyfélről a büntető perben is lehessen szó. Téves tehát az a nézet, amely az anyagi jog eltérését odáig feszíti, hogy megengedhetetlennek tartja a feleket a büntető perben. Voltaképpen ez a felfogás is egyoldalúan civilisztikusan tájékozódott, a polgári perből indul ki. Csakhogy amíg az előbbi rá

próbálja *erőszakolni* a polgári perbeli fél fogalmát a büntető perre, ez viszont, belátván ennek nehézségét (másik végletként) a büntető perben *elejti* a fél kategóriáját. Mindkettőben közös, hogy tudatosan vagy nem tudatosan a polgári per feleinek szabályozásából indul ki, ahhoz méri a büntető per feleinek a jogkörét. Ezzel szemben az anyagi jog különbsége korlátokat szab, lehetetlenné teszi a mechanikus alkalmazást, de nem zárhatja ki a *perbeli* jogokból kialakuló felek kategóriáit. Csakhogy ezek büntető perbeli felek lesznek.

A polgári jogi gondolatformáknak a büntetőjog területén való alkalmazása nem mindig szerencsés. Áll ez olyan alkalmazásra is, amely éppen a felekkel kapcsolatos. Ilyen továbbá a „büntető igény” és a „büntetéstűrési köteleesség” civilisztikus csengésű műszavaknak használata, amely ellen a szocialista büntető perjogban joggal emeltek óvást.²⁰ Nem véletlen, hogy ez a szóhasználat a materiális ügyfélfogalom világában fogant. Eszerint a büntető per az állam és a terhelt között bonyolódik le az állami büntető „igény” érvényesítése végett. A bűncselekmény elkövetésével anyagi büntetőjogi jogviszony keletkezik, az állam szubjektív büntető joga a jogsértővel szemben és ez a büntető eljárás tárgya. A büntető perben két fél: az állam (képviseelve az ügyész és a magánvádló által) és a terhelt állnak szemben: előbbi érvényesíti az állami büntető igényt, a terhelt viszont vitatja ezt az „igényt”, illetőleg az ő „büntetéstűrési köteleességét”.²¹

A fentiekben szereplő „büntető igény”, „büntetéstűrési köteleesség” valóságban nem más, mint polgári jogi gondolatformák helytelen átvitele olyan eljárásra, amely másként van berendezve. A büntető eljárás lényegesen különbözik a polgári jog által szabályozott igény érvényesítéstől. A büntető eljárás lényeges tartalmi elemeinek megértését az „anyagi igényjogosultság — kötelezettség” terminusaival nem lehet előmozdítani. A „büntetőjogi igény” alkalmazása egyébként különösen gyakori volt a fasiszta idők irodalmi munkáiban olyan formában, hogy az „államnak alávetett”, „a népközösségnek alávetett” egyén engedetlensége a „Führer elven alapuló állami tekintélyt” sérti, s ebből ered a „büntetőjogi igény”.²²

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a büntető perjogban ne lehetne hasznos a polgári eljárásjog eredményeit megfelelő elemzés és kritika mellett értékesíteni, csupán a mechanikus átvitel ellen kell fenntartással élnem. Nyilván kisebbednek az ún. materiális fél fogalommal kapcsolatos nehézségek, ha egy pillantást vetünk a mai polgári perjogunkra. Az ún. materiális félfogalom

²⁰ Praskiewicz kifogásolja azt a kifejezést, hogy az állam igényt támaszt az állampolgár megbüntetéséért. Helyes az a felfogása, hogy az igény fogalma a polgári jogi kategóriák közé tartozik és nem szabad átvinni a büntetőjog területére, Janiszewska i. m. 648. old.

²¹ Az újabb burzsoá jogászok közül pl. Rosenfeld: Deutsches Strafprozessrecht, I—II. (Sammlung Götschen) 1926., 23. s. köv., 102. s. köv. old., a régebbiekre vö. Finkey összefoglalását (A felek fogalma, különösen: 106—108., 121., 130., 136. old.). Finkey különböztet az állam és a terhelt között fennálló anyagi büntetőjogi viszony és a büntető perbeli jogviszony között: utóbbiban a vádlottal szemben, mint másik fél, a vádló áll; szerinte tehát az ügyész is valóságos (tényleges), és nemcsak átvitt, alaki értelemben vett fél (uo. 137—140. old.). Finkey nézetét átveszi Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve, I. Budapest, 1915. 160. s. köv. old. Ellenkezően Irk Albert: A felek, 215. old.: sem az ügyész, sem a magánvádló nem ügyfél.

²² Pl. Oetker, Gerichtssaal, 1936. 108. köt. 1. s. köv. old. „Der Inhaber der Staatsgewalt hat . . . das Recht, von den Gewaltunterworfenen die Befolgung der das Gemeinleben regelnden Satzungen zu verlangen. Er hat gegen sie den Anspruch darauf”. id. Henrich Henkel: Strafverfahrensrecht, Ein Lehrbuch, Stuttgart und Köln, 1953. 122. old.

azok szemében is hitelét veszti, akik hajlamosak a polgári perjog kategóriáit mechanikusan átvinni a büntető eljárási jogba. Polgári perjogunkban ugyanis már a felszabadulás előtt több olyan esetcsoport volt, amelyekben nem a magánjog alanyi jogosultja (tehát az ún. „materiális fél”), hanem az anyagi jogviszonyon kívül álló indított pert (pl. státusperek, a hagyatéki gondnok által saját nevében másra vonatkozó jog perlése). Még inkább áll ez a mai jogunkban, amely az ügyészen kívül bizonyos esetben a gyámhatóságot, az anyakönyvvezetőt, valamint az anya- és csecsemővédő szerveket is más érdekében keresetindításra hatalmazza fel. A félbeli minőséget polgári perjogunk sem anyagi jogi, hanem perjogi megfontolások alapján állapítja meg (processzuális félfogalom).²³

Az ügyfélfogalom ellenzői a büntető perben álláspontjuk mellett azzal is érvelnek, hogy a polgári perrel összehasonlítás következtében csak az ott talált feleket tekintik „valódi, igazi” feleknek. Ama felfogás ellen, hogy a büntető perben két önálló perbeli jogokkal ellátott fél áll szemben egymással, azt szokták felhozni, hogy ez „valódi” ügyfélegyenlőséget kívánna meg, ez azonban a büntető eljárási jogból hiányzik, ez csak a polgári eljárási jog sajátja. De — folytatják — hiányzik a büntető per feleinek jogköréből az a rendelkezési jog is, amely a polgári per feleit megilleti: az ügyész tetszése szerint nem állhat el a bűnüldözéstől („lemondás”), vádja a büntetőperben nem köti a bíróságot (a bíróság ítélete „ultra petita” terjedhet), a vádlott nem vethet véget a pernek úgy, hogy magára akarja venni a vádból következő büntetést („elismerés”), nem adhatja fel a védelem jogát azzal, hogy távol marad a tárgyalástól, a valóság kiderítésére irányuló közreműködése a személyére széles körben kiterjedő kényszerrel biztosítható (előzetes letartóztatás, személymotoszás, házkutatás). Ezenfelül az ügyész nem egyoldalú fél, hanem oly hatóság, amely a vádlott érdekében is tevékenykedni köteles (pl. vádlott javára nyújt be fellebbezést). Pártatlan fél azonban fogalmi képtelenség.²⁴

A felek jogkörére azonban a büntető perben nem az a jellemző, hogy megilleti őket a polgári per feleinek a szocialista rendelkezési elv keretében biztosított rendelkezési jog, mert nem a polgári per feleiről van szó. Ott ez helyén van, itt nincs. Az ügyfélegyenlőséget is a büntetőperbeli értelemben kell venni. Az igaz, hogy a büntetőperben a felek nem olyan mértékben urai a per tárgyának, mint a polgári perben még ma is. De ez csak a két per között fennálló — és az anyagi jog által meghatározott — különbségre mutat. Néhány példát felhozva, amint különbözik a vád a keresettől, a büntető és a polgári ítélet tartalma és végrehajtása egymástól, amiként a büntető perben nincs helye a passzív fél oldalán jogutódlásnak és nincs helye — elenyésző kivételtől eltekintve — a viszontkereset mintájára viszontvádnak, amiként a vádlott halála esetén nem a büntető eljárás félbeszakadásának, hanem az eljárás megszüntetésének van helye, amiként máshogy van szabályozva a felek jelenléte a tárgyaláson, a mulasztás vagy a szünetelés, úgy különbözik az ügyfél jogköre is mindkét perben. De azért van valódi, igazi ügyfél a büntető perben is. Önkényes lenne mindkét per számára egységesen megalkotni a felek jogkörét, amint önkényes volna a polgári per számára a büntetőperben helytfogó kény-

²³ Beck Salamon: A polgári per alanyai, A magyar polgári perjog főbb kérdései c. gyűjteményben (Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára, 3. sz. Budapest, 1953.) 65. s. köv. old. Beck Salamon: Magyar polgári eljárásjog, egyetemi jegyzet, 1955—56. tanév I. félév, Budapest, 1955., 150. s. köv. old. A régebbi jogra: Schönwitsky Bertalan: A peres fél fogalma és az alanyi jogosultság, Kolosváry Emlékkönyv, Budapest, 1939. 404. s. köv. old.

²⁴ Henkel: Strafverfahrensrecht, 123. s. köv. old.

szercselekményeket és végrehajtást kívánni. De a polgári perjogászok semmi hajlandóságot nem árulnak el abban az irányban, hogy a polgári perjogba ilyen büntető eljárási kategóriákat átvigyenek. Ami pedig a pártatlan fél „lehetetlenségét” illeti, ez a jelenség nem a büntető per sajátja. Polgári perünkben a szocialista felfogásnak megfelelően az ügyész jóval szélesebb körben lehet fél, mint korábban és szerepe nem egyoldalú. De azért nem lehet elvitatni ügyféli minőségét, amely a törvényesség órének szerepével összhangban áll.

4. A büntető pernek a felek vitájára támaszkodó koncepciója nem újkeletű. A büntető per a különböző társadalmi-gazdasági formációkban különböző osztályérdekek szolgálatában állott. Az egyenlő jogú ügyfél a burzsoá jogalkotás hajnalán kétségtelenül haladó jellegű gondolat volt a feudális joggal szemben, amelyben a jogegyenlőség hiánya a kiváltságos osztályokat részesítette előnyben. Világosan látszik ez abból, hogy a terhelt a feudális eljárásnak csupán a tárgya volt, míg a vádeltv érvényesülésével a burzsoá kontradiktórius per ügyféllé tette s ezzel perbeli jogokkal ruházta fel. Megfigyelhető, milyen gondosan kívánták a reformkor kodifikációs törekvései (1843/44) során a terhelt jogállását a részletekben is kiépíteni.²⁵ Nem kétséges, hogy a burzsoá jogban a vádlottnak ügyfélként kezelése számára előnyösebb helyzetet biztosított, mint amikor az eljárás tárgya volt. Az emberi jogok védői, a haladó erők öröködnék azon, hogy ezek a jogok ne maradjanak papíron. Mindazonáltal figyelembe kell venni azt is, hogy a vádlott perbeli helyzetének kedvezőbb voltát ellensúlyozta a pert előkészítő eljárás és itt különösen a nyomozás során elfoglalt sokkal kedvezőtlenebb helyzete. Az uralkodó osztály tagjai ki tudták használni az ügyfél perjogi pozíciójából folyó előnyöket, de a szegény ember vagyoni helyzeténél fogva sokkal kevésbé vagy egyáltalán nem. Mindez gyakorlatilag maga után vonta a felek tényleges egyenlőtlenségét. A perbeli jogok formális egyenlősége továbbá még nem jelenti a tényleges eljárási pozíciók egyenlőségét is. Ugyanazok a perbeli „fegyverek” a vádlott kezében nem olyan hatásosak, mint az uralkodó osztályt képviselő ügyészeiben, aki peren kívül is hatósági apparátussal rendelkezik. Az állam ügyféli minőségének a tana, amelyet különösen a liberális-burzsoá büntető eljárási jog hangsúlyozott, a kapitalista társadalmat ostromló, az egyén és az állam között fennálló ellentétek visszatükröződése, amely kifejezésre juttatja az állam és az egyén egymással szembenállását, Schaff az ügyész és a burzsoá állam között folyó vitát

²⁵ Nem véletlen, hogy büntető perjogi irodalmunkban akkor jelenik meg a „felek” kifejezés, amikor a vádeltv érvényesítése keretében a vádlott jogállásának kiépítését tárgyalják. A fél, felek kifejezést használja *Szemere Bertalan* (Országgyűlések a Karok és Rendeknél, 206. orsz. ülés, 1844. évi Rendi Napló, V. köt. Vö. *Fayer* László: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye, IV. köt. Budapest, 1902., Anyaggyűjtemény, 116. old.), valamint *Deák, Eötvös, Klauzál, Pulszky* és társai által aláírt 1843. március 15-i „Különvélemény az esküdtszékek mellett” (Vö. *Fayer*: Anyaggyűjtemény I. köt. Budapest, 1896., 2. rész, 249. old.). A kérdés tárgyalásakor az országos bizottság 1843. január 5-i jegyzőkönyve szerint a többség „a per bár mely stadiumában a vádlottnak ügyvédével való szabad közlekedését megengedni” kívánta, felhozván, hogy „a bűnvizsgálat folyamata alatt nem ritkán több olyas pontok válnak ki, melyek, ha elhanyagoltattak, utóbb alig helyhezteszhetnek kellő világosságba, hogy tehát e tekintetben a vádlottra s magára az igazság kinyomozására nézve a védő nem ritkán még szükségesebb a bűnvizsgálat első szakaszában, mint utóbb a büntető perben”. *Fayer*: Anyaggyűjtemény, II. köt. Budapest, 1898, 465. old.; a tárgyalás részleteit ld. uo. IV. köt. 350–353. old., ahol *Pulszky* Ferenc pártolva *Eötvös József* indítványát, hevesen úgy fejezte ki magát: „Inkább kívánna haramiak által megtámadtatni, a kik ellen védelmezhetné magát, mint bűnvádi eljárás alá jutni, ha a védőjével szabadon nem értekezhetne”. *Deák* Ferenc felszólalása mutatja, milyen politikai háttér szolgáltatta meg a reformereket: „Egyik legkésőbb panasza volt az országnak, hogy a hűtlenségi perbefogottaknak nem engedtetett meg a védőikkel ör vagy más személy jelen nem létében értekezni.”

az igazságszolgáltatás osztálytartalmát leplező fikciónak nevezi. Ez azt akarja kimutatni, hogy az egyén milyen erőt képvisel, amikor éppen olyan félként szerepel, mint az állam (vagy az állami szerv), holott ez a büntető per az állam szerve, a bíróság előtt folyik le, amely az állam, az uralkodó osztály érdekeit képviseli.²⁶

A büntető pernek az egyenlőjogú felek vitáján alapuló szerkezete a vád- elv elleni támadásokkal párhuzamosan a XX. sz. elejétől fogva fokozatosan gyengül, míg azt a fasizmusnak az erőszakra nyíltan támaszkodó diktatúrája leplezetlenül elveti. Már a századfordulót megelőző időtől kezdve erősödnek azok a hangok, amelyek különböző indokolással tagadják, erőtlenné teszik azt a tételt, hogy a büntető perben felek lehetnének (pl. John, Bierling, Wach, Gerland²⁷ nálunk Balogh Jenő.²⁸) A hitlerista Németország és a fasiszta Olaszország büntetőpere határozottan az inkvizíciós per felé hajlik, megvalósítván azt, amelyről Bornhak jóval előbb, mint a „jövő kívánatos” ideáljáról emlékezett meg.²⁹ Mind általánosabbá válik az a tanítás, hogy a felek vitáján alapuló liberális-burzsoá peres szerkezetet el kell vetni. Különösen tagadták az ügyésznek és a vádlottnak ügyféli minőségét azzal az indokolással, hogy egyenesen az állam tekintélyét sérti, ha a „bűnözőt” és a fasiszta állam ügyészét egyenlőként kezelik. Egyben támadások érték a védelem jogát, amelyet az eljárás elhúzódnásának megakadályozása ürügyén kívántak megnyirbálni.³⁰

Még ma is számosan elvetik a büntető pernek az ügyfelekre felépített szerkezetét. Így pl. Henkel támaszkodván korábbi feldolgozására, nemcsak a materiális, hanem a processzuális félkonceptiót is mellőzi, minthogy ez a büntető perjogban „idegen, felesleges és félrevezető” és helyébe az „ügyfél nélküli dinamikus alakított eljárást” lépteti, amely szép név lényegében nem sokban különbözik az inkvizíciós pertől.³¹ Peters szerint az ügyfelekre épített büntető per „ködösítő és veszélyes”, és ezt arra alapítja, hogy az ügyfélegyenlőség elvének látszata a vádlott tényleges fenyegetettségét nem adja vissza

²⁶ Schaff: Büntető eljárás, 279—280. old. — Az állam ügyfélminőségét különben egyesek a mai nyugati irodalomban is tagadják. Vö. Karl Peters: Strafprozess, Ein Lehrbuch, Karlsruhe, 1952., 81. s. köv. old.

²⁷ John: Das Strafprozessrecht für das Deutsche Recht, II. k. 1888., 185. s. köv. old.; Hugo Meyer: Die Parteien im Strafprozess, Erlangen und Leipzig, 1889., Bierling: Strafrechtsverhältnis und Strafprozessverhältnis, ZStW 1890. (X) évf. 251. s. köv. old.; A. Wach: Struktur des Strafprozesses, Binding Emlékkönyv 1914.; Gerland: Der Deutsche Strafprozess, 1927., 9. s. köv.; 39. s. köv. old. Az ügyfélfogalom mellett lépnek fel pl. Robert von Hippel: Der deutsche Strafprozess, Lehrbuch, Marburg, 1941., 228. s. köv. old., Hermann Roeder: System des österreichischen Strafverfahrensrechts, Innsbruck, 1951., (92. s. köv. old. ügyfél az állam), Ernst Lohsing—Eugen Serini: Österreichisches Strafprozessrecht, 4. kiadás, Wien, 1952., 152. s. köv. old. (ügyfél a vádló), Friedrich Nowakowski: Grundfragen der Lehre vom Strafprozess, Juristische Blätter, 1955. (LXXVII). évf. 1. sz. 2. s. köv. old.

²⁸ Szerinte legfeljebb alakí értelemben vett ügyfelekről lehet szó. A büntető perjog, id. m. I. 14. s. köv. old. — Finkey, bár „in abstracto, elvi szempontból” az államot ügyfélnek tekinti, tovább megy, mert tényleges, valóságos ügyfélnek a vádlót minősíti. Hangsúlyozza, hogy a büntető per kontradiktórius jellege szabály gyanánt okvetlenül fenntartandó, a nyomozó rendszerre visszatérés az egyéni szabadság biztosítása tekintetéből elvileg elítélendő, de súlyosabb bűncselekményekben (pl. „hivatásos bűnelkövetők, munkakerülők”) kívánatos a nyomozó elv szélesebb érvényesítése. (Felek, 146—147. old.)

²⁹ A „jövő ideálja”: „... der öffentlich mündliche Inquisitionsprozess...”, Zur Reform des Strafprozesses, ZStW(1899) XIX. évf. 74—76. old.)

³⁰ Schaff: Büntető eljárás, 280—281., Gerland: Der deutsche Strafprozess, 1927. 9. s. köv. old. Heinrich Henkel: Das deutsche Strafverfahren, 1935., későbbi kiadás: 1943., 204. old.

³¹ Henkel: Strafverfahrensrecht, 121. s. köv. old. („Das Strafverfahren als parteiloses, aber dynamisch gestaltetes Verfahren”: 132—134. old.)

hűen. Ha ezzel fel is tárja hazája jogának tényleges helyzetét, azt a gondolatmenetét már nyilván ott sem tudják sokan meggyőzőnek elfogadni, amely annak kimutatására irányul, hogy az ügyfélminőségre felépített büntető per éppen a vádlottra jár számos hátránnyal.³² Henkel viszont éppen azt rója fel, hogy az ügyfélminőségre felépített büntető per előterében az a törekvés áll, hogy a vádlott számára kedvezőbb jogállást biztosítson, nem pedig a valóság ki-
derítésének a gondja.³³

Meg kell említeni, hogy a tárgyalt tendenciák nem voltak teljesen ismeretlenek a büntető per elméletében a felszabadulás előtti Magyarországon sem, hasonlóan ahhoz, ahogyan ebben az időben a körülöttünk elhelyezkedett országokba is beszűrődött a fasiszta hatás. Mind gyakrabban lehetett olvasni szemrehányásként folyóiratokban és másutt arról, hogy a korábbi büntető perrendtartás liberális irányú volt, mindennekfölött az egyéni szabadság aggodalmas körülbástyázását tartotta szem előtt, jelszava volt a védelemnek „öncélú kedvezése”; ezzel szemben a „felkelőben levő” „szuperindividualista koreszméből” sarjadt akkori jogszabályalkotási irányzat a „kollektív szükségletek” kielégítése érdekében az egyén érdeke, a szabadságjogok „dédélgéte” háttérbe szorításának az „univerzalista felfogásához képest” elhárítja a „szabadságjogok álszemérmes védelmének ürügye alatt” keletkezett többirányú akadályt, amelyek közé az ügyfélminőségre felépített büntető per szerkezete is tartozott.³⁴ Az irodalomban is a retrográd irány színezte erősödött. Helytelennek tartották az eljárás „denaturalizálódását” felek közötti peres eljárássá, a nyomozó és vádrendszerű pernek még az összehasonlítását is, „mert ez a büntető per igazi jellegének elhomályosítására vezet”. Ennek következménye volt, hogy sem az ügyészt, sem a magánvádlót nem tartották ügyfélnek és a vádlott ügyféli minőségét is elhalványították.³⁵ Ami pedig a gyakorlatot illeti, az ügyfélegyenlőség és a szabadságjogok liberális koncepciójának az elvét „a koreszmével” ellentétben valló kortárs állapította meg, hogy a „bűnvádi perrendtartásnak szóhasználatára és a gyakorlati lehetőségek között áthidalhatatlan űr tátong”.³⁶

Mindebből világosan kitűnik, hogy a büntető pernek az ügyfelek vitájára alapított felfogása nem pusztán az eljárási jog dogmatikai kérdése, hanem határozott jogpolitikai hangsúllyal rendelkezik: megszilárdítja a vádlott alapvető jogait és a vádlót élesen elválasztja az ítélkező bíróságtól. Érthető, hogy a szocialista jogfelfogás az ügyfélminőség elvetését helyteleníti és határozottan az ügyfelek vitájára támaszkodó, kontradiktórius büntetőper szerkezetét fogadja el.

Móra Mihály

³² *Peters*: Strafprozess, 81. old.: „Die Staatsanwaltschaft als staatliche Ermittlungsbehörde, als Inhaberin des staatlichen Aufklärungsapparates, als Beherrscherin des Vorverfahrens, im Besitz der Aktenkenntnis, getragen von der staatlichen Autorität, menschlich und psychologisch nicht in der für den Angeklagten typischen Weise betroffen, steht in rechtlicher und tatsächlicher Hinsicht stärker, als der Beschuldigte.”

³³ *Henkel*: Strafverfahrensrecht, 130. old. 22. jegyzet. *Dahm* is attól fél, hogy az ügyféli erők szabad játéka a vádlottra hátrányosabb. Die Grenzen des Parteiprozesses, ZStW LII. évf. 592. old. (id. uo.). Azok a nyugati jogászok, akik az ügyfél-fogalmat elvetik, mint pl. *Henkel*, Strafverfahrensrecht, 283., 286. old., a magánvádas eljárást kivéve mellőzik a büntetőperbeli jogképeség fogalmát is, vagy bonyolult körülírással helyettesítik (pl. *Peters*: Strafprozess, 202. s. köv. old.: Fähigkeit zur Prozessträgerschaft.)

³⁴ A „szeptember előtti”, azaz a burzsoá Lengyelországra ugyanazt állapítja meg *Schaff*: Büntető eljárás, 281. old.

³⁵ *Irk Albert*: A felek fogalma, 214—215. old.

³⁶ *Medvigy Gábor*: Dr. Finkey Ferenc és büntető perrendünk reformja. Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkássága négy évtizedes évfordulója emlékére, szerk. Irk Albert, Pécs, 1936., 273. old.

Az ügyvédség időszerű szervezeti kérdései

A 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet bizonyos vonatkozásokban lényegbevéágóan módosította az 1937. évből származó ügyvédi rendtartást.¹ E módosítások távolról sem fogják át ugyan az ügyvédi szervezet minden oldalát, a jogszabály kibocsátásának jelentősége az ügyvédi szervezet szempontjából mégis nyilvánvaló. *Kezdetét jelenti annak a kodifikációs munkának,* amely az ügyvédség és az ügyvédi szervek feladatait, az ügyvédi szervek felépítését, jogait és kötelességeit állami és társadalmi rendünk követelményeinek megfelelően hivatott szabályozni. Épp ezért időszerű felvetni és elemezni az ügyvédség szervezetével összefüggő azokat a kérdéseket, amelyek a kodifikációtól várják végleges megoldásukat. E kérdések elemzése során felhasználhatjuk a népi demokratikus államok kodifikációjának tapasztalatait. A többi népi demokratikus állam ugyanis már korábban létrehozta az ügyvédség új szervezetét.²

Az ügyvédség *a jogi segítség fontos intézménye* a szocializmus országában. Ezt bizonyítják a Szovjetunió, valamint a népi demokratikus államok s ezek körében hazánk tapasztalatai. A szocialista államok alkotmányaikban biztosított *védelem* jogát az ügyvédség segíti valóra váltani, a széles körben kötelező védelem az ügyvédi intézmény segítségével ölt testet.

Ügyvédségünk időszerű szervezeti kérdéseinek vizsgálatát azoknak a kérdéseknek az elemzésével kell kezdenünk, amelyek magának az ügyvédségnek és az ügyvédi szerveknek a *feladataival* függenek össze. Az ügyvéd feladata a szocializmus országában: *jogi segítség nyújtása az állampolgárok és a szocialista szervezetek számára, jogi segítség törvényes eszközökkel, a szocialista törvényesség megvalósításának előmozdítása érdekében.*

A *segítség* fogalma feltételezi, hogy az ügyvéd általában a fél *mellett* fejti ki tevékenységét. Bár megvan annak a lehetősége, hogy az ügyvéd az általa képviselt fél távollétében ennek megbízottjaként végezzen perbeli cselekményeket és tegyen általában nyilatkozatokat, hangsúlyoznunk kell, hogy a szocialista jog nem ismeri a burzsoá jog ún. *ügyvédi kényszerét*,³ amely a lakosság kevésbé módos tagjait a bírói út igénybevételeitől úgy kívánta távoltartani, hogy a bagatell ügyeket kivéve nem engedte őket szóhoz a polgári peres eljárásban, hanem *helyettük* csakis ügyvéd ténykedhetett. Érthető, hogy új polgári perrendtartásunk a perbeli képviselőt e tipikusan burzsoá intézmény nélkül építette fel. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az ügyvédi jogi segítség területe a szocializmus országában szűkebb, mint a kapitalizmus területén. Amellett, hogy az ügyfelek általában ügyvéd segítségét veszik igénybe polgári

¹ A 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet irányt mutatott az ügyvédi munkaközösségek fejlesztésére, megszüntette az ügyvédi vizsgát, elkülönítette a munkaviszonyban álló vállalati jogászokat az ügyvédségtől és új módon szabályozta az ügyvédi fegyelmi eljárást.

² Bulgáriában több előzetes szabályozás után az 1952. június 3-i 270. sz. tvr., Romániában az 1950. február 14-i 39. sz. tvr., Lengyelországban az 1950. június 27-i törvény, Csehszlovákiában az 1951. december 20-i 114. sz. törvény már megoldotta az ügyvédség népi demokratikus szervezetét. Nem érdektelen itt utalni a szovjet törvényhozásra, amely a törvénykezésre vonatkozó első jogszabályaiban még a polgárháború éveiben intézkedett a jogi képviselő intézményéről. A bíróságról szóló 1918. március 7-i 2. sz. dekrétum megindította az intézményes jogi képviselő szabályozásának azt a folyamatát, amely az ügyvédségnek jelenleg is hatályos, a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsa által 1939. augusztus 16-án jóváhagyott szabályzatával nyert befejezést.

³ Ld. a volt magyar Pp. 94. §-át és a burzsoá perrendtartások hasonló rendelkezését a kötelező ügyvédi képviselő esetéről.

jogvitáikban, a *büntetőjogi kötelező védelem széles köre*, az ezzel kapcsolatos védőként való kirendelések nagy száma és az egyre jobban terebélyesedő szocialista szektor szervezeteinek nyújtott jogi segítség olyan tényezők, amelyek mellett az ügyvédi segítség területe sokkal tágabb a szocialista országokban, mint a tőkésekben. De nemcsak a munka terjedelme tekintetében van eltérés a szocialista és a kapitalista ügyvédség között, hanem az ügyvédi munka jellegét illetően is. Ha a szocialista és a kapitalista ügyvédi munka közti *elvi különbséget* kutatjuk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a kapitalista ügyvédi munka *általában* közvetlenül vagy közvetve a tőkés kizsákmányolást segíti elő. Elismeréssel adózunk azoknak a nem is kis számban levő ügyvédeknek,⁴ akik a tőkésállamokban az elnyomottak, a kizsákmányoltak védelmére kelnek, akik a demokratikus szabadságjogokért, a békéért folyó harc első sorában haladnak, de ugyanakkor kétségtelen, hogy a tőkés országok ügyvédségének zöme nem tagadja meg a tőkés *kizsákmányolást* elősegítő tipikus ügyvédi munka végzését. A kizsákmányolástól mentes szocialista társadalom ügyvédjének munkája mentes ettől a jellegtől, tevékenysége *segítség a szó igazi értelmében*, az emberről való gondoskodás, az állampolgárok és a szocialista szervezetek jogvédelmének jegyében; munkájával, amely harcot jelent a szocialista állam törvényeinek maradéktalan alkalmazásáért, a szocializmus építését segíti elő.

Az ügyvéd által nyújtott segítség *jogi segítség*. Az ügyvéd kizárólag jogi vonatkozású kérdésekben léphet fel.⁵ Nem egyeztethető össze a szocialista típusú ügyvédi hivatással az olyan megbízás, amely a jog területén kívül esik. A jogi munkától messze távoleső hírhedt kijárások idegenek a szocialista ügyvédi munka számára. Az ügyvéd jogi segítségének *eszközei*: tanácsadás, iratkészítés és jogi képviselet (védelem). Ha e *képviseleti jogot* a képviseletre jogosult ügyvédek és a képviselet igénybevételére jogosult ügyfelek szempontjából vesszük szemügyre, a vizsgálódás kevés problémát vet fel. A képviseletre való jogosultság szempontjából az egyetlen kivétel a katonai védőkre vonatkozik. Az 1950. évi 20. sz. tvr. az Ürt. 75. § (1) bekezdésével összhangban úgy rendelkezik, hogy a katonai védők jegyzékébe felvett ügyvédek járhatnak el a katonai bíróságok előtt. De lege ferenda azonban aligha helyeselhető ennek a megkülönböztetésnek a fenntartása. A munkaközösségi és magánügyvédek egyformán jogosultak feleket képviselni. Minden állami, szövetkezeti és társadalmi szervezet, valamint polgár jogosult jogi vonatkozású ügyben ügyvédet megbízni. A megbízás szólhat egyes ügyek vitelére, vagy lehet tartós, azaz kiterjedhet a megbízó állandó jogi képviseletére. Tartós megbízás alapján képviselik a munkaközösségi ügyvédek nálunk a szövetkezeteket, az állami gépállomásokat, valamint helyenként, különösen vidéken, egyes állami vállalatokat is. Az ügyvéd és az ügyfél viszonyának feltétlenül megbízáson kell alapulnia, ha az ügyfél állami szerv, vállalat vagy szövetkezeti szervezet (a 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet 7. §-a). Vállalat alatt itt állami, szövetkezeti vagy akár magánvállalatot kell érteni. Társadalmi szerveknek (szakszervezeteknek, tömegszervezeteknek stb.) lehet viszont munkaviszonyban alkalmazott ügyvédjük.

⁴ Ezek sorában említjük meg példaképpen Emanuel Blochot, a Rosenberg házaspár védőjét, D. N. Pritt-et, a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének Nemzetközi Sztálin-békedíjjal kitüntetett elnökét, valamint e Szövetség soraiban működő burzsoá ügyvédek jelentős számát.

⁵ A burzsoá ügyvéd vállalkozó jellegű tevékenységének kifejtését burzsoá szerzők nyomán lásd e dolgozat szerzőjének *Az ügyvéd a népi demokráciában* c. munkájában, Budapest, 1953. 6. és köv. old.

Alkotmányunk 40. §-ának (2) bekezdése szerint a vádlottat megilleti a védelem joga. Bárminő bűncselekmény is a büntető eljárás tárgya, a vádlott jogosult védelmével, osztályhelyzetére való tekintet nélkül, ügyvédet megbízni. Ugyanez a helyzet a polgári eljárásban. Az ügyvéd hivatásából folyó feladatát teljesíti, ha a hozzá forduló fél osztályhelyzetétől és a szembenálló fél jellegetől függetlenül jogi segítséget nyújt a jogos igény érvényesítéséhez. Az ügyvédnek munkájával a *törvényesség* megvalósítását kell előmozdítania. Ha tehát a megbízás olyan eljárás (pl. polgári per, államigazgatási ügy) megindítására irányul, amelyet az ügyvéd eleve kilátástalannak tart, az ilyen eljárás megindítását megtagadja. Az ügyvéd jogi segítsége ilyenkor abban áll, hogy szocialista jogtudattal, a szocialista jog szabályainak ismeretével és elméleti tájékozottsággal felvértezve, a szocialista építőmunka feladatait szem előtt tartva megfelelően elemzi a fél által előterjesztett adatokat és meggyőző módon tájékoztatja ügyfelét. Helytelen volna az eleve alaptalan eljárás megindítására irányuló megbízás megtagadásának elvét a védelem kötelező megtagadásaként alkalmazni olyan okból, hogy a vádlott bűnössége bebizonyított, vagy pl. súlyos államellenes cselekményről van szó stb. Az ügyvéd köteles a vádlottnak az Alkotmányban biztosított védelemhez való jogát minden gátlástól mentesen többek között az enyhítő mozzanatok feltárásával valóra váltani. Ez nem jelenti azt, hogy az ügyvéd mindig köteles a védői megbízást elvállalni. Az ügyvédi pálya *szabad foglalkozási* jellegéből folyik, hogy az ügyvéd nem köteles minden hozzá irányuló megbízást elvállalni, amint hogy a fél is szabadon választhatja meg ügyvédjét, anélkül, hogy meghatározott ügyvédhez kötve volna.

Bonyolultabb kérdés a képviseleti jog tárgyának, helyesebben terjedelmének eldöntése. Az ügyvédi munka lényeges területe az igazságszolgáltatásra esik. A vitás kérdés az, hogy vállalhatja-e az ügyvéd ügyek vitelét, nevezetesen eljárást más szervek előtt. A hatályos Ürt. 75. § (1) bekezdése szerint „az ügyvédnek joga van az ország bármely bírósága és hatósága előtt ügyfelet képviselni”. Ha tehát a vizsgált kérdésre olyan választ adnánk, amely az ügyvéd képviseleti jogának terjedelmét korlátozná, hatályos törvényes rendelkezést sértenénk. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a kérdésünkre vonatkozó szovjet és egyéb népi demokratikus szabályozás sem ismeri az ügyvédi képviseleti jog ilyen korlátozását.⁶ Véleményünk szerint az ügyfelek nálunk sem zárhatók el attól, hogy bíróságon kívüli ügyekben ügyvéd jogi segítségét vehessék igénybe. Az ügyvéd fellépése, miként általában, természetesen ilyen ügyekben sem lehet kijárási jellegű. Állami szerveinknek és funkcionáriusainknak, akik közül egyesek hajlamosak az esetleg helytelen ügyvédi cselekmények általánosítására, fel kell ismerniük az ügyvédség intézményének szerepét az állampolgárok és a szocialista szervezetek jog- és érdekvédelmében, a szocialista jog propagálásában és teret kell adniuk a törvényes ügyvédi képviseletnek. Az Igazságügyminisztérium utasítása szerint kizárt az ügyvédi képviselet a munkaügyi vitákat tárgyaló *egyeztető bizottságok* előtt. A tilalom indokolása szerint ilyen ügyekben sajátos vállalati szempontok érvényesülnek és kívá-

⁶ A szovjet ügyvédi díjszabás (a Szovjetunió igazságügyi népbiztosságának 1939. október 2-i 85. sz. utasítása) az *államigazgatási ügyek* vitelének díjáról is rendelkezik. A bolgár ügyvédi törvény 1. szakasza szerint az ügyvédség feladata „a bíróságok és más állami szervek támogatása a jogrend és a szocialista törvényesség megszilárdításában”. A lengyel ügyvédi törvény 2. szakasza szerint „az ügyvédség együttműködik a bírósággal és más hatóságokkal a Népi Lengyelország jogrendjének védelmében”. A csehszlovák ügyvédi törvény 5. szakasza szerint az ügyvédek a bíróság és az *államigazgatási szervek* előtt képviselik a feleket.

natos, hogy a munkáltató és munkavállaló közvetlenül tárgyaljanak egymással. Az egyeztető bizottságot követő bírósági eljárásban azonban ismét megnyílik az ügyvédi képviselet lehetősége. Minthogy az egyeztető bizottság sokszor végső fokon dönt a dolgozók fontos jogairól és törvényes érdekeiről, az ügyvédi képviselet most említett tilalmának indokolását nem tudjuk meggyőzőnek tekinteni. Úgy véljük tehát, hogy ez a tilalom felülvizsgálatra szorul, mert sérti a törvényt s azt a törekvést, amely a törvényesség érdekében a dolgozók fokozott jogvédelmét kívánja szolgálni. A jogi segítség ilyen korlátozását nem találjuk meg sem a Szovjetunióban, sem a többi népi demokratikus országban.

Az ügyvédi képviselettel (védelemmel) járó eljárási jogokat és kötelegeességeket, amelyeket a Pp. és a Bp. szabályoz, itt nem kívánjuk elemezni. Szükségesnek tartjuk azonban azoknak az általános, *alapvető jogoknak és kötelesegeknek* az ismertetését, amelyek a jogi segítséget nyújtó ügyvéd magatartásának általános meghatározói. Az ügyvéd joga és kötelessége mindenekelőtt, hogy az akár megbízás, akár kirendelés alapján reábizott ügyben *bátran, következetesen*, a törvényes keretekben minden adatot, érvet felhasználjon az ügyfél jogainak és törvényes érdekeinek érvényesítésére. Ha törvénysértést vél, feladatának úgy tesz eleget, hogy egyetlen megengedett cselekményt sem mulaszt el a törvényes döntés elérése érdekében. Előfordulnak a gyakorlatban olyan esetek, amikor az ügyvéd a tárgyalás hevében helytelen kifejezésekre ragadtatja el magát. Amennyire szükséges az ilyen ügyvéd hatékony figyelemztetése az ügyvédi szervek részéről, éppen annyira fontos követelmény, hogy a fegyelmi felelősségrevonás csak különleges körülmények fennforgása esetén érvényesüljön ilyen esetekben. A gyakorlat azt mutatja ugyanis, hogy a fegyelmi jog túlzott gyakorlása gyengíti, megalkuvóvá teszi az ügyvédi felépést. Amikor az ügyvédi cselekményekkel kapcsolatban az indokolatlan fegyelmi üldözés ellen szólunk, egyben azt is hangsúlyozzuk, hogy az ügyvédnek minden cselekményénél a *szocializmus építését kell előmozdítania* és az Alkotmányban, többek között az Alkotmány 59. §-ában lefektetett állampolgári alapkötelességnek kell eleget tennie. E kötelességének tesz eleget az ügyvéd, ha pl. helyesen értékeli a bűncselekmény törvényi tényállását, társadalmi veszélyességét, ha a felekkel való tárgyalás során szocialista jogtudatuk kialakítására törekszik, ha részt vesz a szocialista jog propagálásában, a dolgozók életviszonyainak javításában, ha illetékes helyen szignalizálja az állami szervek munkájában észlelt azokat a fogyatékosságokat, amelyek nem tartoznak az ügyvel kapcsolatos beadvány, előadás tartalmához. Az ügyvédnek *segítenie* kell bíróságainkat és állami szerveinket a fél jogainak és törvényes érdekeinek a védelme szempontjából a szocialista törvényesség érvényre juttatásában, *az objektív igazság megkeresésében*. Állásfoglalását mindig a valóság által alátámasztott érvekkel kell megvédenie. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ügyvéd elsődrendű feladata a fél jogainak és törvényes érdekeinek védelme, aminek velejárója az ügy eldöntésére hivatott szerv segítése az objektív igazság megkeresésében. Az ügyfélnek nyújtott jogi segítség és a döntésre hivatott szerv segítése egységet alkot, ugyanazon éremnek más-más oldalát jelenti. Az ügyvéd segítő munkája csakis az ügyfél érdekében nyilvánulhat meg. Ilyen értelemben egyoldalú az ügyvéd munkája, szemben az ügyész munkájával, aki mint a törvényesség őre az érdekelt fél javára szóló, valamint az ellene irányuló tények, bizonyítékok és érvek feltárásával szolgálja a törvényesség érvényrejutását.

Az általános magatartási szabályok keretében vizsgáljuk meg az *igazmondás* kérdését az ügyvéd szempontjából. Az igazmondás kötelességét dom-

borítja ki a polgári eljárásban a Pp. 5. §-ának (2) bekezdésében foglalt szankció, az igazmondás azonban alapvető kötelessége a büntető eljárás védőjének s. A Bp. ugyan nem szól a védő ilyen kötelességéről, hiszen nem sújtja a vádlottat sem kifejezett szankcióval valótlán előadása esetén, hanem reábizza, hogy kíván-e pl. a beismerés enyhítő hatásával élni. A vádlott a védő felvilágosító tevékenysége mellett is esetleg a valótlanság talaján marad, de nem kívánhatja védőjétől, hogy valótlán előadását tegye magáévá és ekként saját lelkiismeretével ellentétbe kerüljön. Ha a vádlott előadása a védő benső meggyőződése szerint valótlán és ellentétben áll az ügy anyagával, a valótlán előadás mellett való kardoskodás helyett az ügy anyagának megfelelő megvilágításával tárja fel azokat a körülményeket és érveket, amelyek meggyőződése szerint a vádlottat mentesítik vagy felelősségét enyhítik.

Az ügyvéd kötelessége a reábizott ügy *gyors* befejezésének elősegítése. Kifejezett utalást találunk e vonatkozásban a Pp. 5. §-ának (3) bekezdésében. Nem vét e kötelessége ellen az ügyvéd, aki olyan megindokolt jogorvoslattal lép fel, amelyet a jogorvoslat eldöntésére hivatott szerv utóbb elutasít. A gyakorlat számos esete mutatja, hogy az ügyfél büntetőügyben a törvényben biztosított jogorvoslat felhasználását kívánja ügyvédjétől akkor is, amikor az ügyvéd azt nem javasolja. Sokszor a jogorvoslati fórumnak az a döntése, amely a jogilag megindokolt jogorvoslati érveket elveti, fejt ki az ügyfélre megnyugtató, meggyőző hatást. A lényeg az, hogy az ügyvéd jogorvoslati cselekményeit alaposan, megfelelő színvonalon indokolja. Emellett természetesen arra kell törekednie, hogy elkerülje a nyilvánvalóan alaptalan jogorvoslatokat. Nem kétséges, hogy az ügyvédi jogorvoslatok alkalmasak arra, hogy a felsőbbfokú szervek megfelelő módon fejtsék ki irányító tevékenységüket.

Az ügyvédség feladatainak vázolása után vizsgáljuk meg az ügyvédi szervek jellegét és feladatait. Itt mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az ügyvédség *társadalmi szervezet* tagjaként fejt ki munkáját. Alapjában véve társadalmi szervezatként működik az ügyvédség Csehszlovákiában is. Itt azonban az ügyvédi fix fizetés megállapítása, a szűk keretekben megszabott premizálási lehetőség, a kötött hivatali jellegű munkaidő már elhalványítja az ügyvédi munka szabadfoglalkozás jellegét. Az ügyvéd munkájával a bíróságot támogatja, mégis hiba volna az ügyvédséget a bíróság kiegészítő szervének, valaminő hivatali apparátusnak tekinteni. Az ügyvédi munka lényegét és döntő jellegét a fél jogi segítése határozza meg. Az ügyvéd jogi segítsége az ügyfél részéről kialakult *bizalom* légkörében a törvényesség keretében kifejtett olyan tevékenység, amelynek tükrében az ügyfél a vonatkozó tényeknek a bizalmasa által adott értékelését látja és egyben azt a *meggyőződést* meríti, hogy a kellő jogi és politikai ismeretekkel felvértezett, az államapparátustól független szakember minden lehetséges intézkedést megtesz jogai és törvényes érdekei védelmében. Ilyen tevékenység a legjobban társadalmi szervezet keretei között fejthető ki. Az ügyvédség *állami intézményként* aligha tudná megvalósítani az előtte álló feladatokat. Ezt az álláspontot a *szovjet ügyvédség történetéből vett adatokkal* tudjuk alátámasztani. A szovjet népbíróság 1918. november 30-i szabályzata szerint a végrehajtó bizottságok mellett megalakultak a védők és a perbeli képviselők kollégiumai. A kollégium tagjai *hivatalos személyek* voltak és olyan fizetést kaptak, mint a bírák. Ez a rendszer azonban nem felelt meg,⁷ ezért a népbíróságról szóló újabb 1920. október 21-i szabály-

⁷ A „hivatali ügyvédség” nem megfelelő voltára vonatkozó megállapítást ld.: *Karev*: A bíróság és az ügyészség szervezete a Szovjetunióban c. munkájában, Moszkva, 1954. 93. old. (oroszul).

zat megszüntette. Az ügyvédség szervezetének önkormányzata azonban nem lehet öncélú, a párt- és az állami irányítástól független intézmény. Az ügyvédség fejlődését *állami felügyelet* mellett kell biztosítani. Az állami felügyelet révén kell gondoskodni az ügyvédi munka elvi irányításáról. Az ügyvédi szervezet önkormányzata és az állami felügyelet összhangban van s egymást kölcsönösen feltételezi. Az állam az ügyvédség számára biztosítja ügyeinek saját szervei által való intézését, a társadalom, a szocialista építés érdekében azonban megfelelő módon irányítja e szervek munkáját. Az ügyvédi önkormányzat viszont elvesztené társadalmi jellegét s elszigetelt magánintézménnyé válnék, ha a párt- és állami irányítástól elkülönülne.

A bírák függetlensége és az államigazgatási, valamint a helyi államhatalmi szervektől független ügyészi szervezet mellett az államapparátustól független ügyvédi szervezet hivatott arra, hogy — bár kisebb súllyal és más eszközökkel — segítse a törvényesség megvalósulását. Az ügyvédség hivatali apparátusként való kezelése, az ügyvédi szervek munkájába való olyan állami operatív jellegű beavatkozás, amely az elvi irányítás és az általános felügyelet kereteit meghaladja, hátrányosan befolyásolná az ügyfél és az ügyvéd közötti bizalmi légkört, ami az ügyvédi tevékenység elengedhetetlen kelléke.

Abból, amit az ügyvéd alapvető jogairól és kötelességeiről, valamint az ügyvédi önkormányzat jellegéről fentebb elmondottunk, önként adódnak a *szocialista ügyvédi szervek feladatai*. A burzsoá ügyvédi szervek fő feladata a burzsoá ügyvédi kar érdekvédelme, a burzsoázia célkitűzéseinek megfelelő sajátos ügyvédi tekintély biztosítása minden irányítás és ellenőrzés nélkül. A burzsoá ügyvédi szervek vezetőinek nem érdeke, hogy feltárják a burzsoá ügyvédek lényegét, mert ezzel lelepleznék saját magukat. A szocialista ügyvédi szervek ezzel szemben fő feladatuknak az ügyvédi munka *elvi irányítását* tekintik. A szocialista ügyvédi szerv segítséget nyújt a hozzá tartozó ügyvédeknek abban, hogy a szocializmus építésének szempontjait juttassák érvényre az ügyek elvállalásánál, valamint azok vitelénél. A szocialista társadalom érdekközösségéből folyik a szocialista ügyvédi szerveknek az a feladata, amely *tervszerű szervező munkára* kötelezi őket. A tervszerű szervezés szempontjainak kell érvényesülnie az ügyvédi felvételeknél, az ügyvédi munkaközösségek megalakításánál. A jogi segítség tényleges szükségletének megfelelően kell megállapítani az ügyvédi létszámot s ennek alapján kell gondoskodni az ügyvédi, valamint ügyvédjelölti felvételtől, a munkaközösségek, valamint a munkaközösségi kirendeltségek megalakításáról. A gyakorlat mutatja, hogy az ügyvédek munkaereje fővárosunkban, ahol létszámuk túlzott, nincs megfelelően kihasználva. Ez a fővárosi túlzott ügyvédi létszám a kapitalista ügyvédi szervezettől átvett örökség, amely nem foglalkozott szervező munkával, az ügyvédi felvételeknél a tényleges ügyvédi szükségletet nem vette figyelembe. A tervszerű szervezéssel párhuzamosan érvényesül az ügyvédek szakmai és elméleti *továbbképzéséről* való gondoskodás. A kapitalista szervek által nem ismert alapvető feladata a szocialista ügyvédi szerveknek az ügyvédi munka feletti *felügyelet*. E felügyelet fő célja az ügyvédi munka színvonalának fejlesztése, az ügyvédséggel való kapcsolat kiépítése, tanfolyamok, ankétok szervezése, irányelvek kibocsátása, a felmerülő hibák esetén a javítás módjának megjelölése stb. révén. A szocialista ügyvédi szervek feladatai körében kell aláhúzni az ügyvédi munkaközösségekre is kiterjedő *gazdálkodás* kérdését. A szocialista ügyvédi szervek ugyanis a munkaközösségek gazdálkodásának irányításával gondoskodnak a munkaközösségek megfelelő munkahelyének, berendezésének megteremtéséről, a munkaközösségi tagok munka szerinti díjazásának biztosításáról, szociális szükségleteik kielé-

gítéséről, az ügyvédi továbbképzés, az ügyvédi utánpótlás anyagi alapjának létrehozásáról. Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy hazai ügyvédi szerveinknek ez a funkciója még szinte egyáltalában nem érvényesül.

Az elvi irányítás, a tervszerű szervezés, a továbbképzésről való gondoskodás, az ügyvédi munka feletti felügyelet, a tervszerű gazdálkodás jelenti tehát a szocialista ügyvédi szervezeteknek azokat az alapvető feladatait, amelyek a kapitalista ügyvédi szervek számára ismeretlenek.

A továbbiakban az *országos ügyvédi szerv* kérdésével kívánunk foglalkozni. Az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága (ÜKOB) nálunk az ügyvédség évtizedes másodfokú felügyeleti és fellebbviteli szerve.⁸ Országos ügyvédi szerv működését az ügyvédség országos irányítása és felügyelete mellett olyan kérdések eldöntése érdekében lehet kívánatosnak tartani, amelyek megoldása egységes szempontok figyelembevételét, az ügyvédség országos társadalmi-mozgalmi erőinek a felhasználását igényli. Ugyanakkor célszerű a megyei ügyvédi szervek hálózatának kiépítése az adott megye ügyvédségének közvetlen irányítása és felügyelete, valamint továbbképzése érdekében. A kétfokú önkormányzat célszerűnek tartható, ha hatáskörük szabatos meghatározás alapján egymástól elkülönül, viszont költséges és bürokratikus kettősséget eredményez, ha az országos szerv jóváhagyó fórumként ugyanazon ügyekben jár el, mint az elsőfokú területi szerv.

Az ügyvédi kamara illetékes szerve *belátása* szerint dönt a kamarába való *felvétel* tárgyában. A bejegyzett ügyvéd kamarai tagsága azonban elmozdítást kimondó fegyelmi büntetés esetétől eltekintve *általában nem szüntethető meg*. A hatályos Ürt.-ből e vonatkozásban az 57. § 4. pontját kell idéznünk, amely az ügyvédnek a névjegyzékből való törlését rendeli el, ha az ügyvédség gyakorlására betegség vagy testi fogyatkozás miatt tartósan vagy végképpen képtelenné vált. Idéznünk kell továbbá az Ürt. 50. §-át, amely törlést ír elő akkor, ha a bejegyzés után derül ki, hogy a felvételt az azt gátló valamely ok alapján meg kellett volna tagadni. Az ügyvédi szervek gyakorlatában vita merült fel e § értelmezése tekintetében. Az egyik, kiterjesztő magyarázat szerint e rendelkezés alkalmazása indokolt olyan személy tekintetében is, aki a felvételének tényleges időpontja szerinti feltételeknek megfelelt ugyan, de a felvétel jelenlegi hatályos feltételei szerint kifogás alá esik. A másik magyarázat viszont pl. a büntetett előéletű ügyvéd egyszer már megszerzett jogait is védeni véli akkor, amikor e § alkalmazása esetén csakis a felvétel tényleges időpontja szerinti feltételeket tekinti irányadónak. A kiterjesztő magyarázat híveit kétségtelenül az a törekvés vezeti, amely az ügyvédség soraiban a hatályos Ürt. alapján is meg kívánja tisztítani az alkalmatlan elemektől, megfelelőknek azonban arról, hogy magyarázatuk erőltetett, mivel esetleg évtizedek előtti felvétel hatályosságát a felvétel jelenlegi feltételei szerint vizsgálja. Az ügyvédség soraiban találunk oda nem való elemeket. Kétségtelenül helyes az ügyvédi szervezeteknek soraik megtisztítására irányuló törekvése. Ennek megvalósítására az összes szempontok figyelembevételével megfelelő határidőn belül csakis új jogszabállyal lehetne feljogosítani őket. A határ-

⁸ A szovjet ügyvédségnek nincs, s nem is volt országos ügyvédi szerve. A szovjet ügyvédség önkormányzati szerve az államigazgatási területmegosztás szerint működő kollégium, amely az igazságügyminisztérium *területi* igazgatóságának felügyelete mellett fejti ki munkáját. Nincs ilyen országos szerve a román ügyvédségnek sem. A bolgár ügyvédség ilyen másodfokú szervét megszüntette az 1952. évi bolgár ügyvédi törvény. Másodfokú ügyvédi szerve van viszont a lengyel ügyvédségnek, Csehszlovákiában pedig az a helyzet, hogy egyetlen központi szerv intézi — helyi területi szervek nélkül — az ügyvédség ügyeit.

idő elteltével érvényesülnie kellene a munkához való jognak mindaddig, amíg az ügyvéd koránál és egészségi állapotánál fogva erre képes és elmozdítást eredményező fegyelmi cselekményt el nem követ.

Bár a 23/1955. (III. 20.) M. T. sz. rendelet új módon szabályozta az ügyvéd elleni *fegyelmi eljárást* és az igazságügyminiszter 2/1955. I. M. sz. utasításával kiadta az ügyvédek fegyelmi szabályzatát, a fegyelmi eljárás is több vitás kérdést vet fel. Az új fegyelmi szabályzat elveti a fegyelmi eljárás korábbi bírósági jellegét és az általános fegyelmi elveket kívánja alkalmazni. Véleményünk szerint az ügyvéd elleni fegyelmi eljárás nem azonosítható a Munka Törvénykönyve szerinti fegyelmi eljárással, kiegészítő szabályokként sem alkalmazhatók tehát az Mt. rendelkezései. Az ügyvédi igazgatási szervek sajátos eljárásáról van itt szó, amelyre az említett fegyelmi szabályzatot és az ÜKOB. határozatait kell alkalmazni. A fegyelmi szabályzat változatlanul átvette fegyelmi büntetési nemként a hat hónaptól két évig terjedhető felfüggesztés büntetését is. Ez a büntetési nem azonban, amely meghatározott időre zárja ki a fegyelmi felelősségre vont ügyvédet a képességei szerinti munka végzésének lehetőségéből, nem alkalmas arra, hogy betöltse a fegyelmi büntetés legfőbb célját: a nevelő hatást.

Bár ügyvédségünk nagy része önkéntesen — s ez kétségtelen érdeme ügyvédségünknek — kollektívákba tömörült, az ügyvédi gyakorlat formája nálunk még mindig kettős: *kollektív és egyéni*. E kettősség kétségtelen gátja az ügyvédség fejlődésének, mivel akadályozza az egységes irányítást és a kimerítő ellenőrzést. Az ügyvédi gyakorlat kollektív formája az ügyvédek általános formája a Szovjetunióban és a népi demokráciákban. Nem vitás, hogy nálunk is ez a fejlődés vonala. Ennek érdekében a sok helyen észlelt nehézségek leküzdésével az ügyvédi munkaközösséget tagjai munkáját előrevívő, őket képességeiknek megfelelően foglalkoztató, megfelelő jövedelmet biztosító, kulturált munkahellyel és felszereléssel rendelkező, elismerten minden vonatkozásban szocialista jellegű szervezetté kell fejleszteni. Ebből kiindulva helyesnek tartjuk azt a szervezési elvet, amely az egységes fejlődés érdekében a munkaközösség élére az ügyvédség választott szerve, a kamarai vezetőség által *kijelölt* vezetőt helyezi. Ha a munkaközösség tagjai választanak a vezetőt, ez túlzott függőséget teremtene a vezető számára a munkaközösségi tagok irányában és gátolná az egységes irányítás érvényesülését. A munkaközösségi vezető a szervezeti szabályok szerint a kamara vezetőségének megbízottja, az ügyvédség fejlesztését szolgáló utasítások közvetlen megvalósítója. Közte és a kollektíva tagok között az őszinteség érzésétől, a kölcsönös bírálat szellemétől áthatott kartársi *kapcsolatnak* kell kialakulnia, ezért juttat a szervezeti szabályzat fontos szerepet a munkaközösség tagértekezletének is. A gyakorlat azt mutatja, hogy legjobban azok az ügyvédi kollektívák működnek, amelyeknek élén a tagok által, többek között a bírálat eszközével is támogatott, a kollektíva anyagi és erkölcsi fejlődéséért harcolni képes vezető áll.

A munkaközösség *jövedelemelosztásában* a munka szerinti díjazás elvének kell előtérbe kerülnie. A munkaközösségi jövedelemelosztásnak nálunk még nincs egységes szabályozása. A jövedelemelosztás kérdésének egységes szabályozása kívánatos akként, hogy a munkaközösségi ügyvéd a hónap közben is láthassa, milyen száalékát kapja a hónap végén az általa megkeresett munkadíjnak. A munkaközösségek gazdálkodását úgy kell felépíteni, hogy gondoskodás történjék a munkaközösségi tagok szociális szükségleteinek kielégítéséről, szabadságuk időtartamára átlagos díjazásuk folyósításáról, munkahelyük, berendezésük megteremtéséről.

Az ügyvédség a jogi segítség fontos intézménye, mondtuk dolgozatunk bevezetésében. Ahhoz, hogy az ügyvédség munkáját megfelelő színvonalra emelhesse, szükséges szervezeti megszilárdítása. A kellő szervezet alkalmas a tartalom — a munka minőségének megjavítására. A magyar ügyvédség zöme már eddig is nagy fejlődésen ment keresztül a munkaközösségekben és kész az előrehaladás útját követni. Amikor az ügyvédség szervezetének fontosságát hangsúlyozzuk, rá kell ismételtén mutatnunk arra is, hogy a szocialista törvényesség elősegítése szempontjából nem elegendő, ha az ügyvédség öntudatosan teljesíti feladatait, hanem állami funkcionáriusainknak is látniuk kell, hogy az ügyvéd a törvényeinkben lefektetett jogok és érdekek védelmezője. Egyes állami funkcionáriusok a régi ügyvéd iránti általánosításból indulnak ki és sokszor bizalmatlansággal, idegenkedéssel fogadják az ügyvéd fellépését. Amennyire fontos a szocialista jogi segítség fogalmának tudatosítása ügyvédeinknél, annyira nélkülözhetetlen a bizalmatlanság eloszlatása az ügyvéd munkáját rossz szemmel néző állami funkcionáriusoknál. Halaszthatatlan feladat a szocialista jellegű ügyvédi munka propagálása. Az ügyvédség és szervei helyesen törekszenek munkájuk színvonalának emelésével az ügyvédség iránti bizalom kialakítására, törekvésüket azonban teljes siker csak akkor koronázhatja, ha állami szerveink és funkcionáriusaik, az ügyvédség törvényeinkben biztosított szerepéből kiindulva, az állampolgárok és a szocialista szervezetek jogainak és törvényes érdekeinek védelmében tág teret nyitnak az ügyvéd nyújtotta jogi segítségnek. Hiába biztosítanak az ügyvédi munkaközösségek anyagi eszközöket munkahelyük javítására, ha az illetékes állami szervek sok esetben elzárkóznak az ügyvédi kollektíva számára megfelelő helyiség kiutalása elől. Az ügyvédi munkaközösség *szocialista jellegének* előtérbe kell kerülnie annak érdekében is, hogy az ügyvédi titoktartás biztosítását lehetővé tevő, a kollektívához forduló dolgozók igényeinek is megfelelő, kulturált *elhelyezést* nyerjen.

Az SZKP XX. kongresszusa nyomatékkal mutatott rá a törvényesség követelményére. A törvényesség megingathatatlan elve a mi pártunknak és kormányunknak is. A törvényesség megvalósítását jelentős mértékben tudja előmozdítani az ügyvédség. Szervezete ezért az eddiginél nagyobb figyelmet igényel.

Révai Tibor

A bűncselekmény megelőzésével és a büntetésekkkel való bánásmóddal foglalkozó I. ENSZ Kongresszus

Az Egyesült Nemzetek Büntetésvégrehajtási Kongresszusát 1955. augusztus 22-től szeptember 3-ig tartották Genfben. Ez a Kongresszus folytatása a nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi bizottság rendszerint 5 évenként rendezett kongresszusának. A múltban az ilyen jellegű kongresszusokat az 1875-ben alapított Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Bizottság rendezte. Ezt megelőzően a XII. nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi kongresszust 1950-ben Hágában tartották meg. Az Egyesült Nemzetek Titkársága 1951-ben átvette a Bizottság archívumát és könyvtárát. A Bizottság ügykörének az ENSZ-re történt átruházásával az ENSZ közgyűlése elhatározta a kongresszusoknak 5 évenkénti megtartását.

A Kongresszust széleskörű tudományos előkészítő munkálatok előzték meg. Ez egy tanácskozó bizottság feladata volt, amely börtönügyi szakemberekből állott. A Kongresszus előkészítésében részt vettek Dél-Amerika, Közel-Kelet és Távol-Kelet büntetésvégrehajtási ún. regionális tanácskozó csoportjai. E csoportok megvitatták a büntetésvégrehajtás mai állását és ennek alapján készítették el a titkári jelentést a Kongresszusnak. A regionális csoportok között élénk vita folyt a legapróbb részletekbemenő kérdésekben való állásfoglalás tekintetében. A Kongresszus teljes ülése előtt egyetemi tanárok és börtönügyi szakemberek előadásokat tartottak a napirenden levő tárgyról: „A bűncselekmények megelőzésének új útjai és a büntetésekkkel szemben alkalmazott bánásmód”-ról. Miután a Kongresszuson nemhivatalos szervezetek is részt vettek, így a határozatok feletti szavazásban csak a kormányok képviselőinek volt joga részt venni. A Kong-

resszus határozatai feletti vitát többségi szavazással döntötték el.

Az 1955. évi ENSZ Büntetésvégrehajtási Kongresszus határozatait ajánlási formában terjesztették elő és fogadták el. A Kongresszus tárgya az előzőkhöz viszonyítva szinte teljesen megváltozott. Míg régebben büntetőjogi dogmatikus problémák is szerepeltek napirenden, most kizárólag büntetésvégrehajtási kérdéseket tárgyalta a Kongresszus. Ezek a kérdések a következők: I. Minimál-szabályzat a foglyokkal való bánásmódról. II. A büntetésvégrehajtási személyzet kiválogatása és kiképzése. III. Nyílt intézmények. IV. Rabmunka. V. A fiatalok bűnözésének megelőzése.

Minimál-szabályzat a foglyokkal szembeni bánásmódról

A Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Bizottság (CIPP)¹ már határozatot hozott a foglyokkal való bánásmódról. Ezt a minimál-szabályzatot 1934-ben a Népszövetség Közgyűlése jóváhagyta. A Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Bizottság 1949. óta dolgozott e szabályok revízióján és legutolsó ülésén 1951. július 6-án megfelelő tervezetet fogadott el. Az 1951. évi tervezetet számos kormánynak megküldték állásfoglalás céljából, s ezenkívül foglalkoztak vele az ún. regionális tanácskozó csoportok is. A Titkárság a kormányok és a különféle hozzászólásra meghívott szervezetek megjegyzései alapján új szöveget szerkesztett, amely a Kongresszus tanácskozásának az alapját képezte.

¹ A CIPP — Commission Internationale Pénal et Penitentiaire — Nemzetközi Büntetőjogi és Börtönügyi Bizottság.

A Büntetésvégrehajtási Kongresszus 96 §-ban foglalta össze a szabadságvesztés-büntetésre ítétekkel való bánásmód ún. minimál-szabályait, melyet minden kormányának ajánlottak megvalósításra. Határozatba foglalták e tárgykörben az elítéltek nyilvántartására, ügyeik adminisztrációjára vonatkozó tevékenységet, a befogadást, a higiéniai, egészségügyi követelményeket, továbbá az étkezésre vonatkozó kérdéseket. A határozat foglalkozik a szabadban való mozgással, az orvosi szolgálattal, az intézeti fegyelemmel és a kiszabható fegyelmi büntetésekkel, valamint az elítéltekkel szemben alkalmazható kényszereszközökkel. A Kongresszus olyan határozatot hozott, hogy a testi fenyegetést, sötétzárkát és minden kegyetlen, embertelen és megalázó fenyegetést teljesen be kell tiltani. A Kongresszus határozatot hozott a foglyok tájékoztatása, panaszjoguk, a külvilággal való érintkezésük, személyi tulajdonuk megőrzése tekintetében is.

A Kongresszus már a minimál-szabályzatban kiemeli, hogy a büntetésvégrehajtási szolgálat nagy jelentőségű, új módon értelmezendő társadalmi feladat. A határozat kimondja: „A szabadságvesztés és a szabadság megfosztó rendszabályok célja és igazolása végső fokon a társadalom védelme a bűnözés ellen. Ezt a célt csak akkor lehet elérni, ha a szabadságelvonás időszakát kihasználják arra, hogy lehetőség szerint elérjék, hogy a fogoly szabadon bocsátása után ne csupán óhajtsa, hanem lehetőséget is kapjon arra, hogy törvényszabta életet éljen és megélhetését munkával biztosítsa.” Majd másutt: „A büntetésvégrehajtás vegye igénybe az összes gyógyító, nevelő, erkölcsi, szellemi, s más természetű eszközöket, s a rendelkezésre álló összes gondozási formákat a foglyokkal szembeni egyéni bánásmód kialakítására.”

A foglyok osztályozásával és individualizálásával, a különböző osztályokba sorolt kategóriák kedvezményeinek rendszerével részletesen foglalkozik a minimál-szabályzat. Valamennyi elítélt fogoly köteles az orvos által megállapított testi és szellemi alkalmasság keretein belül munkát végezni. A határozat részletesen foglalkozik a nevelés büntetésvégrehajtáson

kívül eső oldalával is, melyet állami és társadalmi szervek segítségével kíván megoldani. Idevonatkozóan azt fejezi ki, hogy a nevelés eszközként fel kell használni a családot, a különféle társadalmi szerveket a fogolyra való ráhatásként, amikor még a szabadságvesztés büntetését tölti. Két intézményen keresztül kell gondoskodni a szabadult fogoly utógondozásáról, munkába állításáról. Ezt a feladatot legtöbb államban kettős alapon, vegyes rendszerrel oldják meg, egyrészt állami szervek útján, másrészt nemhivatalos szervezetek foglalkoznak a nevelés e külső, de lényeges oldalával. A tendencia a kapitalista államokban afelé irányul, hogy ez az intézmény egyre inkább állami feladattá váljék. A minimál-szabályzat foglalkozik az elmebeteg és szellemileg abnormális foglyokkal követendő bánásmóddal, valamint az előzetes letartóztatottakra vonatkozó külön szabályokkal is.

Megfelelő hely hiányában nem áll módunkban a büntetésvégrehajtási viszonyainkat a Kongresszus határozataként elfogadott minimál-szabályzattal összehasonlítani, annyit azonban mindenesetre megállapíthatunk, hogy a büntetésvégrehajtásra vonatkozó szabályaink sokkal *fejlettebbek, haladóbbak* bármely kapitalista állam büntetésvégrehajtási szabályainál.

A büntetésvégrehajtási személyzet kiválogatása és kiképzése

A büntetésvégrehajtási személyzet kiválogatásának és kiképzésének kérdését 1948-ban vetette fel az Egyesült Nemzetek Társadalmi és Gazdasági Tanácsának szociális kérdésekkel foglalkozó bizottsága. A regionális szervezetek behatóan taglalták e tárgyat és a Titkárság az ő ajánlásai alapján szövegtervezetet készített, mely a genfi tanácskozások napirendjére került. A határozat magas követelményeket állít a büntetésvégrehajtási személyzet *kiválasztása, előképzettsége és kiképzése* tekintetében. Az első pont leszögezi, hogy a büntetésvégrehajtás lényegéről kialakult új felfogás szerint a büntetésvégrehajtás egyszerű őrzésből fontos társadalmi funkcióvá vált. Ez a jelentős fordulat megfelelő képes-

séget, bizonyos mértékű kiképzést és a különféle szervek harmonikus együttműködését kívánja meg. A határozat kiemeli, hogy a büntetésvégrehajtási szolgálat természetének ezt az új értelmezését meg kell honosítani a közvéleményben, a személyzet meggyőződésében és ennek érdekében minden eszközt igénybe kell venni a közvélemény felvilágosítására. Ezt az új felfogást abban is kifejezésre kell juttatni, hogy a büntetésvégrehajtási személyzetet egyre növekvő számú specialistaival, pl. orvosokkal, elmegyógyászokkal, pszichológusokkal, szociális gondozókkal, tanítókkal, műszaki oktatókkal kell kiegészíteni.

A büntetésvégrehajtási szolgálatot ellátó személyzetre vonatkozóan olyan határozat született, hogy az legyen polgári jellegű, az ilyen közigazgatási szerveknél megkívánt rendfokozati rendszerrel. A személyzet azon része, akik szolgálatuk ellátása során közvetlen kapcsolatba kerülhetnek a foglyokkal, fegyvert nem viselhetnek. A határozat szerint a személyzetet egyéni kiválasztás útján kell összeállítani és nem engedhető meg, hogy ez a katonai erők, a rendőrség és más fegyveres testület állományából való átvezénylés útján történjék. Ez a határozat azért szükséges, mert jó néhány államban kimondottan katonai alapon szervezték meg a büntetésvégrehajtást.

A határozat kimondja, hogy a női intézetek személyzete csak nőkből állhat. Képzettség tekintetében ugyanolyan követelményeket támaszt, mint a férfi büntetőintézetbeli személyzetnél. A határozat végül vitacsoportok, intézeti látogatások, tanulmányi csoportok kérdésével foglalkozik. Azt ajánlja, hogy a magasabb beosztású alkalmazottak számára eszmecsere céljából összejöveteleket kell rendezni, s kívánatosnak tartja az ilyen összejövetelekre külföldi szakembereket is meghívni. Ajánlatos továbbá bevezetni a különböző országok közötti alkalmazottcserét, hogy a személyzet tagjainak így módjuk legyen külföldi intézetekben tanulmányi látogatásokat tenni. Az intézet össz-személyzete részére pedig hivatásbeli kérdésekre vonatkozó viták és véleménykifejtés céljára gyűlések rendezését, valamint más intézetek kölcsönös látogatását írja elő.

Nyílt intézmények

A kapitalista országokban a II. világ-háború óta eltelt években széleskörű és növekvő nemzetközi érdeklődés alakult ki a „nyílt börtönök” eszméje iránt. Ennek alapját a háború után visszamaradt hadifogoly táborok teremtették meg. Az 1950. évi hágai XII. nemzetközi büntetőjogi és börtönügyi kongresszuson a napirendi kérdések egyike az volt, hogy „milyen mértékig helyettesíthetnék nyílt intézmények a hagyományos börtönt”. A Hágában megtartott 1950. évi büntetőjogi és börtönügyi kongresszuson e tárgyban határozatot fogadtak el. A határozat úgy definiálta a nyílt intézményt, mint egy börtönt, amelyben a szökés elleni biztonságot semmiféle fizikai eszköz nem szolgálhatja. A biztonsági fal nélküli zárkás börtönöket, vagy olyan börtönöket, amelyek nyílt elhelyezést nyújtanak egy biztonsági falon, vagy kerítésen belül, vagy olyan börtönöket, amelyeknél külön őrkkel helyettesítik a falakat, „közepes biztonságú börtönöknek nevezte”. A Kongresszus hozzáfűzte, hogy a nyílt intézménynek szükségképpen elsődleges jellemzője a foglyok iránti az a bizalom, hogy szoros és állandó felügyelet nélkül is betartják a börtönfegyelmet, hogy a börtönrezsím alapját a felelősség-tudat begyakorlásának kell alkotnia.

Az 1955. évi ENSZ Büntetésvégrehajtási Kongresszus ennél tovább ment, amikor így határozott: „Egy nyílt intézmény jellemzője a szökés elleni berendezésnek és óvintézkedésnek (mint falak, záruk, rácsok, fegyveres őrk és más olyan őrszemélyzet, amely külön az intézet biztonsága érdekében állítottatott fel) hiánya és egy olyan rendszer, melynek alapja az önkéntes fegyelem és a fogoly felelősségérzete ama közösséggel szemben, amelyben él. Ez a rendszer arra bátorítja a foglyot, hogy éljen a neki nyújtott szabadsággal, de ne éljen vele vissza. Ezek a sajátosságok különböztetik meg a nyílt intézményt más típusú intézetektől, amelyek közül némelyek azonos elveket alkalmaznak, de anélkül, hogy ezeket teljes mértékben megvalósítanák.”²

² Hágai Kongresszus határozatának 1. pontja, nyílt intézményekről.

Az 1955. évi Kongresszus tehát a hágai 1950. évi Kongresszus határozatához hozzáfűzte, hogy melyek azok a jellemzők, amelyek megkülönböztetik a nyílt intézményt más típusú intézményektől.

A regionális csoportok között, de a Kongresszuson is éles vita alakult ki a nyílt intézmény meghatározás túlszigorú definíciója körül. Ennek ellenére mégis a fenti megfogalmazás maradt érvényben, mely szerint sem technikai biztonsági be rendezéseknek, sem külön őrségnek nincs helye. A határozat szerint a nyílt intézmények elvben önálló intézmények legyenek. ▲ foglyok akár büntetési idejük megkezdésekor, akár akkor, amikor más intézményben letöltötték büntetésük egy részét, kerülhetnek nyílt intézménybe. A nyílt intézmény sikere a bizalom rendszerén kívül az ésszerű kiválogatáson múlik. A kiválogatásnál lényeges a büntetettek előzetes megfigyelése. A határozat szerint a hosszú időre történt elítélés nem zárhatja ki a nyílt intézményekbe való felvételt. Az előzetes megfigyelésnek ki kell terjednie orvosi, lélektani és szociális irányú vizsgálatra. A latin-amerikai csoport pl. azt javasolta, hogy létesítsenek egy intézetet, vagy szervet, amely a nyílt intézményekbe való felvételre számbajövő büntetettek osztályozását és kiválogatását intézi. A határozat szerint a nyílt rendszerhez alkalmazkodni nem tudó büntetettekkel más típusú intézménybe kell áthelyezni.

A határozat rögzíti a nyílt intézmény hatékony működésének feltételeit, mely szerint : 1. Az intézmény ne fekdjék olyan félreeső helyen, hogy ezáltal akadályozva legyen céljának elérésében, vagy hogy a személyzet rovására ezáltal túlzott hátrányok álljanak be. 2. A foglyokat olyan munkára kell beosztani, amely előkészíti őket arra, hogy szabadulásuk után hasznos foglalkozással biztosítsák létfenntartásukat. 3. A mezőgazdasági nyílt intézmények mellett ún. ipari nyílt intézményeket is lehet bevezetni, hogy a foglyok ipari mesterséget szerezhessenek maguknak. 4. A személyzet tagjai személyesen ismerjék minden egyes fogoly jellembeli tulajdonságait, hogy képesek legyenek kedvező erkölcsi befolyást gyakorolni a foglyokra.

5. A legképzettebb személyzetet kell az ilyen intézetekhez beállítani. 6. A fogolylétszám nyílt intézményekben maradjon bizonyos határok között (a vitában 400—500 fős fogolylétszámot fogadtak el leghelyesebbnek), hogy az intézmény minden egyes foglyot alaposan megismerhessen.

A határozat a nyílt intézmények rendszerére való áttérésnél a fokozatosságot ajánlja. Leszögezi, hogy bár a nyílt intézményekben a szökési kockázat és annak veszélye nagyobb, mint más típusú büntetőintézetekben, ezt bőségesen ellensúlyozzák azok az előnyök, amelyek a nyílt intézmény fölényét más típusú intézménnyel szemben biztosítják. Az előnyök ezek szerint abból állnak, hogy : 1. A nyílt intézmény kedvezőbbben hat a fogolynak a társadalomba való visszavezetésére, s egyidejűleg hatékonyabban előmozdítja testi és lelki egészségét. 2. A nyílt intézmény rendszerében rejlő nagyobb szabadság az intézeti rend bizonyos lazulásában jut kifejezésre, de a fizikai kényszer hiánya és a bizalmasabb viszony egyfelől a foglyok, másfelől a személyzet között abban az irányban hat, hogy a foglyokban becsületes vágy támadjon a társadalomba való visszatérés után. 3. A nyílt intézményeken belüli életfeltételek közelebb állnak a normális életfeltételekhez. Ilyen módon könnyebben elérhető az, hogy a foglyokban tudatossá lehet tenni ama körülményt, hogy a környező világhoz vezető utak nincsenek számára elzárva. 4. A nyílt intézetek anyagi kihatásai kedvezőbbek, mert nem olyan költségesek, mint egy más típusú börtönben, elsősorban azért, mert az építési költségek alacsonyabbak.

Rabmunka

Az 1950. évi büntetőjogi és börtönügyi kongresszusnak egyik napirendi tárgya az volt, hogy „hogyan szervezendő meg a büntetőmunka amellett, hogy erkölcsi nevelő hatáson kívül szociális vonalon gazdaságos és hasznos legyen?”. A kérdés megbeszélésénél a Kongresszuson megegyeztek abban, hogy az elítélteket termelő munkában foglalkoztatni kell, mivel a munkát a nevelés egyik főszerszámának kell tekinteni. Ismeretek azok a konkrét tények, melyek ennek

gyakorlati kivitelezését nagymértékben lehetetlenné teszik. Annak ellenére, hogy a kapitalista büntetésvégrehajtási rendszerekben ez a probléma kulcskérdése, ezt nem vitatták meg oly beható módon, mint a többi kérdést. Az 1955. évi ENSZ Büntetésvégrehajtási Kongresszus idevonatkozó határozata leszögezi, hogy valamennyi elítélt fogoly képességének megfelelő munkát köteles végezni. Eszerint nem tekintendő kényszermunkának az olyan munka, melyet bírói ítélettel szabadságvesztés-büntetésre ítélt egyének végeznek. Az idevonatkozó határozat 74. §-a szerint a büntetőintézetek műhelyeit és mezőgazdasági üzemait maga az intézeti igazgatás és ne magánvállalkozó irányítsa.

A Kongresszus határozata egyebekben foglalkozik a foglyok bérezésének, szakmai kiképzésének, valamint a balesetelhárítás, a munkaidő, az egészségvédelem kérdéseivel. A határozat idevonatkozó része a fogoly munka termékeit főleg állami közvetítéssel, állami megbízások keretében javasolja értékesíteni. Külön kiemeli, hogy a fogoly munka megtervezésénél különös figyelmet kell fordítani az arra alkalmas foglyok mesterségbeli kiképzésére, különös tekintettel a fiatal foglyokra.

A balesetelhárítás és egészségvédelem vonatkozásában a határozat leszögezi, hogy a szabad dolgozók számára érvényes előírásokat a büntetőintézetekben is figyelembe kell venni. Munka-balesetek és ipari megbetegedések esetén olyan feltételek mellett kell őket kártalanítani, amelyek nem lehetnek kevésbé kedvezőek a szabad munkások számára törvényesen megszabottaknál. Ezenkívül az országban bevezetett társadalombiztosításban kell őket részesíteni.

A munkadíjjal kapcsolatban a határozat kimondja, hogy az legalább olyan magas legyen, hogy az fenntartsa a munkával kapcsolatos örömet és az iránta való érdeklődést a foglyokban. Kíváncsnak tartja, hogy a munkadíjazásból teljék a fogolynak arra, hogy családját is támogat hassa, ezenkívül az előírt határok között saját szükségleteit kielégíthesse, továbbá, hogy tartalékot gyűjthesse, amely szabadon bocsátásakor részére kifizetésre kerül-

jön. Az e tárgyban hozott határozat utal arra, hogy a fogoly munka tervezésénél igénybe kell venni a nyílt intézményeket, egyrészt az ilyen intézmények által nyújtott munkalehetőségek sokrétűsége miatt, másrészt, hogy olyan feltételek közé juttassák a fogoly munkát, amelyek megközelítik a szabad munka körülményeit.

A határozat, különös tekintettel a hosszú időre ítélt foglyok részére, szabadon bocsátásuk megelőző utolsó hónapjában azt kívánja lehetővé tenni, hogy a szabadulás előtt álló fogoly naponta elhagyhassa az intézetet azért, hogy egy magánmunkáltató, vagy valamely közületi vállalkozás alkalmazásában elhelyezkedését biztosítsa, továbbá esetleg már a szabadulást megelőzően egy hónappal ott folytassa azt a szakmát, vagy munkát, melyet a büntető intézetben elsajátított, vagy végzett.

A fiatalok büntetésének megelőzése

A minimál-szabályzat külön részben nem foglalkozik a fiatalok büntetőintézeteinek szervezetével. A bevezetőben olyan álláspontot foglal el a kérdésben, hogy a minimál-szabályzat tekintendő a fiatalok intézeteire is alkalmazandónak. A minimál-szabályzat egyébként csak annyit mond, hogy a fiatalokat el kell különíteni a felnőttokról.

*

Az ENSZ I. Büntetésvégrehajtási Kongresszusa, miután elfogadta a foglyokkal való bánásmód minimális szabályát, valamint a nyílt intézményekre és a büntetésvégrehajtási személyzet kiválasztására és kiképzésére vonatkozó ajánlásokat, arra kérte az ENSZ főtitkárát, hogy ezeket az ajánlásokat terjessze jóváhagyás céljából az ENSZ Gazdasági és Népjóléti Tanácsának szociális kérdésekkel foglalkozó bizottsága elé, kérte továbbá, hogy a bizottság hagyja jóvá ezeket az ajánlásokat és hívja fel rá a kormányok figyelmét, hogy e területen kifejtett gyakorlatukban és az új törvények vagy közigazgatási rendszabályok reformja során, a lehetőséghez képest ezek irányelveit kövessék.

S. Németh Lajos

Városok ankétja Debrecenben

Tanácsrendszerünk megalkotása óta számos fórum és még számosabb formában foglalkozott tanácsaink általános vagy egyes *alkalomszerű* kérdésével. E vitáknak — véleményem szerint — egyik jellemző fogyatékossága az volt, hogy a tanácsrendszer intézményeit, tanácsaink szervezeti munkáját egysíkián, nem eléggé differenciáltan tárgyalták. Ennek egyik oka talán a gyakorlati munkától való bizonyos fokú elszakadás mellett a gyakorlat szülte kényes témáktól, vagy a gyakorlat tapasztalatainak körütekintő, hosszabb munkát igénylő analizisétől való idegenkedés.

Tanácsfokozataink közül a megye és a járás tulajdonképpen olyan egységek, amelyek az állami munka területileg szervezendő irányítására vannak megalkotva, az alájuk rendelt községek (a megyénél ezeken felül még a városok) irányító szervei. A tanácsproblémákkal foglalkozó értekezletek igen jelentős része a múltban, mintegy átveve néhány minisztériumunk gyakorlatát, elsősorban a megye és a járás (ez utóbbi már ritkábban), de főleg a főváros kérdéseivel, következésképp a *felső irányítás* problematikájával foglalkozott. Az „Állam és Igazgatás”-ban megjelenő cikkek és tanulmányok közül a nem megyei vagy járási témákkal foglalkozók legtöbbször, és ami feltűnő, a gyakorlati embe-
rek, városi, községi VB-elnökök, titkárok cikkeiben is, sokszor aránytalanul nagyobb rész foglalkozik a tanácsok általános politikai, gazdasági, kulturális stb. kérdéseivel. Röviden: a tudomány és gyakorlat emberei *elsősorban* foglalkoztak a központi és csak *másodszorban* a rendkívül sokszínű és a mindennapok életében nem kevésbé jelentős (ha napjainkban nem jelentősebb) „helyi”, tehát községi és városi tanácsi munkával. Sokunk esett a „járt utat járát-

lanért el ne hagyj” hibájába és inkább a már ismert problémák vagy talán a már megoldott kérdések részleteinek elemzésére fordította energiáját. Olyasféléképpen dolgoztunk, mint a rossz tanácsi instruktor, aki „leviszi a szempontokat”, de a község vagy a város tanácsi dolgozóinak a „hogyan?”-jára válaszolni már nincs elég ideje vagy türelme.

A Magyar Tudományos Akadémia Államjogi, Államigazgatási jogi és Pénzügyi jogi Szakbizottsága, valamint Hajdú-Bihar megye és Debrecen megyei jogú város tanácsának végrehajtó bizottsága ezzel a gyakorlattal szakítva a városok időszzerű kérdéseinek megvitatására 1956. február 23—25-e között Debrecenben szervezett ankétot. Az ankét *szükségességét* mi sem jellemezhetné jobban, mint az, hogy a kemény időjárás ellenére mintegy kétszázan jelentek meg Debrecenben és vettek részt az értekezlet munkájában. Az elmélet és gyakorlat legkülönbözőbb szakemberei közül 48-an *szóltak hozzá* az előadások felvetette gondolatokhoz. A debreceni ankét olyan *témákat* tűzött napirendjére, amelyek városaink életében ma a *legfontosabbak*: a városok szervezeti és hatásköri kérdéseit, a városi tanácsok tömegkapcsolatainak problémáját és a városgazdálkodás feladatkörének, szervezetének mai problémáit, fejlődésének távlatait. Ennek a helyes gondolatnak igényes megvalósítása tükröződött valamennyi előadás belső rendszerében, egységes gondolatmenetében.

*

I. A bevezető előadást Toldi Ferenc, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa tartotta: „A városok szervezeti és hatásköri kérdései” címmel.

Fejtegetéseiben a városnak, mint sűrűn lakott településnek politikai, gazdasági és kulturális jelentősége jellemzéséből indult ki. Bemutatta, hogy a város, mint a környező terület gazdasági, kulturális gócpontja milyen hatással van környékének fejlődésére. Az ipari munkásság városainkban él, vagy a városokban levő üzemekben dolgozik. A szocializmus építésében a városokban élő munkásosztály politikai tevékenységének az adott város határán túlmenő és a vidék fejlődésében meghatározó jelentősége van. Kettőzött fontosságú tehát a városok hatalmi szervének és helyi igazgatási szerveinek fejlődését megvizsgálni és a továbbhaladás akadályait vagy a gyakorlati munkát gátló körülményeket feltárni, hogy megfelelő intézkedésekkel a meglevő hibákat kiküszöbölhessük.

Toldi elvtárs előadásában a jelenlegi fejlődés egyik fő akadályaként a városi tanácsi szervek *szervezeti és hatásköri problémáit* tárta fel. Városaink mind települési, mind társadalmi, mind pedig gazdasági vonatkozásban az adott város és az adott vidék fejlődését közvetlenül meghatározó tényezők hatása folytán különbözőségeket mutatnak. E különbözőségek, helyi sajátosságok szervezeti érvényesítéséhez a tanácstörvény megfelelő általános kereteket ad. A törvényadta lehetőségekkel azonban nem túlságosan élünk. Ez a hiba elsőként a városi tanácsok szerveire háruló feladatok meghatározásában és a feladatok ellátásához szükséges szervezet és hatáskör biztosításának a hiányában jelentkezik. A megyék saját szerveik útján látnak el sok olyan feladatot, amelyeknek hathatósabb megoldása a dolgozókkal közvettebb kapcsolatban álló városi tanácsi szervek révén sokkal inkább megoldható lenne. A szükséges mértéken felül fonódik egybe a főváros, és e városok kerületi tanácsi szerveinek szervezeti munkája. Ez az egybefonódottság azután tovább vonul az egyes városi, városi kerületi tanácsi szervek belső munkamegosztásában.

Különösen jelentős probléma a végrehajtó bizottság és az alárendelt szakigazgatási szervek, hasonlóképpen a végrehajtó bizottság és a végrehajtó bizottság elnöke feladatköreinek tisztázatlansága.

Az ilyen és ebből következő *hatásköri kérdések* eredményezik, hogy az egyik városban a végrehajtó bizottság kénytelen a szakigazgatási szervek helyett intézkedni, különösen a kevésbé népszerű feladatok megoldásakor, a másik városban pedig egyenesen a végrehajtó bizottság elnökére hárul a legfontosabb egyes ügyek intézése. A hibalehetőséget tovább növeli az a tény, hogy a tanácstörvényt végrehajtó egyes jogszabályok, de főként az *ügyrendek*, nem adnak átfogó és világos meghatározást a szakigazgatási szervek hatósági jogköréről. Ha adnak is, csak a jogosultság oldaláról fogalmazzák meg azt, s nem emelik ki a szerv vagy a szerv vezetőinek kötelezettségét a hatósági jogkör kapcsán. Így azután rendre átesúsznak az egyes feladatkörök, sok esetben már az ügykörök is a szakigazgatási szervektől a végrehajtó bizottság elnökéhez vagy elnökhelyetteséhez, titkárához. Látnivaló, hogy ennek a helytelen gyakorlatnak nem a kollektív testület tisztáztatására való hivatkozás vagy a tömegkapcsolatok újszerű, helyes formájának kialakítása az alapja, hanem a szakigazgatási szerveknek a felelősségtől, az önálló intézkedéstől való húzódozása.

Az előadás részletesen tárgyalta városi tanácsszerveink gyakorlati munkájának azt a fogyatékoságát is, hogy az említett szervek maguk sem élnek a törvényadta kereteken belül *rendelkezési jogokkal*, nem használják fel mindazokat a *szervezeti eszközöket* és nem alkalmazzák mindazokat a *módszereket*, melyek a tanácsot — és részben szerveit — mint a terület gazdáját megilletik. Az előadó helyesen kifogásolta, hogy a városi tanácsi szervek nem mennek túl a kifejezetten *csak mai* feladatokon és kis részben vállalnak munkát az országos jelentőségű, hillyleg megvalósítandó, különösen társadalmi és kulturális feladatokból. Általában szegényes még a kapcsolatuk a tanács működése területén levő és a tanács alá nem rendelt állami szervekkel.

E hibák *fő forrásául* az előadó, véleményem szerint helyesen, a szakigazgatási szervek szervezeti és működési szabályainak, ügyrendjeinek szűk és igénytelen, elsősorban ügyviteli-technikai kérdéseket tárgyaló, s ennek folytán a lényeges, érdemi jelleget

elhomályosító voltát emelte ki. Az ügyrendeknek a nagyobb része ténylegesen leszűkíti a tanácstörvény kereteit, sőt, egy és más esetben egyes intézményeket szakmai egyoldálúságba torzít el, vagy éppen fontos politikai jelentőségű szervezeti-hatásköri lehetőségeket hagy figyelmen kívül. Elismerjük, nem könnyű dolog a tanácstörvény általános anyagi szabályainak egyes szakmai területen való visszaadása, de a szocialista jogalkotás ilyen nehézségeket vagy ennél nagyobbakat már képes leküzdeni. Az ügyrendek megjelenése óta tart a vita azok gyakorlati alkalmazhatóságáról. Ma már szakminisztériumaink maguk is meggyőződhetnek ágazati ügyrendjeik fogytékosságairól. Mégsem találkozunk olyan kezdeményezéssel, mely a régi rozszat új jóval szándékoznék felváltani.

Előadó kitért a *városi kerületek* szervezeti kérdéseire is. Kifejtette, hogy sok helyütt tisztán az eljárási fórumok rendszerének (I. fok kerület, II. fok megyei jogú város vagy főváros) csorbitatlansága érdekében létezik esetleg a szükségesnél több városi kerület. Ennél nagyobb probléma, hogy a városi kerület és a város szakmai feladatainak elégtelen elhatárolása, a szakmai feladatok városon belüli centralizáltságára vezet. Járási jogú városainknál ez a túlzott hatáskörelvonás a megye irányából mutatkozik meg. Lehetőséget kell teremtenünk arra, hogy a városias és különösen a város népességét érintő feladatok előkészítése, végrehajtása a városi tanács szerveinek tartozzék hatáskörébe. A *városi igazgatás* kérdéseinek sokszínűsége, városonként, ágazatonként változó problematikája az előadó nézete szerint szükségessé tenné a Minisztertanács általános irányító munkájának ilyen értelemben való differenciálását is. Esetleg oly módon, hogy a Minisztertanács Titkárságának Tanácsszervek Osztályán belül külön városigazgatási csoportot létesítenének, amely átfogóbban elemezhetné a városok és megyék, minisztériumok, országos hatáskörű szervek munkáját, feltétlenül jobb koordinációt biztosíthatna.

A *vita* során az előadás megállapításait a városi tanácsok gyakorlati emberei számos, részletes gyakorlati példával, sokszor

az irányítás bürokratizmusának elrettentő példáival egészítették ki. Az előadó a hely és idő korlátai folytán nem vállalhatta valamennyi városi szervezeti és hatásköri probléma elemzését. Mégis úgy gondolom, hogy a vázoltakon felül legalább még egy kérdéssel foglalkoznia kellett volna. Nevezetesen a *városias jellegű községek* kérdésével. Jó néhány olyan községünk van ugyanis, amelyek gazdasági, társadalmi stb. adottságaik folytán jelentőségükben már megközelítik (ha el nem érik) egyes kisebb járási jogú városainkat. Csak példálózva említem meg ezek között Mátészalkát, Berettyóújfalut, Szárvast, Kisvárdát, Békést, Celldömölköt, Gödöllőt, Siófokot, Jánoshalmát, Abonyt. Az ilyen községek szocialista fejlesztése meggyorsítja városá alakulásukat. Nyilvánvaló, hogy az átmenet időszakában a jövő távlatainak útján már most helyes és célszerű sajátos adottságaiknak megfelelő tanács szervezetük és hatásköreik kialakítása. Ez irányban a tudományos kutatás eredményes és gyümölcsöző segítséget adhat.

II. Az ankét második előadását Kovács Tibor, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának helyettes vezetője tartotta: „*Városi tanácsok tömegkapcsolatai*” címmel. Bevezetőben szélesen vizsgálta a felszabadulás előtti *burzsoá korszak* önkormányzati rendszerének ügynevezett „tömegkapcsolatait”. A lényegesebb intézmények osztálytartalmának és funkcióinak elemző bemutatásával bizonyította be a burzsoá állami szervezetnek és apparátusnak a dolgozó tömegektől való idegenségét, a tömegektől való *teljes elszakadottságát*. A *felszabadulástól a fordulat évéig* eltelt időszak fejlődését és küzdelmeit tárgyalva kiemelte, hogy a párt már ebben a korszakban is teljes erejével és mozgósító munkájával törekedett a tömegkapcsolatok helyes és az adott viszonyoknak megfelelő kialakítására. Sok helyütt a párt szervezetei vállalták az egyes intézmények, tömegkapcsolati formák létrehozását, biztosították eredményes működésük feltételeit. A párt teremtette meg oly sok más fontos feladat egyidejű megoldása mellett népi demokratikus állami rendszerünk létrehozásának előestéjén a maga-

sabbrendű szocialista társadalom Lenin tanításaira épülő tömegkapcsolatainak alapintézményeit. *Alkotmánytörvényünk* és *szocialista jogszabályaink* megalkotása, ezek között is az első *tanácstörvény* nagy lendülettel vitte előbbre a szocialista állami szervek és a hatalom birtokosának, a dolgozó népnek együttműködése kapcsolatainak ügyét. Mind erősebbé és erősebbé vált a proletárdiktatúra állami szerveinek munkájában a dolgozó emberek kollektív bölcsességének érvényesítése. A dolgozók is mind jobban leküzdötték a burzsoá korszakból átöröklött tartózkodásukat és igen rövid idő alatt tanultak meg helyesen élni a hatalommal, egyre gyakrabban személyes közreműködés útján közvetlen támogatást adni az állami feladatok eredményes megoldásához. Társadalmunk átalakulásában így forrt és forr napjainkban mindjobban egységbe állami szervezetünk a dolgozókkal. Ma már nincs olyan állami ügy, amelyben az érdekelt szervek ne igényelhetnék a dolgozók mindennapos, alkotó részvételét.

A *tartalmi* együttműködés újabb és újabb megfelelő, *szocialista formákat* teremtetett. A fejlődést meggyorsította a gazdag forrásnak: a szovjetek több évtizedes tapasztalatainak viszonyainkra alkalmas felhasználása. Az első tanácsciklus időtartama alatt tanácsaink munkájában már sokszínűen kialakultak a tömegkapcsolatok formái. A második tanácstörvényben, valamint végrehajtási jogszabályaiban már magas színvonalon jelentkeznek a szocialista építés e fontos intézményei.¹

Kovács Tibor előadása gazdag tapasztalati adatok közzétételével tárgyalta a *tömegkapcsolati formák alapjait* és ez alapon terebélyesedő újabb megoldásokat. Igen helyesen tért ki ennek kapcsán a városi tanácsok és szerveiknek sajátos helyzetére, mely a városnak, mint viszonylag összefüggőbb, nagynépességű, zárt településnek a jellegéből következik.

¹Hozzátenném, hogy nem értek egyet az állami szervek és a dolgozók együttműködését jelentő „tömegkapcsolatok” kifejezés használatával. Ez a kifejezés a nép nyelvtől idegen, s elszűrkíti, hivatali szakkifejezéssé zsugorítja a sokkal patétikusabb meghatározást érdemlő tartalmat. A találébb szó megteremtése nyelvészeink feladata lenne. Jobb hiján egyelőre én is a régit használom.

A tanács tagjainak kollektív együttes munkáját jelentő *tanácsülésekről* szólva az előadó megállapította, hogy azok a második tanácsciklusban tartalmi színvonalukban sokat fejlődtek. Az eredményes munka gátjaként kiemelte, hogy az üléseket sokhelyütt formalitás jellemzi. A tanácsülés előtt tárgyalt végrehajtó bizottsági beszámolók igénytelenek, egyes végrehajtóbizottságok a tanácsra tartozó ügyeket csak VB-ügynek tekintik. Másutt a tanácsai határozatok üresek, nem is kerülnek a lakosság elé. Érdekességgént állapította meg, hogy a városi tanácsülések száma sem több a községben kötelezően előírtnál, ami arra mutat, hogy bár a városban leginkább volna lehetőség a fontosnál fontosabb kérdések beható megvitatására, a városi tanácsaink mégsem élnek vele. Ugyanígy nem élnek — megokolt esetben sem — az ülésszakok tartásának lehetőségével sem. Még eléggé alacsony a tanácsülésen résztvevő tanácsstagok száma is. Mindennek okát a napirendek tartalmi fogynakosságában, a mozgósító munka erőtlenségében, és — véleményem szerint — tanácsstagjaink egy részének még nem eléggé fejlett felelősségérzésében lehet keresni. A napirendek között még eléggé uralkodóan magas számú a mezőgazdasági, pénzügyi és begyűjtési téma, bár az utóbbi időben a várospolitikai kérdések fokozottabban kerültek előtérbe.

A tanács *eredményes munkájának* legfontosabb feltétele az élettel való együtthaladása. Márpedig ezt csak úgy érheti el, ha napirendjén az időszerű legfontosabb politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális feladatok szerepelnek. Ezekben határozva mutat utat a végrehajtó bizottságnak. Sajnos ma még sok tanácsunk inkább a városi végrehajtó bizottságra bízva igen fontos kérdések eldöntését. A végrehajtó bizottságoknak is sok javítanivalójuk van a tanácsülések előkészítésében. Elsősorban a tanácsülés napirendjének a lakosság körében való ismertetésével, hogy a lakosság intenzívebben kapcsolódhassék be a tanácsmunkájába. A tanácsstagok *részvétele* a tanácsülés vitájában szintén kívánnivalóka hogy hátra. Mindezek ellenére megállapítható, hogy a tanácsülések a tanácsstagok

nevelésében egyre hatékonyabbak. A jövőben már el lehetne érni, hogy a tanácstagok éljenek interpellációs jogukkal. A városi *állandó bizottságok* munkája a nagyobb szervezettség és magasabb szakmai hozzáértés követelményei folytán részben eredményesebb, mint például a községi tanácsok állandó bizottságaié. Legtöbb városunkban a megfelelő szakmai állandó bizottságokba igyekeztek biztosítani az alkalmas szakember áb.-aktívákat is, akiknek nagyobb része — a tapasztalat szerint — sokhelyütt a tanácstagoknál lelkesebben dolgozik. A hiba e téren az volt, hogy az aktívák hálózatát eléggé szűken építették ki és nem használták fel a választókerületeken belüli szervezési lehetőséget. A tanács és állandó bizottságainak *kapcsolatra* általában az jellemző, hogy a tanács kevés feladattal bízza meg azokat, s így kapcsolataink inkább a végrehajtó bizottságokkal válnak előbbé, tartalmasabbá. A szakigazgatási szervek az első tanácsciklus gyakorlatától eltérően már nem irányítják az állandó bizottságokat, de még mindig lassan tájékoztatják az időszerű szakmai kérdések helyzetéről. A tanácstagok kötelessége munkájukról választóiknak *beszámolni*. E téren a területi választási elv bevezetésével a második tanácsciklusban már kedvezőbb eredményeket tapasztalhatunk. A megjelensre mozgósítás még gyenge, ennek tudható be a tanácshoz a tanács-tagok útján a lakosságtól érkező javaslatok, észrevételek viszonylag csekélyebb száma. A fogadóórák — bár új és jobb módszereket alkalmaznak — sem töltik be még megfelelően szerepüket.

Kovács Tibor a fejlődés meggyorsításának eszközeiként — nézetem szerint helyesen — állapította meg, hogy *városainkban a választókerületeket kell a tömegkapcsolatok alapbázisaiként tekinteni*. Célszerű a Budapesten már létrehozott lakóbizottságok intézményének fokozatos bevezetése többi városunkban is. Nagyobb mértékben kell felhasználni a várospolitikai tervek ismertetését a lakossággal való elmélyültebb kapcsolat kialakítására. Nélkülözhetetlen a városi pártszervek és különösen a tanácsi MDP-csoportok mozgalmi segítsége.

Az előadás és a *vita* kétségtelenül a való helyzet elmélyült elemzésére épült. Mégis úgy gondolom, két további kérdést fel kellett volna vetnie. A *tömegkapcsolatok alapja* a tömegek elé vitt ügyek fontossága, életszerűsége, a dolgozók előtti jelentősége. Bizonyos az, hogy az elmúlt időszakban a városi tanácsok igen sok nagyon fontos kérdésben kérték ki a lakosság véleményét. A hiba ott *ván*, hogy ezeknek a feladatoknak nagyobb része olyan, amelyben a döntés vagy éppen a végrehajtás elsősorban *nem a város tanácsának a hatáskörébe* tartozó. A tömegek részvétele akkor *élénk*ül fel igazán, amikor közvetlenül látja az eredményt is. Jó példa erre a várospolitikai tervek előkészítésében megnyilvánult fokozott intenzitás. A tömegkapcsolatok megélénkülésének alapját ezért a városi tanácsok hatáskörének, rendelkezési jogának a megyei és felsőbb állami szervek, elsősorban a minisztériumok rovására való növelésében kell keresni. Magyarán: a szükségtelen centralizáció káros kinövésének megszüntetésében. A XX. kongresszus tanulságait ezen a téren is le kell vonnunk. A másik kérdés, amely ezzel szorosan összefügg: *a mindenáron való új formakeresés elleni harc*. Előrebocsátom, tisztában vagyok a tanácsi tömegszervező munka sokszínűségének szükségességével. Az államhatalom helyi társadalmi, gazdasági, kulturális kérdéseit az egyes embernek a maga szokása, igénye, foglalkozásával, hivatásával összefüggő valamelyes kapcsolatának (és még sorolhatnám az egyéb más körülményeinek) megfelelően kell tudtára adni. Ezzel kapcsolatban kérdéses azonban — és erre Kovács Tibor előadása, de a vita maga is elegendő adatot szolgáltatott —, helyese-e a meglevő régi és alkalmasnak ítélt, de sajnos nagyobb részben tartalommal nem teljesen, vagy éppen kisebb részben megtöltött formák helyett állandóan új formákat keresni? Helyesebben az új formák szükségszerű és lelkes állandó felkutatása mellett megelégedkezhetünk-e a régi formák tartalmának a biztosításáról? Úgy gondolom, hogy nem. Az egyes új feladatok megoldására is először meg kell kísérelnünk a már bevált formák alkalma-

zását. Olyan formákét, amelyet az emberek már megszerettek és jónak találtak. Ez nem zárja ki a társadalom fejlődéséért felelős tanácsoknak és tanácstagoknak azt a kötelességét, hogy keressék az újat, a jobbat, segítsék az új, jobb módszerek elterjedését minden lehető eszközzel. De ne akarjuk azt éppen „agyonszervezéssel” elősegíteni, mert ezzel sok hasznos energia vész kárba.

III. Az ankét harmadik előadását *Mónus Lajos*, a Minisztertanács Titkárságának főelőadója tartotta: „*A városgazdálkodás feladatköre, szervezete, mai problémái és fejlődésének távlatai*” címmel. Ezek a kérdések a városi lakosság anyagi és kulturális ellátottsága szempontjából döntő jelentőségűek és ezért a városi tanácsok munkájában ma a legfontosabbak közé tartoznak.

Az előadó részleteiben tárgyalta a kommunális igazgatás alapvető ágazatait. A *lakásgazdálkodás* körét említve megállapította, hogy az — bár az állami házingatlan vagyron megóvására, karbantartására és felújítására egyre növekvő eszközöket biztosítunk — még nem mondható kielégítőnek. Fő okát abban lehet látni, hogy *házkezelési rendszerünk nem megfelelő*. A lakásgazdálkodás vállalatai felemás szerveztségük folytán a lakosságtól elszakadva működnek, tanácsi irányításuk is nehézkes. Megoldatlan még a lakásfejlesztés tanácsi irányítása is, minthogy a városgazdálkodási szervezetnek az állami lakásépítkezések terén egyáltalán nincs hatásköre. Az állami lakásépítkezések megrendelője és kivitelezője is az Építésügyi Minisztérium. A lakásügyek *hatósági intézésében* gyakori a törvényesség megsértése. Többhelyütt a végrehajtó bizottságok vették át a lakáskiutalási kérelmek eldöntésének jogát. Felmérült, nem lenne-e célszerű a lakásügyi hatósági jogkört intézményesen a végrehajtó bizottság hatáskörébe utalni? Véleményem szerint ez a megoldás — mint arra már az előzőekben utaltam — csak a szakigazgatási szervek önállóságának, felelősségérzetének csökkentésére — a vb. részletfeladatokkal való elhalmozására vezetne. Ez pedig ellenkeznék a tanácstörvény rendelkezéseinek helyes irányával, de emellett mégsem oldaná meg az eseti problémákat.

A törvénysértések leküzdésére vannak megfelelő módszerek és eszközök, csak élni kell velük.

Mónus Lajos előadásában ismertette a városi *ivóvízellátás* helyzetét is. A vízellátási hálózat nagyütemű fejlesztésének hatása sajnos nem mindenütt érezhető vagy éppen nehézségek vannak, mert egyrészt még igen magas a hálózati vízvesztőség, másrészt az országos iparvállalatok és más létesítmények a lakosság ellátására szolgáló vízmennyiségből és a városi hálózathoz elégítik ki termelési stb. vízzükségeit. Ezt a jelenséget a jövőbeni országos beruházásoknál feltétlenül fel kell számolni. A városok *energiagazdálkodása* egyes képet mutat. A gáztermelés és gázszolgáltatás egyelőre még csak városaink kisebb részében jelent feladatot. A nem hasznosított hőenergiák (ipari, mélyvizek, melegforrások stb.) felkutatásában és hasznosításában csaknem minden városunk érdekelt. Az egyéb szolgáltatások körében a legtöbb probléma a *köztisztaság* biztosítása. A városi tanácsi szervek nem foglalkoznak ezzel a feladattal eleget és főleg nem mondható sikeresnek ezen a téren a lakosság nevelése. Emellett a különböző vállalatok sem tekintik feladatuknak a köztisztaság megóvásában való közreműködést (elsősorban az építőipari vállalatok). A kertészetek szakmai felkészületlenség és magas termelési költségek folytán elmaradnak terveik teljesítésében. A *helyi közlekedés* általános képe városainkban mind a személy-, mind pedig a teherszállítás vonatkozásában komoly hibákra mutat. Alacsony az érdekelt vállalatok munkaszervezése, elhanyagolt a karbantartás, igen lassú ütemű a fejlesztés. A helyi *építőipar* a helyi szükségleteket kielégítő vállalatok termelési kapacitása feletti felügyeletnek tanácsi hatáskörbe utalása óta — és ez jó példa az okszerű decentralizálásra — komoly mértékben fejlődött. További fejlődését nagyban gátolja, hogy a felsőbb ágazati szervek a helyi építőipart gyakran még ma is igénybe veszik, központi építkezések elvégzésére. A *városrendezés* az utóbbi időben találta meg feladatát. Szervezeti irányítása azonban az újkeletű városrendezési tvr. rendelkezései szerint elsősorban

nem a Város- és Községgazdálkodási Minisztérium hatáskörébe utalt, ami pedig eléggé megokoltnak látszanék.

Az előadás összefoglalta a *városgazdálkodás szervezeti és hatásköri fejlesztésének* legfontosabb problémáit. Így a városgazdálkodás feladatainak pontosabb körvonalazását, a városgazdálkodás szolgáltatását ellátó iparoknak kiegészítő helyi iparral való kiegészítését (azóta megtörtént), a lakásgazdálkodás és a hatósági lakástügy szervezeti átalakítását és a városi tanácsok irányító munkáját jelölte meg. Nagy fontosságot tulajdonított a városgazdálkodási szervezet további helyes szakosításának.

Az előadást követő *vitában* a felszólalók igen részletesen elemezték az egyes ágazatok helyzetét városaikból hozott példák-kal. Sok kérdésben sikerült előremutató véleményt kialakítani, sok kérdésben azonban a vita nem hozott kielégítő eredményt. Ennek az új szakigazgatási ágazatnak a kialakítása körüli gondolatokban helyt kellene kapnia olyan alapvető kérdések eldöntésének, hogy *mit kell értenünk városgazdálkodáson*. A városgazdálkodás fogalmának különböző értelmezése (csak kommunális vagy ezen felül még egészségügyi, kulturális és szociális feladatok is) messzeemenően bonyolítaná az amúgy is szétfolyó feladatmegeret. Nem kis része van ebben a bonyolításban azoknak a jogszabályoknak, amelyek a „városgazdálkodás”, „várospolitikai” és a „városfejlesztés” összefüggő, de nem azonos fogalmait gyakran azonosítják vagy éppen felcserélik. A *várospolitikai*, illetőleg a *várospolitikai terv* nemcsak gazdasági eredmény elérésére irányul, hanem azok mellett magában foglalja a szóban forgó város életviszonyai javításának kulturális és szociális vonatkozású feladatait is. A várospolitikai munka és a terv is inkább program, elvi meghatározása a település fejlesztésére teendő intézkedéseknek. Felmérve a város társadalmi, anyagi erőit, meghatározza a különböző szervek, szervezetek és intézmények, elsősorban politikai feladatait. A *városfejlesztési terv* a várospolitikai, illetőleg a várospolitikai terv szakmai ágazatokra bontott gyakorlati megvalósításának, elsősorban gazdasági vetülete. Az egyes városi

ágazatok (egészségügy, oktatásügy, népművelés stb.) a városgazdálkodás éves és távlatos fejlesztésének számszerűen alátámasztott szakágakig részletekbe menően feldolgozott egységes foglalat. Nem véletlen tehát, hogy jogszabályaink a várospolitikai és várospolitikai terv mellett csak a városfejlesztési tervet (alapot) jelölik meg és nem használják a városfejlesztés fogalmát, éppen azért, hogy az fel ne váltsa a várospolitikai szocialista értelemben vett magasabbrendű funkcióját. Ezek után a várospolitikai, de a városfejlesztési terv fogalmát sem lehet a városgazdálkodás fogalmával valamiféle mellérendeltségi egyútt-ható kapcsolatban vizsgálni, illetőleg ezeket a funkciókat a városgazdálkodásnak előadó nézete szerint alapvető jellege szerint tárgyalni. A városgazdálkodás körében kialakult feladatok a várospolitikából, tehát a városi lakosság életviszonyainak javítása és fejlesztésének célkitűzéseiből következnek. A *városgazdálkodás* feladatköre aszerint alakul, ahogyan azt a helyi adottságoknak megfelelően a várospolitikai meghatározza. Ahogyan a várospolitikai és városfejlesztési tervekben megjelölt elvi és gyakorlati célok megvalósítása akár a szolgáltatások, akár a termelés körében ezeket a feladatokat létrehozza, átalakítja, vagy éppen más, már meglévő feladatokkal kapcsolja egységbe. A városgazdálkodás tehát a várospolitikai megvalósításának része, kétségtelenül nagyobb része. A várospolitikai természetesen egy sor egészségügyi, oktatási és szociális feladatot is jelent. Ezeknek a megvalósítása érintheti, siet-tetheti vagy feltételezheti városgazdálko-dási intézmények vagy létesítmények tevé-kenységét, esetleg létrehozását, igen gyak-ran befolyásolhatja azok működését. (Pl. a városi kórházrendszer bővítése, új kór-ház vagy rendelőintézet építése szüksé-gessé teszi vagy teheti a vízszolgáltatási hálózat és a csatornahálózat kibővítését, a gázszolgáltatás és az elektromos áram szol-gáltatásának fejlesztését stb.). A példából is látnivaló azonban, hogy a várospolitikai kulturális és szociális célkitűzéseinek meg-valósításával elsődlegesen a főcél, a gyer-mekek jobb és magasabb színvonalú iskolai nevelése vagy a betegek jobb gyógyítása

vált lehetővé. E főcél megvalósítása mellett szükséges, de végeredményében mégis másodlagos a kórház vagy iskola működéséhez szükséges szolgáltatás. Ezt a megállapítást kiterjeszthetem a helyileg megvalósítandó országos létesítményekre (pl. országos ipari vállalat beruházás útján történő építése stb.) is. Az ipari vállalat termelési feladata mellett másodlagos, ha fontos is mindama helyi szolgáltatás, amelyet a városgazdálkodás intézményei adnak a vállalat munkájához.

Szükségesnek tartom kifejtetni véleményemet a városgazdálkodási szervezet további *szakosítása* kérdésében is. A tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen szakosításra szükség van. Kérdés: helyes-e a nehezen megoldható feladatok jobb ellátásának lehetőségét egyedül a szervezet további szakosításában keresni. Sok előnye van annak, ha a sokrétű feladatokból a legfontosabb, összefüggő feladatok irányítása külön szervezet tevékenységét alkotja. Nem látom azonban egyedül kivezető útnak a városgazdálkodási problematika megoldását külön új osztály vagy csoport, esetleg új osztályok létrehozásában. Az új tanácstörvény megalkotása óta úgyszólván másfél esztendő telt el. Nyilván nincs tehát még minden tapasztalat a birtokunkban. Ebben a szakaszban a fő feladat az, hogy a tanácstörvényben és végrehajtási rendelkezéseiben kialakított fő vonalak mentén fejlesszük tovább a szakapparátus munkáját. Másrészt még további alapos vizsgálatra szorul annak megállapítása, hogy adva vannak-e mindenütt, minden városban az új városgazdálkodási szakigazgatási szervek létrehozásának például csak a költségvetési, beruházási, létszám stb. feltételei. A szakosítás kezdeményezése előtt célszerű lenne a városgazdálkodás feladatainak városonkénti *felmérése*. Ebben a munkában a tanácsnak és szerveinek (áb.-k, vb. szakig. szerv, városgazd. vállalatok és intézmények stb.) egyaránt részt kellene vennie. A felmérés eredményeként lehetne

majd meghatározni, hogy ebben vagy abban a városban hogyan alakuljon a szakigazgatási szervezet. Figyelembe kell vennünk az új feladatok jelentkezését is.

Többféle *megoldás* között van lehetőségünk választani. Az egyik szerint a *meglevő szervezeten belüli differenciálás* látszik kivihetőbbnek. Megfontolandó lenne viszont városainkban a városgazdálkodási osztályok igazgatóságokká alakítása, mely az e szervek alá rendelt vállalatokkal való szorosabb gazdasági együttműködés és az irányítás megjavítása munkájában úgy vélem, pozitív eredményeket mutatna. Az osztályon vagy igazgatóságon belül a *meglevő létszám* keretei között az összefüggő feladatok ellátására több csoportot vagy önálló előadói ügykört lehetne elsősorban kialakítani. Megítélesem szerint a jobb eredmény eléréséhez az a másik megoldás vezetne, amely szerint *elsősorban a városgazdálkodás vállalatainak önállóságát, szakmai hatáskörét kellene fokozni*. Ebben az esetben az irányító és a szervezeten belül szakosított, de nem feltétlenül igazgatósággá átalakított szakigazgatási szerv munkája elvibb, átfogóbb lenne, nagyobb súllyal volna képes egybehangolni az alárendelt vállalatok működését.

*

Az ankét tapasztalatai és eredményessége arra mutatnak, hogy az elméletnek és gyakorlatnak igen fontos és csak együttműködve megoldható feladatai vannak a tanácsi munka további fejlesztésében. Különös élességgel domborodik ki ennek a munkának a jelentősége napjainkban, amikor a XX. kongresszus útmutatása nyomán a szocializmus építésének gazdasági oldala part- és állami szerveink társadalomépítő munkájának előterében állanak. Hasznosnak és fontosnak tartjuk az ilyen témákat választó kollektív munkát és kíváncsian, hogy hasonló sikerült ankétok kövessék a városok tanácskozását.

Pécsvárad János

Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1955-ben jelent meg Szabó Imre „A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon” c. műve, amelynek alapján Szabó Imre elvtársat ez évben Kossuth-díjjal tüntették ki.

I. A mű bevezetésre és tíz fejezetre oszlik. Az I. fejezetben a szerző a burzsoá állam- és jogbölcselet kialakulásával foglalkozik, néhány jelentősebb bölcseleti felfogásának rövid ismertetésére szorítkozva vizsgálja a természetjog különböző megjelenését. Részletesen méltatja Grotius érdemeit, rámutat a természetjog forradalmi jelentőségére a francia forradalommal kapcsolatban. Ismerteti továbbá Wolff Keresztély fellépésével kezdődően a német természetjog ellaposodását. A II. fejezetben a magyar önálló állam- és jogbölcselet kialakulásával foglalkozik. Martini munkásságát részletesen ismerteti, akinek tanítása lényegében rányomta bélyegét erre a korszakra. Martini főként Wolff eszméit honosította meg, erősen feudális jellegű felfogása az osztrák udvar érdekeit szolgálta. A III. fejezetben tárgyalja a XVIII. század utolsó évtizedének társadalmi viszonyaiban beállott kiéleződés folytán megjelenő újabb irányzatokat. Szerző kimutatja, hogy a természetjogot nálunk részben továbbra is a rendi viszonyok fenntartására használják fel. Foglalkozik bizonyos mérsékeltebb haladó irányzatokkal is (Barits Béla). E fejezetben jelentőségének megfelelő helyet foglal el Hajnóczy és Martinovics haladó eszméinek vizsgálata és méltatása. A IV. fejezetben a XIX. század első felének még erősen reakciós jellegű művelőivel foglalkozik. Kant elméletének tárgyalása után elsősorban a Kanthoz csatlakozó magyarellenes Virozsil munkáit ismerteti. A jogbölcseletben különösen magánjogi vonatkozásokban már burzsoá hatások is érezhetők. Hegel jogbölcseletének ismertetése nyomán foglalkozik magyarországi hatásával (Wargha és Szeremlei). Rámutat a magyar jogbölcselet alacsony színvonalára és kompilációs jellegére. Különösen kiemeli, hogy ezek az irányok az államelmélet terén

reakciós jellegűek voltak még akkor is, ha magánjogi vonatkozásban bizonyos haladó jeleket is mutattak fel. Tárgyalja a jogtörténeti iskola megjelenését és reakciós jellegét is (Frank Ignác). Az V. fejezetben szerző a reformkor állam- és jogbölcseletét tárgyalja. Az alkotmány és a kodifikáció volt a kor két aktuális fő kérdése és az elméletek is ezek megvilágítását tartották fontos feladatuknak észjogi vagy történeti alapon. A kor két főalakja: Szalay és Kornis, előbbi Hegel munkáira támaszkodva, korának egyik legkiemelkedőbb jogásza, a kodifikáció sürgetője és 1848 egyik vezető politikusa — Kornis pedig 1849 függetlenségéért és hazánk szabadságáért harcoló radikális gyakorlati politikus és jogtudós, a pesti egyetem tanárai között a maga korában egyedülálló haladó egyéniség. A VI. fejezetben a szabadságharc leverésétől kezdődő korszakot tárgyalja hozzávetőleg az első világháború kitöréséig. Foglalkozik a jogtörténeti iskolának azzal a törekvésével, hogy a feudális intézményeket ősi, nemzeti intézményekként tüntesse fel (Wenzel, Hoffmann). Ismerteti Paulernek, az észjogi kanti iskola utolsó képviselőjének felfogását, aki megtalálta az utat a jogtörténeti iskolával való kompromisszumhoz is. E fejezetben tárgyalja azután a magyar pozitivistákat, Beöthy, különös részletességgel Pulszkyt és Piklert. Behatóan foglalkozik a Pikler körül kialakult vitákkal. A fejezet még néhány kisebb jelentőségű Pikler-követőt ismertet (Pollák). Tárgyalja Jászinak a marxizmus elleni támadását és Somló Bódog pozitivisták korszakát. A VII. fejezetben szerző a XIX. század második felének reakciós államelméletével foglalkozik. Eötvös felfogását ismerteti részletesen, amelyet a későbbiek is felhasználtak a földbirtokos osztály érdekeinek támogatására. Kautz és Kuncz Ignác munkáinak rövid taglalása után a fejezet a leg részletesebben Concha-val foglalkozik. Hegel hatása főleg nála mutatható ki, aki államelméleti vonalon a legreakciósabb volt és több mint fél-évszázados működése alatt nagy tekintélyt szerzett, jelentős befolyást gyakorolt

és igen sok követője akadt. Misztikus, organikus szemléletével a konzervatív politikai irányt támogatta. Több művében megtaláljuk a háborús uszítás gondolatát, amelyvel az imperializmust szolgálta. A keresztény konzervatív irányzat fő képviselője Esterházy volt, aki egyházi oldalról támadta Pikler pozitivistá elméletét. Szerző ismerteti a szabad akarat körül lezajlott vitát és néhány kisebb jelentőségű bölcselettel foglalkozik még ebben a fejezetben. A VIII. fejezetben az imperializmus irányai közül részletesen foglalkozik az újkanti elmélettel, különösen Stammler felfogásával. Röviden kitér a szabadjogi iskolára is. Az újkanti iskola magyarországi első képviselője a pozitivismusnak hátat fordító Somló, akinek tanait behatóan ismerteti. E fejezetben megemlékezik Finkayról, foglalkozik a szociáldemokratákkal (Rónai stb.), valamint a szociális joggal (Szász-Schwarz Gusztáv, Mészlányi, Szirtes stb.). Ez utóbbi a jogszociológiai iránynak imperialista változata és elsősorban a magánjog felé fordul. Ezenkívül még ismerteti és bírálja Szabó Ervin felfogását is. A IX. fejezetben a Horthy-fasizmus állam- és jogelméletét tárgyalja. Részletesen ismerteti a kor vezető jogbölcseletjének, Moór Gyulának felfogását, kimutatja annak antimarxista, forradalomellenes, sovíniszta és a természetjogi skolasztikával is megbékülő, a Horthy-fasizmus hatalmi politikáját mindenben kiszolgáló elméletét. Fejtegetései nyomán világossá válik, hogy Moór Gyula pályája a szegedi ellenforradalom kiszolgálásától a Horthy-korszakbeli szerepén keresztül töretlenül vezetett a felszabadulás utáni szerepléséhez. Ebbe illeszkedik bele az az ellenforradalmi felszólalása, amelyet mint a Pfeiffer párt képviselője, 1947 őszén az országgyűlésen elmondott. Foglalkozik Horváth Barna idealista, a német és amerikai reakciós irányokat összeegyeztető irracionális, misztikus felfogásával is. E fejezetben érint még néhány kisebb jelentőségű antidemokratikus, főleg a skolasztikus természetjogi irányhoz csatlakozó jogfilozófust (Hegedűs, Losonczy stb.). A X. fejezetben foglalkozik a Magyar Tanácsköztársaság idején fejlődésnek induló marxista állam- és

jogtudománnyal és a szocialista állam- és jog néhány kérdésével. Végül válaszolja felszabadulásunk óta eltelt időszakban az állam- és jogtudomány fejlődését és a marxista állam- és jogtudomány előtt álló feladatokat.

II. Szabó Imre munkájában igen gazdag anyagot dolgoz fel, behatóan ismerteti és bírálja a magyar állam- és jogbölcselet történelmi fejlődésében számbajöhető szerzőket. Szerző túlmegy művének címalta keretein és a XVIII. századtól kezdve foglalkozik a témával, tehát még a magyar feudális állam- és jogbölcseletet is tárgyalja. Erre feltétlenül szükség volt, mert csak így tárhatta fel a burzsoá állam- és jogbölcselet történeti előzményeit, ami nélkül a mű hiányos lenne.

Felvetődik azonban, hogy szerző a logikai és történeti módszert helyesen alkalmazta-e. E két módszert nem sikerült mindig összehangolnia. Ezzel függ össze az arány és a szerkezet kérdése. Maga Szabó elvtárs szögezi le több ízben, különösen a reformkor előtti szerzőkkel kapcsolatban, hogy alacsony színvonalat képviseltek, hogy külföldi szerzőket szolgálilag utánóztak, kevés eredetiséget mutattak fel. Ebből viszont le kellett volna vonni azt a következtetést, hogy e korszakot rövidebben tárgyalja és ez elősegítette volna a fő irányok jobb kiemelését, ismétlések elkerülését. Az ilyen történeti áttekintés feldolgozásánál szerzőnek joga van bizonyos önkorlátozásra. Nem helyes a lényegtelenebb szerzők tárgyalása, mert ez a terjedelmet növeli és nehezíti az áttekintést. Az önkorlátozást Szabó elvtárs nem gyakorolta mindig következetesen és így kitért olyan szerzőkre is, akiknek tárgyalását mellőzhette volna — másrészt elhanyagolt olyan szerzőket, akiknek ismertetése és bírálata még a helyes önkorlátozás mellett is indokolt. Szerző helyesen mutat rá arra, hogy nemcsak az állam- és jogbölcselet hivatalos művelőivel kell foglalkoznia, hanem ezen túlmenően olyan jogászokkal és politikusokkal is, akik nem kifejezetten jogbölcselelők, mégis kiemelkedő szerepük és jelentőségük van az állam- és jogbölcselet alakulását, fejlődését illetően (66. old.). Szabó elvtárs ezt az elvet sem viszi követ-

keztesen keresztül, különben nem működte volna a reformkor tárgyalásánál Kölcsey, Kossuth, Széchenyi stb. méltatását, a centralisták és municipalisták vitájának részletes ismertetését. Ugyanígy a Horthy-fasizmus korszakának tárgyalásánál nagyobb gondot kellett volna fordítani a politika terén működő exponált reakciós személyek bírálatára, amellyel meggyőzőbbé tehetné ezt a fejezetet. Viszont mellőzhette volna olyan szerzők érintését, akik teljesen jelentéktelen szerepet játszottak (pl. Hegedüs József stb.).

Helyeselhető szerzőnek az az eljárása, hogy szerkezetileg minden fejezet élén röviden összefoglalja a fejezet tartalmát. Ez nagyban hozzásegít a könyv áttekinthetőségéhez. Nem tartom azonban helyesnek néhány fejezet belső tagolását. Kétségtelen, hogy nehéz feladat volt az egyes fejezetek elhatárolása és elkerülhetetlen volt, hogy egyes fejezetek ne ölelkezzenek, mégis erre nagyobb gondot kellett volna fordítani. Így a VI. fejezetben szerző együtt tárgyalja Paulert, valamint a pozitivistákat és a VII. fejezetben visszatér a XIX. század második felének reakciós jogbölcseletére. Helyesebb lett volna a fejezetet előbb tárgyalni Paulerrel együtt és a pozitivistákkal önálló fejezetben foglalkozni. Ez esetben a VIII. és IX. fejezet is szervezesebben kapcsolódott volna az előző fejezethez.

Szabó elvtárs érdeme, hogy a feldolgozott anyagot éles bírálat alá veszi és ismerteti azokat a vitákat, amelyek az egyes kérdések körül kialakultak. Bizonyos általános kérdésekkel kapcsolatban jól kiválasztott Marx és Engels idézeteket találunk, viszont nem elég alaposan dolgozza fel Lenin tanításait. Így például a Materializmus és empiriokriticismus c. művének útmutatásait jobban lehetett volna értékesíteni. Szerző foglalkozik egy-egy korszak gazdasági és politikai viszonyaival és rendszerint ezzel vezeti be az egyes fejezeteket. E fejtegetések azonban gyakran igen vázlatosak és az állam- és jogbölcseleti kérdések kifejtése nem mindenhol kapcsolódik szervesen a kiindulásban vázolt gazdasági és társadalmi viszonyokhoz. Nem foglalkozik eléggé behatóan

az állam- és jogelmélet hatásával a gyakorlati politikára és az egyes tételes jogtudományokra. Kétségtelen, hogy Szabó elvtárs munkájában találunk idevonatkozó részleteket, mégis megjegyzései többnyire túl általánosak, az elemzés nem elég konkrét, nem elég dialektikus. Igaz, hogy ez megnövelte volna a mű terjedelmét, de megfelelő önkorlátozással ezt meg lehetett volna oldani.

Szerző a rövid, vázlatos bevezetés után különösen Kant és Hegel elméletén kívül a szorosabb értelemben vett jogfilozófusok közül főleg Stammler felfogásával foglalkozik. Más külföldi jogfilozófusokat azonban nem tárgyal részletesen annak ellenére, hogy több helyen utal más külföldi szerzőkre is (pl. szabadjogi iskola), ezt azonban általában nem tartom kielégítőnek és ezért a műben több helyen hiányos a magyar szerzőknek a nemzetközi irányokhoz való szerves kapcsolata. A nemzetközi helyzettel való kapcsolat hiánya már a gazdasági és társadalmi viszonyok elemzésénél is észlelhető, élesebben jelentkezik azonban az állam- és jogelméleti kérdések vonatkozásában.

Kétségtelenül a munka jelentős nyeresége állam- és jogelméleti irodalmunknak. Indokolt volt a mű megírása, amelynek értékét nem csökkentik a fentebbi észrevételek. Szabó elvtárs a könyvvel foglalkozó járult a magyar állam- és jogbölcselet történetének kritikai feldolgozásához.¹ Nem vitás, hogy állam- és jogelméletünknek vannak időszerűbb kérdései; az aktuális konkrét kérdések elméleti feldolgozása és általánosítása — de ez nem érinti szerzőnek azt a jogát, hogy témáját maga válassza meg.

A fentebbi általános megjegyzések mellett még néhány részletkérdésre kívánok rámutatni.

Az I. fejezet igen vázlatos és így nem alkalmas arra, hogy reális képet adjon a burzsoá állam- és jogbölcselet kialakulásáról, igaz, hogy ez nem is volt szerző feladata. Különböző államok más-más korban élt szerzőinek együttes tárgyalása a törté-

¹ V. ö.: a mű megvitatásáról a Jogtudományi Közlöny 1956. áprilisi számában közölt beszámolóval.

nelmi szemlélet rovására megy. Különösen érezhető ez Grotius és Pufendorf együttes tárgyalásánál (21. old.). Egyébként kettejük különbségére szerző később maga is utal (28. old.). Jobban ki kellett volna emelni a Grotius és Wolff közti ellentétet. A II. fejezetben Szabó elvtárs az abszolút monarchiák feladataként jelöli meg, hogy „elősegítsék a kapitalizmus kibontakozását . . .” Nem tudom osztani ezt az álláspontot, mert az abszolút monarchia élezte a burzsoá termelőerők és a feudális termelési viszonyok közti ellentétet és feladata a feudális rendszer fenntartása, a feudális termelési viszonyok védelme volt. Természetesen a termelőerők és termelési viszonyok közti antagonisztikus ellentét kiéleződése elősegítette az objektív forradalmi helyzet kialakulását, de az abszolút monarchia a burzsoá termelési viszonyok kialakulását akadályozta (32. old.). Véleményem szerint nem helytálló szerzőnek az a megállapítása, hogy az Adami és Brezanóczy közti vita a bölcséleti és történeti irányok közti európai vitának korai megjelenése lett volna (53. old.). Véleményem szerint e vita a Filmer—Locke vitának késői megjelenése hazánkban. Osztom szerzőnek azt az álláspontját, amellyel tagadja a jofezinizmus haladó jellegét (III. fejezet). Ezzel azonban részletesebben kellett volna foglalkozni, minthogy eléggé elterjedt téves nézet. Hajnóczy és Martinovics értékelésével egyetérték. Helyes lett volna behatóbban foglalkozni a társadalmi viszonyokkal, a francia eszmék hatásával és állást kellett volna foglalnia Bónis György „Hajnóczy József” c. munkája értékelésében. A IV. fejezetben nem meggyőzőek szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek Kant hatásának vizsgálatánál megállapítják, hogy „nagyban-egészében megfelelték azoknak a gazdasági és politikai viszonyoknak, amelyek Magyarországon a XIX. század első felében uralkodtak” (100. old.). Ezt jobban kellett volna indokolni, amit nem pótol a 106. oldalon adott gazdasági áttekintés sem. Helyesen veti Virozsil szemére, hogy „műveit hatalmas tudományos apparátussal, rengeteg irodalmi utalással vagy könyvanyag feldolgozásával írta, művei előrevetítik a bur-

zsoá tudományosság tipikus külső jellemvonásait, a mérhetetlen mennyiségű forrásmunkával és lábjegyzettel együtt”. E fejezetben hosszan foglalkozik Kant és Hegel elméletével. Bár a kategorikus imperatívusz, az autonóm és heteronóm norma lényegét kifejti, magukat e fogalmakat itt nem említi és ez utóbbi fogalmak csak később szerepelnek művében (373. old.). Az V. fejezetben lényegében Szalay és Kornis nézeteit tárgyalja. Említi ugyan röviden Karvasy, Csengery, Benczur és Eötvös nevét, ez utóbbival a VII. fejezetben még részletesen foglalkozik, mégis e fejezetet — amint az általános értékelésnél már rámutattam — hézagossnak tartom. Igen érdekesek Kornisra vonatkozó fejtegetései, akit szinte felfedezett a magyar jogtudomány számára. Véleményem szerint szerkezetileg leggyengébb a VI. fejezet. Ebben együtt találjuk a jogtörténeti iskola néhány képviselőjét, az észjog utolsó képviselőjét, Pauler Tivadart, valamint a pozitivistákat, akiket nem volt helyes egy fejezetben tárgyalni. Vázlatos a 198. és köv. oldalon adott gazdasági és politikai elemzés, bár a 209. és 210. oldalon még ad bizonyos gazdasági tájékoztatást, az adatok lelőhelyét szerző nem jelöli meg és e kiegészítés sem pótolja a hiányokat. E gazdasági elemzés további kiegészítését találjuk ugyane fejezetben a 225. oldalon is. Szerző kétségtelenül sok tekintetben kijavította Piklerre vonatkozó nézeteit, amelyeket a Filozófiai Évkönyvben megjelent tanulmányában kifejtett és részben megszívlelte az elhangzott bírálatokat. Így e műben kifejtett álláspontjával lényegében egyetérték. A Pikler körül kialakult vitánál kellett volna Esterházy szerepét is tárgyalni, akivel csak a VII. fejezetben foglalkozik (318. old.).

Helyesen emeli ki Szabó elvtárs Jászi antimarxista felfogását (263. old.). E fejezetben — véleményem szerint — behatóbban kellett volna foglalkozni az empirio-kriticizmus irányával is. (Vö. többek között 270. old.) A VII. fejezetben szerző több olyan személyt tárgyal, akiket részben a pozitivisták előtt kellett volna tárgyalni — másrészt esetleg a pozitivistákkal együtt. Nem helyeseljük szerzőnek azt az eljárását, hogy Eötvös munkásságát lényegében csak

egy műve alapján vizsgálja. Jóformán teljesen hiányzik e szakaszból a gazdasági és társadalmi viszonyok elemzése, a külföldi hatások vizsgálatánál szerző főleg Hegellel foglalkozik. E fejezetben mutat rá, hogy Kuncz Ignác és Concha műveiben a misztikus, organikus elmélet hatása jelentkezik és így ennek nemzetközi előfutáraival is behatóbban kellett volna foglalkoznia. Nem kielégítő Angyal Pál ismertetése, aki hosszú ideig jogbölcséletet adott elő, elég nagy munkásságot fejtett ki, jelentős hatása is volt. Szerző e fejezetben foglalkozik a szabad akarat körül lefolyt vitával (327. és köv. oldalak). Szerintem ezt rövidebben tárgyalhatta volna. Itt érinti Somlóval kapcsolatban az újkanti iskola térhódítását és Finkeyt is említi, akiket a következő fejezetben részletesen ismertet. Ezzel is megbontja a fejezet szerkezeti áttekinthetőségét. A VIII. fejezetben szerző lényegében harmadszor foglalkozik a századforduló utáni időszakkal, amelyet bizonyos vonatkozásokban már az előző két fejezetben is érintett. E fejezet gerincét az újkanti iskola első magyar képviselőjének, Somlónak ismertetése alkotja. Ennek kapcsán Stammler elméletét, különösen a helyes jogra vonatkozó tanítását bírálja. Ezzel leszűkíti az újkanti jogelmélet külföldi vonatkozásait. Hosszasan foglalkozik a helyes jog kérdésével (358. és köv. oldalak). Egyetérték szerzőnek azzal a felfogásával, hogy a marxista jogelméletnek el kell utasítani az apriorisztikus, idealista helyesség kategóriát, mint a jogelméletnek fő kérdését. Szerző is utal azonban arra, hogy marxista módon is — különösen a tükröződés vonatkozásában — fel lehet vetni a helyesség kérdését, de ebből nem vonja le azt a következtetést, hogy a marxizmus számára is — természetesen marxista módon — nem apriori kategóriaként, hanem a lét elsődlegességének hangsúlyozása mellett, a visszatükröződés kérdésén túlmenően, a fejlődés és a politika szempontjából is, felvethető a helyesség kérdése. Kétségtelen, hogy szerző ezen a vonalon bizonyos lépéseket megtesz, de megáll a félúton. Ez jellemzi későbbi idevonatkozó fejtegetéseit is (424. old.). Nem

tartom helyesnek Finkeynek e fejezetben való méltatását. Nem indokolt a Conchára való visszatérés (387. old.). Mindemellett elhanyagolja az államelméleti kérdések beható vizsgálatát. A szabadjogi iskolával és az ennek kapcsán a szociális joggal való foglalkozást sem tartom kielégítőnek. Szabó Ervin is behatóbb tárgyalást érdemelt volna. A IX. fejezetben szerző lényegében Moór Gyula és Horváth Barna fel fogását bírálja és néhány jelentéktlenebb személlyel foglalkozik. Behatóbban kellett volna tárgyalni e kor társadalmi és gazdasági viszonyait, a nemzetközi összefüggést és a korra jellemző politikai áramlatokat. Meggyőzőek azok a fejtegetései, amelyekkel Moórnak helyét és szerepét kijelöli a jogtudományban és a politikai életben. A X. fejezetben foglalkozik szerző a Magyar Tanácsköztársaság kérdéseivel. Nem helyeslem azonban, hogy a dicsőséges Magyar Tanácsköztársaságnak szentelt külön fejezetben ismét visszatér Hajnóczyra és Kornisra és velük együtt említi a magyar radikálisokat is.

E rövid ismertetés természetesen nem terjedhet ki a könyv valamennyi pozitív és negatív kérdéseire. Mindkét vonatkozásban csupán a fő sajátosságokat kívántam kiemelni. Szabó elvtárs érdeme, hogy elsőnek oldotta meg a magyar állam- és jogbölcsélet történetének marxista feldolgozását és bírálatát. Munkájában leplezett több mélyen begyökerezett téves értékelést, feltárta a magyar állam- és jogbölcsélet reakciós irányait — kiemelte a haladó irányokat és műve nyomán több haladó szerző alakja szinte a feledés homályából éledt újjá. Mindvégig pártos, szenvedélyes kritika, a hatalmas anyag biztos ismerete, alapos elemzés és meggyőző érvelés jellemzi munkáját. E mű segíti a szaktudományokat abban, hogy saját történetüket marxista bírálattal dolgozzák fel. Kant, Hegel és Stammler munkájának feldolgozása és marxista bírálatja igen jelentős az egész magyar marxista társadalomtudomány szempontjából. Mindent összegezve, Szabó elvtárs könyve a szocialista magyar jogtudomány egyik legjelentősebb munkája.

Vas Tibor

A. V. Venediktov : A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban*

I. A szocialista tulajdonnak a szovjet állam fejlődése első és második fő szakaszában megvalósított védelméről, az ezt célzó fontosabb párthatározatokról és állami aktusokról adott rövid áttekintés után a szerző általánosságban tárgyalja a szocialista tulajdon védelmének összefüggéseit a szocialista tulajdon megszilárdításának és növelésének követelményeivel, valamint az egész szocialista gazdasági rendszer védelmével. Megállapítja, hogy a tulajdon nem pusztán dolgok vagy anyagi értékek összessége, hanem társadalmi-termelési viszony, a szocialista alap legfontosabb része. Ebből következik, hogy a szocialista tulajdon védelme korunk törvényességének fő irányvonala, amely szorosan összekapcsolódik az egész szocialista rendszer, különösen a munka- és termelési eszközök jogi szabályozásával és elsősorban, de nem kizárólagosan a szovjet állam népgazdasági kulcspozícióira terjed ki. Ami pedig e tulajdon védelmének eszközeit illeti, az államhatalmat, a jogi és más társadalmi eszközöket kell megemlíteni, a jogi eszközök sorában pedig főként a polgári jog, a büntetőjog és az államigazgatási jog eszközeit. Az állami tulajdon védelme az állami eszközöknek az állami szervek közötti tervszerű elosztásának rendjére is kiterjed. Az állami tulajdonban levő vagyontárgyak tervszerű felhasználását a jog különböző ágaihoz tartozó szabályokkal biztosítja. A földjuttatást, a földhasználatot a földjog, államigazgatási jog és a kolhozjog; a polgári jog csak annyiban, amennyiben a földhasználók polgári alanyi jogairól is szó van. A kizárólagosan állami tulajdonban levő egyéb vagyontárgyak elosztásának és használatának rendjét főként az államigazgatási jog; ugyanakkor az állóeszközökre vonatkozó vindikációs igény, továbbá az állóeszközök átadását kísérő bizonyos elszámolási viszonyok a polgári jognak biztosítanak szerepet. A forgóeszközökre vonatkozóan szélesebb a polgári jog hatóköre stb.

A polgári jogi védelem eszközei is igen sokrétűek. Dologi jogi eszközök : a vindikációs igény és a háborítás megszüntetése iránti igény. A kötelmi jogi eszközök közé tartozik a törvénybe ütköző vagy az állam megkárosítására irányuló szerződések semmissége a szovjetorosz ptk. 30. §-a alapján. Ide tartozik főleg a föld államosításáról szóló törvény sérelmére létesített bérlet, haszonbérlet, elidegenítés ; a zárt alapba sorolt termékek elosztására vonatkozó szabályok kijátszása ; az állami tulajdon elherdálására irányuló szerződések ; ebben a keretben olyan „munkaszerződések”, amelyek kijátszák a munkabér-feltételek szabályozását, illetőleg a magánkereskedelmi közvetítésnek, vagy bizonyos tervek és költségvetések magánúton való elkészítésének tilalmát megállapító szabályok kijátszása ; a fedezet elvonása az állami igények elől ; a kolhozföldek alapszabályellenes felhasználására irányuló szerződések. A kötelmi jogi eszközök közé tartoznak továbbá a szerződések reális teljesítését biztosító felelősségi szabályok, amelyek elsősorban a természetbeni megítélésre irányulnak, továbbá a szerződésen kívüli kártérítés szabályai, amelyek szintén elsősorban az eredeti állapot helyreállítását írják elő, ha pedig ez nem lehetséges, a hiányzó vagyontárgynak ugyanolyan fajtájú más vagyontárggyal való helyettesítését követelik meg, és csak végsősorban folyamodnak a pénzbeli kártérítéshez. A kötelmi jogi eszközök közé tartozik végül a bíróság szerződésfelbontási joga, ha a bérelő vagy más használó rongálja a dolgot.

A továbbiakban a munka egy fejezete az állami és kolhozvagyon *vindikációjával*, egy fejezete pedig a szocialista tulajdon védelmének *kötelmi jogi* eszközeivel foglalkozik részletekbemenően.

A vindikáció *általános jellemzése* során a szerző kifejti, hogy ilyen keresettel az állam akkor lép fel a saját nevében, ha közvetlenül maga vesz részt a forgalomban. Egyéb-ként az operatív igazgatás jogával felruhá-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955. 215 old. Fordította Révai Tibor.

zott szervezet lép fel, és pedig vagy a dolgot birtokló magánszeméllyel, illetőleg nem-állami szervezettel szemben, vagy pedig egy másik állami szervvel szemben. A kereset tehát vagy arra irányul, hogy a dolog a nem-tulajdonos birtokából a tulajdonos birtokába kerüljön vissza, vagy arra, hogy az annak operatív igazgatásába kerüljön, amelynek operatív igazgatásába tartozik. A vindikációs kereset tehát védelemül szolgál az állami eszközöknek az állami tulajdon körén belüli szabálytalan elosztása és felhasználása ellen is.

Vindikációs igényt mindenki támaszthat, aki bármilyen jogcímen birtoklásra jogosult. Minthogy a ptk. 59. §-a csak a tulajdonos vindikációs jogáról beszél, possesszórius igényt pedig a szovjet polgári jog nem ismer és szerző szerint nem is volna helyes bevezetni a birtoknak mint ilyennek a jogcímtől független védelmét, analógia útján kellett kifejleszteni a nem-tulajdoni jogcímen birtoklók vindikációs jogát.

Az állami szervek vindikációs joga a ptk. 60. §-a értelmében — értékpapír, bankjegy és pénztári jegy kivételével — nem függ a birtokos jó- vagy rosszhiszemétől és az állami szervet más állami szervvel szemben is megilleti. Ha e másik állami szerv jóhiszemű, legfeljebb arról lehet szó, hogy az illetékes tervező-szabályozó szervezet keresi meg a bíróság vagy a döntőbizottság, hogy az gazdasági célszerűségi szempontok mérlegelésével a dolgot esetleg az alperes operatív igazgatásába adja. Ha azonban erre nem kerül sor, a birtokos állami szerv jóhiszeműsége sem akadályozhatja meg a vindikáció sikerességét; egyébként a zárt alapba sorolt termékek esetében jóhiszeműségről aligha lehet szó. A korlátlan vindikációs igényre vonatkozóan egyébként vitatott kérdés, hogy az megilleti-e a szövetkezeteket is. A szerző véleménye szerint az állami össznépi és a szövetkezeti csoporttulajdon különbségéből egyáltalán nem következik az, hogy a szövetkezetektől meg kellene tagadni az államot megillető vindikációs lehetőséget, tehát a szövetkezet is élhet a vindikációs igényrel, ha a vagyontárgy olyan személytől került jóhiszemű birtokoshoz, akire a tulajdonos szövetkezet a dolgot rábízta. I. V. Pavlov, az orosz

nyelvű kiadás szerkesztője, e megállapításhoz lábjegyzetben hozzáfűzi, hogy az vitás.

Az állami szocialista tulajdon védelmének következő sajátossága az állami szocialista tulajdon védelme. Ez elvileg az elbirtoklás intézményének hiányán, illetőleg azon alapul, hogy minden gazdátlan vagyron állami tulajdonban van, de nézetünk szerint e tételektől függetlenül is megállhat. E vélelemmel kapcsolatosan a szerző beszéll azoknak véleményével, akik szerint a szovjet állam fejlődésének második fő szakaszában, amikor a személyi tulajdon védelme is mindinkább előtérbe kerül, e vélelem elveszti jelentőségét. Kifejti, hogy különösen a Nagy Honvédő Háborúval kapcsolatos egyes jelenségek (irattárak, bizonyítékok elpusztulása, vagyontárgyak szétszóródása stb.) bebizonyították, hogy e vélelemre szükség van. Állást foglal amellett, hogy e vélelem ne csak a gazdátlan vagyron terjedjen ki, és — anélkül, hogy helyeselné vagy helytelenítené — megemlíti D. M. Genkinnek és V. P. Volzsaninnak azt a felfogását, hogy e vélelem a munka- és termelési eszközökre, valamint az épületekre vonatkozzék, de ne érvényesüljön használati javak vonatkozásában.

A szocialista tulajdon vindikációs védelmének harmadik sajátosságaként a szerző foglalkozik a keresetelévülés kizárásával (ptk. 44. §). Ez állami szervezetek egymásközi igényeire nem alkalmazható, fennáll azonban az államnak szövetkezetek és magánszemélyek elleni pereiben és kiterjesztendő a szövetkezeteknek a magánszemélyek elleni követeléseire is, és pedig mindenfajta egyediesíthető vagyontárgyra vonatkozóan.

A tulajdoni igényeknél jóval gyakrabban fordul elő a *kötelmi jogi* eszközök igénybevétele. Ilyen eszközök igénybevételére kerül sor pl. akkor, ha a szerződéses viszony alapján követelik vissza a dolgot vagy helyette más ugyanolyan fajtájú dolgot (bérlet, haszonkölcsön vagy a minisztériumi tartalékból a vállalatnak nyújtott háromhavi anyagkölcsön esetén). Ilyenkor az alperest — kivéve általában a zárt alapba sorolt termékek esetét — természetbeni visszaadásra kell kötelezni. Ebben, vala-

mint a munkában elemzett számos más megoldásban a reális teljesítés elve nyilvánul meg, amely bizonyos fokig más-más mértékben és eszközökkel a szövetkezetek és az állampolgárok szerződéseire is érvényes, továbbá a szerződésen kívüli kötelekre is áll, amennyiben e téren is megelőzi a pénzbeli kártérítést az eredeti állapot helyreállítása és a természetbeni kártérítés (pl. legeltetéssel okozott károk, állatok elpusztulásában jelentkező károk stb. esetében). A tervszerződések körében azonban a lehetőségek és a célszerűségi szempontok korlátozhatják ennek az elvnek az érvényesülését: zárt alapba sorolt termékek esetén pl. aligha lehetséges a természetbeni megtérítés. Ha pedig kétség merül fel arra nézve, hogy célszerű-e az illető dolog (pl. gép) természetben való visszaadása, akkor a feleltes szervhez kell fordulni véleményért, mert az nem a döntőbizottság feladata, hogy eldöntse, melyik vállalatnak van arra nagyobb szüksége.

A kártérítéssel, mint a szocialista tulajdon védelmének egyik fontos eszközével kapcsolatosan a szerző részletesen tárgyalja a *fokozott vagyoni felelősség* intézményét. Az alkalmazottakat a nekik átadott anyag, műszer, szerszám, védőruha stb. ellopása, szándékos megrongálása, elpusztítása esetén a kár ötszörösére rúgó felelősség terheli; a szovhozok dolgozói és a kolhoztagok a lovakban súlyosan gondatlanul okozott károkért a ló begyűjtési árának, más jószág esetén a maximális felvásárlási árának háromszorosáig terjedő felelősséggel tartoznak; a fa önkényes kitermeléséért az árjegyzék szerinti érték tízszereséig terjed a felelősség; a telefonelőfizető a távbeszélő megrongálásáért a kár ötszörösére erejéig felel stb. A fokozott felelősség intézményének jelentősége a Szovjetunióban csökken, mert a begyűjtési és a felvásárlási árak megközelítették a piaci árakat, és a szovhozokban és kolhozokban az öntudat megszilárdult, erősödött a közvélemény hatása a szocialista magatartás kialakítására. Ezért a gyakorlat hajlik afelé, hogy teljes önkéntes kártérítés nyújtása esetén ezzel beérje. A ptk. 117. §-án alapuló *teljes felelősség* az elmaradt haszonra is kiterjed; ez alatt a szerző a terv szerinti nyereséget

érti, amelyet a vállalat tevékenységének normális feltételei mellett reálisan el kellett érni. A munkajog területén azonban a „teljes” felelősség csupán a „közvetlen” kárra terjed ki, vagyis nem foglalja magában az elmaradt hasznót, még akkor sem, ha a dolgozó a kárt nem szolgálati kötelezettségeinek teljesítése során okozta vállalatának. Ezen az alapon utasították el pl. a vállalatnak azt a keresetét, amely a gép-állással okozott kár megtérítésére kérte kötelezni az igazolatlanul későnjövő munkást. Ugyanez az elv érvényesül a kolhoztagokra is. Az elmaradt haszon továbbá nem ítéltető meg a fuvarozási vállalatokkal szemben a szállítmány elveszése vagy megrongálódása esetében. A *korlátozott felelősség* a munkajogban rendszerinti eset, a polgári jogban kivételes. Korlátozott a felelősség az energiaszolgáltatás területén, a postai és távirdai küldemények kézbesítése terén; a munkajogban a jogszabályok által megállapított különböző esetcsoportokban a havi munkabér egyharmada, kétharmada, a teljes havi munkabér, illetőleg háromhavi bér erejéig áll fenn a dolgozók felelőssége.

A továbbiakban a mű a *törvényellenes szerződések* elleni védekezés kötelmi jogi eszközeit tárgyalja. Az egyes állampolgárok közötti ilyen szerződések körében említi a vagyonelkobzásra ítélt személy épületére vonatkozó adásvételi szerződést, továbbá a föld eladásának, bérbeadásának leplezésére kötött szerződéseket. A szocialista szervezetek és állampolgárok között létrejött szerződések körében olyan eseteket tárgyal, amelyekben magánszemélyek szocialista szervezetek átmeneti nehézségeit, hivatalos személyek tévedéseit és visszaéléseit használták ki törvénytelen szerződések kötésére. Főleg magánszemélyekkel kötött építési, tervezési és más vállalkozási szerződések, a szerzői jogdíjjal kapcsolatos visszaélések, álszövetkezetek által kötött szerződések, épületeknek a becslési értéket meghaladó áron való megvétele, kolhozjavak nyilvánvalóan csökkentett áron való eladása tagjai és más magánszemélyek részére; — ezek a fontosabb idevágó esetcsoportok. Az állami szervek egymásközi viszonyában berendezéseknek hosszú időre való átengedését, nyilvánvalóan ma-

gas bér kikötését, felesleges anyagoknak készlethalmazásra és elrejtésre vezető törvényellenes elidegenítését említi meg ebben a körben. Az ilyen szerződések szankciói terén különös jelentősége van annak, hogy az érvénytelen szolgáltatásokat az állam javára lehet megítélni. E téren a gyakorlat a törvény túlságosan szoros betű szerinti értelmezésével helytelenül afelé hajlik, hogy csak a már átadott szolgáltatást ítélje meg az állam javára, de a csupán kikötött szolgáltatást nem, ez pedig arra vezet, hogy csak ritkán jut az állam mindkét fél szolgáltatásának birtokába.

A szocialista tulajdon védelmének költelmi jogi eszközei között utoljára a *költelmi kereset elévülését* tárgyalja a szerző. A gépállomási követelések és a vetőmagkölcsonból eredő igények kivételével a kolhozokkal szembeni költelmi eredetű állami követelésekre nem áll az elévülésnek az a kizárása, ami az állam vindikációs keresetét jellemzi. A szocialista szervezetek között az elévülés az állami fegyelem erősítésének fontos eszköze; az ebből eredő gazdasági lehetőséget pedig az állami szektorban, továbbá az államnak a szövetkezetekkel és magánszemélyekkel szemben fennálló tartozása esetén kizárja az, hogy az elévült követelések összegét egy hónapon belül a szövetségi költségvetés javára be kell fizetni. Ez azt jelenti, hogy ilyen esetekben az elévülés nemcsak az igényt szünteti meg, de a követelést is: az elévülést követő önkéntes fizetés esetén a pénzügyi szervek a „jogosult”-tól behajtják a neki kifizetett összeget.

II. A feldolgozás során követett módszer a magyar civilisztika számára nagyon tanulságos. A szerző széleskörű gyakorlat elemzése és bemutatása alapján jut olyan elméleti következtetésekre, amelyeket a törvényhozás és jogalkalmazás egyaránt kiválóan felhasználhat. Nemcsak az *elmélet és gyakorlat* összhangjának példás megvalósításából tanulhatunk azonban, de a szocialista állam- és jogtudományok művelésére oly jellemző *komplex módszer* kiváló alkalmazásából is. Ennek alapja az, hogy az állam a társadalmi tulajdon kiterjedtsége, a gazdasági szervező funkció, a tervgazdálkodás folytán igen sokoldalúan

tudja a jogot tudatosan felhasználni a társadalom és gazdaság fejlesztésére. Ezt a komplex módszert az alap és az egyes felépítmenyi részek minden irányú összefüggésének figyelembevétele, a legkülönbözőbb jogi eszközök együttes hatásának, együttes alkalmazása lehetőségeinek vizsgálata jellemzi. Megnyilvánul ez abban, hogy a szerző a szocialista tulajdon védelmét megszilárdításával és növelésével való összefüggésben vizsgálja, és e körben nagy figyelmet fordít az állami eszközök tervszerű elosztásának védelmére, továbbá abban, hogy a legnagyobb mértékben tekintettel van a szocialista tulajdon védelmének nem-jogi, társadalmi eszközzeire, nem-polgári jogi, államigazgatási jogi, büntetőjogi, munkajogi stb. eszközzeire, a polgári jogi eszközök körében pedig nagy figyelmet szentel a dologi jogi eszközök mellett a költelmi jogi eszközöknek is. Meggyőződésünk, hogy ez az egyetlen korszerű tudományos módszer egy ilyen kérdés monografikus feldolgozására.

A komplex módszer alkalmazásának eredménye az is, hogy a munka nagy segítséget nyújt a *társadalmi tulajdon magyarországi védelméhez* is. Az elmúlt év végéig fennállott időszakot ugyanis ezen a területen az jellemezte, hogy túlságosan előtérbe kerültek a büntetőjogi eszközök — olyan esetekben is, amikor egyszer megtevédt dolgozók jelentéktelen cselekményeiről volt szó. A társadalmi tulajdon védelmét nem fektettük eléggé széles alapokra, nem vontuk be eléggé a védekezésbe a dolgozókat és szervezeteiket, a gazdasági vezetőknek szinte csak a feljelentés megtételét tettük feladatává, de keveset törődtünk azzal, hogy érdekeltté és felelőssé tegyük őket a társadalmi tulajdon elleni cselekmények lehetetlenné tételéhez szükséges előfeltételek megteremtésében. A bíróságok, fegyelmi hatóságok gyakran szabtak ki szabadságvesztés-büntetést vagy súlyos fegyelmi büntetést, és ugyanakkor egyáltalán nem gondoskodtak az okozott kár megtérítéséről. Ilyen körülmények között nagy segítséget jelent egy olyan mű, amely kimutatja „azt az elszakíthatatlan kapcsolatot, amely a polgári jogi eszközök és a szocialista tulajdon

védelmét, megszilárdítását és növelését szolgáló más jogi eszközök, valamint a társadalmi téren érvényesülő hatás ugyanezen célt szolgáló eszközei között észlelhető” (210. old.); amely hangsúlyozza, hogy a szocialista tulajdon védelmét szolgáló jogi eszközök „maradéktalanul csakis a szocialista törvényesség védelmére hivatott szervek, mindenekelőtt az ügyészség, a bíróság és a döntőbíró pontosság és egybehangolt munkája által érvényesülnek”, és hozzáteszi, hogy e szankciók alkalmazásának köre annál szűkebb, minél önkéntesebben tartják meg a szocialista szervezetek, ezek vezetői és dolgozói a törvényeket, minél rendszeresebb az ellenőrzés és minél nagyobb szerepet vállalnak a kommunista magatartás kialakításában a társadalmi szervezetek, élükön a párttal (39–40. old.); olyan mű, amely szerint a vállalatban belül a legfontosabb feladat az, „hogy olyan gazdasági szervezeti és műszaki feltételeket teremtsünk, amelyek elhárítják, vagy legalább is a minimumra csökkentik még a lehetőségét is annak, hogy kár keletkezzék a szocialista tulajdonban” (172. old.). Mindebből számunkra az egyik tanulság az, hogy fokozni kell a dolgozók és szervezetek aktív közreműködését a társadalmi tulajdon védelmében és a gazdasági vezetőknél fokozottabban feladatukká kell tenni, hogy olyan módon gondoskodjanak a társadalmi tulajdon raktározásáról, őrzéséről, kezeléséről, nyilvántartásáról, amely eltömi a réseket és nem tesz lehetővé tolvajt szülő alkalmakat. Másrészt azt a tanulságot kell ebből levonnunk, hogy szakítani kell a polgári jogi (és munkajogi) reparáció lebecsülésével, azzal az itt-ott már elméletünkbe is behatolt, a gyakorlatban rendkívül elterjedt nézetrel, amely a reparációt vagy elszakítja a prevenciótól és öncélú, sokadrendű szempontnak tekinti, vagy valamiféle többé-kevésbé idejétmúlt prevenció eszköznek tekinti, messze a prevenció büntetőjogi és fegyelmi eszközei mögött. A fokozott, teljes és korlátozott anyagi felelősség szabályait a társadalmi tulajdon minden megkárosítása esetén érvényesíteni kell. A harmadik tanulság a különböző jogágazathoz tartozó eszközök komplex alkalmazásából adódik. E téren egy-

részt megfelelően kell *elhatárolni a hatásköröket*, de másrészt az egyes jogágazatok eszközeivel élő állami szervek *nem lehetnek közömbösek* a többi ágazat eszközei, lehetőségei iránt. Az első vonatkozásban a mű igen határozottan szögezi le a határvonalat a döntőbizottság és a tervező-szabályozó szervek hatásköre között (pl. 86., 142. old.). Nálunk — nem is „siker” nélkül — gyakran kívánják meg a döntőbizottságtól, hogy ne maradjanak a terv keretei között, illetőleg ne elégedjenek meg a tervezés hibáinak jelzésével, de maguk is „korrigálják” a terveket. *Venediktov* félreérthetetlenül leszögezi, hogy ez nem a döntőbizottság feladata. Állást foglalt amellett, hogy a döntőbizottság csak azt döntheti el, hogy egy vagyontárgy a fennálló jog értelmében ezt vagy azt a vállalatot illeti-e meg, de hogy az így kimunkált jogi megoldás célszerű-e, gazdaságilag indokolt-e, az már a tervező-szabályozó szervek elbírálása alá tartozik. A kolhozok jogviszonyainak körében leszögezi, hogy helyesebb volna, ha államigazgatási eljárásra tartoznának annak megállapítása, hogy mi jár a kolhozok által állami szervektől államigazgatási aktusok következtében átvett berendezésekért, és polgári perre csak akkor kerülhetne sor, ha a kolhoz az így megállapított ellenértéket nem fizetné meg — vagyis a bíróságnak csupán a jogi helyzetet kellene vizsgálnia, a kolhozok gazdasági lehetőségeinek az ellenérték szempontjából való felmérése nem tartoznék a bíróság mérlegelhető körülmények közé (149. old.). A másik vonatkozásban felhívja a figyelmet arra, hogy a szocialista tulajdon védelmét szolgáló valamennyi eszköz alkalmazása „semmi körülmények között nem függ attól, hogy milyen eljárásban történik a vonatkozó jogsértéssel kapcsolatos ügy tárgyalása” (36. old.). E téren kétféle módszer áll rendelkezésre. A büntetőeljárás során a polgári jogi igény is érvényesíthető — ez az egyik lehetőség, amivel bíróságaink nem élnek eléggé. A másik, még inkább kiaknázatlan lehetőség a *szignalizáció*, amire a szerző több helyen is ráirányítja a figyelmet (37., 86., 142. stb. old.) és ami irányulhat büntető eljárás, fegyelmi eljárás kezdeményezésére, lehet javaslat-tétel ügyészi óvársra vagy az állami eszköz-

zők újraelosztását célzó államigazgatási intézkedésre. Ezzel a lehetőséggel a polgári ügyekben eljáró bíróságaink kevésbé élnek, mint a büntetőbíróságok, és a büntetőbíróságok kevésbé élnek, mint a döntőbizottságok, a döntőbizottságok pedig kevésbé élnek mint az szükséges volna. Viszonylag ritkábban fordul elő pl., hogy a szerződések teljesítésével szoros kapcsolatban nem álló, de a társadalmi tulajdonra veszélyes körülményekre a figyelmet ráírányítanak.

III. A műnek nagy jelentősége van kétszül *polgári törvénykönyvünk* szempontjából is. Részint megerősít egynémely tervezett megoldás helyességében, részint pedig a kodifikáció terén megszívlelendő tételeket tartalmaz.

Így pl. megerősít abban, hogy a tervezet helyesen szűkíti az átruházással való tulajdonszerzés lehetőségeit azokban az esetekben, amikor az átruházó nem volt tulajdonos; a szerző ugyanis szinte teljesen korlátlan vindikációs lehetőséget javasol kolhozok és magánszemélyek javára is (94., 98. old.). Azoknak a nézeteknek az ismerettségével, amelyek szerint az állami tulajdon védelmének épületekre és termelőszközökre kell kiterjednie, továbbá azzal a kijelentésével, hogy e vélelemnek az állam számára „különösen fontos” vagyon tárgyakra ki kell terjednie (104–105., 109. old.), megerősíti azt az elgondolást, amely szerint az állami tulajdon védelme a személyi tulajdon szokásos tárgyaira nem vonatkoznék. Igen lényegesek továbbá az állami tulajdon védelméről szóló fejtegetések abból a szempontból is, hogy megerősítik azt a nézetet, miszerint a vélelmeknek a polgári eljárásjog szabad bizonyítási rendszere mellett is, anyagi jogi szempontból nagy szerepe van. Nemcsak azt mutatja ki, hogy a vélelemnek milyen anyagi jogi jelentősége van, de arra is rámutat, hogy a vélelem bizonyítási szabálya nem menti fel a vélelem „kedvezményezettjét” a perben való aktív részvétel, a bizonyítékok előterjesztése alól, és a bíróságot sem mentesíti attól, hogy maga is beszerezzen bizonyítékokat; a vélelem tulajdonképpen csak akkor érvényesül, ha az így lefolytatott bizonyítás eredménytelen maradt (111.

old.). Úgy véljük, ez a polgári jogi-perjogi fejtegetés kielégítheti azokat is, akik a bizonyítási teher törvényi rendezésében a polgári eljárásjog elveinek sérelmét vélik felfedezni.

Mindezekon túlmenően a munka a polgári kodifikáció során megfontolandó fejtegetéseket is szép számmal tartalmaz. Így pl. meg kellene gondolni, hogy nem kell-e kifejezésre juttatni azt, hogy a birtokvédelem csak a birtoklásra jogosultakat illeti meg, vagyis nem kellene-e kifejezetten is szakítani az absztrakt birtokvédelemmel. Egy ilyen tétel nem zárná ki az azonnali birtokvédelmet, mert a jogosultságot a birtoklás erőszakos vagy alattomos megtámadása esetén általában vélelmezni lehetne. E szabályozás révén a magyar jog a birtokvédelem korlátozásával lényegében ugyanoda érkezne, ahová a szovjet jog a tulajdonosi igény kiterjesztésével jutott el. Meggondolandó, hogy nem kellene-e a kártérítésről úgy rendelkezni, hogy ha az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges, akkor kártérítés fejében elsősorban ugyanolyan fajtájú dolgokat kelljen átadni, és csak ha ez nem lehetséges, akkor kerüljön sor a pénzbeli kártérítésre (131. old.). E szabályt — a szerzőnél némileg szűkebben felfogva — arra az esetre lehetne szorítani, amikor a károkozó hasonló dolgokat termel vagy vannak hasonló dolgai (takarmányban, jószágban okozott károkra utalunk elsősorban). Meg kellene fontolni a szerzőnek azt az *I. B. Novickij* által is kifejtett javaslatát, hogy a törvényben külön kiemelten kell biztosítani annak a kárnak a megtérítését, amely valakit a társadalmi tulajdon fenyegető veszély elhárítása során ér (66–68. old.). A szerződés érvénytelensége körében érdekes megoldást ismertet a szerző: miután az egyik fél az építkezésben álló szolgáltatást teljesítette, a bíróság a szerződést érvénytelennek nyilvánította, és arra kötelezte a feleket, hogy jogviszonyukat a munka értékének költségvetés szerinti meghatározása mellett új szerződésben szabályozzák (176. old.). Az ilyenfajta megoldások lehetőségét is meg kell gondolnunk az olyan esetekben, amikor a merő in integrum restitució túlságosan vaskos eszköznek látszik.

IV. A műnek a fentiekben csupán vázlatosan említett érdemei mellett a kisebb hiányosságai nem jelentősek. Így pl. a munkát áttekinthetőbbé lehetett volna tenni a szakaszokon belüli tagolással; a műnek éppen az az előnyös tulajdonsága, hogy nagy bírói gyakorlatot tartalmaz, fokozza a gondolatmenet nyomon követésének nehézségeit, amelyek arra is visszavezethetők, hogy néhol expozíció, átmenet vagy összefoglalás nélkül megy át az egyik gondolatból a másikba. A komplex módszer alkalmazása továbbá elkerülhetetlenné tesz bizonyos ismétléseket, vitatható azonban, hogy egyes ismétlések nem lettek volna-e elkerülhetők. Kérdésesnek tartjuk a szerzőnek azt a tételét, hogy határozatlan idejű letétnél, haszonkölcsönnél a visszakövetelési jog elévülése nem a dolog visszakövetelésekor, hanem már letétbe, illetőleg haszonkölcsönbeadásakor megkezdődik (135., 210. old.). Igaz, hogy ezekben az esetekben a visszaszolgáltatás mindenkor „esedékes”, de a tényleges visszakövetelésig a birtoklásnak mégis van jogcíme; emellett az ilyen megoldás a határozatlan idejű jogviszonyt külön meghosszabbító aktus hiányában a gyakorlatban nem engedi túltekeredni az elévülési időn. Vitathatónak tartjuk a szerzőnek azt a tételét is, hogy „az állami szerv az operatív igazgatásában levő állami vagyont *nem saját érdekében, hanem a szocialista állam érdekében* . . . használja fel” (75. old.). Úgy véljük, nem esünk a „kettős tulajdon” levitézett elméletének hibájába, ha megállapítjuk, hogy az önálló elszámolás kiépíti a vállalatok *saját* érdekeltiségét is; a „saját érdek” köztudomásúan nincs összenőve a tulajdonjoggal, és abban sincs önellentmondás, hogy a vállalat az állam és egyben a saját (elkülönített, viszonylag önálló) érdekében gazdálkodik. Végül véleményünk szerint a szerző bizonyos fokig túlhajtja a reális teljesítés elvét, amikor arról ír, hogy kártérítési köteleknek, ha a dolog nincs meg, helyette más ugyanolyan fajtájú dolgokat kell szolgáltatni. Ez alól csak

a tervszerződések körében említ kivételt: olyan eseteket, amikor zárt alapba sorolt termékekről van szó (64–65., 133–134. old.). Nézetünk szerint a termelészetbeni kötelezést mindazokban az esetekben mellőzni kellene, amikor a nemkereskedő kötelezettnek a teljesítés céljára be kellene szereznie a vagyontárgyakat, amikor tehát nem maga termelte vagy egyébként meglevő dolgairól van szó.

V. A mű fordítása, szerkesztése, kiállítása egészében véve színvonalas. A magyar szöveg jól olvasható, Révai Tibor ötleteken és szövegűhen ültette át a szöveget, bontotta fel az orosz szerkezetű mondatokat. Néhol azonban a jó Homérosz is elbőbiskol; a fordításnak is vannak kisebb hiányosságai. Így pl. a 3. oldal utolsó bekezdésében a magyar szövegben „személyi, anyagi és kulturális” szükségletekről van szó, az orosz szövegben azonban „személyes anyagi és kulturális” szükségletek szerepelnek. A 153. oldalon erdei „kihágások”-kal találkozunk, ugyanitt a 80. sz. lábjegyzetben helyesen erdei „szabálysértés”-ről van szó. A 167. oldalon a fordító „fuvarozási” vállalatok helyett „közlekedési” vállalatokat ír; nyelvileg mindkettő helyes lehetne, de kétségtelen, hogy a kérdéses helyeken fuvarozásról van szó. Az ilyen kisebb pontatlanságokhoz járulnak a szöveg ellenőrzésének bizonyos hiányosságai; a 33. oldalon pl. az 5. sorban 4,7 millió hektár szerepel 4 millió helyett, a 167. oldalon a vasúti szabályzat 68. szakasza a 69. szakasz helyett; a legbántóbb azonban az, hogy a címdoldalon a kötet szerkesztőjeként „Paolov” olvasható „Pavlov” helyett. Ezt a hibát könnyű lett volna elkerülni. És ha már a neveknél tartunk, ismét következetlen az orosz nevek leírásának módja. Nem helyeselhetjük azt a nem éppen dialektikus átmenetet, amelyet a mű szerzője nevének leírásával megvalósítottak, amikor nevét — a „Venediktov”-ból „Venegyiktov”-ba való átmenet láncszemeként — „Venegyiktov”-nak írták.

Eörsi Gyula

Réczei László: Nemzetközi magánjog*

Társadalmi rendszerünknek egy igen nagy értékű következése, hogy rejtett tehetségek kibontakozására, nyilvánosság-rajutására bő alkalmat adott. Áll ez az észlelésünk a szellemi élet területére is, és áll egyénileg Réczei László személyére. Réczei László *aktíve* a jogirodalommal a felszabadulás óta foglalkozik, noha korhatára szerint a felszabadulás előtt is működött jogászgenerációhoz tartozik. Első cikkei, amelyek már kiforrott jogászt mutattak be, a felszabadulás után jelentek meg. Nemzetközi magánjogi tankönyve, amely megbeszélésünk anyaga, a szerzőnek első nagyobb lélegzetű munkája. A könyv azonban mentes, úgy szerkezeti felépítésében, mint a részletes kifejtésekben az „Erstlingswerk”-ek szokásos csetlés-botlásaitól. Ady írta Móríc Zsigmondhoz szóló versében, célozva arra, hogy Móríc első irodalmi jelentkezése már férfikorára esett, hogy az ő elkészttsége az ő magyarsága. Réczei a Sturm und Drang egyéni korát meghaladóan jelentkezett a magyar jogirodalmi élet firmamentumán.

Réczei fellépése azért is jelentős, mert nemzetközi magánjogi irodalmunk nem ugyan tartalmát, de a művek számát tekintve eléggé 'szegényes volt. A felszabadulást megelőző évtizedekben Szász István több monográfiája és a nemzetközi jogot rendszeresen feldolgozó munkája mellett Balla Ignác Magyar nemzetközi magánjoga voltak csak értékesebb, nagyobb szabású megnyilatkozásai a nemzetközi magánjog magyar művelésének. Nemzetközi kereskedelmi kapcsolataink kiszélesedése korában nagyon is érezhető szükségletet elégített ki a szerző munkája.

A munka két főrésze oszlik. Az általános rész első fejezete: A nemzetközi magánjog fogalma és tárgya felíratot viseli. Kiindul a könyv abból — és ezzel a könyv szellemi irányát is fémjelzi —, hogy az állam az osztálytársadalom terméke és az uralkodó osztály erőszakszervezete. Ezután rögtön rátér saját tárgyára és rá-

mutat az egymás mellett élő államok, illetve az államok polgárai közötti kapcsolatokra, ezzel különítve el a nemzetközi közjogot, amely az államok közötti kapcsolatokat tárgyalja és az államok polgárai közötti kapcsolatokat, amelyekkel a nemzetközi magánjog foglalkozik. Ez a kettőbe szakítás a nemzetközi magánjogot illető részében nem teljesen szabatos; ugyanis a nemzetközi magánjog aktualitásának nem szükségszerű előfeltétele, hogy különböző állampolgárságú egyénokről legyen szó. Elég e tekintetben utalni a külföldön kelt végrendelet alakszerűségi szabályainak rendezésére, amikor esetleg külföldi állampolgár egyáltalán érintve nincs. Fejtegetései további vonalán maga a szerző is megejti ezt a szabatosítást, amikor arról beszél, hogy a nemzetközi magánjog alkalmazására az vezet, ha valamely jogviszonyba „külföldi elem” vegyül, amely külföldi elemet nem csupán az érdekelt felek külföldi állampolgársága teremtheti meg. Az eltérő állampolgárság csupán egyik esete a külföldi elemnek, de ennek, mint a végrendelet alakszerűségi szabályainak példája mutatta, egyéb esetei is vannak. Másrésről viszont azt is figyelembe kell venni, hogy az állam is lehet nem-csupán a nemzetközi közjog, de a nemzetközi magánjognak is alanya, amire vonatkozóan elég utalni az államnak egy külföldi államban való exterritorialitása kérdésére, amelyet szerző is feldolgoz. Már a bevezetőben utal a szerző igen helyesen az összehasonlító magánjogra és helytállóan mutat rá arra, hogy az egyes — lényegben azonos szerkezetű — államok jogi szabályai egymás között eltérést mutatnak fel és ez az eltérés vetette fel annak a szükségét, hogy mely jogszabály lesz alkalmazandó. Más szóval az egyes államok jogszabályainak eltérése teremtette meg a nemzetközi magánjog szükségét. Az azonos rendszerű egyező gazdasági alapon felépülő államok jogi szabályozásának ez az eltérése alkalmat adott volna a szerzőnek a történelmi materializmus tanainak érvényesítésére, annak megmagyarázására,

* Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó. Bp. 1956. 530 old.

hogy a gazdasági alap azonossága nem vonja maga után a teljes jogszabályozás töretlen egybeesését és hogy a szabályozás elvi egyenlősége mellett megfér a részletkérdések eltérő rendezése. Réczei utal az azonos szerkezetű, gazdasági alapú államok eltérő szabályozásainak okaira, egyebek között az egyes gazdasági rendszerek különböző fejlődési fokaira, sőt a jogi hagyományokra is, ami magában foglalja a jogrend történelmi alakulását is.

Utal a szerző arra a szembesítésre, hogy a nemzetközi közjog minden állam közös joga, míg a nemzetközi magánjog az egyes államok jogrendszerén belül maradványként azokat a szabályokat, amelyek előírják, hogy adott esetben, adott vonatkozásban mely állam joga lesz irányadó, alkalmazandó. A nemzetközi közjog közös jogi minősége helyett szabatosabbnak tartanám a közös tartalmú jog kifejezést, ami utalni kíván arra, hogy az állami szuverenitásból folyik csak valamely tételnek nemzetközi jogi szabályul elfogadása és, hogy a nemzetközi közjog terén is az egyes államokat illetően a hatalmi jogforrás mindig az illető állam maga, amin nem változtat az sem, hogy szerződéses felvállalásnál egyoldalúlag nem lehet szabadon változtatni a nemzetközi jogszabályt úgy, mint egy belső jogszabályt, amely változtatás joga ugyan a szuverenitásból kifolyólag az egyes államok javára in ultima analysi elismerendő ugyan, de ez az egyoldalú változtatás, ha csak erre vonatkozó megállapodás nincs magában a nemzetközi szerződésben, úgy ez a másik szerződő állammal szemben szerződészegesként fog jelentkezni.

Szerző leszögezi magát a nemzetközi magánjog ú. n. nacionalista elmélete mellett, amelynek nálunk egyik jelentős képviselője Grosschmid is. Emellett szerző nem hagyja figyelmen kívül, hogy a nemzetközi magánjog területén is lehetséges egységes szabályozás megteremtésének létrejötte esetén a közös tartalmú jog. Pl. az iparjogvédelmi, szerzőjogi szerződéseknel.

A következő fejezetek a nemzetközi magánjog fejlődésével, majd a nemzetközi magánjog tudománytörténetével foglal-

koznak és itt csak annak kiemelésére szorítkozom, hogy a szerző a történeti fejlődés menetét az alap-felépítmény összefüggésének vonalán vázolja, ami legsikerültebben a personalitás és territorialitás elvi kialakulásának bemutatása során érvényesül. Mint perjogász kissé akadékoskodom annál a megállapításánál, hogy Balduinusnál, aki a XIV. században élt, jelentkezett volna a perjog önállósulása (46. old.). Ebből igaz annyi, hogy az eljárási jogra a lex fori volt irányadó, amikor az anyagi jogra külföldi jog volt alkalmazandó. De az anyagi jognak az eljárási jogtól e területen való különválása még nem egyértelmű az eljárási jognak a leválásával, önálló jogágként való kiépítésével, ami csak a kifejlett kapitalizmus korszakában következett be.

Általában igen sikerültnek mondhatók a VI–X. fejezetek, amelyek a nemzetközi magánjog különleges és a nemzetközi magánjog területén belül általános elméleti alapkérdésekkel, a kollíziós szabállyal, a vissza- és továbbutalással, a minősítéssel, a viszonyossággal, a közrendi záradékkal és a joghatóság kérdéseivel foglalkoznak. E fejezetek széleskörű irodalmi tájékozottságról tanúskodnak, nemcsak ismertetően, hanem polemikusan is, és a polémiákat a marxista felfogás irányítja, de nem ijed meg attól sem, hogy dogmatikai elgondolásokat nyújtson, amelyek azonban marxista szelleműek. Egy-két kisebb fontosságú nézetkülönbségre legyen szabad rámutatni. Így a szerző túlságosan kategorikusan jelenti ki (92. old.), hogy a „bíró-ság hazai törvényét kell alkalmazni minden eljárási kérdésben, külföldi perjogi szabályokat a bírő nem alkalmazhat”. E kijelentéssel ellentétben élő jogszabály-nak fogadandó el, hogy külföldi bíróság kifejezett megkeresési kívánságára az eljárás a külföldi jog szerint folytatandó le, ha az eljárásnak ezt az alakját hazai törvény nem tiltja. Egyéb jogszabályok is keretet nyújthatnak külföldi eljárási szabályok alkalmazására. A 28.200/1925. I. M. sz. rendelet 5. §-a, amely az 1925. évi VIII. tc. alapján bocsátatott ki, ki-mondja, hogy a bíróság a rendelet szabá-lyaitól eltérhet, ami különösen a külföldi

eljárási jogszabályokhoz való alkalmazkodás érdekében történhetik.

Láthatóan kedvenc témája a szerzőnek a minősítés és a körülötte folyó irodalmi vita. Külön megemlítést érdemel, hogy Réczei az itt felmerült kérdéseket, amelyek eddigi irodalmi tárgyalása a szellemi gimnasztika képét mutatta, prózai életérdeként állítja elének. Ezeket a fejtegetéseket a szerző igen sokszor szemléltetett, jól megválogatott példákkal illusztrálja, mint ahogy a könyv egyéb fejezetei is, ha nem is ennyire bőven, jó példákkal vannak dotálva és sokszor a gyakorlatban felmerült esetek alapján.

A viszonyosság tárgyalása során Groschmidra hivatkozással helyesen vallja a szerző általános szabályul, hogy „az idegen magánjog alkalmazása közönségesen nincs az ún. viszonyossághoz kötve”. Réczei kiemelésül helyesen utal arra, hogy egyes esetekben a belföldi jogszabály előírhatja a viszonyosságot, mint a külföldi jog alkalmazásának előfeltételét. Kínálgató példa lett volna erre a Kúria 203. sz. elvi határozata, amelyet a revízió ugyan hatályon kívül helyezett, de azzal, hogy a tétel átment a gyakorlatba, tehát ma is élő jog és amelynek értelmében külföldi öröklési képességét csak viszonyosság esetén ismeri a magyar jog. A kogens jogszabályoknak a nemzetközi magánjog területén jelentkező külön kérdése, hogy mennyiben alkalmazható a külföldi jognak a magyar kogens jogszabállyal szembekeverülő rendelkezése. Szerző itt különbséget tesz a mellőzhető kogens jogszabály és a nem mellőzhető imperatív jogszabály között, amely különbségre a közrendi klauzula soronkövetkező kérdése kaposán térünk ki.

Szerző általában helyesen fejti ki a közrendi klauzula variálását. Helyesen mutat rá arra, hogy a közrendi klauzula a nemzetközi magánjog alapelveinek, a külföldi jog belföldi alkalmazásának megtagadása, megszorítása. Bármilyen érthető is a közrendi klauzula gondolatának általános elismerése, az kétségtelen, hogy a nemzetközi kapcsolatok terén a kapcsolatok meg erősítését gyöngíti. Szerző már könyve elején hangsúlyozza, hogy az állam kül-

politikája igen nagymértékben befolyásolja a nemzetközi magánjog alakulását és levonja azt a következtetést, hogy a külföldi jog alkalmazása területén nem követhetünk kirekesztő politikát. A közrendi klauzula, amely kétségbevonhatatlanul a kirekesztést eredményezi, új fogalmazást követel, amely már számol azzal a tényvel, hogy az államok más-más társadalmi szerkezetűek. A közrendi klauzula olyan történelmi helyzetből alakult ki, amikor az államok azonos társadalmi szerkezetűek voltak és az a mai változott helyzet, hogy az államok egy része kapitalisztikus, más része szocialista berendezkedésű, a közrendi klauzula tanának revízióját kívánja meg. Kétségtelen, hogy az államok belső rendjéhez elválaszthatatlanul hozzá tartozik az állam kapitalista, illetve szocialista berendezkedése, s ezen különbség nyomán természetszerű az egyes államok anyagi jogi szabályai közötti szembehelyezkedés. Abban a korban, amikor az államok többé már nem azonos társadalmi szerkezetűek, nem tartható fenn a közrendi klauzulának az a szokásos fogalmazása, hogy a bíró megtagadja az egyébként alkalmazásra kerülendő külföldi jog azon jogszabályainak alkalmazását, amelyek a hazai jog alapvető elveibe ütköznek. A különböző társadalmi rendben megszervezett államok létezése mellett mindennaposá válnék a közrendi klauzula érvényesülése és ezzel a külföldi jog alkalmazásának elhárítása. A mai helyzetben kényszerűség, hogy az államok ismerjék el a külföldi jog szabályainak saját bíróságaik általi alkalmazását, még akkor is, ha azok saját társadalmi rendszerükkel ellentétesek is. Ha ennek a felfogásnak következményeit a közrendi klauzula tana körében is le kívánjuk vonni, úgy elsősorban arra a negatívumra tűnő, de valójában pozitív megállapításra kell jutnunk, hogy valamely külföldi jogszabály alkalmazása nem tagadható meg azon alapon, hogy az az ítélkező állam társadalmi szerkezete alapelveinek ellentmond. A közrendi klauzula tárgyalása során szerző le is vonja azt a következtetést, hogy az államok kényszerűen rászorítódnak arra az egymás mellett élés lehetővé tétele érdekében, hogy a saját

társadalmi rendszerükkel ellentétes külföldi jogszabályokat is, illetve azok hazai alkalmazását tolerálják. Mindezekből az a következés folyik, hogy a közrendi klauzula hatósugarának köre megszorítandó. E gondolat nyomán ért el a szerző azon tételig, hogy a közrendi klauzula az államok önvédelmi eszköze, nem saját állampolgárainak nyújtandó védelem. Ez a tétel legfeljebb mint célkitűzés helytálló és az életben a külföldi jogszabály mellőzése nemcsak az állami rendet, hanem a mindenkor érdekelt egyest is szolgálja. Elég rámutatni az 1952. évi 22. tvr. 14. §-ának szabályára, amely szerint a külföldi állampolgár, aki a Pp. szerint perbeli cselekvőképességgel rendelkeznék, a magyar bíróság előtti eljárásban akkor is cselekvőképese, ha ez őt hazai joga szerint nem illethetné meg, ami nyilván a magyar állampolgár egyéni érdekvédelmét is célozza. Emellett még kiemelendő, hogy ugyanezen szabály szerint nincs akadálya annak, hogy a saját hazai joga szerint perbeli cselekvőképességgel nem rendelkező külföldi nevében az ő törvényes képviselője járjon el, vagyis a külföldi hazai joga e vonatkozásban a magyar bíróság előtti eljárásban is hatályosul, aminek magyarázata éppen az, hogy a magyar állampolgár jogérvényesítésének ez a képviseleti eljárás nem válik akadályává.

A közrendi klauzula előtt tárgyalja már a szerző, mint érintettem, a kogens jogszabályok viszonyát. Lényegileg a szerzőt az foglalkoztatja, hogy az a körülmény, hogy valamely kapcsoló elem fennforgása esetén az ítélkező állam bírósága saját hazai joga teret enged a külföldi jogszabály alkalmazásának, úgy a külföldi jog szerinti elbírálás megengedése kiterjed-e a hazai jog kogens szabályainak mellőzésére. Szerző helyesen látja meg, hogy amíg a törvény a magánfeleknek nem ad rendelkezési lehetőséget a kogens szabály mellőzésére, addig a nemzetközi magánjogi szabálynak megvan az az ereje, hogy a külföldi jog javára a hazai kogens jogszabály is mellőzendő. Csak a felek uralmi körének nincs átengedve a kogens szabály mellőzése, míg az állam saját jogszabálya, a nemzetközi magánjogi szabály az állami akarat erején

nyugvónak mutatja a kogens szabály mellőzését.

Amint említettem, a szerző által imperatívnek nevezett jogszabályokat a szerző mellőzhetetlennnek tartja. Hiányzik a fejtegetésekből az imperatív jogszabály szerző felfogása szerinti ismertető jeleinek tárgyalása. Szerző szerint az imperatív jogszabálynak a külföldi jog alkalmazása esetén is megnyilvánuló mellőzhetetlensége azon alapul, hogy ilyenkor a kollízió ki van zárva. Ezzel szemben nézetem az, hogy a kollízió az ügyállásban ilyenkor is adva van, és hogy az imperatív jogszabály mellőzhetősége nem a kollízió kizártságával magyarázandó, mint ezt szerző teszi, hanem ez a mellőzhetetlenség a közrendi klauzula hatályosulásának eredménye gyanánt következik be. A közrendi klauzula a külföldi jog alkalmazásának, a kollízió megoldásának területén hatályosul. A közrendi klauzula egy-egy jogszabályra és nem a külföldi jog egészére vonatkozik. A közrendi klauzula előfeltételezi, hogy a külföldi jog kerüljön alkalmazásra, és nem a külföldi jog, csak a külföldi jog valamelyik szabályának alkalmazását gátolja a közrendi klauzula, bár ez a valamelyik szabály lehet, hogy egész jogszabálykomplexum. Ez a helyzet az imperatív jogszabály esetén is. Az imperatív belföldi jogszabály a valamely kapcsoló elv alapján alkalmazásra jutó külföldi jognak az imperatív szabály által nem gátolt hatályosulása keretében követeli meg a saját jog alkalmazását. Az imperatív jogszabálynak megvan az a különbözősége, hogy itt eleve a belföldi jog által felállított követelmény a külföldi ellentétes szabály mellőzése, hogy úgy mondjam az imperatív jogszabálynak a külföldi jog szabályának alkalmazását kirekesztő és a belföldi imperatív jogszabály alkalmazását előíró szabálya már ex lege adva van, míg általában a közrendi klauzula egy-egy jogszabály alkalmazása terén a nemalkalmazás, a közrendi klauzula folytán bekövetkező mellőzés a bíróság eseti döntésén alapul. Ehhez kapcsolódik az a további különbség, hogy a közrendi klauzula elsősorban negatív elhárító jellegű, célja a külföldi jogszabály mellőzése és csak e mellőzés foly-

tán keletkező jogszabályhézag betöltése érdekében nyúlunk a megfelelő belföldi jogszabály alkalmazásához. Az imperatív jogszabály elsődleges célja affirmatív, a belföldi jog alkalmazását igénylő és ennek következtése a külföldi jog szabályának a mellőzése, kizorítása. E különbségek vonalán tehát tényleg van különbség az imperatív jogszabály és a közrendi klauzula generális esetei között. De a különbség mégsem oly mértékű, hogy más-más gondolati figuraként kellene őket felfogni és pusztán arról van szó, hogy az imperatív jogszabály esetén is a közrendi klauzula érvényesül, csupán azzal az eltéréssel, hogy az imperatív jogszabálynál a kollízió azonnal megoldást nyer keletkezésével egyidejűleg a belföldi imperatív jogszabály javára és nem a bíróság eseti döntése fog vezetni a külföldi jogszabály mellőzéséhez.

A külföldi irodalmi nézetek tárgyalása során foglalkozik szerző Niboyet azon tételével, hogy nem ismerhető el a külföldi jog olyan jogintézménye, amely a hazai jogban ismeretlen. Ezzel szemben szerző helyesen mutat rá, hogy ez a nézet a nemzetközi magánjog tagadása. Alkalmos példa lett volna a magyar gyakorlatból utalni arra, hogy a külföldi korlátolt felelősségű társaság intézményét mi elismertük és a külföldi társaság magyar fiókjának működését megengedtük olyan időkben, amikor a magyar jog még a korlátolt felelősségű társaságot nem ismerte.

Igen világos a *lex patriae*—*lex domicilii* eltérésének a szerző által adott az a magyarázata, hogy a befogadó államok — ahol erős az immigráció — helyezkedtek a *lex domicilii* elvére, hogy ezúton saját joguknak vessék alá a hozzájuk immigrált külföldieket.

Igen érdekesek szerző fejtegetései az ún. kontroll-elmélet tárgyában. Szerző helyesen vonja le a kontroll-elméletből a közfelfogás számára bizarrnak tűnő felfogást, hogy a jogi személy, amelyet a szokásos szemlélet a jogalany kategóriájába mérévít bele, olykor nem jogalanyként, hanem jogtárgyként bírálendő el. A magam ügyvédi gyakorlatában ismételten tettem kísérletet ily irányban olyankor, amikor a

helyzet szinte kényszerítően követelte volna meg, hogy a jogi személy egyszerűen mint X Y vagyontárgya bíráltassék el. Ezek a kísérletek meddők maradtak.

Gyakorlatilag is igen nagyértékűek az állam immunitásának, a külföldi bíróság előtt való perelhetetlenségének kérdésére vonatkozó fejtegetések. Szerző elveti az állam immunitásának minden megszorítását, aminek gyakorlati jelentőségét azonban szűkebb körre szorítja a szerző által is elfogadott az az álláspont, hogy a szocialista állami vállalatok javára az állam immunitása nem áll fenn. Ez a megszorítás az állami vállalatok nemzetközi kereskedelmi kapcsolatának kiépítése érdekében indokolt is.

A különös részben áttérve a tulajdonjoggal foglalkozó fejezetre, újból igen élet-szerű a *lex rei sitae* fejlődéstörténetének vázolása, amely elv előbb az ingatlanok tekintetében érvényesült, majd amikor a kapitalista társadalmi rendben a gazdagság nagyobb részben az ingóvagyonra tolódott át, az ingók tekintetében is. Ezek a fejtegetések egyik példája a könyv azon érdemének, hogy a történelmi materializmus szellemében történik az egyes kérdések megvilágítása.

A kötelmi jog terén szerző széles körben foglalkozik a pénzkötelmekkel, ami alkalmasul szolgál arra, hogy a belső magánjog számos vitakérdését tárgyalja. Feltűnő, hogy Grosschmidnak a pénzkötelmről szóló világviszonylatban is kiemelkedő tanaival — ugyanakkor, amikor egyébként bő irodalmi apparátussal dolgozik — keveset foglalkozik. Nussbaum könyvéből veszi azt az idézetet, hogy „a szerződő felok a pénznem kiválasztásával a pénztartozás sorsát a pénz államához kapcsolják” — amikor módjában lett volna Grosschmid izes, ugyan-e gondolatot kifejtő szavait idézni, hogy a kötelem „a választott pénznem értékahajóján evez”.

A házassági jog fejezetében helytelen stilizálásnak tartjuk a szerző tételét, hogy a magyar jog a *matrimonium nullum*, illetőleg a *matrimonium non existens* fogalmát nem ismeri. Szerző Nizsalovszkyt idézi a maga álláspontjának alátámasztására, de a Nizsalovszky idézet azt tartalmazza,

hogy mit kell nemlétező házasságnak érteni. Ha nemlétező házasság fogalma a magyar jogban — szójátékkal élve — nem létezőnek volna tekintendő, amint azt a szerző vallja, úgy Nizsalovszky nem foglalkozott volna azzal, hogy mit kell érteni egy nemlétező fogalmon. A perjogi szabályozás is azt mutatja, hogy a matrimonium non existens a magyar jogban is ismert fogalom, különben nem kaphatott volna perjogi szabályozást.

Nem hű a burzsoá családjogok álláspontjának feltüntetése abban a formában, hogy a burzsoá jogrendszerek szerint a házasság érvénytelenségének következménye, hogy a gyermek törvénytelené válik, szemben a magyar jog álláspontjával, amely a gyermek törvényességére a házasság érvénytelenségének nem enged kihatást. Itt a szerző megfedelkezik arról, hogy putatív házasság esetén a gyermek törvényességére a burzsoá jogok sem engednek behatást, bár a házasság érvénytelen.

Az öröklési jog terén különösen hat a szerzőnek az a tétele, amely szerint egyes államok joga világában a kitagadás az államra is vonatkozhatnék. A kitagadás csak a jogszabályban megjelölt kitagadási ok fennforgása esetében rendelhető el hatályosan és a kitagadási okok egyike sem válhat aktuálissá az államra mint örökösre.

A könyv utolsó fejezetének anyaga a nemzetközi perjog. Ebben a fejezetben már a szerző is megszorítja fentebb kifogásolt tételét, hogy kivételesen külföldi jogszabályt is alkalmazhat a bírő. Szerző a Pp. 196. és 198. §-aira való hivatkozással tagadólág válaszol arra a kérdésre, hogy ha a felhasználni kívánt okirat nem felel meg sem az eljáró bíróság hazai jogának, sem az okirat kiállítás helye állama jogának,

viszont megfelel az alkalmazásra kerülő harmadik állam jogszabályának, elfogadható-e az ily okirat bizonyítékul. A szerző itt szem előtt téveszti, hogy a Pp. 196. §-a az okirat „teljes bizonyítékul való felhasználását szabályozza”, nem az okirat bizonyító erejét általában. Más dolog az, hogy teljes bizonyítóerő esetén az okirat által igazolható tény megállapítása egyedül az okiratra alapítható, míg ettől külön kérdés, hogy az okirat egyéb bizonyítékokkal egybevetve szolgálhat-e bizonyítékul. A Pp. 196. és 198. §-ai azt rendezik el, hogy mikor bír az okirat teljes bizonyító erővel, de ez a rendelkezés nem zárja ki, hogy a 196. §-nak nem megfelelő okirat egyéb bizonyítékokkal egybevetetten bizonyító erővel bírjon.

Igen helyes az az állásfoglalás, amely szerint a külföldi jogszabály alkalmazása a külföldi bírói gyakorlat értelmezése szerint történik. A külföldi jognak ugyanis része — mondja szerző helytállóan — a bírói gyakorlat is. Az más lapra tartozik, hogy ez az álláspont mennyire egyeztethető össze azzal a jogforrástani tanítással, amely a bírói gyakorlat jogforrási erejét tagadásba veszi. A kérdés ezen oldalának megvitatása a nemzetközi magánjog területét meghaladó államjogi, illetve jogelméleti kérdés és az e körüli vita során kétségtelenül Réczei tétele is az állásfoglalás során értékesítendő lesz.

A fenti fejtegetések a vélemény össze-foglalását szinte feleslegessé teszik. Még az ellenvetések figyelembevételével is nyilvánvalóan kitetsző, hogy szerző könyve nemzetközi magánjogi irodalmunknak jelentős gyarapodása, nyeresége. Ady Móricz Zsigmondhoz írott versét idézzük újból: „Aszura fog érni minden szép gerezded.”

Beck Salamon

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

Az MTA Állam- és Jogtudományi Főbizottsága 1956. március 17-i ülésén meghallgatta és tudomásul vette *Eörsi Gyula beszámolóját* csehszlovákiai tanulmányútjáról¹, egyben tudomásul vette *Szabó Imre referátumát* a Nemzetközi Jogtudományi Egyesület párizsi üléséről. Ennek kapcsán határozott a párizsi ülésen felvetett témakörök feldolgozásáról. Foglalkozott a Főbizottság az állam- és jogtudományok nemzetközi kapcsolatainak kiéptítésével is.

A Magyar Tudományos Akadémia

1956. évi nagygyűlése keretében, május 28-án tartotta meg *Szabó Imre* osztálytitkár az Osztályvezetőség beszámolóját az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának 1955/56. évi tudományos munkájáról. A beszámolóhoz az állam- és jogtudományok területéről Beér János egyetemi tanár szólott hozzá.

*

Az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya az 1956. évi nagygyűléshez kapcsolódva május 31-én vitaülést rendezett „Az SZKP XX. kongresszusa és a magyar társadalmi-történeti tudományok feladatai” témakörben. A vitaindító előadást *Fogarasi Béla* akadémikus, az MTA alelnöke tartotta. A vitában többek között felszólalt *Eörsi Gyula*, a jogi tudományok kandidátusa.

Akadémiai tagság

a Magyar Tudományos Akadémia 1956. évi rendes közgyűlése (május 29–30.) *Szabó Imre* Kossuth-díjas levelező tagot az MTA rendes tagjává választotta.

Szakbizottsági munka

Az MTA Állam- és Jogtudományi Főbizottságának *törvénykezési jogi szakbizottsága* a Pécsi Állam- és Jogtudományi Karral közösen 1956. június hó 8-án és 9-én *ankétot* rendezett a bírósági végrehajtás elvi kérdéseiről. Az ankét előadója *Farkas József*, a jogi tudományok kandidátusa, korrefereensei *Mátéffy József* a Fővárosi Bíróság másodelnöke és *Tárkányi Ernő*, a Pécsi Megyei Bíróság tanácsvezetője voltak.

A Társadalmi Szemle

1956. évi márciusi számában *Berényi Sándor* „A városi tanácsok időszerű kérdései” c. cikkében elemzi a városi tanácsok kérdéseivel foglalkozó debreceni ankét tapasztalatait. A Szemle áprilisi számában jelent meg *Bihari Ottó* „A képviselő és a tanács-tagok — a dolgozók küldöttei” c. cikke.

Szlovák jogtudományi dolgozók

látogattak el 1956. május utolsó hetében Budapestre. *Martin Vietor* és *Karel Rebro* professzorok, a bratislavai Komenszký egyetem tanárai, *Leonhard Bianchi*, *Jan Azud* a Szlovák Tudományos Akadémia Jogi Kabinetjének tudományos munkatársai és *Alekszander Midlik* aspiráns meglátogatták az Állam- és Jogtudományi Intézetet és az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Karát. A szlovák elvtársak jogtörténeti, munkajogi és nemzetközi jogi kérdésekkel kapcsolatban folytattak megbeszéléseket és t. k. megtárgyalták a magyar és szlovák jogtudományi dolgozók közötti tudományos kapcsolatok elmélyítésének és intenzívebbé tételének lehetőségeit.

Vitát

rendezett 1956. június 4-én a Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya az Állam- és Jogtudományi Intézettel karöltve az MSZT Tudományos és Művészeti Klubjában a *második öt éves terv irányelveinek jogi és államépítési vonatko-*

¹ A beszámolót lapunk márciusi száma közölte. — Szerk.

zásairól. A vitát, amelyen számos hozzászóló foglalkozott a jog és a jogtudomány feladataival és lehetőségeivel a második öt éves terv megvalósításával kapcsolatban Halász József, a Minisztertanács Titkárságának vezetője, Szalay József a Legfőbb Ügyész első helyettese és Sztodolnyik László a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese vezették.

Az Osztályközlemények

az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei 1955–1956-ban megjelent VII. kötete többek között közli Fogarasi Béla: „A materializmus és idealizmus harca a jelenkori filozófiában”, Ladányi Péter: „Vico helye a filozófiatörténetben” (VII/1. sz.), I. Tóth Zoltán: „A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848. előtti Magyarországon”, Nádor György: „A természet-törvény fogalom történeti kialakulása és jelen problematikája” (VII/4. sz.) c. tanulmányait; közléseket a Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztálya által

Lukács György 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi ülés anyagát (VII/2. sz.), az MTA által V. I. Lenin születésének 85. évfordulója alkalmából, valamint az MTA, az Országos Béketanács és az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága által Montesquieu halálának 200. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülés anyagát. Ezen belül Fogarasi Béla: „Lenin és a tudomány”, továbbá Mátrai László: „Montesquieu a felvilágosodás filozófusa” és Bónis György: „Montesquieu jogi és politikai nézetei” c. tanulmányait (VII/3. sz.).

A folyóirat „Beszámolók, viták” rovatában ismerteti Bónis György: „Hajnóczy József” c. könyvének vitáját (VII/1. sz.) és közli Fogarasi Béla akadémikus beszámolóját a Politikai Tudományok Nemzetközi Szövetségének Stockholmi Kongresszusáról (VII/4. sz.). A „Könyvbírálat, könyvismertetés” rovatban G. Offenberger (Román Népköztársaság) foglalkozik Fogarasi Béla: Logika c. művével (VII/1. sz.).

MARKÓ JENŐ

1956. április hó 10-én hosszas betegség után 76 éves korában eltávozott az élők sorából Markó Jenő, a jogi tudományok kandidátusa, budapesti ügyvéd, jogtudományi életünk ismert munkása.

Tudományos munkásságát jóval a felszabadulás előtt kezdte meg. Több tudományos értekezése jelent meg, amelyek közül az 1932-ben közreadott „A polgárjogi ítélkezés múltja és jövője” és az 1936-ban közzétett „A jogalkalmazás tudományának alapjai” című művei a legismertebbek. E két könyv felszabadulás előtti jogtudományunk maradandó értékei közé tartozik. Egyetemi magántanári képesítése annak idején a jogkorlátozó rendelkezések következtében maradt el.

A felszabadulás után Markó Jenő a marxizmus–leninizmus mélyreható tanulmányozásával hozzájárított tudományos eredményei áttértékeléséhez. Elsősorban fő témájában, a jogalkalmazás kérdéseiben

elért eredményeit igyekezett dialektikus módszerrel marxista–leninista alapokra helyezni. E témakörben írta „A marxista–leninista jogalkalmazás alapvető kérdései” címmel kandidátusi értekezését, amelynek alapján a jogi tudományok kandidátusa tudományos fokozatot nyerte el. Halála előtt is a jogalkalmazás problémakörében dolgozott a bírói bizonyosság és a valószínűség kérdéseivel foglalkozva.

50 éven keresztül működött mint ügyvéd. A Budapesti Ügyvédi Kamara ügyvédjelölti oktatásának vezetője volt. A Magyar Jogász Szövetségben, annak megalakulásától kezdve, odaadón dolgozott, főleg a jogászság világnézeti oktatása és a fiatal jogásznemzedék nevelése terén.

Halálával a jogtudomány önzetlen, lelkes munkását, a Jogtudományi Közlöny fáradhatatlan munkatársát, az ügyvédi kar pedig nagyképzettségű tagját veszítette el.

Magd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

7

1956 JÚLIUS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР.

*

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

<i>Pecze Ferenc</i> : A képviselői intézmények tagjainak interpellációs joga....	385
<i>Görgey Mihály</i> : A szerződési rendszerünk fejlődésének egyes kérdései.....	397
<i>Vida Ferenc</i> : Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztály- tartalmának vizsgálata	409

Szemle:

<i>Mádai Lajos</i> : A bűnügyi statisztika időszerű kérdései.....	421
<i>Kovács István</i> : A DJNSZ brüsszeli kongresszusa	428

Tudományos élet és irodalom:

<i>Sárándi Imre</i> : Vita a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyairól	434
<i>Nagy László</i> : A magyar munkajog tankönyve	439
Krónika	448

Mellékelve:

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

*Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László,
Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós*

Felelős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkzámlaszám: 61 292

Megjelent 1830 példányban

A képviseleti intézmények tagjainak interpellációs joga

I. A hazai államjogtudomány az utóbbi években főbb vonásokban áttekintést adott tárgyának alapvető kérdéseiről és megállapította a legáltalánosabb összefüggéseket. Az általános tételek leírásának gyakorolt módszere — amellyel az egyesre történő következtetések levonása sem járt mindig együtt — csak részleges sikerre vezethetett. Tekintetbe kell venni, hogy ez nem pusztán mennyiségi hiány és a hézag egyszerű pótlásával helyreigazítható fogyatékoság, hanem számítani lehet korábbi megállapítások revideálására, némelyek feltétlen módosítására és esetleg elejtésére. Az egyedi jelenségek vizsgálatának elhanyagolása szükségképpen hordozta magában a tudományos szocializmus tanai gyakran sémaszerű, a hazai adottságoktól (fejlődés foka, tradíciók stb.) elvont alkalmazásának lehetőségét. Más feldolgozási módszereknek az állami élet mindennapos gyakorlata (néhány alkotmányos tétel túlzottan vontatott realizálása, a fontosabb szervek munkamenete tapasztalatainak indokolatlan hozzáférhetetlensége a tudomány számára) sem teremtetett kedvező feltételeket. Ennélfogva még sürgetőbbé válik a meglevő tételes és fellelhető más tényadatokra támaszkodó kutatás és kifejtés, amelynek segítségével a konkrét jelenségekből vonhatók le államszerveink felépítésére és működésére vonatkozó törvényszerűségek. Egyaránt szükséges elméleti síkon felhasználni és gyakorlati téren igénybe venni az összes rendelkezésre álló eszközöket, amelyek a mai államgépezet (mindenekelőtt a képviseleti szervek) munkájának megjavítását, s azontúl a magyar szocialista államrendszer valódi *népi* jellege, a szocialista demokratizmus csorbítatlan kibontakozását szolgálják.

A szocialista demokrácia eszméje megkívánja, hogy az állami szuverén akaratelhatározás a dolgozó nép által választott képviseleti szervek tagjainak — a társadalmi életfolyamatok való állapota és tényei ismeretében — véleményalkotó és tanácskozó közreműködésével jöjjön létre. E lagmagasabbrendű érdekek szférájába eső tevékenység sikerének mellőzhetetlen feltétele, hogy a képviseleti intézmények tagjai megfelelő speciális jogokkal ruháztassanak fel. Minthogy további állami szerveink tömegkapcsolatának fejlesztése változatlan fontossággal bír, a figyelem homlokterébe azt a lenini tanítást kell állítani, amely magában foglalja a lakosság állandó tájékoztatásának, minden fontos kérdésről véleménynyilvánításának és tudatos cselekvésének követelményét. Az országgyűlési képviselők és a tanácsstagok számára az alkotmányban és más jogszabályokban lefektetett *interpellációs (kérdézési) jog* a többi között ezeknek az elveknek a megvalósulását is szolgálja. Mégis, e jog értelmezésével és értékelésével kapcsolatban meglehetősen eltérő, nemegyszer elutasító nézetekkel találkozunk. Esetenként csupán jelszószerűen fogják fel, aminek következtében az idő folyamán bizonyos fokok szükségképpen tartalmatlan formává merevül. A tisztán absztrakt szélső értelmezéssel párosult az irodalmilag ugyan ki nem fejezett, de a gyakorlatban tapasztalható idegenkedés, vagy teljes elzárkózás. A tagadó állásfoglalás az újtól vonakodás

alakjában is előfordult, vagy pedig ellenkezőleg, mint régi, állítólagosan elavult formát kezelték. Valamennyi változatnál lényegében a tartalom és a forma egymáshoz való viszonyának téves megítélésével van dolgunk. Figyelmünk kívül hagyták, hogy a két tényező egységében az előbbi a domináló elem és önálló érvényre emelték azt az egyébként helyes tételt, hogy a tartalomnak nem egyszerűen külső köntöse a forma, hanem meghatározott értelmet és irányt ad amannak.¹

A tárgyalat intézmény fokozott hasznosítása belevág a képviseleti szerveknek az államigazgatás és egyáltalán egészében az államapparátus feletti irányítását és ellenőrzését megjavítani célzó törekvés vonalába s egyben megfelel a választókkal való kapcsolat szorosabbra fűzése tendenciájának. Szocialista államban különösen sok fórum van a kormány munkája, a végrehajtó, jogalkalmazó tevékenység során keletkezett hibák és jelentkező problémák feltárására. Ebből a szempontból figyelembe jöhetnek a sajtó, a tömegek közvetlen megnyilvánulásai (gyűlések, értekezletek), mégis a leglényegesebbek a képviseleti szervek nyújtotta, *jogilag* is minősített feltételek. Irodalmunkban a teljesen kidolgozatlan interpelláció intézményének elemzése elé nagy nehézséget támasztanak a közismert és egymással szoros okozati összefüggésben levő fogyatékoságok. A gyakorlat elvi általánosítására nemigen van lehetőség, minthogy a törvényben (az alkotmányban is!) lerögzített kezdeti joggal a választott országgyűlési képviselők és tanácsstagok még alig, vagy legalábbis nem kellő mértékben, esetleg egyáltalán nem élnek. A magunk szempontjából mégis a másik oldalt kell tekintetbe vennünk, hogy vajmi keveset tettünk a kérdés megvitatása érdekében a szélesebb közvélemény és a jogtudomány fórumai előtt. Az eredményes munka kibontakozását kedvezőtlen tudományszervezési feltételek is gátolták. Az interpellációs jog problémáinak megvilágításánál tehát főleg fételes jogunk továbbfejlesztést igénylő szórványos rendelkezéseire támaszkodhatunk. Az egész téma bővebb kifejtést igényel és ezúttal néhány következtetés előterjesztésére szorítkozunk.

II. Az interpellációs jog szélesmervű gyakorlása nemcsak a szocialista demokratizmus elmélyítésének mai távlatában nyújt igen kedvező lehetőségeket, hanem az intézmény hazai története egybefonódik a nemzet múltjának legnemesebb demokratikus és szocialista hagyományaival is. Jogalkotásunkba legelőször még ki nem teljesedett alakjában az 1848: III. tv.-vel vonult be.² A meglehetősen vázlatos rendelkezés nem kifejezetten a követek

¹ A forma ilyen elvont szemlélése, illetőleg jelentőségének vagy különösen valamely kifejezés vélt szerepének aránytalan felfokozása a történelmi valóságot számba nem vevő és a tényleges folyamatokkal ellentétes felfogást tükröz. Ugyanis bizonyos fenntartás észlelhető az interpellációs jog megítélésében a régi burzsoá szervek tevékenysége nyomán ahhoz fűződő visszamaradt emlékek folytán. Nem veszik tekintetbe, hogy a szó nem lehet lényegbevágóan irányadó, hiszen pl. a „parlament” terminust használják a szocialista országok szakirányú és más publicisztikájában saját képviseleti szerveik vonatkozásában anélkül, hogy ez alapvető jellegüket bármily mértékben érintené és azon változtatni szándékoznának. Egyébként az elnevezésen — az elvi, valamint a nyelvtani követelményekkel összhangban — tetszés szerint változtatás eszközölhető és könnyen egyöntetűsésre lehet s — a terminológiai zavarok elkerülése érdekében — termszetszerűleg kell is jutni. Az hiba, hogy csaknem formális megfontolásra támaszkodva kialakul az említett szórványosan elutasító álláspont mindenféle, még a megfelelő szocialista intézmény létjogosultságával szemben is. Amennyire nem helyeselhet ez a nézet, annyira elengedhetetlen a tények gondos elemzését követő kifejtés és általánosítás során a fogalmak egyértelmű szabatos használata.

² A hivatkozott törvény 29. §-a kimondta, hogy „A miniszterek az országgyűlés mindegyik táblájánál annak kíváratára megjelenni s a megkívántató felvilágosításokat előadni tartoznak”.

egyéni, hanem inkább a táblák testületi jogaként jelzi a miniszterek megjelenésére és ugyanúgy fogja fel a felvilágosítás megadására vonatkozó igényt is. Hasonlóképpen a kollektív jelleg tükröződik Kossuth 1851-ben kifejtett alkotmánytervezetében.³ Azután az intézmény belekerült az országgyűlés mindkét kamarájának házszabályaiba (pl. a képviselőház 1899. május 15-i házszabályai 154—156. §§, úgyszintén a főrendiházéban is szerepel a 45. §-ban stb.). A gyakorlatban is eléggé meghonosodottá vált és különösen a parlamenti élet élénkebb szakaszaiban vették igénybe.

1919-ben a tanácsok országos gyűlésének szervezeti és működési szabályzatában (ügyrend) ugyancsak ott találjuk az interpellációs jogot. Az országos gyűlés tagjai (tehát itt kifejezetten a küldöttek ad personam joga) kérdéseket intézhettek a kormányzótanács tagjaihoz, akiket az ügyrend válaszára kötelezett (9. § (2) bek.)⁴ Amennyiben a népbiztosokat maga az országos gyűlés, vagy valamelyik bizottsága hívta, kötelesek voltak a testület előtt megjelenni és a feltett kérdésekre a helyszínen nyomban személyesen válaszolni (5. § (2) bek.)⁵ Az interpellációt nemcsak a legfelsőbb, hanem a helyi képviselők tagjai által érvényesíthető jogként is értelmezheték.⁶ Részletesen szabályozta az interpelláció jogát az 1945-ben választott nemzetgyűlés 1946-ban hozott határozata alapján összeállított házszabályok is. Legutóbb a mai alkotmányunkban és egyéb jogszabályokban nyert rendezést ez a kérdés.

A szocialista alkotmányok, illetőleg a különböző szocialista államok legfelsőbb szerveinek ügyrendjei szintén tételesen rögzítik az interpelláció jogát.⁷ Egyik-másik országban eltérések mutatkoznak bizonyos vonatkozásainak szabályozásánál. A legtöbb alkotmány, valamint ügyrend a képviselők egyéni jogaként rögzíti,⁸ de előfordul a testületet vagy csoportot illető fel fogásban is. A Csehszlovák Köztársaság alkotmánya az interpellációs eljárás első felét (előterjesztését) nem csupán a képviseleti intézmény tagjai, hanem

³ „A kormány egyes tagjait vagy tisztviselőit adandó felvilágosítások vagy közlések végett a törvényhozó gyűlésbe” elküldeni tartozik, ha emez úgy rendeli. L.: *Könyvi Manó*: Deák Ferenc beszédei. Franklin, Bp. 1898. 26. old.

⁴ Az ügyrend vitája során törölték az előterjesztett javaslatban foglalt korlátozást. Az eredeti szövegezés szerint ugyanis a felvilágosítást a küldöttek egyenként csupán az országos gyűlés engedélyével kérhették volna. L. bővebben: *Pecze Ferenc*: A Tanácsok Országos Gyűlése (kandidátusi disszertáció) 1955.

⁵ A küldöttek az egyetlen ülésszakon interpellációkat jelentettek be a vörös hadsereg támogatása, a burzsoázia fegyvernélküli szolgálata, a nők szociálpolitikai követelése, fizetések rendezése, a háborúidültá községek segélyezése tárgyában, továbbá a hadifoglyok hazahozatala, a széntermelés, a balatoni halászat stb. ügyében, aminek jelentőségén a kimerítő és rendszerezett válaszáadás elmaradása mit sem változtat.

⁶ A soronlevő elnöklő küldött például egyik ülésen bejelentette, hogy „akik a munkástanácsban képviselve vannak, interpellációikat ne ide terjesszék, hanem otthon, mint munkástanács intézzék el.” Hogy a konkrét esetben mint gyakorlati megoldást helyeselni lehet-e és egyáltalán az adott esetben elfogadhatóan megokolni ezt az állásfoglalást, az más kérdés, de mint kimondott elv rendkívül jelentős és ebben az értelemben előremutató. A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Athenaeum, 1919. Budapest, 269. old.

⁷ SZSZKSZ Alkotmánya 71. cikkely. A szovjet szerzők sürgetik, hogy a Legfelsőbb Szovjet gyakorlatának analógiájára alkalmazzák az interpellációt a helyi szovjetek munkájában is, továbbá, hogy törvényhozási úton rögzítsék a végrehajtó bizottság válaszáadás köteleességét. L.: *Luzsin*: A dolgozók küldötteinek városi szovjetjei. Goszjurizdat, M. 1954.

⁸ A kínai alkotmány 36. cikkely, bolgár alkotmány 44. §, a lengyel szejm ügyrendjének 53—54. cikkely. Sajátos vonással bővül pl. a csehszlovák nemzetgyűlés tárgyalási rendjéről szóló törvény, amely módot ad interpellációra a nemzetgyűlés elnöksége, illetőleg elnöke irányában is (43. §).

az egész testület jogaként említi.⁹ Hasonló álláspontot foglalnak el elméleti síkon egyik tanulmányban, amely a küldött előterjesztési joga mellett ebben a küldöttek csoportjára és az állandó bizottságokra is utal.¹⁰

Az interpelláció intézményét ismeri a kapitalista országok jogrendje és a parlamenti működési szabályzatok rendelkezéseinek sorába ugyancsak felveszik. A szakirodalom pedig elméletileg több-kevesebb részletességgel tárja fel, helyenként viszont igen mostohán kezelik ezt a problémakört és esetleg ki sem térnek arra.¹¹ Ott az interpelláció jogát lényegében a parlamenti képviselőkre vonatkoztatott érvényességgel a válaszadásra kötelezetteket pedig a kormány tagjaira leszűkítve értelmezték.¹² Anúnt az egyik idevágó régi munkában olvashatjuk, „az interpellációs jog túlságos igénybevételenek” bizonyos fokú ügyrendi korlátozásáról való gondoskodást tartották kívánatosnak. Ugyanezt a vonalat fejezi ki a modern nyugati irodalom és a jelenlegi burzsoá tételes szabályok is. Elismerik ugyan, hogy a jog gyakorlása hatásos eszköze a parlamenti kontrollnak a végrehajtó hatalom tényei felett és helyenként kifejezésre juttatják aggályukat háttérbe szorulása miatt. De a való helyzet azt mutatja, hogy az intézmény egykori klasszikus hazájában, Franciaországban — ahol már 1791-ben említi a parlamenti ügyrend — az 1852—1869. közötti években teljesen elfojtották.¹³ Továbbá míg pl. az angol parlamentben eredetileg a kérdések száma és időtartama korlátlan volt, addig 1902-től érvénybe léptek bizonyos megszorítások, majd 1909-ben egy képviselő által egy nap alatt feltehető kérdések számát 8-ban határozták meg, amely keretet 1920-ban 3-ra csökkentették és 1952. október 29-én pedig 2-re.¹⁴ Az olasz parlamentben ugyancsak két izbeni interpellációt enged az ügyrend ülésszakonként (forduló), amelyet egyébként kijelölt napon (hétfőn) lehet előterjeszteni.¹⁵ A fejlődés vonalának hanyatló ívelése nem homályosítja el az intézmény keletkezésének progresszív jelentőségét, sem meghatározott esetekben felhasználásának pozitív szerepét.

Eltételezve attól, hogy a jog gyakorlati érvényesítése adott időszakban és bizonyos feltételek között milyen széleskörű, annak burzsoá értelemben vett elvi tartalma alapvetően más, mint ahogyan a szocialista képviselőkkel kapcsolatban mi értelkeljük és felfogjuk. Az intézmény burzsoá értelmezése a „képviselek függetlensége” elvből kifolyólag nélkülözte általában a lakossággal és különösképpen a dolgozókkal való kapcsolat fenntartását és még inkább az általuk gyakorolt ellenőrzést célzó elemet.¹⁶ Az interpellációs jog a burzsoá

⁹ L. 56. cikkely, vagy pl. a Szlovák nemzeti tanács és a megbízottak tanácsa viszonylatában a 107. cikkely. Itt azonban figyelembe kell vennünk *Laco Karol* és *Bianchi Leonard* szövegmagyarázatát, akik a hivatkozott szakaszok második mondatára hívják fel a figyelmet, amelyek a képviselőt magát határozzák meg a jog alanyaként. Annyi bizonyos, az adott esetben praktikusán nincs jelentősége annak, hogy két különféle intézményről beszéljünk.

¹⁰ L. L. G. *Marjevica*: A helyi szovjet ellenőrzéséről az igazgatási szervek tevékenysége felett. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1951. 8. sz.

¹¹ L.: G. O. *Comfort*—R. H. *Knapp*—Ch. W. *Shull*: Jour Government. 1954.

¹² Ezen az általános érvényű megállapításon lényegesen nem változtat az a tény sem, hogy a tételes jog pl. nálunk ismerte az intézményt az önkormányzatok vonatkozásában is (1929 : XXX. tv. 26. § (3) bek. és 28. § (7) bek.)

¹³ L.: D. W. S. *Lidderdale*: The Parliament of France. 1954. London.

¹⁴ *Herbert Morisson*: Government and Parliament. 1954. London—New York—Toronto.

¹⁵ L. az olasz képviselőház házszabályait 119—123. cikkelyek.

¹⁶ Arra korlátozódott, hogy „lehetővé teszi az ellenzéki képviselőnek, hogy felvilágosítást kérhessenek a kormányznak bizonyos tényeiről”. L.: *Csekey István*: Magyarország Alkotmánya. Renaissance, Bp. 1943.

képviselési szervekben nyilvánvalóan hatékony mérvben igénybevehető demagógia, a tömegek figyelmének elterelésére. De felhasználható a dolgozók érdekeit szolgáló véleménynyilvánítására, amely lehetőséget a parlamenteknek a szocializmus világméretű rendszerré válása folytán valódi népi képviselési szervekké történő átalakíthatósága még inkább fokozza.

A szocialista és a burzsoá képviselési szervek tevékenységében intézményesített interpellációs jog érvényesülése közötti egyik alapvető különbség *fejlődésük ellentétes irányából* folyik. A szocialista állam legfelsőbb hatalmi szervének valamennyi jellegzetes ismérve a körülményektől függően lassabban vagy gyorsabban bontakozik ki, *de a fejlődés vonala történelmileg szemlélve feltétlenül felfelé ível*. Ezzel szemben a tőkés államban — az imperialista szakaszban — a parlament szerepének az elhalványulása elméletileg mindinkább igazolt valóságos gyakorlat (az ellentétes momentumok már a fennálló renddel szembeni erőtényezők, a munkásosztály küzdelme által létrehozott eredmények). Az interpelláció megítélése szempontjából is az az alapvető (függetlenül pillanatnyilag való igénybevételének gyakoriságától), hogy a szocialista államokban, ha esetleg hullámlásokkal is, tartalma szüntelenül gazdagodik, alkalmazási köre és területe bővül. (Ennek a törvényszerűségnek a lerögzítése nem az e téren elkövetett hibáknak és mulasztásoknak szánt mentőöv szerepét tölti be, hanem ellenkezőleg azt emeli ki, hogy minden akadály ellenére utat törnek maguknak a hasznos eszközök.) A kapitalista államokban viszont állandóan visszaszorul és mindinkább formálissá válik, vagy amennyiben összezsugorítása nem történhetné meg, akkor már az adott kereteken túlmutató progresszív tényezők közbenjöttéről van szó.

III. A képviselési intézmények tagjainak *a teljes üléseken belüli* ténykedése végső következményeiben az állami szuverén akaratelhatározás (irányítás, ellenőrzés) kialakítására, kifejtésére, törvények stb. létrehozására irányul. Ennek a tevékenységnek némely formája *közvetlenül* szolgálja a fenti célt (pl. állásfoglalás szavazás útján). Mások viszont az előzményeknek adnak megfelelő érvényesülési kereteket és *közvetve* vezetnek el a kívánt eredményhez. Ide sorolhatók a tények feltárása, az indítványok, az észrevételek, a bírálatok, az interpellációk és még jónéhány egyéb megnyilvánulás.

Szocialista államban széles az interpellációs jog *alanyainak*, az igénybevételére *jogosultak* és a válaszadásra *kötelezettek* (címzettek) köre egyaránt. Nálunk elvileg igen gazdag e jog tartalma, de összehasonlíthatatlanul szélesebb kell legyen érvényesülési lehetőségeinek és módozatainak köre. Az intézmény a már kikristályosodott néhány alapelv tényleges megvalósulását elősegítő *eljárási szabályok*, s végül a kérdésfeltevés *következményeinek* szabatosabb körülírásával képezhet teljes rendszert. Realizálása szempontjából nem közömbös az összes említett főbb összefüggések, továbbá az eljárási mozzanatok mindenekelőtt két szélső pólusának: az előterjesztés, valamint a válaszadás (viszonválasz) problémáinak tudományos kidolgozása. Az interpelláció intézményének alapvetően egységes jellegét az állami szervtípusok természete és egymáshoz való (köztük és azokon belül alá-fölérendeltség) viszonya határozza meg. Amellett képviselési rendszerünk hierarchiájában nem azonos súllyal jelentkezik; nyomatékosabban a legfelsőbb fokon, valamint az alapláncszemekben (azaz országgyűlés, községi, városi tanácsok) és kevésbé a középfokú (megyei, járási tanács) szinteken. Feltétlenül bizonyos különbség áll fenn a különféle fokozatú képviselések előtt beterjeszthető interpellációnak nem csupán általánosságban vett jelentősége, hanem konkrét tárgya és következményei tekintetében.

A szocialista demokratizmus érvényesülésének elengedhetetlen feltétele, hogy az államapparátus körül minél szorosabban tömörüljenek a választópolgárok és szüntelenül közvetlen kezdeményezést fejtsenek ki irányában. Illetőleg szükséges, hogy az államhatalmi szervek útján az erre alkalmas minden forma igénybevételével közvetett ellenőrzés alá vonják a nekik felelős apparátust. A népképviselők munkájának eleven tartalommal való megtöltése teljes összhangban van a szocialista államban érvényesülő pártirányítás elvével. A parlamenti élet kibontakoztatása nagymértékben előmozdítja a hatékony pártvezetést a végrehajtó stb. szervek irányában. A népképviselőinek tevékeny közreműködése a hatalmi szervek minden fokozatában biztos támpontot szolgáltat a választópolgárok bizalmát élvező, politikailag és szakmailag legmegfelelőbb felelős állami vezetők kiválasztásához. Mind a lakossággal a kapcsolat megerősítését, mind az államigazgatás, a kormányzat s általában az államszervezet ellenőrzését egyaránt szolgálja az interpelláció. Ez az intézmény nagyjelentőségű tehát a választott képviselők tömegszervezeti és államhatalmi jellegének kibontakoztatása szempontjából, mert segíti a dolgozók alkotó erőinek felkeltését, *a kapcsolat kiépítését a tömegekkel* és erősíti az *államhatalmi szervek irányító-ellenőrző szerepét* az államigazgatás, egyáltalán az összes többi szervtípusok felett. Mindamellett még sok a tennivaló e téren is mindkét vonatkozásban. Közismertek e jog igénybevételének szűk méretei — különösen országgyűlési szinten —, amióta a népi hatalom elvei egyébként az Alkotmányban lerögzítést nyertek, némi fejlődést újabban inkább a tanácsoknál lehet kimutatni.

IV. Az interpellációs jog *alanyainak* körére vonatkozó megállapítások az államhatalom egységének elve, ennek keretében a demokratikus centralizmus és a népképviselői szervek egységes jellegének tényeiből vonhatók le. Következésképpen ez a jog megilleti valamennyi képviselői szerv választott tagjait, s az államhatalom legfelsőbb, valamint alacsonyabb képviselőinek (azaz az összes központi és helyi testületei valamennyi láncszemének) tagjai által — mindenekelőtt saját intézményén belül — igénybe vehető. A tanácstagok éppúgy élhetnek a kérdésfeltevés jogával,¹⁷ akárcsak az országgyűlési képviselők. Az alanyi körnek ez a széles kiterjesztése az államhatalom országos és helyi szerveinek jellegében (felépítésében, tevékenységében) meglevő hasonló vonásokból fakad. Hiszen mindegyik a dolgozó nép államának funkcióit valósítja meg a törvényben számára megállapított hatáskörben és illetékességi területen, s tagjai egyaránt felelősek választóiknak. Tételes jogunk az interpelláció igénybevételére jogosultak meghatározásával megfelelő és elegendő, a kifejtett elvekkel összhangban levő rendelkezéseket tartalmaz. (Vö. Alkotmány 27. § (3) bek., 1954: X. tv. 26. §). Az interpelláció *címzettjeivel* kapcsolatos kérdés arra ad feleletet, hogy közvetlenül kihez lehet intézni. Itt szükséges rámutatni a fokozati elhatárolásra, arra az eltérésre, ami a legfelsőbb (országgyűlés), valamint az alsóbb szinteken (tanácsok) betervezhető interpelláció tekintetében mutatkozik; továbbá ugyanezen intézmény burzsoá változatától történő minőségi megkülönböztetés fontosságára (ami ezen a ponton a címzettek sokkal tágabban meghatározandó számából adódik). Jogszabályaink ez idő szerint még nem számolnak kellő mértékben ezekkel a körülményekkel, ugyanis a megkérdendők és a válaszadásra kötelezettek körét túlszorosan szabják meg. Így pl. az országgyűlés tagjai a minisztertanácshoz, annak elnökéhez vagy bármely tagjához intézhetnek kérdést

¹⁷ L. : Szerző hozzászólását a Debrecenben februárban tartott városok ankétján.

(Alkotmány 27. § (3) bek.). A kérdezhető személyeket illetően ugyanebben a leszűkített felfogásban tükröződik az intézmény az azt egyéb vonatkozásban részletesebben szabályozó országgyűlési ügyrendben (20. § (1) bek.). Az 1954 : X. tv. a tanácsstagok interpellációinak címzettjeit — valamivel szélesebben — a végrehajtó bizottságban, a szakigazgatási és egyéb helyi szerveknek a tanácsülésen megjelent vezetőiben, továbbá a tanács alá rendelt szervekben jelöli meg. A jelenlegi rendezés még elég általános, nem kielégítő volta azt a feladatot rója fel, hogy megkeressük a viszonyainknak megfelelő fejlesztési lehetőségeket.

Népi demokratikus országunk államszervezete felépítésének természete miatt legfelsőbb fokon nem elégedhetünk meg azzal, hogy a kormányhoz, illetőleg annak tagjaihoz lehessen kérdést feltenni. A kört ebben az értelemben *ki kell terjeszteni* a bírósági, ügyészségi szervezetre, amelyek egyébként az őket választó képviseleti szerveknek beszámolósi kötelezettséggel tartoznak (oly módon természetesen, hogy tekintetbe jöjjenek ezek sajátos szervezeti és működési elvei: a bírói függetlenség stb. Ugyancsak megvizsgálandó, hogy az Elnöki Tanács viszonylatában van-e létjogosultsága ennek az intézménynek.) A jog ilyen szempontból történő szélesebb értelmezésének indokát az a körülmény adja, hogy nálunk ezek a szervek nem a kormánynak (ahogy ez a kapitalista államokban rendszerint történik), hanem kikapcsolásával legfelsőbb fokon közvetlenül az országgyűlésnek vannak alárendelve.¹⁸

Az interpelláció általánosságban csak *saját szintű* (országgyűlési képviselő a kormányhoz és tagjaihoz, a legfőbb ügyészhez, a megyei tanács tagjai a megyei végrehajtó bizottsághoz stb.) szervekhez intézhető. A felsőbb nivón álló igazgatási szervhez interpellálni az alacsonyabban keresztül felfelé nem lehet. Ennek az az útja, hogy a magasabbnak megfelelő fokú képviseleti szerv tagjának közbenjöttével teszik fel a kérdést. A felsőbb igazgatási szervtől viszont bármikor lehet felvilágosítást kérni a neki alárendelt (akár kettős alárendeltségben levő) szervek vonatkozásában is. Ennek a megoldásnak az az értelme és magyarázata, hogy egyrészt az alsóbb fok nem felel a neki fölé rendelt szervek tevékenységéért, de tulajdonképpen érdemleges tájékoztatást aligha is tudna azok munkájáról nyújtani. Másrészt a felsőbb szerv mindig felelős az irányítása alatt álló alárendelt alsóbbak tevékenységéért és nem utolsósorban rendelkezésre állanak azok az eszközök, amelyek felhasználásával megállapíthatja a tényeket, ugyanakkor befolyásolni is képes a dolgok további mikénti alakulását.¹⁹

¹⁸ Éppen ezen a vonalon is meg kell tehát húzni a határvonalat a szocialista és a burzsoá interpelláció intézménye között, amely utóbbi korlátozódhat a kormány kérdésérevonásának jogára. Ez a megoldás annak a következménye, hogy a kormány kéznél tartja a bírósági és ügyészségi szervezetet, irányítja tevékenységüket és azokért felelősségre vonható. Már természetszerűleg amennyiben ezt a viszonylatot a parlament egyáltalán realizálni képes a maga javára a végrehajtó hatalommal szemben, amely, mint ismeretes, az utóbbi időben mindinkább a képviselet fölé nő, nemcsak gyakorlatilag, hanem a tétéles jogban is kifejezett tendencia következtében s ezt a burzsoá jogtudomány szintén egészében véve alátámasztani és igazolni törekszik. Vö.: B. *Mirkiné-Guetzévich*: Les Constitutions Européennes.

¹⁹ A tudományos szocializmus elve nem zárná ki az alulról felfelé gyakorolt interpellációt, de megvalósíthatósága megfelelő szervezeti feltételeket kívánna meg. Ez irányban alkalmas megoldásként figyelembe jöhetne pl. az államhatalmi szervek jelenleg érvényesülő közvetlen választások útján történő létrehozása helyébe bizonyos láncszemek (pl. középfok: megyei, járási tanács) *közvetett* (többfokozatú: alsóbbak, pl. a községek válasszák az őket összefogó közvetlen felsőbbet, a járást stb.) rendszerítése, ami más nézőszögből is releváns lehetne. Könnyebben megoldható az a kérdés, hogy a felsőbb államhatalmi szerv tagja — az alsóbb ülésen való részvétele esetén —

Azzal kapcsolatban, hogy a tanácsstag kihez intézheti közvetlenül a kérdést, a szocialista irodalomban néhányan úgy foglalnak állást, hogy az a végrehajtó bizottságokhoz, vagy az osztályok vezetőihez szólhat (Kozlov, Tyihonov). Mások úgy vélik, hogy sokkal szélesebb ez a jog és a kérdés az említetteken kívül irányulhat még a tanácsnak alárendelt valamennyi szerv vezetőihez és hivatalos személyeihez is (Nyemcev).²⁰ A hazai és a szovjet tételesjogi rendezés, illetőleg gyakorlat alapján — a tartalmi azonosság mellett — azt a különbséget lehet megállapítani a többi között, hogy nálunk a kérdés pl. csupán a szakigazgatási szerveknek ülésen jelenlevő vezetőihez intézhető, míg amott ilyen korlátozás ismeretlen. Viszont a szovjet irodalomban nem egyértelműen elfogadott a szorosan vett igazgatási szerveken kívül eső egyéb, a tanácsnak alárendelt intézmények vezetőihez intézhető kérdés joga, amíg ez tételes jogunk szerint igenlően megoldott probléma.

V. Általános tételként megállapítható, hogy az interpelláció *tárgya* a saját végrehajtó és egyéb (a fent kifejtettekhez képest a közvetlenül alá nem rendelt) szervek és azok reszortjai (minisztériumok, vb. osztályok stb.) munkafolyamatának bármely jelensége lehet. A tételes szabályozás e téren is további csiszolást igényel, mert míg az alkotmány kimondja, hogy a minisztertanácshoz stb. „feladatkörükbe tartozó minden ügyben” interpellálhatnak (27. § (3) bek.) addig az 1954: X. tv. akként rendelkezik, hogy a végrehajtó bizottságtól stb. „a tanács hatáskörébe tartozó ügyekben” és „a tanács alá rendelt szervektől közérdekű kérdésekben” lehet felvilágosítást kérni (27. § e) és f) pont).

Az interpellációt el kell határolni a képviselők egyéb megnyilvánulásaitól, különösen olyanoktól, amelyek előfordulásának gyakorisága magas számot tesz, illetőleg tehet ki a szocialista szervek munkájában (pl. bírálat). Mindezekelőtt kézenfekvő a hasonlóság az *egyszerű kérdéssel*, de mégsem forog fenn azonosság. Ez utóbbi ugyanis valamely, a napirendhez tartozó részletkérdést érintő tény, álláspont, felfogás nyombani tisztázását, esetleges tájékoztatás, felvilágosítás mibenlétének közelebbi felderítését célozza. Amellett intézhető másokhoz (képviselőtársakhoz, napirend előadójához) is, továbbá a teljes ülési önálló megvitatásuk nem indokolt. Ennek a változatnak a jelentősége különösen abból adódik, hogy főleg a legalacsonyabb láncszemek szintjén alkalmazható, amelyekhez több üzem, vállalat kapcsolódik. Ugyancsak nem esik teljesen egybe az interpelláció a *bírálattal* sem, amely már feltételezetten megtörtént és megállapított tény, fogyatékoság ellen lép fel. Az interpelláció mindenestre határos mindkét szóban forgó kategóriával, de önállósult

intézhethet-e interpellációt közvetlenül az alacsonyabb végrehajtó szervhez. E kíváncsnak látszó megoldás mellett ezúttal csupán azt a tapasztalati tényt említjük, hogy az interpellációk gyakorlatilag indokolatlan mértékben magasabb fokozatú szervek fórumaira törekcszenek. Hasonló következtetésre jutottak pl. a lengyel szakirodalomban, ahol a vajdasági tanácsok ülészakain benyújtott interpellációk 20–30 százalékát alacsonyabb fórumok elé is lehetett volna vinni. L.: *Jan Zbicynski*: Az interpelláció a tanácstagok és a választók fontos megnyilatkozása. Rada Narodowa. 1956. 7. sz.

²⁰ V. Sz. *Osznovin* nézetei és adatai szerint a helyi szovjetek (pl. Omszk város) gyakorlata, illetőleg útmutatói, továbbá Cseljabinszk terület szovjetjei számára kiadott megfelelő útmutató értelmében a küldötteknek joguk van kérdést feltenni a szovjet ülészakán a vb-hez vagy az osztályok és igazgatóságok vezetőihez, akik három napon belül írásbeli vagy szóbeli választ kötelesek adni. L.: *Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo*, 1956. 1. sz. Ezzel kapcsolatban felvethető, hogy nem volna-e intézhető kérdés a tanácsnak alá nem rendelt szervek helyi vezetőihez is a válaszadás kötelezettségének diszkrecionális alapon, kötetlenebb keretek között történő megszabásával.

forma. Rendszerint a tárgysorozattól független általánosabb érvényű tanulságokat szolgáltató és a válaszadás nyomán esetleg vita tárgyát képezhető jelentősebb problémát érint. Inkább a tudottan meg-, vagy meg nem történt tények *okát* (miértjét), valamely tanúsított magatartás indokát, a végrehajtás szándékait kutatja, de kritikai elemet feltétlenül még nem tartalmaz. Ugyanakkor felhívhatja a figyelmet esetleges törvénysértésekre, joghézagra, törvényalkotásra stb. (törvényesség). Általánosságban megjelölhető végső célját tekintve egyfelől különösen a hozott határozatok maradéktalan megvalósításának előmozdítására, másfelől az ügyek intézésének elodázása, a bürokratikus jelenségek ellen irányul. A további folyamatban a válasz után — annak nem kielégítő volta vagy a kérdéses ügynek nem megfelelő állapota miatt — a dolog természetesen átmehet hírlatba is. Ezért fontos eljárásilag is elkülöníteni az interpellációt, mint a végrehajtó tevékenység ellenőrzésének egyik eszközét, a többi megnyilvánulásoktól.

Végül ki kell emelni az interpelláció ismérveként a konkrét voltát, mind a tárgya, mind pedig a címzettek tekintetében. Annak magában kell foglalnia az észrevételezni kívánt tény rövid, szabatos, s nemcsak hozzávetőleges leírását; meg kell jelölnie, hogy melyik meghatározott szervtől (személytől) igényli a választ. Interpellálni nem lehet általánosan megragadott jelenséggel kapcsolatban, sem általánosságban megjelölt szervekhez vagy személyekhez. Ennek a jognak a gyakorlása teremt lehetőséget arra, hogy a képviseleti szervek *állandóan tájékozódhassanak* a nekik alárendelt intézmények munkájáról. Segítségével a képviselők (tanácstagok) — s általuk a testület, amelynek tagjai — bármely pillanatban felvilágosítást szerezhetnek a dolgok állásáról azokban a kérdésekben is, amelyek nincsenek az ülés (ülésszak) napi rendjén.

VI. Alapvető elvként kell kiemelni, hogy az interpellációs jog gyakorlása a képviselő (tanácstag) részéről *jogi kötelezettséget* teremt a felhívott szerv vagy személy irányában, hogy kielégítő választ adjon a törvényben meghatározott módon és időn belül. Ehhez képest és ezzel összevetve a választók megbízása valamely tárgyban interpelláció beterjesztésére, viszont nem hoz létre jogi kötelezettséget. Ennek mikénti és mikori teljesítése a képviselő, illetőleg tanácstag *mérlegelésére* van bízva, aki figyelemmel tartozik lenni az *egész dolgozó nép* érdekeire. (1954: X. tv. 28. § d) pont.)²¹ E tétel megállapítása azonban nem vezethet az országgyűlési képviselő és a tanácstag választóiktól való valamilyen „függetlenségének” elismerésére. Azzal csak a képviselőknek az apparátus felett való feltétlen, de egyben a választópolgárok irányában feltételesen kiemelt pozícióját hangsúlyozzuk. Természetszerűleg a képviselő *végső soron* nem térhet ki a választók bármilyen, következésképpen az interpelláció beterjesztésére vonatkozó megbízatásának teljesítése elől és a visszahívás joga ebben a tekintetben is értékesíthető. (Az országos érdek érvényesítésével szemben esetleges szeparációs törekvések ellen mindig rendelkezésre állanak az alkotmányos biztosítékok.)

A képviselő viszonylagosan kiemelkedő helyzete a választópolgárok irányában indokolt és elvileg teljesen megalapozott. Tőle, a dolgozó nép, a nemzet egy meghatározott részének feltételezeten kiváló kvalitásokkal (osztályöntudat, munkamorál, értelmi színvonal) rendelkező megbízottjától remélhető, hogy helyesen valósítja meg, szükség szerint egybe tudja hangolni a választó-

²¹ Vö.: V. Sz. Osznovin: A helyi szovjetek küldötteinek kérdezési joga. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo. 1956. 1. sz.

polgároknak vagy bizonyos csoportjának esetleg formátlan, távolabbi összefüggésekkel nem számoló kívánságát. Sőt joggal remélhető, hogy fokozott felelősségérzettel, nagyobb áttekintés birtokában képes az adott terület s nemkülönben az ország egész lakosságának egyetemes érdekeit tekintetbe venni és ugyanakkor ezeket összhangba hozni. Az egyes választópolgár interpellációt célzó előterjesztésének minősítésénél különösen hangsúlyozni kell, hogy ez nem keletkeztethet jogi kötelezettséget és a képviseleti intézmény tagjára nem hárul a feltétlen teljesítés feladata. Az előbbi kívánsága (amely nagyon is lehet egyéni) mögött nem áll okvetlenül a választók közösségének (többségének) helyeslése, vagy ez egyenesen hiányozhat. Ezzel szemben a másik tevékenysége általánosságban összes választóinak akarátára támaszkodik és azok legalább előlegezett bizalmát élvezzi a konkrét megbízatások teljesítésére nézve is. Nem lehet azonban hasonlóság, még kevésbé azonosság az említett vonatkozásban keletkezett kétféle folyamat következményeinek jellege között sem. Ezek lényegében egyazon tendencia két szakaszát képviselik, amelyekben a választó kérdése jut el a megválasztott (képviselő) *közvetítésével* az illetékes hivatalos és felelősségre (válaszra) kötelezett alanyokhoz. Ugyanakkor a képviselő nem egyszerűen üzenet-továbbító, hanem sajátos helyzetet foglal el a két tényező között és biztosítani tartozik, hogy a választópolgárok ésszerű kérdései kielégítő feleletet kapjanak, de ennek érdekében a saját megítélése szerint alkalmas megoldásokat választhatja.

A képviselletek a végrehajtó szervekkel szemben csorbitatlan elsőbbséggel rendelkeznek, amazoknak a tagjai nem eshetnek korlátozás alá, az utóbbiaknak pedig *nincs mérlegelési lehetőségük* a válasz meg- vagy meg nem adása tekintetében. Itt a válaszadás pusztán tényét emeljük ki tekintet nélkül, hogy a kért felvilágosítás megadása megtagadható-e. Kétségtelen, hogy a válasz ebben az értelemben is *lehet tagadó* (hogy bizonyos, az interpelláció által feltételezett történeteket és tényeket tagadhatnak, illetőleg cáfolhatnak, nem is képezheti vita tárgyát).²² A problémának egyébként mindenekelőtt a legfelsőbb képviseletnél van jelentősége és aligha szükséges ilyen megkötés az alsóbb szervek vonalán — legfeljebb a tanács alá nem rendelt szervek viszonylatában. A kimerítő információ megtagadása főleg nemzetközi, diplomáciai stb. kérdések kapcsán merülhetne fel. E korlátozás fenntartása nem jelentené azt, hogy az ilyen viszonylatú kérdéseknek már a feltevésére sem kerülhet sor, illetőleg, hogy azokra megfelelő magyarázatokat egyáltalán semmi körülmények között nem lehet adni. Különben is nem annyira a *kérdés* tárgyai tekintetében indokolt és szükséges a körvonalazás (pozitív vagy negatív taxáció). A kérdezettnek kell megadni a jogot, hogy szorosan meghatározott esetekben a *válasz* tagadó lehessen, de sohasem hallgatólagos, hanem mindig közvetlenül nyílt. Ehhez párosul az a követelmény, hogy a válasz megtagadása mindenkor *indokolásra* szorul, amely kötelezettség a megkérdezett terhére.

Külön ki kell emelni, hogy a feleletet elvileg nem csupán az interpelláló személynek szól, hanem magának az államhatalmi szervnek mint testületnek. A megadott válasz tudomásulvételében is végső soron a teljes ülés állásfoglalása a mérvadó és nem a kérdező személy szubjektív véleménye. Az ország-

²² Az egyelőre nyitvahagyott kérdés, hogy milyen problémakörök kapcsán lehet ehhez a megoldáshoz folyamodni. Most annyit szögezünk le, hogy ezt a kört kívánatos előre és semmi esetre sem szélesen meghatározni. Természetesen a kérdezetteknek is meg kell fontolniuk, hogy milyen mértékben és gyakran veszik igénybe a megadott lehetőségeket. Az elutasítóan tagadó válasz ismeretes a burzsoá parlamentek gyakorlatában.

gyűlés ügyrendje ebben az értelemben rendezi a kérdést, amikor kimondja, hogy a válasz után a kérdést feltevő képviselőnek viszont válasza van joga, amely után az országgyűlés dönt, hogy a választ tudomásul veszi-e, vagy annak tárgyalását napirendre tűzi (20. § (3) bek.). Ily módon a hatalmi szerv a maga súlyával biztosítja saját tagjait affelől, hogy ne kényszerüljön beletörődni a netalán nem kielégítő válaszba és egyben megóvja a kérdéses alá vonható szerveket az esetleges indokolatlan elmarasztalásoktól és bizalmatlanságoktól. A képviselőt mindig elbírálhatja a választ, állástfoglalhat el- vagy el nem fogadása tekintetében és tetszése szerinti döntést hozhat, hatáskörében bármilyen utasítást adhat. Az országgyűlés pl. határozhat zárt ülés keretében való válaszadásra, illetőleg levonhat messzebbmenő konzekvenciákat — beleértve a megbízás visszavonását —, ha azt szükségesnek látja. Ez viszont már kötelező erővel bír bárkire nézve tekintet nélkül arra, hogy az adott kérdés tárgyának természete szerint feltétlen válasza tarthat-e igényt vagy sem.

VII. Az interpelláció jogának feltétlenül szükséges pontos szabályozásához irányadó követelményként azt kell előtérbe állítani, hogy gyakorlása minél rugalmasabb eljárási megkötések alá essék (előterjeszthető legyen akár írásban, akár szóban, az ülésen és az ülésen kívül is, stb.). Valamennyi felesleges megszorítás kiküszöbölése demokratikus munkamódszereknek nyit teret. Tételesjogilag részletesebb rendezés a tanácsok viszonylatában történt meg, amely anyagra támaszkodó megállapításokat értelemszerűen alkalmazni lehet az országgyűlési képviselőkre is. Az országgyűlés ügyrendje eljárási szempontból csak annyit rögzít, hogy a rövid tényleírást az országgyűlés elnökénél kell benyújtani és a kérdezett szóban vagy írásban az ülésen köteles válaszolni (20. §), de annak határidejét nem állapítja meg. A tanácsokról szóló 1954. X. tv. 27. §-ában kimondja, hogy a tanács ülésén (a fentebb mondott szervektől és személyektől) kért felvilágosításra a kérdezett ugyanott nyomban, legkésőbb azonban 15 napon belül válaszolni tartozik. Hasonlóképpen a tanács alá rendelt szervek, illetőleg azok vezetői kötelesek — de előre meg nem határozott időn belül — a kívánt felvilágosítást megadni. A NET 1954. évi 16. sz. határozata tovább fejlesztve a fenti rendelkezéseket lerögzíti, hogy a tanácstagoknak joguk van a tanácsülés napirendjének megtárgyalása után a végrehajtóbizottsághoz, szakigazgatási szerveinek jelenlévő vezetőihez, továbbá egyéb helyi szerveknek az ülésen megjelent vezetőihez a tanács hatáskörébe tartozó ügyekben kérdést intézni, függetlenül attól, hogy a kapcsolatos tárgy szerepelt-e a napirenden. Előírja még ez a határozat, hogy a kérdéseket írásban is be lehet nyújtani (35. pont), amiből következik a szóbeli előterjesztés alapvető módszerként való felfogása.

Jogszabályaink tehát fő vonalakban kielégítő tájékoztatást nyújtanak és széles lehetőségeket hagynak a kérdezési jog intézményének kidolgozására. A közlés formáját lényegében nem kötik sem szóbeliséghez, sem írásbeliséghez, hanem alternatív megoldást engednek. Egyéb tekintetben azonban némileg más a helyzet, amennyiben a kérdés feltevésére csak a napirend megtárgyalása után kerülhet sor. Ez az egyébként önmagában véve időbeli korlátozás szükségképpen a pusztán eljárási jelentőségen túlmenő helymeghatározást is magába foglalja. A kifejezetten ugyan ki nem mondott helyhezköötöttség abból következik, hogy az interpelláció előterjesztése a tanácsülés végén valósítható meg. Továbbvezetve ezt a szövegvizsgálat, megállapíthatjuk, hogy ezek a tételek viszont megnehezítik a nyombani válaszadást. Azt gyakorlatilag az ülésen kívül eső helyre terelik, minthogy a megszabott határidőnek (15 nap) meg-

felelő időközönként egyetlen fokon sem hívnak össze rendes ülősszakot.²³ Noha tételes jogunk tehát az előbbi megoldást (ülősen történő válaszadás) elsődlegesnek, mégsem feltétlennek tekinti. Ugyanis a válasz csak az országgyűlés viszonylatában van félreérthetetlenül a plénumhoz kötve, azonban itt záros határidő megállapítása nélkül (20. § (3) bek.). Egyébként pedig a többi szerveknél — mivel a rendes ülések közötti szünet hosszabb —, nyilván ülősen kívül kell, illetőleg lehet azt beterjeszteni vagy megadni. Mindezt tetézi, hogy az interpelláció a szakigazgatási szerveknek csupán a tanácsülősen *megjelent* vezetőihez intézhető, így a távollét akadályozza megvalósulását.

VIII. A képviselői szervek tagjainak interpellációs jogára vonatkozó jelenlegi jogszabályaink alapvető rendelkezéseinek változatlan fenntartása mellett, de egyben elkerülhetetlen további kiépítése érdekében a következők szerint lehetne fejleszteni a jogalkotást illetőleg a gyakorlatot:

1. Az interpelláció tárgya gyanánt mindenekelőtt a képviselői szervek határozatainak megvalósításával, továbbá azok állandó bizottságai esetleges javaslatainak sorsával kapcsolatosan, stb. a kormányhoz, annak tagjaihoz, a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez, a legfőbb ügyészhez, a végrehajtó bizottsághoz, szakigazgatási szervei, a tanácsok alárendelt, valamint alá nem rendelt szervek vezetőihez intézett kérdések jöhetnek számításba. Figyelembe vehetők olyan kérdések, mint a küldöttek és általában az állampolgárok jogainak megsértése esetén benyújtott interpellációk. E példálózó felsorolás magában foglalja azt az állásfoglalást, hogy egyelőre nem szükséges a részletes pozitív taxáció felállításával merevíteni a kereteket. Elegendő átmenetileg inkább irányjelző megállapításokra támaszkodni.

2. A továbbiakra nézve de lege ferenda felvethető még, hogy nem kerülhet-e sor interpellációra plénumon kívül. Erre és általában a jog gyakorlására ösztönző vagy azt megkönnyítő mindennemű megoldásra helyeslőleg lehet a feleletet megadni. Az alapvető mozzanatnak tekintendő válaszadásnál azonban — hogy a szerv testületileg ítélhessen meg és dönthessen e probléma felett — fenn kell tartani az ülősen való beterjesztés követelményét és a felette való esetleges vitaindítás, valamint a szükséghez képest a határozathozatal lehetőségét. Az országgyűlésen és tanácsülősen benyújtott interpellációra (ezúttal figyelmen kívül maradhatnak a termelő-szolgáltató és más szervek vezetőihez intézhető kérdések következményei) mindenképpen *ugyanott* kellene kimerítő (nem formális) választ adni, s felette szükség szerint vitát nyitni, amit megfelelő határozat kísérhet. Biztosítandó továbbá, hogy ne húzódjék el a válasz indokolatlanul, de ugyanakkor kellő idő álljon rendelkezésre érdemi felelethez szükséges tényfelderítésre. Az interpelláció tehát plenáris ülősen kívül is előterjeszthető legyen, de *feltétlenül a testület előtt* — az előre megszabandó záros határidő alatt — adható meg reá a válasz (akár ott, akár másutt hangzott el). A válaszadás helyére és időpontjára nézve az ajánlható leghelyesebb formula az „ugyanazon vagy a soron következő rendes ülősszakon”, s amellet fenntartani a testület döntési jogát, hogy amennyiben vita merülne fel, a konkrét helyzet alapján foglaljon állást.

²³ Ami különben a válaszadásra rendelkezésre álló időt illeti, *Luzsin* a városi szovjetekről írott ismert monográfiájában, valamint *Marjejeva* idézett munkájában kifejtett álláspontja szerint a választ ugyanazon vagy a következő ülősszakon kell megadni, amelyen az interpelláció elhangzott. Más szerzők viszont hangsúlyozzák, hogy ennek (mint pl. *Aszkerov*: A szovjet építés vázlata c. könyvben) feltétlenül ugyanazon az ülősszakon kell megtörténnie.

3. Az interpelláció jogát a tanácsstagok gyakorolhassák az adott *ülésein jelen nem levő* tisztségviselők (a fentebb kifejtettek értelmében a fokozatok, az alá-fölérendeltségi viszony figyelembevételével) irányába is. Idetartozik számos egyéb probléma felvetésének szükségessége, mint pl. az államhatalom valamelyik magasabb szerve tagjainak interpellációs joga az alacsonyabb szinteken elhelyezkedő hatalmi szervek ülésein való részvételük esetén, a viszonzás kérdéseinek rendszeresebb kidolgozása, más intézményekkel (mentelmi jog) összefüggés, stb.

A kifejtett tételek és érvek a még teljes egészében nem kikristályosodott felfogást alapozó magyarázatnak tekintendők. Ma távolról sem áll rendelkezésre a gyakorlat próbaköveinek az elmélet igazolására, helyességének bizonyítására nélkülözhetetlen mennyisége, amelyek remélhető sokasodásuk után a feltevések igaz voltának megerősítői vagy módosítói lesznek. Képviselői szerveink későbbeni tevékenységének reális gyakorlati tapasztalatai szolgáltatják majd a tudományos kritériumot, amelynek révén megkülönböztethető a megfelelő az alkalmatlantól, hibátlan felmérés végezhető és szilárd elvi következtetések vonhatók le. Valamennyi részletvonatkozásra kielégítő feleletet e rövid tanulmány keretében nem lehet adni. Mindenesetre hangsúlyozni kell azt a kíváncsalmat, hogy az interpellációs jog továbbfejlesztése pozitív hatást fejtsen ki a képviselői szervek tagjainak öntevékenységére. Az interpelláció intézményének szélesítése elősegíti a népszuverénitás letéteményeseinek a végrehajtás, bíraskodás, stb. s általában a jogalkalmazás feletti eredményes irányító-ellenőrző munkáját és a dolgozó nép alkotó kezdeményezéseinek fokozódását.

Pecze Ferenc

Szerződési rendszerünk fejlődésének egyes kérdései

I. A szállítási szerződés a bevezetése óta eltelt időben olyan jogi formának bizonyult, amely a legalkalmasabb a szocialista szervezetek viszonyainak kifejezésére, mely előmozdította a terv teljesítését és az önálló elszámolás elvének megvalósítását. Mint polgári jogunk új típusú szocialista intézménye tevékenyen hozzájárult a gazdasági alap megszilárdításához és fejlődéséhez. Előmozdította a társadalmi tulajdon megővését és gyarapítását. Ehhez a tulajdonhoz fűzött felelősség arra ösztönözte a szerződő alanyokat, hogy a termelés és a forgalom terén egyaránt körültekintő és fokozott gondosságot fejtsenek ki. Szervező erejénél fogva — a szocialista építés tervének egysége alapján — jogi formában összekapcsolta a gazdálkodó egyedeket és azon belül a dolgozókat, mint a társadalom tagjait együttműködésre ösztönözte. Az ilyen módon kialakult jogviszony létrehozásával a szállítási szerződés a társadalmi termékek elosztásának is eszköze lett.

A szállítási szerződés intézményének a fentiekben vázlatosan kiemelt jelentősége érthetővé teszi, hogy nemcsak az egyre szélesedő jogi irodalom foglalkozik vele behatóan, hanem fejlődését időről időre új jogszabályok mozdítják elő. *A szállítási szerződés újabb kodifikációját a szocializmus építésében elért eredmények, a tervmetódika változása, valamint az időközben feltárt hiányosságok és olyan új ismeretek tették szükségessé, amelyek alkalmasnak látszottak arra, hogy e téren is lépést tegyünk előre.* A fennálló hiányosságok egy része pontatlanságból, elméleti hibából és abból származott, hogy egyes különböző

tárgyú újabb jogszabályok a szállítási szerződésekről szóló rendelettel ellentétbe kerültek. A szerződési rendszer egyre nehezebben volt áttekinthető és emellett az egyes részcodifikációk a kérdéseket nem oldották meg. Az új codifikációnak figyelemmel kellett lennie az eddig bevált rendelkezésekre, azonban a szerződési rendszer egyes túlzott megkötéseit — anélkül, hogy lazításra vezetne — fel kellett oldania, hogy így rugalmasabban alkalmazkodjék a gazdaság követelményeihez. Az nyilvánvaló volt, hogy egyetlen jogszabállyal az állami terv alapján keletkező legfontosabb jogviszonyokat az említett céloknak megfelelően nem lehet kielégítően rendezni. Ezt a feladatot csak olyan normatív aktusok sorozata oldhatja meg, amely az egyes részterületek sajátosságaira kellő figyelmet fordít. E megoldás, a kétségtelen előnyei mellett, az atomizálás és a dezorganizálás veszélyét rejtí magában. Ebben a helyzetben a tervezés egyszerűsítéséről szóló minisztertanácsi határozat a codifikációs munkának iránymutatást adott azáltal, hogy a szakmai feltételek — mint normatív aktusok — elkészítésének előmozdítása érdekében elrendelte, hogy „a jelenlegi túl részletes szabályozás helyébe új keretjogszabály tervezetet kell kidolgozni”.

Ezek voltak azok az előzmények, amelyek kívánatosá tették, hogy legyen egy szilárd keret, amely a jogintézmény egyöntetűségét a döntő területen biztosítja. Emellett szükségessé vált egy másik joganyag, amely a részletkérdéseket úgy szabályozza, hogy a rendelkezéseitől eltérést enged, de ugyanakkor a „szállítási alapfeltételek”¹ készítéséhez is segítséget nyújt. Ezt valósította meg a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelete, illetőleg a Központi Döntőbizottság elnökének ezzel egységes szerkezetben közzétett 155/1955. KDB. számú utasítása. (A továbbiakban a rendeletet, mint új jogszabályt említjük.) A két jogszabály egybevetése alapján kitűnik, hogy *a szerződéses rendszer az alapfeltételekre támaszkodik*. A Szovjetunió és a népi demokráciák jogszabályainak tanúsága, valamint saját tapasztalataink is azt bizonyítják, hogy a szállítási alapfeltételeknek a gazdaság helyes szervezésében és a megfelelő jogviszonyok kialakításában nagy szerepük van.

A szállítási alapfeltételeknek egyik *fő feladata*, hogy az egyes részterületeken a szerződéskötés rendjét kialakítsa. Az eddig nálunk hatályban volt szakmai szállítási feltételek ezt a szerepet maradéktalanul nem töltötték be, mert a gazdálkodás alá vont cikkekről szóló jogszabályok e téren évről évre jelentős változásokat idéztek elő. Emellett az egyes gazdálkodási jogszabályok nemegyszer olyan anyagi jogi rendelkezéseket is tartalmaztak, amelyek a szakmai szállítási feltételek alapjául szolgáló minisztertanácsi rendelettel ellentétben állottak. Ennek az lett a következménye, hogy a szakmai szállítási feltételek nem tudták szerepüket betölteni, kialakult az a helyzet, hogy azért van szükség nagyterjedelmű és több gazdálkodási jogszabályra, mert a szakmai feltételek a szerződéses viszonyokat nem rendezik, viszont a szakmai feltételek éppen azért mellőzték ennek a hiánytalan szabályozását, mert a gazdálkodási rendelkezések gyakran változtak. Ennek a circulus vitiosusnak vet véget az új szabályozás, mely a szerződéses viszonyok kialakítását a szállítási alapfeltételekre bízta. *A gazdálkodási szabályoknak polgári jogi jellege az alapfeltételek megjelenése után lényegében megszűnik*. Erre utal az Országos Tervhivatal elnökének a termékgazdálkodás 1956. évi rendjéről szóló 39/1955. (Tg. É. XI. 24. Külön szám) O. T. sz. utasításának 23. § (2)

¹ A szakmai szállítási feltételek újabb elnevezése.

bekezdése is, mely szerint „a szállítási alapfeltételek a szerződő feleknek és a termékeknek arra a körére vonatkozóan, amelyekre hatályuk kiterjed, az utasítás helyébe lépnek”.

Szerződési rendszerünk fejlődésének jelentősebb állomásai azok az új jogszabályok, amelyek a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatait e téren újból és újból szabályozták. Az új jogszabály időszerűvé teszi, hogy megvizsgáljuk a fejlődésnek ezt az újabb szakaszát abban a vonatkozásban, hogy a múlthoz képest *milyen változásokat* tartalmaz, illetőleg, hogy *milyen további fejlődésre* nyílt meg ezáltal a lehetőség.

E dolgozat keretében nincs lehetőség arra, hogy valamennyi változásra kitérjünk és még az is nagyon messze vezetne, ha ezek közül valamennyi elvi kérdést érintenénk. Ezért az látszik célszerűnek, ha a — tágabb értelemben vett — szerződési rendszer egyes *fontosabb* kérdéseivel foglalkoznánk, ebben mutatkozik ugyanis a múlthoz képest a legalapvetőbb változás. Az eddigiek alapján a szerződési rendszert illető *változások* az alábbiakban foglalhatók össze.

Az új jogszabály megszünteti egyes termékekre azt a kettős szabályozást, illetőleg ellentmondást, mely egyfelől a szakmai szállítási feltételek, másfelől pedig a gazdálkodási utasítások között fennállottak. A szerződéses rendszer az alapfeltételekre támaszkodik. Az alapfeltételek egyöntetűségét, a változó szükségletnek megfelelő mértékben, az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet, illetőleg a Központi Döntőbizottság elnökének 155/1955. sz. utasítása biztosítja. Az alapfeltételek, mint normatív aktusok a gazdasági viszonyok alakulásához rugalmasan és gyorsan tudnak alkalmazkodni anélkül, hogy az irányadó jogszabályok módosítására volna szükség. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a szerződési rendszeren belül bizonyos fokig állandósul a „kodifikáció” anélkül, hogy ez széles területeket érintene. Így fogják betölteni az alapfeltételek azt a feladatot, hogy: *a)* a szerződések megkötésének központi irányítását biztosítsák; *b)* meghatározzák a legkedvezőbb feltételeket a tervfeladatok megvalósításához; *c)* a közvetlen szerződések megfeleljenek az önálló elszámolás követelményeinek; *d)* a társadalmi tulajdont optimálisan védelmezzék; *e)* a minőség emelését, a választék szélesítését és a szolgáltatások hiánytalanságát (komplettiséget) biztosítsák; végül *f)* előre rendezzék azokat a vitás kérdéseket, amelyek egyes iparágakkal vagy termékekkel kapcsolatban a szerződés megkötése alkalmával rendszerint felmerülnek.

II. Az új jogszabály megértéséhez és a szerződési rendszert érintő változás megvilágításához a kiinduló pontot a szállítási szerződés *új fogalmának meghatározásában* kell keresni. A szállítási szerződésekről szóló 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet (a továbbiakban: korábbi jogszabály) az addig eltelt fejlődési szakaszok eredményei összesítéseként azt tartalmazta, hogy „a szállítási szerződés tervfeladatok megvalósítása érdekében áruszállításra vagy más gazdasági érdekű szolgáltatásra kötött olyan megállapodás, amelyben legalább az egyik fél állami szerv vagy állami vállalat és amelynek alapján a teljesítés a szerződéskötést követő időpontban történik”. Ez a fogalommeghatározás, miután a legkülönbözőbb gazdasági érdekű szolgáltatásokat fellelőlte, rendkívül széles területet érintett. Ha figyelembe vesszük, hogy a polgári jog vagyoni viszonyokat szabályoz, önként érthető, hogy a szállítási szerződés fogalma tárgyi szempontból a polgári jogban szabályozott ügyleteket szinte kivétel nélkül magába olvasztotta volna. Ennek elkerülése végett a jogszabály meghatározta azokat az ügylettípusokat, amelyek egyébként a fenti fogalom alá vonhatók anélkül, hogy ezek szállítási szerződésnek minősül-

nének. A szállítási szerződés fogalma alól kivett ügyletek lényegében két csoportba voltak sorolhatók: amelyek nem szolgálták közvetlenül tervfeladat megvalósítását, illetőleg amelyek felől külön jogszabályok rendelkeztek. Az említett fogalommeghatározást és a kivételeket összevetve megállapítható, hogy a „gazdasági érdekű szolgáltatás” megjelölésre azért volt szükség, hogy a vállalkozást s ezen belül az építkezést, a műszaki tervezést, továbbá a szállítmányozást és a fuvarozás egyes neveit felölelje. A jogszabály természetesen nem volt úgy megszerkeszthető, hogy a szállítás, a vállalkozás, az építés, a műszaki tervezés, a fuvarozás és a szállítmányozás valamennyi sajátos kérdését részletesen szabályozza s így kialakult az az elvi és gyakorlati szempontból egyaránt kifogásolható állapot, hogy ugyan a fogalom a szállításon felül egyéb szolgáltatásokat is felölelt, ugyanakkor a rendelet a részletszabályokban csak a szállítási szolgáltatásra volt figyelemmel. Nyilvánvaló, hogy a szerződéses rendszer fejlődését ez a körülmény súlyosan akadályozta és a gyakorlatnak mind nagyobb és nagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie. Lényegében ez a hiányosság a fogalmi meghatározás revízióját tette szükségessé.

1. Az új jogszabálynak így lett egyik feladata, hogy a szállítási szerződés köréből kizárja azokat a szolgáltatásokat, amelyek szállításnak nem minősíthetők. Ezt híven fejezi ki az új fogalom-meghatározásnak az a része, amely a szállítási szerződés körét a „termékforgalom lebonyolítására” korlátozza. A megfogalmazással kapcsolatban esetleg aggályok származnak, hiszen a termék a munka minden eredményét felöleli. A termékforgalom szókapcsolás azonban köznapri értelemben a szóbajöhető termékek körét jelentős mértékben szűkíti s kézenfekvő, hogy itt csak olyan termékről van szó, amelyet a szerződés értelmében a megrendelőhöz kell juttatni. Építkezésre tehát szállítási szerződést kötni nem lehet. Erre a következtetésre vezet egyébként az új szabályozásnak az a rendelkezése is, hogy „a szocialista szervezetek egymásközi vállalkozási, építési, tervezési, fuvarozási — ide nem értve a vasúti és a tehergépkocsin történő termékfuvarozást —, valamint szállítmányozási szerződéseire ezt a rendelkezést annyiban kell alkalmazni, amennyiben az ezekre a szerződésekre vonatkozó jogszabályok másképpen nem rendelkeznek”.² A termékforgalomnak pontos értelmét tehát negatíve az határozza meg, hogy a vállalkozási, az építési és a műszaki tervezési szolgáltatások a rendelet alkalmazása szempontjából e fogalom alá nem vonhatók.

A két jogszabály fogalmi meghatározásának szembeállítását követően megállapítható, hogy az új rendelet a szállítási szerződések köréből kizárta a vállalkozást, az építést, a műszaki tervezést, a fuvarozást és a szállítmányozást, ugyanakkor viszont az ilyen szolgáltatásokra kötött ügyletekre kiegészítően hat. Adva van tehát egy ügylet, amelynek szabályai más, teljesen egyenrangú ügyletekre is kihatnak. Jogszabályszerkesztési szempontból az ilyen megoldás veszélyes és csak akkor engedhető meg, ha olyan fajta ügyletekről van szó, amelyeknek közös lényeges vonása van. A szocialista szervezetek egymásközi említett szolgáltatásai a terv alapján történnek és a létrejött ügyletek a tervszerű gazdálkodást közvetlenül érintik.

A megjelölt szolgáltatásokra kötött ügyletek az új jogszabály alapján külön-külön önálló kötelmi típusoknak aligha tekinthetők, viszont az is megállapítható, hogy az általában elfogadott nézet szerint a szállítási szerződést nem lehet az adás-vétel kötelmi típus alfajának minősíteni, mint ahogy a szocialista szervezetek építésre vagy műszaki tervezésre kötött ügyleteit sem lehet

² 35. § (3) bek.

egyszerűen a vállalkozási szerződés alfajának tekinteni.³ Az nem vitatható, hogy az építés (kivitelezés) és a műszaki tervezés szolgáltatási jellege egyébként a vállalkozásnak felel meg. Miután azonban a szocialista szervezeteknek ilyen fajta szolgáltatásaira kötött ügyleteket külön jogszabályok, mint építési, illetőleg műszaki tervezési szerződéseket önálló elnevezéssel külön-külön kodifikálták, a vállalkozási szolgáltatás mellett ezeket is megemlítjük.

Hátra volna azoknak a szolgáltatásoknak a csoportja, amelyek a szocialista szervezetek között javításra, műelőállítására, anyag át-, vagy feldolgozásra irányulnak. Ezeket a szolgáltatásokat nem lehet szállításnak minősíteni még akkor sem, ha kivételesen a teljesítésben liferálási jelleg is megnyilvánul. Ezeknek a szolgáltatásoknak a döntő eleme vállalkozásra utal. Akkor viszont miért nem minősítjük mégsem vállalkozási szerződésnek? Az indok ugyanaz, mint amelyiknek segítségével a szállítási szerződést az adás-vétel kötelmi típustól elválasztottuk. Itt nehezebb a magyarázat annyiban, hogy míg a kapitalista polgári jog az adás-vétel alfajaként kialakította ugyan a liferálási szerződést — magyarul a szállítási szerződést —, a gyakorlatban azonban ilyen fajta ügyletek alig jöttek létre és könnyű volt ezt az elnevezést a szocialista szervezeteknek, a termékforgalom lebonyolítása érdekében, a terv alapján létrejött ügyleteire, kizárólagos jelleggel kisajátítani. Ilyen folyamat, az építés és a műszaki tervezés kivételével, a vállalkozás körében nem játszódhatott le, mert mint említettük, a korábbi jogszabály — más gazdasági érdekű szolgáltatás megjelöléssel — a vállalkozási szolgáltatást is a szállítási szerződés fogalma alá vonta. *A szétválasztás most megtörtént anélkül, hogy a szocialista szervezeteknek a terv alapján kötött nem építési és nem műszaki tervezési, de mégis vállalkozási szolgáltatásaira valamilyen önálló elnevezés kialakult volna.* Az ilyen fajta szerződéseket egyelőre annál is inkább innominát kontraktusoknak minősíthetjük, mert ezeknek száma viszonylag nem nagy. Az ilyen szolgáltatásokra kötött ügyletek szabályozása az egyes alapfeltételekben — mint például a kazánjavítási alapfeltételek, vagy a nagy berendezések készítésének alapfeltételei stb. — jól elvégezhető. Mint látható, ezeknek sem keretszabályozása, sem pedig önálló elnevezése nem feltétlenül szükséges. Mindenesetre *az új jogszabály alapján megállapítható, hogy kialakult a szerződéseknek egy-egy olyan csoportja, amelyek mindegyike eltérő jellegű szolgáltatásokat zár magába és amelyek külön-külön vagy együttvéve a típust illetően is önállóságra törekcsenek.*

Nem kívánjuk feleleveníteni és lehetőségünk sincs ezúttal kifejtteni, hogy ezek a szerződések milyen sajátosságok miatt nem sorolhatók egyszerűen a történelmileg kialakult típusok közé. A Szovjetunióban és a népi demokráciákban az utóbbi időben egyre inkább általánossá kezd válni az a nézet, hogy ezek az ügyletek önállóak. A magyar jogirodalomban ennek ellenkezője soha fel nem merült, ezért ilyen irányú fejtegetéseknek gyakorlati jelentősége sem volna. Ami az említett ügyletek külön-külön vagy együttesen való önállóságát illeti, ez részben kodifikációs kérdés, mindenesetre az, ami ezeket az ügyleteket a polgári jog régi típusú ügyleteitől elválasztja, az valamennyiben megtalálható, illetőleg ez valamennyiükben közös. *A rendeletnek polgári jogi szempontból egyik vívmánya* éppen abban áll, hogy ami elméletileg eddig is tiszta volt, kodifikációs úton megnyilvánult és ha szerényen is, de legalább annyit meg lehet állapítani, *hogy az ezúton történő önállósulás előkészítése megtörtént.* A Pol-

³ *Genkin* : A szovjet polgári jog tudományának néhány kérdése. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1952. októberi sz. 604. old., továbbá *Bratusz* : A gazdasági szerződés, mint az állami vállalatok közti termékelosztás polgári jogi formája. Szovjetjogi Cikkgyűjtemény 1953. szeptemberi sz. 461. s. köv. old.

gári Törvénykönyvnek lesz a feladata, hogy ezt a folyamatot, mint befejezett tényt, törvénybe iktassa.

Az új rendelet kisegítő szerepéből arra kell következtetni, hogy az önállósulás kodifikációs folyamata egy kötelmi típus felé közeledik, mely a szocialista bővített újratermelés keretében kialakuló jogviszonyok alapvető szolgáltatásait magába foglalja. Ennek az új kötelmi típusnak jellegét a tervhez való szoros kapcsolata határozza meg, ezért a legkifejezőbb elnevezése a tervszerződés lenne. Ebben a végső szót természetesen a Ptk. fogja kimondani. Az új jogszabály ugyan a fuvarozásnál és a szállítmányozásnál is kisegítő szerepet játszik, ezeket a szolgáltatásokat azonban tudatosan nem említettük azok körében, amelyeket a tervszerződés felölel. Nézetünk szerint az új jogszabálynak abból a rendelkezéséből, hogy a szállítási szerződés szabályait a fuvarozásra és szállítmányozásra is alkalmazni kell, még nem vonható le az a következtetés, hogy e szolgáltatások is a tervszerződés körébe tartoznak. E vonatkozásban a jogszabály nem elméleti, hanem gyakorlati rendezésre törekszik. Ismeretes ugyanis, hogy a fuvarozás egyes nemeinek és a szállítmányozásnak még nem alakultak ki a szocialista viszonyoknak megfelelő szabályai és így természetes, hogy a szocialista szervezetek egymás közötti kapcsolatában a szállítási szerződésekről szóló jogszabály elvi rendelkezéseinek e vonatkozásban kisegítően kell érvényesülniük. Ha azonban a Polgári Törvénykönyv elkészül, ez a kisegítő szerep feleslegessé válik. A fuvarozási és szállítmányozási szolgáltatás ugyanis a szocialista szervezetek között is csak a termékmozgatás szerepét tölti be, tehát ezekre a termelési, értékesítési illetőleg beszerzési, beruházási tervelőirányzatok csak közvetve gyakorolnak hatást, márpedig a tervszerződések az említett tervszámok alapján jönnek létre. Megállapítható tehát, hogy a fuvarozási és a szállítmányozási szolgáltatás nemcsak jellegében, hanem szerepében is eltér a szállítási, a vállalkozási, az építési és a műszaki tervezési szolgáltatásoktól. A tervszerződések körében ezért az előbbieket nem említettük.

Fentiek alapján tehát, amikor szerződéses rendszerről teszünk említést, nemcsak a szállítási szerződésre gondolunk, hanem a tervszerződésre, amely az előbbinél sokkal szélesebb körű. Az új rendeletet ebben a megvilágításban a tervszerződés kötelmi típus előre megvalósult részletének kell minősíteni. A szállítási szerződésekről szóló jogszabály ezért alkalmas kisegítő szerepre. Kérdéses lehet, hogy ezt a szerepet miért a szállítási szerződésekről szóló új jogszabály tölti be? Nézetünk szerint ez nem véletlenül alakult ki, mert a szállítási szerződés a terv alapján létrejött ügyletek legrégibb és legjobban kialakult fajtája, mely a legnagyobb gyakorlati és a legszélesebb irodalmi anyagra támaszkodik.

2. Visszatérve a szállítási szerződés fogalmára, az idetartozó szolgáltatások *tárgya* szempontjából két rendelkezésről kell említést tenni. Az első az, hogy az új jogszabály értelmében csak olyan szolgáltatásra kell szállítási szerződést kötni, amelyet a szerződéskötést követően kell teljesíteni, a másik pedig az, hogy a közüzemek kisfogyasztói szolgáltatására szállítási szerződést kötni nem kell.

Az első kérdés gyakorlati következményeiben jelentős, ezért nagyobb figyelmet érdemel. A jogszabály értelmében a *szocialista szervezetek tervfeladataikba foglalt, valamennyi kölcsönös kötelezettségük részletes tartalmát szállítási szerződésekben kötelesek meghatározni*. Ebből az következik, hogy az értékesítési és a beszerzési tervszámokban foglalt kötelezettségek maradéktalan teljesítésére szállítási szerződéseket kell kötni. Ez a szabály a komplex-

ség követelményét fejezi ki. Ez azt jelenti, hogy a szállítási szerződések láncolatának, az egységes terv alapján, a termékforgalom egészét, a maga összefüggésében át kell fognia. Ebből az az elvi következtetés vonható le, hogy a szocialista szervezetek között szállítási szerződésen kívüli forgalom nem alakulhat ki. Ez a követelmény általában helyes, de egyes konkrét esetekben bürokratikus kinövésé fajulhat. Gondoljunk arra, hogy a termelés során vagy egyes intézmények működéséhez csak globálisan tervezett jelentéktelen mennyiségű anyagra, alkatrészre vagy késztermékre is szükség lehet. Megtörténhetik például, hogy egy vállalatnak tíz seprűre, a másíknak két rádióra van szüksége. Önként érthető, hogy ily csekély mennyiségre szállítási szerződést kötni ésszerűtlen volna és a szerződési rendszer komolyságát ásná alá az ilyen szerződés, mely lényegében elbogatelizálná azokat a követelményeket, amelyeket a szerződési rendszerrel szemben kell támasztani és amellet az egyes vállalatokra szinte megoldhatatlan bürokratikus feladatokat róna. Ennek elhárítása végett a szállítási szerződés fogalma tartalmazza azt a szabályt, hogy a szállítási szerződéssel *a szállító valamely általa előállított vagy beszerzett termék meghatározott időszakban vagy későbbi időpontban történő átadására, a megrendelő pedig annak átvételére és árának megfizetésére vállalt kötelezettséget*. A fogalom körébe tartozó két említett szabály egymással ellentétben ható rendelkezés s az utóbbit a főszabály alól kivételnek kell minősíteni. A kettő egybevetése alapján lehet tehát megállapítani azt, hogy a termékforgalom körében mely szolgáltatásokra nem kell szállítási szerződést kötni.

A Szovjetunióban és a népi demokráciákban megfelelő felhatalmazás alapján a normatív aktusok rendelkeznek arról, hogy milyen szolgáltatásokra nem kell szállítási szerződést kötni.⁴

Nálunk a jogszabály formailag ilyen kivételt nem enged, viszont *az elvi tételekből ez levezethető, sőt pozitív értelemben is megállapítható, hogy mely szolgáltatásokra nem kell szállítási szerződést kötni*. Természetesen ezt valamennyi termékre egyértelműen megválaszolni nem lehet, viszont jól körülhatárolható. Ehhez mindenekelőtt vizsgálat tárgyává kell tennünk, hogy a jogszabály a „komplexség” elvével szemben milyen lehetőségeket nyújt. Az általánosságban tartott megfogalmazásból következik, hogy ha a felek között valamely raktáron levő termék azonnali átadására jön létre megállapodás, ez szállítási szerződésnek nem minősíthető. Minthogy a termelőüzemek szocialista gazdaságpolitikai szempontból raktárra nem termelnek, elenyésző az eseteknek száma, amikor a termelő vállalatok valamely terméket szállítási szerződés nélkül forgalomba hozhatnak. Ebből a megállapításból azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a termelőüzemek a velük szemben felmerült valamennyi szükségletre szállítási szerződést kötelesek kötni. *Az ipar és a felhasználó viszonyában a szállítási szerződések körét a művi kiszolgálásra vonatkozó szabályok jelentős mértékben korlátozzák*. Sajnos e téren nem megnyugtató a helyzet, mert e szabályok inkább kivételek, mint megszokott jelenségek. Az élet annyiban segített magán, hogy a huza-

⁴ Így például a Csehszlovák Köztársaságban a gazdasági szerződésekről szóló, 1955. május 28-i 33. sz. kormányrendelet 2. §-a a következő rendelkezéseket tartalmazza: „(2) Gazdasági szerződéseket csak ott nem kell kötni, ahol erre vonatkozóan kifejezett rendelkezés van, vagy ahol a szállítás és az átvétel kötelező biztosításának más módját állapították meg...”

(3) A gazdasági szerződések megkötésére vonatkozó kötelezettség alól kivételeket a Csehszlovák Köztársaság fődöntőbírája állapíthat meg”. (Sbirka zákonu, 1955. június 20-i 17. sz. 95. old. Nyers fordítás.)

mos gyakorlat bizonyos szokásokat kialakított. Ezek többé-kevésbé általánosan elfogadottá váltak és nemigen terjesztenek a döntőbizottság elé olyan vitát, mely abból származik, hogy pl. a Kefe és Ecsetgyár nem akar 100 db borotvaecsetre szerződést kötni. Szocialista szervezeteink természetesnek tartják, hogy a termelő vállalattal szemben ilyen jelentéktelen mennyiség teljesítésére igényt támasztani nem lehet. Az ilyen szükséglet kielégítése a kereskedelem feladata. Kérdés ezek után, hogy az említett mennyiségre a *kereskedelem* köteles-e szállítási szerződést kötni?

Amikor általában a kereskedelemről teszünk említést, a nagykereskedelmi, a kiskereskedelmi és a készletező vállalatokra gondolunk. A *nagykereskedelem* rendeltetéséből következik, hogy feladata a kiskereskedelem szükségletének kielégítésében áll, a közvetlen felhasználói igények kielégítése viszont a kiskereskedelem, illetőleg a készletező vállalat feladata. Minthogy a felhasználói szükségletből indultunk ki, a nagykereskedelem és kiskereskedelem egymásközi viszonyának mellőzésével rátérünk a kiskereskedelemnek és készletező vállalatnak a felhasználókhoz való viszonyára. A *kiskereskedelem* rendeltetéséből következik, hogy a meglevő raktárkészleteket hozza forgalomba, következésképpen a kiskereskedelem és a felhasználó között szállítási szerződés fogalmilag nem jöhet létre. A termékforgalom e vonatkozásban kézen-közön történik. A *készletező vállalat* rendeltetése ettől alapjában eltér s olyan termék szolgáltatására is köteles, mely az igény felmerültekor nincs raktáron. A készletező vállalat feladata, hogy szakosításának megfelelően a „tervezett” és a „nem tervezett” felhasználói igényeket egyaránt kielégítse. Az természetes, hogy a „tervezett” szükségletre szállítási szerződéseket kell kötni, mert ilyen esetben rendszerint nagyobb mennyiségről és olyan felhasználói szükségletéről van szó, amelyet folyamatosan kell kielégíteni. Az ilyen szükségletnél az ütemes ellátás kérdése is előtérbe lép.

A „nem tervezett” termékekre a felhasználó oldalán konkrét szükséglet megállapítva nincs, természetesen ez nem jelentheti azt, hogy a felhasználó szállítási szerződés hiányában ki van téve a raktárkészlet mindenkori alakulásának. A készletező vállalatnak e termékek vonatkozásában a 2138/45/1954. Mt. h. értelmében kereskedelmi módszerek felhasználásával anélkül, hogy ez kötött gazdálkodás volna, kell a szükségletet kielégítenie. A készletező vállalat kötelessége tehát, hogy e szükségleteket a népgazdaság érdekének megfelelően kielégítse, ami hiánycikkek esetén nem kis feladat. Ez a tény önmagában még nem jelenti azt, hogy a „nem tervezett” termékekre a készletező vállalatnak szerződést kötnie nem kell. *A kérdést itt az dönti el, hogy a szállítandó mennyiség és a folyamatosság szükségessége olyan tényezők-e, amelyek alapján célszerű a felek viszonyát szállítási szerződésben rendezni.* Nyilvánvaló tehát, hogy amit a gyártó üzemekre mondtunk, a készletező vállalatra is áll és legfeljebb annyi az eltérés, hogy a mennyiségi minimum, amire szállítási szerződést kell kötni, alacsonyabb, a többi szükségletet pedig kézen-közön kell kielégíteni olyan kereskedelmi módszerek alapján, amelyek a valóságos szükséglet ismeretében a népgazdaság érdekének a legjobban megfelelnek. Véleményünk szerint nem volna helyes, ha például a vegyicikkeket készletező vállalat 1 kg vasoxid vörös vegyi porfestékre szállítási szerződést kötne, viszont szükséges volna ez, ha az igény mondjuk 150 kg mennyiségre terjed. Ez irányadó a nagykereskedelmi vállalatra is, ha készletező nincs és a felhasználói igényeket a nagykereskedelemnek kell kielégítenie. Az olyan igényeket tehát, amelyekre szállítási szerződést kötni nem célszerű, *raktárról* kell kielégíteni. Ezen nem változtat az sem, ha a szükséglet felmerülésekor a kérdéses termék éppen nincs raktáron. A célszerűségből kiin-

dulva, szállítási szerződéskötési kötelezettséget önmagában az a tény, hogy a termék pillanatnyilag nincs raktáron, még nem támaszt. Nem vonható le ellenkező következtetés azért sem, mert — egyfelől — ez előnytelenül érintené mindazokat a felhasználókat, amelyek esetleg fontosabb szükséglettel később jelentkeznek, másfelől pedig ez megakadályozná a készletező vállalatnak azt a törekvését, hogy kereskedelmi módszereket alkalmazzon. Elegendő itt a szerződési vitákat megszüntető konstitutív hatályú beavatkozásra utalni. Az ilyen fajta beavatkozásból, ha hiányzik a szállítási szerződés megkötésének célszerűsége, több kár, mint haszon származik.

A főszabállyal szemben tehát a kivétel úgy hangzik, hogy *nem kell szállítási szerződést kötni azokra a kisebb, nem feltétlenül ütemesen kielégítendő mennyiségekre, amelyek raktáron vannak vagy ott kellene lenniök*. Ennek alapján az is megállapítható, hogy a szállítási szerződés fogalmában nem akármilyen termékforgalomról, hanem az előbbieket szerint *szervezett termékforgalomról van szó*. Az elvi körülhatárolás önmagában a bizonytalanságot nem szünteti meg. Ehhez az szükséges, hogy az egyes termékekre vagy ezek csoportos választékára a művi kiszolgálás minimális mennyiségét, illetőleg a szerződéses alsó határt pontosan jelöljük meg. Ennek megállapítására az alapfeltételek hivatottak. Amely területeken ezt a kérdést az alapfeltételek nem rendezik, számítani kell azokra a káros jelenségekre, amelyekre utaltunk. E téren van bőven tennivaló, minthogy ezt a kérdést a múltban meglehetősen elhanyagoltuk.

3. A szállítási szerződést *alanyi* szempontból vizsgálva megállapítható, hogy a korábbi rendeletben a szállítási szerződés fogalma még az állami vállalatoknak magánszektorral, többnyire kisiparossal kötött ügyleteit is fellelte. Ezzel szemben a szövetkezetek egymásközi ügyletei nem minősültek szállítási szerződésnek. A szállítási szerződés legfőbb jellemzője a tervhez való szoros kapcsolat és nyilvánvaló, hogy a terv irányító hatásának nemcsak az egyik, hanem mindkét fél oldalán meg kell lennie, minthogy a terv közvetlenül csak a szocialista szervezetek gazdasági irányítására terjed, az új szabályozás a szállítási szerződések körébe vonja a szövetkezetek egymásközi terven alapuló termék szállítási szolgáltatásait is, viszont a szállítási szerződés körén kívül maradnak a magánszektorral kötött szerződések, mert ezek nem kölcsönös tervfeladat megvalósítására irányulnak.

Az új jogszabály a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok ügyleteit is kivonja a szállítási szerződések köréből még olyan esetben is, ha az egyik fél állami vállalat lenne. Kérdéses lehet, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet, illetőleg termelőszövetkezeti csoport, ha önként kíván szállítási szerződéses viszonyba lépni valamely állami vállalattal vagy szövetkezettel, ezt megteheti-e, illetőleg, hogy az ilyen szerződést lehet-e szállítási szerződésnek minősíteni. A kérdés megválaszolására előtt tisztázni kell azt, hogy a kivételnek mi az indoka? Ismeretes, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok szocialista szervezetek és a szállítási szerződés fogalma is annak nyilvánítja azáltal, hogy a szocialista szervezetek közül kivételként említi. Szó volt már arról, hogy a szállítási szerződés alanyi körének kiterjesztése, illetőleg a magánszektor vonatkozásában szűkítése, tervezési okokkal áll összefüggésben. Minthogy a termelőszövetkezetek is — a fejlődés fokának megfelelő — terv alapján működnek, az a követelmény, hogy a terv irányító hatása mindkét fél oldalán meglegyen, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, illetőleg termelőszövetkezeti csoportok szerződéskötése esetén is fennállna. Ez az általános megállapítás kiegészítésre szorul annyiban, hogy a termelőszövetkezet

tervét a közgyűlés hagyja jóvá, továbbá magasabb fejlődési fokon a központi tervezés feladata „csak az, hogy megszabja a begyűjtés és az államnak eladandó termék mennyiségét.”⁵ Feltételezhető tehát, hogy ezeket a szerveket, mint szerződő alanyokat, nem kizárólag tervezési okokból kellett a szállítási szerződés fogalma alól kivonni. Az egyéb okok vizsgálatánál a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, illetőleg termelőszövetkezeti csoportok áruforgalmi tevékenységét kell figyelembe venni. Ismeretes, hogy ezek a szervezetek termelvényeiket az állami begyűjtés, a termelési szerződés, a tagok részére munkaegységek fejében nyújtott természetbeni szolgáltatás, továbbá a szabadpiac útján hozzák forgalomba. Az értékesítésre irányuló ügyleteik az adás-vétel vagy a termelési szerződés speciális szabályaihoz igazodnak. Ezzel kapcsolatban elegendő rámutatni arra, hogy ezek az ügyletek csak konszenzus esetén jönnek létre, továbbá, hogy az alkalmazásra kerülő felelősség lényegesen enyhébb, mint ami a szállítási szerződés megszégéséhez fűződik. Önként érthető, hogy ezzel párhuzamosan a beszerzés terén a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok nem köthetnek szigorú szabályokhoz igazodó szállítási szerződéseket, mert az ilyen felemás megoldásnak káros anyagi kihatásai lehetnek. Elméletileg sem látszana helyesnek, ha valamely ügylet minősítése aszerint alakulna, hogy a kérdéses jogalany hitelezői vagy adósi pozícióban áll-e. Mindezekben felül figyelembe kell venni a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a termelőszövetkezetek fejlettségével összefüggő egyéb szempontjait is, amelyek egyaránt azt indokolják, hogy a termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok a szállítási szerződés által felölt termékgazdálkodás lebonyolításában ne vegyenek részt. Mindezekből következik — a felvetett kérdés válasza —, hogy a jogszabály helyes értelme szerint a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok szállítási szerződést önként sem köthetnek*. Legfeljebb arról lehet szó, hogy ilyen önkéntesség alapján létrejött ügyletekben kikötik a szállítási szerződésről szóló szabályok egyes rendelkezéseinek alkalmazását. Természetesen az ügylet ettől még nem lesz szállítási szerződés, pusztán arról van szó, hogy a szállítási szerződés egyes szabályai ilyen esetben önkéntes vállalás alapján alkalmazásra kerülnek.

A szállítási szerződés alanyaival kapcsolatban említést kell tenni még arról, hogy az új jogszabály a nagy- és kiskereskedelem közötti áruszállítás rendjéről szóló 1028/1955. (III. 3.) Mt. h. sz. határozatot kifejezetten hatályban tartotta. Ez lehetőséget ad arra, hogy a nagy- és kiskereskedelem között az áruforgalom részben szállítási szerződésen kívül bonyolódjék le. Tapasztalatok vannak arra, hogy a nagy- és kiskereskedelem nem él minden esetben ezzel a lehetőséggel s olyan termékekre is szállítási szerződést kötnek, amelyre nézve ez kötelezően nincs előírva. Mindenesetre az megállapítható, hogy e téren a komplexség elve maradéktalanul nem érvényesül.

III. A szerződési rendszert érintő kérdés a *szerződés formája*. A szállítási szerződés körül kialakult irodalom és az egyes jogszabályok ezzel sokat foglalkoznak. Figyelemmel arra, hogy a szállítási szerződés a terv alapján jön létre s a tervteljesítés lebonyolításának egyik eszköze, amely a szocialista szervezetek között a gazdasági kapcsolatokat hosszabb időre létrehozza és arra ösztönzi a vállalatokat, hogy erőfeszítéseket tegyenek a terv teljesítése érdekében, kézenfekvő, hogy az ilyen szerződést írásba kell foglalni. Nálunk a helyzet e vonatkozásban sajátosan alakult. A nagyrészt kodi-

⁵ *Mikojan*: Felszólalás az SZKP XX. kongresszusának tanácskozásain. Szabad Nép 1956. február 19. sz. 1. old.

fikálatlan polgári jogunk az írásbeliséget, mint megkövetelt formát, csak nyomokban ismeri. A szállítási szerződés bevezetése máról-holnapra ebben a történelmileg kialakult helyzetben nem hozhatott létre olyan fordulatot, amely a Szovjetunió és a népi demokráciák szerződési rendszerének megfelelően az írásbeliséget érvényességi feltételnek minősíthette volna. A nem vitásan helyes cél elérését nem lehetett csak egyszerűen jogszabály rendezésével biztosítani. Az ilyen törekvés saját ellentétébe csapott volna át, mert a szerződési rendszer kiépítése helyett széles területeken szállítási szerződéseken kívüli viszonyokat alakított volna ki. Az elmúlt évek döntőbizottsági tapasztalata ezt a megállapítást alátámasztja. Az egyre szilárduló biztonságot a legteljesebb bizonytalanság váltotta volna fel. Döntőbizottsági elvi határozatok is tanúinak, hogy szóban, vagy ráutaló magatartással milyen sok szerződés jött létre. Minden túlzás nélkül megállapítható, hogy a polgári jog adta lehetőségeket a döntőbizottságok kellő eréllyel és következetességgel alkalmazták annak érdekében, hogy egyes esetekben a felek között létrejött jogviszonyt szállítási szerződésnek minősítsék. Ez soha nem jelentett lemondást arról, hogy elvben a szállítási szerződést írásba kell foglalni, csupán arról van szó, hogy a döntőbizottsági gyakorlat eltúrte a nem írásban létrejött szerződéseket, hogy a népgazdaság érdekében szankciókat alkalmazhasson.

A korábbi jogszabály kötelezően előírta a szállítási szerződés írásba-foglalását. A döntőbizottsági gyakorlat ezt úgy magyarázta, hogy azok, akik ezt a kötelezettséget megszegik, felelősséggel tartoznak, azonban az ilyen köteleességmulasztás nem teszi a szerződést érvénytelenné, mert az írásbeli forma a jogszabály szerint a szállítási szerződésnek nem fogalmi eleme. Az új jogszabály lényegében ezt a döntőbizottsági gyakorlatot tükrözi, amikor megállapítja, hogy „a szerződést írásba kell foglalni. Az írásba-foglalás elmulasztása a szerződést nem teszi érvénytelenné, a mulasztásért felelős személyt azonban felelősségre kell vonni”. Ez a rendelkezés, érthető okokból — jóllehet a múlthoz képest semmiféle változást nem jelent — külföldön is feltűnést kelt.⁶ A népi demokráciák döntőbizottsági gyakorlata is küzd ezzel a kérdéssel. Egyes döntőbizottságok úgy oldják meg az ilyen eseteket, hogy a jogszabálynak megfelelően *a nem írásban létrejött szerződést érvénytelenné nyilvánítják*. Minthogy azonban *az ilyen esetekkel való foglalkozásra csak akkor kerül sor, ha az érvénytelen szerződést „megszegik”*, az előtt a kérdés előtt állnak, hogy eltűrnék-e a szankciómentességet, vagyis azt az előnyt, ami a fél számára a törvénysértésből következik. Az ilyen duplán felróható magatartás szankciómentes tolerálása épp úgy, mint nálunk, a többi népi demokráciákban is megengedhetetlen. Ezért rendszerint azt teszik, hogy konstitutív hatályú határozattal létrehozzák a szerződést és nyomban levonják annak megszegése miatt felmerült konzekvenciát, vagyis magyarul, némi mesterkéeltséggel kiszabják a kötbért. Mint látható, a két gyakorlati konklúzió nem tér el egymástól és jogtudatbeli kérdés, hogy melyik utat válasszuk.

A hivatkozott elvi aggálytól eltekintve gyakorlati nehézségről tesznek említést, amikor megállapítják, hogy egyrészt a szóban vagy ráutaló magatartással kialakuló szerződésben felmerült vitában a döntőbizottságok nem

⁶ Viktor Knapp: „Néhány kérdés a gazdasági szerződéseknek a magyar és a csehszlovák jogban történt új szabályozásával kapcsolatban” című tanulmányában mélyrehatóan elemzi a szóbanforgó kérdést és arra a megállapításra jut, hogy az ismertetett megoldás nem kielégítő. (Jogtudományi Közöny 1956. I. sz. 12. és 13. old.)

tudnak határozni, másrészt az ilyen szerződések tartalmának bizonyítása rendkívül körülményes.⁷

Megemlítjük, hogy ma már az egész kérdésnek gyakorlati jelentősége megközelítőleg sem olyan nagy, hogy az új magyar kodifikációnak helyes vagy helytelen megoldása élesen merüljön fel. E kérdésben legfeljebb arról lehet szó, hogy nem kellett volna-e az új jogszabálynak a korábbi gyakorlat-hoz képest fordulatot előidéznie. Ennek megválaszolója összefügg az említett aggályokkal. Megfelel a tényeknek, hogy a döntőbizottság a szóban vagy ráutaló magatartással kialakuló szerződéskötésnél felmerült vitát nem rendezheti. Ez természetes, mert az ilyen szerződésnek éppen az a sajátossága, hogy a szerződés vagy kifejezett nyilatkozáttal vagy olyan tényekkel jön létre, melyek egyben konszenzust is jelentenek. Következésképpen nem is kerülhet arra sor, hogy a döntőbizottság ilyen jogviszonyt létrehozson. Olyan, gyakorlatilag nehezen elképzelhető esetben, ha a felek vitájuk rendezése céljából mégis a döntőbizottsághoz fordulnának, a jogszabály értelmében a felek közti jogviszonyt konstitutív hatályú határozattal hozná létre. E vonatkozásban nincs tehát ok arra, hogy gyakorlati oldalról kifogásoljuk a szabályozást. Az ilyen természetű szerződési viták rendezéséért sem nálunk, sem külföldön nem fordulnak döntőbizottsághoz. Ami pedig a bizonyítás kérdését illeti, a döntőbizottsági gyakorlat kezdettől fogva szilárd volt abban, hogy a szóbeli szerződés létezését csak egyező előadás esetén állapította meg. A felek a döntőbizottság előtt igazmondásra vannak kötelezve, még olyan esetben is, ha az rájuk nézve kedvezőtlen döntést eredményezhet. Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a szerződés tartalma tárgyában tett nyilatkozatok szinte kivétel nélkül alkalmasak voltak annak megállapítására, hogy a szerződés létrejött.

A kodifikációval kapcsolatban felmerült kérdésben nézetünk szerint nem szabad pálcát törni, csak az eredményszaldónak megvonása után. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fejlődés során kialakult helyzetben az engedékenység visszaélésre nem vezetett, sőt ellenkezőleg, eljutottunk oda, hogy a nem írásban létrejött szállítási szerződés rendkívüli kivételnek számít. Ez jó bizonyíték arra, hogy az említett megoldás, az írásbeli formáért vívott harcban hathatós fegyvernek mutatkozott. A kodifikáció idején az érvénytelenséggel kapcsolatban azt a kérdést kellett eldönteni, hogy: a) az ilyen atipikus jelenségek alanyait mentesítsük-e a szankció alól? vagy b) mesterkéltség megoldással szankcionáljuk őket.

Egyik megoldás sem eredményezett volna több írásban megkötött szerződést. Az írásbeliség elvi deklarálása mellett maradt tehát minden a régiben abban a reményben, hogy ez a követelmény az érvénytelenség következménye nélkül is a valóságban maradéktalanul realizálódik és addig is a felmerült kérdés gyakorlati megoldása egyenes, igazságos és a népgazdaság érdekeivel összhangban áll. Természetesen ez nem jelent lemondást arról, hogy a megfelelő időben az írásbeli forma érvényességi feltétel legyen. Az említett mesterkéltség megoldás azonban az elv tartalmát súlyosan érinti, ezért ameddig ilyenre szükség volna, helyesebbnek látszik, ha az írásbeli formával szemben — nem elvi, hanem — gyakorlati engedményt teszünk.

Görgey Mihály

⁷ Ezek a megállapítások a prágai Károly Egyetem Jogi Kara polgári jogi tanszékének 1955. szeptember 14-i kibővített értekezletén alakultak ki. Az értekezlet tárgya a magyar 50/1955. M. T. sz. rendelet megvitatása volt. Az értekezleten Viktor Knapp professzor meghívására a magyar döntőbírói delegáció is részt vett.

Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése és a perek osztálytartalmának vizsgálata*

Az MDP Központi Vezetőségének márciusi határozata, a jobboldali elhajlás elleni harc az igazságszolgáltatás terén is jelentős fordulathoz vezetett. Ebben a fordulatban a helyes irány győzelmét nagymértékben elősegítette Hegedüs András elvtársnak 1955. november 15-én tartott országgyűlési beszámolójában az igazságszolgáltatás részére adott az az iránymutatása, hogy *a szocialista törvényesség megköveteli az ítélkezésben az osztályhelyzetnek kellő súlyú figyelembevételét.* E kormánynyilatkozat, a kormánynak ezzel összhangban álló intézkedései és a Párt elvi segítsége a büntető és polgári ítélkezésben egyaránt jelentős eredmények kiindulópontjai: az ítélkezés a szocializmust építő társadalmunk való élete felé, a jogi köntösben jelentkező társadalmi, politikai, gazdasági, stb. problémák felé fordult és ezáltal egyre tartalmasabbá válik.

Az eddigi, meglehetősen beidegződött „apolitikus” szemlélettel szembe fordulás — különösen a polgári ítélkezésben — hirtelen, szinte meglepetés-szerűen következett be. Míg a büntető ítélkezésben ugyanis — bár az osztályharc szempontjait a lényegét érintően igen gyakran és rendkívül durván megsértettük — már évek óta uralkodott az a szemlélet, hogy a proletárdiktatúra büntetőbírószága nem lehet közömbös az osztályszempontokkal szemben és ezért a büntetőítélkezésnek be kell illeszkednie a proletárdiktatúra államának osztályharcos funkciói közé —, addig a polgári ítélkezésben a legutóbbi időig az a nézet uralkodott, hogy egyes elszigetelt kérdéscsoportok kivételével távol kell magát tartani az osztályharcotól, a polgári jogi vitákban osztályszempontból a bíróságnak semleges álláspontra kell helyezkednie.

Igy az ítélkezés eszmei színvonalának emelése terén bekövetkezett fordulat az osztályharcos ítélkezéssel kapcsolatos problémák rendkívül széles körét vetette fel és ezekkel kapcsolatban a ferde nézetek, a helyes elgondolások eltorzult másai is felléptek. Ezek a ferdtések — ha időben nem vesszük fel ellenük az elvi harcot — nemcsak továbbhaladásunkat akadályozzák a megkezdett úton, de az elért eredményeinket is veszélyeztetik. Különösen pedig az SZKP XX. Kongresszusának az osztályharcral kapcsolatos megállapításai után ütötte fel fejét olyan nézet is, amely szerint az sem szükségszerű, hogy a proletárdiktatúra állama a szocializmus építésének idején osztálypolitikát folytasson. Éppen ezért tartós eredmény másként el sem képzelhető, mint hogy minden előre tett lépésnél következetes elvi harcban mind az elavult antimarxista nézeteket, mind a kispolgári — az ellentétes álláspontokat kiegyenlítő — törekvéseket, mind pedig a marxi—lenini álláspont eltorzításait visszaverjük. Jelenleg a vita középpontjába az a kérdés került, hogy *miért és hogyan kell tisztázni a bíróságoknak a peres felek osztályhelyzetét.*

I. Az ítélkezés eszmei színvonalának emelése egyet jelent az anyagi igazság érvényesítésével¹

A szocialista felfogás szerint nemcsak a jog és a törvény az uralkodó osztály olyan általános akarata, amelyet az adott társadalmi rend termelési

* Vitacikk. — Szerk.

¹ Az „anyagi igazság” fogalmát cikkemben hasonló értelemben használom, miként Sztrogovics: „Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban” Budapest, 1951. — művében. E fogalommegjelölés helyessége a szovjet jogi irodalomban vitás. A mi perrendi törvényeink azonban e fogalommegjelölést használják.

viszonyai határoznak meg, de annak a bűncselekményekben jelentkező megsértése, sőt a polgári jogi viszonyok is csak konkrét, egyedi megnyilvánulásai ugyancsak az adott társadalmi rend törvényszerűségeinek — mint arra Marx és Engels „A német ideológia”-ban rámutattak.² A bűncselekmények, illetve polgári jogi viszonyok társadalmi, politikai, gazdasági stb. lényegét meghatározó e törvényszerűségekkal kapcsolatban egyrészt utalok a törvényszerűségnek a marxista—leninista filozófiában kialakult fogalommeghatározására,³ másrészt arra, hogy „a dolgok, viszonyok, a jelenségek a közvetlen szemléletben gyakran úgy mutatkoznak meg, hogy egyenesen elfedik a törvényszerű összefüggéseket és ezek helyett látszólagos összefüggéseket varázsolnak a szemlélő elé.” E jelenségek stb. megértéséhez tehát azokat két „rétegre” kell bontani: „Egyik a külső felszín, vagy megjelenési forma — ez a jelenség, ahogyan a közvetlen szemléletben mutatkozik. A másik az elrejtett belső mag, vagy lényeg, ahogyan a tudományos elemzés előtt feltárul. A két réteg közül a törvényszerűségeket a belső lényeg köre tartalmazza. Ennek következtében a törvényszerűség felöleli a *lényeges* összefüggés alakját, és mint *belső* törvényszerűség jelenik meg, amivel szemben a felszín a látszólagos vagy lényegtelen összefüggések világa.”⁴

A filozófiai fogalmakat a jogviszonyok és a bűncselekmények bírói megítélésére alkalmazva, a két „réteg” közötti viszony bizonyos fokig módosul: bár a bíróság számára is a belső törvényszerűség öleli fel a bűncselekmény, illetve polgári jogi viszony lényegét, de mert nem történelmi igazságot szolgáltat, hanem konkrét jelenségek felett mond ítéletet, a külső felszínes összefüggések sem lényegtelenek és megfelelő súllyal figyelembeveendők. Például: ha a kulák feldúlt lelki állapotban izgat népi demokratikus államrendünk ellen — itt a bűncselekmény külső, felszíni összefüggése, hogy feldúlt lelki állapotban az emberek általában — osztályhelyzetüktől függetlenül — kevésbé törődnek magatartásuk következményeivel, stb. és ezért könnyebben követnek el bűncselekményt. A belső, lényegi összefüggés viszont az, hogy a kulákok osztályhelyzetükből kifolyóan szemben állnak népi demokráciáinkkal. Tudományos szempontból nyilvánvalóan lényegtelen, mi váltotta ki a kulákból, hogy kifejezésre juttassa e gyűlöletét, a bíróság számára azonban, aki nem általában a kulákok osztályhelyzetéből adódó gyűlölete felett, hanem annak egyedi, konkrét megnyilvánulása felett ítélkezik, a lényeges összefüggés mellett

² Marx—Engels: A német ideológia. Szikra. 1952. 50., 113. old.: „A jogászoknak ugyanebből az illúziójából” (amely a jogot pusztá akaratra vezeti vissza) „magyarázható, hogy számukra és egyáltalán minden törvénykönyv számára véletlenség, hogy az egyének egymással viszonyokba lépnek, például szerződést kötnek és hogy a törvénykönyv ezeket a viszonyokat olyanoknak tekinti, melyekbe az ember tetszése szerint beléphet vagy sem, amelyek tartalma teljes egészében a szerződők egyéni kénye-kedvének alapul”.

„Éppúgy, mint a jog, a bűncselekmény — tehát az elszigetelt egyén harca az uralkodó viszonyok ellen — sem származik tiszta önkényből. Ellenkezőleg, ennek is ugyanolyan feltételei vannak, mint annak az uralomnak. Ugyanazok az ábrándozók, akik a jogban és a törvényben egy önmagában álló, általános akarat uralmát látják, a bűncselekményben a jog és a törvény pusztá megszegését látják.”

³ „Törvényszerűség... az emberek akaratától és tudatától függetlenül, objektíven létező állandó kapcsolat a jelenségek között”. Ld.: *viszony, összefüggés, kapcsolat* a jelenségek között; 2. *szüükszerű* viszony, ha az egyik jelenség adva van, ezáltal mindig és mindenütt adva van a másik is, akár akarják ezt az emberek, akár nem; 3. *a dolgok természetéből eredő* viszony, vagyis olyan viszony, amely objektíven, az emberek tudatától függetlenül áll fenn.” Molnár Erik: A történelmi materializmus filozófiai alap problémái. — Szikra, 1955. — 62. old.

⁴ I. m. 73. old.

a megnyilvánulás egyedi indítéka is a konkrét körülmények szerint különböző súllyal figyelembeveendő.

Az ítélezés eszmei színvonalát az határozza meg, hogy az egyes ítéletek mennyiben tisztázzák és értékelik helyesen mind a belső lényegi, mind a felszíni összefüggéseket. Egyben azonban ez az anyagi igazság érvényesülésének is postulátuma. Anyagi igazságot szolgáltatni ugyanis — ami a mi társadalmi rendszerünkben minden peres ügy célja és a bíróságok alapvető feladata — annyit jelent, hogy a szorosan vett törvényi tényálláson túlmenően fel kell deríteni azokat a belső lényegi összefüggéseket, melyek meghatározták a per tárgyát képező magatartást, valamint azokat a felszíni összefüggéseket, melyek e magatartást konkrétan kiváltották. Ezeknek a felderítése nélkül a megállapított tényállás nem, illetve ferdén tükrözi az objektív valóságnak a pert érintő részét. Anyagi igazságot szolgáltatni továbbá annyit jelent, hogy az objektív valóság így feltárt részének sokoldalú (jogi, társadalmi, politikai, gazdasági stb.) értékelésével olyan döntést kell hozni, mely megfelel az állam törvényeinek helyes értelmezése alapján a társadalmi rend alapvető törvényszerűségeinek, mely tehát a társadalmi fejlődés irányában hat, de egyben tekintettel van azokra az egyéni indítékokra (ún. „motívumokra”) is, amelyek a peres felekből a per tárgyát képező magatartást kiváltották.

Az uralkodó osztály törvényben kifejezett általános akaratának hű alkalmazása során az objektív valóság perben érintett részének olyan értékeléséről van tehát itt szó, amely nem téveszti szem elől az egyéni indítékokat sem, de ami egyben valamennyi lényeges összefüggés tekintetében a helyes társadalmi, politikai, gazdasági stb. állásfoglalások együtthatását (szintézisét) eredményezi. Hozzá kell ehhez fűzni, hogy minden egyes konkrét perben az állásfoglalások együtthatásának ezek a tényezői különböző súllyal és arányban jelentkeznek, más és más konkrét perek súlypontja, mely eldönti a sokoldalú állásfoglalás együtthatásának helyességét. Véleményem szerint például nem követett el hibát az a bíróság, mely az adás-vételi szerződés hatálytalanítása iránti polgári perben nem tisztázta annak az alperesnek osztályhelyzetét, aki a tsz felperesnek fondorlattal 10 éves továbbtenyésztésre alkalmas kanca helyett 24 éves továbbtenyésztésre alkalmatlan vén gebét akart átadni. E tényállás mellett ugyanis alperes osztályhelyzetének tisztázása a per eldöntése szempontjából vajmi kevés kihatással lehetett volna: alperes jogellenes magatartása olyan egyértelmű és nyilvánvaló, hogy ezen semmiféle nem-jogi szempont, összefüggés nem változtatható, az állásfoglalások együtthatásában a jogi szempont a domináló. Ezek a nem-jogi (társadalmi, politikai, gazdasági stb.) szempontok és összefüggések ott és annyiban lépnek tehát előtérbe, ahol és amennyiben a törvények hű alkalmazása különböző döntésekre ad lehetőséget és azt kell eldönteni, hogy a lehetséges törvényes megoldások közül melyik felel meg az anyagi igazságnak. Ebből viszont az is következik, hogy az anyagi igazság fogalmával össze nem egyeztethető az olyan döntés, mely törvényeink rendelkezéseivel és szellemével ellentétes, mely jogilag helyt nem áll. A szocialista törvényesség szilárd talaján állva követelhető meg bíróságainktól, hogy a bűncselekmények büntetését, valamint a polgári jogi viták eldöntését az anyagi igazság alapján biztosítsák mind a tényállás felderítése, mind a tények értékelése terén.⁵

⁵ 1952. évi III. tv. 1. §-a: „Ennek a törvénynek az a célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban az állampolgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és az egyéb jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az anyagi igazság alapján biztosítsa.”

Felmerül az a kérdés, hogy az ilyen ítélkezés nem sérti-e az Alkotmányunkban biztosított állampolgári jogegyenlőséget? Meggyőződésem szerint az állampolgári jogegyenlőség nem a társadalmi osztályok egyenlőségét és különösen nem az osztályhelyzetből adódó magatartások egyenértékűségét deklarálja. Éppen az anyagi igazság érvényesülése biztosítja és az ítélkezés vonalán csak ez biztosíthatja, hogy a polgárok egyenlő jogokat élvezhessenek, hogy az egyenlőtlen gazdasági stb. helyzetüket ne használhassák fel mások egyenlő jogainak csorbitására. Anatole France a burzsoá egyenjogúságot úgy jellemezte, mint ami a gyárosoknak és a munkanélkülieknek egyaránt tiltja, hogy a híd alatt aludjanak. Nos, hát a mi Alkotmányunkban lerögzített nem formális egyenjogúságot ennek ellentétéként talán azzal lehet jellemezni, hogy mindenkinek tilos olyan magatartást tanúsítani, mely embertársát „a híd alatt alvásra” kényszeríti. Az ilyen magatartás persze nem a munkásokat jellemzi, hanem a kizsákmányoló osztályok tagjait és ennek folytán az állampolgári jogegyenlőség éle éppen e kizsákmányoló magatartás ellen irányul. Viszont az ellenséges — kizsákmányoló — osztályhelyzetű személyek is a jogegyenlőség alapján igényelhetik, hogy osztályuknak az ő perben elbírált magatartásuktól idegen társadalmi, politikai, gazdasági stb. jellemvonásait terhükre ne rójuk. Az ilyen alaptalan általánosítás sérti az anyagi igazságot.⁶

Minden olyan esetben viszont, amikor az ellenséges osztály tagjainak osztályhelyzetéből szükségszerűen következő magatartása felett kell ítéletet mondani, a döntés helyességét a per társadalmi, politikai, gazdasági stb. lényegében elfoglalt állásfoglalás határozza meg. Például egyik járásbíróságunk — véleményem szerint helyesen — elutasította annak a felperesnek 2500 Ft. kölcsöntőke visszafizetése iránt benyújtott keresetét, aki ugyan valóban kisebb részletekben folyósította alperesnek ezt a kölcsönt, azonban ez csupán alátámasztását szolgálta a peres felek között egyébként is már fennálló kizsákmányoló viszonyoknak. A darálómalom tulajdonos, kulák felperes a gyári munkás alperessel — a megállapított tényállás szerint — azzal kapcsolatban került érintkezésbe, hogy a felperes a darálóüzemében ingyenes tanulóként alkalmazta alperes 14—15 éves fiát. A felperes arra használta fel az alperes fiához és ezen keresztül alperes családjához fűződő e kapcsolatát, hogy maximalisan kihasználja őket: nemcsak a fiú ingyenes munkaerejét használta a szakma elsajátításától független nehéz testi munka végzésére, de huzamos időn keresztül alperesnél ingyen étkezett és a család egyéb szolgálatait is igénybevette. Ezzel szemben a felperes e viszony tartama alatt azokat az apró-cseprő kölcsönöket folyósította alperes részére, melyek alperes alárendeltségi viszonyát hangsúlyozták és melyek az idők folyamán 2500 Ft-ra emelkedtek. Amikor pedig az alperes fia a felperes üzemében végzett megerőltető munka következtében súlyosan megbetegedett és alperes, valamint családja egyéb szolgáltatásait is beszüntették — a felperes, mint hitelező lépett fel és a kölcsönt peresítette. A bíróság — véleményem szerint — a tényleges életviszonyok, a törvényszerű társadalmi jelenségek helyes értékelésével az anyagi igazságnak megfelelő, törvényes ítéletet hozott, mert a polgári jog általános szabályai szerinti törvényes döntési lehetőségek (kötelem-módosítás, az esetleges viszontkeresetben ellenkövetelésként a szolgáltatások értékének érvé-

⁶ E felfogásom élesen el kell különítenem azoktól az opportunisták állásfoglalásoktól, ahol az osztályhelyzetből szükségszerűen adódó magatartásról igyekeztek egyesek bebizonyítani, hogy ez az illető osztály tagjánál véletlen jelenség.

nyesítése, a kereset elutasítása stb.) közül azt alkalmazta, ami a konkrét ügyben a leghelyénvalóbb volt. A felperesnek e perben feltárt magatartása osztályhelyzetéből adódó olyan törvényszerű társadalmi jelenség (kizsákmányolás) konkrét, egyedi megnyilvánulása, mellyel szemben a gyári munkás alperesnek a legteljesebb védelmet kellett biztosítani. Ez felel meg társadalmunk fejlődési irányának, alapvető törvényszerűségeinek és az Alkotmányunkban lerögzített jogegyenlőség követelményének. Ez esetben nem mulasztás a bíróság részéről, hogy nem tisztázta azokat az individuális indítékokat is, amelyek felperest osztályára jellemző magatartás tanúsítására bírtak.

A jogi absztrakció a külső formák hasonlatossága alapján kizsákmányoló (uzsorás) jogügyletként kezel olyan jogviszonyokat is, amelyeknek belső lényege alapvetően eltér a fenti példában kimutatottól és amelyek például a kisárutermelő dolgozó parasztság „kettős lelkületével” a város és falu viszonyával stb. függnek össze, ezeknek és hasonló törvényszerűségeknek konkrét, egyedi megnyilvánulásai. Valóságos kizsákmányoló viszony csak ellentétes osztályok tagjai között jöhet létre, az említett „quasi-kizsákmányolási viszonyok” elbírálásánál pedig nem mérhetünk azonos mértékkel. Ez utóbbi megnyilvánulások esetén az egyéni indítékok (motívumok) vizsgálata és értékelése nélkül a döntés legtöbbször nem felelhet meg az anyagi igazságnak és a döntésben például annak az osztályszempontnak is szerepet kell játszania, hogy a kisárutermelő dolgozó parasztságot csak hosszadalmas és türelmes nevelőmunkával lehet a szocializmus útjára vezetni, valamint hogy a dolgozó parasztság soraiból feltöltődő munkáosztályra a kispolgári ideológia befolyása még mindig nagyon erős, aminek leküzdése mindenekelőtt nevelő feladat. Ezeknek és hasonló szempontoknak semmiképpen sem egyedüli, de még csak nem is feltétlenül a legjobb eszköze az ilyen igények érvényesítése előli merev elzárkózás.

Az elmondottakból azt a következtetést vonom le, hogy az ítélkezés eszmeri színvonalának emelése érdekében ma a legdöntőbb — egy tanulmány keretei között meg nem oldható feladat — a konkrét „jogesetekből”, a bíróságok gyakorlati tapasztalataiból kiindulva általános képet kialakítani arról, hogy a szóbanforgó lényegi összefüggések, társadalmi, politikai stb. törvényszerűségek milyen formákban jelentkeztek a közelmúltban és napjainkban, fejlődésünk előrehaladásával milyen változásokon mennek keresztül. E cikk keretei között e problémának csak előkérdéseivel tudok foglalkozni.

II. Az osztályhelyzet megállapításának néhány problémája

A bíróság elbírálása alá kerülő társadalmi jelenségek leglényegesebb összefüggései — minthogy társadalmunk osztálytársadalom — a peres felek osztályhelyzetével függnek össze. Ennek elméleti taglalását mellőzöm s csak utalok Markója Imre elvtársnak „A szocialista törvényesség és osztályharc” c. cikkére⁷. A peres felek osztályhelyzetének helyes meghatározása általában, az esetek túlnyomó többségében egyik legfontosabb tényezője annak, hogy a társadalmi jelenség lényegét feltárjuk. Egyben talán e téren a legnehezebb feladat is. Az erre vonatkozó releváns tények kiválasztása, felderítése és értékelése a gyakorlatban rendkívül sok és bonyolult probléma elé állítja a bíróságot. Ugyanakkor az anyagi igazság eltorzulásához vezethetne, ha a bizonyítási eljárás súlypontja e körülmények tisztázására tevődne át. A felderített tények érté-

⁷ Társadalmi Szemle, 1956. februári szám, 32—49. old.

kelésénél pedig a helytelen nézetek elburjánzása és helyes fogalmak eltorzításai okoznak súlyos nehézségeket.

Az alábbiakban e fogalmak tisztázását tekintem feladatomnak.

Az osztály fogalmának lenini meghatározása szerint⁸ — ami a fogalmak tisztázásánál egyedül helyes kiindulópontunk lehet — az emberek olyan nagy csoportjára alkalmazható csak e fogalom, akiket egyrészt összefűz, másrészt a társadalom összes többi tagjaival szembeállít a társadalmi gazdaság adott rendszerében elfoglalt helyük azonossága, illetve mindenki mástól való különbözősége. Ennek az azonosságnak, illetve különbözőségnek tartalma elsősorban a termelőeszközökhöz való viszonyukra, valamint ebből folyóan a munka társadalmi szervezetében elfoglalt szerepükre és a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjára és nagyságára — a különbözőség (szembenállás) tartalma pedig ezen túl arra is vonatkozik, hogy mindezek által az egyik osztály tagjai a másik osztály tagjainak munkáját eltulajdoníthatják. E fogalommeghatározást népi demokratikus gazdasági rendünk konkrét viszonyaira alkalmazva mindenekelőtt utalnom kell arra, hogy miután az iparban, kereskedelemben stb. általában a városban a tőkés osztályt, mint osztályt felszámoltuk, a jelenleg létező egyetlen ellenséges kizsákmányoló osztály a kulákság és nem lehet osztályként kezelni a volt kizsákmányoló osztályok maradványait, az ún. „deklasszált elemeket”.

Vizsgáljuk meg közelebbről e két fogalom tartalmát:

1. A kulákság fogalma alatt a lenini meghatározásból kiindulva csakis a tőkés mezőgazdasági üzemtulajdonosok összességét lehet és kell érteni. Magyarországon a mezőgazdasági termelés általában meghaladja a természetes gazdálkodás színvonalát, a különböző termelési ágú és tájtípusú mezőgazdasági üzemekben szinte kivétel nélkül az árutermelés nem esetleges, véletlen jelenség: a gazdaságok túlnyomó többsége része a társadalmi munkamegosztásnak és szükségleteik jelentékeny részét piacról szerzik be. De amíg a dolgozó paraszti gazdaságok által — idegen munkaerő esetleges, véletlen és jelentéktelen mérvű (arányú) alkalmazásával — előállított termékeinknek azt a részét viszik piacra, az a része válik áruvá, melynek előrelátható vételára az áruforgalomban beszerzendő szükségleteik kielégítését szolgálja és ez határozza meg saját termékeik fogyasztásának mértékét, addig a kulákgazdaságok által szükségyszerűen (a gazdálkodás normális menetében feltétlenül szükséges módon) jelentékeny arányú idegen munkaerő alkalmazásával, az áruforgalom számára folyó termelésükben legfeljebb mellesleg termelik meg saját mezőgazdasági szükségleteiket is. Náluk tehát a saját termékeik fogyasztásának színvonalát nem az áruforgalomban beszerzendő szükségleteik nagysága határozza meg. Ennek megfelelően a kulák gazdálkodási mód jellegzetességei közé tartozik, hogy a „földművelésbe (földvásárlás, földbérlet, munkások alkalmazása, tőkéletesített munkaeszközök beszerzése stb.), iparvállalatokba, kereskedelembe és uzsoraügyletekbe egyaránt fektetnek be tőkét: a kereskedelmi és vállalkozói tőke szorosan összefügg és a környező viszonyok határozzák meg, hogy a tőke e formái közül melyik jut túlsúlyra.”⁹ Tehát „a falusi burzsoázia vagy kulákság bér munka alkalmazása, béresei, s még nagyobb mértékben napzámosok és a fő mezei munkák idején alkalmazott más időnymunkások kizsákmányolása alapján¹⁰ árutermelést folytat. A kulákok a maguk kezébe

⁸ *Lenin*, Művei. 29. köt. Szikra, 1953. — 428. old.

⁹ *Lenin*: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra, 1949. 126. old.

¹⁰ Az eredeti szövegtől eltérő kiemelés.

összpontosítják a föld (s ugyanúgy a bérelt föld), az ígásállatok és a mezőgazdasági termékek jelentős részét. A kulákság kezén vannak a nyersanyag feldolgozó üzemek, malmok, eséplőgépek, törzstenyészetek stb. is. A falusi uzsorások és boltosok rendszerint ugyancsak a kulákok közül kerülnek ki. Mindez eszközül szolgál a falusi szegénységnek és a középparasztság jelentős részének kizsákmányolásához.”¹¹

A kulák és a középparaszti gazdaságok között tehát a lenini osztályfogalom döntő láncszeme — a termelőeszközökhöz való viszony — tekintetében a gazdálkodás *formáját* illetően olyan „nagyságrendbeli” különbség van, amely további ismérvekben válik „minőségileg” különböző kategóriává. Ám a munka szervezetében elfoglalt szerepük tekintetében is a ténylegesen igen éles különbséget elhomályosítja, hogy a középparaszti gazdaságok is alkalmaznak esetlegesen, véletlen elemként idegen munkaerőt, bár termelésüket sohasem erre alapítják. Az is elhomályosítja a különbséget, hogy a kulák gazdaságok alapját képező idegen munkaerőeltulajdonítás rendkívül változatos mód-szerekkel történik és nem a legjellemzőbb reá az állandó munkaerő alkalmazása, valamint az is, hogy a kulákok maguk is végeznek termelő munkát. A társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módja tekintetében pedig a különbözőség azáltal válik viszonylagossá, hogy egyes termelési ágakban (szőlészet, kertészet, állattenyésztés stb.) a kisárutermelő dolgozó paraszti gazdaságok sem elsősorban saját szükségleteiket termelik.

A mi viszonyainktól tökéletesen eltérő körülmények között a sztolipini földreform előtti cári Oroszországban, ahol a jobbágyfelszabadításkor juttatott paraszti birtokok „kötött” gazdaságok voltak (nem képezték adás-vétel tárgyát) és ennek folytán a paraszti földtulajdon megosztása nem tükrözte a parasztság osztálytagozódását — a kulákok és középparasztok között Lenin¹² lényegében a következőképpen vonta meg a határt: *vetésterület iparúzó jellegű növelése (vetésterületvásárlás — a termékek eladása céljából) a kulák-gazdálkodás jellegzetessége*. Ezen kívül az *ígás állatok számából*, valamint gyakran az *ipari és kereskedelmi üzemek* birtoklásából különböző formák között folytatott uzsorás tevékenységből is a kulák osztályhelyezetre lehet következtetni. A kulákoknál mindezek (a vetésterület növelése árugabona termelése céljából, ígásállatok nagyszámban tartása stb.) *pénzszerzési mód*, aminek következtében pénzfeleslegre tesz szert és ezáltal tőkét tovább növelheti. *A legfőbb sajátságuk azonban, hogy idegen munkából élnek*, béreseket, napszámosokat stb. rendszeresen fogadnak fel. Ha a dolgozó parasztok egyrésze nem kényszerült volna munkaerejének eladására, azok között a körülmények között a kulákok sem találtak volna „gazdátlan” földterületeket és nem állt volna rendelkezésükre olyan munkás sem, aki ezt megművelje.

Mao Ce-tung¹³ pedig 1933 októberében a kínai földreform végrehajtása folyamán előforduló túlkapások felszámolása és az agrárkérdés helyes megoldása céljából a következőképpen határozta meg a kulák és a középparaszt fogalmát: A kulákoknak rendszerint, de a középparasztok tekintélyes részének is saját földjük van, mindkét kategóriában azonban előfordul, hogy a gazdaságukban megművelt földnek csak egy része sajátja, a többit pedig bérlik, sőt egyaránt vannak olyan középparasztok és kulákok is, akik a gazdaságukban megművelt egész földet bérlik. A közöttük levő élesebb különbség kiindulópontja, hogy míg a középparasztoknak csak bizonyos mértékben van saját

¹¹ Politikai gazdaságtan. Tankönyv. — Szikra, 1955. — 97. old.

¹² Lenin, Művei. 6. kötet. Szikra, 1953. — 393—399. old.

¹³ Mao Ce-tung Válogatott Művei. 1. köt. — Szikra, 1952. 252—4. old.

fölszerelésük, addig a kulákok bőséges felszereléssel és forgótökével rendelkeznek. Ennek megfelelően a kulákok — bár ők is részt vesznek a munkában — jövedelmük egy részét — gyakorta annak nagyobb részét — *mindig* kizsákmányolásból szerzik. Ezzel szemben a középparasztok megélhetési forrása kizárólag vagy főképpen saját egyéni munkájuk. A kulák kizsákmányolás — alapjában véve bér munkaerő (mezőgazdasági munkások) kizsákmányolása. A középparasztok viszont rendszerint nem zsákmányolnak ki idegen munkaerőt, bár egy részük (a jómódú középparasztok) kis mértékben, nem állandó jelleggel és nem fő jövedelmi forrásként idegen munkaerőt is zsákmányolnak ki. A kulák kizsákmányolás nem egyedüli formája a munkaerő kizsákmányolása: földbérbeadás, kölesönök adása útján, ipari és kereskedelmi vállalatok útján is folytatják azt, sőt kuláknak tekintendő az is, aki viszonylag nagy területű igen jó minőségű föld birtokában maga dolgozik a földön és nem alkalmaz bér munkaerőt, de kizsákmányolja a parasztokat oly módon, hogy földhaszonbért szed, uzsoráskodik stb. Ezzel szemben a középparasztok közül sokan részben maguk is ki vannak zsákmányolva, bár munkaerejüket rendszerint nem adják el, de a kölesönkamatok, földbérek stb. útján.

A kulák és a középparaszti gazdaságok formái közötti e hasonlatosság és az a körülmény, hogy a kettő között állandó fluktuáció is van, az ítélkezésben olyan téves nézet kiindulópontja, mely szerint a kulákság és a dolgozó parasztság közötti határvonal elmosódott, viszonylagos és ezért a határvonal megvonásánál az egyén politikai, társadalmi, gazdasági stb. nézeteinek döntő szerep tulajdonítható. Ezzel szemben — a lenini meghatározás a különbözőség (szembenállás) tartalmát illetően azt hangsúlyozza, hogy az egyik osztály tagjai a másik osztály tagjainak munkáját elsajátíthatják, egyik a másikat kizsákmányolhatja. A kulákoknak persze nagyobb tere és lehetősége van a szegényparasztok, mint a középparasztok kizsákmányolására. A jómódú középparasztok közül egyeseknek sikerülhet átmenetileg bizonyos fokig „függetleníteni” magukat az osztályharcától, de ez mindig csak válaszütként, fordulópontként következhet be, melynek eredményeképpen vagy kulákká válik, vagy ismét osztozik a középparasztok sorsában.

Az osztályhelyzet meghatározza az egyén életformájával együtt annak politikai, erkölcsi stb. nézeteit is. De fordítva ez a tétel nem áll a kuláknézetekeket valló középparaszttal nem azért válik kulákká, mert nézetei azonosak a kulákéval, hanem amennyiben kuláknézeteit kulák életformává tudja átválttatni, másszóval, ha nem csak tetszik neki a kizsákmányolás, ha nemcsak szeretne kizsákmányoló lenni, hanem ki is zsákmányol. Akkor viszont nem nézeteik azonosságáról van szó, hanem a középparaszttal kulákká változott.

A szocializmus építése idején a kulákosztályhelyzet felismerését még az is nehezíti, hogy a proletárdiktatúrának a kulákság korlátozására és kiszorítására irányuló politikája következtében a kulákok jelentős tömegei elvesztik tőkéjüket vagy annak egy részét és gazdálkodásuknak osztályukra jellemző sajátosságai nem érvényesülnek. Tapasztalatom szerint nem jelentéktelen azoknak a száma sem, akik „átmenetileg” kivonják tőkéjüket a termelésből és kizárólag saját szükségleteiket megtermelve próbálják „átvészelni” ezt az időt és egy kis töredékük az, amelyik ma is jellegzetesen kulákmódra gazdálkodik. Abból azonban, hogy elvi síkon, általános — kivételt nem ismerő — szabályokkal a kulákság és középparasztság közötti határvonal megvonása elé a fenti nehézségek torlódnak — nem azt a következtetést kell levonnunk, hogy itt a határvonal a fogalmak tartalma tekintetében elmosódott, hanem a határ megvonásánál arra a reális alapra kell helyezkednünk, hogy „min-

denki", aki falun él, nagyon jól ismeri saját községének vagy környékének zsirosparasztjait."¹⁴ E lenini megállapításból logikusan azt a következtetést kell levonniuk a bíróságoknak, hogy a helyi szervek indokolt véleménye nélkül általában nem tisztázható a peres felek osztályhelyezete. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a bíróságok kritikátlanul elfogadják a helyi szervek politikai következtetéseit, mert abban — a tapasztalat szerint — igen sok szubjektív, lokális stb. szempont is érvényesülhet. Külön nehézséget okoz, hogy azok a rendeletek¹⁵, melyek közvetve (pl. mezőgazdaságfejlesztési járulék fizetésére kötelezettek meghatározásán stb. keresztül) a helyi szervek számára mércét jelentettek a kulák osztályhelyezet megállapításánál 1953. június előtt rendkívül sok középparasztot kulákká minősítettek, viszont az 1004/1954. (I. 10.) M. T. sz. határozat olyan felső határvonalat jelölt meg, ami fölé kivételként sem igen kerülhet középparaszt, de alatta marad a kulákgazdaságok jelentős hányada. A bíróságoknak tehát saját maguknak kell állást foglalniuk ebben a kérdésben és nem lehet a döntést a helyi szervekre bízniuk, de a hivatkozott rendeleteket sem alkalmazhatják mechanikusan a konkrét esetekre. Nehéz, nagy körültekintést, tapintatot kívánó feladat azokban az esetekben a helyes megoldás megkeresése, ahol arról van szó, hogy a fenti hibák következtében tévesen kulákká minősített középparasztokat éveken keresztül kulák korlátozás alá vontunk és ez a bánásmód szembeállította őket népi demokratikus államunkkal, egész gazdaságpolitikánkkal.

Ilyen tévedések tipikus formái közül csak példaként emelem ki azokat a középparasztokat, akiket azért minősítettek kulákokká, mert szántó, rét stb. jellegű gazdaságuk mellett jelentéktelen nagyságú szőlő, vagy kertterülettel is rendelkeztek. Ugyanígy — tapasztalatom szerint — rendkívül igazságtalan a falusi, nem mezőgazdasági foglalkozású lakosok közül mindazokat kulákként kezelni, akik saját, illetve háztartásuk mezőgazdasági szükségleteit — akár kizárólag idegen munkaerő alkalmazásával — termelik meg, ám mezőgazdasági vállalkozásuk nem árutermelő jellegű.

2. Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a „deklasszált elemek” fogalmát is helytelenül alkalmaztuk eddigi ítélkezési gyakorlatunkban. Véleményem szerint e fogalmat kizárólag azokra a *személyekre* lehet és kell alkalmazni, akik a felszabadulás, vagy a népi demokratikus államunk gazdaságpolitikája következtében a társadalmi gazdaság *jelen* rendszerében veszítették el előzően elfoglalt osztálypozíciójukat. Az általánosan elfogadott felfogással szemben véleményem szerint nem deklasszált elem az, aki a társadalmi gazdaság kapitalista rendszerében elvesztette termelőeszközök feletti uralmát és már abban a rendszerben kizsákmányolt életformát tett magáévá. Nem tekintem felfogásom cáfolatának sem azt a vitathatatlan tényt, hogy az ilyen személyek között viszonylag sok olyannal találkozunk, aki a kapitalista környezetben lefolyt deklasszáladási folyamat következtében talajtalanra vált és mint ilyen, minden rendszerrel szemben ellenségesen viszonyul — sem pedig azt az ugyancsak vitathatatlan tényt, hogy egyes esetekben csak látszólag történt meg ez a folyamat. Az egyik vádlottról a bíróság azt állapította meg, hogy „kulák származású”, mert szüleinek az első világháború előtt 50 kat. holdas gazdasága volt, amit abban az időben 6 gyermekük között szétosztottak és azóta a vádlott 11 és 1/2 holdon gazdálkodik. Véleményem szerint, ha a vádlott

¹⁴ *Lenin*, Művei. 6. köt. Szikra, 1953. — 394. old.

¹⁵ Például a 4.113/1949. (134.) Korm. sz. rendelet, 91/1950. (III. 26.) M. T. sz. rendelet, 142/1950. (V. 17.) M. T. sz. rendelet.

ezen — az ingatlan nagyságnak megfelelő dolgozó paraszti életformát vett volna fel, nem lenne helyes deklasszált elemként kezelni. Ám a per adatai szerint a vádlott még ma is ezen a kisebb ingatlanon kulák módra gazdálkodik: tenyészállatnevelésre rendezkedett be, amihez állandóan idegen munkaerőt is igénybevesz, a dolgozó parasztokat igásállattal „segíti ki” — gyalognapszámért és cukorrépa termesztésre úgy „társul” dolgozó parasztokkal, hogy ő az igásállatot és a földet, a „társá” pedig a munkaerejét adja hozzá. Itt tehát nem kulák származásról, nem deklasszáladásról van szó, hanem arról, hogy a kulákok változott körülmények között is, megváltozott eszközökkel, de módot találnak kizsákmányoló osztályhelyzetük megőrzésére. Nyilvánvaló, hogy ilyen törekvéssel nemcsak kulákoknál, hanem egyéb kizsákmányolóknál is találkozunk. Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy a deklasszált elemeknek a kizsákmányoló osztályok maradványainak nincs közös osztályhelyzetük és a társadalmi fejlődés előrehaladásával egyre inkább elveszítik előző osztályhelyzetükre jellemző sajátságaikat. Ennek a folyamatnak elősegítése népi demokráciánk alapvető érdeke. Az a tétel tehát, hogy nem nyugodnak bele kizsákmányoló osztályhelyzetük elvesztésébe és minden eszközzel annak visszaszerzésére törekednek — az egyes személyek magatartásának elbírálásánál csak a konkrét tények alapján annyiban alkalmazható, amennyiben valóban az illető deklasszált elem elbírálás alá eső magatartása motivumaként ilyen restaurációs törekvés állapítható meg, vagy maga a magatartás erre irányul (pl. államellenes bűncselekményeknél, spekulációnál stb.).

III. Egyes helytelen nézetek az osztályszempontok alkalmazásánál

A kulák és a deklasszált elemek fogalmának meghatározásával a fentiekben azért foglalkoztam ilyen részletességgel, mert az e téren megmutatókozó bizonytalanság, elvi tisztázatlanság igen gyakran akadályozzák a bíróságokat az anyagi igazságnak megfelelő döntések meghozatalában. A leghatározottabban és legélesebben el kell azonban nézeteimet különíteni azoktól a felfogásoktól, melyek az anyagi igazság érvényesülése elé helyezik ennek a kérdésnek a jelentőségét. Arra a kispolgári, a burzsoá és szocialista felfogás ki egyenlítésére irányuló törekvése utalok itt, mely „középutas” megoldást keres e két felfogás között. Ennek a középutas megoldásnak az a lényege, hogy „meghajol” az előtt az igény előtt, miszerint a proletárdiktatúra bírósága — most már a polgári jogi ítélkezést is beleértve — nem lehet közömbös az osztályszempontokkal szemben és ezért a büntető és polgári ítélkezésnek bele kell „illeszkednie” a proletárdiktatúrának *az ellenséges osztályok elleni* harcába.

E megszorítás alapján — ti. hogy csak az ellenséges osztályok elleni harcban van a bírói ítélkezésnek osztályharcos szerepe — a hangsúly a bűncselekmények, illetve polgári jogviszonyok társadalmi, politikai, gazdasági stb. tartalma és lényeges összefüggései, az azokban történő helyes állásfoglalás helyett a peres felek osztályhelyzetére tevődik át, pontosabban: van-e a peres felek között osztályellentenség. Az ilyen perekben a középutas „megoldás” szerint nem az anyagi igazság érvényesülése, hanem valami absztrakt „politikai” igazság megtalálása a cél. E felfogásra mi sem jellemzőbb, minthogy az osztályhelyzetnek elsődrendű fontosságot tulajdonít a szavahihetőség tekintetében, a bizonyítékok mérlegelésénél, a tényállás megállapításánál. A szocialista igazságszolgáltatás lényegével ellentétes az ilyen absztrakt „politikai” igazság szolgáltatása, a bizonyítékok mérlegelésénél pedig ilyen norma felállítása szöges

ellentétben áll a szocialista törvényességgel¹⁶, de ellentétes a bírói lelkiismerettel is. A bírónak az a kötelessége, hogy azt a vallomást fogadja el valónak, amelyet az egyéb tények inkább alátámasztanak. Csak a horthy-bíróságoknak volt ilyen mérlegelési normájuk, de az rájuk volt jellemző. Az ugyanis így szólt: „a katonatiszt mindig igazat mond”. A bírói lelkiismeret minden ilyen megítélése velejéig hamis, hazug álláspont, távol áll a szocialista felfogástól, de a lelkiismeretes bíró akkor sem tudja elfogadni, ha ideológiai elmaradottságánál fogva még nem tudta a marxista álláspontot maradéktalanul magáévé tenni.

Rá kell azonban mutatnom, hogy ez a megszorítás nemcsak az osztály-ellenség elleni perekben mond le az anyagi igazság érvényesítéséről, hanem a dolgozók közötti perekben is. Úgy vélem, elegendő csak utalnom arra, hogy a szocializmus építésének körülményei között a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti *különös* osztályszövetség a társadalmi életünk és fejlődésünk legdöntőbb tényezője, melyet a konkrét perek helyes, vagy helytelen eldöntésével erősíthetünk, illetve gyengítünk. Túlzás nélkül állítom, hogy az osztály-ellenség elleni perek eldöntésének helyessége is nem kis mértékben ezen mérhető le. Mint már fentebb kifejtettem, a bírói döntésben az anyagi igazság érvényesülése biztosíthatja csak, hogy a döntés a társadalmi fejlődés irányában hasson, mert ez biztosítja a per valamennyi lényeges vonatkozása és összefüggése tekintetében a helyes állásfoglalás együtthatását. Az osztályharcnak szemellenzős, mechanikus, kispolgári módon eltorzított absztrakt elképzelése vezethet csak el olyan felfogáshoz, mely az osztályharc lényegét ebben a korszakban a társadalmi fejlődésből kiszakítva az osztályellenség elleni támadásban és ellentámadásban látja csupán. Ez a „megoldás” azonban nem is új: lényegében csupán megismétlése azoknak a durva hibáknak, amit a büntető ítélkezésben elkövettünk. Ott ugyanis nem vettük idejekorán észre, hogy az osztályharcnak ilyen leszűkített értelmezése milyen veszélyeket rejt magában és azt hittük, hogy ezzel helyes, mindenki számára elfogadható „átmenetet” biztosítunk az osztályszempontok maradéktalan érvényesítéséhez. Akkor sem ébredtünk nézeteink hibás voltának tudatára, amikor ez a „megoldás” kiegészült azzal, hogy a „kedvező osztályhelyzetet” azonban nem lehet enyhítő körülményként értékelni, mert a mi társadalmi rendszerünkben senkinek sem lehet „privilegiuma” bűncselekmények elkövetésére. Csak későn és nem is magunktól jöttünk rá, hogy ez az út a perek osztálytartalmának, társadalmi, politikai, gazdasági stb. lényegének elkenéséhez, az anyagi igazság érvényesüléséről való lemondáshoz, az ítélkezés eszmei színvonalának emeléséről való lemondáshoz vezet, mert itt nem a „kedvező osztályhelyzetnek” enyhítő körülményként való értékeléséről, nem „privilegium”-ról van szó, hanem a dolgozó népiünkkel szembeni bizalomról, arról, hogy bízunk lehet és kell abban, hogy dolgozó népünk megtévedt egyedei nemcsak a legdrasztikusabb eszközök legkövetkezetesebb alkalmazásával téríthetők vissza a becsület útjára. Ilyen nagyot csak azért tévedhettünk, mert a perek túlnyomó többségében nem helyeztünk súlyt a magatartás mögött megbúvó törvényszerű társadalmi stb. jelenségekre, valamint a megnyilvánulás egyéni motívumainak felderítésére, helyes értékelésére, egyszerűen az anyagi igazság érvényesi-

¹⁶ Polgári perrendtartás 6. § (1) bekezdése: „... A bíróságok a polgári perben alakszerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához nincs kötve és szabadon felhasználhatja a felek előadásait, valamint felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas.” Ugyanígy szól lényegét tekintve a büntető perrendi szabály is.

tésére. Így alakult ki a büntető ítélkezésben az osztályharcos bíraskodás helyett egy pesszimista, merev ítélkezési felfogás, amely lényegében szakmai önteltségünket is tükrözte : azt hittük, hogy a bíraskodás egyedül, önmagában is képes drákói szigorral törvényszerű társadalmi jelenségeket egyedi megnyilvánulásaikon keresztül „felszámolni”.

Mindez különös súllyal int bennünket arra, hogy az ítélkezés eszmei színvonalának emelése nélkül, anélkül, hogy a perek eldöntése közelebb ne kerülne a szocializmust építő társadalmunk életéhez, a jogi köntösben jelentkező társadalmi, politikai, gazdasági stb. kérdések helyes megoldásához, az anyagi igazság maradéktalan és megalkuvás nélküli érvényesítése nélkül — az osztályharc szempontjait nem lehet marxista—leninista módon alkalmazni. Eddig hol a jobboldali elhajlás ellen harcoltunk beszüntetve a baloldali, szektáns hibák elleni küzdelmet, hol fordítva. Azok közül a messzemenő következtetések közül, melyeket az SZKP időközben lezajlott történelmi jelentőségű XX. Kongresszusa után, a személyi kultusz következményeinek, a törvényesség megsértésének feltárásából és leleplezéséből önkritikával le kell vonnunk, szeretném álá húzni, hogy az ítélkezésünkben a törvényességen, az anyagi igazságon ejtett csorbát többek között csak úgy köszörülhetjük ki, ha megalkuvás és mellékszempontokra tekintet nélkül *egyszerre és egyaránt* harcolunk a marxizmus—leninizmus *mindenfajta* eltorzítása ellen.

Vida Ferenc

A bűnügyi statisztika időszerű kérdései

A szocializmust építő országokban a statisztika jelentősége abban nyilvánul meg, hogy megfigyeléseit kiterjeszti a népgazdaság és az államigazgatás valamennyi területére s ezáltal nélkülözhetetlen forrást ad a tervek elkészítésére és eszközt azok végrehajtásának ellenőrzéséhez. Ezeket a feladatokat a statisztika egyes szakágai, a gazdaságstatisztika, népességstatisztika, szociális és kultúrstatisztika, az igazságügyi statisztika stb. oldják meg. Igazságügyi feladatokkal kapcsolatban a rendőrségi, ügyészségi és a bírósági szervek tevékenysége is ismer tervezést, mert ami a szocialista termelésben tervezés, az a népi igazságszolgáltatásban a jogpolitikai irányítás. Ennek tartalma lényegében ugyanaz, mint a tervé, nevezetesen a lehetőségek legjobb kihasználása a szocialista törvényesség tiszteletben tartásával ellentétes összes olyan megnyilvánulásokkal szemben, melyek a szocializmus megvalósulásának útjában akadályt jelentenek.

Az igazságügyi statisztika azoknak a konkrét büntetőjogi és polgári jogi jogviszonyoknak a megfigyelésével és elemzésével foglalkozik, melyek az illetékes igazságügyi szervek hatáskörébe tartoznak. A jogviszonyok különbözőségéből fakadóan az igazságügyi statisztika *két főágra* tagozódik: 1. a büntetőjogi (bűnügyi) és 2. polgári jogi statisztikára. Meg kell jegyeznünk, hogy a büntetőjogi statisztika elmélete és módszertana nemcsak hazánkban, hanem a legtöbb országban sokkal fejlettebb, mint a polgári jogi statisztikáé.

A bűnügyi statisztikának az a *feladata*, hogy számba vegye és sokoldalú csoportosítással elemezze a bűncselekményeket, a bűnözés társadalmi összefüggéseit és a bűnüldözésben résztvevő szervek munkájának eredményeit. Ezeknek a feladatoknak a

megoldásával a bűnügyi statisztika következő *ágai* foglalkoznak: 1. rendőrségi statisztika, 2. ügyészségi statisztika, 3. bírósági statisztika s 4. börtönügyi statisztika. A bűnügyi statisztika a bűnözési mozgalmat a büntető eljárás különböző szakaszaiban kíséri figyelemmel s ezért a felsorolt szakágak az illetékes bűnüldözési szervek hatáskörében felmerülő problémák szerint határolódnak el egymástól. A *rendőrségi statisztika* döntő súllyal a nyomozások eredményével összefüggő kérdésekkel, az *ügyészségi statisztika* a nyomozások feletti felügyeleten kívül a vádemelések részletesebb vizsgálatával foglalkozik. A *bírósági statisztika* a bírósági eljárás különböző fázisait, az ítéletek és határozatok tartalmát figyeli meg a vádlottak személyi viszonyainak sokoldalú csoportosításával kapcsolatban. A *börtönügyi statisztika* a szabadságvesztésbüntetésre elítéltek személyi viszonyait tanulmányozza szoros összefüggésben a büntetés végrehajtása során felmerülő foglalkoztatási, szociális, kulturális stb. kérdésekkel.

A bűnügyi statisztika egyes ágai — a sajtós, operatív feladatok ellenére — egymással lépcsőzetesen összefüggő, szerves láncot kell hogy képezzenek, mint ahogy a rendőrségi, ügyészségi, bírósági és a büntetésvégrehajtási szervek speciális feladatainak megfelelő módon, de közösen, egy cél érdekében, a szocialista törvényesség maradéktalan megvalósításáért, a bűnözés csökkentéséért kell küzdeniök. Ebből az alapelvből következik, hogy a bűnügyi statisztikának át kell fognia a bűnözés elleni harc egész területét s egységes, összefüggő áttekintést kell nyújtania a kriminalitás dinamikájáról, a különböző bűnüldözési szervek munkájának eredményeiről. Ennek a követelménynek a bűnügyi

statisztika csak abban az esetben felelhet meg, ha az egyes szakágak módszerei összhangban vannak egymással.

A magyar bűnügyi statisztika az 1950–1955. évek folyamán nagy lépésekkel és jelentős eredményekkel haladt előre a szocialista bűnügyi statisztika megteremtése útján. Ez a fejlődési folyamat azonban nem ment egyenletesen végbe a bűnügyi statisztika egyes ágaiban. A rendőrségi statisztika korábban is és jelenleg is kizárólag a belügyminisztérium hatáskörébe tartozik, míg a bírósági és az ügyészségi statisztika 1951-ben került át a Központi Statisztikai Hivataltól az igazságügyminisztérium, majd az utóbbi 1953. második felében a Legfőbb Ügyészség hatáskörébe. A börtönügyi statisztikai adatgyűjtések végrehajtásával a belügyminisztérium illetékes szervei foglalkoznak. A bűnügyi statisztika ágai közül a tárgyalt időszakban a *bírósági statisztika* módszereinek színvonala fejlődött legintenzívebben, mely egyrészt a 80 éves múltra visszatekintő kriminálstatisztikánk, másrészt pedig a szovjet és egyes népi demokráciák statisztikájának rendszeréből értékes tapasztalatokat merített. Az ügyészségi statisztika megszervezése tulajdonképpen csak 1950-ben vette kezdetét. Az ügyészségi szervezet reformjával a Legfőbb Ügyészség felállításával egyidejűleg került sor több új statisztikai felvétel megszervezésére, melyek az ügyészségekre háruló új feladatok (általános felügyelet, rendőrség, bíróság feletti felügyelet stb.) megszervezéséhez és azok végrehajtásának ellenőrzéséhez nyújtanak forrásanyagot. A rendőrségi statisztika módszerei csak 1953-ban értek el olyan színvonalat, melyek alkalmasak voltak a nyomozati munkával kapcsolatos jelenségek hatékonyabb megfigyelésére és a mutatószámrendszer továbbfejlesztésére.

A bírósági és ügyészségi statisztika szervezeti felépítéséhez hasonlóan a rendőrségi statisztikai *adatgyűjtések* is decentralizáltan kerülnek végrehajtásra, ami lehetővé tette, hogy a statisztika nemcsak a főhatóságok, hanem a helyi (járási és megyei) vezetés kezében a büntetőpolitika irányítójának fontos szerepét töltsse be. A decentralizá-

lás az igazságügyi statisztika területén is döntő fordulatot hozott magával, melynek eredményeképpen teljesebbek, megbízhatóbbak lettek az adatgyűjtések és a feldolgozott adatok közelebb kerültek az eleven élethez, az operatív munkához. A bűnügyi statisztika egész területén tapasztalt gyorsütemű fejlődés ellenére számos olyan *hiányosság* állapítható meg, melyek gyakran zavarják nemcsak a statisztikusok elemző munkáját, hanem a büntető politikát irányító legfelsőbb szervek tájékozódását is. Ezek a hiányosságok jórészt abból adódtak, hogy a bűnügyi statisztika ágai túlnyomórészt az illetékes bűnüldözési szervek speciális, operatív szükségletei szerint alakították ki beszámoló rendszerüket. A statisztikai adatgyűjtéseket megszervező főhatóságok gyakran estek abba a hibába, hogy a módszereket az időszerű jogpolitikai feladatoknak rendelték alá anélkül, hogy figyelembe vették volna más igazságügyi szervek és a népgazdaság különböző területein felmerülő kapcsolatos kérdéseket. Ez a körülmény vezetett arra, hogy a rendőrségi és az ügyészségi statisztika módszerei között éveken keresztül szakadék tátongott, de kisebbsérműű diszharmonia volt átmenetileg az ügyészségi és a bírósági statisztika bűnselekményi csoportosítása között is. A tárgyalt időszak folyamán gyakran hatott zavarólag továbbá az is, hogy a büntető politika időszerű céljai, a jogszabályváltozások (pl. a büntetőperrendtartás módosítása), amnesztiák stb. elkerülhetetlenné tették új adatgyűjtések bevezetését és a meglevők módosítását, ami többnyire az adatszükséglet bővítésével, mint szűkítésével járt.

A statisztikai módszerek bármennyire is rugalmasan és gyorsan alkalmazkodtak a gyakorlati élet követelményeihez, mégis a gyakori módosítások következtében sok esetben megnehezítették vagy lehetetlenné tették a megelőző évek adataival való *összehasonlítást*. Ezen a téren legtöbb nehézséget pl. a bűnselekmények csoportosításának módosításai okozták. Az ügyészség által megvádoltakat, a nyomozás-megszüntetéssel befejezett ügyek terheltjeit, valamint a bíróságok által jogerősen

elítelt vagy felmentett vádlottait a statisztika az 1951–1953. években a Btk.-nak megfelelő bűncselekménycsoportosításban kategorizálta. Az ügyészégi és a bírósági statisztika csak 1954-ben tért át a B. H. Ö. rendszerén alapuló csoportosításra, a rendőrségi statisztika pedig teljes mértékben ennek követésére csak 1956-ban tért át. De zavarólag hatott ezenfelül az is, hogy az operatív igények legtöbbször csak a bűnüldözési harc középpontjában levő bűncselekmények részletes csoportosítását követelték meg (pl. a közellátás elleni bűncselekmények felbontása, a beszolgáltatás elmulasztásának tárgya szerint, feketevágás stb.), ugyanakkor viszont nem helyeztek súlyt a szemérem elleni bűncselekmények, az államigazgatás rendje elleni bűncselekmények részletesebb megfigyelésére s ezért azok gyakran feloldódtak az „egyéb” büntettek heterogén alcsoportjaiban. A mutatószámrendszerek koordinálási feladatait a Központi Statisztikai Hivatal is csak részben valósította meg, nem érvényesítette kellő határozottsággal az illetékes főhatóságokkal szemben a statisztika elengedhetetlen követelményeit, a fogalmak pontos tisztázását és körülírását, az összehasonlíthatóság elvi előfeltételeit. A módszerek különbözősége következtében egyre több nehézség gördült az illetékes kormány-szervek tájékozódásának útjába s mindinkább előtérbe került az *egységes bűnügyi statisztikai rendszer* programjának kiépítése. Ennek eredményeképpen az 1956. évi beszámoló rendszerek előkészítése során sikerült közelebb hozni a rendőrségi, ügyészégi és a bírósági statisztika módszereinek alapvető kérdéseit. Az összhang megteremtésének programjában legjelentősebb eredmény volt a bűncselekmények és a foglalkozási adatok csoportosításának azonos elvek szerinti koordinálása, továbbá egyes párhuzamos adatgyűjtések megszüntetése. Sikerült az adatok feldolgozásának időrendjét is összhangba hozni a megyei szervek kölcsönös és az országos szervek együttesen is elkészülő negyedévi statisztikai tájékoztatása céljából.

Az elért eredmények bármilyen jelentőségek is bűnügyi statisztikánk fejlődésének legújabb szakaszában, korántsem jelentik

még a problémák teljes megoldását. Számos vitás mutatószámmal operál még a bűnügyi statisztika s az elemzés módszerei (az analitikai csoportosítások, a bázisok megválasztása, az intenzitási viszonyszámok gyér alkalmazása, a szóródási mérésének elhanyagolása, a reprezentatív módszer mellőzése, a grafikus ábrázolás változatosabb formáinak megválasztása stb.) sok követelményt támasztanak ennek a tudományágnak elméleti és gyakorlati munkásaival szemben.

A bűnügyi statisztika ágai közötti szoros kapcsolat és a módszerek összhangja szükségessé teszi, ha vázlatosan is, de első ízben adjunk áttekintést a *statisztikai megfigyelések jelenlegi rendszeréről*. Ennek a kérdésnek a megvilágítása annál is inkább indokolt, mivel az elméleti és gyakorlati jogászok közül kevesen ismerik a bűnügyi statisztika beszámoló rendszerét.

A bűnügyi statisztika megfigyelései a következők:

Rendőrségi statisztika

(Havi feldolgozások) 1. A jellegzetesebb bűncselekménycsoportokban a nyomozás-elrendelések statisztikája az elkövetés helye és ideje szerinti csoportosításban. 2. A jellegzetesebb bűncselekménycsoportokban a befejezett nyomozások statisztikája, a nyomozás eredménye (védelmeleti javaslat, nyomozásmegszüntetés, felfüggesztés stb.) szerinti csoportosításban.

(Negyedévi feldolgozások) 3. Az elrendelt és az eredményes nyomozások statisztikája a bűncselekmények részletes csoportosításában. 4. Határozattal befejezett nyomozások statisztikája. A határozat tartalma, a nyomozás időtartama, az okozott kár értéke a bűncselekmények részletes csoportosítása szerint. 5. A terheltek statisztikája. A terheltek megoszlása a bűncselekmények részletes csoportjaiban nem, életkor, foglalkozás, osztályhelyzet, visszaesés stb. szerint. 6. Társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekkel okozott károk a népgazdaság különböző ágaiban. 7. Nyomozásmegtagadások statisztikája. 8. Nyomozások ügyforgalmi statisztikája.

Ügyészégi statisztika

(Havi feldolgozások) 1. Ügyészégi nyomozások statisztikája bűncselekményi főcsoportok szerint. 2. Rendőrségi nyomozások felügyeletének statisztikája bűncselekményi főcsoportok szerint. 3. Vádlottak statisztikája a bűncselekmények részletes csoportosításában, foglalkozás, osztályhelyzet szerinti csoportosításban. 4. Nyomozásmegszüntetések statisztikája a bűncselekmények részletes csoportosításában a megszüntetés oka és a terheltek foglalkozása szerinti tagolásban. 5. Társadalmi tulajdonban okozott károk statisztikája a népgazdaság egyes ágaiban. 6. Büntető ügyekben az ítélkezések feletti felügyelet statisztikája. 7. Az előzetes letartóztatás törvényessége feletti felügyelet statisztikája.

Az ügyészégi statisztika feladatkörébe tartozik továbbá az általános törvényesség feletti felügyelet körébe eső panaszok és a polgári ügyekben a törvényességi felügyelet statisztikai megfigyelések végrehajtása.

Bírósági statisztika

(Havi feldolgozások) 1. Előkészítő eljárás statisztikája. 2. Elsőfokú büntető tárgyalási statisztika jellegzetesebb bűncselekményi csoportok szerinti tagolásban. 3. Másodfokú büntetőtárgyalási statisztika. 4. Büntető ügyforgalmi statisztika.

(Negyedévi feldolgozások) 5. Jogerősen elítéltek statisztikája (18 éven felüliek): a) A büntetések neve és mértéke a bűncselekmények részletes csoportosítása szerint. b) A büntetések mutatószámai az elítéltek foglalkozási (osztályhelyzeti) csoportosítása szerint. c) Az első ízben elítéltekre és a visszaesőkre kiszabott büntetések mutatószámai. d) Az elítéltek megoszlása nem, életkor, foglalkozás, osztályhelyzet, visszaesés szerint a bűncselekmények különböző csoportjaiban. e) A fellebbezések és fellebbezési óvások mutatószámai, a másodfokú bíróságok határozatai, a hatályon kívül helyező végzések okai a bűncselekmények különböző csoportjaiban. f) Az elsőfokú és a másodfokú eljárás időtartama, a bűncselekmény elkövetésétől a jogerős ítéletig terjedő idő mutatószámai.

g) Társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekkel okozott károk a népgazdaság különböző ágaiban. 6. Jogerősen felmentett vádlottak (megszüntetések) statisztikája (18 éven felüliek): a) A vádlottak megoszlása a bűncselekmények különböző csoportjaiban a felmentő ítélet, megszüntető végzés oka szerinti tagolásban. b) A fellebbezések és fellebbezési óvások mutatószámai, a másodfokú bíróságok határozatainak tartalma, a hatályon kívül helyező végzések jogcímei a bűncselekmények különböző csoportjaiban. c) Az első és a másodfokú eljárás időtartama. d) A vádlottak foglalkozási (osztályhelyzeti) adatai a bűncselekmények különböző csoportjaiban. 7. Fiatalkorú vádlottak statisztikája. a) Büntetések és intézkedések mutatószámai a bűncselekmények részletes csoportosításában. b) Az elítéltek foglalkozására, származására, környezetére, életkorára, nemére, iskolai végzettségére, a visszaesésre vonatkozó adatok a bűncselekmények jellegzetesebb csoportjaiban.

Az ügyészégi és a bírósági statisztika a felsorolt megfigyelések körében külön gyűjt adatokat a közlekedési ügyességekre és a közlekedési bíróságok hatáskörébe tartozó bűncselekményekről.

A bűnözés megfigyelésének, a bűncselekmények csoportosításának főbb kérdései

A bűnözési folyamat azon társadalmi jelenségek egyike, melynek statisztikai megfigyelése rendkívül bonyolult és nehéz feladat. Az alapvető nehézség abban rejlik, hogy a statisztika a bűncselekményeknek csak azt a tömegét tudja mérni, melyek a bűnüldözési szervek tudomására jutottak. A bűncselekményeknek másik része, az ún. „láthatatlan bűnözés” a bűnügyi statisztika számára nem mérhető folyamat, éppúgy mint az egészségügyi statisztika számára megfoghatatlanok azok a betegségek, amelyek orvosi kezelésben nem részesülnek. A bűnözésnek e sajátos voltából következik, hogy a statisztikai megfigyelés során számba kell venni valamennyi gyanúsítottat, terheltet, vádlottat és elítélte az eljárás tárgyát képező bűncselekményekkel együtt, mert enélkül nem lehet

szilárd alapokon nyugvó következtetéseket levonni a bűnözési folyamat törvényszerűségeiről. A bűnügyi statisztikával szemben támasztott elsőrangú követelmény, hogy teljes legyen, vagyis ne maradjon ki a megfigyelésből egyetlen egy terhelt és bűncselekmény sem. A bűnügyi statisztika céljából folyik, hogy fel kell tárnia a szocialista törvényesség megsértésének valamennyi esetét. Lenin számos művében azt tanítja, hogy a statisztikai megfigyelésnek *pontosnak* kell lennie s különösképpen hangsúlyozza ezt a bűnözés ellen folytatott harc eredményeinek számbavételénél: „Ennek a nyilvántartásnak és ellenőrzésnek programja egyszerű, világos, mindenki számára érthető: . . . hogy egyetlen tolvaj se (köztük a munkakerülő se) sétáljon szabadon, hanem börtönben üljön, vagy pedig a legsúlyosabb természetű kényszermunkával töltse le büntetését, hogy minden gazdagnak, aki megszegi a szocializmus szabályait és törvényeit, ugyanaz legyen a sorsa, mint a tolvajoknak.”¹

A teljességen kívül rendkívül fontos gyakorlati és tudományos érdek fűződik ahhoz, hogy a megfigyelt bűncselekmények, a bűnözők és a büntető eljárás jellemző adatai pontosak és megbízhatóak legyenek, vagyis a valóságot tükrözzék. A bűnügyi statisztika valamennyi ágában az adatgyűjtések zárt bizonylati rendszeren épülnek fel, ami azt jelenti, hogy minden egyes adatnak okirati alátámasztáson kell nyugodnia. Az adatgyűjtések tapasztalatai azt mutatják, hogy a teljesség tekintetében a hibaforrás az ügyészégi és a bírósági statisztikában ma már egészen csekély, viszont a statisztikai kérdőívekbe bejegyzett adatok tartalmi valódisága, különösen a foglalkozás tüzetes megjelölése még kívánni valót hagy maga után. Rá kell itt mutatnunk arra a téves és káros szemléletre, mely az adatszolgáltatók felületességét, pontatlanságát azzal igyekszik közömbösíteni, hogy a hibás adatok feloldódnak az adatok tömegében és végül is a „nagy számok törvénye” kiegyenlíti azokat. Tegyük fel, hogy csupán egy negyedév

folyamán egy járás területén 3 vádlottra vonatkozóan nem orgazdaság, hanem tévesen a polgárok javai elleni lopás büntetést jegyzik be az adatszolgáltatók a kérdőívbe. Hasonló pontatlanság esetén egy 6 járásból álló megyében már 18, az egész országban pedig már több mint 500 orgazdasággal kevesebbről és ugyanakkor több lopásról ad a büntető politikát megtervező; hamis képet a statisztikai feldolgozás. Rendőrségi, ügyészégi és bírósági szerveinknek ezért fokozniuk kell a harcot a statisztikai fegyelem megszilárdításáért a bűnügyi statisztika területén is, mert annak jelzései csak akkor lesznek hitelt érdemlőek, ha időben minden késedelem nélkül megfigyelésre kerül a bűnözési folyamat.

A bűnügyi statisztika valamennyi ágának *közös feladata*: 1. a bűncselekmények, 2. a büntető eljárás alá vont személyek (gyanúsítottak, terheltek, vádlottak, elítéltek) és 3. az eljárás fontosabb mozzanatainak, eredményének számbavétele.

A statisztikai megfigyelések *egysége* általában mindig a büntető eljárás alá vont személy. A rendőrségi statisztika az elrendelt és a befejezett nyomozati ügyeket a gyanúsítottak, illetve a terheltek számától függetlenül külön is csoportosítja. A megfigyelés célja ebben az esetben a nyomozás eredményességének mérése s ezért az egész ügyet, mint adminisztratív egységet kell figyelemmel kísérni.

A bűnügyi statisztika a terhelteket, vádlottakat, elítélteket és felmentetteket, mint alapvető egységeket dialektikus kapcsolatban osztályozza az eljárás tárgyát képező bűncselekmények fajtái, a személyi tulajdonságok (pl. nem, kor, foglalkozás stb.) és az eljárás fontosabb szakaszainak eredménye szerint. Ez a módszer — melyet a Szovjetunió és a legtöbb ország statisztikája is alkalmaz — egyedül alkalmas arra, hogy a bűnözés társadalmi összefüggései, a büntető jogtudomány elméleti és gyakorlati kérdései konkrét értékelést nyerjenek.

Amilyen kézenfekvő dolog a személyek száma szerint történő osztályozás, olyan problémát okoz a bűncselekmények teljes körének számbavétele és csoportosítása. Bűnhalmazat esetén ugyanis a statisztika

¹ V. I. Lenin: Művei, XXVI. köt. Bp. 1952. 428–429. old.

a terheltet, vádlottat, elítéltet a legjellemzőbb bűncselekménynek megfelelő bűntettek csoportjában számolja meg s ezáltal pl. a lopás miatt elítéltek száma korántsem jelenti a lopások teljes számát, mivel a halmazatban elkövetett és nem a legjellemzőbb büntettnék minősített lopások száma a kombinatív csoportosítási rendszerben nem állapítható meg. De növeli még a teljes egészében fel nem mért bűncselekmények számát pl. a többrendbeli vagy folytatólagosan elkövetett bűncselekmények külön megszámlálásának hiánya. Megjegyezzük azonban, hogy amennyiben a bűncselekmények és a büntető eljárás eredménye közötti összefüggések vizsgálatától eltekintünk, úgy külön feldolgozás útján a bűncselekmények teljes számának megállapítása megoldható feladat. Az ügyész és a bírósági statisztika pl. külön feldolgozza a halmazatban elkövetett nem legjellemzőbb társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket, mely az összes társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeknek 10—12%-át teszi ki. Véleményünk szerint gyakorlati és tudományos érdekből egyaránt szükséges volna időnként ezzel a módszerrel valamennyi büntettre kiterjedően megállapítani a bűncselekmények teljes számát. A bírósági statisztika korábban végzett ilyen kísérletet s megállapította, hogy a főváros területén a halmazatban elkövetett nem legjellemzőbb bűncselekmények az összes bűncselekményeknek 30—32%-át teszik ki.

A bűncselekmények csoportosítása

A bűnügyi statisztika a bűncselekményeket a B. H. Ö. rendszere alapján csoportosítja. A csoportosítás *alapelve*, hogy a védett jogtárgyak jellegének megfelelő egynemű büntettek ugyanazon főcsoportban vagy külön kiemelés hiányában ugyanazon alcsoportban foglaljanak helyet. Ez alól az általános szabály alól a bírósági statisztikában *kivételt* képeznek a magánvádas büntettek, mivel a könnyű testi sértés, a rágalmazás, becsületsértés, magánlaksértés stb. büntettek nem a „polgárok személye elleni büntettek” főcsoportjába vannak besorolva, hanem önálló csoport

tokat képeznek. Ennek szükségességét az anyagi és eljárásjogi elemzés szempontjain kívül az a körülmény is indokolta teszi, hogy a rendőrségi és az ügyészégi statisztika nem öleli fel a magánvádas büntettek körét.

A bűncselekményfőcsoportok szerinti osztályozásra példa a *jogerősen elítéltek (18 éven felüliek) megoszlása 1955. évben*:

Bűncselekményfőcsoportok	%
Az államhatalom és államigazgatás rendje elleni büntettek	7,4
A népgazdaság rendje elleni büntettek	42,3
A család, az ifjúság, a nemi erkölcs elleni büntettek	1,3
A polgárok személye elleni büntettek	11,0
A polgárok javai elleni büntettek	12,5
Egyéb büntettek	2,6
Közbiztonság büntettek összesen	77,1
Magánvádas büntettek	12,7
Kihágások	10,2
Bűncselekmények mindössze	100,0

Az egyes főcsoportokon *belül* mindhárom statisztika részletesen osztályozza a bűncselekményeket olyképpen, hogy azok többségükben *összehasonlíthatók*. A rendőrségi statisztika a büntettek különböző fajtáit részletesebben csoportosítja, mint az ügyészégi vagy a bírósági statisztika. Az operatív célok szükségessé teszik, hogy a feldolgozott statisztikai adatok iránymutatást adjanak a nyomozószervek számára a bűncselekmények elkövetésének helyéről, módjáról, motívumairól és egyéb körülményeiről. A társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűncselekményeket a bűnügyi statisztika mindhárom ága feldolgozza a károsult népgazdasági ág (állami ipari, közlekedési vállalat, termelőszövetkezetek, állami kereskedelmi vállalatok stb. szerint). Megállapítja továbbá az okozott kár összegét és a terheltet, elítélteket aszerint csoportosítja, hogy azok a károsult vállalat dolgozói soraiból kerültek ki, avagy kívül álló személyek.

A polgárok javai elleni lopás büntetett

a rendőrségi statisztika a *tárgy*, illetőleg az *elkövetési* mód tekintetében így részletezi :

zsebtolvajlás	öltözői lopás
besurranásos lopás	mezei lopás
lopás ittás ember kárára	kerékpárlopás
alkalmazotti lopás	terménylopás
állatlopás	egyéb alkalmi lopás

A kriminalisztika értékes adatokat méríthet a bűncselekmények olyan csoportosításából, mely az elkövetés *közvetlen módját* tükrözi vissza. Pl. betöréses lopás társadalmi tulajdon kárára :

falbontással,
kirakat- vagy ablakbetöréssel,
álcukcsal, hamis vagy lopott kulccsal,
ajtó, lakat, zár feltörésével,
bemászással és
egyéb módon.

A rendőrségi statisztika módszereinek *fejlődését* bizonyítják az olyan mutatók kidolgozása, melyek bűncselekmények meghatározott csoportjaiban (társadalmi tulajdon és polgárok javai elleni betöréses lopás, egyéb lopás, rablás, testi sértés) az elkövetés helyére és időpontjára vonatkozóan nyújtanak tájékoztatást. A felsorolt bűntettekre vonatkozóan az *elkövetés helye* szerinti csoportosítás az alábbi :

utcán (lakott területen)	más nyilvános helyen
mezőn, országúton,	gyárban, üzemben,
egyéb nem lakott területen	raktárban
kocsmában	gazdasági épületben,
üzletben	raktárban, magánlakásban

A statisztikai feldolgozás azt is megállapítja, hogy a szóban forgó bűncselekményeket hajnalban, nappal, este, éjjel, ismeretlen időben vagy folytatódólagosan követték el.

A gyilkosság és szándékos emberölés büntetettét a rendőrségi statisztika a cselekmény *motivuma* szerint is részletezi, hogy politikai, haszonszerzés, más bűncselekmény leplezése, szerelem, féltékenység,

harag, bosszú, családi ok stb. volt az indító ok.

A bűnügyi statisztikánk előtt még számos olyan *feladat* áll, melynek megoldása feltétlenül elősegíti a büntető politika célkitűzéseit és termékenyítőleg hat majd a büntetőjogtudományra is. Ilyen feladat pl. az alkoholizmus kérdésének a vizsgálata, melyre legutóbb Schultheisz Emil szegedi egyetemi tanár mutatott rá „Alkoholizmus és bűnözés” c. cikkében.² Az alkoholizmus és a bűnözés közötti összefüggés megfigyelésére ugyan a felszabadulás előtti bűnügyi statisztika is tett kísérletet, azonban az a helytelen kérdésfeltevés és a kétesértelmű válaszok következtében nem hozott érdemleges eredményt. Szerintünk a jelenlegi statisztikai adatgyűjtések keretében is megoldható volna vizsgálni a bűncselekmények egy meghatározott körén belül a bűnöző ittasságának közvetlen vagy közvetett szerepét a bűncselekmény elkövetésében. Tovább kellene fejleszteni a *visszaeső bűnözők* statisztikai megfigyelését. A börtönügyi statisztikának ki kellene egészítenie a bírósági statisztikának a visszaesőkre vonatkozó mutatószámait. Megfigyelés tárgyává kellene tenni, hogy a visszaeső bűnözők a börtönből való szabadulás után mennyi idő múltán, milyen bűncselekmények elkövetésével sértik meg a társadalmi rendet. Az egész igazságszolgáltatás számára alapvető kérdés a bűnözők nevelésének problémája. Ezért a statisztikai megfigyeléseknek azt is vizsgálniuk kellene, hogy a visszaesők a büntetés alatt és a büntetés után milyen munkakörben helyezkedtek el.

A statisztikai megfigyelések — amint láttuk — a bűnözési mozgalom igen sok területét világítják meg, azonban a motívumok mélyebb elemzésére önmagukban nem lehetnek alkalmasak. Ezt a feladatot a konkrét bűncselekmények sokoldalú, részletekbe behatoló vizsgálatával kell elvégezni, amihez a statisztika hasznos segítséget és iránymutatást nyújthat.

Mádai Lajos

² Élet és Tudomány 1956. 7. sz. 199–202. old.

A DJNSZ brüsszeli kongresszusa

A Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetsége a fennállásának tizedik évfordulóján tartott brüsszeli kongresszuson több tudományos kérdést tárgyalt, amelyek megvitatása elengedhetetlenül szükséges volt abból a célból, hogy irányt adjunk a demokratikus felfogású jogászok jövőbeli közös fellépésének. E tudományos viták *három bizottságban* folytak le, amelyek napirendjén a következő kérdések szerepeltek: I. Az ENSZ alapokmánya, mint a békés egymás mellett élés jogi alapja. II. Nemzetközi magánjog: Az állami vállalatokra vonatkozó jogszabályok a nemzetközi kereskedelemben. A nemzetközi fizetésekre vonatkozó jogszabályok. Államosítási jogszabályok korunk nemzetközi jogában. III. Az egyén jogai a büntető eljárásban: Az egyén jogai a nyomozás során. Az egyén jogai a perben. Az egyén jogait szolgáló alkotmányos biztosítékok felfüggesztése kivételes állapot kihirdetése útján.

A bizottságokban felvetett kérdéseket a DJNSZ szervezetei tovább fogják tárgyalni; megvitatásuk a jogi sajtóban, többek között a DJNSZ-nek (a jövőben remélhetőleg sűrűbben és magasabb tudományos színvonalon megjelenő) folyóiratában is folytatódni fog. Jogászainknak e munkában való részvétele szükségessé teszi, hogy — addig is, amíg a bizottsági tárgyalások teljes anyaga könyvalakban megjelenik — a kongresszuson kifejtett szempontokról rövid áttekintést nyújtsunk.

Az ENSZ alapokmánya mint a békés egymás mellett élés jogi alapja

A bizottság előadója *Manfred Lachs* varsói egyetemi tanár, az ENSZ jogi bizottságának elnöke volt. Lachs a következő megállapításokból indult ki: 1. A mai nemzetközi helyzet uralkodó vonásai: szocialista államok létezése kapitalista államok mellett — a hidegháború fokozatos eltűnése és a nemzetközi enyhülés fokozódása — a gyarmati és függő helyzetben levő népek szabadságharca. 2. Az

egymás mellett élést szabályozó jogi elvek azonosak a hatályos nemzetközi jog elveivel, úgy amint azokat az ENSZ alapokmánya megfogalmazta. Ezért mondható, hogy az alapokmány a békés egymás mellett élés jogi alapja. A béke jogának és az államok közti békés együttműködés jogának középpontjában — az alapokmány szerint és általában a hatályos nemzetközi jog szerint — az agresszió tilalma áll, mindazokkal a szankciókkal, amelyek e tilalom érvényesülését biztosítják.

Az alapokmány kifejezetten elismeri a népek önrendelkezési jogát, az államok szuverén egyenlőségének elvét, az állam belső jogalkotásának körébe tartozó ügyekbe való beavatkozás tilalmát, a nemzetközi kötelezettségek tiszteletbentartásának és teljesítésének elvét. A reakció erőinek minden ellenállása dacára a népek egyre tovább haladnak a függetlenségükhez vezető úton; ennek az útnak egyes állomásai a népek autonómiája, szövetségeik és a régi állami kötelékből való kiválásuk. Az önrendelkezési jog magában foglalja minden népnek azt a jogát, hogy kivívja politikai függetlenségét és független államot alkosson. E jog megvalósítása legtöbbször csak súlyos harcok árán lehetséges. A szóban forgó folyamat mégis hatalmas lépésekkel halad előre; ennek bizonyossága, hogy a független szudáni állam megalkulásával már 35 új állam jött létre a XX. században. Lachs a népek önrendelkezési jogának két következményére hívta fel a figyelmet: minden oly államnak, amely kivívta politikai függetlenségét, jogos igénye, hogy minden más állam elismerje — és minden ily államnak joga van arra, hogy önmaga döntsön államrendszéről, nemzeti jogának és intézményeinek kialakításáról. Ehhez az új államnak és kormányának nincs szüksége más államok jóváhagyására.

Lachs professzor részletesen foglalkozott a Biztonsági Tanács állandó tagjai egyhangúságának elvével, mint az alapokmány egyik lényeges elvével. Kifejtette, hogy a béke és a nemzetközi biztonság

döntő kérdéseit nem lehet kitenni a változó többségek szeszélyének; meg kell akadályozni, hogy valamelyik államesoport számszerű többség elérésével egyoldalúan saját államrendszerének érdekeit érvényesítse, úgyhogy a más rendszerhez tartozó államok érdekeit figyelmen kívül hagyja.

A békés együttműködés elveinek biztosítékai az alapokmány szerint: a fenyegetésnek és az erőszak alkalmazásának tilalma más államok területi épsége és politikai függetlensége ellen, valamint a támadó háború elítélése és törvénytelené nyilvánítása. Ugyanezeket az elveket tartalmazza a Nehru—Csu-En-laj nyilatkozat (az öt alapelv) is, valamint a kétoldalú és többoldalú diplomáciai okmányok egész sora (köztük a bandungi értekezlet határozata). Az előadó hangsúlyozta, hogy az alapokmányban foglalt legfőbb intézkedések már az alapokmány aláírása előtt is egyetemes érvényű pozitív jogszabályok voltak.

Az előadó végső konklúziója az volt, hogy ha valaki nem tartja meg az említett elveket, vagy azok kiküszöbölésére törekszik, nemcsak az Egyesült Nemzetek tagjai által szabadon vállalt kötelezettséget nem teljesít, hanem olyan nemzetközi jogszabályt sért meg, amely minden államot egyaránt kötelez.

A vita kiemelkedő eseménye P. J. Kudrjavcevnak, a Szovjetunió igazságügy-miniszterhelyettesének előadása volt, aki mesteri elemzést adta az államok békés egymás mellett élése nemzetközi jogi alapjainak. Annak a megállapításával kezdte fejtegetéseit, hogy a különböző társadalmi rendszerhez tartozó államok békés egymás mellett élése mindig alapvető lenini elv volt és lesz. A békés egymás mellett élés *gazdasági alapja* az, hogy a nemzetközi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat a felek egyenlőségének szem előtt tartásával, az összes felek érdekeinek megfelelően kell kialakítani. E kapcsolatokat a nemzetközi magánjog szabályai rendezik. Éppen ezért, mert a nemzetközi magánjog az államok békés egymás mellett élésének alkotóelemei közé tartozik —

szerepelnek a nemzetközi magánjog problémái a brüsszeli jogáskongresszus napi-rendjén is. Korunk nemzetközi joga abból indul ki, hogy a nemzetközi kapcsolatok terén a normális állapot a béke. Magától értetődik, hogy békét biztosító kapcsolatok csak független államok közt alakulhatnak ki azon az alapon, hogy a felek kölcsönösen tiszteletben tartják egymás szuveren egyenlőségét. Ebből következik az egymás belső ügyeibe való beavatkozás tilalma, az erőszak alkalmazásának elítélése, az államok területi integritásának épségbentartása, az államok szuverenitásának és politikai függetlenségének biztosítása és a nemzetközi kötelezettségek megtartása. Az egymás mellett élés *jogi alapját* ma az ENSZ alapokmánya szolgáltatja. A Szovjetunió szilárdan kitart az Egyesült Nemzetek koncepciója mellett — és amellett, hogy az alapokmány rendelkezéseit maradéktalanul és változtatlanul kell teljesíteni.

P. J. Kudrjavcev e gondolatmenet kiegészítéseképpen mélyrehatóan elemezte az államok szuverenitására vonatkozó elméleteket és kimutatta az ún. abszolút szuverenitási elmélet tarthatatlanságát. A szuverenitást mint a nemzetközi kapcsolatok alapját nem lehet izoláltan egyetlen állam szuverenitásának tekinteni; az összes államok egyidejű szuverenitása pedig elképzelhetetlen az államokat megillető jogok egyenlősége nélkül.

S. K. Acharyya, az Összindiai Demokratikus Jogászszövetség főtitkára, a békés egymás mellett élés öt alapelvét az alapokmány 73. cikkének szemszövegéből taglalta. Rámutatott a nemzetközi jognak arra a szabályára, hogy fejleszteni kell az önkormányzattal nem bíró területek önkormányzatát és támogatni kell e területek népeit szabad politikai intézményeik fokozatos kifejlesztésében. Henry de Fialho, a rio de janeíroi felsőbíróság tagja, az amerikaiaközi egyezmények történetének ismertetése kapcsán mutatta ki az alapokmány rendelkezéseinek sorozatos megsértését. Részletesen foglalkozott a caracasi nyilatkozattal, amely a népek önrendelkezési jogának veszélyeztetésével súlyosan veszélyeztette egyúttal az államok

békés egymás mellett élését is, amint azt a nyilatkozatot nyomon követő guatemalai külföldi beavatkozás bizonyította. Fialho különösen az alapokmány 53. cikkével foglalkozott, amelynek értelmében minden regionális megállapodást a Biztonsági Tanács elé kell terjesztetni jóváhagyás céljából. *Malki*, a damasi ügyvéd kamara választmányi tagja, aki a szíriai és libanoni jogászok álláspontját fejtette ki, szintén a népek önrendelkezési jogával foglalkozott. Azt a szempontot fejtette ki, hogy az a külföldi hatalom, amely uralma alatt tart egy népet, megsérti az alapvető emberi jogokat, tehát megszegi az ENSZ alapokmányában foglalt rendelkezéseket és ezzel veszélyezteti a békét. *Micsitaka Kajno* japán egyetemi tanár előadásából a következő gondolatot emeljük ki: „A függő helyzetben levő nemzetek abban látják a legfontosabb lépést a békés együttélés felé, ha maradéktalanul helyreállítjuk szuverenitásukat. Ha a függő helyzetben levő népek újra rendelkeznének szuverenitásukkal, vagyis újra jogot nyernének arra, hogy önmaguk intézzék saját ügyeiket, sohasem fordulnának a háború eszközehez... Mély fájdalommal kell megállapítanom, hogy míg Ázsia népei napról napra nagyobb léptekkel haladnak előre a függetlenség útján, Japán napról napra mélyebben süllyed a függőség helyzetébe.” Kajno professzor figyelmeztetett arra, hogy a függőség növekedése párhuzamosan halad Japán újra felfegyverzésével. Ezt a szempontot egészítették ki *Amin* szír és *Kattab* libanoni kongresszusi küldöttek fejtegetései, akik kimutatták, hogy a támadó katonai egyezmények, akár nyílt, akár burkolt formában jelentkeznek, összeegyeztethetetlenek a békés együttélés elveivel és az ENSZ alapokmányával. Ugyanígy összeegyeztethetetlen az alapokmánnyal minden olyan cselekmény, amely nem veszi figyelembe valamely országnak azt a jogát, hogy távol maradjon az ilyen egyezményektől és megőrizze semlegességét. Az ilyen nemzetközi jog ellenes magatartás egyik formája az a gazdasági vagy politikai nyomás, amellyel arra kényszerítenek egy népet, hogy nyugodjék bele az erő-

szakon és támadáson alapuló status quo-ba. A bizottsági jelentés a magyar küldöttség felszólalásából azt a megállapítást emelte ki, hogy a békés egymás mellett élés elve nemcsak a nagyhatalmak számára fontos, hanem a nagyhatalmak szomszédságában élő kis nemzetek számára is biztosítja a békés és szabad élet lehetőségét. *Jositaro Hirano* japán akadémikus az atomfegyver-kísérletekre vonatkozó nemzetközi jogi tilalmakat ismertette és fejtegetéseivel illusztrálta *Csi Jang-csangnak*, a kínai legfelsőbb bíróság alelnökének a kongresszuson tett megállapítását: „A békés egymás mellett élés nem elvont fogalom, hanem konkrét valóság, amely pontosan körülírt jogszabályokon és kétségbevonhatatlan nemzetközi kötelezettségvállalásokon alapszik.”

A fentebb említett szempontok szerepelnek a bizottság vitájáról kiadott *összefoglaló jelentésben* is. A jelentés elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a fegyveres béke nem azonos a békés egymás mellett éléssel; az államok békés egymás mellett élése a népek közeledése és együttműködése útján érhető el. A népek önrendelkezési jogával mint a nemzetközi jog egyik alapvető elvével kapcsolatban (amelynek általános nemzetközi jogi elvként való elismerését sürgették a bizottság tagjai) a jelentés külön kiemelte, hogy tiszteletben kell tartani bármely népnek azt a kívánságát, hogy semleges maradjon és ne vegyen részt katonai csoportosulásokban.

Erről a témáról *D. N. Pritt*, a Szövetség elnöke a kongresszus megnyitó ülésén a következőket mondotta: „Milliók dolgoznak ma azon, hogy az államok egymás mellett élését békésebbé és valóságosabbá tegyék; e munkában szükség van ezer meg ezer jogász közreműködésére, hiszen az alapokmány tisztelete a jog tisztelete. Az ENSZ ma még nem működik tökéletesen. Működésében sok tekintetben korlátozva van és van egy rendkívül súlyos hiányossága: az, hogy munkájából ki van zárva az emberiségnek mintegy negyede, a Kínai Népköztársaság. Mindkét hiányosság kiküszöbölhető azonban és ami

különösen az utóbbi hiányosságot illeti, annak kiküszöbölése most már nem várható magára sokáig. És ha e hiányosságokon segítenek, az ENSZ a nemzetközi együttműködésnek oly eszköze lesz, amely leghatékonyabban tudja majd szolgálni a békét és amely legteljesebben nyújt majd módot a demokratikus jogászok munkájának értékesítésére is”.

Nemzetközi magánjogi kérdések

A nemzetközi magánjoggal foglalkozó bizottság napirendjén szereplő kérdések terjedelme nem teszi lehetővé a vita részletes ismertetését. Meg kell elégednünk a vitában kifejezésre jutott *főbb szempontok* rövid felsorolásával.

Rudolf Bistricky csehszlovák professzor az elkobzás, a kisajátítás, az államosítás és a szocialista államosítás kategóriáit állította fel. Kifejtette, hogy az állami szuverenitásból folyik az államnak az a joga, hogy önállóan szabályozza a tulajdoni jogviszonyokat. Nem helyeselhető azonban, ha megkülönböztetést tesz az állam az államosítás során saját állampolgárai és külföldiek közt; többek közt a kártérítés vonatkozásában sem. A tulajdonra vonatkozó jogszabályok különbözősége önmagában nem indokolja a közrendi klauzula felhívását. A nemzetközi gazdasági együttműködés megköveteli, hogy az államok kölcsönösen ismerjék el a két különböző gazdasági és társadalmi rendszerből folyó jogokat. *Bistricky* szerint ebből az elvből és a külföldi állam szuverenitásából folyik az is, hogy az utóbbi tulajdona nem lehet államosítás tárgya saját hozzájárulása nélkül. Nagy tetszéssel fogadták a bizottság tagjai *Benkő Gyula* felszólalását, aki azt az álláspontját fejtette ki, hogy a külföldi állam tulajdonjogának érintetlensége ellentétben áll az államnak azzal a szuverén jogával, hogy rendelkezék a területén található javak tulajdonjoga tekintetében. *L. A. Lunc* moszkvai egyetemi tanár a szovjet nemzetközi magánjogtudománynak összefoglaló ismertetését nyújtotta. „A viszonyosság nem jelenti — fejtette ki — a jogszabályok és az

állampolgárokat megillető jogok azonosságának szükségességét. Tiszteletben kell tartani külföldön a szovjet állampolgárokat az illető külföldi állam jogszabályainál fogva megillető polgári jogokat akkor is, ha a Szovjetunióban nincsenek hasonló jogszabályok. Fordítva: a Szovjetunió is megadja külföldieknek a szovjet jogszabályok keretei közt mindazokat a polgári jogosítványokat, amelyek saját jogrendszeréből folynak akkor is, ha az illető külföldi állampolgár saját államának jogszabályai nem tartalmazznak hasonló jogosítványokat.” *Ljuben Vasziljev* professor, a bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének igazgatója, a nemzetközi kliringelszámolásokra vonatkozó jogszabályokat taglalta a különböző gazdasági rendszerű államok egymásközi viszonyában. *Vasziljev* professor előadása részletes technikai javaslatokat tartalmazott a bankközi hitelek kezelése és a kliringnek árukompenzációs célokra való felhasználása tekintetében. Javaslatait, amelyek a különböző gazdasági rendszerhez tartozó országok külkereskedelmének fejlesztését és a szerződések teljesítésére vonatkozó kölcsönös biztosítékok növelését célozzák, a szövetség az illetékes állami szervek elé fogja terjeszteni. *Osny Duarte Pereira* braziliai bíró a fejlődés egyetemes szempontjából foglalkozott a nemzetközi fizetésekre vonatkozó jogszabályokkal.

Az egyén jogai a büntető eljárásban

A büntetőeljárási kérdésekkel foglalkozó bizottság programja eredetileg abból indult ki, hogy *a)* egyes európai országokban és még inkább a nem európai, gyarmati és függő helyzetben levő országokban nem hajtják végre a védelemre vonatkozó írott jogszabályokat; *b)* az utóbbi területeken eltérő büntetőjogi rendelkezések vonatkoznak európaiakra és bennszülöttekre (az algériai delegátus elmondotta pl. a kongresszuson, hogy tiltott fegyverviselés miatt algériai bennszülöttet minden bírói tárgyalás nélkül agyon lehet lőni, míg európaival szemben legfeljebb 25 000 frank pénzbírságot, illetve 2 havi elzárást

lehet kiszabni); c) egyes országokban szükségállapot vagy kivételes állapot kihirdetésével évekre hatályon kívül helyezi a büntetőjogi biztosítékokat.

A bizottsági vita kiterjedt azokra a törvénysértésekre is, amelyeket szocialista országokban követtek el. Ezekkel kapcsolatban *P. J. Kudrjacev* kijelentette, hogy a törvénysértések megszüntetését komoly változások kísérik a szovjet törvényhozás területén, a további demokratizálásnak, a személyiségi jogokra vonatkozó biztosítékok megszilárdításának és egy sor oly törvény hatályon kívül helyezésének irányában, amelyeknek volt bizonyos önkényes jellegük. A Szovjetunió ma nagy munkát végez annak érdekében, hogy megszilárdítsa a törvényesség uralmát az élet minden területén és hogy soha többé ne nyíljk mód törvénysértésre. *Sz. A. Golunskij*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, a szovjet büntetőeljárásjogi biztosítékok beható ismertetése után szintén hangsúlyozta, hogy a kollektív vezetés szerepének háttérbe szorulása idején elkövetett törvénysértéseket megszüntették és oly intézkedéseket hoztak, amelyek minden visszaesés lehetőségét kizárják és biztosítják, hogy minden állami szerv maradéktalanul tiszteletben tartsa az állampolgárok törvényes jogait és érdekeit. Szigorúan megbüntették a törvénysértések bűnseit és jelentékenyen megerősítették az igazságszolgáltatással és a törvényesség ellenőrzésével közvetlenül megbízott szerveket. Folyamatban van a politikai bűncselekmények tekintetében a kétes ügyek felülvizsgálata; azokat, akiket a múltban igazságtalanul ítélték el, teljesen rehabilitáltak és visszahelyezték jogaikba. Több törvényhozási intézkedés szolgálja a büntetőeljárás további demokratizálását és az állampolgári jogok biztosítékainak megerősítését. Idetartozik a kivételes jellegű, 1934. és 1937. évi törvények hatályon kívül helyezése és egyes különbíróóságok megszüntetése. *Sz. A. Golunskij* professzor előadása foglalkozott azzal is, hogy a legutóbbi 10–15 év folyamán korlátozták a szovjet ügyészség jogait és megengedhetetlen módon meg-

fosztották az ügyészséget annak a lehetőségétől, hogy ellenőrzést gyakoroljon az állambiztonsági szervek működése felett. Az ügyészség ma újra teljes mértékben gyakorolja a szovjet törvényekben biztosított jogkörét, sőt az ügyészséget illető jogokat egyes vonatkozásokban, nevezetesen a nyomozás és a letartóztatási intézetek felügyeletének körében ki is bővítették. A nyugateurópai és amerikai polgári sajtó erősen eltúlozta a szóban forgó törvénysértéseket — hangsúlyozta *Sz. A. Golunskij*. E törvénysértéseket főként állambiztonsági szervek követték el a hatáskörükbe tartozó viszonylag kis számú államellenes bűncselekménnyel kapcsolatban, amelyekben sok esetben nem bíróság járt el. Más esetekben csak rendkívül ritkán fordult elő törvénysértés és ezek is az oly bírói tévedések körébe tartoztak, amelyek a büntetőeljárás szabályok normális alkalmazásával orvosolhatók. A szovjet jogászok ez idő szerint a büntetőeljárásjog tökéletesítésén dolgoznak. A tervek szerint biztosítani fogja a törvény a vádlottnak azt a jogát, hogy védője ne csak a tárgyaláson, hanem a nyomozás során is eljárhasson.

Kiegészítették a szovjet felszólalók fejtegetéseit a bolgár és lengyel kongresszusi küldöttek közlései. A *bolgár* felszólaló elmondotta, hogy Bulgáriában a következő reformokat vették tervbe: 1. ügyvédi védelmet vezetnek be a nyomozás során; 2. a nyomozással megbízott tisztviselőket jól képzett ügyvédek közül választják ki; 3. a vádlott beismerő vallomása nem vehető figyelembe, ha a tárgyaláson más bizonyítékok nem támogatják. A *lengyel* felszólaló ismertette azokat az intézkedéseket, amelyeket a bizonyítékok eltüntetésének megakadályozása céljából terveznek. Büntetőügyben az egész nyomozási anyagot betekintés céljából a vádlottnak és védőjének rendelkezésére kell bocsátani. A vádlottnak meg kell adni azt a jogot, hogy jelen legyen a nyomozati cselekményeknél és tiltakozzék a vád cselekményei ellen. A vádlottra nem szabad rákényszeríteni a védőt, hanem a védőválasztást rá kell bízni. Ha a vádlott

fellebbez, a kiszabott büntetés nem súlyosbítható. „A mi jogunk nem lezárt könyv — mondotta, — tudjuk, hogy az új társadalmi rend új szabadsággal jár.”

A büntető eljárási bizottság a felszólalások során kialakult egységes álláspont figyelembevételével rendszerbe foglalta azokat a javaslatokat, amelyekben a bizottság összes tagjai egyetértettek. E javaslatok a következők: 1. *Nullum crimen sine lege*. Analógia alapján nem szabad eljárást indítani. A bűncselekményeket világosan kell körülírni. Elítélte a bizottság a kollektív büntetéseket. 2. *A vádlottat a legrövidebb időn belül kell bíróság elé állítani.* a) Az az időköz, amely a letartóztatást a bíró, illetve bírói szerv előtt való megjelenésétől elválasztja, nem haladhatja meg a 48 órát. b) Ennek biztosítása érdekében hatékony polgári jogi és büntetőjogi szankciókról kell gondoskodni; a törvénytelen letartóztatásnak kártérítési igény alapjául kell szolgálnia. c) A vádlottat a nyomozás során nem szabad három hónapnál tovább letartóztatásban tartani, kivéve, ha ezt bíróság rendeli el a felek nyilvános meghallgatása után. 3. *Becsületes tárgyalás.* a) Kívánatos, hogy az elsőfokú bíróságokban kapjon helyet a laikus elem, amelyet demokratikus elvek szerint jelölnek ki. b) Csak bíróság szabhat ki szabadságvesztés büntetést. 4. *A vádlottak közt nem szabad megkülönböztetést tenni.* Nem szabad megkülönböztetést tenni az eljárás és a büntetés tekintetében faji, vallási, osztály vagy egyéb alapon. Ennek kiemelése azért fontos, mert egyes jogrendszerekben, különösen a gyarmatokon, a lakosság egy részének ügyeit oly eljárási szabályok alapján tárgyalják, amelyek kevesebb biztosítékot nyújtanak, mint a lakosság más tagjaira vonatkozó eljárás. 5. *A védelem joga.* a) A vagyontalan vádlottnak meg kell adni azt a jogot, hogy az általa kiválasztott megfelelő ügyvéd képviselje és hatékony védelemben részesítse, kivétel nélkül minden bíróság előtt. b) A vádlottnak és védőjének a tárgyaláson ugyanoly jogkört kell biztosítani, mint a vád képviselőjének. c) Min-

den vádlottnak meg kell adni azt a jogot, hogy letartóztatásának pillanatától kezdve felügyelet nélkül tanácskozzék jogi tanácsadóival. d) Oly országokban, amelyekben a vizsgálat nem nyilvános, a védőnek meg kell adni azt a jogot, hogy a vádlottal együtt jelen legyen a vizsgálat (nyomozás) minden fázisában és megtekinthesse az iratokat, még a vádlott kihallgatása, illetve szembesítése előtt. e) Ügyvédet ne lehessen eljárás alá vonni vagy presszió-
nak kitenni sem hivatása, sem kliensei miatt. 6. *Bizonyítékok.* a) A rendőrség előtt tett vallomásra csak akkor alapítható ítélet, ha azt a vallomástól független bizonyítékok erősítik meg. A bűntárs vallomását is a vallomástól független bizonyítékoknak kell megerősíteniök. b) Ítéletet csak bizonyítékokkal alátámasztott tényekre szabad alapítani. c) Nem szabad a vádlottat fizikai nyomással, fenyegetéssel vagy ígérettel vallomásra bírni. 7. *Fellebbezés.* Minden büntetőügyben legalább egyfokú fellebbezésnek kell lennie. 8. *Büntetés.* A bizottság javasolja a) a testi büntetés eltörlését és b) a halálbüntetésnek béke idején eltörlését. 9. *Szükségállapot.* Béke idején nem engedhető meg oly szükségállapot, amelyekben a fenti elvek nem érvényesülnek.

Az említett elvek alkalmazásának egyik legfőbb biztosítéka, ha minden büntetőügyben biztosítják a teljes és becsületes nyilvánosságot, kivéve az államtitoknak és a közerkölcs komoly veszélyeztetésének esetét. A fenti javaslatokat a bizottság mint *minimális javaslatokat* terjesztette elő.

A bizottsági jelentéseket a kongresszus teljes ülése is elfogadta, a bennük foglalt elveket tehát a demokratikus jogászmozgalom programjának tekinthetjük. Az ismertetett elvek egyhangú elfogadása mutatta, milyen mélyen hatoltak be a demokratikus jogászok által évek óta hangoztatott elvek a kapitalista államok jogászai közé. Mutatja egyúttal a XX. kongresszus rendkívül nagy hatását a világ minden részén — azt, hogy a nemzeti közti feszültség enyhítése minden eddiginél szélesebb távlatot nyitott a demokratikus jogászmozgalom előtt.

Kovács István

Vita a termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyairól

A Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottságának polgári jogi szakbizottsága március 8-i kibővített ülésén megvitatta *Medve Zsigmond* egyetemi docensnek, a jogi tudományok kandidátusának „A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdoni viszonyai” című tanulmányát.¹ A vita során felszólaltak a budapesti és szegedi jogi kar mezőgazdasági és polgári jogi tanszékének oktatói és az államapparátus különféle területein dolgozó jogász szakemberek. A gondolatokban és újszerű megoldásokban gazdag tanulmány és vita részletes elemzése meghaladja ezen ismeretű kereteit, ezért csak *néhány legfontosabb* problémával foglalkozunk.

Martos Pál, a SZÖVOSZ jogtanácsosa, alapos gonddal felépített és a lényeges kérdéseket felölelő korreferátumával hozzájárult a tanulmány — amelyről egyébként minden hozzászóló dicsérettel vélekedett — széleskörű vitájának kibontakozásához. A kolhoz és a termelőszövetkezet — fejtette ki — egyaránt olyan földeken gazdálkodik, amelyek nem állanak tulajdonában. E szempontból helyzetük közös. Ez abban is megmutatkozik, hogy mind a kolhoz, mind a termelőszövetkezeti földek elidegenítési és terhelési tilalom alatt állnak. A kolhoz esetében azonban e tilalmak az államot, mint tulajdonost, az állami tulajdon egységét védik, a termelőszövetkezetek esetében pedig a földhasználat zavaratlanságát biztosítják. A termelőszövetkezeti jogviszony alapját nem a föld birtokba adása adja, hanem fordítva, a bevitt földeken a termelőszövetkezeti viszony alapján keletkeznek a szövetkezetet illető jogosítványok. A belépéskor a kisárutermelő magántulajdonos jogosítványainak

egy része, helyesebben azoknak gyakorlása, átszáll a tsz-re. Ez a termelőszövetkezetbe bevitt földekre vonatkozó magántulajdon tartalma. A termelőszövetkezet földhasználati jogát nem lehet időlegesnek tekinteni. Jóllehet ez a jog csak a belépő tag „tagságának tartama” alatt illeti meg a szövetkezetet, mégis ez a viszony tartós és szilárd, és így a tagság tartamát nem idő-, hanem állapothatározóként kell felfogni. A lábonálló termés szerinte nem elválasztással válik a szövetkezet tulajdonává, hanem az önálló dolognak tekintendő. A továbbiakban néhány kisebb kérdéshez fűzött még megjegyzéseket, majd azt fejtette, hogy helyes lenne az államtól használatba kapott földek után a tagok által bevitt földek használata fejében kifizetett földjáradék arányában az osztatlan alapba befizetést eszközölni.

Nizsalovszky Endre akadémikus meggyőző érveléssel bizonyította, hogy a földjogi problémák átnyúlnak a polgári jogba és így a két jogág művelőinek szorosan együtt kell működniük, hogy az előadó által széleskörűen felvetett problémákat eredményesen megoldhassák. Ezután a tanulmányt elemezve, a következő megjegyzéseket tette. A termelőszövetkezetbe bevitt földek jogi helyzetének vizsgálatakor a szövetkezetet illető jogok körében felesleges birtokról beszélni. Ez az új, mind szélesebb körben kibontakozó viszony helyesebben jellemezhető, ha használati jogosultságról emlékezünk meg. A termelőszövetkezet jogállása a gazdálkodása körébe vont földek vonatkozásában hasonló a kolhozéhoz, amennyiben mindkét társulás idegen földön folytat termelő tevékenységet. A termelőszövetkezetekbe bevitt földek tulajdoni viszonyainak jellemzésére igen szerencsés a részleges magántulajdon Világhy Miklós által felállított kon-

¹ A tanulmány megjelent a *Jogtudományi Közlemény* 1956. évi áprilisi számában.

strukciója. Lényeges különbség van ugyanis egyfelől a jogosultság ügyleti korlátozása, másfelől a föld bevitelének között. A tulajdonosi jogosultságok korlátozása akár másodlagos dologi jogokkal, akár kötelmi természetű megkötésekkel mindig ideiglenes jellegű, e korlátozások mögött ott lappang a tulajdonosnak ezen elidegenített jogosultságok visszatérésére irányuló várománya. Nem így a föld bevitelénél. A kilépés ma sem tipikus eset, és még kevésbé lesz az néhány év múlva. A termelészövetkezet földhasználati joga tehát nem időleges, hanem állandó, ezért mellőzni kell a korlátozott magántulajdon konstrukcióját. A részleges magántulajdon elfogadásával azonban felmerül a kérdés, hová lesznek a tulajdonjogból folyó, de a magántulajdonos oldalán elenyésző jogosítványok? A birtoklás, a használat és bizonyos értelemben a rendelkezés átszállnak a termelészövetkezetre, és így bizonyos értelemben az is tulajdonos lesz? Átszállnak, csak minőségileg változnak meg, nem tulajdonosi jogosítványokként, hanem mint termelészövetkezeti jogosítványok, mint a földhasználat speciális alanyának jogosítványai. Ez a jog pedig hasonló a kolhoz által az állam földjén gyakorolt joghoz és e tekintetben még ezen a területen is hasznosíthatók a szovjet jogi tapasztalatok. Nem elég megfontolt álláspont az, amely szerint a tsz mindig jóhiszemű birtokosnak tekintendő. Előfordulhat, hogy a belépő olyan földet visz be, amelynek használatára egyáltalán nem jogosult, az ilyen jogtalanságok felett pedig nem szabad szemethúyni. A függő természetesen elválasztással szerez tulajdont a tsz is, ez azonban nem jelentheti azt, hogy az esetleges támadásoktól ne védjük meg a szövetkezet lábbonálló természetét.

Eörsi Gyula kandidátus a korlátozott és részleges magántulajdon fogalmai által jelölt valóságos helyzetet vizsgálva, a részleges magántulajdon fogalmát kifejezőbbnek, jobbnak találta. Többek között kifejtette, hogy a népi demokráciákban a korlátozás a magántulajdon minden formájára vonatkozik, így a kisárutermelő magántulajdonra is. A korlátozás ebben a vonatkozásban a konkurrenca-harc fékezésére,

az egymással szembenálló magántulajdonosok versengésének letörésére szolgál. A tulajdon ügyleti korlátozása az egymástól elszigetelt magántulajdonosok helyzetének egyik jogi kifejezése. Ily módon hibás a magántulajdon közönséges értelemben vett akár állami, akár ügyleti korlátozását a föld bevitelének következtében kialakult helyzettel egy megítélés alá vonni. A földjével együtt a közös gazdálkodásba lépő paraszt kilép a konkurrenca-harcból és olyan viszonyok közé kerül, ahol már az elvtársi együttműködés dominál. Feladja a régi magántulajdonosi pozícióját és a szocialista gazdálkodás egyik formájának útjára lép. Ez a körülmény határozza meg a föld tulajdonának helyzetét is. A részleges magántulajdon jogi kategóriája kifejezi ezt a változást, mégpedig azért, mert helyesen tükrözi a közös gazdálkodásban résztvevő magántulajdon helyzetét. A korlátozott magántulajdon a népi demokráciában a minőségi ugrás előtti, a részleges földmagántulajdon pedig ezen ugrás utáni állapotot kifejezője.

Világhy Miklós professzor hozzászólása bevezetőjében arról beszélt, hogy a régi jogi kategóriák, a régi jogi forma újjal való felváltását, ha arra szükség mutatkozik, merészen kell megoldani. Az adott téma tárgyalásánál szinte sürgető követelés mutatkozik az élet részéről aziránt, hogy az új viszonyokat kiemeljük a régi kategóriák prokruszteszi ágyából, hogy kifejlődésüknek széles út nyíljon. Új bort nem jó régi tömlőbe önteni. A korlátozott magántulajdon fogalma a bevitt földek vonatkozásában ilyen régi tömlő, amelyet foltozgatni lehet ugyan, de kevés haszonnal. A részleges magántulajdon kategóriája szembe-tűnőbben fejezi ki a megváltozott helyzetet. A magántulajdon „eltűnt” részjogosítványainak sorsát nem nehéz megmagyarázni, ha figyelembe vesszük a tulajdon, mint materiális viszony és a tulajdonjog, mint jogviszony közötti lényeges eltéréseket. A tulajdon szélesebb kategória a tulajdonjognál, mert a tulajdon egyrészt nemcsak jogi szabályokban tükröződik, másrészt — a jog területén belül is — nem kizárólag a tulajdonjogban mutatkozik meg. A tulajdont a tulajdonjogon kívül

a jogintézmények egész sora szabályozza. Az „eltűnt” jogosítványok a bevitt földek esetében többé nem a tulajdonban, hanem a termelészövetkezet földhasználati jogosítványaiban szerepelnek.

Nagy László aspiráns véleménye szerint a bevitt földek tulajdoni viszonyainak megvilágítását a részleges magántulajdon jogi fogalma a korlátozott magántulajdon konstrukciójánál jobban szolgálja. Kifejtette V. Knappot idézve, hogy a korlátozott magántulajdonnál elsődleges a tulajdonos magánérdeke. A korlátozás csak keretek közé szorítja a magántulajdoni jogosultságok gyakorlását, de ebből minőségi változás nem következik. A földbevitelnél a belépő tag saját érdekéből, saját akaratából mond le az őt megillető tulajdonosi hatalom egy részéről. Ezzel megindul az új minőségbe való fejlődés, megkezdődik a föld magántulajdon-elemeinek fokozatos kivonása a tulajdonból. Nem vitás azonban, hogy bizonyos korlátozó jellegű momentumok a részleges magántulajdon esetében is fellelhetők (kétoldalú elidegenítési és terhelési tilalom).

Perbíró József egyetemi docens úgy véli, hogy a részleges magántulajdon helyes megjelölés, mert a tagnál maradó rendelkezési jogosítványi elem alapján a tag csupán mortis causa esetére jogosult rendelkezni. A rendelkezési jogosítvány egyes elemei a tsz-jogviszony alanyai közül egyikhez sem kerülnek, hanem a tagsági viszony fennállása idején érvényesülésük felfüggesztődik. A tagsági viszony megszűnése után valamennyi tulajdonjogi jogosítvány feléled. Az alkotmány biztosítja az állampolgárok öröklési jogát és így a tsz tag hagyatékában levő földet akkor is ki kell adni az örökösöknek, ha az nem tsz tag. Természetesen a társadalmi viszonyainknak megfelelő földhasználati korlátozások érvényesítésére ezután is sor kerülhet.

Seres Imre aspiráns cáfolja a részleges magántulajdon konstrukcióját és felvette, hogy a tagok által a termelészövetkezetbe bevitt földek jogi helyzetének vizsgálata után rá kell térni a termelészövetkezet által más címen használt földek ilyen természetű problémáinak meg-

vitására. A földet azokban a népi demokráciákban is, ahol a termelészövetkezet tulajdonát képezheti, sok szempontból másképpen ítélik meg, mint a többi termelőeszközt. Sajátos helyzetet foglal el a tsz-tulajdon tárgyai között és más a sorsa az ellenérték megtérítésénél és az esetleges kilépésnél is. A lábonálló termés tulajdonjogára vonatkozóan általában helyes a tanulmány szerzőjének álláspontja, mégis érdemes megfontolni, hogy ezt a megoldást minden, a földdel összekapcsolt dologra alkalmazni lehet-e. Különösen sok probléma merül fel a fák, szőlők, diszbokrok stb. esetében. Nyilvánvalóan más a még magángazdálkodóan folytató kisárutermelő korlátozása, mint a bevitt földek tulajdonjogi helyzete, bár tagadhatatlan, hogy a bevitt földek vonatkozásában is van korlátozás.

Párniczky Mihály egyetemi tanár hangsúlyozta, hogy még egész sor probléma vár megvitatásra a címben jelzett témakörben, így pl. a föld megművelésének kötelezettsége. A gyakorlati élet felé fordulás örvendetes a jogtudományban, de ezt tovább kell még fejleszteni oly módon, hogy a tudomány művelői operatíván is segítsék a nehézségekkel küzdő gyakorlati szakembereket.

Madarász László tanársegéd álláspontja szerint a termelészövetkezeti gazdálkodás természete kizárja a bevitt föld elidegenítését, de nincs akadálya annak, hogy a tag földet szerezhessen. A termelészövetkezetből kilépő paraszt megkapja ingatlanát. Kérdés, vajon a tagsági viszony alatt várománya van-e a földre vagy sem. A váromány függő jogi helyzet, ha ez a szabad akaratnyilvánításon alapul, akkor egy konkrét, a várományos által célbavett eredmény elérésére való törekvést fejez ki. Márpedig mikor a dolgozó paraszt a földjét beviszi a tsz-be, akkor nem azért lép be, hogy majd visszakapja azt, ezért a belépést és a tagsági viszonyt nem lehet ezen állítólagos váromány megvalósulása felé tett lépésként felfogni. Ha a tag mégis kilép és a földjét visszakapja, az nem várományosi jogi helyzetéből következik, hanem pusztán a kilépés tényén alapul.

Sárándi Imre aspiráns hangsúlyozta,

nogy a termelőszövetkezetbe történő föld-bevitellel létrejött részleges földmagán-tulajdonnak fontos eleme, hogy a tag saját közvetlen érdekében, saját akaratából vigye be földjét. A hangsúly az érdekek közvetlenségén van. A tulajdonos ugyanis, ha ügyleti úton saját akaratából korlátozza tulajdonát, akkor lehetséges, hogy ez nem tűnik ki az ügyletből, de rendszerint saját érdekében teszi azt. Ezért a saját érdek önmagában nem ad feleletet a részleges magántulajdon keletkezésére, mert hiányzik az érdekkielégítés közvetlensége. (Pl. a bérbeadó a bérleti díj útján a másodlagos dologi jogot engedő az ezért járó ellenérték útján kap kielégítést.) Ezzel szemben a belépő dolgozó paraszt közvetlenül kap érdekkielégítést azáltal, hogy maga is tagja lesz annak a kollektívának, amelynek javára bizonyos tulajdonosi jogosítványokról lemond. Ezt szem előtt tartva részleges magántulajdon csak a belépő tag tulajdonát képező földre jön létre és nem azokra a földekre, amelyeket más címen használt és bevitt, mert tulajdonosuk társadalmi viszonyaiban a változás nem olyan természetű, mint a tsz tagjánál, és azért e földekre vonatkozó tulajdon a korlátozott magántulajdon speciális formája, ahol a korlátozás tartalmát a szövetkezet földhasználati jogosítványai adják.

A vitát Medve Zsigmond *joglalta össze*. Megállapította, hogy a termelőszövetkezeti jog fejlődése szempontjából sok hasznos hozzászólás hangzott el és javasolta, hogy a Jogi Főbizottság vagy az Állam- és Jogtudományi Intézet rendezzen további vitákat a termelőszövetkezeti jog egyes kérdéseiről, esetleg előadássorozatot és mindjárt megjelölt néhány témát, amelyek elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt időszerűek. Szükségessnek tartja, hogy az előadásban elemzésre került, illetve a hozzászólások során vitatott korlátozott, részleges magántulajdon kérdésében tartunk külön vitát, és vizsgáljuk meg — alapos előkészítés után — a termelőszövetkezet használatában levő egyéb — nem a tagok által bevitt — földek tulajdonjogi helyzetét is. Felveti azt is, hogy a termelőszövetkezeti jog vitáiba nagyobb mértékben kell bevonni az államigazgatási stb.

apparátusban dolgozó jogászokat, esetleg megfelelő helyen olyan vitákat rendezni, amelyekben termelőszövetkezeti elnökök, könyvelők stb. is bevonhatók. Minderre azért van szükség — hangsúlyozza —, mert a termelőszövetkezeti jog tudománya akkor fejlődhet és úgy nyújthat segítséget a termelőszövetkezeti mozgalomnak, ha elszakíthatatlan egységben van a gyakorlattal. A termelőszövetkezeti jog tudományának éltető eleme csak a termelőszövetkezeti mozgalommal való szoros kapcsolat lehet.

Áttérve a vita *részleteire* csak az elvi jelentőségű kérdésekre adott válaszát ismertetjük. Ez négy kérdés köré csoportosítható, és pedig: 1. részleges, vagy korlátozott magántulajdonról van-e szó a termelőszövetkezetekbe bevitt földek esetében; 2. tekinthető-e a termelőszövetkezet rosszhiszemű birtokosnak; 3. elidegeníthetik-e a földet a termelőszövetkezeti tagok egymás között; 4. a lábönálló termés kérdése.

1. A *részleges magántulajdon* konstrukcióját változatlanul nem tartja helyesnek. Nem meggyőzőek azok az érvek, amelyek a korlátozott magántulajdont tagadják és nem cáfolták meg a hozzászólók azokat az érveket, amelyek a részleges magántulajdon ellen elhangzottak. Azt a nézetet vallja, hogy a termelőszövetkezetbe bevitt földek esetében korlátozott magántulajdonról kell beszélni. A korlátozott magántulajdonnak ez a formája különbözik attól a tulajdonjogi korlátozástól, amely az egyénileg dolgozó parasztok földjeire megállapítható. A termelőszövetkezeti jogviszony keletkezésével a tag magára vállalja mindazokat a kötelezettségeket, amelyeket a közös gazdálkodás érdekében az alapszabály megállapít, többek között azokat a földmagántulajdont érintő korlátozásokat is, amelyeket az állam a szocialista mezőgazdálkodás érdekében szabott meg, még mielőtt a tag a termelőszövetkezetbe lépett volna. Abból a tényből kifolyólag, hogy a termelőszövetkezetbe való belépés önkéntes, következik az is, hogy a korlátozás vállalása is önkéntes és csak addig áll fenn ez a föld magántulajdonát érintő korlátozás, amíg a termelő-

szövetkezeti tagság is létezik. Ebből is az állapítható meg, hogy nem helytálló a részleges magántulajdon elmélete, mert amikor a tulajdonjog elemeinek kivonását állítja előtérbe jellemző vonásként a részleges magántulajdonra, nem számol a termelőszövetkezeti mozgalom önkéntességének jellegével, azzal, hogy a tag kilépése esetén arra a földre, amelyet a termelőszövetkezettől kapott, tulajdonjogot szerz. A korlátozás feloldódik, a kilépett tagnak tulajdonosi jogosítványai teljessé válnak és nincs szükség arra, hogy a részleges magántulajdon szerint kivont, vagyis egyszer elhált elemeket elméleti magyarázattal felélesszük. Összegezve: a termelőszövetkezetbe való belépéssel a kétféle korlátozás — az egyénileg dolgozó parasztok földmagántulajdonjogát érintő és a termelőszövetkezetbe bevitt földekre vonatkozó tulajdonjogi korlátozás — egymástól elválik. A termelőszövetkezetbe bevitt földek tulajdonjogi viszonyában ezzel minőségben és mennyiségben olyan új jogi elemek keletkeznek és halmozódnak fel, amelyek a kétféle korlátozás közötti differenciát kifejezik anélkül, hogy a részleges magántulajdon kategóriáját létrehoznák. A társadalmi-termelési viszonyok folytán létrejött jogi elemek tartalmukat tekintve az állam szabályozó tevékenységét tükrözik vissza a mezőgazdaság szocialista átszervezése érdekében és ez a magántulajdont korlátozó intézkedésekben nyilvánul meg, amelyek a korlátozott magántulajdon kategóriájában elhelyezhetők. A lényeg a tartalom van és nem a mindenképpen való formakeresés. A korlátozott magántulajdon konstrukciója tükrözi a társadalmi viszonyok változásait és pedig maradéktalanul, míg ugyanez nem mondható el a részleges magántulajdonra, amely szükségnek bizonyul a végbement változások kifejezésére. Éppen ezért a részleges magántulajdon a tulajdoni viszonyokat és a termelőszövetkezeti mozgalom lényegét nem tükrözi reálisan s így a jövő alakulását sem mutatja. Ezzel szemben a korlátozott magántulajdon konstrukciója az elmélet és a gyakorlat egységére épül fel.

A részleges magántulajdonnál arra is tekintettel kell lenni, hogy egy jogtárgyon

két jogalany gyakorol egyidőben tulajdonosi jogosítványokat. Miben különbözik ez a közös tulajdonnak attól a „sui generis” esetétől, amit a lengyel jogászok egy része kifejtett és a hozzászólók egyhangúlag elvetettek? A részleges magántulajdon konstrukciója és a tulajdonközösség „sui generis” elmélete voltaképpen azonos. Megjegyezte továbbá, hogy Eörsi Gyula a földjogi jegyzetben nem foglal állást a részleges magántulajdon mellett, az 53. oldalon átalakulóban levő magántulajdonról beszél azzal, hogy azt Világhy Miklós tekinti részleges magántulajdonnak, a 63. oldalon pedig azt hangsúlyozza, hogy a termelőszövetkezetbe bevitt földeknél „a tulajdonos — éppen a fejlettebb gazdálkodásra áttéréssel kapcsolatban — önmaga korlátozza bizonyos irányokban magántulajdonát.”

2. Medve Zsigmond a továbbiakban azt bizonyította, hogy a *termelőszövetkezet birtoklása mellett a jóhiszeműség vétele* áll, a rosszhiszeműség feltételezése inkább elméletileg indokolható. A gyakorlatban azért is kizárt ez, mert azok a földek kerülnek bevitelre a belépő részéről, amelyeket a községi tanácstól vezetett kartotéklap V. pontja tartalmaz és a termelőszövetkezet eleve nem vesz át olyan földeket, amelyek rosszhiszemű birtokosnak tüntethetnek fel. Igaz az, hogy a belépő esetleges rosszhiszemű birtoklását a termelőszövetkezet jóhiszemű birtokának elismerésével nem lehet törvényesíteni, de a tagosított táblák egységének védelmét annyira közérdeknek kell tekinteni, mint az egyéni érdek védelmét. A rosszhiszemű birtokossal szembeni jogérvényesítésre megvan a lehetőség a termelőszövetkezeti tagság keletkezése előtt. A termelőszövetkezeti tagság keletkezése után vajon nem a termelőszövetkezeti földhasználat zavarását szolgálhatja-e a harmadik személy részére biztosított jogérvényesítés? Feltétlenül igen, ami pedig aligha kívánatos, különösen, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a harmadik személy elmulasztotta, vagy nem kívánta jogának érvényesítését. Az elmondottakra való tekintettel helyénvalónak kell tekinteni az előadásban elhangzott azt a megállapítást, hogy a termelőszövet-

kezet mellett a birtoklás jóhiszeműségének védelme áll.

3. A termelőszövetkezeti tagok közötti föld elidegenítésének tilalmát ugyancsak gyakorlati tényekre alapítja és abból vonja le megállapítását. Nem találkozott olyan esettel, hogy a termelőszövetkezeti tagok egymás között adás-vétellel elidegenítették volna a termelőszövetkezetbe bevitt földet. Az ilyen jogügyletnek ugyanis nincs és nem is lehet meg az a következménye, amit egyébként az adás-vétel céloz. Csak a földjáradékért a termelőszövetkezeti tagok földet nem vesznek. Ha a dolgozó paraszt belép a termelőszövetkezetbe, azt nem azért teszi, hogy mint termelőszövetkezeti tag a földvásárlás gondolatával foglalkozzék. Éppen az ellenkezőjéről van szó. A dolgozó paraszt termelőszövetkezetbe történő belépésével felhagy egyéni gazdálkodásával és ezzel útját vágja a földvételnek is. Elméletileg sem helyes ezt

felvetni, mert ellentmond a szocialista mezőgazdálkodás követelményeinek.

4. A lábonálló termésre tulajdonjogot a termelőszövetkezet nem szeparáció útján szerez. A lábonálló termésre való tulajdonszerzés régi elve elavult. A szocialista mezőgazdaság azt követeli, hogy a lábonálló termést ne tartozéknak, hanem önálló dolognak tekintsük. Ebben az irányban kell haladnia a termelőszövetkezeti tulajdont védelmező jogalkotásnak. Ezzel a megállapítással a résztvevők döntő többsége egyetértett. Ami pedig a Seres Imre által felvetett problémát illeti, helyesnek mutatkozik, ha a termelőszövetkezeti tulajdonszerzést helyezzük előtérbe.

Végezetül megemlítette, hogy előadásában a birtokviszony és a használati viszony nincs egymástól elválasztva; egybevetésüket kívánta elérni, hogy kölcsönös feltételezésükből lemezhető legyen e földek tulajdoni viszonyának konstrukciója.

Sárándi Imre,

A magyar munkajog tankönyve*

I. Állampolgáraink nagy részének a társadalmi munkában való részvételét a nemzeti jövedelemből való részesedését, munkakörülményeit stb. a munkajog szabályai határozzák meg. A szabályozás módjának igen nagy jelentősége van a dolgozók személyes érdekeltsége fokozásában és ezen keresztül a termelékenység emelésében. Ebből következik, hogy a munkajog a legjelentősebb jogágak egyike. Erre mutat — bár egymagában még nem jelentené ezt — a munkajogi rendelkezések nagy száma is. Ez a jelentőség azonban nem tükröződik munkajogi irodalmunkban. Mind a folyóiratok hasábjain, mind tudományos könyvkiadásunk terén kevés munkajogi tárgyú cikket vagy könyvet találunk. Ezek között is kevés az, amely az egyes munkajogi intézmények elméleti alapvetésével foglalkozna. Külö-

nösképpen hiányzott eddig olyan mű, amely az egész magyar munkajogról tudományos nivójú munkában átfogó képet adna. Ezt a hiányosságot pótolta a Weltner Andor által írt munkajogi egyetemi tankönyv. Megjelenése jelentős állomás munkajogi irodalmunk fejlődésében.

Egy tankönyvvel szemben támasztott legfontosabb követelmény, hogy a tantárgy teljes anyagáról a tudomány állása szerinti legkorszerűbb álláspontokat feltűntető képet adjon, hívja fel a hallgatók figyelmét a döntő elvi kérdésekre, elméleti vitákra, ugyanakkor az elméleti anyag mellett oly mértékben ismertesse a tételes rendelkezéseket és gyakorlati problémákat is, hogy a gyakorlati életbe kikerülő jogász részére ezek ismerete már munkája kezdetén támaszpontokat adjon. Amellett követelmény, hogy a marxista—leninista világnézet alapján álljon, az anyag tárgyalásánál ennek módszereit kövesse. További követelmény, hogy az anyagot világos, átte-

* Weltner Andor: Magyar munkajog. Budapest. Tankönyvkiadó 1955. 527. old.

kinthető szerkezetben tárgyalja, hogy ezzel is megkönnyítse az anyagban az eligazodást és annak megértését. Végül pedig stílusban könnyen érthető, világos legyen.

A munkajogi tankönyv a fenti követelményeknek teljes mértékben eleget tesz. Magas tudományos nivója mellett igen nagy gondot fordít a tételes jog és az ezzel összefüggő vitás, gyakorlati kérdések ismertetésére.

A könyv szerkezete világos és áttekinthető. Az egyes fejezetek arányosak. Helyes az a módszer, hogy az általános fejtegetések mellett jegyzetszerűen feltünteteti a részletes történeti vagy jogszabályi anyagot. Ezzel megkönnyíti a hallgatóknak az általános tételek megértését és ugyanakkor biztosítja részükre, hogy az egyetemi tanulmányaik után a gyakorlati munka során jobban össze tudják kapcsolni a tanultakat az előforduló gyakorlati joganyaggal. Stílusa gördülékeny, színes. Ez nagyban megkönnyíti az anyag megértését. Ezzel kapcsolatban talán csak néhány definíció nehézkességét lehet kifogásolni. Ez főképpen a túlzott teljességre törekvés miatt következett be.

II. Ez után az általános jellemzés után rátérek a könyv *tartalmának és beosztásának* ismertetésére. Ennek során néhány megjegyzést szeretnék tenni olyan lényegesebb megállapításokkal kapcsolatban, amelyeknél véleményem eltér a szerzőétől.

A könyv két részből és 21 fejezetből áll. Az első általános rész öt fejezetre oszlik. Az *első fejezet* a magyar munkajog tárgya, fogalma és rendszere. A *második fejezet* a munkaviszony szabályozásának a történetét foglalkozik.

Itt ismerteti a Tanácsköztársaság munkajogi szabályait. A következőkben a könyv munkajogunk fejlődésével foglalkozik a felszabadulás után. Ezt két szakaszra osztja: az első a felszabadulástól a fordulat évéig, a második a fordulat évétől napjainkig terjed. E fejezet utolsó részében a szerző röviden ismerteti a szovjet munkajog fejlődését. Véleményem szerint helyesebb lett volna ezt a részt a magyar fejlődést megelőzve adni.

A *harmadik fejezet* munkajogunk alapelveit tárgyalja. Ez a rész az egész könyv-

nek egyik legjobb része. A szerző a munkajognak következő alapelveit sorolja fel: a munkához való jog, a társadalmi munkában való részvételre irányuló kötelezettség, a munkafegyelem megtartásának kötelezettsége, a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazáshoz való jog, a munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását biztosító munkafeltételekhez való jog, a pihenéshez és üdüléshez való jog, az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jog, a dolgozók egyenjogúsága és védelme, a dolgozó ifjak különös védelme, az anyagi ellátottsághoz való jog munkaképtelenség esetén.

Véleményem szerint az alapelvek szétbontása túlzott. A munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását biztosító munkafeltételekhez való jog magában foglalja az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jogot is. Ugyanakkor viszont a szerző a munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását biztosító munkafeltételekhez való jog elvénél tárgyalja a munkaverseny szerepét is. Ez nem tartozik ide, hanem az általános munkakötelezettséget, valamint a munkafegyelem megtartásának kötelezettségét tárgyaló résznél kellene említeni. A dolgozó nő egyenjogúsága és védelme, valamint a fiataloké különös védelme nem önálló alapelvek. A nők egyenjogúsága Alkotmányunkban kifejezett általános alapelv. Ennek az alapelvnek a végrehajtására, biztosítására különböző jogágak egész sor intézkedést hoznak. A munkajog keretében ez az elv több helyen érvényesül. Ezt maga a szerző is érzi, mert hiszen a nők egyenjogúságával kapcsolatos szabályokat több helyen említi.

Igen érdekes a szerzőnek az a megállapítása, hogy a szocialista társadalomban a munkához való jog két újabb elemmel gazdagodik, mert a munkához való jog, a kizsákmányolástól mentes munkához való jogot is jelenti, és jelenti annak a lehetőségét is, hogy a dolgozónak joga van olyan munkakörben dolgozni, amely képzettségének és képességeinek megfelel. A szerző részletesen ismerteti a munkajognak azokat a rendelkezéseit, amelyek a munkához való jog megvalósulását biztosítják. Ezzel

kapcsolatban kifejti, hogy népi demokráciánk a tervszerű munkaerőgazdálkodás intézményének segítségével alanyi jog formájában is biztosítja a megfelelő munkához való jogot. Ennek egyik példaként említi a kötelező szakmai gyakorlatot.

Érdekes továbbá a szerzőnek az a megállapítása, hogy a munkaviszony keletkezésével az általános munkakötelezettség követelményének megvalósulása konkretizálódik és átalakul a munkafegyelem megtartásának kötelezettségévé. A munkafegyelem megtartásának kötelezettségével kapcsolatban igen helyes az a megállapítás, amely szerint ezen nem egy meghatározott konkrét kötelezettség teljesítését értjük, hanem a dolgozónak azt az alapvető legáltalánosabb kötelezettségét, hogy a szocialista munkaerkölcsnek megfelelően teljesítse mindazokat a kötelezettségeket, amelyek a munkajog szabályai szerint a munkajog lényegéből fakadnak.

A munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását biztosító munkateljesítéshez való jog tárgyalása során a szerzőnek az a gondolata, hogy a dolgozónak nemcsak kötelezettsége, hanem joga is, hogy a normáját stb. teljesítse és a termelékenységet állandóan emelje — feltétlenül helyes és kiemelendő gondolat. Tükrözi azt, hogy a szocialista ember az egyéni és társadalmi érdek összhangja folytán megkövetelheti azt, hogy nyújtsanak neki módot arra, hogy az eddiginél fokozottabb és jobb eredményeket tudjon elérni. Ugyanitt tárgyalja a szerző a munkaverseny szerepét is. Ez azonban véleményem szerint nem ide tartozó kérdés. A munkaverseny helyett itt kellene tárgyalni az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez való jogot, a dolgozó nők és fiatalok védelmére vonatkozó rendelkezéseket, amelyeknek az a feladatuk, hogy biztosítsák és elősegítsék a munkakötelezettség teljesítését és a termelékenység fokozását.

A következőkben a szerző a pihenéshez és üdüléshez való jog alapelvét tárgyalja. A legtöbb feldolgozásban ezek, mint külön alapelvek szerepelnek. Helyes, hogy a szerző a kettőt összevonta, mert lényegében ez ugyanannak a kérdésnek a két oldala. Helyes lett volna azonban ezt vilá-

gosan kidomborítani és rámutatni arra, hogy a pihenéshez való jog azt biztosítja, hogy a dolgozó részére a munka közben, illetve a munkaviszony tartama alatt megfelelő idő álljon rendelkezésre, amely alatt magát kipihen, tanul, szórakozik stb. Ennek a jognak a biztosítása a vállalat feladata. Ugyanakkor azonban a másik oldalon a dolgozó pihenésének és művelődésének megkönnyítése érdekében az állam és a szakszervezetek módot nyújtanak arra, hogy a pihenő idejét kellőképpen hasznosíthassa. Tehát a pihenéshez való jog biztosítása elsősorban a vállalatot, az üdüléshez való jog biztosítása az államot terheli.

Az alapelvekről szóló fejezet utolsó részeként a szerző a szakszervezetek szerepét tárgyalja a dolgozó érdekeinek és jogainak érvényesülésével kapcsolatban. Megállapítja, hogy a szakszervezetek fontos szerepet töltenek be az alapelvek érvényesítése érdekében és ezért tárgyalja a szakszervezeteket az alapelvekkel együtt. Megfontolandónak tartom, hogy nem volna-e helyes a munkajog alapelvei közé felvenni azt, hogy a szocialista munkajog szabályai a szakszervezetek közreműködésével jönnek létre. Ezen túlmenően azonban a szakszervezetek munkája jelentőségére — és különösen a munkajogban való jelentőségére — tekintettel, érzésem szerint ennél a 10 oldalas tárgyalásnál szélesebbkörű feldolgozást is igényelne. Nagyon megfontolandó, hogy nem volna-e helyes az anyagba a szakszervezetek magyarországi fejlődésével, a különböző munkaügyi rendelkezések megkötésénél és kivívásánál tanúsított szerepével, feladatkörével lényegesen többet foglalkozni. Igaz, hogy a különböző kérdésekben — kezdve a dolgozó besorolásától a kollektív szerződés megkötéséig és a munkaügyi vitáig — szerepelnek a szakszervezetek is, mégis érzésem szerint helyesebb volna itt ezt a kérdést sokkal mélyebben és alapvetőbben megtárgyalni. Ez viszont azt teszi megfontolandóvá, hogy nem volna-e helyes a könyvben a szakszervezet szerepét külön fejezetben tárgyalni.

A könyv *negyedik fejezete* a magyar munkajog forrásait tárgyalja. Ez a fejezet is a könyv legjobb részeihez tartozik. A

munkajog forrásaival kapcsolatban a szerző helyesen mutat rá, hogy miután a munka megszervezése a legközvetlenebbül érinti a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését, gondoskodni kell olyan különleges szabályokról is, amelyek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a dolgozó tömegek ne csak közvetve, az államhatalmi és államigazgatási szervek útján, hanem közvetlenül is részt vehessenek munkaviszonyaik szabályozásában.

A törvények, rendeletek, valamint hatósági határozatok ismertetése után igen részletesen foglalkozik a szerző a kollektív szerződés kérdésével. A kollektív szerződéssel — és különösképpen a szocialista üzemi kollektív szerződéssel — kapcsolatos kérdések a jogtudománynak igen vitatott és elméletileg kevésbé tisztázott kérdései. A szerző átfogó feldolgozást ad, felveti a vitás kérdéseket. Megoldásai közül azonban egyeseket vitathatónak tartok. A kollektív szerződés alanyairól szólva — a jelenlegi üzemi kollektív szerződésekről van szó — a szerző azt a megállapítást teszi, hogy a vállalat igazgatóján és az üzemi bizottságon, mint a dolgozók képviselőjén kívül alanyai a kollektív szerződésnek az üzemi bizottság, mint önálló szerv, valamint a vállalat egyes szervei, osztályai, műhelyei, amelyek saját magukra vonatkozóan külön vállalatot tesznek, sőt megállapítja, hogy ilyen értelemben a dolgozók egyes csoportjai is a kollektív szerződés alanyaivá válnak. Ezzel a megállapítással nem tudok egyetérteni. Szerintem a kollektív szerződésnek két alanya van: a vállalat igazgatója és az üzemi bizottság, mint a dolgozók képviselője. A kollektív szerződések kérdésénél világosan kell látnunk azt, hogy az üzemi kollektív szerződés alapvető célja az, hogy a termelés előmozdítására mozgósítson. Mozdósítson mégpedig úgy, hogy kiaknázza és mozgásba hozza a különböző helyi erőforrásokat, értve ilyen erőforrás alatt nemcsak a vállalat különböző anyagi eszközeit, hanem a dolgozók ötleteit, versenyszellemét stb. Ezt a mozgósítást úgy éri el, hogy összefoglalja és egy cél felé irányítja a dolgozók munkaversenyét. Ugyancsak összefoglalja és egy cél felé irányítja azokat a vállalati beruházási eszköz-

öket és egyéb lehetőségeket, amelyek a termelés fejlesztésére, a munka megjavítására, valamint a dolgozók jóléti, kulturális és szakmai színvonalának emelésére, a vállalatnál rendelkezésre állanak. A kollektív szerződésben történő alapkötelezett-ségvállalásokat, tehát amit egyrésztől az igazgató, másrésztől az üzemi bizottság a dolgozók részéről vállal, tulajdonképpen úgy kell elképzelni, mint egy-egy kis összegekből, kis vállalatokból álló lista összesítését. Tehát amikor a dolgozók azt vállalják, hogy a tervet például 103%-ra túltesztik és a selejtet 3%-kal csökkentik, akkor ez a vállalat csak úgy lehet meggyőző és alapos, ha úgy alakult ki, hogy megvizsgálták az egyes dolgozók, csoportok vagy üzemmrészek túlteljesítési, illetve selejt-csökkentési lehetőségeit. Ezeknek a kötelezettségvállalásoknak a megszervezése egyrésztől a vállalat igazgatójának, másrésztől az üzemi bizottságnak, mint a dolgozók kollektívája képviselőjének a feladata. Feladatuk azonban ezzel nem zárult le, hanem biztosítani kell a kötelezettségvállalások teljesítését, végrehajtását is, ami állandó szervező, irányító és ellenőrző munkát igényel. Nyilvánvaló, hogy ugyanúgy, ahogy az egyik szerződő fél — a vállalat igazgatója — szervezi, irányítja az általa vállalt kötelezettségek végrehajtását, a másik félnek is hasonló feladatai vannak a közös kötelezettségvállalások végrehajtásával kapcsolatban. A kollektíva ezt az irányító, szervező munkát csak az általa választott vezetője, képviselője, az üzemi bizottság útján tudja teljesíteni. Az üzemi bizottságnak azok a kötelezettségvállalásai, amelyek egyes kollektív szerződésekben szerepelnek, ebből a feladatkörből erednek. Ezeknek az a céljuk, hogy elősegítsék, megkönnyítsék a dolgozók kötelezettségvállalásának teljesítését, megszervezését.

Véleményem szerint ez vonatkozik az üzemi bizottság negyedévenkénti beszámolási kötelezettségére is. Ez a kötelezettség nem azt jelenti, hogy az üzemi bizottság két minőségben, egyszer mint a dolgozók képviselője, egyszer pedig mint ezektől független külön alanya a szerződésnek, köteles beszámolni a dolgozóknak a kollektív szerződés teljesítéséről. Az üzemi bizottság

itt is csak egyféle minőségben szerepel, mégpedig mint a dolgozók képviselője.

Ez a megállapítás egyébként mindjárt átvezet bennünket a másik problémához, ahhoz ugyanis, hogy a vállalat egyes részei, osztályai, műhelyei lényegében alanyai-e a kollektív szerződésnek. Úgy gondolom, hogy nem. Az előbb már szó volt arról, hogy a vállalat igazgatójának kell megszerveznie és irányítania az általa vállalt kötelezettségek teljesítését. Ezt úgy hajtja végre, hogy megbízza a vállalat egyes részlegeit, hogy teljesítsék ezt vagy azt a feladatot. Ezt a kijelölést esetleg már a kollektív szerződésben feltünteti. Ez arra jó, hogy a feladat végrehajtásának ellenőrzése még könnyebb legyen, de nem jelenti azt, hogy az illető részleg ez által a kollektív szerződés alanyává válik. Nagyon jól mutatja egyébként ezt az, hogy a vállalat igazgatóját kötelezettségeinek teljesítése alól egyáltalán nem mentesíti az a körülmény, hogy a részleg a feladatot elvégezte-e vagy sem. Sőt, ha esetleg a részleg valamilyen okból megszűnik év közben, az igazgatót akkor is terheli a feladat teljesítésének kötelezettsége.

Hasonló a helyzet azzal, hogy a dolgozók egyes csoportjai mennyiben lehetnek a kollektív szerződés alanyai. A szerző nyilván arra gondol, hogy pl. a kovácsok vagy szerek vállaltják valamilyen munka elvégzését a kollektív szerződésben. Itt a helyes álláspontot megint csak akkor találjuk meg, ha a kollektív szerződést és az abban foglalt kötelezettségeket egészként nézzük. Arról van ugyanis szó, hogy az üzem dolgozói vállalták, hogy a terveket teljesítik, illetve meghatározott mértékben túlteljesítik, a minőséget megjavítják stb. Azok a kötelezettségvállalások, amelyeket az egyes részlegek dolgozói vagy akár egyes dolgozók is tesznek, lényegében mind ennek a keretnek a kitöltését, a kollektív szerződésben vállalt célok elérését szolgálják. Tehát nem arról van szó, hogy az összes dolgozók által vállalt általános kötelezettségvállaláson felül történnek ezek a kötelezettségvállalások, hanem annak az alapkötelezettségvállalásnak a keretében. Megjegyzem, hogy igen érdekes a dolgozók helyzete a kollektív szerződésben és külö-

nösképpen a kollektív szerződés végrehajtása során. Minden dolgozó ugyanis kettős szerepet tölt be; egyrészt a kollektíva tagjaként szerepel, mint kötelezettségvállaló és köteles a kollektív szerződésben az üzemi bizottság által aláírt kötelezettségeket teljesíteni, másik oldalról, mint az üzem dolgozója, a vállalat igazgatója által vállalt kötelezettségek végrehajtójaként jelentkezik.

A szerző foglalkozik a kollektív szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítéséért való felelősség kérdésével. Erre most nem kívánok kitérni, csak két olyan kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, amelyeket a szerző érint ugyan, de lényegesen részletesebb kidolgozást igényelnének. Az egyik a dolgozó feyelemi és anyagi felelőssége kötelezettségvállalásainak teljesítéséért, a másik pedig, hogy a dolgozók mikor és milyen kötelezettségek teljesítését követelhetik az igazgatótól egyeztető bizottság vagy bíróság útján.

Az *ötödik fejezet* a munkajogviszonnyal foglalkozik. A munkajogviszony fogalmával kapcsolatban ismerteti a szerző azt a vitát, amely a Szovjetunióban zajlott le Alekszandrovnak a burzsoá és szocialista munkaviszony közös ismérveire vonatkozó megállapításával kapcsolatban. Leszögezi, hogy a kapitalizmusban a munkás és tőke között fennálló viszonyt munkaviszonynak kell neveznünk, de nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez sajátos vagyoni viszony, amely a munkaerő megvásárlására és felhasználására vonatkozóan értéktöbblet elsajátítása érdekében jön létre, de éppen azért, mert sajátos árura vonatkozik, szükségképpen az egyéb árukra vonatkozóan létrejött jogviszonyoktól eltérő, sajátos vonásokat mutat. A kapitalista és a szocialista munkaviszony között közös vonás csak technikai, formai értelemben van. Végső fokon a szerző arra a megállapításra jut, hogy a szocialista munkajogviszony a kapitalista munkajogviszonnyal ellentétben olyan jogi kapcsolat, amelyet a társadalmi tulajdonban álló termelőszökökkel működő szocialista gazdálkodási vagy igazgatási szerv a terveinek teljesítéséhez szükséges munkaerők biztosítása érdekében, a dolgozó pedig azért létesít, hogy

munkához való jogát rendszeres munkával megvalósítsa és ezzel a nemzeti jövedelemből a végzett munkája mennyiségének és minőségének megfelelő részesedését biztosítsa.

A földművesszövetkezetek dolgozóinak munkaviszonyát szerző a vállalati munkaviszonyok között említi, később azonban mégis arra a megállapodásra jut, hogy ezeket nem sorolja a valóságos vállalati munkajogviszonyok körébe, hanem ugyanúgy kezeli, mint a termelőszövetkezetek alkalmazottainak a munkajogviszonyát. Ez az álláspont nem helyes. A földművesszövetkezetek jellege más, mint a termelőszövetkezeteké. A földművesszövetkezeteknél lényegesen több az alkalmazottak száma, a szövetkezetek tevékenységének jelentős részét ezek végzik. Maga a Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete is a földművesszövetkezeteket a vállalatokkal kezeli azonosan és nem a termelőszövetkezetekkel.

A második — különös — rész 16 fejezetből áll. Két nagy részre tagozódik: a munkások és tisztviselők munkajogviszonyát, valamint a termelőszövetkezeti munkajogviszonyt tárgyaló fejezetekre.

A hatodik fejezet a munkaszerződés kérdésével foglalkozik. A munkaszerződés szerepével és fogalmával kapcsolatban helyesen mutat rá a szerző, hogy a szocialista munkajog megtartotta ugyan a kapitalista munkaszerződés burkát, ezt azonban új szocialista tartalommal töltötte meg. A munkaszerződés fogalmát meghatározva a szerző megállapítja, hogy a munkaszerződés egyfelől a Munka Törvénykönyve által meghatározott munkáltató, másfelől pedig a dolgozó között létrejött olyan megállapodás, amely munkajogviszony létesítésére és a munkajogviszony kényszerítő erővel meg nem állapított elemeinek a meghatározására irányul. Hozzáteszi ehhez, hogy ha csak a szocialista munkaszerződésről beszélünk, akkor ki kell egészítenünk a meghatározást azzal, hogy a szerződés olyan munkajogviszony létesítésére irányul, amelynek alapján a dolgozó a szocialista gazdálkodó vagy igazgatási szerv keretei között az elvtársi együttműködés és a kölcsönös szocialista segítség viszonyai alapján vett részt

a kizsákmányolás alól felszabadult dolgozók társas munkájában.

A munkajog meghatározza azokat a feltételeket, amelyek hiányában munkaszerződés nem jöhet létre. A szerző a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban érinti a tévedés és a megtévesztés kérdését. Arra az álláspontra jut, hogy ezekben az esetekben a megtámadást helyettesíti a felmondás (a vállalat rendszerint alkalmatlanság címén, a dolgozó fontos személyes érdekére tekintettel mondhat fel) és ezen kívül az esetleges kár megtérítése is igényelhető. Ez a megoldás véleményem szerint nem helyes. Az biztos, hogy tévedés, megtévesztés esetén a munkajogviszony nem válik automatikusan semmissé, hanem csak ha megtámadják. Viszont a felmondás nem helyettesítheti a megtámadást. Elméleti szempontból nyilván nem azonos valamely jogviszony megtámadása és felmondása. Az elsőnél arra hivatkozunk, hogy a jogviszony valamely okból nem az akaratunknak megfelelően jött létre és azért azt tekintsék létre nem jöttnek, a másik esetben egy akaratunknak megfelelően létrejött munkaviszonyt akarunk valamely okból megszüntetni. Ezt a különbséget a szerző is látja, de úgy véli, hogy a gyakorlati lebonyolítás esetén az eredmény mindkét esetben azonos és ezért javasolja a megtámadás helyett is a felmondás intézményének a használatát. Gondolom, ennél a megoldásnál az is szerepet játszott, hogy a Munka Törvénykönyve nem beszél a tévedés és megtévesztés kérdéséről, valamint ezek következményeiről és a szerző ezért a Munka Törvénykönyvében tárgyalt valamely megoldási módot kívánt itt is alkalmazni. A kérdéseknek ez az egyszerűsítése a gyakorlat szempontjából kívánatos, azonban a jelen esetben nem ad megfelelő megoldást. Nézzük először azt az esetet, ha a dolgozó tévedett vagy őt tévesztették meg. Ha a munkaviszonyát felmondással meg akarja szüntetni, azt a Mt. 30. §-ának (1) bekezdés f) pontja alapján teheti meg. (A szerző is ezt javasolja.) Ebben az esetben azonban a felmondáshoz a vállalat igazgatójának a hozzájárulása szükséges. Ha az igazgató nem járul hozzá a munkaviszony megszüntetéséhez (ami olyan ese-

tekben, amikor éppen a vállalat részéről történt megtevesztés, valószínű), akkor a dolgozónak a vállalati, esetleg a területi egyeztető bizottsághoz kell fordulnia és így hetekig eltarthat, amíg a munkaviszonyt megszüntethetik. De abban az esetben, ha az igazgató hozzá is járul a felmondáshoz, 15 napig — a felmondási idő alatt — nem hagyhatja ott a munkahelyét. Szerintem semmiesetre sem helyes egy hibás munkaviszonyt, amelyet a felek éppen azért meg akarnak szüntetni, ily hosszú ideig mégis fenntartani. Ha a tévedés vagy megtevesztés a vállalat oldalán forog fenn, az eset annival egyszerűbb, hogy a vállalat felmondásához nem kell hozzájárulás. A vállalat azonban kénytelen a két heti felmondási illetményt kifizetni, ami indokolatlan és felesleges kiadás. Sokkal helyesebbnek tartom, mind a tévedés, mind a megtevesztés esetében a munkaviszony azonnali hatályú megszüntetését és a károk megtérítésének követelését.

Hasonló megoldásokat választ a szerző a törvényes tilalomba ütköző munkaszerződések tárgyalásánál is. Véleményem szerint akár a munkaszerződésben meghatározott munka ellátása, akár a munkaszerződés megkötésének módja ütközik törvényes tilalomba, a létrejött tényleges munkaviszony azonnali hatállyal meg kell szüntetni. A vállalat természetesen, ha felelősség terheli, kártérítéssel tartozik. Ennél a kérdésnél abból kell kiindulni, hogy a jogszabály azért tiltja meg bizonyos személyek részére egyes munkák elvégzését, mert azt vagy az illető egyén vagy a társadalom szempontjából károsnak tartja. Ugyanilyen okokból tartalmaz a jogszabály a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban is tilalmakat. Ha pedig a cél az volt, hogy bizonyos munkaszerződések ne jöhesse-
senek létre, ezzel a céllal ellentétes minden olyan megoldás, amely a létrejött tényleges munkaviszony megszüntetését hosszadalmassá teszi. Éppen ebből a megfontolásból nem értek egyet azzal, hogy a szabálytalan munkaszerződés esetén a megszüntetés előtt minden esetben fel kell hívni a másikat a szabálytalanság orvoslására. Ez az eset körülményeihez képest esetleg indokolt lehet (például, ha az egyik félnek nem

is volt tudomása a szabálytalanságról), de általános szabályként felállítani nem helyes.

Igen érdekes kérdést vet fel a szerző a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban: a munkakönyv hiányának hatását. Azt az álláspontot foglalja el, hogy a munkakönyv átadása nélkül megkötött munkaszerződés is érvényes, de szabálytalan. Véleményem szerint a munkakönyv hiánya esetén nem jöhet létre érvényes munkaszerződés. A Mt. 131. §-ában szereplő az a kitétel, hogy „a vállalat csak olyan dolgozót alkalmazhat, akinek munkakönyve van”, feltétlenül törvényes tilalmat jelent. Legjobban mutatja ezt az, hogy ennek a tilalomnak a vállalat részéről történő megszegése büncselekményt képez, amit a jogszabály csak igen fontos tilalmakhoz szokott fűzni. Ennek a tilalomnak a szerző által javasolt meggyengítése nem szolgálná azokat a célokat — a tervszerű munkaerő-gazdálkodást és a munkafegyelem megszilárdítását —, amelyeket a munkakönyv-rendszernek biztosítania kell. (Megint más kérdés az, hogy a dolgozóval szemben a vállalat tartozik-e kártérítéssel vagy sem.)

A próbaidővel kapcsolatban a szerző olyan álláspontot foglal el, hogy lehet a Munka Törvénykönyvében előírtnál rövidebb próbaidőt is kikötni. Ez az állásfoglalás nem helyes. Az Mt. nem azt mondja, hogy a próbaidő tartama legalább 7, illetve legfeljebb 30 nap, hanem fix időpontot állapít meg. Ezt azért teszi, hogy ki lehessen küszöbölni a próbaidő tartamával kapcsolatban régebben felmerült gyakori vitákat.

A munkaszerződés tartamának meghatározása során a szerző a munkaviszony időtartamával és a munka teljesítésének helyére vonatkozó megállapodással foglalkozik, majd a munkaszerződés módosítását és a fejezet befejezéseként a munkajogviszony megszűnését tárgyalja. A felmondás közlésének módjával kapcsolatban a szerző egy egyeztető bizottsági döntéssel száll vitába. Arról van szó, hogy a vállalat tévedésből olyan felmondási okra hivatkozott, amely nem valósult meg és az egyeztető bizottsági eljárás során igazította ki tévedését és jelölte meg helyesen a felmondási okot. Az egyeztető bizottság ezt

tudomásul vette és a munkajogviszonyt az eredeti felmondási idő lejártával tekintette megszűntnek. A szerző szerint ez a döntés helytelen, szerinte a munkajogviszonyt csak a valódi felmondási ok szabályszerű közlését követő 15. nap leteltétől lehetett volna megszüntetni. Véleményem szerint az egyeztető bizottság döntése helyes volt. Nem vitás, hogy a vállalat dolgozónak fel akart mondani. Nem vitás az sem, hogy a felmondásra jogosító ok fennáll, amely körülmény az egyeztető bizottsági eljárás során igazolást is nyert. Teljesen formális lenne az eljárás, ha ezek megállapítása ellenére az egyeztető bizottság visszahelyezné a dolgozót állásába.

A *hetedik fejezet* a munkaidő kérdésével foglalkozik. A *nyolcadik fejezet* a pihenőidő és a szabadság kérdését tárgyalja; a *kilencedik fejezet* a munkabér kérdéseit taglalja. A *tizedik fejezet* a jóléti és kulturális szolgáltatásokkal foglalkozik.

A *tizenegyedik fejezet* a munkavédelem kérdéseit tárgyalja. Helyesen mutat rá, hogy a burzsoá állam a munkavédelem intézményeit, mint közjogi intézményt szervezi meg és így csak azt határozza meg, hogy a munkáltató milyen szolgáltatásokra köteles az állammal, de nem a dolgozókkal szemben. Ezért a dolgozóknak csak a közvetett jogi szankciók maradnak a munkavédelmi szabályok betartatására. Közvetlenül a munkáltató ellen nem fordulhatnak. A szocialista állam szabályai ezzel szemben arra törekednek, hogy minél szélesebb körben biztosítsák a dolgozók beleszólását a szolgáltatások meghatározásába és azok teljesítésének ellenőrzésébe és közvetlen jogi szankciókat is bocsátanak a dolgozók rendelkezésére a munkavédelmi szabályok kikényszerítése érdekében.

A munkavédelem feladatának megvalósításával, annak fontosságára tekintettel nemcsak állami, hanem szakszervezeti szervek is foglalkoznak. Munkajogunk a munkavédelem biztosítását különböző eszközökkel éri el. Így az egészséges és biztonságos munkahely, védőberendezések, védőeszközök és védőórák, munkaruha biztosítása, előzetes és időszakos orvosi vizsgálat megszervezése, végül az élet és testi épség védelmét szolgáló balesetelhárítás meg-

szervezése útján. A munkavédelmi szabályok nagy fontosságára tekintettel azok megszegéséhez munkajogunk igen komoly szankciókat fűz. Olyan esetekben, amikor dolgozónak járó egyéni juttatásokról van szó, közvetlen igényt is ad a dolgozók részére, hogy ezek érvényesítése érdekében a bíróságnál vagy egyeztető bizottságnál fellépjenek. Vitás ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy ha olyan juttatásról van szó, amely kollektíven illeti meg a dolgozókat, felléphetnek-e ezek vagy helyettük a szakszervezet az egyeztető bizottság vagy bíróság előtt e juttatás kikényszerítésére. A szerző szerint helyes lenne, ha ilyen esetben az egyeztető bizottság kötelezhetné a vállalat igazgatóját a kötelezettségeinek teljesítésére. Szerintem is feltétlenül ebben az irányban kellene haladnunk. Ezen túlmenőleg munkajogunk a munkavédelmi szabályok megszegése esetére büntetőjogi, fegyelmi és anyagi felelősséget helyez kilátásba, sőt a munkavédelmi előírások megszegőit egyéb hátrányok is érhetik (prémium megvonás, különböző kiűntetések, címek elvesztése stb.).

A *tizenkettedik fejezet* a dolgozó nők és a fiatalok védelmével foglalkozik. A *tizenharmadik fejezet* a társadalombiztosítás kérdéseit tárgyalja. Helyesen mutat rá a szerző, hogy a társadalombiztosítással kapcsolatos jogszabályok szerepe nemcsak az, hogy az anyagi ellátáshoz való jog érvényesülését biztosítsák, hanem az is, hogy az egyes szolgáltatások jogalapjának és elvének megfelelő megállapításával a dolgozókat a társadalom munkájában való részvételre, a munkafegyelem megtartására és több és jobb munka végzésére, a munkahelyhez való hűsége neveljék és ezen felül az egészségvédelem és balesetelhárító rendszabályok elmulasztásához fűzött hátrányos következményekkel arra ösztönözzék a vállalatot, hogy tegyen eleget a munkavédelmi követelményeknek. Nagyon szoros kapcsolat áll tehát fenn egyfelől a társadalombiztosítás sajátos feladatai és alapelvei, másfelől a munkajog egyéb feladatai és alapelvei között.

A *tizennegyedik fejezet* a munkafegyelem megszilárdításának jogi eszközeivel és ezek közül is a fegyelmi jog intézményével fog-

lalkozik. Igen részletesen és szépen tárgyalja e fejezetben a szerző a fegyelmi vétésre, fegyelmi büntetésre, valamint a fegyelmi eljárásra vonatkozó tételes rendelkezéseket.

A *tizenötödik fejezet* a dolgozók anyagi felelősségével foglalkozik. A szerző bevezetőben rámutat az anyagi felelősség intézményének eltérő jellegére a burzsoá és a szocialista államban. A különbséget elsősorban abban látja, hogy míg a kapitalista szabályozás egy tőkés vállalat érdekeit szolgálja, addig a szocialista szabályozás a társadalmi és személyi tulajdont, a dolgozók életét, egészségét, testi épségét és munkakeréjét, a vállalaton belül és a vállalatok között a munka jobb megszervezését, végső fokon pedig a dolgozók szükségleteinek jobb kielégítését szolgálja. Másodszorban abban látja a különbséget, hogy a szocialista szabályozás előtérbe helyezi a nevelés követelményét, harmadszorban pedig, hogy a szocialista munkajog a kártérítés tekintetében is korlátozza a levonás lehetőségét. Véleményem szerint a különbségek felsorolásánál másodikként említett nevelés követelményét kellett volna sokkal jobban kiemelni, mert ez a meghatározó, döntő különbség a két szabályozás között. Ebből folynak jórészt az összes többi különbségek.

A *tizenhatodik fejezet* a jutalmazást tárgyalja. Igen helyesen mutat rá a szerző arra, hogy a jutalmazó jelleg nemcsak a munkajogunknak a kifejezetten jutalmazásra irányuló rendelkezéseiben, hanem az egyéb intézkedésekben, a prémiumrendszerben, a szabadságra, az üdülésre stb. vonatkozó rendelkezésekben is kifejezésre jut. Ugyancsak igen helyesen mutat rá, hogy a jutalmazásnak komoly jelentősége van a munkafegyelem megszilárdítása terén, mert hiszen államunk nemcsak hátrányos szankciókat alkalmaz a munkafegyelem megsértőivel szemben, hanem ugyanakkor jutalmazza a munkafegyelem megszilárdítása terén élenjárókat. Ugyancsak nagy jelentősége van a dolgozók szocialista emberré való nevelé-

sében is. Annak ellenére, hogy a jutalmazás munkajogunk igen sok rendelkezését áthatja, a Munka Törvénykönyve mégis külön fejezetben csoportosította a jutalmak bizonyos fajtáit. Így ide tartoznak a jutalmak a munkaviszonyban eltöltött idő alapján, a munkában kitűnt élenjáró dolgozók kitüntetése és ezek jutalmazása.

A *tizenhetedik fejezet* a dolgozók szakmai képzésével foglalkozik.

A *tizennyolcadik fejezet* a munkaerőgazdálkodás kérdését tárgyalja. A *tizenkilencedik fejezet* a munkaügyi viták elintézésével foglalkozik.

A *különös rész második része — a huszadik és a huszonegyedik fejezet* — a szövetkezeti munkajogviszonnyal, mégpedig előbb a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak munkaviszonyával, majd a kisipari szövetkezetek tagjainak munkaviszonyával foglalkozik. A szerző ennek során ismerteti az ide vonatkozó szabályokat és véleményem szerint igen helyesen elsősorban azokat az elvi különbségeket tisztázza, amelyek a szövetkezeti munkaviszony és a vállalati munkaviszony szabályozása között fennállanak. Így a leglényegesebb, hogy itt egy komplex többoldalú jogviszonnyal állunk szemben, amely viszony alapvetően tagsági viszony. Ebből következik, hogy a vállalati munkajogviszonnyal szemben lényeges különbségek állnak fenn a munkaviszony keletkezése és megszűnése, valamint díjazása tekintetében és ugyancsak eltérőek azok a jogforrások is, amelyek a szövetkezeti munkajogviszonyt szabályozzák.

III. A fentiekben csak igen röviden — mintegy címszavakban — mutattam be a munkajogi tankönyv tartalmát. Azt hiszem azonban, hogy ez is érzékelteti, hogy a könyv a munkajog anyagát nemcsak leíró módon ismerteti, hanem felveti a legfontosabb elméleti és gyakorlati problémákat is. Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a munkajogi tankönyv megfelelt a hozzáfűzött várakozásoknak és megjelenése komoly segítséget ad a munkajog elméleti és gyakorlati művelői részére.

Nagy László

Kandidátusi disszertációk megvédése

Benkő Gyula „A kárfelelősség elvi kérdései” c. kandidátusi értekezését 1956. április 28-án védte meg. A disszertáció opponensei Marton Géza, az MTA levelező tagja és Réczei László, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek véleménye és a hozzászólások során kialakult vita alapján a kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a disszertáció a polgári jog egyik legnehezebb és a gyakorlat szempontjából leglényegesebb problémakörét dolgozza fel. Érdeme, hogy a gyakorlatra támaszkodik és a gyakorlat támogatását szolgálja. Érdeme, hogy áthatja a marxizmus—leninizmus szelleme, több fontos vonatkozásban új gondolatot fejt ki és fejtegetései során a szovjet jogirodalomra támaszkodik. Érdeme tételeinek világos, egyszerű kifejtése. A disszertáció hiányossága, hogy több, egyébként tudományosan védhető tétel nincs eléggé kifejtve, alátámasztva. Tételei kifejtése során több helyütt — különösen a burzsoá fejlődés vázolásánál — elnagyoltság tapasztalható. A felelősségi problémakör igen fontos elemét: az oksági viszony kérdését nem kellő alapossággal és nem megfelelően fejt ki.

A bírálóbizottság javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Benkő Gyulát a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

Kormánykitüntetések — 1956

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Sarlós Márton* egyetemi tanárnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara egyetemes jogtörténet tanszéke vezetőjének születésének 70. évfordulója alkalmából a Munka Érdemrend kitüntetését adományozta.

*

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa *Hajdu Gyula* egyetemi tanárnak, a budapesti egyetem Állam- és Jogtudományi Kara nemzetközi jogi tanszéke vezetőjének 70. születésnapja alkalmából a nemzetközi jogi oktatás terén végzett kiváló munkája, valamint kiemelkedő nevelői és társadalmi tevékenysége elismerésül a Munka Vörös Zászló Érdemrendje kitüntetését adományozta.

Az Állam- és Jogtudományi Főbizottság munkájáról

Az MTA Állam- és Jogtudományi Főbizottsága 1956. július 13-án tartott ülésén foglalkozott „Az SZKP XX. kongresszusa és a jogtudományok helyzete és kérdései” címmel tartandó vitával. Kiegészítette a főbizottság az 1956. évi második félévi szakbizottsági tudományos terekre vonatkozó korábbi határozatát a nemzetközi jogi, a törvénykezési jogi, a polgári jogi és a büntetőjogi szakbizottság tekintetében. Ennek során többek között megvitatásra kerül a nemzetközi jogalanyiség kérdése, a semlegesség problémája a mai nemzetközi jogban. Ankét lesz a büntető- és polgári ítélet viszonyáról, valamint a vád- és a védelem a büntetőperben tárgyköréből. A polgári jogi szakbizottság foglalkozik a csehszlovák—magyar polgári jogi tanulmánykötet magyar tanulmányainak elkészítésével, a büntetőjogi szakbizottság pedig a fiatalok bűnözésének statisztikai elemzését és a fiatalok bűnözése ellen folytatandó tudományos harc módszereit vitatja meg.

Megtárgyalta a főbizottság az állam- és jogtudományi kongresszus anyagának kiadását, majd foglalkozott az 1957. évi akadémiai kiküldetésekkel, az 1957. évi állam- és jogtudományi aspiráns kerettel.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

8

1956 AUGUSZTUS

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР.

*

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
Revue de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques de l'Académie Hongroise des Sciences

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

<i>Kulcsár Kálmán</i> : A szocialista jog és a bíróság nevelő tevékenységének néhány kérdéséről	449
<i>Barna Péter</i> : Kodifikációs problémák a tervgazdálkodás büntetőjogi védelme körében	461
<i>Garamvölgyi Zoltán</i> : Az ügyészi függetlenség néhány problémája	470

Szemle:

<i>Ádám Antal</i> : Az Egyiptomi Köztársaság alkotmánya	482
<i>Székely János</i> : Büntetés-e az elkobzás?	488
<i>Szabó Jenő</i> : Hozzászólás a „Döntőbizottsági határozat felülvizsgálata és megsemmisítése” című cikkhez	493

Tudományos élet és irodalom:

<i>Medve Zsigmond</i> : A második ötéves terv irányelveinek jogi és államigazgatási vonatkozásai	495
<i>Péteri Zoltán</i> : Tanulmánykötet a Magyar Tanácsköztársaság kérdéseiről	505
(M): Schulz, Fr.: Classical Roman Law	511

Mellékelve:

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felelős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*

Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távb.: 130-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csekkzámlaszám: 61 292

Megjelent 1800 példányban

A szocialista jog és a bíróság nevelő tevékenységének néhány kérdéséről

I. A szocialista jog egyik sajátosságaként szoktuk említeni annak nevelő jellegét, és többek között ezzel a sajátos jellemvonásával is szembeállítjuk a burzsoá, de általában a kizsákmányoló jogtípusokkal. A szocialista jog e nevelő jellege kétségtelenül megnyilvánul, nap mint nap hat és fontos tényező társadalmunk életében. Mégis a jogelmélet adós maradt a szocialista jog e jellemvonásának, nevelő funkciójának kielemezésével. E probléma részleteinek feltárása jogalkalmazó szerveink számára is komoly segítséget adhat, elősegítheti e szervek nevelő munkájának helyes irányba való fejlődését és megerősödését. A szocialista jog e sajátosságának felismerése a gyakorlatban igen fontos, ennek előfeltétele azonban a kérdéssel kapcsolatos problémák elméleti feltárása. A következőkben ezért a szocialista jog nevelő jellegével kapcsolatos egy-két kérdés tisztázásához szeretnék hozzájárulni.

A jogot kényszerítő szabályok összességéként ismerjük. Önként adódik tehát a kérdés, hogyan lehet a neveléssel összefüggésben említeni azt, ami elsősorban kényszer. A kérdésre a választ a nevelés fogalmának tisztázása után adhatjuk meg. A nevelés céltudatos tudatformálás, amelynek következtében a nevelt tudatában a kívánt tulajdonságok kialakulnak és ez magatartásában is megnyilvánul. Tágabb értelemben tehát a nevelés bizonyos erkölcsi és más társadalmi együttélési szabályoknak megfelelő magatartás kialakítása, lényegileg oly módon, hogy az ilyen magatartás a nevelt jellembeli, akaratí stb. tulajdonságaiból induljon ki, annak feleljen meg. Ezért lényeges a „tudatformálás” kifejezés. Társadalmi értelemben, és ezt az értelmezést kizárólag a nevelés szokásos pedagógiai, elsősorban iskolai értelmével szemben használom, a nevelés alapját maguk a termelési viszonyok képezik. A tudat alakulása elsősorban ugyanis a termelési viszonyok alakulásától függ. Nyilvánvaló azonban, hogy e legvégsőbb tényezőkön kívül számos olyan tényező játszik közre a társadalmi nevelésben, amelyek maguk is a társadalmi gazdasági alapjára épülnek. Mindezek a tényezők összességükben alakítják az emberi tudatot, és ennek folytán a társadalom tagjainak magatartását is.

A szocialista társadalomban egyik legfontosabb nevelő tényező éppen a szocialista jog. Ennek a jognak is jellemző sajátja a kényszer, mint minden jognak, de ez a kényszer a nevelés eszköze is. A kényszer eleme a nevelés legszűkebb formájában a családi nevelésben is megtalálható, de megtalálható az iskolai nevelésben stb. és a társadalmi nevelésben is. A kényszer azonban csak egyik eleme a nevelésnek, ezen túl a nevelésben igen sok más tényező játszik közre, amely tényezőket a kényszerrel helyettesíteni elhibázott lenne. A kényszer teljes kizárása a nevelés folyamatából azonban szintén nem vezetne célra. A kényszer és a nevelés tehát nem egymást kizáró fogalmak. A nevelés tágabb fogalmában a kényszer is helyet kap.

A szocialista jog nevelő jellegét hangoztatva, tehát nem juthatunk arra a következtetésre, hogy ez a jogszabályok kényszerítő sajátosságának feladását

jelenti, viszont éppen így helytelen volna, ha a szocialista jogot csak a kényszerre, az erőszakra szűkítenénk le. A kizsákmányoló jogtípusok esetében a jog pusztá kényszerítő jellegének hangsúlyozása helyénvaló, hiszen ez a jog az uralkodó kisebbség akaratát hivatott biztosítani a többség fölött. A szocialista jog azonban már nem a kizsákmányolást biztosítja, nem a kisebbség, hanem a többség akaratából folyik, a társadalom többségének meggyőződésével találkozik, így bár a kényszerítő elem nem hiányozhat, a kényszeren túl, más módon is kifejti hatását; nevelő jellegét pedig a kényszer és a más módokon megnyilvánuló társadalmi hatása együttesen jelenti. Mi tette lehetővé, hogy a szocialista jog nevelő jelleggel bírhat, és ebből kifolyóan nevelő hatást gyakorolhat a társadalomra? Említettük már: az a tény, hogy nem a kizsákmányolás biztosítására hivatott, és az uralkodó többség érdekeit képviseli, az uralkodó többségnek megfelelő társadalmi viszonyokat védi. Mindez lehetőséget adott arra, hogy a kényszeren túlmenően hasson a társadalomra. A szocialista jog nevelő hatásának érvényesülésében nagy szerepe van a meggyőzésnek. A kényszer és meggyőzés összekapcsolása és dialektikus alkalmazása általában jellemzi a szocialista állami gyakorlatot. Lenin igen korán, a szovjetek VIII. összoroszországi kongresszusán, rámutatott e két tényező összekapcsolásának óriási jelentőségére.¹ A kényszer és a meggyőzés együttes alkalmazásáról szóló lenini tanítás meggyőzően mutat rá a szocialista állam és jog nevelési feladataira, és arra, ami ezt az államot és jogot minden típusú államtól és jogtól megkülönbözteti.

A szocialista jog nevelő funkciójának első, alapvető kibontakozása, amely valóban a kényszer és a meggyőzés együttes alkalmazásával lehetséges, az ember környezetét átalakító erejében rejlik. Az ember, akár egyénről, akár közösségről legyen is szó, legalapvetőbb nevelője társadalmi környezete. A társadalmi lét, az embert körülvevő társadalmi-gazdasági rend, az ebből folyó erkölcsi normák, szokások, és más magatartási szabályok, társadalmi intézmények, kezdve a családtól, az iskolán keresztül a széles tömegszervezetekig óriási befolyást gyakorolnak az emberi tudatra. Marx és Engels a Német Ideológiáról írt munkájukban hangsúlyozzák, hogy a tudat, amely csak a munkamegosztás folytán vált látszólag önállóvá, csak „ámíthatja magát, hogy valami más, mint a fennálló gyakorlat tudata, hogy valóban képzelhet valamit, anélkül, hogy valami valóságosat képzelne.”² Ebből az ámitásból keletkeztek az elgondolások a „tisztá” filozófiáról, erkölcsről stb., holott ezek csak a fennálló társadalmi-termelési viszonyok kifejeződései. Az egyes ember tudata sem független a társadalmi valóságtól, s itt még az „önámítás”-nak annyi lehetősége sem adatott, mint amennyi a társadalmi tudattal kapcsolatban lehetséges. Az egyes ember tudata is társadalmi termék, tudatvilágában, mint cseppben a tenger tükröződik az adott társadalmi viszonyok közt élő társadalmi tudat. Az emberi tudat mélyebb formálásához tehát hozzátartozik a társadalmi viszonyok, a társadalmi tudat, a körülmények megváltoztatása, megfelelő irányban való fejlesztése.

A körülmények megváltoztatásában rejlő nevelő hatást vizsgálva, azt hisszük helyesen járunk el, ha Marx Feuerbachról írt tizenegy tézisének harmadik pontjából indulunk ki: „A körülmények és a nevelés megváltozásáról szóló materialista tanítás megfelel annak, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg és hogy nevelőt magát is nevelni kell. Szükségképpen odajut tehát, hogy a társadalmat két részre különíti el, melyek

¹ L.: *Lenin*, Művei. 31. köt. 512–513. old. Vö.: u. o. 521. old.

² *Marx–Engels*: A német ideológia. Budapest, 1952. 14. old.

egyike felülemelkedik a társadalmon. A körülmények megváltoztatásának és az emberi tevékenység megváltoztatásának, vagyis önmegváltoztatásának egybeesése csak mint forradalmi — átalakító gyakorlat fogható fel és érthető meg ésszerűen”³ Marx e tételéből kiindulva világos, hogy a körülmények, és velük együtt az emberek alapvető változása, forradalmi átalakító gyakorlat. Ahhoz tehát, hogy az egyik társadalmi-gazdasági rend, adott esetben a tőkés gazdasági rend körülményeit és azzal együtt az embereket alapvetően megváltoztassuk, forradalom szükséges. Ez a forradalom azután nemcsak az adott társadalmi-gazdasági rend körülményeit, az ebből folyó környezetet alakítja át alapvetően, hanem magát a forradalmi tevékenységben résztvevő embert is. A forradalmi úton megváltozott körülmények tovább alakítják az emberi tudatot és így fejtenek ki nevelő hatást az egész társadalomra.

Ebből kiindulva meghatározhatjuk a szocialista jog szerepét is a nevelés, azaz elsősorban a környezetátalakítás dialektikus folyamatában. A társadalmi-gazdasági rend forradalmi megváltozásával létrejön a szocialista jog is, amely ezután visszahat saját alapjára, segít kialakítani és megerősíteni alapját, és ebben a tevékenységben közvetett és közvetlen módon is alakítja, változtatja a társadalmi környezetet, így hozzájárul az emberek tudatának megfelelő formálásához, lényegileg tehát a társadalom neveléséhez. Mit jelent a szocialista jog közvetett és közvetlen hatása a társadalmi környezetre? A szocialista jog alapvető feladata a saját alapját képező termelési viszonyokon alapuló gazdasági rend fejlesztése, erősítése, de alakítása is. Ezzel az alapot alakító, fejlesztő, erősítő tevékenységével a szocialista jog segít annak a gazdasági rendnek a kibontakozásában és megszilárdításában, amely a rajta nyugvó különféle társadalmi nézeteken és intézményeken keresztül hat az emberek tudatára. Így tehát közvetett módon érvényesül a szocialista jog környezetformáló ereje. A szocialista jog azonban közvetlenül is erősíti és fejleszti azokat a társadalmi intézményeket vagy nézeteket, és más magatartási szabályokat, amelyek az ember környezete lévén, formálják annak tudatát. Közvetlenül is segíti pl. a szocialista típusú család, a szocialista erkölcs, a szocialista társadalomnak megfelelő szokások létrejöttét, megerősödését, illetőleg érvényesülését. Felvethető az a kérdés, ha azt állítjuk, hogy a szocialista jognak igen nagy szerepe van a társadalmi környezet formálásában, nem csúszunk-e a voluntarizmus nagyon is ingoványos talajára? Azt hisszük, hogy a jog ilyen jellegű funkciójának elismerése semmiképpen sem jelent voluntarizmust. A jog ugyanis az objektív társadalmi törvényeknek megfelelően, azok vonalában hat, e törvények érvényesülését segíti elő, érvényesülése tehát objektív folyamatokhoz kötött, így nem lehet voluntarisztikus jellegű a környezetet alakító működése sem.

A jog hatása más magatartási szabályok, az erkölcs, a szokás stb. kialakításában és fejlesztésében, tehát mindannak az erősítésében, amit mi összefoglaló néven a szocialista együttélés szabályainak nevezünk, igen jelentős. A régi társadalmi rend magatartási szabályainak érvénye és hatása jóval tovább tart, mint a régi társadalmi rend állama által alkotott jogszabályok léte és érvénye. A jogrendszer teljes átalakítása viszonylag könnyen és gyorsan elérhető, annál lassúbb és nehezebb viszont az erkölcs és a szokások megfelelő átformálása, helyesebben olyan új erkölcs és szokások kiformálása, amelyek megfelelnek az új társadalmi rend alapjának.⁴ E tevékenységben jut igen nagy szerep a szocialista jognak.

³ Uo. 150. old.

⁴ Vö.: Engels, Friedrich: Anti Dühring. 1948. Budapest, 90. old.

A szocialista jog segítségnyújtása a szocialista együttélés szabályainak kialakításában és erősítésében lehet negatív és pozitív jellegű. Negatív értelemben ez a hatás úgy nyilatkozik meg, hogy a szocialista jog rendelkezései szűk körre szorítják a régi erkölcs és szokások érvényesülését, és igen sok esetben tilalmazzák is azokat. Ez a negatív jellegű segítség bár kétségtelenül szükséges, egyáltalán nem elegendő. A szocialista jog nevelő hatása éppen a szocialista együttélés szabályainak kialakításában végzett pozitív jellegű tevékenységében mutatkozik meg.

A jog, valamint a szokások és az erkölcs viszonyának kérdése a burzsoá jogtudomány és szociológia egyik legvitatottabb problémája. Azon túl azonban, hogy egyes másodlagos elemek felderítését elérték, mindkettő viszonylatában, a lényegre — éppen az osztályjelleg elhanyagolása miatt — sohasem tudtak feleletet adni. A kettő viszonyát pedig két olyan körként képzeltek el, amelyek sohasem metszik egymást. Jellegzetes például az egyik igen befolyásos, és viszonylag eredményes, amerikai szociológus A. M. Mac Iver álláspontja, aki szerint a jogszabályok és más magatartási szabályok között éles vonalat lehet húzni, és nincs szükség semmiféle keveredésre a kettő között.⁵ A gyakorlati következménye ennek az a felfogás, hogy a jog nincs hatással a szokások alakulására. Mac Iver, de más burzsoá szociológusok és jogászok is felismerték viszont a szokásoknak, de az erkölcsnek is, a joggal összehasonlítva — lassúbb változását. Ez a feismerés helyes, a ténynek magának a magyarázata viszont abban rejlik, hogy a jog, amely az uralkodó osztály hatalmából folyó legfontosabb magatartási szabályokat rögzíti, viszonylag érzékenyebben reagál az alaphoz és ebből folyóan a társadalmi viszonyokban végbement változásokra, mint más magatartási szabályok. Sőt a jog esetében a tudatosságnak is jóval nagyobb szerepe van, mint pl. a szokások viszonylatában.

A szokások konzerváló ereje, a szocialista társadalmakban is érezhetően, viszonylag szilárd, és megváltoztatásuk nagyon is igényli az állami, és pedig a céltudatos állami tevékenységet. Lenin a kapitalizmus szokásainak maradványairól írva figyelmeztetett az ilyen tevékenység szükségességére.⁶ Ennek a tudatos tevékenységnek jelentőségére az emberek nevelésében, a szocialista erkölcs kialakításával kapcsolatban élesen rá tudunk mutatni. Ismeretes, hogy a munkásosztály erkölce már a kapitalista társadalmi rendszerben is élesen különbözik az uralkodó osztályok erkölcsétől. Ebben az erkölcsben már megtalálhatók a szocialista társadalmi rendszerben kialakuló szocialista erkölcs egyes elemei, azonban a kettőt távolról sem azonosíthatjuk egymással. A tőkés gazdasági rend viszonyai a munkásosztály erkölcsét is sok tekintetben úgy formálják, hogy az így kialakult elemek a szocialista erkölcs alapjait nem képezhetik. Világos példa erre pl. a munkához való viszony, az állami tulajdonnal kapcsolatos felfogás, vagy a családi erkölcs. A tőkés gazdasági rend elnyomott munkásosztályának erkölcsében, szokásaiban tehát igen sok elem van, amely nemcsak hogy nem felel meg a szocialista erkölcs követelményeinek, hanem ellenkezőleg éppen olyan leküzdési folyamatot igényel, akár a volt uralkodó osztályok erkölcsének maradványai. A szocialista erkölcs tehát nem adott valami, állandóan fejlődik, és csak a szocialista társadalmi rend talaján alakulhat ki, tudatos tevékenység segítségével, többek között éppen a szocialista jog segítségével. Éppen ezért nem helytálló M. P. Kareva kategorikus kijelentése, miszerint ha nem felel meg a jogszabály

⁵ Mac Iver, A. M.: Society. Its structure and changes. New York, 1931. 272. old.

⁶ Lenin Művei. 32. köt. Bp., 1953. 81–82. old.

az erkölcs fejlődésének, az előbbi módosítják,⁷ hiszen ebben a fejlődésben többek között éppen a jogszabályok is igen fontos szerepet játszanak, sőt igen sok esetben előbbre járnak a fejlődésben, mint a szocialista erkölcs, amely az eddig elmondottak miatt lassabban fejlődik, és éppen a szocialista jog támogatására is szüksége van.

A szocialista jog szerepe természetesen nemcsak a szocialista erkölcs kialakításában jelentős. Hathatósan hozzájárul más társadalmi együttélési szabályok megfelelő fejlődéséhez is. A jogszabályi rendelkezések megerősítik azokat a viszonyokat, amelyekből az új szokások sarjadnak, sok esetben keretet adnak, amelyeket a többi magatartási szabályoknak kell kitölteni. Gondoljunk csak pl. a szocialista munkaversenyre, amelyet kétségtelenül a szocialista gazdasági-társadalmi viszonyok termeltek ki új szokásként. A munkaversenyre vonatkozóan bizonyos jogszabályokkal rendelkezik a szocialista jog, amely megerősíti ezt a szokást.

Említettük már, hogy a szocialista jog különböző rendelkezéseivel kihúzza a talajt a régi erkölcsi szabályok vagy szokások alól, sőt tiltja is egyes ilyen régi magatartási szabályok érvényesülését. A nő és férfi egyenlőségének a szocialista jogban elfogadott elve és ez elv alapján létrehozott szocialista családi jogi szabályok alapján megváltoztatták a nő helyzetét a családban is. Ez a változás erőteljesen kihatott a családi erkölcs fejlődésére, és lehetetlenné tette igen sok olyan szokásszerű magatartás érvényesülését, amely a nő alacsonyabbrendűségének elvén nyugodott. Ugyanez a változás, amely végsősorban természetesen a társadalmi rend átalakulásán nyugszik, kitermeli a családi kapcsolatok terén érvényesülő új szokásokat, és ezzel együtt neveli az embert a családi kapcsolatainak keresztül. Közismert, hogy a régi szokások mennyire érvényesültek falun, ahol az emberek magatartását szinte minden megnyilvánulási formájában könyörtelenül irányították. E falusi erkölcsi és szokásszerű szabályok a legtöbb esetben a falusi kizsákmányoló, gazdag parasztság erkölce és szokásai voltak, de amelyek éppen e réteg uralkodó voltánál és tekintélyénél fogva érvényesültek a szegényparasztság körében is. Ezek a szokások, amelyek sok esetben a kulturális fejlődést akadályozták, a társadalmi változás következtében, a falusi kizsákmányoló réteg befolyásának elvesztése következtében talaj nélkül maradtak, és az új viszonyok, igen sok esetben a szocialista jog segítségével, kitermelik az új erkölcsi szabályokat és az új szokásokat a falun is. Különösen jellegzetesen érvényesül ez a termelőszövetkezeti mozgalommal kapcsolatban.

Az említett példákon keresztül láthatjuk, hogy a szocialista jog nevelő szerepe, a többi szocialista együttélési szabály kifejlesztésén, megerősítésén és a megtartására való készítetésén keresztül komoly mértékben érvényesül. Az új társadalmi magatartási szabályok erősítése a szocialista jogszabályok rendelkezéseinek megtartására való neveléssel is együtt jár, így a jog és más magatartási szabályok kapcsolata valóban dialektikus, amely közrehat a szocialista törvényesség fokozott érvényesülésére is. M. P. Kareva a már említett munkájában rámutat, hogy „feladatunk nem csupán az, hogy helyes, észszerű beállítottságot neveljünk ki magunkban a magatartási kérdésekkel szemben, hanem az is, hogy helyes szokásokat neveljünk ki magunkban, azaz olyan szokásokat, amelyeknek megfelelően egyáltalán nem azért cselekszünk helyesen, mert nekiülünk és megfontoltuk a dolgot, hanem azért, mert másként nem is tehetünk, hiszen így szoktuk meg. E szokásoknak a kifej-

⁷ Kareva M. P.: Jog és erkölcs a szocialista társadalomban. Moszkva, 1951. (Kéziratot magyar fordítás.)

lesztése jóval nehezebb, mint a tudatos magatartás kialakítása”.⁸ Ilyen szokás kifejlődése mélyebb és biztosabb értelemben biztosítja a szocialista jog szabályainak érvényesülését is. Világos azonban, hogy ez igen hosszú folyamat és végsősorban a szocialista jognak, de más magatartási szabályoknak is feladata az, hogy az emberek tudatát ennek megfelelően alakítsák.

A szocialista jog nevelő jellegének hangsúlyozása prespektivikus módon is — egyre inkább kifejezésre jut a szocialista jogalkotásban is. Ennek az elvnek az érvényét már egyes büntetőjogi kódexekben is tapasztalhatjuk. Így a csehszlovák büntetőtörvénykönyv 1. §-a a büntetőtörvény céljának tekinti az egyén nevelését a szocialista együttélés szabályainak megtartására. Ezzel kapcsolatban igen helyesen jelentette ki Stefan Rais a Csehszlovák Köztársaság akkori igazságügyminisztere a csehszlovák nemzetgyűlés 46. ülésén a büntetőtörvénykönyv vitája során: „A szocialista jognak nincs csupán . . . negatív tartalma, hanem mindenekelőtt az állampolgárok kollektív együttműködése és kölcsönös segélynyújtása szellemében hangsúlyozott pozitív tartalma van. Az új büntetőtörvény pozitív tartalmával a szocialista együttélés szabályait segíti megteremteni és kimélyíteni. Része ezért az új szocialista emberért folytatott küzdelmünknek . . .”⁹ A szocialista jog nevelési jellegének és feladatának kidomborítása más szocialista büntetőkódexben is kifejeződik. Érdemes rámutatni arra, hogy a készülő magyar büntetőtörvénykönyv is fog tartalmazni preambulumban olyan kitélt, amely szerint a Magyar Népköztársaság büntetőtörvénykönyve neveli a társadalom tagjait a törvények tiszteletbentartására, az állami fegyelemre és a munkafegyelemre, valamint a szocialista társadalmi egyéttélés szabályainak megtartására.

A szocialista jog nevelő funkciójának tudatosítása és leszögezése tehát túlmegy a tudományos munkán és az elméleti megállapításokon, és egyre inkább a tételes jogszabályokban is kifejezést nyer.

Természetesen a burzsoá jog is neveli a maga osztályszempontjainak megfelelően a társadalmat. Ez a „nevelés” azonban tartalmában csaknem kizárólag a kényszeren nyugszik. A burzsoá jog pusztán kényszerjellegét a legtöbb burzsoá jogtudós elmosni igyekszik, azonban még azok a jogászok is, akik joguk erőszak jellegét (bár nem osztályerőszak jellegét) felismerték, szükségesnek tartják megjegyezni, hogy ez az erőszak nem minden más társadalmi jelenségtől és hatástól elszigetelve létezik. Legjellemzőbb példa erre Karl Olivecrona realista svéd egyetemi tanár, aki szerint ugyan a jog nem más, mint az erőszakkal kapcsolatos szabályok összessége,¹⁰ de aki mégis megjegyzi, hogy a jog sok más társadalmi tényezővel kapcsolatos, és sok mindennek okozója.

Bár kétségtelen, hogy a burzsoá jog is igyekszik az alapjának megfelelő viszonyokat erősíteni és fejleszteni, így kihat az emberek tudatának formálására is, azonban osztályjellegénél fogva, éppen azért, mert a kizsákmányolás szolgálatában áll, lehetőségei korlátozottak, és a kényszerintézkedéseken túl kevéssé jut. Ennek megfelelően a burzsoá jogtudományban a nevelési funkciót nem tekintik a jog sajátosságának, ha pedig valamilyen nevelő feladatról beszélnek, elég ritkán, akkor is csak frázisokat hallhatunk, minden komoly tudományos megalapozottság nélkül. Általában megállapítható azonban, ha a burzsoá jogtudományban a jog nevelő jellegéről szó esik, akkor szinte kizárólag a büntetőjogot értik, sőt még tovább is szűkíthetjük ezt a felfogást a

⁸ I. h.

⁹ A büntetőtörvény. Tatran, Bratislava. 1952. 42. old.

¹⁰ Olivecrona, Karl: Law as fact. Copenhagen—London. 1939. 134. old

büntetésvégrehajtásra, sok esetben pedig a fiataikorúakra vonatkozó büntető jogszabályokra. Hans Welzel bonni egyetemi tanár a büntetőjog „szociális funkcióját” vizsgálva pl. a büntetőjog feladataként a közösségi élet alapvető értékeinek védelmét jelöli meg¹¹, valamint azt, hogy „a polgárok szociális ítéletét formálja és erősítse a joghoz hű felfogásukat”¹². Ilyen értelemben a joghoz hű felfogás erősítése éppen az osztályjellegre figyelembe véve, a társadalom túlnyomó többsége szempontjából kizárólag a kényszerítés elemét helyezi előtérbe. De magának a kényszernek sem domborodik ki itt a nevelő jelentősége, hiszen az adott jogszabály helyességéről így sem lehet meggyőzni az elnyomott osztály jogszabálysértő tagját, legfeljebb a büntetés-től való pusztán félelem tartja vissza a cselekmény újabb elkövetésétől, semmi esetre sem valamiféle szociális meggyőződés, amelyet a büntetőjog eszközeivel egy kizsákmányoló társadalomban nem lehet kialakítani úgy, hogy ez a meggyőződés valamiféle osztályfeletti, vagy akár az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő értékelésű magatartást szüljön. Nyilvánvaló tehát, hogy a burzsoa büntetőjog nevelési lehetősége a társadalom túlnyomó többsége felé csaknem teljesen kizárt.

A büntetésvégrehajtással kapcsolatos nevelési kérdések már jóval nagyobb helyet foglalnak el a burzsoa jogtudományban, és hosszabb ideje a nemzetközi büntetőjogi kongresszusok állandó tárgyát képezik. Jellemző például, hogy az 1950-ben Hágában megtartott 12. nemzetközi büntetőjogi kongresszus napirendjén számos ezzel kapcsolatos kérdés szerepelt. Főleg a szokásos bűnözők, a börtönmunka, a fokozatosság problémáit tárgyalták.¹³ A jog nevelő funkciójának a büntetésvégrehajtásra és a fiataikorúakra való elméleti leszűkítése azonban nem eredményezi azt, hogy ez a nevelés a gyakorlatban általában valóban eredménnyel is járjon. A burzsoa államok statisztikái, amelyekben a szokásos és a visszaeső bűnözők feltűnően nagy arányszámot foglalnak el, az ellenkezőjéről győznek meg.¹⁴ Azt hisszük megállapíthatjuk, hogy a burzsoa büntetésvégrehajtás nevelő hatásának eredménytelenségét, sok más, magában a végrehajtási rendszerben levő osztályjellegű sajátosságon kívül, többek között éppen az is eredményezi, hogy a burzsoa jog nem képes azt a széleskörű társadalmi jellegű nevelést elvégezni, amelyet a szocialista jog esetében nagy vonásokban igyekeztünk felvázolni.

Természetesen a szocialista jog nevelő funkciója is sokféle formában érvényesül. A fentebb kifejtetteken kívül például a szocialista jog a legközvetlenebb módon kihat az emberek jogtudatának fejlődésére, lehetőséget ad a kedvező emberi tulajdonságok kialakulására. Igen lényeges mértékben segíti a szocialista fegyelem, többek között a munkafegyelem kialakulását. Mindez sokféle módon realizálódik. Lehetetlen lenne innen kifelejtetni pl. éppen a büntetésvégrehajtást is, de igen nagy szerep jut a jogszabályok közvetlen alkalmazására hivatott állami szerveknek, elsősorban a bíróságoknak.

II. A jogszabályok tömeghez való eljutásának egyik módja, és pedig igen fontos módja a bírósági eljárás. A bírósági eljárásról válik igen nagy részben élővé a jog. Bár az emberek többsége soha nem lépi át vádlottként, vagy peres félként, sőt többnyire még tanúként sem a tárgyalóterem küszöbét, így közvetlen észleletei nincsenek a bírósági munkáról, mégis egy-

¹¹ Welzel, Hans : Das Deutsche Strafrecht. 4. Aufl. Berlin, 1954. 2. old.

¹² Uo. 3. old.

¹³ L. : pl. Deliberation of the International Penal and Penitentiary Congress című Philadelphában megjelent összefoglaló kiadványt.

¹⁴ Arnold Thurman : The Symbols of Government. New Haven, 1938. 146. old.

egy tárgyalásnak igen széles hatása van azokra nézve is, akik nem voltak azon jelen. A szocialista jog nevelő szerepe éppen ezért eredményesen realizálódik a bírósági eljáráson keresztül. Lenin „A Szovjethatalom soronlévő feladatai” című írásának már első fogalmazványában, 1918-ban rámutatott a bíróságok hatalmas jelentőségére a dolgozók nevelésében.”¹⁵

A bíróságok e feladatait nemcsak az elmélet állapítja meg, felismerve a tömegekre gyakorolt nagy hatását, — természetesen csak akkor, ha az a bíróság valóban demokratikus, és a tömegekre is támaszkodik, mint a szocialista bíróságok, — hanem ezt az elvet a szocialista tételes jogszabályok kifejezésre juttatják. A legkifejezőbbben a bírósági szervezetről szóló bolgár és csehszlovák törvényekben találhatjuk meg ezt a jogszabályi megállapítást. Az 1952. évi november 1. napján kelt bolgár törvény a bíróságok szervezetéről a következőket tartalmazza: „Tevékenységgükkel a bíróságok biztosítják a törvényeknek az összes intézmények, vállalatok, társadalmi szervezetek, hatósági személyek és állampolgárok általi pontos és egyenlő végrehajtását és nevelik az állampolgárokat a haza iránti hűségre, a munkafegyelemre, a törvényeknek való öntudatos engedelmességre és a szocialista közösségi együttélés szabályainak betartására.” A Csehszlovák Köztársaság 1952. okt. 30. kelt 66. sz. törvénye a bíróságok szervezetéről még pontosabban körül írja a bíróságok nevelő feladatait. „A bíróságok egész működésükkel a polgárokat a Csehszlovák Köztársaság iránti odaadásra és a hűségre, a törvények és más jogszabályok pontos és következetes betartására, a szocialista tulajdon megóvására a munkafegyelemre, az állam védelme által rájuk rótt köteleességek teljesítésére, a szocialista együttélés szabályainak megfelelő megtartására nevelik. A büntetések kiszabásánál a bíróságok a bűncselekmény tettesének nemcsak a megbüntetését, hanem annak megjavítását és átnevelését is kötelesek szem előtt tartani” (4. § (1) és (2) bek.). Más szocializmust építő országok jogszabályai hasonlóképpen kifejezésre juttatják a bírói nevelés nagy jelentőségét.

A bíróságok nevelési feladatait tehát az elmélet és a tételes jogszabályok egyaránt megállapítják. Ez a nevelési feladat a szocialista jog nevelő jellegéből következik, annak realizálódása. Kérdés azonban, hogy hogyan hajtja végre a szocialista bíróság ezt a társadalmi kihatásaiban is oly fontos feladatát. Meg kell állapítanunk, hogy a bírósági nevelés feladatait nem lehet leszűkíteni a bíróság előtt vádlottként, vagy peres felekként álló állampolgárokra. Mindaz a sokrétű nevelési feladat, amelyet a szocialista bírósági szervezeti törvények a bíróságok számára jogszabályilag is előírnak, egy egyén vonatkozásában nem valósítható meg. A bírósági nevelésnek széles társadalmi lehetőségei vannak, és el kell érni, hogy ezeket a lehetőségeket a bíróságok valóban ki is használják. A kiváló szovjet pedagógus Makarenko mondotta az egyén és a közösség nevelésével kapcsolatban: „Az egyén nevelésénél állandóan szem előtt kell tartanunk az egész közösség nevelését. A gyakorlatban ez a két feladat csakis együtt, egymással karöltve és párhuzamosan oldható meg. Ha az egyént formáljuk, reá való hatásuk minden pillanatban szükségszerűen hatással lesz a közösségre is és megfordítva: minden érintkezésünk a közösséggel feltétlenül hatással lesz minden egyes egyénre is, aki a közösség tagja”.¹⁶

Az egyén nevelése a közösség által a szocialista pedagógia egyik alapelve. A közösség, amelyben az egyén él, az egyén környezetét képezi, igen nagy hatással van rá, a közösség fellépése igen könnyen irányíthatja pozitív vagy

¹⁵ L.: *Lenin*, Művei. 27. köt. 1952. 212—213. old.

¹⁶ *Makarenko*: Válogatott pedagógiai tanulmányok. Bp., 1948. 36. old.

negatív irányban tagjának fejlődését. A bírósági eljárásnak tehát — nevelő feladatának teljesítése közben — az előtte álló egyén közösségi viszonyaira is tekintettel kell lenni, mert egy emberi egyedben annak a közösségnek hibái, hiányosságai, vagy jó oldalai is felfedezhetők, amelyben él. E hibák feltárásával és megfelelő határozattal a bíróság nemcsak az egyént, hanem közösségét, szélesebb értelemben a társadalmat is neveli. Az elmondottaknak helyessége könnyen igazolható a büntető bírói eljárás esetében is. A burzsoá büntetőjog által is elismert fogalom a generális prevenció, tehát a büntetés kiszabásának az a célja, hogy a kiszabott büntetéssel másokat a bűncselekmények elkövetésétől visszatartson. Az általános megelőzés a szocialista büntetőjogban is elismert cél, de az eszközei lényegesen különböznek a burzsoá büntetőjog eszközeitől. A burzsoá büntetőbíróságok gyakorlatában a megelőzés, az általános visszatartás egyedüli eszköze a kemény büntetés kiszabása. Rámutattunk már arra, hogy a burzsoá államokban a kényszerítéstől való félelem tartja vissza a bűncselekmények elkövetésétől az embereket, mert általában ezeket a bűncselekményeket, melyek osztályjellegűek, meggyőződésük szerint nem ítélik el. A szocialista büntető eljárás az általános megelőzés céljait más eszközökkel is törekszik elérni. Utaltunk már arra, hogy a kényszer eleme itt sem hiányozhat, de ez a kényszer, a kiszabott büntetés, de maga a bírói eljárás egészében is bírálatot jelent. Bírálatot az egyén, szűkebb közössége, egyes esetekben a régi társadalmi viszonyok maradványai stb. felett. A Német Demokratikus Köztársaság büntetőeljárás törvénye a bírósági eljárás kritikai jellegét úgy is kifejezésre juttatja, hogy intézményesen bevezeti a bírósági bíráló határozatot (§ 4. St. P. O.). Ilyen határozatot akkor ad ki a bíróság, ha egy ügyvel kapcsolatban jogszabálysértést észlel akár a nyomozó-, ügyészi, egyéb állami vagy társadalmi szervek részéről. A Német Demokratikus Köztársaság büntetőeljárás törvényéről írott gyűjteményes munkában Hilde Benjamin igazságügy-miniszter ezt a bírálatot a bíróság nevelési feladatához kapcsolja.¹⁷ Ez a kapcsolat kétségtelenül a valóságban is megvan. A bírósági eljárás és határozat azonban intézményesített bíráló határozat nélkül is kritika, és a bíróság által gyakorolt bírálat nyomán nemcsak az egyén, hanem a közösség átalakulása is elérhető. A közösség ilyen átalakulása pedig lehetetlenné teszi az egyén számára a társadalmi együttélési szabályok — köztük a jogszabályok — megsértését. A közösség részéről várható spontán retorzió, az elítélésnek és megvetésnek különböző formái és következményei komoly visszatartó erőt jelentenek, így hatásosan szolgálják az általános megelőzés érdekeit. Az általános megelőzés tehát a szocialista bíróságok gyakorlatában egyet jelent a társadalom nevelésével.

A társadalom és ezzel együtt az egyén nevelésének dialektikus összhangja megnyilvánul a bíróságnak abban a tevékenységében is, amellyel az új erkölcsi szabályokat, a szocialista közösségi életnek megfelelő szokásokat stb. erősíti és fejleszti. Láttuk, hogy a szocialista jog nevelő funkciójának egyik érvényesülési módja éppen ezeknek a jogszabályokhoz nem sorolható maga-

¹⁷ *Benjamin, Hilde*: Grundriss der Strafverfahrenrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1953. 13—14. old. A bírói kritika alkalmazásának gyakorlati kérdéseit tárgyalja *Heinrich Löwenthal* Zur Anwendung der Gerichtskritik c. cikkében. (Neue Justiz. 1956. N. 4.) A Neue Justiz e számában már megjelent néhány bírósági kritikai határozat, amelyben a bíróságok valóban komoly bírálatot gyakorolnak állami szervek munkája felett. Egy ilyen határozat pl. egy bűnügy kapcsán megbírálja egy körzeti tanács nevelési osztályát, mert nem gyakorolt megfelelő felügyeletet az állami nevelő otthonokban alkalmazott nevelési módszerek felett. (KrG. Ückermünde, Beschl. vom 21. Dezember 1955. DS. 229/1955.)

tartási szabályoknak fejlesztése és támogatása. A bírói eljárásban ez a funkció is igen nagymértékben konkretizálódik, a bírói eljárás tudatosítja a szocialista együttélési szabályokat, sőt nemcsak tudatosítja, hanem adott esetben megfogalmazza és kifejezésre juttatja azokat. A bíróság ilyen tevékenysége jelentőségében és hatásában is messze túl megy a bíróság előtt álló egyén nevelésén és kihat az egész társadalomra. Természetesen sok esetben ez a bírói nevelés sem nélkülözi a kényszer elemét, sőt a büntetést sem. Mao Ce-Tung írja: „Amikor az átalakításra váró objektív világról van szó, ebben benne vannak az átalakítás ellenségei is; ezeknek előbb át kell esniük a kényszeren alapuló átalakítás szakaszán, ami után beléphetnek a tudatosságon alapuló átnevelés szakaszába”.¹⁸ A régi szokások, erkölcs stb. maradványai nyilvánvalóan az átalakulás ellenségeként jelentkeznek az emberek tudatában, olyan akadályként, amely sok esetben lassítja vagy éppen egyenesen lehetetlenné teszi az új magatartási szabályok megfelelő érvényrejutását, de esetleg a kifejlődésüket is. A bírói nevelés megköveteli, hogy az ilyen maradványok ellen kényszerrel, sőt büntetéssel is harcoljunk. Igen helyesen mutat rá erre a feladatra a Legfelsőbb Bíróságnak a Bírósági Határozatokban 303. sz. alatt közzétett határozata, amely szerint az a körülmény, hogy valamely bűncselekményt megvalósító eljárás bizonyos körökben szokásként is jelentkezik, még önmagában nem lehet alapja a Bt. 14. §-a (2) bekezdése alkalmazásának. A határozat indokolásában a Legfelsőbb Bíróság rámutat arra, hogy minden szokásnak vizsgálni kell a tartalmát és csak abban az esetben lehet elfogadni, ha az nem ellenkezik a dolgozó nép, a szocializmus építése érdekeivel.

A szocialista együttélési szabályok és a szocialista erkölcsi felfogás fejlesztésén keresztül elvégzett bírói nevelés a mi bíróságaink gyakorlatában is igazolható módon egyre erősödik a szocialista országokban. Talán legkifejezettebben a házassággal, a családdal kapcsolatos ítélezésben nyilvánul ez meg. A családjogi törvény — különösen a bontással, a gyermek elhelyezésével, névviseléssel stb. kapcsolatos szabályozásában meglehetősen tág teret nyit a szocialista erkölcsi felfogáson alapuló bírói ítélezésnek. Megállapíthatjuk, hogy bíróságaink általában helyesen használják fel ezt a lehetőséget a társadalom nevelésére, a szocialista erkölcsi felfogás erősítésén, sok esetben pontos megfogalmazásán, és ismételt megjelölésén keresztül. Említettük már, hogy a nő helyzetének a családban való alapvető megváltozása, a családi viszonyok átalakulása nyomán a családi és házassági erkölcs is újjáalakul, az új viszonyokat tükrözve megváltozik. Ez új erkölcsi felfogás erősítése a szocialista bíróságaink egyik legszebb nevelő feladata. Természetesen nem vállalkozhatunk arra, hogy ezt a kérdést itt teljes részletességgel megtárgyaljuk és bíróságaink gyakorlatát részleteiben is elemezzük. Jogi irodalmunkban már találgatunk erre példát, ha egy bíróság vonatkozásában is,¹⁹ most csupán néhány példán keresztül — elsősorban a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából szeretnénk a problémát megvilágítani.

A Legfelsőbb Bíróság házassági bontóperekkel kapcsolatban folytatott ítélezése során sokszor rámutatott a szocialista házassággal és családdal kapcsolatban kialakult új erkölcsi normákra. A bontás esetén, mikor azt vizsgálja, hogy a felek házassége reménytelenül fel van-e dűlve, ezt a tényt csak igen alapos értékelés alapján állapítja meg, és határozatában figyelmezteti a feleket a házasságukból folyó kötelességekre. Több határozatában

¹⁸ *Mao Ce Tung* : A gyakorlatról. Válogatott Művei. 1. köt. 1952. 571—572. old.

¹⁹ *Pólay Elemér* : A nevelő funkció és a Szegedi Megyei Bíróság házassági törvénykezdése a népi demokrácia 10. évében. Szeged, 1955.

rámutat például a házasságon belül kötelező önfegyelemre, ami nem engedi meg, hogy időleges érzelemváltozás miatt a házaspárok családi életüket megbontsák.²⁰ A bíróságoknak a házassággal kapcsolatos perekben megnyilvánuló nevelő funkciójának hangsúlyozására mutat pl. a Legfelsőbb Bíróság VII. sz. polgári elvi döntése. Az elvi döntés szerint: „A házassági bontóperekben a külön illeték kiszabásának célja az, hogy kifejezésre juttassa a társadalom rosszalását azokkal szemben, akik a házasság intézményét, annak erkölcsi alapját sértő, felelőtlen magatartást tanúsítanak, s ezáltal egyéni és általános nevelő hatást gyakoroljon az ilyen magatartás kiküszöbölése érdekében”.²¹ Helyesen igyekszik a bírósági gyakorlat a családi élet belső magatartási szabályainak megfelelő alakítására is. Erre nézve igen jellemző a Legfelsőbb Bíróság egyik határozatában felállított követelmény, mely szerint „az egyik házastársnak és a másik házastárs szülőjének egyaránt igyekeznie kell a kölcsönös megértést előmozdítani”.²² A családi élet belső szabályainak, és az ezzel kapcsolatos erkölcsi felfogásnak megváltozására és az új erősítésére mutat a volt szegedi ítélőtábla egy ítélete, amely 1949. februárjában elvi értelel mondja ki, hogy a férjnek feleségével szemben fenytési joga nincs, s az asszony férjétől semmiféle bántalmazást eltérni nem köteles. Különösen jellemző ez az ítélet azért, mert paraszt felekről volt szó, és a régi házassági erkölcs falun semmi kivetni valót nem talált abban, ha a férj feleségét bántalmazással is fenytette. Később született valamivel a volt budapesti felsőbíróság ítélete, amely rámutat arra, hogy a felek egyik vagy másik társadalmi osztályhoz való tartozása szerint nem lehet a feleséget bántalmazó férj magatartását megítélni, mert új társadalmunkban ez minden társadalmi osztályban tilos.²³ Ma már a bírói gyakorlat a bántalmazást, ha azt a szenvedő fél nem bocsátja meg, elfogadja alapos okul a házasság felbontására. A bírói gyakorlat ilyen alakulása jelentősen hozzájárult a házassággal kapcsolatos erkölcsi felfogás ebben az értelemben való helyes átformálásához. A nő megváltozott helyzetével kapcsolatos új erkölcsi felfogást erősíti a bírói gyakorlatnak pl. a tartásdíjjal kapcsolatban kialakult állásfoglalása is.

A szocialista együttélési szabályok fejlesztése a bíróság által természetesen nemcsak a családjoggal összefüggésben képzelhető el. Bírói gyakorlatunkban más vonatkozásban is találhatunk példákat erre. Így a Szegedi Megyei Bíróság egyik ítélete a lakbérleti viszony felmondásával kapcsolatban a következőkre mutat rá: „A 11/1953. M. T. számú rendelet 6. és 7. §-ának rendelkezéséből kitűnően a rendelet célja az, hogy a szocialista együttélés szabályai-val ellentétes, megbotránkoztató, túrhetetlen magatartást ismételtan tanúsító bérlővel szemben ne csak büntetőjogi, de polgári jogi megtorlást is lehessen alkalmazni, hogy a nehéz lakásviszonyok folytán együtt lakók nyugalma biztosítva legyen. E rendelkezés egyben nevelő hatású is, mert a felmondás érvényességének kimondásával nemcsak az érintett bérlőt, hanem a többi lakót is figyelmezteti a szocialista együttélés szabályainak betartására, ami nélkül többalakos házban a békés együttélés, együttlakás lehetetlenné válna”.²⁴

A bíróságok nevelő funkciójának továbbra is igen fontos feladata a szocialista erkölcs, szokások stb. erősítése, fejlesztése, az ezekkel kapcsolatosan keletkező helyes felfogások megfogalmazása és a társadalom tudatába való bevitele.

²⁰ Legf. Bír. Pf. III. 20.877/1955. sz. B. H. 930.

²¹ B. H. 327. sz.

²² Legf. Bír. Pf. IV. 21.771/1955. sz. B. H. 1091. sz.

²³ A két ítéletet ismerteti *Pólay*: i. m. 7. old.

²⁴ Szegedi Megyei Bíróság Pf. II. 21.418/1954. sz. B. H. 683. sz.

Lássunk most egy, a büntetőbírói eljárás és ítélet nevelő jellegével kapcsolatos problémát. Fentebb már említettük, hogy az általános megelőzés fogalma a szocialista büntetőjogban lényegileg egybeesik a társadalom nevelésével, és a társadalom nevelése az egyén nevelését is elősegíti. Az általános megelőzés ilyen értelméből következik, hogy ha a bíróság eredményes nevelőmunkát akar végezni a társadalom, vádlott szűkebb környezete felé is, akkor minden vonatkozásban a vádlott személyén túl kell tekinteni, és különösen a büntetéskiszabásnál tekintettel kell lennie mindazokra a sajátos körülményekre, amelyek a vádlottnak, mint egy bizonyos közösségben levő egyénnek helyzetét jellemzik. E szempontnak a megfelelő érvényrejtetésével lehet a büntetőbírói eljárás valóban hatásos kritika, mind az egyénnel, mind pedig annak környezetével szemben. Ez a követelmény egyébként a Btá. megfelelő rendelkezésével összhangban van, és bírói gyakorlatunkban kezd már alkalmazást nyerni. A Legfelsőbb Bíróság egyik a törvényesség érdekében hozott határozatában pl. rámutat arra, hogy „az általános megelőzés érdekében mellőzhetetlen, hogy a bíróság ne csak elszigetelten a konkrét ügyet, annak eseti körülményeit vizsgálja, hanem figyelembe vegye annak társadalmi hátterét és mindazokat az általános jellegű körülményeket is, amelyek ugyancsak döntő jelentőségű támpontot adnak annak megítélésére, hogy az általános megelőzés érdekében szigorúbb vagy enyhébb intézkedésre van-e szükség”.²⁵ Az ügy társadalmi hátterének feltárása a társadalom nevelésének egyik legeredményesebb módszere. Természetesen a helyes nevelő ítélet csak akkor születhetik egy adott ügyben, ha az ügy társadalmi hátterének feltárásán túl, a vádlott személyének jellemző tulajdonságait, erkölcsi arculatát, jellemét és nem utolsósorban a bűncselekmény indítóokait alaposan elemzi a bíróság. Mindezen körülmények tisztázásával a bíróság rámutathat azokra a vonásokra és hibákra, amelyek elítélendők, amelyek a bűncselekmény elkövetésére vezettek és lehetővé tették, vagy megkönnyítették a bűncselekményhez vezető utat, ezzel elősegíti a hibák kijavítását, akár az egyénben, akár a közösségben rejlenek is azok. A megfelelő büntetés kiszabása a nevelő hatás egyik legfontosabb biztosítója. Természetesen elhibázott lenne, ha csak az enyhe büntetést tekintenénk nevelő hatásúnak. A kiszabott büntetés mértéke — a nevelés szempontjából is — akkor helyes, ha a vádlott bűnösségén, az elkövetett bűncselekményen, az osztályhelyzetén stb. túl, a legmesszebbmenőkig figyelembe veszi a fent leírt szempontokat.

A bírói ítéletnek a közösség elítélését kell kifejeznie, a büntetésben ennek az erkölcsi elítélésnek kell megnyilvánulnia. Ezzel együtt azonban a büntetésnek hozzá kell járulni az erkölcsi elítélő légkör kialakulásához is. A kettő között tehát dialektikus összhang van, és a bíróságnak törekedni is kell arra, hogy az ítéletével kiszabott büntetés e két szempontnak megfeleljen. A helyesen alkalmazott büntetés e kettős nevelő hatása tehát végeredményben a társadalom nevelésének folyamatában összességében, egyként jelentkezik.

Mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a büntetőbírói eljárás nevelő hatása csak a tárgyalott szempontok figyelembevételén múlik. Az eljárás vezetésének, a bíró tárgyaláson tanúsított magatartásának és különösen az objektív igazság felderítésére irányuló törekvésnek és ez az igazságnak megfelelő ítéletnek nagy jelentősége van a bírósági nevelésben.

Kulcsár Kálmán

²⁵ B. 1512/1954. sz. B. H. 656. sz.

Kodifikációs problémák a tervgazdálkodás büntetőjogi védelme körében

I. Lenin tanítása, hogy nem lehet hosszú időszakot és komoly sikert szem előtt tartó terv nélkül dolgozni. A SzKP XX. kongresszusa megállapította, hogy az ötéves tervek kidolgozásában és megvalósításában követett gyakorlat a lenini útmutatás, tanítás követése. A Szovjetunió ötéves terveinek realitását az élet igazolta. Valamennyi ötéves terv teljesítése után gazdasági fejlődésének magasabb fokára emelkedett, gazdagabb, erősebb ország lett. Hatalmasan megnövekedett nemzetközi tekintélye. A szocialista tervgazdaság előnyei hazánkban is lehetővé teszik a gazdasági és kulturális építés terén egyre átfogóbb feladatok megvalósítását. Grandiózus feladatokat tűzött maga elé a magyar népgazdaság, a második ötéves terv irányelveiben. A tervek realitása és végrehajtásának sikere többek között annak az előfeltételnek a megvalósításában áll, hogy az irányelv-tervezetet is a szocialista termelési mód objektív gazdasági törvényei követelményeinek számbavételével kell kidolgozni. A tervgazdálkodás elvi jelentőségének egyik alapja az, hogy a népgazdaság tervezése tudomány. Ez a tudomány tanulmányozza a szocialista vállalatok gazdasági fejlődésében a gazdasági törvények konkrét megnyilvánulásait, azoknak állami és társadalmi szerveink által való alkalmazását, a vállalat és a termelési folyamat egyes területei egybehangolásának konkrét útját és módszereit, a bővített szocialista újratermelés megvalósítása, a szocializmust építő társadalom termelőerőinek helyes felhasználása céljából. A szocialista vállalatok tervezésének tudományos alapja: az újratermelés marxista-leninista elmélete.

A szocialista vállalatok tervezését a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a szocialista termelési viszonyok határozzák meg, amelyek a kölcsönös szocialista segítség alapelveire támaszkodnak.

Második ötéves népgazdasági tervünk irányelvei a vállalatok tervezésére vonatkozólag parancsolóan előírják a valóban tudományos módszerek keresését. A vállalat az ipar és a mezőgazdaság szervezésének és vezetésének döntő láncszeme. A termelési folyamatokban megmutatkoznak a termelési viszonyok, az emberek termelési viszonyai. A szocialista vállalatok előtt álló feladatokat és célkitűzéseket nem magánérdek határozza meg, hanem állami terv, amely mint gazdasági és egyben *jogi* törvény pontosan megszabja a bővített szocialista újratermelésből a vállalatra háruló feladatokat. A tervben előírt állami feladatot a vállalat teljesíteni tartozik. Az állami terv egyben az egész nép alkotó tevékenységére támaszkodik. Ezt a tevékenységet a Magyar Dolgozók Pártja és kormányunk irányítja a szocializmus építésének új sikereiért folyó harcra, hazánk gazdasági erejének további növelésére, a nép anyagi és kulturális színvonalának fellendítésére. A szocialista vállalat fejlődési törvénye a termelés mennyiségi és minőségi növelésének szükségessége az élenjáró új technológia, a termelés szervezettségének fokozása, a munka termelékenységének állandó növelése és a termelés önköltségének csökkentése útján. A dolgozók széles tömegeinek részvétele a vállalatok tevékenységében az állami tervek határidő előtti és túlteljesítésének nélkülözhetetlen feltétele. A vállalatban belüli termelési folyamatot azonban nem lehet az egész népgazdaságban folyó termeléstől elszigetelten vizsgálni. Az anyagellátási, értékesítési és pénzügyi rendszeren keresztül minden vállalat össze van kapcsolva az egész népgazdasággal. A vállalatoknak az állami tervben megállapított gyártmányokat a legmagasabb termelékenység mellett és az előírt minőség-

ben, a legkisebb önköltséggel kell előállítani. Valamennyi vállalat feladata tehát, hogy teljes súllyal az állami terv maradéktalan teljesítésére, a termelőforrások legmagasabb fokú kihasználására törekedjék. A vállalaton belüli termelés ugyanis nemcsak műszaki folyamat, hanem egyben társadalmi-gazdasági folyamat is. A szocialista gazdaságtudomány szükségképpen tanulmányozza az egyes vállalatok tervezését és a tapasztalatok tudományos általánosításával igyekszik egyre magasabb színvonalra emelni a vállalati tervezést.

Az állami terv megvalósulásának kétségtelenül elsőrendű és alapvető biztosítéka a dolgozók tántoríthatatlan és széleskörű részvétele a vállalati termelőmunkában. A néptömegek alkotókészségének kollektív ereje a terv teljesítésének szolgálatában a terv megvédését is célozza. A szocializmust építő népgazdaság egész életét azonban az állami terv határozza meg, ezért szükséges olyan jogi biztosítékok létrehozatala is, amelyek segítségével a népgazdaság megvédhető a bűnös támadásokkal, egyrésztől az ellenség átneműködésével, másrésztől a tervet sértő, vagy veszélyeztető egyéb bűnös magatartásokkal szemben.

II. A tervgazdálkodás büntetőjogi védelme körének meghatározása szükségessé teszi annak megvizsgálását, hogy mit kell tekinteni a tervet sértő, vagy veszélyeztető büntettek tárgyának. A népgazdasági terv ellen irányuló bűnös magatartások nemcsak magának a népgazdasági tervnek megvalósítását akadályozzák, hanem a szocialista ipar legfőbb célkitűzéseit is, figyelemmel arra, hogy a népgazdaság minden ágának a szocialista ipar gyors fejlődésétől függ a további fellendülése. A népgazdasági terv védelme körében tehát társadalomra veszélyes magatartásnak kell tekinteni az olyan cselekményt, amely akadályozza *a)* az ipari termelés növekedését; *b)* a gépesítés fokozását; *c)* a munka termelékenységének emelkedését; *d)* a termelési kapacitás jobb kihasználását; *e)* az elavult berendezések korszerűsítését; *f)* az ún. szűk keresztmetszetek kiküszöbölését; *g)* az üzemek ütemesebb és egyenletesebb termelésének megszervezését; *h)* a műszaki és anyagellátásnak, valamint a termelés tervezésének megjavítását.¹

A büntetőjogi szabályok feladata, hogy védelmet biztosítsanak a felsorolt tárgyakat sértő, vagy veszélyeztető magatartásokkal, mint közvetlenül e tárgyakban megtestesülő társadalmi viszonyok ellen irányuló bűnös támadásokkal szemben. A tervet sértő, vagy veszélyeztető büntettek közvetlen tárgyainak meghatározása azonban még nem teszi lehetővé e büntetteknek a társadalomra veszélyesség élesen eltérő foka szerint történő differenciálását. Élesen el kell határolni a népgazdasági terv-ellen törő és egyben a népgazdaság alapjait megingatni igyekvő, tudatosan ellenséges elemek cselekményét azoknak az elkövetőknek bűnös magatartásától, akiket nem vezet ellenséges cél a tervet sértő vagy veszélyeztető büntett megvalósításában. A büntetőjogi szabályozás területén pedig kívülesnek az olyan magatartások, amelyek ugyan a népgazdasági tervet sértik, vagy veszélyeztetik, azonban a társadalomra veszélyességük foka nem teszi szükségessé a büntető jogszabályok alkalmazását az elkövetőkkel szemben. Az éles elhatárolás szükségességét indokolják azok a gyakorlati tapasztalatok, hogy a jogi eszközök nem megfelelő módon, vagy megalapozatlanul történt alkalmazása — mint a szocialista törvényesség megsértése —, a népgazdaságra káros tevékenységet jelent.

Felvetődik az a kérdés, hogy a tervbüntettek hatályos szövege és benne a büntetőjogi védelem elvei megfelelnek-e a mai követelményeknek, amelyeket a

¹ Az SZKP XX. kongresszusán elhangzottak figyelembevételével.

szocialista állam gazdasági alapjának és rendjének védelme érdekében szükségképpen felállít. Élesebben vetődik fel ez ma, amikor előrehaladtak az új, szocialista büntetőtörvénykönyv megvalósításának előkészítő munkálatai. Ahhoz tehát, hogy a tervbüntettek törvényi tényállásait a bíráló szemüvegén keresztül hasznosan elemezzük, szükséges más népi demokráciák hasonló jogszabályainak összehasonlító ismerete, hogy az így szerzett tapasztalatok szintéziseként tehessük meg javaslatainkat.

Valamennyi szocialista állam népgazdasági terve büntetőjogi védelmének jelentőségét megvilágítja, hogy a népi demokratikus államok gazdasági rendjével szembenálló ellenséges elemek nem alaptalanul látták a népgazdaság tervezésében azoknak az óriási mozgató erőknek egyikét, amelyek a népgazdaság tántoríthatatlan fejlődését a szocializmus építésének útján biztosítani tudják. Az egyes ellenséges vagy befolyásuk alá került elemek a tervezés területén nem egyszer felhasználták a terv megszegésével, a tervek megvalósításának akadályozásával, a tervgazdálkodás sikerének lejárásával azokat a módszereket, amelyek a szocializmus építését akadályozzák. E bűnös módszerek érvényesülését bizonyos tekintetben megkönnyítette, hogy hiányzott a gazdaság tervszerű vezetésének kellő gyakorlata. Ezek a körülmények több olyan büntető jogszabály létrehozatalát vonták maguk után, amelyek az ilyen természetű jogsértések legveszélyesebb fajaira büntetőjogi felelősséget állapítottak meg.

A népgazdasági tervek ellen elkövetett bűnös magatartások osztálytartalma azonban változott, a népgazdaság fejlődésének különböző szakaszaiban módosult, s az egyes népi demokráciák sajátos viszonyai közepette nem is lehetett azonos. A terv elleni büntettek osztálytartalmának eltérő értékelése, az osztálylényeg változásának, módosulásának nem azonos volta tükröződik az egyes népi demokráciák büntető törvényhozásán belül abban, hogy a terv elleni legveszélyesebb büntett, a *szabotázs* különböző jogszabályi megfogalmazást nyert a tervgazdálkodás védelmét szolgáló jogszabályokban. A szabotázs büntettének kialakulását előidéző tényezők tekintetében az egyes népi demokratikus államokban hasonló jelenségek voltak tapasztalhatók. A népi demokráciák új rendjével szembenálló ellenséges elemek a felszabadulás után közvetlenül, a háború következményeként előállott ideiglenes, helyenként tartósabb nehézségekre spekulálva, imperialista beavatkozást remélve aknamunkába kezdtek. E bűnös tevékenységek folytán kialakult a népgazdaság ellen irányuló bűncselekmények rendszere, amelyen belül a szabotázs cselekmények arra irányulnak, hogy a népi demokratikus államok gazdasági életének jelentős kárt okozzanak.

A népi demokratikus államok büntető törvényhozásaiból világosan kitétni, hogy a bűncselekmények általános tárgyának az új államrend gazdasági alapjában megtestesülő társadalmi viszonyok összességét tekintik, a szabotázszt megvalósító magatartások a gazdasági alap aláásását, gazdasági kibontakozásának megnehezítését, továbbá az új rendnek a néptömegek szemében való diszkreditálását célozzák. Az egyes büntető törvényhozások a szabotázs fogalmán különféle, a normális gazdasági életet akadályozó és egyben a népgazdaság súlyos sérelmére irányuló cselekményeket értik. E magatartásokkal megvalósuló büntettek felölelik a termelőeszközök elpusztítását, megrongálását, a munka akadályozását, és hasonló cselekményeket.

Jelentős eltérések mutatkoznak az egyes népi demokráciák jogalkotásai között a szabotázs fogalmához tartozó kiemelt bűnösségi elem, a *célzat* meghatározása tekintetében.

A lengyel büntetőjogszabály szerint: „Aki szabotázs cselekményt követ el akként, hogy 1. üzemeket, közhasználati berendezéseket, vagy közlekedési vállalatok, avagy a lengyel állam, vagy azzal baráti viszonyban álló állam védelmét szolgáló berendezést megsemmisít, vagy használhatatlan állapotba helyez; 2. az (1) pontban felsorolt intézmények és berendezések szabályos működését megghiúsítja, vagy megnehezíti; 3. a hadsereg számára a kikötött szerződési feltételek ellenére teljesen, vagy jelentékeny mértékben alkalmatlan cikket termel, vagy szállít: — legalább 3 évig tartó börtönnel, vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel, vagy halállal kell büntetni.”²

Az idézett törvényi meghatározás felsorolja a szabotázsnek általában ismert elkövetési magatartásait, de nem tartalmazza azt a jellegzetes, kiemelt bűnösségi elemet, amely a szabotázs nélkülözhetetlen ismérve: az ellenséges célzatot. Ebben lényeges különbség mutatkozik a lengyel és a magyar szabályozás között, amennyiben a hasonló tárgyú magyar büntető jogszabály³ a fogalom meghatározás körében a szubjektív oldalon kiemeli a „kártévő célzatot”, mint a passzív szabotázs nélkülözhetetlen elemét. A lengyel szabályozás szerint is következtetni lehet azonban a cselekmények jellegéből az elkövető sajátos céljára. A helyes jogalkalmazás szempontjából mégis kockázatos, ha a jogszabály olyan lényeges bűnösségi elemet, mint a célzat, nem tartalmazza kifejezetten, hanem csupán az értelmezésre bízva annak megállapítását, vajon ezt a törvényhozó a jogszabály szövegébe beleértette-e. Ez a fogalmazás különben önkényes bírói értelmezésre, téves minősítésre, sok esetben törvénysértésre nyújt lehetőséget, mert eventuais szándék fennforgása mellett is alapul szolgálhat a cselekmény szabotázsaként való minősítéséhez.

A csehszlovák büntető törvényhozásban a legveszélyesebb tervbűntett szabotázsaként való meghatározása nagyjában-egészében egybeesik a hasonló magyar szabályozás időpontjával. Az 1950. évi csehszlovák büntető törvénykönyv szerint a szabotázs a nemzeti vagyonnak, vagy népi szövetkezetek vagyonának megsemmisítését, megkárosítását, vagy használhatatlan állapotba helyezését jelenti abból a célból, hogy az állami, vagy társadalmi vállalat működését vagy fejlődését megghiúsítsa, vagy akadályozza, valamint hivatali köteleességek teljesítésének elmulasztását, vagy nem kellő teljesítését a terv végrehajtásának megnehezítése, vagy az állami vagy társadalmi intézmény vagy vállalat tevékenységében való komoly kár okozása céljából.⁴

A csehszlovák büntető jogszabály a részletes rendelkezések tekintetében hasonló a mi jogszabályunkhoz, amennyiben a szabotázs aktív és passzív alakját határozza meg. Lényeges különbség azonban az, hogy amíg a magyar szabályozás csak a passzív szabotázs törvényi meghatározásában szerepelteti a kártévő célzatot az alanyi oldalon, a csehszlovák jogszabály — nézetünk szerint helyesen —, mind az aktív, mind a passzív szabotázs törvényi tényállásának alapvető bűnösségi elemévé tette az ellenséges célzatot. E tekintetben jobban támaszkodott a szocialista büntetőjogban kellőképpen tisztázottnak tekinthető szabotázs és kártéves fogalomra. Mégis mindkét szabályozás elvi tisztaságát rontja, hogy nem választják szét a szabotázst és a kár-

² „Az ország újjáépítési időszakában különösen veszélyes bűncselekményekről szóló 1946. évi június 13-án kelt dekrétum 3. cikke.

³ 1950. évi 4. sz. tvr. 2. §.

⁴ A csehszlovák nemzetgazdaság fejlődésének első fázisában „A nemzeti és társadalmi, valamint népi ellenőrzés alatt álló vállalatok megkárosításával járó bűnvádi felelősségről” szóló 1946. évi július 18-i törvény határozza meg először az ilyen természetű bűntetteket, azonban nem nevezi azokat szabotázsoknak.

tevést, a diverziós cselekmény ismérveit pedig az aktív szabotázs fogalma körében szerepeltetik. A csehszlovák megoldáshoz hasonlóan határozza meg a szabotázs fogalmát a *bolgár* törvényhozás.⁵

Az egyes népi demokráciák büntető törvényhozásában a terv elleni, de nem szabotázst megvalósító büntettek szövegezése tekintetében használt megoldások között meg kell említeni bizonyos specifikumokat, amelyek az egyes népi demokratikus országok gazdasági helyzetének sajátosságait a fejlődés adott szakaszában tükrözik. A specifikumoknak megfelelően szembevetendő különbözőségek mutatkoznak a tervbüntettek meghatározásai tekintetében. Az idézett *lengyel* jogszabály például megállapítja azoknak a személyeknek a büntetőjogi felelősségét, akik állami, vagy községi, avagy állami vagy helyi önkormányzati pénzügyi támogatást élvező, vagy állami vagy községi vezetés alatt álló vállalatoknál vagy szövetkezeti intézményeknél vagy vállalatoknál dolgozva: 1. a közérdek kárára csökkentik a termelés színvonalát, a termelési minőség lerontása, vagy saját, avagy a nekik alárendelt személyzet személyes munkája termelékenységének csökkentése révén; 2. a vállalat műszaki berendezésével, nyersanyagával vagy áruival kapcsolatban rájuk háruló megfelelő intézkedések eszközölése alól magukat kivonva, jelentős mértékben lerontják a vállalat állapotát, vagy pedig elherdálják a vállalat anyagain és áruit.

A *lengyel* törvényhozás tehát a bűncselekmény objektív oldalának részletes leírásával meghatározott cselekményeket nem szabotázs-ként, hanem más bűncselekményi tényállásokként határozza meg. Különlegesség az is, hogy a szabotázs alanya bárki lehet, a most ismertetett bűncselekmények alanya csak az említett vállalatoknál dolgozó személy lehet.

A *román* büntető törvényhozás a szabotázssal egyenlően veszélyesnek tekinti a jelentést nem adó, vagy hamis adatokat szolgáltató személyek cselekményét.⁶

A népi demokráciák többségében nehézségbe ütközött a pontos számvetés, a számadás bevezetése a tervgazdálkodásba. A nehézségeket főképpen az magyarázza, hogy gyakoriak voltak a számvetés és számadás alóli kibúvások esetei. Ez szükségessé tette a rosszhiszemű kibúvások esetére a büntetőjogi felelősség megállapítását. A gazdasági tervek megvalósításáért folyó harc szakaszaiban e vonatkozásban is, különböző jogszabályokat bocsátottak ki. Például a 2 éves népgazdasági terv végrehajtásával kapcsolatos jogsértések büntetőjogi szankcióiról szóló 1947. évi csehszlovák törvény megállapítja, hogy a terv végrehajtását fenyegető vagy megnehezítő szándékos cselekményt, vagy mulasztást 6 hónaptól 5 évig terjedhető börtönnel kell büntetni. E cselekmények káros következményeinek beálltát és a nyereszkesedési célszámot minősítő körülményeknek kell tekinteni. A csehszlovák köztársaság 1950. évi büntető törvénykönyve külön bűncselekményt állapít meg a tervezés és a tervteljesítés ellenőrzésének veszélyeztetésével kapcsolatban. Egyben büntettnak nyilvánítja azt is, ha magánvállalat tulajdonosa nem teljesíti az egységes népgazdasági tervből folyó kötelezettségét.

Hasonló büntetőjogi normákat tartalmazott a Magyar Népköztársaság által alkotott jogszabály a 3 éves gazdasági terv büntetőjogi védelme tárgyában. E jogszabály rendelkezéseit nagyrészt átvette a hatályos büntető jogszabály, a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. sz. tvr.

⁵ A „Népátlalom védelméről” szóló 1945. évi március 7-i tvr.

⁶ „A termékek és áruk mennyiségének bejelentéséről” szóló 1947. évi román törvény.

Egyik specialitása : egy új hivatali büntettet konstruált azáltal, hogy büntettnak nyilvánítja a hatóság tagjának vagy közegének cselekményét, ha az a népgazdasági tervvel kapcsolatos hivatali kötelesség szándékos megszegésével, a népgazdasági terv vagy valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti.⁷

III. A terv büntetőjogi védelmét szolgáló hatályos magyar jogszabály megalkotásának időszakában helyesen mérte fel kiindulási alapként a tervgazdálkodás megszilárdításával járó feladatokat és lényegében helyesen határozta meg a tervgazdálkodás büntetőjogi védelmét célzó törvényi tényállásokat. Míg azonban más népi demokráciák büntetőjogi törvényhozása élesebben szétválasztotta a szabotázs és a terv elleni egyéb büntettek törvényi tényállásait, a hatályos magyar büntető jogszabály nem határolja el élesen a terv elleni szabotázs cselekményeket, a terv elleni egyéb szándékos büntettektől, sőt a terv ellen gondatlanságból elkövetett büntettektől sem. Nézetünk szerint a büntető jogszabály világosan meg kell hogy mondja : a szabotázs a dolgozó nép ellenségeinek merénylete az ötéves terv veszélyeztetése, a szocializmus építésének megzavarása céljából, az egyéb tervbűncselekmények pedig a tervfegyelem olyan megszegéséből állanak, amelyek többnyire az elkövető tudatában levő burzsoá maradványok hatására vezethetők vissza. Az utóbbi cselekmények motívumai között szerepelnek : az önzés, haszonlesés, nemtörődomség, a közösség iránti közömbösség stb.

A szabotázs és a terv elleni egyéb büntettek közötti rendszerbeli elhatárolás is a gyakorlat által megkívánt szükségesség, mert más módon kell harcot folytatni a tudatos kártevővel, a népgazdaság alapjait támadó elkövetővel szemben, mint a népgazdaság alapjait ugyan közvetve veszélyeztető, de lényegében közvetlenül a tervfegyelmet sértő elkövetővel szemben. A rendszerbeli elhatárolás alapja tehát egyrészt a bűncselekmények tárgya, melynek figyelembevételével a szabotázs szükségképpen az állam elleni büntettek körébe sorolandó, az egyéb tervbűntettek pedig a gazdasági rend elleni bűncselekmények körében maradhatnak. A szabotázs és a terv elleni egyéb büntettek közötti elhatárolás másik alapja a bűncselekmények *szubjektív* oldala. A szabotázs alanyi oldalán a kártevő célzat mint nélkülözhetetlen tényállási elem adja meg e büntettnak azt a tartalmat, amely félreérthetetlenül megkülönbözteti a népgazdaságot sértő, vagy veszélyeztető más büntettől. A kártevő célzat értelme azonban feltétlenül tisztázásra szorul, mert ennek hiánya törvénysértésekre nyújt lehetőséget a jogalkalmazó számára. A hatályos büntető jogszabályban szereplő kártevő célzat mibenlétének felderítése csak az értelmezés módszerének alkalmazásával lehetséges.

A kártevő célzat a gyakorlatban, a jogalkalmazás során többféle értelmet nyert. Az értelmezés terén mutakozó eltérések és az ezekből adódó tévedések egyik oka, hogy a hatályos jog a kártevő célzat fogalmát nem határozza meg világosan. A büntetőjog elmélete segítséget nyújt a kártevő célzat fogalmának a megértéséhez, mert megvilágítja a célzat fogalmát. Csak szándékos cselekmény lehet egyúttal célzatos, de a célzat a szándéknak fokozottabb, minősített formáját jelenti. A törvény a szándék meghatározásánál a magatartás következményeinek kívánását jelöli meg jellemzőül, míg a célzatot úgy lehetne meghatározni, hogy az elkövető a magatartását egy bizonyos *meghatározott cél* elérése érdekében követte el, tehát cselekményének nemcsak közvetlen káros eredményét, hanem kiemelkedő káros következményének elérését is *célul*

⁷ 1950. évi 4. sz. tvr. 8. §.

tűzte ki. A célzat is szándék, de intenzívebb, erősebb szándék, mint amit általában a közfelfogás szándékos magatartáson ért.

A tervbűntettek körében a BHÖ. 238. pontjába felvett úgynevezett passzív szabotázs büntettének alapvető eleme a kártevő célzat. Ez a rendelkezés csak néhány példát hoz fel arra, hogy különösen mit kell kártevő célzaton érteni, amikor a kártevő célzatot felbontja: „... kártevő célzattal, így különösen abból a célból, hogy a népgazdasági terv, vagy valamelyik részlet-terv megvalósítását veszélyeztesse, avagy a népgazdaság érdekét egyébként sértse.” Ebből a szűk meghatározásból arra lehet következtetni, hogy aki abból a célból hajtja végre cselekményét, hogy a népgazdaság érdekét sértse, kártevő célzattal követte el a bűncselekményt. A kártevő célzat tehát: *ellen-séges, reakciós célzatot jelent*.

A kártevő célzattal elkövetett cselekmény káros eredménye nem feltétlenül anyagi kárban nyilvánul meg. A káros eredmény mutatkozhatik anyagi-lag fel nem mérhető káros következményekben, akár gazdasági, politikai vagy társadalmi vonatkozásban. Viszont valamennyi olyan terv elleni büntett, amely anyagi kárral jár, nem minősíthető kártevő célzattal elkövetett bűntettnek, hiszen a vagyon elleni egyéb büntettek valamennyi változatának jellemzője az anyagi kár bekövetkezése, vagy veszélye. Nem minősíthető szabotázsnek például annak a gyári termelési osztályvezetőnek a cselekménye, aki a gyárnak a szabványnál gyengébb minőségű termékeit oly módon akarta a megrendelő vállalatnak átadni, hogy az átvevőt ajándékokkal és ígéretekkel igyekezett befolyásolni. Kétségtelen, hogy ez a bűnös cselekmény veszélyezteti a népgazdasági tervet, mégsem tekinthető szabotázsnek, mert hiányzik a tényállásból alanyi oldalon a kártevő célzat, az ellenséges, reakciós célzat. Az elítélendő gyári sovinizmus és az ellenséges célzat nem parifikálható, de az előbbi cselekmény is bűncselekményt, adott esetben tervbűntettet valósít meg. Ha pedig a selejtes termékektől mindenáron megszabadulni igyekvő gyári vezetőt e cselekményére elsősorban, vagy különösen a magasabb prémium-szerzés utáni törekvés ösztönözte, a cselekmény a társadalmi tulajdont károsító csalásnak is minősülhet.

A kártevő célzat helyes értelmének tisztázása tehát megadja az alapot ahhoz, hogy elhatároljuk, szétválasszuk egymástól a terv elleni szabotázs büntetteket és a terv elleni egyéb szándékos büntetteket. Ebben a vonatkozásban is az elméleti és gyakorlati tapasztalatok kimeríthetetlen forrását a szocialista büntetőjog szolgáltatja számunkra.

A szovjet szocialista büntetőjog különös része világosan meghatározza, hogy a szabotázs a nép ellenségeinek cselekménye, amely tudatosan arra irányul, hogy megbontsa a szocialista gazdaságot, aláássa a szocialista haza katonai erejét és tönkretegye a dolgozók jólétét. Az ilyen célú bűncselekményeket nézetünk szerint a legsúlyosabb állam elleni büntettek rendszerének keretében kell meghatározni, mint ahogy azt a szovjet szocialista büntetőjog különös része teszi. Ugyanakkor világosan meg kell határoznunk, hogy az ilyen cselekmények szubjektív oldalán az *ellenséges célzat a tartalmi elem*, mint a bűnösség meghatározója.

Az 1950. évi 4. tvr. 1. és 2. §-ában meghatározott aktív és passzív szabotázs azon felül, hogy az állam elleni büntettek rendszerébe tartozik, alapvető reformálásra szorul. Nézetünk szerint abban a tekintetben is, hogy az elkövetési magatartásokat aktív és passzív szabotázs helyett kártevés és szabotázs büntettének megfelelő magatartásokra lenne célszerű felbontani. A szovjet szocialista jogban kialakult helyes meghatározás értelmében a kártevés ellenforradalmi célból az állami, társadalmi vagy gazdasági rend

valamely ágazatának aláásása, míg a szabotázs ugyanilyen célból kötelezettségek nem teljesítése vagy hanyag teljesítése. Amíg tehát a kártevés tipikusan bűnös aktivitásban, a szabotázs bűnös passzivitásban nyilvánul meg. A kártevés és a szabotázs elkövetési magatartásának ilyen módon való megfogalmazása egyben azt is tükrözi, hogy e büntettek túlmennek a tervbüntettek körén, mert a cselekmény nemcsak a gazdasági, hanem az állami vagy társadalmi rend bármely ágazata ellen irányulhat. A gyakorlat még élesebben veti fel annak a szükségességét, hogy a diverziós büntett külön jogszabályi meghatározást igényel. Szükségesnek mutatkozik a most említett jogszabály 1. §-ának elemei között differenciálni olymódon, hogy a jellegzetesen diverziós elemet, valamely dolog megsemmisítését onnan kiemelni és ugyancsak az állam elleni büntettek körében kell meghatározni e bűncselekményt rombolás néven, amelynek szubjektív oldalán hasonlóképpen szerepeljen az ellenséges célzat. Ezt a megoldást egyben összhangba kell hozni a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményekről szóló 1950. évi 24. tvr. 6. §-ának jelenlegi szövegével.⁸

Az egyéb terv elleni büntettek meghatározása tekintetében jelenleg is fennálló túlzott taxáció csökkenthető lenne. A hatályos jogszabályban meghatározott elkövetési formákat: a részlettervtől való lényeges eltérést, a részletterv benyújtására vonatkozó köteleesség megszegését, az engedély nélküli beruházást, vagy felújítást, kereskedelmi könyvek vezetésére, vagy a zárószámadások elkészítésére vonatkozó köteleesség megszegését, visszaélést a tervvel kapcsolatban megsabott jelentéstétel, vagy adatszolgáltatás körében stb. — egy bekezdésben össze lehetne foglalni azzal, hogy ezek a tervfegyelem megszegésének nem taxatív, hanem exemplifikatív esetei. Ugyanakkor a szabotázs elkövetési magatartásai közé kívánkozik a hatályos jogszabály 5. §-ának a) pontja, tehát a vállalat, vagy üzem teljesítőképességének eltitkolása a népgazdaság érdekének megsértése céljából, illetőleg ha az elkövetés kifejezetten ellenséges célból történik. Ugyanakkor feleslegessé válnék a hatályos jogszabály 6. §-a szerinti, a kereskedelmi könyvek vezetésére, vagy a zárószámadások elkészítésére vonatkozó köteleesség megszegésével megvalósuló büntett alanyi oldalán a célzat előírása, mert e fontos kötelezettségek nem teljesítése külön célzat nélkül is a tervfegyelem olyan fokú megsértéseként jelentkezhetik, hogy ilyen büntetést érdemlő magatartásnak minősül.

A jogalkalmazás egyszerűbbé tétele érdekében célszerű volna az elszaporodott prémiumcsalások hatékonyabb megelőzése érdekében olyan új törvényi tényállás megalkotása, amely minősített esetnek tekinti a tervvel kapcsolatos jelentéstétel, vagy adatszolgáltatás körében elkövetett visszaélést, ha az a magasabb prémium elérését célozza, illetőleg a visszaélés annak érdekében történik. A jogszabály szövegének tervezetként javasoljuk: „...börtönnel kell büntetni, aki a maga vagy más részére anyagi előnyszerzés céljából a tervteljesítésre vonatkozó adatokat meghamisítja, illetőleg az adatgyűjtésre illetékes szervet valótlan bejelentéssel vagy adatszolgáltatással megtéveszteni törekszik.”

Feltétlenül szükségesnek tartjuk a hatályos jogszabályból kiküszöbölni azt a fogalmi ellentmondást, amelyet a 10. § tartalmaz akként, hogy lehetővé teszi a szabotázs gondatlan elkövetésének megbüntetését. Fogalmilag, de egyben logikailag is kizárt, hogy valaki kártevő célzattal, gondatlanul kövessen el bármilyen cselekményt. A kártevés és szabotázs meghatározásának az állam elleni büntettek rendszerében való elhelyezése feloldaná ezt az ellent-

⁸ A társadalmi tulajdonban levő vagyontárgy felgyújtása, vagy felrobbantása ... halálbüntetés alá esik.

mondást, mert politikai bűncselekmény törvényi tényállása csak szándékos elkövetés esetén valósulhat meg.

Pártunk határozatainak szellemében — figyelemmel arra, hogy az állampolgárokkal szembeni adminisztratív eszközök alkalmazását minél szűkebb térre kell szorítani —, alaposan elemző tanulmányozást igényel az a probléma, hogy milyen mértékben üldözendők a tervbűntettek gondatlan elkövetés esetén, illetőleg hogy a tervfegyelem megszegésével gondatlanságból elkövetett cselekmények üldözése egyáltalán a büntető eljárási útra tartozzék-e. Nézetünk szerint a jogszabályban nem általános rendelkezéssel, hanem külön-külön szükséges meghatározni azt, hogy a tervfegyelem megszegésének mely eseteit kell gondatlan elkövetés mellett is büntetni. A gondatlanságból elkövetett tervcselekmények közül csak azoknak megbüntetését tartjuk indokoltnak, amelyek jelentős kárt vagy veszélyt idéztek elő és az elkövető azt előre láthatta.

Feleslegesnek tartjuk a tervbűntettek körében olyan általános gazdasági fogalmak meghatározását, mint pl. azt, hogy mit kell érteni terméken, terményen, termelőeszközön stb. Hasonlóképpen nem tartjuk szükségesnek az egyéni felelősség elvének külön szakaszba foglalását, mivel ez a szocialista büntetőjog sarkalatos alapelve, amit az általános rész megfelelően kimunkál.⁹

Módosításra szorul a tvr. 14. §-a abban a tekintetben, hogy az előkészületi jellegű cselekményeknek a kíséreltetel való parifikálása kifogásolható, mert a Btá-nak a kíséreltetel büntetésére vonatkozó rendelkezése alapján a felsorolt előkészületi cselekmények ily módon a büntetés tekintetében a befejezett büntetettel esnek indokolatlanul egyenlő elbírálás alá. Ugyanakkor hiányosság, hogy a tvr. nem tartalmaz törvényi tényállást a szabotázs feljelentését elmulasztó elkövető megbüntetésére sem. Ez annál inkább megoldásra váró ellentmondás, mert a társadalmi tulajdon védelméről szóló hatályos jogszabály a feljelentés elmulasztását büntetni rendeli.¹⁰ A feljelentés mint a büntető eljárás megindításának feltétele tekintetében egyébként — de lege lata — a gyakorlati jogalkalmazás területén problémát idézett elő a büntető perrendtartás 87. §-ának (2) bekezdése, amely szerint ha a büntető eljárás folyamatba tételezt valamelyik jogszabály meghatározott szerv feljelentésétől teszi függővé, a feljelentés megtételét a legfőbb ügyésznek az eljárás megindítását elrendelő határozata is pótolja.

Felmerül a kérdés, hogy a büntető perrendtartás módosítása során keletkezett fenti szabály hatályon kívül helyezte-e az 1951. évi 31. tvr. 36. §-ában foglalt azt a rendelkezést, hogy a tervbűntett miatt büntetőeljárást — az aktív szabotázs kivételével — csak az arra illetékes hatóság feljelentésére lehet megindítani. Nézetünk szerint a büntető perrendtartás hivatkozott rendelkezése kiegészítette, de nem helyezte hatályon kívül a fenti rendelkezést. Annak alapgondolata az, hogy a szakminiszter a legilletékesebb valamely iparágban előforduló, a tervet sértő vagy veszélyeztető magatartás társadalomra veszélyessége jelentőségének elbírálására és annak eldöntésére, hogy a népgazdaság érdeke megkívánja-e a büntető eljárás megindítását. A büntető perrendtartás hivatkozott rendelkezése biztosítja a legfőbb ügyész számára azt a *törvényességi felügyeleti jogot*, hogy amennyiben a legfőbb ügyész törvénysértőnek találja a jogszabály által büntető eljárási előfeltételként előírt feljelentés megtételének megtagadását, utasítást adhat a büntető eljárásra.

⁹ 1950. évi 4. tvr. 4. §, 15. §.

¹⁰ 1950. évi 24. tvr. 7. §. E rendelkezésnek is hiányossága, hogy a befejezett büntett feljelentésének elmulasztását nem bünteti, amit a bírói gyakorlat pótolni volt kénytelen.

Összefoglalva: Az 1950. évi 4. sz. tvr. a magyar büntető törvényhozás fontos jogalkotása. A szövegezésében megmutatkozó elvi fogyatékok és egyes ellentmondások nézetünk szerint elsősorban arra vezethetők vissza, hogy e büntető jogszabály keletkezésének idején a magyar büntetőjogi irodalom még nem tisztázta kellőképpen a büntetőjog több idevágó tételét. A gyakorlati jogalkalmazás során kitűnt, hogy rendelkezései ma már nem mindenben megfelelőek. A népgazdasági terv elleni legsúlyosabb büntettek: kártevés, szabotázs, diverzió törvényi tényállási elemei összefolynak, nincsenek egymástól elhatárolva. A tvr.-ben szereplő „kártevő célzat” fogalmát a bírói gyakorlat sem tudta minden esetben megfelelő tartalommal megtölteni, a bírói értelmezés e tekintetben nem volt egységes. E fontos fogalom egységes értelmezésének hiánya törvénysértések forrása lehet, ha olyan büntettek is üldözhetők szabotázsaként, amelyeknek valóságos jellege enyhébb elbírálást igényel.

A kártevés, szabotázs, diverzió rendszerbeli elhatárolása — e bűncselekmények tárgyának alapulvételével — a terv elleni egyéb büntettektől, a taxáció csökkentése, az egyes büntettek alanyi oldalának következetesen pontos körülírása, a gondatlanságból elkövetett cselekmények miatti büntetőjogi felelősség körének szűkítése a gyakorlat szükségletei által felvetett olyan követelmények, amelyeknek megvalósítása a büntetőjogi kodifikációra vár. E tanulmányban felvetett néhány gondolat megvitatása — nézetünk szerint — elősegítené e fontos problémák megoldását.

Barna Péter

Az ügyészi függetlenség néhány problémája

I. Az egyik járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályának vezetője a járási ügyészséghez intézett átiratában felhívta az ügyész figyelmét arra, hogy a járás területén működő egyik termelőszövetkezetben a prémiumelosztás nem a jogszabályoknak megfelelően történik, mert a termelőszövetkezet elnöke a jogszabályban meghatározott maximumnál magasabb prémiumösszeget vett fel. A járási ügyész megvizsgálta a bejelentést és a vizsgálat eredményeként megállapította, hogy a prémiumelosztás körül nem fordult elő semmiféle törvénysértés. A vizsgálat eredményét közölte a végrehajtó bizottság mezőgazdasági osztályával is. A mezőgazdasági osztály vezetője erre „utasította” az ügyészt, hogy az átiratban foglaltaknak megfelelően járjon el és indítson eljárást a termelőszövetkezet elnöke ellen. Mint ebből az esetből is látható, a gyakorlatban még előfordulnak esetek, amikor a helyi szervek befolyásolni igyekeznek az ügyészt. Sőt még jogtudományunkban is akadnak olyanok, akik kétségbevonják, hogy az ügyész függetlenségéről lehet beszélni. Az ilyen nézet a szocialista államrendszer újszerű megoldásainak a meg nem értését tükrözi, és egyben arra is mutat, hogy egyesek olyannyira rögződnek a bírói függetlenség általánosan ismert elvéhez, hogy mellette hallani sem akarnak az ügyészi függetlenség más jellegű, sajátos tartalmú elvéről.

Szocialista ügyészségünk kérdéseinek tudományos feldolgozása az utóbbi időkben komoly léptekkel haladt előre.¹ Különösen nagy jelentőségre tesznek szert az ügyészség

¹ A bírósági eljárásbeli ügyészi részvétel kérdéseivel már viszonylag nagyobb számú cikk foglalkozik nálunk is. A magyar — szovjet barátsági hónap idején a bíróságok polgári eljárásának törvényessége feletti ügyészi felügyelet kérdését vitatták meg (vö. Szalkai: Anként az ügyészi polgári felügyeletről, Magyar Jog. 1956. évi 3. sz. 159. old.). Az elmúlt év novemberében zajlott le a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottsága Államjogi és Törvénykezési jogi szekciójának a Legfőbb Ügyészséggel karöltve rendezett ankétja az ügyészi általános felügyeletről. A többi ügyész felügyeleti ág problémái azonban még nem nyertek széleskörű megvilágítást irodalmunkban. (Vö. még Sz. G. Bereznovszkaja: Az ügyészi általános felügyelet egyes kérdései. Állam és igazgatás. 1956. évi áprilisi szám. 204 — 211. old.)

problémái az SZKP. XX. Kongresszusa után. A XX. Kongresszus mélyrehatóan elemezte és szinte sebészi késsel tárta fel azokat a hibákat, amelyek a káros személyi kultusz eredményeként a szocialista törvényességen estek. A szovjet ügyészség a lenini elvek alapján épült fel. A személyi kultusz azonban az ügyészség tevékenységére is káros hatással volt, mert gátolta abban, hogy maradéktalanul be tudja tölteni feladatát. Az SZKP. XX. Kongresszusa teljes mértékben visszaállította az ügyészi felügyelet jogait és megerősítette ezt a felügyeletet. Vorosilov elvtárs a XX. Kongresszuson tartott felszólalásában ismertette azokat a törvényhozási intézkedéseket, amelyek fontos szerepet töltenek be a szocialista jogrend megszilárdításában és az állampolgári jogok védelmének biztosításában.² Az intézkedések között szerepel többek között az ügyészségre vonatkozó új törvényerejű rendelet, amely a lenini útmutatások szellemében készült és világosan meghatározza a szovjet szocialista ügyészség feladatát. Hasonló okok következtében nálunk is többször megsértették a szocialista törvényességet, mint arra az MDP Politikai Bizottságának novemberi határozata rámutat. Bár új szocialista ügyészi szervezetünk nem hibáztatható azokban a súlyos törvénytörésekben, amelyek korábban előfordultak, mégis úgy gondolom, helyes lehet az a következtetés, hogy ügyészi szervezetünk tekintélyét még jobban meg kell szilárdítani, mert csak ilyen módon lehet egyrészt a múlt hibáit következetesen felszámolni, másrészt ez az egyik legfontosabb biztosíték arra, hogy a jövőben hasonló hibák ne fordulhassanak elő. Hogy ügyészi szervezetünk be tudja tölteni szerepét, ahhoz nem kis mértékben szükséges az ügyészség kérdéseinek elmélyült tisztázása, az elmélet és gyakorlat munkásainak szoros együttműködése alapján.

A szocialista jogirodalomban nem elég kimunkált, a szocialista ügyészség több más problémája mellett, a szervezeti alapelvek kérdése.³ Valamely állami szerv szervezeti alapelveinek tisztázása pedig nagyjelentőségű, mert ebben nyer kifejezést elsősorban a szerv jellege. A felépítésre vonatkozó általános elvek biztosítják a szerv tevékenységét feladatának megvalósításában. A szocialista ügyészség alapelveinek tisztázása ezen minden állami szervre vonatkozó megállapítás mellett jelentős azért is, mert a szocialista államban az ügyészség szervezeti alelvei sajátos, specifikus jellegűek, merőben eltérnek egyes más állami szervek szervezési elveitől. A kapitalista államban ez a probléma nem így jelentkezik. A burzsoá ügyészi szervezet felépítésére vonatkozó elvek általában hasonlóak egyéb állami szervek szervezési elveivel. A központi hatalom szervei a bürokratikus centralizmus alapján épülnek fel, így a burzsoá ügyészség is, ami azt jelenti, hogy szigorúan centralizált, a kormánynak, vagy az igazságügyminiszternek közvetlenül alárendelt, azok utasításait végrehajtó szerv.

A szocialista államban az állami szervek általában a demokratikus centralizmus elve alapján épülnek fel. A demokratikus centralizmus minden államhatalmi és államigazgatási szervre vonatkozó szervezési elv, amely alapvető módon meghatározza az említett szervek felépítését és működését, ez az elv azonban nem érvényesül a szocialista ügyészség szervezetében. Az ügyészi szervezet sajátos, egyéb állami szervektől eltérő szervezeti és működési elvek alapján fejti ki tevékenységét. Az ügyészség sajátos szervezeti és működési elvei az ügyészség sajátos, specifikus szerepével vannak kapcsolatban. Az ügyészség feladata a szocialista törvényesség feletti őrködés. Az ügyész azonban sajátos módon a törvények megtartása feletti felügyelete során nem határoz a konkrét államigazgatási kérdésekben és nem vesz részt a bírósági ítéletek hozatalában, csupán arra van joga, hogy abban az esetben, ha a döntéssel nem ért egyet, vagy egyébként törvénytörést észlel, óvást stb. adjon be. Az ügyésznek tehát különleges feladata van, és e feladatát, különleges, más állami szervek tevékeny-

² Vö. Az SZKP XX. Kongresszusa. Szikra, 1956. 458. old.

³ A hazai jogtudományban az általános felügyelet kapcsán vizsgálja a centralizmus és az ügyészi függetlenség alapelveit *Névtelű László*. (L.: Az ügyészi általános felügyelet elvi alapjai. Jogtudományi Közlöny, 1955. évi 12. sz. 722. és következő old.)

ségére, működésére egyáltalán nem jellemző módon valósítja meg. Nyilvánvaló, hogy a szocialista ügyészség szervezetének és működésének olyan alapelveken kell nyugodni, amelyek a legjobban biztosítják az ügyészség feladatának, az egységes szocialista törvényesség feletti őröködésnek a végrehajtását, az ügyészségi funkciók elvégzését.

Milyen elvek alapján épüljön fel és fejtsse ki tehát tevékenységét a szocialista ügyészség? A kérdés a szocialista ügyészség legalapvetőbb problémái közé tartozik. Lényegében ez képezte a vita tárgyát a világ első szocialista ügyészségének, a Szovjetunió ügyészi szervezetének felállításakor. Többen úgy vélték, hogy az ügyészséget „a kettős alárendeltség”, tehát lényegében a demokratikus centralizmus alapján kell felépíteni. Úgy gondolták egyesek, hogy az ügyészségnek a kettős alárendeltség rendszerében való megszervezése egyrészt harcot jelent a bürokratikus centralizmus ellen, másrészt ezzel biztosítják a helyi szervek számára az önállóságot a felsőbb szervek részéről megnyilvánuló fölténytudásokkal szemben. Lenin, akinek nevéhez fűződik a szocialista ügyészség elvi kérdéseinek kidolgozása, élesen szembefordult ezekkel a nézetekkel. Lenin felismerve a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesülésének fontosságát, a törvényesség egysége elvéből kiindulva kimutatta, hogy a kettős alárendeltség csak ott alkalmazható, ahol figyelembe kell venni a helyi sajátosságokat.⁴ A kérdés eldöntésénél Lenin különös figyelmet fordított a helyi befolyásra. A törvényesség meghonosításának egyik legnagyobb akadályát éppen ebben látta. A kettős alárendeltség védelmezése nemcsak elvileg helytelen, mert akadályozza az egységes törvényesség megvalósítását, de egyben megalágya a helyi bürokráciának és a helyi befolyás érvényesítésének is. Lenin tehát elvetette a kettős alárendeltség elvét és a szocialista ügyészség szervezeti elveként a centralizmust, a függetlenséget és az egyszemélyi vezetést jelölte meg.

Tanulmányomnak csupán az a célja, hogy az ügyészség szervezeti alapelvei közül az egyiket, az ügyészi függetlenség elvét vizsgálja. Mielőtt azonban rátérnék az ügyészi függetlenség néhány problémájának vizsgálatára, szükséges megvilágítani, hogy milyen kapcsolatban vannak az egyes elvek egymással. A szocialista ügyészség szervezeti alapelvei szerves kapcsolatban vannak egymással, az alapelvek csak egymással való kapcsolatukban képesek betölteni funkciójukat. A szervezeti alapelvek egymáshoz való kapcsolatának vizsgálatakor mindenekelőtt azt kell látni, hogy az egyes elvek a szervezés és a működés bizonyos viszonyait fejezik ki. Ilyen értelemben a centralizmus elve az ügyészi szervezet *belső* viszonyainak képét tárja fel, kifejezi azt a viszonyt, amely az ügyészi szervezet mechanizmusán belül jut kifejezésre az egyes ügyészi szervek szigorú alá és fölé rendeltségének rendszerében. A centralizmus elvével fogva az ügyészség felsőbb szervei az alsóbbakra nézve kötelező utasításokat adhatnak ki. A függetlenség elve az ügyészi szervezet *külső*, más állami szervekhez való viszonyát fejezi ki, azt jelenti, hogy az ügyészek az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől függetlenül járnak el. Az egyszemélyi vezetés elve nem a szervezet külső vagy belső viszonyát tárja fel, hanem azt mutatja meg, hogy az ügyészségi szervek határozataikat egyszemélyileg, személyes döntéseként hozzák. Az egyszemélyi vezetés elve tehát az ügyészi szervezetet működésében mutatja be.

II. Az ügyészi függetlenség a Magyar Népköztársaság ügyészségi szervezetének alkotmányos alapelve. Az alkotmány 44. §-a kimondja, hogy „Az ügyészek az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől függetlenül járnak el.” Az alkotmány nyomán az ügyészségről szóló 1953. évi 13. tvr. 4. §-a szintén deklarálja az ügyészi függetlenség elvét.⁵ A függetlenség elve az ügyészi szervezet külső viszonyait, vagyis

⁴ L.: V. I. Lenin levelét „A kettős alárendeltségről és a törvényességről”. Lenin Művei, 33. kötet 360–364. old.

⁵ Az ügyészi felügyeletről szóló 1955. május 24-i szovjet szabályzat 6. szakaszában deklarálja az ügyészi függetlenség elvét. A szovjet szabályozás a magyarhoz hasonló. Egyes népi demokratikus államokban (pl. Csehszlovákiában, Romániában) eltérő szabályozás van. Az ügyészség ezekben az államokban a Miniszttertanácsától sem független.

azt mutatja, hogy más állami szervekkel milyen az ügyészség kapcsolata. Az ügyészségnek ezt a külső viszonyát az alkotmány az egymástól való függetlenségben jelöli meg. Az ügyészi függetlenség kérdéseinek vizsgálatánál éppen ezért első problémaként az ügyészségnek az *államszervezet rendszerében* elfoglalt helyével kell foglalkozni. Az ügyészség különleges helyet foglal el a szocialista állam szerveinek rendszerében. Ez a sajátos hely az ügyészség sajátos jellegéből, speciális feladatából, funkcióiból és más állami szervektől eltérő szervezeti felépítéséből következik. Az ügyészség különleges helyét a szocialista állam szerveinek rendszerében elsősorban *függetlensége* jellemzi. A szocialista ügyészség nem államhatalmi, de nem is államigazgatási szerv. Sajátos vonása a szocialista ügyészségnek, további negatív megjelöléssel, hogy nem fogható fel úgy sem, mint hogyha valaminő igazságszolgáltatási segédszerv lenne. A szocialista ügyészség a szocialista törvényesség védelmének és a szocialista jogrend megsértői elleni harcnak a szerve. Az ügyészségen kívül természetesen más állami szervek is ellenőrzik a törvényesség megtartását. Ezek az állami szervek azonban nem csupán és nem is elsősorban a törvényesség megtartását ellenőrzik. Az ügyészség sajátos szerepe viszont éppen abban van, hogy csak a törvényesség megtartása felett gyakorol felügyeletet. Tevékenységére jellemző, hogy az állami élet szinte minden területét átfogja. Nyilvánvaló, hogy ilyen feladatot csak abban az esetben tud maradéktalanul megvalósítani, ha megfelelő garanciák vannak erre. Szervezete, működése és ebből következően az állami szervek rendszerében elfoglalt helye biztosítja elsősorban azt, hogy feladatát, a törvényesség feletti felügyeletet megvalósítsa. A szocialista ügyészség tehát elkülönített, a kormánytól és a helyi államhatalmi szervektől teljesen független szerv és csupán az államhatalom legfelsőbb szervének van alárendelve. Az ügyészi függetlenségnek, mint a szocialista ügyészség egyik szervezeti alapelveinek jelentősége tehát elsősorban abban van, hogy egyik legfőbb *garanciája* a szocialista törvényesség feletti ügyészi felügyeletnek. Függetlenség nélkül nincs szocialista ügyészség. Ebben a vonatkozásban a függetlenség elvének két szempontból van különösen nagy jelentősége: Az egyik az, hogy kiemeli az ügyészséget az állami szervek közül, s ezzel megteremti annak a lehetőségét, hogy tevékenységét *átfogó* módon, szinte minden állami szerve, hivatalos személyre és állampolgárra nézve fejtsse ki, a másik, hogy éppen függetlensége révén képes eleget tenni annak a követelménynek, hogy a törvényesség egységét biztosítsa.

III. 1. *Ügyészi függetlenségről* alanyi és tárgyi értelemben beszélhetünk. *Alanyi értelemben* az ügyészi függetlenség azoknak a *szerveknek* a körét jelenti, amelyekről az ügyész függetlenül fejti ki tevékenységét. Sajátos vonása az ügyészi függetlenség elvének, hogy ezek a szervek egyben az ügyészi felügyelet hatáskörébe is tartoznak. A szocialista ügyészség függetlenségének tehát az az egyik jellemző sajátossága, hogy bizonyos jogszabályilag meghatározott szervektől független az ügyész, s ugyanakkor ezekre a szervekre terjed ki felügyeleti tevékenysége is. A törvényesség biztosításának éppen abban van a legfőbb garanciája, hogy a szocialista állam azoktól a szervektől függetleníti az ügyészt, amelyek felett felügyeletet gyakorol. Az ügyészi függetlenség azonban nem érvényesül minden állami szerv vonatkozásában. Az államhatalom legfelsőbb szervétől, az Országgyűléstől nem független az ügyész. Ugyancsak nem független a Népköztársaság Elnöki Tanácsától sem, amely az államhatalom gyakorlásának legfőbb szerve akkor, ha az Országgyűlés nem ülésezik. Az államhatalom legfelsőbb szervét nem ellenőrzi az ügyészség. A kapcsolat közöttük az alá- és fölérendeltségben nyilvánul meg. A Legfőbb Ügyészt az Országgyűlés választja meg, munkájáról az Országgyűlésnek beszámolni tartozik és abban az esetben, ha feladatát nem megfelelően látja el, vissza is hívható. Külön kell szólni ebben a körben a Minisztertanács és az ügyészség kapcsolatáról. A Minisztertanács tevékenységére az ügyészi felügyelet nem terjed ki, ugyanakkor azonban attól független, nincs közöttük alá- és fölérendeltségi viszony.

Az ügyészi függetlenség alanyi értelemben tehát lényegében három sajátosságra mutat. *Először*: Vannak olyan állami szervek, amelyekről független az ügyész és ugyan-

akkor e szervek tevékenységét a törvényesség megtartása szempontjából ellenőrzi. Ilyen szervek: a minisztériumok és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervek, az ezeknek alárendelt hatóságok, hivatalok, intézmények és az államigazgatás egyéb szervei, valamint az államhatalom helyi szervei; *másodszor*: van olyan állami szerv, a Minisztertanács, amelytől független az ügyész, de tevékenysége felett nem gyakorol felügyeletet; *harmadszor*: van olyan állami szerv, amely az ügyészséggel a fölérendeltség viszonyában van, ilyen szerv az Országgyűlés és az Elnöki Tanács. Ezekről az ügyész nem független, s nem gyakorol felettük felügyeletet sem.

Tárgyi értelemben az ügyészi függetlenség azt jelenti, hogy az ügyészt teljes önállóság, befolyásmentesség illeti meg felügyeleti munkájának gyakorlása során. Az ügyésznek funkciói gyakorlásában természetesen csak kifelé, más állami szervek irányában van függetlensége. Befelé, az ügyészi szervezeten belül az ügyész nem független, mert a centralizmus elve, az ügyészségi szervek szigorú alá- és fölérendeltségi rendszere kizárja ezt. A felettes ügyész utasításait az alsóbbfokú ügyész mindig köteles végrehajtani. Az ügyész függetlensége tárgyi értelemben tehát az ügyészi funkciók más szervektől való független gyakorlását jelenti. Semmilyen más állami szerv nem adhat pl. utasítást az ügyésznek arra, hogy valamelyik államigazgatási szerv határesetét óvja meg, vagy éppen ne óvja meg. Nem utasíthatja pl. valamely felsőbb államigazgatási szerv az ügyészt, hogy vizsgálatot folytasson le valamely alsóbb igazgatási szervnél és így tovább.

Az ügyészi függetlenségnek rendkívül nagy jelentősége van az egységes törvényesség biztosítása szempontjából. A függetlenség elve a törvénysértések *feltárása* szempontjából is jelentős. Különösen fontos ebben a vonatkozásban az az összefüggés, amely a tárgyi értelemben vett függetlenségi elv és a törvénysértések feltárásának módjai között van. Az ügyész a törvénysértésekről az általános felügyelet körében pl. egyéb módok mellett jelzések alapján is értesül. A jelzések az állampolgárok panaszain, beadványain stb. felül származhatnak állami szervektől, hivatalos személyektől is. A törvénysértésre vonatkozó jelzés, még ha állami szervtől, vagy hivatalos személytől származik is, semmi esetre sem tekinthető olyannak, hogy az ügyész annak alapján köteles eljárni. Még kevésbé határozhatja meg a jelzés az ügyészi tevékenység tartalmát. Az ügyésznek minden törvénysértésre reagálnia kell. Ebből következik, hogy a jelzések ügyészi megvizsgálása mégis kötelező. Ez azonban nem fogható fel úgy, hogy valamely külső szerv kötelező utasítását kell az ügyésznek vizsgálat tárgyává tenni, s az ő, mintegy a jelzésben megnyilvánuló parancsát teljesíteni. A jelzések kötelező ügyészi megvizsgálása tehát nem valamely más állami szerv vizsgálatra való utasításának végrehajtását jelenti, hanem azt, hogy a jelzésben megjelölt esetleges törvénysértés kiküszöbölésére kell a szükséges ügyészi intézkedést megtenni. Az ügyészi függetlenség tárgyi értelméből következik, hogy az általános felügyelet körén belül az ügyész vizsgálati jogát semmilyen irányban nem lehet korlátozni. Az ügyészi vizsgálati jog korlátlan jellegének nagy jelentősége van a szocialista törvényesség biztosításában. Az ügyészi felügyeleti jog gyakorlását csorbitaná az, ha az ügyészt visszatartanánk attól, hogy öntevékenyen saját elhatározása alapján indítson vizsgálatot. Az ügyész vizsgálati jogának csupán a jelzésekre való leszűkítése ellentétben van az ügyészi függetlenség elvével. Ha az ügyész csak a jelzések alapján indítana vizsgálatot, tevékenysége nem kis mértékben külső tényezőktől függne.

2. Az ügyészi függetlenség sajátossága, hogy az egyes ügyészségi *funkciókban* eltérő vonásokat mutat. A függetlenség kérdését csupán a legfontosabb elvi kérdések vonatkozásában akarom felvetni.

Az elmúlt évben az ügyészi általános felügyelet elvi és gyakorlati problémáiról rendezett ankéton Névai László kimutatta, hogy a szocialista ügyészség funkciói szorosan összefüggnek egymással, szerves egységet alkotnak.⁶ Rámutatott, hogy az ügyészi

⁶ L. részletebben Jogtudományi Közlöny 1955. évi 12. szám, 713–738. old.

funkciók egysége a funkciók magvát tevő törvényességi felügyeletben rejlik. A funkciók egységének keretében jelentkező elkülönülés vizsgálat területének, az állami tevékenység egyes formáinak természetéből levezetődik. Ebből következően az ügyészi funkciókat két csoportba lehet csoportosítani. Ezek egyikeként az igazságszolgáltatást, másikként az állami és társadalmi szervezetek, valamint az állampolgároknak az igazságszolgáltatás körén kívüli tevékenységét jelölhetjük meg. Az ügyészségi funkciók e csoportok körül úgy helyezkednek el, hogy az egyes csoportokat egy-egy funkció jellemzi alapvetően, és ehhez kapcsolódik a másik két funkció úgy, hogy egyben átnyúlnak a másik csoportba is és ezáltal is kifejezésre jut az ügyészségi funkciók egymásközötti szoros összefüggése. A fentiekből következően az ügyészségi funkciók egyik csoportja a *bírószági felügyelet* körül alakítható ki. Ehhez a funkcióhoz kapcsolódik, azt mintegy megelőzi a nyomozási felügyelet. A letartóztató intézetekben való fogvatartás törvényessége feletti ügyészi felügyelet pedig a bírósági büntetőeljárás folytatásaként, a kiszabott büntetések végrehajtásának ellenőrzése vonatkozásában kapcsolódik a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyeleti funkcióhoz. A funkciók másik csoportja az *általános felügyeleti* funkció körül alakítható ki. Ebben a csoportban a legnagyobb jelentősége a helyi államhatalmi és az ügyészi felügyelet körébe vont államigazgatási szervek működése feletti ügyészi felügyeletnek van. Ehhez kapcsolódik egyrészt a nyomozást, másrészt a letartóztató intézetekben való fogvatartást végző állami szervek tevékenységének ügyészi felügyelete. A függetlenség elve nem egyformán érvényesül az egyes ügyészi funkciókban. A függetlenség elvének tartalmát ebben a vonatkozásban alapvetően az határozza meg, hogy az egyes funkciók keretében milyen jogi eszközöket vehet igénybe az ügyész törvényesség feletti felügyeleti tevékenységének gyakorlásában. Ebben a tekintetben az ügyészi funkciók két csoportjának legalapvetőbb vonása abban van, hogy az egyes csoportok centrumában álló funkciók gyakorlása során az ügyésznek nincs adminisztratív beavatkozási joga a felügyelet körébe vont szervek tevékenységére, míg a centrumban levő tevékenységhez kapcsolódó funkciók gyakorlása során az ügyész jogszabályilag meghatározott adminisztratív jellegű intézkedéseket is tehet.

Az igazságszolgáltatást megvalósító bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet során az ügyész adminisztratív jellegű beavatkozási jogát kizárja a bírói függetlenség elve. Ennek megfelelően azok az eszközök, melyeket a jogszabály e körben biztosít az ügyész számára, nem adminisztratív jellegűek. A másik csoport tengelyében álló általános felügyeleti funkció gyakorlása során sem illeti meg az ügyészt az adminisztratív beavatkozás joga, vagy a felügyelet körébe vont szerv határozata célszerűségének vizsgálata, valamint a határozat végrehajtásának felfüggesztése. Egészen más természetű eszközök állnak az ügyész rendelkezésére a nyomozás, valamint a letartóztató intézetekben való fogvatartás törvényessége feletti felügyelet során. Nyomozási felügyeleti funkció gyakorlásában az ügyész adminisztratív intézkedéseket is tehet. Ez elsősorban abból következik, hogy az ügyészség nemcsak ellenőrzi a nyomozó szervek (Belügyminisztérium államvédelmi szervei, rendőrség) tevékenységét, hanem maga is nyomozhat. Adminisztratív jellegű eszköz például az ügyész kezében az, hogy kötelező utasításokat adhat a nyomozó szervezeteknek a bűncselekmények felderítése és kinyomozása terén, elrendelheti a pótnyomozást és a törvényben meghatározott okok alapján meg is szüntetheti a további nyomozást stb. A letartóztató intézeti felügyelet körében az ügyész bármikor meglátogathatja a letartóztató intézeteket és munkahelyeket, megvizsgálhatja a fogvatartás körülményeit és rendjét stb. A letartóztató intézetek vezetősége köteles végrehajtani az ügyésznek azokat a rendelkezéseit, amelyek a törvények megtartására és a letartóztatottak fogvatartásának a körülményeire vonatkoznak. Ezek az eszközök is nyilvánvalóan operatív beavatkozási jogot jelentenek az ügyész kezében.

Az ügyész tehát az egyes funkciók gyakorlása során más és más eszközt vehet igénybe. Jellegükre nézve ezek az eszközök lehetnek olyanok, amelyek operatív intéz-

kedési jogot biztosítanak és lehetnek olyanok, amelyek operatív beavatkozást nem tartalmazhatnak. Ha a funkciók egymással való kapcsolatában vizsgáljuk meg ezt a kérdést, azt látjuk, hogy az ügyészt az általános felügyeleti és a bírói felügyeleti funkciók gyakorlása során nem illeti meg az operatív beavatkozás joga, tehát lényegében a két csomópont centrumában álló funkciók gyakorlásakor nincs az ügyésznek adminisztratív jellegű eszköz alkalmazásához joga, míg a centrumban álló funkciókhoz kapcsolódó többi ügyészi funkciók ilyen eszközök alkalmazását is biztosítják. Nyilvánvaló, hogy jellegében más az ügyész és a felügyelet körébe tartozó szerv viszonya akkor, ha az ügyésznek van adminisztratív jogköre és akkor, ha ilyenrel nem rendelkezik. Az ügyészi függetlenség elvével való kapcsolata a szóban forgó kérdésnek abban van, hogy az egyes funkciók gyakorlása során alkalmazható eszközök adminisztratív vagy nem adminisztratív jellege elvezet a függetlenség elvének egy más szemszögből való vizsgálatára és feltárja a *függetlenség elvének eltérő tartalmát az egyes funkciók keretén belül*.

A függetlenség elve a szocialista ügyészség szervezetében ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy az ügyész független a felügyelete alá rendelt szervektől. Az elvnek az ügyészi felügyelet körébe tartozó szervek oldaláról való vizsgálata is rendkívül nagy jelentőségű. Tudvalevő ugyanis, hogy a szocialista ügyészség a törvények megtartása feletti felügyelet gyakorlása során nem határoz konkrét államigazgatási kérdésekben és nem vesz részt a bírósági ítéletek hozatalában. A szocialista ügyész független a szervektől, a szervek nem adhatnak utasítást az ügyésznek, de fordítva is áll: a szervek is függetlenek az ügyésztől. Az ügyész és más állami szervek kapcsolatának függetlenségi elve tehát két oldalú. Ha mélyebben megvizsgáljuk az ilyen értelemben vett függetlenség kérdését, azt látjuk, hogy nem teljesen egyértelmű jelenséggel állunk szemben.

Az általános felügyelet és a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyeleti funkció keretében az ügyészt nem illeti meg az operatív beavatkozás joga. Az operatív beavatkozási jog hiánya azonban nem csorbitja az ügyész függetlenségét. Az ügyész függetlensége ugyanis a törvényesség feletti felügyelet során abszolút jellegű olyan értelemben, hogy a felügyelete alá rendelt szervek aktusai nem kötik az ügyészt. A felügyelet körébe vont szervezeteknek az ügyészséghez való viszonya ezzel szemben bizonyos értelemben kötött jellegű. Az ügyész funkciói gyakorlása során a jogszabályban meghatározott eszközök igénybevételeével befolyással van a szervek tevékenységére. Ez a befolyás a két felügyeleti funkció körében azonban csak a törvényesség biztosítására terjed ki, operatív beavatkozás nélkül valósul meg. Az általános felügyelet körébe vont szervek, valamint a bíróság tehát csak a törvényesség biztosításával kapcsolatos ügyészi intézkedéseket kötelesek végrehajtani, és ezek az intézkedések nem jelentenek valamifajta beavatkozást a szerv tevékenységébe. E szervek feladataik megvalósításában lényegében függetlenek az ügyésztől. Más tartalmú az ügyész függetlensége a nyomozási és a letartóztató intézeti funkciók gyakorlása során. E funkciók keretében az ügyész adminisztratív intézkedési joggal is rendelkezik. A nyomozó szervek és a letartóztató intézetek kötelesek fogadtatni az ügyész ilyen jellegű intézkedéseit. Mindebből következik, hogy az ügyészi függetlenség tartalma más a két funkció keretében. E szervek ugyanis az ügyész operatív intézkedéseit is végrehajtják, s ebből következően konkrét ügyintézésük kapcsán sem élveznek függetlenséget az ügyésszel szemben.

IV. 1. Az ügyészi függetlenség kérdésének vizsgálatakor külön kell szólni az *ügyész és a helyi szervek kapcsolatáról*, egymáshoz való viszonyáról. Lenin különös hangsúllyal húzta alá, hogy a törvényesség meghonosításának egyik legnagyobb akadály a helyi befolyások érvényesítésének veszélyében van. Az ügyészi függetlenség jelentősége éppen ezért elsősorban ezen a területen a legfontosabb. A helyi szervektől való függetlenség biztosítja az ügyész számára, hogy feladatának megvalósításában ne kerüljön helyi befolyás alá, tevékenységét ne szűk prakticista szempontok, hanem az országos érdekek vezéreljék. Az ügyész azonban nem szigetelődhet el a helyi szervektől. Természetes, hogy az ügyészi függetlenség elve nem a kapcsolat hiányát jelenti, egyfelől az állam-

igazgatási és a helyi államhatalmi szervek, másfelől az ügyészségi szervek között. Éppen ellenkezőleg: az ilyen állandó és szoros viszony nélkül az ügyészség szervei nem lennének képesek funkcióik elvégzésére. Ennek a kapcsolatnak elsősorban az általános felügyelet terén van nagy jelentősége, de nem nélkülözhető az az ügyészség egyéb munkaterületein sem.

Az ügyész feladatából, sajátos helyzetéből következik, hogy nem avatkozhat be a tanács, valamint a végrehajtó bizottság államhatalmi, illetőleg államigazgatási tevékenységébe. Az ügyész nem tehet semmiféle intézkedést a tanács jogkörében, vizsgálatai során a törvényesség területén kell maradnia. A be nem avatkozás azonban nem fogható fel úgy, hogy az ügyésznek csak akkor kell a tanáccsal, illetve a végrehajtó bizottsággal kapcsolatot tartania, ha törvénysértést észlel. A törvénysértés ugyanis jelentkezhet abban is, hogy a törvényeket nem hajtják végre, azoknak nem szereznek érvényt. Ebben a tekintetben az ügyész és a tanács kapcsolata több vonatkozásban járhat gyümölcsöző eredménnyel. Az ügyésznek vizsgálnia kell, hogy a tanács az Alkotmányban és a Tanács-törvényben előírt feladatait ellátja-e. Tanácsaink gyakorlatában számtalan olyan esettel találkozunk, amikor kisebb-nagyobb mulasztásokat követnek el ezen a téren. Így pl. nem hívják össze megfelelő határidőben a tanács üléseit, nem gondoskodnak a tanács-tagok fogadóóráinak megtartásáról stb. Ezekben az esetekben az ügyésznek nyilvánvalóan fel kell lépnie és segítenie kell a tanácsot a mulasztások felszámolásában. Számos hiányosság tapasztalható még mindig az állampolgári kötelezettségek teljesítésének vonalán is. Elsősorban tanácsszerveink feladatát képezi az állampolgári fegyelem megszilárdítása.⁷ Az ügyész ezen a téren is komoly segítséget tud nyújtani a tanácsnak. Igen gyakran előfordul pl., hogy egyes tanácsfunkcionáriusok népszerűségüket úgy akarják elérni, illetve megszilárdítani, hogy elnézőek, engedékenyek az állampolgárokkal szemben, nem szorítják őket begyűjtési, adózási stb. kötelezettségeik teljesítésére. Az ügyész ilyen jelenségek mellett sem mehet el szóltanul, hanem a helyi körülmények alapos ismerete alapján arra kell törekednie, hogy segítsen felszámolni ezeket a hibákat is.⁸ Természetesen a kérdés másik oldalát sem szabad elhanyagolni. Ügyelni kell arra is, hogy törvénytelen zaklatásoknak ne legyenek kitéve az állampolgárok, s ha ilyen felmerül, az ügyészi közbelépés itt sem maradhat el. A szocialista demokratizmus megszilárdításában rendkívül nagy jelentősége van a tanács és a dolgozók kapcsolatának, az állami feladatoknak a dolgozó tömegek aktív közreműködésével való megoldásának.

A tanács és a tömegek kapcsolatát sok esetben a tanácsai szervek bürokratikus ügyintézése rontja meg. Az ügyésznek ezen a területen is vannak feladatai. Harcolnia kell a bürokrácia ellen, segítenie kell a tanácsot ebben a vonatkozásban is. Nem mondhatjuk el, hogy a tanács és az ügyészség kapcsolata teljesen kielégítő a mai állapotában, bár kétségtelen, hogy az utóbbi időben sokat javult ezen a téren a helyzet, s az is megállapítható, hogy a javulás elsősorban ügyészeink kezdeményezésének eredménye. Majdnem általánosan megállapítható, hogy az ügyész és a tanács kapcsolata az esetek többségében a lakásügyekre korlátozódik. Természetesen helyeselni kell, hogy ügyészségünk a törvényellenes lakásügyekbe megfelelő módon beavatkozik. Az azonban már semmi esetre sem jó, hogy a kapcsolat nagyrészt ebben merül ki. Mutatja ezt az állapotot pl. az egyik városi ügyészségnek a tanáccsal való kapcsolatáról szóló, a városi tanács ülésén elhangzott beszámolója is. Az 1955-ös évben a városi ügyész több esetben megvizsgálta a városi tanács, ill. a tanács alá rendelt valamilyen más szerv munkáját. Az ügyészi óvások többsége azonban lakásügyi jellegű volt.

Az ügyésznek alapvető feladatát képezi az, hogy segítse a tanács munkáját. Segítség-

⁷ Vö. C. A. Jampolszkaja és J. V. Sorina: Az állami fegyelem megszilárdításának államigazgatásjogi kérdései. Moszkva, 1955.

⁸ A szovjet ügyészség ez irányú munkájáról lásd: Sz. G. Berezovszkaja: A törvényeknek az állampolgárok részéről való végrehajtása feletti általános felügyelet jogi formái. (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1956. évi 2. sz. 46. old.)

gének abban kell megnyilvánulnia, hogy biztosítja a tanács tevékenységének törvényességét. Az ügyész ugyanis számtalan lehetőséget felhasználhat arra, hogy a tanács munkáját megismerje, tevékenységének törvényességét ellenőrizze.

2. A tanácsszervek és az ügyészség kapcsolatának egyik legalkalmasabb módja az ügyésznek a tanács ülésein való részvételében nyilvánul meg. Az ügyész az 1953. évi 13. tvr. 5. § (2) bek. alapján részt vesz a helyi tanácsok és a végrehajtó bizottságok ülésein. Az ügyész részvételi jogát az 1954. évi X. törvény 42. §-ának (2) bekezdése is biztosítja, amikor kimondja, hogy a területileg illetékes ügyész és felettesei tanácskozási joggal meghívás nélkül is részt vehetnek a végrehajtó bizottság ülésein. Azt lehet mondani, hogy a kezdeti nehézségeken már túljutottunk ezen a területen. Kezdetben ugyanis sok ügyészünk nem ismerte fel a tanácsülésen való részvétel jogának óriási jelentőségét. Sok esetben egyrészt kényelmességből, másrészt mert fölös tehernek, szükségtelen időtöltésnek tartották az üléseken való megjelenést, nem vettek azokon részt. De tanácsaink részéről is fordultak elő hibák, melyek akadályozták a gyümölcsöző együttműködés e formájának eredményességét. Az ügyésznek a tanácsülésen való részvételével kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés az, hogy vajon a VB. ülésén résztvevő ügyész az ott hozott határozatot azonnal megóvja-e, vagy esetleg utólag emeljen óvást, illetve élve tanácskozási jogával, igyekezzék megakadályozni a törvénytörtő határozat megszületését.⁹ Úgy vélem, hogy az ügyésznek meg kell előznie a törvénytörtő határozat megszületését is. Az ügyész ilyen jellegű tevékenysége nem jelent beavatkozást a szerv munkájába.

3. Nálunk az ügyészség és a helyi államhatalmi szervek egymáshoz való viszonyáról, kapcsolatuk formáiról, a fentiekben kívül, külön jogszabály is intézkedik. A tanácsokról szóló 1954. évi X. tv. Negyedik Része általánosságban jellemzi e kapcsolatot, a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1955. évi 11. sz. határozata pedig már részletesebb irányelveket tartalmaz. Jellemző vonása a jogszabályi rendezésnek egyrészt, hogy az ügyészség és a tanács egymáshoz való kapcsolatát nem külön az ügyészség és a tanács viszonyában rendezi, hanem szélesebb körben, a tanács alá nem rendelt szervek és a tanács vonatkozásában szabályozza, másrészt a tanács és a szervek viszonyának egyes kérdéseit elsősorban a tanács oldaláról vizsgálja. A jogszabályi rendezésnek e területen rendkívül nagy jelentősége van. A tanács működési területén ugyanis számtalan más — a tanácstól független — szerv fejti ki tevékenységét. Nyilvánvaló, hogy e szervek maradéktalanul csak akkor tudják feladataikat megvalósítani, ha tevékenységük kapcsán szorosan együttműködnek egymással, ill. elsősorban az államhatalom helyi szervével, a tanáccsal. A jogszabályi rendezésnek tulajdonképpen az a célja, hogy koordinálja a tanács és a tanács működési területén tevékenykedő, a tanács alá nem rendelt szervek munkáját. A tanács alá nem rendelt szervekre jellemző, hogy egyik sem a kettős alárendeltség rendszerében működik. Ezen valamennyi szervre jellemző sajátosság mellett azonban a szervek eltérnek egymástól jellegükben, tevékenységükben, valamint szervezeti felépítésükben is. A szervek és a tanács kapcsolatának formái kialakításakor az eltérő jelleget a jogszabály bizonyos értelemben figyelembe veszi. Az ügyészség és a tanács kapcsolatának legalapvetőbb vonása a tanács oldaláról az, hogy figyelemmel kíséri működési területén az ügyészség tevékenységét. Természetesen az ügyész nem tartozik beszámolni a tanácsnak munkájáról, a tanács nem adhat utasításokat az ügyész számára, mert az ügyészi függetlenség elve a kapcsolat ilyen jellegét kizárja. A tanácsnak bizonyos aktusai azonban mégis kötelezőek az ügyészre is. A tanács ugyanis hatáskörében hozhat olyan rendelkezéseket, amelyek a tanács működési területén tevékenykedő valamennyi szervere kötelezőek. Így a tanácsnak joga van ellenőrizni az ügyészséget abból a szempontból, hogy az ügyészi szervek végrehajtják-e a dolgozók érdekében hozott szociális, kulturális, egészségügyi, munkaügyi stb. szabályokat. Azt állapíthatjuk meg tehát,

⁹ Vö. *Mező Imre*: A helyi tanácsok és az ügyész kapcsolatáról. Állam és Igazgatás. 1955. évi 1–2. sz. 38. old.

hogy az ügyészség a tanácsnak hatáskörében hozott rendelkezéseit mindenkor köteles végrehajtani.

Intézkedik a határozat a tanács és a szervek kapcsolatának *formáiról* is. Az értekezésnek sok változatát jelöli meg a határozat. Nem kívánom e formák mindegyikét részletesen tárgyalni, közülük csupán egyet kívánok részletesen megvizsgálni, éspedig a *negyedévi értekezleteket*. A határozat szerint a végrehajtó bizottság a fontosabb szervek vezetőit az együttműködés fokozottabb biztosítása érdekében negyedévenként értekezletre hívja össze. Az értekezlet célja az, hogy a tanács működési területén megoldásra váró jelentősebb feladatokat a tanács és a szervek összhangban végezzék és egymást kölcsönösen segítsék. Az értekezleten elsősorban helyi vonatkozású társadalmi gazdasági és kulturális kérdéseket kell megvitatni. Ezenkívül meg kell vitatni olyan kérdéseket is, amelyek általában útmutatást, irányelveket adnak a tanács és az egyes szervek munkájához. A határozat szerint az értekezleten arra kell törekedni, hogy a napirendre tűzött kérdésekben egységes állásfoglalás alakuljon ki. A határozat tartalmazza azt is, hogy a szervek vezetői a kialakult állásfoglalásnak megfelelően a szükséges intézkedéseket kötelesek megtenni. A szóbanforgó NET. határozattal kapcsolatban általános kifogásként elhangzott az ügyészi általános felügyeleti ankéton az, hogy a határozat nem eléggé veszi figyelembe a tanács alá nem rendelt szervek eltérő vonásait.¹⁰ Különösen kifogásolta az ankét, hogy az ügyészség vonatkozásában hiányzik ez a megkülönböztetés. Ezek a kifogások — úgy gondolom — nem egészen alaptalanok. A NET. határozat ugyanis nem veszi kellően figyelembe az ügyészség sajátos helyzetét, a tanács és az ügyészség kapcsolatának szabályozásánál nem számol eléggé az ügyészség speciális feladatával, szervezeti felépítésével és munkamódszerének sajátos jellegével. Nem veszi kellően figyelembe a határozat elsősorban azt, hogy az ügyészség független szerv. Ugyanezek a megállapítások vonatkoznak a bíróságra is, mert a bíróság sajátos helyzete nem nyer kellő értékelést a NET. határozatában. Az ügyészség azonban még a bírósággal szemben is inkább igényli az eltérő, az ő sajátosságait figyelembe vevő szabályozást, mert az ügyészség még igazgatásilag sincs minisztériumi alárendeltségben, hanem a Legfőbb Ügyész személyén keresztül közvetlenül az Országgyűlésnek van alárendelve. Különösen szükséges lenne a részletesebb, és elsősorban a szervek eltérő jellegét figyelembe vevő szabályozás a negyedévi értekezletekkel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy a munka koordinálása szempontjából rendkívül nagy jelentősége van a negyedévi értekezletnek, mert módot nyújt arra, hogy a tanács működési területén tevékenykedő legfontosabb szervek vezetői egyrészt megismerjék egymás problémáit, másrészt lehetőség nyílik ezen keresztül a munka koordinálására, a szervek szorosabb együttműködésére. A NET. határozata azonban e vonatkozásban több irányelvben legalábbis félreérthető, alkalmas arra, hogy megsértse az ügyészi függetlenség elvét. Az ügyészi függetlenség elvének sérelmét vonhatja maga után a határozat azon irányelve, hogy a szervek vezetői az értekezleten kialakult állásfoglalásnak megfelelő intézkedések megtételére kötelesek. A negyedévi értekezleten természetesen napirendre kerülhetnek a szocialista törvényesség biztosításával kapcsolatos feladatok és ezzel összefüggésben az ügyészség munkája is.

A szocialista törvényesség egységének elvéből következik, hogy semmiféle szerv nem adhat utasítást az ügyész számára. Az ügyészi függetlenség elve kizárja, hogy a szervek befolyásolhassák az ügyész törvényesség feletti felügyeleti munkájában. Nyilvánvaló, hogy a negyedévi értekezletekkel kapcsolatos, a határozatban leszögeezett irányelv alkalmas arra, hogy a helyi befolyások érvényt kapjanak az ügyészi munkában, ami pedig összeegyeztethetetlen a szocialista törvényesség követelményével, az ügyészség függetlenségének az elvével. Bár a határozat felhívja a figyelmet arra, hogy a tanács és a tanács alá nem rendelt szervek kapcsolatának kialakításánál és az együttműködés során a

¹⁰ Vö. *Baráth Lajos*: Beszámoló az ügyészi általános törvényességi felügyelet ankétjáról. Jogtudományi Közlöny 1956. évi 2. sz. 114—119. old.

szervek különböző jellegét messzemenően figyelembe kell venni, mégis úgy gondolom, jogos lehet az az igény, hogy ezen a területen további részletszabályozásra van szükség. A szabályozásnak elsősorban arra kell irányt venni, hogy legmesszebbmenően vegye figyelembe a szervek eltérő jellegét, sajátos feladatukat és azokat a specifikus vonásokat, amelyek az egyes szervek munkamódszerében megmutatkoznak. Az ügyészség vonatkozásában legfőképpen az ügyészi függetlenség elvének figyelembevétele az elsődleges. A részletesebb jogi szabályozás ellen érvként hozható fel, hogy ilyen átfogó jellegű kérdések részletes szabályozása nehezen vihető keresztül, s ezért nem marad más megoldás, mint az általános irányelvekben való szabályozás lehetősége, és ennek alapján a gyakorlatnak kell kialakítani az egyes szervek viszonyainak legalkalmasabb formákat. Ez az érv azonban nem elfogadható, mert a jogalkotás technikai nehézségekre hivatkozik egyrészt (amik megoldhatók), másrészt a kérdést érdemben a gyakorlatra bízva. Egészen természetes, hogy legalábbis az ügyészségre vonatkozóan, a szocialista törvényesség nagy jelentőségéből következően szükséges a részletes szabályozás. A jelenlegi helyzet bizonyos értelemben módot nyújt arra, hogy a helyi befolyások érvényre jussanak. Éppen ezért a kapcsolat formáinak kialakítását nem lehet csak a gyakorlatra bízni, hanem jogszabályilag is rendezni kell.

V. *Az ügyészi függetlenség biztosítékai.* Az ügyészi függetlenség jelentősége abban is megmutatkozik, hogy a szocialista állam megfelelő jogi garanciákkal bástyázza körül. — Megfelelő garanciák nélkül ugyanis az ügyészi függetlenség nem érné el célját. A jogi garanciák szerepe elsősorban a függetlenség elvének realizálását van hivatva szolgálni. Az ügyészi függetlenség elvének jogi biztosítékaiként a jogszabály: a) a mentelmi jogot, b) az ügyészi összeférhetetlenséget, c) az ügyészek fegyelmi felelősségre vonásának rendjét jelöli meg.

Hogy mennyire mély és komoly feladattal ruházza fel a szocialista állam ügyészt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy személyét mentelmi joggal bástyázza körül. A mentelmi jognál fogva az ügyészi felügyeletet ellátó személyek és az ügyészségi nyomozók a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészenek jóváhagyása nélkül — tettenérés esetét kivéve — nem vehetők őrizetbe és nem vonhatók büntetőjogi felelősségre. A mentelmi jog azt a célt szolgálja, hogy feleslegesen ne induljon büntető eljárás olyan személy ellen, aki kinevezésekor a különleges alkalmazási kellékeknek megfelelt. Célja tehát az, hogy ne vonják el feleslegesen fontos munkájától az ügyészt, tevékenységét indokolatlanul ne zavarják. Az ügyészi összeférhetetlenség elvénél fogva az ügyészi szervezet alkalmazottai tudományos és oktatói munka kivételével más kereső foglalkozást nem folytathatnak. Természetesen nem összeférhetetlen az ügyészi tevékenységgel a nem kereső jellegű, társadalmi munka folytatása.

Itt érintem röviden azt a kérdést, vajon helyes-e az, hogy az ügyész tanácsstag, illetve a tanács valamelyik állandó bizottságának, vagy a végrehajtó bizottságának tagja. Ha az összeférhetlenségre vonatkozó szabályok vonatkozásában vizsgáljuk a kérdést, azt kell mondanunk, hogy van rá mód, hogy az ügyész tanácsstag legyen, mert az ügyészi hivatás gyakorlásával csupán a más, kereső foglalkozások folytatása összeférhetetlen. Ebben a tekintetben az ügyészi tevékenységgel együttjárhat a tanácstagság. Mégis megfontolandó a kérdés ilyen eldöntése, éppen az ügyészi függetlenség elvéből következően. A helyes megoldás, úgy gondolom, az lenne, ha az ügyészt nem fosztanánk meg az esetleges tanácsai tagságtól, ha őt a lakosság bizalma folytán e tisztségre megválasztják, de meg kell tiltani azt, hogy valamelyik állandó bizottságnak, vagy éppen a végrehajtó bizottságnak legyen tagja, mert ez utóbbi két esetben már nehezen képzelhető el, hogy tevékenységében függetlenül járjon el a helyi hatalmi, illetve igazgatási szervektől.¹¹

¹¹ Eltérő álláspontot képviselt az ügyészi általános felügyeleti ankéton *Balla Sándor*, aki azt javasolta, mondják ki, hogy az ügyész tanácstagsága törvénysértő. (*Bihari Ottó* : Ankét az ügyészi általános törvényességi felügyeletről. Állam és Igazgatás 1955. évi 11. sz.)

Az ügyészi függetlenség biztosítékeként fogható fel az ügyész különleges fegyelmi felelősségre vonásának rendje is. Az ügyészi szervezeti törvény 39. §-a a fegyelmi felelősségre vonás rendjének megállapításával a Legfőbb Ügyészt bízta meg. Kivételt képez ebben a körben a katonai ügyészség alkalmazottainak fegyelmi felelősségre vonása. Ezek ugyanis ki vannak véve a Legfőbb Ügyész ezen jogköréből. Az ügyész fegyelmi felelősségre vonása hivatali kötelességének megszegéséből, vagy nem megfelelő teljesítéséből, szolgálati és ügyviteli normatívák megsértéséből, felsőbb ügyészi utasítások és rendelkezések nem teljesítéséből, a munkához való rossz viszony folytán következhet be, feltéve hogy ezek a vétségek nem meritik ki valamely büntetőtényállás ismérveit.

Népi demokratikus államunk fejlődésének mai szakaszában az eddiginél is magasabb követelményeknek kell megfelelnie ügyészségünknek. Ezek a magasabb követelmények a szocialista törvényesség és a szocialista jogrend megszilárdításából, fokozott jelentőségéből következnek. Az államigazgatási és a helyi államhatalmi szervektől való függetlenség alapvető feltétele annak, hogy az ügyészség be tudja tölteni feladatát. Ügyészeinknek éppen ezért arra kell törekedniök, hogy tevékenységükben semmiféle helyi befolyás ne érvényesüljön. A helyi hatalmi és igazgatási szervek vezetőinek pedig tiszteletben kell tartaniuk az ügyészi függetlenség elvét, mert a helyi szervektől való ügyészi függetlenség és a függetlenségért való mindennapos harc biztosíthatja csak a szocialista törvényesség maradéktalan érvényrejuttatását.

Garamvölgyi Zoltán

Az Egyiptomi Köztársaság alkotmánya

I. 1956. június 23-án az egyiptomi választópolgárok elfogadták az Egyiptomi Köztársaság alkotmányát. Az új alkotmány tervezetét külön kormánybizottság dolgozta ki, és miután a Forradalmi Tanács jóváhagyta, 1956. január 16-án hozták nyilvánosságra. A júniusi népszavazás feladata volt az alapokmány végső megerősítése.¹ Az Egyiptomi Köztársaság alkotmánya azoknak a jelentős eredményeknek kifejezője, amelyeket az egyiptomi nép a független és szuverén Egyiptomért és a polgári demokratikus fejlődésért folytatott hosszú küzdelem, sokszor véres harcok útján elért.

Az alkotmány azáltal, hogy meghatározza a fiatal polgári demokratikus állam szervezeti felépítését, megjelöli a társadalmi élet legfőbb célkitűzéseit és megszabja a polgárok alapvető jogait és kötelességeit, olyan alkotmányos állami rend kialakulását segíti elő, amely jelentős szakasz lehet az egyiptomi nép gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális felemelkedésében, hathatósan hozzájárulhat a szabad Egyiptom függetlenségének megszilárdulásához, nemzetközi tekintélyének növeléséhez.

II. 1. Az új alkotmány legfőbb jellemzői a nemzetközi erőviszonyoknak az I. és II. világháborút követő alakulásából, Egyiptom sajátos belső gazdasági és politikai adottságából erednek. A gyarmati népek imperialistaellenes, nemzeti felszabadító harcainak eredményesorozatában új alkotmányok születnek. Új burzsoá demokratikus alkotmányosság kialakulásának lehetünk tanúi, melynek kivívásában döntő szerepet játszik az elnyomott népek munkásszótálya, dolgozó tömege. Egyszerre

jelenik meg ezekben az okmányokban részben mint elért eredmény, részben mint követelmény a nemzeti és állami szuverenitás eszméje, az imperialisták által fenntartott feudális földbirtokviszonyok felszámolása, a gazdasági és kulturális építés célkitűzésével párosuló demokratikus átalakulás igénylése.

2. Az egyiptomi alkotmánynak is legjellemzőbb vonása: *imperialistaellenessége*. A preambulum célkitűzése: „az imperializmus és támogatónak kiirtása”, az 1. § proklamációja: „Egyiptom független és szuverén arab állam”, félreérthetetlenül kifejezi azt a törekvést, amelynek valóra váltása egyik legfontosabb feltétele annak, hogy az alkotmány egyéb rendelkezései is érvényesülhessenek. Egyiptomban több mint hét évtizedes gyarmati-félgyarmati sors súlyos örökségét kell felszámolni. Az ország függetlenségét először az 1923. évi alkotmány mondta ki annak következtében, hogy az angol kormány 1922. február 28-án a forradalmi mozgalom hatására lemondott a protektorátusról. Ebben az alkotmányban még sok a formális elem. A kormánynyilatkozat ugyanis korántsem csorbította a gyarmattartók gazdasági uralmát, sőt továbbra is öfélése kormányának hatáskörébe tartozónak mondta ki: a) az Egyiptomban levő birodalmi útvonalak biztonságával; b) Egyiptom katonai védelmével; c) a külföldi érdekeltségek és kisebbségek védelmével; d) Szudánnal és e) Egyiptom külügyi kapcsolataival összefüggő ügyeket.

Az elmúlt évek eseményei — ha kisebb törekvésekkel is — az új alkotmány útját készítették elő.² Az utóbbi évek gazdasági és politikai eredményei nagymértékben

¹ Az alkotmánytervezet szövegét közli a „Mezadunarodnaja Zisny” c. folyóirat 1956. 3. száma. A népszavazás az alkotmánytervezetet változtatás nélkül fogadta el.

² E folyamat egy-egy állomását jelentik az alábbi események. 1951. október 15-én a tömegek nyomására a képviselőház hatálytalanította az 1936. évi egyenlőtlen angol–egyiptomi szerződést és követelte az angol csapatok kivonását a Szezi-csatorna övezetéből. Érvényte-

Egyiptom önálló, következetes külpolitikájának következményei. A kormány a bandungi értekezlet elveit törekszik megvalósítani. Szembehelyezkedik a katonai jellegű, imperialista érdekeket szolgáló bagdadi paktummal. Kölcsönös előnyöket szem előtt tartó, egymást belső ügyeibe be nem avatkozás elvén nyugvó baráti kapcsolatot épít ki a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal. Tevékenyen közreműködik a nemzetközi feszültség enyhítésében, a béke fenntartásában. Az amerikai diplomácia fenyegetése ellenére elismerte a Kínai Népköztársaságot és diplomáciai kapcsolatot létesített vele.

Egyiptom önálló, független külpolitikájának igen nagy szerepe van az arab világ felszabadult és még szabadságáért küzdő népeinek összefogásában, az egymást támogató és segítő arab testvériség előbbé válásában. Az arab népek egyre erősödő nemzeti öntudata, együvértartozásuk eszméje mind határozottabban egy önálló, erős arab szövetségi állam létrehozásának körvonalait rajzolja a történelmi fejlődés távlatába. Az ilyen irányú törekvések már is kezdenek kilépni a pusztá óhaj és elképzelés világából.³ Nem lehet kétséges, hogy

az arab országok összefogása, szoros együttműködése a demokratikus fejlődés és a béke zászlaja alatt együttjárna majd a százmillió nagy arab nemzet felemelkedésével, a békeővezet erejének növekedésével.

3. Az alkotmány antiimperialista tendenciáját a társadalmi és állami berendezkedés *nemzetivé tételére* irányuló törekvés egészíti ki. Az egyiptomi nép az arab nemzet része — mondja az alkotmány. Az arab nyelv az állam hivatalos nyelve. Az alapvető állampolgári jogok az egyiptomiakat illetik meg. Köztársasági elnök, miniszter és nemzetgyűlési képviselő csak egyiptomi állampolgár lehet. Nem egyiptomi általában nem, csak a törvényben meghatározott esetben birtokolhat mezőgazdasági földterületet. Az ország függetlenségét, területi épségét az egyiptomi nép fegyveres ereje védi. E tételek jelentősége különösen ki-domborodik, ha a félgymartati helyzetet rögzítő 1923. évi alkotmány néhány szakszával vetjük össze. Azok például előírták, hogy az alkotmány rendelkezései csak annyiban érvényesülnek, amennyiben nem sértik a külföldieknek a törvények, szerződések vagy a bevett szokások értelmében Egyiptomban szerzett jogait. A gyarmattartókat megillető privilegizált elbánásban volt része a brit fegyveres erőnek Egyiptomban tartózkodó százezer főnyi állományának is.

4. A függetlenség útjára lépett eddig elnyomott népek alkotmányait általában jellemző vonás nyilvánul meg az egyiptomi alkotmány *programszerűségében*. Togliatti elvtárs mutatott rá az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottságának 1956 márciusi ülésén arra, hogy a burzsoá alkotmánynak adott körülmények között „meghatározott programszerű elveket kell tartalmaznia, azaz nemcsak azt kell regisztrálnia, amit már sikerült elérni...”⁴

Mióta a nép nyomására 1952. július 26-án Faruk király kénytelen volt a trónról lemondani és az országot elhagyni, különösen pedig az Egyiptomi Köztársaság 1953. június 18-án történt kikiáltása óta számos intézkedés született a gyarmati orts, a feudális társadalmi, állami berendezkedés

lennek nyilvánította a Szudánra vonatkozó 1899. évi egyezményt és kimondta Egyiptom és Szudán egységét.

1952. július 23-án egy ellenálló tisztii szervezet a hadsereg támogatásával kezébe vette a hatalmat. Július 26-án a király héthónapos fia javára lemondott a trónról és elhagyta az országot.

1953. február 10-én a fegyveres erők főparancsnoka, a Forradalmi Tanács elnöke nyilatkozatot bocsátott ki, amelynek értelmében minden hatalom az ő kezében összpontosult. A nyilatkozat megjelölte egy hároméves átmeneti periódus legfőbb célkitűzéseit, meghatározta a hatalom gyakorlásának központi szerveit és alapelveit, megállapított több az állampolgárok jogi helyzete és biztonsága szempontjából jelentős tételt. E nyilatkozat az új alkotmány megteremtéséig ideiglenes alkotmány néven képezte az állami élet alapszabályát.

1953. június 18-án kihirdették a köztársaságot.

Az 1954. októberében kötött angol-egyiptomi egyezmény értelmében az angol csapatoknak húsz hónap alatt ki kellett vonulniuk Egyiptomból.

1956. június 13-án az utolsó angol katonai egység is elhagyta Egyiptom földjét.

³ A szíriai kormány már elvben jóváhagyta a szíriai — egyiptomi föderáció tervét. Lásd Szabad Nép 1956. július 11-i szám. 1956. június 27-én pedig nyilvánosságra hozták az arab államok szövetségi alkotmányának tervezetét. Az arab szövetségi állam legfőbb törvényhozó szerve a tervezet szerint a föderatív államszerkezeti felépítés elvének megfelelően kétkamarás parlament lenne. A szövetséghez csatlakozó államok lemondának a szövetség javára a külügyek és a honvédelem intézéséről. Ennek következtében a parlamentnek felelős négy évre kinevezett szövetségi végrehajtó tanács hatáskörébe tartozna az egységes diplomáciai képviselő elállása, a nemzetközi szerződések megkötése a hadsereg szervezés.

A tervezetet dr. Oszman Kalil, a heliopoliszi egyetem jogi karának dékánja dolgozta ki. L.: Szabad Nép, 1956. június 29-i számát.

⁴ L.: L'Unità 1956. március 15. sz. 3. old.

következményeinek kiküszöbölésére. A társadalmi és állami élet demokratizmusának kiépítése, az ország gazdasági erejének kifejlesztése azonban még ma is a jövő feladata. E feladatokat magukban foglaló célkitűzéseket, azok megvalósításának szervezeti kereteit, eljárási elveit határozza meg az új alkotmány.

A programszerűsége jellemző, hogy a 196. §-ra tagozódó alkotmány számos szakasza az általa körvonalazott intézmény részletes rendezését külön törvény feladatkörébe utalja. A polgári alapjogok között különösen az eléggé részletesen felsorolt gazdasági, szociális és kulturális jogok megvalósítása még hosszú ideig tartó szervező munkát követel meg.

Maga az alkotmány is rámutat arra, hogy például a munkához, művelődéshez, az állami támogatáshoz való jog stb. érvényesülésének feltételeit az állam fokozatosan teremti meg.

Hasonló a helyzet az alkotmányos állami berendezkedés létrehozásában. Az új nemzetgyűlés feladata lesz például a választójog, a népszavazás, a képviselők összeférhetetlenségének, a köztársasági elnök és a miniszterek felelősségre vonására hivatott bíróságok megalakulásának törvényi szabályozása. Külön törvényre vár a bírói és ügyészi szervezet kiépítése, hatáskörük, működési elveik megállapítása, továbbá a közigazgatási területszervezés, valamint a helyi képviselői szervek létrejöttének, összetételének és hatáskörének rendezése.

5. Egyiptom társadalmi fejlődése által előírt feladatok megvalósításában az alkotmányban rögzített *polgári demokratikus* elveknek és rendelkezéseknek *progresszív* szolgálati szerepük van. Amikor az alkotmány „a feudalizmus felszámolását”, „a monopóliumok és a tőke kormány feletti uralmának megszüntetését”, „az egészséges demokratikus élet megteremtését” tűzi ki célul, megszabja jellegét a többi alkotmányos tételeknek is. Megjelöli az állami szervek egész tevékenységének irányát.

Több helyütt találkozunk még az alkotmányban a burzsoá alkotmányokat jellemző patetikus hangzó, homályos, többféleképpen értelmezhető kategóriákkal. Az osztálytagozódás mikéntjét mellőzve saját

tos módon törekszik az alkotmány az osztálykülönbségek elmosására. Az egyiptomi társadalom alapját „a társadalmi szolidaritásban” jelöli meg. Ugyancsak eléggé megfoghatatlan a közterhek megállapításának alapjául szolgáló, valamint a munkás és munkáltató kölcsönös viszonyát meghatározó „társadalmi igazságosság” tartalma.

Nehéz megállapítani, hogy az állam mikor gondoskodik kellően arról, hogy „minden polgár megfelelő életszínvonalat érjen el”.

A feudalizmus gazdasági alapjának felszámolása érdekében az alkotmány tiltja a feudális földbirtok létét és külön törvény feladatává teszi a földbirtok felső határának megállapítását. Az első lépést e vonatkozásban az 1952. szeptember 9-i földreformtörvény tette meg, amely 200 feddában szabta meg a nagybirtok maximumát.⁵ E jogszabály egyben elrendelte 621 479 feddán föld kártalanítás mellett történő igénybe vételét és az 5 feddánál nem több földdel rendelkező kisparasztnak közötti szétosztását. (Egyiptom megművelt területe ekkor 5 974 784 feddán volt.)⁶ A közelmúlt agrárviszonyaira jellemző, hogy a nagybirtok átlagnagysága 177 feddant, a kisparaszti gazdaságoké pedig 0,4 feddant tett ki. A feudális kizsákmányolás legelterjedtebb formáját a földhasználat jelentette. A hivatalos adatok szerint a fellah a termés 47%-át adta a föld használatáért.⁷ A földbirtokos és a bérlő viszonyának szabályozását ugyancsak külön törvényre bízta az alkotmány. Az 1952-es földreformtörvény a többfokú bérlet kiküszöbölése végett kimondja, hogy bérlők csak azok lehetnek, akik a bérlet földet maguk művelik. A bér összege pedig nem haladhatja meg a föld után járó adók hétésszeresét. A tulajdonos részesedésének maximumát azonban még mindig a termés felében jelöli meg a törvény.⁸

Kimondja az alkotmány a kisparasztnak

⁵ 1 feddán = 4200 m².

⁶ L.: *Amin Hassuna*: Die Republik Ägypten. Ziele und Erfolge der Ägyptischen Revolution. Kairo, 1955. 27–36. old.

⁷ L.: *Verec János*: Az egyiptomi nép harca a függetlenségért. Bp., Szikra, 1952. 52. old.

⁸ L.: *Amin Hassuna*: i. m.

támogatását és védelmét. Az állam támogatja a különböző gazdasági szövetkezeteket. A június első napjaiban megrendezett második országos szövetkezeti értekezleten mintegy 10 000 küldött vett részt, és a küldöttek 2760 szövetkezeti egyesületet képviseltek.⁹ Nasszer elnök az értekezleten kijelentette: „szövetkezeti társadalmat akarunk teremteni, amelyben senki sem élhet vissza a hatalommal”.¹⁰

A mezőgazdaság fejlesztése szempontjából nagy jelentősége van a megművelhető területek bővítésére, az öntözőberendezések felújítására, növelésére, technikai fejlesztésre irányuló intézkedéseknek.

A monopóliumok felszámolását, illetőleg korlátozását az alkotmány több rendelkezése segíti elő. A föld méhében és a vizekben levő természeti javak, ásványkincsek, a potenciális energia különböző formái az állam tulajdonában vannak. Törvény állapítja meg a természeti javak és erőforrások kiaknázására és a közüzemek hasznosítására irányuló koncessziók engedélyezésének elveit. A nemzetgazdaság irányát és feladatait gazdasági tervek határozzák meg. A tervszerű gazdálkodás célja — mondja az alkotmány — a termelés növelése, az életszínvonal emelése. A törvény védi a magántulajdont, de hangsúlyozza az alkotmány, hogy a tőke csak a nemzetgazdaság érdekében hasznosítható. A magántevékenység csak addig szabad, ameddig nem káros a társadalom érdekeire.

A különböző szabadságjogok lerögzítése előmozdítja a nép politikai érettségének fokozását, az elnyomott tömegek emberi méltóságtudatának gyarapodását, a társadalmi élet demokratizmusának fejlődését. Igaz, hogy e jogok érvényesülésének határát külön törvények szabják meg, de ezeknek — mint elveknek és követelményeknek — alkotmányba foglalásuk által meghatározó erővel kell hatniuk a későbbi jogszabályalkotó és végrehajtó munkára. A szabad véleménynyilvánítás, a sajtó, a gyülekezés és az egyesülés szabadsága, ha törvényt szabta keretek között is, olyan jogok, amelyek először kapnak Egyiptomban alkotmányos garanciát.

Fokozott jelentősége van az ún. egyéni szabadságjogoknak is a „tamilok” földjén, ahol a félféudális viszonyban élő nincstelen bérlők állandó felügyelet alatt dolgoztak és ha elhagyták a földesúr birtokát, rendőri kényszerrel vitték őket vissza munkahelyükre. A nemzeti hovatarozásra, származásra, a nyelv és a vallás milyenségére tekintet nélkül törvény előtti egyenlőségnek, a nullum crimen sine lege elvének, a személyi sérthetetlenségnek, a magánlakás és a levélitok sérthetetlenségének érvényre juttatása a nyugodt, félelemmentes emberi élet legfőbb feltétele. Sajnos, még az utóbbi években is több ízben megsértették az egyéni és közösségi szabadságjogokat. Az új alkotmány szelleme feltétlenül megköveteli, hogy a kormány gondoskodjék e sérelmek orvoslásáról.

III. 1. Az állam szervezeti felépítése az államhatalmi ágak megosztási elméletének elfogadását tükrözi. Külön-külön fejezetben tárgyalja az alkotmány a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szervezeti, hatásköri és működési kérdéseit. Az állam központi törvényhozó és kormányzati szervei felépítésének és egymáshoz való viszonyának alkotmányi szabályozása alapján megállapíthatjuk, hogy az Egyiptomi Köztársaság olyan burzsoá demokratikus állam, amelynek kormányformájában sajátos módon kapcsolódnak össze a parlamentáris és a prezidenciális köztársasági kormányforma elemei. Szinte versenyeznek egymással a parlamentarizmus és a prezidenciális rendszer vonásai. A versenyben a végrehajtó szervek súlyát, erősségét növelő eszközök emelkednek inkább ki.

A legfőbb törvényhozó szerv az általános, titkos választás útján öt évre létrehozott egykamarás nemzetgyűlés.¹¹ Széles körben szabja meg az alkotmány azokat a tényezőket, amelyek biztosítják a nemzetgyűlés komoly, eredményes működését. Elsősorban a törvénnyel szabályozandó ügyek nagy számát említjük meg. Ugyanakkor azért, hogy az alkotmány a törvényhozási tárgyakat pontosan megjelölje

¹¹ Az egyiptomi kormány 1956. június 12-én jogszabályt alkotott az új nemzetgyűlésről. A nemzetgyűlésnek 350 tagja lesz. Képviselő lehet minden olyan egyiptomi, aki 30 évesnél nem fiatalabb, tud írni, olvasni. L.: Szabad Nép, 1956. június 13. sz.

⁹ L.: Új Idő, 1956. 25. sz. 3. old.

¹⁰ L.: Szabad Nép, 1956. június 4. sz.

és nem határozza meg általánosan a nemzetgyűlés hatáskörét, határt szab a legfelsőbb törvényhozó szerv tevékenységének.

Az államfői funkciót betöltő köztársasági elnök egyben a kormány élén is áll. Ő nevezi ki és menti fel a kormány tagjait, a minisztereket. A miniszterek részvételével ő határozza meg a kormány politikai, gazdasági, szociális és igazgatási munkájának irányát. Ellenőrzi a kormány határozatainak végrehajtását. Hat évre szóló megbízatását nem a nemzetgyűléstől, hanem a nemzetgyűlés javaslata alapján népszavazás útján a választóktól nyeri. Ennek ellenére működése nem egészen független a nemzetgyűléstől. Esküjét az alkotmány és a törvények megtartására, a nép érdekeinek védelmére a nemzetgyűlés kezébe teszi le. A nemzetgyűlés határozata hazaárulás vagy hűtlenség esetén az elnök vád alá helyezéséről, ami funkciója gyakorlásának felfüggesztésével jár.

2. Tág jogkör illeti meg az elnököt a nemzetgyűlés irányába. Erős befolyást gyakorolhat annak munkájára. Önállóságát mégsem szoríthatja teljesen háttérbe. Az elnök hívja össze és zárja be a nemzetgyűlés ülésszakait. Ha az évi rendes ülésszak összehívását elmulasztaná, a nemzetgyűlés az alkotmány rendelkezése alapján összehívás nélkül ül össze november második csütörtökét megelőzően. Rendkívüli ülésszak összehívása még a képviselők többségének írásbeli kérelme esetén is az elnök belátásától függ. A nemzetgyűlés hatalmának korlátozottsága jut kifejezésre abban a rendelkezésben, mely szerint a nemzetgyűlés a köztársasági elnök összehívásán és a rendes ülésszakon kívül saját elhatározásából nem ülésezhet. Ha pedig mégis összeülne, az ilyen ülésen hozott határozata érvénytelen. Hasonló előírások érvényesülnek, ha a képviselők nem a nemzetgyűlés székhelyén üléseznek. A rendes ülésszak időtartama legalább hét hónap. Nem zárható be az ülésszak a költségvetés jóváhagyása előtt. A nemzetgyűlés felosztási joga ugyancsak az elnököt illeti meg. Felosztás után azonban 60 napon belül le kell folytatni az új parlamenti választásokat és a választást követő tíz napon

belül össze kell hívni az új nemzetgyűlést. A nemzetgyűlés létének folytonosságát biztosítja egyébként az alkotmánynak az a rendelkezése is, hogy már a nemzetgyűlés megbízatásának lejártá előtti 60 napon belül meg kell választani az új nemzetgyűlés tagjait.

Nagymértékben vesz részt az elnök a törvényhozás munkájában. Törvényeket kezdeményezhet. Az elfogadott törvényeket kihirdeti. Egy ízben 30 napon belül visszaküldheti a hozzá kihirdetés végett eljuttatott törvénytervezetet. Az ilyen tervezet csak akkor válik törvénnyé, ha a nemzetgyűlés másodszor is, mégpedig kétharmad többséggel elfogadja.

Jelentős az elnök önálló jogszabályalkotási hatásköre. Az általa kibocsátható jogszabályok közül az ún. törvényerejű dekrétumok emelkednek ki. Hierarchiai sorrend tekintetében e dekrétumok a törvénnyel azonos szinten állnak, de kiadásukat, illetve érvényességüket a nemzetgyűlés befolyásolhatja. Kiadásuk jogalapja szerint az elnöki dekrétumoknak két fajtáját ismeri az alkotmány. Törvényerejű dekrétumot hozhat az elnök a nemzetgyűlés ülésszakai közötti időben, vagy a nemzetgyűlés feloszlása után, ha halasztást nem tűrő intézkedések meghozatala válik szükségessé. Az ilyen dekrétumokat az alkotmányban meghatározott időn belül jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé kell terjeszteni. Ha az előterjesztés elmarad, a dekrétum hatályát veszti. A törvényerejű dekrétumok másik fajtája a nemzetgyűlés külön felhatalmazásán alapul. A felhatalmazás megszabott időre és az ügyek meghatározott körére terjed ki. Tartalmaznia kell a felhatalmazásnak a kiadandó dekrétumok alapelveit is.

Az elnök ezenkívül végrehajtó tevékenységének gyakorlása során is alkot jogszabályokat. A társadalmi rend védelme, a közigazgatás irányítása, általában a törvények végrehajtása érdekében — rendszerint az illetékes miniszter javaslata alapján — rendeleteket, határozatokat, intézkedéseket bocsáthat ki.

Növelik az elnök tekintélyét és szerepét az állami életben betöltött egyéb funkciói. Ő a fegyveres erők legfőbb parancsnoka.

Széleskörű kinevezési jog illeti meg a jelentősebb polgári és katonai tisztségekre. Egyéni kegyelmet adhat. Jogainak egy részét csak a nemzetgyűléssel együttműködve gyakorolhatja. A nemzetgyűlés elé kell terjesztenie döntés végett a „rendkívüli állapotot” kimondó határozatát. A „hadiállapotot” ugyancsak a nemzetgyűlés jóváhagyásával nyilváníthatja ki. Megkötí és ratifikálja a nemzetközi szerződéseket. De a béke- és a fegyverszüneti szerződés, az állam területét és szuverén jogait érintő és az alkotmányban megjelölt néhány egyéb ügyre vonatkozó szerződés érvényességéhez a nemzetgyűlés hozzájárulása szükséges.

3. A legfőbb képviselői szervnek a végrehajtó szervek irányítására vonatkozó jogai és szerepe és ezzel a parlamentarizmus érvényesülése nem túlságosan domborodik ki. Jóllehet az alkotmány lerögzíti, hogy a nemzetgyűlés ellenőrzést gyakorol a „végrehajtó hatalom” felett, közvetlenül nem utasíthatja a kormányt vagy a minisztereket. Csupán kívánságát fejezheti ki a kormánynak és javaslatokat terjeszthet az országos kérdésekre vonatkozóan a kormány felé. Nem mondja ki kifejezetten az alkotmány a kormány és a miniszterek parlament iránti felelősségét sem, de megfogalmazza a képviselőknek az egyes miniszterekhez intézhető interpellációs jogát és megszabja azt is, hogy az interpellációt hét napon belül meg kell vitatni. Ha a nemzetgyűlés az interpellációs vita lefolytatása után bizalmatlanságát fejezi ki valamelyik miniszterrel szemben, a miniszter köteles lemondani. A miniszter ellen — hivatali kötelezettségének teljesítése közben elkövetett bűncselekményeiért — büntető eljárást a köztársasági elnökön kívül az alkotmány előírásának megfelelően a nemzetgyűlés is kezdeményezhet. Az eljárás lefolytatása e célra létrehozott külön bíróság feladata lesz. Az ellenőrzést segíti elő az alkotmánynak az a rendelkezése, melynek alapján tíz képviselő kérheti a kormány politikájának tisztázása érdekében országos jellegű kérdések vitára bocsátását. A nemzetgyűlés tájékoztatása céljából a köztársasági elnök a rendes ülésszak megnyitásokor információt ad a kor-

mány politikájáról, megvalósítandó terveiről.

Habár az általános állami költségvetési tervezetet megvitatás és jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé kell terjeszteni és az előző évi költségvetés zárszámadását is a nemzetgyűlés hagyja jóvá, a nemzetgyűlés jogosultsága az állami élet irányítása szempontjából e rendkívül fontos területen korlátozott, mivel a költségvetési tervezetben módosítást csakis a kormánnyal egyetértve eszközölhet. Amennyiben az új költségvetés jóváhagyására a költségvetési év megkezdéséig nem kerül sor, alkotmányos indemnitás alapján a kormány az előző évi költségvetés keretei között működik. A kormány által végrehajtott hitelátruházások, vagy a költségvetésben nem szereplő kiadások utólagos jóváhagyásra szorulnak. Csak a nemzetgyűlés hozzájárulással vehet fel a kormány kölcsönt, vagy vállalhat az államkincstárt terhelő kötelezettséget.

4. Ez év őszen tartandó választások után Egyiptom népe először jut általános választásokon nyugvó népképviselőhöz.¹² Az új nemzetgyűlés belső rendjének, működési módjának megállapítására kidolgozza belső szabályzatát. A legfontosabb szervezeti és eljárási rendelkezéseket maga az alkotmány tartalmazza. Ezek közül csak néhányat említünk meg. A nemzetgyűlés akkor határozatképes, ha a küldöttek többsége jelen van. Határozatait általában abszolút szótöbbséggel hozza. Számos kérdés eldöntésére minősített, 2/3 szavazattöbbséget ír elő az alkotmány. Érdekes és így magában az eredményes munkát gátolja az a szabály, amely szavazategyenlőséget esetén a vitatott javaslatot elvetettnek tekinti.

¹² Az 1923-as alkotmány vagyoni, műveltségi cenzus-hoz kötötte a választójogot. Egyáltalán nem szavazhattak a nők és a katonai szolgálatot teljesítők. A kétkamrás parlament felsőházának, a szenátusnak 2/5-ét a király nevezte ki, 3/5-ét pedig a még szűkebbre szabott szenátusi választójog alapján választották. A képviselő- és szenátorjelölteknek választási kauciót kellett fizetniük. A királyt megillette az abszolút vétő és a házak feloszlásának joga. A király élt is ezzel a joggal. Húsz év alatt (1924-től 1944-ig) legtöbbször külső nyomásra nyolcszor oszlatta fel a parlamentet. Utoljára 1952 áprilisában szüntette meg — az új választásoknak határozatlan időre való elhalasztásával — a parlament működését.

L.: Boljsaja Szovjetszkaja Enciklopedija 15. köt. 400. old.

Minden évi rendes ülésszak első ülésén megválasztják a nemzetgyűlés elnökét és két alelnökét. A köztársasági elnöki szék megüresedésekor az államfő feladatait ideiglenesen a nemzetgyűlés elnöke látja el, akit ilyenkor saját feladatainak elvégzésében az egyik alelnök helyettesít. Törvénykezdeményezési jog illeti az egyes képviselőket, vagy a képviselők kisebb csoportját. Képviselői törvénykezdeményezés alkalmával először bizottsági javaslat alapján a nemzetgyűlés afelett dönt, hogy foglalkozzék-e egyáltalán a kezdeményezéssel. Pozitív döntés után — mint minden törvénytervezet — tanulmányozás, előkészítés és előadás végett valamely nemzetgyűlési bizottság elé kerül a javaslat.

5. Átfogóan szabályozza az alkotmány a képviselői jogi helyzetét. Munkájuk zavartalanságát célzó mentelmi joguk két szempontból jelent számukra megkülönböztetett jogállást. A büntető eljárás alóli mentességet magábanfoglaló inviolabilitás eltérően a legtöbb burzoá alkotmánytól csak az ülésszak idején illeti meg a képviselőt. Két ülésszak közötti időben csupán értesíteni kell a nemzetgyűlést az eljárás megindításáról. Mentessíti másrészt a mentelmi jog a képviselőt a felelősség alól a nemzetgyűlésben vagy valamely nemzetgyűlési bizottságban tett nyilatkozatáért vagy kifejtett véleményéért. Ez az immunitás a nemzetgyűlésnek abban a jogában oldódik fel, hogy 2/3 szavazattöbbséggel megfoszthatja megbízatásától a képviselőt, ha

az elveszti a bizalmat és megbecsülést, nem teljesíti képviselői kötelezettségét stb.

A nemzetgyűlés maga dönt a képviselői mandátum érvényessége feletti vitában. Az ügy kivizsgálását külön bíróság végzi. A megüresedett képviselői helyre meghatározott időn belül új képviselőt kell választani. Az alkotmány részletesen megszabja a gazdasági összeférhetetlenség eseteit. A hivatali összeférhetetlenséget csak általánosságban fogalmazza meg. Kimondja, hogy a képviselő nem vállalhat közszolgálati tisztséget. A miniszteri és miniszterhelyettesi funkció ennek ellenére nem összeférhetetlen a képviselői megbízatással.

IV. Az alkotmány elfogadása és az új köztársasági elnök megválasztása után a Forradalmi Tanács 1956. június 25-én lemondott. Végetért az átmeneti periódus, amelynek kezdetét 1953. február 10-én jelentette be a Forradalmi Tanács elnöke. Lemondott a minisztertanács is, amely eddig a fenti nyilatkozat alapján mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalmat gyakorolta. A köztársasági elnök ismét megbízta az eddigi minisztereket az ügyek továbbvitelével. Az elnök az alkotmány értelmében a nemzetgyűlés összeüléseiig törvényerejű dekrétumot bocsáthat ki. Az első elnöki dekrétum megszüntette a kivételes állapotot Egyiptomban. Az egyiptomi polgárok most felszabadult hangulatban, lelkesen kezdenek hozzá újabb feladataik megvalósításához.

Ádám Antal

Büntetés-e az elkobzás?

A büntetőjogi kodifikáció számos anyagi büntetőjogi kérdés új felvetését és átgondolását teszi szükségessé. Ilyen kérdés az is, hogy megalkotandó új büntetőtörvénykönyvünk rendszerében hogyan helyezzük el az elkobzást.

Az 1878: V. tc.-ben foglalt büntetőtörvénykönyv általános része a büntetések között az elkobzást nem sorolja fel. A 61. § kimondta, hogy azon tárgyak, melyek a büntett vagy vétség által hoztattak létre, úgyszintén azok, melyek a büntett vagy vétség elkövetésére szolgál-

tak — amennyiben a tettes vagy a részes tulajdonai, elkobzandók; ha pedig azoknak birtoklása, használása vagy terjesztése különben is tiltva van: akkor is elkobzandók és megsemmisítendőek, ha másnak tulajdonát képezik. A Btk. 62. §-a pedig akként rendelkezik, hogy ha a büntetendő cselekmény nyomtatvány, irat vagy képes ábrázolat közzététele vagy terjesztése által követtetett el: a szerzőnek, a nyomdásznak, az elárusítónak vagy terjesztőnek, úgyszintén a nyilvános kiállítónak birtokában levő példányok, min-

ták vagy lemezek elkobzása és megsemmisítése ítélet által az esetben is kimondandó, ha a bűnvádi eljárás senki ellen sem indíthat meg.

A most idézett Btk. 62. §-hoz fűződött az 1896: XXXIII. tc.-ben foglalt bűnvádi perrendtartás 477. §-ának az a szabálya, hogy a 62. §-ban meghatározott amaz esetben, amelyben a bűnvádi eljárás senki ellen sem indíthat meg: az ügyész vagy a magánvádló a nyomtatvány stb. elkobzásának és megsemmisítésének bírói kimondását annál a törvényszéknél kéri, amelynek vizsgálóbírája a kérdéses dolgokat lefoglalta. A törvényszék e kérelem következtében főtárgyalást tűz ki és arra lehetőleg megidézi azokat is, akiknek az elkobzandó tárgyakra igényük lehet. Ezek a vádlottat illető jogokat gyakorolják, de meg nem jelenésük az ítélethezatalt nem akadályozza. Az ítélet csak az elkobzás és megsemmisítés kérdésére és a költségek megállapítására szorítkozik. A Bp. szabályozása következetes volt a Btk. rendszeréhez képest, amely a bűncselekmény formális meghatározásán nyugodott és a beszámítást, illetőleg büntethetőséget kizáró okok minden esetben bűncselekménynek tekintette azt, ami a különös rész törvényi tényállásait „kimerítette”. A formális bűncselekményfogalomnak teljesen megfelelt a tárgyi elkobzásnak formális „főtárgyaláson” való elintézése; a Btk. csak annyiban nem volt következetes, hogy az elkobzást nem nyilvánította formálisan büntetésnek.¹

Az 1950: II. törvénybe foglalt Btá. 30. §-a már a büntetések közé sorolja az elkobzást. Ez a büntetés mellékbüntetés — legalábbis ez ideig —, mert főbüntetésként való alkalmazását a törvény sehol sem rendeli. Ez a szabályozás csak a Btk. formális bűncselekményfogalmához illik, az újszerű, anyagi bűncselekményfogalomhoz azonban nem.

A régi Bp. fent ismertetett §-ában szabályozott ún. tárgyi elkobzás az 1951: III. törvénybe foglalt új Bp. 229. §-ában

már szélesebb körben jelenik meg. E § szerint ha a büntetőtörvény értelmében elkobzásnak van helye, a terhelt ellen azonban az eljárást megszüntették, illetőleg az ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodik, vagy vele szemben az eljárást a bűncselekmény elkövetése után bekövetkezett elmebetegség miatt függesztették fel (Bpn. 86. §), avagy eljárás senki ellen sem indult, az ügyész az elkobzás kimondása végett a bírósághoz fordul. A bíróság tárgyalást tűz, melyre lehetőleg megidézi mindazokat, akiknek a dologra igényük lehet, ha pedig ismeretlenek, részükre védőt rendel. A megidézettek a terheltet megillető jogokat gyakorolhatják.

Anyagi jogi szempontból a Btá. 37. §-a erősen kitágítja a Btk.-ban megszabott kört. Nemcsak az elkövetés eszközeül használt, vagy a büntett következtében létrejött dolgok (instrumentum et productum sceleris) elkobzását írja elő, hanem azokat is, amelyeket elkövetési eszköznek szántak, továbbá azon dolgokét, melyeket a büntett elkövetője a tulajdonostól vagy annak hozzájárulásával másától az elkövetésért kapott és — ha a törvény külön rendeli — elkobzás alá esik az olyan tárgy is, amelyre nézve a büntettet elkövettek, feltéve, hogy a tárgy az elkövető tulajdona, vagy a tulajdonos az elkövetésről tudott (tudnia kellett). Kimondja a 37. § (4) bekezdése, hogy ha az elkobzás előfeltételei fennállanak, annak akkor is helye van, ha az elkövető nem büntethető.

Létrejött tehát egy olyan büntetési nem, amely olyan személlyel szemben is alkalmazható, aki nem büntethető, sőt olyankor is, amikor — a szocialista jog álláspontja szerint nem is jött létre bűncselekmény. Létrejött egy olyan mellékbüntetés, amelyet akkor is alkalmaznak, ha főbüntetés nincs. Létrejött a büntetőbíráskodásban egy olyan jogintézmény, amely változó természetű: hol büntetés, hol pedig csak intézkedés.

Az alábbi fejtegetésnek az a célja, hogy a most röviden érintett elvi következetlenségek megszüntetésének módjára rámutasson, az elkobzás jogi természeté-

¹ A gyakorlat igyekezett a Btk. felelősenységét pótolni. A Kúria ismételtén kimondta, hogy az elkobzásnak „mellékbüntetési jellege” van. (7288/1950. Jhd. II. 14. old.; 1960/1939. uo.)

nek egységes elvi alapon nyugvó megállapítására és az anyagi büntetőjogi szabályokban való elhelyezésére megoldást adjon.

A régi rendszer elismert teoretikusa, Angyal Pál, a büntető eljárásban szereplő elkobzást három csoportra bontotta: büntetőjogi elkobzásnak nevezte az instrumenta et producta sceleris elkobzását akkor, ha azok az elkövető tulajdonai. Úgy látszik, hogy ilyen esetben az elkobzást büntetés jellegűnek tekintette, jóllehet a Btk. 118. §-a kimondotta, hogy a tárgyak akkor is elkobzandók, ha a vádlott az elítélés előtt halt meg, a 119. § szerint pedig a kegyelem az elkobzott tárgyak visszaadására nem terjedt ki. Rendőri elkobzásról beszél Angyal az előbbi bekezdésben említett tárgyak tekintetében akkor, ha azoknak birtoklása, használása vagy terjesztése különben is tiltva van, mert ez esetre a Btk. akkor is előírta elkobzásukat, ha nem a terhelt tulajdonát képezték. Azt nyilván csak célszerűségi okokkal tudhatta volna megmagyarázni, hogy az ilyen ún. rendőri elkobzást is az ítéletben mondta ki a bíróság, ha ti. az ügyben ítéletet hoztak. Harmadik csoportba sorolta a tárgyi eljáráson alapuló elkobzást, ami alatt a nyomtatványok stb.-nek a Btk. 62. §-ában szabályozott elkobzását értette oly esetben, ha a bűnvádi eljárás senki ellen sem indítható meg. Ha az eljárás megindult, de a vádlottat felmentették, a tárgyi eljárást a régi Bp. kizárta és vitás volt a gyakorlatban, hogy elévülés esetén az eljárást meg lehet-e indítani. Angyal nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy az elkobzást helyesebb lenne-e büntetésként szabályozni, de az a körülmény, hogy könyvében a mellékbüntetések között említi, arra látszik utalni, hogy híve volt ennek az álláspontnak.

A szovjet jogtudomány az elkobzást nem tekinti büntetésnek. Következik ez abból, hogy „jogi szempontból a büntetés — elsősorban a bűncselekmény jogkövetkezménye. A bűncselekmény és a büntetés két egymással elválaszthatatlanul összekapcsolts fogalom... Büntetést bűncselekmény nélkül alkalmazni nem lehet,

mert hiszen ellenkező esetben megszűnne büntetés lenni és... egyszerű államigazgatási rendszabállyá... válnék...” (Utyevszkij: Büntetéstan.) A büntetés meghatározásánál hangsúlyozza Utyevszkij professzor, hogy azt a bíróság mindig büntetéssel szemben alkalmazza, akinek ezzel bizonyos szenvedést okoz és a büntetésben az állam részéről negatív értékelés nyilvánul meg. Ezeknek a követelményeknek az elkobzás általában nem felel meg. Alkalmazását az anyagi büntetőtörvény olyan esetekben is a bíróság kötelességévé teszi, amikor a bűncselekmény alanyi oldala hiányzik, mert pl. az elkövető gyermek, elmebeteg; vagy annak legfontosabb tárgyi eleme — a társadalomra veszélyesség hiányzik, mint az 56. § eseteiben.

Minden büntetésnek lényeges kelléke a Btá. szerint, hogy egyéniesíthető (individualizálható) legyen, tehát alkalmazkodjék a büntetből és az elkövető egyéniségéből a társadalomra háruló veszély mérvéhez, a bűnösség fokához stb., stb. Az elkobzás alkalmazásánál a bíró ezekre a körülményekre nem lehet tekintettel.

Miután a szovjet jogtudományban az elkobzás mint büntetés nem szerepel, nem ismer ilyen büntetési nemet az OSZSZK btk. sem és eddig tudtommal nem szerepelt ilyen a Szovjetunió büntető törvénykönyvének előkészítésével kapcsolatos vitákban sem.

A népi demokratikus büntetőkódexek közül tudomásom szerint csupán a csehszlovák büntetőtörvény tekinti büntetésnek (a 18. § j) pontja szerint) „a dolog elkobzását”, a román kódex ilyen mellékbüntetést nem ismer, nemkülönben a bolgár sem. A bolgár kódex különös része egyes cselekményeknél előírja az elkobzást anélkül, hogy ez mellékbüntetés lenne. Így a 118. p. a beszolgáltatási kötelezettséget sértő büntetéseknél mondja ki, hogy „a terméket minden esetben el kell kobozni”, ugyanezt mondja ki a 285. p. a hazárdjáték tárgyát képező pénzre és dologra.

Ha élő jogunkban közelebről megvizsgáljuk az elkobzás egyes eseteit, az alábbiakat állapíthatjuk meg:

a) Elkövetési eszköz elkobzását akkor írja elő a törvény, ha az elkövető tulajdonos, egyébként csak akkor, ha a dolog birtoklása a közbiztonságot vagy a közrendet veszélyezteti. A közbiztonság és közrend veszélyeztetésére utalás világosan jelzi, hogy ilyenkor lényegében igazgatási (rendészeti) feladat az, amelyet a bíróság a maga eljárásában megold. Olyankor, amikor a kérdéses dolog birtoklása önmagában véve nem veszélyes a közbiztonságra, az elkobzásnak nem sok értelme van és lényegében a talio-rendszer csökevénye. Megszoktuk már, hogy felháborítóan érezzük, ha pl. a bicskázó megtartja azt a bicskát, amellyel leszúrt valakit és ezért helyeseljük annak elkobzását. Látunk azonban, hogy ilyenkor fetisizáljuk a konkrét bicskát, baltát stb., mert hiszen az elkövetőnek lehet még otthon egész gyűjteménye ezekből az eszközökből, vagy vásárolhat magának tetszés szerinti mennyiségben. Ilyenkor öntudatlanul azonosítjuk a konkrét zsebkést az „elvonat bicskával”, az absztrakt eszközzel és úgy érezzük, mintha az elkobzással a szurkálót általánosságban fosztanánk meg attól a lehetőségtől, hogy ezentúl késsel járjon. Az elkobzásnak ez a fajtája tehát jórészt jogtörténeti emlék és hátrány nélkül múzeumba lehetne helyezni. Olyankor, amikor az elkövetőtől való elvételnek valóban a közbiztonságot fokozó hatása van, a kérdéses dolog tartása mindig tilalomba is ütközik. Így van ez a lőfegyvernél, robbanóanyagnál stb.

b) A büntett elkövetése útján létrejött dolog elkobzása azon a felismerésen alapszik, hogy bűncselekmény elkövetése – sohasem értékelhető úgy, mint munka. A szocialista jog a munkával szerzett tulajdont védi, a társadalomellenes magatartást pedig nem ismeri el tulajdonszerzési módnak. A szocialista jog szemlélete szerint a bűnös úton szerzett, illetőleg előállított javak birtoklása társadalomra veszélyes helyzetet jelent, mert nemcsak az elkövetőre, hanem másokra is demoralizálóan hat. A gyakorlatban legtöbbször egyéb konkrét veszélyekkel is egybe van kötve, így pl. a hamispénz

számos állampolgár megkárosítására és a gazdasági rend komoly sérelmére vezethet. Lényegileg Kádár professzor is ebben látja a productum elkobzásának jogalapját, „mert büntett elkövetése nem ismerhető el tulajdonszerzési módnak”. (Magyar Büntetőjog 255. old.)

c) Előírja a törvény azoknak a javaknak az elkobzását is, amelyeket az elkövető éppen az elkövetésért kapott. A b) pontban kifejtettek itt is érvényesek; a bűncselekmény társadalmilag értéktelen tevékenység, tehát az érte kapott díjazás az elkövetőt nem illeti meg, annak pedig, aki az elkövetőnek juttatta, vissza nem adható: aa) mert arról saját átruházó cselekményével lemondott, bb) mert az ő magatartása is erkölcstelen és az esetek túlnyomó részében büntetendő volt. Miután a dolognak az említett két személy bármelyikénél hagyása erkölcstelen és a társadalomra veszélyes helyzet fennállását jelentené, az elkobzást a közrend és közbiztonság szempontjai írják elő. (A régi rendszer jogi szemléletében az ilyen előny elvonása – büntetés esetén kívül – csak úgy volt elképzelhető, mint a juttató fél visszakövetelési jogának érvényesítése. A mai jogász nem köti a magánjogias szemlélet mérvessége és az ilyen előnyt nem a juttató jogán, hanem a közérdek jogán vonja el akkor is, ha nem kíván büntető igényt támasztani.)

d) Az elkövetési tárgy elkobzása esetén a büntetőtörvény különös részének a szabálya mindig egy államigazgatási szabályt biztosít, annak szankciójaként jelentkezik, ezért ilyenkor az elkobzást kimondó bíró a kérdéses államigazgatási szabálynak szerez érvényt. Ebből következik, hogy ha pl. a cselekmény beszolgáltatási kötelezettség nemteljesítésében állott, az elkobzott mennyiséget a kötelezettségbe be kell tudni. Az egészen más kérdés, hogy a mulasztás, vagy késedelem esetleg megnövelte a kötelezettség mértékét. Vegyük az eseteket sorra: 1. A 8800/1946. M. E. számú rendelet 11. §-a szerint el kell kobozni azt az árucikket, terményt, illetőleg terméket, amelyre nézve a bűncselekményt elköveték, mégpedig akkor is, ha nem az elkövető tulajdona, de a tulajdonos az elkövetésről tudott. Objektív elkobzásról van szó,

amelynek nem akadálya, hogy a büntető eljárást a terhelt halála, távolléte vagy más ok miatt folytatni nem lehet. 2. Az 1942 : VII. tv. 3. §-a értelmében a hamis, hamisított stb. béléggel ellátott mértéket, mérőeszközt vagy készüléket a büntető eljárás során el kell kobozni, tekintet nélkül arra, hogy az elkövető tulajdona-e. Ez is objektív elkobzás, amelynél az elkövetővel való kapcsolat teljesen közömbös. 3. Az 1950 : 30. tvr. előírja a pénz vagy egyéb érték elkobzását, amelyre nézve a bűncselekményt elkövették. Ha e javak nem az elkövető tulajdonai, az elkobzásnak előfeltétele, hogy a tulajdonos az elkövetésről tudjon, illetőleg a tulajdonos az elkövetőnek rosszhiszemű (ingyenes) jogutóda legyen. Az elkobzás akkor is elrendelhető, ha büntető eljárást nem lehet lefolytatni. Az elkobzás itt is objektív jellegű. Amikor a vételre felajánlást, vagy bejelentést elmulasztó személytől a javakat elkobozzák, ezzel tulajdonképpen a vétel, illetőleg beszolgáltatás valósul meg és valójában az ellenérték az, amit az elkövetőtől elvonnak. Ennek persze — bűnösség hiányában — fölöttébb nehéz a megindokolása és ezért mondotta ki a Legfelsőbb Bíróság, hogy nem lehet ilyen elkobzásnak helye akkor, ha a vételre felajánlást elmulasztó személy a mulasztás időpontjában elmebeteg volt. (Bf. II. 1841/1953.) Ez ugyan nem felel meg annak a szabálynak, hogy az elkobzás akkor is elrendelhető, ha büntető eljárást valamely ok miatt nem lehet megindítani, de megfelel annak, hogy mellékbüntetést csak bűncselekmény esetében lehet alkalmazni és elkövető nélkül nincs bűncselekmény. 4. Az 1942 : X. tv. 6. §-a értelmében el kell kobozni azt a dolgot, amely vesztegetés stb. esetében az adott vagyoni előny tárgya volt, még pedig akkor is, ha az ellen, aki abban részesült, büntető eljárást nem lehet megindítani vagy folytatni. Az elkobzás itt is objektív jellegű, azon alapszik, hogy a közhivatali erkölcsöt sértő magatartás folytán senki sem gazdagodhatik, tekintet nélkül az alanyi bűnösség fennállására (pl. elmebetegnél), vagy a bűnösség fokára. 5. Az 1950 : 4. tvr. 12. §-a szerint el kell kobozni a terméket vagy ter-

ményt, amelyre nézve a tervbűncselekményt elkövették, még pedig abban az esetben is, ha az nem az elkövetőé, de a tulajdonos az elkövetésről tudott és az elkobzásnak nem akadálya, hogy a büntető eljárást nem lehet lefolytatni. Ez a rendelkezés is objektív jellegű. 6. Az 1950 : 47. tvr. 4. §-a értelmében pénzügyi bűntett miatt akkor van helye elkobzásnak, ha ezt a közadóra vonatkozó jogszabály elrendeli. Itt különös élességgel domborodik ki a büntetőbíróság elkobzó intézkedésének az a jellege, hogy államigazgatási teendőt teljesít. 7. Az 1930 : III. tv. 70. §-a elrendeli a hűtlenség büntetéseért kapott ajándék vagy jutalom elkobzását. Ez a törvényhely még nem tartalmazza az idézett későbbi jogszabályokban az objektív jellegre utaló rendelkezések szavait (tulajdonjogtól függetlenül, akkor is, ha büntető eljárás nem indítható). Az ilyen jutalom megtartása vagy a juttató személy részére való visszaadása ellen azonban a korábban kifejtettek szólnak : az illetet tehát akkor is el kell kobozni, ha senki sem büntethető, az elkobzás objektív természetű.

Az elmondottak alapján az elkobzást nem tekinthetjük büntetésjellegű rendelkezésnek a bíróságok ítéleteiben. Nem akarom megismételni a bevezetőben elmondott érveket. Ha azt mondjuk, hogy az elkobzás — büntetés, ilyesféle szemrehányásnak tehetjük ki magunkat : „Hát van szívetek egy tízéves gyermeket vagy egy szegény elmebeteg megbüntetni?” Az ellenérvekre tekintettel sokan hajlanak felemás, eklektikus álláspontra : az elkobzás hol büntetés, hol nem az. Ha az elkövetővel szemben alkalmazzuk, akkor büntetés, ha pedig olyan személlyel szemben, aki büntetőjogi szempontból nem tekinthető elkövetőnek (gyermek, elmebeteg, 56. § alá tartozó cselekmény megvalósítója, harmadik személy), akkor nem büntetés. Azt hiszem, hogy a kérdés ilyen megoldása — nem megoldás. Arra már előbb rámutattam, hogy még az elkövetővel szemben sem helyeselnünk egy olyan büntetési nemet, amely az individualizáció lehetőségét eleve kizárja, amely sok esetben a legcsekélyebb hátrányt sem jelenti számára (pl. kódarábball testi sértést oko-

zótól elkobozzák a követ) és amelynek alkalmazása igen sokszor véletlen körülményeken múlik, pl. azon, hogy az elkobozandó tárgy kinek a tulajdona. Az is vizsaszás ebben az álláspontban, hogy pl. ha az elkövető az eljárás során válik elmebeteggé, akivel szemben tehát büntetés alkalmazásának nincs helye, az elkobzás „intézkedés”, azaz nem büntetés lesz, ha viszont az illető meggyógyul és vele szemben a büntető eljárást folytatják, akkor az időközben — objektív eljárásban — alkalmazott elkobzás visszaváltozik büntetéssé.

A zürzavar oka az, hogy a társadalomveszélyes cselekmény és a bűncselekmény egymással nem azonos fogalmak. A társadalomveszélyes magatartások ellen akkor is védekeznünk kell, ha azok — pl. alkalmas alany hiányában, vagy egyéb okból — bűncselekményt nem valósítanak meg.

A gyakorlatban az elkobzásnak büntetésként való felfogásában rejlő törvényi következetlenség a Legfelsőbb Bíróságot arra kényszeríti, hogy visszatérjen a Btk. fogalomvilágába, ahol léteztek büntettek büntethető elkövető nélkül is, és különbséget tegyen a beszámítást és a büntethetőséget kizáró okok között.

A többen a kevesebb is bennefoglaltatik. Ha valamit büntetőjogi szankcióval tiltunk, az államigazgatásilag, rendőrileg sem lehet eltűrhető, tehát a különös rész tilal-

maihoz — ha az alanyi oldal hiányossága folytán, vagy a társadalomveszélyesség kis foka folytán büntett nem jön létre — mindig hozzáfűzhető az a következtetés, hogy az ily magatartással elért dologi eredmények államigazgatási, rendészeti, erkölcsi szempontból nem tűrhetők és elkobozhatók. Ott, ahol a különös rész ezt szükségesnek tartja, rendelkezék a kérdéses dolog elkobzása felől és a bíróság e törvényi parancsnak eleget fog tenni anélkül, hogy ezt nemlétező bűnös büntetéseként, sőt nemlétező bűncselekmény szankciójaként, vagy akár nemlétező főbüntetés járuléka-ként alkalmazná. Mindössze eljárási ökonomia, a munkával és az állampolgárok idejével való takarékoság az, hogy a bíróság olyankor, amikor csupán az elkobzás kimondása szükséges, nem küldözgeti tovább az aktát, nem mozgat meg más hatóságokat, hanem maga mondja ki az elkobzást. Ettől azonban az elkobzás nem válik büntetéssé. Épp oly kevésse büntetés az, mint pl. az ugyancsak büntetőbírói ítéletben kimondott és a bűnösséghez még szorosabban kapcsolódó polgári jogi igényben való marasztalás, vagy a bűnügyi költségek megtérítésére való kötelezés. Hagyjuk csak meg az elkobzást annak, ami valójában: államigazgatási (rendészeti) természetű intézkedésnek, amelyet — célszerűségi okokból — a büntetőbíróság alkalmaz.

Székely János

Hozzászólás a „Döntőbizottsági határozatok felülvizsgálata és megsemmisítése” című cikkhez

Ujlaki László a Jogtudományi Közlöny 1956 márciusi számában közzétett tanulmányában részletesen tárgyalja a döntőbizottsági határozatok felülvizsgálatának kérdését. Rámutat arra, kívánatos, hogy a felülvizsgálati ügyek száma minél kevesebb legyen. Ehhez a kérdéshez kívánok gyakorlati vonatkozásokban hozzászólni.

Az 51/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet 13. §-ában a keresetlevél kellékeként jelöli meg, hogy a felperes köteles az alperesnek előtte ismeretes védekezését is előadni. A rendelet 17. §-ának (5) bekezdése-

ben ezt a felperesi köteletséget kiemelve azt is kimondja, hogy az alperes a tárgyalási időköz első felében előkészítő iratban köteles előadni azt a védekezést, ami a keresetlevélből nem tűnik ki. Ezek a rendelkezések azt szolgálják, hogy a döntőbizottság éppen úgy mint a felek, a vitás ügyben figyelembe jövv tényekről és a vitás kérdésről már a tárgyalást megelőzően tájékozódva legyenek és a tárgyalásra alaposan felkészülhessenek. A lehető gyors és az ún. rendes jogorvoslati körből kizárt eljárásban ezeknek a követelmé-

nyeknek a megvalósítása elengedhetetlen. Éppen ezért a rendelet 36. §-a a mulasztóval szemben pénzbírság kiszabását is lehetővé teszi.

Nézzük már most hogyan érvényesül ezeknek a rendelkezéseknek a megvalósítása a gyakorlatban és milyen következményekkel jár mindez a felülvizsgálati ügyek számának szaporodására.

Határozottan meg lehet állapítani, hogy az ismertetett rendelkezések megtartása elég gyakori sérelmet szenved. Különösen az alperesi vonal egyre inkább hajlik a polgári perrendtartásban biztosított ama lehetőség felé — amit egyébként a döntőbizottsági eljárásban nem lehet alkalmazni —, hogy a tárgyaláson szóban terjeszti elő az ügyet előkészítő védekezését. Ez az eljárás azután azt eredményezi, hogy a nem ismert védekezés felől a döntőbizottság éppúgy mint a felperes tájékozatlan, a felperes a tárgyaláson a védekezéssel szemben bizonyítékok tekintetében is gyakran felkészületlen. Az eredmény: egyre szaporodó száma azoknak a gyors határozatoknak, amelyek felülvizsgálati üggyé alakulnak át. Nem lehet elhallgatni azt sem, hogy az ismertetett eljárás a szocialista erkölcs szabályait is sérti. A részletezett rendelkezések azt célozzák, hogy az eljárásban a felek egyenlő helyzeti energiával, mondhatjuk stratégiai súllyal vegyenek részt és előadásuk megítélésében méltánytalan előnyhöz ne jussanak. Ezzel szemben az a fél, aki az előkészítő rendelkezést megszegi, előnyhöz jut.

Vajon helyeselhető-e ez? Nyilvánvalóan nem. Vajon miképp lehet ez ellen fellépni? A döntőbizottságnak erre két lehetősége is van. Az egyik lehetőség az, hogy az előkészítő iratban nem közölt védekezést az eljárásban nem veszi figyelembe, helyesebben az előkészítő irat benyújtásának elmulasztását vagy tartalmi hiányosságát úgy tekinti, hogy az alperes a felperesi tényállítások valóságát nem vitatja. Tény azonban az, hogy ezzel az eszközzel csak olyan mértékben lehet élni, hogy a felek mulasztásából a népgazdaságra kár ne keletkezzék. Így például ennek

az eszköznek az alkalmazása rendkívül káros lenne a népgazdaságra, ha a felperes szállítási kötelessége meghiúsulásának legalizálását akarja a perben elérni, jöllehet kötelezettsége fennáll és a meghiúsulás az alperesi termelésben okozott kieséssel a népgazdaságra káros. Ennek az eszköznek korlátot szab az is, hogy a döntőbizottság hivatalból is köteles az irányadó tényeket kutatni. A másik eszköz a bírság alkalmazása.

Megállapítható tehát, hogy az előkészítés hiányosságainak a megszüntetése, amire a döntőbizottságnak a megfelelő eszközök rendelkezésre állanak, jobb, helytállóbb határozatokat — következtetésképp kevesebb felülvizsgálati ügyet eredményez.

A másik kérdés, ami nézetem szerint a felülvizsgálati ügyek számára kihat, a döntőbizottsági eljárásban a felügyeleti hatóságok részvétele. Képviselőikkel azonban olyan mértékben csökkenő számban lehet az eljárásban találkozni, amely mértékben a felülvizsgálati ügyek száma szaporodik. A felügyeleti hatóságoknak az eljárásba való bekapcsolására vonatkozó rendelkezések végrehajtásából tehát a lényeg elsikkad és megmarad a bürokrácia, ti. az, hogy a felek részükre is kötelesek perirat példányokat adni, a döntőbizottság a tárgyalásról őket értesíteni, amit is a felügyeleti hatóságok a tapasztalat szerint irattárba helyezéssel napra kész állapotban rendszeresen el is intéznek. Ezzel szemben a felügyeleti hatóságoknak az eljárásban való részvétele jelentős mértékben azt is kellene hogy szolgálja, hogy a felügyeletük alatt álló szervnél az eljárás során kitént hibákat közvetlenül észleljék, ezek ellen, valamint a felügyeletük alatt álló peres félnek az eljárás során tanúsított lazaságai ellen is közvetlenül fellépjenek. Ha tehát a felülvizsgálati ügyek számának apadását azon az úton akarjuk elérni, hogy a döntőbizottságok jó határozatokat hozzanak, a döntőbizottságoknak éppúgy mint az érdekelt feleknek a leghatározottabban fel kell lépni az eljárásbeli lazaságokkal szemben.

Szabó Jenő

A második öt éves terv irányelveinek jogi és államigazgatási vonatkozásai

Az első öt éves terv befejezésével pártunk és kormányunk nekilátott a második öt éves terv elkészítésének. Széles vitára bocsátotta az irányelveket, felhívta az ország dolgozóit, a munkásokat, a parasztokat, az értelmiséget, köztük a tudomány művelőit, hogy hasznos javaslataikkal, észrevételeikkel segítsék elő a második öt éves terv végleges elkészítését. A felhívásra aktív mozgalom indult meg a dolgozók körében, és a párt- és tömegszervezetek összefüvetelein, valamint más nyilvános vitákon sok érdemi észrevételt tettek az irányelvekre. Mindebből az tűnik ki, hogy a dolgozóknak, a tudomány művelőinek körében elevenen él a felelősségérzet hazánk jövőjéért. Az irányelvek megvitatása az SZKP XX. kongresszusának időszakára esik. Arra az időre, amikor a dolgozók, föllekesülve a kongresszus beszámolóitól és határozataitól, fokozott kedvvel dolgoztak hazánkban a szocializmus építésén. A XX. kongresszus az új társadalom építésének azt a perspektíváját tárja elénk, amelyet a kizsákmányolástól mentes állam biztosít minden dolgozója számára.

Ilyen körülmények közepette ültek össze ez év június 4-én a jogtudomány képviselői és a gyakorlati jogászok, és tárgyalták meg „A második öt éves terv irányelveinek jogi és államigazgatási vonatkozásai”-t. A vitát a Magyar Szovjet Társaság jogtudományi szakosztálya és a Magyar tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete rendezte. A két szerv ezzel az együttműködésével lehetőséget nyújtott a jogtudomány művelőinek és a gyakorlati jogászoknak arra, hogy véleményüket nyilvánítsák a második öt éves terv irányelveiről, elsősorban annak jogi és államépítési, de ugyanígy gazdasági és kulturális vonatkozásairól is.

A vita a XX. kongresszus szellemében folyt le. A második öt éves terv helyes összeállításáért, főként annak jogi és államépítési vonatkozásaiért való és szakmai szeretetből is fakadó felelősségérzet hatotta át, annak a felelősségnek érzete, amely a tudomány és a gyakorlat embereit az államélet és a jogfejlődés haladásáért külön is terheli. Majd minden felszólaló hangsúlyozta, hogy mindazok a kérdések, amelyek az öt éves terv gyakorlati megvalósításával kapcsolatban a mi feladataink — elvileg bizonyos elméleti indítékokat kell hogy kapjanak, és nem is kis mértékben kapták is a XX. kongresszus útmutatásai-ból. Enélkül szinte lehetetlenség ma nálunk bármilyen problémáról beszélni. Ezt a tényt a hozzászólók jelentős része külön is kiemelte. Ha tehát a vita egészét jellemezni akarjuk, azt kell mondanunk, hogy kialakulásában jelentős szerepe volt annak, hogy a hozzászólók felismerték a XX. kongresszus tanulságainak rendkívüli jelentőségét, s végtől végig fokozott figyelemmel voltak azokra.

Nem mulasztották el a vita résztvevői — elsősorban *Halász József*, a Minisztertanács Titkárságának vezetője — hangsúlyozni azt, hogy a második öt éves terv jogi és államépítési vonatkozásainak tárgyalása során javaslatainkban figyelemmel kell lenni a sajátos hazai körülményekre. Emellett szól maga a XX. kongresszus is. Ennek a körülménynek hangsúlyozása annál inkább jelentős, mert — mint a vita során kiderült — mi eddig nagyon is dogmatikusan, mechanikusan értelmeztünk egyes dolgokat. Kész receptnek tekintettünk, s így próbáltunk átvenni olyan intézményeket, amelyek a mi körülményeink között nem válhatnak be. Hiba volt például — mint *Halász József* kiemelte — *A. J. Visinszkij* egyes munkái-

nak a magyar jogéletben, a bírói gyakorlatban szinte marxista—leninista klaszszikusként való beállítása. Nem vitatja Visinszkij kétségtelen nagyságát, de ez nem lehetett elég ok arra, hogy gondolkodás nélkül, sok esetben egyes kiragadott tézisek alapján, nem pedig a magunk gyakorlatát elemezve vonjunk le elméleti következtetéseket. Ezzel hibát követtünk el. Ezért most, mikor a magyar jogászságnak a második öt éves tervvel kapcsolatos feladatairól beszélünk, de különösen, amikor azt vizsgáljuk, hogy a XX. kongresszus útmutatásai számunkra milyen következtetések levonását írják elő, ezeket a kérdéseket nekünk különös gonddal kell elemeznünk, éspedig úgy, hogy újabb dogmatizmusba ne essünk.

Szóba került a vita során az is, hogy az irányelvek nem szólnak a jogi vonatkozásokról. Ezért — mondotta *Szabó Imre* akadémikus — a második öt éves terv irányelveivel kapcsolatban mi nehéz helyzetben vagyunk, hisz az erre a tervidőszakra vonatkozó, tárgyba vágó javaslatainkat bizonyos fokig az irányelveken kívül kell elkészítenünk. Persze, tudatában vagyunk annak, hogy az irányelvekbe számos olyan jogi, jogtudományi javaslat nem kerülhetett bele, amely számunkra, *Szabó Imre* szavai szerint, létszükséglet, s amelyért éppen ezért harcolni kell. A népgazdasági terven belül a mi jogi, tudományos öt éves tervünket is el kell készíteni.

A vitának ezen általános jellemzése után térjünk most már rá a részletekre. Az elhangzottak alapján a szóba került kérdéseket a következő csoportokba foglalhatjuk: 1. a kodifikáció kérdése, 2. a törvényesség, 3. a jogalkotás és a jogalkalmazás, 4. az államélet demokratizálása és decentralizálása, 5. a jogászképzés és a jogtudomány kérdései, 6. a jogászok megbecsülése.

1. A kodifikáció kérdése úgy vetődött fel, mint amely elsősorban beletartozik a második öt éves tervbe. A szocialista törvényesség feltételezi népi demokratikus jogrendszerünk teljessé válását, a törvényesség érdekében elkerülhetetlen tehát, hogy létrejöjjenek azok a jogszabályok, törvénykönyvek, amelyek egyaránt védik

a társadalom és az állampolgárok jogait. Az öt éves terv, amely a dolgozók gazdasági és kulturális igényeit fokozott mértékben hivatott kielégíteni, a termelés emelése érdekében sem lehet meg a törvényesség biztosítása nélkül. A többtermelést egyebek közt erre is kell alapozni. Ilyen síkon az öt éves terv szoros egységben van a törvényességgel. Ha ugyanis a dolgozó tömegek látják és érzik, hogy népköztársaságunk jogrendjét minden szerv betartja és betartatja, jogai és érdekei felett államunk éberen őrködik, kötelességeit pedig a köz érdekében szabja meg, ez a tény lendítőerővé válik a termelés hatékonyságában. Népi demokratikus jogrendszerünk kiépítésében már ez ideig is komoly eredményeket értünk el. A második öt éves terv éveiben még gyorsabban kell haladnunk. Ki kell egészíteni hiányos jogszabályainkat és megalkotni azokat a kódexeket, amelyek ma kétségtelenül hátráltatják az igazságszolgáltatást és az államigazgatási szervek munkáját.

Hozzászólásában *Vas Tibor* egyetemi tanár annak a nézetének adott kifejezést, hogy a második öt éves tervvel kapcsolatban indokolt és szükséges lenne egy kodifikációs terv elkészítése. Olyan tervre van szükség, amely átfogja egész jogrendszerünket, és fokozott figyelemmel van azokra a feladatokra, amelyeket éppen a második öt éves terv gazdasági, politikai és államszervezési feladatai tesznek indokolttá. Lényegében ugyanezekre a feladatokra utalt a vita során *Névai László* egyetemi tanár is, aki álláspontját úgy fogalmazta meg, hogy ha a kodifikáció nem kerül is bele a második öt éves terv végleges szövegébe, feltétlenül kifejezésre fog jutni a terv felbontott részeiben, azokban a részekben, amelyek a népgazdaság és az államépítés egyes területeire fogják a tervet széttagolni és ily módon a közvetlen teendőket kijelölni. A második öt éves terv időszakában végrehajtandó kodifikációt illetőleg *Szabó Imrének* az volt a nézete, hogy az öt éves terv végére minden területen teljesen ki kell épülnie a magyar népi demokrácia jogrendszerének. Ezt mint követelményt okvetlenül fel lehet venni az irányelvekbe.

Nem vitás — mondotta *Vas Tibor* —, hogy a mi jogrendszerünk a maga egészében szocialista, de ugyanakkor kétségtelen, hogy ebben a szocialista jogrendszerben mi kénytelenek vagyunk több olyan jogszabályt alkalmazni, amely még felszabadulásunk előtt keletkezett, és amely formailag tovább élve, kiegészíti a mi szocialista jogrendszerünket. Ezek között a jogszabályok között sok olyan is van, amely részben még feudális vagy legalábbis tőkés és imperialista jellegű. Ezeket a jogszabályokat mi, népköztársaságunk alkotmánya alapján alkalmazva, természetesen új tartalommal töltjük meg, de ezt a megoldást nem tarthatjuk kielégítőnek. Második öt éves tervünk feladatainak megvalósítását nagymértékben elősegítené, ha a polgári és büntetőjog keretein túl olyan kodifikációt tudnánk végrehajtani, amely kiküszöbölne egységes szocialista jogrendszerünkéből ezeket a régi jogszabályokat. Ezeknek tovább élése megnehezíti a bíróságok munkáját, és kétségtelen, hogy különösen az államigazgatás terén igen sok esetben ez a forrása a bürokráciának és mindazoknak a kinövéseknek, amelyekkel találkozunk. A legfontosabb ilyen kódexek egyike *Vas Tibor* szerint az államigazgatási kódex. Egy egységes eljárási kódex ki tudná küszöbölni az eljárásból mindazokat a bürokratikus elemeket, amelyek nagyrészt a jogszabályaink között e téren uralkodó zűrzavarból adódnak.

A kodifikáció kérdésével az államigazgatás egyszerűsítésének szempontjából foglalkozott *Herczeg István* osztályvezető. Fel szólalásában a racionalizálás tárgyi oldalát emelte ki, s rámutatott, hogy ezzel szükségképpen együtt jár az új kódexeknek az alkotása s ezzel a régi jogszabályoknak hatályon kívül helyezése.

De nemcsak a törvénykönyvek megalkotásáért szálltak így síkra a vita résztvevői, hanem a szabálysértések felülvizsgálását is sürgették. Különösen *Halász József* emelt ennek érdekében szót, példákkal illusztrálva a napjainkban e tekintetben fennálló visszás helyeztet. Egyes szabálysértési törvényi tényállások tartalma és alkalmazása messze elrugaszkodott az élettől,

legfőbb ideje tehát, hogy a jogalkotást ezen a téren is közelebb vigyük a valósághoz, az élethez. Ennek a munkának az elvégzése szerves része kodifikációs munkálatainknak.

A kodifikációs tevékenység tartalmának növelése érdekében szólalt fel *Nagy László*, a Minisztertanács Titkárságának csoportvezetője és *Sztodolnik László*, a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyettese, s mutatta ki, hogy mennyire elengedhetetlen ehhez a munkához több elvi, elméleti kérdésnek a tisztázása. Elsősorban a munkajogot illetőleg van erre *Nagy László* szerint szükség, de az elméleti kérdések tisztázatlansága számos más jogterületen is akadályozza a kodifikációs munkát. A felmerült vitás kérdések elintézésének rendszere — mondotta — a kérdések elméleti tisztázatlanságára vezethető vissza. Ezért nem tudunk sürgős szükség esetén olyan jogszabályt alkotni, amely idejében rendezze az életviszonyokat. Példaként említette erre a dolgozók anyagi felelősségét.

A kodifikációs munkát kívánta előbbre vinni a vita során felmerült az a javaslat is, hogy a jogtudománynak fel kell dolgoznia a helytelen joggyakorlatot. Megemlíteték, hogy vannak ugyan tanulmányok, amelyek foglalkoznak a bírósági gyakorlattal, de hiányzik ennek a bírói gyakorlatnak egy-egy jogterületet átfogó kritikai feldolgozása. Ugyancsak hiányzik a jogszabályok kritikai feldolgozása is, pedig ez is nagyban segítené a kodifikációt. Ezen a területen tehát jogtudományunknak pótolni valója van. Sokkal bátrabban és határozottabban kell bírálunk és helyesbíteniünk a jogszabályokat és a gyakorlatot, akár a közérdek, akár az állampolgárok érdekeinek védelméről van szó.

2. A törvényesség kérdésének felvetése és megvitatása egyenes következménye volt a XX. kongresszus határozatainak és annak a folyamatnak, amely napjainkban nálunk ezen a téren végbemegy.

A XX. kongresszuson az SZKP Központi Bizottságának beszámolója a törvényesség kérdésének igen nagy figyelmet szentelt. Rámutatott, hogy az állam elleniségei a szocialista törvényesség legkisebb megsértését is a maguk céljaira igyekez-

nek kihasználni. A kisebb törvénytiséte-
sekből hovatovább a törvénytiséteek soro-
zata válik, s olyan önkényeskedés alakul,
amely egyaránt veszélyezteteti a társadalmi
fejlődést és az egyén érdekeit. A szovjet
kormány és a párt megállapította, hogy a
törvényesség megsértésének időszakában
egyes állampolgárokat ártatlanul ítéltek el,
és határozatot hozott a joghátrányt szen-
vedettek rehabilitálására, s a törvényesség
betartására. „Pártszervezeteinknek, állam-
szerveinknek és szakszervezeteinknek —
mondotta a jövőre vonatkozólag N. Sz.
Hruscsov — éberem kell örködniük a szovjet
törvények betartása felett, le kell leplezniök
és ártalmatlanná kell tenniök mindenkit,
aki megsérti a szocialista jogrendet és a
szovjet állampolgárok jogait, szigorúan
meg kell akadályozniök a törvénytelenység
és az önkény akár legkisebb megnyilvánu-
lását.”

A törvényességre vonatkozó kongresz-
szusi határozatnak rendkívüli politikai
jelentősége van. Elejét kell venni minden-
nemű törvénytelenység elkövetésének, és
gyökereiben ki kell irtani még a csíráját is
annak, hogy a szocialista törvényességet
megsértsek. Ez tűnik ki az SZKP XX.
kongresszusán elhangzott Központi Bi-
zottsági beszámolóéból és a hozzászólások-
ból. Ez szabja meg az ügyészség és a
bíróóság tevékenységét a jogrend megszi-
lárdítása terén. El kell érniök ezeknek a
szerveknek, hogy a törvényesség teljes
legyen, azt senki meg ne sértse, mert min-
den törvénytiséte a szocializmus építésé-
nek sérelmével jár. A szocialista törvényes-
ség elvének az összes államhatalmi, állam-
igazgatási és társadalmi szervek munkájá-
ban vezető elvként kell érvényesülnie.
Csakis a jogszabályok szigorú megtartása,
az összes szerveknek és állampolgároknak
önmagukkal szemben gyakorolt szigorú
törvényességi követelménye szolgálhat
biztosítékul arra, hogy törvényeinket és
egyéb jogszabályainkat mindenki meg-
tartsa, és hogy a törvényesség hazánkban
a szocializmus építésének módszerévé vál-
jék.

A törvényesség kérdését *Névai László* az
államigazgatási hatáskör decentralizálása
kapcsán vetette fel, lévén ezt — mint mon-

dotta — nemcsak igazságszolgáltatási kér-
dés. Amikor a hatáskörök decentralizálásá-
ról van szó, a törvényességnek mint
központi államszervezési, állami tevékeny-
ségi módszernek a jelentősége fokozódik,
épp ezért semmiképpen sem szabad hát-
térbe szorulnia. A törvényesség biztosítása
központi állami feladat. A XX. kongresz-
szus a törvényesség fokozott biztosítása
kapcsán jelentős feladatokat ró az ügyész-
ségi szervezetre. A szocialista jogtudósokra
hárul ennek kapcsán az a feladat, hogy ki-
dolgozzák az ügyészi felügyelet elvi kér-
déseit, különös tekintettel a törvényes-
ségre. Ehhez kapcsolódott *Névai László*-
nak az a kívánsága, hogy a második ötéves
terv sikeres végrehajtása érdekében álla-
munk és gazdasági életünk demokratizálá-
sának fejlesztésével nekünk is javítani,
tökéletesíteni kell ügyészségünknek a tör-
vényesség megtartása feletti felügyeleti
munkáját. Felhívta a figyelmet az ügyészi
munka politikai oldalának fokozottabb
érvényesítésére, aminek az államigazgatási
hatáskörök decentralizációjával kapcsolat-
ban a helyi állami szervek törvényességi
szempontból való ellenőrzésében kell je-
lentkeznie.

A szocialista törvényesség védelmében
vetette fel *Vas Tibor* a bírói hatáskör ki-
terjesztésének kérdését. A szovjet jog
tapasztalatainak felhasználására hívta fel
ennek során a figyelmet, ahol sok olyan
kérdésben megvan a bírói eljárás garan-
ciája, amelyet a mi jogunk még nem ismer.
A bírói hatáskörnek a szocialista törvényes-
ség szempontjából való kiterjesztése hozzá-
tartozik a szocialista jog lényegéhez, mivel
— mint mondotta — egyrészt a szocialista
demokratizmust tölti meg tartalommal,
biztosítja a polgárok jogait, másrészt a
szocialista törvényesség előkészítésének vo-
nalán is komoly garanciát jelent. A tör-
vényesség hangsúlyozásával kapcsolatban
hívta fel a figyelmet arra, hogy mi főleg a
nagy büntetőügyekkel törődünk, holott az
olyan kisebb ügyekkel is törődünk kel-
lene, amilyenek a nyugdíjak, munka-
ügyek stb. Ezek a dolgozók mindennapi
életét érintő „kis” ügyek nagyon jelentő-
sek a jogrendbe vetett bizalom szempont-
jából. Szóvá tette *Vas Tibor* a gyakorlati

jogászoknak és a jogtudománynak a törvényességért való felelősségét is. A második öt éves terv időszakában a jogalkotást úgy kell fejleszteni, hogy minél több biztosítékot nyújtson a szocialista törvényességre.

A XX. kongresszus ereje éreztette hatását a további hozzászólásokban is. Az eljövendő évekért való felelősség hatotta át mindazok szavait, akik a szocialista törvényességről beszéltek. Érezni lehetett, hogy a szocialista mozgalom lenini megújódásának alapvetésén fáradoznak jogászaink, amikor a törvényesség kapcsán az elmúlt évek sok kis és nagy eseményét és tényét új megvilágításba helyezik. A leninizmus reneszánszának korát éljük, s ez nemcsak feljogosít, de kötelez is bennünket, hogy ilyen jellegű alkotó viták közepette, a marxizmus-leninizmus talaján állva, a szocialista építésért érzett felelősség tudatában formáljuk nézeteinket, és emeljük jogászai munkánk színvonalát.

Benkő Gyula, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezetője, a törvényesség kapcsán a közvélemény szemszögéből vette vizsgálat alá a jogászok helyzetét. Megállapította, hogy bár nagy eredményeket értünk el a törvényesség helyreállítására terén, korántsem tettünk még meg mindent, amit meg kellett volna tennünk. Nem szabad a féltúton megállnunk, hanem végig kell azt járnunk egészen, és lehetetlenné kell tennünk a szocialista törvényesség minden megcsorbitását. Hangsúlyozta az államigazgatási szervek vonalán érvényesülő törvényesség megszilárdításának fontosságát, és rámutatott ezzel kapcsolatban az ügyeszek szerepének jelentőségére. A törvényesség megszilárdítása terén elért eredményekről emlékezett meg *Pap Tibor*, a Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa is. Utalt a legutóbbi egyetemi ülés szak előadásorozatára, amely éppen a törvényesség kérdéseinek volt szentelve. A jogtudomány előtt álló feladatként említette meg, hogy az eddigi tudományos munkásságot e téren tovább kell vinnünk és ki kell szélesítenünk. Nemcsak a kodifikáció feladatunk, hanem a további elemzések és kutatások is a szocialista törvényesség megszilárdításának vonalán. A

polgári jog területén vizsgálta a szocialista törvényesség problémáját *Sztodolnik László*. Ha tekintetbe vesszük — úgy mond —, hogy polgári jogi törvénykönyvünk nincs, hanem az új életkörülmények között is jórészt a régi jogszabályokat alkalmazzuk, egyszeriben kiderül, milyen nagy feladatot ró a szocialista törvényesség érvényre juttatása a bíróságokra.

Szalai József, a legfőbb ügyész első helyettese, kiindulva *Névai László* és *Benkő Gyula* hozzászólásából, azt vizsgálta, hogy elég szilárd, rátermett és szakavatott-e az ügyészi szervezet arra, hogy a törvényességi általános felügyelet tekintetében az államigazgatás decentralizálása folytán reá háruló feladatot betöltse. Az ügyészi munkát szerinte úgy kell megszervezni, hogy az általános törvényességi felügyeletet megvalósító hivatali szervek összességét átfogja, s a törvényesség az államigazgatás egész területén érvényesüljön. Beszélt azokról az intézkedésekről, amelyek az ügyészség vonalán várhatók, s amelyeknek eredője lesz majd az általános törvényességi felügyelet eredményességének fokozása.

A bírónak a törvényesség védelmében játszott szerepét taglalta *Feri Sándor*, a Legfelsőbb Bíróság kollégiumvezetője, széles körben tárva fel ennek kapcsán a törvényesség alapvető fontosságát. Hangsúlyozta, hogy a bíróságoknak a dolgozók előtti tekintélyét tovább kell növelni. Azért tulajdonított Lenin oly nagy jelentőséget annak, hogy a tömegek bizzanak az állam szerveiben, mert e nélkül nem képesek azok funkcióikat megfelelően el látni. A második öt éves tervben tovább kell fokoznunk a bizalmat. Igazságszolgáltatásunknak el kell érnie, hogy a bírák a törvények szerint, marxista világnézetük alapján, belső meggyőződésükre hallgatva ítélkezzenek. *Halász József* szerint a dolgozók bizalmának a megszilárdításához nem elegendők a deklarációk, nem elég még az sem, hogy a jogászai munka jelentősége belekerül az irányelvekbe. Hosszú munkára, a dolgozók érdekeiért, a népi demokratikus rend megszilárdításáért folytatott elméleti és gyakorlati munkára van

szükség. Csak így tudjuk a tömegek támogatását is biztosítani. Az ítéleteknek egyezniük kell a dolgozók igazságérzetével. Ez hozza magával fokozatosan, hogy a bizalom a bíróságok munkájában még jobban megszilárduljon. Nagy szerep vár e tekintetben az ügyvédekre is. Közreműködésük a szocialista törvényesség megteremtésében nem kevésbé jelentős, mint a bíráké vagy az ügyészeké. A bizalom és a felelősségérzet fontosságát emelte ki *Halász Sándor*, az Igazságügyminisztérium főosztályvezetője is. A felelősségérzetben látja azt a biztosítékot, amely a hibák kijavítását lehetővé teszi. Ennek a felelősségérzetnek kell áthatnia a hivatalos megnyilatkozásokat is. Felszólalása végén egyes, a szocialista törvényességet sértő jogalkotási és jogalkalmazási esetekre hívta fel az értekezlet figyelmét.

3. A kodifikáció és a szocialista törvényesség helyzetének elemzésével és a második tervidőszakban e téren elérendő célkitűzéssel van szoros összefüggésben a jogszabályalkotás és a jogalkalmazás kérdése, amelynek az ülés résztvevői tág teret szenteltek. A jogalkotást a vitaülés résztvevői az elmélet és a gyakorlat egységének jegyében vizsgálták, szem előtt tartva a XX. kongresszusnak a gazdasági kérdések megoldásának elsődlegességére vonatkozó megállapításait.

Herczeg István felhívta a figyelmet arra, hogy az állami ellenőrzés minisztériumának fegyelmi jogkörére vonatkozó törvényerejű rendelet egyáltalán nincsen összhangban a fegyelmi jogkörnek a Munka Törvénykönyvében foglalt szabályozásával. A bajon szerinte úgy lehetne segíteni, hogy a második ötéves terv idején a központi feladatokra vonatkozó jogalkotást vissza kell adni az Igazságügyminisztériumnak, s az egyes tárcák külön-külön, csak a saját ügykörükbe vágó rendeleteket, illetve utasításokat alkossák meg. Így nemcsak a jogszabályalkotás összhangját biztosíthatnánk az eddiginél jobban, hanem erősítenénk az Igazságügyminisztériumot is, s előmozdítanánk a szükséges szervezeti reformok végrehajtását.

A probléma fontosságát bizonyítja az a körülmény, hogy a jelenlevők ilyen vagy

más formában többször is visszatértek erre a kérdésre. *Pap Tibor* a jogalkotást és a jogalkalmazást a törvényességgel vetette egybe. Teljesen igaza van abban, hogy a jog alkalmazásának megfelelő módja a törvényesség egy további előfeltétele. Szóba került a jogszabályok közzérthetőségének kérdése. *Szodolnik László* kifogásolta, hogy törvényhozó szerveink nem juttatják eléggé kifejezésre azt a gondolatot, amelyet az egyes törvényekben, törvényerejű rendeletekben és egyéb rendeletekben meg akarnak valósítani. *Névai László* szerint a jogszabályok általános és részletes indokolásának közzététele megszűntetné a semmiképp sem kívánatos belemagyarázásokat, s fölöslegessé tenné ama bizonyos „ratio legis”-nek erőltetett keresését. Így a jogalkalmazó is biztosabb lábon állna, és a törvényesség megsértése is sokkal ritkábban fordulna elő, nem is szólva arról az előnyről, hogy a jogszabályok indokolásának propagandisztikus ereje is volna, mert megtanítaná a dolgozókat a jogszabályok igazi értelmére. Az, hogy a jogszabályokat jelenleg nem kell nyilvánosan megindokolni, egyik forrása a sematikus jogalkotásnak. Ehhez kapcsolódva tette szavá *Nagy László* a jogszabályok közzétételének jelenlegi módját, s javasolta ennek a második ötéves terv időszakában való megváltoztatását. Javaslatának lényege: minél szélesebb körű nyilvánosság biztosítása. Ez nemcsak a jogalkotás koordinálását segítené elő, hanem a bíróságok munkáját is megkönnyítené, és előmozdítaná a törvényesség megszilárdítását.

A vita ezen részéből az állapítható meg, hogy második ötéves tervünk időszakában a jogalkotás terén az eddiginél nagyobb mértékben kell a gyakorlat, a valóság alapos vizsgálatára támaszkodnunk. Nem érhetjük be azzal, amit eddig tettünk, hogy ha egy jogszabály rossz, két-három újabb jogszabályt alkotunk helyette, hanem már eleve arra kell törekednünk, hogy minden jogszabályt a valóság és a gyakorlat teljes ismeretében alkossunk meg, s ha történetesen mégis hiba csúsznék bele, azt egyszerűen aktussal tegyük jóvá. A jogalkotás terén jelenleg mutakozó inflációt csak így tud-

juk elkerülni. Nyújtsion ahhoz az eddiginél több segítséget a jogtudomány azzal, hogy feldolgozza a gyakorlatot és javaslatot tesz a jogszabályalkotásra, a jogalkotó szervek pedig támaszkodjanak jobban a jogtudósokra.

A XX. kongresszus hatása mutatkozott meg a második ötéves terv irányelveinek tárgyalása során abban is, hogy a hozzászólók egy sor javaslatot tettek az ipari, vállalati stb. szervek tevékenységének jogi szabályozására.

Révai Tibor, az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának főtítkára azt javasolta, hogy a munkabér, az igazgatói alap és a vállalati nyereség felhasználása tekintetében olyan rendszer — jogi szabályozás — dolgoztassék ki, amely a dolgozók anyagi érdekelttségét az eddiginél sokkal jobban biztosítja. Ki kell bővíteni az önálló gazdaságos elszámolást az irányító szervek és az üzemszervek vonatkozásában. Ne csak a vállalat gazdálkodjék önállóan, hanem az egyes vállalati központok, csoportok is. Tartsák el ezek is magukat saját bevételeikből, igyekezzenek minél nagyobb nyereségre szert tenni, és részesüljenek ebből a nyereségből a dolgozók jogilag szabályozott igény, alanyi jog alapján. Az igazgatói alapot *Révai Tibor* szerint jobban kellene dotálni, és olyan jogi szabályozást kellene bevezetni, hogy a dolgozóknak meghatározott eredmények elérése esetén alanyi joguk, igényük legyen az igazgatói alaphól való részesedésre. Ne csupán az igazgatótól függjön ez a részesedés, hanem legyen jogilag előre szabályozva, úgyhogy minden dolgozó tudhassa, mit érhet el jobb teljesítmény esetén munkájával ebben a vonatkozásban. Szabályozni javasolta a felszólaló a kötbér összegét is, mert a gyakorlatban az sokszor egyenesen kirívó. Reális szinten kell a kötbért megállapítani, és gondoskodni kell arról, hogy a reális összegű kötbérért az illetet vétkesen okozó dolgozó ugyancsak reális mértékű anyagi felelősséggel tartozzék, az viszont, akinek a teljesítménye kifogástalan, azért meghatározott anyagi elismerésben részesüljön. A kötbér összegéből az igazgatói alap javára többletjutatást kellene biztosítani, vagy a másik

szereződő felet terhelő többletszolgáltatás formájában, vagy a nyereség egy meghatározott része erejéig vagy úgy, hogy a pontosan teljesítő vállalat forgalmi adóját megfelelő mértékben csökkentjük.

Ezekre az ötletekben és gondolatokban gazdag hozzászólásokra a jelenlevők többszörösen visszatértek, és egyértelműleg úgy vélekedtek, hogy azok megvalósítása második ötéves tervünk eredményességét fokozni fogja. A felszólalásokat *Nagy László* olyan jogi szabályozás szorgalmazásával egészítette ki, amely biztosítaná, hogy az igazgatás szabadabban gazdálkodjon, szabadabban vezesse a vállalatot. *Herczeg István* a jogalkotás és a racionalizálás szoros egységére világított rá a gazdasági-szervezési kérdésekkel kapcsolatban. *Névai László* ugyancsak a vállalati igazgatói jogkör megfelelő rendezését és a vállalati munka tökéletesítését sürgette az anyagi érdekelttség elvének megfelelő eredményre juttatásával.

A jogalkotás és a jogalkalmazás kérdéseivel foglalkozók felszólalásaiból azt lehetett megállapítani, hogy itt sokkal többről van szó egyszerű technikai kérdések rendezésénél. A felszólalók mind a gyakorlat és az elmélet kapcsolata alapján tették meg a második ötéves terv teljesítésének előmozdítását célzó észrevételeiket és javaslatokat.

4. Az államelmélet további demokratizálása és decentralizálása a második ötéves terv időszakában szoros összefüggésben van a dolgozók alkotó kezdeményezésének fejlesztésével. Erre a kezdeményezésre mind az államelmélet igazgatásában, mind a gazdasági-szervező munkában föltétlen szükség van. Erre való tekintettel kell tehát a demokratizmust fejleszteni és elhárítani útjából mindazokat az akadályokat, amelyek teljes kibontakozását ez idő szerint még fékezik.

Az államszervezet demokratikus fejlesztése *Halász József* szerint elengedhetetlen feltétele a szocialista építésnek, a második ötéves terv eredményes megvalósításának. A XX. kongresszus és a lenini útmutatás egyformán erre kötelez bennünket. A szocializmust ugyanis a dolgozókkal együtt, a dolgozók szeme előtt, az ő erőfeszítésük-

kel közösen, arra alapozva kell megvalósítani. Evégből szükséges az igazgatási apparátus egyszerűsítése és az államhatalmi szervek szerepének kibontakoztatása. Döntő kérdésnek a felszólaló a tanácsok önállóságának növelését tartja. Le kell faragni a túlzott központosítást, decentralizálni a hatáskörök jelentős részét, többet bízni a választott tanácsi szervekre mind a pénzgazdálkodás, mind a beruházás, mind a tervezés terén. Több lehetőséget kell nyújtani a visszahívási jog érvényesítésére; ezzel is növeljük a lenini elvek megvalósulását. Nagyobb súlyt kell biztosítani a választott szerveknek és jobban el kell határolni hatáskörüket az igazgatási szervekétől. A tanácsnak olyan fórumnak kell lennie, ahol a dolgozók minden politikai, gazdasági és kulturális kérdést megvitathatnak, tevékenyen elősegítve ezzel pártunk politikájának, s a második ötéves tervnek a XX. kongresszus szellemében való megvalósulását. Az országgyűlés szerepével foglalkozva a felszólaló az új házszabály elkészítését sürgette, majd rátért a demokratikus centralizmus elvének következetes érvényesítésére. Ez utóbbi kérdéshez szolt hozzá *Névai László* is, megvilágítva mindenekelőtt a demokratikus centralizmusban rejlő kettős fogalom egységét. Helytelen — úgymond — az a fel fogás, amely a demokratizmust a centralizmustól el akarja választani. Ilyen helytelen nézet felvetődött az egyetemi oktatásban is; egyesek nem láttak e fogalomban mást, mint a demokrácia és a centralizmus fogalmának egyszerű összegét. Pedig ennél lényegesen többről van szó. A demokratikus centralizmus egységes fogalom. Összefüggésbe hozta a felszólaló a demokratizmust a törvényességgel is, nem ugyan mint elméleti egységet, hanem mint a XX. kongresszusból fakadó követelményt. Megvizsgálta, milyen vonatkozásban van a törvényesség megszilárdítása a hatáskörök decentralizálásával, különös tekintettel az ügyesség általános felügyeleti tevékenységére.

Az országgyűlés ügyrendjének, működésének, az országgyűlés elé tartozó ügyeknek, az interpellációknak stb. kérdésével foglalkozott *Vas Tibor*, s kívánt ezen

a téren megfelelő jogi rendezést. Ennek a rendezésnek kell egyrészt tartalommal kitölteni a hatásköröket, másrészt felállítani azokat a korlátokat, amelyek az alsó fokú szervek hatáskörének kibővítése, vagyis a decentralizáció esetén is gátat vetnek az önkénynek, és biztosítani tudják a demokratikus centralizmust. Az államelmélet demokratizmusának elmélyítésével hozta kapcsolatba *Herczeg István* az országgyűlés törvényalkotási hatáskörének kiszélesítését.

Mindebből azt a következtetést lehet levonnunk, hogy a jogtudomány dolgozóinak az eljövendő időben, a második ötéves terv korszakában sokkal többet kell foglalkozniuk a szocialista demokratizmus további megszilárdításával és fejlesztésével, a tanácsok munkájának megjavításával, a tanácsok tömegkapcsolatainak elmélyítésével, a beszámoltatási és az interpellációs joggal és általában az államépítés elméleti és jogalkotási kérdéseivel.

Az állami élet demokratizálása kapcsán vetődött fel az igazságszolgáltatás további demokratizálásának kérdése. *Névai László* a bíróválasztás és a népi ülnök-választás megvalósítását sürgette. A népi ülnökök választását emellett járásbíróági szinten a jelenlegi jogi szabályozástól eltérően követelessé kellene tenni. E kettő együtt nagyban növelné a lakosság politikai öntudatát, de egyben bizalmát is bíróságaink iránt. Ugyanezen nézet mellett szállt síkra *Sztodolnik László*, hozzátéve, hogy a bírák választása erősíteni fogja a bírói meggyőződést.

5. A jogászképzés és a jogtudomány kérdései ugyancsak szóba kerültek a második ötéves terv jogi és államigazgatási vonatkozásainak tárgyalásai során. A felszólalók azt kifogásolták, hogy a tudományos munka elmaradt a szocializmus építésének elméleti és gyakorlati tételeitől. Szükségszerű következménye volt ez a jogtudományban megnyilvánuló dogmatizmusnak és skolaszticizmusnak. Megelégedtünk a formális meghatározásokkal ahelyett, hogy mélyreható elemzéssel próbáltuk volna feloldozni az államfejlődésnek, a szocializmus építésének elméletét és gyakorlatát.

Barna Péter kandidátus az egyetemi ok-

tatás színvonalának emelését tette szavá. Közelebb kell hozni — úgymond — a tananyagot az élethez. A tankönyvekben és a jegyzetekben, különösen a büntetőjogi tankönyvben és a büntető eljárási jogi jegyzetben túltengenek a történeti részek. Többet kellene foglalkozni az élő joganyag tárgyalásával, jobban támaszkodni a bírói gyakorlatra és kevésbé a könyvszagú iskolapéldákra. Növelni kell az egyetemen az önálló kutató munkára való törekvést és biztosítani a publikációs lehetőséget. Javasolta, hogy a jogi felsőoktatás tárgyai közé iktassuk be a kriminalisztikát.

Szabó Imre a tankönyvek megírásában jelölte meg a második öt éves terv egyik legsürgősebb feladatát. Ez szerinte a gyakorló jogászok munkáját is elősegítené. Felvetette az egyetemi oktatás időtartama meghosszabbításának és egy kriminalisztikai intézmény létesítésének gondolatát. Vitába szállt *Barna Péter*nek a tankönyvek és jegyzetek történeti részeire vonatkozó megállapításával. A hiba szerinte nem az, hogy a történeti részek túltengenek, hanem az, hogy nem eléggé elmélyültek és kritikusak, mert csak általánosságban és sematikus tárgyalják a múltat. A kriminalisztikai intézmény felállításának tervével *Szalai József* és *Kertész Imre* aspiráns is egyetértett.

Az egyetemi oktatásra *Névai László* is kitért hozzászólásában. A tankönyvek és jegyzetek hibáját ő sem a történeti rész túlméretezettségében látja, hanem abban, hogy a történeti anyag nem olyan szemléletben van feldolgozva, amilyennel azt nekünk marxista—leninista módon, a tények alapján vizsgálnunk kellene. Egyetért az oktatás gyakorlati jellegének fokozásával és javasolja a jogi oktatás melletti szakmai gyakorlatoknak megfelelő átszervezését. A fiatal jogászok tudományos munkára való serkentése érdekében ajánlatosnak vélné költségvetésileg az egyetemre decentralizáltan rendszeresíteni tudományos füzeteknek minél gyakoribb kiadását. A felsőoktatás színvonalának emelését sürgette *Nagy László* is, mert a jelenlegi oktatási rendszer megközelítőleg sem nyújt kellő biztosítékot arra, hogy jogászaink pl. a munkajoggal kapcsolat-

ban jól megalapozott ismeretekkel felvértezve léphessenek ki az életbe.

Ami a jogtudomány fejlődését illeti, ennek elengedhetetlen feltétele *Barna Péter* szerint a gyakorlat tanulmányozása. Az így szerzett tapasztalatokat kell általánosítani és a belőlük levont következtetések alapján a meglevő elméleti ismereteket új elméleti ismeretekkel kiegészíteni és gazdagítani. Ajánlatos volna pályadíjakat kiírni a második öt éves tervben monográfiák készítésére és a díjnyertes monográfiákat közzétenni. Ki kellene bővíteni a könyvkiadást. Véget kell vetni annak a helytelen gyakorlatnak, hogy két-három oldalas tematikák alapján döntsének a művek kiadása felől. Közzé kell tenni a megvédett disszertációkat, hogy mindenki hozzájuk férhessen és felhasználhassa azokat, különben többségük rövidesen holt anyaggá válik. Szakértőkkel kell elbíráltatni az aspiránsok disszertációit, s állami vonatkozásban is látókörrrel bíró személyeknek kell eldönteniük, hogy szüksége van-e a népgazdaságnak valamely készülő tudományos munkára vagy sem. Tartalmi, nem pedig mennyiségi alapon kellene díjazni a tudományos műveket. Ez jobban inspirálná a tudósokat, mint a jelenlegi díjazási rendszer, és mindjárt kevesebb lenne a hevenyészett mű. Pályatételek kiírásával már sokszor foglalkozott az Akadémia — válaszolta *Szabó Imre* *Barna Péter*nek. — A tapasztalatok vegyesek. Ezért akadémiai díjak létesítésével akarnak olyan munkákat jutalmazni, amelyek Kossuth-díjra nem érettek, de valamely tudományág szempontjából alapvető jelentőségűek. A felszólaló helyeselte *Barna Péter*nek a disszertációs témák megválasztására vonatkozó javaslatát, de óva intett az e téren elkövethető túlzásoktól.

A többi társadalomtudománnyal való szorosabb együttműködést sürgette *Nagy László*. Mindenekelőtt a politikai gazdaságtannal kell a jogtudományt összehangba hozni olyan kérdésekben, amilyen például az anyagi érdekelttség megvalósítása, a vállalatok gazdálkodása stb., hogy ezután megfelelő jogszabályokat hozhasson a kodifikáció. Jelentős reformok szükségesek a bürokratikus igazgatás lefaragására. Aján-

latos volna ennek érdekében az államigazgatási jogi úton való igazgatást a polgári jogi úton való igazgatással felváltani. A polgári jogtudomány és gyakorlat az utóbbi időben elmaradt. Nem foglalkoztunk vele eleget. Pedig a jogászok szakképzettségének növelése döntő kérdés. Már csak a decentralizálásra való tekintettel is mind nagyobb tudású és nagyobb felelősséget viselő jogászokra van szükségünk.

Ebben a témakörben foglalkoztak a vita résztvevői a jogi lapok helyzetével is. Kifogásolták, hogy elkésve, és szűkszavúan számolnak be a szaklapok a disszertációk megvédéséről. Helytelen a Jogtudományi Közönynek és a Magyar Jognak jelenlegi szétválasztása. Elérkezett az idő, hogy egy olyan folyóiratot teremtsünk, amely nemcsak magas színvonalú elméleti tanulmányokat közöl, hanem gyakorlati kérdésekkel foglalkozó tudományos cikkeket is. Szükség van azonban ezenkívül egy másik, a jelenlegi hírségi határozatokkal kibővített, tisztán kaszisztikus jellegű, tehát jogeseteket tartalmazó folyóiraatra is, olyanra, amilyen a Jogi Hírlap volt, persze megfelelő módosítással és tökéletesítéssel. Mindebből az következik, hogy a jogászképzés és a jogtudomány művelése terén többféle hiányosságot kell a második öt éves terv időszakában megszüntetnünk.

6. A második öt éves terv jogi és államépítési vonatkozásait vitató jogászok többször visszatértek a jogászok nagyobb megbecsülésének kérdésére. Nem új kérdés ez. Sokszor és sokan szóvá tették már értekezleteken és a sajtóban egyaránt, s követelték, hogy állami és társadalmi szerveink viseltesenek több bizalommal és megbecsüléssel a jogászok iránt. A kérdés még mindig időszerű, bár kétségtelen, hogy e tekintetben az utóbbi időben sok változás történt. Ennek ellenére sem állíthatjuk azonban, hogy már teljes mértékben ki volnának aknázva mindazok

a lehetőségek, amelyek a jogrend megszilárdítása terén a jogászságban rejlenek. Állami és társadalmi szerveink még sokszor nem veszik figyelembe azt a fejlődést, amelyen a jogászság döntő többsége átment, sem azt a körülményt, hogy nagyon sok helyen ma már új jogászok, a munkásság és parasztság jogvégezeti fiai állanak. Az a munka, amelyet a jogászság a szocializmus építése terén végez, azt követeli, hogy több megbecsülésben legyen része, mert ez meghatározza erejét. Ugyanez áll a jogtudományra is, amely szerveken beilleszkedik új tudományunkba, és amelynek állásfoglalásait fel lehet és fel is kell használni a második öt éves terv politikai, gazdasági és kulturális feladatainak megvalósításában.

Julesz Jenő nem látja indokoltnak az ügyvédi vizsga eltörlését. A jogászság megbecsülésének jelét látná abban, ha a többi szakmához hasonlóan, itt is rendszerezésnek „kiváló bíró”, „kiváló ügyész”, „kiváló vállalati jogtanácsos” stb. címet.

Az értekezők az említetteken kívül megvitatta a fiatalok bűnözésének kérdéseit (Szalai József, Kertész Imre), javasolta a jogpropaganda elmélyítését és kiszélesítését (Szalai József), felvetette a külföldi demokratikus jogászokhoz való viszonyunkat (Kertész Imre) és a Jogász Szövetség munkájának megjavítását (Halász József és Halász Sándor).

Összefoglalva a mondottakat, befejezésül megállapíthatjuk, hogy a jogtudomány és a joggyakorlat képviselőinek ez az értekezlete sok olyan értékes gondolatot és javaslatot vetett fel, amelyet a tudományos életünket és gyakorlati munkáságunkat irányító szerveknek a második öt éves terv sikeres teljesítése érdekében figyelembe kell venniük. Értékes hozzájárulás volt ez a vita a XX. kongresszus tanulságainak hazai érvényre juttatásához.

Medve Zeigmond

Tanulmánykötet a Magyar Tanácsköztársaság kérdéseiről*

Szinte közhelyként hangzik már, ha az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság emléke iránti adósságunkról esik szó, hiszen mióta Rákosi elvtárs a magyar kommunista mozgalom egyik becsületbeli tartozásaként jelölte meg a magyarországi kommün történetének feltárását és méltó értékelését, több kisebb-nagyobb munka látott napvilágot e tartozás valamelyik részének törlesztése igényével. Olyan átfogó, tudományos jellegű, valamely jogágazat tanácsköztársaságbeli fejlődését feltáró mű azonban, amellyel a magyar jogászok vették volna ki részüket a minden tudományágra közösen háruló feladat megoldásából, Rákos Ferenc ismert könyvén kívül mindezekig nem jelent meg, s jogtudományunk művelői eddig inkább csak kisebb terjedelmű, elsősorban leíró jellegű munkákat publikáltak.

Valóban régi hiányosság pótlására vállalkozott tehát a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, mikor Tudományos Könyvtárának 9. köteteként kiadta a Tanácsköztársaság államával és jogával foglalkozó tanulmánygyűjteményt. A kötetben három fiatal tudományos dolgozó tanulmánya kapott helyet, akik főleg a jogszabályokra és az eddig nagyrészt feltáratlan levéltári anyagra támaszkodva kívánják bemutatni annak a hatalmas alkotó munkának egy-egy részletét, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság az államjog, a költségvetési jog és a büntetőjog területén kifejtett.

Felvethető a kérdés, hogy helyes-e egy tanulmánygyűjtemény keretében olyan tanulmányokat adni, amelyek tárgyak és feldolgozási módjuk tekintetében egyaránt jelentősen különböznek egymástól, s amelyeket végeredményben csak az a közös vonás kapcsol össze, hogy történelmünk egyik dicsőséges korszakának, az 1919-es Tanácsköztársaságnak problémáival foglalkoznak. Illetve, ha már ilyen tanulmányokról van szó, nem kellene-e legalább

átfogó kép kialakítására törekedni, vagyis a Tanácsköztársaság több problémáját megtárgyalni, természetesen jóval nagyobb számú tanulmány keretében? Véleményünk szerint a tanulmánykötet a helyes úton jár. Nem lép fel túlzó igénnyel, nem törekszik az első magyar proletárdiktatúra államának és jogának teljes feldolgozására. Ez — a lehetőségek figyelembevételével — eleve kudarcra ítélt vállalkozás lett volna. Feladatát józan mérséklettel abban jelöli meg, hogy új eredményekkel járuljon hozzá haladó és forradalmi jogi hagyományainkra vonatkozó tudományos ismereteink bővítéséhez, a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról alkotott képünk teljesebbé tételéhez. Úgy véljük, hogy ennek a célkitűzésnek maradéktalanul eleget is tett.

Más kérdés, hogy vállalkozhattak-e arra a szerzők, hogy egy viszonylag nem nagy terjedelmű tanulmány keretében többé-kevésbé *teljes*, a vizsgált kérdés minden oldalát elénktáró képet nyújtsanak. Hiszen a feldolgozott problémák mindegyike olyan sokrétű, hogy bármelyikük alkalmas arra, hogy nagyobb lélegzetű tudományos munka, önálló monográfia vagy disszertáció tárgyát képezze, amint ez az egyik tanulmány esetében utóbb valóban meg is történt. Nem lett volna-e tehát helyesebb, ha a szerzők vizsgálódási körük szűkítésével csupán egy-egy részletkérdést dolgoztak volna fel? Nézetünk szerint erre a kérdésre is nem-mel kell válaszolnunk. Éppen a Tanácsköztársaságról eddig megjelent tudományos igényű publikációk kis számából következik, hogy a szerzőknek úttörő munkára kellett vállalkozniuk. Olyan kérdéseket dolgoztak fel, amelyeknek forrásanyaga gyakran csak igen gondos és alapos — levéltári vagy irattári — kutatással vált hozzáférhetővé. Érthető tehát, hogy a szerzők nehéz fába vágták volna a fejszéjüket, ha átfogó, teljes képet nyújtó írásművek hiányában egy-egy részletkérdést tettek volna meg vizsgálódásuk tárgyává. Az összefüggésekre való utalás ebben az esetben másképpen aligha lett volna elképzelhető, mint a tanulmány tulajdonkép-

* Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára. 9. szám. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1955. Szerkesztette: Halász Pál.

peni tárgyától többé-kevésbé távoleső kérdések — legalább vázlatos — bemutatásával, hiszen nem állnak rendelkezésre olyan forrásmunkák, amelyekre ilyen esetekben hivatkozni lehetne. Helyesen jártak el tehát a szerzők, amikor átfogó témákat választottak, s kutatásaikkal, a forrásanyag feltárásával és gondos elemzésével megkönnyítették a további, most már részletekbe menő vizsgálódást. Egészen nyilvánvaló, hogy egy tanulmány korlátozott keretei között teljességre nem lehet törekedni. Nézetünk szerint azonban a tanulmány címében kifejezésre lehet és kell is juttatni — amint azt a szerzők általában meg is tették —, hogy csak a vizsgált tárgykör legfontosabb problémáinak elemzésére vállalkoznak, ami természetesen mitsem von le a tanulmány értékéből.

Pecze Ferenc „A Tanácsok Országos Gyűlésének munkájáról” c. tanulmányában dicső emlékü Tanácsköztársaságunk történetének egyik legjelentősebb eseményével foglalkozik. A tanácskongresszus munkája minden más forrásnál jobban, pontosabban mutatja a magyar társadalmat abban az időben foglalkoztató problémákat, mutatja dolgozó népünk hangulatát, állásfoglalását szocialista állama, kivívott eredményei mellett. A Tanácsok Országos Gyűlésén ezeréves történelmünk során először foglalták el helyüket a magyar munkások és parasztok, az egész dolgozó nép képviselői. A kongresszus tanácskozásai, az új, szocialista népképviselőtanácsok alapuló legfőbb törvényhozó szerv munkája ezért különösen figyelemreméltó és tanulságos számunkra.

A szerző röviden áttekinti a magyarországi tanácsok *létrejöttének és fejlődésének* történetét és az oroszországi szovjetekkel való összehasonlítás alapján meghatározza *szerepüket, jelentőségüket* polgári demokratikus, majd proletárforradalmunk időszakában. Ez a bevezető rész természetesen nem térhet ki a tanácsok kialakulásával kapcsolatos összes kérdésekre, természeténél fogva sem lehet elemző jellegű, de így is felhívja a figyelmet néhány érekes, elvi jelentőségű kérdésre. Így nagyon érdekes körülmény, hogy az Ideiglenes Forradalmi

Kormányzótanács, vagyis a Tanácsköztársaság kormánya az Országos Gyűlés megválasztásáig a legfőbb államhatalom funkcióinak gyakorlására is felhatalmazást kapott. Nagy hasonlóságot mutat ez a megoldás az 1945. január 26-án létrehozott Nemzeti Főtanács jogkörének szabályozásával, mely egyes államfői jogok gyakorlására is hivatva volt, s három tagja között az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke, tehát a legfőbb államigazgatási szerv vezetője is szerepelt. Ez a megoldás, mely szakit az államhatalmi ágak merev szétválasztásának Montesquieu-tól származó elméletével, az államhatalom egységének elvét juttatja kifejezésre.

Az Országos Gyűlés *összehívásának* jelentőségét a szerző mind elvi, mind gyakorlati szempontból alaposan megindokolja. A tanácskongresszus előtt álló feladatok sokrétűségét, súlyosságát figyelembe véve, méltán vetődik fel a kérdés: miért csak olyan későn hívták össze a Tanácsok Országos Gyűlését? A szerző egyrészt a külpolitikai helyzettel, a külső intervencióval, másrészt a belső reakció tudatos szabotázsával magyarázza a késedelmet, de megfontolandó lehet, hogy vajon nem a másodszorban említett tényező játszott-e ebben a főszerepet. Meggyőzően bizonyítja a szerző az *általános választások* kiírásának és megtartásának helyességét, noha — mint maga is rámutat (15. old.) — forradalmi helyzetben más út is elképzelhető a legfelső államhatalmi szerv összehívásához. A Tanácsköztársaság választójogát sokrétűen, az akkor érvényes szovjet választójoggal összehasonlítva ismerteti. Bemutatja gyökereit, a magyar fejlődésből folyó sajátosságait, s nyíltan feltárja a hibákat is. Így például rendkívül érdekesen bizonyítja be, hogy az 1919-es magyar választójog, mely a munkásosztálynak előnyöket kívánt biztosítani, ezt nem a legmegfelelőbb módon hajtotta végre, s végeredményben a város összlakosságát — tehát a különböző kispolgári rétegeket is — kedvezményhez juttatta a falu összlakosságával szemben. Ez a hiba is a munkás-paraszt szövetség megnemértéséből, végső soron pedig az elméleti képzetlenségből fakadt. A választások sikere, a magyar dolgozók egyértelmű

kiállása a Tanácsköztársaság mellett igen jelentős eredmény volt, s nem egészen világos, hogy miért tudott mégis felülkerekedni az Országos Gyűlés egybehívásának elhalasztását kívánó irányzat. A szerző itt konkrét adatok felkutatásával és bemutatásával esetleg megnyugtató magyarázatot adhatott volna erre a problémára.

Rövid fejezet keretében vázolja a szerző az Országos Gyűlés megalakulásának, *belső szervezete kiépítésének és működési elvei megállapításának* körülményeit. A legérdekesebb probléma — amely a tanácskongresszuson éles vitákra, sőt a jobb- és baloldal első összecsapására vezetett — kétségtelenül a Népgazdasági Tanács intézőbizottsági tagjainak az Országos Gyűlésen való részvételével kapcsolatos. A szerző az államjog síkján folyó vita mögött helyesen ismeri fel a jobboldalnak azt a politikai törekvését, hogy a Népgazdasági Tanács választmányi tagjainak személyében a szakszervezeti bürokrácia képviselőit csempéssze be a tanácskongresszusra. Az Országos Gyűlés *tanácskozásainak* ismertetését a szerző a Kormányzótanács, a szakszervezetek, a szövetségek és a párt részéről a kongresszushoz intézett üdvözlő felszólalások megemlékezésével kezdi, s rámutat azokra a téves nézetekre, amelyek a párt szerepét illetően — a felszólalások sorrendjéből kitűnően is — akkoriban érvényesültek. Kár, hogy a szakszervezetek és a szövetségek képviselőinek felszólalását a szerző nem ismerteti, hanem megelégszik azzal a kissé sablonosnak tűnő megállapítással, hogy „mindkettő megmaradt a maga szervezetét közvetlenül érintő problémák keretein belül.” (23. old.) Ismeretes, hogy a magyar szakszervezetek tanácsköztársaságbeli szerepe — részben éppen a pártra vonatkozó téves nézetek következményeképpen — jóval túllépte annak a feladatkörnek a határait, amelyet a szakszervezetnek kell betöltenie a proletárdiktatúra mechanizmusában.¹

Az Országos Gyűlés tanácskozásai *négy kérdéscsoport* körül folytak: a gazdasági helyzet, a külügyi kérdés, a honvédelmi

helyzet és az alkotmánytervezet. Az egyes kérdésekkel kapcsolatos viták ismertetése során a szerző mindenütt felfedi a szemben álló felfogások osztálygyökereit, így világos képet tud rajzolni arról a folyamatról, amely a tanácskongresszus munkájában megmutatkozott és amelynek során az erőviszonyok fokozatosan eltolódtak a forradalmi baloldal javára. A Tanácsok Országos Gyűlése nem „fecsegő testület” volt, hanem a céltudatos cselekvés és alkotóképesség jellemezte.” (55. old.) Ez különösen az alkotmány elfogadásánál mutatkozott meg, de a belső szervezet gyors kiépítése és a működési elvek megállapítása is arra mutat, hogy az Országos Gyűlés semmiféle burzsoá parlamenttel nem hozható közös nevezőre. Hibái, fogyatékségei voltak — különösen a gazdasági és a külügyi helyzet vitájánál —, de „a forradalmi lendület, az elgondolások bátorsága, a hibákkal szembeni kérlelhetetlenség, az ügyszeretet, továbbá a tömegekkel való kapcsolat” (56. old.) olyan vonások, amelyek csak a szocialista népképviselőkre jellemzőek. Ezeknek a sajátosságoknak a feltárása és következetes érvényre juttatása a tanulmány legfőbb érdeme.

Több helyen mutat rá a szerző azokra a *pozitívumokra* az Országos Gyűlés tanácskozásaiiban, amelyek ma is időszerűek népi demokráciánk számára. Így például a külügyi helyzet határozati javaslata „a külügyek vezetése terén a békepolitikát, a proletár államokkal természetes szövetségi viszonyt és a szomszédos nemzeti államokkal való megegyezést” (39. old.) jelölte meg a Tanácsköztársaság irányvonalaként. Mindezek olyan követelmények, melyeket népi demokratikus államunk is megvalósított, s amelyek külpolitikája gerincét alkotják. A honvédelmi vitában a dolgozó nép hazaszeretete nyilvánult meg mindenél ékeesebben, s kifejezésre juttatta minden becsületes hazafinak az oly nehezen megszerzett függetlenség megvédésére irányuló elszántságát. A Tanácsköztársaság Alkotmánya — az Országos Gyűlés munkájának legkimagaslóbb eredménye — hazánk történetében az első szocialista és egyben az első írott alkotmány. Számos intézményében könnyű felfedezni népi

¹ L.: Péteri Zoltán: A szakszervezetek szerepéről a Magyar Tanácsköztársaság állami mechanizmusában. Jogi tudományi Közlöny. 1955. 3. sz.

demokratikus Alkotmányunk megfelelő intézményének elődjét. Kétségtelen, hogy mindezekkel az eredményekkel a Tanácsok Országos Gyűlése „beírta nevét történelmünk legszebb lapjaira és egyben új korszakot is nyitott meg a magyar állam-jog fejlődésében.” (56. old.)

Nagy Tíbor „A Magyar Tanácsköztársaság államháztartása és költségvetési joga” c. tanulmányában olyan terület felkutatására vállalkozott, amely eddig jórészt feltáratlan volt. Azok a publikációk, amelyek a Tanácsköztársaságnak a népgazdaság megszervezése végett foganatosított intézkedéseit és eredményeit érintik — s amelyekre a szerző is utal — jobbra oktatási célokat szolgálnak, s nem a probléma sokoldalú bemutatása a céljuk. A szerző tehát lényegében úttörő munkára vállalkozott, amelyet még a fennmaradt, jórészt levéltári anyag nehezen felkutatható és hozzáférhető volta is akadályozott.

A tanulmány alapos képet rajzol a Tanácsköztársaság államháztartásának alakulásáról, s csak sajnálhatjuk, hogy az üzemi gazdálkodás problémáinak feltárására nem vállalkozhatott. Kétségtelen azonban, hogy egy teljes, átfogó kép megrajzolása — amint erre a szerző helyesen mutat rá — „több felkészültséget és tudományos kutatást igényelne” (59. old.), s tulajdonképpen önálló monográfia tárgyát képezhetné. A tanulmány utal arra az összefüggésre, amely az orosz és a magyar proletárforradalom gazdasági és pénzügyi vonatkozású problémái között felismerhető, s ebből azt a helyes következtetést vonja le, hogy „a szovjet pénzügyi helyzet és a szocializmus útját előttünk járó szovjet munkásszféra intézkedéseinek ismerete... nélkülözhetetlen a Tanácsköztársaság pénzügyi problémáinak és a felmerült nehézségek megoldási módozatainak megértéséhez.” (57—58. old.) Az oroszországi pénzügyi helyzet és fejlődés vázlatos bemutatása után a szerző leszögezi azokat az *alapelveket*, amelyek a szocialista állam költségvetési rendszerét jellemzik és saját feladatát éppen annak igazolásában jelöli meg, hogy a Tanácsköztársaság költségvetésében ezek az alapelvek érvényesültek.

Ezek : a) a költségvetés az alkotmányban meghatározott államszervezetnek megfelelően épül fel ; b) érvényesül benne a szocialista demokratizmus és c) jellemzi a politikai, gazdasági és szervezeti egység.

Az alapelvek maradéktalan érvényrejuttatását számos tényező *gátolta*. A szerző elsősorban a háborús terhektől nyomott, deficités államháztartást és a bürokratikus pénzügyi apparátust említi, de nyilvánvaló, hogy nem szabad szem elől tévesztetni a Tanácsköztársaság osztályerőviszonyait sem, ha világosan akarunk látni az egész népgazdaság — s ezen belül a pénzügyi szervezet — átalakításának bonyolult kérdéseiben. A szocializmus építése a marxizmus—leninizmus klasszikusainak tanítása szerint a burzsoázia elkeseredett ellenállásába ütközik, s a burzsoázia ügynökeivel vívott élethalálharcban megy végbe. Ezeknek a harcoknak a bemutatása a problémák élesebb megvilágítását tette volna lehetővé. Így például nyilvánvaló, hogy az államháztartás szervezetének rendezése, az éves költségvetés elkészítése vagy a pénzügyi apparátus személyi állományának felfrissítése körül mutatkozó huzavona nem kis mértékben az ellenség tudatos szabotázsának volt az eredménye, ahogyan a Tanácsköztársaság Alkotmányát elfogadó Tanácskongresszus késői összehívásában is jelentős szerepet játszott a reakció aknamunkája. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a Tanácsköztársaság gazdasági és pénzügyi fejlődését az akadályok ellenére sem tekinthetjük lassúnak. Tekintetbe véve azt, hogy a fiatal proletárdiktatúra államának alapjában új gazdasági és pénzügyi politikát kellett folytatnia, továbbá, hogy az első szovjet költségvetés elkészítése is több hónapos munkát vett igénybe, a magyar fejlődés eredménye, vagyis a szocialista költségvetési alapelvek érvényrejuttatásához szükséges előfeltételek kialakítása határozottan *sikernek* tekinthető.

A tanulmány legérdekesebb és egyben legértékesebb része az az elemzés, amelyet a Tanácsköztársaság időszakának *államháztartási eredményeiről* ad. Ezen a téren a szerzőnek különösen súlyos nehézségekkel kellett megküzdenie, mert éves költségvetés a proletárdiktatúra rövid fennállása alatt

nem készült, a pénzgazdálkodás folyamatosságát biztosító heti, illetve havi pénzügyi tervezetek pedig már nem lelhetők fel, így a Legfőbb Állami Számvevőszék 1923-ból származó — s nagyon óvatos kritikával kezelendő — „Jelentés”-ére, valamint néhány fennmaradt hivatalos okmányra (főleg utalványrendeletekre) kellett támaszkodnia. A *bevételek és kiadások* szembeállításaánál a szerző hangsúlyozza a szocialista állam hadügyi és pénzügyi önállóságra, valamint —erőltetetten — a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesítésére irányuló törekvését. Ezek a célkitűzések azonban — elsősorban a veszített háborúra s az azt követő intervenciós támadásra való tekintettel — nem válhattak maradéktalanul valóra, s különösen az államháztartás mérlegének bevételi oldalát befolyásolták a termelés megindításával kapcsolatos nehézségek. A szocializált üzemek termelési feleslegére, a szocialista költségvetés bevételi oldalának fő tételére a Tanácsköztársaság még nem támaszkodhatott, így a szükséges kiadások fedezetét elsősorban az adókból kellett biztosítani. A Tanácsköztársaság adóbevételeinek alakulása világosan mutatja az adópolitika megváltozott irányát, vagyis a nagy vagyonok és a háborús nyereségek erősebb megterhelését. A kiadásoknál már szembeötlőbbek a szocialista államra jellemző vonások. A népgazdasági, kulturális és szociális kiadások növekedése, valamint az igazgatási költségek csökkenése minden proletárdiktatúránál közös tendencia és az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójának előtérbe lépését mutatja; a honvédelmi kiadások szokatlanul magas voltát viszont egyrészt az elmúlt háborúból fennmaradt súlyos terhek, másrészt az intervenciós háború indokolják. Ezek a tényezők idézték elő a Tanácsköztársaság államháztartásának deficitjét is, amelyből azonban — a szerző helyes megállapítása szerint — nem szabad minden további vizsgálódás nélkül az ország gazdaságpolitikájának csődjére következtetni, hanem figyelembe kell venni a deficit állandó vagy átmeneti jellegét, valamint azt, hogy milyen intézkedéseket tettek az egyensúly helyreállítására. E tétel helyességét a szovjet fejlő-

dés bizonyítja, ahol az első időkben szintén deficités volt az államháztartás. Az államháztartási deficit, az egyre inkább érezhetővé váló pénzhány tette szükségessé a Tanácsköztársaság kormánya számára, hogy elrendelje a bankjegykibocsátást. Erre, mint szuverén állam kormányának, feltétlenül joga volt, az ún. „fehér pénz” forgalombahozói ellen az ellenforradalom győzelme után bankjegyhamisítás címén indított per tehát minden jogalapot nélkülözött. Helyesen mutat rá a szerző arra is, hogy bár a Tanácsköztársaság pénze mögött nem állott kellő mennyiségű árufedezet, az állami tulajdonba vett hatalmas vagyon azonban biztosította a „fehér pénz” megfelelő fedezetét.

Behatóan ismerteti a szerző a *központi és a helyi szervek pénzgazdálkodásának rendjét*, továbbá azokat az intézkedéseket, amelyeket a Tanácsköztársaság kormánya az *államvagyon védelme* érdekében fogatosított. Szembetűnő, hogy milyen nyomatókusan hangsúlyozták a jogszabályokban, hivatalos lapok és újságok hasábjain a proletárállam vagyona feletti gondos őrködés, a legmессzebbmenő takarékoság szükségességét. Jellemző például, hogy a tanácsok kettős pénzügyi ellenőrzés alatt állottak. Az állami vagyon elleni támadások, a pénzügyi fegyelem megsértésére irányuló kísérletek legalább vázlatos ismertetése, tehát az osztályellenség e téren megnyilvánuló kártevő munkájának feltárása kétségtelenül hozzájárult volna a gondosan megrajzolt kép teljessé tételéhez. A *takarékoság* követelményét — amint erre a szerző is rámutat — különösen a személyi kiadások vonatkozásában érte sok sérelem. Az állami hivatalok létszámának indokolatlan megduzzadása, a lépten-nyomon jelentkező bürokrácia a Tanácsköztársaság egyik súlyos problémája volt egész fennállása alatt. Ezen a téren különösen a szakszervezetek vezetőségében megbúvó reakció tevékenysége mutatkozik meg élesen, hiszen az állami szervek személyi állományának minden kérdésében jelentős szerepet játszottak a szakszervezetek.

Külön fejezetet szentel a szerző az 1919 júniusában elfogadott tanácsköztársasági *Alkotmány jelentőségének*. Ez indokolt

is, mert bár az Alkotmány rendelkezései-
nek valóra váltására már nem volt idő,
mégis új szakaszt nyitott szocialista költ-
ségvetési jogunk fejlődésében. A Tanács-
köztársaság Alkotmánya — az 1918-as
szovjet alkotmány alapján — az első át-
fogó törvényi szabályozását adta a köz-
ponti és helyi szervek pénzügyi jogainak és
meghatározta az államháztartás működé-
sének alapelveit. Csak helyeselhető, hogy a
szerző mindenütt utal az 1918-as szovjet
alkotmány megfelelő rendelkezéseire és a
hasonlóságokat és eltéréseket találó magya-
razatokkal kíséri.

A tanulmányban feldolgozott hatalmas
anyag alapján világosan áll az olvasó előtt a
Tanácsköztársaság életének egyik igen fon-
tos, de eddig kellő figyelemben nem része-
sített területe. Az 1919-ben megvalósított
vagy tervbe vett pénzügyi intézkedések egy
részét népi demokráciánk is átvette, de az
egész anyag tanulmányozása is számos
figyelemre méltó útmutatást nyújthat pénzü-
gyi szakembereink számára.

Szabó András „A Magyar Tanácsköztár-
saság büntetőjogának főbb kérdései” című
tanulmánya már tárgyválasztása helyessé-
gében is méltán csatlakozik a kötet többi
tanulmányához. Nyilvánvaló ugyanis egy-
részt, hogy a proletárdiktatúra egyik fő
funkciójának, a belső elnyomásnak legéle-
sebb fegyvere a büntetőjog, másrészt —
mint a szerző meggyőzően bizonyítja — a
Tanácsköztársaság jogrendszerének éppen
a büntetőjog volt a legmozgékonyabb ága,
amely hajlékonyan követte a társadalmi
és gazdasági fejlődést. A tanulmány a
Tanácsköztársaság *büntetőeljárásának* kér-
déseit, *anyagi büntetőjogát* és a forradalmi
törvényszékek *ítélkezési gyakorlatát* dol-
gozza fel erősen tagolt, jól áttekinthető
rendszerben, melynek logikai sorrendje
azonban nem kifogástalan és helyenként
fölösleges ismétléseket eredményez.

A büntető közhatalom *szervezetének*
ismertetésén az a vezető gondolat húzódik
végig, hogy a Tanácsköztársaságnak alap-
vetően új bírósági szervezetet kellett létre-
hoznia, amely alkalmas és képes arra, hogy
védelmet biztosítson a proletárdiktatúra
rendjét veszélyeztető minden támadással
szemben. Oroszországban — mint a szerző

röviden vázolja — a fiatal proletár állam
kétféle bíróságokat létesített: forradalmi
törvényszékeket és ún. helyi bíróságokat.
Az előbbiek jártak el az ellenforradalmi
bűncselekmények elkövetőivel szemben,
míg minden más bűnügy a helyi bíróságok
hatáskörébe tartozott. Nálunk csak egy-
fajta új típusú bíróságokat hoztak létre: a
forradalmi törvényszékeket, amelyeknek
statáriális jellegük és általános hatáskörük
volt. A fejlődés tervezett perspektívája az
volt, hogy a forradalmi törvényszékek
rendkívüli bíróságként működjenek az álta-
lános hatáskörű bíróságok *mellett*, a gyakor-
latban azonban ennek ellenkezője történt.
Minthogy a szociáldemokrata vezetés alatt
álló Igazságügyi Népbiztosság elszabotálta
az új, általános hatáskörű bíróságok fel-
állítását, az ún. köztörvényi bűncselekmé-
nyek elbírálásánál pedig a statáriális elvek
túlhaladásával biztosítani kellett a jogor-
voslatot és az alakszerűségekhez kötött
nyomozati eljárást, a rendkívüli jellegűnek
tervezett forradalmi törvényszékek általá-
nos hatáskörű bíróságokká váltak, a bűn-
cselekmények sajátosságaitól megkövetelt
különböző eljárási rendjük pedig jellegü-
ket kétféleképpen tette. (121. old.) Ez a körü-
lmény csökkentette az eljárás hatékonysá-
gát a restaurációs kísérletek elfojtásában
is, mert — mint a szerző adatokkal bizo-
nyítja — az Igazságügyi Népbiztosság
különféle „hátsó kapuk” felhasználásával
olyan eljárási intézmények alkalmazását
tette lehetővé az ellenforradalmi bűncse-
lekmények elbírálásánál is, amelyeknek ki-
zárása forradalmi helyzetben szükségszerű.

A forradalmi törvényszékek egyik leg-
szembetűnőbb jellegzetességét a szerző
abban látja, hogy „a proletáriátus dikta-
túrája büntetőjogának *alakító tényezői* is
voltak. Működésük nem korlátozódott a
törvények alkalmazására, hanem jogalkotó
szervként működve *alakító tényezői* voltak
a kiépülő proletár jogrendnek”. (125. old.)
Ezzel az állítással nem érthetünk egyet.
Kurszkij egyik megállapítása, amelyet
szerző véleménye alátámasztására felhoz,
nézetünk szerint nem olyan egyértelmű és
nyomós érv, hogy a bírói jogalkotással
szemben a szocialista jogirodalomban álta-
lában uralkodó elutasító álláspontot meg-

dönthetné. Kétségtelen, hogy a Tanácsköztársaság bíróságai működésük során állandóan szembekerültek a régi és az új problémájával, és sok esetben olyan kérdések felett kellett döntenie, amelyeket csak a régi törvény szabályozott. Ilyen esetekben — idézi a szerző a „Proletárjog” című tudományos jogi folyóirat egyik cikkét — a bírónak „a szocialista jogpolitika alapelveiből kiindulva” kell döntenie. Hogy azonban ez a követelés a gyakorlatban hogyan érvényesült, arra vonatkozólag a szerző nem hoz adatokat, így nagyon kérdéses, hogy a bíróságok ilyen irányú tevékenysége jogalkotásnak tekinthető-e. A régi jogszabályok alkalmazása lépten-nyomon felmerülő probléma volt már csak azért is, mert a Tanácsköztársaság az idő rövidsége miatt már nem alkothatta meg az új büntetőtörvénykönyvet. Az új életviszonyokat rendező jogszabályok nagy része viszont záradékában a rendelet szabályainak megszegését büntettnek nyilvánítja és az utaló diszpozícióknak ez a formája alkalmas volt arra, hogy a kialakuló életviszonyoknak hajlékony és sokoldalú védelmét teremtsen meg.

A szerző ezután a büntetőjog általános és különös részével foglalkozik. Megállapítja, hogy önálló általános rész — minthogy kodifikációs munkát tételez fel — a Tanácsköztársaság anyagi büntetőjogában nem fedezhető fel. Így általános résznek azokat az egyedi szabályokban és a büntető ítékezés anyagában elszórt szabályokat kell tekinteni, amelyek „a büntető ítékezés leg-

fontosabb elvi kérdéseit tartalmazzák”. (137. old.) Éppen az átfogó jogi szabályozás hiányával magyarázható, hogy a szerző itt — főleg a bírósági gyakorlatra támaszkodva — szinte egy szocialista büntetőtörvénykönyv rendszerének kialakítására vállalkozott. Ez a kísérlet — noha kétségtelenül igen érdekes és eredeti — helyenként kissé önkényesnek tűnik. Így vitathatónak látszik a Tanácsköztársaság büntetőjogában meghonosított diszpozíció- és bűncselekményszorítás csoportosítása és mellőzhetőnek tartjuk a leggyakoribb bűncselekmények túlságosan részletes, fölöslegesen ismétlésekbe bocsátkozó felsorolását is, bár — a szerző megállapítása szerint — „ezek a bűncselekmények igen nagy részükben kiegészítik az írott jog által ismert és hozzáférhető bűncselekményfajtákat”. (151. old.) Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy ezek a kisebb hiányosságok a feladat rendkívül nehéz voltából erednek és bizonyos mértékig elkerülhetetlenek is. A hézagos írott jogszabályanyag és a bírósági gyakorlat sokoldalú, kiterjedt forráskutatáson alapuló feldolgozásával a szerzőnek — véleményünk szerint — sikerült célkitűzését megvalósítania és fel tudta tárni a Magyar Tanácsköztársaság haladó hagyományokban oly gazdag büntetőjogának legfontosabb jeleket.

Összegezőként megállapíthatjuk, hogy a tanulmánykötet állam- és jogtudományunk hasznos és sikeres kezdeményezése, mely megnyitja az utat a további kutatómunka és a régi adósság teljes törlesztése előtt.

Péteri Zoltán

Shulz, Fr.: Classical Roman Law*

Recenziót írni egy könyvről, mely fél évtizeddel előbb jelent meg, szokatlan dolognak tűnhet fel. Valóban nem is annyira recenzióknak vannak szánva e sorok, mint rövid ismertetésnek és egyben értesítésül az esetleges érdeklődők számára arra vonatkozólag, hogy e kiemelkedő tudós ki-

emelkedő munkája teljes és pontos magyar fordításban is hozzáférhető egyetemünk (a budapesti és szegedi) római jogi, illetőleg polgári jogi tanszékeinek könyvtárában. (A fordítás nem csekély feladatát Csillag Pál levelező aspiráns nagy odaadással végezte az aspiránsvezető közvetlen ellenőrzése alatt.)

* Oxford, 1951. 650 lap.

Mégis nem lesz felesleges ez alkalomból pár szót szólni a könyv jelentőségéről sem.

Jogász-olvasók előtt ismeretes, hogy a római jog tudományában az utolsó századforduló óta mélyreható átalakulás történt és van még most is folyamatban a forrásszövegek újszerű kezelése és értékelése folyamányaként. A jusziniánuszi könyvekben található klasszikus töredékek hitele megingott annak folytán, hogy az újabb kutatások kiderítették, hogy azok a szövegmódosítások, melyekről maga Justinianus értesít a *Digesták* előbeszédében, így róluk a tudomány kezdettől fogva tudott, sokkal számosabbak és mélyrehatóbbak, mintsem azt a pandektisták feltették. Így történt, hogy az ő tudományuk, mely a jusziniánuszi könyveket egyébként is mint élő törvénykönyveket kezelte s mint ilyeneket, természetesen adott szövegükben alkalmazta a jogszolgáltatásban, nemigen vetett ügyet ezekre a késői szövegmódosításokra, melyeket kibogozni egyébként is reménytelen feladatnak nézett még az után a sokat ígérő kezdeményezés után is, amelyet Jacobus *Cujacius* és kongeniális társa Antonius *Faber* e téren produkált. Csak háromszáz évvel *Cujacius* halála után, mikor a római jog tételes érvénye megszűnt Európában, kezdett a tudomány figyelme a bizánci fedőréteg alatt rejlő klasszikus tartalomra irányulni és kezdte megpróbálni a lehetetlennek látszót: kikaparni az eredeti tartalmat a késői hanyatló kor törpe jogi mesteremberei által rákent átfestések alól. A munka ez irányban a múlt század utolsó éveiben megindult — és ment is, ha nem is teljes, de biztató sikerrel. Az elért sikerek öröme viszont — érthetőleg — a vérmesebb kutatókat túlzásokra is ragadta, olyannyira, hogy lassanként az interpolációs szövegtudomány valóságos dzsungellé alakult, melybe való behatolás megkönnyítésére már a jelen század harmadik évtizedének végén egy három kötetes útmutatót kellett kiadni. Mégis e szövegtudomány irodalom ezernyi apró mozaikjából lassanként kezdett kibontakozni egy-egy, és egyre több kérdésnek eredeti klasszikus képe, melyek megint a maguk együttességében ennek a

klasszikus kornak a száz évvel ezelőtt elképzeltől meglehetősen eltérő ábrázatát mutatják.

Ez a szövegboncoló irodalom azonban más oldalról bizonyos visszahúzódnásra készítette a római jogtudomány egészét felölelő irodalmat. A közben megjelent tankönyvek természetesen jelezték a kutatás némileg már megszilárdult eredményeit, de hiányoztak a nagy összefoglaló monográfiászerű művek, melyek teljes képét adták volna az új irodalom eredményeinek és megvázolták volna a klasszikus kor igazi ábrázatát. Egy ilyen kísérlet *Mitteis* részéről történt, de még túl korán, az interpolációkutatásnak még eléggé kezdeti stádiumában (1908), s ez is befejezetlenül maradt, és az maradt volna akkor is, ha befejező kötete megjelenhetett volna. E hiányt igyekszik pótolni Schulz professzornak, a német jogtudomány ez új hazát cserélt kiváló képviselőjének könyve, melyet az egész római jogtudomány osztatlan örömmel fogadott.

Schulz könyve nem tankönyv — bár az angol *studens* lefokozott mértékét is kielégítő világossággal van megírva —, nem is egyszerű jogtörténeti összefoglalás, hanem egy eredetien gondolkodó öreg tudós fiatalos frisseségtől duzzadó áttekintése a klasszikus magánjog fontosabb intézményein úgy, ahogy azok az interpolációkritika megvilágításában mutatkoznak — kísérvé megállapításait mindenütt, ahol erre alkalom kínálkozik, egy szociálisan gondolkodó jogtudósna a jelenkor nívójáról visszatekintő szociális és jogpolitikai értékelő szemléletével. Hogy csak egy példát hozzak, nincs az a szocialista jogtudós, aki élénkebb képet tudna adni a római bérletnek az uralkodó osztályt kiszolgáló kirívó rendezéséről, mint ahogy ezt az öreg romanista tudós teszi. Hasonló élénk képet kapunk a római házassági jogról, a jogi személyek jogáról, a zálogjogi elmáradottságról, az örökjog egyes megmerevedett szabályairól stb. — Emellett a könyv szinte maradéktalan bibliográfiai felszerelése megbecsülhetetlen segítséggel szolgál a tudományos kutatónak.

(M.)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

XI. (ÚJ) ÉVFOLYAM

9

1956 S Z E P T E M B E R

*A Magyar Tudományos Akadémia
Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata*

Tartalomjegyzék

Tanulmányok:

<i>Viski László</i> : A szándékos bűnösség és a közösségi motiváció fogalma	513
<i>Herczegh Géza</i> : Az önrendelkezési jog és az ENSZ alapokmánya	525
<i>Kampis György</i> : Kérdések a szállítási alapfeltételek köréből	534

Szemle:

<i>Simon Gyula</i> : Az állami szervek és vállalatok elleni végrehajtás újabb szabályozása	544
<i>Nagy László</i> : Egy romániai aspiráns-tanulmányút tapasztalatai	553

Tudományos élet és irodalom:

<i>Németh László</i> : Polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulságai ...	557
<i>Baráth Lajos</i> : Beszámoló a bírósági végrehajtás elvi kérdései c. ankétról ...	563
<i>Mádl Ferenc</i> : A polgári szabadságjogok és a Vinson Court	570
Kronika	576

Mellékelve:

Cikkgyűjtemény a külföldi jogi irodalom köréből

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Beér János, Eörsi Gyula, Hajdú Gyula, Kádár Miklós, Kovács István, Medve Zsigmond, Névai László, Nizsalovszky Endre, Schultheisz Emil, Vas Tibor, Világhy Miklós

Felelős szerkesztő: *Vas Tibor*

Szerkesztőségi munkatársak: *Pap Tibor, Márkus Ferenc*
Szerkesztőség: Budapest V. Szemere u. 10. Telefon: 328-727

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1). Távh.: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72 Ft, félévre 36 Ft, negyedévre 18 Ft

Csökkentszámlaszám: 61 292

Megjelent 1800 példányban

A szándékos bűnösség és a közösségi motiváció fogalma

A Szovjetunióban és a népi demokratikus államokban folyamatban levő törvényelőkészítő munkálatok jelentős élénkülést eredményeztek a kodifikálásra váró jogágak alapvető elvi kérdéseinek tudományos feldolgozása terén. Így a büntetőtörvénykönyv-tervezetek széleskörű megvitatása is a büntetőjogtudomány művelőinek tevékeny részvételével folyik. A tervezetekhez történő hozzászólások, tudományos állásfoglalások publikálása a felettük kialakuló vita eredményeképpen nem egy elvi kérdés tisztázásához vezetett.

Ezek közé az alapvonásaiban tisztázott elvi kérdések közé tartozik ma már a bűnösség problémaköre. A bűnösség kérdéseinek vizsgálata során elsősorban neves szovjet jogászok síkra szállottak minden olyan kísérlet ellen, amely az ún. materiális bűnösségfogalom értékelő elemeit kívánta volna a szocialista büntetőjog elméletében meghonosítani és egyúttal élesen elhatárolták magukat a pszichológiai — formális bűnösségelméletek fel-felbukkanó behatásától. A szovjet és a népi demokratikus büntetőjog művelői — a megfogalmazásbeli különbségeket nem tekintve — lényegében egységesen azt tanítják, hogy a bűnösség: a bűncselekmény alanyát az általa megvalósított társadalomra veszélyes cselekményhez fűző pszichikus viszony, amely szándékosság vagy gondatlanság formájában juthat kifejezésre. Ez a meghatározás a viták eredményeképpen szilárd elméleti alapját képezheti a bűnösség átfogó és részletkérdéseinek kidolgozására irányuló kutatómunkának. Rajta épül fel a hatályos és a tervezett szovjet büntetőtörvénykönyvnek a szándékos és gondatlan bűnösség törvényi megfogalmazásáról nyújtott rendelkezése is.

A szovjet büntetőjogtudomány művelői a legutóbbi időben ismételten felvetették a szándékos és gondatlan bűnösség elhatárolásának és a két bűnösségi forma eltérő értékelésének kérdését. Kimutatták, hogy szándékosság esetén az elkövető bűnössége elvben magasabb fokú, mint gondatlan elkövetésé, s így a szándékos bűncselekmény a társadalomra általában fokozottabban veszélyes, mint a gondatlan változata. E felismerésnek pedig az a gyakorlati következménye, hogy eltérő büntetési tételt igényelnek a szándékosan és a gondatlanul megvalósított bűncselekmények tekintetében, vagy legalábbis a büntetéskiszabás rendjén kívánják a bűnösségben mutatkozó fokozatbeli különbséget bírói értékelés tárgyává tenni.¹

A szándékos bűnösség ilyen értékelésének szilárd alapot nyújt az a fel fogás, amely a szovjet büntetőjog e bűnösségi forma tartalmáról alakított ki. A szerzők kimutatták, hogy „a szovjet törvény nem formálisan, tehát nem mint a büntetőtörvény által megszabott következmények előrelátását és kívánását határozza meg a szándékot; a törvény — az OSZFSZK Btk. 10. §-ában — akként határozza meg a szándékot, hogy a tettes előre látta cselekménye következményeinek a társadalomra veszélyes jellegét és kívánta ezeket

¹ Vö. *Raskovszkaja, Sz. Sz.*: A bűnösség fokának kérdéséhez. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo 1955. évi 6. sz. 58. és köv. old.

a következményeket".² Ez a felfogás új tartalmat nyújt a szándékos bűnösség kategóriájának és megfelelően alátámasztja azt a nézetet, amelyik elvben mindenkor súlyosabbnak, a társadalomra fokozott veszélyt jelentőnek ismeri el a szándékos bűnösséget.

Felmerül a kérdés, hogy egyfelől a szándékos és gondatlan bűnösség ilyen súlybeli elhatárolása, másfelől a magatartás társadalomra veszélyes jellege felismerésének megkívánása milyen lélektani és etikai alapokon nyugszik. Miben áll a két bűnösségi forma pszichikai tartalmában az alapvető ellentét, mi képezi ténylegesen azt a pszichikus viszonyt, amely az alanyi szempontból a társadalomra fokozottabban veszélyes cselekményt jellemzi és súlyosabb büntetőjogi megítélést igényel? A felmerülő kérdések megválaszolásához azt kell kutatni, hogy a lélektan eredményeit is szem előtt tartva, a cselekmény tudati előkészítése folyamatának vizsgálata során találunk-e olyan mozzanatok, amelyek a cselekmény és a cselekvő erkölcsi-jogi megítélése szempontjából jelentősek lehetnek. Ha ilyenek léteznek, úgy a hátrányosabb megítélést érdemlő magatartás e pszichikai jellemzőit kell a szándékos bűnösség alapvető elemének tekinteni. Meg kell vizsgálni, hogy a szándékos bűnösség ilyen módon felfogott tartalma mennyiben vág egybe azzal a jogszempontú követelménnyel, amelyik a magatartás társadalomra veszélyességének tényleges tudatát megkívánva, szakít a szándékos bűnelkövetés fogalmának formális szemléletével.

Nézetem szerint a lélektan újabb eredményei a közösségi motivációról szóló tanításban nyújtják a büntetőjog számára hasznosítható kiindulást.

A büntetőjog a cselekménytan és a vele elválaszthatatlanul összefüggő bűnösségi tan alapvető fogalmaként az akaratlagos emberi cselekmény fogalmát hasznosítja. A pavlovi fiziológia és a dialektikus materializmus tanításán felépülő tudományos lélektan az akaratlagos magatartás lényegeként azt emeli ki, hogy az mindig tudatos tevékenység, mégpedig olyan tudatos tevékenység, amely egyrészt a tudatosság magas fokán áll, tehát benne a tudat aktíve közreműködik, másrészt, amely belső vagy külső akadályok legyőzésével jár együtt (pontosabban : amelyet a cselekvés előtt felmerülő belső vagy külső akadályok tesznek szükségessé, váltanak ki). Az akaratlagos magatartás előidézésében a cselekvő szükségleteinek és ezek felismerésének, a megismerési folyamatoknak van meghatározó jelentőségük. Végső fokon a szükségletekből és azok felismeréséből jönnek létre azok a közvetlen külső vagy belső ingerek, illetve inger-komplexumok, amelyek az egyén egyensúlyi helyzetének változását jelzik és az egyensúly helyreállítását célzó tudatműködést kiváltják, cselekvésre készítetik. A lélektan ezeket a változatos megjelenési formában (hiányérzet, „vágy”, törekvés stb.) fellépő ingereket nevezi motívumoknak, azaz a cselekvésre indító okoknak. „Az egyes embernél cselekedeteinek minden hajtóereje fején megy keresztül, akaratának indítóokaivá változik át.”³

Anélkül, hogy az akarat cselekvés bonyolult problémáját itt bővebben kívánnám fejtegetni, csupán a téma szempontjából lényeges azt a körülményt emelem ki, hogy az akarat cselekvések kiváltásában a legritkább esetben működik közre csupán egy motívum. A legegyszerűbb cselekvések előkészítésében is legtöbbször két vagy több motívum vesz részt. Még abban az esetben is, ha az akarat cselekvés előkészítését végző lelki folyamatot csupán egy,

² Trajnyin, A. N. : A bűncselekmény fogalma és a bűncselekmény tényállása. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo 1955. évi 1. sz.

³ Engels : L. Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása. Szikra, Bp. 1949. 63. old.

motívummá váló inger váltotta is ki, a motívummá válás és a cél kitűzésének folyamatában a második jelzőrendszer a motívummá váló belső ingerek egész sorát fűzi bele az előkészítésbe. Ez teszi lehetővé a motívumok sokoldalú értékelését, a meggondolást, amely normális ingerület esetén csak patológikus esetekben hiányozhatnak. Így a különböző szükségletek, kívánságok stb.-k tulajdonképpen a tudatba bekerülésük után is még csak potencialiter tekinthetők motívumoknak: bármelyikük indító okává válhatik egy majdan létrejövő cselekvésnek, de hogy melyikük fog ténylegesen azzá válni, az csak a motívumok harcában dől el.

A motívumok harcának nevezi a pszichológia azt a lélektani folyamatot, amelyben a cselekvés lehető indító okai közül — az intenzitás, értékelés, adottságok stb. együtthatása következtében — az egyik ténylegesen indító okká, tulajdonképpeni vagy főmotívummá válik. A motívumok harca alapjában jellemzi az akarati tevékenységet előkészítő folyamatot. A cselekvésre indító és attól visszatartó vagy más cselekvésre indító motívumok összerakódása képezi azt a belső akadályt, amelynek legyőzése szükséges a szorosabb értelemben vett akarati cselekvés létrejöttéhez és amelynek hiányában vagy fel nem ismerése esetén a köznapi nyelv nem is beszél akarati cselekvésről. Abból viszont, hogy az ember mindenekelőtt társadalmi lény, akinek tudatát és tevékenységét elsősorban társadalmi összetevők határozzák meg, következik, hogy a motívumok harcában az egyik motívum mindig a kötelesség felismerése, mint cselekvésre való vagy attól visszatartó indíték. *Pavlov* zseniális meglátással írta: „Vajon a társadalmi és állampolgári kötelességek és igények nem a rendszerem előtt álló feltételek-e, amelyeknek megfelelő reakciót kell kiváltaniok bennem rendszerem épsége és további tökéletesítése érdekében?”⁴ A kötelesség tudata és annak átérzése, a kötelességérzet, amely központi helyet foglal el az erkölcsi érzelmek között, mindig részt vesz a motívumok harcában.

Szecszenov a reflexek befejezését gátló képesség fejlődéséről írva, különös nyomatékkal mutatott rá a gátlást eredményező motiváció erkölcsi alapjának fontosságára. „Amikor a gyermek megtanulta már saját izmainak irányítását, vagyis, amikor jár és beszél (következésképpen megérti a szavakat), a gátlóképesség nevelése az agyában olyan fajtájú asszociált fogalmak kifejlődésével folytatódik, mint: »ne csináld ezt, meg azt, mert ez meg az lesz.« Ezekhez az intésekhez gyakran még most is, a nagyobb okulás kedvéért valamiféle éles érzetet is asszociálnak s ezzel nagy bűnt követnek el a gyermek jövője szempontjából. A nevelés ilyen rendszerénél az ok erkölcsösségét — amelyet a gyermek cselekvéseinek egyedüli alapjává kellene megtenni — eltakarja a félelemnek sokkal erősebb érzése. Így terjed a földön a megfélemlítettek szomorú morálja.”⁵

A dialektikus materializmus tanításán felépülő lélektan éppen a közösségi motívumnak a védelmét, érvényrejuttatását tekinti az akarat elsődleges, fő funkciójának, mert ez kíván meg legtöbbszor belső akadály-leküzdést, ami az akarati tevékenység alapja. Az akadály leküzdésének ez a folyamata, az ingerületnek és gátlásnak bizonyos tényezőkhez alkalmazkodó egyensúlyozása nemcsak az ember erkölcsi erejét teszi próbára, hanem fiziológiailag is erőfeszítést igénylő folyamat. *Pavlov* kísérletei az akadályleküzdés folyamatának fiziológiai alapjaira is fényt derítettek. „Ha ingerületi folyamatot váltottam ki s azt a gátlási folyamat segítségével korlátok közé igyekszem szorítani, ez

⁴ *Pavlov, I. P.*: Válogatott Művek. Akadémiai Kiadó, Bp. 1953. 410. old.

⁵ *Szecszenov, I. M.*: Az agy reflexei. Akadémiai Kiadó, Bp. 1954. 110. old.

az állatnak rosszul esik . . . És mindez csak azért, mert az ingerület és a gátlás között nehéz egyensúlyozást dolgoztam ki. Ha megfigyeljük saját életünket, saját viselkedésünket, sok hasonló példával találkozunk. Amikor pl. valamivel foglalkozom, bizonyos ingerületi folyamat irányít s ha ilyenkor azt mondják nekem: „Tedd ezt vagy azt!”, ez kellemetlen nekem. Hiszen ez azt jelenti, hogy gátolnom kell azt az erős ingerületi folyamatot, amely foglalkoztatott s azután át kell térnem egy másik ingerületi folyamatra.”⁶

A motívumok harca az akaratlagos cselekményhez vezető lélektani folyamatnak a büntetőjogi felelősség szempontjából egyik leglényegesebb fázisa. Itt dől el: teljesíti-e az akarat főfunkcióját, a közösségi motívum érvényrejtését, társadalmilag hasznos vagy a társadalomra veszélyes cselekmény végrehajtása kerül-e a motivációs harc eredményeképpen elhatározásra. A közösségi motívum mibenléte és szerepe tehát ténylegesen az, ami — mint az egész folyamatot elsődlegesen meghatározó tényező — közelebbi és a büntetőjogi szempontokat hangsúlyozó vizsgálatot igényel.

A szocialista társadalom a cselekményt megelőző motivációs folyamat vonatkozásában kétirányú, egymást kiegészítő követelményt támaszt az állampolgárokkal szemben. Egyrészt elvárja, hogy a motívumok harcában részt vegyen a közösségi motívum, másrészt pedig ennek a motívumnak a győzelmét igényli.

Mi teszi lehetővé a szocialista társadalom számára, hogy a társadalmi elvárásnak ilyen igényével lépjen fel tagjaival szemben? Abból kell kiindulni, hogy az emberi tudat, mint a társadalmi élet terméke képes a környező társadalom érdekeinek, igényeinek felfogására, képes értékelni az egyén cselekményeit abból a szempontból, hogy azok mennyire felelnek meg a társadalmi érdekeknek. Ez a képesség a társadalomban éléssel, a közösség tagjaként létezéssel adva van. A marxizmus klasszikusai tanítják: „A tudat . . . már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalán léteznek”.⁷ „Az egyén társadalmi lény. Életmegnyilvánulása ezért — még ha nem is társadalmi, másokkal egyidejű életmegnyilvánulás — a társadalmi élet kifejeződése és igazolása.”⁸ A közösségi motívum felmerülésének lehetősége csak két esetben hiányozhatik: ha a tudat nem ép és egészséges, vagy ha a társadalomnak az egyéni tudatra gyakorolt hatása külső okok miatt nem érvényesülhet. Ezeket a kivételes eseteket a büntetőjog is kellően értékeli a beszámítási képesség, illetőleg a tévedés körén belül.

Ha most azt vizsgáljuk, hogy a tudat e meglevő általános képességével egyúttal az is általában biztosítva van-e már, hogy a közösségi motívum ténylegesen is megjelenik, részt vesz a motívumok harcában, illetőleg mindenkor valóban közösségi motívum-e az, amely a cselekménynek a közösség érdekeihez méréséért az egyén tudatában megjelenik, a választ tagadóan kell megadni. Itt ugyanis már nem általánosíthatunk, amint az az emberi tudat sajátosságainak vonatkozásában lehetséges volt. Azt kell előljáróban figyelembe venni, hogy mely közösség érdekeit kifejező motívumról, milyen társadalom elvárásáról van szó. Az osztálytársadalmakban ti. egységes emberi közösség és ennél fogva egyértelmű közösségi motívum nem létezik. A társadalom osztályokra tagozódása következtében az egyes osztályok teszik ki az egyén közvetlen társadalmi környezetét, az osztályviszonyok és érdekek határozzák meg

⁶ Pavlov i. m. 370. old.

⁷ Marx—Engels : A német ideológia. Szikra, Bp. 1952. 14. old.

⁸ Marx—Engels : Gesamtausgabe. I. rész, 3. köt., 117. old. — L. Haszhacsih, F. I. : Anyag és tudat. Szikra, Bp. 1953. 107—108. old.

elsődlegesen tudatát. A társadalomnak az egyénnel szemben támasztott igénye, a közösségi motívum: osztályvárákozás, osztálymotívum. S ha az egyes osztályoknak eltérő érdekeiből folyó igényei, érvényesíteni kívánt motívumai egyes pontokon találkozhatnak is, túlnyomó többségben nemcsak ellentétes, hanem antagonisztikus közösségi érdekekről, érvényesíteni elvárt motívumokról lehet csak szó. Ebből önként adódik az a fontos következtetés, hogy a közösségi motívum felismerését lehetővé tevő tudat-szerkezet az osztálytársadalom viszonyai között már csak azért sem biztosíthatja a közösségi motívum tényleges részvételét a motivációs folyamatban, mert ilyen egységes közösségi motívum nem létezik. Ez következik már abból, hogy az osztálytársadalomban a külső kényszer merev formájában jelentkező jognak nem felel meg egységes erkölcs, a jog nem alapszik az egyének jogi tudatán, hanem éppen a túlnyomó többség erkölcsi nézeteivel és jogtudatával ellentétes.

Büntetőjogi szempontból nézve: hamis és félrevezető ezért minden olyan tanítás, amely az osztálytársadalom viszonyai között a bűncselekmény felróhatóságának alapját az erkölcs-ellenességben keresi; hamis és félrevezető minden olyan nézet, amely az erkölcsellenesség tudatát kísérel meg összefüggésbe hozni a büntetőjogi bűnösség fogalmával. Jog és erkölcs, bűnösség és erkölcsellenesség között itt elvi ellentmondás áll fenn, amelyet semmiféle mesterkedéssel sem lehet elhomályosítani. Az osztálytársadalomban a büntetőjogi és erkölcsi felelősség, bűnösség és jogtudat vagy erkölcs összekapcsolása merő fikció, csupán leplezése annak a ténynek, hogy a társadalom túlnyomó többsége nem saját erkölcsi nézetei vagy jogtudata alapján, hanem gyakran csak egy más osztály, az uralkodó osztály jogtudatának megismerése útján szerezhet tudomást arról: mikor követ el bűncselekményt és mikor nem. Ennek pedig számára csak egyetlen módja volna: a törvény ismerete. A cél azonban nem az, hogy számára lehetővé váljék az ismeret megszerzése. „Ignorantia juris, quod quisque tenetur scire, non excusat”: ez sokkal kényelmesebb és amellett a megtorlás hatékonyságát előnyösebben biztosító megoldás.

Alapvetően eltérő végkövetkeztetésekre kell jutni a közösségi motívum kérdéseinek vizsgálatánál, ha a szocialista társadalom viszonyait tartjuk szem előtt. Itt a jog nem egyéb, mint az erkölcs racionálisabb kifejezője, kapcsolatuk szoros és fennálló különbségük nem elvi ellentmondás, hanem fejlődésszerű különbség: a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet folyamán a jog külső kényszere egyre inkább nő át, olvad be az erkölcs belső indítékába, hogy végül a jog elhalva, az erkölcs elérje teljes virágzását a kommunista társadalom felső fokán. „Az egyén szociális vagy antiszociális magatartásának kérdése csak más kifejezése az erkölcsös vagy erkölcstelen magatartásnak, amennyiben a szocialista társadalomról beszélünk.”⁹ A szocialista társadalomban a proletárdiktatúra és a szocialista demokratizmus uralma által meghatározott jogtudat a közösségi, népi jogtudattá változik. Az erkölcsében, jogtudatában azonos nézeteket valló, egységes közösség egységes közösségi motívum létezését biztosítja.¹⁰

Mondottuk, hogy ez a közösségi motívum alapján nem egyéb, mint a köteleesség tudata, amely nem választható el a köteleességérzettől, mint erkölcsi érzelemtől. A köteleesség tudatát és a köteleességérzetet a dolgozók, a szocialista állam érdekei határozzák meg. A szocialista társadalom viszonyai között a

⁹ Sarija, P. A.: A kommunista erkölcs néhány kérdése. Szikra, Bp. 1951. 70. old.

¹⁰ Vö. Benjamin, H.: Recht und Rechtsbewusstsein. Staat und Recht, 1955. évi 236. old.

kötelesség tudata nemcsak pusztán lehetőség, amelyet az emberi tudat sajátossága, valamint a társadalom és tudat kapcsolata biztosít. A kötelesség tudata ténylegesen él a polgároknál, mert a szocialista társadalom egyik alapvető feladatának tartja, hogy minden eszközzel tudatosítsa tagjaiban: mik a közösség, a dolgozók társadalmának érdekei. A nevelés, az ideológiai-szakmai képzés, a sajtó és a kultúra más eszközein kívül a jogszabályok maguk is fontos szerepet visznek ebben a tudatosításban.

A kötelesség felismerésének nagy szerepe van az emberi cselekmények erkölcsi értékelésében. Minél inkább felismerte a cselekvő kötelességét, minél nagyobb mértékben készítette őt cselekvésre éppen a kötelesség tudata, annál inkább tarthatjuk cselekményét jónak, helyesnek. Ez természetesen az erkölcsi értékelésnek csak egyik oldala, abba a cselekmény társadalmi hasznosságának objektív ismérése is beletartozik. Egy magában egyik ismérve sem eredményezheti a cselekmény igazi erkölcsösségét, csak a két összetevő együtt. Az elsőbbség kétségtől a cselekvés objektív tartalmáé.¹¹

Vizsgálunk most már, hogy az emberi cselekmények büntetőjogi értékelése a szocialista társadalomban hogyan függ össze a cselekvő kötelesség-tudatával, magatartásának erkölcsi értékelésével, a közösségi motívumnak a cselekmény előkészítésében vitt szerepével.

A szocialista társadalom tagjainak tudata — új típusú, magasabb rendű tudat, szocialista tudat. Ennek a tudatnak egyik alapvető jellegzetessége — mint kifejtettük — éppen az, hogy a társadalom tagjai tisztában vannak kötelességeikkel, amelyek az egész társadalommal, a néppel szemben őket terhelik, és mindenek fölül helyezik a kötelességek teljesítését, a közösség ügyének szolgálatát. A nép érdekét szem előtt tartó, a haladást szolgáló, kötelességérzettől motivált cselekmények azok, amelyeket a szocialista társadalom erkölcsösöknek tart és amelyeket tagjaitól elvár. Azok a magatartások, amelyek ellentétesek a nép, a haladás érdekeivel, amelyekre nem a kötelességérzet sarkall: erkölcstelenek, a társadalom tagadó értékítéletét vonják maguk után és tanúsítójukat szembeállítják a közösséggel, az egységes szocialista társadalommal. Az erkölcstelen cselekményekkel szemben a társadalom a rendelkezésre álló legkülönbözőbb eszközökkel, a megelőzés, erkölcsi-politikai nevelés és kényszerítés eszközeivel lép fel. Ott, ahol más eszközök már nem látszanak célravezetőnek, ahol a cselekmény károosságának, veszélyességének foka azt indokolja, a szocialista társadalom a büntetőjog eszközeivel lép fel, büntetést alkalmaz a káros és erkölcstelen magatartást tanúsító javítása-nevelése, a hasonló cselekmények megelőzése érdekében.

Ahhoz, hogy a büntetőjog alkalmazása betölthesse szerepét, a büntetés elérhesse célját, olyannak kell lennie, amely a cselekmény objektív károosságán, veszélyességén felül figyelembe veszi, szem előtt tartja annak szubjektív összetevőit, a cselekvő tudatával való összefüggését, lelki gyökereit is. Ellenkező esetben nem tudja nevelő feladatát teljesíteni, nem győz meg senkit helyességéről, nem élvezi a társadalom tagjainak erkölcsi segítségét, a közvélemény támogatását, de a legkevésbé érheti el annak megjavítását és átnevelését, aki a vele szemben alkalmazott büntetéssel értetlenül áll szemben, azt igazságtalannak tartja. *Makarenko*, a nagy szovjet pedagógus írta: „... a büntetéssel semmiféle fizikai vagy morális szenvedést nem szabad okozni. Mi a büntetés lényege? A büntetés lényege az: az egyén átéli, hogy a közösség elítéli, miközben tudja, hogy helytelenül járt el. Vagyis: a büntetés nem elnyo-

¹¹ Vö. *Тыеплов, В. М.*: Pszichológia. Tankönyvkiadó. Bp. 1950. 128—129. old., *Sarija*, i. m. 63. old.

máson alapszik, hanem az elkövetett hiba átélésén, a közösségből való... ideiglenes kiközösítés élményén. Ezért büntetéshez is csak olyan esetben szabad folyamodni, amikor a probléma logikailag teljesen tisztázott és csakis akkor, ha a közvélemény is a büntetés mellett van. Ha a közösség nem áll mellettünk, ha nem sikerült a közösséget meggyőznünk, akkor nem szabad büntetni. ... Csak akkor szabad büntetni, amikor úgy érezzük, hogy a közösség mögöttünk áll, úgy gondolkozik, úgy ítél, mint mi magunk.”¹² Mindez természetesen fokozott mértékben vonatkozik a büntetőjogi büntetésre. „A rosszszaló értékítélet értelmetlen, ha a bűncselekmény szubjektíve nem elvetendő erkölcsi-politikai szempontból. Minden büntetés, amely nem veszi azt figyelembe, hogy a tettes a maga objektív tevékenységével meghatározott bűnös célt követett, szükségképpen a büntetőjoggal való visszaéléshez vezet...”¹³

A szovjet szocialista büntetőjog létrejöttének pillanatától fogva nagy figyelmet fordított ezekre a követelményekre és elméleti művelői részletesen kidolgozták a helyes büntetés alkalmazásának feltételeit.

Melyek voltak azok a sajátosságok, amelyeket a büntetőjog rendszerének kiépítésénél a bűncselekményt elkövető személy tudatával kapcsolatban a szovjet büntetőjog szem előtt tartott?

A bűncselekményt elkövető személy azokhoz hasonlóan, akik ilyen cselekményt nem követnek el, a szocialista társadalom tagja, közösségben él, nem vonhatja ki magát a közösség hatása alól. A közösség hatása tudatosítja benne is azt, hogy mik a társadalom, a nép érdekei, mik az ő kötelességei ezeknek az érdekeknek szolgálatában. Ebből következik az első sajátosság: a bűncselekményt elkövető személy tudatában — a szocialista társadalom viszonyai között — szükségképpen szerepel a kötelesség tudata, benne az akarat cselekmények előkészítésénél szükségképpen szerepel a közösségi motívum. E motívum tudatosításának mindenki számára adott lehetősége nála is fennforog. A most bemutatott sajátosságon túl azonban — és ez a második sajátosság — a bűncselekményt elkövető személy tudata gyökeresen különbözik a társadalom többi tagjának tudatától.

A szovjet büntetőjog azt tanítja, hogy szemben a bűncselekményt el nem követő polgárok tudatával, amelyik elszakíthatatlan egységet képez a társadalmi tudattal, a bűnöző tudata ellentétesen áll szemben a társadalmi tudattal. Ez a tudat a reakciós eszméktől, a múlt csökevényeitől terhes, nem szabadult még meg a régi szokásoktól és erkölcsöktől; az általa formált akarat cselekvések az egyéni érdekeknek a közösség terhére történő kielégítését, az önzés kielését szolgálják. A közösségi motívumot ezek a tudati sajátosságok legyőzik, háttérbe szorítják, nem engedik érvényesülni.

Ebből fakad a bűnöző tudatvilágának harmadik sajátossága: nála a kötelesség tudatához nem járul a kötelesség átérzése, a kötelességérzés negatív érzelmi színezettel jelentkezik a motivációs folyamatban. Ki kell viszont emelni, hogy nem minden bűncselekményt elkövető személy tudatvilága mutat fel szubjektíve helytelen, hibás érzelmi viszonyt a kötelességekhez. Ez rögtön világossá válik, ha azokra az esetekre gondolunk, amidőn az egyén helytelenül, tévesen fogja fel vagy értelmezi az őt terhelő kötelezettségeket. A szocialista társadalom azonban nemcsak azt várja el a polgároktól, hogy cselekedeteiket emocionálisan értékeljék és csupán az általuk jóknak ítéltet

¹² Makarenko, A. Sz.: Válogatott pedagógiai tanulmányok. Új Magyar Könyvkiadó, Bp. 1948. 112. old.

¹³ Lekschas, John: Die Schuld als subjektive Seite der verbrecherischen Handlung. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1955. 6—7. old.

hajtsák végre („nyugodt lelkiismeret”), hanem azt is, hogy ez az emocionális értékelés objektíve helyes, a cselekedetről alkotott ítélet igaz is legyen. A most tárgyalt harmadik sajátosságnál tehát olyan változatok létezhetnek, amelyekre a büntetőjognak — ha nevelő funkcióját nem kívánja szem elől téveszteni — feltétel nélkül tekintettel kell lennie. Könnyen belátható, hogy különbséget kell tenni a helyesen felismert kötelességhez való negatív viszonyulásból, a kötelességérzet hiányából folyó és a kötelesség téves felismerése következtében szubjektíve helyesnek tartott magatartás között.

A büntetőjog szovjet tudománya hasznosítja ezeknek a vonásoknak az ismeretét a bűncselekmény fogalmának felépítésénél, a bűncselekmény alanyi oldala problémáinak megoldásánál. Ez teszi lehetővé számára, hogy túljusson az alanyi oldal összetevőinek formális, apolitikus szemléletén, meghaladja a burzsoá pszichologizmus tanítását, szembeforduljon a bűnösség jelentőségét tagadó vagy annak fogalmát meghamisító nézetekkel.

A bűncselekményt elkövető személy tudatának vizsgálatánál hangsúlyozni kell, hogy a tudat ilyen sajátosságával természetesen nemcsak bűnözők bírnak, vagyis nem mindenki bűnöző, akinek tudata az említett sajátosságokat mutatja fel. A tételt megfordítva lehet általánosítani: a bűncselekményt elkövető személy tudata több-kevesebb mértékben mindig hordozója a kimutatott jellegzetességeknek. A kapitalista tudati csökevények, a társadalmi tudattal való szembehelyezkedés, az önző ömagatartás — önmagukban nem bűncselekmények és nem is szükségképpen vezetnek arra. Az ilyen tudati beállítottság, tudatállapot következménye mindig egy vagy több erkölestelen, társadalmilag rosszal cselekmény, azonban nem mindig a veszélyességnek azon a fokán, hogy velük szemben a büntetőjog eszközeivel kellene harcolni. Viszont egy bűncselekmény elkövetése mindig arra mutat, hogy az elkövető tudata ellentétes a társadalmi tudattal, „antidemokratikus beállítottságú, a haladás, fejlődés ellen irányuló tudat, társadalomra veszélyes tudat, amely társadalomra veszélyes cselekményekben nyilvánul meg.”¹⁴

Akármilyen természetesnek is tűnik ez, a tétel leszögezésének a szocialista büntetőjog számára komoly elvi jelentősége van. Rámutat ez a tétel elsősorban arra, hogy e sajátos tudatállapot megállapítása nélkül — bűnösség nélkül — nincs bűncselekmény, nem állapítható meg büntetőjogi felelősség. De rámutat arra is, hogy ennél fogva valamely bűncselekmény elkövetése mindig és szükségszerűen az egyén tudatának valamely ponton való elmaradottságát, jellemének egy káros oldalát, fejlettségének, szocialista öntudatának meghatározott mértékű fogyatékoságát tárja fel. Mindez pedig a büntetés nevelő hatása szempontjából éppen úgy kiemelkedő fontossággal bír, mint ahogyan az önkény, az objektív felelősség, a pusztá megtorlás gondolata kiküszöbölésének ez a módja. És itt nyomatékosan rá kell mutatni arra: a szocialista társadalom nem csupán azt várja el a polgároktól, hogy tudatuk ne maradjon csökevényekkel terhes, kapitalista tudat, amely ellenségesen vagy legjobb esetben közömbösen állítja szembe őket az építés, a haladás szolgálatának nagy feladatával, a közösség érdekeivel. Ennél sokkal magasabbak a követelmények. Az erkölcsnek nem pusztán tiltó, bíráló szerepe van, hanem tényleges, pozitív cselekvésre is felszólít, az emberi haladás, jólét érdekében. A társadalmi elvárás a kötelességek átérzésétől fűtött, pozitív tevékenységet is megkívánja a közösség tagjaitól, amelyet a közösség érdekei, javai iránti legnagyobb fokú gondosságnak, elővigyázatnak kell kísérnie. A hanyagság, könnyelműség, a közösség érdekei,

¹⁴ Gerats, Hans: Die strafrechtliche Verantwortlichkeit in der DDR. VEB Deutscher Zentralverlag, Berlin, 1952. 44. old.

javai vonatkozásában tanúsított gondatlanság, nemtörődömség — ez is tudati maradvány, ez is káros beállítottság, habár természetesen fokozatban a tudatosan ellenséges, kártevő beállítottságtól nagyban különbözik is. Ez az alapja annak, hogy a szocialista büntetőjog nemcsak a tudatosan erkölcstelen, veszélyes cselekményeket, hanem a könnyelműségből, hanyagságból eredőket is hatókörébe vonja, elősegítve ezzel a szocialista embertípus nevelését, a kommunista erkölcs megszilárdítását.

A közösségi motívum fogalmának és sajátosságainak, valamint a bűncselekményt elkövető személy tudatvilága jellemzőinek felvázolása után felvethető a kérdés: hogyan alakul a közösségi motívum részvétele a motivációs harcban, milyen tudati folyamatok eredményeképpen képes az egyén megfelelni annak a társadalmi várakozásnak, hogy a motívumok harcából a közösségi motívum kerüljön ki győztesen. A kiindulópontot az a tétel képezi, hogy a közösségi motívum — azoktól a rendkívüli kivételektől eltekintve, amelyekre a büntetőjog is kellően figyelemmel van — mindenkor felmerül az egyén cselekvésének előkészítésében. Másszóval normális körülmények között a szocialista társadalom minden polgára számára megvan a lehetőség arra, hogy a tudati előkészítés folyamatában szükségképpen szereplő közösségi motívum győzelmét biztosítsa. Ahhoz, hogy a közösségi motívummal szemben álló, a társadalomra káros cselekményre sarkalló motívumok győzhessenek, a közösségi motívumot gátlás alá kell helyezni. A gátlás folyamata végbemehet a tudat aktív közreműködésével vagy anélkül.

Ez utóbbival állunk szemben olyankor, amikor egy megelőző tudatos gátlási folyamat eredményeképpen a meghatározott vonatkozásban a tudatalatti területére szorult a közösségi motívum. Miután a közösségi motívumnak a tudatalattiba kerülése ily módon csak egy megelőző aktív gátlási folyamat következményeképpen történhetik meg, miután továbbá az ilyen tudatalatti tartalom az asszociált ingerek hatására legtöbbször megjelenik a vele vonatkozásban álló életbeli helyzetben, de legalábbis könnyen megjeleníthető: a cselekmény erkölcsi értékelésén az a körülmény, hogy a közösségi motívum nem a konkrét cselekmény tudati előkészítése során, hanem egy megelőző aktív gátlási folyamat következtében került kirekesztésre, nem változtat.

Azokkal a cselekményekkel kapcsolatban, amelyeknek társadalmi károságáról az egyén csak a jogszabályokból szerezhethet tudomást és amelyeknél ennél fogva a közösségi motívum csak a jogszabály ismeretén keresztül, közvetve érvényesülhet, még egy lehetőséget kell felvetni. Ez pedig a közösségi motívum érvényesüléséhez elengedhetetlen tudattartalom hiánya. A hiány oka lehet az, hogy az egyén egyáltalán nem szerzett soha tudomást a vonatkozó tiltásról vagy előírásról, de lehet az is, hogy az nála csupán feledésbe merült, vagy egyszerűen nem gondolt arra a cselekmény tudati előkészítése során. Az erkölcsi rosszalás lehetősége abban az esetben hiányzik, ha az egyénnek egyáltalán nem is volt módjában a tudomás megszerzése. Minden más esetben rosszalást érdemel a magatartása, hiszen a társadalmi elvárás nem kis részben éppen arra irányul, hogy a közösség tagjai tegyenek meg mindent a közösség érdekeiről való tudomásszerzés, a társadalom igényeinek megismerése érdekében.

Ezek vázlatosan azok a tételek, amelyeket a dialektikus materializmus szilárd elvi alapjára épülő lélektan és etika tanítása alapján a szocialista büntetőjognak a maga területén — a bűncselekmény alanyi vonatkozásainak vizsgálatánál hasznosítania kell.

A büntetőjog a közösségi motiváció most vázolt fogalmában, közelebbről: a közösségi motívumnak a motivációs folyamatban történt mikénti részvéte-

leben találhatja meg a társadalomra veszélyt jelentő, káros cselekmény alanyi felróhatóságának megfelelő, szilárd alapját. Felróható a cselekmény akkor, ha a társadalmi elvárás dacára a közösségi motívum legyőzésével kerül véghezvitelre. A jog és erkölcs viszonyáról szóló tanítás e tétel közelebbi kifejtését is lehetővé teszi. A szocialista társadalom viszonyai között az emberi cselekmények értékelésének — legyen az erkölcsi, vagy jogi, büntetőjogi értékelés — legfőbb fokmérője közös, abban áll, hogy a magatartások segítik-e avagy gátolják a szocializmus, a kommunizmus építését. Ebből a szempontból pedig csupán az értékelés jellege, de nem tartalma, az elvetendőség foka, de nem alapja, a társadalmi hatás károssága és iránya, de nem alapvető jellemzője tekintetében lehet különböztetni erkölcsellenes és jogellenes, közelebbről büntetőjogellenes magatartás között. Azok a jellemző vonások tehát, amelyek a két kategóriát egymástól megkülönböztetik, a magatartások objektív sajátosságaiban és a következményekben rejlenek. Minden társadalomra veszélyes cselekmény egyben erkölcstelen cselekmény is. A tétel azonban megfordítva is áll: minden magatartás, amely erkölcsi-politikai kötelességek megsértését jelenti, sérti vagy veszélyezteti a szocialista társadalmi együttélést, távolabbról, vagy közelebbről, de gátolja, lassítja a szocialista embertípus kinevelését, az osztály nélküli társadalom megvalósítását. Az, hogy tehát az ilyen magatartásokat a büntetőjog a maga hatókörébe vonja-e vagy sem, csupán attól függ, hogy konkrét, meghatározott formában sértenek vagy veszélyeztetnek-e olyan érdeket, amely a büntetőjog védelmét igényli, illetve, hogy társadalomra veszélyes jellegük a büntetőjogellenességhez megkívánt fokot eléri-e.

Ebből következik, hogy a cselekmény erkölcstelenségének, társadalmi rosszsalát érdemlőségének tudata éppúgy a cselekménytől való tartózkodás kötelességét rója az egyénre, mint a magatartás jogellenességének tudata. Mindezekben az esetekben a közösségi motívum legyőzésével kerül sor a cselekvésre. Nincs indok tehát a büntetőjogi szemrehányás mellőzésére, ha az elkövető tisztában volt magatartásának erkölcsi értéktelenségével, még akkor sincs, ha jogellenességéről nem is volt tudomása.

Összefoglalva megállapítható, hogy ha az elkövető tisztában volt magatartása társadalomra veszélyességével, jogellenességével, károosságával, helytelenségével, általában: rosszsalát érdemlőségével — megvalósul a büntetőjogi felelősség szubjektív összetevője, s ha magatartása objektíve is megfelel a büntetőjog által megállapított feltételeknek, az az elkövetőnek felróható lesz.

A büntetőjog azonban nem elégedhetik meg azzal, hogy objektíve káros cselekményeiket csak azoknak rója fel, akik a károossággal tisztában is voltak. A társadalom védelme parancsolóan előírja az olyan magatartások elleni küzdelmet is, amelyeknek károosságával elkövetőjük nem volt tisztában, amelyeket esetleg tiszta lelkiismerettel, a kötelességteljesítés nyugodt érzésével hajtottak végre azért, mert elkövetőjük a cselekmény társadalmi hatását vagy saját kötelességét tévesen, hibásan értékelte, illetőleg nem ismerte fel. Ellenkező esetben a védelemre szoruló jogi javakat a büntetőjog kiszolgáltatná az egyén szubjektív megítélésének, megvédelmezésüket attól téve függővé. A büntetőjog szembekerülne ezáltal nemcsak a társadalom érdekeivel, saját feladatával, de a szocialista etika tanításaival is, amelyik hangsúlyozza, hogy még a cselekmény erkölcsi megítélésében is szerepet, mégpedig elsődleges szerepet kell juttatni a magatartás objektív erkölcsösségének. Etikai síkon az objektív jellemvonást figyelmen kívül hagyó erkölcsi értékelés érzületetikává lenne — „amelyik megelégszik az érzület tisztaságával, a kanti értelemben vett nyugodt kötelességtudattal, amelytől indítva a tettes cselekszik, függetlenül attól, hogy amit tesz, az jó vagy rossz-e”. A szocialista erkölcs amellett, hogy a

kötelességeknek megfelelő cselekvést megköveteli, a magatartás pozitív erkölcsi értékelésének döntő összetevőjeként vizsgálja azt is, hogy ez a kötelesség tényleges kötelesség legyen, annak felismerése helyesen, a társadalmi elvárással egybehangzóan történjék meg. Csak a helyesen felismert, tényleges kötelességek megfelelő és így a társadalmi elvárással egybevágó cselekményt ismeri el erkölcsösnek, etikailag helyesnek.¹⁵

A szocialista erkölcsannak ezeket az elveit hasznosítania kell a büntetőjognak. Rendszerének sajátosságaiból fakadóan a szempontok különtartása fokozottabban lehetséges, de indokoltabb is, mint az erkölcsstanban. Így: a büntetőjog csak az objektíve káros, a társadalomra veszélyes magatartásokat vonja hatókörébe, amelyből a nem veszélyes, vagy nem kellő fokban veszélyes magatartásokat rekeszti ki. Ez a büntetőjogi értékelés objektív alapja. Az elkövetőnek történő felrovás, a szubjektív összetevő önmagában is két részre osztható. Felróható az objektív szempontból már elvetendőnek talált magatartás akkor, ha az a közösségi motívum legyőzésével kerül elhatározásra és végrehajtásra, de akkor is, ha a rosszalást érdemlőség felróható fel nem ismeréséből vagy téves felismeréséből fakad. Piontkovszkij írja: „Az elkövetett társadalomra veszélyes cselekményben az elkövető tudatának és akaratának tartalma jut kifejezésre. Ez a tartalom abban áll, hogy az illető személynek tudomása volt az általa véghezvitt cselekmény társadalomra veszélyes jellegéről, illetve lehetősége volt arra, hogy ezt tudhassa.”¹⁶

Felmerül most már a kérdés: lehet-e a felróhatóság e két alapja tekintetében különbséget tenni, rangsort megállapítani abból a szempontból, hogy vajon melyik eshetőség fennforgása teszi a magatartást inkább felróhatóvá, nagyobb mértékben elítélendővé? Lehet is, kell is. A közösségi motívum legyőzése, a felismert kötelességgel történő tudatos szembeszállás rosszalást érdemlősége elvben mindig nagyobb, mint azé az eseté, amidőn az elkövető kötelességét — magatartása károosságának fel nem ismerése miatt — magában nem tudatosíthatta. Az első esetben az elkövető tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatosodik benne az, hogy mit vár tőle a társadalom és ő tudatosan szembehelyezkedik ezzel az elvárással, legyőzi magában a közösségi motívumot és cselekszik, szembeszáll a társadalommal. A második esetben a motivációs harcra ilyen formában sor sem kerül, a közösségi motívum sem merül fel és ennek folytán nem is kerülhet legyőzésre. Az elkövető azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekét, nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje: hogyan kell cselekednie ahhoz, hogy az megfeleljen a társadalmi együttélés szabályainak. Ez a felelősség azonban merőben más tartalmú, mint az, amely a tudatos szembeszegülőt terheli. Ez még abban a szélsőséges és ritka esetben is így van, amikor az elkövető nem valamely társadalomra veszélyességet kizáró okban téved (pl. jogos védelmi helyzetet, vagy végzettségi helyzetet tételez fel), hanem egyáltalán és ilyen tényállásbeli tévedés nélkül sincs tisztában magatartása társadalomra veszélyességével. Következik ez abból, hogy a szocialista társadalomban nem lehetséges a közösségtől elszigetelődni, a társadalmi elvárást nemcsak a jogszabályok közvetítik és ennél fogva olyankor, amidőn a társadalmi elvárás kivételes esetben nem jut még el az egyénhez, a társadalom nem szigeteli el, nem helyezkedik a „Du kannst, denn Du sollst” álláspontjára, hanem felismeri saját

¹⁵ Vö. minderre: *Lukács György*: A polgári filozófia válsága c. művét, különösen A szándék-etika és a következmény-etika ellentmondása c. fejezetet. (153. old.)

¹⁶ *Piontkovszkij, A. A.*: A szocialista törvényesség megerősítése és a tényállástan alapkérdései. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo 1954. évi 6. sz. Német fordítás, 59. old.

felelősségét is. Nem bélyegzi a társadalom ellenségévé, tudatosan nem engedelmeskedővé az ilyen tévedés folytán cselekvőt, hanem a büntetést más elvi alapon, nem elsősorban az engedelmisségre késztetés, hanem a gondosságra nevelés érdekében alkalmazza. Ennek pedig félreérthetetlenül kifejezésre kell jutnia a személyi társadalomra veszélyesség alapjának megítélésénél, a bűnösség súlyban és minőségben eltérő formáinak a megkülönböztetésében is. Ez egyáltalán nem jelenti a felelősség szűkítését. Csakhogy az állampolgárokat fokozottan terhelő felelősséget a bűnösségi formák világos elhatárolása mellett kell kialakítani. A fejlődés útja a kommunizmus felépítésének arra a fókára vezet, amikor a gondatlan bűncselekmények miatti felelősség mindjobban szűkül, mert a gondosság az állampolgárok természetes sajátjává, a gondatlanság ritkasággá változik. E fejlődési fok eléréséig lehet — amikor erre szükség van — a tévedőt, a gondatlant szigorúbban megbüntetni, lehet magatartásának objektív veszélyességét fokozottan a szemére hányni, de mindezt a maga helyén, mindenkor elvi síkon megkülönböztetve a tudatosan szembeszegetőt az elmaradottól, a könnyelműtől, a hanyagtól.

Nem kétséges ennél fogva, hogy a közösségi motívum legyőzésével a kötelességszerű magatartással szemben az elvetendőnek, társadalomra veszélyesnek ítélt magatartás tanúsítása elvileg súlyosabb és elvetendőbb esetet képez. Az ilyen magatartásban ugyanis az erkölcsi érzület hiánya vagy hibája, a többséggel szembeni közömbösség, a társadalom érdekeinek semmibevevése közvetlenül is kifejezésre jut.

Ebben áll tehát a súlyosabb bűnösségi forma, a szándékosság pszichikai-etikai tartalma. Ez nem más, mint a közösségi motívum legyőzésével történő cselekvés. A közösségi motiváció alapja viszont: a közösséggel szembeni kötelességek felismerése. Enélkül a közösségi motívum nem szerepeltethető a motívumok harcában. A közösséggel szembeni kötelesség felismerésének követelménye a büntetőjog területén annyit jelent: a cselekvést kialakítóknak kötelessége, hogy a kialakítani készült magatartásáról felismerje, vajon azok közé tartozik-e, amelyekről való tartózkodást a társadalom az ő részéről is elvárja. A büntetőjog azoktól a cselekvésektől követel tartózkodást, azok vonatkozásában juttatja kifejezésre a közösség negatív értéktételeit, amelyek a társadalomra veszélyesek. A cselekvő személynek tehát ahhoz, hogy kötelességszerűen járhasson el, győzelemre vihesse a közösségi motívumot, a kialakítani kívánt magatartásoknak ezt a társadalomra veszélyes jellegét kell felismernie. Így találkozik a szándékosságnak súlyosabb bűnösségi formaként történő elismerése azzal a követelménnyel, hogy e súlyosabb megrovást érdemlő pszichikus viszonyt a büntetőjog annál rendelje megállapíthatónak, aki magatartásának társadalomra veszélyes jellegével, elvetendőségével tisztában volt és ennek ellenére cselekedett.

A szándékos bűnösség fogalmának ilyen értelmezéséből természetesen a megoldandó elvi és gyakorlati kérdések egész sora adódik. Néhányuk kimunkálására magam is kísérletet kívánok tenni. A kiindulást képező fejtegetések közzététele abban a reményben történik, hogy elő fogja mozdítani a kérdések tisztázására hivatott vita kialakulását.

Viski László

Az önrendelkezési jog és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya

I. Napjaink nemzetközi eseményei minden elméleti okfejtésnél erőteljesebben igazolják az önrendelkezési jog jelentőségét. A teljes önállóságért küzdő függő országok lakossága vagy a politikai fejlődés útján csak nemrégiben megindult gyarmati népek egyaránt az önrendelkezési jog jelszavát írták fel lobo-góikra. E jog politikai jelentőségét és szerepét tehát aligha szükséges bővebben részletezni, annál fontosabbnak mutatkozik azonban annak a fejlődésnek a vázolása, melyet az önrendelkezési jog a nemzetközi jog területén eredményezett és amely — különböző államok, népek és nemzetek politikai erőfeszítéseinek következményeként — azt új szabályokkal és intézményekkel gazdagította.

A nemzetek önrendelkezési jogának gondolata a francia forradalmat előkészítő ideológiában gyökerezik, a felvilágosodás politikai irodalma vetette fel és a forradalmi Franciaország kormánya hirdette először. Az önrendelkezési jog tételes nemzetközi jogi elismerésére azonban a forradalmat követően nem került sor, sőt tartalma és nemzetközi jogi jelentősége a XIX. század folyamán meglehetősen elhomályosult, bizonytalanná vált. A századforduló táján a közép- és keleteurópai népek önállósulási törekvéseinek erősödésével került az önrendelkezési jog gondolata ismét előtérbe. Az orosz szociáldemokrata munkáspárt programjának 9. pontja célul tűzte ki annak megvalósítását, az orosz munkásmozgalom vezetői, teoretikusai pedig a marxizmus—leninizmus alapjain elméletileg is kidolgozták az elszakadásig, az állami különválásig terjedő önrendelkezési jog koncepcióját. Az önrendelkezési jog az Októberi Forradalom után jogpolitikai elvvé vált, mely először Szovjetország, illetőleg a Szovjetunió államjogában nyert tételes jogi kifejezést, a forradalom nemzetközi jelentősége és visszhangja következtében azonban rövidesen a nemzetközi életnek és főleg az első világháborút lezáró Párizs környéki béketárgyalásoknak is egyik legtöbbször emlegetett jelszavává vált. A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányából még kimaradt az önrendelkezési jog deklarálása, a fejlődés azonban az önrendelkezési jog jelentőségének és szerepének további erősödése irányába haladt s az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, mely a második világháború alatt végbement nagyarányú társadalmi és politikai átalakulást tükrözi, 1. cikkének 2. pontjában már az Egyesült Nemzetek Szervezetének céljai közé sorolta e jog érvényesítését. Eszerint az Egyesült Nemzetek célja, hogy „... a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletbentartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket fogantatson...” *Ezzel az önrendelkezési jog a nemzetközi jog területén is megszűnt pusztán politikai jelszó, vagy jogpolitikai elv lenni és a tételes nemzetközi jog intézményévé vált.*

II. Az önrendelkezési jognak éppen ez a politikai jelentősége heves vitákat váltott ki és a kérdés politikai vonatkozásai azok, amelyek megnehezítik, hogy a nemzetközi jog tudományában egységes, általánosan elfogadott nézet alakulhasson ki. Mirkine—Guetzevitch Lévy—Bruhl nyomán azt hirdeti, hogy „a népek önrendelkezési joga túlhaladott formula”¹, sőt attól sem riad vissza, hogy a népek önrendelkezési jogának az ENSZ által elfogadott koncepcióját

¹ Mirkine—Guetzevitch: L'ONU et la doctrine moderne des droits de l'homme. Revue Générale du Droit International Public, 1954. 527. old.

egyszerűen „antidemokratikusnak” nevezze.² Mások az Alapokmány 1. cikke 2. bekezdésében csupán általánosságban mozgó és konkrét kötelezettséget nem tartalmazó deklarációt látnak, s vannak olyanok is, akik kétségbe vonják, hogy az idézett helyen valóban az önrendelkezési jogról lenne szó. Így például Kelsen „The Law of the United Nations” c. munkájában arra a meglepő következtetésre jut, hogy „... ha a »népek« kifejezés az 1. cikk 2. bekezdésében ugyanazt jelenti, mint a »nemzetek« kifejezés a praeambulumban, akkor a népek önrendelkezési joga az 1. cikk 2. bekezdésében csupán az államok szuverenitását jelentheti.”³

Ami az önrendelkezési jog állítólagos antidemokratikus jellegét illeti, arra azt hiszem felesleges lenne sok szót vesztegetni. A san-franciscói konferencián nyomatékosan aláhúzták, hogy az önrendelkezési jog elve teljes mértékben megfelel a népek akaratának és kívánalmainak mindenfelé és hogy — éppen ezért — világosan bele kell foglalni az Alapokmányba.⁴ Azt is határozottan leszögezhetjük, hogy az Alapokmány 1. cikke nem jogi kötelezettségeket nem jelentő, üres deklarációt tartalmaz⁵, ami pedig az 1. cikk 2. bekezdésének tartalmát illeti, az Alapokmány szövegének összefüggései és a san-franciscói konferencia munkálatai minden kétséget kizáróan igazolják, hogy a szóban forgó bekezdés a népek önrendelkezési jogáról szól.

Az Alapokmány első tervezetét tartalmazó ún. dumbarton-oaksi javaslatok az Egyesült Nemzetek céljai között még nem emlíkeztek meg az önrendelkezési jogról. A 2. bekezdés eredeti megfogalmazása szerint ugyanis a Szervezet célja, hogy „a nemzetek között a baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket foganatosítson.” A san-franciscói konferencián azonban 1945. május 5-én az összehívó négy nagyhatalom — a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína — kormánya közös javaslatot terjesztett elő a 2. bekezdésnek olyan értelemben való módosítására, hogy az Egyesült Nemzetek célja a „*népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletbentartásán alapuló*” baráti kapcsolatok fejlesztése legyen.⁶ A vita során belga részről kifogásolták a javasolt módosítást és a következő megszövegezést ajánlották: „A nemzetközi (jog)rend erősítése az államok alapvető jogainak és egyenlőségének és a népek önrendelkezési jogának tiszteletbentartása alapján”⁷. A konferencia a túlságosan bonyolultnak minősített belga javaslatot elvetette többek között arra való hivatkozással, hogy az államok egyenlőségének kérdését az Alapokmány 2. cikke rendezi. „Az 1. cikk 2. bekezdésének célja — mondotta a szövegező bizottság előadójának jelentése — a népek mint olyanok egyenlő jogainak, következtetésképpen önrendelkezési joguknak a proklamálása. A jogegyenlőség ennek következtében az Alapokmányban kiterjed az államokra, a nemzetekre és a népekre.”⁸

² I. m. 536. old.

³ Kelsen i. m. 51—52. old.

⁴ Doc. 343 (English) I/1/16 UNCIO. Documents VI. köt. 296. old.

⁵ A Kögyűlés 109 (II.) számú határozata megállapítja, hogy az Egyesült Nemzetek tagjai kötelezték magukat „az Alapokmány céljainak és elveinek a megvalósítására.”

⁶ Ezt a módosítást a Szovjetunió kezdeményezte. Ld.: Krilov, Sz. B.: *Materiali k izstorii OON*. Vüpuszk I. Izdatyelsztvo Akademii Nauk SZSZSZR. Moszkva, 1949. 106. old.

⁷ Doc. 373 (English) I/1/17 (Working draft) UNCIO, Documents VI. köt. 300. old.

⁸ „That what is intended by paragraph 2 is to proclaim the equal right of peoples as such consequently their right to self-determination. Equality of rights therefore extends in the Charter to States, nations and peoples.” The United Nations Conference on International Organization. Selected Documents. Washington. 1946. 482. old.

Az 1. bizottság előadója az 1. főbizottsághoz intézett jelentésében leszögezte, hogy a bizottság, miután megvizsgálta a 2. bekezdést a meghívó kormányok által módosított formában, azt kielégítőnek találta és elfogadásra ajánlja. A bizottság úgy vélte, hogy a népeket megillető egyenjogúság elve és az önrendelkezés elve ugyanannak a magatartásnak (standard of conduct) két egymást kiegészítő része s hogy ennek az alapelvnek a tiszteletben tartása alapja baráti kapcsolatok kifejlesztésének és egyike az általános béke megerősítésére alkalmas eszközöknek. A szóban forgó alapelv lényeges eleme a nép akaratanak szabad és őszinte kifejezése, mely kizárja a népakarat állítólagos megnyilvánulásának eseteit, mint amelyeneket Németország és Olaszország saját céljaira felhasználta.⁹

Sz. B. Krilov, aki a szovjet delegáció tagjaként részt vett a san-franciscói konferencián, az ENSZ-ről szóló könyvében leszögezi, hogy a szóban forgó bekezdésben nemzetekről, illetőleg népekről van szó és egyben megindokolja azt is, hogy miért volt szükség e jognak az Alapokmányba való belefoglalására. „A Szervezet — mondja — nem lehet közömbös az olyan jelenségek iránt, amelyek fenyegetik a nemzetközi békét és biztonságot és ennek következtében felvetheti a nép önrendelkezésének kérdését olyan nép vonatkozásában, amely nem rendelkezik önálló állami léttel és elnyomtatása olyan tényező, amely fenyegeti a nemzetközi békét és biztonságot.”¹⁰

Az Alapokmány előkészítő iratai, az ún. „Travaux préparatoires” tehát minden kétséget kizáróan igazolják, hogy az Alapokmány 1. cikke nem az államok szuverenitását, hanem a népek és nemzetek önrendelkezési jogát szögezi le, melynek érvényesítését éppen a béke és a biztonság szempontjai igazolják. Az ENSZ különböző fórumain a gyarmatosító hatalmak képviselői több ízben hivatkoztak arra, hogy az önrendelkezési jog nem tételes jog, hanem csupán politikai alapelv, amelyet figyelembe kell ugyan venni, de az Alapokmányban kifejtett többi alapelvvel együtt és érvényesítését alá kell rendelni a béke és a biztonság érdekeinek. A béke és a biztonság fenntartása azonban nem azonos a jelenlegi status quo megőrzésével és az önrendelkezési jog elismerése, illetőleg érvényesítése nincs ellentétben a nemzetközi béke és biztonság érdekeivel.¹¹ Az önrendelkezési jog az Alapokmány kidolgozásával és elfogadásával tételes nemzetközi jogi intézménnyé vált, az Alapokmány „elvei” nem politikai elvek, hanem az Egyesült Nemzetek Szervezetének, tehát az egyetlen egyetemes nemzetközi szervezetnek működési alapelvei, amelyeknek a tagállamok részéről konkrét kötelezettségek felelnek meg.^{11a}

A baráti kapcsolatok létesítése az önrendelkezési jog alapján egyébként sem az elveket tartalmazó 2. cikkben, hanem az Egyesült Nemzetek céljait leszögező 1. cikkben foglal helyet. Ez azt jelenti, hogy az ENSZ működése

⁹ Doc. 885 (English) I/1/34 UNCIO. Documents VI. köt. 396. old.

¹⁰ Krilov i. m. 106–107. old.

¹¹ A san-franciscói konferencia során egyes államok delegátusai hangsúlyozták, hogy az önrendelkezési jog elve „csak annyiban felel meg az Alapokmány céljainak, amennyiben a népeknek az önkormányzathoz fűződő jogát tartalmazza és nem pedig az elszakadás jogát”. (Doc. 343 (English) I/1/16. UNCIO Documents VI. köt. 296. old.). A gyarmatosító államok körének ez az állásfoglalása semmi esetre sem tekinthető az Egyesült Nemzetek álláspontjának és amint azt az időközben bekövetkezett események megmutatták, nemegyszer éppen a béke és a biztonság érdekei kívánják az önrendelkezési jognak a meglevő határokat és állami kereteket, egyszóval a status quot módosító érvényesülését.

^{11a} Ugyanilyen értelemben foglal állást Molodcov is. Ld. Molodcov, Sz. V.: Raszpad szisztemü kolonializma i ego vlijanie na mezdunarodnoe pravo. SzGP 1956. 5. sz.

során arra fog törekedni, hogy a nemzetközi életben kialakuló kapcsolatok alapja — az egyenjogúság mellett — az önrendelkezési jog legyen. Nem akármilyen elven épülő baráti kapcsolatokról van szó, hanem kifejezetten olyanokról, amelyek a fenti elvet irányadónak tekintik és érvényesítik, nem férhet tehát kétség ahhoz, hogy az Egyesült Nemzetek egyik elsőrendű célkitűzése a népeket megillető önrendelkezési jog érvényesülésének előmozdítása.

A népek vagy pedig a nemzetek önrendelkezési jogáról van-e szó? Lenin és az ő nyomdokain a szovjet szakirodalom általában a nemzetek önrendelkezési jogáról beszél, az Alapokmány viszont a népek egyenjogúságáról és önrendelkezési jogáról. Jóllehet a nép és a nemzet kifejezések nem azonos jelentésűek, igen sokszor mégis egymás helyett használják őket. Amint azt Kozsevnjikov megjegyezte, a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában a „nemzet” fogalom néha összeesik a „nép” fogalommal. Erre számtalan példát lehetne felhozni, elég legyen itt V. I. Zujev idézni, aki az Izvesztyija Akademii Nauk SZSZSZR 1950. évi 6. számában a békéről szóló dekretummal kapcsolatban azt írta, hogy az „a nemzetek szabad önrendelkezési jogán, azaz a világ nagy és kis népeit egyaránt megillető szuverenitás tiszteletben tartásán alapuló béke megkötését javasolta”. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy pl. az USA-ban a nation, national szavak az össz-szövetséget, az össz-államot jelentik és nem a nemzetet, és a nationality sem a nemzetiség, hanem az állampolgárság megjelölését szolgálja az angol nyelvben, tehát indokolt és kézenfekvő az Alapokmányban az önrendelkezési jog kapcsán a „people” kifejezés használata. Az önrendelkezési jog kérdéseivel foglalkozó újabb ENSZ határozatok és tervezetek — egyébként — a félreértések elkerülése végett — „a népek és a nemzetek önrendelkezési jogáról” szólnak. Ez a jog tehát elvileg és általánosságban a népet vagyis az állam egész lakosságát illeti meg és saját sorsának, gazdasági és politikai fejlődése meghatározásában jut kifejezésre, gyakorlatilag azonban mint azoknak a nemzeteknek vagyis azoknak az etnikai sajátságokkal rendelkező kulturális közösségeknek a joga jelentkezik, amelyek más nemzetekkel együtt, akár gyarmatokon, akár az anyaországnak jogilag integráns részét alkotó területeken élve a fennálló, mások által megszabott politikai keretek miatt nem képesek nemzeti törekvéseik, sajátos kultúrájuk kibontakoztatására. Gyakorlatilag tehát a nemzetek önrendelkezési jogáról van szó, az eltérő és egymásnak pontosan meg nem felelő, le nem fordítható szakkifejezések miatt azonban célszerű egyidejűleg népekről és nemzetekről beszélni.

Azt az enyhén szólva akadémikus jellegű vitát, mely az 1. cikk 2. bekezdésének értelmezése körül folyt és amely részben még ma is napirenden van, az ENSZ mindannapos gyakorlata már régen eldöntötte olyan értelemben, hogy a szóban forgó helyen arról van szó, hogy a népeknek, illetőleg nemzeteknek joguk van az önálló állami életre és az ENSZ kötelessége, hogy a mag eszközeivel, a nemzetközi viszonyok által megadott keretek között igyekezzen az Alapokmány rendelkezéseit érvényre juttatni. A Szervezetben belül főleg az újonnan felvett és önállóságukat csak nemrég kivívott államok révén egyre erőteljesebben jutottak szóhoz azok a törekvések, amelyek az önrendelkezési jog elismertetésén és érvényesítésén keresztül a gyarmati rendszer felszámolására irányultak. Ezek a törekvések meggyorsították a gyarmati rendszer bomlását, mely az Októberi Forradalommal, illetőleg az első világháborúval már egyébként is megindult és amely a második világháborút és az ENSZ megalakulását követően még inkább fokozódott. Ez az elemi erejű, százmilliók mindennapi életét, öntudatát és politikai gondolkodását befolyásoló folyamat az Alapokmány 1. cikke 2. bekezdésének jóval nagyobb jelentőséget kölcsön-

zött, mint amennyit annak idején talán maguk, az Alapokmány megszövegezői tulajdonítottak neki.

III. A felvetett probléma szempontjából tehát nem is az 1. cikk 2. bekezdésének értelmezése a legfontosabb, hanem annak a vizsgálata, hogy az Alapokmány további rendelkezései milyen keretet adnak az önrendelkezési jog oly sokat vitatott fogalmának, hogyan konkretizálják azt, továbbá, hogy működése során az Egyesült Nemzetek Szervezete milyen módon értelmezte és gyakorolta az idevonatkozó rendelkezéseket.

Az áttekintés megkönnyítése kedvéért az Alapokmány idevágó rendelkezéseit három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe tartozik a nemzetközi gazdasági és szociális együttműködésről szóló fejezet bevezető, 55. cikke, a második kategóriát az önkormányzattal nem bíró területekre vonatkozó nyilatkozat, a harmadikat pedig a gyámsági rendszer szabályai alkotják. Vizsgáljuk meg ezeket közelebbről.

Az 55. cikk szerint „Abból a célból, hogy létrejöhessenek az állandóságnak és jólétnek azok a feltételei, amelyek a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletbentartásán alapuló békés és baráti kapcsolatokhoz szükségesek, az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani.

a) az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit ;

b) a gazdasági, szociális, egészségügyi téren fennálló és ezzel kapcsolatos nemzetközi feladatok megoldását, valamint az oktatás és nevelésügy terén a nemzetközi együttműködést ;

c) az emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak minden kérdésére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő általános tiszteletbentartását.”

Az 56. cikkben az Alapokmány megállapítja, hogy valamennyi tagállam kötelezi magát az előbb felsorolt célok megvalósítása érdekében a Szervezettel való együttes és egyedi közreműködésre, a Szervezetet illetően pedig a Közgyűlést, illetőleg a Közgyűlés irányítása alatt álló Gazdasági és Szociális Tanácsot teszi felelőssé e feladatok végrehajtásáért.

Az Alapokmány tehát szoros kapcsolatot teremt a népek önrendelkezési joga és az ENSZ egész gazdasági, szociális és kulturális tevékenysége között, amelyet tulajdonképpen alárendel a népek egyenlőségén és önrendelkezési jogán alapuló baráti kapcsolatok kifejlesztésének. Hasonlóképpen összekapcsolja az önrendelkezési jog és az oly sokat emlegetett emberi jogok és alapvető szabadságok problémáit is. Ez a tény azért jelentős, mert az emberi jogok kérdéseinek megvitatása során az önrendelkezési jog problémája is szőnyegre került és az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága igen nagy munkát végzett az önrendelkezési jog pontosabb, kimerítő meghatározása érdekében, sőt ezen túlmenően gyakorlati megvalósításának lehetőségeivel és biztosítékaival is foglalkozott. Az emberi jogoknak a Közgyűlés által 1948. december 10-én elfogadott egyetemes deklarációja ugyan még nem utalt kifejezetten a népek önrendelkezési jogára, mindinkább nyilvánvalóvá vált azonban, hogy az önrendelkezési jog elismerése és biztosítása nélkül az emberi jogok és alapvető szabadságok érvényesüléséről sem lehet szó. A Közgyűlés 1952. február 5-én hozott határozatában utasította az Emberi Jogok Bizottságát arra, hogy az emberi jogok készülő egyezménytervezeteibe való belefoglalás céljából szövegezze meg az önrendelkezési jogról szóló cikket. A Bizottság 1952 áprilisában New Yorkban tartott ülésszakán ezt a következőképpen dolgozta ki:

„1. Minden népnek és minden nemzetnek megvan a joga az önrendelke-

zésre, azaz arra, hogy szabadon határozza meg politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális berendezkedését.

2. Minden állam — beleértve azokat, amelyek megbízást kaptak önkormányzattal nem bíró területek és gyámság alatt álló területek igazgatására és azokat, amelyek bármily módon ellenőrzik egy másik állam ezen jogának gyakorlását — köteles előmozdítani e jog gyakorlásának biztosítását és tiszteletben tartani azt más államokban az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt rendelkezéseknek megfelelően.

3. A népek önrendelkezési joga magában foglalja — többek között — javaik és természeti kincseik feletti állandó legfelsőbb jogot. Más államok jogai, egyetlen esetben sem igazolhatják egy népnek saját megélhetési forrásaitól való megfosztását.”¹²

Az emberi jogok egyezménytervezeteit még nem fogadták el és így az előbb idézett cikk sem tételes jog még, hanem csupán tervezet, de olyan nagy jelentőségű javaslat, mely az Egyesült Nemzetek tagjai többségének álláspontját tükrözi és amely minden bizonnyal érezhetően befolyásolja majd a kérdés további alakulásának menetét. Ezen az úton haladt a Közgyűlés a következő ülésszakán is, amikor 1952. december 16-án kimondotta, hogy „... a népek és nemzetek önrendelkezési joga előfeltétele minden alapvető emberi jog teljes élvezetének”.¹³ Ugyanez a határozat valóságos programot tartalmaz a Szervezet és a tagállamok számára az önrendelkezési jog érvényesítése céljából és mind a nem-önkormányzati, mind pedig a gyámsági területek vonatkozásában az Alapokmány szűkszavú szövegénél részletesebben mutat rá e jog érvényesítésének útjaira és eszközeire.

Hogyan viszonyulnak ezek után az önkormányzattal nem bíró területekre vonatkozó nyilatkozatok és a nemzetközi gyámságra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó fejezetek az önrendelkezési jog érvényesítéséhez?

A 73. cikk szerint „Az Egyesült Nemzeteknek azok a tagjai, amelyek olyan területek igazgatásáért vállalták el vagy készek elvállalni a felelősséget, amely területek népei az önkormányzat teljes mértékét még nem érték el... magasztos megbízatásnak tekintik azt a kötelességüket, hogy... e területek lakosságának jólétét tőlük telhetően előmozdítsák és hogy ebből a célból... b) az egyes területek és népek különleges viszonyainak és előrehaladottságuk különböző fokának megfelelően kifejlesszék az önkormányzatot, kellő figyelemre méltassák a szóban levő népek politikai törekvéseit és támogassák őket szabad politikai intézményeik fokozatos kifejlesztésében...”

A gyámsági rendszer céljait megállapító 76. cikk szerint a rendszer alapvető célja „... előmozdítani a gyámság alatt álló területek lakosságának politikai, gazdasági, szociális és nevelésügyi fejlődését és fokozatos haladását az önkormányzat vagy a függetlenség felé, ahogyan az az egyes területek és népek különleges viszonyainak és az érdekelt népesség szabadon nyilvánított akaratának megfelel...” Ez a rendelkezés már nemcsak önkormányzatról, hanem függetlenségről beszél, tehát jóval messzebb megy, mint a 73. cikk, igaz viszont, hogy érvényesülési köre jóval kisebb területre terjed ki.

Az önkormányzat és az önrendelkezés nem azonos fogalmak. Az önkormányzat (autonómia) egy-egy népnek vagy népcsoportnak saját maga által való igazgatását jelenti, az önrendelkezés viszont annak a politikai közületnek a megválasztását is magában foglalja, amelynek keretében az illető nemzetiség vagy nemzet élni kíván, nemkülönben az államforma, a társadalmi és gazdasági

¹² Bulletin des Nations Unies. 1952. XII. köt. 9. sz. 226. old.

¹³ Ld. a Közgyűlés 637. (VII.) számú határozatának praeambulumában foglaltakat.

rend szabad megválasztását. Mindezeket az önkormányzat fogalma nem fogja át, a 76. cikkben foglalt „függetlenség” kifejezés viszont már ezekre is utal. Az önrendelkezési jog érvényesítésének előmozdítása terén tehát az Alapokmány részéről bizonyos fokozatosságot figyelhetünk meg. Az önkormányzattal nem bíró területekre vonatkozó nyilatkozat nem magának az önrendelkezési jognak az érvényesítését, hanem csupán e jog politikai, társadalmi és kulturális előfeltételeinek biztosítását szorgalmazza, míg a gyámsági rendszer — továbbmenve — az önrendelkezési jog fokozatos érvényesítésének egész útját megjelöli a függetlenség — igaz ugyan, hogy csak alternatívén kiemelt — végcéljával. Az út, amelyet figyelembe vett, fokozatos és miután a gyámsági rendszer földrajzi érvényesülésének köre pontosan meghatározott, nem is járható minden gyarmati nép számára. Az Alapokmány XI. fejezete tehát a benne megjelölt célok korlátozottsága miatt, a XII—XIII. fejezet rendelkezései pedig alkalmazási körük viszonylag szűk volta miatt nem jelenthetik annak a tevékenységnek a végső kereteit, amelyet az Egyesült Nemzetek az Alapokmány 1. cikke 2. bekezdésében megjelölt cél érdekében kifejt. Rendkívül helytelen az a felfogás, mely az „önrendelkezési jog elvén alapuló baráti kapcsolatok” kialakításának vizsgálatát a gyámsági rendszerre és az önkormányzattal nem bíró területekkel kapcsolatos kérdésekre kívánja korlátozni. Kétségtelen, hogy ez a tevékenységi kör is igen fontos és sokrétű. A 73. cikk értelmében pl. az önkormányzattal nem bíró területeket igazgató államok statisztikai és technikai jellegű információkat intéznek az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez e területek gazdasági, társadalmi és nevelésügyi viszonyai tárgyában. Ezeket az információkat a Közgyűlés erre a célra felállított bizottsága veszi vizsgálat alá,¹⁴ és észleleteiről jelentést készít a Közgyűlés számára. Ami a gyámsági területeket illeti, ezekkel kapcsolatban az ENSZ illetékes szerveinek, a Gyámsági Tanácsnak és a Közgyűlésnek, illetőleg a hadászatiilag fontos területek vonatkozásában a Biztonsági Tanácsnak a feladatköre jóval összetettebb és bonyolultabb. Az Alapokmány 87. cikke értelmében a Gyámsági Tanács megvizsgálja az igazgató hatóságok által benyújtott jelentéseket, a gyámsági területek lakosainak panaszbeadványait, meglátogathatja a szóban forgó területeket, hogy közvetlen benyomásokot szerezzen az ott fennálló viszonyokról.¹⁵

Emellett a tevékenység mellett azonban — melynek eddigi összefoglalásáról és értékeléséről ez alkalommal le kell mondanunk — egyenlő fontosságú — ha ugyan nem fontosabb — az a küzdelem, amelyet az ENSZ az önrendelkezési jognak mint alapvető emberi jognak az elismertetéséért vívott s úgyszintén az a tevékenység, amelyet a Közgyűlés, illetőleg a Biztonsági Tanács a volt olasz gyarmatok sorsának rendezése és a palesztinai kérdés megoldása terén kifejtett. Ugyancsak sokra kell értékelnünk azt az erkölcsi támogatást is, amelyet egyes önállóságukért küzdő népeknek, mint pl. Tunisz és Marokkó népeinek nyújtott az Egyesült Nemzetek Szervezete.

IV. Az Alapokmány eddig idézett cikkeiben számos rendelkezést találunk, amelyek az ENSZ tagállamai, illetőleg szervei számára kötelezettségeket állapítanak meg. Így pl. a 73. cikk 1. bekezdése kifejezetten megállapítja, hogy „Az Egyesült Nemzeteknek . . . a tagjai . . . magasztos megbízatásnak tekintik azt a köteleességüket, hogy . . .” Feltűnő, hogy a szóban forgó népek jogairól

¹⁴ Ld. a Közgyűlés 1949. december 2-án kelt 332. (IV.) és az 1952. december 10-én, kelt 646. (VII.) számú határozatait.

¹⁵ A gyámsági rendszerrel és a Gyámsági Tanács működésével kapcsolatban felmerült problémákra vonatkozólag ld. bővebben *Herczegh Géza*: A nemzetközi gyámsági rendszer kérdései. Nemzetközi jogi tanulmányok. Bp. 1953; 183—210. old.

mint nemzetközi jogosítványokról egyáltalán nem esik szó. E népek akaratnyilvánításai, törekvései, nézetei a tagállamok kötelezettségeinek meghatározásaiként kerültek az Alapokmány szövegébe. Így pl. „az érdekelt népek kultúrája tiszteletbentartásának kötelezettségével” kell biztosítani a politikai, gazdasági és szociális előrehaladást, állapítja meg a 73. cikk a) bekezdése. A tagállamok „vegyék tekintetbe a szóban forgó népek politikai törekvéseit” — mondja a 73. cikk d) bekezdése. A gyámsági rendszer célja a 76. cikk szerint a gyámság alatt álló területek lakosságának előrehaladása „... tekintetbe véve... az érdekelt népesség szabadon nyilvánított akaratát...” Az Alapokmány tehát erőteljesen hangsúlyozza az önkormányzattal nem bíró területek igazgatásáért felelős, illetőleg a gyámságot gyakorló államok kötelességeit és az önkormányzat nélküli, illetőleg gyámsági területek lakosságának jogai csak e köteleességek keretében, azok vetületeként merülnek fel. Ez a körülmény élesen rávilágít az önrendelkezési jog sajátos szerkezetére és arra a különleges helyzetre, amelyet a mai nemzetközi jog rendszerében elfoglal. Ez egyszersmind magyarázatot ad — természetesen csak a kérdés politikai vonatkozásaival együtt — arra is, hogy miért alakulhatott ki körülötte annyi ellentétes felfogás.

Ami ugyanis a népek és nemzetek önrendelkezési jogát illeti, ez nemzetközi jogi szempontból nem az egyes népek, illetőleg nemzetek alanyi joga, mivel maguk a népek és nemzetek sem alanyai a nemzetközi jognak. Az a szovjet álláspont, mely szerint a nemzetközi jog alanyainak kell elismerni minden olyan nemzetet, mely a függetlenségért harcol, mely az önálló állam megalakításának stádiumában van, tulajdonképpen a megalakulóban levő államok elismerését jelenti.¹⁶ A nemzetnek, ha keretei nem azonosak valamely meglevő állam kereteivel, nincsenek olyan szervei, amelyek képesek, illetőleg jogosultak lennének a nemzetközi életben való képviselőre. Mihelyt ilyen szervvel találkozunk, már állammal vagy legalábbis az államalakítás folyamatában levő, alakuló félben levő állammal állunk szemközt. *A nemzetek tehát nem nemzetközi jogi alanyai az önrendelkezés jogának, hanem élvezői az e jog tiszteletbentartását az Egyesült Nemzetek tagjai számára előíró nemzetközi jogi kötelezettségnek.* Belső államjogi analógiával élve, az Alapokmány idevágó rendelkezései azokhoz a polgári jogi szerződésekhez hasonlítanak, amelyek harmadik személyek javára szólnak. Ezek a rendelkezések nem pusztán „programot” vagy „program jellegű normákat” jelentenek. Bennük nem arról van szó, hogy az Egyesült Nemzetek tagjai kötelezettséget vállalnak a népek és a nemzetek önrendelkezési jogát biztosító szabályok kidolgozására. *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének és tagjainak kötelessége magának e jognak az elismerése és érvényesítése.*

Annak a vitának a folyamán, melyet 1952 áprilisában New Yorkban az Emberi Jogok Bizottsága az önrendelkezési jogról szóló cikkely megszövege-

¹⁶ „A szovjet nemzetközi jogi elméletnek erre a tanításra (ti. a marxizmus—leninizmusra) támaszkodva el kell ismernie a függetlenségéért harcoló nemzet nemzetközi jog-alanyiságát” — állapítja meg Sz. B. Krilov az SZGP 1954. évi 7. számában, és jegyzetben utal arra, hogy a burzsoa nemzetközi jogi elmélet is a felkelő és harcoló csapatokat bizonyos keretek között nemzetközi jogalanyokként kezeli és az államhatalom csírájának tekinti őket. Hasonló állásponton van V. V. Jevgenyev is: „A nemzet addig, amíg nem alkotott önálló államot, vagy nem vált ilyenné, nem ismerhető el a nemzetközi jog alanyaként, minthogy a közhatalom hiánya megfosztja a nemzetet attól a lehetőségtől, hogy bármilyen nemzetközi jogi kötelezettséget vállaljon és garantálja annak teljesítését. Ugyanakkor viszont nem lehet megtagadni a nemzetközi jog alanyául való elismerést attól a nemzettől, amely küzd a saját függetlenségéért és a saját állam létesítésének stádiumában van.” (Pravoszubjektunoszt, szuverenitet i nevmesateljsztvo v mezsdunarodnom prave. SZGP 1955. 2. szám.)

zése érdekében folytatott, Nisot, Belgium delegátusa a következő, szerinte megoldásra váró kérdéseket emelte ki: *a)* annak tisztázása, hogy milyen embercsoportot kell nép, illetőleg nemzet alatt érteni; *b)* egy népet fejlődésének milyen szakaszában illet meg az önrendelkezés joga; *c)* milyen cselekmények által követelheti egy nép az önrendelkezési jogának megadását; *d)* milyen magatartást kell tanúsítania ezekkel szemben az érintett államnak; és végül *e)* milyen magatartást kell tanúsítaniuk harmadik államoknak azon állam irányában, mely az önrendelkezés jogát valamely területén élő néptől megtagadja?

Ezek a kérdések valóban megoldásra várnak, az önrendelkezési jog tartalma és a nemzetközi jog rendszerében elfoglalt helyzete azonban korántsem olyan bizonytalan, mint azt a gyarmattartó államok e vita során és azt követően a Közgyűlés ülésszakain beállítani törekedtek, és főleg helytelen a megoldás útját definíciók gyártásában és bonyolult eljárások kidolgozásának vonalán keresni. Az önrendelkezési jog olyan társadalmi tényezőkre épül fel, olyan társadalmi és politikai helyzet következménye, amelyek egyenként és külön-külön nem alkalmasak arra, hogy minden jogász precizitást kielégítő definícióba foglaltassanak. Így pl. aligha lehet a nép, illetőleg a nemzet fogalmának olyan meghatározását adni, mely egyrészt jogászilag minden szempontból kifogástalan, másrészt pedig kellőképpen tükrözné a gyakorlatban az önrendelkezési jog, illetőleg az arra irányuló követelések hordozóiként fellépő embercsoportok sajátosságait. A gyakorlatban — véleményünk szerint — könnyen eldönthető, hogy vajon valóban egy nép vagy nemzet követeli-e az önrendelkezési jog megadását vagy érvényesítését és nem pedig felelőtlen, kalandor csoportok kívánják a meglevő állami kereteket felrobbantani. Bizonyos embercsoport vagy embercsoportok néppé vagy nemzetté való érlelődésének folyamata épp úgy nem szorítható jogi eljárás keretei közé, mint ahogyan az államalakulás folyamata sem; következésképp akadémikus jellegű, elvont jogi vitákkal és definíciókkal nem lehet az önrendelkezési jog érvényesülését előmozdítani, jogi definíciók és eljárások azonban könnyen akadályt jelenthetnek különösen akkor, ha egyes államok rosszhiszeműen értelmezik azokat.

V. A nemzetközi jog sajátos jellegénél fogva nem minden esetben könnyű elhatárolni a már ténylegesen elfogadott és a szokásjogba inkorporált elveket és tételeket azoktól, amelyeket a nemzetközi közvélemény jelentős része támogat és helyesel, de amelyek mégis csupán politikai posztulátumoknak tekinthetők. Az önrendelkezési jog esetében azonban nem erről van szó. Ez ugyanis a tételes nemzetközi jog része és korunk legjelentősebb nemzetközi szerződésébe, az Egyesült Nemzetek Alapokmányába nyert becikkelyezést. Az Alapokmány előmunkálatait és a Közgyűlés különböző határozatait csak azért vizsgáltuk, hogy e jog tartalma és mai jelentősége pontosabban lemérhető legyen. Az ENSZ eddigi működését figyelve, megállapíthatjuk, hogy az önrendelkezési jog elvének tiszteltbentartása az Alapokmány legfontosabb rendelkezései közé tartozik.

Herczegh Géza

Kérdések a szállítási alapfeltételek köréből*

Amikor megjelent az első jogszabály a szállítási szerződésekről, nyomban felmerült és jogi szabályozást is öltött a gondolat, hogy a szerződések lényegesebb tartalmi elemeit meghatározott körben előre szabályozzák. A szerződések tartalmának normatív megállapítása párhuzamosan fejlődött a szállítási szerződés intézményével és a fejlődés különböző fokain más-más formában történt. A jelenlegi szállítási alapfeltételeknek fontos szerepük és nagy jelentőségük van a konkrét szerződések megkötésénél és teljesítésük elbírálásánál. Az alapfeltételek — azáltal, hogy a legfontosabb kérdéseket egyértelműen, előre eldöntik — megkönnyítik a vállalatoknak a szerződések megkötésével kapcsolatos munkáját, a felmerülhető vitáknak jelentékeny részét pedig eleve kikapcsolják. Mindezek eredményeképpen fokozzák a termékforgalom tervszerűségét, biztonságát és gyorsaságát. Időszerű most már az alapfeltételekkel kapcsolatos problémákat is vizsgálat tárgyává tenni.

I. Előzmények a felszabadulás utáni magyar jogban

1. A szállítási szerződésekre vonatkozó első összefoglaló jellegű jogszabályunk, a 4226/1949. (IX. 6.) M. T. sz. rendelet 22. §-a a következő rendelkezést tartalmazta: „A szállítási szerződéseknek az áruforgalom, illetőleg a gazdasági jellegű szolgáltatások egyes ágazataiban alkalmazandó általános ügyletkötési feltételeit a főfelügyeletet gyakorló miniszter az Országos Tervhivatal elnökével egyetértésben rendelettel szabályozhatja.”

E §-ból főleg az a kitétel érdemel figyelmet, amely szerint e feltételeket *rendelet formájában* kell közzétenni, vagyis jogforrások. Ennek ellenére annak idején elég széles körben elterjedt az az álláspont, hogy az általános ügyletkötési feltételek iparágak közötti szerződések s így a szállítási szerződések egyik fajtát alkotják. Hivatkozom ezzel kapcsolatban a Közületi Döntőbizottság „Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás” című, 1950-ben megjelent kiadványára,¹ amelyben az általános szállítási feltételek a szállítási szerződések fajtái című fejezetben találhatók, továbbá a Közületi Döntőbizottság „Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás” című, 1951-ben megjelent kiadványára² is, amely a szállítási szerződések fajtái című fejezetben a következőket tartalmazza: „A szállítási szerződések érvényben levő formái jelenleg: 1. Az általános szállítási (szakmai) feltételek, amelyek az egyes iparágak (szakmák) közötti kapcsolatokat szabályozzák, 2. keretszerződések, 3. végleges szállítási szerződések.”

Ezzel az állásponttal visszamenőleg sem tudok egyetérteni. Eltekintve attól, hogy az előbb idézett jogszabályhely világosan a jogforrások közé sorolja az általános szállítási feltételeket — tartalmuknál fogva sem lehet ezeket szerződéseknek tekinteni, hiszen csak azokat a feltételeket tartalmazzák (pontosabban: szabályozzák), amelyeket a szállítási szerződések megkötésénél és teljesítésénél kötelezően alkalmazni kell. Az általános szállítási feltételek annak idején is államigazgatási szervek által a szállítási szerződésekre vonatkozóan kibocsátott jogforrások voltak és nem szerződések. Ezt az elméleti hibát a később megjelent irodalom már kiküszöbölte; így dr. Aczél György

* Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szervezett polgári jogi munkaközösségben elhangzott előadás.

¹ Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás. Tudományos Könyvkiadó, 1950.

² Szállítási szerződés és döntőbizottsági eljárás. Tervgazdasági Könyvkiadó, 1951.

„A szállítási szerződések”³ című munkája az akkori szakmai szállítási feltételeket a szállítási szerződésekre vonatkozó jogforrásokról szóló fejezetben tárgyalja.

Megjegyzendő, hogy a szállítási alapfeltételek, vagy az ezeknek megfelelő jogintézmény jogi természete kérdésében a szovjet jogi irodalomban is volt hasonló bizonytalanság. A szovjet jogi irodalom azonban hamarosan kimutatta e nézetek helytelenségét. Skungyin „Áruszállítási kötelmek a szovjet jogban” című könyvében⁴ arra a helyes álláspontra helyezkedik, hogy az alapfeltételek kidolgozása és kibocsátása a minisztériumok részéről az alájuk rendelt vállalatok irányítása, a termékek értékesítésének és az ellátásnak megszervezése tekintetében kifejtett *igazgatási tevékenység* egyik legfontosabb megnyilvánulása.

A 4226/1949. (IX. 6.) M. T. sz. rendelet idézett szakasza alapján adták ki a belkereskedelmi, a nehézipari és könnyűipari miniszter együttes körrendeletét 15.041/1950. sz. alatt az általános szállítási feltételek megállapításáról. A körrendelet kimondotta, hogy a szóban forgó általános szállítási feltételeket minden áruszállításra alkalmazni kell, kivéve ha a szerződés tárgya exportra szánt áru, vagy ha az illető szakmára az Országos Tervhivatal elnöke külön feltételeket állapított meg. Ilyen *szakmai szállítási feltételeket* azonban nem állapítottak meg széles körben, úgyhogy a szerződések túlnyomó részét az általános szállítási feltételek alapján kötötték. Az idézett körrendelet kimondotta, hogy az általános szállítási feltételek a szállítási szerződéseknek *csak legkisebb tartalmát* adják; a szerződő felek ezen túlmenő feltételekben is megállapodhatnak, feltéve hogy azok jogszabállyal vagy a szóban forgó körrendelettel nem ellenkeznek. Ennek megfelelően az akkori általános szállítási feltételek röviden, néhány oldal terjedelemben szabályozták a szerződések megkötésének módját és határidejét, a kötbér mértékét és érvényesítésének módját, az átadás-átvétel módját és idejét, végül az árakra és a fizetés módjára vonatkozó kérdéseket. A szakmai szállítási feltételek ugyanezeket a kérdéseket szabályozták, konkretizálva azokra a szerződéses jogviszonyokra, amelyekre vonatkoztak. Ezeknek a terjedelme sem haladta meg a 7—8 nyomtatott oldalt.

A fejlődés ezen első szakaszára vonatkozólag *összefoglalóan* megállapíthatjuk, hogy a népgazdaságban kötött szállítási szerződések túlnyomó részénél a lényeges tartalom normatív megállapítása — bár nagymértékben általánosítva — már megtörtént.

2. A fejlődés második szakaszának kezdetét a 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet megjelenése jelzi. A rendelet szerint (9. §): „a szakmai szállítási feltételek olyan általános jellegű szabályok, amelyek a szállítási szerződések meghatározott körében a szerződések tartalmának fontosabb részeit, illetőleg megállapításuk módját előre meghatározzák.” Ez az első ízben adott fogalom-meghatározás is hangsúlyozza, hogy a szakmai szállítási feltételek jogszabályok és nem szerződések. Figyelmet érdemel, hogy a korábbi általános szállítási feltételek tartalmát beolvasztották magába a rendeletbe, s így a szakmai szállítási feltételek kifejezetten a szerződések meghatározott körére vonatkozó speciális szabályokat tartalmazták.

³ Dr. Aczél György: A szállítási szerződések. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Bpest, 1952.

⁴ Z. I. Skungyin: Áruszállítási kötelmek a Szovjet Jogban. Moszkva, Goszjurizdat 1948. Lásd még erre vonatkozóan: A szovjet polgári jog tanfolyama. A Szovjetunió Igazságügyminisztériuma Összszövetségi Jogtudományi Intézete Moszkva, 1954.

A 4226/1949. (IX. 6.) M. T. sz. rendelet nem állapította meg a szállítási feltételek kidolgozásának s az ennek során felmerülő viták eldöntésének módját. A 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet erre vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy a szakmai szállítási feltételek elkészítését mind a megrendelő, mind a szállítók szerint illetékes minisztérium, mind a Központi Döntőbizottság kezdeményezheti, a kidolgozás és megtárgyalás azonban mindig a szállítók szerint illetékes minisztérium feladata. A megtárgyalás során felmerülő vitákat a K. D. B. dönti el s a szakmai szállítási feltételek közzététele ugyancsak a K. D. B. hatáskörébe került. Ettől kezdődően a szakmai szállítási feltételek K. D. B. határozatok formájában jelentek meg.

A 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet — ugyancsak első ízben — meghatározta azt is, hogy a szakmai szállítási feltételeknek mit kell tartalmazniuk. Elvként azt mondta ki a rendelet, hogy mindazokat a kérdéseket szabályozni kell, amelyek a konkrét szállítási szerződések megkötésénél lényegesek. 1955. elejéig 177 szakmai szállítási feltétel jelent meg. Ezek a szakmai szállítási feltételek azonban nem tudtak teljesen átmenni a gyakorlatba. A vállalatok szerződéseik megkötésénél nem hivatkoztak e feltételekre, felesleges vitákat folytattak olyan kérdésekben, amelyeket a szakmai szállítási feltételek már egyértelműen eldöntöttek. A szakmai szállítási feltételek — részben nagy számuk miatt is — ez időszakban még nem töltötték be teljesen szerepüket.

E helyzet kialakulásában közrejátszott az a körülmény is, hogy éppen ebben az időszakban a szállítási szerződések egységes rendszeréből kezdett élesen kiválni a gazdálkodás alá vont anyagokra (árukra) kötött szerződések rendszere. A túlzott kötöttségekre törekvő, lassan elbürokratizálódó anyag-gazdálkodás a különleges szabályok tömegét alkotta meg s a vállalatok az ilyen anyagok (árak) szállítására vonatkozó szerződések megkötésénél és teljesítésénél elsősorban e rendelkezéseket voltak kötelesek alkalmazni.

Az anyaggazdálkodás körében a 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendeletnek éppen a legfontosabb rendelkezéseit nem lehetett alkalmazni — miként ezt annak idején „Anyagellátási jogszabályok az építőiparban” című könyvemben⁵ kimutattam. Ezeknél az anyagoknál (áraknál) a szakmai szállítási feltételek is a gazdálkodásra vonatkozó jogszabályokra utaltak. Ismeretes viszont, hogy az anyaggazdálkodás túltengése nemcsak a vonatkozó speciális joganyag állandó továbbfejlesztésében nyilvánult meg, hanem abban is, hogy a gazdálkodás alá vont anyagok (árak) számát évről évre növelték. 1953–1954-re a vállalatok termelése szempontjából legfontosabb anyagok (árak) zöme — szám szerint több mint 1700 anyag- és áru-gazdálkodás alá tartozott. Ilyen körülmények között a szakmai szállítási feltételek tulajdonképpen csak a szabadforgalmú anyagokra (árakra) voltak változatlanul alkalmazhatók.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a fejlődés második szakaszában a szerződéses jogviszonyok tartalmának normatív megállapítása továbbfejlődött. A megjelent szakmai szállítási feltételeket azonban a gyakorlat nem alkalmazta a szükséges mértékben.

II. A szállítási alapfeltételekről általánosságban

Az előzmények áttekintése után rátérhetünk a fejlődés harmadik, jelenlegi szakaszában megjelenő szállítási alapfeltételekre.

1954. év folyamán, a népgazdaság minden ágára kiterjedő racionalizálás

⁵ *Kampis György*: Anyagellátási jogszabályok az építőiparban. Építésügyi Kiadó, 1953.

során, a tervezés egyszerűsítéséről szóló 2103/35/1954. Mt. h. sz. határozat rendelkezett először a szállítási alapfeltételek megállapításáról. A határozat kimondotta, hogy a szállítási szerződések rendszerét az egész termelést átfogó szállítási alapfeltételekre kell építeni. A Minisztertanács határozata tehát — szakítva az eddigi szabályozással, amely csak *megengedte* a szerződések tartalmának normatív megállapítását — *kötelezővé tette* a minisztériumok részére a szállítási alapfeltételek kibocsátását.

A szállítási alapfeltételek kidolgozása az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet, illetőleg a 155/1955. K. D. B. sz. utasítás megjelenése után indult meg. E jogszabályok megalkotásánál az általános szerződési feltételeket ismét kivették a szállítási szerződésekre vonatkozó összefoglaló jogszabályból és külön K. D. B. utasításként tették közzé. E szétválasztás helyesnek bizonyult elvi alapja az volt, hogy a kogens és diszpozitív szabályok egymástól világosan elkülönüljenek. Az alapfeltételek megállapítása során ugyanis — és egyébként is — csak a 155/1955. K. D. B. sz. utasításban foglalt szabályoktól lehet eltérni. (Utasítás 87. pont, 2184/1955. Mt. h.)

Az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 34. §-a tulajdonképpen nem ad szabatos fogalommeghatározást az alapfeltételekről, csak tartalmukra vonatkozóan mondja ki, hogy „a szállítási alapfeltételekben a szállítási szerződések meghatározott körében a szerződés megkötésének rendjét és tartalmának fontosabb részeit kell meghatározni”. Célszerűbb lett volna az alapfeltételek jogforrás jellegét erősebben kidomborítani.

Az alapfeltételek megállapításának rendjét a rendelet akként szabályozza, hogy ezt a munkát az általános szerződési feltételek alapulvételével az érdekelt minisztériumok a K. D. B. bevonásával végzik el, a vitás kérdéseket a K. D. B. dönti el, s azután a szállítók szerint illetékes miniszter teszi közzé az alapfeltételt. Az alapfeltételek hatálya minden félre kiterjed, függetlenül attól, hogy felügyeleti szerveik az alapfeltételek megalkotásában részt vettek-e.

Megjegyzendő, hogy a szovjet jogban is az áruszállítással kapcsolatos szerződéses viszonyok szervezésével kapcsolatos központi irányítás legfőbb módszere jelenleg a szakmai szállítási alapfeltételek (ez a terminus technicus a szovjet jogban) megállapítása. E szabályozásokat azért nevezi a szovjet terminológia alapfeltételeknek, mert azt határozzák meg, hogy melyek a szállítók és a felhasználók közötti gazdasági kapcsolatokban a döntően fontos momentumok.⁶

Miben különböznek már most jelenlegi alapfeltételeink a korábbi szakmai szállítási feltételektől? A különbség a következőkben foglalható össze: *a)* egy-egy alapfeltétel a termékek szélesebb körét öleli fel, a szakmai feltételekhez viszonyítva nagyobb számú termék szállítására vonatkozó közös szabályokat foglalja össze — elsősorban ezért nevezzük alapfeltételnek; *b)* az alapfeltételek tartalmazzák az anyag-, áru-, gép-, műszerellátás és értékesítés egyszerűsített tervezésére vonatkozó legfontosabb rendelkezéseket, *c)* tartalmazzák a gazdálkodás alá vont termékek tekintetében a termékgyártással kapcsolatos rendelkezéseket és e tekintetben a gazdálkodási utasítások helyébe lépnek; *d)* tartalmazzák a minisztériumi megállapodásokra vonatkozó rendelkezéseket, vagyis a minisztériumok részére is kölcsönös jogokat és kötelezettségeket írnak elő; *e)* az alapfeltételek rendelkezéseitől a felek csak akkor térhetnek el, ha erre maga az alapfeltétel kifejezett felhatalmazást tartalmaz; a döntőbizottságok sem térhetnek el azoktól konkrét eljárások során. Ezek azok az

⁶ D. M. Genkin: Áruszállításokra vonatkozó szakmai szállítási alapfeltételek jelentősége. Tanulmány a Szovjetszka Torgovlja 1954. évi 3. számában.

elvi különbségek, amelyek az alapfeltételeket elhatárolják a korábbi hasonló tárgyú jogforrásoktól. Az alapfeltételek a felsoroltakon kívül tartalmazzák a szerződések megkötésére és teljesítésére vonatkozó rendelkezéseket.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy valamennyi alapfeltétel egyöntetűen és azonos részletezéssel tárgyalja a szóban forgó kérdéseket. Itt merülnek fel azok a problémák, amelyek a most megjelent alapfeltételek gyakorlati alkalmazását s így gyakorlati értékét is kérdésessé teszik.

1. Első és talán legnagyobb probléma az, hogy ezek az alapfeltételek túlzottan aprólékos szabályozásokat tartalmaznak. Igaz, hogy lényegesen több termék forgalmára vonatkozik egy-egy alapfeltétel, mint a korábbi szakmai feltételek, az alapfeltételek megalkotásánál azonban szemelláthatólag az az elv érvényesült a minisztériumok részéről, hogy a felmerülhető kérdések túlnyomó részét itt szabályozzák. Ezt a törekvést a K. D. B. még fokozta azzal az álláspontjával, hogy a teljes 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet, a teljes 155/1955. K. D. B. sz. utasítás, az összes általános és speciális termékgazdálkodási rendelkezés stb. felvételét kívánta az alapfeltételekbe. Az ennek megfelelően elkészített alapfeltételekbe belemásolták az említett jogszabályok rendelkezéseit, tekintet nélkül arra, hogy valamely rendelkezés egyáltalán vonatkozhat-e a szóban forgó termékek szállítására. E maximalizmus következményeképpen az ilyen alapfeltételek nagy terjedelműek és kezelésük, áttekintésük nehéz s mégsem tartalmazzák — mert nem is tartalmazhatják — az összes kapcsolódó jogszabályok rendelkezéseit.

Álláspontom szerint, ha az alapfeltételekben mindent szabályozunk, ezzel elvonjuk a szerződő felektől az operatív kezdeményezés lehetőségét. Ez oda vezethet, hogy a feleknek nem lesz mire szerződniek, a szerződéskötés mechanikussá válik és nem lesz, ami ösztönözze a feleket arra, hogy szerződéseik megkötésénél körültekintően járjanak el.

A 4226/1949. (IX. 6.) M. T. sz. rendelet alapján közzétett általános szállítási feltételek a szerződéseknek *csak legkisebb tartalmát* adták, s a *felek* azokon túlmenő kikötéseket is tehettek. Én ezt követendő szempontnak tartom az alapfeltételek tartalmának megállapításánál is. Az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételek kidolgozásánál ez a szempont érvényesült; az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendeletről, a 155/1955. K. D. B. sz. utasításból és a termékgazdálkodási jogszabályokból csak a legfontosabb és a szóban forgó termékek forgalmára vonatkoztatható rendelkezéseket tartalmazzák, így terjedelmük nem nagy, kezelésük és áttekintésük egyszerűbb.⁷

2. Ezzel a problémával függ össze az alapfeltételek száma is. A minisztériumok előreláthatólag kb. 140 alapfeltételt bocsátanak ki, ennek kb. a fele már meg is jelent. Az alapfeltételek száma tehát alig egynegyedével marad alatta a szakmai szállítási feltételek számának, holott egy-egy alapfeltétel a termékek szélesebb körét öleli fel. Az alapfeltételek terjedelme 7 oldaltól 85 oldalig terjed, vagyis legalább 1600 oldalt fog kitenni az a joganyag, amit

⁷ *Havasi Győzőnek* a munkaközösség vitája során kifejtett véleménye szerint egészen részletes alapfeltételekre van szükség, mert az állami vállalatok szerződései megkötésénél nem járnak el olyan aprólékos gonddal, mint a magánszemélyek; a szerződések megkötésének módja (rendelés és visszaigazolás) nem is ad erre lehetőséget. Ezt a véleményét *Cs. Tóth Miklós* és *Varró József* is osztja. Ezzel szemben *Sváb Miklós* a rövid alapfeltételeket tartja helyesnek, amelyek a 155/1955. K. D. B. sz. utasítást nem tartalmazzák, hanem csak az elkerülhetetlenül szükséges eltéréseket. *Nizsalovszky* akadémikus álláspontja szerint a 155/1955. K. D. B. sz. utasítást akkor helyes belefoglalni az alapfeltételekbe, ha egy-egy vállalat érdekelt dolgozói csak néhány alapfeltételt használnak és e megoldás révén magának a 155/1955. K. D. B. sz. utasításnak rendszeres használatát feleslegessé is lehet tenni.

a szerződéseket megkötő és teljesítő dolgozóknak minimálisan ismerniük kell. Kétségtelen, hogy a K. D. B. törekedett az alapfeltételek számának csökkentésére, e törekvése azonban a minisztériumok ellenállásán megghiúsult.

„Termékgazdálkodás az építő- és építőanyagiparban” című könyvemben⁸ is foglalkozom azzal, hogy valamely konkrét szállítási szerződés megkötésénél és teljesítésének elbírálásánál a vállalatok egyaránt kötelesek figyelembe venni az alapfeltételeket, az általános szerződési feltételeket és az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendeletet, mert hiszen az utóbbiakban foglalt összes rendelkezéseket még a legnagyobb igyekezettel sem lehet felvenni az alapfeltételekbe. Ezeket kívül ismerniük kell a szabványok és műszaki előírások tömegét és egy halom kapcsolódó jogszabályt. Úgy gondolom, hogy mindez túlzott követelményeket támaszt az áruforgalmi dolgozókkal szemben, akik végtére is nem jogászok és napi munkájuk elvégzéséhez mégsem tarthatnak szobájukban egy jogi könyvtárat. Álláspontom szerint a kívánt célt lényegesen kevesebb számú alapfeltétellel is el lehet érni.⁹

3. Problémát okoz az a körülmény is, hogy ezek az alapfeltételek a termékgazdálkodásra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazzák. Ezt a 2138/45/1954. sz. minisztertanácsi határozat alapján a termékgazdálkodás körében is bekövetkezett egyszerűsítés tette lehetővé, amelynek nyomán a gazdálkodás körébe vont termékekre kötött szállítási szerződések az éles elkülönülés helyett fokozatosan — kisebb mértékű eltérésekkel — hozzáidomultak a szállítási szerződések általános rendjéhez.

Önmagában véve helyeselni kell, hogy az alapfeltételek a gazdálkodásra vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazzák. Ehhez azonban arra volna szükség, hogy a termékgazdálkodásra vonatkozóan az Országos Tervhivatal külön jogszabályokat ne adjon ki. Ezzel szemben 1956. évre vonatkozóan is ugyanannyi termékgazdálkodási jogszabály jelent meg, mint az előző évben, sőt az Országos Tervhivatal a jelenleg hatályos 39/1955. O. T. sz. utasítás 1957. évi változatát is közreadta tervezetben, ugyanakkor pedig nem mindegyik alapfeltétel helyezi hatályon kívül a vonatkozó gazdálkodási utasítást. Ezek a jogszabályok évenként változtatják a termékgazdálkodásra vonatkozó rendelkezéseket és évente módosítják a gazdálkodás körébe vont termékek számát. Ennek következménye viszont az lesz, hogy a szállítási alapfeltételeket is évente módosítani kell. 140 alapfeltétel évenkénti részleges módosítása vagy újbóli kiadása teljes bizonytalanságot fog eredményezni a vállalatok körében, ami végső fokon az alapfeltételek alkalmazásának mellőzésére vezethet.

4. A szállítási alapfeltételek kezelését és gyakorlati alkalmazását megnehezíti végül az a körülmény is, hogy az alapfeltételek — attól függően, hogy melyik minisztérium bocsátotta ki azokat — különböző terjedelműek, különböző szerkezetűek, azonos kérdéseket különböző részletességgel tárgyalnak; az alapfeltételek egy része szóról-szóra leközi a termékgazdálkodási jogszabályok rendelkezéseit, más része pedig csak a legfontosabbakat közli azok közül stb.

Egyszóval: a szállítási alapfeltételek nem beszélnek azonos nyelven. Sajnálatos kell megállapítani, hogy az alapfeltételek kidolgozásánál nem érvényesültek egységes, kellően tisztázott szempontok, az alapfeltételek tervezetei

⁸ *Kampis György*: Termékgazdálkodás az építő- és építőanyagiparban. Műszaki Könyvkiadó 1956.

⁹ A munkaközösségi vita résztvevői egyetértettek, hogy ez az alapfeltételek száma csökkentésre szorul. *Maklári Tivadar* rámutatott ezzel kapcsolatban arra, hogy alapfeltételt csak akkor kell kibocsátani, ha a 155/1955. K. D. B. sz. utasítástól az eltérés elkerülhetetlen. Ezt a szempontot *Nizzalovszky* akadémikus is helyeselte.

összeegyeztetésre nem kerültek. Ennek tudható be az is, hogy a szerződéskötési határidők tekintetében a legnagyobb változatosságot mutatják az alapfeltételek, ami a vállalatok munkájában zavarokat fog okozni.

III. Néhány kérdés az építőanyagokra vonatkozó szállítási alapfeltételek köréből

Az alapfeltételekkel kapcsolatos általános problémák megvilágítása után néhány olyan konkrét problémát szeretnék felvetni, amelyekkel az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételek kidolgozása során találkoztam.

1. Mindenekelőtt azzal a kérdéssel kívánok foglalkozni, hogy a gazdálkodás alá vont termékek körében a szerződések megkötésénél mi a szerepe és jelentősége az anyagbeszerzési (értékesítési) tervszámoknak. A szovjet jogban a „tervben előírányzott szerződések”-nek vannak bizonyos „tervszerinti előfeltételei”. Ilyen előfeltétel pl. hogy a vállalatok kölcsönösen rendelkezzenek értékesítési, ill. beszerzési tervszámmal.¹⁰

Alapfeltételeink erre vonatkozóan nem rendelkeznek világosan. A legtöbb alapfeltétel egyáltalán nem tartalmaz idevágó rendelkezéseket, más alapfeltételek csak annyit mondanak, hogy a minisztériumok a tervszámokat kötelesek vállalataikra lebontani, vagy hogy a megrendelést a tervszám alapján kell feladni — anélkül, hogy ehhez további következményeket fűznének. Csúpan néhány alapfeltétel — ezek között az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételek — tartalmazza azt a rendelkezést, hogy a gazdálkodás alá vont termékeknek a szerződés megkötésének *előfeltétele*, hogy az illetékes minisztérium termékgazdálkodási irányító szerve a megrendelő (szállító) részére tervszámot állapítson meg ; továbbá : a szerződést csak a tervszámban szereplő mennyiség erejéig lehet megkötni.

Ezek az alapfeltételek is nyitva hagyják azonban azt a kérdést, hogy a tervszám hiánya milyen következményeket von maga után a megkötött szerződésre. Álláspontom az, hogy a tervszám hiánya gazdálkodás alá vont termékeknek a szerződés semmisségét vonja maga után, ha a megrendelő szerint illetékes minisztérium a szóban forgó terméknek tervezésre kötelezett. A gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok és részben az alapfeltételek is kimondják ugyanis, hogy a gazdálkodás alá vont terméket csak tervszám alapján lehet beszerezni, kivéve az „egyéb fogyasztók” beszerzését. A tervszám nélkül kötött szerződés tehát jogszabályba ütközik, így semmis.¹¹

2. Vita merült fel abban a kérdésben, hogy az alapfeltételek által a felek terhére előírt különböző intézkedéseket kell-e magukban az alapfeltételekben szankcionálni. Gondolok itt pl. a műbizonylat adására, a készrejelentésre, a göngyölegek visszaszolgáltatására stb. A K. D. B. álláspontja szerint — e lényegében közbenső — intézkedéseket minden esetben szükséges és kell magukban az alapfeltételekben szankcionálni (pl. bírsággal vagy fix tételű kötbérrel), mert ez nagymértékben hozzájárul a terv- és szerződési fegyelem megszilárdításához. Azonos álláspontra helyezkedett a K. D. B. a szerződéskötés körüli késedelemmel kapcsolatban is. Néhány alapfeltétel (pl. a szénfélésekre, a vas kohászati termékekre, a csavarárúkra stb. vonatkozó alapfeltétel) tartalmaz is ilyen rendelkezéseket és a szovjet szakmai szállítási alapfeltételek is.¹²

¹⁰ A szovjet polgári jog. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó. Bp. 1953.

¹¹ *Krémer Miklós* szerint helyesebb, ha a szerződések visszahatnak a tervezésre is a szerződéssel leköötött mennyiségek korrigálhatják a felülről adott tervszámokat.

¹² L.: Az iparcikkek szakmai szállítási alapfeltételeinek gyűjteménye. Moszkva, Goszjurizdat 1951.

Az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételek kidolgozása során ezzel szemben az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 29. § (2) bekezdéséből indultunk ki, amely szerint „kötőbér kikötésével lehet biztosítani a szerződésből folyó más kötelezettségek teljesítését is.” A késedelem, a hibás teljesítés, a nem teljesítés és a szoros értelemben vett adatszolgáltatás és közbenső intézkedés körén kívül eső ténykedések szükség szerinti szankcionálását tehát maga az alapjogszabály is a felekre bízta. Mindentől előre szankcionálni megint azt a veszélyt rejtí magában, hogy a szankciók alkalmazása mechanikus lesz és a felek kezdeményezését, ügyletkötői gondosságát nem engedi érvényesülni és kifejlődni. Bízunk csak nyugodtan arra a megrendelőre, hogy melyik szállítójával szemben kívánja kötőbérrel biztosítani a készrejelentés vagy a műbizonylat adását és arra a szállítóra, hogy melyik megrendelőjével szemben kívánja a göngyölegek késedelmes visszaszolgáltatását szankcionálni. Tapasztalásom szerint már vannak is ilyen irányú helyes kezdeményezések a vállalatok részéről.

3. Különösen heves vitákat váltott ki a szerződések időtartamának meghatározása és az eltérő tartalmú visszaigazolás esetében követendő eljárás.

Ismeretes, hogy a termékgyártási jogszabályok egyes különösen fontos építőanyagoknál évek hosszú sora óta — gazdasági okokból — havi szerződések kötését írták elő. A K. D. B. tiltakozott a havi szerződés intézményének az alapfeltételekbe történő felvétele ellen, azzal az indokolással, hogy az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet csak éves és — kivételképpen — negyedéves szerződéseket ismer, így a havi szerződés kogens jogszabállyal ellenkezik. (Meg kell azonban mondani, hogy a valóságban — az alapfeltételek szerint is — a negyedéves szerződés a főszabály és az éves szerződés a kivétel.) A vitát a Minisztertanács döntötte el: hozzájárult a havi szerződések intézményének fenntartásához és így a vállalatok 9 termékesoportnál (tégla, cserép, mész, cement, építőkö, mélyépítőkö, ipari mészkö, mészköörlemény és kavics) az alapfeltételek szerint szállítási szerződéseiket egyhavi időtartamra kötik.

Havi szállítási szerződések kötésénél azonban nincs lehetőség arra, hogy eltérő tartalmú visszaigazolás esetében a szállító az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 9—12. §-aiban szabályozott eljárást lefolytassa, mert arra idő sincs. *Az eltérő tartalmú visszaigazolás esetében követendő eljárás jelenlegi szabályozásával azonban a havi szerződésektől elvonakoztatva is foglalkoznunk kell.*

A 206/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet hatálya idején joggal hangzott el az a vélemény, hogy a rendelet nem biztosította a szükségletre történő termelés gazdaságpolitikai alapelveinek érvényesülését, azzal a szabályával, hogy majdnem mindig a megrendelő volt köteles a véleményeltérési vitát a döntésre hivatott szerv elé terjeszteni. A megrendelők ezt többnyire elmulasztották és így a gyártó vállalatok gyakorlatilag azt gyárthatták, ami nekik volt előnyös.

Az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet ezt a gazdaságpolitikai hibát kiküszöbölte ugyan, de úgy, hogy most a szállítókat szolgáltatta ki a megrendelőknek. A megrendelő nem köteles véleményt nyilvánítani az eltérő tartalmú visszaigazolással kapcsolatban s ha a szállító nem terjeszti a vitát a döntésre hivatott szerv elé, a szerződés a megrendelés tartalma szerint jön létre. Ez a szabályozás így nem oldott meg semmit, sőt jelentékeny zavarokat okozott. A megrendelők — szándékosan vagy nemtörődomségből — visszaélnek ezzel a lehetőséggel és eleve elfogadhatatlan és megvalósíthatatlan tartalmú megrendelést küldenek; a szükségképpen eltérő tartalmú visszaigazolásra pedig elfogadó választ nem adnak, még akkor sem, ha az eltérés számukra

elfogadható volna. Így a valódi és álviták tömege keletkezik, a vállalatok fizetik az illetéket, az adminisztráció pedig növekszik. Néhány konkrét példa: földkábelnek rendelnek raktárról történő szállításra, holott a megrendelő is tudja, hogy e termék szállítási határideje általában 90 nap, mert csak az olajfürdőben való kikészítés tart 40 napig; egyedi gyártású tokozott villamos berendezéseket rendelnek, rajz alapján, azonnali szállításra; bizonyos minőségű téglát rendelnek, a szállító a célnak éppen úgy megfelelő más minőséget igazol vissza s a megrendelő a döntőbizottsági tárgyaláson fogadja el a felajánlott minőséget, ellenvetés nélkül; korábban csak azért nem írta meg ezt a szállítónak, mert erre nem köteles. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a szállító nem tudja egyeztetni a vitás kérdéseket a megrendelővel, mert egyidejűleg több ezer megrendelést kap.

Állítom, hogy a szóban forgó szabályozás megjelenése óta minisztériumi és vállalati jogászok folyamatosan azon fáradoznak, hogy ezeket a visszaállásokat kiküszöböljék, vagy legalábbis enyhítsék. Ennek során születtek meg az olyan megoldások, hogy a szállító eltérő tartalmú visszaigazolás helyett szerződéstervezetet küld, a minisztériumok sokszorosított űrlapokat és bélyegzőket készítettek a határidőviták „elintézésére”, a szállítási alapfeltételekben pedig lépten-nyomon olyan rendelkezéseket találunk, amelyek szerint az ilyen vagy amolyan eltérés a megrendeléstől nem tekinthető eltérésnek. Nem hiszem, hogy ezek a jelenségek nem bizonyítanak kellően a jelenlegi szabályozás tarthatatlanságát, ami miatt a formális viták elintézése is formálissá vált.

A szovjet jog szabályozása — a szükségletre történő termelés elvének maradéktalan érvényesítése mellett — kizárja a visszaélés lehetőségét a megrendelő részéről, nem hagyja bizonytalanságban a szállítót a megrendelő valódi álláspontja tekintetében. A már idézett „Szovjet polgári jog tanfolyama” c. munka ismerteti a Goszarbitrázs erre vonatkozó 1940. december 9-én kelt 20. számú utasítását. Eszerint a szerződéskötés úgy indul, hogy a szállító szerződéstervezetet küld. Ha véleményeltérések merülnek fel, a megrendelő köteles a véleményeltérések jegyzőkönyvét az aláírt szerződéstervezettel együtt a szállítónak megküldeni. A véleményeltérés tisztázása vagy a döntőbíráskodás szervei elé terjesztése a szállító feladata. Ha ezt elmulasztja, akkor úgy kell tekinteni, hogy a megrendelő javaslatait elfogadta.

A magyar szerződési jogban a szerződéskötés általában megrendelés elküldésével indul. Ebben a rendben is biztosítani kell azonban, hogy a megrendelő nyilatkozzék az eltérés elfogadásáról, vagy el nem fogadásáról. Véleményem szerint erre záros határidőt kell kitűzni, amelynek eltelte után az eltérést elfogadottnak kell tekinteni. Ha a megrendelő közli, hogy nem fogadja el, a szállító köteles az eljárást folyamatba tenni. Ezzel lehet ösztönözni a megrendelőket arra, hogy szükségleteiknek megfelelő termékek szállításához ragaszkodjanak és ezzel lehet biztosítani egyben a termékforgalom gyorsaságát és biztonságát, az álviták és a felesleges adminisztráció kiküszöbölését.

Az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételekbe ilyen rendelkezés felvételét kívántuk, ami ellen a K. D. B., a jogszabály alapján állva, tiltakozott. Ebben a kérdésben is a Minisztertanácshoz fordultunk (a már említett 9 termék tekintetében) és a Minisztertanács e rendelkezés felvételéhez hozzájárult. Ennek alapján az építőanyagokra vonatkozó alapfeltételek közül kettőben a következő rendelkezés szerepel: „Ha a megrendelő az eltérő tartalmú visszaigazolással nem ért egyet, köteles azt a kézhezvételtől számított 8 napon belül kifogásolni. Kifogásolás hiányában a szerződést a szállító visszaigazolása szerint kell létrejötnnek tekinteni.”

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy ez a probléma nem korlátozható a havi szerződések és az építőanyagok területére. Éppen ezért az Építésügyi Döntőbizottság az előtte folyt eljárásokból nyert tapasztalatok alapján az 1955. II. f. évi működéséről szóló jelentésében felkérte a K. D. B-t, hogy az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 9. §-ának módosítására tegyen javaslatot. Ehhez még csak annyit kívánok hozzáfűzni, hogy az ismertetett szabályozás a cca. egy éve folyó gyakorlatban kitűnően bevált s alkalmazási körében a véleményeltérési eljárásokat az érdemleges véleménykülönbségek eseteire korlátozta.

IV. Javaslatok

Annak érdekében, hogy a szállítási alapfeltételek maradéktalanul betölthessék fontos szerepüket, nélkülözhetetlenül szükséges, hogy a tapasztalható hibákat és hiányosságokat kiküszöböljük. Erre vonatkozó javaslataimat a következőkben foglalhatom össze:

1. A szállítási alapfeltételeket felül kell vizsgálni. A felülvizsgálást valamennyi tervezett alapfeltétel megjelenése után, de legkésőbb f. év IV. n. évében kell megkezdeni. A munka elvégzésére kormánybizottsági hatáskörrel felruházott, gazdasági és jogi szakértőkből álló bizottságot kell kiküldeni, mert az alapfeltételek összhangja és egységes szerkezete csak így biztosítható.

A felülvizsgálás során a következő szempontok érvényesítése fontos: a) az alapfeltételek számát lényegesen csökkenteni kell, b) szerkezetüket a lehetőségek határain belül egységesíteni kell, c) az alapfeltételekbe csak az alapvető és a szóban forgó termékekre vonatkoztatható rendelkezéseket vegyük fel, a speciális rendelkezések körét pedig szűkíteni kell, d) a kapcsolódó szerződéskötési határidőket össze kell egyeztetni és törekedni kell arra, hogy a szerződéseket megközelítően azonos határidőkben kelljen megkötni, e) mindezek eredményeképpen az alapfeltételek terjedelmét csökkenteni kell és gondoskodni kell arról, hogy azok gyűjteménye könyvalakban is az azokkal dolgozóknak mielőbb rendelkezésére álljon.

2. A termékgazdálkodás körében mellőzni kell az általános és speciális gazdálkodási utasítások évenkénti kiadását; az általános szabályokat és a gazdálkodás alá vont termékek jegyzékét a tervezési utasításba kell belefoglalni.

3. Az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet egyes rendelkezéseit (pl. a szerződések időtartamára és a véleményeltérési eljárásra vonatkozó rendelkezéseket) összhangba kell hozni tervgazdálkodásunk és vállalati szervezésünk jelenlegi fejlettségi fokával.

A javasolt intézkedések az 1046/1956. (VI. 3.) sz. minisztertanácsi határozattal elrendelt egyszerűsítés célját is szolgálnák.

Kampis György

Az állami szervek és vállalatok, valamint a szövetkezetek elleni végrehajtás újabb szabályozása

I. A helyzet az új szabályozás előtt

1. A múlt évben bekövetkezett átfogó rendezés előtt különösen két területen volt rendkívül fogyatékos a végrehajtási eljárás szabályozása, mégpedig a szövetkezetek és az állami költségvetésben gazdálkodó szervek viszonylatában. Ismeretes, hogy a 207/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendeletet módosító és kiegészítő 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet csupán a *döntőbizottsági* határozatok végrehajtását szabályozta, a *bírói* határozatok végrehajtása tárgyában kiadott 60/1952. (VII. 6.) M. T. sz. rendelet pedig csak az *állami vállalatok* elleni végrehajtásra nézve tartalmazott rendelkezéseket. Szabályozatlan volt tehát ezidőben a *bírói határozatoknak szövetkezetek*, valamint az *állami költségvetésben gazdálkodó szervek* elleni végrehajtása, és bár a Magyar Nemzeti Bank a kisipari és a földművelésszövetkezetek ellen hozott, pénzfizetésben marasztaló bírói határozatok végrehajtását a 60/1952. (VII. 6.) M. T. kiterjesztő magyarázatával ellátta,¹ ugyanezt nem tehette meg a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és termelőszövetkezeti csoportok tekintetében; az állami költségvetésben gazdálkodó szervek ellen hozott, pénzfizetésben marasztaló bírói határozatok pedig éppenséggel végrehajthatatlanok voltak. Akkor azt hittük, hogy ezek a fogyatékoságok rövidesen pótoltnak; ámde a jogszabályok kiadása ismételt sürgetés ellenére különféle okokból több mint egy évet váratott magára, pedig az ezen a téren fennálló rendezetlenség „veszélyeztette az igazságszolgáltatás... eredményességét, akadá-

lyozta az állami fegyelem és a törvényesség megszilárdítását, valamint az állampolgárok jogainak védelmét.”²

2. Időközben azonban mégis történt egy és más. Már rámutattunk arra, hogy a *kisipari szövetkezetek és a földművelésszövetkezetek* ellen hozott, pénzfizetésben marasztaló bírói határozatokat a Magyar Nemzeti Bank külön jogszabályi felhatalmazás nélkül, a meglevő jogszabály logikus kiterjesztő magyarázatával végrehajtotta. Értelmetlennek és főleg a tervgazdálkodás alapelveivel ellentétesnek látta ugyanis, hogy az ilyen szövetkezetek — tehát tervkötelezett szocialista szervezetek — elleni bírói határozatok úgy kerüljenek végrehajtásra, hogy a végrehajtó lefoglalja a szövetkezet nyersanyagát, félkész vagy kész termékét, vagy éppenséggel letiltja adóssainál fennálló, termékszállításból származó követeléseit, ami akkoriban nem egy esetben megtörtént. Ezzel szemben az egyetlen célravezető és a tervgazdálkodás érdekeit a legkevésbé sértő eljárást követte: kifizette a megítélt követelést a szövetkezet bankszámlájáról, amint azt — de csak a döntőbizottsági határozattal megítélt pénzkövetelések tekintetében — akkor a 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet már előírta. A Banknak aztán segítségére sietett a Legfelsőbb Bíróság, amidőn Pf. I. 21.360/1954. sz. végzésével³ kimondotta, hogy a *kisipari szövetkezet* elleni, pénzfizetésben marasztaló bírói határozatot a 60/1952. (VII. 6.) M. T. sz. rendeletben foglaltak szerint kell végrehajtani. A *földművelésszövetkezetek* tekintetében hasonló bírói állásfoglalás nem történt.

¹ Vö. *Simon Gyula*: Döntőbizottsági és bírói határozatok végrehajtása állami szervek és vállalatok, valamint szövetkezetek ellen. Jogtudományi Közöny 1954. évi 5. sz. 202. old.

² *Vida István*: A bírósági végrehajtás főbb elvi kérdései. Jogtudományi Közöny 1955. évi 11. sz. 681. old.

³ Bírósági Határozatok, 1954. évi 11. sz. 35. old.

3. Hátra volt még az *állami költségvetésben gazdálkodó szervezetek* ellen hozott, pénzfizetésben marasztaló bírói határozatok végrehajtása; ezt ugyanis semilyen jogszabály nem tette lehetővé. Ez a hiány úgy nyert orvoslást, hogy a Magyar Nemzeti Bank kezdeményezésére a pénzügyminiszter 17—193/1954. (P. K. 55.) P. M. sz. utasításával elrendelte, hogy az állami költségvetésben gazdálkodó szervezetek pénzfizetésben marasztaló bírói határozatok végrehajtása tekintetében is az állami vállalatok elleni bírói végrehajtásról kiadott 60/1952. (VII. 6.) M. T. sz. rendeletben foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni. Ez az utasítás lehetővé tette az említett szervezetek elleni bírói határozatok végrehajtását a szervezetek bankszámlái terhére.

4. A *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* és termelőszövetkezeti csoportok elleni végrehajtás ebben az időben még rendkívüli nehézségekkel járt. A 60/1952. (VII. 6.) M. T. sz. rendelet rendelkezései ezekre a szövetkezetekre nem voltak alkalmazhatók, mégpedig különféle jogi akadályok miatt. Mindenekelőtt hatályban volt még a 2550/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet; ez ugyan csak a termelőszövetkezeti csoportok egyes vagyoni kérdéseiről szóló rendelkezéseket tartalmazta, de a jórészt később alakult mezőgazdasági termelőszövetkezetekre is alkalmazták. Ennek a rendeletnek a 17. §-a kimondotta, hogy a termelőszövetkezeti vagyont vagy az ahhoz tartozó vagyontárgyat végrehajtás alá vonni csak olyan követelés fejében lehet, amely a) az állam, állami vállalat, szövetkezeti központ vagy tagszövetkezete javára áll fenn; b) a termelőszövetkezeti vagyont képező valamely vagyontárgy vételára, vagy az elkészítése, javítása, illetőleg helyreállítása fejében járó ellenérték címén áll fenn; ez esetben a végrehajtást a megvett, készített, javított vagy helyreállított vagyontárgyra lehet foganatosítani; c) olyan kártérítési követelés fejében áll fenn, amely a termelőszövetkezeti vagyontárgyhoz tartozó valamely vagyontárgy használatára során vagy a használat által keletkezett. E rendelkezések értelmében tehát abban az esetben, ha a végrehajtó nem tartozott a 17. § a) pontjában megjelölt körbe,

vagyis többek között akkor, ha magán-személy volt, végrehajtásnak a bankszámla terhére csak a c) pontban megszabott szűk körben volt helye.

De volt még más akadály is. A minisztertanácsnak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és az I. és II. típusú termelőszövetkezeti csoportok pénzgazdálkodásáról kiadott 1026/1954. (III. 26.) sz. határozata a következő rendelkezést tartalmazta: „Ha a termelőszövetkezet a bank vagy más állami vállalat vagy szövetkezet követeléseit nem egyenlíti ki, a követelést bírói úton lehet vele szemben érvényesíteni.” Ez a rendelkezés ugyan *felesleges* volt (mert hiszen a megjelölt szervezetek követelései enélkül is bíróság érvényesíthetők voltak), de legalább pozitív; akkoriban azonban — helytelenül — korlátozó értelműnek fogták fel és azt akarták belőle kiolvasni, hogy a benne fel nem sorolt természetes és jogi személyek, köztük a magánszemélyek, követelései a termelőszövetkezetek elleni bírói úton nem érvényesíthetők. A bíróság más véleményen volt és adott esetben a magánszemélyek jogos követelését is megítélte; arról aztán sok vita volt, hogy az ilyen bírói határozatok végrehajthatók-e a bankszámla terhére vagy sem.

II. Az új szabályozás

A végrehajtási eljárással kapcsolatos problémák viszonylag nyugvóponttra jutottak az 1955. év nyarán azáltal, hogy a bírói határozattal megítélt követelések végrehajtását a bírósági végrehajtásról szóló, 1955. július 26-án kihirdetett és 1955. szeptember 1-én hatálybalépett 1955. évi 21. számú tvr., a döntőbizottsági határozattal megítélt követelések végrehajtását pedig a döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról szóló, 1955. augusztus 19-én kiadott és ugyancsak 1955. szeptember 1-én hatályba lépett 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet szabályozta.

A) Bírói határozatok végrehajtása

1. A bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi 21. sz. tvr. (Vht.) VIII. fejezete tartalmazza az állami szervezetek, intézmények és vállalatok, a társadalmi szervezetek, vala-

mint a szövetkezetek és szövetkezeti szervezetek elleni végrehajtás szabályait; egyes ilyen rendelkezések a Vht. I. fejezetében is találhatóak. A 173. § (1) bekezdése — nagyjában a 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet 9. §-ának rendelkezéseivel egyezően — kimondja, hogy ha a végrehajtandó határozat pénzfizetésre irányul és *mind a jogosított, mind a kötelezett félnek a Magyar Nemzeti Banknál vagy a Magyar Beruházási Banknál számlája van*, vagy más pénzügyintézetnél van ugyan számlája, de a Magyar Nemzeti Bank beszédési megbízási rendszerébe tartozik, a jogosított fél köteles követelését a teljesítési határidő lejártától számított három nap alatt a határozat egy eredeti (hiteles) kiadmányának csatolásával *azonnali beszédési megbízással* érvényesíteni. Az eltérés az említett jogszabálytól csupán annyi, hogy az az előírás, hogy az azonnali beszédési megbízást annak a pénzügyintézetnek az útján kell benyújtani, amely a végrehajtató (a Vht. új szóhasználatra szerint: végrehajtást kérő) számláját vezeti, kimaradt; ennek az az oka, hogy a Magyar Nemzeti Bank ügykezelési okokból a benyújtás helyét eltérően is szabályozhatja, és egyes esetekben már eltérően szabályozta is. „Más pénzügyintézet”-en ez idő szerint csak az Országos Takarékpénztárt kell érteni; ez a pénzügyintézet vezeti ugyanis az állami vállalatok igazgatói alapjainak, továbbá a szakszervezeteknek, szakszervezeti sportegyesületeknek és — újabban — egyes munkaközösségeknek olyan számláit, amelyek be vannak kapcsolva a Magyar Nemzeti Bank beszédési megbízási rendszerébe. A 173. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés csupán végrehajtandó „határozat”-ról tesz említést. Felmerülhet az a kérdés, van-e helye az ebben a §-ban foglalt rendelkezések alkalmazásának akkor is, ha nem (bírói) határozat, hanem a közjegyző által végrehajtási záradékkal ellátott okirat az alapja a végrehajtásnak? Nézetünk szerint ilyen okiratnak végrehajtási záradékkal való ellátására az általunk tárgyalt körben a Vht. 12., 13. és 14. §-aiban megjelölt esetekben sor kerülhet és ezekben az esetekben a végrehajtás — eltérően a 175. § (2) bekezdésének b) pontjában foglaltak-

tól — nem a végrehajtó hatáskörébe tartozik, hanem a követelést azonnali beszédési megbízással kell érvényesíteni; a beszédési megbízáshoz a végrehajtandó határozat helyett a végrehajtási záradékkal ellátott okiratot kell csatolni. A beszédési megbízást — a 173. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés értelemszerű alkalmazásával — a végrehajtási záradékkal ellátott okiratban megjelölt teljesítési határidő lejártától számított három nap alatt kell benyújtani.

2. A Vht. 174—178. §-ai szabályozzák a végrehajtási eljárást arra az esetre, ha a marasztalás pénzfizetésre szól és csak a marasztalt félnek van a 173. § (1) bekezdésében megjelölt pénzügyintézetek egyikénél számlája, más szóval és az esetek legtöbbszörében: ha a végrehajtást kérő *magán-személy*. Mielőtt azonban ezeknek a §-oknak a rendelkezéseivel foglalkoznánk, vissza kell nyúlnunk a Vht. I. fejezetében foglalt egyes idetartozó rendelkezésekre.

A Vht. alapvető rendelkezése szerint a bírósági végrehajtás végrehajtható okirat alapján történik; ilyenek a bíróság által kiállított *végrehajtási lap* és az olyan okirat, amelyet a közjegyző *végrehajtási záradékkal* látott el (1. §). Az állami és társadalmi szervek és a szövetkezetek elleni végrehajtás olyan *végrehajtási lap* alapján történhetik, amelyet a bíróság a) polgári ügyben hozott marasztaló bírói ítélet és végzés (fizetési meghagyás) alapján, b) a bíróság által jóváhagyott egység alapján (2. §), c) választottbírói ítélet és egység alapján, d) döntőbizottsági határozat és egység alapján, e) egyeztető bizottsági határozat alapján, vagy f) külföldi bíróság határozata alapján állított ki (3. §). A Vht. meghatározza, hogy az itt felsorolt egyes esetekben melyik bíróság hatáskörébe tartozik a végrehajtási lap kiállítása. Megjegyezzük, hogy *döntőbizottsági határozat* előreláthatólag csak igen szorványosan fog végrehajtási lap kiállításának alapjául szolgálni, mert a döntőbizottsági eljárásnak alávetett szervezeteknek jóformán kivétel nélkül bankszámlájuk van, ellenük tehát a végrehajtást az 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet rendelkezései szerint — amelyekről alább szólunk — azonnali be-

szedési megbízással kell lefolytatni. A Vht. 12—14. §-ai szabályozzák, milyen okiratokat láthat el a közjegyző *végrehajtási záradékkal*; ezek közt olyanok, amelyek alapján magánszemélyek állami és társadalmi szervek vagy szövetkezetek ellen végrehajtást kérhetnek, legfeljebb a 12. §-ban megjelölt közjegyzői okiratok lehetnének; a gyakorlatban azonban ez sem fog előfordulni, mert hiszen az ilyen szervek rendszerint nem vállalnak közjegyzői okiratban kötelezettségeket magánszemélyek irányában.

Visszatérünk a Vht. 174—178. §-aiban foglalt szabályozásra. A 174. § mindenképp előtérbe állítja, hogy az *állami szervek, intézmények és vállalatok, a társadalmi szervezetek, valamint a szövetkezetek és szövetkezeti szervek* ellen a végrehajtás foganatosítása milyen esetekben tartozik a *végrehajtó hatáskörébe*. Ezeknek az eseteknek egyike az, ha a végrehajtást magánszemély vagy nem a 173. § (1) bekezdésében meghatározott szerv kéri (ezeknek a köre nagyjában azonos az előbbi felsorolásban foglaltakéval, bár a 173. § (1) bekezdésében nem így, hanem mint „a Magyar Nemzeti Bank beszédési megbízási rendszerébe tartozó számlatulajdonosok” vannak megjelölve), másika az, ha a végrehajtás — tekintet nélkül a végrehajtást kérő személyére — meghatározott ingóság kiadására vagy meghatározott cselekmény elvégzésére irányul.

A 176. § (1) bekezdése tartalmazza a főszabályt: a végrehajtó, ha a követelés pénzfizetésre irányul, a végrehajtható okirat alapján *felhívja* az adós számláját vezető pénzügyintézetet (a Magyar Nemzeti Bankot, a Magyar Beruházási Bankot vagy az Országos Takarékpénztárt) arra, hogy a követelés összegét az adós számlájáról utalja át a végrehajtói letéti számlára. Ez a rendelkezés egyben azt is jelenti, hogy az ilyen adósok ellen — ha a marasztalás pénzfizetésre irányul — más módon, pl. ingó- vagy ingatlanvégrehajtás útján, kényszerintézkedéseket tenni nem szabad. A Vht. 29. §-ának (1) bekezdésében foglalt azt a rendelkezést, hogy a végrehajtó a végrehajtás foganatosítása (tehát adott esetben a pénzügyintézethez intézett felhívás

elküldése) előtt az adósnak „Végrehajtási értesítés”-t küld és ebben őt önkéntes teljesítésre szólítja fel, a 174—178. §-okban szabályozott esetekre is alkalmazni kell.

A 176. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés annyiban tér el az eddigi hasonló rendelkezésektől, hogy a pénzügyintézet a követelés összegét a végrehajtói (eddig bírói) felhívás alapján nem közvetlenül a végrehajtást kérőnek fizeti ki, hanem a *végrehajtói letéti számla* javára utalja át. Ez az előírás az eljárást hosszabbá és körülményesebbé teszi ugyan, de nyilván biztonsági célokat szolgál. A Vht. életbelépése óta gyakran előfordult, hogy a végrehajtó — helytelenül — olyan tartalmú felhívást intézett a Magyar Nemzeti Bankhoz, hogy a követelés összegét közvetlenül a végrehajtást kérőnek fizesse ki. Ezekben az esetekben a bank felhívta a végrehajtó figyelmét a Vht. új rendelkezésére és újabb, a törvényes szabályoknak megfelelő felhívás megküldését kérte, vagy az átutalást a felhívástól eltérően a végrehajtói letéti számla javára teljesítette.

A 176. § (2) bekezdése azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a pénzügyintézet az átutalást — az adós számláját terhelő *munkabérek kiegyenlítésére szükséges összeg érintetlenül hagyásával* — *haladéktalanul* teljesíteni köteles. Ez a rendelkezés nem szabatos, mert nem határozza meg, *mennyi időre* (egy hétre, egy hónapra vagy többre) szóló munkabérré szükséges összeget kell „érintetlenül hagyni”; ezenkívül helytelen is, mert kimondja, hogy a pénzügyintézet az átutalást haladéktalanul teljesíteni köteles, holott nyilvánvaló, hogy a pénzügyintézet az átutalást csak *akkor* és csak *annyiban* köteles teljesíteni, amikor és amennyiben az adós számláján a szükséges fedezet megvan. Ezzel kapcsolatban felmerül az a probléma is, hogy a pénzügyintézet, ha a végrehajtói megkeresés beérkezésekor más kifizetések teljesítése is esedékessé válik és az adós számláján mutatkozó követelés valamennyi kifizetés teljesítésére nem elegendő, a kifizetéseket milyen sorrendben teljesítse? Erre nézve a bankgyakorlat alkalmazta a 207/1951. (XII. 8.) M. T. sz. rendelet 41. §-ában, illetőleg utóbb a 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet 9. §-ában foglalt azt a

rendelkezést, hogy a megítélt követelések a munkabérek, az állami költségvetést illető követeléseket, az amortizációs hányadokat és a Magyar Nemzeti Banknak, illetőleg a Magyar Beruházási Banknak hitelfolyósításból keletkezett esedékes követeléseit követő sorrendben elégitendő ki, de megelőzik a már korábban beérkezett egyéb igényeket. A Vht. már nem tartotta szükségesnek a kielégítési sorrend szabályozását azokban az esetekben sem, ha mind a jogosított, mind a kötelezett fél a Magyar Nemzeti Bank beszédési megbízási rendszerébe tartozik és ehhez képest a megítélt követelést azonnali beszédési megbízással kell érvényesíteni, mégpedig azért nem, mert kiderült, hogy az ilyen sorrend-megállapítás nem időálló és ezért felvétele a törvényerejű rendeletbe nem kívánatos. Az 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet (amelyről alább még szó lesz) a 37. §-ban éppen erre tekintettel csak annyit mond, hogy a számlavezető pénzügyintézet a döntőbizottsági határozattal megítélt követelést „a termékszállítás és szolgáltatás egyenértékével egy sorban egyenlíti ki”. A gyakorlatban a bíróság megítélt pénzkövetelések kiegyenlítése a minisztertanács 2103/1955. sz. határozatában megállapított sorrend figyelembevételével történik, tehát általában a munkabért és az azzal egy tekintet alá eső egyéb juttatásokat és az állami költségvetést illető tartozásokat követő sorrendben, a termékszállítás és szolgáltatás ellenértékével egy sorban, de a meg nem ítélt ily természetű követeléseket *megelőzően*; de ha a határozattal munkabért vagy azzal egy tekintet alá eső más követelést ítélték meg (ideértve a tartásdíjat is), a kiegyenlítés munkabérkövetelésekkel egy sorban történik.

A 177—178. §-ok arról az esetről rendelkeznek, ha *az állami költségvetésben gazdálkodó szervek ellen* foganatosított végrehajtás során a pénzügyintézet megfelelő fedezet hiányában nem tud eleget tenni a végrehajtó felhívásának. Az itt előírt bonyolult eljárásra nézetünk szerint a gyakorlatban csak ritkán fog sor kerülni. Az e §-okban foglalt rendelkezést egyébként egyes helyeken alighanem félreértették, mert pl. az egyik minisztériumi közlőnynek a bírósági

végrehajtásról szóló ismertetéséből az tűnik ki, hogy a cikkíró szerint minden adós (tehát pl. az állami vállalat is) hitelt „vagy egyéb fedezeti forrást” köteles igényelni, ha megfelelő fedezete nincs.⁴ Ez pedig nyilván nem így van, mert hiszen a pénzügyintézet az igényt ilyen esetekben egyszerűen „sorbaállítja” és minden további nélkül teljesíti akkor, amikor a számlára megfelelő fedezet érkezett.

Itt meg kell említenünk az 54/1955. (VIII. 27.) M. T. sz. rendelet 17. §-ában foglalt azt a rendelkezést, hogy ha a végrehajtást kérő magánszemély és részére a végrehajtás során befolyt összegből 500 forintot meghaladó összeg kerülne kiutalásra, a végrehajtó az összeg kiutalása előtt értesíti az illetékes járási (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottságának pénzügyi osztályát, hogy ez a végrehajtást kérő esetleg fennálló köztartozásának megfelelő összeg letiltása iránt intézkedhessék. Ezzel az új rendelkezéssel feleslegessé vált a Magyar Nemzeti Banknak az a korábbi gyakorlata, hogy a bírósági megkeresés alapján magánszemélynek járó összegek kiutalása előtt a végrehajtatótól annak igazolását kérte, hogy nincs köztartozása.

3. A Vht. VIII. fejezetének keretében a külön címmel is ellátott 180—184. §-ok külön rendelkezéseket tartalmaznak a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* elleni végrehajtásról. Ezen belül a 181. § (1) bekezdése — de túlságosan általános fogalmazásban — lényegileg a 174—175. §-okban, a 182. § (1) bekezdése a 173. §-ban, a 182. § (2) bekezdése pedig a 176. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezéseket ismétli meg, vagy azokra utal. A többi szabály eltérő rendelkezéseket tartalmaz. Szerkezetileg helyesebb lett volna, ha a VIII. fejezet rendelkezései *általában* vonatkoznának a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre is, és a külön rész *csak* az eltérő rendelkezéseket tartalmazná. Általánosságban kifogásolható továbbá, hogy nem történik említés a termelőszövetkezeti csoportokról, holott kétségtelen, hogy az azok elleni végrehajtásra sem lehet más jogszabályokat alkalmazni.

⁴ Kereskedelmi Értesítő, 1955. évi 36. sz. 672. old.

A főszabályokat — mint említettük — a 182. § (1) és (2) bekezdései tartalmazzák, egyezően a VIII. fejezet első részében foglaltakkal. Ehhez képest a végrehajtás a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ellen ugyanúgy történik, mint az állami szervek és vállalatok, valamint a többi szövetkezet ellen, csupán azzal az eltéréssel, hogy a 183. § értelmében a termelőszövetkezet számláján az azonnali beszédési megbízás, illetőleg a végrehajtói felhívás beérkezésének napján fennálló követelésnek legfeljebb hetven százaléka vonható végrehajtás alá, az esetleges maradvány kielégítésére pedig a számlára később beérkező összegek hetven százalékát kell fordítani. Ez a szabályozás egyébként nem új, megtalálható volt már az 1026/1954. (III. 26.) sz. minisztertanácsi határozatban is.

A 180. § — hasonlóan a Vht. 214. §-ával hatályon kívül helyezett 2550/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet 17. §-ában foglaltakhoz — megállapítja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezettel szemben végrehajtási úton milyen (bíróilag megítélt) követelést lehet érvényesíteni. E korlátozás nem vonatkozik az állami szervek és vállalatok, valamint más szövetkezetek követeléseire, az egyéb hitelezők bíróilag megítélt követeléseit közül azonban csak azt lehet végrehajtási úton érvényesíteni, amely a termelőszövetkezet által okozott kár megtérítésére irányul, amely ingóság vételárának, elkészítésének vagy javításának fejében áll fenn, amely munkabérből ered vagy abból, hogy a termelőszövetkezeti tag elleni végrehajtás során a termelőszövetkezet elmulasztotta a tag járandóságának visszatartását. Nem kétséges, hogy ezek a korlátozások magukban véve helyesek, de nézetünk szerint azokat nem a Vht-ben, hanem más jogszabályban kellett volna, nem a *végrehajthatóságra*, hanem a *perelhetőségre* nézve kimondani. A bíróságnak nemcsak az a feladata, hogy ítéletet hozzon, hanem az is, hogy gondoskodjék annak végrehajtásáról, és „csak az ítélet végrehajthatósága adja meg az értelmét az egész bírói eljárásnak”.⁵ Ebben a

tekintetben egyébként nem értünk egyet Vida István elvtársnak azzal a megállapításával,⁶ hogy a 180. § korlátozó rendelkezései a termelőszövetkezetek fejlesztését és megerősítését szolgálják. Mi is valljuk, hogy „az új Vht... a termelőszövetkezeti mozgalom megerősítését a törvényességgel és az állami fegyelem megszilárdításával összhangban valósítja meg”;⁷ ennek azonban az ismertetett, egyébként helyes rendelkezéseknek ide való felvétele a már említett okokból nem felel meg.

Az új jogszabályok még egy — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek elleni végrehajtással kapcsolatos — átmeneti rendelkezést tartalmaznak; ezt — az őket okkal megillető védelem szempontjából — helyesnek tartjuk. Ez a rendelkezés abban áll, hogy a Vht. hatálybalépése előtt jogerőre emelkedett bírói határozat végrehajtása esetén a bíróság a felek meghallgatása után a végrehajtandó követelés önkéntes rendezésére méltányos határidőt köteles kitűzni és a végrehajtási lap kiállításának, illetve az azonnali beszédési megbízás fogadtatásának csak e határidő eredménytelen eltelte után van helye. Az 54/1955. (VIII. 27.) M. T. sz. rendelet 10. §-ában foglalt e rendelkezés a mezőgazdasági termelőszövetkezeteken és (itt kifejezetten!) a termelőszövetkezeti csoportokon kívül a *földművesszövetkezetek* elleni végrehajtás eseteire is vonatkozik. Az utóbbiakra nézve ezt a — bár csak átmeneti — védelmet feleslegesnek tartjuk, nemcsak a kétfajta szövetkezet közti alapvető különbségre tekintettel, hanem azért is, mert hiszen a földművesszövetkezetek elleni bírói határozatok végrehajtásának eddig sem volt gyakorlatilag semmi akadálya és így ezek az új szabályozás következtében átmenetileg oly védelemben részesülnek, amely őket eddig nem illette meg. Helytelennek tartjuk azt is, hogy ez a védelem a szövetkezeteket megítélt munkabérkövetelés, valamint — akkor, ha a szövetkezet elmulasztotta a tag lefoglalt járandóságának visszatartását — gyermektartásdíj végrehajtása esetén is megilleti.

⁵ B. A. Liszkovec — G. B. Csugunov: A bírósági ítéletek végrehajtása. Moszkva 1952. Ismerteteti Bólya Lajos a Szovjetjogi cikkgyűjtemény 1954. évi 3. számában, 157. old.

⁶ Id. tanulmány, 683. old., jegyzet.

⁷ Id. tanulmány, 696. old.

A Vht. a VIII. fejezeten kívül még egy helyen foglalkozik a mezőgazdasági termelősövetkezet (termelősövetkezeti csoport) elleni végrehajtás kérdésével, mégpedig a 14. § f) pontjában. Az e pontban foglalt rendelkezés kimondja, hogy az egyéb előfeltételek megléte esetén az illetékes közjegyző végrehajtási záradékkal látja el a *gépállomási döntőbizottság* által mezőgazdasági termelősövetkezet (termelősövetkezeti csoport) ellen a gépállomás javára gépállomási díjkövetelésre nézve hozott határozatot, „feltéve, hogy a követelést azonnali beszedési megbízással nem lehet érvényesíteni”. A rendelkezésnek ez az utóbbi feltétele érthetetlen, mert sem a Vht., sem más jogszabály nem mondja ki, hogy a gépállomási döntőbizottság mely határozata alapján van azonnali beszedési megbízás benyújtásának helye. Mivel tehát a megítélt követelést — erre vonatkozó jogszabály hiányában — valóban nem lehetne azonnal beszedési megbízással érvényesíteni, a közjegyző a döntőbizottsági határozatot végrehajtási záradékkal látná el és utána — más törvényes lehetőség hiányában — rendes végrehajtásnak (ingófogalásnak stb.) volna helye. Alig hisszük, hogy ez lett volna a jogalkotó szándéka, de ellenkeznék is ez a Vht. 182. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezéssel.

Rendezetlen a gépállomási döntőbizottság által a *gépállomás ellen* hozott marasztaló határozat végrehajtásának kérdése is. Itt említjük meg, hogy az 1/1956. (I. 31.) F. M. sz. rendelet 3. §-ának (4) bekezdése értelmében a gépállomás és az egyénileg dolgozó parasztok között létesített megállapodásból eredő egyes vitás kérdések eldöntése a járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályának hatáskörébe van utalva. A Vht. azonban nem tartalmaz rendelkezést arra nézve, hogy a mezőgazdasági osztály által hozott és a gépállomást pénzfizetésben (pl. kártérítésben vagy a díj visszafizetésében) marasztaló határozat miképpen kerüljön végrehajtásra.

Az említett joghézagok betöltésre várnak.

4. A Vht. röviden szabályozza azokat az

eseteket is, amikor a bírói határozat az adóst nem pénzfizetésre, hanem más szolgáltatásra, pl. meghatározott ingóság kiadására, vagy pedig meghatározott cselekmény elvégzésére kötelezi. Ezekben az esetekben az eljárás a végrehajtó hatáskörébe tartozik (174. § b) pont), mégpedig akkor is, ha a végrehajtást kérő is állami szervezet, állami vállalat vagy szövetkezet; a végrehajtás pedig úgy történik, hogy a végrehajtó megkeresi az adós felügyeleti hatóságát és a megkeresés teljesítéséről ez gondoskodik. Ha az adós mezőgazdasági termelősövetkezet, a végrehajtó a végrehajtási értesítést személyesen kézbesíti a termelősövetkezet elnökének és felhívja őt az önkéntes teljesítésre; ha a termelősövetkezet a kitűzött határidő alatt a felhívásnak nem tesz eleget, a bíróság kötelezheti a szövetkezetet a szolgáltatás pénzbeli egyenértékének megfizetésére, pénzbírsággal kényszerítheti a meghatározott cselekmény elvégzésére vagy magatartásra, végül — a törvényben meghatározott esetekben — büntető eljárást kezdeményezhet a szövetkezet vezetői ellen.

B) *Döntőbizottsági határozatok végrehajtása*

1. Amikor a Vht., a „végrehajtási kódex”, a hivatalos lapban közzétételre került (1955. július 26.), sokan azt hitték, hogy annak átfogó rendelkezései mindenmű végrehajtható határozat végrehajtására kiterjednek. Valóban a Vht. rendelkezései — általában — nemcsak a polgári bírói határozatok, hanem a — 2. és a 3. § értelmében — ezenkívül a büntető bíróságok egyes határozatainak, továbbá a választott bíróságok, a *döntőbizottságok* és az egyeztető bizottságok határozatainak végrehajtására is vonatkoznak. Ami különösen az állami szervek és vállalatok, valamint a szövetkezetek elleni végrehajtást illeti, nézetünk szerint a Vht. rendelkezései, különösen a VIII. fejezet és azon belül is elsősorban a 173. és 179. §, továbbá a 180. §, a 182. § (1) bekezdése és a 183. § nemcsak alkalmasak a döntőbizottsági határozatok végrehajtására, hanem szövegezésük szerint *ki is terjednek azokra*. Ilyen körülmények között meglepetést keltett, hogy a Vht. közzététele után három héttel

megjelent a döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról szóló 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) külön végrehajtási szabályokat tartalmazott. Ezek a szabályok — mint alább látható lesz — *nagyjában* megegyeznek ugyan a Vht. rendelkezéseivel, de azok a kisebb, részben csak szövegezési eltérések, amelyek a két jogszabályban foglalt végrehajtási rendelkezések közt mutatkoznak, mégis különbséget jelentenek, oly különbséget, amelyet inkább el kellett volna kerülni. A R. egységen és teljességen pedig semmit sem változtatott volna, ha a végrehajtási rész kimarad.

Érdekes, hogy egyes bíróságaink sem érzékelték kellően, hogy a bírósági és a döntőbizottsági határozatok végrehajtása külön-külön jogszabályok alapján történik. Így többször előfordult, hogy a bíróságok, amikor a Magyar Nemzeti Bankot határozataik végrehajtása iránt megkeresték vagy a jogosítottat követelésének azonnali beszedési megbízással való érvényesítésére felhívták, nem a bírósági végrehajtás, hanem a döntőbizottsági végrehajtás szabályaira hivatkoztak, így pl. a 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet 9. §-ára⁸ vagy újabban az 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 37. §-ára⁹. Nézetünk szerint ez is amellet szól, hogy helyesebb lett volna, ha *csak egy* — egységes — végrehajtási jogszabály kerül megalkotásra.

2. A R. 37. §-ának (1) bekezdése nagyjában a Vht. 173. §-ának (1) bekezdésével azonos módon szabályozza azt az esetet, ha a végrehajtandó határozat (itt: „marasztalás”) pénzfizetésre irányul (itt: „pénzfizetésre szól”) és mind a jogosított, mind a kötelezett félnek az állami pénzügyintézetek egyikénél van számlája és a Magyar Nemzeti Bank beszedési megbízási rendszerébe tartozik. A R. említett rendelkezése a korábbi jogszabályokhoz hasonlóan, de nézetünk szerint feleslegesen, részletezi a bankszámlák fajtáit, majd anynyiban tér el a Vht. megfelelő rendelkezésétől, hogy az azonnali beszedési megbízás benyújtásának határidejét arra az esetre,

ha a határozat teljesítési határidőt nem tartalmaz, a határozat kézbesítésétől számított három napban állapítja meg. A § azt is előírja (és ebben a tekintetben is egyezik a döntőbizottsági eljárásról szóló korábbi rendeletekkel), hogy a követelést annak a pénzügyintézetnek útján kell érvényesíteni, amely a jogosított számláját vezeti. A Vht. ezt a rendelkezést is elhagyta, mert az azonnali beszedési megbízás benyújtására nézve különféle, esetleg változó előírások vannak érvényben (pl. azok a jogosítottak is, akiknek a számláját a Magyar Beruházási Bank vezeti, a fegyveres területek elleni azonnali beszedési megbízásait a Magyar Nemzeti Bank illetékes fiókjánál kötelesek benyújtani).

A 37. § (2) bekezdése értelmében abban az esetben, ha a marasztalás pénzfizetésre szól és *csak a marasztalt félnek van az állami pénzügyintézetek egyikénél számlája* (feltéve, hogy a Magyar Nemzeti Bank beszedési megbízási rendszerébe tartozik) a határozat végrehajtása iránt a jogosított kérelmére a számlavezető pénzügyintézet a döntőbizottság keresi meg. Itt tehát — eltérően a bírósági végrehajtástól — nincs szerepe a bírósági végrehajtónak. Egyébként az ilyen esetek igen ritkák. A 37. § (3) bekezdése szerint a számlavezető pénzügyintézet a követelést a marasztalt fél számlája terhére a termékszállítás és szolgáltatás egyenértékével egysorban egyenlíti ki; ez a rendelkezés megegyezik a jelen II. rész A. címében ismertetett gyakorlattal. A 37. § (4) bekezdése értelmében abban az esetben, ha a marasztalt fél kívül áll a pénzügyintézeti számlakörön vagy a beszedési megbízási körön, a döntőbizottság határozata végrehajtható okirat (a R. „végrehajtható közokirat”-ot említ, ez a megnevezés azonban nem egyezik a Vht. szóhasználatával) és a további eljárásra a bírósági végrehajtási eljárás szabályai irányadók; ilyen esetben a Vht. 3. §-ának b) pontja értelmében a döntőbizottság székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) bíróság végrehajtási lapot állít ki. Ezek az esetek még ritkábbak, mint azok, amelyekre a (2) bekezdés rendelkezései vonatkoznak, egyébként is kívül esnek a jelen tanulmány tárgyukrén. Végül a 37. § (5) bekezdése azokról a hatá-

⁸ Pécsi megyei bíróság P. 21 541/1953 sz., Szegedi városi bíróság Á. V. 23 258/1955. sz.

⁹ Debreceni városi bíróság Á. III. 22 482/1955. sz.

rozatokról rendelkezik, amelyek *nem pénz fizetésére* szólnak; ezeknek a végrehajtásáról — eltérően a Vht. 179. §-ában foglalt rendelkezéstől — a marasztalt fél felügyeleti hatósága nem a végrehajtó megkeresésére, hanem a *jogosított kérelmére* gondoskodik. (Erre a rendelkezésre tekintettel rendelt el pl. a kohó- és gépipari miniszter,¹⁰ hogy ha valamely főfelügyelete alá tartozó vállalat nem tett eleget a nem pénzben marasztaló döntőbizottsági határozatnak, az iparági igazgatóság vezetője köteles a határozat végrehajtásáról gondoskodni.)

3. Ebbe a körbe tartozik azoknak a határozatoknak a végrehajtása is, amelyeket a beruházások és felújítások pénzügyi elszámolásával kapcsolatos vitás kérdések (számlaviták) eldöntése érdekében a Pénzügyminisztérium Beruházási Főigazgatósága hoz; ezt a hatáskört a 2132/1955. (VI. 3.) sz. minisztertanácsi határozat IV. fejezetének (2) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján a pénzügyminiszter 121/1955. (P. K. 48.) P. M. sz. utasításával ruházta erre a főigazgatóságra a végrehajtást pedig a főigazgatóságnak erre vonatkozólag kiadott közleménye¹¹ szabályozta. Ehhez képest e határozatok végrehajtásáról a közleményben leírt módon a Magyar Beruházási Bank gondoskodik.

4. Sok nehézséget okozott az olyan döntőbizottsági határozatok végrehajtása, amelyekben a marasztalási összeg határozottan nincs megjelölve, sőt sok esetben még az annak kiszámításához szükséges adatok (pl. vételár, kötbéralap, kötbérkötelezettség időtartama stb.) sem található meg. Nemrég olvastuk,¹² hogy a Szovjetunióban a döntőbírósi határozatok a jogvitát konkrétan eldöntik és nem engedik meg

a marasztalási összegnek a felek elszámolásainak egyeztetése alapján való tisztázását. Kíváncsot volna, ha döntőbizottságaink mielőbb követnék ezt a példát.

5. A R. 32. és 33. §-ai értelmében a döntőbizottság elnöke (vezetője), illetőleg annak a hatóságnak a vezetője, amely mellett a döntőbizottság működik, a döntőbizottság határozatát hivatalból vagy kérelemre megsemmisítheti és *helyette új határozatot hozhat, vagy elrendelheti az ügynek újratárgyalását*. Az utóbbi esetben, vagyis ha a megsemmisítésre jogosított szerv a megsemmisített határozat helyett *nem hoz újat, hanem elrendeli az ügy újratárgyalását*, az a fél, aki a korábbi — utóbb megsemmisített — határozat alapján teljesített, gyakran azzal az ígénnel lép fel, hogy ellenfele neki a fizetett összeget, figyelemmel az alaphatározat megsemmisítésére, térítse vissza, illetőleg erre irányuló beszédési megbízást nyújt be. A Magyar Nemzeti Bank az ilyen igények teljesítése elől elzárkózik abból a megfontolásból kiindulva, hogy a határozat megsemmisítése egymagában még nem jogosít a fizetett összeg visszakövetelésére, és hogy erre csak a megsemmisített határozat helyébe hozandó új, érdemi határozat rendelkezései nyújthatnak módot.*

*

Az új jogszabályokban mutatkozó néhány, jórészt kisebb jelentőségű hibától eltekintve az állami szervek és vállalatok, valamint a szervezetek elleni végrehajtás rendje az új szabályozás folytán biztosítottan látszik, és ez kétségtelenül nagy haladást jelent a korábbi állapottal szemben.

Simon Gyula

¹⁰ 4102/1954. KGM sz. utasítás, Kohó- és Gépipari Közlöny 1955. évi 16. sz. 143. old.

¹¹ Pénzügyi Közlöny, 1955. évi 48. sz. 615. old.

¹² *Ujlaki László*: A szovjet döntőbíróságok szervezetének és eljárásának sajátosságai. Jogtudományi Közlöny 1955. évi 3. sz. 179. old.

* Az új jogszabályok a végrehajtási jog elévülésének kérdését is újból rendezték. Az ezzel kapcsolatos problémák taglalása azonban különálló feldolgozást igényel.

Egy romániai aspiráns-tanulmányút tapasztalatai

1. Az országaink közötti kultúregyezmény keretében két hónapot tartózkodtam a Román Népköztársaságban. (1956. V. 10.—1956. VII. 10.) A rendelkezésemre álló idő alatt tanulmányoztam a román termelőszövetkezeti mozgalom sajátosságait, különösképpen a termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságával kapcsolatos problémákat, anyagot gyűjtve „A háztáji gazdaság a népi demokráciában” c. kandidátusi disszertációhoz.

Munkám során megbeszéléseket folytattam a bukaresti I. C. Parhon, a kolozsvári V. Babes és a magyar nyelvű Bolyai egyetemek tanszékeivel, tanulmányoztam a Földművelésügyi Minisztérium munkáját, látogatást tettem a bukaresti, kolozsvári és jasi-i Mezőgazdasági Főiskolákban, tanulmányoztam a Jogtudományi Intézet és a román Tudományos Akadémiának témámhoz vágó irodalmi anyagát. A román elvtársak nagyfokú előzékenysége folytán — a gyakorlati tapasztalatgyűjtés céljából — meglátogattam több termelőszövetkezetet is. Jártam Konstanca tartomány több községében, voltam Észak-Moldvában, Kolozsvár tartományban, s végül a Magyar Autonóm tartományban. Utamon végig maximális támogatást élveztem s igen meleg személyes barátságot kötöttem sok román elvtárssal. A tanulmányutamon szerzett gazdag tapasztalatokról beszámolni e rövid terjedelmű cikk keretében lehetetlen s ezért néhány probléma kiragadására kell szorítkoznom.

2. A Román Népköztársaságban a mezőgazdaság szocialista szektorához az ország szántóterületének 29,3 százaléka, az ország egész mezőgazdasági területének pedig 37,1 százaléka tartozik. 1956 júniusi állapot szerint a termelőszövetkezetek (az ottani szóhasználat szerint *kollektív gazdaságok*) és termelőszövetkezeti csoportok (*társulások*) száma közel 9500. Feltűnő jelenség, hogy e nagy mennyiségnek kb. 2/3-ad része társulás és csak 1/3-ad része kollektív gazdaság — míg nálunk, mint ismeretes, a mezőgazdaság szocialista szektorában a termelőszövetkezeti csoportoknál lényegesen nagyobb súllyal szerepelnek

a mezőgazdasági termelőszövetkezetek. A társulásoknak ezt a túlsúlyát véleményem szerint két tényezőben kell keresnünk. Először és elsősorban abban, hogy a román társulások valamivel lazább szervezetűek, mint a mi termelőszövetkezeti csoportjaink. Így pl. nem kell minden földet bevenni a társulásba — s ez a fokozatossági elvnek megfelelően kétségtelenül *nagy vonzóerőt gyakorol a parasztság tömegeire*. A második és másodlagos tényezőt abban látom, hogy a román mezőgazdasági termelőszövetkezetek szorosabb szervezetűek, magasabb típusúak a mi mezőgazdasági termelőszövetkezeteinknél (pl. a belépő tag földjét szövetkezeti tulajdonba veszik), felépítésük lényegében a szovjet artyelnek felel meg s a gyakorlat szerint a román parasztság még nem mindenütt érti meg e magasabb típusú szövetkezeti formát, ezért inkább a társulások felé vonzódik. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy a társulások egy részében — főleg Erdélyben és Olténiában — egyre erősödik azoknak a hangja, akik a viszonylag alacsony fokú társulásoknál már magasabb, de a kollektív gazdaságnál alacsonyabb típusú szövetkezet létrehívását igénylik. E tényező hatására a közelmúltban született meg, — lényegében bolgár és magyar mintára, — a román termelőszövetkezetek új típusa: *a járadékos termelőszövetkezet*, amelyben a jövedelem elosztása a teljesített munka, valamint a bevitt terület minősége és kihasználási módja szerint történik.

3. Tulajdonképpeni feladatom megoldásánál, — a román termelőszövetkezetek háztáji gazdaságainak vizsgálatánál, — abból a feltevésből indultam ki, hogy a népi demokratikus országok mezőgazdaságában a felszabadulás előtt végbement kapitalizációs folyamat sajátosságai nemcsak a termelőszövetkezetek kialakuló formáira, hanem többé-kevésbé a háztáji gazdasági konstrukciójára is hatással vannak. Első lépésként tehát meg kell vizsgálnom, hogy a Román Népköztársaság mezőgazdaságában fennállnak-e még a paraszti vagyunközösségnek olyan vagy ahhoz hasonló formái, mint amilyen a paraszti ud-

var volt Oroszországban (melynek kereteit ti. a szovjet hatalom szerencsésen használta fel a kolhozporta kialakításánál), illetőleg tapasztalhatók-e olyan sajátosságok, amelyek a román háztáji gazdaság jogi konstrukciójára — főleg vagyoni jogi vonatkozásban — kihatással lehetnének.

E kérdés vizsgálatát a szovjet példa alkalmazása miatt tartom rendkívül lényegesnek. Ha ti. a Szovjetunió annak idején szerencsésen használta fel a paraszti udvart, hogy az orosz parasztot, — Engelszel szólva, — legfájdalommentesebben vezesse át a kollektív gazdálkodás útjára, akkor nálunk — és a többi népi demokráciában — a szovjet példa alkotó és a fejlődést előrevivő alkalmazása nem merülhet ki a kolhozudvar mechanikus lemásolásában. Éppen ezért figyelembe kell vennünk és fel kell használnunk a háztáji gazdaság jogi konstrukciójának megteremtésénél a népi demokratikus országok parasztcsaládjaiban a történelmileg kialakult vagyoni viszonyokat és az erre épült sajátos tudati elemeket oly módon, hogy a háztáji gazdaság jogi formája ne legyen idegen parasztunk szemléletétől.

A Román Népköztársaságban végzett kutatásaim során megállapítottam, hogy a volt ún. Dunai Fejedelemségekben — tehát Moldvában és Havasalföldön — jól lehet még a múlt század végén, sőt némely helyen a századfordulón is léteztek a román paraszti vagyontömegnek sajátos, leginkább talán a délszláv zadrugához hasonló, de azzal mégsem azonos formái, a *răzeș-ek* és a *moșnen-ek*, azonban a kapitalizmusnak a román mezőgazdaságba történő benyomulása, az állandó parcellázódás, a vagyontömeg és formáit napjainkra lényegében felszámolta, s maradványaival már csak egy-két helyen találkozunk.¹ A román termelészövetkezeti mozgalomnak tehát lényegében ugyanabból az elvi alapból kell kiindulnia, mint nekünk, s ugyanaz a feladat vár rájuk is, mint reánk, az ti., hogy a *kapitalizmus hatá-*

sát többé-kevésbé magán viselő s ezért a magántulajdonhoz még erősen ragaszkodó szorosabb értelemben vett családra, mint jogi egységre kell felépíteni a háztáji gazdaság jelenlegi jogi konstrukcióját.

Az igazsághoz tartozik annak az elmondása is, hogy a Román Népköztársaságban sem szabályozták részletesen a háztáji gazdaság jogviszonyait. Az 1954. február 1-én hatályba lépett Családi Törvénykönyvet életbeléptető rendelkezések szerint jól lehet a kollektivista házastársak vagyoni viszonyai alárendeltek a családjogi törvénynek, e rendelkezések kiegészülnek a *mintaalapszabály speciális szabályaival*. Azonban e tekintetben a román alapszabály sem mond többet a miénknél, — bár vitathatatlan, hogy a román megoldás egy lépést jelent előre, — s ezért a lényegbevágó problémák megoldása még hátra van. Mindenesetre érdekes, hogy a román jogtudomány hajlik a kolhozporta konstrukciójának teljes átvételére, s *Filipescu* aspiráns, — aki lényegében egyedül publikált e témakörből — a kollektivista házastársak vagyoni viszonyainak vizsgálatát és a felmerülő problémák megoldását a kolhozporta mintájára kívánja rendezni.²

Sajátos módon alakultak ki a román háztáji gazdaságok *földtulajdoni és földhasználati jogviszonyai*. Természetesen e területen is vannak problémák. A főprobléma forrása az, hogy a román kollektív gazdaság mintaalapszabálya értelmében a tagok a kollektív gazdaságba való belépésükkor átadják a gazdaság tulajdonába egész földjüket — tehát a háztáji gazdaság földjeit is, — s a háztáji gazdaság alanyai — a kollektív gazdaságba belépett parasztgazdaságok — *személyes használat* jogcímen kapnak 20–30 árnyi területet. A lakóház a háztáji gazdaság alanyának *személyes tulajdonában* marad. Előfordult néhány-szor, hogy a háztáji gazdaság alanya — mert esetleg a község más részébe kívánt költözni — adásvétel útján akarta értékesíteni házát, a tanácsai szervek azonban, minthogy nem követnek egységes gyakorlatot — az adásvételt hol engedélyezték,

¹ A román paraszti vagyontömeg és formáiról behatóan *R. Rosetti*: Pământul, Sătenii și stăpânii în Moldova, București 1907, valamint *Sebastian Radovici*: Moșnenii și răzeșii, București 1909. foglalkoznak. Egyébként ennek a jogi studiumokon túlmenően érdekes témának igen nagy román irodalma van.

² Vö. *I. Filipescu*: Unele aspecte ale relațiilor patrimoniale dintre soții colectivști. Justiția Nouă, 1955. év 2. sz.

hol nem, mert az alapszabály rendelkezését különféleképpen értelmezték. Ahol engedélyezték a ház adásvételét, ott egy korábbi rendelkezésre hivatkoztak, mely szerint a belterületi föld adásvétel tárgya lehet, ahol nem engedélyezték, ott az alapszabály vonatkozó részére utaltak. Ilyen módon az esetek egy részében lehetetlen volt a háztáji gazdaság tulajdonában levő lakóház értékesítése, illetőleg az afőlött való rendelkezés, és pedig nyilvánvalóan nem egyeztethető össze a lakóház személyi tulajdona jellegével. E kérdés megnyugtató megoldása sokat foglalkoztatta a román jogászokat. Ezt a problémát végül is a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1956. július 16—17-i plenáris ülése oldotta meg. Javasolta a mintaalapszabály módosítását aképpen, hogy az alapszabályban meghatározott keretek között a gyümölcsös vagy kert céljára megtartható terület maradjon továbbra is személyi használatban, *azonban a beépített terület és a hozzá csatlakozó udvar a háztáji gazdaság alanyának személyi tulajdonjogában maradjon.* E kérdés azért érdemel figyelmet, mert egyes népi demokráciákban, így különösen Csehszlovákiában és nálunk, a föld személyi tulajdonának problémája sokat foglalkoztatta a jogászokat, és vele szemben igen erős ellenállás volt tapasztalható. Éppen ezért tartjuk jelentősnek, hogy a Német Demokratikus Köztársaság után a Román Népköztársaság is elismerte és tételesen rögzítette a személyi használatra szolgáló földek egy csoportjának személyi tulajdonát.

Számomra meglepő volt, hogy a Román Népköztársaságban nem ismerik a háztáji gazdasághoz tartozó föld kijelölésének formáját, ami nálunk évek óta kialakult, azt ti., hogy a termelőszövetkezetek vezetősége a termelőszövetkezet évi vetésforgójának megfelelően évenként jelöli ki a háztáji gazdaság földjeinek egy részét, az ún. kukorica földeket. A Román Népköztársaságban általában az a helyzet, hogy a háztáji gazdaságok földjei — igen egészséges módon — egy, ritkábban két-három táblában, a faluhoz közvetlenül kapcsolódó területeken fekszenek és használatuk állandó. Véleményem szerint a román gyakorlat inkább megfelel a háztáji gazdaság jelle-

gének, mint a mienk, hiszen a termelés biztonságán keresztül jobban tükrözi a háztáji gazdaság földjének személyi használati jellegét.

A problémák azonosságára utal az is, hogy a háztáji gazdaság alapszabályellenes túlfejlesztése nem magyar sajátosság, ugyanúgy megtalálható az Romániában is, és az adott terület növénytermelési és állattenyésztési kultúrájától függően hol nagyobb földterület, hol nagyobb állatállomány alapszabályellenes visszatartásában jut kifejezésre. E túlfejlesztési tendencia mögött végeredményben a tegnap még egyénileg gazdálkodó és a piaci kapcsolatokra építő parasztnak az értéktörvényre való érzékeny reagálását kell keresnünk. Amint tapasztaltam, e túlfejlesztési kísérlet még nem bontakozott ki annyira, mint ahogyan az nálunk 1954-ben történt, de szimptomái már országos méretben tapasztalhatók a Román Népköztársaságban is.

4. a) Néhány szóval szeretnék még megemlékezni a tudományos életéről és a tudományos kapcsolatokról is. Sajnos a román és a magyar jogtudomány kapcsolata nem mondható még elég elmélyültnek és rendszeresnek, holott a problémák nagy részének azonossága is bizonyítja, hogy nagy szükség volna a rendszeres, kölcsönös együttműködésre. Megemlíthetem, hogy a román jogászok igen nagy örömmel vették a mezőgazdasági jogi és egyéb tudományos anyagot, s biztos vagyok abban, hogy a termelési szerződésekről a közeljövőben megjelenő román monográfiát itt is igen nagy érdeklődés fogadja. Úgy gondolom, hogy a rendszeres kapcsolat kialakításának egyik legnagyobb akadályja, a nyelvi nehézség könnyen legyőzhető, hiszen a kolozsvári magyar nyelvű Bolyai Tudományegyetem jogi kara közvetítője lehetne a magyar és román tudományos eredmények cseréjének, s ezen keresztül a két nép barátsága elmélyítésének.

b) A román termelőszövetkezeti jog és a földjog kialakítása és rendszertani felépítése terén a román jogászok most teszik a kezdő lépéseket, s 1956 őszére tervezik az első egyetemi jegyzet kiadását is. E területen sajtóságos munkamegosztás figyelhető

meg, amennyiben a földjoggal döntő mértékben a kolozsvári egyetemek, a termelőszövetkezeti joggal pedig a bukaresti egyetem foglalkozik. Ez a munkamegosztás azzal magyarázható, hogy a földjogi problémák Erdélyben plasztikusabbak, mert Erdélyben még ma is hatályos földnyilvántartási forma a telekkönyv, ami Moldvában, Havasalföldön és Dobrudzsában ismeretlen. (Mellesleg: egyes román jogtudósok részéről megmutatkozik a telekkönyvnek átalakított formában egész Romániára történő kiterjesztésére irányuló törekvés. Ennek a nézetnek neves képviselője a polgári jogász S. A. Brădeanu professzor, aki a magyar telekkönyv intézményét jól ismeri, becsüli, s esetleges megszüntetését nem tartaná helyesnek.)

c) Úgy tapasztaltam, hogy Romániában tudományágunk területén a tudományos életnek nem annyira az egyetem, hanem az Igazságügyminisztérium mellett működő Jogtudományi Intézet a központja. A Jogtudományi Intézet dolgozóinak egy tekintélyes része egyben előadó az egyetemen is. A Jogtudományi Intézet munkájának irányvonala hármas: a) Az Intézet ötéves tervében kitűzött monográfiák megírása, b) dokumentációs munka, c) a törvények és fontosabb rendeletek véleményezése. A Jogtudományi Intézet dolgozói szerint jelenleg ez utóbbi alkotja az Intézet munkájának zömét.

d) A mezőgazdasági jog területén aránylag kevés önálló munkát találtam. Ez többek között azzal magyarázható — hogy mint említettem —, a mezőgazdasági jog művelése, a termelőszövetkezeti és földjog kialakítása most van kibontakozóban. Ezzel szemben minden lényegesebb szovjet munkát átültettek román nyelvre. Kiadták a szovjet földjogi, a kolhozjogi tankönyvet, Pavlov szovjet jogtudósnak a kolhozudvar kérdéseiről szóló kisebb munkáját stb. stb., és megjelentetik rendszeresen a Szovjet-szkoje Goszudarsztvo i Pravo c. folyóiratot román nyelven is.

*

Összefoglalva elmondhatom, hogy a romániai út igen hasznos volt számomra. Nem mulasztatom el megemlíteni, hogy a román elvtársak vendéglátása, kedvesége minden elképzelést felülmúlt, ami rendkívüli mértékben megkönnyítette munkámat. A Külföldi Kultúrkapcsolatok Intézete és a Román Tudományos Akadémia akik vendéglátóim voltak, mindent elkövettek, hogy a román termelőszövetkezeti mozgalom és a jogtudomány eredményei mellett megismerhessem a román tájak szépségét és a román művészeti élet alkotásait is.

Nagy László

Polgári jogi (tulajdonjog, földjog) jegyzetvita tanulságai

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 1956. április 24—25-i kibővített kari ülésen tudományos ülésszak keretében — az M. T. A. Állam- és Jogtudományi Főbizottságával karöltve — polgári jogi program- és jegyzetvitát rendezett. A karok polgári jogi, mezőgazdasági jogi oktatóin kívül más jogtudományi ágak képviselői is megjelentek és résztvettek a vitában. A résztvevő gyakorlati jogászok is elősegítették konstruktív javaslataikkal a vita sikerét. A vita sok, eddig még nyitott, megnyugtatóan meg nem oldott kérdésre adott választ; tanulságait és annak értékelését — a főbb kérdések köré csoportosítva — az alábbiakban ismertetjük.

I. A program és jegyzetvitáról általában

1. „A tulajdonjogi jegyzetben a tudományos, didaktikai és gyakorlati szempontok megfelelő mértékben és arányban jutottak kifejezésre és ezáltal a tudomány művelőinek, a jogtanuló ifjúságnak és a gyakorlat szakembereinek egyaránt segítségére van a kézikönyv” — állapította meg Pólay Elemér. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a jegyzet minden részlet-megoldásával egyetértettek a vita résztvevői. Igen hasznos észrevételeket tettek pl. a rendszertani kérdésekben, valamint a a birtoktan elhelyezése, a jogviszony, a termelőszövetkezeti tulajdon, a másodlagos dologi jogok stb. szempontjából.

2. A földjogi jegyzet az 1953-ban kiadott jegyzetben tárgyalt „földtulajdon és földhasználati jogviszonyokhoz” képest komoly előrehaladást mutat fel. A korábbi jegyzetekben túltengett a politikai gazdaságtani, történeti és politikai fejtegetés a jogi analízis rovására. Nem volt kellő összhang az egyes fejezetek közt. Eörsi Gyula nagy civilisztikai anyagismerete alapján,

a korábbi mezőgazdasági jogi jegyzetekre támaszkodva kidolgozta jegyzetében a leendő önálló jogág: a földjog kereteit. A földjogi jegyzet még mutat föl hibákat, pl. a szovjet földjog története hiányzik belőle, túl tömör a jegyzet és emiatt logikai törések találhatók benne. A jegyzet rendszerével kapcsolatban is hangzottak el kritikai észrevételek. Általános értékelésként megállapíthatjuk, hogy a szegedi jogi kar tudományos ülésszaka keretében megrendezett program- és jegyzetvitának hasznos tanulságai voltak.

a) A jegyzetekhez megírt *tézisek* nagymértékben elősegítették a vitaszellem kibontakozását. A tézisek szerzői Pólay Elemér és Perbirő József, alapos és elmélyült tudományos munkát végeztek. b) A vita igen helyesen főleg a polgári jog tulajdonjogi részeinek *alapvető kérdései*, pl. a tulajdonjog rendszere, a részleges magántulajdon, a föld feletti személyi tulajdon, a földjog önálló jogágazati volta stb. körül folyt le, nem pedig jogtechnikai részletproblémák körül, bár sok esetben az ilyen viták is hasznosak lehetnek. c) A vitában résztvevők döntő része a *marxista filozófia* és a *politikai gazdaságtan* ismeretében, ezekre a tanításokra támaszkodva elemezte a marxista jogtudomány problémáit. A résztvevők néhány kivételtől eltekintve, mindig szem előtt tartották ezeket a tanításokat. Ennek tudható be, hogy a vita mindvégig igen magas elvi szinten folyt le. d) Igen hasznos volt, hogy a vita résztvevői nemcsak negatív irányban gyakoroltak bírálatot, bár ilyen is volt (Németi, Martos a földjog jogágazati voltáról), hanem főleg *pozitív irányban*. A kifogásolt elméleti részek helyett konkrét megoldásokat javasoltak megfelelő irodalmi dokumentáció és tudományos érvek alapján. e) A vita résztvevői megegyeztek abban, hogy helyes a

vidék tudományos centrumaiban hasonló tudományos vitákat rendezni, mert az ilyen jellegű vita az ottani tudományos élet fellendülését nagymértékben elősegíti.

II. A tulajdon mint materiális viszony és mint jogviszony

E kérdésben a jegyzet álláspontjával szemben Pólay Elemér emelt kifogást. Világhy Miklós ugyanis megállapította, hogy a tulajdoni jogviszony a materiális viszonynal szemben a felépítmény része, ama jogi intézmények közé tartozik, amelyeket az alap, a társadalom gazdasági rendje annak érdekében hoz létre, hogy szolgálatára legyen, hogy segítséget nyújtson neki kialakulásában, megszilárdulásában és védelmében. Pólay Elemér kifejtette, hogy az életviszony akkor is az alap jelensége, ha a jogrend azt szabályozza, mert a tulajdoni viszony olyan életviszony, amelynek keretében az embereknek a termelésben egymáshoz elfoglalt viszonya, és pedig legalapvetőbb viszonya jut kifejezésre, amely arra ad feleletet, kinek a kezében vannak a termelési eszközök, s miként sajátítják el a termelési eszközök urai ennek az életviszonynak keretében a terméset javait. Végeredményben Pólay Elemér Joffe és Kareva—Ajzenberg álláspontját tette magáévá, akik szerint a jogviszony jogilag szabályozott társadalmi-gazdasági viszony.

Világhy Miklós a jogviszonyt új oldalról, a marxista filozófia lenini visszatükröződési elméletére támaszkodva fejtette ki. Megállapította, hogy a jogviszonynál két tényezővel dolgozunk: normával és faktummal. A társadalmi viszonyt (a tényt, a valóságot, a termelési viszonyt, a faktumot) a tudatunk visszatükrözi akkor, amikor az uralkodó osztály állama a jog segítségével szabályozás alá vette az anyagi társadalmi viszonyokat. Ahogyan azonban az anyag azáltal, hogy tudatunkban megjelent, nem veszti el anyagi mivoltát, éppen úgy a faktum is objektív valóság marad, amely továbbra is a gazdasági alap körébe tartozik. A jogi szabályozás természetesen a felépítményhez tartozik. Világhy Miklós kifejtette továbbá, hogy csakis így

lehet dialektikus egységben kezelni a norma és a faktum viszonyát és így lehet megmutatni egy jelenség két egymástól elválaszthatatlan oldalát. Világhy Miklós bírálta egyrészt a burzsoá jogtudomány azon képviselőit, akik a faktummal szemben a normativitást emelik ki és azt tekintik elsődlegesnek (pl. Hans Kelsen), de ugyanígy helytelenítette a jogszociológia egyes képviselőinek álláspontját is, akik közül pl. Horváth Barna a faktumnak tulajdonít elsődleges és meghatározó szerepet, amidőn azt mondja, hogy érvényesülési tere csak a faktumnak van. A jogviszony helyes megértéséhez csak a jelenség két oldalának — az előbb vázolt — marxista filozófiai szintézise adhat tudományos választ.

III. Önálló jogág-e a földjog?

Ezt a kérdést a vitában elsőnek Németi László vetette fel. Szerinte a fejlődés jelenlegi szakaszában a földjogot kialakult jogágnak kell tekinteni, mert bár 1. a társadalmi viszonyok, a földtulajdoni és földhasználati viszonyok még valóban nem egységesek, mégis bizonyos mérvű egységről már beszélhetünk, pl. hogy ezek a társadalmi viszonyok a földre nézve állanak fenn. Teljes homogenitás azért nincs, mert a földre nézve még állami és kuláktulajdon is lehetséges; 2. a földjog jelenlegi anyaga a később ügyis kialakuló önálló jogág materiáját öleli magába s olyan hódító tendenciát, mint a gazdasági jog, nem mutat fel, egyetlen jogintézményt nem vett át más területről. Egyébként igen zavarónak tartja oktatási szempontból, hogy nagyfokú bizonytalanság uralkodik a jogtudományban e kérdéssel kapcsolatban.

Nizsalovszky Endre szerint a jogrendszer tagozásáról és nem tagozódásáról kell beszélni. Igazat adott Németi Lászlónak, hogy a földjog anyaga kidolgozott és készen van arra, hogy önálló jogágazati mivoltát ki lehessen mondani. Martos Pál is önálló jogágnak tekinti ma már a földjogot. Eörsi Gyula szerint a társadalmi viszonyok heterogén jellege lehetetlenné teszi, hogy a földjogot ne úgy kezeljük, mint a polgári jog egyik nagyon fontos alterü-

letét. Világhy Miklós szerint a jogtudományban minden jogrendszer-tagozódási problémát tudományosan, alaposan tisztázni kell, nehogy esetleg a gazdasági joghoz hasonló elméleti tévedéseket kövessünk el. Hajlik ahhoz, hogy a földjogot önálló jogágnak tekintsük. Problémát lát azonban pl. a telekkönyv elhelyezésével kapcsolatban. Végül is az az álláspont alakult ki, hogy a földjog kialakulóban levő jogág, melynek keretei nagyjából már adva vannak a földjog tudománya művelőinek munkája nyomán. Tekintettel azonban a meglevő ellentmondásokra (pl. heterogén társadalmi viszonyok, a telekkönyv elhelyezése stb.), jelenleg helyesebbnek látszik ezt a materiát a polgári jog alterületeként oktatási tárgyként kezelni.

IV. A részleges magántulajdon problémája

Világhy Miklós szerint a társadalmi viszonyok fejlődése a magántulajdon egy sajátos formáját teremti meg. A föld magántulajdonának ez a formája a termelőszövetkezetekbe és a termelőszövetkezeti csoportokba a tagok által magántulajdoni jogaim alapján bevitt földre nézve áll fenn. Ennek a magántulajdonnak a részleges magántulajdon elnevezést adja. A részleges magántulajdon magántulajdon ugyan, de igen lényegesen különbözik a föld magántulajdonának attól a válfajától, amely az egyéni gazdálkodás körében ismeretes. Ez utóbbi, ha korlátozott is, tartalmában a magántulajdon valamennyi jellegzetességét mutatja. Ezzel szemben a részleges magántulajdon körében kisebb vagy nagyobb mértékben már megszűnnek a magántulajdonból folyó egyéni birtoklási, használati és rendelkezési lehetőségek és a termelőszövetkezetek magasabb formáiban a magántulajdonnak már csak bizonyos, tartalmában lényegesen átalakult maradványai élnek. Eörsi Gyula tartalmilag egyetért ezzel az elgondolással, hiszen, mint mondja: a kisáru-termelők magántulajdonára az jellemző, hogy a tulajdonos egyéni gazdálkodást folytat és az állam ebben államigazgatási eszközökkel támogatja és korlátozza. Erre a társasgazdálkodás alatt álló magántulajdonra viszont

az nyomja rá bélyegét, hogy szocialista társadalmi termelésre használják fel a tulajdonos saját elhatározása következtében. Ő azonban a földjogi jegyzetben ezt a sajátos formát következetesen társasgazdálkodás alatt álló magántulajdonnak nevezi. Perbiró József a jegyzetvitára készített referátumában is elfogadja, hogy valóban létrejött ez a sajátos tulajdoni forma. A részleges magántulajdon elnevezést azonban nem tartja szerencsésnek. Helyette *részjogosítványú magántulajdon* elnevezést ajánlja, amely jobban látszik utalni a tulajdonjog tartalmát kitevő részjogosítványokra. Seres Imre felszólalásában utalt arra, hogy a föld magántulajdonának a szükségszerű korlátozása igen hosszú folyamat, amelyen belül a korlátozó lépéseket mindenkor az adott körülményekhez képest a követelmények figyelembevételével kell megtenni és e lépések megtételében az irányadó szempont mindenkor a mezőgazdaság szocialista átszervezése kell hogy legyen. Ennek a folyamatnak a kezdetét arra az időre teszi, amidőn az átbillenés a polgári demokratikus forradalom szakaszából a proletárdiktatúra, a szocialista forradalom szakaszára megtörtént. Szerinte a termelőszövetkezeti mozgalom megindítása és a földre vonatkozó korlátozások nagyjából egybeesnek, e két jelenség szervesen összefügg. A továbbiakban kifejtette, hogy a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának magántulajdoni tartalma nagymértékben meggyengült, aminek következtében a földmagántulajdonhoz már inkább csak formai, mint tartalmi elemek fűzik. Ez a földtulajdon tartalmilag erősen társadalmi jelleget öltött, aminek következtében már közelebb áll a társadalmi tulajdonhoz, mint a földmagántulajdonhoz. A szocialista jellegű közös termelőszövetkezeti földhasználatnak igen hosszú ideig ez az átmeneti földtulajdoni forma képezi az alapját. Az elnevezésben — megítélése szerint — sokkal jobban érzékeltené a mögöttes húzóerőt a termelőszövetkezeti tag földtulajdonra kifejezés. Ez jelezne a magántulajdoni sajátosságokat is. Némethi Iászló helyesli Világhy Miklós részleges magántulajdon konstrukcióját, mivel jogilag híven kifejezi

a dimitrovi utat, amelyen népi demokráciánk jelenleg halad. A vita, megítélése szerint, egyre inkább csak terminológiai vitává szűkül, ami azt jelenti, hogy a jelenlevők tartalmilag a jogi konzekvenciákat tekintve egyetértenek Világhy Miklóssal. Egy ilyen sokrétfü, tartalmi sajátosságokat felmutató tulajdonformát átfogó komplex-fogalomra nehéz egy, minden igényt kielégítő kifejezést találni. Nagy László szerint a nacionalizálás nem azonos formák között valószínűleg meg minden, a szocializmus felé haladó államban. Szemünk előtt mindig a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példája lebeg, amikor a földről szóló dekrétum alapján a szovjet állam — *egyetlen aktussal* — állami tulajdonba vette a földet és azt a dolgozó parasztok rendelkezésére bocsátotta örökös, ingyenes használatra. Ennek magyarázata az, hogy a cári Oroszországban a kapitalizmus fejlődése igen kezdetleges volt. Sok helyen pl. feudális termelési viszonyok voltak. Nálunk a kapitalizmus sokkal fejlettebb volt. A kapitalista ártermelés egyenes következményeképpen létrejöttek az azt erősítő jogi intézmények, pl. a telekkönyv stb. Így aztán népi demokratikus államunk helyes politikai megfontolásból nem vette állami tulajdonba a földeket. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lenne végcél a nacionalizálás, de nem lehet közvetlen cél. A nacionalizálás a népi demokráciákban egész történelmi korszakot ölel fel. A termelőszövetkezeti tag földtulajdona esetében, a tulajdonjog részjogosítványainak fokozatos elvonása nem más, mint a nacionalizálás magyarországi formája. Így jelent meg a magyar jogi életben a részleges magántulajdon, mely híven tükrözi a társadalmi objektív valóságban végbemenő átalakulási folyamatot. Ha így szemléljük a nacionalizálást, akkor megtaláljuk a magyar polgári jogban, illetőleg a földjogban a részleges magántulajdon helyét.

Medve Zsigmond a korábban lefolyt vitákban elfoglalt álláspontját bizonyos fókig revideálva elismerte, hogy a korlátozott magántulajdon keretei között valóban van egy sajátos földtulajdoni forma, amely speciálisan csak azoknak a tagoknak a földmagántulajdonára áll, akik a termelő-

szövetkezetbe léptek magántulajdonosi jogcímen. Ez a sajátos földtulajdoni forma minőségileg különbözik az egyénileg gazdálkodók földmagántulajdonától. Fenntartja azt azonban, hogy ez a sajátos földtulajdoni forma a korlátozott magántulajdon keretei között helyezkedik el. Sárándi Imre a részleges magántulajdon létjogosultságát elemezte. Eörsi Gyula összefoglalásképpen megállapította, hogy a vita csaknem egyhangúan foglalt állást a részleges magántulajdon elnevezés mellett. A legnagyobb közeledést e téren Medve Zsigmond tette meg, aki szintén elismerte — bizonyos fenntartással — a részleges magántulajdont. Az elnevezések közül Seres Imre fejtegetésével egyáltalán nem értett egyet, mivel ő egy különleges elnevezést ajánl, amit nem gondolt teljesen végig, hiszen itt lényegében a földmagántulajdon jogi követelményeit kell vizsgálni, ezt pedig a földtulajdon kifejezése nem érzékelteti megfelelően és nem utal megfelelően az átmeneti szakaszra. A legfontosabb feladatunk az, hogy az így kialakított jogintézményt politikai jelentőségének megfelelően dolgozzuk ki. Mivel tudományos érvekkel nem sikerült meggyőzni, fenntartja továbbra is mindazon tételeit, amelyeket a jegyzetében e kérdés kapcsán kifejtett.

V. A földre vonatkozó személyi tulajdonjog

Eörsi Gyula jegyzetében és a vitában azt a megállapítást tette, hogy a népi demokrácia viszonyai között bizonyos körben lehetséges a föld személyi tulajdona. Olyan esetben fordul ez elő, amikor a földhasználat közvetlenül a szükségletkielégítést szolgálja és a földtulajdonos azonos a földhasználóval. Ilyenkor merőben dogmatikus volna a földtulajdont a földhasználatától elválasztani és az egyiket más jellegűnek tekinteni, mint a másikat. Sokkal helyesebb arról beszélni, hogy ilyen esetben a föld személyi tulajdonban van — a személyi tulajdon alacsonyabb népi demokratikus fejlettségi fokán. Seres Imre álláspontja szerint a föld felett nem lehet elismerni a személyi tulajdont. Megnehezíti ezt pl. az is, hogy a termelőszövetkeze-

tek jelentős részénél a háztáji földek vetés-forgóban vannak. Véleménye szerint még átmeneti jelleggel sem lehet személyi tulajdonnak tekinteni a háztáji földet. A személyi tulajdon szemszögéből még az is igen erős ellentmondás, hogy a háztáji föld tulajdonának alanya és a háztáji föld használatának alanya nem esik egybe, tehát a tulajdoni és a használati alany nem azonos. A visszatartott föld a termelőszövetkezeti család valamely tagjának, leggyakrabban a családfőnek az egyéni tulajdona, a földhasználat alanya viszont a mezőgazdasági termelőszövetkezeti alapszabály értelmében a termelőszövetkezeti család. A visszatartott föld — ez a végkövetkeztetése — tulajdoni szempontból a termelőszövetkezeti tagok földtulajdonának kategóriájába tartozik és kisebb sajátosságaitól eltekintve azzal egyneműnek tekintendő. Németi László szerint a háztáji gazdaság földjén nem áll fenn személyi tulajdon, mivel a föld különleges termelési eszköz és nem sorolható a használati javak és a kisebb termelési eszközök közé. Ebből kifolyólag ehhez a jogrend más jogi hatásokat fűz, mint a személyi tulajdon tárgyaihoz. Ha különben el is fogadnánk, hogy a személyi tulajdonban lehet föld, ez csak átmeneti jellegű lehetne, mivel a marxista tanítás alapján a végső a földnek a nacionalizálása. Az is megnehezíti, hogy a földet személyi tulajdon tárgyának tekintsük, hogy teljes rendelkezési joga a föld felett a tulajdonosnak nincsen. Ez a földterület is — éppen úgy, mint a magántulajdonban levő földek — korlátozásnak van alávetve. A háztáji gazdaság földjét pedig egyáltalán nem lehet eladni. Lényegében tehát ebben az esetben korlátozott személyi tulajdonról lehetne szó. Nagy László véleménye szerint a termelőszövetkezeti család háztáji gazdaságának földjén fennálló tulajdon lényegében azonos a termelőszövetkezet közös használatába adott részleges magántulajdonnal, illetőleg annak egy speciális változata. A föld feletti személyi tulajdont ő sem ismeri el. Gyakorlati szempontból nem jelent különösebb előnyt, elméleti szempontból pedig ellentmondásokat lát arra az esetre, ha a háztáji gazdaság földjét személyi tulaj-

donnak minősítenénk. Szerinte a vizsgálódásnak inkább a *használat* jogi problémáira kellene helyeződnie. Perbiró József a visszatartott háztáji föld és a lakótelep személyi tulajdonjoga tekintetében azonosítja magát Seres Imre álláspontjával. Ezekre a földekre nézve a személyi tulajdonjogi konstrukció csak mesterkéltlen állítható fel, s nem egyszerűsítését, hanem bonyolultabbá tételét eredményezné a földtulajdoni rendszerünknek. Továbbmenve megállapította, hogy az egyéni személyi tulajdonjog általános formája mellett a közös személyi tulajdonjog három változata lehetséges. Kialakult, illetve kialakulóban van ugyanis a közös személyi tulajdon, a családi személyi tulajdon és a termelőszövetkezeti család személyi tulajdona, illetve az ezeknek megfelelő tulajdonjogi formák. Megítélése szerint az utóbbival, mint jogintézménnyel mindaddig, míg a tételes jog a kérdést nem szabályozza, még nem számolhatunk. A termelőszövetkezeti család jelenleg gazdálkodó egységként, illetve gazdasági fogalomként tekinthető termelőszövetkezeti jogunkban. Éppen ezért a termelőszövetkezeti család személyi tulajdonjoga csak kialakulóban levő intézmény. Világhy Miklós a vitában Eörsi Gyulával azonos álláspontra helyezkedik. A föld feletti személyi tulajdont el nem ismerők a jogi jelenségeket, jogi intézményeket zárt burokokban képzelik. Az elemzésük pl. nem megy túl a tulajdonjog tartalmi jogosítványain. (Birtoklás, használat, rendelkezés.) Nem látják, hogy a tulajdonjogot, a tulajdonjog tartalmát nem lehet pusztán ezek alapján megérteni. A tulajdon elsajátítás és ez az elsajátítás a személyi tulajdonban levő földre nézve is alkalmazható, sőt alkalmazni is kell. Ha ezen a síkon nézzük a föld feletti személyi tulajdont, akkor világosan láthatjuk, hogy nem szabad elválasztani mesterkéltlen a használatot — amely nem vitásan személyes — a tulajdontól, annak is személyi jellegűnek kell lennie. Igen fontos — szerinte meghatározó — körülményt nem vettek figyelembe egyes vitázók, azt ugyanis, hogy ez a föld feletti személyi tulajdon legteljesebb mértékben a szükséglet kielégítését segíti elő.

A vitázók tehát magát az embert veszítették el szemük elől.

Ez volt az egyetlen vitapont, ahol nem sikerült teljes mértékben közös plattformra jutni. Éppen ezért helyes lenne, ha a személyi tulajdon problémájáról a Magyar Tudományos Akadémia Jogi Főbizottsága vagy pedig a jogi karok polgári jogi munkaközösségeinek valamelyike nyílt vitát rendezne, ahol ezt a problémát a maga összetett, sokrétű voltában meg lehetne vitatni.

VI. A tulajdonjog rendszere

A tulajdonjogi jegyzet azokat a követelményeket, amelyeket tudományos és didaktikai szempontból egy tankönyv rendszerével szemben felállíthatunk, kielégíti. Pólay Elemér azonban kifogásolta, hogy Világhy Miklós az ún. önállósult részjogosítványokat nem a tulajdonjog tartalma keretébe illesztette be. Ti. — igen helyesen — jogéletünk, tudományos rendszerünk szocialista fejlődése során szükségképpen megszűnt a dologi jogok és ezen belül az idegen dologbeli jogok kategóriája s helyébe a tulajdonjog került, mint rendszerbeli egység. Ennek keretébe szervesen illeszkednek bele azok az önállósult részjogosítványok, amelyek a más tulajdonában álló vagyontárgy bizonyos részleges használatát és a vele való rendelkezést ragadják meg (állagjogok), — míg az idegen dologi jogok, az ún. értékjogok kategóriája, mint amely e tárgykörbe nehezen volna beilleszthető, másrészt az általa biztosított kötelemtől való elkülönített tárgyalása antidiialektikus jellegű volna — a követelni jogba kerülnek. Ezzel, véleménye szerint, az utolsó lépést is megtennénk az idegen dologi jogok külön kategóriájának felszámolásához. Helytelennek tartja, hogy a jegyzet még mindig különbséget tesz telki és személyes szolgáltatások között. A szolgáltatásoknak egy kategóriáját ismeri el: a telki szolgáltatásokat. A használatot és haszonélvezetet a tulajdonjog tartalmi jogosítványai között célszerű tárgyalni.

A másik nagyon fontos problémakör, ami a vitában felvetődött, a birtoktan elhelyezésének a kérdése. Pólay Elemér helyesnek

látja a tudományos rendszerben a birtoktant a tulajdonjog keretében tárgyalni, mert a) a tulajdon egyik legfontosabb részjogosítványa a birtoklás; b) a birtok éppen úgy dolgokon realizálódik — a iuris quasi possessio erősen elméleti jellegű kategóriájától eltekintve —, mint a tulajdon; c) mert a birtokvédelemnek fontos szerepe van a szocializmus legfontosabb tulajdoni kategóriája, a társadalmi tulajdon védelmének teljesebbé tételében.

Világhy Miklós és Sárándi Imre didaktikai, szempontból megfelelőnek látják a jegyzet tárgyalási módszerét. A szolgáltatásokat illetően egyetértettek Pólay Elemér fejtegetéseivel. Egy nagy veszélyre hívták fel azonban a figyelmet, arra ti., hogy Pólay Elemér tárgyalási rendszere túlságosan összekapcsolja a tulajdont a birtokkal, s ezzel az Jhering-féle elmélet (a birtok = valószínű tulajdon) felé mutat, holott a birtok nemcsak tulajdonjogot fedhet.

Nizsalovszky Endre szerint a kódexben is helyes a birtoktan függetlenként való exponálása, ahogyan ezt nagyon helyesen a svájci polgári törvénykönyv teszi. A tudományos rendszerrel lehet vitatni, hogy a tulajdonjog keretében, annak részjogosítványaként helyes-e tárgyalni a birtoktan egész problematikáját. A tankönyvrendszerben azonban határozottan a jegyzet szisztematizálása mellett foglalt állást, mert így sokkal meggyőzőbb, áttekinthetőbb és világosabb a tulajdonjog szerkezeti felépítése és a II. éves hallgatók is jobban megértik e rendszerezés mellett a polgári jog tulajdoni részét.

A vita alapján megállapíthatjuk, hogy a tulajdoni jegyzet szerkezeti felépítése jó. A tudományos rendszerben lehet vitázni az önállósult részjogosítványok, a birtoktan elhelyezése körül. A tankönyvrendszerben azonban oktatási és didaktikai megfontolások is érvényesülnek. Ezek pedig feltétlenül megkövetelik, hogy a birtoktant külön fejezetben tárgyaljuk; a kódexrendszerben szintén vitatható a birtoktan elhelyezése.

Igen tanulságos és élénk vita folyt le továbbá a földjáradék jogi problémáiról (Horváth Róbert, Perbiró József, Nizsa-

lovszky Endre, Eörsi Gyula), a tulajdonjogi és földjogi jegyzet tárgyalási módszereiről (Bónis György, Kauser Lipót, Rudolf Loránd), a termelőszövetkezeti alapok jogi helyzetéről (Medve Zsigmond, Maftos Pál), a termelőszövetkezeti közös gazdálkodásba bevitt földek telekkönyvezésének kérdéseiről (Perbiró József), a rabszolga és hűbéri tulajdon szerkezetéről, a kapitalista tulajdon jog tartalmáról (Pólay Elemér, Kauser Lipót, Bónis György). A vita résztvevői sok egyéb, hasznos észrevételt is tettek.

A kétnapos vita tanulságait Kovács István, a jogi kar dékánja a következőkben foglalta össze: a) a hagyományosan Szegeden megrendezésre került polgári jogi, jelen esetben a földjogi, tulajdonjogi jegyzet-

vita a szerzők és résztvevők számára igen gyümölcsöző volt. A jegyzetek — a vita eredményeképpen megállapítható — a tudományos és oktatómunka követelményeinek teljes egészében megfelelnek; b) a vita színvonala emelkedett. A vita résztvevőinek szakmai műveltsége is nőtt, a marxista—leninista tételeket alkotó módon tudták alkalmazni; c) a jegyzetek igen jó kézikönyvnek is bizonyulnak. Haszonnal forgatják ezt gyakorlati szakemberek, levelező hallgatók egyaránt; d) a vita elősegítette — hasonlóan az ugyancsak decemberben megrendezett polgári jogi program- és jegyzetvitához — a leendő polgári jogi tankönyv munkálatait is.

Németi László

Beszámoló „A bírósági végrehajtás elvi kérdései” című ankétról

A Magyar Tudományos Akadémia Törvénykezési Jogi Szakbizottsága 1956. június 8—9-én ankétot tartott a pécsi Jogi Egyetemen. Az ankéton nagy számban vettek részt elméleti és gyakorlati jogászok.

Az ankét vitaindító előadását *Névai László* egyetemi tanár megnyitó szavai után *Farkas József*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa tartotta meg. Előadásának bevezető részében rámutatott arra, hogy a bírósági végrehajtás szabályozása — illetőleg újr szabályozása — már régóta aktuális törvényhozási feladat volt. Az a kilenc hónap, amely a végrehajtási törvény életbelépése óta eltelt, alkalmas volt arra, hogy a bírói gyakorlat megoldjon bizonyos problémákat, de ugyanakkor alkalmas volt arra is, hogy a bírói gyakorlatban felmerült problémákból megfelelően megítélhessük, hogy a törvény helyesen oldotta-e meg azt a feladatot, amelyre a törvényhozás szánta. Az előadó és az ankét résztvevői egyértelmű álláspontot foglaltak el abban, hogy az új végrehajtási törvényünk nem mindenben felelt meg annak a várakozásnak, amellyel a jogalkalmazók és a jogkereső közönség

megalkotását várta. A törvény megjelenése óta a bírói gyakorlat számos problémát vetett fel a gyakorlati alkalmazása során. Ezeknek a problémáknak egyrésze a jogalkalmazás körébe esik, a problémák másik csoportját a törvény megfelelő módosítása útján kell megoldani.

Az előadás lényegében a végrehajtási jog elvi problémáinak felvetésén és alapelvei érvényesülésének vizsgálatán keresztül kívánta feltárni azokat a nehézségeket, amelyek a törvénnyel kapcsolatosak. Rámutatott arra, hogy a Vht. a szocialista polgári eljárásjog szellemének megfelelően, többek mellett a következő legfontosabb alapelveket tartja szem előtt: szervezeti téren az új állami végrehajtói intézmény megalkotását; eljárási téren a bírósági hatáskör kiszélesítésével a bírósági végrehajtásnak a végrehajtás alapvető, elsődleges formájaként való meghonosítását; az egyszerűsítés elvét; az adós lehető védelme mellett a végrehajtást kérő érdekeinek hiánytalan kiegészítését. Ezt követően foglalkozott az eljárásjog és az egyes anyagi jogok összhangjának kérdésével, ami általában megvan. Egyes vonat-

kozásokban mégis lehet találni olyan rendelkezéseket, amelyek a gyakorlatban problémát okoznak. Nincs meg az összhang a Vht. 78. §-ának (2) bekezdése és a Csjt. 27. §-a között. A másik ilyen probléma az anyagi jog és a végrehajtási jog ún. elvülésének a kérdése. Továbbá ilyen értelemben emlékezett meg a Vht. 172. §-áról, amely a meghatározott ingó kiadásával, illetőleg meghatározott cselekmény végrehajtásával kapcsolatos szabályokat tartalmazza. Az értékesítés is sok nehézséget okoz a végrehajtási eljárás során. Az előadó rámutatott arra, hogy a novellánál ki kellene küszöbölni azokat a tényezőket, amelyek megakadályozták, hogy a Vht. az elmélet és a gyakorlat valóságos igényének megfelelően elkészülve hosszúéletű kodex legyen. Ilyen tényezőnek jelölte meg a titkos előkészítést. Helyes lenne a novella tervezetét nyilvánosságra hozni és afölött vitát nyitni.

Az előadás következő része túlnyomórészt elméleti kérdésekkel foglalkozott: elsőnek a végrehajtási jog helyével a szocialista jog rendszerében. A polgári eljárásjog két főrésze: a perjogra és a nem peres eljárások jogára tagozódik. A végrehajtási eljárás nélküli a kont-radiktorius eljárási jelleget, jogvita ebben az eljárásban rendszerint nincs. Ennek megfelelően a végrehajtási eljárás az egyik legfontosabb polgári nemperes eljárás — mondotta az előadó. Eszerint a végrehajtási eljárás nem szerves része a polgári eljárásnak, vagyis tagadta a polgári eljárás és a végrehajtási eljárás egységét. Javasolta, hogy minden marasztaló ítélet alapja lehessen a végrehajtási eljárásnak, ha a marasztalás önkéntes teljesítése elmarad. Kitért a Vht. 180. §-a alkalmazása körül felmerült gyakorlati nehézségekre, amelyek a termelőszövetkezettel szembeni végrehajtást gátolják. A következőkben rámutatott arra, hogy helytelen a Vht.-ben a tisztán az anyagi jogra utaló „adós” kifejezés használata. Végül foglalkozott a tulajdonközösség megszüntetésével kapcsolatos árverés jogi természetének kérdésével.

A vitaindító előadáshoz elsőnek *Mátéffy József*, a Fővárosi Bíróság másodelnöke

tartott korreferátumot. Nézete szerint a végrehajtás terén tarthatatlan a helyzet. Nemcsak az igazságszolgáltatásban és ezen belül a végrehajtási eljárásban, hanem az élet minden területén megáll az az igazság, hogy a tökéletesség egyik ismerve a viszonylagos egyszerűség. Az ankét témájára vetítve e tételt, ha a végrehajtási eljárásunk egyszerű, úgy szükségszerűen jó, olcsó, gyors és eredményes is. De fontos alapelveknek fogadhatjuk el azt is, hogy hatékony segítséget kell adnunk a végrehajtást kérőknek ahhoz, hogy követeléséhez minél hamarabb hozzájusson, ugyanakkor azonban az elérni kívánt cél által megszabott keretek között az eljárás az adós számára se jelentessen durva kíméletlenséget. Bármennyire is helyesek a végrehajtási eljárásunk alapelvei és általában bármennyire is korszerű a végrehajtási törvényünk, mégis az új rendelkezések hatályosulását és így az alapelvek értékét nagyban csökkenti az az el nem hallgatható tény, hogy a hátralékok száma az új törvény életbelépte óta ijesztő mértékben felszaporodott.

A bírósági végrehajtást, mint alapvető formát jelentő eljárásjogi elv tárgyalásánál az előadó által felhozott nehézségeken túlmenően rámutatott azokra a nehézségekre is, amelyek gátolják a leglényegesebbnek tartott eljárásjogi alapelv egyikének, nevezetesen annak az elvnek maradéktalan érvényesülését, hogy a végrehajtás alapvető formája a bírósági végrehajtás kell hogy legyen. E nehézséget elsősorban szerinte a Vht. taxációs rendszere okozza. Ezzel kapcsolatban hivatkozott a Munka Törvénykönyve 122. §-ára, valamint a közelmúltban kihirdetett 14/1956. /V. 30./ MT. sz. rendelet 26. §-ára, a Vht. 14. §-ának a) pontja egymást nem mindenben fedő rendelkezéseire. Rámutatott arra, hogy máig sincs megnyugtatóan megoldva a leltárhiány miatt marasztaló igazgatói határozat mikénti végrehajtásának kérdése. Rámutatott arra, hogy a helyesnek elismert alapelvek sem tudnak mindig összeütközésmentesen érvényesülni mai eljárásjogunkban. Erre példának hozta fel, hogy a VÜSZ 15. §-a (2) bek. értelmében a végrehajtó az általa

befejezett ügyekre vonatkozó iratokat bemutatja a bíróságnak. A végrehajtási ügy iratait csak a bíróság rendelkezése alapján lehet irattárba helyezni. Ez a rendelkezés abból az alapelvből folyik, hogy a bíróság nem fejezte be tevékenységét határozatának meghozatalával, hanem határozatának végrehajtását ellenőrzi is. Ennek a rendelkezésnek a gyakorlatban való merev keresztülvitele beleütközik azonban az egyszerűsítés elvébe. Különösen nehézséget okoz ez akkor, amidőn a követelés behajthatatlan vagy pl. a behajtás a szünetelés és felfüggesztés stádiumába érkezik. A bürokrácia elkerülése végett helyes lenne ez elvből engedve lehetővé tenni, hogy a végrehajtó — aki egyébként ma már ügyintéző — maga tétethesse irattárba a befejezett ügy iratait. Az egyszerűsítés alapelvének szempontjából erősen vitatható, hogy hasznos és szükséges volt-e a végrehajtható okiratok fogalmának, illetve magának a végrehajtási eljárás megindításának ilyen módon való szabályozása. A gyakorlat alapján e kérdésre tagadólag kell felelni. Helyesebb lett volna a végrehajtásnak a végzéssel való elrendelése azzal a korrektívummal, hogy ezen a téren érvénybe léptetjük a lépcsőzetes rendszert, amely a régi rendszer nehézségeit kiküszöbölte volna és így valóban egyszerűsítettünk volna a jelenlegihez képest.

Mátéffy József a következőkben hangsúlyozta, hogy a végrehajtási eljárás a dolog természete miatt a múltban is jogszabálynál fogva soronkívüli természetű volt. Méginkább áll ez a követelmény mai eljárásunkban, amely az officialitás elvének tágkörű bevezetésével és az egyes végrehajtási lépéseknek határidőkhöz való kötésével a végrehajtási eljárásnak a műlthoz képest gyorsabb lebonyolítását szándékolta. E vonatkozásban azonban nem minden rendelkezése volt szerencsés. Az a minden oldalról elhangzott és a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma részéről is helyeselt óhaj, amely a tartásdíjjal kapcsolatos közvetlen letiltás intézményét visszaállítani kívánta, élénken bizonyította, hogy a végrehajtható okiratokkal kapcsolatos egységes elvi rendszer

elméletileg lehet szép, de gyakorlatilag nem válik be. Ezt igazolja az Igazságügyi Közlöny egyik utolsó számában megjelent 314/1956. I.M. I/3. sz. közlemény is, amely bár egyes vonatkozásokban kifogásolható módon, de a novelláris rendezésig mégis lépést tett a gyorsítás megkívánta gyakorlati követelmények kielégítése felé. Végezetül a végrehajtási törvény novelláris kiegészítése mellett foglalt állást.

A következő korreferens *Tárkányi Ernő*, a pécsi megyei bíróság tanácsvezetője volt. Hozzászólásának első részében az előadó által is felvetett kérdéssel, a polgári eljárás és a végrehajtási eljárás viszonyával foglalkozott. Egyetértett az előadóval abban, hogy a végrehajtási eljárás nem szerves része a polgári eljárásnak, mert a pert nem minden esetben követi. Így tehát a kettő nem együttvéve, hanem külön-külön egymást kiegészítve torkollik a törvénykezési jogba. Ezután néhány szervezeti kérdéssel foglalkozott. Többek között megemlítette a bírósági végrehajtóknak a bírósági szervezetben elfoglalt helyét, a Vht. 17. §-ának megfelelően. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a 113/1956. /I.K.11./ I.M. sz. alatt a végrehajtási utasítás is megjelent, és egyben azt hiányolja, hogy ez a szabályozás lényegileg a Vht. módosítását jelenti és mégsem törvényerejű rendelet alakjában változtat a szervezeten. Ő sem helyesli, hogy állampolgárokat érintő kérdésekben igazságügyi közlemény tartalmaz rendelkezéseket. Tárkányi Ernő az előadó által megvizsgált alapelveken keresztül, az előadást kiegészítő módon tárta fel a Vht. hiányosságait. Foglalkozott azzal a problémával, amelyet a 314/1956. /I.K.11./ I.M. I/3. sz. közlemény okozott a végrehajtási lap kiállítására és továbbítására vonatkozó, a Vht.-től eltérő rendelkezéseivel. Nem lehet ezzel kapcsolatban tájékoztatásról vagy értelmezésről beszélni, amikor a közlemény kifejezetten módosító rendelkezéseket tartalmaz. Eszerint a gyermektartásdíjat megállapító bírósági határozat bevezető részében és rendelkező részében kell feltüntetni folyamatos szövegezésben a Vht. 10. §-ában felsorolt adatokat és a rendelkező részben kell kifejezésre juttatni

a gyermektartásdíj összegének a munkabérből való letiltását is. A határozat bevezető és rendelkező részét tartalmazó egyik példányán „A végrehajtási lap”, a másik példányán a „Letiltás”-másolat a gyermektartásdíj végrehajtásának ellenőrzéséhez feliratot kell alkalmazni és azokat továbbítás végett át kell adni a bírósági irodának. Szerinte ez a módosítás lényegében a 7/1953. /II.8./ M. T. számú rendelet 9. §-ában szabályozott és jól bevált eljárás visszaállítását jelenti. Egyben rámutatott arra, hogy ez a közlemény csak a technikai kivitel módját illetően tér el a Vht-n alapuló és eddig követett eljárási módtól, az azonban kétségtelen, hogy ez a közlemény sem oldotta meg a másodfokú döntések kapcsán kiállítandó végrehajtási lapok kérdését, amely nehézségre már az előadó is rámutatott. A továbbiakban ő is hangoztatta, hogy a Vht-nek a gyakorlatban kiütköző hiányosságait a Legfelsőbb Bíróság polgári kollegiuma a BH. 1956. évi 4. és 5. számában közzétett állásfoglalásaival kívánta kiküszöbölni. Az alsóbíróságok számára ez úton nyújtott segítség kétségtelenül nagyjelentőségű és nagymértékben járul hozzá az egyöntetű gyakorlat kialakításához. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, hogy az ilyen eljárás nem vezet-e egy precedens-jog kialakulásához és általa nem nyer-e polgárjogot a szocialista jogszemléletünkkel semmiképp össze nem egyeztethető törvényrontó szokásjog.

Révai Tibor, az ÜKOB főtitkára, miután kiemelte a Vht. előnyeit a régi szabályozással szemben, rámutatott arra, hogy demokratikusabbá kell tenni jogalkotásunkat. Hangsúlyozta továbbá, hogy egy-egy törvény megalkotásánál figyelembe kell venni a szovjet és a népi demokratikus jogalkotás eredményeit, azonban nem szabad abba a hibába esni, hogy egyszerűen lemásoljunk szovjet vagy népi demokratikus eredményeket. Helyeselte a bírósági végrehajtás területének a kiszélesítését, mert bíróságainknak a törvényesség megvalósítása, az állampolgári jogok védelme szempontjából döntő szerepet kell betölteniük a végrehajtás területén is. Ezzel kapcsolatban kitért arra, hogy itt a törvény nem

volt következetes, mert az adók és az államigazgatási úton kiszabott pénzbüntetések behajtását nem utalta a bírósági végrehajtás hatáskörébe, noha a szovjet példa itt valóban követendő lett volna. Vitába szállt az előadásnak azzal a tételével, mely szerint az adósvédelem végrehajtási jogunknak alapelve. Nem fogadta el az előadásnak azt a tételét sem, amely a végrehajtási eljárást elszakítja a polgári eljárástól, és a végrehajtási eljárást egyszerűen nemperes eljárásként fogja fel. Az elévülés tekintetében tévesnek ítélte meg az előadásnak azt a megállapítását, hogy a polgári jog szerint a felszólítás is megszakítja az elévülést. A továbbiak során vitatta a Vht. 180. §-a jogosultságát, amely csak meghatározott követelések miatt engedélyez végrehajtást a termelőszövetkezetek ellen. Nézete szerint a bíróságra kellene bízni, hogy mit ítél meg a tsz-szel szemben. Azt azonban, amit megítél a tsz. zavartalan termelő tevékenységének biztosítása mellett, a Vht. engedje meg behajtani.

Gyódi István pécsi megyei bírósági bíró a Vht-ben foglalt sorrendi rendelkezések nem világos szövegezésére mutatott rá, majd hangoztatta, hogy a Vht. hiányosságai törvényt magyarázattal nem pótolhatók, szükséges volna azoknak törvényhozási úton való rendezése. *Kaufer Imre* ügyvéd foglalkozott az eljárási alapelvek érvényesülésével és elsősorban a rendelkezési elvvel, majd a végrehajtási eljárás folyamán megnyilvánuló officialitás kérdésével. Egybevetette a rendelkezési jogot a gyorsaság és a hatályosulás követelményével. A végrehajtást — az előadó fel fogásával ellentétben — ő is a polgári eljárás befejező részének tekinti. *Czétényi Jenő*, a Legfelsőbb Bíróság bírójának hangoztatta többek között, hogy a végrehajtási jognak még az elmélete is gyakorlati, ezért az előadás címe bátran megváltoztatható lett volna: „A végrehajtási jog gyakorlati kérdései”-re. Többek között kifogásolta, hogy a végrehajtható okiratok megtestesülési módjai különböznek a bírósági határozatokétól. Szerinte ezzel a tvr. a végrehajtható okirat kiállításának határozat jellegét kívánta kiküszöbölni ■

ezzel az ellene való jogorvoslatot is. A célt azonban nem tudta elérni, mert a 197. §-on keresztül körülményes úton mégis csak van jogorvoslat. Felvetette továbbá azt is, hogy nem igazi egyszerűsítés az sem, hogy az ingatlan becsérték megállapításának csak egy módja van, mert ilyen esetben a gyakorlat kénytelen bonyolult orvoslási módokat feltalálni. Az egyszerűség okából helyezte hatályon kívül a Vht. a 7/1953. M.T. sz. rendelet 7. §-át, amelyet igazságügyminiszteri közlemény volt kénytelen visszaállítani. Rámutatott a Vht. 139. és 186. §-ainak egymást ütü rendelkezéseire és szövegezésbeli hiányosságaira. Czéthy Jenő az egyszerűség követelményéhez sorolta a nyelvezet szabadságát is. Ennek a követelménynek a Vht. nem mindig tesz eleget.

Kocsis Mihály egyetemi tanár felhívásában elsősorban az új végrehajtási törvény előnyeit hangoztatta a régivel szemben. Külön kiemelte az egész eljárás egyszerűségét, áttekinthetőségét és közérthetőségét. Bírálatban részesítette a Vht. 136. és köv. §-ait, amelyek a munkabérből való levonást szabályozzák, úgyszintén a 157., a 158., a 177–179. és a 180. §-okat. A szervezeti kérdések körében javasolta, hogy a végrehajtótól követeljék meg a szakvizsga letételét, továbbá, hogy a végrehajtó helyettesítéséről a bíróságon belüli dolgozó kijelölésével történjen gondoskodás. A végrehajtási lap kiállításával kapcsolatban kifejtette, hogy az új intézménnyel egyetért. Hiányolta azonban azt, hogy kiállítása kérdésében nincsen fellebbezési lehetőség, illetőleg az nincsen világosan megengedve. Szerinte a végrehajtási lap egymagában „határozat” jellegű, mert – egyrészt – ezzel kezdődik az addigi eljárással szemben egy új, a kényszerítő eljárás; ez az „átváltás” jelentős, döntő jelentőségű hatósági rendelkezés; másrészt igen sok esetben nem egyszerű kimásolása az ítélet, vagy sokszor ítéletek (első- és másodfokú) tartalmának. Ezért kézenfekvő lehet annak a veszélye, hogy a végrehajtási lap nem tartalmazza híven a marasztalást. Erről a hibáról a végrehajtó csak „későn”

szerez tudomást, és pedig a végrehajtási értesítés másodpéldányának megküldéséből. Helyes volna, ha a végrehajtási lapot a végrehajtó azonnal megkapná és számára eltérés esetén fellebbezési lehetőség lenne. Az önkéntes teljesítésre való felhívás kérdésében nem ért egyet Farkas József fejtegetéseivel. Nézete szerint nem az a döntő, hogy az elrejtés miatt indult-e eljárás, vagy emeltek-e panaszt, hanem az, hogy e felhívás jelentékeny ösztönzést jelent a vagyontárgyak elrejtésére. Inkább az eljárás sikertelensége lehet az elrejtés jelzése, mintsem az elrejtés miatt emelt panasz, vagy eljárás.

Rudolf Loránd egyetemi tanár az elévülés kérdésével kapcsolatban felvetette azt a kérdést, hogy a végrehajtási jog elévülésének a szabályozása egyáltalán a Vht-be tartozik-e? Szerinte nem, mert ez általános polgári jogi kérdés. Jelenleg erről itt csak azért lehet szó, mert nincsen polgári törvénykönyvünk. Felveti továbbá, hogy lehet-e egyáltalán a végrehajtási jog elévüléséről beszélni. Helyesebb volna a végrehajtási jog elenyészéséről beszélni a prekluzív határidőn túl. Az elévülési határidő félbeszakadásával kapcsolatban megjegyzi, hogy az előadás nem tett különbséget a félbeszakadás és a nyugvás között. A Vht. sem beszél a nyugvási okokról, bár erre szükség lenne pl. egyeségi tárgyalás folytatása esetén.

Boda Géza ügyvéd és Süttő László fogalmazó a gyakorlatból merített példákon keresztül mutatták be az új végrehajtási törvényünk nehézkességét. Szigligeti Viktor igazságügyminisztériumi főelőadó hozzászólásában nem értett egyet Kocsis Mihállyal abban, hogy a Vht-nek sikerült volna egy jogszabályba tömöríteni a végrehajtási eljárási szabályokat. Az egyesleges kódex megteremtése a novella feladata lesz. A házassági vagyontársasággal kapcsolatos igényper szabályozásánál a nehézség – szerinte is – onnan eredt, hogy bonyolult a házassági közös vagyon rendszere. E kérdésben egyetért Farkas József értelmezésével. Az egyszerűsítést szolgálná, ha a foglalásmentes vagyontárgyakat kizárnák a megosztásból, s azt a lefoglalható tárgyakra korlátoznák. Nem ért egyet

azonban azzal a javaslattal, hogy az igénypert nemperes eljárás során kelljen elintézni. Nem lenne helyes a nemperes szabályozás azért sem, mert az ilyen perben hozott ítélet konstitutív, amennyiben annak következményeként a közös vagyomból különvagyon lesz. Egy másik körülmény, amely a peres szabályozást indokolja, az, hogy ezekben az esetekben szükségessé válik az adós porbevonása az igénylővel szemben.

Hegyháti István közjegyző szerint az előadás és az eddigi felszólalások is az elmélet és a gyakorlat egységét mutatják. Nem ért egyet Farkas Józseffel abban, hogy a végrehajtási eljárás független a peres eljárástól. A bírói ítélet önmagában megtestesíti a végrehajthatóságot és nem látja szükségét a végrehajtást elrendelő külön végzésnek. Ugyanez áll a végrehajtható okiratokra is. A végrehajtási lap kiállításának előírása ezt az egységet fejezi ki, ami helyeselhető is, hiba csak az, hogy ezt a helyes elvi álláspontot gyakorlatilag helytelenül vitték keresztül. A végrehajtási lap intézménye elvonja a bírói ítélet végrehajthatóságát. A végrehajtási lap jellege még eldöntetlen. Ha csak technikai eljárásnak tekintjük, akkor a bírói ítélet a végrehajtható, ha pedig határozatnak fogjuk fel, akkor letérünk az elvi síkról. *Paksa Jenő* megyei bírósági bíró hozzászólásában többek között foglalkozott a bírósági végrehajtók kizárásának a kérdésével. *Szalkay Sándor*, a Legfőbb Ügyészség főosztályügyésze megemlítette, hogy sok értekezlet foglalkozott már a végrehajtási jog gyakorlati nehézségeivel. Mindez pedig arra mutat, hogy nem sikerült igazi, szocialista jogszabályt alkotnunk, amelynek az a jellemzője, hogy egyszerű, világos, könnyen érthető, és megoldást ad a szabályozás körébe vont minden lényeges kérdésre. Ennek egyik okát abban látja, hogy a végrehajtási jogot nem törvény, hanem törvényerejű rendelet formájában alkottuk meg. A törvényjavaslathoz ugyanis a jogszabály szerkesztőinek indokolást kell fűzniök. Azok széles körben megvitatásra kerülnek és a hibák már a keletkezésükkor nagymértékben kiküszöbölhetők. Ettől esett

el éppen az új végrehajtási törvényünk, amelynek most látjuk csak igazán a kárát.

Névai László egyetemi tanár saját álláspontját kifejtve hangoztatta, hogy egyetért az előadás gyakorlati és elméleti megállapításainak a legtöbbjével, így különösen az utóajánlat, a haszonélvezet, a meghatározott cselekmény végrehajtása, az értékesítés kérdésével kapcsolatban elhangzottakkal. Farkas József felfogása azonban a per jog két részre: a peres és a nemperes eljárások jogára történő felosztásáról nem fejezi ki a végrehajtási eljárás kapcsolatát a perhez és a más többi eljáráshoz. Szerinte a végrehajtási eljárás nem egynemű a többi nem peres eljárással. *Névai László* nézete szerint a per és a végrehajtás viszonyát egy feltételezettségi és egy időbeli kapcsolat jellemzi. Az időbeli viszony azt fejezi ki, hogy nemcsak a per keletkezhet a végrehajtási eljárás előtt, hanem a végrehajtási eljárás is megelőzheti a pert. Ilyenkor a végrehajtási eljárásba egy per ékelődik be, vagy pedig ágazik abból ki. Az előbbire példa a közjegyzői záradék alapján indult végrehajtás korlátozása, esetleg megszüntetése iránti per. Az utóbbi fő esete a végrehajtási igényper. A feltételezettségi kapcsolat a per és végrehajtás egymástól való viszonylagos függetlenségére utal: van végrehajtás megelőző per nélkül is (pl. közjegyzői záradék alapján) és van per azt követő végrehajtás nélkül is (pl. megállapítási, jogalakítási per, az önkéntes teljesítés és az elutasítás megfelelő esetei). A rendszerinti eset mégis az, hogy a törvény a végrehajtást a per folytatásaként teszi lehetővé. Tehát a per és a végrehajtás viszonya komplex, összefonódott, amennyiben mindkettő az egységes polgári eljárás része. A polgári eljárás egysége a cél és az alapelvek közösségén nyugszik, de az egészre vonatkozó alapelvek csak bizonyos változtatásokkal érvényesülnek a végrehajtási eljárásban. A cél azonoságát az mutatja, hogy az igazságszolgáltatásnak nemcsak az eldöntés, hanem az érvényrejuttatás is feladata. Ebből következően Farkas József által a végrehajtási eljárás elveinél megadott keret nem helyes. Az általa felhozott alapelvek egy része

nem tekinthető alapelvnek, így pl. az, hogy a végrehajtó állami alkalmazott. Ez tételek rendelkezés, de nem alapelv. Nem alapelv az egyszerűség sem, legfeljebb követelmény. A gyorsaság már inkább lehetne alapelv. Az előadás alapelveként szerepelteti az adósvédelmet is. Ezt sem lehet alapelveként elismerni.

Balogh Imre, a Legfelsőbb Bíróság bírója, hozzászólásában megemlékezett a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepéről és ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy azok a helyes elvek, amelyeket a kialakult bírói állásfoglalások tartalmaznak, nagymértékben segítségre lesznek az új törvény megalkotásánál. *Törő Károly*, a Bp. Bírósági Végrehajtói Iroda vezetője elvileg alapvető különbséget lát a peres és nemperes, valamint a végrehajtási eljárás között. Ez a különbség abban áll, hogy a végrehajtási eljárás nem tekinthető bírói eljárásnak, mert ez a munka már igazgatási feladat megvalósítására irányul. *Vida István*, az I. M. törvényelőkészítő osztályának főelőadója hozzászólásában kifejezésre juttatta, hogy a jogszabály előkészítői részéről örül annak, hogy az új végrehajtási törvény ilyen széleskörű megvitatásra került. A kifogásolt előkészítési munkálatok módszerével kapcsolatban megjegyezte, hogy a kodifikátor úttörő jellegű munkát végzett, hogy előbb kellett szabályozni az életviszonyokat, mint ahogy azok a maguk teljességében kialakultak volna. Ezekből a körülményekből származnak azok a hibák, amelyeket ez az ankét felvetett. A továbbiakban egyetértett azzal, hogy a novella megalkotásánál széleskörű bizottságot kell létrehozni és megvitatásra kell a javaslatot bocsátani. *Baráth Lajos* egyetemi tanársegéd foglalkozott a végrehajtásbeli ügyészi részvétel kérdésével. Az új végrehajtási törvény nem fordít elég gondot az ügyészi részvétel biztosítására. Javasolja, hogy a jelenlegi állapot megszüntetése érdekében adassék mód arra, hogy átmeneti rendelkezéssel ott, ahol erre szükség van, a bíróság vezetője más bírósági dolgozót is kijelölhessen a befejezetlen ügyek elintézésére. Ez annál is inkább szükséges, mivel a végrehajtás megvalósítása amellett,

hogy hozzásegít a bírói határozatok tekintélyének a megszilárdításához, egyben a szocialista törvényesség megszilárdítását is jelenti.

Az ügyvédség részéről felszólalt még *Szász Pál*, *Vadas György* és *Fehérváry Géza*. Mindhárman éles kritika alá vették a végrehajtási törvényt. Egyértelműnek tekinthető álláspontjuk szerint nem novel-lára, hanem új törvényre van szükség. *Dolánszky Ferenc* fővárosi bíró szerint nem világos, mit jelent a „zálog” a törvény szóhasználatában. *Kardos János* megyei bírósági bíró helytelen rendelkezésnek tartja a 157. § ama fordulatát, mely szerint a költségvetés rendszerében gazdálkodó szervet akkor hívják fel a fedezet igénylésére, ha nincsen fedezete. *Szántó Elemér* megyei bírósági bíró feleslegesnek tartja annak kimondását, hogy a becsérték megállapítása ellen ingatlanvégrehajtás esetén panasznak van helye. *Vida Lajos* megyei bírósági bíró szerint az önkéntes teljesítésre való felhívás nem helyes, mert az adósnak tudnia kell, hogy teljesíteni tartozik, további felszólítgatásnak az ítélet után helye nincs. Szerinte a végrehajtásunk jelenlegi állapotát nem a törvény, hanem az ügyek sokasága okozza. Példaként hozta fel, hogy a kis dombóvári járásbírószágon 570 elintézetlen ügy van és ha a végrehajtó két napot kint tölt, négy nap nem elegendő az elintézésre. *Vargha László* egyetemi adjunktus észrevételezte a Bp., a Vht. és a Vhté nem egyértelmű szóhasználatát.

Farkas József válasza után *Névai László* zárszavában összegezte az ankét eredményeit, majd rámutatott arra, hogy a hibák legfőbb oka az volt, hogy a tudomány és a kodifikáció nem foglalkozott elegendő a végrehajtás kérdéseivel. A titkosság követelménye kizárta a széleskörű megvitatást és nem vonták be a gyakorlat szakembereit sem az előkészítő munkálatokba. Helyesebb lett volna, ha ez a vita az előkészítés folyamán került volna lebonyolításra. Most az a feladat, hogy a vitában felmerült gondolatokat felhasználjuk az új jogszabály elkészítésénél.

Baráth Lajos

„A polgári szabadságjogok és a Vinson Court”² vagy néhány szó az amerikai alkotmányosságról

I. Tudott dolog, hogy a törvényeknek megfelelő cselekvésnek, általában a törvényességnek, a jogtudaton, az erkölcsön túl — esetleg ezek ellenére is — tulajdonképpeni alapja és biztosítéka az objektív kényszerítő eszközökben és erőkből van.

A törvények, különösen az alaptörvény, az alkotmány által körülírt és megfelelő eszközökkel is védett és kikényszerített emberi élet- és cselekvési formák, más szóval az alkotmányosság, a törvényesség fogalmát a történelem során mindig más-más tartalom töltötte ki. Változtak az alkotmányok, a törvények — vagy ha nem is változtak, akkor, sőt akkor igazán! — változott az alkotmányosság, változott a törvényesség is. A törvényesség általános fogalma és a törvényesség mint történelmi kategória kérdésénél kapcsolódunk tanulmányunk tulajdonképpeni témájához.

Ismeretes, hogy míg a feltörekvő burzsoázia — a társadalom objektív fejlődési törvényeinek megfelelően — az új társadalmi rend megszilárdítása érdekében új törvényeket hoz, azokat, a bennük kifejezésre jutó osztályérdeket megvédi, kieroszakolja, míg tehát a burzsoázia fejlődésének első szakaszában a szó progresszív értelmében a törvényesség védelmezője, addig a hanyatló burzsoázia, az imperializmus burzsoáziája — minthogy osztályérdekei túlnőttek a korábbi törvényeken — a törvények fenntartásának és tiszteletben tartásának látszatával valósítja meg nyers és kíméletlen osztályuralmát. Szükséges esetben azonban az alkotmányosság látszatát is félreteszi és a törvények kijátszásának, átértelmezésének területére vagy akár a nyílt törvénytíprás útjára lép.

A burzsoá törvényesség, a burzsoá alkotmányosság tanulmányozása és megvilágítása tekintetében rendkívül érdekes és értékes C. Herman Pritchett: „A polgári szabadságjogok és a Vinson Court” című, az Északamerikai Egyesült Államok

Legfelső Bíróságának Fred M. Vinson 1946-tól 1953-ig tartó elnöksége idejében folytatott *alkotmányjogi* joggyakorlatáról szóló 1954-ben megjelent könyve.

II. Mielőtt még a megadott cím, illetve téma egyes részletproblémáira térnénk át, szükséges néhány szót mondani magáról a *szerzőről, könyvének céljáról, Fred M. Vinson-ról*, valamint az *Egyesült Államok Legfelső Bíróságának kettős jellegéről*.

I. C. H. Pritchett a chicagói egyetemen a Politikai Tudományok Osztályának vezetője — aki egyébként „The Roosevelt Court” címmel a Roosevelt-időszak legfelső bírósági gyakorlatával is foglalkozott 1948-ban megjelent hosszabb munkájában — nem kívülállóként, az amerikai életformával és jogrendszerrel szemben állva veszi vizsgálat és kritika alá az Egyesült Államok Legfelső Bíróságát és annak működését, hanem — s ez adja meg a munka különös hitelét — az amerikai jogrendszer jogelveinek védelmével és elismerésével, az alkotmányosság és a törvényesség nevében. *Könyvének célja* elsősorban az Északamerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága 1946–53-ig terjedő szakasza (a továbbiakban Vinson Court) alkotmányjogi joggyakorlatának elemző vizsgálata, a demokratikus, alkotmányos alapelvek és a gyakorlat összevetése volt.

Kimutatott és bizonyított tényekről, amelyek az Egyesült Államok jogszolgáltatásának törvénysértéseire vonatkoznak, nem vonja le a szinte önként adódó következtetéseket. Csak bemutat, de nem bírál eléggé. Ebben minden bizonnyal a „belső”, az „érdekelt” fél álláspontja tükröződik, aki az adott jogrendszeren belül akar több alkotmányosságot, több törvényességet. Ő maga írja:¹ „Ha ez a munka bírálta a Vinson Court-ot és annak tagjait, a bíráló jogszolgáltatásunk barátjától eredt, aki csak azt szeretné látni, hogy a Legfelső Bíróság felemelkedjék arra a méltó-

² C. Herman Pritchett: *Civil Liberties and the Vinson Court*. The University of Chicago Press, Chicago 1954.

¹ Ismertetett mű IX. old. A továbbiakban a hivatkozott oldalszámokat a szövegben zárójelben tüntetjük fel.

ságra és tekintélyre, amelyre a sors és az amerikai alkotmány állította". Mutatkozik ez abban is, hogy jogi és politikai fel fogása a demokratikusabb és törvényesebb Roosevelt-korszak liberális alkotmányjogi és igazságszolgáltatási gyakorlatát védi a Truman-korszak Vinson Court-jával szemben.

2. Az Északamerikai Egyesült Államok államszervezetében a *Legfelső Bíróság* *ket tős szerepet* tölt be. Egyrészt az amerikai bírósági szervezetben a legfelsőbb fellebbezési fórum, másrészt alkotmánybírósági feladata és gyakorlata erősen kialakult. Joga van minden államigazgatási vagy alsófokú bírói döntést, az alkotmány kivételével minden törvényt és rendeletet vagy valamely rendelet, illetve törvény bizonyos részét az alkotmány védelmében megvizsgálni, alkotmányellenesnek minősíteni és tőle a jog kikényszerítő erejét megvonni. Mint a könyv szerzője megállapítja, a Vinson Court idejében különös súllyal alkotmányjogi problémák, így elsősorban a *polgári szabadságjogok* jogi védelme foglalkoztatta a bíróságot.

A Roosevelt-korszak alkotmányjogi gyakorlata inkább pozitív jellegű volt. Kiterjesztette, erősítette a polgári szabadságjogokat, és a helyi szervek alkotmányjogi helyzetével foglalkozott. A Vinson Court-nak — mint ahogy a Truman-korszak politikai iránya is változott — más feladata volt: „Határozni abban, milyen határig köteles egy szabad, demokratikus társadalom a maga szabadságát olyan egyénekre vagy szervezetekre kiterjeszteni, akik, illetve amelyek a demokrácia megdöntésén fáradoznak.” (4.) „Mert — írja tovább a szerző — szabadság a jog védelme alatt egyike a legnemesebb emberi fogalmaknak. De mennyi szabadság és mennyi jog?” (IX.) Magyarul és gyakorlatilag ez annyit jelent: kiterjesztendő-e az USA alkotmányos jogvédelme a Kommunista Pártra, annak tagjaira és a kommunista-szimpatizánsokra, vagy nem, és ha igen, milyen terjedelemben? A Vinson Court e kérdés-komplexumra vonatkozó alkotmányjogi „termése” páratlan az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának történetében.

Mik tölték a Vinson Court gyakorlatá-

nak homlokterébe ezeket a problémákat? A szerző ennek a következőkben adja meg az okát. a) Számos kommunistaellenes törvény született közvetlen a Vinson Court idejét megelőző időszakban. Így 1940-ben a Smith Act, 1947-ben a Taft—Hartley, The Internal Security Act stb. b) A törvényhozó, illetve államhatalmi szervek úgynevezett nyomozó funkciója (legislativ investigation function), mint pl. a McCarthy-féle Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság.

Ezekhez jegyzi meg a szerző, hogy „a *Vinson Court periódusa alatt a polgári szabadságjogok elvét leginkább a törvényhozás veszélyeztette*”. (252.)

A fenti törvényekre alapított alsófokú bírósági döntések a Legfelső Bíróság szintjén felvetették maguknak a törvényeknek az alkotmányhoz és az elismert alapelvekhez való viszonyát. Ezeknek a törvényeknek majdnem teljes mértékben történő alkotmányossá minősítése „az önmagával erősen meg hasonlott” (2.) Vinson Court-tól sok alkotmányjogi döntést követelt. Innen az, hogy a Vinson Court gyakorlatának homlokterében a polgári szabadságjogok problematikája állt.

3. *Fred M. Vinson személyére* vonatkozóan érdemes megjegyezni, hogy Truman elnök — általános vélemény szerint — azért nevezte ki őt a Legfelső Bíróság elnökévé, mert politikai magatartása és különböző vélemények összehangolására különösen megfelelő személyes képességei alkalmassá tették őt a részben Roosevelt és részben Truman elnök által kinevezett bírákból álló meghasonlott (badly split) bíróságnak az újabb politikai célkitűzéseknek megfelelő működtetésére. És valóban, ilyen nehéz körülmények, a bírák eltérő és sokrétű politikai állásfoglalása ellenére is „eredményesen” a „Truman-administration”-nek megfelelően működött a róla elnevezett Vinson Court-ot. Azonban Vinson említett személyes képességei ellenére is a Vinson Court az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának legválságosabb és legmeghasonlottabb időszaka volt. Az esetek többségében egyhangúság nélkül hozott ítéleteket. Míg 1940-ben a Legfelső Bíróság döntései még 72%-ban egyhangúak

voltak, ez az arányszám 1952-re, tehát a Vinson Court idejében 12%-ra csökkent. Politikai és szakavatott megfigyelők szerint „a nem egyhangú döntések száma *indexe a jogi felfogás, a jogi vélemény elpolitizálódásának (the politicization of judicial opinion)* és ez egyúttal a Vinson Court lázgörbéje is”. (22.) A Legfelső Bíróság egyik bírása, Thomas Reed Powell továbbmegy és azt mondja: „Az emberben független esszéírók társaságának impressziója támad” (22.), ha a bíróság egyes tagjainak nyilatkozatait konkrét ügyekben meghallgatja, illetve elolvassa. Ez a tény tette lehetővé azt, hogy a bírák a maguk politikai felfogásának megfelelően és nem szigorúan az alkotmányhoz ragaszkodva tettek le voksaikat valamely fontos alkotmányjogi vonatkozású ügyben. A munka szerzője a bíróság tagjai politikai differenciáltságának az alapját is kikutatja, amikor minden bírónak életútját végigkíséri egészen a Legfelső Bíróságig. Maga Frankfurter, a Vinson Court kétségtelenül legnagyobb bírói egyénisége kijelentette, hogy sokszor más, mint bíró és más mint ember. A szerző így ír róla: „Frankfurter majdnem minden ügyben a saját határozatát az ember és a bíró kettősségének jegyében készítette elő.” (245.)

Az emberi lelkiismeretnek, az Egyesült Államok elnöke által a Legfelső Bíróság tagjává kinevezett bíró emberi lelkiismeretének a Vinson Court nyilvánvaló politikai célokat kielégítő és követő alkotmányjogi joggyakorlatával való összeütközése jól láttatja az alkotmányban deklarált polgári szabadságjogok és a Vinson Court viszonyát: a Vinson Court-időszak alkotmányosságának tartalmát.

A hosszú ideig egyértelműen értelmezett alkotmányos jogelvek átértelmezésének vinsoni processzusában a Vinson Court a polgári szabadságjog legalapvetőbb intézményeit citálta bírói fóruma elé. Így a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a sztrájkjogot, a szervezkedési szabadságot, a bírói és a végrehajtói hatalom jogi és hatásköri elkülönítettségét, a faji egyenlőséget és így tovább.

Az alábbiakban a könyv kapcsán ezeknek a jogintézményeknek a Vinson Court

előtti sorsáról* szólunk: melyek „védték” meg önmagukat és melyeket milyen fokban marasztalt el a Vinson Court.

A szólásszabadság és annak előzetes korlátozása (Previous Restraint)

1. „A sajtó szabadsága — írta Blackstone — abban áll, hogy a publikációkat nem vetjük semmiféle előzetes korlátozás, illetve cenzúra alá”. (37.) Ez az amerikai jogrendszerben általánosan elfogadott jogelv még érvényesült a Roosevelt-korszak gyakorlatában, amikor kimondta a *Near v. Minnesota* ügyben, hogy előzetes korlátozást és feltételeket szabó statutumok ipso facto elítélendők, mert alkotmányellenesek.

A Vinson Court-ról ebben a vonatkozásban már így ír Pritchett: „Egyes bírák számára az előzetes korlátozás tényét tartalmazó statutumok ipso facto, önmagukban alkotmányellenesek és elítélendők. Más bírák úgy érzik, hogy helye van különböző érdekek törvényi mérlegelésének és egyes kívánatos társadalmi követelmények indokolják az előzetes korlátozást.” (39.)

A Vinson Court már hozott is olyan döntést, amely szerint valamely állam mégis csak szabályozhatja, illetve korlátozhatja városainak utcáin a vallásos tárgyú hangos megnyilvánulásokat. Bár ez a döntés a Jehova Tanúi nevezetű szekta utcai zavargásai ellen irányult, mégis ennek a döntésnek a birtokában alsófokú bíróságok gyakran hoztak olyan ítéletet, amely a *sajtót*, a *szólásszabadságot* előzetes korlátozás alá vonó állami jogszabályokra hivatkozott. Annak mérlegelésénél pedig, hogy a most már valamilyen formában legalizált előzetes korlátozás milyen határig alkotmányos, illetve hol válik alkotmányellenessé, a Vinson Court — sohasem egyhangúan ugyan, de — elég elnéző volt, amit a már említett Frankfurter nem egyszer szemére vetett a bíróságnak.

2. Megnyirbálta a Vinson Court a *sztrájkjogot* is,² amikor alkotmányellenesnek minő-

* A szólásszabadság előzetes korlátozásáról szóló fejezetben tárgyalja Pritchett a sztrájkjogot is. A sztrájkjog, a sztrájkra való felszólítás korlátozását u. i. a véleménynyilvánítási szabadság korlátozásaaként fogja fel. — M. F.

sítette az üzemben belüli sztrájk biztosításának egyik — az Egyesült Államokban különösen fontos — eszközét, a sztrájk-őrséget, az úgynevezett „picketing”-et, továbbá a nem szakszervezeti tagokhoz intézett olyan irányú felhívást, hogy azok tartózkodjanak a munka felvételétől. (A békés „picketing”-et, tehát a munkától való tartózkodást, ennek békés proklamálását, a szakszervezet ilyen irányú békés célú irányítását azonban alkotmányosnak és jogosnak mondta ki a Vinson Court.)

A bíróság ezt az álláspontját a következőkkel indokolta. Egyrészt senkinek, a szakszervezetnek sincs joga mást megakadályozni abban, hogy dolgozzon, ha az dolgozni akar. Hogy ennek gyakorlati értelme is látható legyen, érdemes kommentár nélkül hozni a szerző által is idézett következő mondatot: „A szakszervezet érdekét, amely a tagság egy maroknyi részének jólétére irányul, sokszorosan ellensúlyozza a magántulajdonosok és a népnek, mint nagy közösségnek érdeke.” (54.) Érdekesebb, hogy a Vinson Court e nyilván szakszervezetellenes álláspontját az akarat-szabadságra hivatkozással indokolja. Másrészt viszont arra apellál, hogy a sztrájk-őrség és a sztrájk-törők között általában keletkező erőszakos cselekmények megelőzése is indokolja a „picketing” korlátozását. Ezzel a Vinson Court ismét egy nagyon rugalmas kategóriát teremtett, mert, ahogy maga a szerző is írja, így az államok és alsófokú hatóságok szinte szabad kezet kaptak ahhoz, hogy a picketinget, általában a sztrájk-őrséget a legminimálisabbra korlátozzák. Engedélyezete ugyanis számukra, hogy a sztrájkjogot — egészen a békés sztrájkig — előzetes korlátozásokkal terheljék. Ez lehetőséget teremtett a békés sztrájk korlátozására is, azon a címen, hogy erőszakos cselekmények okozásának lehetőségét hordja magában.

A szólásszabadság és az utólagos büntetés. (Subsequent Punishment)

Az elmondott vagy egyébként nyilvánított szó utólagos büntetésének a könyv szerzője külön fejezetet szentel. Ezt a kettéválasztást meg is indokolja, amikor meg-

jegyzi, hogy bár a bírói gyakorlat kettéválasztotta a szólásszabadság és általában a sajtószabadság előzetes korlátozását, valamint az ezzel kapcsolatos inkriminált esetek utólagos büntetését, „az elmondott szavakért kirótt büntetés épp annyira kedvezőtlen lehet a szabad viták fejlesztésére, általában a szólásszabadságra, mint az előzetes cenzúra, illetve korlátozás”. (57.) El tudunk képzelni olyan helyzetet „amelyben a szólásszabadság a közrend fenntartását fenyegeti... Hol van azonban az a határ a közrendnek beszéd által történő megzavarásában, ahol hatóságaink már jogosan vetik börtönbe a szónokot?” (57–58.)

Erre a kérdésre a Vinson Court sem adott formailag más választ, mint a Roosevelt Court: mindenkinek joga van nyíltan beszélni — állapítja meg a bíróság egyik döntésében —, de senkinek sincs joga zavarásra izgatni, általában olyan beszédet mondani vagy kijelentést tenni, amelyek zavart okoznak (incite to riot). Míg azonban a Roosevelt Court ezt az egyébként nagyon is tág megfogalmazást gyakorlatilag megszorította és általában csak igen indokolt esetekben tartotta fenn hatályában az ilyen vonatkozású ítéleteket, addig a Vinson Court ugyanezen kategória felhasználásával már sokkal retrográdabb gyakorlatot alakított ki.

Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának alkotmányjogi joggyakorlatában a Vinson Courttal ebben a vonatkozásban is bekövetkezett törésére ezentúl az is jellemző, hogy e döntések során különös élességgel jelentkezett a bíróság meghasonlottsága: az „5 a 4 ellen” döntések sorozata.

A Taft—Hartley, a Smith Act és az alkotmány

I. „Most — írja a szerző — elérkeztünk ahhoz a két ügyszökhöz, amelyekben a Vinson Court a polgári szabadságjogok elméletére vonatkozóan talán a legfontosabb megállapításait tette... Ez a két — a kongresszus kommunistaellenes törvényhozásából keletkezett ügy: a Taft—Hartley és a Smith Act”. (66.) Kétségtelen, a Vinson

Court-nak a polgári szabadságjogok terén legfontosabb megállapításai és hozott döntései e két törvénnyel kapcsolatosak.

A Vinson Court az American Communications Assn. v. Douds-ügyben alkotmányosnak mondta ki a Taft—Hartley Act-nak az esküre vonatkozó 9 (h.) szakaszát. Ez ugyanis „megtagadja a törvény védelmét minden munkásszervezettől, ha annak minden vezetője nem ad eskü alatti írásbeli nyilatkozatot (affidavit) arról, hogy nem tagja a kommunista vagy vele szövetséges pártnak, nem hisz tanításában, nem tagja és nem is támogatója semmilyen szervezetnek, amely az Egyesült Államok kormányának erőszak által vagy más illegális, alkotmányellenes módon történő megdöntését hiszi, vagy mondja ki.” (67.) Érdemes megjegyezni, hogy a Vinson Court a fenti döntést 6 szavazattal 2 ellenében, 1 tartózkodással hozta.

Jackson, a bíróság egyik tagja alkotmányellenesnek nyilvánította a törvény említett kitételét, mert „még a kormánynak sincs joga olyan vélemény vagy hit proskribálására, amely még nem jelentkezett kézzelfogható tett formájában”. (71.) Black, a bíróság másik tagja tovább megy és azt mondja: „Mi már az emberek hitét elmarasztaljuk, vagy elmarasztaltuk az embereket azok hite miatt, akikkel egyébként társulnak... Ez a bíróság soha sem vallotta, hogy a kormány bármilyen célból, illetve elgondolásból politikai felfogásuk miatt büntethet embereket és most kimondja ezt.” (71.)

Nyilvánvaló volt, hogy kellett valamilyen hidat keresni, illetve konstruálni az eljárás alá helyezett emberek hite, felfogása és az azoknak megfelelő, de adott esetben be nem következett, tehát esetleges cselekmények között. A Vinson Court ezt a hidat az emberek szándékában vélte megtalálni, amikor is kimondta, hogy amikor az emberek amerikaellenes hitéhez cselekvési szándék is társul az amerikai kormányforma erőszakos megdöntésére, ilyenkor az elmarasztalás jogos és alkotmányos. Amennyiben viszont a hithez, a meggyőződéshez ilyen szándék nem kapcsolódik és csak valamilyen ellenséges tanbékés magyarázatásáról van szó, emiatt

senkit elmarasztalni nem lehet. Nincs most lehetőség ennek az egész konstrukciónak büntetőjogi értelemben történő elemzésére. Ehelyett hadd álljanak itt a Vinson Court tagjainak kijelentései. Douglas, a Vinson Court egyik tekintélyes bírása elmésen jegyzi meg: „A kommunista könyvek önmagukban ugyan nem proskribáltak, de csak akkor taníthatók jogosan, ha a tanító maga nem hisz bennük. A bűnösség tehát nem a tanított tanon múlik, hanem a tanítón. Azaz a szólásszabadság nem arra vonatkozik, amit mondanak, hanem arra a tudatra, arra a szándékra, amellyel mondják. Amennyiben a tudat, a szándék megegyezik a tanított tannal, a tanító nem részesülhet a szólásszabadság jogvédelmében. Ezzel minden polgár szabadsága számára nagyon veszélyes útra léptünk.” (72.) Említésre méltó megjegyzést fűzött a döntés vitájához Jackson: „Bár úgy hiszem, hogy a kongresszusnak jogában állt ezt a törvényt úgy meghozni, ahogy az most előttünk áll és azt nem is lehet alkotmányellenesnek mondani, mégis hozzáteszem: nem hiszem, hogy ezzel a kommunista mozgalom hosszú időre feltartóztatható lenne. A kommunizmus ezekkel a kommunistákkal nem vonul börtönbe.” (77.)

De amikor a maga részéről a Taft—Hartley Act 9 (h) szakaszát alkotmányellenesnek minősítette, más természetű, elsősorban jogi indokokat is említett. Így: „a kongresszusnak nincs hatalma semmilyen hit vagy vélemény proskribálására, amely nem jelentkezett felforgató tevékenység formájában. Úgy gondolom, hogy a mi rendszerünkben elég ideje van a jognak akkor korlátozni az állampolgárok szabadságát, amikor azok illegálisan cselekszenek, vagy néhány ritka olyan körülmény esetén, amikor a gondolathoz illegális megnyilatkozás, törvényellenes kijelentés is társul. Azt hiszem, az emberek gondolatvilágát nem szabad bántani.” (71.)

Mégis a Vinson Court döntése a Taft—Hartley Act alkotmányossága mellett horgonyzott le — követvén annak célját is: „Pressziót gyakorolni a szakszervezetekre, hogy bizonyos, (by particular beliefs and political affiliations) különös felfogás és politikai kapcsolatokkal meghatározott sze-

mélyektől a vezető szerepet tagadják, illetve vonják meg.” (68.)

2. Tartalmilag ehhez a gondolatkörhöz tartozik az Egyesült Államok alkotmányjogi joggyakorlatának egy másik támadott és a szerző szerint is óvatosan alkotmányellenesnek minősített jelensége: az amerikai jogrendszerben hevesen vitatott (a sajtóban McCarthy nevével jelzett) Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság.

Ennek a Taft—Hartley és a Smith Acttel való tartalmi azonosságáról szólva a szerző megállapítja, hogy mindkettő a törvényhozástól indult ki és mindkettő a kommunisták elleni hadjárat jegyében és céljára készült. Egyben mégis különböznek: a Taft—Hartley és a Smith Act törvények, amelyeknek meghozatala — most már tartalmuktól függetlenül — a törvényhozás hatáskörébe tartozott. Az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság pedig a kongresszusnak nyomozói és bírósági jogkörrel felruházott szerve és különleges alkotmányellenessége éppen ebben van: a törvényhozó szerv, a kongresszus bírói funkciókat végez, ami az Egyesült Államok alkotmányos jogrendszere egyik sarkalatos elvének, az államhatalmi ágak megoszlása elvének megsértését jelenti.

Clark, a Vinson Court egyik tagja erősen támadta az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságról szóló törvényt, mondván, hogy ez „veszélyesen korlátlan és alkotmányellenes”. (83.) De tovább ment és megállapította: az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság nyomozói és bírói funkciójánál fogva nyomoz és ítélt emberek elmondott és el nem mondott gondolatai felett. Majd a következő szillogisztikus érveléssel mutatta ki a kongresszusi bizottság működésének és hatáskörének kétségtelen alkotmányellenességét: (A) A nyomozói hatalmat, illetve hatáskört a törvényhozói hatalom szabályozza és korlátozza. (B) A kongresszusnak a fennálló, alkotmányosan szabályozott és védett szabadságjogok mellett vagy azokon túl nincs joga törvényi úton sem beleszólni az emberek elmondott és el nem mondott gondolataiba. (C) Következésképp egy kongresszusi bizottság nyomozással (by

investigation) nem követhet alkotmányosan olyan célokat, amelyeket a kongresszusnak közvetlen törvényhozással (directly by legislation) sem állt jogában elérni, illetve megvalósítani. Szellemesen zárja ezután Clark a maga érvelését: „Ha a kongresszus törvényt hozott volna, amely a kongresszusi bizottságot olyan hatáskörrel ruházta volna fel, mint amilyenel most működik, ez a törvény nyilván alkotmányellenesnek minősülne.” (83.)

Az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság ugyanazt elvégezte a közigazgatási apparátusban, mint a Taft—Hartley és a Smith Act a szakszervezetekben. Félreérthetetlen és bevallott rendeltetése volt: megtisztítani az államapparátust a „kommunista és társutas elemek”-től. Ennek érdekében „kellett minden hivatalnoknak úgynevezett hűségeskü tennie, hogy minden tekintetben lojális az Észak-amerikai Egyesült Államok kormányával és mentes mindenféle kommunista szimpátiától.” (90.)

Maga Rooseveltt — képtelen lévén az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottságot létrehívó és működését szabályozó törvénynek veszélyes rendelkezéseit a törvény megölése nélkül kiigazítani, azzal az éles figyelmeztetéssel írta alá, hogy „ezek a rendelkezések (eskü stb.) a bírói funkciónak alkotmányellenes elbitorlásai”. (81.) Mégis — bár nem egyhangúan — a Vinson Court nem nyilvánította alkotmányellenesnek a McCarthy bizottságot.

A néger kérdés a Vinson Court gyakorlatában

1. A szerző alapos jogi fejtegetések során megállapítja, hogy bár a Vinson Court nem hozott olyan döntést, amely kifejezetten szembenállt volna az alkotmánynak azon rendelkezéseivel, miszerint az Egyesült Államok minden állampolgára a törvény előtt egyenlő és egyébként is egyenlő jogokat élvez, mégis hozott olyan döntéseket, amelyek közvetve az úgynevezett „elkülönítés — segregation” tényét jogilag is elismerték. Ha ez nem is vonatkozik a fehérek és négerek iskolakérdésében elfoglalt „külön és egyenlően — separate and equal” néven jelzett állásfoglalására, amely-

lyel a Vinson Court nem tartotta alkotmányellenesnek, ha a négerek és fehérek számára külön iskolák vannak ugyan, de egyenlő feltételekkel, gyakorlatilag — minthogy a négerek iskoláit soha nem sikerült a fehérekével egyenlő rangra emelni — ez is a négerek hátrányos megkülönböztetésének legalizálását jelentette.

2. Különös jogi helyzet állt elő a városok néger negyedeinek jogi eszközökkel való kialakításával kapcsolatban. Városnegyedek telektulajdonosai ugyanis szerződéseket kötöttek arra vonatkozóan, hogy négereknek nem adnak el telkeket. Kártérítési igények tömege merült fel szerződésszegő felek ellen. A jogcím pedig az volt, hogy a felperes „fehér” telke — mint-hogy az alperes szomszéd a szerződés tilalma ellenére négernek adta el telkét — a szomszéd telek telekkönyvi lapjának tulajdonosi részén beállt faji, illetve bőrszínváltozás miatt lényeges értékesökkenést szenvedett. A Vinson Court kimondta, hogy az ilyen szerződések, illetve megállapodások érvényesek, de jogilag ki nem kényszeríthetők.

Pritchett munkájának ismertetésénél és bírálatánál befejezésül vele együtt kell megállapítanunk: Ha Pritchett bírálta is

a Vinson Courtot és annak tagjait, azt mint az amerikai igazságszolgáltatás híve és megértője tette és célja elsősorban az volt, hogy az USA Legfelső Bíróságának joggyakorlatát liberálisabb, demokratikusabb irányba terelje. Mégis a könyv olvasása számunkra is sok haszonnal jár.

Először is: Rajta keresztül 1946—1953-ig terjedő időre megismerjük az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának alkotmányjogi joggyakorlatát.

Másodszor: A munka — a szerző erre irányuló akarata hiányában is — plasztikus élességgel mutatja a demokrácia eltorzulását.

Harmadszor: A könyvet áthatja az a szellem, hogy jogpolitikai és jogtudományi vizsgálódások óvatos menete során is látassa: Az Egyesült Államokban, az amerikai népben, de még az igazságszolgáltatás legmagasabb fóruma egyes képviselőiben is mennyire él az aggodalom az emberi szabadságjogok fokozatos korlátozása miatt, és mennyire él a vágy, az igény a polgári szabadságjogok tiszteletbentartása, az alkotmányosság, a törvényesség iránt.

Mádl Ferenc

K R Ó N I K A

Kandidátusi disszertáció megvédése

Rudolf Lóránt „A pénzfizetési jogviszonyok a Magyar Népköztársaságban” című kandidátusi értekezését 1956. január 26-án védte meg. A disszertáció opponensei: Szladits Károly akadémikus, Beér János, a jogi tudományok kandidátusa és Eörsi Gyula, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

Az opponensek véleménye és a hozzászólások során kialakult vita alapján a kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció elsőként dolgozta fel a témát a magyar irodalomban, összefoglalta a szovjet és a magyar szabályozást, továbbá a szovjet irodalmat. Több vonatkozásban figyelemre méltó megállapításokat tett, főleg a disszertáció harmadik részében. A dissz-

zertáció hiányossága, hogy a disszertáns által felvázolt koncepció nem mindenben meggyőző, több vonatkozásban túlhajtott és ez bizonyos fókig a munka szerkezetét eltorzítja, tartalmilag pedig helyenként helytelen eredményekre vezet. Észlelhetők hiányosságok a marxista—leninista jogi gondolkodás kérdéseiben is, ugyanígy az általános filozófiai kérdésekben, noha a disszertáns törekedett annak alkalmazására. A jelölt a választadás során bebizonyította, hogy tárgyának jogi anyagát jól ismeri és álláspontját megfelelő színvonalon képviseli.

A bíráló bizottság javaslata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság Rudolf Lórántot a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.